

మా నవల్లికవి - రచనలు

సంపాదకులు

విద్యారత్న శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావు

డాక్టర్ పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు

ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి

కళాభవన్ - నైఘాబాదు

హైదరాబాదు-4

ప్రథమ ముద్రణ - 1972

ప్రతులు 1000

తెల రూపాయలు పన్నెండు

ముద్రణ

దక్షిణ భారత ప్రెస్

ఫైరతాబాద్, హైదరాబాద్-4

తొలిపలుకు

ఆధునిక యుగమున తెలుగు వాఙ్మయములో మౌలిక పరిశోధన గావించిన విద్వన్మణులు కొద్దిమంది మాత్రమే. ఈ కొద్ది మందిలో సర్వవిధాల మొట్టమొదట పేర్కొనవలసినవారు స్వర్గీయ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు. ఆంధ్రభాషలో సాహిత్య విమర్శకు భిక్షపెట్టిన వారు వీరేనని చెప్పిన అతిశయోక్తికాజాలదు. స్వర్గీయ వీరేశలింగం పంతులుగారివంటివారు తమకు రామకృష్ణకవిగారి తోడ్పాటు లభించినదని తెలిపి, ఆయనను ప్రశంసించినారు. రామకృష్ణకవిగారు సంస్కృతాంధ్రములలో ఉద్దండ పండితులు; విస్తృత గ్రంథాలను సంస్కృతాంధ్రములలో ప్రకటించిన విద్వద్వర్యులు. 1886 సంవత్సరములో జన్మించిన రామకృష్ణకవిగారు 1957 వ సంవత్సరములో పరమపదించినారు. అనగా 91 సంవత్సరాలు జీవించినమాట. జీవితంలో కవిగారు అనేక కష్టాలు యెదుర్కొనినప్పటికిని పరిశోధనా వ్యాసంగమును నిరంతరముగా కొనసాగించి ఆంధ్రభాషను సంపన్నము గావించినారు. వారు యెదుర్కొనిన కష్టాలు వారి దీక్షకు ఆటంకము కలిగించలేదు. తుదకు గ్రానవాసోదైవ్యముకూడ వారిని వెనుకంజ వేయించలేదు. వాఙ్మయ పరిశోధనకై చేసిన తపస్సు కవిగారి జీవితము.

కవిగారు పరమపదించి ఇప్పటికి 16 సంవత్సరాలు గడిచిపోవు చున్నవి. ఈ స్వల్ప కాలములోనే కవిగారిని విస్మరించు ప్రమాదము గోచరించుచున్నది. అందుచేత మానవల్లి కవిగారి రచనలను కొన్నింటిని గ్రంథరూపములో ప్రకటించిన బాగుండునని ఆంధ్ర ప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ నిర్ణయించినది, ఆ నిర్ణయానుసారము ఈ గ్రంథము ఆంధ్ర పాఠకులకు అందజేయబడుచున్నది. ఇందులో

కవిగారి జీవితముగూర్చి, వారు చేసిన పరిశోధనా వ్యాసంగమును గూర్చి విద్యార్థతన శ్రీ విడువవోలు వెంకటరావుగారు అధికార పూర్వకమైన విపుల సీతికను వ్రాసినారు. తామెరిగిన కవిగారినిగూర్చి డాక్టర్ పి. యస్. ఆర్. అప్పారావుగారు పరిచయము గావించినారు. ఈ యిద్దరు పండితులు సంపాదకులుగా యీ గ్రంథము ప్రకటితమైనది. సాహిత్య అకాడమీ పజాన యీ ఉభయులకు అనేక ధన్యవాదాలు.

కవిగారిని గూర్చి సమకాలికులైన పండితులు, పత్రికలు వెల్లడి చేసిన కొన్ని అభిప్రాయాలు యీ గ్రంథములో ప్రశంసల శీర్షిక క్రింద ప్రకటించనైనది. ఈ అభిప్రాయాలు కవిగారి సారస్వతమూర్తిని మనకు ప్రత్యక్షము చేయుచున్నవి. ఈ గ్రంథమును ప్రచురించుటలో మాకు తోడ్పడిన పండితులందరికి అకాడమీ పజాన కృతజ్ఞతలు.

హైదరాబాదు. }
1-8-1972 }

దేవులపల్లి రామానుజరావు.
కార్యదర్శి.

విషయ సూచిక

శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవి

1. జననము-వంశము	...	1
2. విద్యాభ్యాసము-ధారవాళక్తి	...	2
3. కావ్యములు-చరిత్ర	...	3
4. ఎమ్. ఏ. (కాస్త్రోపాధ్యాయ) పట్టము	...	4
5. రాజసత్ర గ్రంథగవేషణ	...	5
6. ఉద్యోగవివరము	...	6
7. విస్మయకవలు	...	7
8. ప్రథమ యుద్ధము-విశ్రమ	...	12
9. నాటకకావ	...	15
10. ఉదాహరణకావ	...	16
11. ప్రబంధకావ	...	17
12. కావ్యీయగ్రంథకావ	...	20
13. వేదాంతవాఙ్మయకావ, శ్రీత్రమాహాత్మ్యకావ	...	21
14. అనువాదకావ, పురాణకావ	...	22
15. సంకలనగ్రంథకావ	...	24
16. వీరేశలింగముగారు-కవిగారు	...	25
17. ఆంధ్రవాషలో రాజకవలు	...	28
18. తెనాలి కవలు	...	27
19. పుష్పాంజలి	...	28
20. దండకకావ	...	29
21. శతకకావ	...	30
22. కవుల చరిత్రలు	...	30
23. ఆంధ్రవాషనుగూర్చిన యువన్యాసము	...	33
24. ఉద్యోగవివరము	...	33
25. మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగార స్థాపన	...	35
26. కేశవదేశము-సంస్కృతగ్రంథకోధన	...	37
27. తంజావూరి గ్రంథాలయము	...	38

28.	ఉద్యోగము-కిష్టపరిస్థితి	...	39
29.	రాజమహేంద్రవర నివాసము	...	41
30.	మెకంజీ సంపుటముల ఆంగ్లభాషాంతరీకరణ	...	42
31.	ఆరుచరి చేపస్థానము; చరమదిశ	...	43
32.	కవి విరుచము	...	45
33.	కావ్యరచన, మృగావతి	...	47
34.	వసంతవిలాసము	...	51
35.	పత్మరాజ చరితము	...	53
36.	భావనాటకములు	...	58
37.	కళింగనేని	...	67
38.	భరతకోకము	...	72
39.	ఆహూర్వ విస్మృత సంస్కృతనాటకములు	...	73
40.	కావ్యములు	...	74
41.	వ్యాసరచన-సంస్కృతము	...	75
42.	వ్యాసములు, సమీక్షలు-ఆంగ్లము	...	76
43.	తెలుగువ్యాసములు	...	77
44.	పరిశోధన-పాండిత్యము	...	79
45.	నేనెరిగిన మానవత్వ విగారు	...	82
46.	ప్రశంసలు	...	88

మానవత్వ కవి రచనలు

I. ప్రథమభాగము : పీఠికలు

1.	కుమారసంభవము - ప్రథమభాగము	...	1
	,, ప్రథమభాగము-అనుబంధము	...	12
2.	కుమారసంభవము - ద్వితీయభాగము	...	26
	,, ద్వితీయభాగము-ప్రాచీన శద్ధానుశాసనక్రమము	...	40
	,, ద్వితీయభాగము-లఘుటీక	...	44
	,, ముఖ్యపాఠ భేదములు	...	62
	,, వివరణము	...	65
3.	క్రీడాభిరామము	...	66
4.	నీతిశాస్త్రముక్తావళి	...	77

5. ప్రబంధమణిభూషణము	...	85
6. త్రిపురాంతకోదాహరణము	...	95
7. సకలనీతిసమ్మతము	...	102
8. ఆంధ్రనాటకములు-రంగస్థలములు	...	113
9. శ్రీరంగమహాత్మ్యము	...	117
10. కావ్యాదర్శము	...	126
11. ఆంధ్ర సూర్యశతకము	...	134

II. ద్వితీయభాగము : పుష్పాంజలి

1. ప్రౌఢతిపులు-పెద్దన్న	...	143
2. రామకృష్ణార్జునరూపాభివర్ణనము	...	149
3. కవుల చరిత్రాంశములు	...	152
4. తుక్క-పంచకము	...	157
5. సురేశ్వరాచార్యులెవ్వరు?	...	162
6. కొన్ని యాంధ్రగ్రంథములు	...	169
7. ఎలకూచి వేంకటకృష్ణరాయకవి	...	180
8. శ్రీకృష్ణలీలాతుకకవి	...	185
9. ఉపవేదములు-గ్రంథసూచిక	...	196
10. ప్రకీర్ణవిషయములు - 1	...	222
11. ప్రకీర్ణవిషయములు - 2	...	230
12. కాళకళభకవి	...	239
13. ఉదయనోదయము	...	250
14. లీలావతికథ	...	258
15. కవికంతపాళము	...	273

III. తృతీయభాగము : వ్యాసములు

1. ఆంధ్రరాజకవులు	...	291
2. తెనాలికవులు	...	306
3. సంస్కృతభాషలోని కొన్ని విస్తృతనాటకములు	...	316
4. వసుచరిత్రకు ద్రవిడభాషలో ననువాదము	...	344
5. ఐరావతచరిత్రము	...	350
6. సరసభూపాలీయములు	...	353
7. కొన్ని కాకతీయ శాసనములు	...	370

8. గ్రంథచౌర్యము	...	382
9. సంగీతరత్నాకర వ్యాఖ్యలు	...	411
10. మధురవాణి	...	428
11. ఆంధ్రభాషనుగూర్చిన యువన్యాసము	...	452

IV. చతుర్థభాగము : కవితలు

1. మృగావతి (కావ్యము, ప్రథమాశ్వాసము)	...	493
2. కళింగనేన (ప్రకరణము, ప్రథమాంకము)	...	519
3. కర్ణభారము (భాసనాటకానువాదము)	...	538
4. వసంతవిలాసము (అముద్రితకావ్యము, కృత్యాది)	...	549
5. చంపకమాలిక	...	553

కి. శే. శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవి, ఎమ్. ఏ.

శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవి

జననము - వంశము

రామకృష్ణకవిగారు క్రీ. శ. 1866 లో మదరాసు నుంగంబాకంలో జన్మించినారు, వారు వైదిక బ్రాహ్మణులు. తండ్రి తాతలు గొప్ప విద్వాంసులు-తాత వెంకటకుప్పాశాస్త్రి, ఈయన సోమపీఠమైనాడు-ఈయన కుమారుడు, కవిగారి తండ్రి, రామశాస్త్రి; ఇతడు ఆష్టాదశావలలో-అనగా పదునెనిమిది భావలలో ప్రవీణుడు. అనేకవిద్యలలో సమర్థుడు. ఈ విషయములు వారి భరతకోశమునుండి తెలియుచున్నది-

“ఆసీద్వేంకటకుప్పాశ్శ్రీః ప్రవచసోమపీఠినామ్
తత్పుత్రో రామశాస్త్రితీ విశ్రుతశ్శంసితవ్రతః
ఆష్టాదశసుభాషాను విద్వాన్మహావికృతశ్రమః
వ్యాఖ్యాతా నాట్యకాస్త్రస్య రసికోజనరంజనః
తత్పుత్రో రామకృష్ణాశ్శ్రీః...”

పై పంక్తులను బట్టి-కవిగారి తండ్రి భరతనాట్యశాస్త్ర వ్యాఖ్యాతయని తెలియుచున్నది.

దీనిని బట్టి కవిగారికి-భరతనాట్యశాస్త్ర వ్యాఖ్యా సంప్రదాయము తండ్రి నాటి నుండి వచ్చినదని తెలియుచున్నది.

వారి ‘మృగావతి’ లోని పద్యకావ్యమునుండి క్రింది విషయములు తెలియుచున్నవి-

గీ॥ “చెన్నపురి చూళ¹ నివసించుచున్నవారడ
వైదిక బ్రాహ్మణుడ మానవల్లికులుడ
రామదైవజ్ఞపుత్రుడ రాజనుతుడు
త్యాగరాజ పండితుని ప్రియానుజుండ.”

కవిగారి తండ్రి దైవజ్ఞుడు అనగా జ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్త. కవిగారికి త్యాగరాజ పండితుడు-అను అన్నయ్యుండెడివాడు.

1. ‘చూళ’ అనునది మద్రాసులో నేడు- “చేపేరి” అను పేరితోనున్న ఖాగము.

కవిగారికి అన్నగారియం దమిదధక్తి-తల్లిదండ్రులకన్న, ధర్మపత్ని కన్న నెక్కుడు ప్రేమతో కవిగారిని ఆరచు చూచెనువాడు-బహుశః అన్నగారు చిన్నతనము నుండియు కవిగారి ప్రతిభావిశేషమును గుర్తించి, ఆరచని మిక్కిలి అప్యాయకరం పెంచి యుండవచ్చును. అందులకే తన తొలికృత్యముగా ‘మృగావతి’ని ఆయన కంకితమిచ్చి, యిట్లు వ్రాసియున్నాడు.

క. “విమలాచారపవిత్రున

కమృతమయస్వాంతునకు నదాగమవిద్యా

ప్రమదున కుర్వీపాలో

తమనుతునకు త్యాగరాజదైవజ్ఞనకున్.”

గీ. “తల్లిదండ్రుల కన్నను ధర్మపత్ని

కన్న నెక్కుడు ప్రేమతో నన్నుననుజుఁ

జూచుకతమునఁ గీర్తికేషునకు దీని

నంకిత మొనర్చుఁగన్నీకు లద్దెజాట.”

వై పద్మమలను బట్టి త్యాగరాజు పండితుడు ఆగమవేత్తయనియు, జ్యోతిషుడనియు, రాజభూతిరుడనియు తెలియుచున్నది¹.

ఇన్నిచెప్పినను కవిగారు తమ గోత్రముగాని, అధవా, తమ తల్లి పేరు కూడ చెప్పకపోవుట యాశ్చర్యకరముగా నున్నది.

విద్యాభ్యాసము-ధారణాశక్తి

కవిగారి విద్యాభ్యాసమంతయు, పచ్చయప్ప పాఠశాలలోను, పచ్చయప్ప కళాశాలలోను జరిగినది- ప్రథమ శాస్త్రపరీక్షలోవారు చరిత్ర ప్రధానముగా చదివినను పట్ట పరీక్షలో సంస్కృతము ప్రధానముగా గైకొన్నారు.

1. మానవల్లిశ్యామరాజయ్యగారి రచనలలో ఒక్కటి మాత్రమే మరకు లభ్యమై నది-తెలుగున “కాశీ యాత్రా చరిత్ర” అను వచనగంధ్రము రచించినాడు. ముద్రణ 1886. చూ నా ఆంధ్ర వచన వాఙ్మయము. పుట 133-ఇది ఏనుగుల వీరాస్వామయ్యగారి “కాశీ యాత్రా చరిత్ర” కన్న భిన్నమని తెలియవలెను. కాశీత్రేతమున కుత్రి స్మృతులనుసరించి కర్మకాండ మెట్లు జరుపవలెనో, ఎట్లు తేత్ర దైవముల నేవించ వలెనో తెలుపు గ్రంథమిది.

సంస్కృతము వారికి వలెగానుగడమైన భాష. కాబట్టి వారు సంస్కృతము ప్రధానముగ పట్టము పొందిరి-ఇక తెలుగును వారు బాల్యమునుండియు నభ్యసించిరి-అన్నగారైన త్యాగయ్యగారికి ఆంధ్రభాషలో పాండిత్యము కలదు¹. తెలుగు భాషలో సహజముగ కవిత్వాశక్తి వారికి చిన్ననాటనే యలవడినది-కాని తక్కిన వారివలె, వారు 'చాలకవులు' కాలేదు. కవితారచనకు పాండిత్యమత్యవసరమని గ్రహించి, కవితాధారతో నుభయభాషా పాండిత్యము సంపాదించుకొన్నారు. వారంబింటో నాగలేదు; తెలుగు కవిత్వ రచనకు పూర్వ కవి సంప్రదాయమే ఆదర్శమని ప్రాచీనాంధ్రకావ్యములు కూలంకషముగా పఠించినారు.

మదరాసు వాస్తవ్యులందఱికి తమిళభాష వ్యవహారీకాగ్రా ఆలవడక తప్పదు. కవిగారు తమిళవ్యవహారభాషనే కాక, అందలి ప్రాచీన కావ్యములు చదివి దానియందు మంచి ప్రవేశము గడించినారు.

తెనుగు కన్నడ భాషలకు పరస్పరముగా నధిక సంబంధమున్నదని గుర్తించి, కన్నడ భాషలో రత్నత్రయ కృతగ్రంథములు-సంప్రభావము, రన్నని గదా యుద్ధము, పొన్నని శాంతి పురాణము-తలస్పర్శిగా చదివినారు.

ఇరవదేండ్లు వచ్చుసరికి కవిగారు సంస్కృతము, తెలుగు, ఆంగ్లము, తమిళము, కన్నడము-ఈ భాషలలో ప్రావీణ్యముగడించిరి.

దారణాశక్తి

కవిగారి దారణాశక్తి అసాధారణమైనది, అద్భుతమైనదీ అని చెప్పవచ్చును. ఏ భాషలో కానియెవరూ చదివిన ప్రతి గ్రంథమునుండియూ ఉదాహరింపగల నమర్థులు-ఇట్టి దారణాశక్తి యున్నగాని ప్రాచీనగ్రంథ పరిష్కారణ దుస్సాధ్యము.

శాసనములు-చరిత్ర

కవిగారికి బాల్యమునుండియు భాషాపరిశ్రమ చేయుటతోపాటు-పరిశోధనయందు బాల ఆసక్తియుండెడిది-ఆ కాలమున చరిత్ర, శాసనములు-అన్నియు ఆంగ్లభాషలోనే యుండెడివి: కాబట్టి ఆంగ్లభాషదాని సంస్కృత కవి అందరానివిగా నుండెను-తెలుగుకవుల కావ్యావతారికలలో చారిత్రక విషయములున్నవని కవిగారు గ్రహించి, అప్పటికి ప్రత్యేక

1. త్యాగయ్యగారు కాకియాత్రాచరిత్ర అను పదనకావ్యము రచించినట్టివరకే తెలిసియున్నాను.

చరిత్రలు లేనందున చరిత్రకు మూలభూతములైన శాసనములు చదువుటయందు నిద్ది హస్తమైనారు-వారు పట్టభద్రులై, బహుభాషాపాండిత్యమునకు తోడు-ప్రాచీన శాసన పఠనమున ప్రవీణులగుటచే బంగారమునకు పరిమళమిచ్చినట్లుండెను.

ఎమ్. ఏ. (శాస్త్రోపాధ్యాయ) పట్టము

కవిగారు పట్టభద్రులైన చాల కాలము తరువాత వారు ఎమ్.ఏ. (శాస్త్రోపాధ్యాయ) పట్టము బడసి-ఆ కాలమున దేశభాషలలో ఎమ్.ఏ. పట్టపరీక్ష తరగతులు మదరాసు విశ్వవిద్యాలయమున రాజధాని కళాశాలలో గూడ లేదు.¹ దేశభాషలగు తమిళ, తెలుగు, కన్నడ, మళయాళ భాషలలో ఎమ్. ఏ, పట్టమును బడయవలెనన్న-ఆతడు వ్యక్తిగతముగా నా పరీక్షకు వెళ్లవలయును గాని కళాశాలాధ్వారమున-ఎ. ఏ. ఆయన తరువాత దానిని వెనువెంటనే పొందుటకు నవరాకములేదు. అందువలన తెలుగులోగాని, సంస్కృతములోగాని ఎమ్. ఏ. పరీక్ష కాకాలమున ప్రత్యేక నిర్దిష్ట ప్రదానము లేదు. సంస్కృత భాష పట్టపరీక్షలో ప్రధానముగా పీఠికానిన విద్యార్థి ఎమ్. ఏ. పట్టము బడయవలెనన్న-ఆతడు తిరిగి పట్టపరీక్షలో బి. ఏ. తెలుగు ప్రధానముగా పరీక్షకు వెళ్లవలెను. ఆ పరీక్షలో తెలుగులో ప్రత్యేకముగా వ్యాసరచనలో-రెండు ప్రాథ ప్రబంధములలో-ప్రత్యేకముగా సంస్కృత బాషా విద్యార్థులు పఠనీయగ్రంథములలోపాటు ప్రశ్న పత్రము వ్రాసి జయమును పొందవలెను. అట్లే తెలుగు ప్రధానముగా గల విద్యార్థులు సంస్కృత భాషలో పట్టపరీక్షకు (బి. ఏ) తిరిగి వెళ్లి-ప్రత్యేకముగా-సంస్కృత భాషలో వ్యాస రచన-రెండు కావ్యములు గల ప్రశ్న పత్రము వ్రాసి జయమును పొందవలెను-అప్పుడు వారికి ఎమ్. ఏ. పట్టము నిచ్చెడివారు-అందుచే వారు కళాశాల తరగతులకు తెలుగు, సంస్కృతము-రెండును బోధించు సామర్థ్యము గలవారై యుండిరి.

ఈ రీతిగానైన ఎమ్. ఏ. పట్టము సంపాదించవచ్చును లేదా-సంస్కృత భాషా ప్రసక్తి లేక-దేశ భాషలలో నే రెండింటిలోనైన-బి. ఏ. పరీక్షకు రెండుమారులు వెళ్లిన-

1. మదరాసు రాజధాని కళాశాలలో సంస్కృతమున- “అనర్పు” తరగతులు శ్రీ. శ. 1918 లో ప్రారంభమైనవి-సంస్కృతభాషలో ఆ విశ్వవిద్యాలయమున అనర్పు పట్టము పొందిన వారిలో ఇద్దరు తెలుగువారు గలరు. ఒకరు- శ్రీ యస్. టి. జి. వరదాచార్యులుగారు-రెండవవారు-ఆచార్య కురుగంటి సీతారామయ్యగారు-మొదటివారు నజీవులు; రెండవవారు క్రిశ్చియన్-తెలుగు భాషలో ఎమ్. ఏ తరగతులు స్వాతంత్ర్యానంతరము శ్రీ. శ. 1949 లో ప్రారంభమైనవి.

ఎమ్. ఏ. పట్టము బొందెడివారు-ఆనగా, తెలుగు తమిళము, తెలుగు కన్నడము, తమిళము మళయాళము-ఇట్లు భాషలలో ఎమ్. ఏ. పట్టము బడినెడి అవకాశము ఉండెడిది.

కాబట్టియే యిట్టివారిని-Two Languages M.A. (ద్విభాషా సాహిత్యపాఠ్యములు) అనెడివారు.

కవిగారు ప్రైవేటుగా-సంస్కృతము, తెలుగును చీసికొని ఎమ్. ఏ. పట్టము బడసిరి.

ఈ విషయమింత వివరముగా వ్రాయుటకు హేతువున్నది. ఆనాడు ఎమ్. ఏ. పరీక్షలో తెలుగు-ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్ర పరీక్షప్రదేశాలలో లేదు-అందున ఆకాలమున-ఎమ్. ఏ. పట్టపుద్రులకు సంస్కృతము-తెలుగు-రెండుభాషల సాహిత్యముల యందును మంచి ప్రవేశము ఉండెడిది. ప్రాచీన కావ్య సాహిత్య ప్రవచనమునకు వ్యాప్తికి వారత్యంతము రోడ్దొడ్డి, వానిని సరిచేయుగా నిలిపిరి-కవిగారట్టి వారిలో ప్రవచనములు.

తాళపత్ర గ్రంథగవేషణ

ఇంతటి విద్యావ్యాసంగముతోబాటు కవిగారికి చాల్యమునుండియు తాళపత్ర గ్రంథములన్న అపరిమితానక్తియుండెడిది-అనియును, వంశానుగతమేమో ? రంగప్రి-తాతలు పేరు మోసిన పండితులు గదా. ఆ కాలమున తాళపత్ర ప్రతులు పండితులు, కవులవద్దనే యుండెడివి. కనుక కవిగారికి వీనియందభినివేశము పైకొరచునియే చిప్పవచ్చును'-కాని అవి సంస్కృత గ్రంథములు !

కవిగారు ప్రాచీనాంధ్ర సాహిత్యమున నిష్ణాతులగుట చేత, తమ కాలమున ముద్రితములై వ్యాప్తిలోనున్న భారతాది పురాణోపాఖ్యానములను, మనుచరిత్రాది ప్రబంధములను తఱచిచూచినారు. కాని యవి యన్నియు కలిపిచిత్రల మూలమున అందఱికి పరిచితమైనవే-ఇక వాని తాళపత్ర ప్రతులను గూర్చి పరిచోధించిన లాభమేమున్నది ? ఇంత వఱకు తెలుగు సాహిత్య ప్రపంచమున నెవ్వరికి తెలియని కొన్ని క్రొత్త కావ్యములను

1. నా జనకులు-ప్రథమముగా క్రీ. శ. 1994 లో తెలుగు దేశమున తాళపత్ర గ్రంథ సంపాదన చేసినవారు. వారు 1500 తాళపత్ర గ్రంథములు సంపాదించిరి. కాబట్టి నాకు వానితో పరిచయము-ముద్రిత గ్రంథములకన్న ముందుగానే యేర్పడి వాని పరిష్కరణమున సిద్ధిహస్తుడ నై తిని-ఈ విషయము తరువాత తెలిపెదను.

గవేషణచేసి, బయటపెట్టిన-అప్పుడు తన యభినివేశమునకు సారస్వత విహారము, తగిన ప్రతి ఫలముబ్బును-ఈ సవిశ్రాంత భావముతోవారు తెలుగు తాళపత్ర గ్రంథాన్వేషణకై తమ జీవితము సర్పించడంబడి పని ప్రారంభించినారు. అప్పటికి కవిగారి నివాస స్థానమైన చెన్నపురిలో తెలుగు తాళపత్ర ప్రతులు లేకపోలేదు-కాని అవి అర్షశాఖవారి(Archaeological Department)అధీనములోనుండెడివి. అవి కవిగారి కందుబాటులోనుండెడివికావు. తెలుగు దేశముననివి దొరకగలదని ఆశయించెడిది-చెన్నపురిలోనున్న కవిగారికి తంజావూరి పుస్తకశాలలో అమూల్యముగు తెలుగు తాళపత్ర ప్రతులు గలవన్న సంగతి తెలియక పోలేదు. అచ్చట నివసించు తెలుగువారెవ్వరును కనివిని యెఱుగని యపూర్వ గ్రంథ సంపాదనము గలదని మొదట తెలిసినవారు కవిగారే-వారే వానిని తెలుచ సంపాదించిరి-దానితో అచ్చట లభ్యము కాని యిరుర కృతములు సంపాదించిరి. కాని అవి లోకమునకు వెల్లడించుట యెట్లు? ఆ తాళపత్ర ప్రతులకు కాగితపు ప్రతులు వ్రాయించవలెను-అవి పరిష్కరించి ముద్రించవలెను-ఇది యంతయు ధనైకసాధ్యము. అప్పటికి కవిగారు సర్వ విధముల పరిశ్రమకు యోగ్యత గలవారై యుండియు వారి యభిరుచులకు తగిన యుద్యోగము లభించునందెను-కాని కొలది కాలమునకే- అదృష్టవశమున వారి కట్టి ఉద్యోగము లభించినది.

ఉద్యోగ జీవితము

ఆ కాలమున నిజాంరాజ్యపాలనలో హైదరాబాదు రాష్ట్రమున-గవ్వాల, ఆత్మ కూడ, వనపర్తి, అమరచింత, బిక్కరావు, పాల్వంచ-మొదలగు సంస్థానములుండెడివి. వానిలో వనపర్తి సంస్థానమున-ఆ సంస్థానాధీశ్వరులగు శ్రీ రాజా సవై రామేశ్వరరావు బహద్దరుగారికి కవిగాను. కీ. శ. 1904 లో ఆంతరంగిక కార్యదర్శి (Private Secretary) గా నియమితులైరి. దానితో వారికి తామకంతకుంబడించుచున్న-అపూర్వ కావ్యప్రకటనమునకు అవకాశము కలిగినది.

ఉద్యోగముతో నియతముగా రాజకీయ యేర్పడినది. కవిగారు వనపర్తిలో నున్నను, అప్పుడప్పుడు మద్రాసునకువచ్చి, తమ కార్యములను నిర్వహించుకొను సాకరము లేర్పడినవి. వనపర్తిలోనే తర్జునాధీశ్వరులు-బ్రహ్మ విద్యావిలాస ముద్రాక్షరశాలయను నొక ముద్రాక్షరశాల స్థాపించినారు-చావును భాషా పోషకులు, రసజ్ఞులు కావున కవిగారికి ప్రాచీన కావ్యముల నొసగినారు. ఇట్టి యవకాశములున్నంతిని పురస్కరించుకొని

1. వారు తంజావూరి పుస్తకశాలనుండి గ్రంథము లెంత కష్టపడి సంపాదించినది యీ తరువాత-"విస్మృతకవులు" అన్న కీర్తికలో చూడవచ్చును.

కవిగారు ఆంధ్ర సాహిత్యజగత్తులో తమకు శాశ్వత కీర్తిని గడించిన- “విస్మృత కవులు” అను పేర-అపూర్వకృష్ణుల ప్రాచీనాంధ్రకావ్యములను తొలిసారిగా ప్రచురించినారు.

ఆ చరిత్ర నిశ్చయము చదువుదము.

విస్మృత కవులు

అవ్యుత్తరయుగమున నాంధ్రవాఙ్మయ చరిత్రమునకు నూతన వికాసము, చైతన్యము గలిగించినవారు రామకృష్ణ కవిగారే. ఆనాడ వాఙ్మయరసస్వి-విస్మృత కవులు-అనుపేర సాహిత్యపు ప్రపంచమంతటనుండి తని, విని యెఱుగని కావ్యములను ప్రకటింపబడియే నేటి మన సారస్వత చరిత్ర యిట్టి పరిణామమునకు వచ్చినది-ఆయన జన్మించియుండక పోయిన యెడల ఆంధ్ర సాహిత్యచరిత్ర ఆంధ్రకార బంధురమైయుండెడివనుటలో అతిశయోక్తిలేదు.

మన సాహిత్య సంపదయంతయు తాళపత్ర గ్రంథములలోనే నిక్షిప్తమైయున్నదని, ప్రప్రథమముగా తాళపత్ర గ్రంథ పరిశోధన జరిపినగాని మన కవులు, కావ్యములు-వీని సంగతి వికడము కాదని, వానియందెన్నో అమూల్య స్రవంధములు లభియున్నవని, లోకమునకు చాటినవారు కవిగారే. వారట్లు కేవలము చాటుటయేగాదు-తెలుగు భాషకుగాని, తెలుగు గ్రంథములకుగాని ఆదరణలేని యాకాంక్షతో వారు పెక్కు కష్టములకు లోనైనై-ఆ అపూర్వగ్రంథములను ముద్రించి, విద్యార్థులకును మనకు వెల్లడించినారు.

వారి కాపూర్వ కవులయందుండెడి భావమెంత యుదాత్త గంభీరమైనదో, భైరవ కవి శ్రీ రంగమాహాచ్యుము పీఠికలో వారు వ్రాసిన యీ క్రింది వాక్యములను బట్టి గ్రహింపవచ్చును-

“వాగ్రభూతకోశము నిర్మలార్భవము; ప్రతిభనవనవోన్నేషిణి;

కాలము విస్మృతి నిదానము; సామాన్యలోకము జీవయాత్రైక

పరాయణము. అయ్యోయిక మృత్యుమెందుచున్న పురాణ

కవిబ్రహ్మలగతి యెట్లు? అని యనురావమాత్రంబున నముద్ర జలమునకేతము గట్టినట్టి కావ్యోద్ధరణ క్రియకుంబూనితిగాని వైయవ్య దర్పణునంగాదు-” (పుట vii)

పై యుదాహృత భాగమును బట్టి ప్రాచీన కృతులట్లే యజ్ఞాతముననుండుటవలన, కవిగారి మనస్సంతకీర్ణించినచో మనము గ్రహింపవచ్చును.

ఆ కాలమున తాళపత్ర నేకరణమన్న బహు దుర్బలమైన కార్యము¹. కవిగారు గ్రంథనేకరణ ప్రారంభించునాటికి మదరాసునందలి ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగార మింకను రూపొందలేదు. అప్పుడే వారికి తంజావూరి యందలి సరస్వతీమహాలు గ్రంథాలయమే ఏకైక శరణ్యము- “తాళపత్ర గ్రంథములన్న తంజావూరు పోవలసినదే” అని యానాటి వాడుక. ఆ నాడు తంజావూరి గ్రంథాలయము నేడున్నట్లుగాలేదు- ఆ గ్రంథాలయము తంజావూరి నేలైన మహారాష్ట్రరాజులు నేకరించినది. ఈనాడును నది తంజావూరిలో వారి కోటలో నున్నది. అది రాజాస్థానముగావున నిరయలకు దానిలో ప్రవేశమే దుర్బలము. అయితే-వాఙ్మయ పరిశ్రమ చేయవలసినవారు, ప్రాచీన కావ్యములు ముద్రితము చేయవలసినవారు, వారికి వ్రాసిన-అక్కడివారిచేత పేరులు మాత్రము వ్రాయించి స్వల్ప వివరములతో పంపించెదరు. ఇక చువచు గ్రంథమే కావలసినదో, తంజావూరు వెళ్ళి గ్రంథము వ్రాసికొని రావలసినదే-వేలు మార్గములేదు².

క్రి. శ. 1910-1901 ప్రాంతములలో ‘సరస్వతి’ పత్రికలో ప్రకటించుటకు పూర్వ కవి కృతులకై తంజావూరునకు కీ. శే. క్రొత్తపల్లి సూర్యారావుగారిని ఉత్పత్తి కాధిపతులైన కొచ్చెర్లకోట రామపండ్రివేంకట కృష్ణారావుగారు (పోలవరము జమీం

1. కవిగారి కరుణచేర్చు ముందుగానే అనగా క్రీ. శ. 1880 ప్రాంతమున మా లండన్ గారైన నిడువవోలు సుందరము పంతులుగారు-మొదట తెలుగు దేశమున తాళపత్ర గ్రంథ నేకరణ ప్రారంభించినారు-అనంత ముద్రాక్షరకాలవారు భాస్కర రామాయణము మున్నగు గ్రంథములను సర్వాంగసుందరముగా ముద్రించినపుడు తాళపత్ర ప్రతులు పంపినవారు మా జనులలే. ఆ కాలమున ‘మంజువాణి’ పత్రికలో కొటికెలపూడి వెంకటకృష్ణ కవి రచిత పిలిపిచరిత్రము ప్రకటించజేసినది ఆయనయే-క్రి. శ. 1917 లో కవిగారు, ప్రధానరకాత్మిగారు తాళపత్ర నేకరణకై వచ్చినపుడు-కవిగారే మా లండన్ గారిని-తాళపత్ర గ్రంథ విషయమున తమ కన్న పూర్వంబు ప్రవేశపెట్టెను. నేడు మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారమున మా యింటనుండెడి-500 తాళపత్ర గ్రంథములున్నవి-తెనుగుదేశమున నే ప్రత్యేక వ్యక్తి వద్ద నుండి యన్ని గ్రంథములు మదరాసు ప్రభుత్వమువారు నేకరింపలేదు.

2. మొదట పిరేగలింగము పంతులుగారు నాచన సోమని ఉత్తర హరివంశము, కేలిన దశకుమారచరిత్రము-తంజావూరి నుండి వ్రాయించి ముద్రించెను-క్రి. శ. 1901) పిరేగలింగముగారి వద్ద ఆనాడు. 79 కావ్యముల పేర్లు మాద్రమేగల పట్టిక యుండెడిది. (చూ. వంగరాల సుద్ధారావుగారి శిరశకవుల చరిత్ర)

దారు) పంపినారు. ఆ కాలమున తంజావూరి గ్రంథాలయమున వ్రాసికొనుటకు నెంత కష్టముగా నుండెడిదో సూర్యారావుగారే ఒకమారిట్లు తెలిపినారు.1

“గ్రంథములు వ్రాసికొనుటకు కోటకు వెళ్లెడు వారందఱు కరవభాష వచ్చి తీరనిలసి నదే-కోటకు వెళ్లి గ్రంథము తెమ్మన్న తరువాత అచ్చటనుండే తమిళోద్యోగి యాజ్ఞపై నేవకుడు లోపలనుండి గ్రంథము పట్టుకొని వచ్చియిచ్చెడువాడు. అది ఒక్కొక్కప్పుడు మేము కోరెడి గ్రంథమైయుండుక, మఱి యొకటి యయ్యెడిది-దానితో మాకు వట్టరాని సంకోషము గలిగెడి-ఆ గ్రంథము మా కిచ్చియీ నేవకుడు వెళ్లిపోయెడివాడు-తిరిగి వ్రాసికొనిన తరువాతనే తీసికొనెడివాడు-ఆ గ్రంథ మచ్చట పైకి తీసికొని వెళ్ల కుండా, ఉంది నారా లేదా యని మాత్రమే వాడు చూచెడివాడు

“ఇట్లుండగా మే మొకసారి శ్రీ నాథుని హరవిలాసము తాళపత్రపృతి తెమ్మన్నాము-కానివాడు-మంచెన కేయూరబాహుచరిత్ర తెచ్చినాడు-అట్టి కావ్యమున్నదనియే తప్ప దానిని గూర్చి మాకేమీ తెలియదు. అది దొరకైనప్పడెంతో మనస్సులో ఆనందము పొందినను దానినెఱచుకొని ఈ పుస్తకము మేము కోరినదైనట్లుగాలేదు-అయినా చూచెదము-నీవుపోయి హరివిలాసమును పట్టుకొనిరమ్ము అన్ని చెప్పినాము. వాడు పట్టుకొని వచ్చినాడు వాడు రెండు పుస్తకములు మేము వెళ్లినప్పుడు చూచినాడు. తరువాత మేము కేయూరబాహుచరిత్రమును గొడుగులో పెట్టి (ఆ కాలమున నెక్కడకు వెళ్లిన గొడుగు పట్టుకొని వెళ్లెడి వారము) యింటికి పట్టుకొని వచ్చి, రాత్రి యింటివద్ద వ్రాసుకొని, తిరిగి గొడుగులో పట్టుకొని వెళ్లి కోటలో వ్రాతస్థలము దగ్గఱ యుంచెనువారము-ఎప్పుడో నేవకుడు వచ్చి రెండు ఉన్నవారేవా అని చూచెడివాడు; అంతే-ఈ విధముగా నేను. కేయూరబాహుచరిత్రము కూడా హరివిలాసముతోపాటు వ్రాసి తెచ్చి ప్రకటింపజేసినాను.”

కవిగారు-చెన్నపురి వాస్తవ్యులే కాబట్టి వారికి తంజావూరి పుస్తక భాండాగారము లోనున్న అమూల్యగ్రంథముల సంగతి కరతలామలకము-వారు తమిళభాషలో కూడ ప్రవీణులని తెలిపిరి. కాబట్టి తంజావూరి గ్రంథాలయములో ప్రవేశము సంపాదించి, యందలి యపూర్వ గ్రంథములను గుర్తించిరి-కాని యవి యక్కడనే వ్రాసికొనుటకు, నేను చెప్పిన పరిస్థితులవలన వీలుండెడివికాదు.

1. శ్రీ సూర్యారావుగారు, ముందు చెప్పిన సుందరము పంతులువారివద్ద తాళపత్ర మాతృకలకు ప్రతులు వ్రాయుటయందు శిక్షణపొందినవారు-వారిని గురువుగా భావించెడివారు.

కవిగాను అచ్చటివారిని మంచి చేసేకొని గ్రంథములు పట్టుకొని వచ్చెడి వారు-కాని వారు నిర్జీతమైన దినము నాటికి కోటలో నిచ్చివేయవలెను-ఈ సందర్భమున కవిగారి సతీమణి వారికి వ్రాత యందు తోడ్పడుచుండినట్లు తెలియుచున్నది-కవిగారు తంజావూరి లోనే గాక, గద్వాల వనపర్తి మొదలగు సంస్థానములలో గూడ-కోటనుండి యింటికి తాళవత్ర గ్రంథములు తెచ్చినప్పుడును ఇట్టి యపస్తంభ బాల్పడినవారే-గద్వాల నుండి తెచ్చిన మత్స్యపురాణ వ్రాతప్రతిలో-“more than half of the work is written by my better half” అని వారే వ్రాసియున్నారు.1

దీనిని జిట్టి కవిగారు ప్రాచీన గ్రంథముల కొఱకు రాత్రి యనక వగలనక, సర్వ కాల సర్వావస్థల యందు, శ్రమించెడి వారని మనకు బోధ్యమానము కాక మానదు.

రంజాపూరు గ్రంథాలయము సంగతి ఎందుకింతగా వ్రాయవలసి వచ్చినదనగా, కవిగారు తెలుసక పోయినను- వారు “విస్మృత కవులు” అను పేరితో ప్రకటించిన గ్రంథములన్నియు చాల వఱకు నక్కడివే-వాని వివరములు తెలిసి, ఆ పెనుక వారి శ్రమను తెలిపెదను.

విస్మృత కవులు

క్రీ. శ. 1912 లో తాము ప్రకటించిన భైరవకవి శ్రీ రంగమహాత్మ్యము చివర వై కవుల గ్రంథముల నిట్లు ప్రకటించినారు.

“విస్మృత కవులు”

ఈ పేరనతిమనోహరములగు ప్రాచీన కావ్యములు శక్తికాలఁబడిది కవి చరిత్రాది విషయములఁజేర్చి ముద్రించుచున్నారము. ఇప్పుడు వెలకు సిద్ధముగానుండు కృతులేవనగా

1. క్రీడాధికారులు - శ్రీ నాథకవి విరచితము (వెలకు లభించదు)	
2. కుమారసంభవము-పూర్వభాగము-నన్నెబోడదేవకవి కృతము	1-0-0
3. నీతిశాస్త్రముక్తావళి-భద్రభూపాల విరచితము	0-5-0
4. వరతత్త్వరసాయనము-పణిపట్ట ప్రణీతము	0-12-0
5. ప్రబంధముజీహాషణము-సంగ్రాధికము	0-12-0

1. ఈ వ్రాతప్రతి సిరాపురములో, శ్రీ ఓలేటి వేంకటరామశాస్త్రిగారి యింటి వద్ద నున్నది. వారే ‘కవిక’ పత్రికలో హరిభట్టు మత్స్యపురాణము ముద్రించినారు. నాటికి నేటికి ఆ గ్రంథపునఃపుద్రణమేలేదు.

6. త్రిపురాంతకోదాహరణము-తిప్పరాజు ప్రణీతము	0-3-0
7. అనర్హరాఘవము-తిమ్మభూపాల రచితము	1-0-0
8. శ్రీ రంగమహాత్మ్యము-భైరవకవి ప్రణీతము	1-0-0

పై గ్రంథములు కాక, అచ్చులోనున్న గ్రంథములని యీ క్రిందివి యీ బడినవి.

9. ఉదయనోదయము	(అచ్చులోనున్నది)
10. ఐరావత చరిత్రము	„
11. పిండిమప్రహసనము	„
12. రఘునాథరామాయణము	„
13. సాంబోపాఖ్యానము	„
14. ముద్రామాత్యము (క్షేమేంద్ర విరచితము)	„

అనాడు “అచ్చులోనున్నవి” అని వ్రాయబడియున్నను కవిగారు వానిని ముద్రింప లేదు.

9, 11, రెండును నేటి వఱకచ్చు కాలేదు.

12. రఘునాథ రామాయణము	ఈ రెండును కాకినాడ ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు వారు ప్రకటించిరి.
13. సాంబోపాఖ్యానము	షత్తు వారు ప్రకటించిరి.

14. ముద్రామాత్యము- ఈ ప్రకటనను బట్టి క్షేమేంద్ర విరచితమైన ముద్రామాత్యము అనురాజనీతి గ్రంథము వారి యొద్ది సంపూర్ణముగానున్నట్లే తెలియుచున్నది. కాని ఆ గ్రంథము బయట పడలేదు. ఒక్క సకలనీతిసమ్మతముననే, ఈ గ్రంథమునుండి పద్యములుదాహరింపబడినవిగాని, మఱి యే యితర సంకలన గ్రంథకర్తలు నుదాహరింపలేదు. లాక్షణికులంతకంటె సుదాహరింపలేదు.

దీనిని బట్టి 1912 నాటికి “విస్మృత కవుల”లో 8 కావ్యములు వెలువడినట్లు మనకు స్పష్టమైనది. ఇక 1923 లో వారు ప్రకటించిన సకలనీతిసమ్మతమున ముఖచిత్రముపై నిట్లున్నది.

The Forgotten poets Series No. 10

విస్మృత కవులు

సం. ౧౦

విస్మృత కవులలో 8 వ సంఖ్య శ్రీరంగమహాత్మ్యమని సకలనీతినమ్మకము సంఖ్య 10 వది యని తెలిసికొంటిమి. ఇక 9 వ సంఖ్య కనుగొనవలయును. అది నన్నె చోడకవి కుమారసంభవము ద్వితీయ భాగము-1914 లో ప్రకటితము.

అప్పుడు విస్మృత కవుల గ్రంథ ప్రకటన కాలక్రమమిట్లుండును.

1908 కుమారసంభవము-ప్రథమభాగము.

1909 క్రీడాభిరామము.

1910 నీతిసారముకౌవళి.

1910 ప్రబంధమణిభూషణము.

1911 పరతత్త్వరసాయనము.

1911 అనర్థరాసువము.

1912 త్రిపురాంతకోదాహరణము.

1912 శ్రీరంగమహాత్మ్యము.

1914 కుమారసంభవము-ద్వితీయభాగము.

1928 సకలనీతినమ్మకము.

సకలనీతినమ్మకము రచనాకర్త ఈ శీర్షిక క్రింద కవిగారు ప్రాచీనకావ్యములను ముద్రించలేదు. పై గ్రంథములన్నియు బ్రథమముగా రాజపత్రములనుండి అచ్చున కెక్కినవి. తరువాత ముద్రణములకన్నుంటికి పై కవిగారి ముద్రితప్రతులే మూలములు. వాని వివరములు తరువాత దెలిపెదను.

ప్రథమముద్రణలు-పరిశ్రమ

తాళపత్రములనుండి మొదటి సారిగా అచ్చువేసినప్పుడెంత కష్టపడవలయునో, ఆ సంగతి, కేవలమచ్చ పుస్తకములతోనే పరిచయముగల యీ నాటి వారికి నవగాహనము కాదు. వాని యందు పద్యములన్నియు నొకేపాదలలో లేక పంక్తిలోనుంచవు. కొన్నింటికి పేరులు కూడ నుండవు. దీనితోపాటు వ్రాయసకాడు ప్రాజ్ఞుడు కాకపోయినచో లేఖక దోషములనుంచును. మొదట తాళపత్రములయందలి వ్రాతలదుపులకు మన మలవాటుపడియుండవలెను. తాళపత్రములపై వ్రాతకు, నేటి ముద్రితగ్రంథములకు నెంత వ్యత్యాసముండునో తెలుపుటకు నన్నెచోడని కుమారసంభవమునుండి యొకటి రెండు ఉదాహరణలు చూపుదున్నాను.

మొదటి పద్యము-యథామాతృకము

“శ్రీవాణింద్రామరేంద్రాచితమకుట మణిశ్రేణి నామాంఘ్రివద్మా
జీవోద్యత్యేనండాశ్రిత జనలసితాశేష వస్తుప్ర...డ్డ...దేవా
దీశుండునిత్యోదితుండజుండు మహాదేవు ద్యుండ్లువిశ్వైకా
వాసుండెప్పుడును మాకభిమతముల్ ప్రీతాత్ముడై యిచ్చుగాంతని.

ముద్రితము

సగ్గర. శ్రీవాణింద్రామరేంద్రార్చిత మకుటమణి శ్రేణిధామాంఘ్రివద్మా
జీవోద్యత్యేనరుండాశ్రిత జనలసితాశేష వస్తుప్రదుండా
దేవాదీశుండు నిత్యోదితుండజుండు మహాదేవుడాద్యుండు విశ్వై
కావాసుండెప్పుడును మాకభిమతములు ప్రీతాత్ముడై యిచ్చుగాతన్.

కొన్ని పట్టల తరువాత క్రింది పద్యమునగాని వచనమునగానియున్న పంక్తులు
మీది పద్యములో లేఖకుడు వ్రాయును-

1 ఆ. 122 పద్యము.....“హరిందనగర్భమునంజరా చరమ
మవిశ్వంబు దాల్చిచనువాని సితెతీర———ల విశేషించుచు
ధమార్ కమఁఫలభౌగా స్పదంమణివొవెధచ్చిన శరనిధి
పెంపెరికై నంజనునె పొగడదను”

ఇందలి పద్యమిది-ముద్రితము

క. హరిందన గర్భమునంజరా
చరమయ విశ్వంబుదాల్చి చనువాని సితే
తరమణివోలెధరించిన
శరనిధి పెంపెరికై న జనునే పొగడన్.

“లవిశేషించుచు ధమాకమఁఫలభౌగాస్పదం” అన్నది తరువాత వచ్చెడు
వచనములోనిది.

“అని యనేకవిధ రత్ననికరాకరంబైన రత్నాకరాశేషవిశేషంబుల విశేషించుచు
ధర్మాధర్మఫలభౌగాస్పదంబైన ధర్మరాజు పురంబున కరిగెనంత” 1-123.

123 వచనములోని పంక్తి నెక్కడనుండి యెక్కడ 122వ వద్యములో వ్రాయన కాదు వ్రాసియున్నాడో పాఠకులు గ్రహింపగలరు. మచ్చుకు చూపితినిగాని కుమార సంభవమున అదినుండి అంశమువరకును వ్రాతయిల్లే యుంచును.¹

ఇట్లాక ప్రాచీన గ్రంథమును గుర్తించి, తాళపత్రములనుండి ప్రతియెత్తి వ్రాసి, లేఖకదోషములను సంస్కరించి, సమీచినముగా చక్కని యచ్చుతో సాహిత్య ప్రపంచ మునకు కవిగారంపించగా క్రీ. శ. 1912 నాటికి వారి పరిశ్రమయందు ప్రజల కెంత యాదరణ ముందెదిదో పూర్వోక్త పీఠికయందలి యీ క్రింది పంక్తులు తెలుపుచున్నవి. ఆదిరణమాట యటుండ నిచ్చి కవిగారియండ్చివ్యకూడ పొడమినది.

“వ్యయప్రయాసంబుల మాటబోనిచ్చి శతచ్చిద్రవ్యాకలంబగు తాళదళ పరిశోధనం బధ్యాగవశంబున జగుస్సారహితంబగు నలవఱచుకొని కార్యము తెల్లో నిర్వహించు చుండుటయుఁగొందజీవ్యై గ్రహగ్రస్తులుచూచి యోర్వక పరిపరివిభములనగుఁజూపఁజూచు చున్నారు. అక్కటా ! ఈయల్ప కార్యారంభమునకే జ్ఞాతిర్యము లేకయే యీర్వావిద్యైష మునఁగన్న హేతుబాధాచండగా భగవంతుని యనంతగుణంబులంజూచి యోర్వక తామునులే యతనితోఁబోరగడంగు రాక్షసుల యవిద్యాప్రభావమును సహస్రముఖముల వర్ణించిన వ్యాసాదుల విజ్ఞానము తప్పక కొనియాడఁదగినదే.

“విద్యాసంప్తారము చాలని నా యట్టివాఁడు సేయుపరిశోధనమున దోషరంధ్రములు గలుగుట నిశ్చయము. వాని నన్వేషించిమావిన మాత్ర వివేకి యాగ్రహస్థానముగానేరదు. విద్యత్కల్పలు చేయకొట్టెల్యము మాత్రము నిరసనీయమే. భగవద్బోధనా మహిమంబు ననె నాయల్పబోధ్యుగము నెట్టిచేటులగాకయని పరమవిశ్వాసమున దీనినిరంతరీతో విరమించు చున్నాను” (పీఠిక vii)

పై సుదాహరించిన వాక్యములను బట్టి- యొక వైపున కించితస్సార్థముగల వారసూయాగ్రస్తులైయుండి చాఢలుపెట్టుచుండగా, మఱి యొక వైపు సంస్కారముగల విద్వాంసులు పటింపృథ్వింపనునరించి, మనస్సు నాందోళనము చెందింపగా, కవిగాదు, భగవంతునిపై ఛాపమువైచి, ఏవీరెదురీచినట్లుగా నీ ప్రాచీనాంధ్రకావ్యమువ్రణ సాగించి నారిని మనము నిర్వివాదముగా నిశ్చయింపవచ్చును. ఇట్టి ఘట్టము మన యద్యతన వాక్యమిచ్చిరమన సువర్ణాక్షరములతో చెవింపవగినది.

1. ఇప్పటికి 41 యేండ్ల క్రిందట తంజావూరి తాళపత్ర మాతృకనుండి యథా మాతృకముగా వ్రాయబడిన ప్రతి నా వద్దగలదు. దానిని వారు తెలిసి మూల ప్రతితో సరి చూచి లోపములు గుర్తించినారు. తంజావూరి గ్రంథాలయములో దీని సంఖ్య 189.

ఇందుమూలముగా తేలినచేసునగా, ఇంత కష్టపడి గ్రంథములను వెలుగులోనికి తీసికొనిరాగా, పై కారణముచే అచ్చువేసిన ప్రతు లే మాత్రమును చెల్లెడివికావు. క్రీ. శ. 1914 వ సంవత్సరమునను ద్విట్టి పరిస్థితులుచేసిన వారి యీ క్రింది విజ్ఞప్తి దెలుపుచున్నది-

“క్రీ. శ. 1914 వ సంవత్సరమునకు అనగా నేను 1908 లో నీ గ్రంథ ప్రథమ భాగము ముద్రించిన నాటినుండి “యాలు” ప్రతులు మాత్రమే చెల్లినవి.

“కార్యాంతరమున నేను శ్రీ కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారి వద్దకు బోవగా వారు ‘కుమారసంభవము ద్వితీయభాగము నింతను ముద్రింపలేకపోయి యుచిగిరి ‘కారణ ముమగుదురా’ అని జవాబు చెప్పితిని. వారు వెంటనే ‘ప్రాతఃకాలమున బ్రాహ్మణునికి నిచ్చెడు దక్షిణ’యని నూలురూపాయలు నా కిచ్చి ద్వితీయ భాగము ముద్రింపఁ గోరిరి.”

కట్టమంచివారి వాక్యమును కవిగారభోరేభాంకిరము గావించినారు.

గ్రంథ పునర్ముద్రణలు-విశ్లేషకవుల విలువ

కవిగారు నిస్సార్థముగ ప్రకటించిన కావ్యముల విశ్లేషరను సాహిత్యలోకము గ్రహించుటకు మఱి పదహారేండ్లు వట్టినది. క్రీ. శ. 1930 నాటినుండి కవిగారు ప్రకటించిన విశ్లేషకవుల గ్రంథములు పునః ముద్రణము కాజొచ్చినవి. పునర్ముద్రణమేకాదు అవి సుపరిష్కృతములై వాఙ్మయపరిశ్రయండు వానికి గల స్థానము నిరూపించెడి విషయ పీఠికలతో వెలసినవి. ఆ గ్రంథముల పరిష్కర్త లిరువురును, వాఙ్మయపరిశోధనమున కవిగారి కనుయాయులై, వారినే యాదర్శముగాగొని సాహిత్య పరిశ్రమమున నిష్టాపంగులచేర, ఈ పునర్ముద్రణములవలన సాహిత్యమిమ్మన పథక ముత్తమ స్థాయిండుటయేగాక, కవిగారి యభివృద్ధికి విశేషములు సాహిత్యప్రపంచమునకు వెల్లడియైనవి.

నాటకశాఖ-ఆంధ్రుల సాంఘికచరిత్ర-క్రీడాభిరామము

కవిగారు ప్రకటించిన క్రీడాభిరామమునకు నొకపే ప్రతి రంజావూరు గ్రంథాలయ ములోనున్నది. అది కాకతీయ చక్రవర్తి ద్వితీయ ప్రతాపరుద్రుని నాటి ఆంధ్రులసాంఘిక చరిత్రకుపయక్తమగు గ్రంథము. అంతేకాదు. తెలుగులో నాటకశాఖయందు దీని కొక విశిష్టస్థానమున్నది. ఈ ప్రశస్త కృతిని క్రీ. శ. 1930 లో శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రిలు

గారు విశేషవిషయ విచారమును సుదీర్ఘమునగు పీఠికతో తిరిగి వెలయించిరి. దాని ప్రకటన కర్తలు¹ సామాన్యుల కందువాటుతో మంచుపట్లు దీనికి పదిరూప్యములు వెల యుంచిరి. శ్రీ శాస్త్రులవారి పీఠికామూలముననే సాహిత్య పరిశోధకులేగాక చారిత్రక పరిశోధకులు దీని విలువను గుఱెత్తిగిరి. కావితీయచరిత్రలో నిది యుదాహరింపని వ్యాసము గాని గ్రంథముగాని యుండదనుటతో నతిశయోక్తిలేదు. ఈ గ్రంథ పీఠికలో కవిగారి గ్రంథములనుగూర్చి శ్రీ శాస్త్రులు వారెట్లు ప్రశంసించిరో చూడుడు-

“సాహిత్య ప్రపంచమున మా తోంట్లు తిన్నగా కన్నులు తెలువక పూర్వమే రామ కృష్ణకవిగాను ప్రాచీన ప్రబంధములను ప్రకటించిరి. వానిలో కుమారసంభవము, క్రీడాభి రామము, సకలనీతిసమ్మతము రత్నరత్నయము; నీతిసార ముక్తావళి, త్రిపురాంతకోదాహ రణము, శ్రీ రంగమహాత్మ్యము ప్రశస్తకృతులు.”

ఉదాహరణశాఖ-త్రిపురాంతకోదాహరణము

ఈ త్రిపురాంతకోదాహరణమునకు నొకచే తాళపత్ర మాతృక (186 సంఖ్య) తంశాపురిలో గలదు. కవిగాను దానిని బట్టి ప్రథమముగా దీనిని ప్రకటించిరి.² వారేదీనికి రెండవ ముద్రణమును గావించిరి.³

తెలుగు భాషలో ప్రశస్తమగు నీ యుదాహరణమును నేను క్రీ. శ. 1935 లో విపుల పీఠిక వ్యాఖ్యానముతో ప్రకటించుటయేగాక, తెలుగుభాషలో, నే యితర భాషలందు గాని, సంస్కృతమునగాని లేని, ఉదాహరణశాఖ యుర్పదని ప్రప్రథమముగా సాహిత్యలోకమునకు వెల్లడించితిని. అంతేకాక, ఆ నెనుక, ఉదాహరణశాఖకు సమగ్రమైన పరిశోధన చేయుటకు, కవిగారి త్రిపురాంత కోదాహరణమే ప్రాతిపదిక యైనది. క్రీ. శ. 1949 లో త్రిపురాంతకోదాహరణమునకు, అప్పటిమదరాసు ప్రభుత్వమువారి జాతీయ

1. కీ. శే. గంటి సూర్యదారాయణశాస్త్రిగారు, శృంగార గ్రంథమాలాధిపతులు- శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారి పీఠికతో నీ క్రీడాభిరామమును వారి పుత్రుడు క్రీ. శ. 1960 లో తిరిగి ప్రకటించిరి.

వావిళ్లవారంతకుముందు క్రీ. శ. 1954 లో శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారి పీఠికతో స్వల్పమైన ధరతో ప్రకటించిరి.

2. వనపర్తి, బ్రహ్మవిద్యావిలాస ముద్రాక్షరశాల 1912.

3. చిరుమల వేంకటేశ్వరపత్రిక ఏప్రియలు 1933. ఈ పత్రికయందు 10 సంవికలు మాత్రమే ప్రకటితమైనవి. సంపాదకులు కవిగారే,

బహుమతి లభించినది. క్రీ. శ. 1950 లో నేను ఉదాహరణవాఙ్మయచరిత్రను ప్రకటించితిని.¹

తెలుగున రెండు శబ్దాలుగా విస్తృతమైన యీ శాఖను త్రిపురాంతకోదాహరణముతో నే సువర్ణించిన ఉరువాకనే యీ నాటి కవులు రిరిగి ఈ కావ్యప్రక్రియ చేపట్టిరి. ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్రములో నీ ప్రక్రియ సుప్రసిద్ధిరమైనది. ప్రాచీన కావ్యపరిష్కరణమున సిద్ధహస్తువని కీర్తి తెచ్చినదీ త్రిపురాంతకోదాహరణమే.² దీని కంతకు హేతుభావాలు శ్రీ కవిగారే. ఈ త్రిపురాంతకోదాహరణము ప్రత్యేకముగా విపులవ్యాఖ్యతో వెలువడవలసియున్నది.

ప్రబంధశాఖ

ఆంధ్రసాహిత్యప్రపంచమున కవిగారి కీర్తిసౌధమునకు మూల స్తంభాయమానమైనది వాని ప్రకటించిన నన్నెచోడకవి కుమారసంభవము. నన్నెచోడకవి కుమారసంభవము, తెలుగున ప్రబంధములలో ప్రథమమైనదేగాక మకుటాయమానమైనది. ఈ మహాప్రబంధము 1908 లో ప్రకటితమైన దాదిగా, వాఙ్మయ ప్రపంచమునంతటి సుజ్ఞాతలూగించినదనుచునో నణుమాత్రము సందేహములేదు. కవిగారే ప్రథమ ద్వితీయభాగములకు సీరికలు వ్రాసియున్నారు. అందువారాకాలముననే అరువది రెండేండ్ల క్రిందట యీ నాటికి మనకు పరిచితమైన విషయములన్నింటిని వివరించియున్నారు. చిత్రమేమనగా నేడు నన్నెచోడని కావ్యమును గూర్చిన విమర్శనములలో, కాలనిర్ణయ చర్చయే ప్రధానమై కవిగానాడుట్టుంకించిన విషయములనే తర్జనభర్జన చేసిరిగాని క్రొత్త విషయమును తెలుపనేలేదు.³

వ్రాతప్రతులు

కుమారసంభవమును కంఠాపూరి గ్రంథాలయములోనేకైక ప్రతిమాత్రమేయున్నదని యీ వ్రాతకే తెలిసింది. 1914 లో కవిగారు రెండువసాగ ప్రచురణమున కొన్ని పాఠభేదములు సూచించిరి. ఆ ప్రతి ప్రపంచప్రపంచమునందు దొరకింపబడవచ్చుచుండెడి. ఆ నాటినుండి

1. ఇది క్రీ. శ. 1968 లో విశేషములలో రెండువసారి ముద్రితమైనది.

2. “ప్రాచీన గ్రంథపరిష్కరణలో మానవల్లి, వేటూరి వార్లకు దీటురాగలిగారు” - తెలుగు వెలుగులు - ఆంధ్రసాహిత్యవారపత్రిక, 1961.

3. నన్నెచోడుని గురించి యొక వాఙ్మయమే వెలువడినది. నన్నెచోడుని కుమారసంభవమును సూరసముగా శైవమకద్యుష్టిలో నేను పరిశీలించి సాహిత్యలోకమున కారని కాలనిర్ణయముచేయుట కొక పరిష్కార మార్గము వివరించెడిది (భారతి-ఏప్రిలులు 1969-నన్నెచోడుని శైవమక సమన్వయము).

దీని మూల ప్రతి తంజావూరి గ్రంథాలయములో తప్పక యుండి యుండునని తేలివది. క్రీ. శ. 1917లో సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటు కార్యస్థానము ఏతాపురము వచ్చిన తరువాత నిఘంటువు కొఱకు కుమారసంభవ వ్రాతప్రతితో సంప్రదింపబడిన ప్రామాణిక ప్రతి కావలసినదైనను. అప్పుడు కీ. శే. క్రొత్తపల్లి సూర్యరావుగారిని తంజావూరు పంపి, వారిచే, నొక వ్రాతప్రతి వ్రాయించి ఏతాపురము మహరాజావారే తెప్పించిరి. కీ. శ్రీశేషులు నడకుదుటి వీరరాజుగారు, మొదట నన్నెచోడుని గూర్చి పరిశ్రమ చేయుటకు నీ వ్రాతప్రతియే మూలము. కుమారసంభవముపై ప్రథమముగా ప్రశస్తవిమర్శ వెలయించిన లక్ష్మీవతి శాస్త్రిగారి రచన కిదియే మూలము.¹

సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువున నన్నెచోడుకవి కుమారసంభవమునుండి యీయ బడిన యుదాహరణములన్నియు, నీ వ్రాతప్రతి ననుసరించినవే. శ్రీ సూర్యరావుగారు తాళ వశ్ర గ్రంథములనుండి వుక్తికలు వ్రాయుటలో సిద్ధిహస్తలగుట చేరను, బహుజాగ రూపంలో ప్రకృతరము పరిక్షించి దీనిని వ్రాసినారు. ఈ ప్రతి యిప్పుడు లభ్యముకాదు. నేను నిఘంటు కార్యస్థానమున నున్నప్పుడీ ప్రతినే యుపయోగించితిని.² దీనిని బట్టియే వీర రాజుగారిక లభుటప్పటి వ్రాసిరి. అందు పాత భేదములు సూచితములు.³

కుమారసంభవమును గూర్చి దేశమున నెంత పరిశ్రమ జరుగుచున్నను గ్రంథ పునరుద్ధరణమునకు నెవ్వరు పూనుకొనలేదు. శ్రీ లక్ష్మీవతిశాస్త్రిగారు మదరాసు విశ్వ విద్యాలయము నాంధ్రభాషాశాఖలో సహాయోపన్యాసకులై ముందు నేను వివరించిన విమ ర్శకు భద్రవాత, గ్రంథమును విశ్వవిద్యాలయము పత్రమున పునరుద్ధరణ చేయుటకు ప్రారంభించిరి.

మదరాసు విశ్వవిద్యాలయ ప్రచురణము

శ్రీ లక్ష్మీవతిశాస్త్రిగారు తంజావూరి ప్రతితో సంస్కరించి, గ్రంథ ప్రకటనకు పరిష్కృత ప్రతిని నిర్ణయ చేసిరి-కాని ముద్రణ ప్రారంభమునకుముందే ఆ విశ్వవిద్యాల యమునుండి వారు విరమింపవలసి వచ్చినది. విశ్వవిద్యాలయమువారు గ్రంథ ప్రకటన కంఠకు ముందే యాజ్ఞానిచ్చియున్న కారణమున దానిని ప్రచురింపవలసిన దాధ్యిక అప్పటి

1. కుమారసంభవ విమర్శనము - కీ. శే. శ్రీ పాదలక్ష్మీవతిశాస్త్రి రచితము - మదరాసు విశ్వవిద్యాలయ ప్రకటితము. 1937

2. నేను, 1939-42 మూడేండ్లు ఏతాపురమున శ్రీ సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటు కార్యస్థానమున పండితుడనుగా నున్నాను.

3. శ్రీ వీరరాజుగారు సంస్కరించిన పై ప్రతి (కవిగారి ముద్రణ ప్రతియే) నా వద్ద నున్నది.

కాబట్టి శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారిపై ఐదేను. క్రీ. శ. 1944 లో లక్ష్మీవరిశాస్త్రి గారి స్థానమున నేను నియుక్తుడైనాను-అప్పటికి ముద్రణ ప్రారంభమైనది. అంతకు ముందే, నా పేర పాఠభేదముల చర్యకై రమ్మని వ్రాసిన రామకృష్ణయ్యగారేమో నేను వచ్చిన రుచువార, నా ప్రసక్తి కేసుంగనే పీఠాదులలో క్రీ. శ. 1948 లో విశ్వ విద్యాలయ పక్షమున ప్రకటించిరి. విశ్వవిద్యాలయమువారు స్వల్పముగ ప్రజలు ప్రకటించుచేరను, శ్రీ రామకృష్ణయ్యగారి పీఠికలో నన్నెబోడని కవికా సంప్రదాయమంతయు కన్నడమునుండి గ్రహించబడినదని ప్రతిపాదించుచుచేరను, గ్రంథము చక్కగా తిరిగి ముద్రితమైనను వ్యాప్తిలోనికి రాలేదు.

వావిళ్ల ముద్రణములు

1. విశ్వవిద్యాలయమువారు ప్రకటించిన ముద్రణవి సంవత్సరమే 1948 లో వావిళ్ల వారికి ముద్రణము వెలయించిరి. దానిలో పాఠభేదములు లేవు. ఒకటిన్న పీఠిక ఇంగ్లీషులోను, తెలుగులోను గలవు. కాని కుమారసంభవము దొరకకపోవుటచే ప్రతులు ఇచ్చినవి. క్రీ. శ. 1950లో కుమారసంభవమున ద్వితీయాశ్వాసము (దశైశ్వర్యసంభవము) విశ్వవిద్యాలయ ప్రభువు శాస్త్రపరీక్షకు తెలుగులో పఠనీయ గ్రంథముగా నేర్పఱునది నది. వావిళ్లవారే కుమారసంభవము ప్రభువు ద్వితీయాశ్వాసములు ప్రత్యేకముగా ప్రకటించిరి.¹

2. వావిళ్ల వారే క్రీ. శ. 1952లో నా విజయ పీఠికతో, పాఠభేదములలో కుమార సంభవమును ప్రకటించిరి. ఆ పీఠికలో నన్నెబోడని మత విషయములేగాక, సాహిత్య సంప్రదాయములనుగూర్చి, ఛందస్సును గూర్చి నూతన విషయములనేకములు చెలిపిరి. నేటికి నదియే వ్యాప్తిలో నున్నది.

కుమారసంభవ-సుసంస్కృత సవ్యాఖ్యానహిత ముద్రణావశ్యకత

ఈ నామ నన్నెబోడని గూర్చి కుమారసంభవమును గూర్చి ఎన్నో నూతన విషయములు తెలుగులోనికి వచ్చినవి. దానికి సాధికారమైన సవ్యాఖ్యానహిత సుసంస్కృత ముద్రణ అత్యంతావశ్యమైయున్నది. దానిని కవిర-సాహిత్యము-సంస్కృతి అను ద్రివిధ

1. ఈ విషయములన్నియు, “కంజజుత్తవంజనము” అను నా వ్యాసమున వివరించినది (చూ. ఛాతరి)

2. వావిళ్ల వారి గ్రంథభాగము నిట్లు ప్రకటించుటయేగాక ద్వితీయాశ్వాసమునకు టీకాకావ్యరూపులను “ప్రతిజ్ఞ” పత్రికయందు 1951 లో పూర్తిగా ప్రకటించినారు. నన్నెబోడని కృతిలో నొక యాశ్వాసమునకైన టీకాకావ్యరూపములలో ప్రకటితమైనదిది యొక్కటే. ఇది ప్రత్యేక పుస్తకరూపముగా ప్రచురించు కాలేదు.

దృక్పథములతో కూలంకషముగా పరిశీలించబడెను. అంతేకాక నన్నెచోడశని శివకవి శ్రయములో నొకగుటచేత మధ్యసంప్రదాయ దృష్టితోగూడ దీనిని గూర్చి వ్యాసంగము చేయుట అక్కవసరము. వీని నన్నింటిన నాకంపిచేసికొని నే నొక మనంస్కృత ప్రతిని ముద్రణమునకు సిద్ధముచేసి యుంచితిని. అది ప్రకటిరము కావలెను.

ఇట్టి పరిష్కృత ముద్రణమునకు నాంధ్ర సాహిత్య ప్రపంచమున కొక వెలుగును, దానిని ప్రప్రథమముగా ప్రకటించెడిన కవిగారి పరిశ్రమకు, ప్రతిభకు నొక నీ రాజనమును కాగలదు.

శాస్త్రీయగ్రంథశాఖ- రాజనీతిశాస్త్రము- బద్దెన నీతిసారముక్తావళి

“బద్దెనీతి” యని ప్రాచీనకాలమునుండి ప్రచారముననున్న “నీతిసారముక్తావళి” అను గ్రంథమును ప్రథమముగా ప్రకటించినది శ్రీ కవిగారి. కవిగారు పీఠికలో బద్దెన శ్రీ. శ. 1050 ప్రాంతమువాడని ప్రానిరికాని, ఈ తరువాత శాసనమూలమున నారకు శ్రీ. శ. 1260 ప్రాంతము వాడని నిర్వృత్తిమైనది.

ఈ బద్దెనీతినుండి పద్యములు ప్రథమ సంకలన గ్రంథముగు సకలనీతిసమ్మతమున నువాహించబడినవి. కృష్ణదేవరాయుం యున్న వీరనరసింహరాయుం వారు బద్దెనీతి అను పతించెడి వారని రాయవాచకమునుండి తెలియుచున్నది.¹ దీని కాళవర ప్రతి తంజావూరిలో 210 సంఖ్యగానున్నది.

కవిగారు ప్రకటించిన తరువాత నీ గ్రంథమునకు మఱి మూడు ముద్రణములు వెలసినవి.

1. శ్రీరామవిలాస గ్రంథమాలలో 17 వ గ్రంథముగా కావ్యనిధి కలికాని అచ్చారావు గారిచే శ్రీ. శ. 1918 లో ముద్రితమైనది.
2. ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తువారు పరిషత్పత్రిక 50 సం. 2, 3, సంవత్సరములు (1960) లో ప్రచురించిరి. దీనికి పరిష్కృతము శ్రీ చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారు. వీరు దీనిని జాగరూకతతో ప్రచురించిరి. కాని పరిషత్తు ప్రత్యేక ప్రచురణగా వీరి కాదులతో వెలువడలేదు. కావున ప్రకటితమైనట్లుగా మాత్రం కొంతమందికి తెలియదు.
3. సాహితీవల్లభ ముక్తావళి రిమ్మరాజుగారు, సురేంద్ర సాహిత్య మండలి పత్తమున ప్రకటించిరి (1963).

బద్దెనీతి కాశీరాష్ట్రముకడకు రోగగీరులను సంబంధించినది. మూల బ్లోక్‌ను
లలో గూడ వ్యాప్యములో పీరిక్ల ప్రకటితము కావలసిన ప్రకృత ప్రాచీనకృతి
యని. ¹

వేదాంతవాఙ్మయశాఖ - పరతత్వతీసాయనము

ఆంధ్రవేదాంత వాఙ్మయముగనుసంబంధించిన భజిత పరతత్వరసా
యనమును కవిగారు క్రీ. శ. 1912 కు ముందే ప్రచురించినట్లుగా ముందు తెలియుచున్నది.
వారప్పు వేసి వారి వెలలు వేసిరి-దీనిక వెల తెలిపి కాబట్టి యిది యప్పు పడినవనే
మనము భావించవలెను. కాని యీ గ్రంథము ప్రస్తుతము లభ్యము కాలేదు. 1944 లో
మదరాసు విశ్వవిద్యాలయము వారు గ్రంథమును ప్రకటించిరి. కాని వారు కవిగారి
ముద్రణప్రతి సంగతి యెఱుకొనలేదు. భజితప్రతి ప్రాచీనకవులలో నొకవని కవిగారి
యప్పప్రాయము.

క్షేత్రమాహాకవ్యశాఖ-భైరవకవి శ్రీరంగమాహాత్వము

తెలుగున శ్రీరంగక్షేత్రమాహాకవ్యమును గూర్చి మొదట తెలిసి ప్రాచీనమైన
భైరవకవి కృతిని మొదట ప్రచురించిన కీర్తి కవిగారిదే. వారి గ్రంథము నెట్లు గుర్తించినదీ
తెలిసకొననచో, కాళహస్త పరిశోధనాచార్యత్వముగను వారెట్లు లో తెలియవచ్చును.
ఈ క్రిందివి వారి వాఙ్మయములు:

“ఈ కృతికి నాకు రెండు ప్రతులు వనపర్తి సంస్థానాధీశ్వరుల తాళపత్ర లిఖిత
గ్రంథములలోనే లభించినవి. అందులో నొకటి 188 సంవత్సరములకుఁ బూర్వమునను
దానికిఁబుత్రులగు వేదాకటి లిరి సంవత్సరములకుఁ బూర్వమునను దర్శనస్థానాధీశుల
ప్రేరణంబుననే లభించుచున్నది. నేను దర్శనస్థానాధీశ్వరాశ్రయము వొందని కాలమున
గ్రంథాన్వేషణము నిమిత్తము గద్వాల వనపర్తి సంస్థానాధీశుల గొంతకాలము సంపరించి
వారి యనుగ్రహంబుగఁ బ్రయత్నపై గద్వాలలో భోజనాహ్వానితములు సంపాదించి
వనపర్తిలోఁ బుస్తకములు శోధించుటకు శుశుభ్లవదినీ వాని యెదురు గూర్చుచి రాకదళ
సంపుటములు విప్పదారకొను నుడుదుగఁగ నకస్మాత్తుగాఁగప్పకవి యుదాహరించిన
“గంధపుఁగొండనెత్తము” యను భైరవుని కవ్యము మనస్సుగను స్ఫురించెను. అంత
నయ్యో : మనకేల యీ కావ్య పీఠగ్రంథములలో లభింపరాదని మొట్ట మొదటి పుస్త
కము విచ్చి కొన్నియవలు ద్రోవింపకుండఁగఁ బ్రకటమునఁ బ్రకటమే నృప్తిగోచర
మయ్యెను. నాకుఁ గలిగిన యదుందానందవిద్వంసు చెప్పఁజాల. కుమారసంభవాది సర్వవ

1. దీనిలోని కొన్ని విశేషములను, నా తెలుగుకవుల చరిత్ర-రిక్కన ఎఱ్ఱనల
యుగమున నిచ్చితిని. అది అముద్రితము.

అటున్నది తిరిపోయినను నేనున్నప్పుడున్నా దెనకిని శృంగారోఽ బై జన్మమే మొదట గోచరించుట వైచిత్రీ విశేషమని తెలుసుకొనినది. వీరిక (viii)

అయిదాశ్వాసములలో 1800 గవ్యప్రవృత్తులలో నున్న యీ ప్రళయ ప్రబంధము ముద్రితమై ఏభయ యొగిమిదేంద్రై నను నేటి వఱకు లెరిగి ముద్రితముగాలేదు. విపుల వీరి కావ్యలలో పునర్ముద్రణము కాదనినది. ఇంతవఱకు దీనిని గూర్చి యొక్క విమర్శ వ్యాస మైన ప్రకటితముగాలేదు.

అనువాదశాఖ-అనర్థరాఘవము

దీక్షుల తిమ్మమాపాలని మురారి యనర్థరాఘవ నాటకానువాద ప్రబంధమును కవి గారు శ్రీ. శ. 1912 కి ముందే ప్రకటించినట్లుగా తెలిపితిని. దానిని వెలయుచుండచే నది ముద్రితమైనదనియే మనము నిశ్చయించుచున్నాము. కాని యది అభ్యుపగృహింపలేదు. ఈ యనర్థరాఘవ మీ రుచివాక లెరిగి ముద్రితమైనదేమైనను దీనిని గూర్చి సాహిత్య ప్రపంచ మునకు అంతగా తెలియదనియే చెప్పవచ్చును.

భోజరాజీయము

అనంతమాత్యుని భోజరాజీయము సంస్కృతమునగుల భోజరాజీయమున కను వాదము.¹ ప్రభుభయగా నిది యనువాదమని గుర్తించినది కవిగారే. వారు దీనిని గుర్తించుటయేగాక రాకప్రకటించి సంపాదించి వీరేశలింగముగారి కీయగా వారు దానిని తమ చింతామణి ముద్రాక్షరశాలలో ముద్రించెను. కాబట్టి భోజరాజీయము మొదట ముద్రిత మగుటకు కవిగారే మూలము. వీరేశలింగముగారు కవిగారిని వేర్కొనిరి.

పురాణశాఖ-మత్స్యపురాణము

హరిభట్ట విరచించును మత్స్యపురాణమును తొలుత సంపాదించి, ప్రకటింపజేసిన యశస్సు కవిగారిచే యది యీ వఱకు తెలిపింది. అచటచేల్ల క్రిందకు ప్రకటితమైన యీ కృతికింత వఱకు పునర్ముద్రణమేలేదు.

వరాహపురాణము

సందిమల్లయ యిందునింగయకపుల వరాహపురాణము ప్రథమముగా సంపాదించి

1. చూడుము. అప్పకవీయము పుట 191-"సునీతిశాస్త్ర సర్వద్యా" అని భోజరాజీయమనను.

2. 1904 లో వీరేశలింగముగారు ముద్రించిన వెనుకనే-వావిళ్లవారు రెండు ముద్రణముల క్రింతమునకు వెలయించిరి.

ప్రకటింపజేసిన కీర్తి కవిగారిదే. వారు గద్వాలనుండి తాళపత్ర ప్రతిని దెచ్చి వీరేశలింగముగారి కీయగా వారు చింతామణి ముద్రాక్షరశాలలో ముద్రించెడిది.¹

ఉత్తరనారసింహపురాణము

కవిగారిచివఱకు తెలిసిన పురాణములనేగాని మనకు తెలియని వానిని గుర్తించుటకు దోడ్పడిన వారిలో ప్రథములు. వారే గ్రంథము గుర్తించినను, దానిని గురించి తెలిసినపుడు, ఆ కవి రచించిన యితర గ్రంథములు విశేషములు గూడ తెల్పుచుంటారు. హరిభట్టు ఉత్తర నారసింహపురాణమును రచించినట్లు కవిచరిత్రకారు లెవ్వరును నెఱుగరు-ఇది కవిగారి వలననే తెలిసినది. హరిభట్టు మర్చిపురాణము వ్రాత ప్రతియందు వారింగీష భాషలో నిట్లు వ్రాసిరి:

The author has also wrote another work called ఉత్తరనారసింహపురాణము as మర్చిపురాణము was already handled by greater poet like పట్టయ్య and వేములవాడ భీమకవి. But this work is not available and only one stanza quoted by జగన్నాథకవి in his రత్నాకరము survives to lament over the loss of it.

సీ. మందారకుసుమంబుఁజందురుఁడును గూడి

మౌళి భాగంబునఁగీలు కొనఁగ

ఫణికుండలంబును మణికుండలంబును

గండభాగంబునఁగవ్వు కొనఁగ

వరచక్రశూలాబ్జ వరదహస్తములందుఁ

గంకణ భుజగతకవచములందుఁ

గనకకౌశేయంబు గజరాజచర్మంబు

మునుకొని కవిభాగమున నునిండుఁ

గీ. డిమిరమును జంద్రికయు జోక నమరినట్లు

పుండరీకోత్పలద్వయంబు వొడలినట్లు

నీలవజ్రంబుకొకచోట నిలిచినట్లు

హరిహరాకృతి త్రిభువనాష్టావళియ్యె.

3. 1904లో ముద్రితమైన యీ ప్రశస్త కృతికి పునర్ముద్రణ మింత వఱకులేదు. ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీవారు ముద్రించుట కేర్పాట్లు చేసిరి కాని యది యింకను ప్రకటితము కాలేదు.

--Quoted in రచనాకరము-Canro II

1910 లో కవిగారు వ్రాసిన యీ వాక్యములు 1923 లో నీ గ్రంథ మాండ్ర సాహిత్య పరిశోధనానికి అందించుచును ప్రతిబింబమును కారణమైనది. వేముల వాడ భీమకవి నరసింహ భూపాలుని రచించినది తొలుత తెలిసినది కవిగారే.²

అనువృత్తులు-విరాచకచరిత్ర

విస్మృత కవుల పేర్లకు క్రింద నీ పైకృతియు నచ్చుచోచున్నట్లు వ్రాసిరిగాని కవి గారు ముద్రింపలేదు. ఇది శ్రీ. శ. 1920 లో దానిని నొక పాత్యగ్రంథమున ముద్రిం చిరి³. ఇది యేకాశ్వాసకృతి.

సంకలన గ్రంథశాఖ

ఈ శాఖగ్రంథములనే గాక, తెలుగు సాహిత్యమున సంకలనశాఖ యను నొక సాహిత్య ప్రక్రియ యున్నట్లు తొలుత చెబించినది కవిగారే. వారు-

1910 లో ప్రచురించుచోచున్నాము

1923 లో సంకలనీకరణము

ప్రకటించిరి-నేనా గ్రంథములు తిరిగి విపుల పీఠికా పరిష్కరణములతో-ప్రకటితము లైనవి.

కవిగారు జీవించి యున్నప్పుడే-వారు ప్రచురించిన త్రిపురాంతకోదాహరణము, కుమారసంభవము, పరిష్కరించి వెలువరించు భాగ్యము నాకు గలిగినది-నేను వారు యశశాయులైనను, పైరెండు గ్రంథములును-నా పీఠికా పరిష్కరణలతో వెలువరుచు నాయదృష్టమని భావించుచున్నాను.

1. ఆ కాలమున నాంగ్లేయభాషలో పట్టభద్రులైన వారందఱును తెలుగునుగూర్చి వ్రాసినను నింగ్లేషులోనే వ్రాయుట పరిపాటి-అంద్రధామో రత్నపారంగతులగు గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారు, తమ శబ్దరత్నాకర ప్రతిలో సవరణలు ఏవరణలు నాంగ్లేయ భాషలో కూడ వ్రాసిరి.

2. కుమారసంభవ ప్రథమభాగ పీఠిక 1908.

3. కవిగారు 1919-21 సంవత్సరములలో ప్రభుత్వమువారి మాధ్యమిక పాఠ శాలా విరమణ పత్రపరీక్ష (Secondary School Leaving Certificate Examination) తెలుగు పాఠ్యగ్రంథమునకు సంపాదకులుగానుండిరి. అప్పుడు 1919 లో వారి కర్ణభారము (భావనాది కాంధీకరణము), 1920 లో విరాచక చరిత్ర ప్రకటించిరి.

4. దీని కంతకును హేతుభూతులైన డాక్టరు పోణంగి శ్రీ రామ అప్పారావు (పి. యన్. ఆర్. అప్పారావు)గారికి నా కృతజ్ఞత నిందుమూలముగా చెలుపుచున్నాను.

ప్రాచీన గ్రంథపరిష్కారణమున మానవల్లి రామకృష్ణకవి, వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి గార్లకు వారసుడనగుట నా సాహిత్యజీవితమునందొక స్మరణీయ పుట్టము.

ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్రమును అధునాచారమున రూపొందించువారిలో కవి గారు ప్రథములు-ప్రాచీన గ్రంథ ప్రకటనచేతనే గాక సారస్వత వ్యాసరచనముచేతను సాహిత్యవికాసమునకు సాహిత్యవిమర్శనకు వారెట్లు దోహదముచేసిరో, ఆ నిషయము ప్రత్యేకముగా దెలుపబడును.

వీరేశలింగముగారు-కవిగారు

వీరేశలింగముగారు ప్రాచీన గ్రంథములు ప్రకటింప నందర్భమున, కవిగారు భోజరాజీయము, వరాహపురాణము అను ర్విధుల తాళపత్ర గ్రంథముల నొసంగి వారికి తోడ్పడినదియు నీ పణికే తెలిపిరిని. ఇది క్రీ. శ. 1904 సంవత్సరము నాటి మాట. ఆ తరువాత మఱియు పదుమూడేండ్లకు క్రీ. శ. 1917 లో వీరేశలింగముగారు తమ ఆంధ్రకవులచరిత్ర ప్రథమభాగమును మొదలుపెట్టి ప్రకటించిరి. అందు క్రీ. శ. 1050 నుండి అనగా నన్నయ్య నుండి క్రీ.శ. 1500 ప్రారంభమగునన్ని సంవత్సరముల ముంపుంగ యలవఱకు గల కవులను గూర్చిగలదు.

క్రీ. శ. 1917 జూలై నెలలో కవిగారును, శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారును మదరాసు ప్రభుత్వమువారిచే నియమితులై, తాళపత్ర గ్రంథ సేకరణకై మా యింటికి వచ్చినారు. ఆప్పుడు మా తండ్రిగారు విశాఖపట్టణమున స్థానికసంఘమువారి వాస్తుశాస్త్రజ్ఞుని కచేరిలో గణకుడుగా నుద్యోగము నందుచుటచే మేము విశాఖపట్టణములో నుండెదీవారము. ఆయన అప్పటికి బక్క-పలచగా నుండెడివారు.¹ కొనకేరిన ముక్కుతో, తుడురైన పలువరుసతో ఆకర్షణీయముగా ఉండేవారు. ఉద్యోగరీత్యా, పంచె, జుట్టా, పైనకొటు ధరించి, పైన ఒక చిన్న రుమాలు వేసికొనేవారు. ఆ కాలమున ఆయనకు కడుపునొప్పి వాధయుండెడిది. అందువలన ఎప్పుడూ రొంపిని 'సోడా' పొట్టముంచెడిది. అప్పుడప్పుడది విప్పి కొంచెము కొంచెము నోటిలోవేసికొనెడివారు.

కవిగారప్పుడే ప్రకటితమై, రమకు పండిన వీరేశలింగంగారి కవులచరిత్ర ప్రథమ భాగాన్ని మా తండ్రిగారికిచ్చి, పీఠిక వ్రాసుచున్నారు. ఆ పీఠికలో కవిగారిని గూర్చి వీరేశలింగముగారిట్లు వ్రాసివారు - "పూర్వము నాకు భోజరాజీయాదికృతులను తెచ్చి యిచ్చిన మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు నా యీ కవిచరిత్ర ముద్రణకు నెంతయో సహాయము చేయుదురని యాశించిరిగాని నా యాశలన్నియు నిరాశలైనవి." కవిగారు-

1. District Board Engineer's office Accountant.

2. వారి తరువదేండ్లయిన తరువాత శరీరము కొంచెము స్థూలమైనది. పయస్సుతో శరీరచ్ఛాయ తగ్గినది.

“చూచితిరా సుందరం పంతులుగారూ: నాకు వారు తమకవుల చరిత్ర ప్రథమభాగము తిరిగి సూరస విశేషములతో ప్రకటించుచున్నామని వ్రాసినప్పుడు, నేను మలబారు ప్రాంతములో సంస్కృత తాళపత్ర సంశోధనకై ప్రభుత్వము వారిచే నియమితుడనై రెండేండ్లుగా నచ్చట నుండిపోవలసి వచ్చినది. అందుచేత నేను వారికి సహాయము చేయలేకపోయినాను - ఆ విషయమును వారి కెంతో విషయముతో విన్నవించినా, వారిట్లు వ్రాసినారు” అని యెంతో బాధపడుచు మాతండ్రిగారితో అన్నారు. వీరేశలింగముగారు, “కవిగారు కార్యారంభ వ్యగ్రులై నాకు సహాయము చేయలేకపోయినారు. వారి తోడ్పాటున్నచో నా గ్రంథ మింకను ప్రాచూణికముగా నుండెడిది” అని వ్రాసియుండవలసినది. అందుకు వారు వాదనకలేదు. ఆ కాలమున నింతను, శ్రీభుక్త్యములో తెలుగునుగూర్చి వీరేశలింగముగారి అపకారమే చెల్లుచుండెడిది. రాను శ్రీభుక్త్యవ్వోగి యగుటచేత వీరేశలింగముగారి వ్రాతపలన చివరకేమియైనా హాని కలుగునేమోయని యీ విషయముగా వారు నిర్బంధుడొనలేదు. వీరేశలింగము పంతులుగారి గ్రంథము “సహస్ర దోష జుష్ట”మని, మరొక సింగస వాణనబ్రాహ్మణ వంశీయునిగా చెప్పిన గన్నపండ్రిని వీరేశలింగముగారు నాగయగన్నదను చర్మర్మలంఘనిగా పొరబడిరని చూపుచు-ఆగ్రంథము మా తండ్రిగారి కిచ్చివేసిరి.

ఆంధ్రభాషలో రాజకవులు

కవిగారు తొలినుండియు, వీరేశలింగము పంతులుగారి కవుల చరిత్రలోలేని కవుల గురించియే పరిశ్రమచేసి, వాక్యాయచరిత్రమున కనవచ్చుచును, నిర్దుష్టమును నైన నేడవేసిరి. తెలుగు కవులనుగూర్చి కావ్యములనుగూర్చి వారుచేసిన పరిశోధన యంతయు మౌలికమే. వారు క్రీ. శ. 1910 లో “రాజకవులు” అన్న వ్యాసము వ్రాసియున్నారు.¹ అందు వారు నన్నెచోరునినుండి, కదిరిపల్లి నాయుని వఱకు గల రాజకవులనుగూర్చి తెలిపినారు. ఆ వ్యాసములో వారు సాయప వేంకటపతి (ముసుంపూరి కర్త), కట్టా వరదరాజు మొదలగువారినిగూర్చి వ్రాసిరి. వారా నాకు కనిపెట్టిన గ్రంథములు, మఱి నలుబదిపేర్ల గలవిసంపుటల వెలుగుచూచినవన్నచో, వారి మౌలికమైన శ్రమ యెట్టిదో మన మూహించవచ్చును - పై వానిలో సాయప వేంకటపతి గ్రంథము ముద్రణ భాగ్యము నందలేదు. కట్టా వరదరాజు ద్వితీయ రామాయణము క్రీ. శ. 1950 లో నా సంపాదకర్త్యము క్రింద నాల్గు సంపుటములుగా ప్రకటింపబడినది.² కట్టా వరదరాజు

1. అది ఆంధ్రపత్రిక ప్రభుత్వసంస్కరణి సంచికయందు (1909) ప్రకటితమైనది. ఇప్పుడు ఈ వ్యాసంపుటములో పునర్ముద్రణమందినది.

2. మదరాసు ప్రభుత్వమువారిచే తంజావూరి సరస్వతీ మహలు గ్రంథాలయము వారి పక్షమున ప్రకటింపబడినది.

క వినిగూర్చి లోకమునకు తొలుత నెఱుకపఱచినవారు కవిగారే. వరదరాజు శ్రీరంగ మాహాత్మ్యము కవిగారి మూలముననే - 1921లో ప్రకటితమైనది.

వారివ్యాసమున కేవలము కవులు, కాలములు, కావ్యములను గూర్చియే కాక - కొన్ని సూక్ష్మాంశములను వెల్లడిచేసినారు - అముక్తమాల్యద తృష్టరాయలు రచించలేదని, వైష్ణవము పుచ్చుకొన్న యొక వైష్ణవు డెవ్వడో రచించెనని మొదట ప్రతిపాదించినవారు కవిగారే. అంజాపూరి రఘునాథునిగూర్చి వ్రాయుచు - “రసవత్కవి యగు రఘునాథ నాయకుడు రామభద్రాంబ, మధురవాణి, మోహిని మొదలగు నేటడియాలును చెలయాండ్ర నడుమ జిక్కి నుండినను”డయ్యెనని తన యభిప్రాయము చెప్పిరి.

ఈనా దెందతో రాజకవులు మనకు కన్పట్టుచున్నారు. కాని, “అంధభాషలో రాజకవులు” అన్న పేరుతో నింతవఱకు నే విశ్వవిద్యాలయములలోను పరిరక్షణ ప్రారంభమే కాలేదు.

తెనాలి కవులు

క్రీ. శ. 1915 సంవత్సరాది సంచికలో కవిగారు “తెనాలి కవులు” అన్నవ్యాసము వ్రాసిరి. తెనాలి రామకృష్ణుని గూర్చియే గాక, తెనాలి వంశకవులగు తెనాలి అన్నయ్య, తెనాలి రామభద్రకవిని గూర్చి వారి గ్రంథములనుగూర్చి ప్రత్యేకముగా చెలిపిన సాధికార వ్యాసమిది. ఇందు రామకృష్ణుని గ్రంథరచనా పౌర్యావర్తము చక్కగా విశదీకరింప బడినది. రామకృష్ణుడు హరిఁలాపిలాసము, కందర్పకేతువిలాసము - అను రెండు ప్రబంధములను రచించెనని మొదట తెలిపినవారు కవిగారే. రామకృష్ణుని గ్రంథములు - పాండురంగ మాహాత్మ్యము, ఘటికాదల మాహాత్మ్యమును నీనాడు సుకరిష్కృతములై ముద్రితములైనవి. కాని యొకదానియందును పై వాని ప్రస్తావనలేదు.

పుష్పాంజలి - వసుచరిత్ర

క్రీ. శ. 1916 లో సంవత్సరాది సంచికనుండి కవిగారు - పై శీర్షికలో వ్యాసములు వ్రాయునాంధించిరి. ఈ మొదటి పుష్పాంజలి వ్యాసములో - సంస్కృతములో వసు చరిత్ర యున్నదనియు, నది రామరాజ భూషణుని తెలుగు వసుచరిత్ర కనువాదమునయు, తెలుగులో సంస్కృతమునుండి యనువాదములే యుండగా, తెలుగుకావ్యము - సంస్కృతములోని కనువడింపబడుట విశేషమనియు, మొదటిసారిగా ప్రకటించిరి. సంస్కృత భాషలోనికే గాక, వసుచరిత్రకు అమితభాషలో అనువాదమున్నదని మొదట తెలిపినవారు కూడ కవిగారే.¹ మఱి నలుబదేండ్లతర్వాత “వసుచరిత్ర-ద్రావిడానువాదము” అను వ్యాస

1. ఈ విషయము వారంతయు రెండేండ్లు ముందుగానే - క్రీ.శ. 1914లో మహారాష్ట్ర సంభవ ద్విప్రీయధాగముద్రణ పీఠిక 8వ పుటలో నిట్లు చెలిపినారు - తిమ్మన తిక్కనవార తము కన్నడించుకొనెను. వసుచరిత్ర ద్రవిడసంస్కృతములలోని కనువడింపబడెనుగదా.

మును 'వేంకటేశ్వరప్రాచ్య పరిశోధన పత్రిక'యందు ప్రకటించిరి. మరియు ఏటదేండ్లయిన తరువాత వారు తెలిపిన గ్రంథములు - వసుచరిత్ర సంస్కృత ద్రావిడనువాదములు రెండును ముద్రితములైనవి.¹

పుష్పాంజలి - ఉదయనోదయము

భారతలో-పుష్పాంజలి శీర్షికలో వివిధముల కవిచరిత్ర తెక్కని ప్రబంధములను గూర్చి తెలిపిరి. వానిలో ఉదయనోదయ మొకటి. ఇది నారన సూరన విరచితము. శ్రీ. శ. 1500వ పూర్వముది - ఈ ప్రశస్తకర్త యింకొకటను ముద్రితము గాలేదు. దీనినిగూర్చి ప్రబంధముజేయడాడ పీఠికలో విశేషించి తెలిపియున్నాను. శ్రీ. శ. 1985లో తంజావూరి తెలుగు పుస్తకముల గ్రంథసూచిక ప్రకటింపగునపుడు నిది ఆ పుస్తక కాలలో నున్నదెవ్వరికిని తెలియదు. ఈ ప్రబంధ వైశిష్ట్యము మొదట తెలిపినది కవిగారే.

పుష్పాంజలి - చారులీలావిలాసము

పుష్పాంజలి శీర్షిక వ్యాసములలో కవిగారు తెలిపిన మతయొక అపూర్వకృతి చారులీలావిలాసము - మావపెద్ది చెంగల్వారయ కవి రచితము. ఇది కళాపూర్వోదయము వంటి యద్భుత కథాసంవిధానము గల గ్రంథము. నాయక పురుషుడుగా మారిపోవుట తిరిగి శ్రీ యగుట మొదలగు నద్భుత సన్నివేశము లిందు గలవు. ఇది యనంపూర్ణముగ నున్నను ముద్రింపదగినది.²

పత్రికలు - ప్రబంధ ప్రకటన

కవిగారు సొంతముగానే కాక పత్రికలమూలమున ప్రాచీన ప్రబంధములను ప్రకటించిరి.

1. సంస్కృత వసుచరిత్ర కాళహస్తి కవికృతము. చాక్లరు బి. రామరాజుగ రిచే ప్రకటితము.

వసుచరిత్ర తమిళానువాదము మదరాసు ప్రాచ్య విభాగ పుస్తక ఛాండాగారమువారు ప్రకటించిరి.

ఈ సంస్కృత ద్రావిడనువాదములు ప్రకటింపబడిన కాలపూర్వమే నేను నా వసుచరిత్ర చర్చముద్రణ పీఠికలో వైవాని వివరములిచ్చినాను. అది వావిళ్ల వారిచేత ప్రకటితము. వసుచరిత్రలో కొంత భాగ మాంగ్లేయభాషలో పద్యములలో ననువదించి విడిచినది మొదటిసారియము తెలిపినాను.

2. ఐక్యదేశీయాంధ్రవాఙ్మయము-పుటలు-510-12.

వాల్మీకి చరిత్ర

తంజావూరి రఘునాథస్వామి కృతియగు వాల్మీకి చరిత్రమును తొలుత బయట పెట్టినది కవిగారే. వారికావ్యమును తంజావూరి గ్రంథాలయమునుండి ప్రతి వ్రాసి - క్రీ. శ. 1911లో కొచ్చెర్లకోట రామచంద్ర వేంకట కృష్ణారావు (పోలవరం జమీందార్) గారి "సరస్వతి" పత్రికలో ప్రకటించిరి. ఆ రచనావర నది పునర్ముద్రణ భాగ్యము నందినది.¹

రఘునాథ రామాయణము

తంజావూరి రఘునాథుని రామాయణము నాంధ్రలోక మెఱుగదు. కవిగారు తంజావూరి పుస్తకభాండాగారములో దీనినిగుఱ్ఱించి ప్రతి వ్రాసి ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్ పత్రికలో ప్రకటంపజేసెను. దీని మూల కావ్యత్ర ప్రతి ప్రస్తుతము తంజావూరి గ్రంథ సూచికలో లేదు.

కవి గజాంకుశము

భైరవకవి కృతమగు, కవిగజాంకుశమును ఛందోలక్షణ గ్రంథమును - మొదట ప్రకాశమాన మొనర్చినది కవిగారే. దీని ప్రతి తంజావూరిలో గలదు. కవిగారు పై పత్రికలోనే దీనిని ప్రచురింపజేసిరి.

శుకన ప్రతి

పై పత్రికలోనే-శుకన ప్రతి ప్రబంధమునకు చారిత్రకముగా విలువగల యవతారికా భాగమును సంపాదించి ప్రకటింపజేసిరి.

దండకశాఖ-విద్యావతీ దండకము

కవిగారు దాహరణశాఖలో త్రిపురాంతకోదాహరణమును గూర్చియే గాక దండక శాఖలోని విద్యావతీదండకమునుగూర్చి మొదట తెలిపినారు. క్రీ. శ. 1912 లో వారి శ్రీరంగమహాత్మ్య పీఠికలో విల్లు వ్రాసియున్నారు - "మఱియుఁ జాండ్య భూపాలుండగు మద్దళగిరి భూపాలునకు విద్యావతీదండకమును రచించిన ప్రఖ్యాతుఁడు గణపవంశ వేంకటకవి భైరవునిఁ జేర్కొనెను" (పుట 1). దీనిని మఱి 88 యేండ్లతరువాత పరిష్కరించి ప్రకటించు భాగ్యము నాకు గలిగినది.² ఈ సంవత్సర ప్రకటనమూలమున సంతకు ముందు క్రీ. శ. 1750 ప్రాంతమువా డనుకొనఁబడుచున్న గణపరవు వేంకటకవికాలము క్రీ. శ. 1674 ప్రాంతమని నిశ్చితమైనది.

1. ఈ వాల్మీకి చరిత్రమును నేను, తిరిగి పరిష్కరించి, విశేష విషయ విలసిత మగు పీఠికతో-1940లో, విజయనగరమున ఆంధ్ర విజ్ఞాన సమితి గ్రంథమాలలో ప్రకటింపజేసితిని-ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీవారు దీనిని తిరిగి ప్రకటించినారు.

2. Bulletin of the Madras Government Oriental Manuscripts Library - Vol. 1. No. 1. 1950.

శతకశాఖ-తరిగొండ నృసింహశతకము

ప్రసిద్ధకవయిత్ర తరిగొండ వెంగమాంబ కృతులను కవిగాడు కొన్నిసంపాదించిరి. వానిలో తరిగొండ నృసింహశతక మొకటి - ఇది చంపకోత్పలమాలికలలో నున్నది. తరిగొండ నృసింహచర్యబహునిధి అను ముద్రముగలది. దీనిని వారు శ్రీవేంకటేశ్వర పరిశోధనా సంస్థ పత్రికలో ప్రకటించిరి.¹

వచనశాఖ-బృహజ్ఞాతకము

తెలుగుభాషలో మొదటి వచన గ్రంథమగు విష్ణువర్ధన మండ్ర బృహజ్ఞాతకమును గూర్చి మొదట తెలిసినవారు కవిగారే-ఈ గ్రంథ మింకను నముద్రితము.²

కవుల చరిత్రలు

ఇట్లు గ్రంథములను గూర్చియేగాక మన మంతకుముందెఱుగని కవుల చరిత్రలను తొలుత దెలిసినవారు కవిగారే.

ఎలకూచి వేంకటకృష్ణరాయడు

ఆంధ్రశబ్దచింతామణికి తెలుగుటీక వ్రాసిన ఎలకూచి బాలనరస్వతి సమస్తాంధ్ర పండితలోకమునకు పరిచితుడు. కాని "బాలనరస్వతి" యనునది విరుచము - అతని అసలుపేరు-వేంకటకృష్ణరాయడు.

అమృతకవి త్రిపురారికవి

ఈతడే ఐరావత చరిత్ర కృతి రచయిత.³

మల్లారెడ్డి

ఈతడు శివధర్మోత్తరఖండమును ప్రబంధమును రచించిన బిక్కనవోలు సంస్థా నాధీశ్వరుడు. ఈతడే షట్పత్తవర్తి చరిత్రమును రచించిన రాజకవి.

పై మువ్వురను గూర్చిన విశేషము లింతవఱకు నే కవిచరిత్రలలోనూ లేవు. కొంతమంది కవుల చరిత్రలు వీరేశలింగముగారి కవిచరిత్రలందున్నవి - కాని వానిని గూర్చి విశేషవిషయములందు చేర్చవగినవి తెలిసినది కవిగారే.

1. తరిగొండ వెంగమాంబను గూర్చిన గ్రంథములు - ఆంధ్ర కవయిత్రులు మొదలగువానియం దెవ్వుటను పై శతకప్రశంస కానరాదు.

2. తెలుగు కవుల చరిత్ర - పుట 179-180.

3. ఈతనిగూర్చి కవిగాడు శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్యపరిశోధనాసంస్థ పత్రికలో వ్రాసిరి.

భైరవకవి

క్రీ. శ. 1470 ప్రాంతమువాడగు భైరవకవినిగూర్చి యెన్నో విషయములను కవిగారాతని శ్రీరంగమహాత్మ్య పీఠికయందు చెప్పినారు. ఒక గ్రంథమునకు పీఠిక వ్రాయునపుడు దానికి సంబంధించిన గ్రంథములనుగూర్చి వారు వ్రాయుదురు. ఈ శ్రీరంగ మహాత్మ్య పీఠికలో-కవిగారు ప్రథమముగా కట్టా వరదరాజువి శ్రీరంగమాహాత్మ్యమును గూర్చి తెలిపిరి.

కట్టా వరదరాజు-శ్రీరంగమాహాత్మ్యము

క్రీ. శ. 1912లో కవిగారు తెలుపువలసిన పైగ్రంథమునుగూర్చి తెలుగులోకము నకు తెలియదు. కవిగారు గ్రంథమునుగూర్చి తెలుపుటయే - గాక, గ్రంథమునుండి 10 పద్యములు దాహరించి, భైరవుని కావ్యముతో దీనికొకల తారతమ్యమును తెలిపిరి. దీనివలననే-వరదరాజు కృతిని కీర్తికేసులు చెలికాని లచ్చారావు “అముద్రితాంధ్ర గ్రంథ సర్వస్వము” అను గ్రంథావళిలో రాము ప్రకటించిన గ్రంథములలో నొకదిగ . ప్రచురించి యున్నారు.¹ ఈ గ్రంథమునుగూర్చి నేటి సాహిత్యచరిత్రలో లేదు.

పట్టమెట్ట సోమనాథ సోమయాజి-సూతసంహిత

వీరేశలింగ కవి చరిత్రమున నీకవి క్రీ. శ. 1700 తర్వాత మూడవభాగమున నున్నవాడు - కాని యీతని కాలము సరిగా నిర్ణయించినది కవిగారే-వారీతని కృత్యంతర బ్రహ్మాస్త్రరథండుమున నుండి యీ క్రిందిపద్య ముదాహరించి కాలనిర్ణయము చేసిరి. ఈ కావ్యము విక్రమవోలి ఎల్లారెడ్డికి కృతి. ఎల్లారెడ్డి యన్నయగు కామిరెడ్డిని వర్ణించుచు సోమనాథ సోమయాజి యిట్లు వ్రాసినాడు—

గీ. కలిమి చిక్కనవోలి శ్రీ కామిరెడ్డి

భూమివిభు నాశ్రయించిన బుధులు నిజము

శాలివాహన శకవర్ష సంఖ్యబదియు

వైదుమార్గయి వర్తమానాబ్జములుగ.

ఇది చాలా చమత్కారమైన పద్యము. కామిరెడ్డి పోషించిన కవిసండితులు 1500మంది యట-ఆ సంఖ్య కృతిరచనాకాలమునాటి శాలివాహన శకసంఖ్య 1500 - శాలివాహన శకసంవత్సరమునకు 78 కలిపిన త్రైస్తవశకము వచ్చును- $1500 + 78 =$ క్రీ. శ. 1578. కావున సోమనాథ సోమయాజి 16వ శతాబ్దమువాడు - పైని చెప్పిన మల్లారెడ్డికూడ కామిరెడ్డి సోదరుడగుటచే నాతడును క్రీ. శ. 1578 ప్రాంతమువాడు.

1. శ్రీరామవిలాస ముద్రాక్షరశాల, చిత్రాడ-1921.

కస్తూరిభట్టరాజు

ఈతడు గౌరీకల్యాణము అను ప్రబంధమును, కొట్టియదాన శంకరేశ్వరశతకము¹ అను నొక శతకమును రచించినట్లు తెలియుచున్నది. కవిగారు కుమారసంభవ ప్రథమ భాగమునకు టిప్పణిలో నీకవి గౌరీకల్యాణమునుండి యొకపద్యముదాహరించియున్నారు. త్రిపురాంతకోదాహరణమునకు వారు వ్రాసిన టిప్పణిలో - కొట్టియదాన శంకరేశ్వర శతకమునుండి యొకపద్య ముదాహరించినారు. వారా నాడీకవి కృతమనుండి పద్యములుదాహరింపకపోయినచో నీనాడు-కస్తూరిభట్టరాజును కవి యున్నట్లు మనకు తెలియనే తెలియదు. శిశేషమేమనగా నింతవఱకు నీకవి మనకవుల చరిత్రకెక్కనేలేదు. ఈకవి క్రీ.శ. 1470 ప్రాంతమువాడు.

చింతలపల్లి కవులు

క్రీ. శ. 16, 17వ శతాబ్దాలలో చింతలపల్లి వంశమున పెక్కు కవులుద్భవించిరి. వారిలో - చంద్రాంగధరశాస్త్రిని రచించిన సంజీవరాయకవి, రాఘవాభ్యుదయమును² రచించిన ఛాయాపతి కవి, మధురవాణివిలాసమును రచించిన వీరరాఘవకవి ముఖ్యులు. వీరికి మూలపురుషుడు, ఎల్లకవి. ఈతడు పల్లకిపదస్థుడై బహుప్రసిద్ధిగాంచినవాడు - ఈ చింతలపల్లి కవులనుగూర్చి తొలుత తెలిపినవారు కవిగారే.

ఆంధ్రభాషనుగూర్చిన యుపన్యాసము

కవిగారిప్పటివారివలె, ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్రగాని, సాహిత్యచరిత్రగాని వ్రాయక పోవచ్చును. కాని యిప్పటి వాఙ్మయచరిత్రకుల కందఱకంటె ముందుగా దానికి ప్రాతిపదికగా నొకప్రణాళిక నేర్పవలసినవారు కవిగారే - వారు 1927లో - మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయమువారి యాచేకమున తెలుగు సాహిత్య పరిణామమునుగూర్చి వ్యాప్తియుపన్యాసము నొకదానిని యిచ్చియున్నారు.³ ఇది "ఆంధ్రభాషనుగూర్చిన యుపన్యాసము" అను పేర ముద్రితమైనది. (1895 లో పురళవాకమున ఇచ్చిన ఉపన్యాసమును ఇదియే.)

పై విషయములు సావధానముగా పరిశీలించిన కవిగారు నవీనాంధ్రవాఙ్మయచరిత్రక నిర్మాతలలో ముఖ్యులని నిర్ణయింపవచ్చును.⁴

1. ఈతరువాత నీశతకమునుండి నేను మఱియొకపద్యమును లక్షణగ్రంథముల నుండి సంగ్రహించితిని. లక్షణగ్రంథములు-సాహిత్యచరిత్ర-ఆంధ్రపల్లవ సంవత్సరాది పంచిక-1958.

2. చింతలపూడి ఛాయాపతికి రాఘవాభ్యుదయము-క్రీ.శ. 1966లో ప్రచురితము.

3. Madras University Telugu Extension Lecture.

4. Makers of History of Telugu Literature.

ఉ ద్యో గ జీ వి త ము

కవిగారి వనపర్తి సంస్థానోద్యోగము వారిని ప్రభువుముగా మహాపరిచయముగా దిద్ది తీర్చినది. ఇక ఆయాప్రాంతములలో నున్న తాళపత్ర ప్రతులనేగాక, ఆనాటి కజ్జారములైన కాకతీయశాసనములనుకూడ వారు సేకరించిరి. చాలా కాలమునకు తరువాత వారు 'భారతి' లో ప్రకటించిన, "కొన్ని కాకతీయ శాసనములు" అన్నవి వారు వనపర్తి సంస్థానమున నున్నప్పుడు సేకరించినవే.¹ నేను ముందుచూపించిన The Lithic Records of Hyderabad అను గ్రంథము, వనపర్తిలో నున్నప్పుడు రచించినదే.

చరిత్ర, శాసనముల విషయమెట్లున్నను-వనపర్తి దేవరమున కవిగారు లోకోద్ధర ములగు నిష్కృతకవుల గ్రంథములను ప్రకటింపబడుటన కవిగారికి కీర్తి రాలేదుననిచూచి వారికి ఎంతో మానసపశ్చాత్త కల్పించినది. వారెంత వ్యాపకతనమునాలో శ్రీరంగమహాత్మ్యము పీఠికలోగల యీ క్రింది వాక్యాలపల్ల రెయుచున్నది—

"వ్యయప్రయాసములమూట తోనిచ్చి శతచ్ఛిద్ర వ్యాపకంబగు తాళదళ పరిశోధనం బిద్ధానవశంబున జుగుప్సారహితంబుగ నలవఱచుకొని కార్యము నెఱచి నిర్వహించుచుండు టయు గొంద టిష్టాగ్రస్తులు చూచి యోర్వక సరిపరివిధముల నగువాట పఱుచు చున్నారు." (పుట-vii)

వనపర్తి సంస్థానములోనున్న యిటరోద్యోగులు కవిగారు సంస్థానమునుండి మంచి విలువగల తాళపత్రగ్రంథాలను దీసికొనిపోయి చెన్నకట్టణములో అచ్చువేసి ద్రవ్యము సంపాదించుచున్నారని యభిప్రాయమును ప్రచారముచేసిరి. కవిగారును, విశిష్టులగు గమనించి, వనపర్తి సంస్థానమును విడిచి మద్రాసు చేరికొన్నారు.

తెలుగుసాహిత్య ప్రసంగమునా "ఈశ్వార్యద్యక్షాజ్ఞమైన"దని వారు గ్రహించినారు. విపుల వాఙ్మయరహితమైన తెలుగుకంటె విస్తృతమై మహాసముద్రమువంటి సంస్కృత వాఙ్మయముపై తమదృష్టి పురల్పినారు. పచ్చయన్న కళాకాలలో రెండు మూడేండ్లు సంస్కృత భాషాధ్యాపకుడుగా పనిచేసి, ఆ వాఙ్మయ చరిత్ర, పరిశోధన అవగాహన చేసికొన్నారు.

1. కవిగారు రాజమహేంద్రవరములో నున్నప్పుడు చాలా కాకతీయశాసనములను ఆంధ్రదేశీయేతిహాస పరిశోధక మండలి (The Andhra Historical Research Society) కార్యదర్శి కీ. శే. రాళ్లబండి సుబ్బారావుగారు, కవిగారునుండి గ్రహించినారు. అవి మండలివారి కార్యాలయమున నివ్వటికి గలవు.

తెలుగుభాషలోవలెనే, సంస్కృత గ్రంథాలుకూడ చాలావఱకు అముద్రితముగా ఉన్నవని తెలుసుకొన్నాను. కాని ఆ భాషలో తాళపత్ర గ్రంథాలు, తెలుగుదేశములో విశేషముగా దొరకవు-తంజావూరిలో సంస్కృతగ్రంథములున్నసంగతి వారెరుగుదురు. అక్కడి సంస్కృతగ్రంథములు వారికి కరతలామలకమే. ఇక సంస్కృతములోనే ఇదివఱ కెవ్వరికి తెలియని అద్భుతగ్రంథములు పైకితీసి, ప్రకాశింపజేసినట్లయితే- అది భారతవర్షమంతా తెలియగలదు అనే భావము వారిని పూర్తిగా ఆవేశించినది.

కవిగిరానాటికే తెలుగు తాళపత్రాలను చదువుటయందు నిష్ఠహస్తులగుటయే గాక- సంస్కృత తాళపత్ర గ్రంథాలను చదువుటయందును నిపుణులైనారు. చక్రవర్తచారమున సంస్కృతగ్రంథాలు, ఒక్క తెలుగువారు మాత్రము తెలుగులిపితో వ్రాసుకొందురుగాని తక్షిణవారందఱు నట్లు వ్రాసికొనలేరు. సంస్కృత వర్ణములన్నియు నాభాషలలోచేరలేదు.

అందుచేత తమిళులు సంస్కృతగ్రంథములు వ్రాయుటకు— “గ్రంథలిపి”¹
 కేరళదేశీయులు ... “మళయాళలిపి”
 మహారాష్ట్రీలు ... “బాలబంధులిపి”

ఏర్పాటు చేసికొన్నారు.

కవిగారు గ్రంథ లిపియంచేగాక మళయాళ లిపియందును ప్రవీణులై ముఖ్యముగా మళయాళదేశమున అపూర్వ సంస్కృతగ్రంథములున్నవని తెలుసుకొని అచ్చటికివెళ్లి తాళపత్ర గ్రంథ పరిశోధనచేయుటకు చాలా ఉబలాటపడినారు. దీనికి కారణము లేక పోలేదు. కేవలము తమిళులైన శ్రీ గణపతిశాస్త్రిగారు మళయాళదేశమున స్థిరపడి రాజపత్ర గ్రంథాలను పరిశోధించి భారతవర్షమునే కాక, ప్రపంచమున కంతయు సంప్రద మాశ్చర్యములు తలుగజేసిన—

“భాసనాటకచక్రము”ను

కనుగొని పదమూడు నాటకములను ప్రకటించినారు. తిరువాన్కూరు మహారాజావారు స్థాపించిన ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తకభాండాగారము తరపున నవి ముద్రితములైనవి. కవిగారును వారితో నవి ప్రకటితములు కాకముందు నుత్తరప్రత్యుత్తరములు జరికి, కొన్ని వ్రాత ప్రతులు తెప్పించినారు. మళయాళదేశమున పరిశోధన చేయవలెనన్న కుతూహలము వినవినప్రవర్తమానమైనది. అయితే వారేమిచేయగలరు? “తిరువాన్కూరు సంస్థానమున- రాజులది సర్వాధికారము. వారికి ప్రవేశముగలుగుట యెట్లు? అదిగాక తాను తెలుగువాడు. తమిళ సంస్కృతభాషలలో ప్రవీణుడైనను, కేరళదేశీయులు తనను రాసీయరు” అని యిట్లుగా ఆందోళనపడుచుండెడివారు.

1. గ్రంథలిపి (తమిళ సంస్కృతలిపి) తమిళంలోనే కొలదిమందికి మాత్రమే వచ్చును. తెలుగువారిలో రష్యాలో తెలుగు - తమిళ భాషల కాచార్యాణిగా నుండిన శ్రీమంతుడు. ఆచిలక్షి తమిళభాషయే గాక - ఈ గ్రంథ లిపి అతివేగమున వ్రాయుట యందును నిర్దహస్త. ఈమె కీర్తిశేషురాలు.

“తమిళదేశ గణపతిశాస్త్రి-భాననాటకములపండి యభూర్యసంస్కృత గ్రంథాలను కనిపెట్టి ఐంవాంరర కీర్తిగడించినప్పుడు¹ తెలుగువారెందుకూడకొనవలెను? మనము కూడ ఆ కేరళదేశముననే, క్రొత్తవి కనిపెట్టి లోకమునకు వెల్లడించి, తెలుగువారికి కీర్తికేవలమును” అని ధృవదనకల్పముతో నుండిరి. ఇంతలో వారి అదృష్టముపండినది - వారెట్లు మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత వస్తుకథాండాగారమున నియమితులైనది - మళయాళ దేశమున నెట్లు పర్యటించి, శ్రమించి, అభూర్య గ్రంథసంపాదనచేసినది యికముందు తెలిసికొందము.

కవిగారికి మొదటనుండియు చెన్నపట్టణమే నివాసమగుటచేత, వారు స్వతంత్రముగా తమ సాహిత్యకృషిని కొనసాగించుకొనగలిగిరి - ఏలసనగా నా కాలములో చెన్నపట్టణమే-ఆంధ్రసాహిత్య గ్రంథప్రచురణకు, సాహిత్యవిమర్శకు, బాల్యము పరిశోధనకు ప్రధానరంగము-ఆ కాలమునాడదియే యాంధ్రసాహిత్యక్షేత్రము.² వారు ప్రాచీన గ్రంథగవేషణచేయుచు, విస్తృతకవుల గ్రంథప్రకటనముచేసిన వెనుక వారి 46వ యేట 1915లో వారికి ప్రభుత్వోద్యోగము లభించినది-ఆ నన్నివేళమిది.

మదరాసు ప్రాచ్యలిఖితవస్తుకథాంధార స్థాపన

మదరాసులో-భాణిద్వారకులైన బ్రాహ్మదొరగారిమూలమున-మన తెలుగువాఙ్మయమునకు సంబంధించిన తాళపత్ర ప్రతులు - సంస్కరింపబడిన వ్రాతప్రతులు - అన్నియు, ప్రభుత్వమువారి ‘క్యానిమెరా’ గ్రంథాలయమున నేకరింపబడి సురక్షితములై యుండెడివి. ప్రభుత్వమువారుప్పు డార్జునావారిలోగూడ తెలుగు తాళపత్ర గ్రంథముల కొకరిద్దరిని పంపి, ఆ తాళపత్ర గ్రంథములనుగూర్చి - ఆ శాధనవేదికలందు తెలుపుటందెవారు.³ కాని వారిలోబాటు అమూల్యములైన - బ్రాహ్మదొరగారి గ్రంథనేకరణమును గూర్చి వివరములు గ్రంథసూచికలు లేకపోవుటచే, కీ. శే. పనప్పాకము ఆనందాచార్యులవారి

1. భాననాటకములు ప్రచురితమైన వెనుక-కొన్ని వాదప్రతివాదములు ఉచితముచేరినవి, పాశ్చాత్య పండితులు - ఇంగ్లండు, ఫ్రాన్సు, రష్యా, జర్మనీ దేశపు సంస్కృత విద్వాంసులందఱు నేకముగా నొక సన్మానపత్రమును నమర్పించి గణపతిశాస్త్రి గారిని గౌరవించిరి. వారి కీర్తికి భాననాటకములు మూలస్తంభాయమానములు.
2. క్రీ. శ. 1903లో ఆంధ్రరాష్ట్ర మేర్పడు నాటివరకు చెన్నపురియే తెలుగువారి సాహితీక్షేత్రము; కేంద్రము. ఈనాటి విశాలాంధ్ర మేర్పడినను తెలుగుదేశమున సాహితీకేంద్రము అని చెప్పదగిన పట్టణము లేదు. నేటి తెలుగువారికి రాజధానియైన హైదరాబాదు ఆంధ్రసాహిత్యక్షేత్రముగా శీఘ్రముగా రూపొందగలదని యాశించుచున్నాను.

3. Department of Archaeology — Reports of Archaeological Department.

మూలమున శ్రీ. శ. 1909లో ప్రత్యేకముగా, తెలుగు సంస్కృత గ్రంథములకు నితర రమిత తన్నువాది భాషలకు నొక ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారము స్థాపించ నిశ్చయించిరి. తాని యద్యోగ కార్యస్థానముగా రాష్ట్ర విద్యాశాఖాధికారి అధికారముక్రింద రూపొందు కింతక వీరయ్యెట్లనది. శ్రీ. శ. 1910లో నిది ప్రత్యేక భాండాగార కార్యాలయముగా క్యానిమెరా గ్రంథాలయములోనే యుండెడిది. అప్పుటనే నేటికి-పురావస్తు చిత్రకాల గలదు.¹

అట్లు స్థాపితమైన ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారమునకు గ్రంథనేకరణము ఇంతకుముందువలె గాక-ప్రత్యేకముగా భాండాగారోద్యోగులుగానే, కొంతమందిని నియమించి, చేతలో నలుమూలలకు వారినిపంపి, సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథనేకరణ జరుప వలయునని ప్రభుత్వమువారు నిశ్చయించి-ఆ యుద్యోగములకు నప్పటికే తాళపత్ర గ్రంథపరిశ్రమ నెతిగినవారిని మాత్రమే నియమించుట తీర్మానించిరి.

మనకవిగారప్పటికే అనగా శ్రీ. శ. 1915 నాటికే తుమారసంభవాది ప్రాచీనాంధ్ర కృతులు ప్రకటించుటచేతను, వారు తెలుగు భాషాగ్రంథములేగాక - సంస్కృత, తమిళ, తన్నవభాషా రాకపత్ర లిపులయందు నిద్దహస్తులగుటచేతను వారిని తాళపత్ర గ్రంథగవేణలై శ్రీ. శ. 1915 లో ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాగారమున-ఆంగ్ల పట్టభద్రులగుటచేతను భాండాగారాధ్యక్షుని సహాయోద్యోగిగా నియమించిరి.² అంతకు కొంచెము ముందుగానే-చెన్నకవియందే నిజమందుకు తమిగారికి రాకపత్ర గ్రంథగవేషణ, ప్రకటనయందు సహాయులై యుండిన వేమూరి ప్రభాకరశాస్త్రిలవారిని పండితులనుగా నియమించిరి. ప్రభాకరశాస్త్రిగా రాజుండిరి పదవియందు శ్రీ. శ. 1940 వఱకు నుండిరి.

తాళపత్ర గ్రంథగవేషణ

రాము సొంతముగా డబ్బు ఖర్చుపెట్టుకొని, తాళపత్ర గ్రంథనేకరణ చేసిన

1. Museum.

2. భాండాగారాధ్యక్షుడుగా నప్పకొక ప్రత్యేకోద్యోగి లేడు-ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారాధికారిని ఇంగ్లీషులో క్యూరేటరు (Curator) అందురు. మదరాసు రాజధాని కళాశాలలో సంస్కృతరాజాధ్యక్షుడైన ఆచార్యుడే భాండాగారాధికారిగా నుండెడివాడు-తమిగారా యధికారికి సహాయోద్యోగి; అయిన హోదా— 'Special Assistant to the Curator, Government Oriental Manuscript Library.'

మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారము శ్రీ. శ. 1934 వఱకు ఎగ్మాటలో క్యానిమెరా గ్రంథాలయములోనే యుండెడిది. అయేను మదరాసు విశ్వవిద్యాలయ భవనములు తెలుసబడినరకవార - ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమా భవనములకు తరలించబడినది. నేటికిని యచ్చటనే యున్నది. శ్రీ. శ. 1944 వఱకు నియవదేండ్లు నా కా పుస్తకభాండాగారముతో నిర్వహణము కలదు.

కవిగారికి యద్యోగము పురోహితుడగుగా లభించినచే-దీనితో వారు తెలుగుదేశమే గాక రాష్ట్రాంతరములలో పర్యటించి యహార్య గ్రంథసేకరణచేయుటకు నమరమగునవకాశము గలిగినది. తెలుగుదేశమున తెలుగు సంస్కృత గ్రంథగవేషణకు - కవిగారును, శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారును నిష్ఠాను పర్యటించెడివారు.

కేవలము సంస్కృతగ్రంథములయన్వేషణకై, రాష్ట్రాంతరముల కొక్క కవిగారినే కాక ఉద్బింబపండితులైన శ్రీ యస్. కె. రామనాథశాస్త్రిగారినికూడా సంపాదించిరి. ఈ సంస్కృత భాషాగవేషణమే, కవిగారికి యానన్దానందపూర్వక కీర్తిని దెచ్చినది.

కేరళదేశము-సంస్కృతగ్రంథశోధన

కేరళదేశము (పూర్వపు నులదారు)న భారతవర్షమునం దెచ్చుట అదృష్టముగాని సంస్కృతగ్రంథములు నిక్షిప్తములై యున్నవని కవిగారికి చాలాకాలమునుండి తెలియును- వారప్పవీరే తిరువనంతపురము ప్రాప్యనిలచి పుస్తకభాండాగారము పక్షమున కీర్తిశేషులు గణపరశరాస్త్రిగారు ప్రకటించిన భాననాథ చరిత్రమును చదివినారని యావఱకే తెలిపిరి. సంస్కృత గ్రంథశోధనకై కేరళరాష్ట్రమునకు ప్రత్యేకముగా వారు నియమితులగుటచే- వారభ్యుత్సాహముతో నారాష్ట్రమున రెండేండ్లు పర్యటించి, పరిశోధించి, లోకోత్తరము లైన గ్రంథములను ప్రకటించుకొనిరి.

ఆకాలమున కేరళదేశమున సంస్కృత రాకపత్రగ్రంథగవేషణ ఎంతో దుర్బలముగా నుండెడిది - నరాకలాచార సంప్రదాయములకు పుష్టినిచ్చిన సంఖ్యాద్రి బ్రాహ్మణుల గృహములయందలి భద్రపణులందఱుండెడిది - రాకపత్ర గ్రంథములుగల కొందఱు వానిని చూపుటమాత్రమే యొప్పుకొనెడివారు; కొందఱు చదువుటకు వచ్చినవారిని నీవు చదువగలవాయని ప్రశ్నించి, ఒక రాటాటనిచ్చి, చదువును పరీక్షచేసి, వారు సంపూర్ణులైన శయవాతనే-వానిని చూపెట్టెదరు. కొందఱు చదువుకొను-కొఱకేగాని యుండుట భాగము లను వ్రాసికొనుట కంగీకరించుచు కారు-బ్రాహ్మణులకు దక్క యితరులకు వారి యింట్లలో ప్రవేశములేదు. వచ్చినవారి కాంగ్లేయ భాషాసంపర్కముండరాదు-కవిగా రిన్ని కష్టములను రాకపత్ర గ్రంథములకొఱ కధినించుచుంటారు. ఆదేశమున కవిగారు తానాంగ్ల భాషాసంపర్కము లేని క్రోర్రయ బ్రాహ్మణుడనని, వారు గ్రంథములను చూచినచో చదవగలవలయు చెప్పిరి. వారును, గ్రంథవిధిలో నున్న సంస్కృతగ్రంథము నిచ్చిరి- అచ్చటివారి యుద్దేశము గ్రంథవిధి కామరసపు యితరులు చదవలేరని. కవిగారు

1. కవిగారు శ్రీ. శ. 1917లో మాముంబిరిగొచ్చునప్పుడు వారిముఖతః నేను వీని విని యచ్చట గ్రంథస్థము చేసినాను-కవిగారెట్టిసంస్థితులలో కేరళదేశమున రాకపత్ర గ్రంథ సంపాదనచేసిరో-వానిని కీర్తిశేషులు ప్రభాకరశాస్త్రిపాదులును నాకు తెలిపి యున్నారు.

చేతికందించగానే గదిగడ చదివివేసిరట-అది భాసనాటకములలో చేర్చిన యొక నాటకము.¹ ఆరువార కవిగారచ్చటచూపిన సంస్కృత పాండిత్యప్రతిభ కాళ్ళవ్వవడి, వారిని స్వేచ్ఛగా గ్రంథములను పరిశోధించిచూపుటయేగాక-గ్రంథములను తీసికొని వెళ్లుటకు నచ్చటివారంగీకరించినారు.

కవిగారు 'దక్షిణభారతి' గ్రంథములలో నావెనుక ప్రకటించిన చదుర్పాటి, తాపన వర్షరాజము, కుందమాల, కౌముదీమహోర్భవము మొదలైన నాటకములేగాక - భారత వర్షమున నుత్తర మధ్యప్రదేశముల నెచ్చటనూ లభ్యముగాని-

“అభినవగుప్తపాదుని”

భరతనాట్యశాస్త్రవ్యాఖ్యానముగు ‘అభినవభారతినీ’ సంపాదించిరి.

తంజావూరి గ్రంథాలయము

కవిగారు తంజావూరి గ్రంథాలయముతో సంబంధముం దెంతకాలమునుండియో పరిచయమున్నవారైనను - క్రీ.శ. 1916 లో ప్రభుత్వమువారిచే ప్రభాకరశాస్త్రిగారితో గూడ నియమిచ్చుట యచ్చట పరిశోధనగావించిరి. అప్పటికి తంజావూరిలో క్రీ.శ. 1884లో ప్రకటితమైన ఒర్వైలుదొరగారి సంస్కృత గ్రంథసూచిక మాత్రమే యుండెడిది. కవిగారుందులేని యనేక సంస్కృత గ్రంథములు చనుగొనిరి - తెలుగుభాషలోగూడ, శేషము లయినలాచాచ్చిని ఆంధ్రీషచరిత్ర, పోలూరి గోవిందకవి రాగరాచచింతామణి - పర్వత నారదసంవాదము (ఇదియు సంగీతమునకు సంబంధించినదే), జగ్గన ప్రబంధ రత్నాకరము మున్నగువానిని గుర్తించి, ప్రత్యేకముగా వానిని వేటుపఱచు నేర్పాటుచేసిరి. అచ్చట శహజీమహారాజు క్రోడీకరించిన 19 సంగీత శాస్త్రగ్రంథములను గుర్తించినది కవిగారి.

ఉత్తరసర్కారులు

క్రీ.శ. 1917 లో కవిగారు, ప్రభాకరశాస్త్రిగారును తూర్పు తీరప్రెస్టెలైన గింటూరు, కృష్ణా, గోదావరి, విశాఖసబ్బజములలో పర్యటించిరి. విశాఖసబ్బజమే వారు శేంబ్రముగా విర్జయించుకొనిరి-వానా సంవత్సరమున హుంబుండికవచ్చినసంగతి యిదివఱకే తెలియజేసితిని. వారు పదునైదినిములు మాయంట గ్రంథములను పరిశోధించిరి. కవిగారి తెచ్చటను లభించు “కోహళీయము” అను భరతనాట్యశాస్త్ర టీక - మాయంటనే లభించినది. సంస్కృతగ్రంథము వారియొద్దనే యుండిపోయినట్లున్నది. కోహళీయము తెలుగుటీక నేతును ప్రాచ్యచరిత్ర పుస్తకభాంషాగారమున గలదు. ఇది ముద్రింపదగినది.

1. “పదురుకము” అను నీ యజ్ఞాది భాసనాటకమునుగూర్చి కవిగారు 1924 వ సంవత్సరమున, మద్రాసునందు జరిగిన తృతీయ అభిలభారత ప్రాచ్య విద్వన్మహా సభయందు వ్యాసము చెడిపిరి.

ప్రభాకరశాస్త్రిగారు నెలదినములకుపైగా నుండి 300 గ్రంథములను మా యింటినుండి నేకరించిారు.¹

రాయలసీమ

కవిగారొక్కరే ప్రత్యేకముగా కడప, కర్నూలు మండలములలో నియమితులై, పుచ్చిచించి, నారప సూరన 'వనమాలి విలాసము', రామరాజు రంగప్పరాజు 'సాంబో పాత్యానము', పొన్నతోట బౌబళకవి 'వామన పురాణము'², శరిగొండ వెంగమాంబ 'రమా పరిణయము' మున్నగు నపూర్వకృతులు పుస్తకభాండాగారమునకు సంపాదించిరి.

ఉద్యోగము - క్లిష్టపరిస్థితి

కవిగారు మదరాసులో క్రీ. శ. 1928 వఱకు పుస్తకభాండాగారములోనే పనిచేసిరి. ఆనంపల్లరమున వారి యుద్యోగమున నొక విషమసంఘటన గలిగినది - కవిగారు ప్రభుత్వోద్యోగులై యున్నను, అంతకుమున్ను వారుచేయుచున్న ప్రాచీన గ్రంథప్రకటనను కొనసాగించుట కనుమరిసి బహిష్కరించెరి. దానిని పురస్కరించుకొని కవిగారు, తాము కేరళదేశమున పర్యటించినప్పుడు సంపాదించిన కొన్ని అపూర్వ సంస్కృత నాటకములను అచ్చువేసిరి. ఆసంగతి యంతకుముందే తెలిపితిని-ఇవి ప్రాస్థితమైన పుస్తకభాండాగారము కొరకు సంపాదించినవే అయినను - కవిగారు తాము స్వయముగా వానికి ప్రతులను వ్రాసి, తమదగ్గఱ పెట్టుకొని, వానిని ప్రకటించుచుండిరి.

ఆకాలమున నిట్లు పర్యటించి తెచ్చిన పుస్తకభాండాగారపు తాళపత్ర గ్రంథములకు కొన్ని సంపుటములుండెడివి. అవి అధికారరీత్యా గ్రంథసూచికల కెక్కవలయును - తరువాత భాండాగారాధ్యక్షుడు నాటికి ప్రతివ్రాయుట కన్యాయాయవలెను. భాండాగారాధ్యక్షు డనుజ్ఞ యాయనిచో నది యెంత విలువగలదియైనను కొన్నియేడ్లకై పరిచయించవలసినదే - కాని గ్రంథసూచికలమూలమున లోకమునకు వాని యునికిని డెలుపుచు. ఆ గ్రంథ సూచికలో ఆ గ్రంథ మెవ్వరివద్దనుంచి యెప్పుడు సంపాదించబడినదో, ఆ వివరము లుండును. ఇక ఆ తాళపత్ర గ్రంథముప్రణామమునకు, నాకాలమున, రాజధానికంతకు విద్యా శాఖాధికారియైన యాతని ఆమోదము పడయవలెను. అదిలేనిదే ప్రభుత్వమువారిచే నేకరింపబడిన నమూదితగ్రంథ మేదియు ముద్రితము కాకూడదు.

1. చూడుడు - Trinniel Catalogue of Telugu Manuscripts. Telugu Vol. III. 1917-1919. R. No.

ఈ సంపుటమున - గ్రంథానుక్రమణికలో మా నాయనగారైన సుందరము పంతులుగారి పేరుక్రింద 80 సంఖ్యలున్నవి.

2. పక్షిణదేశీయాంధ్రవాఙ్మయము. పుట 490.

కవిగారు 'దక్షిణభారతి' గ్రంథమాలికలో ప్రకటించిన పుండమాల, కొముడీ మహాత్మ్యముల కట్టి విద్యాశాఖాధికారి ముద్రణామోదము లేదు - అవి ప్రభుత్వము ద్రవ్యముతో వారికొరకు నేక రింపబడినవేయైనను, వానివలన నవి ప్రకటించిన కవిగారి కీర్తి దేశవ్యాప్తమయ్యెను. దీనినిచూచి, యచ్చటివారు భాండాగారాధ్యక్షునిద్వారా విద్యాశాఖాధికారి కార్యస్థానమునకు ఆ గ్రంథముల తాళపత్ర ప్రతులు - నేకరూప వివరములు కవిగారిచే ముద్రితమైన ప్రతులు పంపిరి.

ఆ కాలమున - ఎ. సి. బోరను అనునతడు విద్యాశాఖాధికారి. ఆతడీ రాజపత్ర గ్రంథములను, ముద్రితగ్రంథములను పరిశీలించి తక్షణమే కవిగారిని, వారు భాండాగారమునకు పనునొక్కండేయిగా చేసిననేవను గమనింపక, యుద్యోగమునుండి తొలగింపవలసినదని యుత్తరువు జారీచేసెనాడు.

కీ. శే. టేకుమళ్ల అచ్యుతరావుగారి సహాయము

ఈ సమయముననే - సుప్రసిద్ధ వాఙ్మయవిమర్శకులు, విద్వాంసులు నగు కీ. శే. టేకుమళ్ల అచ్యుతరావుగారు విద్యాశాఖాధికారికి పృథ్విరతి సహాయోద్యోగిగా నుండెడివారు.¹ కవిగారినిగూర్చిన యుత్తరువు పంపుచు బోరనువార, అచ్యుతరావుగారిని రమ్మని కట్టుకుంటున్నాడు - అచ్యుతరావుగారు, కవిగారి యుత్తరువుతోగూడ వెళ్లి నారు. వెళ్లగానే ఆతడు - "చూచితివా: ఈ రాసుకృష్ణకవి ప్రభుత్వోద్యోగ నిబంధనలకు కట్టుబడక ఎట్లుగా ప్రవర్తించినాడో? ఈ రెండింటి ముద్రణకు నా యామోదములేదు - అయినను నీతడు నిబంధనలకు వ్యతిరేకముగా ముద్రించినాడు. కాబట్టి నేను తొలగింపవలసినదిగా నుత్తరువిచ్చినాను" అని అన్నాడు. అచ్యుతరావుగా రామాటలకు, ఉద్యోగవిషయముతో - "అయ్యా: ఈ కాలమున రాసుకృష్ణకవినంటి చూచుముఖ ప్రవచనాలియైన విద్వాంసుడు లేడు - ఆయనేలేనిచో మన మదూసు ప్రావృథిభిత పుస్తకభాండాగార మిట్టి లోకోత్తరములైన సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములతో పేరున కెక్కిరిగాడు - ఇంతకును ఆయన మనకు ముద్రించుట కనుజ్ఞనిమ్మని చాలాకాలముక్రిందటనే వ్రాసినాడు - అది రాకపోవుటవలన - ఉత్తరదేశమునుండి సంస్కృత విద్వాంసులు ప్రభులను కోరుటచే, దానిని ముద్రించినాడు.² జరిగినదింతే" అని చెప్పినారు.

విద్యాశాఖాధికారి కొంతనేపూటకుండి - "అట్లయిన నేమిచేయవచ్చును" అని ప్రశ్నించినారట - ప్రస్తుతవిషయము ప్రావృథిభిత పుస్తకభాండాగారమునకు సంబంధించినది -

1. Personal Assistant to the Director of Public Instruction.

2. ఆ కాలమున అధికారులు పాశ్చాత్యులైనను, వారు తమక్రిందివారు చెప్పెడి విషయములను నవగాహన చేసికొని, సాంతముగావిని, తమపదవిని నిర్వహించెడి వారు. అన్యాయమునకు సహించెడివారు కాదు.

రామకృష్ణకవి మదరాసు విశ్వవిద్యాలయమున ఎమ్. ఏ. పట్టభద్రుడు-ఆతనిని కళాశాలలో సువన్యాసకుడుగా మార్పుచేయవచ్చును” అని ఆచ్యతరావుగారు జవాబుచెప్పిరి. “కళాశాలలో ఖాళీలేకపోతే ఆతడు వెళ్లిపోవలసినదే” అని దొరగారన్నారు. వెంటనే ఆచ్యత రావుగారు, “కళాశాలలలోనేగాక - ప్రభుత్వమువారి బోధనాభ్యసన పాఠశాలలయందు, ఎమ్. ఏ. లను మనము నియమించుచునే యున్నాము” అని సూచించిరి - “అట్లయిన నేర్చుటనైన, ఆ పాఠశాలలో ఖాళీలుగలవా?” అని దొరగారు తిరిగి ప్రశ్నించినారు.¹ ఆచ్యతరావుగారు - “రాజమహేంద్రవరమున శ్రీభువ్య మార్చమిక ప్రతీక పాఠశాలలో ఖాళీయున్నది” అని చెప్పిరి. “అట్లయిన దీనిని జారీచేయవచ్చు² - రాజమహేంద్రవర పాఠశాలలో సహాయోపాధ్యాయునిగా నియమించినట్లు నాయామోదముకొఱకు జ్ఞాపిక పంపుము”³ అని దొరగారు అనగానే - ఆచ్యతరావుగారు జ్ఞాపిక పంపినారు. రామకృష్ణ కవిగారిని రాజమహేంద్రవరము వెళ్లనట్లుగా దొరవారు తదువు పంపినారు.

రాజమహేంద్రవర నివాసము

రాజమహేంద్రవరములో కవిగారు ప్రవేశించిన కౌద్దికాలమునకు వారి యదృష్టము వలన-ఆచ్యతరావుగారే-ఆ పాఠశాల ప్రధానోపాధ్యాయులుగా నియమితులై నారు. అనాటి వారి రాజమహేంద్రవర నివాసమును, ఆచ్యతరావుగారి కుమారులైన రేకుమళ్ళ కామేశ్వరరావుగారిట్లు కన్నులకు కట్టినట్లు పర్చించినారు.⁴

“మా నాయనగారు ఆయనకు పై అధికారి. కాబట్టి కవిగారు మాయింటికి ఆస్సు ధస్తుడు వచ్చేవారు. ఆయన కప్పటికి అరవైయేండ్లు దాటేయి... అనాటినుండి కవిగారిని నేను నేరుగా ఎరుగుదును. ఆయన యిన్నీసుపేటలో మెయిన్-రోడ్డుమీద బజారు ప్రారంభములో ఒక చిన్న పాతపెంకుటింటిలో ఉండేవారు.

“అప్పటికప్పుడే పాపం భార్య స్వర్గస్తురాలైంది! ఓడ్డలలో ఉండేవారు. తల్లిలేని సంసారం, దారంతెగిన పూసలవంటిది కదా! వారిని సంకరించేటప్పటికి ఆయన తల ప్రాణం తోకకు వచ్చేది. తల్లికి అంత ఆయాసం కల్పిస్తున్నామా అని అనుకొంటారా చిన్నపిల్లలు? ఆయన ఏకపక్షిప్రతస్తుడు - కొంతకాలంపాటు హోటేలునుండి ఇంటికి తోజనం తెప్పించుకొనేవారు. ఏమ్యట స్వహస్త పాకం.....

“ఆయనఉండే పాతయింటిలో పైకప్పునుంచి ఒకమాటు బూజురాలి ఆయనకంటిలో పడి కొన్నివారాలపాటు దాదాపెట్టింది. వెలుగును చూడడం కష్టంగాఉండగా మాగాణిల్ను-చలువ కళ్ళతోడును ఇచ్చేము.

1. Government Secondary Model Training School.

2. Approval.

3. Office Note.

4. నా వాఙ్మయమిత్రులు - మానవల్లి రామకృష్ణకవి. పుటలు 57-62.

“ఆయన వత్సరాజు చరితము అను వచనగ్రంథాన్ని వ్రాసి స్థానిక ప్రకాశకునికి ఇరవైఅయిదు రూపాయలకు అమ్మివేసేడు. గవర్నమెంటు నౌకరికావడంచేత పుస్తకం మీద తనపేరును వేసుకోలేదు. ఆయన ఎరుకలేకుండా, ఆయన కొడుకులలో ఒకడు, అపుస్తకముతాలాకు ముప్పదిప్రతులను అమ్మివేసి దబ్బు ఖర్చుపెట్టేడని ఆయన మానాయనగారితో చెప్పగా మానాయన అబుగ్రవాజ్ఞి పిలిచి చీవాట్లుపెట్టేరు.

“కవిగారికి ఆర్థికవిఘ్నాలుచిహ్నితం. కవులస్థితి అంతేఅని మిఠువరిస్తే లాభంలేదు.

“ఆయన వి. ఏ., ఎమ్. ఏ. పరీక్షలకు భాషాప్రశ్నపత్రాలను ఇచ్చేవారు. అటు తర్వాత కనకటికి హైయ్యుట ఎలిమెంటరీ గ్రేడు పరీక్షకికూడ ప్రశ్నపత్రాలను యిచ్చి తృణమో పణమో పొందేవారు. ఇంతేకాదు ఎన్. ఎన్. ఎల్. సి. వంటి పరీక్షలకు మార్కులను నమోదుచేసే (ట్రాబుల్షుట్) పనికి మదరాసుకిపోయి రూ. 70 లేక 80 తెచ్చుకొనేవారు.

మహాపరిశోధకుడు చేయవలసిన పనా యిది!”

కవిగారు సాంసారికముగా, ఆర్థికముగ ఎట్టి క్లిష్టపరిస్థితులలో ఉండేవారో పైవాక్యాలు తెలుపుతవి. ఇట్లాంటి సమయాల్లోనైనను ఆయన తన సాహిత్యవ్యాసంగాన్ని సాగిస్తూనే యుండేవారు.

రాజమహేంద్రవరము కవిగారు వెళ్లేనాటికి నాల్గేండ్లు ముందుగా, అప్పటి-‘ఆంధ్ర దేశీయేతిహాస పరిశోధక మండలి’ అన్న చారిత్రక పరిశోధక సంస్థ స్థాపితమైనది.1 చారిత్రకాధారములు, శాసనములు సంగ్రహించుట, ప్రశ్నేతనంచితలు ప్రకటింపబడేయేగాక ఒక త్రైమాసపత్రికను నాంగ్లభాషలో ప్రారంభించిరి.2 ఆకాలమున దానికి కార్యదర్శులుగా సున్న కీ. కే. రాళ్లబండి సుబ్బారావుగారు-కవిగారి వాఙ్మయసృష్టినికు దోహద మొనర్చిరి.

సుబ్బారావుగారు కవిగారివద్దనుండి వారు సంపాదించిన కాకతీయ శాసనములు కొన్ని మండిలికి కొని యార్థికసహాయము చేసినారు. కవిగారు వారిపత్రికకు, ఆంగ్లేయ భాషలో Literary Gleanings అనుపేర-సంస్కృత వాఙ్మయ గ్రంథములనుగూర్చి యద్యుతవ్యాసములు వ్రాసియున్నారు. అందు ‘చీలాకుటని పాలగోపాంస్తుర’ సంస్కృత వాఙ్మయమునకే క్రొత్తది.

మదరాసు విశ్వవిద్యాలయమున-మొకంటీ సంపుటముల

ఆంగ్లభాషాంతరీకరణ

కవిగారు, రాజమహేంద్రవరమున క్రీ. శ. 1932 వఱకు నాల్గేండ్లుండిరి. ఆనంతరపు రముతో ప్రభుత్వోద్యోగము పూర్తియైనది-వారు పనిచేసిన యుద్యోగము లన్నియు

1. The Andhra Historical Research Society, Rajahmundry.

2. Journal of the A. H. R. S. -Quarterly.

తాత్కాలికములగుచేతను, వాయుములు కాకపోవుచేతను వారికి వయస్సుమీతినతరువాత నియుక్తులగుచేతను, ప్రభుత్వమువారివలన సుసంకారవేదనయు పొందుటకు నర్హతలేదని ప్రభుత్వమువారు నిర్ణయించిరి - అందుచే వారు, చిరిగి నుద్రాసు చేయకూని యుద్యోగ ప్రయత్నము చేయవలసి వచ్చెను.

అప్పటిలో మదరాసు విశ్వవిద్యాలయములో చారిత్రక శాఖవారి పరిశోధన నిమిత్తము, తెలుగుభాషలోనున్న మొకటి సంపుటములను నాంగ్లభాషలోనికి భాషాంతరీకరించుటకు నొక నమూనావైన వృత్తి కావలసివచ్చెను - కవిగా రాజనకొటయ నియుక్తులైరి. వారావనిలో కమారుమి 50 సంపుటములను నాంగ్లభాషాంతరీకరింపజేసిరి.¹

తిరునతి దేవస్థానము

కవిగారు నుద్రాసులో నొకసంవత్సరము చూత్రమే యుండిరి. క్రీ. శ. 1938 లో తిరునతి అప్పటి సుదాండుగారి ఆదరణమున వారు దేవస్థానమున విద్యాశాఖాధికారిగా నియమింపబడ్డెరి.² అస్థానమునందు నియుక్తులుకాగానే వారు - "శ్రీవేంకటేశ్వర" అను ప్రాచ్య పరిశోధన పత్రికను నెలకొల్పిరి. అందు, పెక్కు సూత్రన భరితాభావ వ్యాసములను ప్రకటించిరి. అవి వదిలెలలు చూత్రమే సాగినవి-కవిగారి యుద్యోగములో రెండు మూడేండ్లు చూత్రమే యున్నాయి. అపెనుక వారు నాల్గేండ్లు ఉద్యోగములేక తిరునతియందే యుండిరి. ఇంతలో వారి కనుకాలముగా తిరునతి దేవస్థానమువారు -

"శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్య పరిశోధనసంస్థ"ను 1940 లో స్థాపించిరి. ఆ సంస్థ యందు కవిగారిని సంస్కృతభాషాధ్యక్షునిగా శాఖాభ్యుదయిగా నియమించిరి. శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రిగారిని తెలుగుభాషాభ్యుదయిగా నియమించిరి. కవిగారు వేంకటేశ్వర ప్రాచ్య విద్యా సంస్థయందు - పదునాల్గేండ్లు క్రీ. శ. 1954 వఱకు పనిచేసిరి. అచ్చట వారుచేసిన వ్యాసంగము ఆయాశిషి కలలో తెలుపబడును.

చరమదశ

కవిగారు తిరునతియందుద్యోగముననున్నను వారి యార్థికపరిస్థితులభేయముండెడివి. శ్రీ తిరునతి దేవస్థానమువారు, వారివద్దనున్న యమూల్య రాకవ్రతసంపదమును ఆయింటిచేయూపాయలకు కొనిరి. కాని కవిగారికా ప్రవృత్తు దక్కలేదు.

1. కవిగారి పెనుక, వారు సంస్కృతములోసాగించిన పరిశ్రమలోతక్కు, తక్కిన వానియన్నింటియందును, నేను పార్శ్వముదాగము లభించినది. మొకటి సంపుటములను కవిగారు విడిచిన పెనుక నేను మిగిలిన 120 సంపుటములను నాంగ్లేయభాషలో భాషాంతరీకరించిగాను. కవిగారివి, నావి వ్రాతప్రతులు మదరాసు విశ్వవిద్యాలయములో నున్నవి.

కవిగారి కీర్తిపురుషులు. పెద్దవాడు రాధాకాంతయ్య, రెండవవాడు రమా కాంతయ్య. కవిగారు రాధాకాంతయ్యను వట్టభద్రునిగా జేసినారు-రెండవవానికి తగినవిద్య చెప్పించినారు. కాని యిద్దరూ తండ్రి కక్కరకుగనివారైనారు. అందును, పెద్దవాడైన రాధాకాంతయ్య తనకు వార్ధక్యమున రోగియైనది, అతని పేరుపెట్టి యొక వ్యాసమును కూడ వేంకటేశ్వర పత్రికయందు ప్రకటించినారు. కాని యాతడు తండ్రిమనతను గుట్టింపలేదు: తమ్మునితోగూడ ఏడుచుండిరిగాదు. దేవస్థానమువారు తాళపత్ర సంవయమున కిచ్చిన ద్రవ్యసంకయ వారిచుట్టు చోరుకొనిపోయినారు. కవిగారు నిర్ణయమైనారు. వారికి భోజనము చివరలో నొక హోటలుయజమాని యుచితముగా పెట్టెడివాడన్నచో, ఆ మహానుభావుని స్థితి యెట్లుగా పరిణమించినదో పాఠకలోక మూహింపవచ్చును.¹

ద్రవ్యసహాయము-డాక్టరు పి. యస్. ఆర్. అప్పారావుగారు

శ్రీ రామకృష్ణకవిగారికి చివరిచళలో వాస్తవముగా ద్రవ్యసహాయముచేసినవారిలో నగ్రగణ్యులు, భరతరాజ్యశాస్త్రానువాద, ఆంధ్రనాటకవికాస గ్రంథకర్తలునైన డాక్టరు పోంపి శ్రీరామ అప్పారావుగారు. వారికి కవిగారియందు నిరవధికము, నిరుపమానము, నిష్కళంకమునైన భక్తిప్రపత్తులు గలవు. వారెంతో శ్రమచేసి కేంద్రప్రభుత్వమువారి వలన - గౌరవచేతనము నేర్పాటుచేయించిరి. కాని దానికిని కొంతమంది అడ్డుపడిరి; అది స్వల్పమేయ్యెను. ఇరవత్ర వారికి శ్రీ అప్పారావుగారు గుప్తముగా తమ కప్పుడున్నపరిమితిలో నెంతేని ద్రవ్యసహాయము చేసిరి. తమ నాట్యశాస్త్రమును, వారి ఛాయాచిత్రముచే నలంకృతము చేసిరి. నేడు కవిగారి గ్రంథవ్యాస పునర్ముద్రణ ప్రణాళికయంతయు వారు చేపట్టి, కవిగారి జ్యోతిర్మయ శరీరమును ప్రకాశమాన మొనర్చుచున్నారు. ఇది యాంధ్ర విద్యలోక మత్యంతము నభినందింపదగినది.

కవిగారు ది. 20-9-1957న దివంగతులైనారు. వారివయస్సు 91 సంవత్సరములు. వారికి మారు ప్రఖ్యాత పత్రికారచయితలు, భాషావేత్తలు అయిన శ్రీ తిరుమల రామచంద్ర గారితో ఇట్లన్నారుట. రామచంద్రగారు వారినిగురించి వ్యాసమువ్రాయవలెనని పుట్టు పూర్వోత్తిరాలు తెలుపుచు అనుగగా, కవిగారు ఒక్కవేడ నవ్వసన్వి - "నే నెప్పుడే చచ్చిపోతాననుచున్నావా? ఇంకా కనీసం యిరువై సంవత్సరాలన్నా బ్రతుకుతాను. నెందరీ కొట్టాలనే నాళళ. నేను పోయినకడవార వ్రాసేదేమో వ్రాయవచ్చునులెండి" అన్నారుట.

కవిగారి "నిరీహమ, నిరాశంబరతకు" రామచంద్రగారు హతాభులైనారు.²

1. "నేనెరిగిన మానవల్లకవి" - పోంపి శ్రీరామ అప్పారావు - ఆంధ్రప్రభ (దినపత్రిక) - అక్టోబరు 13, 20 - 1957.

2. చూడుకు - వారివ్యాసము - మహిత సాహిత్యజ్ఞి మానవల్ల రామకృష్ణకవి. భారతి సం. 34, సం. 10. (అక్టోబరు 1957) పుటలు 22-32. కవిగారి మహోన్నత సంస్కృత భాషా పాండిత్య ప్రతిభను ప్రదర్శించు ప్రళస్త రచన.

కవిగారి మాటలు కొంతవరకు సార్థకములైనవి. వారు పరమపదించిన వెనుకనే-
రామచంద్రగారు వ్యాసము వారినిగూర్చి వ్రాసిరి.

కవిగారు శతాయుష్కులు కాలేదు. అయితేనేమి వారి మూర్తిను త్వ మాండ్ర
సాహిత్యప్రపంచమున శతాబ్దుల పర్యంతము జ్యోతిర్మయరూపముతో ప్రకాశించుచునే
యుండును.

కవివిరుదము

కవిగారు విరుదముచేగాక జన్మతః కవులు. కాని వారికీవిరుద మెప్పు డెవరిచ్చిరో
తెలుసుకొనుట దుస్సాధ్యముగనే యున్నది. కవిగారు¹ క్రీ. శ. 1900 పూర్వమే
'మృగావతి' మొదలగు కావ్యములను రచించి ప్రసిద్ధిగన్నవారు. (1897 లో
వైజయంతి పత్రికలో 'మృగావతి' పునర్ముద్రికమైనది. అందులో కవివిరుదము పేర్కొన
బడినది.) ఇక ఆ ప్రవాక్యమే ప్రమాణము.

ఆకాలమున మదరాసులో నాండ్రసాహిత్యపోషకులుగా నుండినవారు పనప్పాకము
ఆనందాచార్యులుగారు. వారి పాండిత్య విభూతిని, వైదుష్యమును మెచ్చుకొని, నవద్విష
పండితులవారికి - "విద్యావినోది" అను బిరుదు నొసగిరి. ఆనందాచార్యులుగా రున్నత
న్యాయస్థానమున ప్రముఖ న్యాయవాది. నెలకు వేలకుమించిన యార్జనగలవాడు. వారి
గృహమే యానాటి కవిపండితులకు రాజాస్థానము. వారును సామాన్యులుగాను. అఖిలవ
పండితరాయ మాదభూషి వేంకటాచార్యులు, కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులు
మొదలగువారు. "వైజయంతి" అను మాసపత్రికనుబెట్టి యిందు ప్రాచీనగ్రంథములను,
నవీనరచనలను ప్రకటించెడివారు. వారు కృతి భర్తలైగాక కృతికర్తలు - మంజువాణి
విజయము మున్నగు ప్రశస్త వచనగ్రంథములు రచించినవారు.

మన కవిగారు ప్రభువుమునుండి వైజయంతి పత్రికతో సంబంధమున్నవారు.
వారే మొదటిసారిగా ఎఱ్ఱన నృసింహపురాణము పరిష్కరించి, చివర కొంతభాగము
పోగా దానిని పూరించి యాపత్రికలో ప్రకటింపజేసినవారు.

1. విశాఖపట్టణముననుప్రసిద్ధి పండితులు, కవితా సమితి అధ్యక్షులనగు మారేపల్లి
రామచంద్రశాస్త్రిగారికి 'కవిగారు' ని వ్యవహారమున్నది. ఆ పట్టణములో
మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రిగారన్న నెప్పరికిఁ దెలియదు. వారు కీ. శ. 1893 లో
విశాఖపట్టణము వచ్చినపు డచ్చటివారు-రవివర్మ మేనకా విశ్వమిత్ర చిత్రమును
చూసి వర్ణింపుమనిరట. వెంటనే శాస్త్రిగారు ఒక ఉత్పలమాలిక 24 పరణములు
గలదిచెప్పిరి. శ్రీ పి. టి. శ్రీనివాసయ్యంగారు అను అద్భుతమేధానిధులు వారిని
'కవిగారు' అను బిరుదుముతో సమ్మానించిరి. నాటినుండి వారు కవిగారనియే
వ్యవహృతులు.

అనందాచార్యులచేతి యింట నెప్పుడును విద్యద్గోష్ఠాలు జరుగుచుండెడివి. శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిలచేతులను చెన్నపురి మొదట తెల్లినప్పుడు, వారినిచర్చించి, యాగోష్ఠి లలో సాగ్గానెడిచారు.

ఒకనాడా గోష్ఠిలో— “ప్రాచీన సండితులు, ప్రాచీన కావ్యసంప్రదాయము నెఱిగిన కవులుగల్గి, పాశ్చాత్య భాషాకట్టభద్రులు తెలుగున కవిత్వము చెప్పలేరని-అక్కడి వారు పలికిరట. వెంటనే అనందాచార్యులుగారు “మీమాట యెంతమాత్రమూ సరిగాదు. ఇక్కడనే సునందాచార్యుల మూనవల్లి రామకృష్ణయ్యగారు-ప్రాచీనకవులతో చులతూగు నట్లు కవీశ్వరచన చేయగలవారు. “అని వారికి ప్రస్తుతరమిచ్చి, కవిగారిని కవిత జెప్పుచుండుట. వారు తత్క్షణమే, అసమాన భారాశుద్ధితో, అనుపమాన పదబంధముతో పాటించి ప్రకటనకు తమరచనలోని కొన్నిపద్యములను, అశవుగాచదివిరట - అనందాచార్యులుగారును, సభ్యులును సత్కంఠాశ్చర్యములో మునిగిరట. గోష్ఠిలోనివారందఱూ నేకశ్రవణముగా “మీరీ నిజముగా కవులు” అని ప్రశంసించినారుట. అప్పుడందఱునచున్నవారు- అనందాచార్యులుగారు, “రామకృష్ణయ్యగారూ : నేటినుండి మీరు, మానవల్లి రామకృష్ణ కవి-అని నిలుదుపేరు సభాముఖమున నందజేయుచున్నాను. మీరీపేరుతోనే పేరెత్తుదురుగార” అని వారిని సర్కరించిరట.¹ నాటినుండి రామకృష్ణయ్యగారు జీవితాంతము వఱకు కవిగానే యున్నారు-దారి సంతకము గూడ నడియే.

మానవల్లి రామకృష్ణకవి (M. R. Kavi) అనియే

కవిగారి కవితాచన

కవిగారి కవీశ్వరచన యనన్యసామాన్యమైనది. అది సవీనయుగమున ప్రాచీన సుహృదవి లిరిగి యవతరించినా యని తోసింపజేయును. కవీశ్వరచనయందు వారికి గల యిట్టి యద్భుతశక్తినిపులగ్గుచుండుచోనియే మొదట కవిగారు క్రీ.శ. 1908 లో దుమార సంభవము ప్రకటించినపుడు. అది వాస్తవముగా ప్రాచీన కవియగు సన్నెచోడని రచన కావలయు, కవిగారే రచించి, సన్నెచోడ కవిపేరు పెట్టినారన్న యపవాదము చేశఁబడిన ద్రావణి. ఈ విషయము వారే అపీతికలో తెలిసినారు. ఒకవేళ విచిత్రమున నేదేనాక ప్రాచీనకావ్యమున కొన్నిభాగములు బుద్ధములైనను అదేదోరణిలో తూచా కప్పుక దానినిపూరింపదగిన సామర్థ్యము గలవారు కవిగారొక్కరే. అంతమాత్రముచేత వారట్లు చేసినదికాదు. అది వారి అసాధారణ ప్రతిభనే వ్యక్తము చేయును. ఇక వారి కవీశ్వరచనలనుగూర్చి తెలిసికొందము.

1. ఈ యువంతము గ్రంథస్థము చేయలేదుగాని, కవిగారికా విరుదమొనంగిన సభలో ప్రత్యక్షముగానుండిన శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు నాకు చాలాకాలము క్రిందటనే తెలిపిరి.

కావ్యరచన

కవిగారు తమ పేరు సా కమగునట్లు కమనీయము, రసబంధురము, ప్రాభవమునగు కవీశ్వరచన చేయగల సామర్థ్యముగల మహాకవులు-ప్రాచీనకవుల రచనలను డీర్ఘించు కొన్నవారగుటచేత - వారి ద్యుత్యులు సానలుచీచి, నవీనకాలములో రచితములైనను నవి ప్రాచీనకృతులవలెనే భాసిల్లుచుండును. వానియందలి సదబంధము, వర్ణనాన్వేష్యము, భావోన్మీలనము, నానాశాస్త్ర కళా సంప్రదాయపరిష్కానము చూచినచో, వారిపేరులేకుండ వారి కావ్యములు ప్రకటితమయినట్లయితే, అవి తప్పక అజ్ఞాత ప్రాచీనకవి రచితములని మనము తప్పక భావింతుము.

కవిగారిట్టి ప్రాచీన కవనపథకమున నిష్ఠాతులగుటచేతనే, కుమారసంభవమును వారు ప్రకటించినపుడు, దానిని కవిగారే రచించి, నన్నెచోమని పేరుపెట్టినారని యాకాంమున విద్వాంసులు, కవులు ప్రవాదము లేవదీసినారు. కవిగారు రమకర్ణసామర్థ్యములేదని వినయముతో విన్నవించినారు.¹

అప్పటికి కవిగారు, కవినామముతో క్రభ్యాతులైనారు. వారి తొలికృతి—

మృగావతి

ఇది నాల్గొక్కవనిమల ప్రకృత్యుత్పత్తి. సోమదేవహరి కథాసర్వస్వరమన నుదయనుని కథలోని యొక ఘట్ట మిచ్చుత్తముగాఁ గైకొని, కవిగారు దీనిని రచించినారు. ఇందు—

ప్రథమాశ్వాసమున	108 పద్యములు
ద్వితీయా ,,	308 ,,
తృతీయా ,,	157 ,,
చతుర్థా ,,	158 ,,

గలవు.² కవిగారు, కుమారవయః ప్రారంభములో దీనిని రచించుటచే నిది శృంగార రసప్రధానముగానున్నది. ఈ కావ్యమును పరిశీలించిన కవిగారిపై మనుషులత్ర ప్రధానము హెచ్చుగా పడినట్లు కన్పట్టును.

1. చూ. కుమారసంభవము ప్రథమభాగ ముద్రణ (పీఠిక-1915).

2. ఇది క్రీ.శ. 1890 లో తొలుత ప్రకటితమై, ఆ వెనుక-1897లో వైజయంతి పత్రికలో పునర్ముద్రణమైనది.

పెద్దన—

సీ. మృగనాభినికరంపు బుగబుగల్ గలచోటఁ
జదలేట తుంపురుల్ చెదరుచోట
వకుళవాటిగంధవహఁడు పైకొనుచోటఁ
గర్భూర తరుధూళి గప్పచోటఁ
బసమీఱు సెలయేఱు లిసుకవెట్టినచోటఁ
జిగురుమావులనంజ నిగుడుచోట
నవమాలికలతేనె నట్టొట్టు పడుచోట
మాణిక్యదీపముల్ మలయుచోటఁ

తే. బ్రమదమునఁ దేఱు తెలుగెత్తి పాడుచోట
శారిక లనంగళాస్త్రముల్ చదువుచోటఁ
గీరకలకంఠములు క్రొవ్వి కేరుచోటఁ
బావురము లారజంబుగాఁ బలుకుచోట.

(8-111)

పెద్దన తెలుగు, సంస్కృతపదముల యల్లికతో విభక్తము గావించిన విధానమునకు
మెఱుగు పెట్టినట్లుగా, కవిగాడు ప్రతిపాదనమైనైకరచనతో నీ క్రిందరచనగావించినారు.

సీ. అప్పురః ప్రేమాన్మదానీతకల్ప పా
దపపుష్పర్పుల్లరుల్ దనరుచోట
సామంతగీమంఠినీ మంగళారణ్య
మల్లికాహారముల్ మలఁగుచోట
నన్యరాజన్య కన్యాహస్త నిర్మిత
రంగవల్గ్యాదులు గ్రాలుచోట
విప్రనిరంబునీ విస్మస్తకేతకీ
స్తంభచతుష్కంబు దగులుచోట

గీ. జిగిని జిగురాకు పండిరుల్ నిగుడుచోట
మాలదీపామకాలముల్ వ్రేలుచోట
జగతి నిర్మించిరన్నువల్ సరసనరస
దీపకళికావిలాసముల్ దోపుచుండ.

(2-53)

పెద్దన పాదలేపనాభధవిహీనుడైన ప్రవహుడు తాన స్వస్థలానికి చేరలేక—

సీ. గీ. అతి సంతర్పణంబు లేమయ్యెనొక్కొ-
అగ్నులేమైనవొక్కొ నిత్యంబులైన
కృత్యములఁబాసి దైవంబ కినుకనిట్లు
పారవై చిత మిన్నులు పడ్డచోట. (2-7)

అని వగచిన సందర్భమును పురస్కరిండుకొని, కవిగాఁ కథానాయకయైన మృగావతిచే నిట్లుఁజెప్పించినారు. కథలో మృగావతి యుద్ధానవనమున విహరించుచుండఁగా, నామెశరీరము కొంచె మెఱుపురంగు కలిగియుండుటచేత నా సమయమున నాకాశమున బోవుచున్న యొక విహంగము ఆమె యొక మాంసపుముద్దయనిభావించి, ఆమెను భద్రముగా నెత్తికొనిపోయి ఒక కొండ చరియందుంచెను.

కొండచరియమీద చేరగానే, ఆమెకు స్మృతిరాగా, ఆమె యిట్లు విలపించును—

ఉ. ఎచ్చటనున్నదాన నిది యెక్కడి పర్వతబృంద మెట్లు పో
వచ్చును వత్సభూమికిట వ్రాలెడు భాస్కరుఁ డస్తవారిలో
ముచ్చులు బెట్టిదంపు మృగముల్ ఫణిరాజులు దాచరింప రే
యిచ్చట నిల్వనేర్చెనె ప్రియేశ్వరవాసతికమ్ముఁజూతునే. (3-17)

ఇందలి సరస్వతీస్తుతి తక్కిన కవులరచనకంటె మనోహరమై, నూతనభావము లతో నొప్పుచున్నది.

గీ. గంధ రసరూప సంస్పర్శకంబులైన
నాల్గు గుణములు శబ్దగుణంబునందు
నడఁగునని యనంతంబ శబ్దార్థిగురు
నమృతమూర్తిని భారతి నాశ్రయింతు. (1-2)

పై పద్యము చిన్నదైనను, అర్థవిచారణచేసిన మిక్కిలి పెద్దది. పంచభూతము లలో ఆకాశము శబ్దగుణప్రధానము. తక్కినవానికి గుణములివి—

పృథివి — గంధము
జలము — రసము
తేజము — రూపము
వాయువు — స్పర్శము
ఆకాశము — శబ్దము

కవిగారు శబ్దగుణమునందే తక్కిన నాలుగుభూతముల గుణము లంతర్భూతములై వని కావ్యపరముగా వాని నన్వయించినారు. కావ్యము శబ్దమయము - శబ్దమయమూర్తి భారతి-ఆ సమన్వయ మిట్లు వివరింపవచ్చును :

సంపభూతములు

కావ్యము

1. వృత్తిని - గంధము - పదార్థము — కావ్యవస్తువు పదార్థము (పద + అర్థము) - కావ్యవస్తువు కవిభావనచే వాసిండును.
2. జలము - రసము — రసము - శృంగారాది రసములు.
3. తేజము - రూపము — కావ్యస్వరూపము - కాంతియను నలంకార కావ్యగుణము.
4. వాయువు - స్పర్శ — వాయువు శరీరమునకుఁ దగులును. కానిశబ్దము నకు గల సౌరభము మనస్సునకు తగులును. సౌరభ్యము వాయువునకు ప్రధానగుణము - శబ్దమునకు సౌరభ్యము గలదని మహాకవులందఱును వర్ణించిరి.
5. ఆకాశము శబ్దగుణము — కావ్యము - శబ్దమయము కావున తక్కిన నాలుగుగుణము లిందు నిమిడి సమన్వయము చెందినవి.

తిక్కన—

“తలవుం దళంబులనే సౌరభమిచ్చు
గంధవహచందమునన్”

శ్రీనాథుడు—

“వక్షోజ ద్వయ గంధసౌర
మన్మథ ద్వైరాజ్య భారంబు
నధ్యక్షించున్ గవిసార్వభౌమ భవ
దీయ ప్రౌఢ సాహిత్యముల్”

మాదయగారి మల్లన—

గీ. సరస సంస్కృత వుష్ణ గుచ్ఛ ప్రభూత
మగు తెనుంగను నెత్తావి కఫిలదిశల
తరుణ పవమానమగు కవిత్రయ విశేష
చతుర వాచానిరూఢి కంజలియొనర్తు.

ఇచట శబ్దము-పూవు; అర్థము-తావి; పూవు గుణము తావి.

ఇంకను నీకావ్యమున పెక్కు మనోహరములగు శాస్త్రీయసంప్రదాయములు గలవు. వానినన్నింటిని విస్తరించుటకు నవకాశములేదు. పద్య రచనాశీతి హృద్యమైయున్నది.

మచ్చునకు—

శా. మ ల్ గోసి మరందబృందముల భర్మస్థాలికాపాలిలో
బ కన్యలునింపఁగా మునికి నేహాఃముఖల్ గోస్తసి
వ నిర్మిత కాయమానముల భవ్యంబైన పూజావిధుల్
సెల్లింపన్ రహి నుద్యమించుచు యువశ్రీగోరు చందంబునన్. (1-80)

ఇంత ప్రతిభాసంపన్న ప్రసన్న గంభీరరచనచేయు, కవిగారు కావ్యాంశమున కవుల నెట్లు వేదికానిరో చూచిన-వారి వినయసంపత్తి విశదముకాగలదు—

“మును కపిచాపయోధి దిగి ముత్యములేర్చిన సత్కవీశులన్
గనుట వయోమనీషులను గాలములూనక ముగ్ధియేనునుం
గనుడిదె తెచ్చితిన్ శిలయై గవ్యయై కృత్రిమరత్నమో యెటుం
గను కవులార యెట్లు ననుఁగాచెదరో కరుణార్ద్రచిత్తులై.” (4-150)

పై పద్యమునుబట్టి యీనాటికవులలో కొందఱున్న యహంభావము కవిగారి కేశశమునందును లేదని చెప్పవచ్చును.

వసంతవిలాసము

కవిగారి కొమార వయఃప్రారంభమున మృగావతి రభకమైనదని యీనాటికే తెలిపితిని. ఆవెనుక కవిగారు, పాటలీపుత్రక కావ్యము, భాసనాటకాంధ్రీకరణములు (కర్ణ భారము, అవిమరకము), కళింగనేన అనేడి స్వతంత్ర ప్రకరణము, పత్నరాజచరిత్ర నవల రచించిరి. పండఱారిన ప్రాథవయస్కులో వారు “వసంతవిలాసము” అను సత్యద్యుత కథానన్ని వేశముగలదై, కళాపూర్ణోదయమునకు పూర్వముగా సాటివచ్చు వసంతవిలాసము¹ అనేడి రసవత్కృతిని రచించినారు.

1. క్రీ. శ. 1840 ప్రాంతమున - కవిగారి కాటుకశాస్త్రములకు పూర్వము నాచన సోమన, “వసంతవిలాసము” అను కృతి రచించినాడు. అది యలభ్యము. లక్షణ గ్రంథములనుండి మూడుపద్యములు మాత్రము లభించుచున్నవి. జాజర పాటను గూర్చిన మొదటియాకర మిందేగలదు.

పీఠాగానము వెన్నెలతేట
రాజును మించిన రమణులవేట
ప్రాటమైన విన ప్రాహ్మణువీట
జాణలు పెత్తురు జాజరపాట.

ఈకావ్యమింకను అముద్రితముగానేయున్నది. ఇది విద్యతోష్ణకులు, విద్వాంసులు నైన ఏలూరిపాటి రామభద్రప్రయనులుగారు కృతినందుట కంగీకరించిరి. కవిగారు వ్రాత ప్రతిని వారికిచ్చినారు. కాని యేకారణముచేరనో, వారి కంకితముగలేదు. చయనులుగారు జాలముచేసినారు. కవిగారికి తమరచన తమ జీవితకాలములో ముద్రితమగునా అన్న సందేహముకలిగినది. ఆది సత్యమైనది. చయనులుగారు,¹ కవిగారు యరువురుగఁగించిరి. తుదకు కవిగారి వ్రాతపత్రయేమైనది అన్న పరిస్థితికివచ్చినది. కాని బహుకష్టముపై నిది లభించినది.² (ఈసంపుటమున ఇందలి కృత్యాది ముద్రితమైనది).

ఈకావ్యమున తొమ్మిదాశ్వాసములున్నవి (కాని యందు 6వ యాశ్వాసము లభ్యము కాలేదు). ఇదియంతయు నిర్వచనమగు పద్యకావ్యము.

1. ఆశ్వాసము	...	249
2. ,,	...	255
3. ,,	...	256
4. ,,	...	280
5. ,,	...	267
6. ,,	...	...
7. ,,	...	368
8. ,,	...	233
9. ,,	...	454

2362

ఆశ్వాసాంత గద్య యిట్లున్నది—

“ఇది శ్రీకలాంకకవి విరచితంబగు పసంతవిలాసంబునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.”

‘కలాంకకవి’ అనునది కవిగారు పెట్టుకొన్న సాహిత్యనామము (pen-name.)

1. చయనులుగారు, తఱుకునుండి - “సారస్వత సర్వస్వము” అను ప్రసిద్ధ సాహిత్య పత్రికనడపిరి. అందు 13 సంచికలే వెలువడినను, అన్నియు సమూల్యములై పరిశోధకుల కుపాదేయములుగ మున్నవి.
2. ఈగ్రంథ మలభ్యమగునేమో అన్న సందర్భములో, కవిగారి గ్రంథ ప్రణాళికా సంపాదకులగు డాక్టరు పోజంగి శ్రీరామ అప్పారావుగారు (పి. యస్. ఆర్. అప్పారావుగారు) మిక్కిలి శ్రమచేసి, ద్రవ్యమువెచ్చించి, దానిని సంపాదించినారు. ఇది యంతయుఁ బ్రశంసనీయము.

వత్సరాజ చరితము - నవల

వత్సరాజ చరిత్రనుగూర్చి యీవఱకే కొంత తెలిసినాను. కవిగారు రాజమహేంద్ర వరము ప్రభుత్వ మాధ్యమిక పాఠశాలలో నున్నప్పుడు, ఆయనకు ధనసహాయము చేయ దలచి, ప్రధానోపాధ్యాయులైన శేకుమళ్ల అచ్యుతరావుగారు వారిచేత పాఠశాలలలో, పైతరగతుల కువయోగపడు వచనగ్రంథము వ్రాయించిరి. అట్టి వచనరచనమే వత్సరాజ చరితము. ఈ రచన క్రీ. శ. 1927 లోనే జరిగినది. అచ్యుతరావుగారు ముద్రితమైన తక్షణమే దానిని ప్రభుత్వమువారి పఠనీయ గ్రంథసంఘమువారిచే - పాఠశాలలలో పఠనీయగ్రంథముగా సంగీకరింపజేసిరి. ఈ గ్రంథమునుగూర్చి పాఠశాలమునకు తెలియపంపబడే నా వివరముల నిచ్చుచున్నాను.

(అట్టమీదకిన్న వివరములు).

Vatsaraja Charitamu

Approved by the Text-Book Committee for
school use (Vide Fort. st. George Gazette
19th April, 1927).

by

M. Ramakrishnakavi, M.A.¹

(ముఖపత్రము)

రాజకథావళి - సంపుటము 1.

శ్రీ

వత్సరాజచరితము

మానవల్లి రామకృష్ణకవి విరచితము

ఇది

వి. కె. వెంకటసుబ్బశాస్త్రిలవారిచే

రాజమహేంద్రవరము

శ్రీ చింతామణి ముద్రాక్షరశాలలో ముద్రింపించి

ప్రకటింపఁబడియె

1923.

1. ఆకాలములో ప్రభుత్వమువారి యాజ్ఞాసంసరించి, పాఠశాలలలో పఠనీయగ్రంథముల పేళ్లు, గ్రంథకర్తలపేళ్లు అంగ్లభాషలో ముద్రింపవలెను.

కవిగ్రాంతిగ్రంథరచనకు కారణము విరూపింతుడు చిన్నపీఠిక వ్రాసినారు.

"అంద్రవాఙ్మయమున కిది సవలయుగమందును. సవలాయుగమైన గానమృగము. సవలయవ్రాసున్నది వాచిత్వము సమగ్రము కానేరదు. గ్రామ్యభాషతో వ్రాయనేరని వాడు సంస్కృతికాదు. అట్టివాడు వృద్ధుడైనను మరలఁ బాఠశాలలోఁ జదువుదుమేలు. మహాప్రవాహమువలె గడలుచున్న కాలముహిమ కట్టకది యెవ్వరెదురీదగలఁడు? ప్రాచీనమహాకావ్యములు సహస్రచిత్రపరిణోభితములగు శిలాప్రాసాదములవలె శిథిలములై దారిద్ర్యవీణ రైవరికి మాత్రమే త్తణికాలము విస్మయాపాదకములగుచున్నవి. ఇప్పుడో యీ నెలలందుండె త్తణిదృష్టసప్తములగు కృత్రికాలములఁ బూర్వగ్రంథములలోనుండి—

తవిన కనకగ్యాసాస్త్రా ఏవార్థవిభూతయః

తథాపి నవ్యంభవతి కావ్యంగ్రంథన కౌశలాత్.

అవియే శబ్దవిన్యాసములు, అవియే యర్థసంపదలు ; అయినను గ్రంథనకౌశలముచేఁ గావ్యము సూరసమగుచున్నది - అన్నట్లు క్రొత్తగా నెన్నిటినైన బుట్టింపవచ్చును. ఈకార్యము జరిపిమాత్రమని భూతకరచిత్రమగు వత్సరాజపరిత నాటకమును మూడంక ములవఱకు నాధారముచేసుకొని తరువాత యథేచ్ఛముగారచించి యందందు భూద్రుకుని సర్వభావములను గ్రహించి యీనవలను రచించితిని. ఇది కేవలము సలక్షణభాషఁగోరు పాఠశాలల విద్యార్థిప్రపంచములకై యోచిత్యము నతిక్రమింపఁగ రచియింపఁబడియే. అందుచే దుదివరసవృద్ధుల కిందు న్యూనతవోపకమానదు. ఎట్లున్నను సహృదయులు దీనిని గర్హింపక చాలాభాషాక్షయ వినియోగింతురని నమ్ముచున్నాను."

మా. రామకృష్ణకవి.

పై పీఠికనుబట్టి తమకాలమునాటి సాహిత్యపరిస్థితులను గమనించి కవిగారు నవ్య సాహిత్యప్రక్రియలో ప్రచురమైన సవలమరచించిరని తెలియుచున్నది. నవ్యసాహిత్య ప్రక్రియలో ప్రచురమైన నాటకప్రక్రియనుబట్టి భాననాటకాంధీకరణముల మూలమున, స్వతంత్ర నాటకరచనచేరను (కళంగనైన) వారంతమున్నే సాధించినారు. సవల ప్రక్రియకు సుదాహరణముగా దీనిని రచించినారు.

కవిగారు వ్రాసినట్లకాలము - క్రీ. శ. 1920-30 ప్రాంతము అంద్రసాహిత్యమున సవలలు విశేషముగా వెలువడుచుంచిన కాలము. చిలకమర్రిచారి "చింతామణి" ఐహుమతి సవలలు రామచంద్రవిజయము, హేమలత, అహల్యాబాయి, కర్పూరమంజరి; విజ్ఞాన చంద్రికామందరచారి సవలలు భోగరాజు నారాయణమూర్తిగారి విమలాదేవి, కేతవరపు వేంకటకాశ్రిగారి రాయచూడుయ్యమ్మము చేరమునందు విశేషప్రచారము లోనికి వచ్చినవి. సులభమందరమైన రచన, చదువలకు కుత్సింక గలిగించెడి నన్నివేళలు కలిగియుండుట చేత నిది ప్రజాసాహిత్యము నతివేలముగా నాకర్షించినది. వీనికితోడు 1921 సంవత్సర మున స్థాపితమైన ఆంధ్రప్రదేశ్ గ్రంథనిలయమువారు శ్రీ వేంకటపాఠ్యతీర్థర కవుల

నవలలను, ప్రవాహమువలె ముంచెత్తినారు. ప్రతి రెండింటిలకు క్యాపిటల్ టైంసులో ముచ్చటైన అచ్చుతో నివి ఒకే ఆకారమున వెలువడుచుండెడివి. 1928 నాటికి వారు 40 నవలలకు పైగా ప్రచురించినారు. ఇవియన్నియు ప్రాయశఃముగా వంగభాషనుండి భాషాంతరీకరణములే. శైలి గంభీరమై, సంస్కారముగలవారికి మాత్రమే అందుబాటులో నుండెడివి. రచన మనోహరమగుటచే నివి విశేషముగా వ్యాప్తిలోనికివచ్చినవి. వీనిలో 'మాతృమందిరము' మకుటాయమానమైనది. ఇది స్వతంత్రనవల.¹

ఇట్టి ఉదాత్తరచనలతోపాటు వేగుజుక్క గ్రంథమాలవారి వాడేవీరు, త్రొవ్వరాళ్లు, కొలారాయి మొదలగు అపరాధపరిశోధక నవలలు ప్రకటితములై ప్రజలలో నవల పఠనోత్సాహము రేకెత్తించినవి. ఇతర గ్రంథమాలలవారు (రామవిలాస గ్రంథమాల, పంచమజ్ఞాని గ్రంథమాల) కూడ నవలలనే ప్రచురించెడివారు.

కవిగారు వ్రాసినట్లే నవల లాకాలమున - "ఈసుళ్ల"వలె, వెలువడుచుండెడివి. అవి వారుచెప్పినట్లు "క్షణదృష్టనష్టములే" - అప్పుడేపుట్టి నశించినవి. నవలలో ఏవోకొన్నింటికి మాత్రమే వాఙ్మయమున స్థానము లభించినది.²

వత్సరాజచరితము - నవలవాఙ్మయములో నిలువదగిన నవ్య ప్రకృతరచన. పదిప్రకరణములలో వత్సరాజుగు నుదయనుని చరిత్రము నవలగా రచితమైనది. తక్కిన నవలలవలెగాక - యిందు ప్రతిప్రకరణమునకు ముందు ప్రకరణోచితమైన రత్నములవంటి సూక్తులుగలవు. ఇది వారు నవలరచనలలో ప్రవేశపెట్టిన మొదటిమార్పు -

1. ఆడుబిడ్డలతండ్రి చింతార్తుఁ డెపుడు.

—భాసుడు.

2. విధివినోదము వారింపఁగ మనుజుకోటి వశమే యెపుడున్.

—నాచనసోముడు.

1. నా ఆంధ్రవచన వాఙ్మయము - నవ్యయుగము - నవల (అముచిత్రము). ఇందు నవల రచనలలో ప్రథమ, ద్వితీయ నవలల విషయముగలదు. మార్చమందిర మీనడుమనే పునర్ముద్రణమునందినది.

2. స్వాతంత్ర్యము రాకముందు తెలుగుభాషలో కొవ్వలి రాజేశ్వరరావుగారు వ్రాసినన్ని నవలలేరచయితయై వ్రాయలేదు. 1950కి వారిరచనలు 450. ఇవి మంచి రచనగలవే అయినను ధూమశకటవాఙ్మయమున (Railway Literature) చేరిపోయినవి. వీరి నవలారచన పరిశ్రమ గుఱ్ఱించి నేను వీరికి ప్రశుభ్య గౌరవ భృతి నిప్పించినాను.

స్వాతంత్ర్యానంతరము నేను "నవలయుగము" ఉజ్జ్వలించుచున్నది. కవిగారు చెప్పినట్లుగా నిది "నవలాయుగమే." నేటి నవలరచయితలలో శ్రీలు ప్రాముఖ్యము వహించుచున్నారుగదా.

3. “ప్రాయః చక్రస్రాజ్యఖావిషయిణో భూపా భవంత్యావృణా
నిర్దోషాన్ సచివాన్ భజత్యతిమహాన్ తోకాపవాద జ్వరః.”

(రాజులు సుఖలోలురై నీతివధ్యమున దప్పింపగా తోకావనిందయను
జ్వరము మంత్రులను బీడించును.)

—అనంగహర్షడు.

4. తన యంపిన కృత్య మరల తనవైవచ్చున్.

—వరదరాజు.

5. “అథోముఖస్యాపి కృతస్యపహ్నే

ర్నాధశ్శిఖాయాంతి కదాచిదేవ-”

(అగ్నిహోత్రుని తలక్రిందుచేసెను, దానిజ్వాలలు క్రిందికివాలక
యుచ్చయొన్నుఖముగానే ప్రసరించును.)

—అశ్వమోషుడు.

6. “ఉదారసత్త్వం వ్యజితే స్వయంహి శ్రీరివాంగనా”

(ఉదారసత్త్వల లక్ష్మివలె నంగనయు స్వయముగా పరించును.)

—సోమదేవుడు.

7. చారచక్షులు గలిగిన జనవిభుండు

నిద్రవోవుచునై నను నెమ్మిజూచు.

—కామందకము.

8. “అలం రాజ్యశ్రీయా తస్యాః శిష్యతాపి యదీయతే”

(దాని శిష్యత్వమైన లభించునేని రాజ్యశ్రీతోఁ బనియేమి.)

—చిత్రభానుడు.

9. మానోపిరమోచయః.

(శ్రీల యార్హ్యాకోపములునైతము రమ్యమగు సభ్యుడయ్యునిచ్చును.)

—చంద్రకుడు.

10. “ఆశోచ్యాహి పితుః కన్యా సవృత్త ప్రతిపాదితా”

(మంచిమగనిఁబొందిన కన్య తండ్రి కావండుముగూర్చుచు క్లామ్యు
రాలగును.)

—కాళిదాసు.

ఇట్టిపద్ధతి యీనా దే నవలయందును గానరాదు. ఇట్టివానివలన నవలాపఠనము
కేవలము వినోదముకొఱకేగక, విజ్ఞానముకొఱకనికూడ తెలియగలదు.

రెండవది—కేవలము గ్రంథమంతయు వచనధారణతోనున్న వినువుకల్పింపవచ్చును. అప్పు డచ్చటచ్చట హాయినిగూర్చు చక్కరచనచేయుట, కవిగారు ఉభయభాషాకవికోవిదులుగాన సంస్కృతశ్లోకములుకూడ గలవు.

ఉదాహరణము—

శ్లో. జలదకువలయ త్విషావికాలా
స్థల దళిగీత మనోజ్ఞకర్ణతాళా
లలిత శక్రగజ విలాస ఖేలా
సలలితనృత్త పథప్రచారలీలా.

క. రారమ్మ రమ్యమదజల
ధారలు తేటలకు ధర్మధారలుకాగన్
నారాజ్యలక్ష్మి గొలిచిన
నైరావత దివ్యకీర్తి యలవడునీకున్.

మూడవది—సంభాషణలలో నాటకీయత.

ఉదా—

అంగ—విద్యకు బుద్ధిమాత్రమేగాక బోధకత్వమును దీక్షిముగానుండవలెను.

పరి—ఇప్పుడుపడేకించు నాచార్యుడు నారదబుద్ధులవంటివాడని వింటిని.

అంగ—నిజమే. అరనివీణ వత్సరాజుదరించిన మోషవలెవలె జగన్మోహనముగదు.

పరి—సృష్టిలో సమానత యెక్కడ? అది సమానమగునేని గుణభేదములేల యేర్పడును?

అంగ—నిశ్చయమే. భగవంతుఁ డనేక సుగుణములనిచ్చి వానికిఁ బొందికగాఁ దక్కినవాని నీయకున్న సామరస్య మెట్లేర్పడును?

పరి—అన్నిగుణములొక్కచోఁ జేర్చినయెడల బ్రహ్మకు దుర్విదగ్ధుడను నపకీర్తి యేల నిలిచియుంచును?

నల్గవది - ఇందలి శైలి ప్రసన్నగంభీరమై మనోహరమైయుండును—గజవరస.

రాజు—నీవు భోజనప్రియుఁడవుగావా?

పసు—నేను వేటకాడనుగాను. చూచు మీదె దంపములు ముళ్లంగివేళ్లు వలెను, కన్నులు గుండుమిరియపుగాయలవలెను, గుంభిస్థలము లచ్చు బెల్లపుమొద్దిలవలెను, తొండములు పొరకాయలవలెను, చెవులప్పుడిములవలెను నందమై యీ యరవియరకయు వంటకాలవలె దోచుచున్నది. దీనిజూచినంత నాకాకలి ప్రజ్వరిల్లుచున్నది.

అడవిని వంటకాలగా వర్ణించిన దొక్క కవిగారే.

భాషనలక్షణమై బాలబాలికలకు పఠనయోగ్యమైన యీనవల-వాసదత్తా ఉదయనుల వివాహముతోముగియుచున్నది. ఇహునిచింతించుచు యీనవలను వెంటనే పునర్ముద్రణము గావించి, ప్రచారములోనికిదెచ్చి, పఠనీయగ్రంథముగా చేయుట యత్యంతావశ్యకము.¹

నాటకరచన

కవిగారు శ్రవ్యకావ్యరచనలోనేగాక దృశ్యకావ్యరచనమున నిద్రహస్తులు. దృశ్య కావ్యములైన నాటకములలో రెండుతెలుగుల నాటకములను వారు రచించియున్నారు.

(1) భాషాంతరీకరణములు.

(2) స్వతంత్రనాటకములు.

భాషనాటకములు

జగత్ప్రసిద్ధుడగు కాళిదాసమహాకవిచే పేర్కొనబడిన భాసుని నాటకములు అర్థశతాబ్దముక్రిందట వెలుగులోనికివచ్చినవి. అవి కేరళదేశమున లభించుటచేత, తిరువ నంతపురము ప్రాధ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారము పక్షమున శ్రీ టి. గణపతిశాస్త్రియగారు ప్రకటించి, యానత్రప్రపంచమున - భాషనాటక ప్రకటనకర్తలని ప్రఖ్యాతిసాధించిరి. అవి ముద్రితమైనతరువాతనే తెలుగున వనియనువాదము ప్రారంభమైనది. ఇది క్రీ.శ. 1918 ప్రాంతము.

కవిగారు భాషనాటకము లాంగ్రికరించినవారితో తొలివారు. కవిగారితురువాతవారందఱు నా నాటకములు ముద్రితములైన తరువాతనే తెలిగించిరి. కాని కవిగారు, గణపతి శాస్త్రియగారు వానిని ప్రకటించుటకు పూర్వమే, వానినిగ్రహించి వాని నాంగ్రికరించిరి. అప్పటివారికి భాషనాటకముల తాళపత్రప్రతులే యాభారము. ఈవిషయము వారు "కర్ణభారము"నకు వ్రాసిన యుపోద్ఘాతముమూలమున మనకు తెలియుచున్నది.

"కేరళదేశ లక్షియింప నిరుద్ధ శోభాకరములైయుండిన భాషకృతిరత్నములు వెలువడి పండిత కంఠపరిష్కారములగుచుండుట పెక్కుండ్రకు విదితమేగదా. ఇంచు మించు మూడుసంవత్సరములకుఁ బూర్వము స్వప్నవాసవదత్త, ప్రతిజ్ఞా యోగంధరాయణముల మాత్రము తాళపత్రప్రతులు సంపాదించి వాని రససంపదకు మెచ్చి తెలిగించి యుంటిని. ఇటీవలఁ గార్యాంతరముగాఁ గేరళదేశమునకేతెంచి తక్కుగల పదునొకొండు రూపకములఁ జదివి యఘోరపూర్వమగు నానందముఁజెంచి, వానినెల్ల నల్పకాలములోఁ దెనిగించితిని. నేనెన్నఁ దాంగ్రికరణమునకు దొరకొనఁగోరకున్నను భాషాపాఠకముల పక్షపాతమునెంచి నమ్మహాకవికి భక్తిరూపకముగా నర్చనా కుసుమములఁ బడచివైచి నట్లుగా భావించి యిక్కార్యమునకు సమకట్టితింగాని గీర్వాణాచార్యలో నాకుగల యల్ప పాండిత్యముచే నిట్టిపనినిర్వహింతునాయని యూహింపనైతిని. నేటికాలమున జెక్కుండ్రు

1. ఇది డెమ్మీనైజున - 110 పుటలలో నున్నది. పఠనీయగ్రంథముగాన గ్రంథ కాహుళ్యము లేదు.

కవులు కాకిదాసాదుల కృతులఁదెలిగింపఁబోవుటయు నెఱిగియు “నేరక యపకీర్తి జగతి నిలుపునకాదే” యను సత్కీర్తి ప్రభావము గుఱించియు నిట్లు సాహసించుట కేవల మాతృవిసోదార్థమకాని వైదుష్య స్పర్శఁజేసికాదు.

“ఈ రూపకముల ననువదించి మూలముతోఁ జదివిమాడగా నుప్రసిద్ధులగు గాయన గాయనీజనముల కంతధ్వనికిని ననువాదినీయంఁగ్రములలో నుప్పటిల్లు రాగవిశేష ములకును గల యంతరమే నా మనంబునకు స్ఫురించెను.” అయిననుఁ జోళాంగనాకంత మాధుర్యమును విననోపని భావకుండు రవివర్మ చిత్రపటమునుగూని తేరలేక తేజోలేఖన మున నెద్దమగు తత్రప్తికృతుల సౌందర్య మనుభవించు రవికునిబోలెనే ప్రతివాదినీ యంత్రముల వినుట సంభవించునగదా. అట్లే సంస్కృత బాషాభ్యాసములేని కొందఱి కివియు నించుక రుచికరములగునని తలంచుచున్నను, నాయనువాదమున మూలాతి క్రమణము కొందొకచోట్లఁ గలుగుచుండును. అజ్ఞానవశమునఁ బెక్కుదోషములు నబద్ధములును బొందియుండును. ఇరువదినంపత్పరములుగాఁ బద్యరచనఁ బరిత్యజించిన నాకిదియు దుర్బలమే యైయుండును. కావున నిందుఁ బదబంధము పరుషమైయుండినఁ జండితులు తమింతురుగాక. కీర్తిసేనయను కవయిత్రి—

క. చిరకాల మెడనీ క్రమృత

నరుదెంచిన యాలువోలె నన్మత్కవితా

నరణి యనుకూలిగామియుఁ

దరతర మొడఁబాటునేత తథ్యము మాకున్”

అన్నట్టులగునేమో?

“దీనిలోని కథాభాగ మత్కల్పమే. కర్ణుడు యుద్ధభారమును వహించి పౌలికలనికిఁ జొచ్చు నవసరమున నింద్రుడు విప్రవేషముతో కర్ణునిచేరి యతనివలనఁ గవచకుండల ముల యాచించిరొనిపోవుటయెంచుట ప్రధానాంశము. మనకులభించిన భానరూపకములనెల్ల నిదియే చాలచిన్నది. ఇందును రససంపత్తిగలదు. భావితశాసూచకమగు కర్ణుని చింతా కృతియు, నతని యుదార్తభావమును, లోకధర్మవివృతియునే యిందు రసవంతము లైనవి. మూలమున మాలినీవృత్తములు పెక్కులు, కర్ణుని హృదయపరితాపమునకుఁ దాళముతోత్తినట్లున్నవి. తచ్చిల్పితోకలముఁ దెనుఁగునఁదెచ్చుట నా కగ్గలంబయ్యె. పదునేనవశత్యమున నభినయ శాస్త్రసంబంధ వాచకములు పెక్కులుండుటఁజేసి మూలములోనున్న సమాసము నట్లే తెనుఁగున నిలిపి రచింపవలసివచ్చె. దీనిలోని గుణదోషములకు సహృదయుల కారుణ్యమే యేడుగడయని నీ యతిప్రసంగ మింతటితో విరమింపఁజేయుచున్నాను.”

కరవసంతపురము, }

8, ఫిబ్రవరి 1918. }

మా. రామకృష్ణకవి.

కవిగారు యదోద్ధాతమువలన కవిగారు భావనాటకములు వచనముఁబడినది తెలిగించినది తెలియుచున్నది. వానిలో ఏమి ముద్రితములైనవి. వాని వివరములు తరువాతమాడగలము. ముద్రితమైనవానిలో మనకు లభ్యములైనవి-రెండే—

1. కర్ణభారము.

2. అవిమరకము.

కర్ణభారమునందలి యితివృత్తము కవిగారే రెలిపిరిగాన - తిరిగి దానినిగూర్చి వివరింప నగత్యములేదు. ఇక నిందు కవిగారి కవిత్వ సామర్థ్యమున జాతిరత్నమైయు చున్నది. ఇందుకు ప్రాహ్లాదవేషముతో కర్ణుని కవచకుండలములను హరించుటకు వచ్చినపుడు కర్ణుడు-మొదట గోవులను, అవెనుక గుట్టములను, అవెనుక నేనుగులను నిచ్చెదను కైకొనుము అని వేడును. అనన్వయముల రచనావైశిష్యము, ప్రాధిమ్యము లిదికిఁబడును.

గోవులు—

చ. అమృతసహన సుధులు పయః స్మృతభారలనించు, నోర్పుమై
నమరు, నిశాంశలక్షియని యందలు మెత్తురు, హోమనర్థశృం
గముల వెలుంగు, నిట్టవనఁగాఁ దొలికానుపు మేలి గోసహ
స్రము కడుపారఁగాఁగుడిచి సాఁగెడు దూడలతోడ నిచ్చెదన్.

గుట్టములు—

ఉ. రాజుల మెచ్చుగొల్పి గ్రహరాజు తురంగమ భారితొల్పి వీ
రాజుల నేర్చుమై మెలగి యాశుగవేగముమించి మాన్యకాం
భోజకులంబునం బొడమి పొల్పుయి లక్షణయుక్తి రాజుల
క్షీణయ సాధనంబగు విశిష్ట తురంగమ కోటినిచ్చెదన్.

నేనుగులు—

ఉ. ఛాచుకటస్రవన్మదవిసర్పిసుగంధము, షట్పదైక నే
వాచువీరంబు, తుంగగిరివారసమానము వారివాహ గం
భీరరవం బుదాత్రరణభీకర మచ్చరదంబునైన న
ద్వారణ రాజబృందము లవారిగ నిత్తు మనశ్చిదియంబుగన్.

కాని యందునకు కావలసినది కర్ణుని సహజకవచములములు. అతడు వైకమిచ్చినను నొకసనెను. తుదకు కర్ణుడు—

“అనుచుచక్షగాఁ తొనమిగుప్పుచతోడనప్పై రాక్షస
ప్రవరులకున్ గుపహ్వలకు భవ్యమహాస్త్రములెల్లఁ దాల్చియున్
దివియ నభేద్యమై ధరణిచేపకులోత్రమ పొల్చునట్టి యి
క్కవచముఁ గుండలద్యయముఁ గామితమేనియు మీకు నిచ్చెదన్.”

అని శనకరీరముచించి వానిని కక్షణమే యింద్రునకిచ్చెను.

ఆంధ్రీకరణ విధానము

కవిగారి కర్ణభారాంధ్రీకరణ విధానమునకు కొన్ని యువాహరణములను చూపుచున్నాను.

“అన్యోన్య శస్త్రవినిపాత నివృత్త గాత్ర
యోధాశ్వ వారణరథేషు మహాహవేషు.”

8 శ్లో.

ఉ. చండరణంబులన్ మొనసి సొదిసిపొది రథిప్రవీరులొం
దొండకడంగి శస్త్రహతి నొండొరు మేనులఁ జీల్చుచుండుగా
మండి లయాంతకాగ్రహనమంబుగ మార్తర విక్రమించు నే
భండనచేక సుంకుచిత భావుడనై జడపాటుసెందితిన్.

“విద్యుల్లతా కపిలతుంగజటాకలాప
ముద్యుత్పభా వలయినం పరశుం దధానమ్.”

9 శ్లో.

చ. వెలయుతటిల్లతా కపిల విప్రమరుంగ జటాకలాపమున్
వెలువడు నాత్మకాంతి పరివేషముగా వెలుగొందు గండ్రగొ
డ్డలియునుదాల్చి క్షత్రపుకుటంబులు మావిన భాగ్గవాన్యయో
జ్జ్వలుకడకేఁగి యమ్మునికిఁ జాగిల్లిమొక్కి విసిరినెచ్చినన్.

“సుర ద్విపాస్పాలన కర్కశాంగుళిః
మయాకృతార్థః ఖలు పాకశాసనః.”

20 శ్లో.

“దే, వాళికిఁ జక్రవర్తి యమరారి కృతాంతఁడు దేవతాగజా
స్పాలన కర్కశాంగుళియుఁ జాచి కరంబులఁబొందె నర్థమున్.”

ఈకర్ణభారము 1919, 1920 సంవత్సరములలో ప్రవేశపరీక్ష (Matriculation) కు ఎన్. ఎన్. ఎల్. సి. (మాధ్యమిక పాఠశాలా విరమణపత్ర పరీక్షకు) పఠనీయ గ్రంథముగా నుంచెడిది.

1919లో నే నా జరిక్షకువెళ్ళినపుడు దీనిని పాఠ్యముగా చదివినాను. ఆ పరీక్ష సంకలన గ్రంథములలో తెలుగున, సవ్యకవిక ప్రవేశపెట్టుట కదియేమొదలు. అనగా ప్రాచీనకవుల పాఠ్యభాగములతోపాటు అప్పటికిజీవించియున్న కవులరచనలునిర్ణయించుట ప్రారంభమైనది. వానిలో కవిగారి కర్ణభారము మొదటిది. ఈకీర్తి కవిగారిదే.

అవిమారకము

కవిగా రాంధ్రీకరించిన భాసనాటకములలో ముద్రితమై మనకులభించిన కృతులలో రెండవది-అవిమారకము. దీనిని వారు క్రీ. శ. 1916లో ముద్రించుటచేత నిది కర్ణభారము తరువాతనే రచితమైనది. దీనికొక ఉపోద్ఘాతముగలదు. కాని అది కర్ణభారమునకు వారు వ్రాసినదే తిరిగి ప్రకటింపబడినది. కవిగారి నాటకమున చివర కాము తెనిగించిన కాలము నిట్లు తెలియున్నాడు.

“పరిధావినామ సంవ

త్సర భాద్రపదంబులో నక్షయపక్షమునన్

స్థిరవారమునఁ ద్రయోదశి

పెరచించెన్ రామకృష్ణ విబుధుఁడు దీనిన్.

పరిధావి క్రీ. శ. 1913లో సరిపోవునుగాన నిదియు కర్ణభారము రచితమైన వెనువెంటనే రచితమైనదని తెలియుచున్నది.

ఇతర భాసనాటకాంధ్రీకరణములు

కవిగారు పైరెండింటినేగాక-యీ క్రిందివానిని రచించి ముద్రించిన అవిమారకము అట్టిదైనన్ని వివరములనుజ తెలియుచున్నది. నాటకములేగాక - వారు ప్రకటించిన విస్మృతకవుల గ్రంథముల ప క యందున్నది. దీనినిబట్టి కవిగారు 1916వ సంవత్సరము గాటికి పై రెండుకీర్తికలలో ప్రకటించిన గ్రంథములివి.

విస్మృత కవులు

		రూ.అ.పై.
క్రీడాభిరామము - 300 పద్యములు	...	1- 8-0
విమారసంభవము 2 భాగములు	...	2- 0-0
ప్రబంధమణిభూషణము	...	0-12-0
నీతిశాస్త్రముకైవళి	...	0- 8-0
త్రపురాంతకోదాహరణము	...	0- 8-0
శ్రీరంగమహాత్మ్యము	...	1- 0-0
పరతత్త్వ రసాయనము	...	0-12-0

భాసమహాకవినాటకములకాంక్షీకరణములు

కర్ణభారము	...	0- 4-0
దూతపుటోక్కచము	...	0- 6-0
మద్యమవ్యాయోగము	...	0- 4-0
బాలచరితము	...	0-10-0
అవిమారకము (శృంగార రసప్రధానము)	...	0-10-0
స్వప్నవాసవదత్తము	...	0-12-0
ప్రతిజ్ఞాయోగంధరాయణము	...	0-10-0

చిదనామా :

మా. రామకృష్ణకవి, ఎమ్. ఏ.

నెం. 180, చైనాబజారువీధి,

మద్రాసు.

పై పట్టికనుబట్టి కవిగాడు-భాసనాటకములలో కర్ణభారము, అవిమారకము గాక—

‘దూతపుటోక్కచము’

‘మద్యమవ్యాయోగము’

‘బాలచరితము’

‘స్వప్నవాసవదత్తము’

‘ప్రతిజ్ఞాయోగంధరాయణము’—

అను నైదింటిని ముద్రించి ప్రకటించినట్లు వానివెలలు తెలుపుచున్నవి. కాని యివి ఇప్పుడెందును కానరాలేదు. దేశమున ప్రాచీనగ్రంథాలయములలో నుండునోమో కలిగిరింజనవలసి యున్నది. వారు భాసనాటకములన్నియుఁ దెలిసిందితిమని వ్రాయుటచేత నీ క్రిందివి లిఖితరూపముగానే యుండి అంతరించియుండవచ్చును.

‘పంచరాత్రము’

‘దూతవాక్యము’

‘హిరుభంగము’

‘అభిషేకనాటకము’

‘చాడదత్తము’

‘ప్రతిమానాటకము’

అవిమారకము శృంగార రసప్రధానము. సౌమీర రాజకుమారుడుగు అవిమారకుడు కుంతిభోజని కుమార్తెయగు కురంగిని వివాహమాడు కథ యితివృత్తము. ఇది ఉదయన వాసవదత్త కథకుసంబంధించినదే. వాసవదత్త మదగజముచే పట్టుబడబోవునప్పు

చుదయసుచు రక్షించిన నన్నివేశముతో నిష్ప్రారంభము. ఇది ఆలంకారముల నాటకము.
కర్ణభారమువలె నిందలి శైలియు కమనీయమైయున్నది.

లోకములో వాడుకలోనున్న

“యత్సేకృతే యది న సిద్ధతి కోఁత్ర దోషః.”

(ఫలమును పొందకపోయినను ప్రయత్నించుటలో దోషమేమున్నది?)

అనునూక్తి అవిమరకము తృతీయాంకమున - 12వ శ్లోకములో నున్నది.

“యత్సేకృతేయది నసిద్ధతికోఁత్రదోషః

కోవానసిద్ధతి మమేతికోఁతి కావ్యమ్

యత్సైశ్శుభైః పురుషతా భవతీహస్యాణాం

దైవం విధానమనుగచ్ఛతి కార్యసిద్ధిః.”

దీనిని కవిగారెంతో సరళముగా తెలిపించినాడు—

“తొడరుట మేలు కార్యములు దోషము లే వొనగూడకుండినన్

బడయగజాల దీనినని బాలికుడైనను బున్నినేయునే

కడకల మేలుగాఁ బురుషకారము నెల్లగ మానవుండు నే

నెడు నట కార్యసిద్ధియగు జేకులు దైవము చక్కఁజూచినన్.”

ఈపద్యరచన నిక్కముగా తిక్కన పద్యరచనను జ్ఞప్తికెచ్చును.

ఇందు రాజకార్యభారవర్జన మొక స్వాభావికముగానున్నదో చూచుడు—

“ధర్మ ప్రాగేవ చింత్యః సచివమతి గతిః ప్రేక్షితవ్యా స్పృబుద్ధ్యా

ప్రచ్ఛాద్యై రాగదోషౌ మృదుపరుషగుణౌ కాలయోగేన కార్యా

జ్ఞేయం లోకానుచ్ఛత్తం పరచరనయనైర్మండలం ప్రేక్షితవ్యం

రక్షోయత్నాదిహిత్యా రణభరసిన్ధుః సోఽవీనవేష్టితవ్యం.” 1-12శ్లో.

ఇందలి విషయముల వివరింపబడినవికాదే, కవిగారు మూలమున శ్రద్ధరావృత్తముతో నున్న దానిని పీఠపద్యముతో విస్తరించిరి. ఈపద్యం కవిగారు శ్రీనాథునినుండి గ్రహించినాడు.¹

1. శ్రీనాథుడు శ్రద్ధరావృత్తములలో రచించిన మయూరని సూర్యశతకములోని శ్లోకములన్నియు పీఠపద్యములలోనే యనువదించియున్నాడు.

సీ. తొలుదొల్ల ధర్మంబుఁ దలపోసి మంత్రుల

బుద్ధిపోకల నాత్మబుద్ధివరసి

యనురాగదోషములదఁచి కాలముచూచి

మెత్తన పరుసంబు లొత్తజేసి

పరచరకయ్యంబు బలిమిలోకానుప

ర్తనములు విప్లవరంధ్రములుఁ వెలిసి

యాత్మమండలమెప్పు డప్రమత్తతఁగాచి

బహుయత్నమునఁ బాదుగాచి

గీ. మణియు భీమసంగ్రామంబు మలనెనేని

తృణముగాఁ దన్ను ననిమొన దిగ్గఁదోచు

వాడె పో భూమివిభుఁడనువాఁడు చాని

బ్రదుకుకష్టంబు ప్రజలెన్ను భాగ్యశాలి.

(1-12)

ఇది పై శ్లోకమునకు చక్కని తెలుగువ్యాఖ్యానము.

అవిమారకమున సంధ్యాకాలవర్జన చాల మనోహరముగానున్నది.

గీ. ప్రాగ్విశాఖాగ మంధకారమునఁ బూసి

చరమదిక్కున మైద్రాల్చె సంజకెంపు

రెండుసగములఁదగి యంతరిక్షమొప్పె

రూఢి నర్ధనారీశ్వరరూపశోభ.

(2-13)

అవిమారక మామూలాగ్ర మవశ్యపఠనీయము.

భాననాటకములో స్వప్నవాసవదత్త మిచ్చి ప్రచారముగాంచినది. దానిని కవిగారు రసోత్తరముగా రచియించియుండుట. కాని ముద్రికమువల్ల మన దురదృష్టముచే నది లభ్యముకాలేదు. స్వప్నవాసవదత్తను నింతవఱకు నాంధ్రీకరించిన కవులు—

1. కవిగారు.

2. చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము (సంపూర్ణ గ్రంథావళి).

3. కోపల్లె శివకామేశ్వరరావు.

4. దివాకర్ల వేంకటాచార్యుని (దివాకర్ల తిరుపతికావ్యిగారి పుత్రుడు).

ఇది 1944లో ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయములో ప్రథమశాస్త్రపరీక్ష (ఇంటర్మీడియేటుకు) పఠనీయగ్రంథము.

ఈనందంబు ఐన భాసనాటకములను కవిగారి యాంధ్రీకరణములే ప్రథమములు గావున తరువాతివారిని పేర్కొనవలసియున్నది. ఇది ఆంధ్రనాటకచరిత్రకు తోడ్పడును.

1. కవిగారు.

2. చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు (భాసనాటకములన్నియు తెలిపించిరి.)
-ముద్రితములైనవి.

3. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు.

కవిగారి వెనువెంటనే భాసనాటకము లాంధ్రీకరించినవారు కీ. శే. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు.

వారు తెలిపించినవి—

‘మధ్యమ వ్యాయోగము’

‘కర్ణభారము’

‘అవిమరకము’

ప్రతిమానాటకము—వేటూరివారి యనువాదములలో నిది బహుళప్రచారము పడసినది. మదరాసు విశ్వవిద్యాలయమున 1952లో పఠనీయమైనది.

ఇది ‘భారతి’లో ప్రకటితమై యాపెనుక పుస్తకరూపముగా ప్రకటితమైనది.

అఖిషేకనాటకము - ప్రసిద్ధవిద్వాంసులగు శ్రీబులుసు వేంకటరమణయ్యగారిది. ఇది ప్రశస్తమగు ననువాదము. ప్రభాకరశాస్త్రిగారు ప్రశంసించినది. ఇదియు మదరాసు విశ్వవిద్యాలయమున-1954లో పఠనీయము.

శ్రీ దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రిగారును నీ క్రింది భాసనాటకము లాంధ్రీకరించిరి—

‘మధ్యమ వ్యాయోగము’

‘దూత ఘటోత్కచము’

‘అవిమరకము’

ఇవియును పై యాంధ్రీకరణములకు నేమాత్రము తీసిపోక ప్రత్యేక విశిష్టత కలిగి యున్నవి.

యజ్ఞఫలము

ఈ తరువాత సంస్కృత భాషాపరిశోధనల మూలమున నీ భాసనాటకము బయలు పడినది. దీనిని కీ. శే. కవిసార్వభౌమ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రియగారును, బులుసు వేంకటేశ్వర్లుగారును తెలిపించిరి.

ఏ రెండువేలేండ్ల క్రిందట భాసమహాకవి తననాటకములను రచించెనోగాని, ఆంధ్ర దేశమున విశ్వవిద్యాలయములలో ప్రథమ శాస్త్రపరీక్ష (ఇంటర్మీడియేటుపరీక్ష)కు నవి తూచినట్లు పాఠ్యగ్రంథములుగా సరిపోయినవి. పఠనీయములైనవి. ఇది చిత్రమైన విషయము. ప్రథమశాస్త్రపరీక్షకు భాసనాటకములు, పట్టపరీక్షకు కాళిదాసనాటకములు మనము నియతముగా పాఠ్యగ్రంథములుగా నిర్ణయించిన - మన ప్రాచీన భారతీయసంస్కృతి, విజ్ఞానము, సాహిత్యము, విద్యార్థుల హృదయములందు హత్తుకొని, సంస్కారము నాపాపింపగలదు. ఇది వాస్తవమైన విషయము.

షేక్స్పియరు-కాలిదాసులు సమానప్రతిభులుగదా. ఆంగ్లమున పట్టపరీక్షకు నియతముగా షేక్స్పియరు నాటకములు పఠనీయగ్రంథములుగా నున్నట్లు, తెలుగున - కాలిదాసు నాటకానువాదములు-పట్టపరీక్షలో నియతముగా పఠనీయములు కావలెను. అట్లే ప్రథమ శాస్త్రపరీక్షకు భాసనాటకానువాదములు పఠనీయములు గావలెను. అట్లయిన-వానినిగూర్చి కూలంకషమైన ద్వాదశగము జరిగి విమర్శనలు పెడలి, మూలానువాదముల విశేషములను వ్యక్తపఱచి, ఇటు విమర్శనసాహిత్యము-అటు వాఙ్మయచరిత్ర రెంటును సభివృద్ధిచేయును.

భాసనాటకములనుగూర్చి విపులముగా ఆంగ్లభాషలో Bhasa : A study by Pusalkar అనునది గలదు. తెలుగున - భాసునిగూర్చి అతని రచనలనుగూర్చి సవిమర్శక గ్రంథములేదు. శ్రీ కేశాబి రాఘవాచార్యులుగానూ రచించిన "భాసు" అనునది చాలాప్రశస్తమై ప్రామాణికమైనది. ఇది వేఱుగా గ్రంథముగా ప్రకటితముగాలేదు. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలో నలుబదేండ్లక్రిందట వరుసగా ప్రకటితమైనది.

కళింగసేన

కవిగారి స్వతంత్ర నాటకరచన 'కళింగసేన' యనునది మాత్రమే లభించినది. అదియైన మూడంకములు పరిమితిగల భాగమే లభ్యమైనది. కవిగారు ప్రస్తావనలో- సూత్రధారునిచే "ఈదినము రామకృష్ణకవిప్రజేతలైన కళింగసేనయను ప్రకరణము ప్రయోగించి చూపుచును" అని యనిపించినారు. ఇందువలన నిది ప్రకరణము-పదియంకముల నాటకము. కాని మూడంకములు మాత్రమే లభించుచుచేతను, తరువాత దీనిప్రసక్తి మనకు వారిరచనలలో కన్నట్లకపోవుచేతను - వారు "ప్రకరణము" వ్రాయప్రారంభించి, మూడంకముల సర్వంకము వ్రాసి - ముద్రించినయిం తరువాత కార్యాంతరనిమగ్నులై దీనిని పూర్తిగా విడిచిపెట్టినయిం నిశ్చయింపవచ్చును.

రచనాకాలము

కర్ణభారము ఉపోద్ఘాతము (1913)లో, తామప్పటి కియవచనంపర్వరములక్రిందనే పద్యరచన పరిత్యజించినామని, తరువాత 1913 లో ప్రారంభించినామని తెలిపినారు. అనగా వారు క్రీ. క. 1898 నుండి పద్యరచన చేయలేదని వ్యక్తమగుచున్నది. అంతకు ముందు వారు కేవలము పద్యరచనలనే చేసినారు. ఇక నాటకములలో గద్యపద్య రచనలు

రెండును నావశ్యకములేగాన - గవర్నర్‌వ్యాకృతమగు నీనాటకము - భాననాట కాంధ్రీకరణముల వెనుక - క్రీ. శ. 1914-15 ప్రాంతముల రచితమై యుండవచ్చును. ఇది నిశ్చితమే. ప్రస్తావనలో కవిగాదు—

“ఆ. వె. దేశమెల్ల సమర దివ్యప్రపంచము
తార్య చి త్రవృత్తు లాశ్రయించె.”

అని వ్రాయబడిన నాటకాలమున ప్రథమ ప్రపంచమహాసంగ్రామము జరుగుచున్నదని తెలియుచున్నది. దానిప్రారంభము క్రీ.శ. 1914 సం. కావున నీరచనమప్పటిది.

ఇది అల్లాముద్దీన్ చక్రవర్తి ఢిల్లీని వశపఱచుకొని, రాజ్యముచేయుచు రాజపుత్ర స్థానముపై దండెత్తి వెడలి, వారలను జయించుచు—పురుషులు యుద్ధమునమరణింపగా, ప్రాణముకన్న మానమే బలవత్తుమని గ్రహించి వారిపత్ను లగ్నిప్రవేశము చేసిరి. అట్టివారిలో వీరసింహుడు ముఠయగు రసపుత్రవీరచంపకులకు జన్మించినది - కళింగనేన తల్లి చిచ్చులుకఱోపుడు కుమార్తెను పురోహితునింట దాచి, పెద్దిచేసి, పెండ్లిచేయుమని యాదేశించినది. కళింగనేనతో, రస దామోదరుడు పాపరికహత అప్పజెప్పినది కళింగనేన యావనవత్తిడు, పాపరితో సుద్ధానవనముననుండగా, నక్కడకు వేటవశమున విశ్రమించుటకు వచ్చిన జయసింహుడను రాజకుమారునిమాచెను. కళింగనేనకు, జయ సింహునియందు మోహము కలుగును. జయసింహుడు వారి యతిథిగా వారిగృహమునకు జోవును. ఇంతటితో ప్రళమాంకము ముగిసినది.

ద్వితీయాంకమున - చక్రవర్తియగు అల్లావుద్దీను జన్మదినోత్సవము జరుగునమయమున - నిరువురు రసపుత్రులు జయసింహ, కళింగనేనల సమావేశమునుగూర్చిచర్చించి, వారి వివాహమునకై యాలోచింతురు.

తృతీయాంకమున సోమప్రభ, మదనరేఖ యనువాడు-మన్మథ నాటకమాడుదురు. అందు మన్మథవేషమును మదనరేఖయు, రతివేషము సోమప్రభయు ధరింతురు. అచ్చటకీ జయసింహుడవచ్చి, వారిసటనాకౌళము సంభాషణను వినుచు, మన్మథభాణవివశుడగును. మదనరేఖ నాట్యకౌళము సత్కంఠము సఫలించుచును. అది యిట్లు వర్ణితము.

ఆ. మదనరేఖగాదు మగవారికన్నుల
మదనఖంజరేఖ హృదయమునకు
భాణరేఖ నతుల ప్రాణావహరరేఖ
పటపిలోక చవలనటనరేఖ.

దీనితో తృతీయాంకము ముగియుచున్నది. తక్కిన యంకములకువరనే కవిగారిట్లు గద్యవ్రాసిరి—

“ఇది శ్రీరామకృష్ణకవి ప్రణీతంబైన కళింగనేన యను ప్రకరణంబునం దృఢీ
యాంకము.”

ఈ మూడంకములతోను గద్యవద్యకైలి ప్రౌఢమై, హృద్యమైయున్నది. ఇది
దృశ్యకావ్యమైనను రచనాచోరణి క్రవ్యకావ్యము ననుసరించి యున్నది.

ఇది నాటకము గావున - నాందిలో కవిగారు “జగమే నాటకము” అన్ననూక్తిని
చక్కగా వివరించినారు.

“జగతీరంగమునందు మాయయను యోషం జాల లావణ్య మా
రంగ నృప్తించి విషీలకాది విధిపర్యంతంబు మోహబ్ధి ముం
వంగదేల్పంగ నమర్థమై వెలయు నే బ్రహ్మైకతేజంబు తత్
ప్రగుణానందము నాశ్రయింతుఁ గలి పాపధ్వంసనోత్సాహినై.”

నాటక శంప్రదాయము ననుసరించి నముతువర్తన యిందు శరదృతువులోనున్నది.
కవిగారు సూరసవాపములు వెలార్చుటకై, జుతురాజుమగు వసంతజుతువును విడిచి దీనిని
గ్రహించిరి. శరత్కాలమున, రాజులు యుద్ధమునకు వెడలెదరు. మన్మథుడు - మానవ
మానసములపై దండయాత్ర గావించును. దీనినిపురస్కరించుకొని కవిగారిట్లు వర్ణన
చేసినారు.

క. మదనాగ్నియుఁ గదనాగ్నియు
నెదిగిన దావాగ్నివోలె నెరియించుఁజుమీ
మదవతులను మదవతులను
విదిత శరత్కాలమహిమ వెలఁదియెఱుఁగుమా.”

కలకంఠనృత్యము

క. కోమలచిక్చకలావ
శ్యామశ్యామలమనోజ్ఞచంద్రకరత్న
స్తోమమణిచాపలముతో
సీమంతభిక్షావతంసశృంగారముతో.

క. తల వంచి వంచి యెత్తుచు
కెలవునకై ముఱపునెంది కేకారుతులన్

మెలగుచు నొయారినడకలఁ

గలకంతము నృత్యమాడె గంభీరగతిన్.

పెక్కిచోట్ల కవిగారికృతిలో నాచనసోముని హరివంశము నిట్లునునరిచినారు (నాచన సోముడు-ఉత్తర హరివంశము)——

“గనయఁబున్ గొనయఁబు నెన్నఁచుముతోఁ గర్ణావతంసంబుతోఁ
జనుదోయిం గనుదోయి సాయకముతో నంధానహస్తంబుతోఁ
జెనకంజేయుచు నేయఁచుదె నతి లక్ష్మీభూత దైతేయ త
ర్జన గర్జారవజ్జర్జరాంగుళిసారంబు లోరంబుగాన్. (1-157)

“భూరాకర్షణ మంత్రసిద్ధత గుణభావనంబు రోదోంతర
స్తనిరోట్టానముగాఁగ పీఠకళఁ ద్రిర్యాశీఢపాదంబుతో
జనిరాంగారవరంపరాకరశశాసారంబు తోరంబుగా
జెనకంజేయు నజేయద్విక్రమకళానిజానమై పర్విదన్.”

ప్రథమాంకము.

పద్యముల యెత్తుగడలు

న. సో : నవ్వులమాటలో నిజము నాకములోన - (1-73).

కళం. : నవ్వులమాటలో చెలువొనర్చిన.

న. సో : మవ్వపుడేనెలం దెగచు మానిమలుండఁగ.

కళం. : మవ్వపుడేర్మినెవ్వల మాట.

న. సో : పువ్వులు వేరుకైనఁ గడిచోయిన.

కళం. : పువ్వులు త్రొత్తవై చచ్చుచువుట్టిన.

మాచంకములలోనే యన్నివిశేషములున్నప్పుడు కవిగారి ప్రకరణమంతయు
ఁబించిన నది యెంత లోకోత్తరముగా నుండెడివో.

సంగ్రహిత భాషారచనలు-భరతనాట్యశాస్త్రము

కవిగారికి యావచ్చారత వర్ణమున కీర్తిచెచ్చినది భరత నాట్యశాస్త్రమునకు,
ఆయన సంపాదించిన-ఆధినవగర్జనాదుని అభినవనాటకీయాభ్యుదయః ఈఅపూర్వవ్యాఖ్యతో
ఆయన భరతనాట్యశాస్త్రమును పరిష్కరించినారు. దానిని ప్రకటించుటకు జరోదా ప్రాచ్య

పరిశోధనాలయమువారు పూనుకొన్నారు. అయితే, దీనిసంపాదకత్వ మెవరికీయవలెనను విషయమున భేదాభిప్రాయములు పొడసూపినవి. ఆకాలమున మహాబాష్ట్రదేశములో కొంతవఱకైన - ఈ మహాగ్రంథము పరిష్కరించుటకు తగినవారు - పి. వి. కాణే.¹ కాని ఆయనకు - తాళపత్రగ్రంథములతో పరిచయము తక్కువ. అయినను మహాబాష్ట్రుడు కాజిట్టి, యాయవచ్చునని కొందఱనుకొనిరి. రెండవవారు బంగాళాదేశమున ధక్కా విశ్వవిద్యాలయముననున్న యన్. కె. డే.² (సులీలమారసుద్రి). ఈయన అప్పటికి సంస్కృతాలంకారశాస్త్ర చరిత్ర - (History of Sanskrit Poetics) రెండుసంపుటములు వ్రాసి కీర్తికెక్కినవాడు-ఆగ్రంథమున - భరతనాట్యశాస్త్రమునుగూర్చి వ్రాయుచు-అధినవగుప్త వ్యాఖ్యతో సుపరిష్కృతముగా ప్రకటింపవలసిన అవశ్యకమును తెలిపినాడు. అతడు పాశ్చాత్యదేశమున దాక్షులబట్టము పొందినవాడు. భరతనాట్యశాస్త్ర పరిష్కరణమునకు తానర్హుడనని సూచించినాడు. ఈయన వంగదేశీయుడు. అయిన-మహా రాష్ట్రులు కాణేగారికియనిశ్చయించిరి. ఆసంవత్సరమున ఐరోపాలో కె. పి. జయస్వామి (కాశీప్రసాదజయస్వామి) గారి అధ్యక్షతలక్రింద ప్రాచ్యవిద్యవృహాసభ జరిగినది. ఆసభలో జయస్వామిగారు అధ్యక్షస్థానమునుండి దీనిని పరిష్కరించుటకు - మానవల్ల రామకృష్ణ కవిగారు తప్ప వేతెవ్వరు నమర్దులుకారని తెలిపిరి. సంపాదకత్వమును ఐరోపా ప్రాచ్య పరిశోధనాలయమువారు కవిగారికిచ్చిరి.

కవిగారు పరిష్కరణ ప్రారంభించిరి. ప్రథమసంపుటములోనే - విపులమైన వీరికాదులొందివలసివది. కాని కవిగారు-తాను, వీరిక మొదటవ్రాయననియు, చివరిసంపుటములో వ్రాసెదననియు, నట్లయినచో, తనకు గ్రంథముంతయును పరిష్కరించునపుడు చేయవలసిన మార్పులు, కూర్పులు రెప్పుక తెలియనగుననియు, అందువలన గ్రంథ గౌరవము హెచ్చగుననియు తెలిపిరి. కవిగారు బ్రతికియుండగా, మొత్తము నాలుగుసంపుటములలో మూడుసంపుటములు మాత్రమే వచ్చినవి. వారికాలములో నది పూర్తియగునని కవిగారు భావించినారు. కాని అట్లు జరుగలేదు. అయినను నేటికి కవిగారిముద్రణమే నాట్యశాస్త్రగ్రంథములలో ప్రధానముగానున్నది.³ ఏమైనను, కవిగారు వ్రాయవలసిన లోకోత్తరవీరిక అందు లోపించినది - వారివలె నాగ్రంథమునకు వీరికవ్రాయుట కితరులెవ్వరికి నధికారములేదని కొందఱు ప్రాచ్యపాశ్చాత్యపండితుల యభిప్రాయము.

1. ఈయన నేటికిని జీవించియున్నాడు - The History of Hindu Dharma Sastra ను పెక్కుసంపుటములుగా రచించిన విద్వాంసుడు-మహామహోపాధ్యాయ ఓరుడాంకితుడు - జాతీయాచార్యుడు (National Professor).

2. ఈయన నేటికిని జీవించియున్నాడు. జయదేవుని గీత గోవిందమునకు, మేఘ సందేశమునకు సుపరిష్కృతముద్రణలు వెలయించినాడు.

3. ప్రథమభాగమును ఐరోపాసంస్థవారే తిరిగి పునఃసంస్కరిణము చేయించి, ప్రకటించినారు.

భరతకోశము

ఇది సంగీత, నాట్యశాస్త్రములందు గల పాఠశాఖిక పదములనన్నింటిని ప్రమాణము లతోగూడ చూపి, రచించిన మహోద్గ్రంథము - కవిగారు దీనిని తమ 69వ యేట రచించినారు—

“ఏకోనన ప్రతితమే వయస్యారచ్యలీలయా
శ్రీవేంకటేశ దివ్య శ్రీపాదయో రర్పితోముదా.”

అని యందుగలదు. ఈ గ్రంథావతారికవలన కవిగారి సంస్కృత కవితాపాటము తెలియవచ్చును—

ఇందలి మంగళశ్లోకము కడుమనోరమము.

ప్రవేశాక్షేపనిష్కామ ప్రసాదాంతరితమ్ జగత్
కృతం నాట్యాయితం యేన తం నమామి మహానటమ్.

ఈ గ్రంథరచన సంస్కృతము అయినను కవిగారు తాము సంస్కృతగ్రంథములేగాక, ఆంధ్ర, ద్రవిడ, కర్నాట, కేరళ వాఙ్మయములనుగూడ నవలోకించి, అందలి విషయము లిందు చేర్చుట విశేషము. ఇది ఆంధ్రేశ్వర విద్వాంసులెవ్వరును చేయలేనిపని.

ఖండాఖండాత్మకాన్ లబ్ధాం నైషాం గ్రంథాన్ విలోక్యచ
అజ్ఞాత కర్తృకానన్యాన్ వాదిమత్ర గజాంకుశం
వీణారహస్యనామానం కుండలీమణిదర్పణం
నృతరత్నాకరం నాట్యదర్పణమ్ నాట్యలోచనమ్
ఆంధ్ర ద్రవిడ కర్నాట కేరళానాచ వాఙ్మయం
దృష్ట్వా గాంధర్వవేదార్థం కావ్యాలంకారలక్ష్యణి
అనుతంత్రే చ భోజాది నిర్మితా సత్తివిస్తృతాన్
అంతర్విగాహితం సమ్మక్ దుశకానేక జన్మని
సంగృహ్య సమ్మగేతేభ్యః సుశబ్దాన్ పారిభాషికాన్
నిరుక్తాం స్తత్రతత్రైవ స్వాతంత్ర్యమవహాయచ
నామ్నా భరతకోశోఽయం విద్యావ్యసనినాం ముదే
రామకృష్ణేన కవినా సార్థవర్షవ్యయావధా.”

దీనిని రచించుటకు 2½ సంవత్సరములు పట్టిపట్లు తెలియుచున్నది. ఇది తెలుగువారికి

మిక్కిలి యువయుక్తము.¹ ఇది తెలుగువిధి ప్రకటితమైనచో తెలుగువారికి సంతయునుపయోగము.

అపూర్వ విస్మృత సంస్కృతనాటకములు

కవిగారు, “దక్షిణభారతీ గ్రంథమాల” అను పేరుతో నీ క్రింది అపూర్వ విస్మృత సంస్కృత నాటకములను ప్రకటనగావించిరి.

చతుర్భాణి

కూద్రకాదిమహాకవులచే రచితములైన నాలుగు భాణములు.

కుందమాలః

మహాకవి ధీరనాగవిరచితమగు మంచి నాటకము. ఇది తెలుగువారి నాకర్షించినది.

తాపస వత్సరాజము

మాయరాజ విరచితము.

వత్సరాజచరిత నాటకము

కూద్రక విరచితము. దీనినిజట్టియే కవిగారు తెలుగున “వత్సరాజ చరిత్రము” అను పేరున రచించిరి.

కౌముదీ మహోత్సవము

కవిగారికి - జయస్వాలుగారితో సంబంధము గలిపినదీ నాటకమే. జయస్వాలుగారి నాటకప్రకటనమునకు ముగ్ధులై వారి సంస్కృత భాషావైదిష్టమునుగూర్చి - ఖండాంతరములలో కూడ ప్రసిద్ధమైన - పంగదేశాంగ్లపత్రిక - Modern Review లో వ్యాసము

1. నేను పాల్కురికి “ద్విపదభృందస్సు”ను గూర్చి వ్రాసినపుడు ద్విపదనుగూర్చిన ప్రాచీన సంస్కృత గ్రంథప్రమాణముల నిందుండియే గ్రహించినాను.

2. దీనికి క్రింది యాంధ్రానువాదములు గలవు.

1. తల్లాప్రెగడ సూర్యనారాయణరావు (ప్రథములు).

2. పద్మాది సుబ్బారాయుడు,

3. వేదం వేంకటకృష్ణశర్మ.

ఇందు నన్నివేళము లద్భుతములైనవి గలవు. తెలుగున కుందమాల చలనచిత్రము తీయుటకు ప్రయత్నములు జరిగినవి. కాని నీలలు తగిన పాత్రధారిణి దొరకకపోవుటచే ఆగిపోయినది.

వాసియున్నారు. అందరిభాగములు ఈ సంపుటమున ముద్రితములు. ఈనాటకమును దాక్షరు దివ్యార్థ పేంకటాపధానిగారనువదించిరి.

కావ్యములు

నాటకములనే గాక - అపూర్వ కావ్యములనుగూడ కవిగారు ప్రకటించినారు.

అవంతిసుందరీ కథ

వచనము; దండిమహాకవిది. నేడు మనకు లభ్యమగుచున్న దశకుమారచరిత్ర యీ గ్రంథమునకు పూర్వపీఠిక.1

దత్తకసూత్రవృత్తి-యను విటకావ్యము

ఇది కేరళదేశ రత్తిశాస్త్రజ్ఞుడగు దత్తకుడు పాటరీపుత్ర వేశ్యలకొఱకు కామ శాస్త్రమున వైశికప్రకరణమును సూత్రరూపముగా నిర్మించిన కావ్యము. దీనిని వాత్సయనుడు తన “కామసూత్రముల”లో పేర్కొన్నందున నితః డాతనికన్నను పూర్వకుడు. కవిగారు దానికొఱకు ఎంతో ప్రయత్నించి సంపాదించి ప్రకటించినారు. దత్తకమతము ననుసరించు విటులకు దత్తకవిటులు అనిపేరు.

సీ. పా. “ధనమెక్కసీగియ తగులుగారతిఁబెట్టి

దము సేయునట్టి దత్తకులనొల్ల—”

(8-145)

సీ. పా. వలసిన ధనము నవ్వారిగా నొనఁగ్రుచుఁ

దరులులఁ గరఁగించు దత్తవిటులు—

కృష్ణవిలాసము (అముద్రితము)

“భద్రుడు, దత్తకుడు, పాంచాలుడు, కూచిమూరుడు” అని విటులు నాలుగువర్గముల వారు - వీరు వారివారి మతములకు సంబంధించిన గ్రంథములను రచించినారు. వీరిలో వొక్క దత్తకుని గ్రంథముమాత్రమే కవిగారిమూలమున ప్రకటితమైనది. వీరు నలువురు వేశ్యలను నాలుగురీతుల లోఁబఱచుకొంటారు—

1. తెలుగుదేశమున నింతవఱ కే వాఙ్మయచరిత్రకారులు చెప్పని కేరళ దశకుమార చరిత్రవిషయము కవిగారిొక్కరే తెలిపినారు. కేరళకాలమునాటికి (క్రీ. శ. 1250) అవంతిసుందరీకథ, పూర్వపీఠిక - వ్రేతైనవి. అందునకే, ఆరవు దశకుమార చరిత్రచునువేర దీనిని రచించినాడు. సాహిత్యలోకము, దండి దశకుమారచరిత్ర-ప్రస్తుతగ్రంథము నచుగ్రహించి చావించినది. కాని కవిగారు అవంతిసుందరీకథను తెలికిదీసి, దండి దశకుమారచరిత్ర - అనుగా దశకుమార చరిత్ర-అవంతిసుందరీ కథ రెండును కలిపినదని నిర్ణయించెరి. అవంతిసుందరీకథ తెలుగులోనికిరా లేదు.

భద్రుడు — శృంగారచేష్టలు

దత్తకుడు — భసము

పాంచాలుడు — మృదువాక్కోశలము

కూచిమారుడు — మందులు, మాయలు.

కూచిమారుని గ్రంథము శ్రీనాథమహాకవి కాలములో లభ్యమగుచున్నట్లు తెలియుచున్నది.

“స్మర వాత్స్యాయన కూచిమారకృత శాస్త్రగ్రంథసందర్భముల్
పరిశీలించినవాడ పంపతులకన్పాదింతు సారస్వమున్
మురిపెంబొప్పగ మంద మంజుషునఁబున్ నేర్పుదున్ మేషిన్
శ్వరశుద్ధాంత నితంబిన్ జనులకున్ సంపూర్ణచంద్రాననా.”

శృంగారనైషధము (2-126)

కవిగారు ప్రకటించిన యొక్కొక్క గ్రంథమునుగూర్చి వ్రాయుటకు మనమెంతగా పరిశ్రమచేయవలెనో చూపుటకు పై విషయము వ్రాసినాము. వారు క్రీ. శ. 1918 లో నీ దత్తకావ్య సంగతి లోకమున తెలుకపఱచి, క్రీ. శ. 1928లో దీనిని ప్రకటించినారు. ఆ గ్రంథపీఠికయందెన్ని విశేషములున్నవో తెలియరాదు.

వ్యాసరచన

కవిగారు కవితారచనయందేగాక, వ్యాసరచనయందు నిద్రహస్తులు. అద్యతనాంధ్ర వాఙ్మయమున వ్యాసరచనలో వారికొక స్థానముగలదు.¹ వారు తెలుగుభాషలోనే గాక అంగ్లభాషలోను పెక్కువ్యాసములు వ్రాసియున్నారు. కవిగా రాంగ్లభాషలో వ్రాయుటకు కారణమున్నది. వారు సంస్కృత భాషాపరిశోధనలో అవిలభారత కీర్తిబడసినవారని - సంస్కృత గ్రంథములు పరిష్కరించి ప్రకటించినారని యీవఱకే తెలుపబడినది. సంస్కృతభాషా గ్రంథములనుగూర్చి వ్రాయునపుడు భారతవర్షమువారికేగాక, పాశ్చాత్యులకుగూడ తెలియవలెను. కావున కవిగా రాంగ్లభాషలో వ్యాసములు, పీఠికలు వ్రాసి యున్నారు. వానివివరములు—

వ్యాసములు-సంస్కృతము

సంస్కృతభాషలో గద్యరచనకష్టము-కాబట్టియే “గద్యం కవీనాం నికషం వదన్తి” అని నానుడి యేర్పడినది. కవిగారు సంస్కృత కవితారచనయందు సమర్థులే. కానిగద్య

1. చూచుడు. నా “ఆంధ్రవచన వాఙ్మయము” వ్యాసరచన - ఉత్పత్తి వికాస ప్రకరణము (ఇది అముద్రితము).

రచనకూడ కాము చేయగలమని తెలుపుటను సంస్కృతభాషలో నొకవ్యాసమును వ్రాసి యున్నాడు. అది—

‘అంకావళిః నాగానందే చతుర్థోఽంకః’

ఇది శ్రీవేంకటేశ్వర పరిశోధనాసంస్థ పత్రికలో ప్రకటితము.

ఆంగ్ల భాష

ఆంగ్లభాషలో వారివ్యాసములన్నియు తెలుగుభాషలోని వ్యాసములవలె, మౌలికమైన పరిశోధనాత్మక వ్యాసములు. వానిలో కొన్ని—

1. శివతత్త్వ రత్నాకరమునకు వాడువ్రాసిన - పీఠిక.
2. సుందరపాండుని ఆర్మ్యాద్విషష్టిక - అను దానికి వ్రాసిన పీఠిక.
1. ఉత్పలశరమళము (బృహత్సంహితవ్యాఖ్య).
2. శ్రీరంగరాయల పరమచార్తాద శాసనము (క్రీ. శ. 1646).
3. వేంకటాద్రి - దొడ్డయాచార్య శాసనము (క్రీ. శ. 1692).
4. దత్తింకోహళీయము.
5. సంగీతసారము.
6. మలయవది - అభ్యాయిక.

సమీక్షలు-ఆంగ్లము

7. Bhasa - A Study.
8. Krishnacharita by Vikramanka Rajadhiraja.
9. Yagna phalam by Bhasa.
10. Descriptive Catalogue of Manuscripts in B. O. R. Library, Poona.
11. Paramabhadragata Charitra of Samudra Gupta.
12. Samkshipta Sivapujavidhi.
13. Kannada Nadina Kathagala

ఈ వ్యాసములన్నియు శ్రీవేంకటేశ్వర ప్రాచ్య పరిశోధనాసంస్థ పత్రికయందు ప్రకటితములైనవి.

కవిగారి యాంగ్లభాషావ్యాసరచనము క్రీ.శ. 1924 నుండి ప్రారంభమైనట్లు తెలియుచున్నది. మూడవ అఖిలభారత ప్రాచ్య విద్యనృహాసభ మదరాసులో (1924లో) జరిగి

వప్పుడు వాచప్రాసిన ‘Damarukam - a new play of Bhasa’ అనునది వారి తొలి ఆంగ్లవ్యాసము.

ఆంగ్లభాషలో, సంస్కృతాంధ్రభాషలలోవలె వారు నిష్ణాతులు. అందుచే వారిశైలి యుదాత్తమై - పరిపక్వ ద్రాక్ష్యమందును.

తెలుగువ్యాసములు

కవిగారి వ్యాసములలో తెలుగువ్యాసములే అన్నింటికన్న హెచ్చు. వారి తొలి వ్యాసములలో నొకటి - “ఆంధ్రరాజకవులు” అనునది ఆంధ్రప్రతిక ప్రథమ సంవత్సరాది సంచిక (1910) లో ప్రకటితమైనది. 1895 ప్రాంతం ప్రారంభమైన వారి వ్యాసరచన-నాలుగు దశాబ్దాలవఱకు నడిచినది. ఆ వ్యాసములు లభ్యమైనంతవఱకు వీరిసంపుటిలో ప్రకటితములైనవి.

1921లో ఆంధ్రప్రతిక సారస్వతానుబంధము వెలువడినవెనుక కవిగారు వ్యాసములు దానికి వ్రాయుచుండెడివారు. వానిలో—

“మహాకవి కాలిదాసు”

“చండి అవంతికుందరీకథ”

“మహాకవి చండి”

అనునవి ముద్రితమైనవి. ఈవ్యాసము 28-10-1922 తేదీని ప్రకటితమైనది. ఇవియన్నియు సంస్కృతవాఙ్మయచరిత్రకు సూచనములే.

వ్యాసములలో వారి రచనాశీల ప్రసన్నగుణధీరప్రావము, భావోద్వీగమునై యుండును. లీలాకునిగొచ్చి వారు వ్రాసినవ్యాసమును చదివి తన్మయులైనవారున్నారు.² ఇవి నేను గ్రంథరూపముగా ప్రకటితమైనవిగాన వచనవాఙ్మయ పరిశోధకులు దీనిని పరిశోధించి, గుణనిర్ణయము చేయుదురుగాక.

ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్ర-మౌలిక పరిశోధన

ఇప్పటి కరువదేండ్లక్రిందట “విస్మృత కవులు” అనుపేర ప్రథమముగా ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్రలో పరిశోధన ప్రారంభించి, నన్నెచోడిమహాకవి కుమారసంభవమును

1. ఈవ్యాసమును నేను క్రీ. శ. 1934లో - కీ. శే. గంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు ప్రకటించిన ‘కల్పాశి’ పత్రికలో - మయామయ - సూర్యశతకము - అను వ్యాసమున పేర్కొన్నాను.

2. ఈవ్యాసమును చదివి యిద్దరు ముగ్ధులు సంస్కారముగలవారు కవిగారినిగొప్ప తెలుసుకొనుటకు నాకు ఉత్తరములు వ్రాసినారు.

ప్రకటించి, అంధ్రసాహిత్య ప్రపంచమున నపూర్వసంచలనము కలిగించిన - మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు నేడు విస్మయచలగుటలో పుంజులారు.¹ మౌలిక పరిశోధన యనగా అముద్రితములైన తాళపత్ర గ్రంథపరిశోధన. వాఙ్మయచరిత్రకు ప్రాచీనకవుల కృతులే ప్రాతిపదికలు, ప్రధానాధారములు. తెలుగుభాషలో పూర్వ కవికృతులన్నియు తాళపత్ర గ్రంథములలో నిక్షిప్తములై యున్నవి. అందువలన తెలుగువాఙ్మయచరిత్ర అముద్రితములైన తాళపత్రగ్రంథములపైనే పూర్తిగా ఆధారపడి యున్నదనుట నిర్వివాదాంశము. అయితే యీనాటి మన వాఙ్మయచరిత్రలు అముద్రితవాఙ్మయ మామూలాగ్రముగా పరిశోధించి రచించబడలేదు సరేతదా ప్రాచీనకవుల ముద్రితగ్రంథములనుమాత్రమే యాధారముగా చేసికొని, తాళపత్ర గ్రంథములలోనున్న కవులకృతులను సుతరాము విస్మరించుటచే - అనమగ్రము లగుచున్నవి. అంతేకాదు - తెలుగుసాహిత్యమనగా, ఈనాటి వాఙ్మయచరిత్రలలో నున్న వాఙ్మయముతప్ప, అంతకన్న హెచ్చు వాఙ్మయము లేనేలేదు. అది ఇంగ్లీషుభాషలోనున్న వాఙ్మయముతో నేమాత్రము సాటిరాదని - యొక సంపదరాశిప్రాయమును సాహిత్యలోకమున వ్యాప్తిచేసినది. యావద్భారతవర్షమున - దేశభాషలలో నగ్రగణ్య , లోక్సార్థరమైన సంస్కృతభాషతో సమానప్రతిష్ఠ త్రిగడించి అతివిస్తృతమై, అపార , బహుముఖ సాహిత్యప్రక్రియలతో భారతజాతీయభాషగా రూపొందదగిన తెలుగుభాష విశిష్టత, వ్యక్తిత్వము వెలుగులోనికి వచ్చుటలేదు.

దీనికి హేతువు మన వాఙ్మయచరిత్ర అముద్రిత గ్రంథములపై ఆధారపడని - కవుల చరిత్రలపై నిర్మించబడుటయే. కవులచరిత్రలు సమగ్రముగా, సాధికారముగా రచితములైనగాని - వాఙ్మయచరిత్ర రచించుట నేలవిడిచి సామచేయుటయే యగును. అట్టి కవులచరిత్రకు పూర్వకవుల కావ్యములే ప్రధానాధారములు. కేవలము వాఙ్మయ చరిత్రకేగాక, సారస్వతవిజ్ఞానమునకు, సాహిత్యపరిజ్ఞానమునకు, విమర్శనాపథకమునకు కూలంకషముగా పూర్వ కావ్యసాహిత్యమంతయు పరిశీలనకావలెనని - దూరదృష్టితో నిప్పటి కలవడేండ్ల క్రిందటనే కావ్యప్రకటన ప్రారంభించి, అముద్రితమై, అజ్ఞాతముగా పడియున్న తాళపత్ర గ్రంథములలో నెంత విలువగల గ్రంథములున్నవో లోకమున కెత్తిచూపినను - కవిగారి మౌలికపరిశోధనాపద్ధతిని మనము గ్రహించలేదు. అముద్రిత కావ్యములను విస్మరించి - గతానుగతికముగా, చరిత్రతచర్యణముగా, కవిజీవితములు విషయవిమర్శనల క్రోడీకరణములతో నలుబడేండ్లగుండ్ల నేటివఱకు నేమార్పులేకుండు యథాస్థితముగా నిలిచిన వాఙ్మయచరిత్ర వ్యాప్తమగుచున్న నేడు - మౌలికపరిశ్రమకు ప్రథమతీర్థమైన కవిగారు విస్మృతులగుటలో నాశ్చర్యపడనక్కఱలేదు. కవిగారు ప్రకటించిన విస్మృత కవుల గ్రంథములవలె - వారి వ్యాసములన్నియు మౌలికములే. అనగా, అంతకుముందు తెలియనివే. వారి వ్యాసములలో, నూతనవిషయముతక్క - తక్కినవి యుండినాయుండవు; మచ్చునకైన గానరావు. వారి వ్యాసములలో ప్రతి

1. మానవల్లి - మౌలికపరిశ్రమ - అని యతిలోనున్నను మనము మతిలోమఱచితిమి.

వాక్యమును బరిశీలించిన - ఈనాడు మనకు క్రొత్తగా తెలిసిన వస్తువును వాక్యము చారిత్రక విషయముల లింతకుముందు మున్నది నలుబదేండ్లకు ముందటనే కవిగారు మన కందించినారు. ఇప్పుడవి ప్రకటితమగుచున్నవి. ఈ వ్యాసములకన్నింటికి వ్యాఖ్యచ్రాసిన - అది యీ వ్యాససంపుటమంత యగును.

పరిశోధన-పాండిత్యము

వాక్యపరిశోధన - ప్రాచీన కావ్యగవేషణ, పాండిత్యములతో కూడుకొని యున్నవని సంస్కృతాంధ్రముల సమధిక ప్రవేశమున్నవారు మాత్రము చేసిననే, అది ప్రామాణికముగా రాణించి మన తెలుగువాక్యము విశిష్టతను, సాధికారముగా విస్తరింపజేయగలదని-తమ పరిశ్రమమూలమున వ్యక్తపఱచినవారు కవిగారే. కవిగారి వెనుక, ప్రభాకరశాస్త్రిగారును నట్టివారగుచే - వారి వాక్యపరిశోధన ఈనాటికిని ప్రామాణికమై నిలిచి, ఆదర్శప్రాయమగుచున్నది.

ప్రాచీనకావ్యరచనమునం చభిరుచి పూర్తిగా తగ్గిపోయి - కేవలము బాహిరమైన పాశ్చాత్య విమర్శనా పథకము మూలమున - ప్రాచీన కావ్యతత్త్వము విస్మృతమైన యీకాలమున - కవిగారి, మౌలికపరిశ్రమను గుఱ్ఱించినవారు ప్రేక్షపై లెక్కపెట్టదగిన వారు మాత్రమే గలరు.

ప్రాచీనసాహిత్యము పునరుద్ధరణమునకేయిది సాధనము, మనము కవిగారి పరిశ్రమ నింతకన్న అధికముగా నవగాహన చేసికొనగలము. ఇందు ప్రకటితమైన వారి జీవిత చరిత్ర చదివిన యీ విషయము విశవమగును.

ఇట్టి పరిస్థితులలో - మానవల్లి కవిగారి గ్రంథపునర్ముద్రణ సంవర్ధమున - వారి సంకలనగ్రంథములు సకలనీతిసమ్మతము, ప్రజుంధమజ్ఞానము - వీనికి విపుల పీఠికలను వ్రాయుటకు నాకవకాశము గల్పించుటయేగాక, కవిగారి వ్యాససంపుటి ప్రకటించుసందర్భమున, వారి జీవితచరిత్రను వ్రాయుటకు నాకవకాశమునిచ్చిన - శ్రీ పి. యన్. ఆర్. అప్పారావు (పోబాగి శ్రీరామ అప్పారావు) గారికి - నాకృతజ్ఞత సందుమూలముగా దెలుపుకొనుచున్నాను.

వారు నాకిట్టియవకాశమే ఈమదియో నాబుగుదళాల్లులుగా కవిగారి రోగిత్వముగల నాయనుభవ విషయములు నాలోనే యిట్టింపించుచుపోయెడివి. అంతేరాదు - ఈ పీఠికల, జీవితచరిత్ర రచనమూలమున కవిగారి ముఖమును రిచ్చుకొనగలిగియుండుటకు ఎంతో సంతోషముకెందుచు, ధన్యుడనై నానని భావించుచున్నాను. శ్రీ అప్పారావుగారికి అర్చనలము కృతజ్ఞతమాపుట తప్ప వేరేమిచేయగలను? తగినందును వారికితోచినముగ నాయురారోగ్యైక్యవృత్తములు, వృత్తిలో నెదురుదయము చేపూర్చునావుత:

ఈ వ్యాససంపుటిని ప్రకటించిన - ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాదమీవారిని, ముఖ్యముగా శ్రీ దేవులపల్లి రామానుజరావుగారిని అభినందించుచున్నాను.

ఇట్లే సర్వత్ర మౌలికపరిశోధనగలిగిన ప్రభాకరశాస్త్రిగారి రచనలు పునర్ముద్రణము కావలెను; ముఖ్యముగా వారి ప్రబంధరత్నావళియు. నేను ముందుసూచించినట్లుగా—

“అలభ్యవాఙ్మయము”

లేదా

“అజ్ఞాతవాఙ్మయము”

అను గ్రంథమును వెలువడవలెను.¹

ఈరీతిగానే-నేను వేతొకప్రస్తావనలో సూచించినట్లుగా—

“అముద్రిత వాఙ్మయకోశము”

వెలువడవలెను.²

ఈరెండుగ్రంథములు వెలువడిన నేటి మన యాంధ్రవాఙ్మయము నావరించిన సంపదితస్థితి సంపూర్ణముగా తొలగిపోయి తెలుగువాఙ్మయము - వైశాల్యము, విశిష్టత వ్యక్తమగుటయేగాక, ఆంధ్రభాషా సారస్వతములు-అటు ప్రాచ్య భారతీయ సంస్కృత సాహిత్యముతోడను, ఇటు పాశ్చాత్య - ఆంగ్లభాషా సాహిత్యములతోడను సమాన ప్రతిపత్తిగలదని నిర్వివాదముగా నిరూపింపవచ్చును. ఒక్కవిషయముతో నీవిషయము ముగింపును.

భారతీయ దేశభాషలలో నేభాషయందును, తెలుగుభాషలోగల సాహిత్యప్రక్రియలు లేవు. సంస్కృతభాషయందులేని సాహిత్యప్రక్రియ లిందు గలవు. అక్షలాది పద్యములు గల కావ్యవాఙ్మయముతో అక్షలాది పద్యములుగల—

“సంగీత పద వాఙ్మయము”

భారతీయభాషలలోనేగాక, పాశ్చాత్య వాఙ్మయమందుగాని, ప్రపంచమున నేవాఙ్మ

1. ప్రబంధమణిభూషణము - పీఠిక-పుట. 93 సాహిత్యఅకాదమీచే ప్రకటితము.

2. త్రివేణి - శ్రీ.శే. పాములపాటి దుచ్చినాయని స్మారకసంచిక. ఇందు “అముద్రిత గ్రంథాలు - అజ్ఞాతరత్నాలు” అన్న నావ్యాసమున - ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారములలో నముద్రితగ్రంథములనుగూర్చి యెట్లు కోశము రచింపబడవలెనో ఆవిధానమును చూపినాను.

యమునందుగాని లేవని బాహుటముగా చాటవచ్చును.1 కాని మనకట్టి యభినివేశము పూజ్యము. ప్రాచీనసాహిత్యమున కంతకంతకు మనము దూరమగుచున్నప్పు డిట్టి కార్యములు కొనసాగుటయు దుర్లభమే.

అయినను ఆ సాహిత్య పరిశ్రమమునకే జీవితము సంక్రమించేసినవారి మౌలిక కృషి బయటపడినచో నిట్టి సాహిత్యప్రచారకలకు కొంతవఱకైన దోహదము కాగలదను నాకాంక్షతో, నభినివేశముతో నింతవఱకు విస్తరించుట యావశ్యకమైనది. ఇందులకు ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి పూనుకొనునుగాక.

ఈనాడు భారతదేశమున, పాశ్చాత్యఖండములలోను, మన బాషావిశిష్టతయే ప్రకటితమైనదిగాని లోకోత్తరమై, శాఖోపశాఖలుగా విస్తృతమై, భారతీయ సంస్కృతిని, దాక్షిణాత్య సంస్కృతిని సమ్మేళనముచేసి - జాతీయతను స్ఫురించిన తెలుగుసాహితీ విశిష్టత ప్రపంచమునకు చెల్లకాలేదు. ఈనాడు ప్రపంచమున—

“తెలుగు”

ప్రతిభలింపజేయుటకు - సమగ్రము సప్రమాణము సాధికారమునైన - తెలుగు సాహిత్య చరిత్ర మౌలికపరిశ్రమమూలముగా రచితమై ప్రకటితము కావలసియున్నది.

స్థానికమునుదాటి, ప్రాంతీయమునుపరిహరించి, జాతీయ సమైక్యతతో, అంతర్జాతీయముగా నధిగమించుచున్న మనమీనాడు - ప్రపంచభాషలలో మనస్థానము నిరూపించు కొనదలచిన - పై చరిత్రరచనయే ప్రపంచమహాసభ జరుపుట కుత్సాహముతోనున్న తెలుగువారి తొలికర్తవ్యము.

ఆంధ్రసాహిత్యాభ్యుదయము నభిలషించు వారందఱును - పై విషయములను గమనించి, సత్వర కార్యాచరణమునకు గడంగుదురుగాక.

2—2—1137/5,

లక్ష్మీకాంతనిలయము,
సరస్వతీనగరము,
హైదరాబాదు-44.

ఇట్లు,

నిడుదవోలు వెంకటరావు.

1. ఈనా డాంగ్లభాషామూలమున మనకు ప్రపంచమున ప్రతివాజ్యయచరిత్ర పరిచితమే గదా. వానిని పరిశీలించవచ్చును. ఒక్క తంజావూరి సరస్వతీ మహలు గ్రంథాలయములో నిప్పటికి 50 వేల అముద్రితపదములున్నవి.

నే నెరిగిన మానవల్లికవిగారు

నేను మద్రాసు ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీలో పనిచేసే రోజులలో (మార్చి, 1953 ప్రాంతాల), ఒకనాడు మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయ గ్రంథాలయమునకు వెళ్ళి, అక్కడనుంచి శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావుగారిని చూడటానికి వెళ్ళితిని. వారు గదిలో లేరు. కాని, వారి గదిముందు వరండాలో నేలమీద, ఒకవృద్ధుడు, కాలుమీదకాలువేసుకొని, జరాధారంచేత వంగిపోయి, కూర్చుంటున్నాడనినాను. ఆ మూర్తి నన్ను ఆకర్షించినప్పటికీ, ఎవరో తెలియకపోవటం చేత నేను పలుకరించలేదు. శ్రీ వేంకటరావుగారి గదిలోనికి వెళ్ళి చూసేమీద ఆసీనుడ నయ్యాను. ఇంతలో శ్రీ వేంకటరావుగారు వచ్చి, ఆ వృద్ధమూర్తిని చూచి, చాలా నొచ్చుకొని, సజహమానంగా చేతులుపట్టుకొని లేవదీసి, గదిలో నుంచి బయటకు వెళ్ళిపోయారు. నేను ఆశ్చర్యంలో లేచి నిలుచున్నాను. “వీరిని ఎరుగుదురా మీరు? వీరే శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు” అని వేంకటరావుగారు పరిచయముచేసినారు. నా ఆశ్చర్యమున కంతములేకపోయినది. సవినయముగా వారికి పాదాభివంధనము చేసినాను. “వరండాలో కూర్చున్నారే? గదిలో కూర్చుండలేకపోయినారా?” అని శ్రీ వేంకటరావుగారు అడిగినారు. “అబ్బే, మీరులేనప్పుడు నేను మీగదిలో ప్రవేశించటం ఏండాగుంటుంది?” అని వారు నెలవిచ్చినారు. ఆ సమాధానము విని నేను నా అహంభావమును, అజ్ఞతను గుర్తించి, సిగ్గుపడినాను. భక్తితో, మనస్సుతో, వారికి పునరభివంధనము చేసినాను. ఈ విధముగా నారు శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారితో ప్రథమ సరిచూపుమైనది.

శ్రీ కవిగారి ప్రతిభనుగూర్చి తెలుసుకొనుటకు ఒక్క శ్రీ కె. పి. జయస్వాల్ గారి ప్రశంసను చదివితేదాలు. అయినప్పటికీ, శ్రీ కవిగారి జీవితాన్నిగూర్చి, వారి కృషిని గూర్చి శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు కూలంకషంగా వివరించినారు. అందుచేత నేనింక ఆ ప్రశంసచేయక, తెలుగు-సంస్కృత సాహిత్యాలకు సంబంధించిన ఏ ప్రముఖ గ్రంథాన్నిగూర్చికాని, ఏ జటిలమనుస్కృతుగూర్చికాని చర్చించుటలకుకొన్నచో నేటికని ఏదోవిధముగా శ్రీ కవిగారి ప్రసక్తిలేకుండా రచన సాగదన్నచో అభివ్యక్తి కాదని మాత్రము విన్నవించి, విరమించుకున్నాను. సాహిత్యసరిహద్దులో చాతీయ-అంతర్జాతీయ భావించిన ప్రథమాంధ్రుడు శ్రీ కవిగారే అని చెప్పుట సర్వదూరము కాజాలదు.

ఈ సరిహద్దుద్యానంగలలోపలి కవిగారు తమకున్న ఆస్తిసంపదయు వ్యయము చేసినారు. ఆరోగ్యమా చెడినది. ఉద్యోగంనుంచి విరమించి తిరుపతిలో స్థిరపడేనాటికి వారికి మిగిలిన ఆస్తి కొన్ని అమూల్యములైన రాజపత్రగ్రంథములు, మరికొన్ని వ్రాత ప్రతులు మాత్రమే. సాహిత్యప్రపంచంలో సంబంధంలేని ఒకరిద్దరి దయవల్ల ఒకపూట

లింది, తలవాడుకొనటానికే వసలెలబడినది. 1955 లో లియవలిలో సంస్కృత విశ్వకళా పరిషత్తులకు జరిగినవి. దానికి ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వము ఆధ్వర్యముననువహించింది. లియవలి లియమల దేవస్థానంవారు విరివిగా ఖర్చుపెట్టి అతిథులకు మూడురోజులపాటు షడ్రస్రోపేటమైన లియచేసినారు. కాని కవిగారివిషయము బట్టించుకొన్నవారే లేరు; ఆ మూడురోజులపాటు కవిగారికి మామూలు బంటిపూట వచ్చుచుండెడిదిలే!

ఇట్టి దయనీయమైన స్థితిలోకిన్న కవిగారికి సహాయం లభించాలంటే ఇంచుమించు ఒక ఉద్యమమే ప్రారంభించవలసివచ్చింది. శ్రీ నార్ల వేంకటేశ్వరరావు, డా॥ పుట్టపర్తి శ్రీనివాసాచార్యులు, డా॥ జి. వి. సీతావతి, శ్రీ దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రి, శ్రీ కాటూరి వేంకటేశ్వరరావు, ఆచార్య రాయప్రోలు సుబ్బారావు ప్రభువులు పూనుకొనగా ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం, కేంద్రప్రభుత్వం కలిసి నెలకు రు. 150/- గౌరవభూతిని మంజూరుచేసినవి. కాని దైవము దీనికిమాడ అనుకూలించలేదు. కొన్ని నెలలపాటైనా ఈ గౌరవభూతిని అనుభవించవలసిందానే కవిగారు 20—9—57 తేదీన స్వర్గస్తులైనారు.

కవిగారు నాట్యశాస్త్రమునకు విపులమైన పీఠిక వ్రాయుచునని చెప్పినప్పటికినీ ఆపని పూర్తిచేయలేకపోయినారు. ఆ పీఠికను వారు ఆశువుగా చెప్పినచో నేను వ్రాసి పెట్టుచునని చెప్పి, వారిని 1955 సం॥ చివరలో మద్రాసు తీసుకొనివెళ్ళినాను. ఒక నెలరోజులపాటు వారు అచ్చుపడ్డారు. శ్రీ లియమల రామచంద్రగారు వారికి భోజనం ఏర్పాటు చేసుకుంటుంటే చేసినారు; తెలుగు ఆనర్పు విద్యార్థి శ్రీ మన్నవ ఉపేంద్రరావు తనగదిలో వసతి ఏర్పాటుచేసినారు. కాని వృద్ధాప్యమువలన ఆరోగ్యము సరిగాలేకపోవుట వలన కవిగారు పనిచేయలేకపోయినారు. నేను జూలై 1956లో హైదరాబాదు వచ్చివేసిన రురువాత కవిగారిని మరల దర్శించలేకపోయినాను. చనిపోవునప్పటికి వారివద్ద అమూల్యములైన కాళపత్ర గ్రంథములు, వ్రాతప్రతులు ఉండేవి. వాటిని ఎవరిచిగ్గరనో దాచినట్లు చెప్పిందివారు; అవి ఏమైనచో తెలియదు.

నేనెరిగిన కవిగారు వృద్ధాప్యంలో పేదరికము ననుభవించిన కవిగారు మాత్రమే. అనుహానుభావుడు తెలుగుసాహిత్యమునకు చేసిన సేవ అపారము, అగాధము, అమూల్యము. వారియుదము తీర్చుకొనుటకు సాధ్యముకానిది. అయినప్పటికి ఈ సంస్కృతి గ్రంథరూపంలో శ్రీ కవిగారికి శ్రద్ధాంజలిఘడిండుటకు అవకాశము కల్పించినవారు ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాదమివారు. ముఖ్యంగా డా॥ బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారు, శ్రీ దేవులపల్లి రామానుజ రావుగారు. ఈపని చేసేట్టుటకు చోహదమొనంగినవారు శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు; అంతేకాదు, దీనికి విప్రులమైన పీఠికవ్రాసి, శ్రీ కవిగారి యశస్సును దీపింపజేసినారు. కీ. శే. నేనునూరి గంగాధరంగారు వ్రాసుకొని, జాగ్రత్తపెట్టిన పెక్కువ్యాసాలను చదువో నారు అనుభవించినవారు శ్రీ ముళ్ళపూడి తిమ్మరాజుగారు - వీరందిరికి నా సమోవాకములు. ఇంచురోచేర్చినవ్యాసాలు ఇరవైపూర్వం ఆయా పట్రాలలో, గ్రంథాలలో ప్రచురితమైనవే. ఆ గ్రంథకలరంధ్రం, ఆ పట్రకా సంపాదకులకు కృతజ్ఞుడే.

ఈ గ్రంథంలో కవిగారి తెలుగు వ్యాసాలను కొన్నింటినిమాత్రమే ప్రకటించ గలిగినాము. ఈవిధంగానే కవిగారి అంగ్లవ్యాపాలనుకూడా గ్రంథరూపంలో ప్రకటించ వలెనని ఆశ. అంతేకాదు, వారి అమూల్యకావ్యం 'వసంతవిలాసము' ను కూడ ప్రకటించవలసి ఉన్నది. భగవదనుగ్రహమూ, సహృదయుల ఆదరమూ లభించగలవని ఆశిస్తున్నాను.

ప్రశంసలు

“...అందఱికంటె నెక్కువగా నాకు చిరకాలమిత్రులును, ఆంధ్రభాషా వాఙ్మయమునందు విశేష కృషిచేసినవారును, దేశాటనముచేసి యపూర్వ పుస్తక సంపాదనము చేసినవారును, నైన శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు...క్రొత్తగా నేను భోజరాజీయమును వరాహపురాణమును ముద్రింపఁబూనినప్పుడు వాని ప్రత్యంతరములను గద్వాల సంస్థానమున సంపాదించి తెచ్చి నాకిచ్చి 1904 వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వమునందే నా కృతజ్ఞతకుఁ బాత్రులైన పరమమిత్రులు శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణయ్యగారు” (పీఠిక-పుటలు 5-7 - ఆంధ్రకవుల చరిత్ర 11-10-1917).

—కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులు.

*

*

*

“...ఆంగ్లభాషయందు తీర్థులయ్య, గీర్వాణాంధ్రభాషలయందు మహా పండితులై, బహుగ్రంథ సంపాదకత్వమునఁ జిరకీర్తిఁగడించిన బ్రహ్మశ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవి, ఎమ్. ఏ. గారు నాట్యశాస్త్రమున కాదిమఘుషియనదగు భరతముని నాట్యశాస్త్రమును ముద్రింపించుచూ నా యీ చిన్నగ్రంథము నాదరించి ప్రస్తావన వ్రాసినందుకు నేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను.” (పీఠిక - పుట 2. ఆంధ్రనాటకములు - 1926).

—బేతుమళ్ళ అచ్యుతరావు.

*

*

*

“సాహిత్య ప్రపంచమున మాబోంట్లు తిన్నగా కన్నులుతెఱువకపూర్వమే రామకృష్ణకవిగారు ప్రాచీన ప్రబంధములను ప్రకటించిరి.” (క్రిడాభిరామ పీఠిక, 1930).

—వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి.

*

*

*

౧౯౨౮ సం. జూన్ నెల మాడరనోరివ్యా మాసపత్రికలో శ్రీ కే. పి. జయస్వామిగారు, శ్రీ యదుగిరి యతిరాజస్వామి సంపాదితమై, శ్రీ ఎ. రంగ స్వామి సరస్వతి (రాజకీయశాసన పరిశోధనశాఖ, చెన్నపురి) గారిచే ప్రకటిత

మైన భోజరాజకృత శృంగారప్రకాశకదేశమును విమర్శించి యది భోజరాజ కర్తృకమే యగునని నిరూపించుచు నొకవ్యాసమును ప్రకటించినారు అందు వారు నామమాత్రావశిష్టమై యుండిన యీశృంగారప్రకాశమాతృకను సంపాదించి సంస్కృతసారస్వతమున కమూల్యసంపదను నమకూర్చిన శ్రీ రామకృష్ణకవి గారినిగూర్చి కొంతయుచెప్పబడినారు. వేదసంహితలు మొదలుకొని యముద్రిత మగు సంస్కృత వాఙ్మయము నీనాడు పరిశోధించి, సంస్కరించి, ముద్రించి వ్యాప్తికిం దెచ్చుచున్న మైనూరు, తిరువాంకూరు బరోడాంసస్థానములతోపా టీమహాత్కార్యమునకు కొందఱు ప్రత్యేకవ్యక్తులగు ప్రముఖులుగూడ పూనుకొని రని చెప్పుచు,—

అట్టివారిలో తనకాంతులను నలుదిక్కులకు జిమ్ముచున్న ఉన్నతమగు దీపగృహము (Light house) వలె విరాజిల్లుచున్న యాత తొక్కడుగలడు. అతడు రాజమహేంద్రనగరనివాసియగు శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవి, ఎమ్. ఏ. గారే. ఆయనకు బ్రతుపులసాహాయ్యము లేదు; హృదయమే సహాయము. దారిద్ర్య మాయనరాజ్యము. ఒక మాధ్యమిక పాఠశాలలో నాయన యొక యుపాధ్యాయుడు.

మౌనముతో, వినయముతో నాయన మలచాచునందును, తత్సమీపప్రదేశ ములందును గల భారతీయగృహములకు సారస్వత తీర్థయాత్రలు సల్పిరి. ఆచట దక్షిణభారతమునకు వలి సమకాలీన పరిశోధకుల కొడలు పులకలెత్తించు నదియు, నిఖిలభారత సంస్కృత విద్వాంసుల కానందమును, అభిమానమును గలిగించునదియు నగు నమూల్య సారస్వతనిధానమును కనుగొనిరి. విస్మృత ములై యుండిన కుండమాల, నాలుగుభాణములు, ఇప్పటికి బయటకురాని అద్భుత కళాచరిత్రమును సమకూర్చుచున్న అభినవగుప్తపాదుల భరత నాట్య శాస్త్ర సుప్రసిద్ధ వ్యాఖ్యానము, దండి భారవుల చరిత్రములను బయలుపఱచు చున్న అవంతినుందరీ కథ, అవంతినుందరీ కథాసారము అను గ్రంథములను సేకరించి, పరిష్కరించి, ప్రకటించినారు. ఇంతేకాక విశాఖవత్సుని దేవీ చంద్రగుప్త మను చారిత్రక నాటకమును, తావనవత్సరాజము, విక్రాంత శూద్ర కమునను నీ మొదలైన చారిత్రకనాటకములను బెక్కింటిని కనుగొన్నప్రతిష్ఠను నైతము బడసిరి. మరియు కవిగారు సుప్రసిద్ధ భారతీయ సంగీత శాస్త్ర గ్రంథమయిన విశ్ణుభాష్యరాధిపతి 'నాన్యదేవుని భరతభాష్యము'ను, సంస్కృత

ప్రాకృత పద్యవాఙ్మయముపై నుత్కృష్ట కళావిమర్శనమును ధారానగరాధీశ భోజరాజ కృతమును నగు శృంగార ప్రకాశమును సేకరించిరి.

శ్రీ రామకృష్ణకవియే స్వయమొక నూత్నోపలబ్ధి వస్తువు. ఆయన సంస్కృత సాహిత్యజ్ఞాన మతిమానుషము. అనగా ఆపారము, సవిమర్శకము. ఆభాషయందాయనకు గల యభిమాన మద్వితీయము.

నష్టప్రాయమైన భారతీయులసారస్వతకులధనమును మరల సేకరించుటతో వీరి వ్యక్తిగతపరిశ్రమ మంతరించలేదు. అయ్యది తత్ప్రచురణము నందును, ఉత్సాహము గలిగియున్నది. “దక్షిణభారతి” అను పేరున నొక గ్రంథమాలను వీరు ప్రారంభించినారు. కాని చాలినంత ధనసహాయము లభింపమిచే నందు గ్రంథములు తఱచు వెలువడుటలేదు.

—అనినదివి పదపది శృంగారప్రకాశమునుగూర్చి యింత విమర్శించి మరల నిట్లు చెప్పినారు—

శ్రీరామకృష్ణకవిగారు తాము శృంగార ప్రకాశమునందలి నాటకభాగమును పరిష్కరించినట్లు నాకు లేఖనువ్రాసియున్నారు. నష్టములై పోయిన నాటకముల నుండి యద్భుతములైన భాగములందుండుటచే దానిని గాంచ నెంతయు కుతూహలముతో వేచియున్నాము. అందు భానకవికృతమగు “నర్వన్న వానవదత్త” నుండి కొంతభాగమున్నట్లు తెలియపచ్చినది.

అన్యధాక్షీరియులగు శ్రీ జయస్వామిగారు గుర్తించిన యీ కవిగారి భాషాభిమానమును, పాండిత్యమును, పరిశోధనశక్తియును, పరిశ్రమమును ఆంధ్రసహృదయులు గుర్తింపజాలకుండుట కడువిచారకరము. ఇంతటనైనను సర్వధా సమర్థులగు శ్రీ కవిగారి కుచితరీతిని సాహాయ్యమొనరించి తమకును, కవిగారికిని కీర్తిని పెంపొందింపజేయజూచుట పరమావశ్యకము.

—భారతి, జూలై, 1928

Amongst these individuals there is one at this moment who stands out like a light house. This is Mr. Ramakrishna Kavi, M.A., of Rajahmundry. His resources are not income of a State but of heart. He is a lord of poverty, a teacher in a Secondary School. Silently and modestly he has led library pilgrimages to the Hindu homes of Malabar and the neighbourhood and recovered treasures which have electrified a generation of workers in the South and which have filled the Sanskritists with pleasure and pride all over India. He has brought to light and published "Kundamala"; 4 lost Bhanas; Abhignava Gupta's monumental commentary on Bharata's Dramaturgy giving a History of the art hitherto unknown and undreamt of; the Avanthi Sundari Katha Sara which discloses the history of Bharavi and Dandin. Even he has to his credit the discovery of the historical drama Devi Chandragupta of Vishakadatta and he has drawn to the attention to a whole class of historical dramas like Tapasavatsaraja, Vikrantha Sundraka etc., Mr. Kavi has found out the greatest Hindu work on music, the Bharatha Bhashya by Nanya Deva, the famous King of Mithila, and the greatest and the first anthology or rather an art of criticism on Sanskrit and Prakrit poetry—the Sringara Prakasa by King Bhoja of Dhara about which I shall say something more presently.

Mr. Ramakrishna Kavi is himself a discovery. His knowledge of Sanskrit Sahitya is of the rare traditional type (i.e.) unlimited and at the same time it is critical. His patriotism for that literature has probably no equal.

Individual exertion has not stopped with merely discovering the literary heirlooms of the race. It has been prompt in the work of publication. Mr. Ramakrishna Kavi has started his modest series called the Dakshina Bharathi. Evidently the series is lacking funds which is borne out by the struggling appearance of books.

—K. P. Jayaswal,

Modern Review—June, 1928.

Sylvain Levi, my beloved teacher, first introduced me to Manavalli Ramakrishna Kavi, perhaps in 1926, while I was a student in Paris. Kavi was then preparing his edition of the 'Natya Sastra', and wished for information about—'Nataka-lakshanaratnakosa' of Sagarandinandin, which Sylvain Levi had entrusted to me. I soon turned to kavi for help with my difficulties in the text, and he was a most kindly and willing counsellor. For many years he continued to give me encouragement and help, until the war interrupted our correspondence. It was my first experience, often since renewed, of the generosity of Indian scholars.

I am very glad to know that the work of so good a man has been recognised as valuable and worth preserving. I owe a great deal to Shri Kavi, and I feel honoured in being associated with this collection of his essays.

Myles Dillon,

16-6-71

(Senior Professor, Dublin Institute
for Advanced studies,
Dublin.)

“సర్వస్మిన్ జగత్తలే స్థిరయాణాః, నాట్యగమాంభోనిధౌ
అపితాకాశమిగుగ్మమందరనగః, శ్రీమానఫల్గున్వయే ।
క్షీరాబ్ధా వమ్మతాంజ రూఢితవచాః శ్రీరామకృష్ణప్రధీః
నాట్యం వేద మచీరత్ కరుణయా లోకప్రియంభావుకః ॥”.

—శ్రీ కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రి.

ప్రథమ భాగము

పీఠికలు

1. కుమారసంభవము

ప్రథమ భాగము

ఈనుహితావ్యమును రచించిన కవి నన్నెచోడ దేవుడు. ఇతనికి గనివా ప్రౌఢిమను బట్టి కవిరాజభానుచియనియు విద్విజయమునుబట్టి లేంక జానిచ్చుచనియు విరువములు గలవు. ఇతడు సూర్యపంశపు క్షత్రియుడు. ఇతడు కావేరీతీరమున నొరయూరును పట్టణము రాజధానిగా గోదావరీ సీంహళ మధ్యదేశమునెరుగు. దీనితండ్రి చోడవల్లి. తల్లిప్రసరి. ఇతడు శ్రీ-శ. ౯౦౦లో దాచ్చాత్యచాపకృతతో యుద్ధముచేసి రణరంగమున నిహతుడయ్యెను. రక్కా ర్యము రాజ్యపవప్రప్టుడై యజ్ఞాతవాసముగేసి మరల లబ్ధరాజ్యుడై కొంత కాలము రాజ్యమేలెను. ఇతనిగురువును గృతికర్తయునగు మల్లికార్జునముని ద్రవిడకుండలమున శైవసమయాచార్యుత్తయముతో మేలిమిగన్న మాణిక్య వాచకునితో వాదించి నట్లు తెలియుచున్నది. ఈకవిభానుచిని గుఱించి యెక్కు చుగా రెండవభాగము పీఠికతో విస్తారము వ్రాయఁదలంచియున్నాను. ఇతడు కలాచిటాన మను మఱియొక్క కావ్యమును గూడరచించెను. అది నాకు లభింపకున్నను దానిలోని పద్యములు కవినంజీపని, రత్నాకరము, అధర్వణ చ్చందము, గణపవరపు నేంకటకవి లక్షణశిరోమణితో సువాహరింపఁబడినవి. ఆపద్యములలో గొన్నింటి పెండువాహరించినయెడల సుముఖులెవ్వరైనఁ దద్గ్రంథమును వెదకి దానిననర్హమును మరణమువలనఁదప్పించుకను నాన గలుగుచున్నది

సీ॥ వృక్షుల విశ్వంభరారథమున కెదురుగాఁ

బూన్పించె నెవ్వాఁడు పువ్వుఁడేను

కాంచనాచల కార్ముకమునకు సాటిగాఁ

జేపట్టె నెవ్వాఁడు చెఱకువిల్లు

నదిరకపాపపరాక్రమునకు వాడి

మిగిలించె నెవ్వాఁడు చిగురుఁదూపు

నతులితామర దానవాదిజలంబుల

గెలిపించె నెవ్వడయ్యెనంటలు

నట్టిజగదెట్లెన్నఁడుం డభిలలోక

ములకు వెజగొంగ జీవుల మూలకండ

యతనియలుఁజొచ్చి వెడలనియతఁడు గలదె

యతనియమ్ములఁబడకున్నయదియుఁ గలదె.

క॥ తలపోయఁగ రుచులాఱును

గలుగును వాతఁబుఁ గ్రిమియుఁగఘముండెడు నా

కలిపుట్టు దగయుఁ జెడుద

మ్ములము పదార్థంబు రాగమాలము ధరణిన్.

చ॥ తొడవులు వెట్టు సంధ్రమముతోఁ దిలకించు మడుంగుగట్టు పైఁ

బడదదబోప దింపెజిఁగి పట్టుదు నేర్పులు గట్టిపెట్టుఁబ

ల్కెడునెడఁ దొట్రుపాటొడవుఁ గింకకుఁ జేగిలుచున్ నమర్చఁగా?

జిమముడిఁ బొందుఁగాంత పతిచేరిన గూరిమిగల్గెనేనియున్.

చ॥ లలనలు కొండకాత్మపతులం దగఁగూపినచెప్పులన్నియుం

దలఁచి నభీజనంబులకుఁ దప్పకచెప్పెడు వారు పుణ్యజీ

వులు చెలి యామికిదని కవుంగిలిదాయుపె కాక తాల్మికి

ల్మిలఁగిన తీరుగీరు నటబోపపు నాకు రత్నిప్రయోగముల్.

శ్రేష్ఠేంద్రుడను నొకానొక కశ్మీరమహాకవి కలావితానమని సంస్కృతమున నొక గ్రంథము వ్రానియున్నాఁడు. తెనుఁగుబద్యముల నన్నియుఁ గూర్చి బోల్చిచూడఁగా నచ్చాని కిది తెనుఁగుగాదనియు నిందుఁ గథా భాగముకూడఁ గలదనియు సంస్కృతమున వానిలోఁ గథాంశములులేకుండుటయుఁ జూడఁగా రెండికిని నామూత్రసాద్యశ్యము గలదని తేలినది.

ఈ రచనానంధము కాదానుకావ్యమునకుఁదెనుఁగుగాదు. ఇందుఁ దేర్చొనఁబడిన సంస్కృతకవులలో నుద్భటుఁడనువాఁడు భావగర్భమును గల రచనానంధమును కృతివెరచించినట్లు కవి చెప్పుచున్నాఁడు. కాశ్మీర కవులలో ఒకఁడైన సంస్థానవిద్వాంసతియగు నుద్భటుఁడొక్కఁడు శ్రీ.శ.

రాం లో కావ్యాలంకారసారసంగ్రహమును రచించి దానితోడన కుమార సంభవ కావ్యములోనుండి శ్లోకములు బహుళములనుకొనెను. కావున నాయుద్భటుని కుమారసంభవమే నన్నె చోడుడు చూచెనని యేర్పడుచున్నది. ఆగ్రంథ మిప్పుడు లభించుననికాదు. దానిలోని శ్లోకముల నుద్భటుడు తనయలంకారగ్రంథమునందును, ప్రతీహారేందు రాజనుష్టాభ్యాతయ, కావ్యప్రకాశమునకు సంకలనమును వ్యాఖ్యానమునందు మాజిక్కచంద్రుడు కవియు, వల్లభదేవుడును, ఉదాహరించుచున్నారు. అయ్యుదాహృత పద్యములనన్నియుఁ బోల్చిచూడఁగాఁ దెనుఁగు కుమారసంభవ ముద్భటుని కావ్యమునకుఁ దెనుఁగు గాదని యేర్పడుచున్నది. మఱియు నాశ్లోకములను బట్టి చూడఁగా నుద్భటుడు శబ్దచిత్రములయందును నప్రస్తుత శ్లేషలయందును ప్రీతి గలవాడని తోచుచున్నది. కొన్నిశ్లోకముల నుదాహరించినఁ జదువువారు రెండుకావ్యములలో భేదమును గుర్తెరుంగుదు రని చూపుచున్నాను. “విరళాస్తాదృశా లోకే శీల సౌందర్యసంపదః నిః కియతోవృద్ధేపి యాస్త్విందుః పూర్ణమండలః”, “సాగారీ భారంగచ్ఛా దదర్శోమాం తపఃకృశాం, రాహుషీత ప్రభస్మిందో ర్జయంతిం దూరత స్తనుం”, “యాశైశిరీ శ్రీస్తవసా మాసే నైకేన విశ్రుతా, తపసా తాం నుదీర్ఘేణ దూరాప్త్వచభతీమహః”, “దంతప్రభాసుమనసం పాణివల్లవశోభిని తస్త్విం వనగతాం లీన జటాషట్పురణావళిం”, “స్వయంచ వల్లవాతామ్ర ణాస్త్వత్కరవిరాజిసి. ప్రభావసంభ్రా వాస్వాప ఫలబుధ్ధేహితప్రదా, ఇందుకాంత ముఖీ న్నిగ్ధమహానీలశిరోరుహా! ముక్తా శ్రీశ్రీజగద్రత్నం పద్మరాగాంఘ్రివల్లవా! అపారిజాతవారాపి నందనశ్రీర్బువిస్థితా! అవిండు సుందరీ నిత్యం గలల్లావజ్య ఓంకర” ఇत्याదులు చూడఁగా, యాతాస్తేరస సారసంగ్రహవిధి నిష్పీడ్య నిష్పీడ్యయే! వాక్తవ్యేక్షులతాం పురాకతివయే తత్త్వస్మృశశ్చక్రిరే! జాయంతేవ్య యధాయథంతు కవయస్తే తత్రసంతన్వతే! యేన నుప్రసాసకతోర చిత్రయమక శ్లేషాదిశల్యోచ్చయం” అనుమంకుకునిశ్లోకము స్మరణకు వచ్చుచున్నది. ఈ కథ నితఁడెంచుకమార్చియున్నాఁడు. సంస్కృత కుమారసంభవ కథలలో లేని గణ పతి ఉపనయను బార్యతీ దాక్షయలులు కైలాసవనభూముల స్వేచ్ఛగా విహరించు గజయాధములఁజూచి యపూర్వరచిత త్త చిత్తులై గజరూపములు దాల్చి క్రీడింపఁగా గజేశ్వరుఁడుదృష్టించెననియు, రెండవది, శరవణమును సరస్సున నవ్వుల భార్యలు జలక్రీడసేయుచుండ నగ్నిహోత్రుఁడు మోహించి వారల సమీపించ వారిలో ననుంధతి లొలఁగినందక్కినయాళ్లరును నగ్నిఁబురుషునిగా

గ్రహించక శీతావనోదనాకృతము నిరంబరరై సమీపించ నగ్నివారిం గౌగలించి
తానుధరించుచుండిన శంఖచీర్మ ధారమును దొంగించుకొనెను. వారలు సర్వో
గర్భంబువదనిజిదిసి గర్భవించుచుం బెలాల్పి తమలవల్రంబున నిడి యండ్లను
మడిగి పతికావత వలయును బరమేశ్వర వీర్యధారణ ప్రధానంబున జ్యోతి
ర్లోకము నెండినట్లును మార్పులు కలిగించుచున్నాడు. ఈమార్పులకవి చేసిన
వనియేయూహించెదను. ఎత్తైన నివి మనోరమములే. దీనిలో ౧౨ ఆశ్వాస
ములలో ౨౦౦౦ పద్యములు గలవు. ముద్రితగ్రంథములలో లేని
యపూర్వపదము లీకావ్యములోఁ గుప్పలుగానున్నందున వానినవరించి లేఖక
దోషముల గురైజింగి సంస్కరించుటకు నవకాశము నాకుఁజాలమిందేనియు,
నామిత్రులుపలుపురిక్కరిలోఁ గొంతభాగమైన బ్రకటింప నన్నుఁబరిగొల్పుట
వలనను, ఇటీవల నాకు లభించిన కొన్ని పూర్వకావ్యములు చక్కగా శోధించి
ప్రాచీన పదసంగ్రహముచేసికొని దీనిముద్రించిన స్థానికములు మెండుగా
సుందరనియు, పరదేశమునందు గ్రంథసామగ్రి చాలక యాగుచూర్మములేక
యన్వతంత్రజీవనమున నకృతావకాశత్వమునను దీనిబూర్వభాగముగా నేవాశ్వా
సములు ౧౦౦౦ పద్యములు మాత్రమేయుం బ్రచురించుచున్నాఁడను. ఈకృతి
నన్నయభట్టుకంటె నూజేండ్లపూర్వముదైతను ౧౦౦౦ సంవత్సరములుగా
నెవ్వడను గురైఁబంగక యుంచఁడుస్థింపవనియు వీనిని నేనోచుచియెవ్వరో
రచించి గ్రంథప్రాశస్త్యమునకై ప్రాచీనుల పేరవ్యవహరింపఁ బడెననియు
గ్రంథమును బ్రచురింపక మునుపేయిక వార్తపట్టినది. ఇట్టివార్తను ఖండింప
కున్న మహాపాపము. నాయట్టివాని కిట్టికావ్యమును వ్రాయ సామర్థ్యము
లేవనుట తెల్ల మనుట గాక నాచన సోమునికి చరువార నిట్టచివిత గూర్పు
వాడే యాంధ్రదేశమునఁ బుట్టినవాఁడతాఁడు. అపునారన కవులలో నిట్టి
వాఁడు గల్గిన ఁడు నిర్లక్ష్యుడై తననామగోళము నేయ పేతపు
గానరాదు. ఈకవి ప్రవ్యాతుఁడు కాకపోవుటకుఁ గారణము:—

బహుశో సామాన్య మతిలేవైన తెఱాంపరిగ్రహేలోకే, కామంగతావనిధిం
సామాన్య కవయః ఆకపివ" అని యూహించవలయు. అయినను, గుమార
సంభవములోని పద్యము లభవ్యుజచ్చుండను పెద్దన లక్షణసారసంగ్రహము,
కవిగండినీ, రత్నాకరము, లక్షణవిరోధుని, వీనిలో నువాహించబడినవి.
అభవ్యుఁడు:—

క॥ మగజమ్ముగదియ రగజము
 పగవక కృతిమొనరిలునృవానికురణం
 బగునిక్కమండ్రుమదియడె
 యగునని యిదితొల్లి లేంకజాచిర్యుడనిన్”

యనియును బూర్ణుని ప్రాసముక్రింద పద్యమును సుదాహరించెను. కవిసంజీవ
 నిలో నెక్కటి పనులంద్రుల, స్మృతతత్త్వసారము, వాచితకము, ముద్రారాక్షసము,
 భారతానురాసనికము - వినిలోని పద్యము లుదాహరించి, “నన్నెచోటిని కుమార
 సంభవములోని” - “ఆయకమతిగుత నప్రోపాయముల నెఱుంగవలయుఁ బ్రతి
 సామము భేదాయతి దానమువందము! మామోపేక్షేంద్రకాల మంత్రము
 లోలిన్” అనిపూజయు “పూనిరహస్యంబాడెడు వానికి నిది వానిచిక్షవక్తవ్యం
 రాత్రొ నైవచ నైవచ యను మానితహితభాషణంబు మతినిలువం దగున్”
 అనియిచ్చియున్నాఁడు. పీనిలోఁ బై పద్యము గలవ యాశ్వాసముననున్నది.
 క్రిందిపద్యము పీనిలోలేదు. ఎచ్చటిదో యెఱుంగుటకును నుచితము. పెద్దన
 లక్షణసారసంగ్రహములో ౨వ ఆశ్వాసమునందు యు రత్నాకరకర్త ౮వ
 యాశ్వాసమునందు యుఁ బద్యము లుదాహరించియున్నారు. ఇంచు చూచిన
 కృతినేటికెట్లు క్రొత్తవగును? అనియట్లుండ, నమరేవ్వరుని విక్రమసేనము,
 విన్నకోటపెద్దన ప్రద్యున్నవరిత, తిక్కనగోపాలయాని విజయసేనము, కవి
 భల్లటుని విక్రమార్కచరిత, పెమ్మన యనిరుద్ధచరిత్రమును ఎవ్వరెఱుంగుదురు.
 కవిలోకబ్రహ్మయను విరుదులో శరాభిక్త కావ్యకర్తయగు పెద్దపాటి సోమనాథకవి
 నెవ్వరెఱుంగుదురు? అతనియరుదాచలపురాణములోనుండి యొక్కపద్యము
 కవిసంజీవనిలోనుండితీసి చూచుచుచితిమృకవియుదాహరించెను. అతనికృతులలో
 సుజ్ఞానదీపిక, అరుదాచలపురాణము, కేదారభండము ప్రౌఢములైనవి.
 మఱియునునన్నెచోటినిఁబూర్వకపులెఱుంగుదురాయను నంశమునుసూచించుటకై
 పోలికపద్యము లుదాహరించెను. వానిలోముఖ్యముగాఁజక్కనకవియుం,
 వింగళిసూరన, పూర్వకవిసూరన, తెనాలిరామలింగఁడు వీరుమొనలుగా
 భావచౌర్యమును దేనియున్నారు. వింగళిసూరన పీనిపద్యమును, రామలింగఁడు
 ౮౨౩ పద్యమును జదివియే తమపద్యములు గూర్చిరి. జక్కన విషయమును
 జూడుఁడు.

సీ॥ “దుగ్ధాంబునిధినిట్టఁదోఁచెనోయని శేషుఁ
 బాన్సుగా హరిసిటఁబవ్వడింపఁ
 నొదవి సుధారస ముప్పొంగె నోయని
 డేవతల్ తనివోవఁద్రావఁదలఁపఁ
 దొలఁకారుమిన్నేలు వెలివిరిసెనో యని
 లీల సురాంగన లోలలాడఁ
 బాదరసం బుర్విఁ బరఁగెనోయని సిద్ధ
 నికరంబు కలశముల్ సింఛికొనఁగఁ

బాండురాంగుండు విశ్వరూపంబుదాల్చి
 యెలసెనోయనిసచ్చక్తు లెలమిఁగొలువ
 నఫలజీవుల కానంద మతిశయిల్ల
 నచ్చ వెన్నెలవిమలమైయలరికాసె.”

—కుమా = ఆ.ర

సీ॥ గంగాప్రవాహంబు కాఁబోలునని పశి
 హ్లాదు లనుష్ఠాన మాచరింప
 నమ్మతంబు వెల్లువయని నిలింపాదులు
 మునుకొని వోసిళ్ళ ముంచిక్రొల
 దుగ్ధాంబునిధి యని తోయజాక్షుఁడు శేష
 పర్యంక మిడుకొని పవ్వడింపఁ
 బరమేశ్వరవిశ్వరూపం బని బ్రహ్మాదు
 లమర దండ ప్రణామములు సేయఁ

దలఁపఁజూనభోంతరముల కొలఁదితెలిసి
 జెరసియెన్నిది విక్కులఁబోరలిపారలి
 దట్టిముగసంతకంతకుఁ దనరితనరి
 యిట్టిలంఘగవెన్నెల నిట్టివొడిచె.”

—జక్కన విక్రమార్కు చరిత్రము.

వేయేల, యితని కావ్యమును విక్రమన, కేతన, మంచన, నాచన
 సోముఁడు, అమరేశ్వరుఁడు, విన్నకౌట వెద్దన, సూరనలు, రామలింగఁడు,
 కొంఠలు లాక్షణికులును చదివినట్లు తెలియుచున్నది. “త ఏవవిదవిన్యాసా

స్తావివార్థవిభూతయః। తథాపినవ్యం భవతి కావ్యం గ్రథనకౌశలాత్” అను వాక్యము కేతన సోమనాథులయందుఁగూడ వ్యక్తమగుచున్నది.

నన్నెచోడుని కుమారసంభవము నానావిధాలంకారములకును, నపూర్వ వ్యాకరణలక్షణములకును,, కొన్ని శబ్దచిత్రములకును, భావ, వ్యంగ్య, ధ్వనులకును లక్ష్యము లిచ్చుటయందుఁ బ్రథమగణ్యముగా నున్నది. ఈ కవికిఁ బూర్వము సంస్కృతమున నెందఱో మహాకవులున్నను గ్రంథచౌర్య మగ పడదు. “ముదముననత్కవికావ్యము। నదరకపిలుకాని పట్టినమ్మును బరహృద్భి। దమై తలయాపించనియది కావ్యమే వాని పట్టినదియుం గరమే” యనునది మాత్రమే “కింకవేస్తస్యకావ్యేన కింకాండేన ధనుష్మతః పరస్యహృదయేలగ్నం నఘూర్ణయతి యచ్చిరః”యను శ్లోకార్థమునుండి గ్రహింపఁబడినది. దీనిలోఁ గొన్ని యుక్త్యాచర్యజనకములగు భావములుగలవు. అట్టిపద్యము లీముద్రిత భాగములోనే కొన్నిగలవు. వానికిఁజూడఁగా ‘తత్రత్సమగ్ర బహుశాస్త్ర విమర్శసిద్ధవైదగ్య దిగ్ధమతయో బహవః కవంతాం, యత్కించిద స్తి తు మహాకవి వాగ్రహస్యంస్యప్నేఽపి తస్యకెలతేన దిశం స్పృశంతి’ యనియు, ఆ‘సంసారం (సృష్టి) కవిపుంగవైః ప్రతిదివనగృహీతసారోఽపి। అద్యావ్యభిన్న ముద్ర ఇవ జయతి వాక్పరిస్పందః’ అని మంకుకవాక్పతికవులు సూచించిన వాక్యములు నిక్కములని తోచుచున్నవి. మఱియు నీకవి, ‘ఓలినకడచననఱువది। నాలుగు చివ్వంను నేచ్చు నై సగ్గికమై। వాలినసుకవులరుంగా కేలతరమెక్కతులు చెప్ప నెచ్చరికైనన్’ అని చెప్పకొన్నట్లు సర్వజ్ఞుఁడని చెప్పటకుఁ దగిన సూచనలు కావ్యములో నగపడుచున్నవి. అంద్రకవులలో నిట్టివారు తిక్కన, నాచనసోముఁడు, ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడయు మాత్రమే.

ఇతని కాలములో దీర్ఘము మీఁది యర్థదించుపు పూర్ణదించుపుగానే వాడు చున్నట్లును కృష్ణదేవరాయల కాలమునకే యది యర్థబిందు వయ్యెననియు నీకృతివలనఁ దేలుచున్నది. దీర్ఘములమీఁద నెలఁచున్నలు సోముఁడుకూడఁ బ్రయోగించి యున్నాఁడు. చూడుఁడు;క. “ఎంచిన ప్రేమనీచపకపిమ్మని రుక్మిణి మున్ను వేఁచుచుం। పూంచినపూపు దక్కఁ బలుబోకలఁ బోవుచునుంచు దేవుఁడున్। దాంచినసొమ్ముచేరె నకటా మదిఁగోరని సత్కథామకున్। నోంచిన వారిసొమ్ము లవి నోమనివారికి పచ్చునే యిలన్”, “మంటాకర్డుఁడు నేను నా

యనుజుడి కాలాంతరము—మొక్కంటన్...జంటన్ ... వేంటంటోయితి
 మేని' అని. ఇందు, ఏమశబ్దమున నరసున్న యీ యర్థమున లేదు; వేట
 యనునకు వెంటచని రూపాంతరము స్థలాంతరమున నెచటలేదు. భీమకవి
 నృసింహపురాణమున, “వాండిమిసల్ల సిద్ధిజనపల్లభుడోచ్చిన రాజుభీరుడై ।
 యాంధ్రుడుగానకుండ పృషభాంకముపెట్టి కొనంగఁ జూచితో । నేందిచెయేమి
 నీవనుచు నెచ్చెలులెల్ల హసించ నంతతో । మూచపకంటితోడి దొరమూర్తి
 పహించిన మ్రొక్కిరంగనల్” అని చెప్పియున్నది కావుననే శ్రీనాథునిననుసరింప
 నర్థమందుప్రాసమును సడలనీయక ప్రయోగించిరి. నన్నయారులు నిర్బిందువు
 నర్థమందువు గలవెరిని యప్పకవ్యాదులు చూపిన ప్రయోగములన్నియు వారి
 యల్పజ్ఞానము నూచించుచున్నది. అప్పకవియు, రూచించి తిమ్మకవియు
 సుదాహరించిన పద్యములన్నియు లక్షణసారసంగ్రహ, కవిసంజీవని, కవి
 చింతామణి, లక్షణశిరోమణులు—వీనిలోనే యున్నవి. చీకటి, వీపు, శబ్దములతో
 నరసున్న లేదు. ఉన్నట్లు ప్రామాణిక కవులతోఁ బ్రయోగములు లేవు.
 కవిత్రయ, నాచనసోమన, నన్నెచోళ, కవిభల్లట, విన్నకోట పెద్దన, శ్రీనాథ.
 కేతనలు, ప్రాససంకరము చేసినవారు కారు. చీకటిశబ్దమునకు భారత దశ
 కుమార చరిత్రలలోని ప్రయోగములు చూపితిని. వీపుశబ్దమునకు నాదివర్ణము
 లోని ప్రయోగముగాక ‘వీపుననబ్ధి నొక్క పృథ్వీభరమున్ దగఁదాల్చెనంచు
 లక్ష్మీవతి’ అని నృసింహ - ఆ-౪-౧౦౦ లోను, ‘వీపునమోపెఁ గచ్చపము
 పెండిభుజంగమరాజు మస్తకస్థాపితఁజేసె నీవు వసుధారమణిం దెవకోమచీంద్ర
 బాహుపరిరంభగుంభ సముదంచితఁ జేయుటయంత యొప్పునే మోపరులేమెటుం
 గుదురు ముగ్ధలతోడి విహారధర్మముల్’ అనియు నెఱ్ఱాపెగ్గడ ప్రయోగించి
 యున్నాడు. తీగ, శబ్దముతో నరసున్న లేదు. ‘డాగు’ అనుటకు నెగయు
 ననునర్థమున నరసున్న లేదు. మూగుశబ్దమునకు రెండురూపములు ద్రవిడ
 కర్ణాట భాషలతోఁగూడఁ గలవు. బాగుశబ్దము ప్రాచీన నవీనరూపములు
 రెండు. ప్రాచీనరూపముతో నరసున్న గలదు. ‘యాంగువాల్మ యిర్కకు
 మప్పుయిలసంగకుం దాంగు అమృష్టిబ్ధిర్ పవే నాచుగుత్తు’ అని మచివేలు-ఆ-
 ౬. ౧౯౯. ఇందు ‘బాగు’ అనఁ బ్రకాశము. కావునఁ జైవరముల నుంచుకొని
 యప్పకవి, ముద్దరాజు రామన, కస్తూరి రంగకవి, గణపవరపు వేంకటకవి,
 తిమ్మకవి—వీర లుదాహరించిన సంకరప్రాసములు శోధించినయెడల వీరి
 పాండిత్యమే సంకరమని తోచును. ఆంగు-ఇచ్చాది గీతారములమున్ను అర్థ

బిందువు గలవా లేదా యను సంకమును, 'గ' కారము, 'వ' కారమైనచో లేదు. గాకున్న నున్నట్లుఁబొందులయు. మూగుశబ్దము మూపు అనురూపమును బెంచుచున్నది. చూడుడు కుమారసంభవములో శబ్దముతో శబ్దాంతకారము. మఱియు శాసనములలో 'నాండు' అనియే యున్నది. కావునఁ బూర్వకాలమున దీర్ఘముమీఁద నెఱుఁగున్నయే వాదినట్లు లోచుచున్నది. నాడు శబ్దమున 'అనాడు, నేడు, ఎన్నడు' అను నర్థమున మాత్రమే యర్థానుస్వారము గలదు. 'నాడు' దిన మనునప్పుడు లేదు. 'రెండవనాడు' అనునప్పుడు లేదు. ప్రవిడభాషలో అండ్రి, ఇండ్రి, ఏండ్రి, అనినాడు, నేడు, ఎన్నడు అనియు, రెండు నాళ్ అని రెండునాడులు అనియు చేబిచేబి పదములు గలవు. కావున నుద్యోగ పర్వములోఁ దిక్కన సంకరముచేసినవాడు కాడు. 'క్రాంతపద, సరసిజ, గర్భబంధ కవితల లక్షణములలోఁ దప్పలునెచ్చిన యచ్చకవ్యాదుల లక్షణ సూత్రములు ప్రామాణికములుగా గ్రహించుట దోషము. ఇప్పుడు ప్రాచీన నవీన కావ్యములు చేరిపోవున్నవి. గుఱుభాలు చూడఁదగును. నన్నెచోకుడు, ఏనియను శబ్దమును నేనియని నకారాదిగాఁగూడఁ బ్రయోగించెను. కాబట్టియే నన్నయభట్టు-న్నేని...చిగ్గరజీరపించులు, ఆ-ఆ-ఆ. అను నకారాదిగాఁ బ్రయోగించె. ఇది తెలియక లక్షణములు యున్నంధియు, యతికి వైకల్పిక భావమును నన్నయభట్టున కారోపించిరి. చోళుని శబ్దప్రయోగములు పరమ ప్రామాణికములై కవిత్వయ చెద్దన సోమన కేరన మంచనాదుల ప్రయోగము లకు సరిపోవుచున్నది.

ఉత్తర కథా ప్రశంస

అష్టమాశ్వాసమునఁ బార్వతీ పర్వనమును, శివుని ప్రస్థానమును, పౌరశ్రీ దర్శనమును, బ్రహ్మముల పర్వనమును, సాయంపాల పర్వనమును, తమోవిజృంభణమును, భండ్రోదయ పర్వనమును, విటాధిసారికా పర్వనము, లంజికాప్రసాద సంఘము, భాంచాలాది విటపర్వనమును, సూర్యోదయమును, వివాహయత్నమును; నవమాశ్వాసమున శివపార్వతీ ప్రసాదసంఘము, వివాహమును, ఉద్వాహనవిహారమును, జంక్రితమును, కైలాస నిర్గమమును, రతిక్రితా విహారమును; దశమాశ్వాసమున నగ్ని దేవతల ప్రేరణమున వచ్చి శంభు వీర్యరత్నఁడగుటయు, గంగ కౌసంకుటయు, గంగాదేవి పల దనుటయు, శర

పజగరోవరంబు వజయిటయు, నప్తగ్ని పత్నిదర్శనంబును, నరుంధతి పరి
ధానము ధరించుటయు, తక్కిన యాజువురు నిరంబరలై యగ్నిచే నాలింగిత
లగుటయు, సద్యోగర్భము చాల్చుటయు, గర్భవిచ్ఛేదము సేసి కమలపత్రంబు
లం యిది గృహమునకుం జని శస్త్రలై జ్యోతిర్దోకంబు నెందుట, కమలపత్రం
బునఁ గుమారుం డుచుండుటయు, నారదాగమనంబును, ఇంద్రసందేశమును,
ఐరావత కుమారయుద్ధంబును, ఇంద్రధాపనంబును, శివదర్శనంబును, పార్వతి
పాత్సల్యంబును, కుమారుని సేనాపతిత్వంబును; ఏకాదశాశ్వాసమున తారకునకు
మాతం బుచ్చుటయుఁ ప్రాతిహత్యంబును, యుద్ధ సన్నాహంబును, వీరపత్ని
ప్రవాస దుఃఖంబును, దివసచ్ఛయ యుద్ధంబును; ద్వాదశాశ్వాసమున తృతీయ
దివసయుద్ధమున తారక మరణంబును, దివ్యాంగనా శేషాక్షతా వర్ణనంబును,
గ్రంథకర్తృ కవితోద్దేశమును వర్ణింపఁ బడినవి.

దీనిలో నాశ్వాసాద్భుత పద్యములలోఁ గృతిపతియగు మల్లికార్జునకును
శివునకు నభేదము సేయఁబడినది. ఈ మర్యాద కర్ణాటభాషలో పంప భారతము
లోను గదాయుద్ధము నందును గూడఁగలదు. గ్రంథాంతమునను “నరసాహారము
రాగ హేరుచును ట్టణ్ణానంబు పారావతో! త్కరముల్ చిక్కనిరాలుమింగియు
సవాకూర్తులై యుండుఁగే! సరి సాంద్రామిషభుక్తియైనను సకృత్సంభోగ
మందున్ మనో! హరసుజ్ఞానము కాక రాగరస మం దాహారనిర్వృత్తియే.

సీ॥ బుద్ధింధ్రియంబుల పౌలఁతులనాఁజాలు

కర్మేంద్రియంబుల గర్వమడచి

విషయాని నదపాదుపీఠికలనఁజాలు

బుద్ధింధ్రియంబుల పౌంకమడచి

యంతఃకరణతతి నాటపట్టినఁజాలు

విషయ సమూహంబు వీకుదడిచి

యాజవంశమున కనుచారెయై పర్యు

సంతఃకరణతతి సంప్రమడిచి

సురుచిరస్థూలముల్ బాహ్యకరణసమితి

సూక్ష్మమంతః కరణతఁజొచ్చిమాను

నాత్మనాత్మైకదృష్టి సర్వాత్మఁబరమ

పరనిశ్చయ గాంచుట పరమపదవి సుమ్ము” అనివెప్పి,

సీ॥ “జ్ఞాన దీపంబు హృత్స్పృహనఁబోలె దాన
 దీవియగానెంతదివుచువారు
 వలచేత పసుచుతివలయుంబు నవరత్న
 పలయుంబుగా నివలచుచారు
 భారతిదమమోముబునిడి మాచువులొన
 నిలువేల్పుగానిల్పు చలచుచారు
 నలమదిగుణమజ్జహరమ్ము లురమున
 హరమ్ముగానిదఁ గోరుచారు
 వెలయమత్సృతిఁ జదువుచుపినుచువ్రాముఁ
 దీశ్వరాంబికాగుహ లిత్తురీప్సితములు
 వారిమేమెయిఁ గొనియాడువారుకొర్కు
 లొనర జంగమ చుట్టికాడ్డునుడునొనఁగు” అనియు వ్రానియున్నాఁడు.

దీనికంటెను మనోహరమైనకావ్యము పెద్దనప్రభుమ్ము చరిత్రము, చిమ్మ
 పూడి యమరేశ్వరుని విక్రమసేనము నాచనసోముని కవిత కీడురాదు.
 పెమ్మన చరిత్రచరిత్రము భావ గాంభీర్యము పదవృత్తియుఁగలదై యతి
 రమ్యముగానున్నది. ఈ మూఁటిలో భాగములు మాత్రమే లభించినందున
 నాంధ్రభాషాభిమాను లెవ్వరేని నాకుఁదర్శావ్యములు పంపిర వాని ముద్రించి
 మానిపోవుచున్న తత్కవుల కీర్తిచంద్రిక బుల్లనిట్లునట్లు చేసెదను.

ఈ గ్రంథమును సంపాదించి ప్రచురించుటకై నా చేసిన దేహధన
 వ్యయములును మిక్కిలియయ్యె. గార్యాంతర ప్రసక్తుండ నగు నాకు నవకాశము
 లేమింజేసి గ్రంథశోధనము చక్కఁగాఁజేయక కొన్నిప్రమాదములు విడిచితిని.
 ప్రాచీనపదములలోఁ గూడ నెక్కువ జ్ఞానములేమిచేఁ కొన్నియెడలు సంవిగ్ధ
 ములుగా నుండును. పాండిత్యము చాలక యిట్టిపనికిఁ బూనినందునకు నన్ను
 నిందింపక నానదుద్దేశమును మాత్రమే గ్రహించి నాయందు మిత్రభావము
 ప్రకటించునని యీకృతిఁజదువు వారిశిష్యులను మిక్కిలి విధేయతతోఁ బ్రార్థించు
 చున్నాఁడను.

పనపత్రి—

డిసెంబరు ౨౮ కేడి-౧౯౦౮ }

మా-రామకృష్ణకవి.

ప్రథమభాగము - అనుబంధము

ఇందులో సంఖ్య గ్రంథమునందలి పద్య సంఖ్యను దెలుపును.

9. ఇందు ప్రాసమున దీర్ఘముమీది యరసున్న నెఱసున్నగా వాడఁబడినది. ఈ విషయమై పీఠికలోఁ జూడుఁడు. విష్ణువు మహేశ్వరుని వామాంగమునందు బిందువెనని చోళుడన్నను మఱియొక కవి దక్షిణాంగమని చెప్పుచున్నాఁడు. 'బంట్లున్న పాలెంబ బలువిల్లుగాఁజేసి నవమణివలయంబు నారిఁజేసి' సుచందెన్నదిమి కన్నును ముల్కిగాఁ జేసి దక్షిణాంగంబ యస్త్రమ్ముజేసి' అని పేరయ మల్లికార్జున శతకము. బొడ్డపాటి కొండయ తన కాశహస్తీ శరవములో వామాంగమనియే చెప్పెను. 'ఊర్పులశ్వంబులై యొప్పారుచుండంగ దొరయుడలైరమ సూతుండుగాఁగ' సవ్యాంగమతిఘోర సాయకంబడిగాఁగ సొరిదిఁగుంతలము మైఱోడుగాఁగ' 6. అనయము = మిక్కిలి 9. స్థాణువు = మొదలు. అవర్ణా = అరులులేనిది. విశాఖ = కొమ్మలులేని. 11. ఎలయు = ప్రసన్నముగు. 12. సద్యము = అప్పుడ. 'సద్యంబ బ్రహ్మహత్యాపద్యము' భార-స్వ. 17. వాల్మీకున్ — 'వాల్మీకిశ్చాపి వాల్మీకోవలటావరటాతథా' ద్వీరూపకోశము. 22. చుహారవిభాజుని కరములు తునుమంబడి శివప్రసాదముచేఁగ్రమ్మజలధించినట్లు కపిస్తోత్రముల వలనఁ దెలియుచున్నదిగాని యెంతవఱకు నిజమో తెలియదు. బాణాసురుని విషయముగా నప్రస్తుతశ్లేషమున గ్రహించినచో సరసముగానుండును. 'గద్యంబు చెప్పి శంకరునిచేఁ గరములు ప్రతిభతోఁబడిసిన బాబుదలఁచి' హరునివినుతులచే బాసలాడఁజేసినట్టి ధట్టుని నన్నయ ధట్టుఁ బొగడి' అమరేశ్వరుని విక్రమసేనము.

21. ఉద్యుటుడు కుమారసంభవము, కావ్యాలంకార సారసంగ్రహము, హరలీలయుఁజెప్పినవాఁడు. కాశ్మీరజయాపీడుని సంస్థానమున నుండినవాడు. 35. ప్రాణములు = దశప్రాణములు. 36. మేలిల్లు = శ్రేష్ఠములగు (ధాతు పదము) 37. గ్రుడ్డివాఁడు లావుకపక్షినిఁ ద్రొక్కినట్లు = ఘనాక్షర న్యాయముగ. పోల్చిచూడుఁడు 'జీయెనె బల్లవర్ నెఱయె సత్కృతివేకదేవేళ్ ఘనాక్షర' ప్రాయదేశజ్ఞమొందెనడు మత్తెవిచారిసినోడె కాకతాళీయదె వాక్యమొందె

రకు కూడ నిడుర్ని వొ దంధలావుక. స్వామిడె భావ మొనెరకులేసెనె
 పేళ్లుదిచ్చు దొచ్చుమే' చంద్రప్రథ పురాణం-ఆ-౧-౪౮. 40. పోల్చి
 చూచుడు. 'పదలాత్మము వర్తకర్థమును శబ్దసైర్యమున్ మంగళా. స్వర
 భావంబును రాజ యోగ్యతయు దోషస్ఫూర్తి రాహిత్యమున్. నవలంతార విశే
 షముం గలిగి విశ్వప్రాణ సౌధాగ్యసం. పదమై. దేవియబోలితాల పందా
 పద్యంబు హృద్య స్థితిన్' అని కవితోక బ్రహ్మ.

72. మైకొన్న = ఇష్టపడినయెడల. 74. తీవితేళ్ళరుడు = చుగుడు.
 అజోవక = తనివితేక. 82. ఉలివి = మ్రోత. అలించి విని = అడరించి విని.
 ('అక్కొమ్మమధురోస్త లాలించి యెన్నడు పీనుల విన సంభవించునొక్కొ'
 ఉద-ఆ-౧-౧౭౧). 89. వెల్చన్ = తెల్లనగునట్లు. 90. సోలంబునన్ =
 చుత్తురో. 92. పులుపులు = చుట్టులు. 94. మునుమిది = చురుగూ. 95.
 సావి = యని. 98. కడివోవ = చెడ్డవానన వోపునట్లు. కాతరిల్లి = ఉత్సహించి.
 'బగె సంభోగనుభక్తై కాతరిసి కణ్ణ్ కీరి నర్వాంగమం తెగ వాంగిసె'
 వంపరామా-౯-౨౪౬. 102 కన్నెఱింగి = జాడవెలిసి. 105 ఒకమెయి =
 కామరూపశక్తి లేని యొక దేహముతో. 126 గో = కిరణముల. 163 కన
 గోల = కళ. కోల = బాణము. గరి = ఈత. (విష్ణువు బాణమై యగ్ని వానా
 గ్రముగాఁ ద్రిపురవిజయమునఁ బరిణమించెనందున, 'వెంటి క్రిందటికొమ్ము
 వెకలించి పెరికిన భూకాంతరును నాభి పొలుపు మిగిలె. నమ్ము పుచ్చుకొనిన
 నవిచరకంగముల్ పాలసంద్రంబునఁ బ్రబురిల్లెఁబంచుకండులు రెండు సండ్లి
 గిలించినఁ గలుపలు దామరల్ సెలిమిసేసె. వాజులఁ గొనివచ్చి పరరథం
 బునఁ బూన్చు జిచ్చుకు నాకలిచిచ్చు పుట్టె. నారి సంధింబఁ గళ్యణనారి
 పడఁకె. గోల సంధింబ లచ్చికి గోలపుట్టె. విల్లు దెగఁదాపెఁ బురములు
 ప్రెళ్ళనేసి. తరిదివిలుకాడ వాడువ శరభలింగ' అని పాపర్తి సోమేశ్వరుడు
 'నుడుటి నెన్నడిమికన్నును ముల్కిగాఁ జేసి దక్షిణాంగంబ యస్త్రముగఁ
 జేసి.' 'గరితోడఁ గూడ నాకనపు నూచికి లాగు నెమ్మేనఁ బద నిచ్చునమ్ము
 దొడిగి' పేరయమల్లికార్జున శతకములోని ఛిన్నపద్య పాదములు.

163 అన్నిన = చుడించిన. 164 చరవిడి = వాచాబుడు. తొలికి =
 దిగి. తుత్తుబుగొని = గొంతు కట్టుకొని. 188 ఎత్తు = దండెత్తు. 189 విగు

ర్పించి = భయము చూపి. 'వారిధిమేరెదప్పి కవివంతు విగుర్విసిర' దశాననం' పంచరామా-౯-౧౮౬. 194 తలము = ఆవశ్యకము. 198 చీకటి—అర సున్న లేకుండుటకు 'నీకరంబులు ద్రోవక చీకటియును' భార-అపరా-ఆ-౪. 'నా చూతుఁబొజుఁగు విగుము నృపా కటవిట...నాతం । దేశతము—చీకటి నొకనాఁడు దెచ్చి చెచ్చెర నిచ్చెన్' దశ-ఆ-౬-౯౯. 207 రేవాఁగు = ఉదము.

210 కవి = ఆక్రమణము. 212 పంచల = వుట్టె 'పందలెయో? దోర ణద నీచుచరం పొసఁచూచు ఛూచకూకుండరె' అర్థ నేమిచ్చువాణము, 'సత్తిగెగగ రంకరుక బక్క-కె మంటద కణ్ణకైసరం । ను త్తివ పాళయిక్కి వియసూంబగె పంద లెయొందు' గుండర్కుని హాద్రకము. యెత్తిరి = పేలుచుచిరి. 219 కావ డించి = త్రొవ్వెనునట్టు. 221 కడిసన్న = చాసనపోయిన. 229 కానుపు = కానుగు.

234. చరులు = చప్పటలు. గెత్తుచు = ఊఁగుచు. 235. అపూర్వ పదములకుఁ బ్రయోగంబులు మృగ్యంబులు. 247 శివహిమపంతులకు శ్లేష. 251 కీడు = తక్కువ. 253 పజ్జాచి = ప్రవాహము. 259 పులరు = లక్ష్యము నేయుడు. 'ఉఱుడు సురేంద్రునైన.' భార. ఆది. రేయెండ = బాలాతపము. 'కటి వచ్చపట్టు దిగ్దంతి కుంభస్థలి చూపట్టు రేయెండ జోడు జోడు' ఉ-హరి-ఆ-౪. 268 తార = వెండి. 281 అంకమాలిక = నామాంకితస్తుతులు. "ఇనియనమేలె మెల్లనమలంగి మనంగొకె భంగియిందె నం । జనితవికార మొప్పె నిజసౌష్ఠవమొందిరె బీగి పీవర । న్ననయుగమధ్యదోక్ కరమొడంబడె టీవెయనుణ్ణు భంగమే । లెనిసె ప్రహుచి పాచిమెఱచక్ నయదిం ప్రియనంక మాలెయం" కవికాముని శృంగార రత్నాకరం. ఆ. ౧ ౪౨. పత్రచ్ఛేదము = కలావిశేషము. 283 మలఁదగ = పుష్పింప. 297 రాజశేఖరుని పూర్ణచాటుపు = "కర్ణాటి దశనాంకితః స్మితమహారాష్ట్రీ కటాక్షాహతః ప్రౌఢాంధ్రీ న్ననపీడితః ప్రణయినీ భూభంగవిత్రాసితః లాచీ బాహువివేష్టితశ్చ మలయస్త్రీతర్జనీతర్జితః సోయం సంప్రతి రాజశేఖరకవిర్వారాణసీం వాంఛతి". 305. తొప్ప = ఎఱ్ఱనైన. "తొప్పవాతెఱ" వీధి. ౨౦౩. 315. తిరులు = వెట్టి. 319. సురంగము = ఒప్పదము. 320 ముంచితెచ్చి = అంతయుఁదెచ్చి. "ఇంచుకరావళి ముంచి తెచ్చి" కేయా-ఆ-౪. ౩౪. 345. వరువు = దాన్యపు. 351 పసిగొని =

ఆకలిగొని. ఏగిలింపకుండ = జేకులు విప్పకుండ. ఎరలి = అలింగనోష్ఠ
 భావమును బొంది. 359 అనయము = మిక్కిలి. 361 అబ్బుగించు = ఓర్పు.
 371 వలువలు = నిరంకుశుడగు. అబ్బుడు = చంద్రుడు. మొగపెట్టు =
 ఎదిరించు 372 ఓగులవాడు = యుద్ధమునఁ బాటువానికి శిక్షించి తక్కిన
 వారి నెదుటఁగొంపొయి భంగము చూపుట. 373 అర్క = జిల్లేడు. 374.
 వెలిలోపు = అంతర్వహస్యులు = స్వాహాస్వాయములు. 375 ఈదమిడుచు =
 కాపాడక విడుచు. 379 బడఁగి = దీచుము. త్రోచి = అవ్వలఁ ద్రచిమి.
 381 ఒరయుగడ = Competition. 382 దీర్ఘనిద్ర = చావు. 383 ఆర =
 అంగారకుడు. మంద = శని. 384 అనిమిష = చేదులు. భీమ ఆచుతము.
 కనక = ఉమ్మెత. శివ = నక్క. 386 శుక్లశోభితము = రెంట్రిసి పీఠ్య
 నునఁజను. 392. విరలి = విరాళి. 394 అప్పరన = అకారాచరము గూడఁ
 గలదు. 396 ఎచ్చి = పొగడి. 398 తిరులు = వెట్టి. 399 వేల = దాస్యము.
 కలుచు = ప్రేమించు. 400 అగ్గలము = మించినవారు. 401 తన్ను = నన్ను.
 ఇట్టిప్రయోగములు ప్రాచీనకవులలో గలవు. “ఒలసి మాముందట నొక పైడి
 మృగము వొలయుటయును జూచి భూనాథుఁజూచి దాని నేగతినైనఁ దనఁ
 దెచ్చునినఁ బూని రాముఁడువోయె...నార్తరవంబు చూలమై నాచెవిఁ జొచ్చి
 నాటుటయు” రంగ-ఆరణ్య. “చెప్పకున్న నీవు జీవంబు విడుతువు చెప్పినపుడు
 తనకు జీవహాని చెప్పి మున్న నీకు జీవంబు విడిచెవ. నీవు చన్నపిదప నిలువ
 లేను”, “అక్కఱ్యదెచ్చి పెండ్లిసేయుము తన్ను నభిష్టమిదియ. యనిన
 నగుఁగాక యనుచు ధరాధిపుండు” కవిభల్లటుని భేతాశపంచవింశతి.

411 వార్చుచు = ఎదురు నూచుచు. 414. కుసుమకౌసు = అన్నుట
 వాక్కు లాడుచు. 415 కండవడము = తెఱ. “కండవడం తెరసీరెసిర్జలం”
 కబ్బిగరకై పిడి. “తల్లిగళకండవడంగళ. తల్లిగళపాసుగళ తల్లిగళవరిగళకెం
 దల్లిగళ శనిపెళవిత్తిగళ. విలాసనుంమె తెద రల్లికెల రబలెయరొళ్” ఆది
 పురాణం. ఆ-౧౧. ౭౯. కరువటిల్లు = వడఁకు. 416 ఉదరివడి = ఉలికివడి.
 తెంక = సందేహము. నోటికండ = భయము. 418 హునికాడు = ఉద్యోగి.
 పోటరిమూట = పొచుచుటచో నేర్పరి. ఎల్లిడుండు = హేళితుండు, 426
 బూటగొంగ = విటుడు. 432 అలఁతి = మితి = శక్తి. 436 కొనరు = మఱి
 మఱి బ్రార్థించు.

443 ఆరము = ఆరామము. 'ఏప్తునఁ తెలరేగి యేయునునోడన్లు
యెఱుపిల్ రెండుగా విడిచివైతు. పలువలై పలువలిక్కుల నాలుకలనుల్లునిబిది
యానములలో పెదలగదురు. మదమున మ్రోయుచుమ్రొదలఁ జంపకలతాంత
ముంలో మునుంగంగఁ దఱిమివైతుఁ దగులమై పీతెంచు దక్షిణానాగంధవహు
మహాహింఘ్రునివారఁ ద్రోతు. నేటి కుంకెడు నాచుట్టితోడి రలుగ. వెలది
నీచునితోపల వెడవరుచు. నుమ్మ దైర్యంబు పదలకు మమ్మ యెందుఁ
గల్తలము గల్గియెడిఁ గంచె బాధ' విక్రమసేనము, ఆ-౨. 445 రీగశబ్దమున
నరనున్నతేమ. 'రీగ యుమ్మొలరెక్కి...చాగు...పు. న్నాగ...భోగ' భార-
ఆది. (ఇంచునాగు = ఎగురు) పిండుపాటలు = పుష్పాపచయగీతములు. 453
గొనుపరి = పిల్వి.

455 పోల్వి చూడుడు:- "అంతకు నీలముల్ మునుచుటారులు పచ్చలు
లేడిగుళ్ళు కెం. పులు దకరాజి పజ్రచుచుముల్ కళితావళు లాడిము త్తయం
బులుగఁ బొనంగు చంగజునిచొక్కన మెల్లను నాచుల్లోననిం. పులుపొదలించె
రాజునకుఁ బాచిదెవంగగు పొన్నలున్నలిన్." సూరసముపయనోదయము-
ఆ-౧-౧౩౪. 457 పలచు = తెల్లవాలు. 459 సర్వతః ప్రాససీనము. 469
నంచు = సుగము కొటికి చప్పరించెడు. 471 అలికి = చల్లి. 482 తరమైన =
అనుకూల మగు. ఈగదరొడు = కొట్టుకొను. 493 గడికి = మబుఁగునకు.
502 కాపువచ్చు = ఏలుటకు వచ్చునట్లు. "భీషణుచుచు నాజ్ఞల్లమానంబుగా
జ్యోతిర్లోకము గావువచ్చెనొకొనాళోధిల్లు" కుమా. ఆ-౧౦. "వారిభిశయనుఁ
జేయారఁబూడించని ఖలుగట్టి పెదకేలుగట్టి తెందు. హరిమండిరమున కధీశుడై
నడచని హీనాత్ముఁ గాల్పట్టి యీడ్చి తెంచు. పలవచు భయంబు వా రెంత
వారలైన. నట్టివారలు మన కగ్గ మైరవాసు. వారు నిరయంబునకుఁ గావువచ్చు
వార. లనుచు బుద్ధిగఁ జెప్పె మార్తాండవచుడు" మలయహుతముసింగన్న
కవులశ్చక్రము. 508 పక్కుగొన = పూరేసులు మొనలు ముడుచుకొనునట్లు.
"పక్కు చాసినపూపు పనువతోఁ జెరలాడి యిండుఁ బూబానువు లలవరించు"
ప్రద్యువ . ఆ-౧. 509 తలకన్ = సీరుచెడరించు. 513 నానావిధదృష్టులకు
లక్షణము చూడుడు భారతీయము. అష్టమాధ్యాయము, దృష్టివిశేషములకును
'పర్వి' మొదలగు క్రియా పదములకును గ్రహాలంకారము. 515 పోల్వి
చూడుడు. 'బొడురెక్కించిన విల్లువంచు నునుఁజూపుల్ చంచలాచంచలక్రమ

లేఖ నిగ్గిరింగ కాతవిభౌతుంబున్ మెయిన్నించు నెయ్యమునన్ బల్కుగ
 నల్పమీతి చటులక్యాపావముం జేయు నయ్యుచు ప్రాసించి రతిశ్యరుండు
 హు చిహ్నోపింగ నుట్టాచుచున్, పాండు. ఆ-౧. 517 పేర్పించులు = చెమట
 నిండుపులు. 520 ఒత్తించు = సమీపించుఁజూచు, 'గజయాన మెలగిన గతి
 యైనఁ బైఁబడ గడ్డించి తర్కించి కలఁకనొందు. మానిని యర్చిన మాడ్కిఁ
 దోచిన చేర్ప నూకించి ఛానించి యొర్తించుఁ. జనబాక్షినెమ్మొవి చవిగొన్న
 యదైనఁ చెమరించి చర్చించి చిన్నఁజోపు. ముచచిక్కిరిగిలి గవిసినయదైనఁ
 బలించి తేటి సంపలకనొందు. చన్ను చెఱసినకేర్పులు తగులుగొలుపు.
 నోలిఁ చనలోన నలిసరపాలగుడు. మానమూటాద గంభీరమహిమ నడల
 లజ్జ గడిపోవ దైర్యంబు లాపుచిగఁగ" ప్రమ్యమ్మచరిత్ర-ఆ-౪. "విరుల
 నూఁతించు చక్కచవిరుండుండు. పలులు లేరులకాంతికి వన్నెవెట్టి. రమణరమణి
 జనానురాగములతోడ నిగిది యెఱుంగఁ పనచుట నివ్వబట్టె" పెమ్మస-అనిరుద్ధ
 చరిత్రము-ఆ-౨-సీసమునెత్తుగిలి. 524 కాయ్వు = స్థాయిభావరసాతిరేకము
 526 ఇంద్రుఁడును మన్మథుఁడును నల్లనివారు. "రామచంద్రుఁడు నల్పు
 సామనం బునినల్పు రతివల్లభుఁడు నల్పు రాత్రినల్పు" ఛామపు. 540 ఎడ =
 అదరాశము. 542 ఒరయ = పరిక్షింప. 544 రాదుపఱచి = అదవికలు చేసి.
 549 పరపను = ఎంచిసోపు. పెరిగిన = తెగిన. 550 అవలసి = వ్యసనము.
 552 విడుచుర = వియోగము. 553. ఎనుకలిజేయులు = శ్రవణానురాగము.
 555 తప్పఁజూచునో = దయనూలి చూచుటయో. 561 మేలిల్లు = శ్రేష్ఠమగు
 చున్న (క్రియాపదము). 562 సంబెరము = పదుంధావవిక్యరులకు మనస్సునఁ
 గానుజ్యముకలిగి రుక్మానుభావము నెంచుట. 563 వావిరి = వనవి. విందము =
 భేదశబ్దతప్పవము. 565 యిర్పడించు = నిట్టూర్పు విడుచు. 569 నలవలేదు =
 సంపఁజాలనియంత సౌరుమూర్ఖము గలది. 571 అగ్గడి = సిగ్గులేని. 572
 చిక్కిరిసెంచుము = గట్టిమనను. ఆరుగడ = పోవుట. 576 పోలదు = ఒప్పుదు.
 580 పొరిమాల = రూపు నడించునట్లు. 583 ఎచ్చితి = తెప్పితి. 584 దృష్టి
 మరణములను నవస్థలు చక్కఁచిక్కినవరావస్థలించురేఁ గ్రమముగా వర్ణించఁ
 బడినవి. 585 ఉచ్చవించు = ఎత్తిజేసెను. పరవాసులు = ఛారాగృహమురే
 యంద్రముఁగనుర జూచుచున్న ధారలు. 599 భాగజూరుల పరస్పర విరోధము
 ననుఁ చగిన సార్వైకవికారములు వర్ణించఁబడియె. 531 అబ్బిగింపక = ఓర్వలేక.
 594 తోసురు = శిరోధూషణము. 597 బుక్కిగతము = చిత్రశాస్త్రమున

రేఖలు వ్రాయు పంచమార్గములతో నొకటి—తక్కినవి:— అర్థముజూపు, సాచి, ద్వర్ధాక్షి, పార్వ్యాగతము. చిత్రపటరూపములు మనలఁ జూచువృత్తిభేదములఁ జూపురేఖలే యీయైదును. పోల్చిచూచుచు “తిలి యిశ్వాగతమింద మర్థముజూచిందం కోకిలం సాచియిం. కలహంసీకలభం రథాంగమిశునం ద్వర్ధాక్షియిం బర్హిమం. డలి పార్వ్యాగతమింద దేవదేవతో పంచాక్షరవృత్తిక. జ్ఞానే కంద ర్చనదాణపంచకదవోత్ చిత్రకృతిశోభము” అని మర్థినాటపురాణములలోని చిత్రపటపర్ణము. పత్రక, విందుక, నిమ్మొన్నత, చూన, నీలక, ధూమావర్తక, ఉద్యర్తన, చిత్రవర్తనము లను నెనిమిదియు క్రమముగా నకల, స్వస్తిక, సర్వతోభద్ర, కళిక, కంటక, త్రిభంగ, తిరునిరీక్షణ, వర్ణమానములను నెనిమిది విధములగు చిత్రరూపములను లేఖనమార్గములు. కన్నువ = వర్ణము. కందెఱ = గవిసెన, కప్పుపాద. 600 మెయి = రీతి. చలిమిరి = శైత్యము. గిన్నాడు = అపహరించు. 601. అనుడు = అనుట. కలవికొని = చేర్చి కొని. “చాలచంద్రికం గలవికొని తక్కువలెయిం పంచించి” చళ. ఆ 3. 605 కప్పివల్కు = మఱుగునెంచు. యుల్పుక = స్పృష్టమగునట్లు. 606 వంరసము = అనురాగము. కుక్కివము = తొలురునట్లునించుట. 611 అగ్గ బెగ్గిల్లి = “అగ్గ బెగ్గిలింను నగ్గలముగ” భార-విరా-ఆ-౨. 618 అరుణ = తెంపు; సూర్యుడు. చేరరింప = పునరుష్ఠింపనను గలుగ నమృతమున తిట్టి గుణము గలచుకదా. వలను = యుక్తిమార్గము. 616 తోరకామలు = కలువ కాండలు. 618 గంటలు = జేళ్లు. మురుపు = గిల్లుము, కొలదేటలు = పట్టిదేళ్లు. “తరుణియ రావిలానకునుమాస్త్రనగిషినె కామరావచిం. తరుణియృదాళము తెగెడు పూగొకదిం పొఱగిక్కినంచచిం. కొరగిమ్మదాళనాతిగెవంచన దక్కిగె తఱుక్కిలెత. జ్ఞగగద సూరుసిగ్గె కొలవేర్ గొదలం గుడయాగె మాడువర్” మల్లి. ఆ-3. ౨౮. పదిపెట్టు = నీరు పదియనట్లు పెట్టుము. 624 వానించి = వాననలు కూర్చి. “సిహారజలముల నింపారుకుంచలు శిరగంధముల వానించు వారు” చళ-ఆ-౧౨౭. వాటి = పోగొట్టి. ఎంచి = ఒత్తి. 627 పాటించి = మృదుత్వమున కనుకూలముగాఁగొర్చి. “పూవునెఱ్ఱంను లేఱొఱలవీచోపులు వెరవుపాటించి గాచించువారు” చళ-ఆ-3. 629 చులిరు = శైత్యము. 634 చఱువట్టు = మిక్కిలియెంచి చాచుము గలుగుట. కొలగొను = చంపు. చగలు = చిరలు, కోరికలు. 639 లేరు = రాత్రిపారంభమున. “కాలము తలఁజేరు” కేయా. ఆ-3. నట్లు = విసుగు. 641 కసి = తీట. విడిగొల్చి =

విప్పి. తని = చల్లని, అఱుమి = గొంతురావడి. ఎలనుగ్గు = నన్నపొడి. 662 ఇదుగడ = ఆవడ. 670 దేహమును దవనపుఁబొరకుఁ బోల్చుటకు, “పరిణత ఫణితాపత్రంబు గడిసినచివురునాఁ జెక్కునఁ జేయిచేర్చి, దవనంబుపొరకలఁ గవిసినమంచునాఁ బలుదనిచెమట మైఁ గలిసి మెఱయఁ గలుపరేకులు మోక్ష కముల సీనెడిసి నాఁ గన్నుల బాష్పాంబుకణము లురుల...యేకతం బున్నదాని రాజేంద్రతనయఁ గనిరి లలితాగృహంబుతో వనజముఖులు” అమరేశ్వరునికమ సేనము. నెలకన్ను = చంద్రదర్శనము. 672 ఆలపు = శ్రీవి. 674 వేల = దాన్యము. సంబపులు = కప్పములు. గోలికొలిపి = వెజ్జిఁజేసి. 676 వెందు = తమవశమునకుఁ దెచ్చుటకై భ్రమరములు మధ్యనుంచిపాడెడుపురుగు. 682 మోషావతి = పార్వతీపితకుఁ జేరు. 684 కూర్చుగమ్మలు = ప్రియమైన చెలిమి కత్తెలు. 687 అలఁతికి = మితికి. పొదివెందు = పురిచెచ్చు. మరవించి = స్నేహముచే మరిగియుంచునట్లుచేసి. అనఁగి = కలసి. అఱుగ = పోవునట్లు. విడిచెదేసి = విడిచినను విడుతువుగాక. 692 వేరువెల్లంకి = వేళ్ళుగడ్డలు. “వేరువెల్లెఁగి గాయగూర పంచనికొర కుదరాగ్నిగాడుచే నుజ్జగించి” పాండు. ఆ-౨-౨౯. “అడవిలో వెల్లలనై వేరువెల్లంకి త్రవ్వి తాఁదినెడు భూదార చరుని” అనర్హ-ఆ. ౧. 694 పోల్చిచూడుఁడు:— ఉత్తరహరివంశము-ఆ-౨-౧౨౨వ పద్యము. 701కాఁదపూపులు = వనపుష్పవిశేషము. ఇది వర్షర్తువునఁ బుష్పించును. “ముగిలిదిరేతె కాదలలరేతె” జగన్నాథవిజయము. 702అన్ని = మదించి. గొండుగీతములు = కల్లు దింపెడివారి పాటలు. 704 గోలము = కుదురులు. గొరుకొమ్ము = ఏనుఁగుకొమ్ముతోఁ జేసినవి. 704 మల్లికార్జునుఁడు-కృతివతి శివున కభేదముగాఁజెప్పఁబడినది. 707 వెంచ = నరన్న. “వికచ నరసీరుహం కోకకులవ్యాభాసి పూగోళం తానిరెయుం బకనికరలులితకలుషోదక విడిచిదొ శంచె వెంచెయివెన్ వసియింపమే” గుణవర్మ శూద్రకము. 709 వలి = గుండ్రపు 741. తొప్ప = ఎఱ్ఱనగు. (తొప్పవారెఱయునుదొట్టుపాటు. నిర్వ-ఆ-౮.) 808 ఎయిద = సమీపింపఁజేయ. 808 అగ్నిసహాయగు రస మప్తలోహ ములను వేధించును.

రసముపద్ధిచేసి హేమవజ్రాద్రినత్త్య ద్రుతులలో రసజారణముసేసి ఛూచువేడిశరబ్దవేధియగు రసముగాఁజేసి సారణనియతితప్పక యేలోహములలో వేధించినను హేమమగును. ఈ యంశములకుఁ చూడుఁడు రసరత్నాకరము

వాదభండము, రసాద్భుతము, మంత్రానభైరవకల్పము, ఖండకాపాలికతంత్రము, రససారము, స్థిరరసములు, కల్యాణపాఠకము మొదలగు రసశాస్త్రములు. 804 సారి = చక్రము. 806 అరగొను = సంచేహించు. అలికిరి = చల్లిరి. 812 ఉప్పరి = ఉప్పుగా పంచలిపడి. 819 దెచ్చుడు = తెచ్చుట, నానోడి = చెప్పటభయంచడి. కన్ను = జాడ. 821 కాన్కి = చూపు. కావుడు = అగుట. 825 పోలుపొందు = కుదురియుంచునట్లు. 838 తొడువ = తొడిగింప. శ్రేణి = మినమినలాడుట. ఈదవిడుచు = ఊరకవిడుచు. 844 ఈ వద్యార్థము కాశిదాసు కుమారసంభవములోనుండి గ్రహింపఁబడినది. 846 తగిలించి = ప్రేమింపజేసి. సౌభగుడు = శుభగుడు. “సౌభగులునీమగలేవురు” భార-ఆర. 850 కుదురు = అలవాలము. నాను = వికటపు. 855 అష్టమూర్తులు శివునకుఁగలవు గదా. 858 తక్కువేలిన = తానేపాలించిన. అపదార్థుడు = వస్తురూపములేని వాడు, అవాచ్యుడు. 859 నో = నొచ్చునట్లు. 862 బీరగాడు = తేజో వంతుని. సెప్పడు = చెప్పట. 865 ఊపరలు = పరోక్షమున నిందించుటలు. 867 పాడి = ఒడ్డి. పోల్చిచూడుడు దశకుమారచరిత. ఆ-౬-౯౬. 868 పసిమి = సౌభాగ్యము. 869. అన్నింతియ-“అన్నిష్టసఖియూఁదియున్నదాని” భార-ఆది. ప్పలి = పుల్లని. నగ్నము = దిగంబరత్వము. చెట్లపురులు = ఆశ్చర్యములపుట్టు. 870 కుడిముట్టు = భోజనపాత్ర. గుడిముడి = స్మశానము. వలువు = వస్త్రము. బడరుడు = దరిదురుడు. 871 చెప్ప = చెప్పెడుమాట. 872 ఎడలించియు = పోఁగొట్టియు. 874 కొఱుగఁడు = నీచుడు. ఓచెల్ల = బాపురె. కనుడు = కనుట. 880 కొఱుడు = స్థాణువు. “బలుగొఱుడు వోలె నెడకుఁ బలికిని వానకును నోర్చి” పంచతంత్ర. 894 కావుడు = అగుట. 897 నోసిన = నొచ్చిన. చెబవిడుపు = గ్రహణమోక్షము. 901. వినిమీలిత దృష్టికిని లోలదృష్టికిని భారతీయము చూడుడు. 903 కల్గడి = పొంగు 946. పోల్చిచూడుడు:— “ఆపురి నున్నతస్పటికహర్య విభావటలంబునింగిను! ద్వీవీతమైనఁజూచి యిది దివ్యతరంగిణి యెత్తిపచ్చెదా! సీవయిత్రోవనంచు బయ లిందుచు గోయఁదలంతు రగ్రనం! స్థావిత హేతుకుంభములు తామరలంచు వియచ్చరాంగనల్” పినపీఠనిశాకుంతలము-ఆ-౧.

943. “గండరించు” అనునది, “కండరించు” అని యుండవలయు. రాతిలో నాకారమేర్పఱచుట యని యర్థము. చూడుడు “శ్రీరాజాపర్వదిం కండర

నిద సతిపోల్ కైస్తుభం మేఘసూనారంబోల్" గుణపర్యటాద్రకము.
ఆ-౧-౧.

961. గట్టివాలు = గంధపుష్పములు సేయు లేక చుట్టువాడు. గట్టి
వాటిఁ-శ్రీలింగము. "ఎలిమిమెచ్చిన గట్టివారియనఁ" చునియే యెట్టి
ప్రెగ్గడ ప్రయోగించియుంచును. కన్నడమున :—గట్టివాల్లి యనినైరంధ్రికిఁ
బేరు. "చందనగంధక్కం పదసేవీ పరపతిమళక్క మెఱుగున భృంగిబృంద
మనుఱి సోవుత్తుం మందై సిమగుడ్డి గట్టివాల్లి యురెననుం"॥ గిరిశాకల్యాణం
ఆ-౨-౯౦. "పరిమళలోభిం..... గట్టివాల్లియర్" మల్లినాథపూజం
ఆ-౧-౯౦. ఈ శబ్దవిషయమై సీతారామాచార్యులవారి యుర్వుత్తయ్యులప్రయో
గమును సరియైనవికావు. ప్రాచీనకవి ప్రయోగసారస్యము తెలియకయే పెద్దలు
గ్రంథములు ముద్రితములయినవి, ఇదిశోచనీయము.

79. ఆపోవక— "రూపుగ మెయిఁగడిచినచో నాపోవక చాయఁ
జూడనగుఁగంసన్మపా" మంచిభట్టు అశ్వశాస్త్రము.

164. హరి తన నేత్రములతో శివపాదార్చనము సేసి శివుని మెప్పించి
యతనిచే సుదర్శనంబు పడసెనని కొమ్మన శివలీలాచరితము ౧౩-వ లీలలో
నున్నది. జలంధరుఁడను రాక్షసుడు హరిని పప్పునకుం జిమ్మి బ్రహ్మాదుల
జయించి దేవతలకు వెఱిగొంగయై శివుం దఱిసి యుద్ధమునకుఁ బిలుచుటయు
సముద్రవేలావనంబున విహరించుచున్నశివుఁడు సముద్రపునీటిని పలయాకారం
బుగాఁ గాలిపెనుద్రేలిపుటఁబున రిభించిన నందుండి సుదర్శనంబు కలిగినట్లు
వై కృతిలో ౨వ ఆశ్వాసమున నున్నది.

202. అబ్బగింపక = ఓర్వజాలక. 252. కంపు = మునివాసన.
"సీ. ఆనక యమృతంబుఁ దానిట్టచవియని జనుం కేర్పఱువఁగాఁ జాలువారు.
మాదక మన్మథు సుందరాకారంబు గరిమఁ జూపఁగఁ జాలురడకవారు. వినకయ
పరతత్త్వవిప్లవనినాచంబు వినిపింపఁ జాలెడువెరవువారు. నంబిక మెఱపులయం
దంబు ప్రేగును గలుపెంపఁ జాలుప్రభాతివారు. కంపుగొనకయ కల్పపుక్ష
ములపుష్పసౌరభం చిట్టి దని చెప్పుజాలువారు. నెండుఁజూపిన ఛాత్రితో హృదయ
దృష్టిఁగవులుగాననిమర్మంబు గలదె జగతి." అని కేరనకాదంబరి. 239. మేఘ
డంబరము = ఆరవశ్రము. "నుత్తివపెంచవాన చెకపెంచెర లోలకటాక్షపూ
లెయం..... మేఘవంబరద తణ్ణెకలోకే" మల్లినాథపూజము, ఆ-౩-౯౪.

259. నామరు = పాచిక. 313. ఉప్పయనము. “లలితసరోజసౌర భములంగలయం జనిచూచి యెందు మెచ్చొలయమి నా పురాంగనల యొప్పెడు వక్త్రసరోజ గంధముల్. పలుమణుగ్రోల సౌధములపై కలివర్గము లేగు దాన నం! కలిత గజేంద్ర గంచఫలకంబుల కుప్పయనంబు సేయుచున్.” భట్టురాజు గౌరీకల్యాణము. 432—433. శివుడు శరభావతార మెత్తి మిక్కిలి తామస వృత్తితో బ్రవర్తించుచున్న నరసింహనిఁజీరె నమకథయు బలి నోడించి తన విశ్వరూపంబు నుపసంహరింపక వీగుచున్న త్రివిక్రమదేవునినోర్చి యద్దేవుకం కాళంబు శివుడు ధరించినకథయు నిశ్చంకకొమ్మన శివలీలావిలాసమున క్రమ ముగా 32-34 వ లీలలలో వర్ణింపబడినవి.

478. అబ్జనూత్రగుణమనుటకు. “గౌనయముతమ్మినూల్ చెఱకుగోల ధనుర్గత” విక్రమసేనము. ఆ-౧

496. ఓజవిడి మదము పట్టిన యాడయేనుగు. “కచభారం కొరల్లబలెయ కచకుచభర మసీయనడుగె కచకుచజఘనో । పచయభరం తొడెగల్గె విచతు రిందం మెట్టి తోర్మళోజెయపిడియం” రన్నని యజితపురాణం-ఆ-౨-౪౨. 502 కాప్తవచ్చ ననుటకు మజియుం బ్రయోగములు. “దీనిలోపలఁగొన్ని దినము బాసిన నుష్టకరుడైన నటు శీతకరుడు గాఁడె. దీని లోతెఱిగిన దా నంబురాశిలోఁగాదని జలశాయి కాపురాడె. దీని తియ్యనినీరు దివిజులు త్రావినఁ దమయమృతంబుఁ జేదనుచు ననరె” అని కేతనకాదంబరిలో నచ్చోద సరో వర్ణనము. మజియు, “పల్లవపుష్ప సంపదలఁ బంచి వసంతుడు కాపురాకై । యెల్లవనంబు సంకటము లేదఁగదా రొడికంబుమీఱ నట్లెల్ల క్రోలిక్రోలి మలయా నిలుఁడందుఁ బురాణవత్రముల్. డుల్లఁగఁజేసె నత్కియఁ బటుత్వము కాముడు విచ్చులించఁగఁ.” సోమయాజి విజయసేనము. 597 తిట్టంబు = చిత్రము వ్రాయమొనట నేర్పజెంచుసీమ. “బరయ లెంచు బట్టిగె పలగె యంతరిసి తిట్ట మిట్టు.” ఆదిపురాణం-ఆ-౪-౬౩. 597. వన్నువ = వర్ణము వన్నువు-అని, “కెమ్మోవివన్నువునాన్చి” అని మరల కవి ప్రయోగించెను. “కామితఫలము జక్రవలకు నొసఁగెడి సాంధ్రవల్లవ పారికాత మనఁగ । రంజిల్లఁ గెందామర లకు వన్నువమెచ్చె నలువ గూర్చిన కెంపుఁగులిశమనఁగ” వన్నువునకు, “ధరణీజ సల్మలతావిలాసము వల్లవములకుఁ గచ్చెజ్జవన్ను వొసఁగి” అని ప్రాచీన కవి ప్రయోగములు గలవు. 670. కేయెండ = చాతావంశ మే యనుటకు, “రేయి

వెన్నెల నాటి రేయెండ యుదయించ బెదరు చకోరంపుచ్చిలనంగ” వినవీరుని భాకుంతలము. “కామికకొండపై గాయురేయెండకుఁ జెలువైన పచ్చనివలువ వాని.” కవిలోకబ్రహ్మ. 704. పచికంపుఁగుడుచ్చు వెట్టి యేనుఁగుకొమ్ము రోకండ్లతో బెడుచుచిచ్చుము చంచుటకు “కుదురుగఁ జంగ సాచి చనుగుబ్బలు నూలుగఁదాచుటాకును । యొక పొదలంగ నెన్నుదు రొకింత చెమర్చంగ మేచెబాలి (2) నే । ర్పు చొరలఁదాడి చంచనపురోలున నేనుఁగుఁగొమ్ము రోకటఁ బ్రది లేడు కొప్పుతో బెడుచుచిచ్చుము గుప్పనిజప్రియాంగనఁ” అని రఘునాథరాయల వాల్మీకి చరిత్రము-ఆ-౨-౧౦౬.

780. పోల్చిచూడుము. ఆముక్తమాల్యద. ఆ-౪-౯౨. 790. ఈ పద్యమునకుఁబూర్వ మొక్కపద్యము నాప్రతులలో విడిచిపోయినట్లు తోచుచున్నది. ప్రబంధముణిభూషణములలో గుమారసంభవములోనుంచి యేడాశ్వాసములలో ౪౦, ౨౬౭, ౨౮౩, ౪౪౭, ౭౭౪, ౭౯౧, ౭౯౨, ౭౯౬, ౯౩౩, ౯౬౩. ఈ పద్యము లుదాహరింపబడినవి; దీనిలోనిదని యీ క్రిందిపద్యము కూడ నీయఁబడినది. అది నా ప్రతులలో విడిచిపోయెనేమో. “భూచరులంబరంబునకె పోవుటమేలన నంబరేచరుల్ । భూచరవృత్తి మేలనంగ భూచరభేదరు లాజలప్రకే । శీచర ణంబు మేలన జరేచరు లంబరమధ్యయాననా । త్రిచరణంబు మేలనంగ దీప్రని దాఘము పర్వె నుర్వరక” ఇది 792 గా నుండలయు. దీనిఁ గేతనకాదంబరి లోని క్రిందిపద్యముతోఁ జోల్చి చూచుఁడు.

సీ॥ కడుజేడిపెట్టెండ ప్పదమి పేర్చినఁబొద్దు

లాకాశగరియ మేలని తలంప

పాశ్యాభిహతి లగ్గ వాడి వియచ్చరు

లవనిపైఁ జగుట మేలని తలంప

పదపదగా నీకు లుడికిన జలచరుల్

వనచరవృత్తి మేలని రలంప

వనములఁ గార్చిచ్చు చనరిన వనచరు

లంబునుచరణ మేలని తలంప

వాడియెంచ గానె పడిగొనె సురగ్రామ్ము

లెసంగె వడయగాలి నెగసి వీచె

దావచూన మడరె జీవుల కధిక సం

రావకారి యగు నిదానుడేక.

—కేతనకాదంబరి.

792. సోల్చిచూచుడు “ఎత్తుగీచె. తలఁపఁదవ మనము దరికొనుఁ
జూచిన తెప్పలెల్ల గమరి యొప్పు తలుగు । నరుల బేరికొన్న నాలుక వొక్తు
నిదామకాల తపన తాప మడరె.” విజ 812. ఉప్పరిపెనము — “కలయంగ
ధారుణీతల మగ్నిత వైయె యుప్పరి పెరకట్టు లుచ్చియుండుఁ । గుంపవ్వతంబులు
కొలిమిలోఁ గ్రాఁగినయినుపముద్దల క్రియ నెనఁగి యుండ” విజయసేనము
961. గట్టివాలు — మఱియొక ప్రయోగము :— “సీ. ఘనసారకస్తూరికా
గంధముల నన్యగంధబంధంబులు గఱపి కఱపి । కుసుమితపల్లెకాలనితపీఠులఁ
జొచ్చి గని సరోగృహములఁ మునిగి మునిగి । సమఛితాహార్యాంగ సంగీతము
లతోన కన్నెతీగల కాట కఱపి కఱపి । కుముదకుట్టులపచ్చికోరకంబులు దూచి
యలిదంపతుల నిద్రఁదెలిపి తెలిపి । యనుచున్న నప్పరాంతుకమ్మన గట్టి
వాలువోలె విప్రవరుడు వోలె । నట్టు వోలె దాను నచ్చినచెలివోలె । మలయు
చుండు మందమారుతంబు.”

పీఠికలో-౮-వ అధ్యాయములోని చంద్రికావర్ణనము జక్కన గైకొన్నట్లు
ఆ రెండుగ్రంథములలోని పద్యములు చూపితిని. తద్వర్ణనమునే కృష్ణవిలాసమున
వేంకటకవి “సీ. ఆకాశనది యని యనిమిషాంగనలెల్ల వేడుకతో జలక్రీడ సలుపఁ
బాలమున్నీరని పంకజనాభుండు ఫణిశయ్యఁ గావించి పవ్వకింపఁ । బాదరసంబని
మోదించి సిద్ధులు మించి ఘటంబుల నించుకొనఁగ । నమృతంబుసోనని యఖిలా
మరశ్రేణి చెలఁగి పానంబులు సేయుచుండ । వెల్లివిడియును నుబ్బుచు విశద
కాంతిఁ బొదలుచును దివ్య మగుచును భూరిమహిమ । నభిలషింపుం కానంద మతిశ
యిల్ల । నచ్చవెన్నెల విమలమై పెచ్చు పెరిగె.” చోళుని ౫ భావములలో జక్కన
యొక నాలుగును వేంకటకవి మఱియొక నాలుగును గ్రహించుట చోద్యము.
పాదములును మార్పులేకున్నవి. వైకృష్ణవిలాసముననే, “నిజహాసరేఖల నెలఁతల
పలపించుచాతురి గలభద్రజాతివిటులు । పలసిసభనము లవ్వారిగా నొసఁగుచుఁ
దరుణులఁ గరఁగించు దత్తవిటులు! మణిమంత్రములచేత నణుమధ్యలఁ గరంచు
మగటిమిగల కూచిమారవిటులు! వలరాజుకళ లుండు నెశవులు భేదించి సతులఁ
దేలించు పాంచాలవిటులు! వరుస నందఱు తమజాతివారి చారిశాతవచనలఁగూడి
సంజాత మదన! కదనకేళివిహారసంపదలఁ బొదలి! మొదలుమరు పీట నధిక
సమ్మదము లొపవ” అనుపద్యము, కుమారసంభవములోని ౮-వ అధ్యాయమున
నుండు క్రింది పద్యములోనుండి గ్రహింపబడినది :— కమియని లేని శృంగ

రాజిచేష్టలఁ బచరించుచుండు నాభద్రునొల్ల! మృదురేఖ ననురక్తిఁ బొదలించి
 రసమెల్ల గావించుకొనునొ పాంచాలు నొల్ల! ధనమెక్క నీగియ తగులుగా రతి
 బెట్టిదము సేయునట్టె దత్తకుని నొల్ల! మనసీక మందుల మాయల మరగించి
 కారించు నాకూచిహరునొల్ల! గలిచి తాల్మి గల్గుఁగలిపించి బేటము సలుపు
 నెదురుఁ దన్నుఁగలిచెనేని! దానుఁగలిచెనేని తగ నిచ్చు నయవిదుం డని
 మనోజ్ఞునొక్కవనిత గలిచె.” కుమా. ఆ-౮.

ఈ కృష్ణవిలాసపర్వ యగు వేంకటకవి, కవిస్తుతిలోఁ గవిత్వయమును
 వేములవాడ ఖిముని కేతన కవిరాక్షసుని శ్రీనాథసోమభాస్కర పుత్రేటి రామన
 పెద్దన తిమ్మన తెన్నాలి రామలింగుల స్తుతించి యుడిసించున నితీవలిపాఁ డని
 చెప్పనక్కఱలేదు. నన్నె చోళుని ౨౦౦ సంవత్సరముల కిటీవలిపాఁ డని చెప్ప
 సాహసింతురేమో. వైఁ జూపఁబడిన పోలికలన్నియుఁ దత్తత్కవులకు వేఱ
 వేఱ హృదయములలోఁదోఁచె ననియు నన్నెచోళుని కావ్యము వారు చూచిన
 వారు కారని మనస్సిద్ధాంతవేత్తలు చెప్పినచో నంగీకరింపవలయు.

2. కుమారసంభవము

ద్వితీయ భాగము

ఇమ్మహాకావ్యమునకుఁ గర్త నన్నెచోడదేవుఁడు. అతఁడు కవిరాజ శిఖామణి యనియుఁ దెంకజాతియైన డనియు బిరుదములు గలవాఁడు. నన్నియుభట్టాచార్యబ్రహ్మలతో ద్వితీయాక్షర మికార మగుటను గొన్నిశాసనములతో నన్నిచోడుఁ డని యుండుటచేతను నన్ని యని సత్యార్థకవాచక ముండుట చేతను నన్నిచోడుఁ డని చెప్ప నొప్పును. చోడశబ్దము కంబఁడు, తిక్కఁడు మొదలగుశబ్దములవలెఁ జోడఁ డనియుఁ, జోడు అనియు నిరుదెఱఁగుల వర్తించును. అయినను నా ప్రతులలో నన్నెచోడుఁ డని యున్నందున శబ్దరూప నిష్పత్తు లెట్లున్నను దానివర్ణక్రమము మార్చి వ్యవహరింప ధైర్యము చాలక యట్లే ప్రయోగించుచున్నాఁడను. ఇక్కవి సూర్యవంశజక్షత్రియుడు; చోడ జిల్లకెసి శ్రీసత్యసి బుత్రుఁడు. వివిధయజ్ఞములకుఁగర్త; జాతిపొన్నలు పూచు నట్టిదియు శాకితోడి గట్టిగాఁగూయునట్టిదియు నగునొరయూరికి నధిపతి. కావేరీ తీరమున నుండు నొరయూరిపురమునకుఁ గోల్లి (కోడి)యనునామము కలుగుట ద్రవిడభాషాకృతులలో నుప్రసిద్ధము. ఆంధ్రచోడులు కారితకావేరీతీరకరికాల చోడవంశజు లగుటయు నొరయూరిపురవరాధీశ్వరు లగుటయుఁ తోచుచున్న విఖ్యాతాంశములు. అయినను నన్నెచోడునివర్ణనము నిండుకచక్కఁగానాలో చించినచో నతఁడొరయూరికే పరిపాలకుఁడనియుఁ గేవలము కులక్రమాగత బిరుదమును బేర్కొన్నవాఁడు గాఁడనియుఁదోచకమానదు. మననన్నెచోడుఁ డెక్కాలమున నుండెనో నిర్ణయింపఁ దగినయాధారములు సంపూర్ణముగా లభింపవయ్యె. లోకముచోసి మహాకవుల గతు లన్నియు నిట్లే సందిగ్ధమత భేదములపాలయ్యె. లోక మితని కవితాప్రభావ మిట్టిదని యెఱుంగఁగాఁబోలుఁ గాలము తనప్రజ్ఞానుక మనల వంచించుచున్నది.

పురాతనశాసనములు పరిశోధింపఁగాఁ బెక్కండ్రు నన్నెచోడు లగవడు చున్నారు. వారిలోఁ గొందఱు చోడబల్లి యనురాజులకుఁ బుత్రులు. ఎందునఁ దల్లిపేరులు లేనందున మనసిద్ధాంతమునకు నప్రతిహతసందేహము లెక్కువ

యగుచున్నవి. ఒకనన్నెచోడుఁడు పాశ్చాత్యరాజులచే రణరంగమున క్రి-
 శ-
 ౯౪౦ లో నిహతుఁడయ్యెను. దర్శిసీమలోని మన్నెపల్లిగ్రామముచోఁ జోడపల్లి
 శాసనములలోఁ బొత్తవినన్నెచోడునకు వెంకటాపతియు నతనికిఁ గామరాజు
 నతనికి బల్లిభూపుఁడును జనించినట్లున్నది. దీనిలో నన్నెచోడునకుఁ దండ్రిపేరును
 బల్లిభూపునకుఁ గుమారనామములును మన కనుకూలముగా లిఖింపఁబడవయ్యె.
 క్రి. శ. ౧౧౨౦ లో నుండిన భద్రభూపాలునకు నన్నెచోడనరేంద్రుఁడను
 బిరుదము గలిగియున్నట్లు సీతిశాస్త్రముక్తావళిలోఁ జెప్పఁబడినది. వీఁడెవ్వఁడో
 ప్రాచీనుఁడు; పెద్దచెఱకూరిలోని మల్లిదేవునివాసముచోఁ జోడపల్లికుమారుఁడు
 నన్నిచోడుఁడు, అతనిపుత్రుఁడు సూరరాజు, వానిపుత్రుఁడు రాజరాజు, వాని
 మనుమఁడు మల్లిదేవుఁడు, వానిపుత్రుఁడు నన్నిచోడుచనియు నున్నది. ఇది
 గణపతిదేవునికాలములో లిఖింపఁబడినశాసనము. వీరలు గాక పెక్కండు
 నన్నెచోడులు గలరు. ఇక బల్లియచోడులును బలువురుగలరు. క్రి. శ.
 1135 లో దాక్షారామశాసనములోఁ గన్న రాజేంద్రచోళునితమ్ముఁడు చోడబల్లి
 యొక్కఁడును, గొణిదెనశాసనములలో నెరుపురును, గడల్పలైశాసనములో
 నొక్కఁడును గాక ప్రాచీనశాసనములలోఁ గృష్ణాతీరముననుండు బీమపల్లి
 సమీపమున నుండుశాసనమునఁ జోడబల్లిదేవుఁడును, మఱియొక ప్రాచీన
 శాసనమున బల్లియచోడుఁడును బేర్కొనఁబడియున్నారు. వీరెల్లరును క్రి. శ.
 850 మొదలు 1210 లోఁగా నుండినవారు. వీరిలో నెవఁడు కుమారసంభవ
 కావ్యకర్తయో నిర్ధారణము సేయుట సులభసాధ్యము కాదు. దీనిచోనివద్యము
 మొట్టమొదట సుదాహరించిన యధర్వణుని కాలనిర్ణయము సహితము
 నందిగ్గమే.

కృతిపతి యెవ్వఁడో చూతము. అతఁడు జంగమమర్రికార్జునమహాముని
 యఁడు. అతఁడు సాక్షాచ్చివావతారము. శ్రీచక్రవీతమునఁ బాదము లిడినవాఁడు,
 కమలభవకుల తిలకుఁడు, అస్పృష్టరాగుఁడు, వినిర్నితాంగభవుండు, అణిమాది
 గుణగణాలంకారుఁడు, అమితాధవాగమవిశారదుఁడు, సన్మునీశ్వరాగ్రణి,
 సంకల్పసంభవబాహేంద్రనదావపాపకుఁడు, పరవాదీంద్రఘనాఘనానిలుఁడు,
 హృజ్జన్మాస్త్రాసభిజ్ఞుఁడు, మారారి, అక్షజయుఁడు, అన్భలిరుఁడు, ఇహముత్ర
 భోగాద్యనిష్ఠుండు, కుంభజితత్త్వజ్ఞుఁడు, జన్మజరాదూరుఁడు, అనంగుఁడు,
 కృత్యాకృత్యపిరక్తుఁడు. ఇట్టిముని తప్పక బ్రహ్మచర్యానవస్థికుఁడు గాని

యింద్రియసుఖము లనుభవించి దౌర్బల్యదారిద్ర్యయత్యాశ్రమాదులవలన సంగ సుఖమును పరిత్యజించి హృన్మాస్థానభిజ్ఞుఁడు నన్నుష్టరాగుఁడను బిరుదములు వహించినవాఁడు కాఁడు. | చీనులలోఁ బ్రఖ్యాతు లగు మల్లికార్జునులు మూపురు గలరు. గృహస్థుఁడై పుత్ర త్రులనుగాంచి యనేకశిష్యకోటిక ద్భుతమహత్త్వములు చూపిన భృంగిరిచియపచారమగు పండితారాధ్యుఁ డొక్కఁడును, జతుర్దిక్కులకధిదేవతలగు శైవాచారగురువరంపరలో యామ్యుదిక్కులకాధి పులలో వానప్రస్థాశ్రమవర్తియగు యోగిమల్లికార్జునుఁ డను నతఁ డొక్కఁడు. ఇతఁడు చాలఁ బ్రాచీనగృహస్థుఁ డగుటచే మనకాలమునకుఁ దగిలి వచ్చువాఁడు కాఁడు. తపోరాశి శిష్యుఁ డై చోళరాజులచేఁ బూజితుఁడై కాలాముఖ మతస్థాపనమున కాదికారణ మనఁబడిన మల్లికార్జునమహాముని మూఁడవవాఁడు. కాలాముఖ మతాచార్యు లెల్లరు బ్రహ్మచారులు. ఈమతము ప్రారంభమున నెచ్చట నుండెనో కాని క్రీ. శ. 1050 లో నుండి వనవాసిదేశమున బలిగ్రామ మనుపురమున నెల కొన్నది. అందే బౌద్ధజైన మతములును బ్రఖ్యాతము లయ్యె. పుదుకోట సంస్థానమున నుండుకొడుంబాలూరు (ఆంగ్లేయభాషా పర్వక్రమమైనముచేత మోస పోయి స్థలాంతరమునఁ గదంబలూరని పేర్కొంటిని) గ్రామమున నుండుమూ వర్కోవిలు శాసనములలో విక్రమకేసరి యను చోళరాజు తపోరాశి శిష్యుఁ డగు మల్లికార్జున మహాముని నత్యధికముగా సంభావించినట్లున్నది. విక్రమకేసరి పూర్వులు చాళుక్యవల్లవపాండ్యుల జయించినవారు. మల్లికార్జునుఁడు మధురా పురాగతుఁడు. అతనిపేర రాజు మతమును గట్టించెను. కుంభమేఘపురమున మల్లికార్జునమతమును శైవశాక్తేయమత మొకటి గలదు. కొడుంబాలూ రొరయూరు పురమునకుఁ గొంతసమీప భూమిలోనున్నది. ఈవిక్రమకేసరి వీరపాండ్యుని జయించియున్నందున, క్రీ. శ. పదియవ శతాబ్దపు బూర్వార్థములో నుండెనని శాసనపరిశోధకుల సాంవత్సరిక ప్రకటనములో రాయబహద్దరు వెంకయ్యగారు లిఖించియున్నారు. కృష్ణాతీరమున బీచవల్లి గ్రామశాసనములోఁ జోడబల్లి దేవుఁడు విజయయాత్రలోఁ గృష్ణాతటమున నుత్తరాయణ పుణ్యకాలమున విశ్వ నాథదేవునకు క్రీ. శ. 902 లో భూదాన మిచ్చినట్లున్నది. చోడబల్లి పాకనా పిరుపడియొక్క వేయిటి కదీకుఁడని కుమారసంభవమునఁ గలదు. బీచవల్లికిఁ దూర్పున 50 మైళ్లదూరమునఁ దుంగాతటమున నలంపుర మను మహాక్షేత్రము కలదు. అందులో ననేక శాసనములలో సూర్యరాశి, తపోరాశి, తేజోరాశి, కాశి రాశి మొదలగుతామలకామము భాచారులకుఁ బాశ్చాత్య చాళుక్యరాజులు బహు

విధ సమ్మానము లొనర్చి నట్లున్నది. చారివిగ్రహములు సహారము మూలస్థానములో చారిచారి పేరులతోఁ గలవు. ఈ ప్రదేశము శ్రీశైలమునకుఁ బ్రవేశమద్వారమనఁబడును. మధుర సమీపములో నుండు సిద్ధదై భ్యాత్రివహించిన మంథాన భైరవుఁడను శివాగమాచార్యుఁడు కొంతకాలము శ్రీశైలములోను నలంపురములోను వసించి తత్ప్రదేశములలోని సిద్ధాక్షధులఁ దనయానందకందముతో వివరముగాఁ జేర్చొనియున్నాఁడు. అలంపురమున బ్రహ్మేశ్వరుఁడును యోగీశ్వరియు (జోగు శాంబయు) ముఖ్యదేవతలు యోగీశ్వరి యష్టాదశ శాక్తేయ వీవాధిదేవతలతో నొకతె. మంథాన భైరవ తంత్రమున శివాద్వైతశాక్తేయరసవాద రహస్యములు వివరముగాఁ గలవు. అలంపురమును విస్తారముగా సంభావించిన రాజులు చాళుక్యులు. రెండవకీర్తివర్మ రాజ్యభ్రష్టుఁడైనప్పుడు రాష్ట్రకూటులు మాన్యభేట పురమున రాజ్యము చేయుచుండినను జాళుక్యరాజులు సొనుచులై యుండిరి కాని యనాచులైరి కారు. అలంపుర శాసనములలో మూడింటిలో బలవర్మ యనురాజు ప్రధ్యాతుఁడుగాఁ జేర్చొనఁబడెను. ధారావర్షిని రాజ్యకాలములో నున్నట్లు చెప్పఁబడియె. శ్రీశంకరపాదు లువనిషద్వాల్మీఖ్యులతో మూఁడుచోట్ల నొకబలవర్మను జేర్చొనెను. శంకర పాదులు శ్రీశైలప్రాంతములఁ గొంతకాల మున్నట్లు శంకరవిజయాదిగ్రంథములలో నున్నందున మహాశాక్తేయ వీరమగు నలంపురమును దద్దేవీపూజావరతంత్రుఁ డగుఁ బలవర్మను వారెఱిగి యుంచు రేమో యనునందేహము కలుగుచున్నది. ఈబలవర్మ చాళుక్యరాజు. బనవాసి దేశమునకుఁ బ్రభువు. చోళరాజులకు ద్వేషి. బళ్ళారిమంచల శాసనమున నితని మునిమునుమఁడు తనపూర్వవంశమును పఠించుకొనుచు "ప్రేమచ్ఛాపకృత్యవంశే సమజని నిహతా శేషశత్రుక్షితిశో న్యామోపేత.....హృద్యోద్యద్ధంపికాయాం సమకృత బలవర్మోధివః పట్టబంధం సంక్రామైకరతః పరాక్రమధనః కాంఠీప ముగ్రాహవే జిత్వా వీరగజేంద్ర దస్తయుగళం సంస్థాప్య నామాంకితం భృతాలంపుర నామధేయనగర బ్రహ్మేశ్వర స్వాగ్రతః సోయం తస్య సుతో హృదాయ దశవర్మాఖ్యః ప్రపంచోదయః ...,..." అని చెప్పె.

ఈ శాసనకాలము క్రీ. శ. 924. పీఠనిబట్టి చూడఁగాఁ జాళుక్య చోళ రాజులకు యుద్ధములుసహజముని తెలియుచున్నది. రాష్ట్రకూటులందఁజెక్కుండు చాళుక్యులు గొప్ప సేనావతులై యుండుట బహుశాసనములవలనఁజేలగలము. నాయభిప్రాయమున శాక్తేయరసవాద శైవాచార్యులెల్లరు మధుర, యానమలై,

అగస్త్యశ్రమము, శ్రీశైలము, నాగార్జునకొండ మొదలగు ప్రదేశములలో నుండి తమసిద్ధాంతముల నెఱకొల్పుచు వేదాచారము నేయుచు రసరసాయన శాస్త్రముల మహోన్నతినిఁబెప్పిరి. ఈశాస్త్రములు రోధింపఁగానగస్త్యుఁడు, భోగర్, కొంకణర్, నట్టముని, మొదలగు ద్రవిడులు రసరసాయన శాస్త్రములఁ జూపినమార్గములు చరక, సుశ్రుత, వాగ్భట, శార్వధరాది ప్రోక్తరసోపయోగ పద్ధతులకంటెఁ జాల భిన్నములైననున్నవి. శాంకరమతవ్యాచనమునకుఁ బూర్వము ద్రవిడదేశమున బౌద్ధజైనసంఘములఁ బ్రతిపక్షము వహించి హోరాచూచుండినది శైవమతము. దీనిలోఁ బెక్కు తెలుగు లుప్పతిల్లి కాపాలికమతముకంటె భిన్నమై రసవాద శక్తుల నమ్మి శివైక్యము చరమార్థ మనెచు శైవభేదముకలదు. దీని నగస్త్యుఁడు వన్నీరాయరమణులతో, భోగరు పీఠా యిరములతో కొంకణరు మువ్వాయిరములతోను రససిద్ధులగుటకు మార్గోపదేశము నేయుచు శివైక్యము పరమముగాఁ బ్రసాదిం చిరి. ఇట్టి సిద్ధులకాలములోఁ గేవలమర్థవాదులగు బౌద్ధజైనుల నోడింప శంకరు లద్వైతార్థమును వెల్లడించి మార్గాంతరమున వారికిఁ బరాభవము కల్పించి దేశము నందెల్ల షష్టాతస్థాచనము చేసిరి. అవక్రాంతమగు వైష్ణవము నురాపాన వర్జిత మగు శాక్తేయమును గూడ వారంగీకరించిరి. అంతఁ దత్తాలములోని శైవ మతములన్నియు నద్వైతము నాశ్రయించి ప్రబలుచునే యుండినవి. తరువాత మూడునూలు సంవత్సరములకుఁ దివర రామానుజమతము లోకవ్యాపక మయ్యెను. కేవలశైవము ద్రవిడదేశోద్భూత మనియు వైష్ణవమత ముత్తరము నుండి దక్షిణమును జయించుచు వచ్చిన యాచ్యులవలనఁ బుట్టిననియు నాయభి ప్రాయము. ఇట్లద్వైతము జీవాత్మవై సాంఖ్యయోగవై శేషిక బ్రహ్మసూత్రముల కనుగుణమైన శైవమతాంతర్భేదములు నెలకొన్నకాలములో మల్లికార్జునుఁడు ప్రఖ్యాతుఁడయ్యెనని కుమారసంధవ కావ్యపక్షనము వలనఁ దేలుచున్నది. వీర శైవము బసవేశ్వర పండితాచార్యుల వలన నియమితమై లోకవ్యాపకమై సూతన స్మరణమును బొంది సంఘములోఁ గొంతభాగము నాకర్షించుకొనెను. కాని యనాదిగ శైవమతము కాలము ననుసరించి భేదములు చెందుచుండెను. మొదల శైవము పాదపతము, శైవసిద్ధాంతము, యోగశైవము, రసశైవము, అగమ శైవము, కాపాలికము, కాళాచూడము, చాకులము, నకులీశము, వీరశైవము మొదలగు బహుభేదములఁ జెందెను. వీనిలో లాకులమునకే నకులీశ మని వివారములు వెల్లిరి. పాదపతము, కాపాలికము, రౌద్రము లని శైవాగమము లోనే చెప్పఁబడియె. “పత్మ్య తస్మాంజస్మాత్” అను సూత్రముక్రింద

శ్రీ రామానుజాచార్యులు “తన్మతానుసారిణ (పశునతిమతస్య) శ్చురుర్విధాః కాపాలాః కాలాముఖాః పాశవరాః తైవాశ్చ ఇతి, సర్వే షేతే నేమపిపృథ్వాం తత్త్వప్రక్రియాం... కల్పయంతి... తథా కాలాముఖా ఆపి కపాంపాత్రతోఽన శపథస్యస్నాన తత్రాశన లగువధారణ సురాకుంభస్థాపన తవాధారవేదపూజాదిక మైహికాముష్మిక నకలఫలసాధనమభివధతి” అని కాలాముఖుల గాపాలకులతో నేడనుగాఁ జెప్పెను. కాని కాలాముఖులు వేదవాక్యాలు గారు. కాపాలకాలాముఖమతములు మొదట శ్రీశైలముతోఁ బ్రబలె ననుటకు మాంత్రిమాధవమునఁ గపాలకుండలయుఁ దత్పాంతముతోనిదని భవభూతి వదించెను. కాలాముఖులకు మహావ్రతు లను నామము నాసికబలిగ్రామాలంపుర శాసనములతోఁ గంపు. మహావ్రతమని యాశ్చర్యలతోఁ బొందెరికమునకు నామాంతరమైనను గాలాముఖ బ్రహ్మచర్య కాపాలిక వ్రతమునకు సంకేతనామము. కుమారసంభవమున నీసనిషిషయమై “హరికంకాలము చేతిముద్ర వివిదేంద్రాస్థుర్ నుమాషావళత్। గరళం బభ్యుపహార మంతకతనుజ్జారంబు మైహుఃత దంకచహసీను శిరఃకపాల మురువిజృంభాత్రగా విశ్వసం। హరువర్తింతు మహావ్రతోపహతి నేయంబూన నీప్రాప్తియే。” ఇది రతిమన్మథునితోఁ బ్రసంగించిన వాక్యము. మారమద ప్రహరుడగు శివావతార మర్జికార్జునునకును జెల్లుట యాశ్చర్యము కాదు. సురాకుంభస్థాపనాదులకుఁ గుమారసంభవమున, “అందకౌందబు నుభపాన గోష్ఠికింజొచ్చి మండలార్చన దీర్చి ... సుగంధాసవంబులు...చషకంబుల నింది హర్షించి. మ. శివు గౌరీసహితంబు నన్యనములం జూతించి మైతెంచి భైరవు యోగీంద్రులఁ గొల్చి యోగినుల వీరవ్రాతమున్ వన్నియా। నవనాథాదు లనాది సిద్ధులకు నానందించి విందిచ్చియా। నవపాత్రల్ నతులర్థి నెత్తుకొని యాస్వా దించి మోదించుచున్” మొదలుగ వర్ణించఁబడియె. కాలాముఖులు మోగమార్గము నవలంబించి యష్టాంగములును గ్రహముగా ననుష్ఠించుచు. బలిగ్రామశాసనములొన “వరకాలాముఖచక్రవర్తిమసి దివ్యజ్ఞాని”... “వామశక్తిదేవరతవః ప్రధావము మం నోడి యా మహాసుభావరయమనియమ స్వాధ్యాయధ్యానధారణ మౌనానుష్ఠాన జపనమాధి శీలసంపన్నరుం యష్టాంగయోగనిష్ఠాప్రతిష్ఠితవైష్ణికచాత్ర సంభన్నరుం... కవిగమకెవాదివాగ్మిప్రముఖవివిధ విచ్ఛజ్జనానందకారణ జంగమ కల్పభూజయం వేదాంతసిద్ధాంతాగమవత్తరక్కినకలవ్యాకరణ నిర్మలకాస్త్రావ్యుదేక కాస్త్రార్థ నిర్ణయనిర్ణిక్తరుం.. ణ్ణ్|| యః పర్వరాజః పోనిరపుణ్యక్రికైకాంతానభోఽపి బుధచంద్రసూతాస్వితోఽపి సీతప్రియోఽపి యతి రిర్యభిధీయమానః శ్రీగౌతమో

ముని రక్షా ద్భువనే విచిత్రం” అని యొక్కానొక కాలాముఖాచార్యుని వర్ణనము గలదు. ఈ లక్షణములు కృతిపతియగు మల్లికార్జునకును గలవు. శివునిరచన్ను వర్ణించునప్పుడు “వద్మాసనస్థుడై భావించి శోషణదాహనపావనతర్పణముల దేహోదయాత్మప్రతిష్ఠలు విధియించి యాగమరీతి బ్రహ్మాంగవర్ణ విన్యాసములు దీర్చి విమలాత్మదీపంబు ప్రణవసంపుటముగాఁ బ్రజ్వలించి వడి బాహ్యవర్తనలో విడిచి ప్రచ్ఛాహారగతి మనస్సంతర్ముఖము సేసి తన్నుఁ దానె కాంచి తన యందుఁ జేతోలయంబు సేసి నిశ్చలాత్మయోగ మయసుఖామృతాబ్ధిమగ్నుడై పరదుండు నిరతిశయసమాధినిష్ఠ నుండె” అని యోగమార్గధ్యానము వర్ణింపఁ బడియె. ఇందు నుదయ మనఁ బ్రాణము, బ్రహ్మాంగవర్ణములు శైవాగమమున సుప్రసిద్ధము. మూలబీజాక్షరములలో శివాంగము, బ్రహ్మాంగము, విద్యాంగము లని మూఁడుభాగములు. “బ్రహ్మాంగంచ తతః శ్రుణు ప్రథమా త్పంచమనాని బ్రహ్మాణీత్యుచితానివై” అని తల్లక్షణము. పార్వతీయ “ఘోరతపఃము సేయఁ దొడంగి... నిరాహారాది మహాతపోవ్రతంబుల...ప్రాణాయామ ప్రచ్ఛాహారధ్యాన ధారణజపసమాధులనుషడంగ యోగంబుల మనోవాక్కాయకర్మంబుల” ... నిష్ఠఁ బూనియుండె. అవిద్యయనుమాయ జయించి తాను శివుడై యై సాయుజ్యము సుపాసకుడు చెందు ననుట యీ మహానుభావము. కుమారసంభవమున “తాన సమస్తములోఁ దనలోనన సకలంబు గలుగ లోనను వెలియుం దాన యయి తనకు వే అనఁగా నేమియు లేక తాన కలిగి వెలుంగున్” “తలఁపనని తలఁచి యించుక దలచుడుఁ దలపంగ లేక తానును లే కప్పలుకులును లేక యెప్పుడు కలిమియ పొడవైనవాడు గదిరి వెలుంగున్” “దనుజేంద్రు మాయ లన్నియుఁ ద్రినమనసురుశక్తి గని యదృశ్యంబయ్యెన్. వినుతాత్మజ్ఞానంబునఁ దనరుమహామాయ చెమవిధంబునఁబోలెన్.” “దొరకొనునింద్రజాలమునఁదోచిన రూపము లింద్రజాలమం దలయంగ లేక చూపరకు నన్నియునిక్కమవోలే నైనయ ద్దొరవుగఁ బాపహృత్తికుల కెప్పుడు ద్రవ్యములెల్ల మిథ్యలై నిరతము చూడ లోకులకు నిక్కములై చనుభ్రాంతిపెంపునన్.” క॥ సుజ్ఞానయోగతత్త్వ విధిజ్ఞుల్ భవబంధనములఁ ద్రెంచుచు భువిలో నజ్ఞానపదముఁ బొందక ప్రాజ్ఞుల్ శివుఁ గొల్తు రచలభావన దవులన్॥” అని యిత్యాది భావములచే శివాద్వైత సిద్ధాంతము సూచింపఁబడియె. శ్రీకంఠ శివాచార్యులు తమ భాష్యమున జీవాత్మ పరమాత్మలకు, బ్రత్యేకతఁ జెప్పి విశిష్టాద్వైతములోని దానభావము సూచించిరి. పండితారాధ్యాదులు నెలకొల్పిన వీరశైవమున జీవాత్మ పరమాత్మ భావనలోను

మాయాకల్పములతోను భేదములుగలవు. వీరి శైవదీక్షాప్రశంస యెందును మన కావ్యమునఁ గానరాదు. కావునఁ గృతివతి మల్లికార్జునుఁడు కాలాముఖమరస్థాపకుఁడే యని నా యభిప్రాయము. పండితారాధ్యచరిత్రమున నతని ననుసరించుకొంటుంటే నన్నెచోఁకుఁడు రాఁడయ్యె. పాల్కురికి సోముఁడు పండితమల్లయ యనియే నవిశేషణముగాఁ జెప్పుచుండును. నన్నెచోఁడుఁ డెక్కడను మల్లికార్జును నకుఁ బండితశబ్దమును జేర్చినవాఁడు కాఁడు. పాల్కురికి సోముఁడు పండితారాధ్యునిగూర్చి పుత్రపౌత్రసంతతికలవాఁ డని వర్ణించెను. డెక్కడనవోలె కామినేని యెల్లారెడ్డి కంకిత మీయఁబడిన బ్రహ్మాత్తరఖండమునఁ గృతికర్తృగురువు లింగనారాధ్యుఁడు పండితారాధ్యుని పుత్రపౌత్రసంతతితోనివాడైనట్లు చెప్పఁ బడియె. ఇట్టికారణములు వెక్కు లూహింపఁగా గృతివతియగు మల్లికార్జునుఁడు భృంగియవచారముగు పండితారాధ్యుఁడు కాఁడనియు, శ్రీశైలప్రాంతమునఁ దవస్సుచేయుచు నలంపురమున మరమురు గట్టుకొని శైవమతమును నెలకొల్పుచుండినవాఁ డనియు తోచకమానదు.

చోళరాజులకును చనవానిదేశపు జాతుక్కులకు యుద్ధము లగుచుండె నని శాసనము చూపఁబడియెఁగదా. ౯౭౦ క్రీ. శ. ప్రాంతములకె రాష్ట్రకూట రాజ్యలక్ష్మి ప్రాచీనచాళుక్యసంతతివశ మయ్యెను. ఆర్జును చోళరాజులు మాటి మాటి కలంపురీప్రాంతముల దండెత్తివచ్చుచుండఁగా గాలాముఖమరార్జులు బలిగ్రామ మగు దక్షిణకేవరశ్మేత్రమున రాజనమ్మానమును బడసి మరము నిర్మించుకొనిరి. మరచాచ్యుల వరంపరయు రాజనమ్మానమును స్వనామాంకిత కావ్యములవలనను శిలాశాసనప్రశస్తి వద్యములవలనను లోకవ్యాపక మయ్యె. కుమారసంభవముతో నాల్గవయాత్రాసాంతమున నంకితాంకపద్యమగు “హరహా సారాశంగంకాత్యమలజల మరాశాష్టసిహారధాత్రి ధరకర్పూరేంచుకాకోదరవర పతివిగ్ధంతివక్షీరసిరా కరముక్తాహరకుందోత్కరరజతశరత్కృష్ణుచిచ్ఛోతకీర్తి శ్వరునాత్మారాము పాణిపదు వరగురు సర్వజ్ఞు నజ్ఞానదూరున్” అను పద్యము కాలాముఖమరమునకుఁ బ్రకృనుండు జైనమతముతో “హరహాసారాశంగంకా జలజలచువాసిహారసిహారధాత్రి ధరసిహారాచుతా రావనిధర శరదంభోధరక్షీర సిరా కరరాచాధారతీద్రిగ్రదనిరదనపియూషడించీరముక్తా కరకుండేంద్రేభహం సోజ్వలవికదయశోవల్లభం శాంతినాథం” అని కొంచెముమాయుతో నగవడుచున్నది. ఈ శాసనము త్రైలోక్యమబ్జునికాలముతోనిది. జైనకవులు శబ్దార్థ

చౌర్యమునకు వెనుదీయ రనుటకు సహస్రప్రయోగములు గలవు. జినగేసుని యాదిపురాణమున, “అహితరమ్భావిషయా” “దైవాద్విషాంతరాత్” మొదలుగ భారవి శ్రీహర్ష భాణకాళిదాసమాభూషులనుండి వెక్కువారములు గైకొనఁబడియె. వర్ధమానపురాణమున మహాకవి యనగుఁడు మాఘనిభావములు దొంగిలుకొనె; కాళిదాసుకంటె నూజుమడుగులు తాను మహాకవియని చెప్పకొన్న పొన్నఁడు శాంతిపురాణమునఁ దపించుమతీ స్వయంవరపుట్ట మంతయుఁ గన్నడించుకొనియె. మజీయుఁ బూర్వకాలమున నిప్పటివలెఁ గాక రాజాస్థానములలో బహుభాషా వేడులగు పండితు లుండిరి. భాషాంతరములలోని నూతనభావములఁ దమతమ భాషలలోకి నెక్కించుకొనుట వింతకాదు. కృష్ణరాయనిగభలోఁ దిమ్మిట్లు తిక్తన భారతమునే కన్నడించెను. దేవరాయనిగభలోఁ దిండిభట్టు సంస్కృతాంధ్రద్రవిడ కవియై యుండెను. రుద్రదేవునిగభకు మహాకవి కంటఁడు పచ్చియుండినట్లు తెలియుచున్నదిగదా.

ఇల్లిగ్రామకాలాముఖమకగురువరంపర చూడఁబర్వతావళి గౌతమముని శిష్యువంశ మనియు నిందు శ్రీశైలవాసి గురులగు కాలాముఖులకుఁ బర్వతావళు లగునామము కాకతీయ శాసనములలోఁ బ్రిభువనమల్లరుద్రదేవ శాసనములఁగలసి వచ్చుటయు నూహించఁగాఁ గాలాముఖగురువులు మొదటి శ్రీగిరి, యలంపురము ప్రాంతముల నుండి చోళరాజుభాటుల కుల్కిన చాళుక్యరాజుల నాశ్రయించుటచే దక్షిణకేదార మగుఁ బల్లిగ్రామమున నెలకొనినట్లు నాకుఁ దోచుచున్నది. ఈ శైవ గురువు లెల్లరు మధురాప్రాంతములవా రనుటకు శాస్త్రేయరసవాద ప్రథమా చార్యులెల్లరు తద్దేశస్థులనుట తోడ్పడుచున్నది. కుంభజుఁడు తిరుకుత్తాల త్పేత మగు త్రికూటగిరిలో నింక నున్నాఁ డనుటయు నతని పన్నీరాయర మను రస వాద శైవాగమ గ్రంథము మంథానభైరవాది మహాసిద్ధులకు మూలమగుటయు స్పష్టసిద్ధము. మర్రికార్జునుఁడు “కుంభజతత్త్వజ్ఞుఁ” డట. నన్నెచోళుఁడు రస వాదశాస్త్రమునఁజూపినపాండిత్యము రసరత్నసముచ్చయ్యాదికృతులలోనిది కాక కేవలతచ్ఛాస్త్రాంతర్గతమైనది. “రసరసాయన నిర్ణయ ప్రవాహనూనగంగా ప్రవాహాశీతరము లవర” ఇందుఁజుండ్రోదక రసోదక విషోదకాదీరసాయనము లని యర్థము (నూరుఁడు రసార్ణవమున రసాయనభంజము). “ఇనుము రసం బులో నుడుగ వెప్పుడు నూనినఁ గాని కాదె కాంచనము” అష్టాదశసంస్కార పూత మగుచున్నదను ప్రవచావ మగు వక్షశీలలో సంస్కృతమైనది కావున

నెనుము శబ్దాదిచేతలచే బంగార మగునని రసరత్నాకరమున వాచఖండమునఁ జెప్పబడియె. “వరమౌషధిప్రభాధానురం బగుఁ గాని దుస్త్రుణచోటి విద్యుతము గాదు” “పాచుఁ దమ మోషధీప్రభాధాని” ఇందుఁ దృణజ్యోతి మొదలగు లత లూహ్యములు. (చూ-కైలాస కారకమున దివ్యోషధీ లక్షణములు). “వరుసవే దులఁ బొంది హరికాంతశిఖిఁ గ్రాఁగి కనకంబు లగునయస్థాంతశిలలు.” వేధలు స్పర్శవేధ, ధూమవేధ, శబ్దవేధ, కుంతవేధ అని నాల్గువిధములు. స్పర్శమాత్రమున వేధించునది కావున స్పర్శవేధి. చామ్రశిలపై రసౌషధమును వత్తిలో గూర్చి వెలిఁగించినఁ దామ్రము బంగారమగుట ధూమవేధి. నోట రసౌషధము నుంచుకొని తప్తాయనతామ్రముల నినుపగొట్టములో నూడినవేధించునది శబ్దవేధి. ఈ శాస్త్రమర్మముల నన్నెచోఁడు డక్కడక్కడ నూచించియున్నాఁడు. పైఁ జెప్పినయంశముల నన్నియుఁ గ్రోఁచికరించి చూడఁగా నన్నెచోడుఁ దొరయూరి నేలుచున్నవాఁడనియుఁబాకనాటి నేలుచుండి కృష్ణాతటమున - క్రి. శ. 902 లో శాసనములోఁ బేర్కొనఁబడిన చోడబల్లి కుమారుఁడనియు విక్రమకేసరి సంఖా వించిన మల్లికార్జునునకు శిష్యుఁడనియు వనవాసిదేశపుఁ జాకుక్య సామంతులతో యుద్ధముచేసి మృతించెంచి యుండవచ్చుననియు, మల్లికార్జునుఁడు కాలాముఖ మతస్థాపకుఁడు కావున నతని శిష్యవరంపరలో సోమేశ్వరుఁడు దక్షిణ కేదార మునకు మతము దరలించెననియు, దరువాత నేరేరామి బసవవంశిరాధ్య సోమనాథాదులవలన వీరశైవ మంకురించెననియు నామనస్సున కుచ్చోభన మగు చున్నది. కుమారసంభవ కలావలసముల మొదట సప్తర్షణుఁడువాహించెను. పెద్దన, రామన, గణపవరపు వేంకటకవియు నీగ్రంథములలోనివచ్చుము లుదాహరించిరి. మదికిసింగన, జగన్నాథకవి, ప్రబంధమణిభూషణకారుఁడు తమ పద్యసంచయములలో నన్నెచోఁడుని పద్యములు గైకొనిరి. జక్కన, కృష్ణకవి, తెన్నాలిరామలింగుఁడు స్పష్టముగా భావచౌర్య మొనర్చిరి. నన్నెచోఁడుని యత్య పూర్వభావములు మల్లినాథశ్చరాణ జగన్నాథవిజయాది కర్ణాటక కావ్యములచో మార్పు లేక యున్నవి. వీనికృతులు కర్ణాటదేశమున వ్యాపించె ననుటకు నంది యము లేదు. దక్షిణకేదారమున “హరిహరికమలాసనవీరరాగ బౌద్ధాలయం” యులు గలవు. పరస్పర మతగురుస్పర్థచేఁ దత్తద్భందారముల సస్కృతాప్రాకృతు లుండుటయు నాశ్చర్యమగు కాదు. కుమారసంభవ ప్రతులలో నొకటి నాకు నైజామురాజ్యమునఁ బ్రాచీనగాననశోధనార్థము పోవుచుండఁగాఁ గర్ణాటదేశముననే లభించెను. తక్కినవి రెండును ప్రుథ్నప్రవిడదేశముననే యగపడియె.

ఇక నన్నెచోడుడు నన్నియభట్టదులకంటె బ్రాచీసరసుడని కుమార సంభవములోని వ్యాకరణభందోవిశేషాపూర్వవదప్రయోగములు సహస్రములు ముల ఘోషించుచున్నవి. ఇతఁడు దీర్ఘముమీదియరసున్న నెఱుసున్నగా వాడుకొనెను. “మూండుజగంబులను దీప్రముగఁ బరివృన్దబ్రహ్మాండము కాంచినకాంచన భండము” ఇత్యాదులు పెక్కులు గలవు. ప్రాసములఁ గాక నడుమను సైతము దీర్ఘముమీదియరసున్న నెఱుసున్నగా నుండుఁ గాని నేఁజికాలపుభాషావైశద్యము ననుగఁగించి యర్థానుస్వారముగా ముద్రించితిని. ఇట్లై, తర్గు, మర్గు, మొదలగు రూపములు ప్రాకృతములుగా దీనిలోఁ బ్రాసస్థానములలోనే ప్రయోగింపఁబడియె. నన్నియకాలమునకె “తగ్గు” అనురూపము వికృతి చెందెను. “తగ్గు మగ్గు” భారతప్రయోగములు నన్నియభట్టభాగములోనే కలవు. చన్నెచోటనికాలమునకుఁ బిదపగూడఁ గన్నడమున “మర్గు” అనియె ప్రయోగింపఁబడుచుండెను. “విజయ ప్రారంభదోశ్ మర్గిపో దదటశ్మాపనికాయపుష్పకచయం వ్యోమైకసంక్రీర్ణకం” అని బలిగ్రామశాసనము. చోళుని క్రొక్కారు, ఇక్క, క్రుక్కిదము, అక్కజము, త్రొక్కిన, ఒక్కడు, చొక్కు, ఉక్కటి, సుక్కిరి, క్రక్కిరి, నెక్కిరి, అక్కిలి, గ్రిక్కిరి, కర్కెక్కి, చొక్కి, తెక్కుల మొదలగు శబ్దములు గూడినప్రాసస్థానములు శోధింపఁగాఁ గొర్తారు, ఇర్త, కుర్తిదము, అర్తజము, తొర్తిన, ఒర్తడు, చొర్తు, ఉర్తరి, సుర్తిరి, కర్తిరి, నెట్తిరి, వెర్తిరి, అర్తిలి, కిర్తొని, కర్కెర్తి, చొర్తి, తెర్తుల మొదలగు భాషాంతరరూపములు గలుగుటచే నట్టిచరములె ప్రాసముల వచ్చుటఁ జోళుఁ డీప్రాచీనరూపములే యుపయోగించెనని తలఁచుచున్నాను. లేఖకులు నవీనరూపములు వ్రాసికొని ప్రాచీనరూపములు దోషము లని పర్ణించి యుందురు. “శా॥ ఆకొర్తారనురాజుమోల నిజరావానంతగేయాభ్రనా దై కాతో ద్యము” ఇత్యాది స్థలములఁ బ్రాసములలో రేఫాధిక్యము దోషము కాదని లాక్షణికు లంగీకరించిరి. ఏల? ప్రాచీనశబ్దములు కొర్తారనియె యుండఁగా గాలక్రమమున భాష చూటి క్రొక్తారయ్యె. అంతఁ బ్రాసవిరోధమునకు గతి యేమని రేఫసంయోగముచే దోషము లేదనిరి. ఇదియే దీనితత్త్వము.

నన్నెచోడుని క్రొంచపదమున యతి విచిత్రముగా నున్నది.

“చంచుల నాస్వాదించుచు లేదూం డ్లకరువుప్రియలకు నలందుచు మైరో-
మాంచము లోలిం గంచుకెళు బై పొడమఁగ నడచుచు బులిసములం గ్రీ-
డించుచు సంభాషించుచుఁ బ్రీతి బొలుచుచు జెలగుచు బొలయు సముద్య
త్కృంచగతుల్ పీక్షించుచు భాస్వజ్జ్వలనుడు శరవణసరసికి పచ్చెన్.

ఇందుఁ గంచసీనులవలెఁ బ్రతిపాదము రెండుభాగములుగా విభజింపఁ బడి కంచమువలెఁ బూర్వార్థమునఁ బ్రాసమును ద్వితీయార్థమున విశ్రమము మాత్రమే కూర్పఁబడియె. ద్వితీయప్రాసనియతమాత్రము నన్నియ తిక్కన కవి జనాశ్రయకారాది ప్రాచీనులు పాటించిరికాని యప్పకవి తన్మర్మము తెలియక వదలెను. తన్ని త్రిభంగి మొదలగు వృత్తములకును నీ నియమము కలదు. క్రౌంచపదము మాత్రాఫందమునఁ బడి శీర్షక మగును. ఎటన రెండవ, నాల్గవ, గణముల నాల్గమాత్రలుగా నుచ్చరించి కడపటి గురువు ద్రోవివైచి పూర్వ గురువు రెండుమాత్రలుగాఁ బఠింప సీన మగును. ఇట్లే తన్నిక్రౌంచపదములలో నుండి ప్రపజాతీర్షకము వుట్టె నని నందిభరతమునఁ జెప్పఁబడియె. రెండవ పాదము “మాంచములోలిగఁ గంచుకితం బయి పొడమఁగ నడరుచుఁ బులిసము లను” అను సీనపాదమగును. ఇందుఁ బూర్వార్థమునఁ బ్రాసనియతము, నుత్త రార్థమున విశ్రమమును గలదు ఇట్టి నియమములుగల సీనములు నన్నియభట్టు భాగములోఁ బెక్కులు గలవు. ద్రవిడభాషలోఁ దిరువాయ్మొళి యను మహా ప్రబంధమున సీనము ననుకరించుపద్యములలోఁ బ్రాసనియతయే కలదు. అట్టిదే ప్రాసనియత సీనములు నన్నియ ప్రయోగించెను. నన్నియకాలమునకే క్రౌంచ పదము వృత్తము కావునఁ బ్రథమాక్షరవిరతి ముఖ్యమని ప్రాసమున్నను రెండు విరమస్థానములు ప్రయోగించిరి. ఇది నన్నెచోళుని ప్రాచీనత కొక గొప్ప కారణము. చోళసేనక్రబంధమునఁ గృతికృతికర్తృవతిసామములు గుప్తములుగా లేవు. ఈ విధముగానే కన్నడమునఁ గవిరాజుమార్గ మను ప్రాచీనతమ కావ్యములో సీనియతి కానరాదు. ఈ మహావ యుద్ధవలఁ బుట్టెనని తోచు చున్నది. చోళుడు “నప్రాణంబై నవరసభావభరితంబై షట్త్రింశదలంకారాలం కృతంబై” అని కుమారసంభవమునఁ జెప్పటచే నతని కాలమున సంలంకారములు ముప్పదియూ అనియే యేర్పడియె. భామహాది ప్రాచీను లలంకారములు ముప్పదియూ అనిరి. దండి, పంచానాథ, విద్యాధర, మమ్మట, ఆచార్యులు, దర్పణకార, పండితరాచూడులు బహుభేదములగాఁ బ్రపంచించిరి.

ఇక శబ్దవిషయమున దీనిలో వాదిన పెద్దపదములు భాషలో నుండినవి. ఆంధ్ర ద్రవిడ కర్ణాటాదులు సోదరీభాషలగుటచే నొకదానిలో నస్తమించిన వేతొకట నిలుచుట సంభవించుటచేఁ బెద్దపదములకు ద్రవిడకర్ణాటకములఁ బ్రాచీన ప్రామాణిక కృతులలోనుండి ప్రయోగములు చూపిరి. కొందఱు

తద్భాషావాసన లేక నన్నెచోళుడు కన్నడములోనుండి శబ్దములు దొంగరించె నని పాండిత్యవైచిత్రీ చూపెదరు. దేశ్యపదము లన్నియు మూఁడుభాషలలోను గలవు. నే నపూర్వపదములకుఁ బ్రయోగము లిచ్చితిఁ గాని తిక్కన శంభు దాసాదుల పదములకు నవీనకర్ణాటకమున నుండి చెవులు చిల్లులువోవునన్ని ప్రయోగసహస్రములు చూపెదను. వీరెల్లరు కన్నడమునుండి దొంగరింప వలయునా? భాషలో నివి సామాన్యదేశ్యపదములు. మతియు విస్మృతపదముల మాట యట్లుండగా భాషలో మహాకవిఃసంభాషుగ నవతరించిన పదములలో సైతము చోళనియర్థము శబ్దోత్పత్తికి దగ్గజించి యున్నది కాని తక్కినకవుల యర్థము లక్ష్యకోచితో సంతరాంతరితమై భిన్నార్థము నాశ్రయించుచున్నది. ఆలుశబ్ద మిందు శ్రీహర్యాయముగాఁ బ్రయోగింపఁ బడియె. ఇల్లాలు, మగనాలు, జవరాలు మొదలగు వానిలో నాలు ప్రత్యయ మయ్యె. ఇప్పుడు భార్యార్థమున వర్తించుచున్నది. కంపుశబ్దము “కమ్మ” అను మూలమునుండి “కమ్మ” యను గుణవాచకమై “కంపు” అను తద్గితమై సుగంధార్థముననే వర్తించు చుండెను. నన్నియకాలమున సుభయవిధ గంధార్థమున వర్తించి నేడు దుర్గం ధముననే చెల్లుచున్నది. తనుపారు = చల్లినగు. ఈ యర్థము మాత్ర తృప్తిగా నను నర్థము కలిగెను. ఓడు = పాడిపోవు (పూర్వార్థము) = అపజీతుఁడగు — లక్షణార్థము. “పట్టాకిన వెల్లో” ఇత్యాదులఁ బూర్వార్థములోనే వాడఁబడియున్నది. కలిమి = ఉంచుట. సంచవ యని మాడెను. ఇట్లే దీనిలో శబ్దశోధనము సేసిన నవి ప్రాచీనరూపములై లక్షణ నాశ్రయింపక మూలార్థమునే యావహించు చుండును. నన్నియాదికృతులలోని విచిత్రవ్యాకరణప్రయోగములఁ దరువాతి లాక్షణికులును గవులును పవలిపెట్టిరి; లేక నూతనసూత్రములు గూర్చిరి. నేని యనుశబ్దము, అన్నీ, పువమీశ-ఇర్నాది విచిత్రప్రయోగములు భాషాంతరము లోను ద్రాచినకృతులలో నగపడుటచే నది తత్తచ్చబ్దములలోని విశేష మని యాహింపఁదగుఁ గాని సర్వస్థలముల నీ యనుశాసనము చెల్లదని యేర్పడినది. “తెమ్మరల్” మొదలగుచోట్ల తె = దక్షిణపు, ఎరల్, లేక, ఎలర్ అనఁగా గాలి-అని తెమ్మెరల్ మలయమారుత్థాములలోఁ బ్రాచీనులు లాంతముగానేక పదనముగాఁ బ్రయోగించిరి. తద్భావ మెఱుంగక బహుపదన భ్రాంతిచేఁ చెమ్మెర యని నడినరూప మేర్పడియె. వెనర్ (దాన్యవిశేషము), ఇరుల్ (చీకటి), మరుల్ (వెళ్లి), తిరుల్ (తిరుగుడు), ఎలం (దాల్చము), వసుం (లేత), తలిర్, చిగుర్, ఆంబ్ (మితి), పవల్, తడం (త్రాసు) మొదలగు పదములు

హలంతుములు కావున సంఘిలో దదనుగుణవికారములు చెందుచుండును. ఇట్లు శబ్దశక్తివిశేషములు శోధింపఁగా నితఁడు తప్పక ప్రాచీనుఁ డని యేర్పడును.

నన్నెచోళుఁడు తనతండ్రి పాకనాటిలో రాజ్యము సేయుచుండఁ దానొర యూరేలుచుంచినట్లు తెలుపుచున్నాఁడు. తెంకణాచిత్తుఁ డనఁగా దక్షిణదిశా సూచ్యుఁడు. ఇతఁడు దక్షిణదిశ జయించి యీపేరు గైకొనెనో లేక యితని పూర్వులు సహితము వహించిరో తెలియరాదు. పరాంతకుఁ డొరయూరు పట్టు కొనుటకుఁ బూర్వమే కుమారసంభవము రచింపఁబడెనో లేక పరాంతకుని నన్నెచోళుఁ డొడిచి రాజ్యమును గైకొనెనో స్పష్టము కాదు. పులకేశహర్షవర్ధ నాదులు పరాంతకులు గాలేదా.

ఈ కుమారసంభవము నన్నెచోళుఁడు గాక తద్దాస్థానకవియెవ్వడైనను రచించియుండునని కొందఱు అందురు. ఎవ్వఁడైనను విరచించినవాఁడు తప్పక మహాకవి. కవి యపతారికలో “అన్యతారకవితతు లనాదరించి! వెలయనత్యవి బుధ గురుబలమువడసి! యొనరదైవజ్ఞు నట్ల జుభోవయమున! దివ్యసుకృతిఁ బ్రతిష్ఠించుఁ దిరముగాఁగ.” అను పద్యములో “నన్యతారక” అనఁగా జుభేతర గ్రహములు. వితతులగుటకు వికృతులని యుంటియొప్పు. “అశుభగ్రహ వికారముల ననాదరించి” యని యర్థము. అర్థాంతరమున, అస్యుఁడగు తానుఁ డనుకవి యొక్క కృతుల నని యర్థము ద్యోతకము. ఇట్లే తారకపినామము 518వ పద్యములో మరల శ్లేషార్థమున వచ్చుచున్నది. వీఁడెవ్వఁడో యెఱుఁగ రాదు.

ఒకవేళ మనకవి ప్రాచీనుఁడు కాఁడయ్యెనేని కొంత యేమి? నన్నియా దులకుఁ బూర్వకావ్యములు రాజప్రోక్తములే వెలువడ నున్నవి. కావున నా వాదములమాట యటుండ నిండు. రత్నము లెంచు నెప్పుడు సృష్టిననేమి? చవులు గలవేని రాజభోగ్యము లగుఁగదా! సర్వవిధముల నిరుపమాన మగు నీ కావ్యరత్నము కవి యెవ్వఁడైన నెప్పు యుండినను సర్వజనాదరణీయమే. “వక్త్రః ప్రామాఞ్యతో దేవ వచః ప్రామాఞ్మ మిష్యతే! స హ్యుపన్యతరా వ్యక్తః ప్రభవం త్యుజ్జ్వలగిరః” అని జినదేవుఁడు చెప్పినట్లు వక్త్రమించవులు బొగ్గు లలోఁ బుట్టునా? అప్పుణ్ణుఁడగు నాచిన్ద్రుఁడ డజ్ఞానముచేత లేఖకచోటముల గుఱించి ముద్రింపఁజాలకున్నను గేవలము తాళపత్రములలోని పతనశ్రమమును

బోగొట్టి దీని సర్వజనహస్తగతము చేసినందుకే యిందుక సంతోషింతురుగాక. భాషలో గతివయాక్షరజ్ఞానము సంపాదించిన ఋణము నిమ్మహాకవి కీర్తిపునః ప్రకటనముచే బాచికొనఁ గలిగితిఁగదా యదియ చాలు నని పరమానందమునఁ బొందుచున్నాఁడను.

చెన్నపట్టణము.

మా-రామకృష్ణకవి.

౩౦ ఆగష్టు ౧౯౧౪.

శ్రీ

ప్రాచీన శబ్దాను శాసనక్రమము

క. వ్యవహారాచారాదుం నవనవతయ కోరునూత్ననాగరపల నీ.
నవనూత్రప్రాచీనాంధ్రవహో వ్యాకరణ మెంత నవ్వించునొకో.

1. సూత్రము.

భాషలో శబ్దములు ప్రాయశః హలంతములు. వ్యుత్పన్నములు తక్కు హల్స్వయంతాక్షరములు లేవు. పరస్థఋకారనద్యశరేఫము వ్యతిపాతవిధిచే (Metathesis) బాహ్యక్షర సంయుక్తి చెందు. హలంతముల కభావము పర మైనచో నికారోకారము లూతగా నగు. అనునానికాంతముల లూతగా నుకారము వచ్చునప్పుడు తల్లద్యర్థ తృప్తిహాక్షర మూతగా నాగమ మగు.

మలజ్, కాజ్, నలజ్, రాముజ్, వేజ్, అంన్, పమ్, గాలామ్, వలమ్, ఎడమ్, ఏమ్, వరమ్, చేయ్, కుదుర్, నుదుర్, అలర్, ఎలర్, కురుల్, ఇరుల్, కునెమ్, నేర్, వర్, తేర్, లోర్, మొదలగునవి హలంతములు.

తల్లి ప్రథమరుం చ్చితములు. వ్యుత్పిత లేఫ సంయోగమునను; పరమ్ (ప్రాతపి) ప్రాఁ. వర్చు = వచ్చు - లేఫరోపము. కొత్త × త - క్రొత్త. కిత్ × కొను = క్రికొను. కుత్ × కిదుముగ (కుణు - చగ్గెంచు) = క్కుచ్చుము = చచ్చుము. కత్తు = కత్తు, ఈ లేఫము కొన్నిచోట్ల లోపించును. అత్త × కిలి = అక్కిలి. అక్కిలి. నేర్ + చు = నేచ్చు, నేచు. తోర్ + చు =

తోర్పు (ప్రాచీనరూపము), తోచు. తోర్ = ఆగవడు. తోచు = అగవలుచు. త్రోవ = అగవలుచునది (రకారవ్యతిపాతము); కుదుర్, అలర్ - ప్రభృతి హలంతముల కూతగా నుకారమురాగా కుదురు, అలరు, అలవు - అలవి, తనివి - తనివు - మొదలుగానయ్యె.—

మలజ్, కాజ్: పరజ్, వేజ్, రాముజ్, అలన్, పమ్మ మొదలగు ననునాసికముల కూతగా నుకారము పరమై పర్గత్యతీయాక్షర మూతగా రాగా, మలఁగు, కాఁగు, పరఁజు, వేఁడు, రాముఁడు, అలఁదు, పంబు, గారాబు, గాలాబు, వనఁబు, ఛత్రఁబు, చామరఁబు, మొదలగురూపము లేర్పడియె. వనము, ఛత్రము - మొదలగు మువర్ణకాగమము ప్రాచీనభాషలోఁ గానరాదు. వనఁబు లనియె చెప్పనొప్పు. ఇట్లై వలమ్ = కుడి. వలఁబురి = దక్షిణావర్త శంఖము. (పురి యనఁగాఁ జుట్టికొనినది.) వలమురి - దుష్టరూపము.

3. ఇ ఉడలకు లఘుత్వగురుత్వములు గలవు. చజలు నిత్యదంత్యములు. ఊతగా నగునికారోకారములు లఘువులు. ప్రాచీనతరభాషలోని క్క కారమునకు మాటువచ్చు డకారము లఘువు. పాడు, కడుపు, పొడము, కోడి, ఏడు - మొదలగువాని డకారములు లఘువులు. ప్రాచీన శాసనములలో లఘుగురు డకారములకుఁ బ్రత్యేకాకృతులు గలవు. చేసి, చీమ, యిత్యాదుల చకారము సైతము దంత్యము కావుననె ప్రథమమీదను యాంతముల మీదను సకారమయ్యె. చేయ్ + చె = చేసెన్. మలయ్ + చె = మలసెన్.

4. పదములకు సంధిలేదు.

అతఁడిచ్చెఁమొదలగుచోట్ల లఘూకారాగమము రాకుండఁ గాని వచ్చి తోవము పొంద దయ్యె. ఏమ్, ఆద్, మత్, మొదలగుచోట్లు హలంతములు కావునఁ బరమగు స్వరముతో నూఁడుకొనియె. ఇందికారము లఘువుగాన పరమైన నాగమము రాఁజాలదు. పొలసాచు మొదలగుచోట్ల బొలయ్ + చు = పొలను = పొలసాడి

క్వార్థకేకారము భాషలోఁ బ్రయోగబాహుళ్యమున గురు వయ్యెఁ గాని ప్రాచీన తమభాషలో లఘువే యై యుండును.

5. అనునాసి కాంతములఁబ్రత్యయ శబ్దపర్వతములచే ననునాసికములు లోపించినచో నర్థోచ్ఛారణము వికల్పముగా నగు; అధునాతనభాషలో నర్థానుస్వార మగు.

మలజ్ $\times$ ఉ = మలగు. (ఇందు గకారాగమమై తేలబలికిన జ్ కు నర్థోచ్చారణమయ్యె. ఊడివలికిన మలగు అని యయ్యె.) కాజ్ = కారు. డాజ్ = డారు.

6. ఛాతువులు హంతములునుఁ బ్రథమాంతములును నగు. తుము న్నంతములు నప్రమి. వర్ (వచ్చు), చేయు, కొట్టు, కదలు, మునుకు, మునురు మొదలగు నమస్త ఛాతువులు ప్రథమాంతములు. చేయన్ = చేయుటయందు. కొట్టంబడియె = కొట్టుటయందు మునిగిపోయెను. (భాషలో నెందును గర్మణి ప్రయోగము లేదు. తినఁబడియె = తినుటలోఁబడియె)

7. మల జాదిఛాతువుల ఒకారమునకు యకారాదేశము వైకల్పికముగా నగు. ఉదా: - మలగు - మలయు, వెలుగు - వెలియు, నలగు - నలయు, డాగు - డాయు, అడయు - అడగు, ముసియు - ముసుగు (నష్టమయ్యె), కాగు - కాయు, చెలగు - చెలయు. మొద.

8. అడ జాదుల ప్రథమాచ్చునకు వ్యతిపాత మగు. అడగు - డాగు, అడయు - డాయు, ఆరయు - రాయు, ఆలయు - లాయు, అవియు - వేయు, (నష్టము) - వేగు, ఎలయు - లేయు, ఒరలు - రోలు, ఒజలు - జోలు, ఒరయు - రోయు, మొదలగునవి.

9. భూతార్థక విశేషణమగు ఇనప్రత్యయము “ఇత” తదృవము. పడిన - పతిత, చేసిత + ఎ (చేసినట్టునేను) = చేసితి. (చేసితి - ప్రాచీన తరరూపము)

10. ఇ - ఎ - ఇవి, ఎ - ఆ - ప్రాచీనతరరూపము, ఆ, ఆల్, ఆ - ప్రభృతి ప్రత్యయములు సర్వనామ వికారములు.

11. విభక్తులు మూడె. ప్రథమాద్విధియాషష్టుతె. తదితరవిభక్తి ప్రత్యయములు సంస్కృత విభక్త్యర్థవాచకములు పట్టివైనవచ్చును.

రామునిచేర = రామునియొక్క హస్తమువలన. తోడ = తోడునందు, కొజకు = తప్పువకు. (రామునికొజకు = రాముని తప్పువకు నని యర్థము.) కై = కు + అయి. వలన + మార్గముగా. కంటె - కంటట - ప్రాచీన రూపము. కనుటయందు - అని యర్థము.

12. కొన్నిచోట్ల గవలకును నరలకు నభేదములు. కురుల్ = చురుల్ = చుట్టలు - (ద్రవిడభాష) పనఁడు - పరఁడు, అనఁడు - అరఁడు - అప్రత్యయ గవాంతములకు వకారమునగు, మూగు - మూపు, నెగులు - నెవులు, మొద.

13. అల్లనప్రభృతుల యంత్యాచ్చేవార్థకమే. కాన (కాఁ × అ = అగు చుండఁగానే)

14. తీగచులకకార మకారము కాక యెత్వము కాదు. తీగ, సరిపణ, మరిపము, తిరిపము, గజ్జ, వీణ ఇత్యాదులకు నియాదేశము రాదు.

15. లఘూకార, సంయుక్తరేఖ లఘుడకారములకు సంయోగమున లోపనవర్ణత్వాది వికారము బహుళము. చిలుక - పూర్వరూపము చిల్ల, చిల్ (భాషాంతరములగిళ్), + ఇలేక ఉ = చిలి, చిలు; స్వార్థమునఁ గకారము. చిల్ల ఉకార మూఁదఁగా జిలుక. (ఇట్లే పదాంతములమీఁదిలఘూకారేకారములకుఁ బ్రత్యయములు పరంబగునపుడె యచ్చు లోపంబగు. లఘుడకారము మీఁది యచ్చునకులోప మగు కడుపు, పొడము మొ. కడుపు ప్రాచీనధాతువు - కఠ్రు = త్రోచివైచుట. పువర్ణకము కృదంతము. కడ్ + పు - ప్రాచీనరూపము వైకల్పి కముగాఁగడుపునగు)

16. రేఖాదినయోగముల లఘూచ్చారణ మగు.

17. ముందఱు ప్రభృతులు హలంతములు - ముందఱ యన నప్తమి,

18. తెలాదులు లకారాంతములు; గుణవాచక మగుచో నికారాగమ మగు. తెలి, వెలి, పలి, పలినాడు మొ. తెలాదులకు ద్విత్యలకారమునగు. తెల్ల, నల్ల, వెల్ల, చల్ల, పల్ల, పల్లనాడు, పల్లవెండ్రుకలు. తెలాదులఁదత్తితమునఁబువర్ణాగమ మగు. తెల్ + పు, నల్ + పు — చల్ + పు. ఉకారాగమము నవీనరూపము. తెల్పు, తెలుపు, వెల్పు, వెలుపు - మొద.

19. మలజ్ఞ ప్రభృతుల బ్రేరణార్థమునఁ జకారాగమము పరమగునపు డుచ్చారణార్థక వర్ణతృతీయాక్షరాగమము రాదు. మలజ్ఞ చు = మలఁచు

20. ధాతువులకు భావార్థకమున “ఉడ్” ఆగమ మగు. ఇందు డకారము లఘువు. చేయ్ × ఉడ్ = చేయుడ్ (ప్రాచీనరూపము). చేయుడు. (ఉకార మూఁదిన రూపము. ఇది నప్తమిలోఁ జేయుటయగుట. ఇదియ నేటిభాషలోఁ బ్రథమావిభక్తిరూప మయ్యె.)

21. తామ్రప్రభృతి ధాతువులకుఁ బూర్వ హాసములు తన్ను, తనుకు. అంధాక = అది తామ్రపక్షుడు.

22. రేఫస్థిష్ఠహల్వ్యర్థములకు నమనాతనభాషలో రేఫలోప మగుచో సువ ధాక్షరము హ్రస్వమగునేని సంయుక్తహల్లునకు ధ్విత్యమగు. ఉర్లు - ఉర్లు, నెజ్జెకు - నెజ్జు (నమిమించు) త్రొక్కు - త్రొక్కు, ఒక్కడు - ఒక్కడు (ఒక = ఒక) ఏర్రి - ఎక్కి (ఏత్ = ఎక్కుట.) కిక్కిన = క్రిక్కిన (కి = డగ్గరించు.) కత్తెర్రి = కత్తెత్తి, సుర్కిరి = స్రుక్తిరి (సురుగు = శుష్టించు. సురుకు ప్రాచీనరూపము). కర్కిరి - క్రక్తిరి. వెర్రిరి = వెక్తిరి (వెలిలోని లకారము రకారమయ్యె). నిర్దెడు - నిక్తెడు (నిలుకు - లేచినిలుచుట). నొక్కుడు - నొక్కుడు. (నొక్కుకు - నుక్కుకు - నుక్కునూచుట). [నన్నెచోళుడు రకారయుక్తముగానే ప్రయోగించి యుండునని గ్రంథశోధన వలనఁ దెలియు చున్నది.]

శ్రీ

ల ఘు టీ క

ఇందు శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటుస్థములు కానిప్రాచీనశబ్దములకు నర్థాంత రముగల శబ్దములకును భాషాంతరప్రయోగముల ననుసరించియు సందర్భో చితముగాను శబ్దమువ్రాయఁబడును. దీనిలో నుద్యతమగుసంఖ్య రెండవభాగము లోని పద్యములసంఖ్యను వెలుపును. 4. క న్నెజింగి = జాడఁదెలిసి. “ఎండక న్నెలుగనియెలహవిమోకల” ఉద. ఆ. ౨. ౩౮. 6. తప్పజూచు = నిర్ణయ ముగాఁ జూచెడు. పలువడుడు = అలచుట. 7. నెజి = పరిపూర్ణత. 8. సావి = సవి = అనిర్ణయతో. 9. నెవులు = చలించు. వెచ్చుటతీగలు = జ్యోతిర్లతలు. పూర్ణిమారాత్రులలోనే యిటునటు పొలయుచు వెలుగుచుండెడులతలు. కంపు = కమ్మనివాసన. తెమ్మెరలు (తెం + ఎరల్) పక్షిజన్మగతి. ఇది యేకవచనము. తెమ్మెర యనురూపమసాధ్యు. 10. చెజ్జాహారము = అమృతము. 11. మెలు పు = సోకుచూర్మము. 12. పంకోట = ప్రేమయనుదర్శమున. దొరయ్య = సమానము. “కావగుణకావ్యైరే” గదా. ఆం. ౩.

గెవతొ (కెవతో) = సహచర్యతో. 16. ముందలు = పురోదృష్టి. చించము (భేదము) = విలుగుట. దేసి = అంచము. 18. లక్తకా = లక్తుక. 19. ఆరో హిహ్యవరోహిణులఁబై సేయున నంగవర్జనము సేయఁబడియె. తావగొనక = నిర్వోపక. “వారణసేయఁ దావగొనవా” శ్రీనాథునినప్రశతి. “తల్లడంబునం దావగొనంగ లేక” నిర్వ- ఆ - ౮. 22. సురగజ్జలు = మ్రోయుచున్నమువ్వలు. ఘర్జరములు = గజ్జలు.

25. ఆయగంబు = చప్పరము

34. పొందులు సంగతులు. 36. జల్లికొంగళ్ళు = కుచ్చులు కట్టిన చిన్నగొడుగులు. 42. వాతపూరణములు గాలితో నింపి తలగడలవలె సౌధా గ్రముల ప్రేతాదఁ గట్టఁబడినధ్వజవిశేషములు. “వాతపూరణంగళిం నొందంతె దెనె దెనెగె పొంగువగొగెగళిం” శూద్రకము. కలుషడగలు = కలిషడగలు = వీరధ్వజములు. (కలి = కూరుడు. షడగ = ద్వజము). 50. పూరణ = అలంకారము. 52. పోల్చిచూడుడు. “సరభసలీలఁగేళిసితసౌధము లొక్కట నిర్గమించి చ | త్రిరి నరనాథుమీదఁ బురిలేమలు లాజలు దోయిలించి చె | చ్చెర శరదంబువాహములు చించి బయల్పడు చంచలాలతల్ | పరిమితవృష్టి బిందువులఁ బర్యతరాజముఁ గప్పనాకృతిఁ” ఉదయ. ఆ. ౫.

56. ఒప్పుము = ఒప్పు. “విలాసమం మెఱసి దప్పువెనల్తొడ వాకె గొప్పమంపడ వెడగల్ల వావధుగె మంగళకారణ మలైభూషణం” పంపరామా- ౫-౧౪౦. 59. దువ్వలువు సన్నవలిపము. 61. తని + వోవు = తృప్తి యగు. తని, తనివి, తనివు — రూపభేదములు. 64. కౌపు = కానె.

65. నిర్వాణము = మోక్షము, నగ్గుత. “పగలఁ దొగిలెడివాని నిర్వాణి నొక్క తరుణకావసి” దశ. ఆ. ౫. 66. వెలిమిడి = విభూతి. చెలువంగ = పూచుంగ. వలగొంత = కుడిభాగమునఁ గొంత. మడఁది = స్త్రీ, “మడచియర మొలెయ నల్లదొడుడిచుచె” పితృకావతి. 81. పాల్ = భాగము. కల్లడి = పొంగు 83. లగ్గ = పూర్ణముగా. “లగ్గ బెగ్గలించు నగ్గలముగ” భార - విరా. 87. పోక = సంధ్యాకాలము (వేగుబోక = ఉదయసంధ్య.) 91. ఒడఁగూడి రాకకు = సమ్మతించివచ్చుటకు. 95. పిలుఁ చెక్కిన = వెనుకకుఁజిక్కిన. 99. ఘడిసిన = పూసిన. 101. సన్నలువాఱ = (కరచరణాది) సంక్లలు సేయఁగ,

“ఓటవరిఁ గన్నఁ గూడఁ జనునూరక నన్నలుదాట నాడు..... జారధారు
 జిఁ “జై. ఆ-8. చప్పరించుచు = తడవుచు. “నీ నిల్లిం తొలగెందు చప్పరి
 సిదం మండ్లోదరీదేవియం” పంపరామా - ౧౪. ౧౦౩. 102 కూర్చువారికి =
 ప్రేమించువారికి. 105 జెల్పు = తెల్లవనము. “లలిత వశిత్రయం కిడదె బెప్పు
 ముఖాబ్జావోళి” అజితపురాణములోని గర్భవర్ణనము. 103 మేలిల్లు = శ్రేష్ఠమగు
 చున్న. 110 గొడగు — గొడుగు రూపాంతరము. “కుడై” యని ప్రవిడమున
 వాడుచురు కానఁగొడగు లనుటయే ప్రాచీనరూపము. 112 పాళియ = తట్ట.
 116 మెయికఱ = దేహములోని నలుపు (కళంకము). 118 దీని పోలికగల
 రెండువద్యములు పూర్వభాగము పీఠికానుబంధములలో నుదాహరింపఁబడినవి.
 120 వట్టింబిరా = ప్రారంభించునట్లాల్పిరా. “చుంచన వింటివో వినవో
 చున్నుఁకుడెకకీలాపురంబులోఁ । జంచల నేత్రలం బతుల శయ్యలపై రతికేళి
 రాత్రిపోఁ రింబి ప్రభాతకాలము పరిస్ఫుటమైనను దమ్ముఁ దార పఁ బ్రించుచునున్న
 వాడదె కుజీగత కుట్టుకంకకాహాన్” శ్రీనాథస్మితీవాధిరామము. 124 మూరి
 = చిత్తవిభ్రమముతో. సూరెలువాలు = పార్శ్వముల కొడుగుచుండె. 129.
 పొయిగారము = కరువు 130 మిగిలి = అతిక్రమించి.

136 దాడరము = దాచి యుంచుటలు. కట్టువాల్య = కట్టుత్రాడు పేను
 టకు. రా = రాతిలో. గంటు = గాయము. కలి = గంజి. కత్తిగొంటులు =
 కటారికత్తెలు. అత్తగంతు = లంజకట్టులగుంపు. “నేలయు నింగియుఁ దాల
 ముల్ గావించి” విరా - ఆ - ౨ “నేలకు మిండికిన్ దాచరి నేచ్చున నూత్రము
 వన్న మంచుఁ గుం । చాలను గొల్వఁద్రాక్కునక బాటనఁదేనఁగఁ జుక్కలెన్నఁ
 జఁ ద్రాచును నారలొల్పి నెగడఁ పడగండ్లను గుట్ల గట్టఁగాఁ బోలినమీకు నిచ్చ
 టికి సంయమి దెచ్చుట యేమిసోర్యమే. రఘు - రామా. ఆ - ౨. 137
 అల్లురు = బిటులు. 135 తక్షోపక = తోచివుచ్చుట సహింపఁజాలక. కను
 పలి = సంకోచము. 139 ఒడ్డించి = ప్రయత్నించి. అలములు = కలహములు.
 140 పురులు = భవము, వృక్షములు, వేషములు, ప్రవృత్తము. 141 తలపిండ్లు
 = తలవాడిండ్లు. కేనంబు = వ్యాజము = దంభక్రియ 142 కలువక = ప్రే
 మింపక. పురులు = భవము. పొచ్చువోక = హైన్యముపదక. 143 కోర =
 ప్రకృతుముడిచిన. మగలంజియలు = లంజలవలె మాయాయోచనచిహ్నముల
 ధరించిన మగవారు. కూలియాలు = దేశ్య. (= స్త్రీ). లోలుగొన = జల్పములాడు.

పాంచాలదేశస్థుడగు జాభ్రవీయుడు సాంప్రయోగికమున ననురాగ మృదూపచార రసానుభవమునె ప్రతిపాదించెను.

దత్తకుడు = కేరళదేశపు రతిశాస్త్రజ్ఞుడు వైశిక్యాచారము రచించి యందు వేశ్యానురాగచర్యలు నాయకునియొక కనుగుణముగానుంచునుగాక యని యాదేశించెను. కూచిమారుడు కూచిమారతంత్రమున మూడుపటలములలో మంత్రోషధాద్యోపనిషద ప్రకరణమునే మేలుగాఁజెప్పెను. భద్రాదులు నలుపురును నాయకులుగా గ్రహించుకొనఁదగు. బేటంబు = అనురాగము. కలుచు = ప్రేమించు.

పోల్చిచూడుడు. “నిజరూపరేఖల నెలఁతల పరిపించుచును గలభద్ర శాత్రువిటులు । పరిసినధనము లవ్వారిగా నొనఁగుచుదరుణులఁ గరఁగించుచు త్ర విటులు । మణిమంత్రములచేత నణుమధ్యలఁ గరంచుమగటిమి గలకూచిమార విటులు । వలరాజుకళలుండు సెలవుల భేషించి నతులఁ దేలించుపాంచాల విటులు । వరున నందఱు తమజాతివారి వారి । శాతపదనలఁ గూడి సంజాత మదన । కదనకేళివిహార సంపదలఁ బొదలి । మెదలుదురు వీటనధికనమ్మదము తొదవ.” కష్టవిలాసము ఆ - ౧. 147 సెగించె = రోతపడెను. 148. ఉరి = మంట.

151 అండురు = స్త్రీలు “స్త్రీలను ప్రేమించురా ? మఱుగు లేక నిన్నుఁ బ్రేమించుటయే దోషమని కోపించెదవు. స్త్రీ నాయకుడు మ్రొక్కినను గోపమును దేర్చుకొనఁజాలదు., అట్టిది దైన్యముతో మ్రొక్కుటయు కాక నిన్ను బతిమాలి సేవించుచుండఁగాఁ బ్రియవై నిట్లు వక్రత్వము సూపుట నీకుఁదగునా.” అండు రనుటకు “మలయాచలంబుపైఁ జిలువయిల్లాండురఫణరత్నములయందుఁ బ్రతి ఫలించి” కాశీ. ఆ-౧. “అనమయంబునఁ మగనించుడురు గన్బలు” నిర్వృత ౫.

153. అంచు = అజచును. 155 తక్కిన = వదలినయెడల. పురుడు వారి = సమప్రేమగలవారి. ఎడయైన = ఎడఁబాటు గలిగినపుడు. మట్టు = మందమగుచున్న. 156. విటవిదూషకాదులు క్రమముగాఁ జతురోక్తి పరిహాసోక్త్యాదులు భాషించుచుండిరి. 157 తనువు = చల్లదనము. తెలివు = తెలి. 158. కంపు = మంచివాసన. “కంపు గొనకయె కల్పవృక్షములపుష్ప! సౌరభం బిట్టి దని చెప్పఁ జాలువారు, కేతన, “పూవులకంపు మూర్కొనక” అర్థ.

159. రిమ్మల = రెమ్మల = ఉపశాఖలలో. చేయె = లజ్జ. 160. ఒట్టియ = ఒంటె. 162. “ఇంతెడుపంకమవ్యమున నెంచఁ దలంచెనుమీస రోలె నే. పాంకని భాస్యముండెఁ దలచారులఁ జేసెనహువువై” ఉ-అ-౨. 163. “ధనానక్తిచే వలచుట హరిద్రాదాగమవలెఁ ద్వరరో మాసిపోవును. విటుఁడు విచారి యైనను నిర్వాజితనంపద గలదేని రసభావము లుద్ధిపించు చుండును.” 164 కాన్పు = కనుట = పొందుట. “ఇది కలరానికాదు” హరి-ఉత్తరభాగము. 165. నిజము = స్థితి. కలదాఁక = నర్వకాలము. కలుపు = ప్రేమ. 166. వలను = చాతుర్యము. “చతురత్వమును రూపమును విద్యయుఁ గల శ్రీఁ బురుషుండు చన్నుఁ బ్రేమించునట్లు నడచుకొని రానును ప్రేమించెనేని చానికిఁ గామసుఖము సంపూర్ణమగు.” క. “తను చలచుకాంత! యేదని మనమునఁ దలఁచినను జేయుమగవానికి న! ద్వంద్వ విగ్రహముకొనిలి! చిరచిరమును ముదన కామధేనువు గాచే” ఉ-హరి-అ-౨. 167 “ధనము జ్ఞాంతర పుణ్యఫలము ననుసరించి యుండును. ఉత్కృష్టరసానుభవమునకు వెచ్చించుట ప్రవృత్తనాశన మునకుఁ గారణము గాదు.” 168 ప్రాలు = సౌభాగ్యము. “గృహస్థధర్మముం బఱగడ వైచి గోచికొని పాతెమహిల్లరు ముక్తి గల్గునేఁ దరికల నేదెంచ గొలుచు పాఠటికిం గలదే తలంపగన్” ఉ-హరి-అ-౩. 169. అందు = అందే మఱయు. వాలికల్ = వీటవాలుప్రదేశములు. చిక్కని = నన్నని. అక్షము = కన్ను. (ఇంద్రియార్థ మైనను లక్షణచేఁ గఁచెనునను పర్తించునని కొందఱు చెప్పెదరు. కమలాక్ష, అక్షపాదాదిశబ్దములలో నయనార్థమే రూపమైయున్నది.) “కన్ను లేటకాలగుచోట్లు, కనుబొమలు వంకలు, మఱయు హృదయములు నున్నగ జాణుబట్టెనములు, వలుదకుచములు వాచెయగు నన్నని రాళ్ళు, మఱయు, గుణము వాలికము. మనోరతియందె ప్రావలు, కాపున నిట్టి శ్రీజన ముల స్వరూప విట్టివని రసతత్తజ్ఞుఁడగు పాంచాలపురుషుఁడైన నెటుంగఁ జాలఁడు.” బాలక లను పాశాంతరము గలదు. కన్ను లిసుకఘామివలె నెల కొనసీయక చలనభావము కలవనుట.

170 వలకులు = నేర్పులు. 171. లంకితా = దేశ్యలు. “అమరలంకి తెయిర్ జా శ్లవదాడి” ఆదిత-ఆ-౩-౩౯. 173. పేర్పించులు = చెవరు బిందువులు. విడిసీను = కట్టినసీను. అలక = చల్లగా. 174. చరణాహరిచే నశోకము పుష్పించును. 175 చేయు = హస్తము. 177 ఓటనము = ఓడిన

దైన్యము. కట్టాయము = నిర్బంధము. “రా యో బీషేన రిల్ల దంతు ముకిసం
ముయ్యేమునూ కెంతు కట్టాయం పెంపుకి పోగె” పుష్ప-ఆ ౧౨. 178
గంటలు = గాయములు. నెట్టు = నేరగా. 179 అందినములు = హారములు.
“పాండుక మవ్వపాండుకశారంబొక కనకాభధాసిగళ్. డండిగగళ్ మనం
గొకిసె ముత్తినలంబు మొప్పె” ఆశీర-ఆ ౨-౩౨. ఎత్తునెట్టు = రంజనమిచ్చెడు.
182 అన్ననుకు = మిక్కిలి చలచనగు. 183 వెలకునాటె = తెల్లవాటె. 188
రమణ = శ్రీ. “దేవతారమదానూం వినియోగ యంచు” ప్రథా-ప్ర. 190
మాటపొందు = అనుకూలించిన యేకవాక్యము. 202. నెలకట్టు = నియతకట్టు
ప్రదేశము. విలంబకములు = వేలాదగట్టిన గుత్తులు. 203. పరునవేములు =
ఇనుమునకు దాతినంతనే బంగారము గావించడగు స్వర్ణవేది యను రసశిలా
విశేషము. 204. హంసోపకము = పగలు సూర్యకప్తమై రాత్రి సంపూర్ణపండ్రికా
శైత్యము ననుభవించిన నీరు. 209. వన్నువు = వర్ణము. పోలుపొందు =
సంబంధ సామరస్యము. అలతికి = మితికి. పూర్వకాలమున ముఖమునకు
తోధరజమును ఉట్టుకొనుచును, నధరమునకు యావకరసమును పూసికొనుచును
శ్రీలక్ష్మీ నాచారము. “ఉత్పన్నైవ సరహాపూరాకృతం యావకం యువతివంత
వాససి. ఉజ్జహర మువితః పునః పునర్విష్ణిబన్ధరపానయోగః” శానకి
హరణం. ౮. ౪౦. 212. ముడి = కిరిటము. “విజ్ఞో రంబొన్ ముడిమేల్
అకిత్రామరై సెన్ని వైప్పాం” ఊవకచింతామణి. ఆ. ౧. హంసలిలము =
రాక్షసివృత్తి. “నసెయం భాగళ నారోకనమాత్రది వడెవ కెంచుమెచ్చం తిలకం
నినగిత్తు దెంచుభూసరి. పనితాతిలకక్కె హంసలిలకను నితం” మల్లి.
ఆ. ౯. ౫౮.

వస్తు = బంగారము. అవయుము = రంజకము. పనవనంబులు = అలం
కారములు.

219. కంచవనము = రెవ “కంచవనం తెరసిరె” కబ్బిగర కైపిడి-
(కాంచవనశబ్దతద్వనము) 221 చంచు = సువాసన కలుగఁగా. 223 వస్తు =
బంగారపు. 225 ఏకసర ప్రసరములు హారవిశేషములు. తొంగలివట్టియ =
వ్రేలానుచున్న నగుమువట్టె. “కట్టవ పంచవట్టెగెయ వట్టెయతొంగలొ శింద్ర
చావమం! పుట్టెని తొట్టెప్రజవచవపునియొక చవలాకలావమం! పుట్టెని” పంప
రామా. ౧౩-౫౯. సురంగముగా = అందముగా. 227 వాతపూరణములు =

ధ్వజవిశేషములు. 229 తందడి = తత్క్షణము. 232. శుభోచయమునఁ బారద
రస ముల్పి ప్రవహించు నని రసాయనశాస్త్రము. సరుగచేది = స్పర్శచేది.

233. తత...సుషీరాత్మకంబులు = వాద్యములు చతుర్విధములు.
తతములు-10-వరివాదెని, చతుర్దశి, ఏకాదశి, త్రయోదశి, మహతి, బృహతి,
కళావతి, కచ్చవీ, విరతము, సిహాకిని, పౌర్ణము, రావణహస్తము, ఉదుంబరము,
షట్కర్ణము, హస్తధము, సారంగి, ఆలాపిని, రుద్రవీణ, వ్యాఘ్రముఖము, బల.
ఇవి కొనుపితో వాయించబడును.

వితతములు. ౧౨. ఝల్లరి, మురజము, భేరి, వటహము, కరడ,
కుడుక్క, హుధుక్క, ఢక్క, డమరుకము, నిస్సాణము, సోల్లక, బాణము,
తుంటరి, యంచుభి, ముత్తాపు, చెండినుము, ఝర్జరము, పణవము. కొట్టి
వాయించబడును.

సుషీరములు. ౧౦. పాలిక, కాహలి, వానము, ముకులి, మధుకరి,
వంశము, శంఖము, కుక్, శృంగము, సుచుర్లవీ. శ్వాసముతోఁ బూరింపఁ
బడును.

ఘనములు-౬. కాంస్యము, తాళము, ఘంటిక, బయఘంట, తుద్ర
ఘంట, కర్ప.

237. ఆలంతులు = ముఖపీఠ, తాళము మొదలగు నుపాంగములు. 230
కామలు = కావలు. 243 తప్పజూచిన = కొవముతోఁ జూడఁగా. చక్కఁ
జూచిన = మంచిచూపుతోఁ జూడఁగా, బుజువుగాఁజూడఁగా. 246 మేలిల్లు =
శ్రేష్ఠమగుచున్న. 247 తట్టార్పి = పొలయించి. వెలరెన్ = వెలసఁగెను. 248.
కంటకకయనవ్రతము = బలవన్మరణము నెందఁగోరి ప్రాయోపవేశము సేయు
వ్రతభేదము. “రోమాంచని కుచయుగళే శ్వాసగళితమంకుకం నిదధానాత్వత్పాణి
గ్రహాత్పక్షయాకంటకకయనవ్రతతీరామివ దక్షిణం కరకమలమనుభావ
యతి” కాదంబరి. హావలు = తారకములు. ఆడెనో = వనంశమాడెనో. 250.
క్రోశలు = క్రోవులు. వలగొని = చుట్టుకొని. 251 వల్లులు = సన్నవస్త్రములు.
తెరం = కలసిపోఁగా. ముట్టులు = చిమ్మనగొట్టములతోడి జలక్రీడలు.
“అత్తబిడినాగరకులు చిత్తమున వనంతకే చిగురొత్తంగా మొత్తములుగట్టి
తెచ్చిరి ముత్తెప్పజల్లులలోద ముట్టుకొమ్ముల్” “మైమెయిబోవఁగ నేర్చెద
నీ ముట్టుకొనికల చక్కితేనియు”

252. అంగవి = తృప్తి. 250 వెదనేర = తెర. 261 మెలుత = స్త్రీ.
 (మెలియు = సూక్ష్మమగు. మెలుత = తన్వి. ఉకారమధ్యముగానే ప్రాచీనరూపము
 గలదు కావుననే మెల్తుకయని యగును) 262 వలను = దిప్తు. 263 పొలితి =
 స్త్రీ. (పొలుచునదికావున పొలితి.) “లిలకుఁ గాతరిల్లిన పొలింతులతో నడ
 యాడి” ఆర్థ. ౪. 263. తఱకి = వచలి. 271 గెడగొని = జోడుగూడి
 “పొజ్జర్దక్తియంతె గెడగొంపిరిదెగెన్ననగర్దదెంతుపోవళ్” లీలా-ఆ-౧౪-౫౨.
 తుంతుర్వని = తుంపురులు, (తుంతురు = చెదరులు; పని = చల్లగీటి
 వింపులు.) “తెరెవొల్లుండాదతుంతుర్వని నిజరంగం” జగన్నాథవిజయము,
 ఆ-౧-౫౩. “వనకేక్రితాంతకాండనచును సరోజంగళాఁ పాయ్దు తుంతుర్వ
 నియం పేలుతై” లీలా-౧౩-౧౧౩. 275. తన్ని = ఊయకొని. తల
 కెడవు = తలక్రిందు, వారి = నీళ్లలో. 277 చల్లుఁబోరు = నీరుచల్లుకొనునాట.
 “శతవీరకుమారులతోడ చల్లుఁబోరాడి” భార. ఆది. 279. కడలడి = అలల
 సమూహము

281. అంబుడివము = వనపుష్పములుగాఁ గొంపలు కవులు పట్టించిరి
 నిక్కము విచారము. 284 దాని = సమీపించి.

285 “దాలే తవ ముఖాతోడే దృష్ట మిండిరదరద్వయం” కాశి.

286 సావి = అనెడు ప్రభుతో. “విజకసినికలకొన్నిగ్గులు వాననో
 త్పల పత్రములు సావిఁ బాఱమీరు” సాంబో - ఆ - 3. 287 బేలు = ముగ్ధ
 “కడుంబోస మీబేలుండెట్టుకతంబు నెప్పునిను సంప్రీరాత్మునిఁ జేయుదుఁ”
 దశ - ఆ ౬. చదురాలు = నేర్పుకత్తె. 288 వగ = తలంపుతో. తీర్చె =
 మలుగుచేసెను. 290 ఒడవి = సొమ్ము. పరివెడలు = చంచలము. 294.
 చలిమిరి = చల్లదనము. పిసి = ఎఱునగు. “పిసికెంపుమంగరా చివగరాదె”
 ర - రామా. 296 రేక = రేకు. 301 అన్ని = మదించి. 307 మలకు =
 పుష్పము. “మెరినుంరించును విరినుం వరప్పి” మణిమేఖల. ఆ - ౩ -
 ౧౬౬. “చిత్తజ నిక్షుచావల రెయంగెరెదంబు పుర్విసొప్ప కఙ్కెత్ర
 పయోజ పత్రరుచియం గెరెసంబు కణ్ణులర్” అజి - ౨ - ౩౭. గెడ
 కత్రియ = సభి. 307 ఎలనాఁగ = చువలి (ఎల = లేత, నాఁగ = స్త్రీ,
 ప్రవిడమున, అనంగై) 312 చిప్పకలు = కొంచెముచుండుట. పొలులు =

చిగుళ్ళు; 315 కప్పు = నలుపు 317 చూవె = చూగె 318 ననుచులు = నమూ
హము. 325 తులచెంచు = చాల్చు. తొడిరు = చాచుట. దుల్లుకారాకులు =
రాలుచున్న పండుటాకులు, ఒప్పు = శృంగారము. 326. మందలార్చనదీర్చి =
శ్రీ చక్రమును ముడిచి, 327. మైతెంచి = నమ్మించి.

329. వస్తువు = శాస్త్రేయులును రసవాదులును సురభులుంగారమునకును
వస్తువందురు. కాలిరులు = కులాచారులు = శాస్త్రేయులు. రసాయనము - దేహము
నజరామరముగాఁ జేయఁజాలినదివ్యాషధము, ఇది సిద్ధాషధులరసము, లేక,
యష్టాచర సంస్కారహితముగు పాదరసము. సిద్ధాషధులు ౩౨. రక్తస్పృహ,
సోమలకాచురంతి, కృష్ణచిత్రకము మొదలగునవి. 330 ఎరియరె = కాలిపోవరె,
331 నచ్చుంబ = అప్పుడ. సిద్ధరసము - సిద్ధాషధులరసము. ఇది దేహమునఁ
బ్రదేరించినంతఁ జొక్కును, మనోదేహభ్రమములును, జర్మస్ఫోటనమును, నఖ
కేశపతనమును గలిగించి సద్యోకాతత్వమును దయసేయును. (చూడుఁడు
సోమలకాకల్పము). కలయ నూల్చాని = దేహమంతయు నుద్రేకింపఁజేసి. 332
వేర్పించుపులు = చెరువించుపులు. మట్టము = మందము. పురినమ్ములు =
పురివిచ్చిన నెమళ్ళు. క్రొవ్వెదల్ = జడలు, కొప్పులు. తడుమ = తడఁబాటు
వొందునట్లు. ఎడసి = లొంగి. 334 అన్ని = చుడిచి. అంకమాలికలు =
బిరుదులుచెప్పి స్తుతిసేయుగానములు. “ఓపనిగె ప్పొందిపాడిదఱళొల్ల గుణప్రియ
నంకమాలెయం” లీలా ౮ - ౩౦. సాహురి, పలమంజరము, ఆందోళి, భైరవి
నాట, రాగభేదములు. పౌరాళి యను శబ్దము గ్రంథాంతరమున లభింపదయ్యె.
బంగాళియనుటకు లేఖక దోషమాయని నాకునందేహముగలదు. లేక భల్లారియై
నును గావచ్చును.

పలమంజరము - పురుషరాగము. శ్రీరాగోధ వసంతశ్చ సారంగః పల
మంజరః. సాహురి, ఆందోళి, భల్లారి, శ్రీరాగములు. “గుర్జరీ పూర్వగాళిచ,
భల్లరీసాహురీతిచ, ఆన్దోళీతి త్రియఃప్రోక్తాః చతురుత్తరవింశతి” పలమంజరికి
లక్షణము - “పంచమాంశగ్రహన్యాసా పూర్ణాచ పలమంజరి హృష్యకా మూర్చనా
జ్ఞేయా రసిహనాం సుఖప్రదా॥ వియోగిసిక్తాంతవిశీర్ణగాత్రా స్రజంపహంతీ
వపుషాచ శుష్టా ఆశాన్యమానా ప్రియయాచ సఖ్యా సధూసరాంగీపలమంజరీయం”
అని సంగీతశాస్త్రము. (పెక్కువగాఁగోరెడువారు సంగీతసుధను జూడఁదగు).

అలతి = ఆలాపము. 343. పంచమహాశబ్దములు = భేరి, కాహళము, పటహము, శంఖము, జయఘంట 342. కేట్ల చేతులు. 343. అన్నప = అన్నపు + అ = నన్నని. సోపులాడు = ప్రోహించుచుండు. 344. కొదలించు = తగ్గించు - తలకించు = తొలకునట్లుచేయు. సెరవుసేయక = కేసము సేయక = నిద్రాభ్రమముగా “అంతునిజభుజగదేయం తూగుత్తు మిర్దదందభూకవచాకన సెరగిల్లిన మెయలితనక్కె మెచ్చి తలెయంచూగి” గదా. 2 - 3. తలకించు = తొలగించు. మెయ్యడి = మార్గమున. కానించుచువోలే = నమ్మలించని శ్రీప్రోలేనే. అలతి = మితి, అగ్గలింప = దాటిపోవగా. ఆకగొనక = ఆపుగొనక 347 అంజలు = భయము. రూపాంతరము - అంజలి. కాయు = భావరసాపేరేకము. వజ్రలేపములు = వజ్రమును కరంచి రెండు వస్తువులంబిండుటగా బూయుట - చెమట బిందువులు పరివక్ష్యముగాఁ గాచిన వజ్రమువలె నుండెనుట. “పరదిం పెర్మొలే బెంగెముదెబెమర్గ్ బల్వల్లలేచువొలా గిరె, కీల్లొట్టబెదంగ నీయెత్తల కం, తోళ్లొగ్గేగంజిక్కిదం తిరె, మెమ్మెయ్యొకదంగు పంతమరె, గాథాలింగనం గెయ్యన ల్లరదేనిర్దరొ కాసి బెచ్చతెబిం శ్రీసత్యభామామ్మకర్” జగన్నాథ విజయము. ఇందులో నొక్కతలకు రెండు మొగముతో యనునుత్పేక్ష తక్కదక్కిన భావములన్నియుఁ గలవు కాన సంపూర్ణ పద్య ముదాహరించితిని. “నుడిదుడెనన్ని, మాడిదుడెనన మిత్తుదె రామరేసు మాఱ్విడిదుడెవజ్రలేపము.” శివమొగ్గె తాలూకా తట్టెకరెగ్రామకానసమున, 24 వ పంక్తి. (మాత్ = శత్రువు). మొలలు = చీలలు. 348. కాయుపు, కాయుపు-భిన్నరూపములు. 349. మగువపరుసఁ బరిచి మగుడఁజూపె. “చోదయర్యవనిపాచందనే శిక్షితుం యువతకృత్యనైపుణం చేహుర్యశరభంశితత్రపా సా యయా రహసి కర్మకర్తృతాం” జాన-౮-౨౯.

350. వహిత్రము = ఓగ, 351. సొగయించని = చొక్కునేయని = అనర్థింబుట్టించని. “సొగయించనిభంగిమహేనుడయ్యుమా । యవ్వనవారి పూర్ణసుర తాద్ధిచివర్ధితుడై మదించిమై । దివ్వడు” అనియుఁబాతముగలదు. ఇందులో యౌవనశబ్దము “యవ్వన” యని చెప్పుట దోషము. ప్రాచీనకవిలలో నిట్టి ప్రయోగములు సాధువులై యుంపఁగా జైయాకరములు నాంకారికులును దోషపరిచ్ఛేదముల విస్తారముగా వ్రాసి నించుక కవినముగాఁ జేసినట్లు తోచుచున్నది. మహాప్రామాణికఁ దగినసంకతవి భోజరాజీయమున “నవ్యుచు

జెక్కుమీటి నలినస్ఫుటతోచన మాటలేనీ! యవ్వసలక్ష్మికిఁ భటుడ నైతి ననుం గరుజెంపు మంచు వాడువ్విచలూచుచుం బలుక నుత్పలగంధియు నోచుహాత్మ” ౩. ౧౦౮. అనిప్రయోగించెను. అనంతనకుఁ ద్రావీనకవిప్రయో గము లక్ష్యములై యుండును. ౩60. ఎలసి = ఇచ్చగించి ౩69. తనికిన = తాకినయెడల.

371. చదలు = ఆకాశము. 373 మహోదయుడు = అగ్ని. 376 తెప్పటి = మూర్ఛితేటి. కడలళ్ళు = తరంగనమూహములు. గ్రాము = గ్రహము. పలి = చేతులు కాకు లీడ్చుకని మూర్ఛనొందించునట్టి. 383. అని మిష = దేవతలు, చేదలు. ఖరదండము = క్రూరదండనము, పరుగనికాదు. కుముదము = లోకమునకు నంతోషము, కలువ. 380. విద్రుమ = చెట్టు లేకుండుట, పగడపులీగలు 385 ఎఱిగి = దిగి. సమూహ = గుంపు. మేలు కట్టు = ఎఱానము. 391 ఎలమెడు = లేలుచుండు. 393 వన్నుప = వర్ణమే. ఉలిపు = ధ్వని. 395 పీఠితోనియెడలేదము పీఠికలోఁ జర్చింపఁబడును. అక రువు = కేసరములు. 397 భండారువు = సొమ్ము 398 కనుబేటంబేటంబు = చూడ్కివలనఁ గలిగిన యనురాగాతిశయము. వివృత = తెఱచిన 401 అక్కిలి = సమీపముగా. ఉచ్చలించి = (దేహము) వడఁకి. కర్కెక్క = పులక రింపఁగా. అల్క = చల్లఁగా. 403 దలము = లావు. సరలు = రేఖలు. కప్పిరి = నలుపు. వలినె = సుడిసె, చుట్టుకొనియె. తనరె = విస్తరిల్లెను. 406 డిగ్గదావి = (దిక్కు) వదలి. “ఇన్నాతిడిగదావి యేనువాఁడన మగతనము నిష్పల మగు ననితలంచి.” “డిగదావిపొవక యగవడ్డవస్తువులు”దశ. ౫. 408. ఆచంచె = వ్యసనము. 416. సురభులుచేపె = కామధేనువులు పాలు పిదికె. 421 ఎడయాడి = ఎడఁచాసి. వినిని = తామర. తావగొని = విశ్రాంతి గొని. వెలడు = వెలువడు. ముదిమి వో-దీని నీరు చంద్రోదకమువలె రసా యనకల్పము కావునఁ బునఃప్రవృత్తవసమును దయసేయును. అరిమిలి = ప్రేమ. తమ్మితాలుడు = విష్ణుడు. 426 కలుకెక్కి = పులకరించి. 431 కాత్తొనక = కాలాదనేరక. మొగతిరుగుడు = పెడమొగము పెట్టఁగా. సారి = చక్రము. 435. అబ్బగింపక = ఓర్వక. 446 తరమున = క్రమముగా. పొంపిరిగొన = నిండఁగా. 447 పాలు = భాగ్యము. 449. ఈవద్యమున నాగామంధములతో నొకచిత్రము గలవని తోచుచున్నది. 450. దీనిలో గోమూత్రితామంధచిత్రము సైతముకలదు.

453 ప్రభానము = కాంతి. 455. రామేశకవియను నతఁడు నన్నెచో
డుని కాలమునకుఁ బ్రఖ్యాతుఁడై యుండునని ధ్వనితము. ఉజ్వే = గొప్ప
తనము. ఈపద్మదళకము కవి పాల్వముననో యెప్పుడో తెనిగించియుండి
తరువాత దీనిలో నెక్కించుకొన్నట్లు తోచున్నది. 461. ఆత్మవాదులు = కపట
వేదాంతులు, లేక కపట యోగులు. చ్చపసాయవాదులు = చ్చపసాయమున
నపూర్వమార్గముల నుపదేశించి ఫలాధిక్యముఁ జూపుదు మనెడు కపటదేశికులు.
కన్యావాదులు = కన్యలఁ దెచ్చి వివాహము చేయించి ద్రవ్యముగొనువారు.
దివ్యౌషధవాదులు = రసాయనౌషధములచేఁ జిరజీవులుగాఁ జేయును మను
వారు. ధాతువాదులు = తాళకహింగుకాచిధాతువుల రూపాంతరములఁ గల్పించు
వారు. 468 ఆధారాధేయ = దేహజీవాత్మరూపనంబంధము వదలి పరమాత్మను
బొందుచును. 466 ఉదరిపద = భయపడి. 469. గుప్త = తిరుములు
(గుంపులు) 471 ఎలర్, ఎరల్ = గాలి. పరభాగలీల = పరస్పర సమానశోభ.
474 వెలుగఁ దన్నీరాజనద్యోతు లని మార్చినచో సస్వయము నుకరమగును.
477 పరభాగిల్లుచు = సమానముగా శోభిల్లుచు. 478. హయవర్మ = గుఱ్ఱముల
కవచములు. 479 అవయవంబునన్ = సేనాంగములచే, జయభుంట్ల మొదలగు
నవి. రాజ, అజ్ఞములు-తారక విరోధి విషయములు. 480 తావదహితే = ఆభ
రణమువలెనే. 482. చామరలు = వింజామరశబ్దములలో నీశ్రీలింగరూప మగ
పడుచున్నది. కన్నడముననుఁ బ్రతిరూపము కలదు. పడిసేసి - హరిగా దిన
వెచ్చమును నియమించి.

485. హంసములు వర్షోదబిందువుల కొర్వఁజాలక వర్షర్తవున భూమి
నుండి మానసంబునకుఁ బోవునప్పుడు క్రొంచ మడ్డపడి మార్గనిరోధమునరై.
486 పెట్టు = ఆహరి. ఇరుమెయి = రెండుప్రక్కల, అచ్చరువు = అశ్చర్యము.
ప్రాకృతకర్ణాటకముల నచ్చరియమని తచ్చరము. తెనుగున సచ్చెరు పచ్చరు
వని రెండురూపములు గలిగె. 491. అజకొనక = ధర్మమునాలోచింపక.
(అజ = ధర్మము) దొబపు = షేమము. 498. పూన్చి = సేనాంగములు
పూనిచి. 503. నోటికండ = భయము. మార్చలసిరి = శత్రువులపై గుమిగూడిరి.
(మాటు = శత్రువు) 501 శబ్దాలంకారము. 503. మన్నాన = భూమియాన.
“మణ్ణానయుఁ బొన్నానయుఁ | దెణ్ణానయు లేని వారు పెన్నియలనుచున్”
కాకహ, 516. ఓర్పుచు = ఓర్పుట, వావిరి = ఆనుగతముగాఁ జూచెను.

516. రజ్జుచెప్పుడు = వ్రల్లదములాగుట. చూతె = చూచితివా. 518, తార. కవి, రచిత. ఇందుఁ గవియనఁగా శుక్రుఁడని గ్రహించినను శబ్దశ్లేష పను పడదు. నన్నె చోచునిచాలమునఁ ప్రభావములగు తారకవియుం పుష్కలకవియు నుండిరని తోచుచున్నది. 519. ఎడసొచ్చి = నడుమఁజొచ్చి, 423. పురుష రత్న = శ్రేష్ఠులగు పురుషులు, పురుషజాతి రత్నములు. వజ్రాదులు, 536. ఉఱఁడు = సరకు సేయఁడు. కలితనము = కూరత్వము. (సామర్థ్యమనుట దోషము) కలితనఁగా కూరుఁడు. “కలిపందె యెందు బగెయదె । కులజం కుల హీన నెందు బగెయదె తరుణం । నలెవృద్ధ నెందు బగెయదె । నెలనువనిన్నిం నికృష్టరెంబరు మొకరే.” గదాయుద్ధం. ౯-౯. (ఇందశ్వత్థామ రాజ్యులక్ష్మిని దూషించుచున్నాఁడు. కలిపందయనుచుఁ దలఁపక కులఁజూడు కులహీనుఁడనుచుఁ గొంకక యువపుట్టులలో వివేక మెంచక యలరెడు నీకున్ నికృష్ట లనగాఁ గలరే.”) కలితనమునకు—“నినగేనం పెళ్వె నాకామన కలితనము వీరనా దంగె” లీలా ౧౧, ౭౧. 526. పవివలని = వజ్రాయుధపుర క్తిని. పలుకు = తిట్టును. ఏర్చుడు = కాల్చుట, 528. వేల = దానము. కొండిక = బాలుఁడు. కోలు = కొనుట. 529. “ఇంద్రునిసుంతి దుర్మంతమున నింతచేసి” 530. కుదుము = ముద్ద. (ఇప్పడ పుట్టినవాఁడు) తాను = చేరతలు. అక్కల = అయ్యో ఎత్తికొంచెరి = వ్రయత్నించితిరి, 531. చెనయుడు = చెనయుట.

535. గాలాము = చేఁదలఁబట్టుముట్లు. గడ = దండము. కొమ్ము = శృంగము. ఎఱ = ఆహారము. ఎరియ = మండ = కాల్చు. 536. వెలుపు = కంచె. 537. పనుఁబాప యను రూపమే సాధుపని తోచుచున్నది. “పనని మొగంబులు = లేతమొగము లనుచోటనుఁ బనుని యని ప్రాచీనరూపము గలదు”. తలము = శ కి. 538. గంథము = గర్వము. 543. మాత్రుఁడు = మావటివాఁడు. 556. తలియకు = పంటప. 557. ఇమ్ము = ఇక్కట్టు. ఎడపు = ఎడఁబాటు. 561. తెలచు = కోపము తేర్చించు “కూరుఁడు ఖడ్గము శత్రువులవైఁ బ్రయోగించక పందయై మగిడిపచ్చెనేని ప్రణయకోపమున నున్న ప్రాజ్ఞేశ్వరి వైకిఁగాక మతియెవ్వరివైఁ పనఖడ్గముపయోగించఁగలఁడు.” 562. అనిచావు = యుద్ధభూమరణము. 563. పై పెట్ట = పైకివచ్చికొట్టిన ప్రహరణము నకు, 564. ఈ పద్యములోని శ్లేషార్థము నాకు స్ఫురింపవచ్చు.

572. ముష్టి = వెంటడి. 578. “అమృతాబ్ధి . . లేక” పోల్చిచూడుఁడు.

“పాలమన్నీటిలోఁ బప్పుకొంచినయట్టి సీలవద్దుఁడు నిద్రమేలుకొనియె” విక్ర.
యాదము = నీరు. నవ్తమితిఁ బ్రథమ చింత్యము. గోవతి = నంది. ఉలుగు
కించి = పొయి.

575. ధారలు = నైన్యపు మొనలో ముంచఁజేయఁగములు. “ధారానైన్యాగ్రిమ
స్కంధే తురంగగతి వంచకే” వి. ప్ర. తలతంత్రము = యుద్ధభూమిలో
మొదట నవరణఁ జేయఁదగిన నాయకుల సమూహము. సహవాసులు = కుబ్జకీ
బాద్యంతఃపురరక్షులు. 582. అరదము = రథము. ఇది తత్సమపదమని తోచు
చున్నది. 587. ముంగలి = ముంచఁగా. పింగలి = చెనుక. వాగు = నైన్యము.
590. పించు = పొడి = పిండి. 594. ప్రోవిడు = కుప్పవెట్టు. 595. పీలి
తొంగళులు = నెమలి యీకలకుచ్చులు. 597. నిట్ట = చక్కఁగాబైకి. 600.
మండియ = చావడి. వీళ్లు = శిబిరములు. 604. తర్గంగా = తగ్గఁగా. నుర్గా
దన్ = నుగ్గచేయఁగా. మర్గింతు = మ్రుగ్గజేయుచును. తర్గ, నుర్గ మర్గ—
ప్రాచీన రూపములు. 605. హురైట్టక = ఎదిరించి కొట్టక. 606. మగ్గి = మ్రుగ్గి.
ఉజిపినక్రియ = కోసినట్లు. కఱికండలు = రూపాంతరము. “నుడియెచ్చం
కడిఖండమాగె” వంపరా-కా-౧౨౮. 607. బాకు = చేయఁబె. నీరు = ధార.
గొడుగును ధ్వజమును బట్టుకొనుట జయచిహ్నము. గొడుగు క్రిందివాఁడు
సేనాపతియే. 610. కవిదల = ఆక్రమణము. సవడికాఁడు. సవడినిధరించిన
వాఁడు. ఎడ్డలు = హృదయములు. ఈట = ఈఁటె. కడితల = పొడిచెడు
నాయుధ విశేషము. లేక కేడెము. “కెంబలకెయతొలపింసంధ్యాంబుదమంప
డెదు జడిమ కడితలె దూగుత్తంబిడవెసెలబలగమిఁదెంపి నెగం తాగివత్తు భార్గవ
నైన్యం.” అనం. ఎంప = ఎముకను. ఉర్పుడు = కోసివేయుట. పినిక = ఆయుధ
భేదము. ముక్కొయ్యలు = మూఁడుతునుకలు. గుంటు = ఒక యాయుధము.
మాటువీట = విరోధిమొనలో. 612. మునుము = తరము = క్రమము.
వంచల = కపాలము. “రాహుమంచల ప్రాయమెనిప్పదాన వరపందలెగన్ రవి
మండలంబరంపాయె” వంపరా. ౧౩. ౬౭. సూర = బలి. పేర్పు = విజృం
భణము. “మృదుమాధుర్యరచస్సుధాంబుధిగె పెర్చంమాళ్ళచంద్రోదయం మద
సంపూజివమఃప్రవేషితె” జగ. 614. పుడమిశబ్దము సంస్కృతమో లేక కర
కంతాదిశబ్దములు వోలె సాధువులయ్యెనో కాని యాంధ్రకర్ణాటభాషలలోఁ
బుడమిశాది సమాసములు బహుప్రామాణిక ప్రయోగములలోఁ గానవచ్చు

చున్నవి. కన్నడమున “పొచమీశంగదెయ నెత్తి తెరిపిచ నాగళ్” గదా. ౮-౪౦.

616 పొడపు = కేవలరూపమును జూడఁగా. ఆకులు = క్రీలు. ఆలు = క్రీ. తూలు = ప్రవేశించు, ఎత్తు = వైకెత్తివచ్చు. పోరు = యుద్ధము సేయు. 618 తెరలు = చెదరు 620. గాలివడగలు = వీరవ్యజములు, పెంద గడియ = ఆకాశదాణములు. వజడియలు = కరదీపికలు. వీరమద్దెలు = బిరు దందెలు. 622 ఇచ్చుచు = ఇచ్చుట. ఆయము = ఆయువు. రెయ్యము = నెయ్యము. 624 ఓలము = దాఁపఁజేయు = మఱుగు. కూర్పు = ప్రేమించును. ఆలము సేసి = బయలుపెట్టి. ఆలనె = క్రీనా. 625. కాన్పు = చూచుట. “నేనే చేపకానినియై యుందఁ బోరఁ జచ్చి వేజదేవాంగనలఁ బొందుటకెట్లు ప్రియుఁడు నమకట్టెనని నందలించె.” 635 వడవాళులు = చిన్న సేనావతులు. 637 ఈవి = ఇచ్చుట. 639 అంగతలత్రములు = కవచము, గోధ. 641 మహామాత్రులు = మావటిలు. 645. జయచూళి = ఒకవ్యాహభేదము. “మకర వ్యాహం బొందెను వికటాస్యందై నయట్టి వీరాననచూకెయైనఁ బన్నిదనునది ప్రకటిరశౌర్యమున నెఱుఁగ భయమొదపునెడక” అని ప్రాచీనలక్షణములతోఁ జూశీశబ్ద మగవడుచున్నది.

646. మేఘదంబరములొ = ఆతపత్రములొ. “తలెవరిదానెనుత్తి పలవుం బరెత్తెలె మేఘదంబరం । లలనెయిరిక్కెచామరమ” పంపరా. ౫-౧౦౮. అరద = రథ. తమ = చీకటి. రజశ్శరస్తమోమనశ్శబ్దము లకాంతములు గలవు. ప్రాయశముగా నాంధ్రమున మువర్ణకమువచ్చు సకరాంతశబ్దములకెల్ల సంస్కృతమున సకరాంతరూపములు గలవని తోచుచున్నది. “శిరోవాచి శిరశ్శక్తో రజోవాచి రజస్తవా । శిరశ్శరజ ఇత్తేవ మకారాంతేవ పుంసేవ” “రజోగుణే విషేషశ్చై రాత్రే స్పృశే గుణేతమః” శ్రీహర్షుని అమరఖండము. “తమః పుంసి గుణేరాహా భూద్భావారాదృవాదిభు । తమాతమేతస్మాప్తి ధ్వాంతాదిభు నమీహితం” మంజూషా. 658 కాఁపువచ్చు = పలుకువచ్చు 659. పోలుపు = చక్కదనము.

661 వాయవారి = శత్రువక్షముయొక్క. దొరవారి = ప్రభువును (తారపఁడు-ప్రభువుగాన నట్టిపేరుగలవారిఁ దెక్కండ్రను) ఇట్లె-రావవారు = రాజు, (“కేయల రావవారి” = కేయలరాజును. డి. హరి.)

665 వంచల = పుష్ట. 672. రేపు = విజృంభించు. 673. చేతులుపీచుట -
యుద్ధానుజ్ఞ నొసంగుచిప్పుము. “అంతుబండుకై పీచువుడు” వంపరా.
౧౩-౯౫. 687. నోక = నొవ్వగా. 688 బరులు = ప్రక్కలు. 690
సలమున = చలమున. మార్చలము = శత్రుబలము. “ఈర్వలదచతుర్బలముం
దోర్బలమంమెఱెదు మీతి కాడువ పదదొక. మార్వలమం.” పంపరామా
౧౦-౧౯౯. సలరేవం = చెలరేగునకుఁ బ్రాచీన రూపము. 692 గజి =
(పాణిపుంఖములకుఁ దగిల్చియుండు) టెక్క. “వికసితనీల సీరజవళం
బొలిరత్ గజి” కాదం - ఉత్త. ౬౧ మొల = చీల. సలలు = వత్తులు.
పెరులు = పెట్టు = విచ్చు. 694 తొట్టుకొని = ఒకటి నొకటి యొరసికొని =
నిండి. 695 నెక్కిరి = డగ్గజించిరి = క్రిక్కిరిసిరి. వెక్కిరి = వెక్కిళ్లు
విడిచిరి. 700 నలుము = పొడి. నెత్తురుపొత్తు = రక్తసంబంధము. “కుహనా
పరాహంబు హర్మినెత్తురుఁబొత్తుచుట్టలలు లక్కాన నూకరములు.” ఉద. ఆ-౩.
704 గజజాతులు. మూడు. “భద్రమందమ్మగభేదత శ్రీఘా జాతిరత్ర
కరిణాం పురోదితా” వీనిమిశ్రము సంకీర్ణజాతి. ఆసనములు మూడు “క్రమా
శ్రీ జ్యాసనానిస్మర్తుఖ్యమధ్యాధమానిహి । ఏకఃప్రసారితః పాదస్తదన్యో నత
జానుకః । పాశ్చాత్యమాసనం జ్ఞేయ మేకం జానుగతంబుధైః...” అంకుశ
చారణలు షడ్వేదములుగా నవీనులు గ్రహించిరి. నన్నెచోడాదిప్రాచీనులు
నాల్గు విధము లనిరి. “వితానేచ విదుర్గ్రీవానిశ్యాజే మస్తకేవచ । అవగ్రహేచ
జానీయాత్ షడ్విధాంకుశచారణా” ప్రణేధులు = మావటీని యాజ్ఞఁ దెలుపు
మార్గములు. ఇవి మూడు. “వాక్పాదాంకుశచోదనా ప్రణధిర్విత్తుక్తా” ప్రచో
దించుచు = తోలుచు. మొగవదంబు = ముఖకవచము. వీసర = వెలిఁతిఁబడి.
713. పరివము = కోత. 715. మార్పలము = శత్రుబలము. అత్తల =
ఆప్రదేశమున. “అత్తలపురారి వెససివ నిత్తల్ రుద్రావతార నెకదుర్దయప”
గదా. ఆ - ౯ - ౨౨. “చాక్షుతలవైన నించుక సత్యవాక్య ముగ్గడింపు”
భోజ - ౫ ౩౧౫. 719. అడగొని = అడ్డుకట్టి.

726 చోఱ = మత్స్యము. 730 అబమి = ఒత్తి. 731. వెక్కువు =
వెక్కువ = అధికము. 737 రాటనము = రసము తీయుయంత్రము. గుండ్ర =
త్రిప్పెనుపైగుండు. 738 అలుపు = అలుగు. 739 బరులు = పక్కలు. రెట్టి = చీలి.
బిజిగి = ఆరోపించి. (ఇది యవరోహమున సాధారణముగాఁ బ్రయోగించఁ

రమురాము” పంచరా. ౩ - ౧౩౧. 953. ప్రోవెట్టు = కుచ్చవెట్టును. 960 కొమ్ములు = వింటికొనుట, ఏనుగు కొమ్ములు. 963 గవనము = సమాహము. 972 అగుర్చుగ = భయంకర మగుసంతయధికముగ. “మొనమొక ధైరవనం తగుర్చువదెచం రామానుజం” పంచరా - ౯ - ౧౨౭. 974. “భుజాస్తంభా గ్రమున జయశ్రీతొందె సాంభంజికవిభమున” — “శ్రీరాస్తాం మనుమక్షితి శ్వరభు.కాస్తంభే జగన్మండల ప్రారంభస్థిరభారభాగి నభి శ్రీసాలభంజీశ్రీయం” నిర్వ - ఆ ౧ - ౧. 977. చనుము = సమాహము, ముక్కున బంటిగ = సహించరానియట్లుగ. 980 ఈచక్రబంధమున గృతివతి కృతికర్తృ కావ్యనామ ములు గానరావు. 987. పరిపూర్ణముగా మనోనురాగాదుల పంచరులకుఁ బరస్పర సారూప్యసాయజ్యములు కలిగినను దేహము లెంతమైక్యభావము సెంచినను జేయై యుండుటచే వారి సాంగత్యమున నింతయు విరహావస్థ కొంతయున్నట్లే కావునఁ బరిపూర్ణానంద సాయుజ్యమునకు మనఃపాక దేహములు నైక్యమగుటకే యర్థనారీశ్వర రూపము కావలసి వచ్చెనని కవి శృంగారస్థాయి విభావమునకుఁ బరమోచ్చగతిని వర్ణించెను.

994. నన్నెచోరునికాలమున బృహత్కథ పఠనీయగ్రంథమైయుండును. 995. ఉద్భృతకంఠము—భవబంధములఁ ద్రెంచుచు భువిలో నజ్ఞానపదముఁ బొందకప్రాణ్ణుల్. శివుఁగొల్పు రచలభావన చవులఁ నుజ్జానయోగ తత్త్వవిధిజ్ఞుల్. 997. ఉద్భృతకంఠము—మనమారఁ గొల్పుడరు దాతనిఁ గొల్చియు నాదిబోడ దాఁబోరయునెహ. జనదారుజోగ్ర శరపాతనియు కపవంబునంబుఁ దాఁ బోర యెడు పో. 993. హాహామోగులు మాంసాహారము రోగరాగజనక మనిరి. భగవద్గీతలో - మాంసాహారము రాజసాహారమని క్వాఙ్ముని చెప్పఁబడఁగా శివ యోగరాజయోగముల దాని నిషేధించుటయు యాహ్యము. ఏ యోగము నంచును ద్రారంభమున భోజన నియమము కలదు. నియతేంద్రియంధై చిత్త సమాధివైకల్యము చెందకుండెడు స్థితిలో నాహారనియమమును వాఁచెను. అట్టి విజ్ఞానరశనే కవి నూచించెనని తోచుచున్నది. 999. ఈ పద్యమున శ్లేత్ర శ్లేత్రజ్ఞ సాయుజ్యస్వరూపమును గవి వర్ణించుచున్నాఁడు. శ్లేత్రమనఁగాఁ బంచ వింశతి తత్త్వములు. “బుద్ధింద్రియాణి సార్థాని మనః కర్మేంద్రియాణిచ । అహంకారశ్చ బుద్ధిశ్చ పృథివ్యాదీనిచైవహి । అష్టక్తమార్కాశ్లేత్రజ్ఞః శ్లేత్ర స్సౌస్యనిగచ్ఛతే.” 1004. ఏచ = వెలుఁగెక్కువసేయుటకు. నిల్ప స్థాపించ (ఆవాహించ).

ముఖ్యపాత్రధేదములు

మొదటి సంపుటము

పద్యసంఖ్య. పాదసంఖ్య.

18	3	గాదెడ్డ నజుండు నోవని
22	1	కరములు దునుముడుఁ
23	3	రంధ్రవిషయం బునుఁబనుఁ జాకుక్యరాజు మొదలుగఁ బలుపున్.
32	1	తవ్జునం దెజ్జునగు... కనకవర్ణోత్కరమొరకంట నొరసి చూచితా కెళ్లవచ్చునె సుద్దతాత.
53	1	దయిమేటి పాకనాదిరువడి.
558	1	సంతకన్ను.

రెండవ సంపుటము

6	1	నిండువెన్నెల
6	3	నదచునటు నదచు
9	3	విగ్గోరుదీగలు
43	1	పదుంపుహ । విలంబురసతి.
44	4	నెత్తినరాగదీపికలు వోలె.
49.		రథాకురహ్నాక్షిర్ణంబు
60	4	నజేరనన్మిరెన్
66	1	దెలిమిడి నదంబు.
66	5	గళకంబు తొనల జడంను దల నుదుట మెరసెంచఁ దార్పి బొల్పున శంభునోస్తు
99	1	కుహరంబు లెఱచి
111	1	లెడ
120	2	పిటపిటయలు నిలిచిరి పురము పీఠులందభినవమై.
123	2	ప్రవచితర్న తీ
127	3	నమరలేమ
135	6	కండువు.
159	1	లెఱచెనపుచ్చకరిముల....దరుణులఁజే....పడయన్.
173	4	బల్లీ
209	1	ప్రథ తనుకాంతలెలయ నివసు లీల.
223	3	మలయాద్రితటమున

పద్యసంఖ్య. పాదసంఖ్య.

256	2	వెల్లచనియె.
329	3	జుక్రియాగము
330	2	న్నరయరె.
346		గేయకతీప్త.
348	1	సందించుచున్నట్లు
373		గహర్చిలెనడిపికావ్య నాకినదిపికాకృతిన్
383	4	శరణవసరని
415	4	సంభవంబులందెలన్.
421	1	నెవయాడి విసివి కాలిచ్చరో, ముదిమితో
494	4	గనియంగా రోపమందారకున్
531	2	కారణ వనవహ్ని కెచ్చటితృణకరంబు.
537	6	వసుఁబావ
538	1	కళాబంధంబు.
538	3	నె య్యనిపైనెత్తిన.
548	4	మహామాతృక్రియన్.
567	1	మహానవతీలో
584	2	వరమేశ్వరునంబుధిఁబోలి
615	1	గేవకునమ్మింపవలయు.
648	2	సంగరాంగణంబునం
649	6	కాయ్యతో.
663	4	నిర్దేహులద్యుల్
664	3	విన్నానములుహూపు.
681	2	హరణపులుశబ్ద.
687	2	నోఁబోట్లు
910	3	యెక్కచనంచు.
923	2	చెరువాడిరి.
977	1	ముక్కునబంచెగ
980	4	శాకైయో.
1001	3	లోకాఖ్యమకామ్యదుస్పదిత కుంభ.
1004	4	శేఖరుఁడు నకలముని ముఖ్యుఁడు.

కుమారసంభవవ్యాఖ్యానోదాహృత గ్రంథ నామసంకేతవివరణము.

భార = కవిత్వయముచారిభారతము.

విజ = చిక్కిన విజయనేనము.

హరి = విష్ణుప్రెగ్గడ హరివంశము.

స్వసిం = స్వసింహపురాణము.

భేతా = కవిభల్లటని విక్రమార్కచరిత.

కలా = సన్నెబోతుని కలాపిలాసము.

ప్రద్యు = విన్నకోటపెద్దన ప్రద్యుమ్నచరిత

కావ్యా = కావ్యాలంకారచూదామణి.

కుమా = విష్ణుప్రెగ్గడ కుమార నైషధము.

మల్లా = విష్ణుప్రెగ్గడ మల్లాణకథ.

నైష = శ్రీనాథుని నైషధము.

కాశీ = కాశీభండము.

ఉ. హరి = నాచనసోమునిహరివంశము.

సప్త = శ్రీనాథుని సప్తకతి.

వల్ల = వల్లభాభ్యుదయము.

అని = పెమ్మరయనిచంద్రచరిత.

విక్ర = జక్కనవిక్రమార్కచరిత.

నీలి = భద్రభూపాలునిరాజనీలి.

హరిచీ = తెనాలిరామలింగని హరిచీలా

విలాసము.

కంద = రామలింగనికందర్పకేతువిలాసము

పద్మి = పేరయ పద్మిసీవిజయము.

నిర్వ = తిక్కినయ్యత్తరరామాయణము.

క్రమ = అమరేశ్వరునివిక్రమనేనము.

శివ = కవిశోకప్రహ్లా శివజ్ఞాన దీపిక.

సావి = కుంజిలనవనసావిక్రమకథ.

దశ = కేతనదశకుమారచరిత.

కాదం = కేరనకాదండరి.

వీధి = వల్లభరాయనివీధినాటకము.

ప్ర.ప్ర = సూరనప్రభావశ్రీప్రద్యుమ్నము.

ఉద = సూరనయ్యచయనోదయము.

కాటం = పినవీధుని కాటంకలము.

కువ = ఏర్పూరిసింగనచివరయాశ్వచరిత.

ప్రద్యుమ్న = మాధవునిప్రద్యుమ్నవిజయము

కన్నడమున

కవీరా = అమోఘసప్తనికవీరాజమార్గ.

విక్రమా = సంకకవిభారతము.

గదా = రన్నకవిగదాయద్దము.

జగ = జగన్నాథవిజయము.

అర్థ = నేమిచంద్రునియర్థనేమిపురాణము.

మల్లి = అభివంశంపనిమల్లినాథపురాణము.

ద్రవిడభాషలో

జీవ = జీవకచింరామణి.

మణి = మణిమేఖలై.

కలిం = కలింగత్తుడరణి.

సంస్కృత ప్రాకృతముల

గౌడ = వాక్పలిరాజగౌడవధ.

నేతు = ప్రవరనేమనినేతుండము.

నవ = పద్మగుప్తుని నవసాహసాంకచరిత.

కుమా = ఉర్బటునికుమారసంభవము.

కలా = క్షేమేంద్రునికలావిలాసము.

శ్రీకం = మంకకశ్రీకంకచరిత్రము.

మంధా = మంధానభైరవకల్పము.

ఐంద = ఐందకాపాలికతంత్రము.

రసా = సిద్ధరసార్థవము.

రసర = నిర్మలాభునిరసరన్నాకరము.

బాచి = క్షేమేంద్రుని యౌచిర్వవిచారచర్చ

మఱియును.

అధర్వణవందిము, కవివాగ్బంధనము,

కవిశోకసంజీవని, లతాసార సంగ్రహము.

(పెద్దర), లతాశిరోమణి (వేంకటకవి),

అప్పకవీయము, కవిజనాశ్రయము (గోక

ట్టము) మొదలగునవి.

వివరణము:

రామకృష్ణకవిగారు 12 అష్టాసముల 'కుమారసంభవము' ను రెండు భాగములుగా వేర్వేరుకాలములలో ముద్రించిరి. మొదటి సంపుటకుండు (1909) ఏడు అష్టాసములును, రెండవ సంపుటకుండు (1914) తక్కిన ఐదు అష్టాసములును కలవు. నేటి ఆచారము ననుసరించి కవిగారు ప్రతి అష్టాసమునకును పేరుదేరుగా పద్యసంఖ్యనియలేదు - మొదటి సంపుటమున నేడు అష్టాసములందరి మొత్తము చద్యసంఖ్య 948; ఇకరెండవ సంపుటమున నైదాష్టాసములందరి మొత్తముచద్యసంఖ్య 1009. పాతకుల సౌకర్యమునకై కవిగారి ముద్రణమును అంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్యఅకాదమివారు ప్రకటించిన ముద్రణముతోపోల్చి అష్టాసముల పద్యసంఖ్యలను వివరించుచున్నాము - స॥

అష్టాసము	కవిగారిముద్రణలో సంఖ్య	అకాదమి ముద్రణలో సంఖ్య
ప్రథమ	1-135	134
ద్వితీయ	136-248	110
తృతీయ	244-355	113
చతుర్థ	357-479	123
పంచమ	480-657	178
షష్ఠ	658-831	172
సప్తమ	832-993	160
అష్టమ	1-199	199
నవమ	200-396	167
దశమ	397-570	203
ఏకాదశ	571-781	214
ద్వాదశ	782-1009	229

3. శ్రీ దాభిరామము వల్లభరాయఁడు

ఇక్కవి హరహరరాయల భండారమున కధ్యక్షుఁడు. ఆతని గ్రంథము శ్రీ. వె. 1420 లోగా రచితమైనది. అనఁగా శ్రీనాథుఁడు నైషధము తెనుగు చేయునంతకు రచింపఁబడెను. ఇతనితండ్రియగు తిప్పన్న “గంధవతీప్రతిర పురఘన్మరపాదవిగ్రహున పుష్పంధయచక్రవర్తి శ్రుతివర్మతదుర్గ మహా ప్రధాన రాగ్గంధగజంబు” అనియున్నందునఁ ద్రిపురాంతకదేవుని పాదభక్తు డనియు, వినుకొండవరిపాలకుఁడనియుఁ దెలియుచున్నది.

ఈగ్రంథకర్త నెల్లారను దెనాకినితాము కాలము గట్టించినట్లు “నెల్లారి తాముకాలువ హల్లకములకమ్మఁదావినవలాపించు” అనుటచేఁదోచుచున్నది. ఇది సంస్కృతమున రావిపాటిత్రిపురాంతకుని ప్రేమాభిరామమును వీధినాట కమునకుఁ దెనుగు. మూలగ్రంథము నాకులభింపలేదు. ఈత్రిపురాంతకుఁడు, త్రిపురాంతకోదాహరణమును, మదనవిజయమును రతిశాస్త్రమును, అంబికాశతక మును, దారావళియును రచించియున్నాఁడు. ఉదాహరణ మనఁగా నొకవృత్తము, నొకకణికయు, నొక యుత్కణికయు నిట్లేవరుసగాఁగల కృతి. ఈగ్రంథమును నేను పూర్వముగాఁజదివినాఁడను. అంద్రముననిట్టిహృదయంగమమైన భక్తిరస ప్రధానమగుకృతి పెక్కులులేవు. మదనవిజయము వాఙ్మయన ప్రణీతమగు కామసూత్రములకుఁ దెనుగు. అంబికాశతకము మనోహరములగు భావములు గలిగిన పార్వతీస్తుతి. తారావళియు సరసభావములుగల చంద్రస్తుతి. ఇతని కవిత్యము మిక్కిలి మృదువై యతి మమకరముగానున్నది. ఇతఁడు త్రిపురాంతక దేవుని వరప్రసాదమునజనించి తనసుగ్రహముననే కవిత సంపాదించినవాఁడు. ఇతనిని వల్లభరాయఁడు నన్నయ్య తిక్కన భాస్కరామరేశ్వరుల కీడుగాఁ జెప్పి యున్నాఁడు. నాయభిప్రాయమిండుక భేదముగానున్నది. అమరేశ్వరుని కవిత మిక్కిలి యర్థగాఁభివ్యము గలిగియున్నను ద్రిపురాంతకుని మాధుర్యము దాని యందులేదు. తిప్పరాజు కవిత్యముతో భావములు విరళమై, పదబంధమించుక శిథిలమైయుండును. అమరేశ్వరుని కవిత భావకావ్యము గలిగి గాఢబంధము గలది. ఈతిప్పరాజు శ్రీ. వె. 1600 శతాబ్దమున నుండెనని కవులచరిత్రములో వ్రాయఁబడియున్నది. అప్పకవి యుదాహరించిన “సరిబేరైరిప్పదేలచో...” అను

పచ్చముననున్న రామయభాస్కరుడు 1600 సంవత్సరములనుండిన రామయ భాస్కరుడొక్కడేయగుటకు నేమి చూడారము. వల్లభరాయడు త్రిపురాంతక దేవుని స్తుతింపఁగాఁ బూర్వుడు గాకెట్లగును. కాబట్టి యితడు 1850 సంవత్సర ప్రాంతమున సంపించుచున్నాఁడు. అమరేశ్వరుఁ డితనికంటెనుఁ బూర్వుడు. ఆంధ్రభాషలో 1300-1400 లోన తిక్కన, కేతన, మారన, సోమన, వేముల వాడ భీమన, మంచన, అమరేశుడు, భాస్కరుడు, రంగనాథుడు, ఎఱ్ఱన, మొదటి వెన్నెలకంటి సూరన, త్రిపురాంతకుడు-ఈ మహాకవు లందఱు నీధన్యమైన శతాబ్దములోనివారు. హాళికి భాస్కరుడు రామాయణారణ్య యుద్ధ కాండములు గాక దశగతులను గ్రంథమును సాహితీమారనికంటితముగా రచించెను.

చిమ్మవూఁడి యమరేశ్వరుడు విక్రమసేన మను మహాకావ్యమును రచించినవాడు. అతఁడెఱ్ఱపెగ్గడ కంటెను బూర్వుడు. రావిపాచితప్పరా జెఱ్ఱపెగ్గడకు నమకాలికుండు. ఓరుంగల్లు రాజ్యము క్షీణించునప్పుడు వీరు చాలఁ బ్రముఖులై యోరుగల్లు కొండవీడు కొండపల్లి నల్లగొండ మొదలగు దుర్గములు తురుష్కులచే నశింపఁగాఁ దత్కాలపు కవుల కావ్యములతో విస్మృతులైరి. ప్రాచీనకవుల కృతులతో బ్రసిద్ధములుగా రామాయణ భారతాదులు లోక వ్యాపకమైనవి గాని మనోహరములయి కేవలము పండితకవివేద్యము లగునట్టి కృతులు మూల కొదిగెను. తరువాతను నైషధము జైమినిభారతము గూడ మనుచరిత వసుదరిత్రాదులకుఁ బిదపఁ బడిపోయినవి. పిఱవ విలాసము-రాధికాసాంత్వనము- హంసవింశతి-తారాశాంకము లోకానుగ్రహమునకుఁ బాత్రము లయ్యె “ధరణి నధిపులు నూతన ప్రియులుగా గారె” యనునది విద్యార్థుల విషయముతోఁ గూడ నిక్కమగుట యెంతయు శోచనీయము. ఇట్టి యాంధ్ర భాషాభివృద్ధి గల కాలమునఁ డెంకణాదిత్యుఁడనియుఁ నమరేశుఁ డనియు, నాచనసోముఁడనియు, బద్దెఘాపాలుఁడనియు, వల్లభరాయఁడనియుఁ బ్రాచీన కవుల నామములు సెప్పి తత్కవికృతములని కొన్ని లోకవ్యాపకము చేసిన నిదియంతయుఁ గల్లని చెప్పుచున్నారు. వై చెప్పఁబడిన వారిలోఁ డెంకణాదిత్యుడు నన్నయభట్టనకుం బూర్వుడు. కుమారసంభవ మను ౧౨యాశ్వాసముల మహాకావ్యమును రచించెను. భల్లటుడు నన్నయకు నమకాలికుడు. బద్దెకవి నన్నయ కంటె ౩౦ సంవత్సరములు తరువాతివాడు. మఱియుఁదిక్క-

నాదుల కావ్యములు విజయసేనాదులు గూడ మానిపోయినవి; కేవలము తృణ భారములగు తాళిదళ సంస్తమములు నేని కృత్రిమములు మునిగిన యీ యాంధ్రభాషా సముద్రమును దురుదృఢ దురుదీని వీధినాటకము నాకు లభించినది. శ్రీనాథుని వీధినాటకమును చిన్న పౌత్రము బజారులలో నమ్మునది ప్రాచీన గ్రంథము కాదని తోచుచున్నది. అప్పకవి శ్రీనాథుని వీధినాటకములోని వని యుదాహరించిన రెండు పద్యములను జిత్రకవి పెద్దన వల్లభరాయని వీధినాటకములోని వనియే యుదాహరించెను. ఆరెండును దీనిలో నున్నవి. జగన్నాథకవి రత్నాకరముతో పుమారు ౧౦ పద్యములకంటె నెక్కువగా వల్లభరాయని వనియే పేర్కొనెను. అప్పకవి యుదాహరించిన “కుసుమం బెట్టిన చీరకొంగు” అనునదియు “కండుకకేసలప్పెను” అనునదియు దీనిలో యథాస్థానములలో నున్నవి కావున వానిం బ్రక్షిప్తములని చెప్పుటకు వీలువడదు కావున శ్రీనాథుని వీధినాటకమిదియే. ఇంక ననేక నందేహములు కలుగుచున్నవి. శ్రీనాథుని తోడుగల్గు వర్ణించబడినవియేమి; వల్లభరాయని డెవ్వఁడు; వల్లభరాయని పేర వ్రాయసేల; శ్రీనాథుని బావ యగు బమ్మెరబోతన యొంటిమిట్టలో నుండి రాజమహేంద్రములో నెట్లు బంధపద్యము చేసెను; ఇక్కాది సంశయములు కలుగును. విషయమును స్పష్టముగాఁ జెప్పుటకు గ్రంథసామగ్రి చాలనందున గొప్పవారు గైకొని పరిష్కరింతురని నమ్మినాకుఁ దోచినయంతము లొండు రెండు వివరించెను. శ్రీనాథుఁడు సాళ్వగుండ నరసింహరాయల కాలములో నుండినట్లును తవాస్థానమునకుం బోయి డిండిమధట్టు నోడఁగొట్టినట్లు తెలియుచున్నది. “కల్లయెత్తితిఁ గోకజుట్టితి.... తల్లి, కన్నడ రాజ్యలక్ష్మి దయచేదా నేను శ్రీనాథుఁడఁ” అని చెప్పినది నరసింగరాయలయాస్థానమందే. డిండిమకవిని శ్రీనాథుఁ డోపించెనుగదా-“పగులఁ గొట్టించి తుప్పటవివాదప్రాధి గొడదిండిమధట్టుకంచుధక్క” అనునది నిక్కమే. ఈ డిండిముఁడే జైమినిభారతము గృహనిందిన సాళ్వగుండరాజు విజయములను వర్ణించుచు సాళువాఘ్నదయచును సంస్కృత కావ్యమును రచించెను. తద్గ్రంథాంతమున “ఇతి మండలికముల హరహంఠ మేదివీ మీనరగండరాజవక్షి సాళువకతారి.....దిరుదసుందరస్య గుండయరాజుకుహరస్య కుమారనమ విక్రమస్య విక్రమారోద్రద్రవరాక్రమస్య పరమంజరాక్రమజనింహస్య..... నరసింహరాజ మహారాజస్య చరితే...ఆప్తాభాషావరమేశ్వరస్య ఆప్తవిగ్నిజయ పటహిక్కతదిరుద డిండిమాపందరస్య పద్ధర్శనషణ్ముఖస్య శైవశాస్త్రజీవాచార్యేంద

సాగరసాయాద్రికస్య డిండిమకవిసార్వభౌమ ఇతికృతావరచిరుద నామ్నః
 శ్రీమదరుణగిరీశస్య తపఃపాకస్య డిండిమకవిరాజనాథస్య కృతౌ సాకువాఘ్యవయే
 త్రయోదశః స్వర్గ స్వమాప్తః" అని యున్నది. ఇట్టి కవిసార్వభౌమునిచోడించి
 శ్రీనాథుడు సార్వభౌమబిరుదమునందెను. చంద్రశేఖరుడను నియోగిపుంగవుడు
 నరసింగరాయల మంత్రియని సాకువాఘ్యవయమున నున్నది. కావున "చంద్ర
 శేఖరుక్రియాశక్తి రాయలయొద్దఁ బాదుకొల్పితి సార్వభౌమబిరుద" అనునది
 స్పష్టముగా నర్థమగుచున్నది. ఈ నరసింహరాయలు ౧౪౭౦ క్రీ.శ. తోనున్నట్లు
 తెలియుచున్నది. ఈ వీధి నాటకములొని వల్లభరాయని కాయగు చంద్రయ్య
 బుక్కరాయలకాలములో నున్నట్లును దండ్రయ్యగు తిప్పయ్య హరిహరరాయల
 కాలములోనున్నందున వల్లభరాయడు శ్రీనాథునికాలమువాడగుటకు సందేహము
 లేదు. ఈ వల్లభరాయడు విజయనగరరాజులకు రత్నభండారాధ్యక్షుడకాక
 "మూడు గ్రామగ్రామముతోడఁ గూడంగ మోహరు పాలించెములికినాట" యని
 మోహరునకుఁ బ్రభువుగా నుండెను. ఈ నాటకమునకు రావిపాచ్చిత్రిపురాంతకుని
 మూలగ్రంథముగాని ప్రస్తావనయు నాండియుగల తెలుఁగుప్రతియుఁగాని నాకు
 లభింప మింజేసి యీక్రింది యంశము సందిగ్ధముగానున్నది. రత్నాకరమునందు
 వల్లభరాయని సిఠినాటరత్నపద్యములలోనివని యీక్రింది వచ్చుమగవడుచున్నది.

సీ॥ చంద్రఖండములతో నరివచ్చు ననవచ్చు
 విమలవంష్టా ప్రరోహములవానిఁ
 జపకంఠఁ గొనలతోఁ బ్రతివచ్చు ననవచ్చు
 కుటిల కోమల జటాచ్చటలవాని
 నింద్రనీలములతో నెనవచ్చు ననవచ్చు
 కడునీలరర దేహకాంతివాని
 నుదురాజురుచులతో నొడవచ్చుననవచ్చు
 చంచన్మ దాట్టహాసములవాని

సీగ్గుమాలిన మొలవానిఁ జీలురవాని
 నెల్లకాలంబు ములికినాడేలువాని
 నధిపు మోహురసవరారమైనవాని
 బైరవునిఁగొలువవచ్చిరి భక్తవరులు.

ఇందువలనఁ బ్రస్తావమున మోహురు బైరవుని తిరువాళ్ళకు వచ్చిన భక్తులు రావిపాటి త్రిపురాంతకుని ప్రేమాభిరామమును మోహురు ప్రభువగు వల్లభుఁడు నూతనముగాఁ దెనిగించె దాని నాడిజూపుడని యడిగినట్లుతోఁచుచున్నది. ఓరుగల్లు పురవర్ణనములో మోహురు ప్రస్తావన మప్రస్తుతాంశము కావున నాటక మధ్యమున నీవద్యము నాప్రతిలో విడిచిపోయె ననుటకు వీలులేదు. ఇకవల్లభ రాయనిపేర శ్రీనాథుఁడు కృతయిచ్చునేమోకాని తనపేరు చొనువక వ్రాయుటకుఁ గారణమేమియో. గ్రంథములో శృంగార రసాతిరేక మని చెప్పినచో శ్రీనాథుని తక్కిన కావ్యములలోని వర్ణనలేమి తక్కువలే? శ్రీనాథుని వల్లభాభ్యుదయ ముతోఁ గృష్ణాతీరమున నుండు శ్రీకాకళస్వామి తిరునాళ్ళలో జరుగు ననభ్యములు దీనికంటెఁ బచ్చిగానున్నవి. భీమభండములో బ్రథమాంశమున బ్రథమాంతా శ్వాసములలో నెక్కువగా నున్నవి. లేక త్రిపురాంతకుని నాటకము తెనిగించె ననుట శ్రీనాథునకుఁ దక్కువయన్నచో నతఁడు స్వయముగా రచించినది యేది? ఈయంశ మొక్కటియే వల్లభరచితమని చూపుచున్నది. ఇక శ్రీనాథుఁడు రచించెనేమో యనుటకుం గారణములు - మొదటిది. “గీ. గార్గ్యసిద్ధాంతమత ముషః కాలకలన శకున మూనుటయది బృహస్పతి మతంబు వ్యాసమతము మనః ప్రసాదాత్యయము” అను మూడు పాదములు వీధినాటకములోను భీమభండములోఁ తృతీయాశ్వాసమునను మార్పులేకయేయున్నవి. భిన్నులు గ్రంథ కర్తలయినచో నిట్లుండఁ దటస్థింపదు. భావచౌర్యమును గొంతవరకును సమాన వాక్య చౌర్యమును నాంధ్రకవులలోఁ గలవు గాని పద్యమంతయు గ్రహింతురా? ఈ వీధియును శ్రీనాథుని కావ్యములును పరబంధమునందును వాక్యక్రమము నందును అన్వయమునందును పరసంపద్యమునందును సమానములుగానున్నవి. వైన నుదాహరించిన బైరవునిమీఁదివద్యము భీమభండములోఁ బ్రథమాశ్వాసమున ౧౦౬ పద్యములో వాక్యవిన్యాసమునఁ బోలిక గలదు. “అదె దారువనభూమి యనమనేత్రుఁడు వాడె సంయమింద్రుల పృణ్యునతులు వారె” అనుపద్యమునకు భీమభండములోఁ బోలికపద్యము గలదు.

క॥ పరుణుని శుద్ధాంతంబున । నరవిందాక్షులకు మించుటద్దం బగుమ॥”

అను భీమభండములోని ఆ-౨-౨ పాదములు క్రీడాభిరామమున “పరుణ రాజశుద్ధాంత కాంతావిలాస మాణిక్య దర్పణము” అనుపద్య సరిపోవును. ఇట్టిభావచౌర్యముల చేతనే శ్రీనాథుఁడు రచించె ననుటకు వీలుపడదు. రెండవది

శ్రీనాథుడు పల్నాటిపీఠచరిత్రమును బాల్యదశలోఁ గొంతమాత్రము రచించెను. దానిలోని కథాభాగమును మరలఁ గ్రీరాధరామమున నోరుగంట వీధులలోఁ జిత్రములలో వ్రాసి పీఠచరిత పాడినట్లు తత్కథ గొంత సూచించఁబడి యున్నది. మఱియు వల్లభాభ్యుదయమున నాంధ్రవల్లభుని తిరునాళ్ళలోనివిధవా దుర్వర్తనములు శ్రీనాథుడు విశదముగా వర్ణించియున్నాడు. ఆవిషయమే శ్రీరాధరామమున “గరుడ స్తంభప్రతిష్ఠాకలన మొదలుగాఁ గల్పమంత్రోక్తపుష్ప ధ్వరపర్యంతంబు కృష్ణాచరితమునం ద్వాదశక్రోశ ధాతీపరివేషాభ్యంతర శ్రీపరమపదమునం బర్వదానంబులందున్ బరవాసినంగమాచుల్ భగవదను మతింబావముల్ గాకయుండున్” ఇత్యాదులతో గేలిసేయుచున్నాడు. వైకారణ ములచే నిది శ్రీనాథరచితమోయని సంబేహించుచున్నాను. చిత్రకవి పెద్దన ముద్దరాజురామన శ్రీభరతుడు గణపురపువేంకటకవి జగన్నాథుడు పీఠంద టును వల్లభరాయని వీధినాటకముతో ననియె యదాహరించెయున్నారు. మఱి యును పీఠినాటకమున మధుమావతీగృహమున నెవ్వఁడో యొక కవివిటుడు దానిహతభావిజన్మముల గుఱించి యొక వద్యమును వ్రాసెను. అందులో మధు మావతి అంగారవర్ణుని కూతురై యిహజన్మమున మధుమావతియై భావిజన్మ మున దాక్షరామమునఁ జిన్నిపోతి యనువేశ్యయై తరువాతిజన్మమునఁ దమిళేటి ప్రాంతమునఁ జెంచుకలమునఁ గడిమికత్తులయమ్మి యని జన్మించు నని యున్నది. శ్రీనాథుడు శ్రీరామకాచీశ్వరుఁ డగుతెలుఁగురాయని దర్శించి యతని కంకితముగా వల్లభాభ్యుదయము చెప్పెను గదా. అప్పుడు.

శా॥ అక్షయ్యంబుగ సాంపరాయనితెలుంగాధీశ కస్తూరికా
భిక్షాదానము సేయురా సుకవిరాధ్యుంచారకశ్రేణికిన్
దాక్షరామచతుక్త్యభీమప్తరగంధర్వాప్సరోభామిన్
వక్షోజద్యుంధుకుంభికుంభములపై వానించు నవ్వాననల్॥

అని శ్రీనాథుడు చెప్పెను. దీనిచే శ్రీనాథునకు దాక్షరామవేశ్యలతో సంబం ధము గలదని వేఱుగఁ జెప్పనక్కరలేదు. పీఠినాటకములొని చిన్నిపోతియే శ్రీనాథునకుఁ గూర్పుమగువయో యని సంబంధము కలుగుచున్నది. త్రిపురాంత కునిసంస్కృత ప్రేమాభిరామమున నీయంశ మున్నదో లేదో తెలియదు. మఱియు పీఠినాటకములొనైనైతి మాడఁగా భీమఖండములొని పదబంధమున కంటె పటుతరమై యఖండధారాపాతము గలదై యున్నందునఁ దరువాతనే

వ్రాసె నన్నచోఁ గొన్నికారణములవలన సక్తాంము (1450) అంగీకరించుటకు ప్రియలేమన్నది. అశ్వరామరాయలముద్రాత యగు సోమభూపాలున కంకిత మీయఁబడిన శ్రీధరచచ్చంపమున వల్లభరాయనిపీఠికాపదములొని వని “సుంచన విందివో” యనుపద మువాహరింపఁబడి యున్నది. అందుచే వల్లభరాయఁడు శ్రీనాథనివాసాద్యులలో గొప్పకవియై గుర్తింపఁబడుచున్నది. శైలీవిషయమున సామాన్యమును జూచి శ్రీనాథునకుఁ గర్తృత్వ మారోపిత మన్నచో సత్తాలపుఁ గావ్యము లెల్ల నించుమించుగా సమాన పాటవమును గవితాధాటియును నిరంకుశభావములు గలిగియున్నవి. విగ్రహీరధన్వఁడు శివలీలావిలాసము వ్రాసిన కొమ్మనయు ఎదురు ద్విరామరాజును తులనించుననయు అంగరసస్పృహకవయ్యు రచించినకావ్యములలో విగువును ధారాపాతమును సమానముగా నున్నవి. బమ్మెరబోతన యేకలీలానగరమున నున్నట్లు భాగవతమునఁ జెప్పిండునకుఁ జెన్నపురిలో దాని మొదట ముద్రించినవా రొంటిమిట్ట యని యూహించి యాయభిప్రాయమునే పీఠికలోవ్రాయఁగా లోకములో నిట్టిప్రవాదమును కలిగినది. ఒంటిమిట్ట కేకలీలానగర మనునన్నతనామధేయము పొసఁగు నని దేశచరిత్రకారు లంగీకరింపరు. ఆయ్యలరాజురామభద్రఁడు తనతాత తిప్పరాజు జగత్పరిభ్రాతముగా రచించె నని చెప్పకొనిన రఘువీరశతకమున—

“అయలప్రాధిమ మీజురాయకవియయ్యల్ రాజు సత్పురుఁ డం
చితభక్తిన్ ద్రిపురాంతకుండు రచించెన్ దెనుపర్యంబులన్
శతకం బొక్కటి దీని నెపు విని యాచంద్రార్కమై నిల్చు ప
ర్వతకన్యానుత యొంటిమిట్టరఘువీరా జానకీనాయకా”

అని ఒంటిమిట్ట యనియే యున్నది. కావునఁ బోతన యోరుంగంటిలో నుండె ననియు గొంతకాలములో మహాదేయులవలనఁ దవ్రాసఁగాని పదిపొయ్యిండుపద భాగవతము ప్రభాతిగాక నశించెను. వెలిగంపలవారయాదులును గువలయాశ్వ చరిత్ర మనుమనోహరకృతి రచించినసింగనయు కొన్నిసంస్కరణములు పూరించిరి. అవి దుచ్చుములు కావని నందిసింగనయు ఘంటమల్లయ్యయు గలసి ఆర్వీటి తిమ్మరాజున కంకితముగా షడ్వసంస్కరణమును శృంగారషడ్వ మనునేరితోరచించిరి. రేచర్లసింగభూపాలుఁడు కృష్ణాచీరమునఁ బరిపాలించుచున్నందునఁ బోతనయు శ్రీనాథుఁడును వారివర్సనమునకై పోయియుండురు. ఈయంశములు

పండితులును ఆచార్యులును నిష్పక్షపాతముగా నూహించి మజిలీనిద్వైతాం తములన్నచోఁ దెలిపి నిజస్థితి గుర్తెలుంగఁజేయుచురని నేను సుముఖులం బ్రార్థించెదను.

ఈరూపక మేకశిలానగర మని ప్రసిద్ధిఁజెందినయోధుగంటి పురముతో గోవిందమంచనశర్మయుఁ దన్నిత్రుఁ డగు బిట్టినుఁ డనువైశ్యపితఃకామబియ్యం బురదాహ్మంతర్వాహికల విహరించి నానావిధవినోచములఁ జూచుచు నిరం కుశము లగుభావరత్నముల పెదజల్లుచు పట్టించిగది. దీనితో నొండురెండుచోట్లు చాల నశ్శీలములుగా నున్నవి. అట్టిప్రదేశముల నేవకాలపురీచిమర్యాద నతిక్ర మింపక తొలఁగించి యుచ్చోఁ జక్కల నుంచెనున్నాను.

ఇది శ్రీలును బాలురను జమపఁదగినది కాదు. శబ్దసంపత్తియుఁ బద బంధమును మధ్యకాలముల మహాపురములలోని జనులసీత వర్తనయుఁ దెలియుటకై చరిత్రకారుల యుపయోగార్థ మీ గ్రంథమును ముద్రించితిని. దీనిచో పక్షన లన్నియు సత్ప్రౌఢములుగా నున్నవి. పల్నాటి వీరుల వర్ణన మును ద్యూతము భూపహలియును తిలకభయమ బొట్టేశ్వ కోశ్వ యుద్ధము లును మిక్కిలి ప్రౌఢముగా పట్టించఁబడియున్నవి. ఓరుంగల్లు పూర్వమున్నత దశతో నుండె ననుట నిక్కము. ఓరుగల్లును భట్టాసుల రాజధాని దొర నము ద్రమును వినుకొండయ విటుల కనుకూలముగా నుండునని గ్రంథాంతపద్య మున నున్నది. రాజధానులుగా నుండి షీఁజించెడు నగరము లన్నియు నీతిబాహ్య ప్రవర్తనలను నాటపట్టగునని తోచుచున్నది. ఇప్పుడును గాంచీ శ్రీరంగాది దివ్యక్షేత్రములును రాజమహేంద్రము నెల్లూరు పెనుగొండ మొదలగు నవియుఁ గొంఠకుం కపకీర్తి పాలగుచున్నవి. ఇది తోకముచో మహాపురముల కంతయు నిట్టిపక్ష యుండునని దశతోఁ గలుగును. ఈ గృతితోఁ గొన్ని పక్షనలు చాల మనోహరములై యున్నవి. గ్రంథాంతము చంద్రస్తుతితోను గ్రంథారంభ ముదయ సూర్యస్తుతితోను బాలించుచున్నవి. దీనిచో జేర్కొనఁబడిన మాచల్దేవి కడపటి ప్రతాపరుద్రుని యుంపుడుకత్తె. దీనితోని మరికొన్ని యశ్శీలములు తొలగింపవలయునని ప్రయత్నించుటం గాని యనేక మిత్రులు ప్రసిద్ధము లగు కావ్యములతోని రతివర్ణనాపికము లగు భట్టములకంటె దీనిలో సీతచరము లగు పక్షనలు లేవనియు నట్టి యుద్యమము చరిత్రకారులకుఁ గార్యభంగము వొం

దిను గనియు శైలియుఁ బదబంధమును జాలకఠినమైనందున సామాన్యుల కర్థముగామిచే సామాన్య జనులలో నిది వ్యావకము గాదనియు నా ప్రయత్నమును వారించిరి.

దీనిలోఁ గొన్నియవప్రయోగములు గలవు. “మధుమావ తోగ్గంటి మంచలమున” “పెన్నుడుటం గరాంజలు నింరలు సేయని” “వసివాక్ వాడుచు” “నోముల వంటగా యనుచు నోవలఁ బెట్టుచు” “పెనర్పప్పును” “చానిపాలి పెరుమాళ్ళు” “భూదేవా ప్రకాంతం మహా పావం” మొదలగు సంబంధయతి దుస్సంఘట దీనిలోనున్నను శ్రీనాథుఁడు నిట్టివి కొన్ని ప్రయోగించియున్నాడు. “శీలబ్రహ్మాది వీరనాసీర చరిత్ర” అనుచో శీలమకుమారుఁడగు బ్రహ్మినాయకుఁడు గావున లకారము గురువు కానేరదు. అది రేచర్ల బ్రహ్మినాయకుఁ డనుటకుఁ బల్నాటి వీర చరిత్రమున “శీలమబ్రహ్మినాయకుఁడు” అని యున్నది. తల్లి చంద్రుల పేరితోఁ జెప్పిన నామధేయములలో నుండుకాక్షర మాదియైనచోఁ బూర్వాక్షరము గురువు గాదు. నాచన సోముని వసంతవిలాసమునఁ బ్రథమ పద్యము చూడుడు.

శ్రీచమ్మంగవక్రేవఁ గ్రొమ్మెలుఁగు లకాశృంగారపుండోటకుం
ప్రాశీనం బగుచున్న వింశతి నభిప్రాయాధిక
లాచంద్రోదయమైన దేవుఁడు కృపాలంకార చిత్రంబునం
జూచు మావయబ్రహ్మాక్షమనిఁ గవిస్తోమైక చింతామణిఁ.

ఇందు, నాల్గవపాదమున యకారము లఘువే కదా. దీనిలో నర్థానుసార ప్రాస మాది కవులవలె సక్రమముగా ప్రయోగించబడినది.

దీనిలో “ములికి నాచిది కాదోయిఁ జెలి కెరారు” యని “ములికినాడు” శబ్దము లకార మధ్యముగాఁ ప్రయోగించఁబడినది. వాడుకలో ములికినాడనఁబడినను ఇప్పటికిని గృష్ణా గోదావరి మధ్యమున తూర్పు కనమలకుఁ బదమటి థాగమున నుండు చేతమునకు మొలక సీమయని చెప్పుచున్నారు. కావున ములికినాడు అగుట చోక్షము. జాలి వార్తా చమత్కారములకుఁ బుట్టి నిట్లు కవికివలె కితనంతలోఁ బ్రథమా శ్వాసమున-

గీ. అభ్రచుండుమణిగజాద్రభవప్రమై
విజయభవన మనెడు వీడు గలదు
ములికినాటి సీమ నల భామినులచూపు
ములికినాటి మరుడు మార్చునొంద॥

అని లకారమధ్యముగా వాచియున్నాడు. మఱియును “కుసుమం బెట్టిన” అనుట దోష మనియు “గుసుమం బద్దిన చీరకొంగు, వొలయునం” అని యుండవలయునని నాతో రాజమహేంద్రవరములో నొక కవి యాక్షేపించెను. “కుసుమమున నద్దిన” యనుటకు గుసుమం బద్దిన యనినచో విభక్తిలోపము నకు గతి యేది? సుఖముండెచిచ్చుతే నిత్యాదులు దక్క నెల్లప్రయోగములు సాధువులో? కుసుమ లనునర్థమున గుసుమ మనుశబ్దము గలదా? ప్రయోగము చూపగలరా? శబ్దరత్నాకరమున గుసుమ మని శబ్ద మున్నదని నైషధములో నుండి “కుసుమం బద్దిన” యని ప్రయోగము చూపబడినది. ముద్రిత ప్రతు లలోఁగాని తాళ పత్రప్రతులలోఁగాని యాపద్యము “కుసుమం బెట్టిన” యనియే యున్నది. సీతారామాచార్యులవారు శబ్దరత్నాకరమున ననేక దోషములు గూర్చిరి. అది యట్లుండ నప్పకవీయ ప్రతులలో దక్క చక్కైన లాక్షణికులు అనఁగాఁ జిత్రకవి పెద్దన, రామన, గణపవరపువెంకటకవి, హరిమంచితమ్మకవి, పిఠాచివేంకటాచార్యుడు, లింగము గుంటిమ్మకవి, కస్తూరి రంగకవి, లక్షణ దీపికా లక్షణసార గ్రంథకర్తలు “కుసుమం బెట్టిన” యనియే యుదాహరించిరి. చిత్రకవి పెద్దన “పన నెవ్వఁడు” అనుటకు “అప్పన మెవ్వఁడు” అని వ్రాసి యప్పున మనుటకు నాశ్చర్య మర్థమని యిది దేశ్యుపద మని కూడ వ్రాసి యున్నాడు. నాతాళ పత్రప్రతిలో నేను ముద్రించినట్లే యున్నది.

నేను ముద్రించుచున్న టేంకణాచిక్కుని కుమార సంభవమును, అమరేశ్వరుని విక్రమ సేనమును, దీనిని నవరించుటలో నా యజ్ఞానము చాలఁ బ్రకటమైనను గాలహరణమై ధనార్జన భంగము గలిగినను గేవలము భాషయందుఁ గల ప్రీతిచే దీని ముద్రించితిని గావున నాదోషములను సరకు గొనక నహృదయులై నవరించుకొని యానందమును గ్రోలుచురుగాక యని విరమించుచున్నాఁడను.

నాంది

ఉ॥ * అంబరసిమఁ దారలు జటాటవి మల్లెవిరుల్ భుజాంతరా
 శంబు నహార సంతతులెలాస్థలెఁ బుప్పుల వర్షముల్ ప్రసూ
 నంబులు సత్కృతాంజలి ననందగి మా క్తికతుల్యమౌళిగం
 గాంబుకణంబులుట్టివడ నాడెడు శంభుఁడు మిమ్ముఁ బ్రోవుతన్॥

చ॥ గొనయము తమ్మినుల్ చెజకు కోలధనుర్గత పూపులమ్ములే
 టును నొకమాటు దానతనుఁడున్ మును నుగ్రుజయించి జీవరా
 కి నొడుచుచేమి చెప్పని చేయనితల్ దగు మోహన ప్రవ
 ర్తనగల కాముఁ డీప్రతముదంబున మీకిలఁ గామసౌఖ్యముల్॥

* మాకు దొరికిన (క్రిడాధిపతి) ప్రతిలో నాంది పద్యములు లేవుగావునఁ జదువు
 వారల కొఱకు మొదటి పద్యమును అధర్వణుని భారత విరాటపర్వమున మొదటి యాశ్వా
 సమునుండియు రెండవ పద్యముఁ జిమ్మపూదియమరేశ్వరుని విక్రమనేనమునఁ బ్రథమాశ్వా
 సమునుండియు గ్రహించి యందుఁ బొందుపఱచితిమి. తక్కిన గ్రంథభాగంబున లేఖక
 దోషములు చక్కమాకరకౌశల మెక్కడను జూపఁ బడలేదని యార్యులు విశ్వసిం
 తురు గార॥

మా-రామకృష్ణకవి.

4. నీతిశాస్త్ర ముక్తావళి

ఈ చిన్న గ్రంథమును రచించిన కవి బద్దెనయను లోకనామముగల భద్రహాపాలుడు. ఇతడు సూర్యరంశపు క్షత్రియుడు. విష్ణుభక్తుడు. ఇతనికి నన్ననగంధవారణఁడనియు వాఙరాజమనోజ్ఞుఁడనియు సుదారవైరోచనుఁడనియు దశదిశాధరణాంకుఁడనియు నరేంద్రచతురాన నుండనియు రాజాస్థ చిహ్నములును; గవిబ్రహ్మయను కవిత్య దివ్యమును గలవు.

ఇక్కవి చోళరాజులలో జేరినవాడు. ఈ చోళవంశులు కర్ణాటాంధ్ర ద్రవిళదేశముల పాలించి మాఁడు తెగలరాజులయిరి. వీరిలో ద్రవిళదేశమును బరిపాలించిన చోళరాజులు మొదటఁ గావేరితీరమున శ్రీరంగనమీవమున నుండు "కోడి" యను సువనామముగల యొరయూరుపురము రాజధానిగాను బిదవఁ గాంచీపురము ముఖ్యపట్టణముగాను రాజ్యముజేసిరి. వీరిలో బ్రహ్మతులగువాఁడు పరాంతకుడు, రాజకేసరి, కులోత్తుంగచోళుడు, రాజేంద్రచోళుడు, విక్రమ చోళుడు మొదలగువారు. వీరు ద్రవిళరాజ్యమును జయింపకపూర్వ ముంధ్ర చోళులచ్చటఁ బరిపాలించుచుండిరి. వారలలో నొకఁడగు నన్నచోళుడను కవి రాజశిఖామణి యాంధ్రకవిత్యమున మిన్నయై యనేక కావ్యముల రచించెను. ఈ యాంధ్రచోళులు పరాంతకుని ధాటికొర్యక యుత్తరముగా నొసగిరి. ఇతఁ గర్ణాటకచోళులు కంచూరు, వర్ధమానపురము, గండికొట, పుంగనూరు మొదలగు ప్రదేశములలో బెక్కు తెగలుగాఁ బరిపాలించిరి. ఈపురములన్నియు నిపుడు నైజామురాజ్యమునందు నాంధ్రదేశమునందె యుండువలన వీరిం గర్ణాట చోళులగాఁ గొందఱు గ్రహింపఁజాలరు. మొదటఁ గర్ణాటకదేశ మెంతవరకు వ్యాపించెనో యాంధ్రదేశము నెల్లలేవోయిప్పుడెట్లు భేదించెనోయెఱుంగవలయును. ఇప్పుడాంధ్రదేశములో జాలభాగము పట్టమదక్షిణభాగములు పూర్వము కర్ణాట ద్రవిళ రాజ్యములలోఁ గలసియే యుండెను. ఆంధ్రులే దక్షిణపశ్చిమములఁ జయించుచు నాంధ్రభాషాభివృద్ధి చేయుచుండినందున దాని నాంధ్రదేశముగా గ్రహించుచున్నాము.

కర్ణాటచోళులలోఁగందూరి యుదయచోళుఁ డుదయాపిఠ్యాటకారమును, వర్ధమానపురరాజగు గోకర్ణుడు గోకర్ణవందమును నుత్తమగండ భందమును

విరచించిరి. తరువాత నాంధ్రదేశపుఁ బోతులు జయంతి, తనదుపురము, విజయ వాటి మొదలగునవి ముఖ్యపురములుగాఁ బాఠించిరి. ఆంధ్రబోతులలో వెలనాటి బోతుఁడు రచనదుపురమున రాజ్యమునెయును నచధానభారతి యను కవివలనఁ గొన్నికావ్యములు రచింపించినట్లు తోచుచున్నది. ఈ బోళవంశములోనివాఁడే నెల్లూరి మనుమసిద్ధియ. ఈమూఁడుతెగలలోఁ గణ్ణాంధ్రబోతుల నోరుగంటి రుద్రదేవుడులు జయించి వారిరాజ్యమును నామావళిష్ఠముచేసిరి. ద్రవిడబోతులును బాశ్చాత్యచాళుక్య పాండ్యయాదవాదులచే నోడించఁబడిరి. బద్దెన్మపాలుఁడాంధ్ర బోతులలోఁ జేరి జయంతిలో రాజ్యమునెయుచుండెనని కొన్ని యాధారములవలన దోచుచున్నదిగాని యెకానొక శాసనములో “కృష్ణవేణానదీతీర దక్షిణ షట్పు హస్ర విషయాఢీశ్వర వీరమాహేశ్వర కీర్తిసుభాకర గుణరత్నాకర వేంగిచాళుక్య మూలస్తంభరిపుదళిత కుంభకుంభ బలహంగనాగృహతోరణ నన్ననగంధవారణ నామాప్రివశ సినహితం శ్రీమహామండలేశ్వర బద్దబోళనరేంద్ర” అనియున్నది. ఈ శాసనము పాశ్చాత్యచాళుక్యుఁడగు భువనైకమల్లుని కాలములోనిది. కావున సితఁడు క్రీ.శ. ౧౦౦౦లో నుంచెనని యూహింపవచ్చును. అయిన నట్టిబిరుదులు గలవాఁడు కేసల సామంతరాజు లేక స్వతంత్రుఁడా యని సంధేహింపవలసి యున్నది. ఈశాసనము చెన్నచక్రణపు లైబ్రరీలోని చరిత్రములలోనిది గావున నమ్మదగినదికాదు. అది యింక నసంశోధితములు. బెజవాడలో “బొద్దన నారా యజుబోళు”ని శాసనము ౧౧౫౦ క్రీ. శకమున నొకటిగలదు. నారాయణుని తండ్రియగు బొద్దనయే బద్దెనయేమోయని సంధేహింపదగియున్నది. ఈ కవిని మనకు లభించిన గ్రంథములలో మొదటఁ బేర్కొన్న కవి యోరుగంటి రుద్ర దేవుఁడు. ఇతనికి నూటయఱువది సంవత్సరములు తరువాతనున్న బంధువు కుమార రుద్రదేవుఁడను పేర నభినవవాణభట్టును విభ్యాతితో రామాయణమున నయోధ్యాకాండమును చెప్పించెను. రుద్రదేవుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౩౦మొదలు రాజ్యము చేసినందున బద్దెన తత్పూర్వ్యుఁడనియే యిప్పటికి నూహింపవలసి యున్నది. రుద్రదేవుఁడు ౧౧౯౫ వఱకున్నట్లు పిల్లలమఱ్ఱి శాసనములోఁగలదు. గణపతి రాజ్యారంభము ౧౧౯౯ అయినందునను మహాదేవుఁడుకూడఁ గొంత కాలము రాజ్యముచేసినట్లు బూడుపూరి శాసనమునగలదు గాన రుద్రదేవుఁడు ౧౧౯౬ ప్రాంతములకే చనిపోయియుండును. అయిన నిప్పటికి నాకుఁ జాల గావ్యములు లభించనందున నిక్కవి దేశకాలాదిక విషయ మనిశ్చిత పదార్థమని విరచించుచున్నాను.

ఈ చిన్నకృత్రిమో గవి దన్నుచానె సంబోధించుకొనుచున్నాడు. ఈ మధ్యన కర్ణాటకావళిలో గలను. తెనుగున వేమన్న శతకము కవి చొదవ శతకములోను నిట్టివాడుక కలదు. కొన్నియెడల సంబుద్ధివాచకములలో నన్న చోడనరేంద్రా యనియు గొమరురథిమా యనియు నున్నది. ఇతర విరుచుకు "నన్ననగంధవారణ" యనువానిలో నన్నన శబ్దమును నన్నచోడనరేంద్ర యనుటలో నన్నశబ్దముఁ జూడఁగా నితని మొదటిపేరు పెద్దల పేరుగా నన్నఁ డని తోచుచున్నది. అహవమల్లుఁడు చాళుక్య చక్రవర్తికి నమ్మన గంధ వారణుడనియుఁ గన్నచోళనకు మల్లన గంధవారణుడనియు విరుచములు గలుగుట చూడఁగా నివియే జన్మ నామములలో లేక తల్లివండులు గారాముగాఁ జెట్టిననామములలో తెలియరాదు. కుమారసంభవమును రచించినవాడు నన్నె చోళుడు. అతఁడు ప్రభుత్వండు. భద్రభూపతి "లక్ష్మీవల్లభ పాదపద్మాధరఁడు" కావున నిట్టిచి నొక్కరే యనుటకు విలువదదు. ఇద్దెన నన్నచోళనివంశ్యువో యేమో? కాననముల శోధింపఁగా నైదుగురు నన్నెచోళులు గలరని తెలిసెడి. పరాంతకునకుఁ బూర్వ మొరయూరు రాజ్య మేలినవానిలో నన్నెచోళుడు జంగమ మల్లికార్జునుని కాలముసండున్నవాడు ప్రభుత్వండు. ఇతఁడు రాజ్య భ్రష్టుడయ్యెననియు యుద్ధమున మృతుడయ్యెననియు జంగమ మల్లికార్జున చరిత్రమున గలదు. ఇతఁడే కుంభకొణమున మల్లికార్జున మకమును, శ్రీరంగ మున నొక మందపమును గద్దెనని యూహింపవలసి యున్నది. శ్రీరంగక్షేత్ర చరిత్రమున నందచోళుడు మందపము కద్దెనని యున్నది. ఒకవేళ నది ప్రమాదపతితమో యని సంబోధింపవలసియున్నది. నందచోళుఁ డెవ్వఁ డచ్చట రాజ్యము చేసినట్లు గానరాదు. రెండవవాఁ డి ఇద్దెననన్నెచోళుడు. మూడవ వాడు త్రిపునకుఁబల్లని కుమారుడగు నన్నెచోళుడు. నాల్గవవాడు కమ్మనాటి చోడబల్లికిఁ బ్రపితామహుడు. ఐదవవాడు పొత్తపి మల్లివేళున కైవసవారయగు నన్నెచోళుడు. జంగమమల్లికార్జునుడును నతని గురువగు తపోరాఁయి శ్రీశైల పట్టసుద్వారకుగు నంధ్రుని నధిష్ఠానము నొంది కాలాముఖ మను శైవసమయ మును వ్యాపించఁజేయుచు పక్షిణదేశమునఁ జోళరాజుల యాశ్రయమును చెందిరి. పుడుకోటలోని కడంబలూరి కాననమున నీ మల్లికార్జునకు విక్రమతేనరి యను చోళరాజు దానము లిచ్చినట్లున్నది. పండితారాఘ్యుఁ డనుపేరు గల జంగమ మల్లికార్జునుడు మెలనాటిచోళని నాశ్రయించి తుట్టుతువకు రాజనిగ్మహితుడై

కన్నులు పోగొట్టుకొని శ్రీశైలమున దపోనిట్లుండై యూర్ధ్వనేత్రము వడసి యవ్యయవచమును బొందెను. ఈ పండితరాధ్యుని శిష్యుడే పాల్కురికి సోమ నాథుడు. రుద్రదేవుని యాస్థానమువాడు. సీతరమణితో మొదటి మల్లకాష్టనుడు బ్రహ్మచర్యము వూనినవాడు. కాలానుభవ గురువులు బ్రహ్మచారులు.

బద్దెన కృతిలోని పద్యము లనేకలాక్షణికు లుదాహరించిరి. వారలు కవి పేరు చెప్పక యుదాహరించినందున బద్ధములు మాత్రమే చూచి యవి యెచ్చ టివో యని యుపేక్షించుచుంటిమి. గ్రంథముంతయు నామాలము లభింపఁగా నెవ్వరెవ్వరు దీని జదివిరో కొంత తెలిసినవి. ఆదిలో సీతసారము గ్రంథమున నితఁడు పూర్వకవిగా స్తుతించఁబడెను. చిదవ మునికిసింగన్నచే రచింపఁబడిన నకలసీతసమ్మతమున నితని పద్యములు సుమారు ౬౦ ఉదాహరింపఁబడినవి. తరువాత నళియరామ రాయల మురైత కంకిర మీమఁబడిన శ్రీధరచ్చందము నందును గవిసంజీవనియందును రత్నాకరముందును వేంకటకవి లక్షణ శిరో మణిలోను వీని పద్యము లుదాహృతములైనవి. పై గ్రంథములలో సీతసారము దుద్రదేవుడు సంస్కృతాంధ్రములలో రచించెను. మునికిసింగన యెఱ్ఱప్రెగ్గడ కాలమువాడు. ఆప్పటికీకృతి చాలఁ బ్రఖ్యాతమైనది. దీనిలో ౧౫ పద్యములుగా రాజసీతి చెప్పఁబడినది. ఇతఁడే సుమతిశతకమును రచించెనని ప్రథమ పద్యము జూచినఁ దోచునుగాని యీ పద్యము నాకు లభించిన టైదుప్రతులలో నొక్క దానిలో మాత్రమే యున్నది. రెండు ప్రతులలో నాద్యంతములు లేవు. ఒక్కటి యేకాశ్వాసరూపముగాను జెన్నపురి భాండా గారప్రతి యాద్యానత్రయరూపముగా నున్నది. సుమతిశతకమునకును దీనికిని భాకభేదము గానపచ్చుచున్నది. తాతీయ వాచకములలో భేద మగవడును. సుమతిశతకము రచించినవాడు భీమకవి యను లోక ప్రవాదమేకాక సుమతిశతకపు చాళప్రతములలోఁ బ్రథమపద్యము భీమనపేరితో నుండ నేను జూచియున్నాఁడను. ఇతఁడు వేములవాడ భీమ కవియా? లేక చెడలువాడ భీమకవియా? న్యసింహపురాణ కర్త మాత్రము దాక్షా రామవేశ్యలను వర్ణించినందున వేములవాడ భీమకవి యనియే తోచుచున్నది. కొందఱు వేములవాడ యనునది నైజామురాజ్యములో గోదావరీతీరమున నున్న లేములవాడ యనియు రాజేశ్వరస్వామి భక్తుడనియు “లేములవాడ భీముడవ లీలగ” “లేములవాడభీమ భళిరే కవిశేఖర సార్వభౌమ నీ వేమని యానతిచ్చి తివి” ఇత్యాది జాతుపుణ్యలస నిరూపించుచున్నారు. ఈ రెండు పద్యముల రలా

భేదయత్రికింద వేంకట కవి సూచించెను. కవిచోకబ్రహ్మ యరుణాచల పురాణ ములో నన్నయ తిక్కనలఁగొలిచి “వాక్రతోషిత దక్షవాచీమహాస్థానభీము వేములవాడ భీముఁ దలచి” యనుటచే దాక్షావాచివాఁడనియే యూహించెదను. కవిరాక్షసుఁ డను జేజొకకవి భీమేశ్వరున కంకితముగా లక్ష్మీనారాయణ విలాస మును రచించెనట. కావున నప్పకవి కవిరాక్షసుఁడన్నది భీమ కవికే యన్య యించినను గవిరాక్షసునియునిచి యతనికిఁ దెలియును. కావున సుమతిశతక మెవ్వరు రచించిరో గురైరుంగఁజలయును. నీతులు బద్దెన నీతులవలె నున్నవికాని శైలిమాత్రము భేదముగా నున్నది. ఇదియును బై యంశమువలెనే యనిశ్చితము.

రాజనీతి గ్రంథము లాంధ్రములోఁ జెప్పులు గలవు. హద్రకరాజ చరిత్ర రచించిన శ్రేమేండ్రుఁడను కవి చెప్పిన ముద్రామాత్యమును, రుద్ర దేవుని నీతిసారమును, భోజరాజ విభూషణ మను నీతిభూషణము, చారుచర్య, ప్రాచీనకామందకము, ప్రాచీనపంచతంత్ర, శివదేవయ్య రచితమగు పురుషార్థ సారము, ఆరాధ్యదేవర ప్రణీతమగు స్మరతత్త్వసారము, ముడికిసింగిన నీతి వాక్యావళి మొదలగునవి. వై వారిలో శ్రేమేండ్రుఁడును భోజరాజును నమకాలి కులు. శివదేవయ్య గణపతిదేవుని కాలమువాఁడు. శ్రేమేండ్రుని వద్యము తిక్కన కవివాగ్బంధనములో నుదాహరించెను. ఇతఁడే కాశ్మీరదేశ మహాకవి యగు శ్రేమేండ్రుఁడా లేక మణియొకఁడా? అతఁడును భోజరాజును బిల్లాణుఁడును నమకాలికులేగదా. భోజరాజాంధ్ర ద్రవిడ కర్ణాటములఁ గవిత్యము చెప్పజాలె ననుట మనకు హృదయానందముగా నున్నది. బద్దెననీతి మనోహరమై శైలి విషయమున వై సూచించిన రాజనీతి గ్రంథములలో శ్రేష్ఠమైనది. రెండవది పంచతంత్ర, తరువాత ముద్రామాత్యము, పురుషార్థసార మని చెప్పవచ్చును. కవితా శైలి తెలియుటకొఱకే గ్రంథాంతమున ననుబంధమునఁ బోలిక వద్యము లుదాహరించితిని. సుముఖులు చూచి సానలఁచీఁస జాతిరత్నములకును దీరని రత్నములకును గల భేదమును వీనిలో గురైఱుంగఁదగును.

దీనిలోని భావములు కొన్ని కామండకములోను జాణక్యుని యర్థశాస్త్రము లోను నీతివాక్యమృతమునందును గలవు. తక్కినవి చాల మనోహరములై గాంభీర్యము గలిగియున్నవి. శబ్దములు ముత్యములు హోహంబిన ట్లాహ్లాదకర మయ్యును “ముదమున నత్కవి కావ్యము నదరక విలు కానివట్టి నమ్మును బరహృద్విషమై తలయూపింపని యది కావ్యమే వాని పట్టినదియుం గరమే”

యని చోళుండు చెప్పినట్లు హృదయభేదకమై శిరఃకంఠమును బొందించుచున్నవి. “లక్ష్మీలలనయ చుట్టంబు మనుజులకు బడెన్పుపా”, “ఎత్తినకాలెకాని సిరి కెన్నఁడు నిల్చినకాల నిల్వఁగాఁ జిత్తము లేదు”, “ధర్మముల్ వాయుడు మూఁడు లోకములు పాడగు నన్ననగంధవారణా”, “కేవలంబ కావునె పొలియించు రాజు సిరిబొందునె”, “నతి కంటె నబల వసుమతి”, “మండలము పతియుఁ గావడించులక్రియ సుండవలయు గొమరురభీమా”, “ఆశ్రితజన సేవ కల్పకుజసేవయ”, “ధరణియ తల్లి తన్ గనిన తల్లియ వేల్పు” ఇత్యాదులు సహృదయ వేద్యములు. ఇవి శ్రుతిరంగముల నిరంతర మాలతి సేయుచుండుట యచ్చెరువు కాదు. ప్రాచీన కావ్యముల నన్నింటిబంధము చక్కని తెలుగు పదములు గలిగి ద్రవిడ భాషా సంఘములోని సామాన్యగుణములు పొంది యన్వయాదుల యందు సంస్కృతము కంటె భిన్నమైయున్నది. నన్నయ భట్టు దక్క తక్కిన వారెల్లరు అనగాఁ గవిభల్లటుఁడు పెంకణాదిత్యుఁడు బద్దెన క్షేమేంద్రుఁడు శివదేవయ్య తిక్కన కేతనాదులు తత్తద్దేశానుసారముగా జాతీయవాచకములు ప్రయోగించుచుండిరి. అవి కాలక్రమమునఁ బూర్వకవి కావ్యపతనా దోషముచేఁ దత్తత్తాతీయములుఁ దత్తద్దేశీయములు స్మృతి ఫలకముల నచ్చువడి యుండుటచేఁ దరువాతి కవుల కావ్యములలోఁ దమకుఁ దెలియ రాకయే యవి కవిత్వమునఁ బడుచువచ్చెను. ఇట్లే గ్రాంథికభాషయు లోకము లోని జలుకుఁబడియు వేఱయ్యెను. ఇట్టి వృత్తాన ముదయింపని నాటికాలపు భాషయే పరిశుద్ధమై రసప్రకటన వేళలలో ఋజువుగా హృదయమును నాటును. ఈ యంశము చెలియక క్లిష్టబంధముల సారస్య మెక్కుడనుట యంత యాదరణీయము కాదు.

నాల్గుప్రతులతో నే నేకాశ్వాస రూపముగా గ్రంథ మంతయు ముద్రించిన పిదప నైజాము రాజ్యములో నాత్మకూరు సంస్థానాధీశ్వరులు నాకొకప్రతిని దయసేసి యిచ్చిరి. ఇది సమగ్రమై చాలిసంతవఱకు నిర్దోషమై యున్నది. పై నాల్గుప్రతులలో లేనివి డీసెలో 30 పద్యము లెక్కుడుగా నున్నవి. ఈప్రతిని నా కిప్పించిన రాజబంధువులు మ-రా-రా-శ్రీ రామిరెడ్డిగారికిని, మ-రా-రా-శ్రీ కృష్ణారెడ్డిగారికిని దత్తసంస్థానాధీశ్వరులగు శ్రీమంతు నవై రాజా శ్రీరామ భూపాలు బహద్దరు వారికిని నేను గృతజ్ఞతా బద్ధుఁడ ననుట యటుండగా తక్కిన భాషాభిమానులు సహిత మించుక వారికి బద్ధులనుట యంతయతి

శయోక్తి కాదు. నేను దీని ముద్రించుటలోఁ గొన్ని స్థానిత్యములును సజ్ఞానము వలనఁ గలుగు దోషములును బడియుండు వచ్చును.

“క. అజ్ఞానమాఘనమన

ర్వజ్ఞానకుం దక్క దుఃఖవాసన యత్య

ల్పజ్ఞానకుఁ బాయ దని త

త్వజ్ఞులు చెప్పదు రుదారవైరోచనుఁడా”.

అన్న కవి వాక్యము నిక్కమేకదా. నాయుద్దేశ మీ విస్మృతకవి కవి తామృతవాహిని విలుపులకు నిరంతరోల్లాసకాంతిని కాపుటయే కావున నాదోషముల నెత్తి పొడువక నన్ను క్షమింతురుగాక యని దీనిఁ జదువువారి నెల్లరను వినయముతో వేడుకొనుచున్నాను.

నేటి కాలమునకు మనోహరముగా నూత్నకావ్యములు రచించు కవులు పుట్టినవారు కారు. ఇంకను వాఙ్మయకోశము వాక్పతి చెప్పినట్లు అభిన్నముద్ర మయియే యున్నది. మహామతులయొల్ల మమృత చందోధివలెఁ దరువఁదరువ నమృతము పుట్టించును. కాని తన్మథనక్షములగు రాజులు మాత్రము జనింప రైరి. అయిన నాంధ్రభారతికి నధునాతనకవులు కేవలము భాషాదరముచేతనే నూత్న సంతానము కలిగించినను బుట్టి పెరిగి కులదీపములఁ బోలెనుండు పూర్వసంతతి కేవల మనాదరముచే మృతిచెందఁ జూచుచుండుట శ్రేయోను బంధి యగునా? ఇట్టియుజ్జీవన భేషజము నరేంద్రులకందక్క లక్ష్మీకటాక్ష బహిష్కృతులగు పండితులకు సొమ్ముకాదు. ఆంధ్రదేశమున ననేక ప్రభుభిరో మణులు పూర్వకావ్యము లుద్ధరించుట శ్రేయస్కర మని తద్భారమును వహించుచున్నను గాలధర్మము ననుసరించి తత్ప్రయత్నములు సర్వకష్టములు గాకున్నవి. చిరకాలముగా నీప్రాంతములోని ప్రభువుల విద్యాచరము బహిరంగ మైనను సంతరంగమునందును ప్రవర్తిల్లుచున్నది. వారు తమ చవులనెల్ల మాటు వఱచి కేవలము తాళపత్రములలో నొదిగియుండు కావ్యరత్నములఁ ధర్మమని యించుక ప్రయత్నించుట నాచుట్టి విద్యార్థుల కుత్సాహకరము. ప్రస్తుతము వనపర్తి సంస్థానాధీశ్వరులును నవైరాజ బహిరీ బలవంత మహాఘాపాల రాయే త్యాది బిరువాంకితులునగు రాజారామేశ్వరరావుగారు నాచేయు నల్ప ప్రయత్న ములకుఁ దోడుపాటుగా నుత్సన్న కావ్యముల నన్వేషింప నభివచి కలిగి లభి

కావ్యముల రసాయనము సర్వజన లభ్యముగాఁ జేయునుచున్నది యీ చిన్న కృతిని బ్రచురింప నారంభించిరి.

రాజు లాత్మ విషయమున ధనకీర్తికంటెను గీర్తిధనమునే యెక్కుడుగా సంపాదించఁ గోరవలయును, తదాశ్రీతులగు పండితులు మాత్రము యశఃకిరణముల నుత్పాదించు నిధానము వారలకు వర్ధిల్లఁ గోరుదురు. ఇంకను బ్రచురింపఁ దగినది యుత్తమ కావ్యములు చెక్కులు గలవు. నామాచరణములగు మహా కావ్యము లన్వేషణీయము తెన్నియో గలవు. ఇట్టి వానిని చదవించి లబ్ధకృతుల వ్యాపింపఁజేయ నీ ప్రథమదామణిని సర్వేశ్వరుఁడు పురికొల్పి పూర్ణపురుషో యుషణీపితునిఁ గావించి మనుష్య ధర్మాచరణమునం జరికార్థునిఁగాఁ జేయును గాక యని కేవలము భక్తిచోదితుఁడనై సర్వేశ్వరునిఁ బ్రార్థించుచున్నాడను.

వనపర్తి,

మా - రామకృష్ణకవి.

ఏప్రిల్, 1910.

5. ప్రబంధమణిభూషణము

అనేక ప్రాచీనకృతులలోని పద్యరత్నములుగల యిక్ష్వాన్కుహాషణము నూతనకథాపరిణామముచేంచి మనోహరముగా నున్నది. దీనిగూర్చిన కవిత్వపు యెవ్వఁడో యేకాదశమువాఁడో గుఱించుటకుఁ దగిన యాధారములు లభించుచున్నవి. శ్రీ. శ. ౧౭౦౦ల సంవత్సరముల కిటీవల కృతుల పద్యము లిందు లేనందున నిక్కవి తత్పూర్వఁ డనియే యూహింపవచ్చును. దీనిలో మొత్తము ౮౬౭ పద్యములుగలవు. ౪౦౧కి మాత్రమే తత్తత్కర్తృత్వము కనిపెట్టఁజాలెనని. తక్కిన పద్యము లేయే కావ్యములలోనివో పండితలోకమే నిర్ణయింపఁజాలును. ఉజ్జయినీ నాథుఁ డగు సుకీర్తినరేంద్రునకుఁ గుమారుఁడగు రాజశేఖరుఁడు పాంచదశావతి పుత్రియగు రత్నసుందరిచే న్యయంవరమున పరింపఁబడెనను సూతన కథా వస్తువు పరిణమించునట్లు నానా ప్రబంధపద్యములందుఁ దొనఁగింపఁబడినవి. ఈ గ్రంథకుని చాతుర్యము శ్లాఘనీయమే. అయినను గణాపమత్కృతియు సంభాషణ సారస్యమును నిందుఁ గానరావు. నిర్గుణమగు పుష్పముండచుగదా. దీనిలో లేని గుణములఁ దడపుటకంటె నున్నగుణములతో సంతసించుము. ఋతుశ్రీ వర్ణనాదులలో నిందెచ్చుదు పద్యములు గలవు. ఈ పండితుఁడు శ్లేషయమకాదు లకుఁ బ్రాముఖ్యమునీయక కొంతవరకుఁ జిత్తరంజకములగు భావములచే యేలు చుండెను. మహాకవుల భాగ్యవర్ణనములే కలవుగాన నీరసపద్యము లిందుఁబెక్కులు గానరావు. దీనిలోని పద్యములమూలము వెదుకఁగా ౭౦ కావ్యములు లేనినను ముఖ్యముగా నైషధము, కాకుంఠలము, కవికర్ణరసాయనము, హస్తీకెవరిత్రము, శ్రీరంగమహాత్మ్యము, మొదలగు కొన్నికృతులే కవికిఁ బ్రియతములయ్యె. నాకు మూలము గుఱింపరాని పద్యములు ప్రాయశఃపక్షిణిభిఃపుఁ గావ్యములలోనివై యుండును.

వానినెల్లఁ జూడఁగా ననేక కృతులున్ననుండునై ననుచు సత్యమునకు దూరముగాదు. ఈ పద్యములకైలి భిన్నభిన్నముగా నుండునట్లు యచ్చెరువు కానేరదు. కొన్నిటిలో నుంచరాని వ్యాకరణదోషములును చందోదోషములును గలవు. కావున దీనిలోని కొన్నిభాగములు కుపంఠులగు సత్యవాత్సవహూల తూతగా నుండినను నిర్బంధముగాఁ గవిత చెప్పఁగోరువాచుమాత్రము వానిని

చాటించరాదు. అట్టిదోషములు కవికృతము లైనచో దిద్దరాదని నామతమగుటచే నవరింప వజ్రగించితిని.

ఇట్టి సంచితకృతులు సంస్కృతమున విస్తారముగాఁగలవు. ఆంధ్రభాషలో నాకు అధించినంతవట్టు పరికింప నట్టికృతికర్తల మడికిసింగనయే ప్రథముడు. అతడు ప్రాచీన పంచతంత్ర, ప్రాచీన కామందకము, ముద్రామాత్యము, నీతి భూషణము, బద్ధససీతి, కుమారసంభవము, భారతము, మంచిభట్టునశ్యశాస్త్రము మొదలగు గ్రంథములలోని రాజనీతి పద్యములన్నియు నేటి సకలనీతి సమ్మత మను గ్రంథమును గూర్చెను. వీడవ క్రీ.శ. ౧౬౨౦ లో జగన్నాథకవి రత్నా కరమును గ్రంథమునఁ బ్రాచీన పద్యముల నెత్తియొజపఱచి యైదాశ్వాసముల కృతి రచించెను. అయిన సీరెండును గథారూపములుగా గ్రథితములుకావయ్యె. ఇటీవల యెచ్చరో యయ్యత రామరాజును పండితుఁ డిట్టిగ్రంథమునకు దొరకని కృష్ణలీలాపాసమును పేర నొకకృతి రచించెను. రసికాగ్రేసరులగు శ్రీవేంకట గిరి సంస్థానాధీశ్వరులు శృంగారరత్నావళి యనుపేర నొకగ్రంథము జత గూర్చిరి కాని యయ్యడియుఁ గథారూపముగాఁ బరిణతమైనదికాదు. వైసూచించిన సింగన, జగన్నాథుల కృతులలోని పద్యములనే లాక్షణికులు విస్తారముగా నుదాహరించుచువచ్చిరి. కాని అప్పకవియుఁ గూచిమంచి తిమ్మనయు సాధారణములగు గ్రంథములుతక్కుఁ చక్కినకృతుల శోధించిన పాపమునఁ బోయిన వారు గారు.

ఈగ్రంథమును వనపర్తి సంస్థానాధీశ్వరులగు నవై రాజారామేశ్వరరావు బహిరీబల్వంరు మహాభూపాల బహద్దరు వారుచితముగా నాకొరకు ముద్రింపించి ఇచ్చినందున కెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడ నగుచున్నాను. దీనిలో లేఖకదోషము లింకను బెక్కులు నిల్చియుండవచ్చును. మాతెక్కలకొలఁది మేమెగయుటకు సిద్ధముగా నున్నందున నత్యున్నతిఁ బోఁజాలని మాశక్తిని విబుధాగ్రేసరులు కేవలము హాస్యభాజనము సేయకుండురు గాత.

దీనిలోని పద్యము లేయేకావ్యముల లోనివో తత్తత్కవు లెవ్వరో యిండుక తెలిపెదను. ఇవి యల్పకార్యమైనను సాపాతికికి యన్నేక్షణకార్యముమేరువైతి నంత భారమయ్యెను గాని పద్యముల నన్నిటికి మూలము గుఱింపజాలఁడు భాగ్యము నాకుఁ గలుగలేదు. ఈకార్యమెట్టి శోధకులకైనను గర్వభంగము గలిగించునని తోచుచుండగా నిక నాయట్టి వానికథయేమి :

ఈ క్రిందఁ బ్రశంసించు కవుల విషయము చాలఁ గ్లిప్తమైయుండును. రావుబహద్దరు వీరేశలింగము పంతులవారి యాంధ్రకవుల చరిత్రములో లేని కవుల విషయమును చదవ్వుతిరిక్తాంశములును మాత్రమే యిందునూచింపబడును.

నన్నెచోళుడు కుమారసంభవకర్త. క్రీ.శ. ౯౪౦ కుఁ బూర్వము. ఇతనిఁ గురువగు మల్లకార్జునుడు కాలాముఖిమతస్థాపకుడు. తపోరాశిశిష్యుడు. బ్రహ్మచారి. ఇతనిపేర నన్నెచోళునిచే గట్టింపబడిన మతమింకను గుంభకోణమున నున్నదని యొకరు చెప్పుచున్నారు. విక్రమకేసరి యనుచోళరాజితనఁజాల సమ్మానించినట్లు కదంబలూరు శాసనాదుల నున్నవి.

కుమారసంభవములోనివి పద్యములు - ౩౮, ౪౨, ౬౩, ౧౮౨, ౧౮౩, ౧౮౮, ౨౦౯, ౨౩౩, ౩౩౯, ౩౯౫, ౬౩౦, ౬౬౬, ౬౬౭, ౬౬౮, ౬౭౩, ౬౭౪, ౬౭౭. ౭౮౧.

నన్నయభట్టు భారతములోనివి — ౩౨, ౨౦౬, ౨౧౦, ౨౧౧.

విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకార చూడామణియఁ బ్రమ్యమ్నచరితయు రచించెను. రెండవకృతి చాలఁ బ్రౌఢమైనది. దానిలోనుండి ౧౧౩ వ పద్యము మాత్రమే గ్రహింపబడినది.

తిక్కన సోమయాజి విజయసేనము కూడ రచించెను. దాని లోనివి ౩౦, ౮౫.

కేతన దశకుమారచరిత్రమున ౫౬౯, ౭౧౭, ౮౬౭. వీనిలో ౮౬౭ వ పద్యము ముద్రితప్రతిలోఁ గానరాదు. కాదంబరిలోనిది ౩౬.

భాస్కరుడు దశగతులును రామాయణము రచించెను. రెండును సాహితీమూలయాంకితములు. సాహితీమారుని తండ్రి గోనబుద్ధారెడ్డి క్రీ.శ. ౧౨౭౬ లో నుండెను. బూచుపూరిశాసనములో “శ్రీ గోనవంశ నిజశేఖర బుద్ధ యాభ్యుత్పత్తి పవిత్ర చరితా భరితా గుణామైః” అనియు “శాబ్దేకా వసునంద శంకర మితే శ్రీఛాత్యనంవత్సరే” అనియునున్నవి.

భాస్కర రామాయణములోనివి ౪౪, ౪౫, ౭౦, ౭౭, ౮౨, ౯౩, ౧౩౫, ౩౫౬, -౯

మంచన కేయూరవామల చరిత్రలో ౬౧, ౧౧౯, ౧౩౬, ౧౪౯, ౩౯౬, ౩౯౭, ౮౨౩.

మడికి సింగన సకల సీతినమ్మతమున ౮౬౬.

ఎఱ్ఱపెగ్గడ నృసింహ పురాణమున ౨౧, ౧౭౪, ౧౮౧, ౧౮౪, ౨౪౨, ౩౧౬, ౬౦౯, ౬౧౩, ౬౨౩, ౬౩౬, ౬౪౫, - ౭, ౮౨౨.

రావిపాటి త్రిపురాంతకుడు మచనపెజయ శ్రీమాధిరామ త్రిపురాంతకోదా హరణాంబికాశతక తారావక్కాడి కృతికర్త. ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రుని కాలమువాడు అంబికాశతకములోనిది ౧౬.

నాచన సోమనాథుని హరి వంశమున ౧౩, ౧౬౫, ౧౬౯, ౩౩౩, ౫౬౮, ౭౭౯, ౭౮౦, ౭౮౨, ౮౩౩. ౧౩వ పద్యముతని వసంతవిలాసము లోనిదేమో. ౩౩౩వ పద్య ము త్తరహరివంశమున ముద్రితప్రతిలో లేదు. పంచమాశ్వాసమున మఱి కొన్ని పద్యములు ముద్రితప్రతిలో దేలిపోయినవి. బాణాసురుఁడు కుంభాం దునితో బ్రసంగించు ఘట్టమున;

చ॥ ఇనసమలేజ చింటివె యతీవభుజక్రమవిక్రమక్రియా

ఘనులగు పోటుబంటులకు గాఢతర ప్రతిపక్షపక్షభం

జనహృదయైక రంజనవిశాల మహాహవమూల మైన య

య్యని మొనఁగాక కల్గునె సమంచితైర్తియు ధైర్యమూర్తియున్.

ఇత్యాదులు పదవిపోయినవి.

పోతన భాగవతమున ౪, ౮, ౨౭, ౨౮, ౫౦, ౫౧, ౫౨, ౫౩, ౭౪, ౯౬, ౩౩౨, ౩౬౧, ౮౧౭.

శ్రీనాథుని నైషధమున ౫, ౨౬, ౩౭౪, ౩౮౭, ౩౯౨, ౩౯౪, ౫౯౯-౨, ౪౦౪, - ౮, ౪౨౫, ౪౨౬, ౪౮౮, ౪౮౯, ౪౯౧, ౫౦౬, ౫౦౮, ౫౦౯, ౫౬౬, ౫౭౦, - ౩, ౫౯౩, ౬౨౦, ౬౨౧, ౭౭౮, ౭౮౫, ౭౮౬.

ఇతఁడు ప్రథమమునఁ గోమటి వేమన యాస్థానమున ధరణికోటలో నుండి తన్మంత్రియగు మామిడి సింగనకు నైషధమిచ్చెను. ఈ కృతిలోని షష్ఠ్యంతములలో నీ విషయమే తెలుసు. “క. శ్రీమహిత పెద్దకోమటి వేమక్షితి పాలరాజ్యవిభవకళారక్షామణికి” అనియే కావప్రత ప్రతులలో నెల్లనున్నది. పెద్ద కోమటి యనవేమారెడ్డికి నన్నకొమారుడు. పెద్దకోమటి కొడుకగు వేమనయే యమరుకవ్యాఖ్య రచించినట్లు తత్పీఠికలో నున్నది గాని నిక్కము విచారింపగా నదియు శ్రీనాథుని పరిశ్రమ యనియే తెలినది. శ్రీనాథుడిట్టి పనిచేయువాఁడాయని సందేహింప వలసినదిలేదు: క్రీడాధిరామమును వీధినాటకమును వల్లభ

రాయని పేర రచించెనుగదా. అమరుకన్యాభూతిఁ బ్రశస్తి పద్యములు ఫిరంగిపుర శ్రీనాథశాసనములోను, బొన్నపల్లి శ్రీనాథతామ్రశాసనములోను, సమానముగా గలవు. శ్రీనాథుడు గణపత్యుపాసకుడు. “విశంకటకట” పద్యార్థ మే ఇతని యాంధ్రకావ్యములలో గూడఁ గలదు. సప్తశతి, ప్రేమాభిరామమును దెనుగించిన నరసుఁ డమరుకరనము గుర్తించుటయు అచ్చెరువు కాదు.

ఇతఁడు ప్రౌఢవయస్సుననే రాజమహేంద్రముచేరెను. ఈ సంస్థానము కాటయవేమారెడ్డికి నరణముగా గొమరగిరివలన వచ్చెను. కాటయభార్య యనవేమన కూతురగు దొడ్డాంబ. కాటయవేమన భార్య యన్న పోతనకూతురగు మల్లాంబ యని పొత్తరమాడి శాసనము.

వీరభద్రారెడ్డి భార్య యీ మల్లాంబకూతురు. ఇంతవఱకు శాసనశోధకు లును గవి చరిత్రకారులు సీమల్లాంబిక వీరభద్రారెడ్డికిఁ బెదతల్లియని పొరపడిరి. దానికి ముఖ్యకారణము “ఆనవేమరెడ్డిపాలపొత్రియగు వేమాంబా మహాదేవికిన్, ఘనుఁ డఁబుల్లచహమిపాలునకు సంగ్రామస్థలీ గాండివుల్”

అను కాశీభండములోని పద్యమే భ్రమాస్పదమయ్యెను. ఇందుఁ బొత్రి యనుటకు దొహిత్రియని అర్థము చేసికొనవలసి యున్నది. నిశ్శంక కొమ్మన తన శివలీలావిలాసమునఁ బ్రశస్తిపద్యములలో నల్లాడరెడ్డిని వర్ణించుచు-

మ॥ భరిత శ్రీనిధి యమ్మహిరమణుఁ డొప్పు జోళబత్తిక్షితి

శ్వరనూనుం డగుభీమచంగమనుజేంద్రశ్రేష్ఠ నత్పుత్రి భా

స్వరకారుణ్య దశాజనావన విధానంధాత్రి జేమాంబికన్

వరియించెం బతిభక్తిగిరవ దృఢ వ్యాపార నిత్యాంబికన్.

అని యున్నందున నీ భీమచంగమన వేమన యల్లుఁడు. వేమాంబిక యన వేమన దొహిత్రియు నల్లాడరెడ్డి భార్యయు. అనవేమన పొత్రియగు మల్లాంబ కాటయవేమన భార్య. పరికూటరే వీరభద్రారెడ్డిభార్య. కావుననే భార్యమూలక ముగా నరణముగా వచ్చిన రాజమహేంద్రరాజ్యమును వీరభద్రుఁడు పాలింపగా నన్నయగు వేమారెడ్డి యగస్త్యభ్రాతయై యుండెను.

వినవీరుని శాకుంతలములో ౭౧, ౮౭, ౯౫, ౯౯, ౧౭౨, ౧౮౫, ౨౩౯, ౨౪౦, ౨౪౭, ౨౫౦, ౨౫౨, ౪౦౯ - ౦, ౪౨౭, ౪౪౫ - ౭, ౪౫౬, ౬౨౪ - ౫, ౬౫౮, ౭౨౧, ౭౨౫, ౭౩౪ - ౮, ౭౪౦, ౭౪౧, ౭౪౮, ౭౬౬, ౮౧౬.

జక్కన విక్రమార్కు చరిత్రలోనివి ౧౨౪, ౧౩౮, ౪౫౨, ౫౧౩, ౮౨౯, ప్రౌఢకవి చుట్టూ రుక్మాంగదచరిత్రములోనివి ౧౮, ౪౩, ౬౭, ౧౦౫. సుంకసాలస్యసింహకవి కవికర్ణరసాయనములో ౬౬, ౩౯౧, ౪౨౮-౩౩, ౪౪౩, ౬౮౨-౭, ౬౮౯ - ౯౦, ౬౯౬, ౬౯౯, ౭౦౪, — ౭౦౫

ఇతని కవికర్ణరసాయనము మనుచరిత్రముతో నీడురాదని యనేక విద్వత్కవుల యభిప్రాయము. అట్టివారితోనే నే కీభవించుకుంటు నాయభాగ్యమని తలచెదను. నూతనకల్పనలును రసస్ఫూర్తియు హృద్యాలంకారములును అశిథిల బంధమునుగల యిక్కావ్యముతోగేవలము దృఢశైలియుఁబరాకాష్ఠయుగల మను చరిత్ర యెట్లు తులదూఁగును? ఇక్కవి వన్నిష్టజ్ఞాన్వితచరిత్ర కూడఁ బద్య కావ్యముగా రచించెను.

వీరూరి సింగయ్య భాగవత వృత్తాంతమును, గువలయాశ్వ చరితయు రచించెను. ఇతని కవిత శ్లేషప్రధానమై కొంత రసవంతముగా నుండును. శైలి మృదువైనను మధురముగా నుండదు. గువలయాశ్వ చరిత్రలోనిది ౩౪౫.

న్యసింహభట్టు రాజరాజాభిషేకము రచించెను. దీనిలోఁ బదబంధము పటువై యుండును. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౫౦౦ కాలములో నుండినవాఁడు. పై కృతికి విఘ్నేడు కొప్పలవల్ల భూపతి పీఠాపుర ప్రభువగు నామయనాయకునకు ౫ వ తరముక్రిందివాఁడు. నామయ ౧౩౬౦ లో నున్నట్లు దొనపూండి శాసనము గలదు.

రాజరాజాభిషేకములోనివి ౬౬౪, ౮౬౫.

తులసిదాసవన- సావిత్రిచరిత్రము రచించెను. ఇది భావగాంభీర్యము నకును మనోహరముగు పదబంధమునకునుఁ బ్రఖ్యాతమైనది. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౪౬౦ లో నుండెను. ఇతఁడే కవినర్పగారుడము రచించెనని తోచుచున్నది. ఆంగరదాసవన యను మేరొక కవి యిందుమతీ కల్యాణము రచించెను.

సావిత్రి చరిత్రములోనిది ౧౬౩.

భైరవుఁడు శ్రీరంగమహర్ష్య, రత్నవరీశ, కవిగణాంకుశములు రచించిన కవి. ఇతని కవిత యుద్ధాంతమై యుండును. ఇతని గణాంకుశములోని పద్యము

లను గౌరన తన లక్షణదీపికలో నుదాహరించెను. వీరిరువురును నేక కుటుంబమువారు. నైజాము రాజ్యములో నుండిన రేచర్ల సింగయమాధ్యపతికాలములో గౌరన మంత్రిగా నుండినట్లు లక్షణదీపికలోను, నవనాథచరిత్రములోను నున్నది. ఈ సింగయ మాధవుడు క్రీ. శ. ౧౫౪౦ లో నుండినవాడు. ఖైర వుడు క్రీ. శ. ౧౫౦౦ లో నుండి యుండును.

శ్రీరంగమహాత్మ్యములోనివి ౯౭, ౧౧౬, ౧౩౧, ౧౮౫, ౧౯౪, ౧౯౫, ౨౦౦, ౨౦౫, ౨౧౨, ౨౧౩, ౨౧౭, ౨౧౮, ౨౨౦-౧. ౨౨౫, ౨౨౭, ౨౪౧-౫, ౨౪౯, ౨౫౪, ౨౫౬-౭, ౩౧౫, ౩౧౯, ౩౨౬-౮.

సూరన వనమాలివిలాసము నుదయనోదయమును రచించెను. ఉదయనోదయము బృహత్కథకుఁ దెనుఁగు. దానికిఁ గృతీశ్వరుఁడగు భాస్కర మంత్రి మధ్యమతపరమాచార్యులలో నొకఁడగు వ్యాసమహాయతిరాయల శిష్యుడు. వీరిలో నెవ్వరికాలము నిర్ణయింప నాధారము లభింపజయ్యె. కవిస్తుతిలో నన్నయ, తిక్కన, కేతన, భీమనలు మాత్రమే స్తుతింపబడిరి. సూరన క్రీ. శ. ౧౩౫౦ లకును ౧౫౦౦ కును నడుమ నుండెనేమో? ఇక్కవి కవిత యపార మాధుర్యము గలది. మనోహరమగు శబ్దసంచయమును లలిత భావములును గల యీ బృహత్కథను రచించిన యిమ్మహాకవి వాసవదత్తా వివాహకథను ముగించి పరలోక ప్రాప్తుఁడయ్యెను. ఆ యుత్తమ గ్రంథము సొంతముగా రచించి యుండునేని యీ సూరన తిక్కనాదులతో యశస్త్రల్పమునం దుండును. వనమాలి విలాసము భాలకవిత్వమైనను జాల రసవంతముగా నున్నది. వనమాలి విలాసములో ౪౧౫, ౫౧౪-౭, ౫౨౦-౩, ౫౨౭-౩౯, ౫౪౨-౫౩.

ఉదయనోదయమున ౨౨౨, ౩౮౪, ౪౧౬, ౪౬౧-౭౨, ౭౭౦-౩ ౭౭౬-౭, ౩౮౩, ౮౩౮-౪౪.

వెద్దన మనుచరిత్రములో ౩, ౨౫, ౬౯, ౪౦౩, ౬౦౯, ౬౪౯.

తిమ్మన హరిజాతాపహరణములో ౬౫౩.

రామభద్రుని సకలకథాసంగ్రహమున ౫౫౬, ౫౫౩.

మాదయగారి మల్లన రాజశేఖరచరిత్రయుఁ గృష్ణార్జునసంవాదమును రచించెను. కృష్ణరాయల మంత్రియగు సాశ్వతిమ్మరుసునకు మేనల్లరగు నాదేశ్యయప్పన, గోపన్నలకుఁ బై రెండు కృతులును గ్రమముగా నంకిత మీయ బడినవి. ఈ గోపన్నయు గొప్ప విద్వాంసుఁడు. కృష్ణమిశ్రప్రబోధచంద్రోదయమునకు సంస్కృతవ్యాఖ్య రచించెను. మల్లన తండ్రియగు మాదయ వీరస్వసింహరాయలయాస్థానమున నుండి వెంజర్లగోపన్నకు మైరావణచరిత్ర మంకిత మిచ్చెను. ఆ ప్రభువు—

సీ॥ మెప్పించినాడవు మెఱవడిఁగర్జునరనాయకుని వీరనారసింహు
ప్రోడవన్నింట నర్వయమాడసుకవి. అని చెప్పెను.

బ్రౌన్ దొరగారును, సీతారామాచార్యులవారును, రా॥ బ॥ వీరేశలింగంపంతుల వారును, మాదయమారయాదినామాంతరములఁ బ్రయోగించిరికాని మాడయ యనుటయే యథార్థము. కృష్ణార్జునసంవాదము చ్ఛిద్రపదకావ్యము, మనోహరముగా నుండును. రాజశేఖరచరిత్రను బొందిన యప్పన కొండవీడు వినుకొండప్రాంత ములఁ బాలించుచుండెను. రాయని భాస్కరుఁడను నైంద్రజాలికుఁడతని నాశ్రయించి భరతపూండి గ్రామమును బహుమతిచెందెను. “శాకాబ్ధే వసువహ్ని వేదధరణిగణ్యేచ ధాత్రబ్ధకే వైశాఖే వినుకొండసీమని సుధీర్వాదేశ్యయప్ప ప్రభుః॥వాసిష్ఠాయ చ భర్తపూండిమఖిలం గ్రామస్య నామాంకితం॥ ప్రాదాద్రాయని భాస్కరాయ విదుషేష్టైశ్వర్యభోగానిత్వం” అని శాసనము గలదు.

రాజశేఖరచరిత్రములో ౪౧౭.

పెద్దపాటి సోమనాథుఁడు (కవిలోక బ్రహ్మ) అరుణాచల పురాణము, శివజ్ఞాన దీపిక, కేదారఖండము మొదలగుకృతులు రచించెను. బెజవాడ సమీపమునఁ గొండపల్లి యగ్రహారమున క్రీ. శ. ౧౫౧౦ లో నుండినవాఁడు.

అరుణాచలములోనివి ౭౩, ౭౮

ధూర్జటి కాళహస్తి మహత్త్వములో ౧౯౨, ౩౪౮, ౬౦౧, ౬౫౧.

రామరాజభూషణుడు—ఇతని వసుచరిత్ర ప్రపికనంస్కృతములలో ననుచుండినవి. వసుచరిత్రలో ౬౮, ౭౬, ౯౪.

సూతనకవి—సూరన ధనాధిరామమును కావ్యమును రచించెను. ౧౬౨౦లో రచింపఁబడిన రత్నాకరమున దీనిలోని పద్యము లుదాహృతము లయ్యెఁ గావున నితఁడు తత్పూర్వుఁడు. వై గ్రంథములోనివి ౩౩౫, ౨౩౮, ౩౮౫.

రంగవృక్ష సాంఘిక వ్యాసములోనిది ౧౭౬.

వింగళసూరన కళాపూర్ణోదయములో ౪౩౨.

చేమకూర వెంకటపతి విజయవిలాసములో ౪౯, ౧౦౬, ౫౬౦, ౫౯౭, ౬౪౨, ౬౯౪, ౬౯౫, ౭౦౨, ౭౦౩, ౭౪౬-౭.

తంజాపురి రఘునాథుడు రామాయణ వాల్మీకచరిత్ర పారిశ్రామికహరణ జానకీకల్యాణామృతాభ్యుదయాదికృతులు రచించెను. ఇతని కవిత చాల సరసమై రసవంతమై యుండును.

రామాయణములోనిది ౧౩౦, ౬౮౪.

వాల్మీక చరిత్రలోనిది ౬, ౨౭౪-౭, ౨౮౦ ౯౨, ౨౯౪-౩౦౫, ౩౧౦-౧, ౩౧౩-౪.

వై కృతులుగాక రఘువంశాది కృతులలోని పద్యములు గలవు. అయ్యవి యెవరిచేదెనిగింపబడెనో యెక్కడ లభించునో నే నెఱుంగను.

బిల్లణుని విక్రమాంకదేవచరిత్రము లోని భావములు గల పద్యములు ౧౭౧, ౧౭౨, ౪౯౨, ౪౯౩, ౪౯౬.

రఘువంశములోనిది ౫౨౬, ౫౫౮.

సప్తశతిలోనిది ౬౭౧.

౨౫౩ వ పద్యము భీమకవి నృసింహపురాణములోని దైనట్లు కవినంజీ యులొ నుదాహరింపబడెను. ౩౧ వ పద్యము శ్రీనాథ రచన గలది. ౧౦౦ వ పద్యము విజయసేనము శైలియే. ౮౦౨వ చాటువు తెన్నాలి రామకృష్ణ కవి చెప్పినట్లును, ౩౯౬, ౮౪౫ చాటువులు పెద్దన వూరించినట్లును గథలుగలవు. ౬౪౭ వ పద్యము భేరాళపంచవింశతిలోని దని యప్పకవి యుదాహరించెను. నాకు లభించిన కవి ఫల్గుణుని విక్రమార్క చరిత్రమున భేరాళపంచవింశతి భాగమున నిది కానరాదు గాని యప్పకవి తద్గ్రంథములోని దని యుదాహరించిన-

ఉ॥ ఆవిధపాఠోమణి రయంబున నేగి రహస్యవేళబ

ద్వావతి(గాంచి రాజసుతుఁడైన మాటలభంగిఁజెప్ప

జ్ఞావతి ఘృష్టలిప్తఘనసారకరంబుల గంపహారల్

వావిరి వ్రేసినన్ జరతవామవితోచన వచ్చి దుఃఖియై.

అను పద్యము నా ప్రతిలోగలదు. పై పద్యము వేజొక గ్రంథము లోనిదై యుండునేమో.

ఈ చెప్పినవి గాక తక్కిన పద్యము లేప్రబంధములలోనివో నా కెఱుంగ శక్యముకాదయ్యె. గ్రంథశోధకులయ్యై పద్యము లెచ్చటివో గుర్తించి నాకుఁబెలుపుదురేని గృతజ్ఞుఁడనై వారినామధేయములతో రెండవ కూర్పున నెక్కించుచున్నాఁడను.

ఈ “విస్మృతకవులు” అను నామముతోఁ బ్రచురింపఁబడుచుండు పెక్కు కావ్యములు సవరించుటకుఁ గొన్నిటికి శుద్ధప్రతులుప్రాసి యిచ్చుటకును జెన్న పురిలో నుండు నామిత్రులును లలితకవికాధురంధరులు నగు బ్రహ్మశ్రీ పేటూరు ప్రభాకరశాస్త్రిల వారు నాకుఁ జాల సహాయము చేసినందునకు వారికిఁ గృతజ్ఞతా నూచకములగు పంచనములు సమర్పించుచున్నాఁడను. అయినను వీనిలోని దోషములన్నియు నాయవియే యని పండితులు గ్రహింతురుగాక.

పనవర్తి
౧౮ జూన్ నెల ౧౯౧౧. }

మా-రామకృష్ణకవి.

6. త్రిపురాంతకోదాహరణము

ఈ యుదాహరణమును చిన్ని కృతి రచించిన కవి రావిపాటి త్రిపురాంతకుండని పెద్దన జగన్నాథ కవుల లక్షణ లక్ష్య గ్రంథములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ త్రిపురాంతకుండే తిప్పరాజు. ఇతని ప్రేమాభిరామమును వీధిని శ్రీనాథుఁడు పల్లభరాయని పేరఁ దెనిగించియున్నాఁడు.

ఉ. నన్నయ భట్టు తిక్కకవి నాయకులన్న హాళక్కివాస్కరుం
డన్నను జిమ్మపూడి యమరాధిపు డన్నను నత్కపీసలన్
నెన్నుదుటం గరాంజలులు నింతలుఁ జేయని రావిపాటి
ప్పన్నయు సంతవాఁడు తగునా యిటు దోసపుమాట లాచగన్.

అని నటిలో నూత్రధారుండు చెప్పినట్లున్నది. ఇతఁడు రెండవ ప్రకాశరుద్రుని కాలము వాఁడు. ఇతఁడు శ్రీశైలమునకుఁ దూర్పు వాకిలి యగు త్రిపురాంతక శ్చేత్రమున జనించి తద్దేవునకు భక్తుఁడై శృంగారకావ్యములను భక్తిరస ప్రధాన కృతులను విరచించి ప్రఖ్యాతుఁడయ్యెను. మదనవిజయమును రతి శాస్త్రము, దారావళియను చంద్రస్తుతియు, అంబికాశతకమును పార్వతిస్తుతియు, నీ యుదాహరణమును సంస్కృతమునఁ బ్రేమాభిరామమును వీధియు నిమ్మహా కవి కృతములు. వీనిలో మదనవిజయ మెనిమిదాశ్వాసముల సంజ్ఞాభియోగిక భార్యాధికార పారదారిక వైశికాది ప్రకరణములు గలిగి యభినవకామఃసూత్రమో యన విలసిల్లు చున్నది. నాకుఁ జూడఁ దటస్థించిన ప్రతిలోఁ బూర్వ పీఠిక లేదు. మఱయుఁ దాళ పత్రములు బాణోచ్ఛిష్టమయి బూజు వట్టి విడచీసినచో సహస్ర శకలాకారము లందుచుండెను. తద్గ్రంథస్వాము లయ్యుది వై తృక ధనమని యీ నొల్లపండిరిగాక రెండవ మాటు చూడకయునుండుట చోద్భ మయ్యెను.

దానిలో నుండి రెండు పద్యముల మాత్రముదాహరించెదను.

క. సతి గుణవతియగు నేనియుఁ

బతి కది రత్నంబ ప్రాణబంధువ యమృతం

బతివయ దుర్గణి యగునేఁ

బతి కెడవని చిచ్చు కాలువక యది కాల్పున్.

మ. గుణమున్ సుందరరూపమున్ విభవముం గూటంబు సౌభాగ్యం
 షణ్ముం జారుచరిత్రమున్ వినయమున్ జారుర్యమున్ ధర్మభూ
 షణ్ముంగల్గి పతివ్రతా మహిమమించన్ గల్గెనే దత్సతీ
 మణిచింతామణి దానిదాల్చ గలుగున్ సుప్రసాదె ధన్యుడిలన్.

ఈ కవి రచించిన చంద్రతారాచరిత్ర 27 పుస్తకముల సూతన భావములు
 గలది.

మ. చరమశ్లాఘరచారునిహముఖ చంద్రాకోటియోనాగనం
 బరశార్థానభంబోనాగం దిమిరేభవస్సర ధర్మ సం
 హరణక్రూరతరాంకుశం బనంగ సువ్యర్ణం మీరేఖని
 త్యరుచిం బొల్పుగు బెంపగున్ విడిచుచంద్రా రోహిణి వల్లభా.

మ. అమితద్వాంత తమాలవర్ణిలవన వ్యాపారపారీణ దా
 త్రమో సౌగంధికషండ కుట్మల కుబ్జీకాశీ నముద్భూతన
 క్రమ నిర్వాణ ధురీణకుంచికయు నాగంబెంపునన్ మీకళా
 రమణీయత్వము చూడ నొప్పెనంగు జంద్రారోహిణి వల్లభా.

మ. రతిసాధుంచను మాయజోగి చదలం ద్రైలోక్యవశ్యాంజనం
 బతియత్నంబున గూర్చి మౌక్తికమయం బైయున్న పాత్రంబునన్
 మతకంబేర్పడ బెట్టిదాచెనన మీమధ్యంబునన్ మచ్చ సం
 తతముంగన్నుల పండువై వెలయు జంద్రారోహిణి వల్లభా.

అంబికాశతకమున బార్వతీ నాయికాగుణ వర్ణనాదులు రసజ్ఞుల కింపుగా
 మృదు భావతో గూర్చబడినవి. నేటి కాలమున శృంగార నముద్ర సార
 విధులు గొందఱును భక్తి రసనియమ ప్రణాళికా పాఠీకులు గొందఱును
 ఉత్తమ దేవతా వర్ణనముల శృంగారరస భావముల రసాభాసములుగాఁ దలచు
 చున్నారు. వీనిలో సుత్రమ దేవతలైనను నంబికాశేషం వరస్సర శృంగార
 రసోన్నతి వర్ణనఁబడినది గాని ధ్వనికాచుల సుతమున రసాభాసమునది
 మాత్రము దీనిలో నెచ్చటఁ గానరాదు. దీనిలోని కౌన్ని వద్యములు చదువు
 వారల కింపుగా నుండునని యుదాహరించెదను.

ఉ. భారతివై సరోజభవుపాల వసించి రమాచరూటివై
 సీరజాభుఁ జెంది ధరజీభరనందనవై మహేశ్వరుం
 గోరివరించితన్ను నిను గొల్వకయూరక యేలగల్గు సం
 సారగుణంబులీ మనుజునంతరికిం చలపోయ నందికా.

ఉ. తెప్పల బోరుదల్పు లిసిజెంతలువాతెడు చూపుఁగుంచుచుం
 ద్రిప్పిరకుక్కునం దెఱచి తిన్ననిమోమునఁ గాఁచువెన్నెలల్
 ముప్పిరిగొన్న జేడుకలు మూఁగినసి గ్గసియాదఁబ్రీతిసి
 వప్పరమేళఁ జూచి తనువర్ధముఁ గొంటి పొనంగు నందికా.

చ. బెడఁగగు రత్నదర్పణముఁ జేరిన వెన్నెలవోసి నిచ్చలుం
 దుడువక పాలసంద్రమునఁ దోచి సుభాకరుఁడేనికంఠువో
 గదుగక నేరెదెట సితకంఠము ముంపక నై జరాంతియై
 తొడరినఁ చల్లిఁ నీమొగముతో సరివోల్పుఁగఁజాలు నందికా.

ఉ. లాఁచి పరాంగనల్ వరవిలాసమనోహర విభ్రమంబులన్
 జూచినఁ జూడఁడు త్తముఁచు చూపఁ జూచును మధ్యముండు తాఁ
 జూచినఁ జూడఁకుండును జూచుఁ గనిష్ఠుఁడు నన్ను వీరిలోఁ
 జూచినఁ జూడకుండ గుణిఁ జూచిన చూపునఁ జూడుమందికా.

ఉ. వాలినకన్నుముఁచులు వాతెఱకెంపు మెఱుంగుఁ జంటివై
 గ్రాలెడు తారహారమును గంకణచారుకరంబు డాఁపలం
 దూలుచు నున్నవయ్యెదయుఁ దోచినకన్నులు మోచ్చిమోచ్చిసి
 పాలగు నీకుమేని సగఁదాలు మనంబునఁ జేర్తునందికా.

ఉ. కూడెది వెండ్డుకల్ నిడువకాఁకటిఁ బ్రోవఁగ బొడ్డువైవకుల్
 జాడలుదోవఁగ్రొమ్మొలకచన్నులు మించుచొలంకసిగ్గునం
 జూడగనేరముల్ మెఱుంగు జూపులసీన హిమాద్రియింటిని
 వాడుట హులికిన్ మనమువాడుట గాదెతలంప నందికా.

ఇతడు రచించిన సంస్కృత క్రీడాధిరామము నాకు లభించినది కాదు.
 దానిని ప్రీతాభుఁడు క్రీడాధిరామమును పేరఁ దెనింగించెను. అదియతి మనోజ్ఞమై
 సహృదయాహ్లాదకరమై యున్నది.

ఈ యువాహరణము మహా కావ్యములలోఁ జేరక పుష్కలప్రబంధముల
లోనిది. ఇది ప్రకృమాపి సత్తవిభక్తులును సంబుద్ధితోఁ గలిసి యెనిమిది విభక్తు
లును జనువడఁ బద్యములఁ గ్రమముగాఁ గూర్చి యొక్కొక్క దాని విదవఁ
గఁకొత్కొకలను గానయోగ్యములగు మార్గశాతి పద్యముల జొప్పించి పరిపూర్ణ
మగు స్థాయి రసపరిపాకము గలుగనట్లులు రచించఁబడును. భాషలోఁ
గొన్ని యువాహరణములే గలవు. దానిలో నెల్ల నివిమేలయినవి. దీనిలోని
పద్యము లన్నియు సంస్కృతచ్ఛందస్సంజాతములగు వృత్తములు. కఠికోత్కృశి
కలలో రగడలును గొన్ని నూతనజాతులును గలవు. దాని క్రింద సూర్య
చంద్రగణములేద్రాహణములు. పూర్వకాలమున ద్విపదలు, రగడలు, నీన, గీర్వాట
దెలది, తరువోజ, పద్ధతి, సద్దశి, లయగ్రాహ్యకృతాదులు చాల వాడుకలో
సంఘెననియు నన్నయాది మహారత్నం ప్రౌఢకావ్యములు అనించిన రోదనే యవి
క్షిణించెననియు నేను దలంచుచున్నాను.

నన్నె బోకుడు కుమారసంభవమున

క. “మునుమార్గ కవిత లోకం

ఋన వెలయఁగ లేకవితఁ బట్టించితెనుం

గు నిలిపి రంధ్రవిషయమునఁ

జన సత్కౌశల్యుని తొట్టి చాటకృన్మపుల్” అని చెప్పెను.

దీనిలో మూడవ నాల్గవ చరణములకే నాతిబీచం లభించిన ప్రతిలో

గును నిలిపి రంధ్ర విషయం

ఋన జనఁ జాటకృన్మ మొదలుగఁ జలుపుర్.

ఆను పాకాంతరము గానవచ్చుచున్నది.

ఈ భిన్నపాకముల యుక్తాయుక్తత స్థాంతరమున జర్పించెదను.

ఈ పద్యమున మార్గ, చేరి, పదములకు నాయభిప్రాయమున, ప్రాచీన,
నవీనతలు లనుసర్థములు గలవు. ఈయర్థమున సంస్కృత కర్ణాట భాషలలో
నీ పదములకు బహువ్రయోగములు లభించుచున్నవి.

పూర్వము మార్గ కవిత లోకమున వెలసె ననగా ద్రవిడ కర్ణాటములఁ
బ్రాచీన రీతులగు రగడ ద్విపదాదులే యాంధ్రభాషలోను వెలసెనని యూహిం
చెదను. ద్రవిడమున మణిమేఘల రగడలతో గింశిగని, శీవకవించానుజిలో

వృత్తములఁ ద్రోచినచో నింద్రాది గణములు గల పద్మము లగవడును. కర్ణాటక మున బహుప్రాచీనకృతియగు కవిరాజమార్గమునను అక్కఱలు గీతులు విస్తారముగా లభించును. ద్రవిడ కర్ణాటాంధ్ర భాషలలో మార్గరీతి యింద్ర చంద్రాది గణబద్ధ పద్మమయమైనది. భాషాంతరముల నుండి నంతః దెనుంగున నుండవలసెనా విభీషణ కుంభకర్ణ శబ్దములతోని భకారము రావణశబ్దమున యని కొండలు వాగ్దైవిత్రిని వెల్లడించెదరు. విషయమట్లున్నప్పుడుపహాసము లచే గుయుక్తి సాధన మార్కికుల మార్గము కానేరదు. నన్నయఁకుఁ బూర్వపు వివాదాననుసారము లక్కఱ తరువోజాది మార్గపద్మములచే నిండినవి. చూడుఁడు యుద్ధమల్ల పాండరంగాది శాసనములు. పూర్వమిట్టి తుద్రకాద్యములకుఁ జాల ప్రసిద్ధి గలిగియుండెను.

సంస్కృతమున నుదాహరణములుండెనుటకు గొన్ని నిదర్శనములు గలవు. కాళిదాసు విక్రమోర్వశీయమున “వతేనివేశిత ముదాహరణం ప్రీయాయా” అనియు, రఘువంశమున “జయోదాహరణం వాహ్వోర్ధాపయమాన కిన్నరాన్” అని చెప్పియున్నాఁడు. విద్యానాథుఁడు తుద్రకావ్యలక్షణము నెప్పుడు “యేనకేనాపితాలేన గద్య వద్య నమన్వితం జయేత్యుపక్రమం మాలిన్యాదిప్రాస విచిత్రతం తదుదాహరణం నామ విభక్త్యష్టాంగ సంయుతం” అని వ్రాయు చున్నాఁడు. ఇట్టి నమ్మకముతో భాషాంతరముల వెదుకఁగా సంస్కృతమునఁ బాలుర్కి సోమనాథుని బసవోదాహరణమును గర్ణాటకమున నుదాహరణ గద్యయు లభించెను. ఇదియు వీరశైవకవికృతమే. అంద్రమున నీకృతిగాక యప్పకవి లక్ష్యముగాఁ జూపినచియు శేషార్యోదాహరణ మను నిజీవలికృతి యొకటియుఁ గలవు. ఇంకను బెక్కులుండవచ్చును. అంద్రమునగల మూఁడుదా హరణములు నొక్కరీతిగా నున్నవి. ప్రాయశః త్రిపురాంతకోదాహరణమును దక్కినవనుసరించి యుంచును.

సోమనాథుని యుదాహరణమునఁ గళితోత్కృశికలు మాత్రాప్రధానములై ప్రాసాంత్యప్రాసములతో నొప్పుచున్నవి. ఉదాహరణము భగవత్సోత్తర రూపము లగు గేయప్రబంధముల జాతిలోఁ జేరినట్లు తోచుచున్నది. పూర్వయుగంబున దక్ష ప్రజాపతి సప్తగిరియును పేర్వడసిన స్తుతికాము రచింపగా మహర్షులు మహేశ్వరుని కాండవానరరము వానితో స్తోత్రాక్షరములు చేర్చి పెక్కు బంధములుగాఁ దాళభేద భంగముతో భగవంతుని స్తుతి చేసి నమస్కరించు

చుండిరిని పురాణములవలన తెలియుచున్నది. సుబ్రహ్మణ్యము, ఉద్ధౌహ్యకము, రోవిందకము, ప్రకరీ, ఉత్తరము, ఓవేణకము, అపరాచరము, అనుగీయేచుగు దాళాంగ ప్రధానములగు నప్రగీతములు ఋక్పాఠాగాథాది నప్త రూపపరిణామములు. పాదాహరణముతో నప్రగీత నిష్ఠయులగు తాళాంగపద్ధాంగములే ద్రువకళి కోత్కళికా రూపమున నడచుచున్నట్లుపాంపదగు. తాళాంగమున చతురశ్ర త్పత్ర శాతిరాకములు వ్యక్తముగా నున్నవి. తళికపద్ధాంగమున నేకకలయు లేక యర్థకలయు, సుర్మక క ద్వికలయు లేక యభ్యర్థకలయు నగుచున్నవి. ఈ పద్మభేదములన్నియు భరతుని నాటకాస్త్రమున బేర్కొనబడినవి. భరతుడు 'గుర్వాదిరథలఘ్వాదియ్యగ్మః సర్వలఘ్వాః పృథః చతుర్మాత్రాగణాజ్ఞేయాః పూర్వవృందో వికల్పనాపాతోర్ధకళికాన్ పారాన్ పుర్యాల్లఘ్నక్షరేషుచ గుర్వక్షరే తాలగీత పాతాస్తు కళికాఃస్మృతాః" అని చెప్పియున్నాడు. భారతీయమునగు నీసమునకు జూర్వరూపమగు శీర్షకము రగడకు మాతృకయగు రఘటయు లక్షణలక్ష్య ప్రపంచితములైయున్నవి. సోమనాథుడు విభక్త్యంతములగుగాడ సంత్కప్రాస ప్రాసముల గూర్చెంగాని యాంధ్రభాషాలక్షితమగు యతి మాత్రము సంస్కృతమునఁబడించినవాడు కాడు.

ఆతని యుదాహరణమునుండి తళికోత్కళికలు తొతుకమాత్రముగా నుదాహరించెదను. ప్రథమావిధక్తికి గ్రింది

క ల క

అపిచ పురాతన సూత్రన శివగణ పాదోదక పరిసరవభిషేకః
క్షపితవివర్ణవ జంగమ లింగనమర్చననివితవివేకః
సతతవికస్వరభాస్వర నిజముఖమండల భుజిత రణసినాథః
కృతయగవర్తన కీర్తన నిరసన నిపుణ పవిత్రచరిత్రననాథః
ప్రకటిత దర్పకదర్పకరేణు ప్రమథన నిశితకరాంకుశ హేలః
కుకముఖమానసకమలాకర విహరణవణ రాజమూళః
స్వామిభవాచిత కుండలి సంగమసంతత దేవధ్యానాభిజ్ఞ
సూన్యతభాషణభూషణ వాణీ సింహాసన గంభీరరసజ్ఞః

ఉత్కళిక

ప్రతి కుంభరస్వరసరసమేతః
 స్మృతినిరుచిర సాయనగీతః
 ప్రముదిత హృద్వర్తన శతకంఠః
 శమదమచాలన గుణితోత్కంఠః

సప్తమీవిభక్తిలోగళిక

అపిచాధార సురంగజ్ఞాతరి
 సుపథపథిక చిత్సుఖ సంభాతరి
 వర్గవతుష్టయ దావనశీలిని
 దుర్గనిరసన కరుణాశాలిని.

ఉత్కళిక

సురగిరి మంచర
 నిరుపమ కందర
 ఘనహరిచందన
 వనమయ సంవన

శేషార్యోదాహరణమున నప్పకవి యుదాహరణమునఁ ద్రిపురాంతకోదాహరణమునఁ గళితోత్కళిక లన్నిభంగుల సేడుగానున్నవి.

దీనిలోని యద్వైరహర్గము సులభముగాఁ దెనుఁగుపదములతో నున్నది. భక్తిప్రధానముగాఁ దెనుఁగునఁ దెచ్చు కృతులులేవు. దీని శబ్దార్థమాధుర్యము నకు మెచ్చి చిన్నదైనను నీకృతిరత్నమును బండితులు కంఠాలంకారముగా వహింతురని తాళివళకాంతారముల నడుమఁ జిక్కినదాని యథాశక్తి మమ్ముడులిచి లోకమున కిచ్చితిని. లేఖకదోషము లెంతను జిక్కియుండెనేని పండితులు సంస్కరింతురగాక. నేను విప్రచ్ఛదయంజనమే ముఖోద్దేశము గాన స్వశక్తిఁ బరిశీలించక సంస్కరణ క్రియకుఁ జొచ్చిసంమనకు లోకము క్షమించుగాక.

చెన్నపట్టణం.

1912

మా - రామకృష్ణకవి.

7. సకలనీతి సమ్మతము

రాశ్ట్రాంగములలో సకలవర్గంబుల వారును బరస్పరము ప్రవర్తింపవలసిన నీతిమార్గమును సకల గ్రంథసమ్మతమగు నట్టిదిగా నేర్చి దీని సకలనీతి సమ్మత మనువేర మడికిసింగన కూర్చె. ఇందుఁ జేర్చునుద్దేశించిననీతివర్గముల గ్రంథా రంభముననే (17వ సంఖ్య గద్యమున) కవి వివరించెనందు “అధికాధమ విరోధ భేదంబును” అను నంతకుఁగలమూఁడాశ్వాసముల గ్రంథమే మనకు లభింపఁగా నిందు ముద్రింపఁగడంగితిమి. వైభాగము సహితము లభించునేని వాఙ్మయము నకు నిక్కముగాఁ బెంపుగలుగును. ప్రతిజ్ఞాతవిషయములలో రాజనీతిభాగము మూఁడాశ్వాసములనె ముగియుచుండుటచేతను దక్కినభాగములలో లోకోక్తి సంగీతనాట్య విషయమును బూజాప్రతిష్ఠాది ప్రశంసలును గలవగుటచే నీగ్రంథ మును మొదట ప్రాసికొనిన వారు దాని నసంబద్ధమని వదలియుందురేమో.

మడికిసింగన గోదావరీప్రాంతమున నుండు పెద్దమడికి నివాసియుయ్యును నోరుగల్లన కుత్తరముననుండు రామగిరి పట్టణమున కధీశ్వరుండగు కందన మంత్రికాశ్రమఁదై బహుగ్రంథముల రచించె. వానిలోఁబద్మపురాణము, భాగవత దశమ స్కంధము (ప్రవచకావ్యము), వాసిష్ఠరామాయణము మనకు లభించు చున్నవి. దశమ స్కంధభాగము తంజాపురి పుస్తకభండారమున నాద్యంతములు లేక యొక మాతృక గలదు. తక్కినవి ముద్రితములైనవి. కందనమంత్రి పేర నీతితారావళియని యొకగ్రంథము సింగన రచించినది నేటికిఁగానరాదు. సింగన సకలనీతిసమ్మతమున దానిలోనుండి పెక్కుపద్యము లుదాహరించు కొనెను. మడికిసింగన యుండినకాలము పద్మపురాణ రచనాకాలములెంచినచేతను నాఁ జిక్కులు లేక విస్తృతమగుచున్నది.

“ఆకరయుగానలమృగాంకశకవత్సరములై పరఁగుశార్వరినిబుణ్ణ
ప్రాకటితమార్గరహితమిదివొల్పు నుచుపాలనుత వాసరమునందున్
ప్రేతరముగామణికి (మడికి) సింగనదెనుంగున రచించెఁ దగఁబద్మపురాణం
బాకమలమిత్రతనరాంబుపుగఁగంద సచిదాగ్రణికి మంగళమహాశ్రీ”

అనఁగా శాలివాహన పద్మములు 1342 లకు సరియైన శ్రీ. శ. 1420 సంవత్సరమునఁ బద్మపురాణము రచింపఁబడియె. కవి తన గ్రంథరచనాకాలము

చెప్పకున్నను గంధనమంత్రయు సరని కాశ్రయలగు ముప్పడియందెలుంగు రాయఁడును బ్రభుత్వముచేసిన కాలములు సులభముగా లభించుచున్నందున మడికిసింగన కాలము చుస్సాభ్యము గానేరదు. సకలనీతి సమ్మతమునఁ బద్మ పురాణమునుండి పద్యములు (294 మొ) గ్రహింపఁబడి నందున నిది 1480 క్రీ. శ. ప్రాంతముల రచింపఁబడియుండును. ఈ కాలముననే శ్రీనాథుఁడును, నిశ్శంక కొమ్మనయు (పెటేరాదిలాసకర్త), గౌరన, ఆనంతుఁడు, జక్కన, మల్లన మొదలగు కవులు తమరమ కృతులచే బ్రహ్మాతి వడయుటఁజేరిరి. సకల నీతిసమ్మతము దేవానికితమైనను గంధనామాత్యుని భ్రాతయగు కేసనమంత్రుని సబహుమానులుగా నింపఁబేర్పొనఁబడియె. కందన బ్రాహ్మజుఁడు, కాశ్యప గోత్రజుఁడు. కందురూరి వీరేశలింగంపంతులవారు కందనమంత్రు పూర్వజులలో నొక్కఁడగు గన్నమంత్రుని మార్కండేయపురాణకృతివలనయగు గన్నమంత్రుగా గ్రహించి ప్రమాదపరంపరతో భావనాసోపానములు గట్టెను. కందనమంత్రుని,

“ధరణిదేవకులాధిపంద్ర విలసద్దానాంబు ధారార్ధ్ర) వి
స్తరహస్తాంబుజ మంద్రరక్షణ కళాచారుర్య సాహిత్యగీ
తరసాస్పాదన లోకమానన సదాధర్మజ్ఞ శ్రీముప్పడి
శ్వర కారుఞ్చ కటాక్షవర్ధిత మహాసౌభాగ్యభాగ్యోదయా.”

అని పద్మపురాణమున సప్తమాశ్వాసాంతమునఁ గవి సంబోధించెను. మారన మార్కండేయపురాణమున గన్నమంత్రు పంశాపతారక్రమము పఠించుచు.

“ఆచార్యులనుభావముఁబడుచుండె నమితకాంతి చంద్రుఁ డవనిభరణ
దిగ్గజేంద్రమును విత్తీర్ణమందారంబు మల్లపైర్చువిఘ్నండు మహితకీర్తి”,

అని గన్నమంత్రుఁ జారుర్థపంగజునిగాఁ బేర్కొనియె. కావున నీరెండు పంశములవారును ధిష్ణులగుట నిశ్చయము. కందనమంత్రు రారలు కాకతీయ గణపతియొద్ద సానుండునై యుండి గణపేశ్వరాదిస్థలముల దేవాలయ ప్రతిష్ఠలు సేసి ప్రభాతిగాంచిరి. మడికిసింగన తిక్కనసోమయాజి కుమారులగు కొమ్మగమంత్రుకి దౌహిత్రుని కుమారుఁడు. ఆదౌహిత్రులగు సమ్మతమంత్రయు ననపోతరెడ్డికి మంద్రియై ప్రసిద్ధితెక్కె. కావుననే మడికిసింగనకు రాజనీతి శాస్త్రముల ధౌరంధర్యము గలిగెగాదోయి. మడికిసింగన కాలము సమసరించి చూచినయెడలఁ దిక్కనకాలము 1280 కంటెఁ బ్రాతపడదు.

సకలసీతసమ్మతమున సుద్భుతములగు వద్యముల కాకరగ్రంథనామములఁ గవియే పేర్కొనియె. అందు ముద్రామాత్యము, సీతసారము, పంచతంత్ర, పురుషార్థసారము, సీతిభూషణము, కామందకము, సీతతారావళి, కుమారసంభవము, చారుచర్య, బద్దెనసీతి, వద్యపురాణము, శాలిహోత్రము, భారతము మొదలగునవి గలవు. వీనిలో మొదటియైన గ్రంథములు సప్తములయ్యె. కుమారసంభవము నన్నెబోడకృతము, బద్దెనసీతియు మేము ముద్రింపించియుంటిమి. చారుచర్య శ్రీముక్త్యాల ప్రభువులచే బ్రకటింపఁబడియె. శాలిహోత్రము పీఠికాపద్యములు గానరాక కొంతభాగము పెక్కుచోటల ముద్రితమయ్యె. రక్తినివి సుప్రసిద్ధములు. ఈ గ్రంథములన్నియు సింగనకంటె (1420 క్రీ. శ.) బూర్వరచితములని స్పష్టము.

శాలిహోత్ర మనునశ్వశాస్త్రమును మనుమంచి భట్టారకుఁ డనురవి హయలక్షణ విలాసమునుపేరఁ దెనిఁగించెను. ఇచ్చటి యెంత ప్రాచీనమో యెఱుఁగుట కానుకూల్యములేక పీఠికాపద్యము లెచ్చటనుబట్టించినవి కావు. అది చాకుకృతకంఠ భావతి కంఠిత మీయఁబడియె. విద్యానగరపుఁ గఃచహరి మదికిసింగన కాలము వాఁడు కావున మనుమంచిభట్టును నతని ప్రభువగు కంఠరాజును దప్పక ప్రాచీనులే.

ముద్రామాత్యము శ్రీమేంద్రుఁడను బిరుదము పొందిన లక్ష్మభట్టు కవి రచించినట్లు తోచుచున్నది. శ్రీమేంద్రకవి క్రీ. శ. 1050 ప్రాంతముల నుండెఁ గావునఁ దద్బిరుదపహనముచే నితఁడు తత్పూర్వఁ డగుటకు సాధ్యుఁడు కాఁడు. ఇతఁడు శూద్రకరాజచరిత్రమును శతపక్షసంవాదమును రచించినట్లు లక్షణగ్రంథోదాహృతపద్యములవలనఁదెలియుచున్నది. బాలబోధమనియుఁ గవి సంతీపని యనియు సంవిగ్ధనామములగుల యొక్క ఛందోగ్రంథమున ముద్రామాత్య సీతిభూషణ పురుషార్థసారములగునవి పద్యము లుదాహృతములయ్యె. అందు ముద్రామాత్యములోనిదని క్రిందిపద్యము గానఁబడుచున్నది.

మ. మనుజాభీశ్వరుకంటె మంత్రి బలసామర్థ్యంబు నర్థంబు రా
జ్య నియోగంబును నగ్గలం బగుచు నాశ్శాలంఘనోన్ముష్టఁడై
మను దుష్టవ్యవసాయుఁ డేమఱి మదొన్మత్తార్పుఁడై కూలుఁగ్ర
క్తున మున్నాతనిచేఁ దడిపఁడు సదీహలాపసీతాకృతిన్.

ముద్రాహాత్యము కేవలము నీతిగ్రంథము కాక ముద్రారాక్షసమువలె నొక రాజు ప్రాభవమును సంపాదించు మంత్రశిఖామణి నీతిధౌరంధర్యమును వర్ణించుకావ్యమో యనుసందించుము గలిగించుచున్నది. ఇందు రాజరాజవంశజులగుచోళభూపతుల జయించిన చాళుక్యరాజులయొ లేక చాళుక్యుల జయించిన కాకతీయులయొ పరాక్రమము ప్రశంసించఁబడినట్టుదాహృత పద్యములవలన నూహింపఁదగియున్నది.

ఆ.వె. రాజరాజవంశభూజనపతు లీల్గి, రకట మంత్రీ దొలఁగి యలికినాఁడు
ఏది పనుపు నేయ నిటు నిల్వఁబోలదు, రాజు లేనికయ్యమోజవడునె. 927

ఉ. కొన్నిదినంబు లిక్కడ నకుంతితలీలఁ బథశ్రమార్తియై
యున్నబలంబు గెల్చుకొను టొప్పగు నంతియ కాదు శత్రుభూ
మిన్నిజమార్గ మారయక మిన్నక యేగుట యేది బుద్ధి యా
యున్నెడఁ జూచి వెట్లజను లున్నర (?) చెప్పుడు గూఢచారతన్. 852
ఇవి కథాభాగములొని పద్యములట్లు గాన్పించును గాని కేవలము నీతి
విచారములు గావు.

నీతిసారమును మొదటి కాకతీయరుద్రదేవుఁడు రచించినట్లు ప్రాచీనపద్యో
దాహరణములు గలవు. ఉషాపరిణయ మనుసంస్కృతనాటకము రుద్రదేవకృత
మని యొకటి గలదు కాని యక్కవి కాకతీయుఁడా యనుట విశదము కాదయ్యె.
సంస్కృతభాషలోఁగామందక నీతిసారము, శుక్రనీతిసారము. అనిప్రసిద్ధములుగా
ఁండునిబంధనములుగలవు. సింగన యుద్ధాహరించిన నీతిసారపద్యములకుమూల
మారెంటను గానరాదు. బార్హస్పత్యనీతిసారమని మూఁడువేలశ్లోకములలో నొకటి
యుండినట్లు వైశంపాయనకృతవ్యాఖ్యాతయు యామశాష్టకతంత్రకారుఁడును
బేర్కొనుచున్నందునను వీరమిత్రోదయాదిగ్రంథములలోని బృహస్పతిమత
నీతియె మనసికసారపద్యములఁ గానవచ్చుచున్నందున రుద్రదేవుఁడు బార్హస్పత్య
నీతిసారమునె తెనిగించెనని సందేహము గలుగుచున్నది.

సకలసీతసమ్యక్తమునఁ బంచతంత్రపేర సుడివిసగ్రంథము లభింప
వయ్యె. కర్తపేరు నెఱుంగ సాధ్యము గాదు. ఈ కవి లభించుచున్న పంచ
తంత్రముల కర్తలకంటెఁ బ్రౌఢుఁడని వెంకటనాథాదుల పద్యములఁ బోల్చి
చూచిన నెఱుంగవచ్చును.

సీతిభూషణమును నాంధ్రభోజాడను కవి రచించినట్లొక లక్షణ గ్రంథమునఁ గలదు కాని యతఁ డెవ్వఁ డని గుఱింప వీలుకాదు. నాలబోధ లక్షణమున దీనిలోనుండి పెక్కువచ్చములుదాహ్యతము లయ్యె. అందు

మ. నకలస్థాఃకుశీరఃప్రవర్తి సురుషక్షర్వంప్రసక్తాభరం
జకుడన్ సర్వదిగంతగామి ననకృతస్ససేవ్యమానుండ నై
ష్ఠీకుడం గావున మత్సమానుఁ డగునే శీతాంశుఁ డం చెప్పుదుం
బక విండుం బ్రహసించునట్లు సుజనుం బల్కుం దురాత్ముం డిలన్.

చ. వలసినపంకలం గురియు వర్షనమాగమమేఘ మేఁగి త
న్మలినత వాతయం దవగుణంబును సహ్యమె వృష్టి లేక ని
ర్మల మనుచోఁ దలంపఁగ శరద్ధన మేటికి నట్ల యిగిమై
నెలయనివానికెల్లదన మేమి ప్రయోజన మర్థికోటికిన్.

అని మొదలగు పద్యములు గలవు. సీతి భూషణమునకు సంస్కృత మున మూలమేదో యిప్పటికిఁ దెలియరాదు.

పురుషార్థసారము గణపతికి రుద్రదేవికిని మంత్రి యగు శివదేవయ్యచే రచిత మని “శివదేవయ్య పురుషార్థసారములో” నను నుదాహరణమువలన నూహించఁదగి యున్నది. ఆతఁడు పురుషార్థసారము గాక “శివదేవధీమణి” యని మఱియు గలయొక శతకమును గూడ రచించినట్లు తోచుచున్నది. బాల బోధమునకు లక్షణశిరోమణిలోను బురుషార్థసార శివదేవశతక పద్యములు పెక్కులుదాహ్యతము లయ్యె. శతకములోనుండి —

ఉ. ప్రాణు నహనుఁ గూర్చి యలపాముఁగవర్చి తదూర్ధ్వకిలతో
ద్యాణము నొత్తి మేను దృఢమై నిగుడం బిగియించి దృఢులం
క్షాణము చేర్చి యాప్రణవఘోషణమున్ విని యందు మానస
క్షీణము నేనినం బడననిష్ఠుఁ డనా శివదేవధీమణి.

చ. అరయఁగఁ దిన్ననాట నిరియాపవనై యెలద్రాచునుండు నుం
దవఁడును నందెనై పవనుదప్పిన గుండయగారిచందమై
ధరఁ జరియించఁ గల్గింఁ దథాస్తు వృథా పరిపాకరూపమ
క్షురజగనం దిదేమినికె గాలువనే శివదేవధీమణి.

అను పద్యములును, సకలసీతినమ్మతమున నుదాహృతము లగు 144,179 సంఖ్య గల పద్యములు పుటషార్థసారమునుండియు వాచిబోధమునఁ దత్కర్త యుదాహరించె.

కామందకము సంస్కృతమున నుండి కొండ్రాజు వేంకటాద్రి నరేంద్రున కంకితముగా నెనిమిదాశ్వాసముల 1534 శ్రీ. శ. వేంకటామకృష్ణకవులు తెనిగించినది గలదు. ముదికిసింగన తత్పూర్వం డగుటచే నందు మనవద్యములు గానరా కుండుట యచ్చెరువుకాదు. కామందకము కొంచెల్పుని యర్థశాస్త్రములొని సారము గలది. దానికి సంస్కృతభాషలో మూడు ప్యాఞ్చలు గలిగియున్నందుఁ గొన్ని స్థలములు క్లిష్టముగా నుండును. అది శాస్త్రగ్రంథమువలెఁ గాక మనోహర కావ్యమువలెఁ బ్రసన్నగంభీరమై యున్నది. సింగన యుదాహరించిన కామందక మెవ్వరియనువాదమో కాని యప్రిప్రౌఢమై నందిగ్ధస్థలములఁ జక్కఁగా వివరించునదియై యున్నది. తరువాతి కామందకము పెక్కుచోట్ల నీరసమై శాస్త్రవిరుద్ధ మగుటయఁగాక కవితయు శీఘ్రబంధమై వృత్తజాతి సమాహరణ మున గపికఁ బ్రజ్ఞాదారిద్ర్యము దోపించును. సకలసీతి సమృతములొని 236-వ పద్యమునకు రెండవకామందకమున—

మ. తొలుతం దా జలకంబు దీర్చి చలువర్ తోడ్తో విరుల్ సొమ్ములుం
గలవం బంచుచు దేవియుం జలకముల్ గావించి రాఁ జల్వలుం
గలవంబుల్ మణిభూషలున్ విరులు జొరకం దానె యిప్పించి నే
ర్పులఁ గూడందగు రాజు పెంపెనఁగ నింపున్ సొంపు గల్పించుచున్.

ఈ వర్ణనము రాజు లాత్మరక్షణార్థము తమదేవులయింద్రులఁ బోకవారినే తమ వాసగృహములకుఁ దెప్పించుటయే సీతి యను నుపదేశ సందర్భమున నున్నది. ప్రధానాంశము మఱివి కవి రాజభోగము వర్ణించె. 257-వ పద్యము నకు రెండవ కామందకమున—

సీ. విషముఁ జూచినవేళ విషయుక్తమైన
పదార్థంబు చూచినయట్టివేళ
దలఁకఁబాలుచును గ్రోరులును రాచిరుల
గౌరవంకలును సారెఁ గూఁత లిరును

గన్ను లెఱ్ఱగఁబాటుఁ గలహంసలకున్దెల్ల
మజిమదంబునఁ జెంది మలయుఁ గొంచ
మదకోకిలంబులు మరణంబు నెందును
వెన్నెలప్రలుఁగులు వేగ బదలు

గీ. నిందు నొక్కటిచేనైన నెందు లెన్న
తాఁ బరీక్షించి ధారుణీధవున కెప్పుడు
భోజనము నేయఁదగు నిట్లు భోజనంబు
చేయుచుండినఁ బతి హాని చెంద కుండు.

ప్రాతకామండకమున “లలిఁ జకోరములకన్నులు విరాగము లగు”
ననుచోట “చకోరస్య విరజ్యేతే నయనే” యనుటకు రెండవకవి మరళస్య
యని పఠించుకొనియె.

237-వ పద్యమునకు సరిగా రెండవకామండకమున—

సీ. భార్యయింటికిఁ జని భద్రసేనుఁడు తొల్లి
యామెతోఁబుట్టుచేహఁజుడగుటయు
నాలిగృహంబున కరిగి కాయాగుండు
తనతనూభవునిచేతనె పొలియుటఁ
బ్రయురాలు విషముతోఁ బేలా లొసంగిన
వేగంబు కాశికావిభుఁడు పడుట
జడలోన దాచుకుండెడుకత్తి తెలియక
రమణిచేతన విహరభుఁడు చెడుట

గీ. యటు కరాళాంజనము పూసి యద్ద మందె
మేఖలయు నీయ జూరూప్యమేమినిన
లవని వైరూప్యసౌ పిరు లదగు చెఱిగి
యథిప్తుఁ పరివలయిండ్లకు నరుగరాదు.

అని చెప్పుటతో భద్రసేనుఁడు తనదాచమబడిచేఁ జంపఁబడె ననియు, కరాళాం
జనము పూసినయద్దమును, అందెయు, మొలకలును బ్రయోగించి క్రమముగా
జూరూప్య వైరూప్యసౌపిరాలయం దమతమధార్యలు చంపిరని రాజులకు దేవీ
గృహగమనము కవి నిషేధించుచున్నాడు. ప్రాతకామండకమున భద్రసేనుఁడు

తనతోఁబుట్టువుచే జచ్చినట్లును వైరూప్యమును మాటు వైరంతయుఁ దనియునున్నది. మూలమున—

దేవీగృహం గతో భ్రాతా భద్రసేన మహారయత్
మాతః శయ్యాంతరాతీనః కారాశం చౌరసః సుతః
లాజాన్ విషేణ సంయోజ్య మధునేతి విరోధ్య తమ్
దేవీ తు కాశిరాజేంద్రం నిజహాన రహోగతమ్
విషదిగ్ధేన సౌపీరం మేఖలామణినా నృపమ్
నూపురేణవ వైరూప్యం జారూప్యం దర్పణేన చ.

అని వైరూప్యమునకు మాటు వైరంశ్యమనియు కొన్నిప్రతులఁ దాతముగలదు. కొటియమున “దేవీగృహే శిరోహి భ్రాతా భద్రసేనం జహాన । మాతః శయ్యాంతర్గతశ్చ పుత్రః కారాశమ్ । లాజాన్ మధునేతి విషేణ వర్యస్య దేవీ కాశిరాజమ్ । విషదిగ్ధేన సూపురేణ వైరంత్యం । మేఖలామణినా సౌపీరం, జాలాధ మాదర్శేన వేణ్యాగూఢం శత్రుం కృత్వాదేవీ విదూరథం జహాన॥” అని యున్నది. బాణుని హర్షచరితమున స్త్రీలయందు నమ్మిక దోషజనకం బని “స్త్రీ విశ్వాసిన శ్చ మహాదేవీ గృహగూఢభిత్తిభాగ్భ్రాతా భద్రసేనస్యాభవన్మృత్యవే కాశింగస్య వీరసేనః । మాతృశయనీయచూరికారనిషణ్ణశ్చ తనయోఽన్యం తనయ మభిషేక్తుకామస్య దధన్య కరూణాఛింతే రభవన్మృత్యవే । మధుమోదితం మధురకనంలిపైర్లాజైః సుప్రభా పుత్రరాజ్యార్థం మహాసేనం కాశిరాజం జహాన । వ్యాజజనితకందర్పదర్పా చ దర్పణేషు ఘరధారావర్యం తే నాయోధ్యాధిపతిం పరంతపం రత్నవతి జారూఫమ్ । యోగవరాగవిషవర్షిణా చ మణినూపురేణ వజ్రభా సువత్సీరుషా వైరంత్యం రంతిదేవమ్ । వేణీనిగూఢేన శస్త్రేణ చిందుమతీ వృష్టిం విచూరకమ్ । రసదిగ్ధ మధ్యేన చ మేఖలామణినా హంసవతి సౌపీరం వీరసేనమ్॥” అని పలుకారణంబుల మగలఁ జంపినవీరస్త్రీల ప్రశంస చేయఁ బడియె. ఇంకను శోధింపఁ గలిగరా జగు భద్రసేనుఁడు మహాదేవీగృహమున లోగోడలో దాఁగుకొనియున్న తనయన్న చేతనె చచ్చెనట. కాశిరాజగు మహా సేనుని భార్య సుప్రభ తనకొడుకునకు రాజ్య మిప్పింపఁగోరి మగనిఁ జంపించె నట. సుప్రభ కంచెఁ గైకేయి ఋజుహృదయగదాః రత్నవతి మదవిభ్రమ విషంబున నయోధ్యావతి యగు పరంతపు (నన్య స్త్రీనకు) మదనలీలా విలాస ముతో నద్దము వినరి వైచి చంపెనట; సవతిసౌభాగ్యము నోర్వఁజాలక

నునంచన వైరంత్యనగరాధీపఁ డగురంతెడేపునివై విషముక్రక్కునందియ
విసరిచైచి సవతివైఁ బగచీచ్చుకొనియెనట. విచారథ రాజగు వృష్టిభార్య
ఓండుమతి మగని వాక్పారుష్యము సహింపఁజాలక జడలో శశ్రీకదాఁచి యుంచి
సురతాంతవరవశుఁడై విస్రంభముతో తనయురంబున వాలియున్నతనిఁ జంపివై
చెనటఁ బ్రాతకామందకమున “కెరలి శత్రులపయఁ బ్రయోగింపవలయు” నని
శత్రురాజులతో భేదము పుట్టెంప దుష్టస్త్రీ విషకన్యా ప్రయోగమును సమర్థించెను.

ఇట్లు నకల నీరినమ్మతమునఁ గానుంచవద్యముల నెల్ల మూలముతోఁ
బరీక్షింపఁ దత్కవి వస్తువిచారము చక్కఁగాఁ జేసి వివరణప్రాయముగాఁ దెనిఁ
గించె నని తేలుచున్నది.

కవితాచరణలో నీచిసార పురుషార్థసారములు చాలఁ బ్రౌఢములైనవి
తరువాతఁ బంచతంత్రీ ముద్రాహత్య కామందకములను గ్రమముగాఁ జెప్ప
వచ్చును. పురుషార్థసారములో భావములు వక్రోక్తిచతురములై హృదయంగ
మము లగుచున్నవి. తుల్యప్రదేశములఁ జొల్పిచూడ నీ ప్రాచీనపద్యములకుఁ
దరువాతికవుల పద్యరచన తీసిపోయి వస్తునిష్కృష్టియు, రసభావసమగ్రతయు,
నిమిడికయు ననుటలో న్యూనత్వము చెందుచున్నది.

అర్థశాస్త్ర ప్రశంస

నాలు గువవేదములలో నొక్కటియగు నర్థవేదము మానవుని యర్థసంపా
దన రక్షణక్రమముల నుపదేశించును. అది యర్థసంపాదనమున సకలరసవాద
ధాతువాదక్రియలను, వార్త యను పేరఁ బరఁగు కృషి, పాశుపాల్య, వాణిజ్య
ధర్మములును, అర్థరక్షణక్రమమున ధర్మన్యాయపరిపాలనంబును దండనీతియు
గలసి యర్థశాస్త్రం బనఁ బ్రఖ్యాతిగాంచె. ఇట్టి శాస్త్రము లోకవ్యవహారవిద్యా
సర్వస్వమును గ్రహించుటచే నం దేకదేశముగా రాజనీతి యను పేర రాజ్యరక్షణ
క్రమముమాత్రము విశదీకరించునది యర్థశాస్త్ర మని బుధులు వ్యవహరింతురు.
ఇందుఁ జాణక్యుని షట్పహస్రియను కౌటిలీయార్థశాస్త్రము ప్రమాణగ్రంథముగాఁ
బరిగణింపఁబడుచున్నది. దీనిలో ధర్మస్త్రీయ మను వ్యవహారకాండమును మను
నారద పరాశర యాజ్ఞవల్క్యదులు విస్తరించియున్నందున నదియు రాజనీతి
నుండి తొలగింపఁబడి కేవలము ,రాజరక్షణము, దుర్గాదిస్థానవిధానము, మంత్రి
పరివార లక్షణము, మంత్రాంగప్రకరణము, శత్రురాజులయెడ నుపాయ పరి

కల్పము, యుద్ధాంగసమాహారము, యుద్ధక్రమము కలసి యర్థశాస్త్రములు సంక్షేప రూపములైనవి. సేవితామున నిందును గొన్ని భాగములు — అత్మరక్షణ క్రమము, యుద్ధాంగహారము, యుద్ధక్రమము, మొదలగునవి పరిత్యజించి ప్రజాసంఘవిధానమును, ప్రజాధికార నిర్ణయమును, వార్తావివర్తకసంఘివిగ్రహ స్వరూపమును, విజితరాష్ట్రపరిపాలనక్రమమును, సర్వాధికారిలనిర్ణయవిధానము నాదిగా విస్తరింపదలయున్నది.

ఇప్పుడు లభించు నర్థశాస్త్ర గ్రంథములలోఁ గొటిలియము శ్రేష్ఠమైనది. దానివై బౌద్ధభిక్షువు ప్రభామతీయు, మాధవమిశ్రయజ్ఞయు, శంకరాచార్యులును, భట్టస్వామియు రచించిన వ్యాఖ్యలు కొన్నికొన్ని భాగములకే లభించుచున్నవి. భట్టస్వామివ్యాఖ్యకుఁ గేరళభాషానువాదము చాలభాగమునకుఁ గలదు. వీని నన్నిటిఁ గ్రోడీకరించి వ్యాఖ్యాసారముతోఁ గొటిలియమును దెనిగించు చున్నారము. అందుఁ దచ్చాస్త్రసంబంధముగాఁ జాల లిఖింపఁదలచియున్నందున నిం దర్థశాస్త్రవిషయము విస్తరింప నలవి కాదు.

గ్రంథ పరిశోధనము

మేము కొన్ని సంవత్సరములకుఁ బూర్వము నైజామురాజ్యమున వనవర్తి సంస్థానమున నున్న కాలమున సమీపమున నుండు నమరచింత యను రాజాస్థానమునకుఁ గార్యాంతరమునఁ బోయియున్న కాలమునఁ దత్సంస్థానాధీశ్వరులగు శ్రీమంతు రాజాముక్కర సీతారామ భూపాల బహద్దరువారు మాయండు దయచేసి బద్దెన నీతిశాస్త్రముక్తావళియు సకలసీరిసమ్మతమును లిఖింపఁబడి యుండు కాగితస్థ సంపుటమును ముద్రణార్థ మొసంగిరి. అప్పటికి నీతిశాస్త్రముక్తావళి మూలభాగము ముద్రింపఁబడియుండుటచేఁ బీతికలో శ్రీమంతులవారి సహాయము సభించుచుచుఁ దాకభేదములమాత్రము సూచించితిమి. సకలసీరి సమ్మతము లేఖకదోషసహస్రపరిపూత మగుటచే నాదర్శాంతరముకొఱకుఁ జిర కాలము ప్రచీక్షించియు లభింపమిందేసి తుద కున్నదాని సవరించి ప్రచురించుటయే మేలని తలంచియు మనోరథసహస్రమాత్రమిచ్చింపింపుట మగు మాకుఁ గార్యసాధల్యము గానరాక కొంతకాలము చెల్లిన నాంధ్రపత్రికాధీశ్వరులు బ్రహ్మశ్రీ శ్రీయ్యుల కాళీనాథుని నాగేశ్వరరావు పంతులవారు దేశ మాతృ సేవయు భాషాసేవయునే జన్మజీవితభంజనముగాఁ బనిసేయుధారు గావున నీ గ్రంథ

ప్రాచుర్యమునకు మమ్ముఁ బ్రేరేపించి తగిన సహాయసంపత్తిని గలిగించినందున దీని నివృత్తికిఁ బ్రకటింపఁగలిగితిమి. ఇందు యథాశక్తి సమర్పించియు నింకను దోషసహనములు గలవు. ప్రాచీన గ్రంథపరిశోధన సంస్కారగ్రంథ మించుక పడసియు ననేక ప్రభుత్వముల లేఖకదోషములఁ దృప్తిగా నవరింపఁజాలక యున్నది యున్నట్టుగా ముద్రించెడిది. ఎట్లొ సూతనకవిత చెప్పట నులభము కాని పరకవిహృదయము గుర్తించి శాస్త్రవిషయమున నతని పలుకుల నూహించి తెచ్చుట దుర్బట మనుట విజ్ఞు లెఱింగిన విషయమేకదా! ఆదర్శాంతరము లభించు నేని భాషకుఁ బరమోపకార మగునని యెల్లరును యథాశక్తి గ్రంథా న్దోషము సేయుదురని ప్రార్థనముతో విరమించుచున్నారము.

చెన్నపురి,
1923

మా - రామకృష్ణకవి

8. ఆంధ్ర నాటకములు - రంగస్థలములు

నాటకలక్షణ ప్రతిపాదకముగు నీ చిన్నగ్రంథము మింగళి సూరనాదికవి కావ్యవిమర్శన ప్రఖ్యాతులై యాంధ్రప్రదేశమునఁ జిరపరిచియుండు విశేషించిమాకుఁ జిరకాల మిత్రులునగు బ్రహ్మశ్రీ పేరుమక్కు ఆచ్యుతరావు పంతులు ఎం. ఏ., ఎల్.టి., గారు రచించి బహుప్రతికాముఖముల నుండినము వెలువడు నాటక తత్త్వప్రకరణములలోఁగల వివాదగ్రంథములఁ జాలవఱకు భంజించి సహృదయ లోకమునకు సమర్పించుట యెల్లరకామోచకరము. ఆంధ్రభాషలో నాటకలక్షణ గ్రంథములు లేకుండుటయు, సంస్కృతములో భరణాది మహామతుల యాశయములు సంపూర్ణముగా నేభాషలోఁగాని ముద్రణాపస్తరు రాకుండుటయుఁ గొన్ని శతాబ్దులుగా భరతభండమున నాటక ప్రదర్శనవిద్య శాస్త్రసమ్మతము గాఁగాక యథాదేశకాల సౌందర్యముతో సగతికళరణ్యముగా విలసిల్లుచున్నను దెనుఁగు భాషలో నదియుఁ గానరాక భండాంతరవానుల పరిచయదోషముచేఁ దద్గ్రంథ ప్రకాశికలననుసరించి యనుదినము ప్రథవిల్లుచున్న నాటకసముదాయ మక్కడక్కడ క్లేషభూయిష్టముగుచు మనస్విజనములకు హృదయసంపాదమును సమగ్రముగాఁగలిగింపనేరక విషమగుణస్యోత్పాతములకు జన్మఘామి యగుచుండుట వలనఁ గవికర్మముననో సుకౌశలముననో లేక సభాసమల యధికారసంపత్తి లోనో లేక వీని విషమగుణవేశముననో బుంజిన లోపములెట్టివో యవియెట్లు పరిహరణీయములొ పండితులు చర్చించి నిర్మూలకమగు కావ్యసూత్రసమును దృక్పితములఁ గ్రోలఱుచుట యార్చర్యముకాదు. ఈచిన్నిగ్రంథము “ఆంధ్ర నాటకములు” అని పరిమితార్థకనామము ధరించినను లోనఁ బరిశీలించ నాటక తత్త్వమున గ్రంథిస్థానముల భేదించు విమర్శగ్రంథమై “నాటకతత్త్వసారము” అనునాచుముసేకుఁ దగియున్నది. ఇందుస్థలముగా నాటకతత్త్వము, కథానిర్మాణము, పాత్రముల శీలప్రతిష్ఠాపనము, సుఖాంతదుఃఖాంతవిభాగ విచారము, ప్రదర్శనభక్తియను నై దంశకములు చర్చింపఁబడినను బ్రసంగవశముగా నేటి కాలపు వివాదాంశములన్నియుఁ బరిష్కరింపఁబడినవి. పై యైదంశములలోఁ గడపటి రెండును ముఖ్యముగాఁ గడగొట్టుది కేవలమేకదేశమై దేశకాలోపాధిచే బాధితమగుటచే నేటికాలములోని యాంధ్రనటసంఘముల కౌశలమునే ప్రతిపా

దించి గ్రంథనామమును సార్థకము చేసినను మొదటి మూడు విచారములు నాట్యశాస్త్ర మూలతత్త్వమునే ప్రతిబోధించును. నాటకము లోకస్వభావమునకుఁ బ్రతిబింబప్రాయముయ్యును లోకముపలెఁ గాక రంగప్రదర్శనము క్షణకాలము లోనే యాధ్యాత్మకరిపాకమును గలిగించి దేహిని బరిశుద్ధుఁగా జేయుటయే నాటకోద్దేశమని వీరు స్థాపించుట ధర్మప్రతిష్ఠాపకులగు మహర్షుల ముఖ్యోపదేశ మునకు భిన్నప్రస్థానము గానేరదు. నాటకములు కేవలము భావనాజన్యములే కాని, యనఁగా వివర్తకృత్రిమాపి రూపములేకాని, ప్రకృతికి సంపూర్ణముగానభేద ప్రతిబింబములు కావని వీరు సిద్ధాంతీకరించిరి. భరతాదులు శృంగారాదిరసములు నహిత మలోకసిద్ధములగు నానందవిశేషములనియుఁ బ్రహరఃఖ్యులు భాషా ప్రయోగమంతయు శబ్దార్థముల రెంటును కేవలము గృత్రిమమనియే ప్రతిపాదించిరి.

నాటక ప్రదర్శనము కేవలము లోకమునకుఁ బ్రతిబింబమని తలఁచువారు గీతరచనయుఁ బద్యరచనయు రసపోషణమునకుఁ బ్రకృతిసిద్ధముల వానినేల పరిహరింపఁ గూడదు విప్రచిత్తైని గ్రహించి వద్దగీతరచనలు రెండును బరమార్థముగా రసపోషకములేయని గ్రంథకర్త నిర్ధారించెను. అభినవగుప్తాది నాట్యజేద చాక్రభృత కీమూడంశములనిట్లే పరిష్కరించిరి.

భాషాభేదము పాత్రభేదమునకునరించిన యెడల సర్వ మవ్యవస్థమగునని నూచించి జాత్యాచార పదవీ ప్రవృత్తుల కనుగుణముగా నాంధ్రభాషలోనే వాక్య రచన గూర్చవచ్చునని సిద్ధాంతముచేసి భాషారచనయు నాట్యధర్మములలోఁజేర్చి పంచులవారు నాటక లక్షణాంశర్హితమగు యథార్థతత్త్వమును వ్యక్తపఱచిరి.

ఇఁకఁ గథా నిర్మాణ విచారమున నాంధ్ర భాషలోని భిన్న గమనికలఁ జర్చించి యైతిహాసిక కథా శరీరములఁ బ్రవర్తిల్లు నమానుష స్వభావ వర్ణనము లకు లోకాభిప్రాయ ప్రవాహసిద్ధమగు రూపమునే గ్రహింపవలయునని ముని మతమే ప్రతిపాదించిరి. ప్రసంగవశముగా నాటకములు నభానదుల యాత్మ సంస్కారమున కనుగుణముగా నుండువలయునని తానించిరి. ఇది చాల జటిల ప్రశ్నము. లోకము భిన్న రుచికమగుటచేఁ గథానుచి కనుగుణముగా నధికార సంపత్తి గల సామాజికులే చూచవత్తురు. నాటక సుఖ సిద్ధికిఁ గేవలము కవి, నటు, గాయక, వాదక, జవనికా సామగ్రిలేకాక సభ్యుల సంస్కారపటిమయుఁ

దోడ్పడునను విచారమునకుఁ దొడఁగుటలో నేటి కాలపు విమర్శకులలో వీరే ప్రథము లగుదురేమో.

శీల ప్రతిష్ఠావనమును మూడవ విచారము చాల సుందరముగా సంఘటింపఁ బడియె. నీరసములు, నిరుపయోగములు నిష్పాతములు నగు వస్తు శరీరములఁ బరిగ్రహింపక యుదాత్తగుణ సౌందర్య వ్యక్తీకరణమే మానవాంతఃకరణ మాలిన్యముఁ దొలఁగించి ధర్మాది సాధనోపాయములగుచుఁ గృతార్థతా పరిగ్రాహకమగునని వీరు ప్రతిపాదించిరి. అపాంతర ప్రసంగముగాఁ బాత్రగుణముల నూరక పేర్కొన్నం జాలదని భరతాదులు ప్రకారాంతరమునఁ జతుర్విధాభినయ సాధనములని పేర్కొన్న భావ భావనారూపమగు పాత్రగుణ వ్యక్తీకరణము శ్రేష్ఠమని సిద్ధాంతము చేసిరి. పురాణగాథల గ్రహించినప్పుడు లోక ప్రవాహానంసిద్ధమగు గుణాచిత్యమునే పోషింపవలయునని ప్రతిపాదించుటయు మహర్షులయాశయమే.

నాల్గవదియగు సుఖాంతదుఃఖాంత నాటక విభాగ విచారమున వీరిచూరయము పరమార్థమున నాట్యాచార్యులతోఁ గలసినను నాపాతముగ విషాదాంత ప్రదర్శనము మునిసమృతము గాదేమో. అట్లయిన భాసాదుల యూరుభంగాది నాటకములు నిక్కముగా విషాదాంతములే. సుకుమార జనమనః క్లేశకరములయ్యును విషాదాంత నాటకములు మహామతులకు మాత్రము తప్పక తీవ్ర ప్రబోధకారణములని గ్రంథకర్తతో నంగీకరింపవలసి వచ్చును.

నాటక ప్రదర్శనమును నైదవ విచారము కేవల మాంధ్ర నాటకరంగములకే వర్తమానకాలమునకే చెల్లుచున్నందునఁ దద్విచార మాపాత గౌరవ ప్రతిపత్తులకే తావలమగును.

పై చేసిన విచారము లన్నియు నాటకతత్త్వ విమర్శమున జీవాతువులగు ఘట్టములు. ఈ గ్రంథము కేవలము సూత్రప్రాయమేయనఁ దగును. దీనిలో నొక్కొక్క యంశము విస్తరింపఁబడి యుండిన యెడల గ్రంథభాహుళ్య మైనను సామాన్యజనుల కెక్కువ యుద్బోధకముగానుండును. అస్థిస్థాసీయములగుమొ విచారములును సోదాహరణముగామునిమితో నాకృతి యొసంగిరేని మగుటయ కాక¹ న పరంపరలో నుపేక్షింపఁ

1 లభించిన ఒకే ఒక ముద్రిత ప్రతిలో ఈ వాక్యమున గ్రంథపాతిము గలదు. (సం॥)

జాలని మెట్టగునని దృఢముగాఁ జెప్పవచ్చును. తత్కాల వాత్సర్యచరా మర్యాద ననుసరించి సర్వజన సుకరముగా వీరీగ్రంథము రచించిరి. ఇది యెల్లరకు నిష్పక్షపాతముగఁ బ్రహర్షదాయకమగునని తలంచుచున్నాను. ఈ విచార పరంపరను వీరు స్వబుద్ధి తోడనే నాటకతత్త్వమును తరించి ప్రకటించినను నాట్యాచార్య సిద్ధాంతములతోఁ బెక్కు విషయముల సేకేభవించుట వీరిప్రతిభను మెఱుఁగు తెచ్చుచున్నదని యట్టి ముఖ్యాంశములనించుఁ బేర్కొంటిని.

ఈ పూర్వ విజ్ఞప్తి నన్ను రచింపుమని పంతుల వారు నన్నుఁ గోరుట వారికి నాయందుఁ గల మైత్రి ప్రతిపత్తికి సాక్షి భూతమగుచున్నదని నాయంత రాత్మ యానందించినను వీనిలోనున్న గుణములనించుక నృపించి చూపుట తదానంద జన్యము కాక కేవలము నాట్యనాట్ర పరిశీలన క్లిశ్యమాన ప్రతిఫలప విక్రాంతి కారణమనియే ¹సత్యోక్తి గ్రహింతురు గాకయని పండితులఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడను.

రాజమహేంద్రవరము
24 జూన్ నెల 1926 }

మా-రామకృష్ణకవి

1. శ్రీ కవిగారి సంపాదకత్వమున నాట్యశాస్త్ర ప్రథమ భాగము, అఖిలవభారతీ సహితముగా. 1926 లోనే వెలువడినది. (సం॥)

9. శ్రీ రంగమహత్వము

శ్రీరంగమహత్వము గారువపురాజాంతర్గతమైనది. దీనిని గౌతమ గోత్రుడును గౌరనామాత్య పుత్రుడు నగు భైరవకవి విరచించెను. ఇతడు శ్రీశైల మల్లెకాట్టునస్వామిదేవి యగు భ్రమరాంబిక కృపచేత సారస్వతసిద్ధి బొందినవాడు. తుదిగద్యమున “శ్రీమద్భ్రమరాంబావర ప్రసాదలబ్ధ సారస్వత విలాసగౌరవ గౌరనామాత్యపుత్ర...భైరవ” అని వ్రాసికొనెను. రత్నశాస్త్ర మను చిన్న కృతిలో, “భ్రమరాంబికామహావర । సముచిత నిరవచ్ఛ హృద్య సాహిత్యకళా । క్రమ విమలప్రతిభాసం । క్రమణుడ మరెవరి యైనగౌరవ నుపాదక” అనియు, “భైరవుడ సుభయ భాషా । పారీణుడ లోభిభవనభవ భూమవ్యా । పారసవికారదుష్కవి । ఘోరవిశాచముల దల్పుకొను భైరవుడ” అని చెప్పెను. కవి రాజగజాంకుర మను గ్రంథమున రత్నశాస్త్రములో నుండి నే నుదాహరించిన రెండు పద్యములును గలవు. మఱియు, “శ్రీమత్పరమహంసన తామరసవికారసీలం దనరినభ్రమరాం । బామధుమత్త భ్రమరిక । నామానన సరసిరుహమునన్ పసియించున్” అని యాలక్షణ గ్రంథమును ప్రారంభించెను. కావున నీ మూడు కృతులకు గర్త యొక్కడే యని నేను వేరు చెప్పనక్కఱ లేదు. శ్రీరంగమహత్వమున,

మ. కృత విద్యా ఘరశీ పరిశ్రమ కళాకేసీవిలాసం జన
స్తుతచారితుని గౌతమాన్వయ పవిత్రుం గౌరనామాత్యన
త్సతుఁ గల్యాణ కవిత్యలక్షణ సమర్థున్ నూ క్తిముక్తాఫలా
తతకాంక్షిన్పుట చంద్రికోల్లసిత విద్యతైర్భైరవున్ భైరవున్.

అని తన గోత్రాదుల జెప్పుకొనెను.. గౌరనామాత్యసత్పుత్రుడనుటచే నియోగిప్రాహ్మయం దని కొందఱు చెప్పుదురు. అమాత్యశబ్దము కేవలము నియోగులయందును భట్టశబ్దము వైదికులయందే ప్రయోగింపఁబడుటచే నను నియతి నేడికాలపుఁ గవి చరిత్రకారులకే కాని శ్రీనాథ భట్టాదులయందు వర్తింపదని నేను తలంచెదను. ఈ భైరవుఁ దేశాలమునందుండెనో గుఱైఱుఁగ పునియున్నది. ఇరది శ్రీరంగమహత్వములో నుండి యప్పకవియు ముద్ద రాజురామనయు చరణతరుస్థన పద్యము లుదాహరించినవారు. మఱియుఁ

జాండ్యభూపాలుండగు ముద్దళగిరి భూపాలునకు విద్యావతీదండకము రచించిన ప్రఖ్యాతుఁడు గణపవరపు వేంకటకవి భైరవునిఁ బేర్కొనెను. తత్పాండ్య భూపతిని జయించిన కళుఁడె-వీరభూపాలుఁడు తన వీరభూపాలీయమున భైరవునిఁ బ్రామాణికునిగాఁ జెప్పెను. వీరందఱుఁ గ్రీ. శ. 1660 ప్రాంతముల నుండినవారు. వీరిలోఁ బూర్వతముఁడు ముద్దరాజు రామన్న. ఆతఁడు తన కవిసంక్షిప్తంలోఁ గవిగజాంకుశములోని పద్యములు చేర్చెను. మఱియులింగము గుంట-తిమ్మకవి సులక్షణసారమునఁ గవిగజాంకుశము నుండి పెక్కు పద్యము లుదాహరించెను. ఈ తిమ్మకవి క్రీ.శ. 1600 కుఁ బూర్వమేయున్నవాఁడు. ఇతఁడు తెనాలి రామకృష్ణుని యక్కొమారుఁ డని యొకరు చెప్పిరి గాని నిక్కము తెలియరాదు. అట్లయినచో భైరవుఁ డంతకుం బూర్వుఁడే యగును. షట్పత్రవర్తి చరిత్రను రచించిన కామినేని మల్లారెడ్డి తన శివధర్మోత్తర ఖండ మను గ్రంథమున-

సీ. కడుగతాగతి యని కందు డిందఁగ మోది

శశికీఁ గళా శాస్త్రసరణి దెలుపు

మందబుద్ధిచి యని ముందె చెక్కిలిఁగొట్టి

కవిగజాంకుశ మింద్రకరికిఁ జూపుఁ

బసులకాపరి యని వెనఁ గోక గైకొని

హలికి హలాయుధం బెలమిఁ గలవు

అని శ్లేష వైచిత్రి చూపుచుఁ గవిగజాంకుశమును బేర్కొనెను. ఈమల్లారెడ్డియన్న యగుకామిరెడ్డి-

శా. శ్రీరాజత్పురుతానసంస్థిత మహా శ్రీకృన్నిజాంశాదర

స్సౌరాదేమలభాన రాడభబరుత్మాపాలసింహాసనో

దారాశ్రాంతనిరాంత సన్నత చరిత్ర ప్రాధవోద్ధామ కా

మారడ్డిక్షితిసాధహృజ్జలజామా సిద్ధరామేశ్వరా.

అని శివధర్మోత్తర ఖండమున ద్వితీయాశ్వాసాంత పద్యమున నూచింపఁ బడినట్లు లభించు కాలమునను ఏమలభాను కాలమున నున్నచో మల్లారెడ్డియుఁ దత్కాలమువాఁడే; “అభబరుత్మాపాల సింహాసనోదారాశ్రాంతనిరాంతసన్నత చరిత్ర” యనుటచే నక్కచుచక్రవర్తికింపక సహాయ మొనఁగియుండవచ్చును. అప్పుడు క్రీ. శ. 1556 నుండి 1615 వఱకుఁ బరిపాలించెను. ప్రై బ్రహ్మవిం

చిన కామిరడ్డితమ్ముడగు నెల్లరడ్డి కంకిత మీఁబడిన బ్రహ్మాత్తరఖండ మను కృతిలోఁ దత్కర్త యగుపట్టమెట్ట సోమనాథకవి కామిరడ్డిని వర్ణించుచుఁ దదాస్థాన కవులు తత్కాలపు శాలివాహన శకవర్షములెన్నియో యంచఱని చిత్రముగాఁ జెప్పెను. “కలిమి బిక్కనవోలి శ్రీ కామిరడ్డి । భూమివిభు నాశ్రయించిన బుధులు నిజము । శాలివాహన శకవర్ష సంఖ్యఁ బడియు । నైదునూర్లయిన వర్తమానాబ్దములుగ.” ఈ బ్రహ్మాత్తర ఖండమునకుఁ బూర్వమే షట్పక్షవర్తిచరిత్ర మల్లారడ్డి రచించెనని తానే చెప్పకొనెను. పై యంశము లాలోచించి చూడ క్రీ.శ. 1570 వఱకును భైరవునికాలము నిశ్చయ మగుచున్నది. భైరవుని తండ్రి గౌరన; వీరు గౌతమగోత్రులు గదా. గౌరన యనుకపి గౌతమగోత్రుఁడు హరిశ్చంద్రకథాద్విపదయు సహనాథచరిత్రయు నవగ్రహస్తుతియు రచించియున్నాఁడు. ఈకవిని గూర్మపురాణము విరచించిన రాజలింగకవి పూర్వునిగా వర్ణించెను. ఇతని తండ్రి పెదతండ్రులు రాజన్న పోతన్నలు రేచర్ల సింగభూపాలయశునియొద్ద మంత్రులుగా నుండిరి. గౌరన యాంధ్రకావ్యములు గాక సంస్కృతమున లక్షణదీపిక యనుభందశాస్త్రమును రచించెను. దానిలో సంస్కృతాంధ్రములఁ బ్రశాంతము లగుభందో గ్రంథము లుదాహరింపఁబడినవి. శ్రీధరచ్ఛందమును సాహిత్యరత్నాకరముగూడ నుదాహరింపఁ బడియున్నది. ఈ గౌరన భైరవునితండ్రియో యనునందేహము కలుగు చున్నది. గౌరన సింగభూపాలునిపుత్రుఁ డగుమాధవుని కాలమున నుండెను. లక్షణదీపికలో, “అస్తి ప్రశస్తావనిపాల మౌళికత్నావశీరంజిత పాదపీఠః రేచర్ల వంశార్థవపూర్ణచంద్రో మహాబలస్సింగయమాధవేంద్రః” అని చెప్పబడి యున్నది. ఈ మాధవేంద్రుఁడే శ్రీమద్రామాయణ వ్యాఖ్య రచించెనని యీ క్రింది చాటు శ్లోకమునందున్నది.

శా. శాకాభ్యే నిధివార్ధిరామశశిగేఽప్యజ్ఞే ప్థవంగే పథే
మాసేఽప్యాశ్వియుజే రఘూచ్ఛహపదే యో రాఘవీయాహ్వాయాం
టీకా మర్థపటుప్రబోధఘటనామూలక్య పుష్పాంజలిం
కృత్వా రాజతి రాఘనాథచక్రప్రో రామాయణస్య ప్రయః.

అనఁగా నీమాధవేంద్రుఁడు క్రీ. శ. 1427లో నుండెను. కావున గౌరన సుతుఁడు 1500లో నుండి యుండును.

భైరవకవి కులగోత్రములును గౌరనకులగోత్రములును వాసస్థానములును గాలమును సరిపోవుచున్నవి గావున భైరవుడు లక్షణదీపికాచి గ్రంథములు రచించిన గౌరనపుత్రుడుని తలంచెదను. అట్లయినచో నితడు క్రీ.శ. 1450లో నుండవచ్చును. గౌరన తనలక్షణదీపికలో కవిగజాంకుశముననుండి యుదాహరించెను. అవి సంస్కృతశ్లోక భాగములు కావున లక్షణదీపికలో నుదాహరింపఁ బడిన కవిగజాంకుశము భైరవప్రణీతము గాక మఱియొక ప్రాచీన కవిరచితమై యుండును. భైరవుడు గ్రంథాంతమునఁ గవిరాజుగజాంకుశ మని నామమిచ్చెను. భైరవుని గజాంకుశమాంధ్రము. ఇతఁడు గొప్పలాక్షణికుడు. ఇతఁడు తన కవిరాజగజాంకుశము కేవలము సూత్రగ్రంథముగాఁ గూర్చెనుగాని పూర్వ కావ్య లక్ష్యము లిచ్చినవాఁడు కాఁడు. ఇతని శ్రీరంగమహాత్మ్యమును లాక్షణికులందఱుం జదిపియున్నట్లుదాహృత పద్యములే ఘోషించుచున్నవి. ఈకృతి మనోహరమై శైలిపాటవముగలదై “దుష్కవిఘోరవిశాచముల” నదల్పు నట్లున్నది. భైరవుని పదబంధము ప్రౌఢమై యొక్కొకయెడ శ్రీనాథపెద్దనలఁ దలఁపించుచున్నది. రెండవయాశ్వాసముతోని ఋతువర్ణనమును నాల్గవయైదవ యాశ్వాసములఁ బురవర్ణనమును గవిప్రతిభారచితములు కాని మూలమునఁ గానరావు. ఉభయభాషా పాండిత్యము చూపుచున్న యాపట్టు స్వరచితార్థ సంపత్తిమై మెఱయుచున్నది. దీనిలో పద్యములు 1600 క్రీ.శ. లోనుండిన జగన్నాథకవిచే రత్నాకరమునను బ్రంధమజిహ్వాభిజమునను దత్తతథా భాగములకు ననుకూలముగా నున్నవి గ్రహింపఁబడెనని.

దీనిలోనికథ ప్రఖ్యాత మగు శ్రీరంగక్షేత్రమహాత్మ్యము. ఇది మూలమున నూఱధ్యాయములు గలది. ఈ దివ్యచరిత్రమును బెక్కండు కవులు రచించి తమభక్తిని గల్పాంతస్థాయినిగా లోకమున నెలకొల్పిరి. అనేక దివ్య క్షేత్రములలో శ్రీరంగము చాల ముఖ్యమైనందున నాల్గుపద్యములు దీనిఁ దెనిగించిరి. శ్రీనాథుని కాశీభారత భీమఖండములకుఁ బదపక్ష క్షేత్రమహాత్మ్యముల నింతప్రౌఢముగాఁ దెలిగించిన కవి యన్యుఁ డెవ్వఁడు గానరాడు. వేంకటాచల సింహాచల కాశహస్తీ హాలాస్య మంగళగిరి గోకర్ణ శ్రీశైలాదిమాహాత్మ్యము లింతప్రౌఢములయినవి కావు. శ్రీరంగమహాత్మ్యముఁ దెనిగించిన వారిలోఁ గందాళయవ్వశాచార్యుని శిష్యుడగు ముకుందయోగి ద్విపదరూపమున రచించె నయ్యది శ్రీబాలకజనంబున కత్యంతోపయోగి యని తలంచెదను. కొంగునాటితో

రాజమంత్రిగానుండిన వరమల నరసామాత్యునిచేఁ గందవద్యములలో విరచిత మగు శ్రీరంగమహాత్మ్యముగూడ నప్రొడమైనదే. ఇఁకఁ దక్కినవానిలో భైరవుని కవితతో నొంచుకవానికి వచ్చునది కట్టావరదరాజకవిప్రణీత మగు కావ్యమే. అతఁ డశియరామరాయల పెదతల్లి కుమారుఁడు. అతఁడు దీనిని బదియాశ్వాసములలో మనోహరముగాఁ దెనిఁగించెను. అయ్యది మృదుపద పిన్యాసమై వైదర్భిరీతి నెలకొనుచున్నది. వీ రిరువురును మూలమును కొఱవడ నీయక రసపోషణమునకై యచ్చటచ్చట వర్ణనలఁ జేర్చుచుఁ దమవిద్యావిలాస మును నెలకొల్పిరి గాని యఖండ మహాప్రవాహిని యగుభైరవుని శైలికి సుకుమార పదబంధముగల వరదునికవిత యాకాశగంగకును సమతలప్రవాహిని యగుకావేరికిఁ గల యంతరమే చూపుచున్నది. భైరవుఁడు వేదాంతశాస్త్రమునఁ జక్కఁగాఁ బరిశ్రమించినట్లు తద్గ్రంథపఠనము వలనఁ దెలియుచున్నది గాని కృతిపతి యగురాజమంత్రి వైష్ణవుఁడో లేక మాధ్వుఁడో కావున నతఁడు పిష్టుభక్తాగ్రేసరులు శ్రీత్రరాజ మగు శ్రీరంగమును హృదయ సన్నిధానమున నదా కొలుచుచుండుటకై భైరవునిచేఁ దీనిఁ దెనిఁగింపఁ జేసెను. వరదరాజు వైష్ణవుఁడు; భైరవుఁడు శైవుఁడు; అయినను దీనిలో శివపక్షపాత మగు నంశము లేవియు లేవు.

భైరవుని శ్రీరంగమహాత్మ్యములోని దని లాక్షణికులచే నుదాహరింపఁ బడిన క్రింది పద్య మందులోఁ గానరాక భోజరాజవిభూషణ మను నీతి గ్రంథమునఁ గలదు.

ఉ. ఆరంభవృత్తి రాఘవు శరాగ్రమునంచుఁ దృణాగ్రలగ్ననీ
రాకృతి వార్ధి నిల్చుట దశాననుఁ డీల్గుట మిథ్య గాదె వా
త్మీకులు చెప్పుకున్నఁ గృతితేని నరేశ్వరవర్తనంబు ర
త్నాకరవేష్టిచాపని చిసంబడ దాతఁడు మేరు వెత్తినన్.

శ్రీరంగమహాత్మ్యము గారుడపురాణమున నూఱధ్యాయములుగాబ్రహ్మాండ పురాణమునఁ దొమ్మిది యధ్యాయములుగా నున్నది. భైరవుఁడును, వరదరాజ కవియు గరుడపురాణాంతర్గత మగుకృతినే తెనిఁగించిరి. భాగవతుల రామకవి మునుండుయోగి మొదలగువారు బ్రహ్మాండ పురాణాంతరకథనే యనువదించిరి. వరదరాజకవనభారణి తెలియుటకై భైరవ కృతిలో రెండవయాశ్వాసమున

విభీషణకథాభాగము ననుసరించి వరచునికృతిలో నుదాహరించెను; సహృదయులు కవననైపుణ విశేషమును గ్రహింతురుకాక.

శా. దిక్కుల్ నూచును జూచి రంగరమణా ది క్కెవ్వరే యంచుఁ దా
దృక్కోణంబుల నక్షరబిందువుల వర్షించున్ గృహన్ లక్షణా
చక్కంజూడ వదేమి సంగరములోఁ జాకుండ రక్షించి యీ
చక్కిం గారణ మేమి యేమజితి నీస్వామిం బ్రసాదించవే.

శా. రంగా యేటికి లేచి రావు రఘుపీరా నావిధం బెద్ది నీ
యంగీకారమ కాక యితైజగు లేలా కల్గునో జానకీ
భంగం బీక్రియ సీతనూజనకు సంప్రాప్తంబుగా నిట్టువే
క్షం గన్పాముఁ దలంతురమ్మ యింక లంకాశాసక్త మే మానాకో.

క. శ్రీరంగధామ నను నీ । మేరం దయచూడవేని మీదటి కింకనీ
పేరైన విన్న సమ్మరు । ధారుణి గలజనులు సీకుఁ దగ దీతలఁపుల్.

ఉ. నాకింక నేమి బుద్ధి కరుణామతి నిట్లని యానతీయవే
యాకటిమాట నీవె కనె దామకొసం బనిలేదు రంగనా
థా కమలేక్షణా తగునె తండ్రి యనాథశరణ్య లేచిరా
వే కడతేర్పవే యని మహిం బొరలాడుచు నశ్రు తొల్కఁగన్.

గీ. ధూళిధూసరితాంగుడై చాల నడరి
బదలిచాపోవఁ జూచి కృపావిఘాత
నేల చింతిల దనుజేంద్ర యెచట నున్న
నేమి నీవాడ వినుము మహిహితంబు.

సీ. కడకేగ వచ్చునే కావేరికావారి
లహరికారోకనోల్లాసములను
వాలగి పోవురమన్నఁ దలఁపు పుట్టించునే
యీ సైకతద్వీపవాసమహిమ
యెవవాయనిచ్చు నే యీదృశోధయకూల
రమణీయశోభనారామవసరి
యెంత లే దనవచ్చునే సప్తసాలవి
శాలవట్టణ మహైశ్వర్యగరిమ

కాన నిత్యనివాసయోగ్యంబు మాకు
నిచ్చట వసింప వరములే నిచ్చినాడ
గోరి కావేరి మున్నగువారికెల్ల
మాకు హితమైన మీకు సమ్మతముగాదె.

కా. రక్షోరాజ్యము లంక మాకు నిలువన్ రాదచ్చటన్ సీవయిన్
బక్షం బెప్పుడు నుంచి నిన్నె కనుచున్ బాటించి నీరాకలన్
బ్రేక్షమాళిక లుంచి నిచ్చుచున్నాతి లిత్తు రామాయణం
బీక్షణిం గలయంతకాలమును నిన్నేలింతు సామ్రాజ్యమున్.

గీ. ఏననియు రాముఁ డనుభేద మింత లేదు
కొలిచితివి మమ్ము నీకింత కలుగనేల
లంకకును పొమ్ము వలయువేళలను వచ్చి
రాకపోకలు నడుపు శ్రీరంగమునకు.

క. మానసపూజావేశల
నే నిచ్చలువచ్చి నీదుహృదయమునందున్
ధ్యానించినట్ల నిలుతు న
నూనదయామహిమ ననుచు నుపదేశింపన్.

ఈ భాగమును జదివినవారెల్లరు వరదునికవితయు భావప్రౌఢిమ గల
దనియు భైరవుని కవనముకంటెను మిగులునని తలంతురుగాని యది కొన్ని
చోట్ల జేవలబుట్ట యల్లినట్లు నీరసపదభూయిష్టమును దుచికొలువదు. భైరవుని
యనర్గళకవితాధారయు రసభావగతి విశేషములు శ్లాఘ్యతరములు. గావున
సీరెంటిలో భైరవకృతినే ముద్రింపదొరకొంటిని. తాళిదళ సంపుట కాంతార
మునఁ దిరిగి ప్రమాదకంఠకములఁ దొలఁగించుకొనుచు నపూర్వ పదార్థవివేచ
నంబు సేయుచుండుచాచియపట్ల తత్తుల్యులకుఁగాని యన్యుల కెఱుంగరాదు.
వాగ్భ్రహ్మకోశము నిర్మర్యాదము; ప్రతిభావనవోన్మోషిణి; కాలమువిస్మృతి
నిదానము; సామాన్యలోకము జీవయాత్రైకపరాయణము; అయ్యోయిఁక మృతి
చెందుచున్న పురాణకవి బ్రహ్మలగతియెట్లు? అని యనుతాపమాత్రంబున
సముద్రజలమున కేతముగట్టినట్టి కావ్యోద్ధరణ క్రియకుం బూనితిఁగాని
వైదుష్యదర్పమునంగాదు. వ్యయప్రచూనముం మాటఁబోనిచ్చి శతచ్చిద్రవ్యా

కులం బగుతాపక పరిశోధనంబభ్యాస వశంబున జుగుప్సారహితంబుగ నల పఱచుకొని కార్యమునెట్టో నిర్వహించుచుండుటయుఁ గొందఱిద్వ్యా గ్రహగ్రస్తులు చూచియోర్వక పరివరి విధముల ననుఁ బాటుపఱచుచున్నారు. అక్కటా, యీ యల్పకార్యారంభమునకే జ్ఞాతిత్వములేకయే యీర్ష్యావిద్వేషమునఁ గన్నుపొడుచు పారుండఁగా భగవంతుని యనంతగుణములజూచి యోర్వక తామసులై యత నితోఁ బోరఁగడంగు రాక్షసుల యవిద్యా ప్రభావమును సహస్రముఖముల పట్టించిన వ్యాసాదుల విజ్ఞానము తప్పక కొనియాడఁదగినదే. విద్యాసంస్కారము చాలనియట్టి వాఁడుసేయు పరిశోధనమున దోషరంధ్రములు గలుగుట నిశ్చయము. వానినన్వేషించి చూచినమాత్ర వివేకియాగ్రహ స్థానముగానేరఁడు. విద్యత్కల్పులుచేయు కొటిల్లము మాత్రము నిరసనీయమే. భగవచ్ఛోదనామ హిమంబుననే నాయుల్పోద్యోగము నెఱవేఱుంగాకయని పరమవిశ్వాసమున దీని నింతతో విరమించుచున్నాడను.

భైరవుఁడు గొప్ప లాక్షణికుడని ప్రఖ్యాతిపొందియు నాంధ్రవ్యాకరణ దోషములు పెక్కులు పరిహరింపఁ జాలఁడయ్యె. “తలమావులుకక” యిత్యాది స్థలముల యదాగమమునకుమాటుగా ప్రమిళభాషలోవలె వకారాగమంబు వచ్చుట వ్యాకరణసిద్ధముగాదు. “స్వర్గమునకు” మొదలగుచోట్ల నగాగమంబురామి శ్రవణసుధగము గాదు.

“భరద్వాజమునికి నెఱింగించిన యీ విసుతేరిహాసపఠనము,”

ఇట్టి ప్రయోగములు దీనిలోఁ బెక్కులు గలవు. ప్రౌఢవ్యాకరణములో నుదాహరింపఁబడిన నన్నియభిహారకప్రయోగములకును వీనికిని జాలభేదము గలదు. ఆంధ్రమున లాక్షణికులే లక్ష్యకవేదు లగు కవులకంటె నెక్కుడవ ప్రయోగములు కూర్చి వానికి సాధుత్వ ముద్ఘోషింపఁ బ్రయత్నించిరి. ఇట్టిదోషముల సూచించుట కర్తవ్యమని చూపింఁగాని నేటికాలమునఁ బాణినిపతంజలుల యంతరంగమును గుర్తించి విచిత్ర వ్యాఖ్యాన వైఖరీ ప్రభావంబున మునిత్రయమును మునిసప్తకంబుగాఁ జేయఁజాలిన గ్రామ్యభాషోద్ధారకుల కివి హాస్యభాజనములుగాక లక్ష్యవు.

ఈక్కులి నాకు రెండుప్రతులు వనపర్తి సంస్థానాధీశ్వరుల తాళవత్ర లిఖిత గ్రంథములలోనే లభించినవి. అందులో నొకటి 186 సంవత్సరములకుఁ బూర్వమునను వానికిఁ బుత్రికయగు వేణకట కిరీ సంవత్సరములకుఁ

బూర్వమునను దత్సంస్థానాధీశ్వరుల ప్రేరణంబుననే లిఖింపఁబడినది. నేను దత్సంస్థానాధీశ్వరాశ్రయము వొందనికాలమున గ్రంథాన్వేషణము నిమిత్తము గద్వాల వనవర్తిసంస్థానాదులఁ గొంతకాలము సంచరించి చారిచారి యనుగ్రహంబుననుఁ బాత్రుఁడనై గద్వాలలో భోజరాజీయూచిక్రతులు సంపాదించి వనవర్తిలోఁ బుస్తకముల పోషించుటకు ననుజ్ఞననని చానియెడుటఁ గూర్చుండి తాదీపకసంప్రదించుటలు విప్ప దొరకొను సమయమున నకస్మాత్తుగా నప్పకవి యుదాహరించిన “గంధపుగొండ నెత్తముల” యను భైరవునిపద్యము మనస్సు నకు స్ఫురించెను. అంత సమయమునకేల యీకావ్య మీగ్రంథసమితిలో లభింప రాదని మొట్టమొదటిపుస్తకము విచ్చి కొన్నియాకులు ద్రోచి చదువఁగా బ్రప్రథమమునఁ బైపద్యమే దృష్టిగోచరమయ్యెను. నాకుఁగలిగిన యమంచానంద మిట్టిదని చెప్పఁజాల. కుమారసంభవాది సత్కృతులమున్నిది తీసిపోయినను నేనుతుకుఁడనై వెదకినకృతిలోఁ బైపద్యమే మొదట గోచరించుట వైచిత్రీ విశేషమే. ఇది వనవర్తి రాజుగారి సహాయమున మొదట ముద్రింపఁబడి ప్రాచీన గ్రంథముల సూరకయిచ్చినను జమపువారులేని యీకాలమున సీభాగమైనఁ పునఃప్రచురమగుటకు సంతసించుచున్నాఁడ. 1

1929.

మా. రామకృష్ణకవి.

10. కావ్యాదర్శము

కావ్యాదర్శమును నలంకారశాస్త్రము ప్రాచీనగ్రంథములలోఁ బ్రసిద్ధిచేసినది. దీని రచించినకవి ప్రఖ్యాతుఁడగు చండి. “కవిర్దండి కవిర్దండి కవిర్దండి ససంశయః” అని భోజునిసభలోఁ బ్రశంసగన్నవాడని యైతిహ్యముకలదు.

“త్రయోఽగ్నయ త్రయోదేవా
త్రయోదేవా త్రయోగుణాః
త్రయోదండి ప్రబంధాశ్చ
త్రిషులోకేషు విప్రతాః”

అని ప్రఖ్యాతికలదు. కావ్యాదర్శము దశకుమారచరితము దండికృతములుగా నెగడుచున్నవి. మూడవకృతి యేదియని శంకించి కొందఱు ఛందోవిచితి యనియు, “పిషల్” అనుపాశ్చాత్యమహాశయుఁడు మృచ్చకటికమే దండికృత మనియు వాక్రుచ్చిరి. ఇతని దేశకాలములేమి ? భామహాలంకారమునకంటెఁ గావ్యాదర్శము ప్రాచీనతరమా? అను సందియములు కలుగును. ఇటీవలఁ గొన్నిగ్రంథములు కేరళదేశమునఁ దాళవత్రముల లభింపఁగా, వాని పరిశోధన మునఁ బైయంశములు కొంతవరకుఁ బరిష్కృతిచెందె. కావ్యాదర్శమును పేర మఱియొక యలంకారగ్రంథము కలదు. దానిలో క్షేమేంద్రుని మతముద్భృత మగుటచే నది యర్వాచీనమనుటకు సందేహములేదు. మనగ్రంథము దండి కృతమే యనుటకు నభినవగుప్తాచులగు ప్రామాణికులు “యథాహదండి”, “యథాచిరంతనా” యని యుదాహరించిన శ్లోకములిందుఁ గానవచ్చుచుండుటయే నివర్ధనము. భట్టగోపాలుఁడు కావ్యప్రకాశవ్యాఖ్యారంభమున

“విజయన్నద్భుతాంరేఖాం కావ్యాదర్శ లిపిక్రమే,
మధ్యేమధ్యే మహాచార్యో దణ్డిభీషయతే కవీన్”

అని చెప్పెను. కావున నిది దండిప్రోక్తమనుట నిస్సంశయము.

దీనివైఁ బెక్కులు వ్యాఖ్యలుకలవు. అతిప్రాచీనమైనది వాదిఘంఘాల దేవుని ప్రకాశుపాలిని. అతఁడు క్రీ॥శ॥ ౯౫౦లో నుండెడి గంగరాజు నాస్థాన కవి. తరుణవాచస్పతి, యామునేయుఁడు మఱికొందఱును వ్యాఖ్యాతలైరి.

తరుణవాచస్పతి "పంచవర్ణాహ్వయపురే-అష్టవర్ణా వర్ణాహ్వయస్సపాః" అన్న శ్లోకవ్యాఖ్యలో కాంచీపురమనియు, బల్లహరాజులనియు, బ్రహ్మేశికకర్ణము చెప్పెను. వాది ఘంటాలుడు నట్లే వివరించెను. దండి కాంచీపురవాసియనియు, బల్లహరాజాద్యతుడనియు సూహింపవచ్చును.

శ్రవణ బెళగుళమను జైనమతమునాని శిలాశాసనముల శ్రీ వర్ణదేవుం డను జైనాచార్యుని ప్రశస్తితో (శాసనము సంఖ్య ౫౪-క్రీ॥౪॥ ౧౦౨౮)

యవీపముఁడ్యోకితోడండినా-

జహ్నుః కన్యాం జూట్రగ్రేణ బభార పరమేశ్వరః

శ్రీవర్ధి దేవస్సంధతే జిహ్వగ్రేణ సరస్వతీమ్"

అని లిఖింపఁబడియున్నది. శ్రీవర్ణదేవుఁడే వైద్యవ్యాకరణాదులఁ బ్రసిద్ధిగాంచిన పూజ్యపాదుఁడు. అతఁడు క్రీ॥౪॥ 650 కాలమున నుండెను. దండియు నప్పటి వాడని తేలును. భోజదేవుఁడు శృంగారప్రకాశమునఁ దొమ్మిదవప్రకాశమున "దండినోధనంజయశ్చ వా ద్విసంధానం" అని కథాద్వయసంవిధానమున కుదాహరణముగాఁ జెప్పి "ద్విసంధానే"

"ఉదారమహిమారామః ప్రజానాం వర్షవర్ధనః

ధర్మప్రభవ ఇత్యాసీత్ ఘ్నాతో భరతపూర్వజః"

అని యుదాహరించెను. అదిధనంజయ ద్విసంధానమునఁ గానరాకుండుటచే దండికృతమగు ద్విసంధానమున నుండెనేమో యని సంశేపము కలుగుచున్నది. ఈశ్లోకమున ముద్రాలంకారలక్షితముగా హర్షవర్ధనుని పేరుగలదు. దండి యతని యాస్థానమునకుఁ బోయియుండువచ్చును. దండి మూఁడవగ్రంథము ద్విసంధాన మను రాఘవపాండవీయమని యూహింపఁదగు. అతని దశకుమారచరిత్రము పూర్వపీఠికయనియు సుత్రరపీఠికయనియు రెండుభాగములై, యొక్కొక్కటియు నాశ్వాసనిభాగముకలదై వచనరూపముగా నున్నది. ప్రాచీన వ్యాఖ్య లన్నియు సుత్రరపీఠికవైమాత్రమే కలవు. పూర్వపీఠికలు పెక్కు తెఱగుల నాశ్వాససంఖ్యమాత్రమేకాక కథాసరణియు భేదించుచు బహుకవికృతములగు భిన్నగ్రంథములవలెఁ గానవచ్చుచున్నవి. కేతనయను నాంధ్రకవి తెనిగించిన దశకుమారచరిత్రమును సంస్కృతముతోఁబోల్చు బూర్వపీఠికలలో నొక్క

పాఠము మూఁడాశ్వాసములవలన మక్కికిమక్కి యగువాదమగుచున్నది. ఉత్తరపీఠికలో గదాచార్యసారస్వతప్రధానముగా చెనిగింపబడియె.

కర్ణాటకానువాదమునఁ బూర్వపీఠికాకథ లబ్ధగ్రంథభాగములకు భిన్నముగానున్నది. ఉత్తరపీఠిక మూలమునకు సరియైనదే. మఱయుఁ బూర్వోత్తర పీఠికలలో శైలి భేదిల్లుచున్నది. ఉత్తరపీఠిక ప్రౌఢతరము. కావునఁ బూర్వ భాగము దండికృతముకాదు. ఒకపాఠము కేతన చర్యకుమారచరిత్రమును జూచి పూర్వపీఠిక యెవ్వరో సంస్కృతమున లిఖించిరని తోచును. లాక్షణికులెవ్వరు దానిలోనుండి యుదాహరింపరైరి.

ఇటీవల సమంతిసుందరీకథయనియు, నవంతి సుందరీకథాసారమనియు, రెండుగ్రంథములు కేరళదేశమున లభించినవి. దానిఁ బరిశోధింపఁగా నవంతి సుందరీకథయే చండిప్రోక్తమగు నాధ్యాయకయనియు, దీనిని సంక్షేపరూపముగాఁ దత్సారము నెవ్వరో రచించిరనియు, దండి కాంచీపురాభీశ్వరులగు వల్లవరాజులయొద్ద నుండెననియుఁ దేలినది.

“అస్త్రానస్తపురం నామప్రదేశే వశ్చిమోత్తరే,
ఆర్మదేశ శిఖరత్నం తత్రానన్ బహవోద్విజాః
తతోఽభినిస్సృతా కాచిత్కౌశిక బ్రహ్మసంతతిః
బ్రహ్మలోకాద్వివాయాంతీ పృథ్వీర్ధా సరస్వతీ
నాసిక్కభూమాపొత్సుక్యాన్మూల దేవనివేశితామ్
ప్రాప్యౌచలపురం నామపురీ మధివనత్యసౌ
తస్యాం నారాయణస్వామినామ్నో నారాయణోదరాత్
దామోదర ఇతి కీమా నాదిదేవ ఇవాభవత్
సమేధావీ కవిర్విద్వాన్భారవిః ప్రభ(వం)వోగిరామ్
ఆనురుద్ధ్యా కరోన్మైత్రిం నరేంద్రే విష్ణువర్ధనీ(నే)
ఇతి సుల్తావ మహీపాల స్తదాలోకసలోలుషః
అనేకశ్రీముఖాకృష్ట మకరోదముమాత్యసాత్
నృపనిర్బంధసిద్ధిష్టే ప్రకృష్టవిభవేగృహే
వహతః వైతృకీం వృత్తిం తస్మానీతనయత్రయమ్
మనోరథాహ్వానస్తేషాం మధ్యమోపశ వర్ధనః

తతస్తనూజాబృహద్రాః స్రష్టర్యేదా ఇవాభవన్
 శ్రీవీరదత్త ఇర్యేషా ముత్తమస్తత్వజేదినామ్
 యవీయానస్యచ ధ్వాఘ్మాగౌరీనామాభవత్ప్రియా
 తతః కథంచిత్సాగౌరీ ద్విజాధిపకేభామజేః
 కుమారందణ్డినామానం చక్రశక్తి మజీజనత్
 సవానివసూత్రాచ పిత్రా చాపి వ్యయుజ్యత,
 అయుజ్యత గరియస్యా నరస్తత్త్వా శ్రుతేన చ.
 నవిక్రియే పురే తస్మిన్ పరచక్రోవరోధతః
 నచచార సుభాచారః సర్వాముర్ధ్వ ముదారధీః
 అథాశ్రమే ద్విధీయానః శాస్త్రేషుచ కృతశ్రమః,
 పశ్యన్ పృథ్వాన్యరథ్యాని పృథన ద్విపసాన్బహూన్
 మిత్రాః మాతృదత్తాద్యాః కేరళోభ్యో ద్విజోత్తమాః”

భారవిని పిలిపించినవాడు కాంచీపురాధీశుడగు సింహవిష్ణువు.

దైశ్లోకములవలన దండి భారవికి ముమ్మనుమఁ డనియు, నరఁడు సింహవిష్ణువు నాస్థానమున నుంచెననియు, సంఘచే దండి నరసింహవర్మ కాలమున నుండి యుండుట యగుంధము కాదనియు స్ఫురించుచున్నది. అవంతిసంహరకథ లోని కథాంశము దశకుమారచరిత్రములోని కథాభాగమే. శైలి యతిరమణీయమై, ప్రౌఢమై, బాణానికవుల రచనా గాంభీర్యము ననుకరించి యున్నది. కావున దశకుమార చరిత్రకుఁ గవికృత నామధేయ మవంతిసంహరకథ యనియు, బ్రసిద్ధ దశకుమారచరిత్ర పూర్వపీఠికయే యిప్పుడు లభ్యమగు సవంతిసంహరకథాభాగము కానోచ్ఛరనియు, దద్గ్రంథ పతనమువలనఁ దేలినది. దండి తండ్రి వీరదత్తుడు. తల్లి గౌరి. మిత్రులు రామచర్య, మాతృదత్తుడు, భజనానందుడు మొదలగువారు. కాంచీపురము చాళుక్యరాజగు విక్రమాదిత్యునిచేఁ బండ్రించు సంవత్సరములు ముట్టడించబడఁగా, దండి తత్తాలమున గేరళాది నానాదేశములు సంచరించి, కాంచీపుర నిరోధము గడచిన పిదప మగిడి వచ్చెననియు దానిలోనే కలదు. కావున నితఁడు క్రీ.శ. 630-40 ప్రాంతములోఁ గాంచీపురమున నుంచెననుట నిక్కము. ఇతని పూర్వులుత్తర దేశమున నానందపురవాసులయ్యుం, గ్రమముగా దక్షిణదేశవాసము వీరి కలవడియె. దండి రచించిన మూడు గ్రంథములు దశకుమారచరిత్రమను

సమంజసంపరికరము, గావ్యాదర్శము, ద్విసంధానమునుగాఁ బర్యవసానముఁ దేలును. అనాదులస్తోత్రమును తిరుస్తతి యతఁడు రచించెను. వైయాకరణుని న్మరించుటచే నితఁడు మహాభాష్యమునకు వ్యాఖ్య వ్రాసియుండు నేమోయని సంశయపడవలసి యున్నది.

చిరంత నాలంకారికులతో దండియు నొక్కఁడనుటకు వివాదములేదు. భామహుఁడను గ్రంథకారుఁ డితనికిఁ బ్రాచీనుడో, లేక సమకాలికుడో, సుప్రసిద్ధుఁ డొకఁడున్నాడు. అతఁడు కావ్యాలంకారమును నొక గ్రంథము రచించెను. దానిలోని కొన్ని యంశముల కిందు ఖండనము కలదు. అతిప్రాచీన వ్యాఖ్యాత యగు పాఠసంఘాల దేవుఁడును దండి యాఖ్యాయికా శబ్ద నిర్వచనమున కవతారిక వ్రాయుచు, “భమ్మహమత మాక్షిపతి” యని భామహునిఁ బూర్వనిగా నూహించెను. భామహుఁడు రామశర్మ కృతమగు నచ్యుతోత్తరములోనుండి దోషము లుద్ఘాటించెను. రామశర్మ దండి మిత్రుఁడగు తన్నామ ధేయుడగునేమో యని శంకింపవలసియున్నది. గౌతమసూత్ర భాష్యకారుఁడగు మన్మరి తాను భామహుని శిష్యుఁడని చెప్పకొనెను. భామహుని కావ్యాలంకారమునఁ జతుర్థ పరిచ్ఛేదమునఁ దిష్ణాగ ధర్మకీర్తుల మతములు నిరసించఁబడుటచే భామహుఁడు ధర్మకీర్తితో సమకాలికుడైనఁ గావలయు. ధర్మకీర్తి క్రీ. శ. 620లో నుండి నందున ధర్మకీర్తి భామహ దండి తాతభట్ట నారాయణాదులు సమకాలికులని యూహింపఁదగు.

దండి పూర్వాచార్యుల గ్రంథముల సంగ్రహించెనని చెప్పచున్నాఁడు. వ్యాఖ్యాతలు వారు కాశ్యప బ్రహ్మనంది బ్రహ్మదత్త ప్రభృతులని వివరించిరి. కాశ్యపఁడెప్పుడో శిల్ప సంగీత నాట్య వైద్య జ్యోతిష భంధః కావ్యాలంకారముల గ్రంథములు రచించెను. వానిలో శిల్పము మాత్రమే కానవచ్చుచున్నది. దానికే యంశమచ్చేదమని నామాంతరము. బ్రహ్మనంది వ్యాసుల బ్రహ్మసూత్రములకు వ్యాఖ్యాత. ఆవ్యాఖ్యాన మిప్పుడు లభింపవయ్యె. బ్రహ్మదత్తుడును మీమాంసావేదాంత గ్రంథకారుఁడు. వీరల కృతు లుత్పన్నములగుటచేఁ గావ్యాలంకారమున వీరి మతము లేవో కనుఁగొన సాధ్యము కాదు.

మనకు లభించు కావ్యాలంకారగ్రంథములలో సన్నిపురాణ భాగము కావ్యాదర్శము కంటెఁ బ్రాచీనతరము. ‘భరతునివాక్య’ శాస్త్రమున నలంకార శాస్త్రములోని యంశములు పెక్కులు గలవు.

అలంకార శాస్త్రమున సామాన్యముగా 1 కావ్యస్వరూపము, 2 వృత్తి
 లక్షణము, 3 గుణదోష ప్రకరణము, 4 శబ్దార్థాలంకార వివేచనము, 5 రస
 భావ నిరూపణము, 6. నాయకనాయికా గుణావస్థా నిర్ణయము, 7 దృశ్య
 శ్రవ్యతాద్య భేదము, 8 రూపక పరిభాషాంగ ప్రశంస, 9 కథా శరీరసంవి
 ధానము, 10 కవిప్రేక్షక సమీపర్మ సమయాది ప్రకీర్ణక విమర్శనము, అను
 సంశములు విశదీకరింపఁబడు. అలంకారశాస్త్రములు సాధారణముగా రెండు
 తెగల నొప్పురు. మొదటి నాలుగు విషయములు నొక్క తెగగాను, తక్కి నవి
 రెండవ తెగగాను శాస్త్రకారులు గ్రహించిరి. భామహాలంకారము (620 క్రీ.శ.)
 దండి కావ్యాదర్శము (640 క్రీ.శ.) రుద్రటుని కావ్యాలంకారము (700 క్రీ.శ.)
 వామనుని కావ్యాలంకార సూత్ర వృత్తి (800 క్రీ.శ.) ఆనందవర్ధనుని ధ్వన్యా
 లోకము (840 క్రీ.శ.) ఉద్భటుని కావ్యాలంకార సంగ్రహము (840 క్రీ.శ.)
 వాగ్భటుని కావ్యాలంకారము (900 క్రీ.శ.) రాజశేఖరుని కావ్యమీమాంస (880)
 మహిమభట్టు చక్రక్తివివేకము (1000) భట్టనాయకుని హృదయదర్పణము
 (950) కుంతలకుని వక్రోక్తి జీవితము (960) భోజదేవుని సరస్వతీ కంఠా
 భరణము (1050) మమ్మటుని కావ్యప్రకాశము (1150), రుయ్యకుని సుహృదయ
 చీలయు, అలంకార సూత్రములు (1130)ను, మంకుకుని యలంకార సర్వ
 స్వమును, సాహిత్య మీమాంసయు (1180), హేమచంద్రుని కావ్యసూత్రాసనము
 (1150), విద్యానాథుని ప్రకాశరత్నచిహ్నము (1320), విద్యాధరుని యేకాంకియు
 (1350), విశ్వనాథుని సాహిత్య దర్పణమును (1350), మొదలుగాఁ గలవి
 మొదటి తెగకుఁ జేరినవి. రెండవ తెగయగు రసభావ నిరూపణ ప్రముఖగ్రంథ
 జాలముతో భరతుని నాట్యశాస్త్రము అభ్యాసుములు (6,7,18,19,20,21,22,
 23,24), రుద్రుని శృంగారచింతకము (700), తోచాచార్యుని కావ్యకౌముదము
 (970), అభినవగుప్తుని చంద్రికపథాకరియు, లోచనము (1000),
 భోజదేవుని శృంగారప్రకాశము (1060), శారదాతనయుని భావప్రకాశము
 (1150), భనంజయుని చశరూపకము (1000), జగద్ధరుని నాట్యసర్వస్వము,
 రామచంద్రుని నాట్యదర్పణము (1180), త్రిలోచనుని నాట్యలోచనము,
 రసార్ణవ సుధాకరము (1350), కుంభకర్ణుని సంగీతమీమాంస, రసపరిచ్ఛేదము
 (1150), రసవివేకము, రాజరాజేయము, రసమీమాంస, రసకల్పద్రుమము,
 శృంగారమంజరి మొదలగునవి చేరుచున్నవి.

వీనితో భానుమా నంద్యాలనందవర్ధన భట్టనాయక కుంతలక మహిమ భట్ట భోజులు మొదటి తెగలోను, భరత నంది రుద్రాధినందగుప్త భోజాదులు రెండవ తెగలోను సూతన ప్రస్థానములు స్థాపించి, తక్కిన వారికి మార్గదర్శులైరి. పై విభాగమునఁ గొందఱి గ్రంథముల రెండు తెగల యంశములును గలసియో, యానుషంగికముగ నూహించఁబడియో యుండును. కావ్యాదర్శమునఁ గావ్యస్వరూపమునను, సలంకారవిశేషమునను దండి చాల శ్రమించి సూక్ష్మ భేదముల నెలకొల్పె. అయినను దదలంకార భేద జాతములయందు దర్శనాస్త్ర పరిష్కృతముగాక చాల కాలముండఁగా, విద్యానాథాదుల శాంతున కనఁగా శిరోమణి భట్టాదుల మణిదీధిలి విజ్ఞానభజమునకుఁ బిదప, సకల శాస్త్రములకు పఠెనే, దానికిని న్యాయశాస్త్ర నికషోపలంఘన నౌరయిక తగిలి ప్రాచీనుల నిర్బచనములన్నియుఁ బునఃపరిశోధితములై వెలుఁగుచున్నవి. అయినను మాయభిప్రాయమున నర్వాచీన గ్రంథములు నిరుక్తి పరిష్కార సమర్థములై సూక్ష్మాంశ పరివోధకములగుట సత్యమైనను, సర్వంకష ప్రౌఢి మమునఁ బ్రాచీన కృతములకు సరిగానేరవు. కావ్యాదర్శాదులు కావ్యప్రకాశ రసగంగాధరాదులకుఁ దీసికొనవచ్చును. కాని ప్రౌఢిమ గాంభీర్యముల మించు చుండును. ఈ యంశము కావ్యప్రకాశకారాదులకుఁ బూర్వదగు వాచిఘంటా లుని కావ్యాదర్శ వ్యాఖ్యచే విశదమగును.

ఈ గ్రంథము ప్రౌఢ గంభీరాధికమగుటచేతను, దెనుఁగున సలంకార శాస్త్రమున నిర్దుష్ట గ్రంథములు లేకుంటే చేతను, దెనిఁగించుట మిక్కిలి కష్టము. కావ్యాలంకార చూడామణితో దండి లక్షణ శ్లోకములు పెక్కు లాంధ్రీకరింపఁ బడియె. దానిఁ బరిశీలించినచో విన్నకొట పెద్దన్నకు సంస్కృత భాషా పరిచయము లేదని కాని లేక యలంకార శాస్త్ర గ్రంథమరఁడెఱుఁగఁడని కాని చెప్పవలసి వచ్చును. భట్టమూర్తి నరసదూపాలీయము నిట్టిదే. తర్కశాస్త్ర వాసన లేని వీరు మహాగ్రంథములఁ దెనిఁగింప దొరఁకొనుట హాస్య భాసన మగుటయే కాక, భాషకు నగౌరవము ప్రతిపాదించిరి. ధృనితర్త్వమును గవిలోకమునకు మొదట ప్రసాదించిన యానందవర్ధను నట్టివాని గురించి ఆచార్యుఁడు న్యాయ వా ర్తికమున.

యమస్యః పండితమస్యః ప్రపేదే కంచన ధ్వనిమ్

విభేర్షి షేధావగతి ర్విధి బుద్ధిర్ని షేధతః

మానాంతర పరిచ్ఛేద్య వస్తురూపోపదేశేనామ్.

శబ్దానామేవ సామర్థ్యం తత్ర తత్ర తథాతథా

అథవా నేచృశా చర్యా కవిభిః సహచోభతే,

విద్వాంసోఽపి విమహ్మాంః చాకార్యగవనేఽభవన్.

అని పండిరమ్మస్మృతనియు, నశాస్త్రజ్ఞుడనియు దూషించెను. ఈ వాక్రహారము కేవలమానందచర్మనునకే గాక, ఛనివాదమునకుఁ బరమా చార్యుడగు భర్తృ హరికిఁ గూడఁ దగులుచున్నది. ఇటుండ భట్టుమూర్తి ప్రభృతు లేమగుదురు? ఈ గ్రంథమును యథామూలముగాఁ దెనిగించి పరిభాషలను, వాక్యార్థ విశేషములను విపులముగా వ్యాఖ్య వ్రాయుటచే నాంధ్రులకు మూల గ్రంథ ప్రౌఢిమము తెలియనగుఁగాని, స్వమనః ప్రవృత్తికి దగినట్లు తెనిగించుట యంత లోకోపకారము కానేరదు. బ్రహ్మశ్రీ అవ్వారి సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రుల వారు దీని నతిశ్రమ చేసి యథామూలముగాఁ దెనిగించి రనుట నిస్సంశయము. తెనిగింప నసాధ్యములగు సభంగ శ్లేషముల వారు శ్రమించి రత్నల్యముగా నాంధ్రమున వాక్యజాలము కల్పించి పక్షముల తుదాహరణము లిచ్చిరి. అట్టి చోటులు మీరి పాండిత్య ప్రకర్షమును జాటుచున్నవి భాషలో నలంకార గ్రంథ ములు లేని న్యూనతవారు కొంతపాటు దొలగించెనందులకు నెల్లరు కృతజ్ఞులు గాదగు. ఇది శాస్త్రగ్రంథము గావున వ్యాఖ్యాన సాపేక్ష మనుట యచ్చెరువు కాదు. ఇది పాఠ్యగ్రంథ తోటితో నిర్ణీతమగునేని, కాలక్రమమున సువ్యాఖ్యలు దీవిపై వెడలుననుట దురభిలాషము కాఁజాలదు.

చెన్నపురి,

1929

మా - రామకృష్ణకవి

11. ఆంధ్ర సూర్య శతకము

ఈ యాంధ్రసూర్యశతకమునకు మూలము సంస్కృతమున మయూర కవిచే విరచింపఁబడిన సూర్యస్తుతిపస్తకమగు శ్లోకశతకము. అది స్రగ్ధరావృత్త బద్ధముగా నున్నది. తద్రచయితయగు మయూరకవి పండితలోకమున నాఁడును నేఁడును జాలఁ బ్రసిద్ధి జెంచినవాఁడు. ఆతనిదేశకాలములు విప్రవత్తులుబొందక నిష్కృష్టములై యున్నవి. మయూరుఁడు కాశ్మీరకుఁడు. వాణినిదో సమానముగా హర్షవర్ధనునిసభ నలంకరించినవాఁడు. ఇతనికాలము వివాదాస్పదము కాదు. దానికి విమర్శకులు చూచిన యుపపత్తులతో సమానబలములగు మఱి రెండింటి నుదాహరించుచున్నాము. మహాకవి పండి యసంపాదకులలో—

శ్లో. భిన్న స్తీక్షణముభేనాపి చిత్రం బాజేన నిర్వ్యథః

వ్యాహరేషు జహాలీలాం న మయూరః.....

ఈ శ్లోకమున నుత్తరభాగము పతితమైనను బాణమయూరుల శాస్త్ర సాహిత్య వివాదవిలాసములు వారలకును రసకులకును గేవల మాఘోదకరములను విషయముఁజెలుపఁగలదు. పద్యగుప్తుఁడనుకవి నవసాహసాంక చరితమునఁ గథానాయకుని మృగయావిహారము వర్ణించు ఘట్టమున—

శ్లో. నచిత్రవర్ణవిచ్ఛిత్తి హరిణో రక్షసీకరైః

ప్రేహర్ష సేవ సంతృప్తం చక్రే బాణమయూరయోః.

ఇందు శ్లేషచమత్కృతిఁ బ్రయోగించిన నచిత్రవర్ణవిచ్ఛిత్తిహరిత్వ మటుం డగా బాణమయూరుల విద్యాసంఘర్షము వ్యక్తమగుచున్నది. కావున మయూరుఁడు హర్షవర్ధన నరేంద్రునికాలముతో, అనగా క్రీ. శకము ౪౦౦—౪౩౦కాలమున నున్నవాఁడు. ఇతఁడు సూర్యశతకముగాక 'మయూరాష్టకము' అనుకృతిని రచించినట్లు తెలియుచున్నది. 'సుభాషితావళి' మొదలగు కవిదాకృతముచ్చయముల మయూరునిచేని శ్లోకములు గానవచ్చుచున్నవిగాని యవి చాటుకతో కథాప్రకరణోద్ధతములో తెలియరావు. విద్యర్హతలలోఁ బూర్వకవికృతపద్య మిచ్చి రసభావప్రకర్షము తఱుగఁకుండ వాక్యాంతరమున రచియింపుఁడనియు లేక ప్రాచీన శ్లోకమున నొక్కపాద మిచ్చి సమస్యగాఁబూరింపుఁడనియు వినోదములు సలుపు

చుందురు. మయూరుని క్రిందిపవ్య మమసుక కావ్యములొని “క్షిప్తోహస్తావలగ్నః” అనుశ్లోకమునకుఁ బ్రతిపద్యముకల్పించెను.

శ్లో. వస్త్రేగృహ్ణన్నిరస్తః సరభసవిధతో హస్తమాలంబమానః
క్షిప్తః కేశాంతలగ్నశ్చరః సప్తతః సంభ్రమోక్షేప్తమాణః
ఆలింగన్ దైత్యనారీః పరవశః కులార్థక్షణాః సాపరాధః
కామివోద్ధామరాగో దిశతు పశుపతే సాయకాగ్నిః శ్రీయం వః.

పద్యమునకు పదనాంతరభంగిగానున్నందున నిదియు నట్టివిచిత్రకాలము లలోఁబ్రకటించిన చాటుజేమో యని తోచుచున్నది.

మయూరకవి వాగ్గంధనము మిక్కిలి ప్రౌఢమైనది. అర్థము గంభీరమై పాండిత్య వైదగ్యములకుఁ దానలమై శబ్దరచన అశీఘ్రబంధమై ప్రతిపదరస గ్రాహియైయుండును. ఇది కేవలము సూర్యభక్తులకేకాక సాహిత్యరసాస్వాద నిప్రుణులకు నైతము పడగియమగుట సుప్రసిద్ధము. ఆకృతిలోఁ జిన్నుడైనను, నిట్టిగాఢకృతులఁ దెనిగించుట యెంతయు లఘుక్రియ కానేరదు. భాషానువాదమున ప్రయోజన మధికమైనను పదనువాద ప్రణాళిక విష్వజ్జనాపరముకూడ భేదిల్లు చున్నది. ఈ యంశమున నొక్కింతఁ దెప్పఁదలచినారము.

అనువాదప్రక్రియ పలుతెలుగుల విలసిల్లును. యథామూలముగాఁ బాద పూరకములగు నర్థవిశేషముగలిగించుచు ముక్తకమునకు ముక్తకముగా వృత్తమునకు నర్థానుసారము జాతివృత్తమునై న్యూనాతిరిక్తములులేకయర్థమును దెనిగించుటయే మొదటి పక్షము. కొన్నివిశేషముల వృత్తములకు భ్రమతో లేక తెనుఁగున నిమిడింపగాక యో విడిచివైచుచుఁ బద్య పూరణమునకు ననుచు స్వకపోలకల్పనలఁ గూర్చుచు వృత్తమాత్రకు సరిక్రమించినచోఁబందపాదయో, పద్యుచియొరచించుచు ననువదించుట రెండవప్రక్రియ. మూడవది కేవలము, ముక్తకములుగానప్పుడు కులకమహాకులకములఁ బాదపూరకములఁ జేసికొనుచు భాషోచితదేశీయపద్యతిఁ దెనిగించుటయే. ఈ ఖక్తి యథామూలముగాక రసోచితముగా మంచికాచియ మర్యాదవహించి వన్నె తెక్కును. భారత రామాయణము లీసరఃసే తెనిగింపఁ బడియె. అమరుకళతకాదిముక్తకకావ్యములుఁ బ్రాయశః నాటకములును భాషా కావ్యములగునప్పుడు మొదటిసరణియే కవిజనాచలంబక మగుచున్నది.

వదగుంభనము లలితమధురమై యర్థము ప్రసన్నగంభీరమునయి యను వాదమే మూలగ్రంథమునుబుద్ధి నింపఁజేయుట ప్రథమక్షేపము. రెండవది యర్థాను సారము మూలపద్యచ్ఛందమునకు సాజాత్మముగా లేక సమానపరిమితముగా భాషలో వృత్తజాతుల నేఱుకొనుట. మూడవక్షేపము మూలపద్యములోఁగల ధ్వనివిశేషములును శాస్త్రాంతరరహస్యరూపములును, చరిత్రాంశసంఘటనలును, శ్లేషభంగుల నేకదేశస్తుతి నిందాగమకవిధానములును గమనించి వానినెల్ల ననువాదమునఁ దెచ్చుట. ఈ మూడుక్షేపములు ననువాదకరణములో సాధారణ లక్షణములు.

భాషాంతరమునకుఁ దెచ్చినప్పుడుగల క్షేపముల కుదాహరణము తెనుఁగు పనుచరిత్రనుసంస్కృతమున ననువదించునప్పుడు ప్రతిపద్యమున న్యూనాతిరిక్తత సంభవించెను. సభంగశ్లేషముగలచోట కవులకుఁ గలుగునంకటమునకు మేర లేదు. మూలపద్యములు దీర్ఘవృత్తమును గాఢబంధమునైనచోఁ దెనుఁగునఁ బంచపాదికలు లేక సీసములు గాకున్న గీతమాలికలుగాఁ గూర్పవలసి భాషకుఁ గల సహజసౌందర్యముఁ బెడఁజూపుచుండురు.

సూర్యశతకము రచనాపాటవముతో నందర్పభక్తియు సర్థగాంభీర్యమును నుల్లేఖనవైదగ్ధ్యమును గలచుట నిస్సంశయము. దానిచోఁ దాదపూరకములగు పొల్లుపడములకు నవకాశమేలేదు. మతయుఁబెక్కుచోటులు నానాశాస్త్రకళాపరిచయము ప్రకటించుచున్నవి. ఇట్టికృతిఁ దెనిగించునప్పుడు సంస్కృతమునఁ గనిష్ఠపక్షము వ్యాఖ్యాన తౌశలమును దెనుఁగున ప్రయత్నజనితమగు లలిత మధురవాక్పరిస్పందమును ప్రధానగుణములు. ఈ రెండింటి నేదికొఱవడినను భాషాంతరీకరణము పండితశ్లాఘ కెక్కనేరదు.

సూర్యశతకములోని పెక్కుపద్యముల శ్రీనాథాయలు కాశీఖండాదికావ్యములఁదెనిగించి తమరచనకు వన్నెదెచ్చుకొనిరి. పూర్వకవులు తెనిగించు నపుడు రసము, భావము లేక ధర్మాది ప్రతిపాదకార్థవిశేషమును వివరించుచు మూలమునకు వ్యాఖ్యాన ప్రాయముగాఁగూర్చినేర్తురు. దానిలో వైశద్యమునకుగా న్యూనాధికత లుండును.

శ్లో. నృకుర్వన్నోషధీశేముషితరుచిఃపదేవోషధిః ప్రోషితాభా
భాస్వద్ధావోద్ధతేన ప్రథమమివ కృతాభ్యున్యతిః పావతేన,

వక్షచ్ఛేదప్రణాస్యక్కుర ఇవ దృషదోదర్యయన్ ప్రాతరద్రే
రాతామ్ర శ్రీ వ్రణానో రసభిమరసుదే స్తాన్తభస్మస్థమో వః.

5

అనుశ్లోకమునకు శ్రీ నాథుడు—

సీ. ప్రాతేయసింహునిబంబు వెల్వెలఁ జాటి యస్తాచలంబుపై నత్తమిల్ల
చరునతో నోషధీ వల్లిమతల్లులు కాంతివైభవలక్ష్మి కచ్చువదల
రవికాంతపాషాణరత్నములం బుచ్చి యగ్ని ప్రత్యుత్థాన మాచరింపఁ
బ్రబలాంధకారధారాచ్చటాచటలంబు పంచబంగాళమై పాటిపోవ

గీ. నుదయవర్వతకటకగంతోవలములఁ, వక్షమూలచ్చివణభవమైన
నెత్తు రనియెచుదిచికిచ్చ నివృట్టిల్ల, భానుకిరణంబు లొకకొన్ని ప్రాకె
నభము.

దీనిలో మొదటిరెండుపాదములకు నేకాస్వయము సుకరముగాఁ దోచదు.
ఓషధీబుడు విలంబము నెందఁగా నోషధీసలి దుఃఖముచే విచ్చాయనొందె నను
శుచావబ్ధమునఁగల కరుణరసానుభావము సూచింపఁబడక నాల్గవపాదమున నంధ
కారప్రవలియ మధికముగాఁ జెప్పబడియె. వ్యాసమూర్తిశాస్త్రిగారు.—

మ. గతకాంతిన్ బలివీ ప్తిమాయఁ గమఱోకం బంచసప్తోషధీ
సతిదిక్కార మొనర్చి ము స్రవణిలాసహైర్చిరభ్యుద్గతా
యతముల్ నాదగిప్రాజ్ఞుగాశ్మములఁ బుచ్చిత్త్యరుశ్శోణిత
స్రుతము ల్నాదగనఁజేయు తామరవిఘ్నస్తుల్ పాపము ల్వాపెడున్. 5

ఇందోషధీసతికరుణావస్థవ్యక్తికరింపఁబడియెఁగానిపాపకేనాభ్యుద్గతి యని
వ్యస్తపద ప్రయోగము సమానమునఁ దదర్థము కూర్చుటచే నగ్నిహోత్రుని
ప్రత్యుత్థాన భంగియుఁ దత్ప్రయోజనమును మఱుగుపడియె. ‘మున్’ అనుప్రథమ
శబ్దార మేకదేశముగా నొదిగిపోయె. ఇట్లే మతియొక్కోకము సుదాహరింతము.

శ్లో. మీంచుత్తుద్విజహ్మత్రుతిజడరసనం నిఘ్నితప్రాణవృత్తి
స్వవ్యాపారాక్షమత్వకృతిమంద్రమసఃశ్వాసమాత్రావశేషమ్,
విస్రస్తాంగం పతిత్వా స్వపదహరతాదశ్రియం వోఽర్కజన్మా
కాలవ్యాణావలిధం జగదగదఇవోద్ధాపయన్ ప్రాకృప్రతాపః. 3.

దీనిని శ్రీనాథుడు ప్రకరణోచితముగాఁ గొంత వర్ణించి తెనిగించె.

సీ. నేత్రంబు లున్నెషనిస్సృహత్వమునొంద ప్రదిస్తుంబులక క్తిచొక్కు
వడఁగ

ప్రభాజేంద్రియజ్ఞానకళయేరుసారుగా జిహ్వావివేకంబుచిరుతపోవ
నంతరంగమున మోహంకారము గ్రమ్మఁదనువు చేష్టాదరిత్రచవహింపఁ
ప్రాణముల్ శ్వాసమారమునఁ బర్యవసంపఁ దలచీర యెఱుంగనిదశ
ఘటిల్లఁ

గీ. బాముగలచిన మూర్ఖిల్లపడినంపట్టు, పడిరి పాశ్చాత్యజేకంబు పంచజనులు
తరణదీధిచిలేమిఁ జైతన్య మెదలి, వితతస్మిద్రాసమావేశవిహతులగుచు.
ఇందు కాలభుజంగదష్టనియంత్రులఁ గలయునుభావములు పంచేంద్రియ
ముల స్వకర్మచ్యాగముఁ దక్కినవిషవైశనవిహ్నులును సూచింపఁబడియె.

వ్యాసమూర్తిశాస్త్రిగారు—

విగతార్థగ్రహపాటవేంద్రియము నావిరూపతనిఃశ్వాసి మం
చగఠింజేష్టలు దక్కి బుద్ధినెడి వాచాహీనమై దీనమా
జగమున్ గాలభుజంగదష్టముఁ జికిత్సనైస్సగ్రహత్వత్థితం

బుగఁ జేయంగల వెజ్జురో యను నినసూర్తుల్ నిరుల్ మీకిందున్. 81

అని తెనిగించిరి.

అనుభావసంపదచేఁ గావ్యమును దత్త్యనిశ్చయ సూత్రరూపార్థముచే
శాస్త్రమును గౌరవము నెంచును. ఇందుఁ బంచేంద్రియార్థగ్రహపాటవమని కేవల
శాస్త్రబోధకమగు తత్త్వవాక్యము కాద్యరసపోషకము గానేరదు. తత్తదనుభావ
విరజముచేఁగాని మూర్ఖావస్థ తన్మయీకరణము నొందింపఁజాలదు. ఇత
వాచాహీనచీనశబ్దములు గతార్థాధికార్థదోరరములు. వెజ్జులను బహువచనము
మూలపాఠమునఁ గానరాదు. ఈ విధముగాఁ దెనిగించుభంగిభేదముల గుఱ్ఱం
చుట కుచాహరించెడివిగాని తద్దోషోద్ధానముఁ గాదు.

ఆకుండివ్యాసమూర్తిశాస్త్రిగారు రాంధ్రపంచరసోకమునకు సుప్రసిద్ధులు.
ఇంతకాలమునకుఁ బితవ వీరిగ్రంథముల విమర్శించుట భావ్యముగాదు. వీరు
రచించిన గ్రంథాంతరములు వెక్కులు గలవు. అవి స్వచ్ఛందరసప్రవాహ
భరితములగుచు సరళశబ్దాగ్రంథనలుగలవై వినిసిల్లుచున్నవి. సూర్యశతకము
మూలము గాథబంధమగుటయు మైత్రేశార్థాంతరములే సుందరముల నిగ్ర

హించుటయు మూలములోని ధ్వనిచార్థమును నైత మాండ్రమునఁ దేగోరుటయుఁ గారణముగాఁ దెనుఁగున నించుక ప్రసాదగుణము తఱిగి క్లిష్టతైలివలెఁ గానవచ్చుచున్నది. ఆయినను బర్యాలోచింప చూలశ్లోకములుగూడఁ గొంత క్లేశదాయకములే. వానినకు మయూరుఁడు ప్రతిస్పర్ధియైనను దత్ప్రసన్నత యితని కవితలోఁ గానరాదు. కొన్నిఘట్టములు వ్యాఖ్యాన సాపేక్షములు. అట్టివి తెనుఁగునఁ గాతిన్యముపహింపకుండుట యాశ్చర్యము. కవితకుఁ బ్రసిద్ధరూఢ పదప్రయోగమే సుభగము; కాస్త్రవిషయము వేఱు. అర్థ మిముచుక పోయిన యెడల మాటుమూలపదములు (మార్గపులు) స్ఫురించుచుండును. వాని సాధారణముగా సుకవులు మెచ్చరని పెద్దలు వ్రుంతురు.

వ్యానమూర్తిశాస్త్రిగారు సంస్కృతమున నిష్కృష్టపాంచిత్యముగలవారనుట మూలానుసరణమే వేభంగులఁ జాటుచున్నది. తెనుఁగున నించుక క్లిష్టపాకమునకు మూలార్థదోషము, వృత్తవిశేషగ్రహణమును గారణములని పునరుక్తిగా వదించెదము. కొన్నిశ్లోకముల పీఠవిక్రీలి సుందరముగాఁ దెనిఁగించిరి.

వనివాళ్ళాచుపిసాభమంచు దయనో వాతాశిలోకంబువే
రసమర్థం బగునంచు నేవరము లోకాలోకభూభృతబిన్
వెన నూర్ధ్వజుఁడాండభండచళనావేగంబునన్ దోన్మలిన్
నొసంగంగాఁ జొరకెందు నేగు రవిరుహ్మరంబు మేల్మీకిరన్. 19

వీరు మహాప్రయత్నములేకయే లాఘవముగలుగఁ క్రిందిశ్లోకమును దెనిఁగించిరి.

బిభ్రాణశ్శక్తిమాంప్రళమితబలచత్తారకౌర్జిత్యగురీం
కుర్వాణోలయభాగ్యభిన్నమపి లసచ్చంద్రకాంతావధానమ్
అనధ్యక్షంభవారే రమ్యురభయినీ మాపహన్ వీక్షణానాం
బాలోలక్ష్మీ మపారామవరభవగుహోఽహర్పరేరాతపో వః. 25

ఇందు వాచారము కుమారస్వామివలె నున్నదని సామాన్యధర్మము శ్లేషలోఁగూర్చబడియె. శక్తిరార కాధఃశిఖి చంద్రకాంతాంధ కాదిపదములు నేర్పుగాఁదెనుఁగునఁదేరివియె.

బలచత్తారకమంభునందనచంభచ్చక్రినచ్చందకాం
తలగడ్డోతశిఖిర్వరాక్రమితయుద్ధామాంధకారాతప్త

వల్లననేత్రోత్సవకారిచాలవిన నేళజ్యోతివిద్యోతిం

త్తులుమీకిచ్చుద్వితీయపావకరనూజుండోయనంజయ్యనన్.

25

ఇందు అంశకారేరతిమతశయినీం 'చంద్రక + అంతాపహసం' అనుస్థలములు సుందరముగా నాంధ్రీకరింపఁబడియె. ఇట్టి వెన్నియేని యుల్లేఖింపవచ్చు. ముక్తక గ్రంథము సీసములుగా వృత్తమాలికలుగాఁగాక నియతవృత్తములలో న్నూనాధికతలు లేక యర్థము సుపాపించుచుఁ దెనిగించిన యుత్కృష్టకృతులలో నిది యొకటి యని కంఠోక్తిగాఁజెప్పఁదగు. మాలమునైత మించుక కఠినపాకమునఁ బడినందున నాంధ్రీకృతియుఁగొంత కఠినముపహించెను.

బ్రహ్మశ్రీ వాసుదేవశాస్త్రిలవారి మృచ్చకటికము కొందఱి నాగానందము చెనుఁగున నర్థముకాకుండ మాలగ్రంథపరామర్శమావశ్య మగుచున్నది. ప్రసన్నమగు మాలగ్రంథ మాంధ్రమున సుస్వయశ్లేషమునొనఁగుట శోచనీయము.

బ్రహ్మశ్రీ వ్యాసమూర్తిశాస్త్రిలవారిజన్మజీవితవృత్తముల నధికరించి స్థలాంతరమునఁ జెక్కుండ్రు వివరించియున్నందున నిందుఁ గేవలము సూర్య శతకానువాద ప్రాశస్త్యమే ప్రధానముగా గ్రహించి యేవో కొన్నియంశములు చెప్పితిమి. ఆవియసంగతమునని దోచవచ్చునుగాని నిక్కముగానే తదనువాద ప్రశంసకును వైలక్షణ్యమునకును దోషపదమునని తలంచినారము.

తరువతి.

10-5-48

మానవల్లి రామకృష్ణకవి.

ద్వితీయ భాగము

పుష్పంజలి

పుష్పంజలి

1. ప్రౌఢకవులు - పెద్దన్న

ఆంధ్రభారతికి యోగదళ వట్టి యీ యాంగ్లేయ దొరతన మందల్ని కాలములోనే యనేక ప్రౌఢగ్రంథములు బయలు వెడలినవి. అటకలపై యనాథములం బోలె జీర్ణతాపత్రములయందు యోగనిద్రయందుంచిన యనేక మహాకవుల వాఙ్మణులు సుప్రకాతములై మనస్సులకు వెలుగు నిచ్చుచున్నవి. సూత్రముగా ననేక గ్రంథకర్తలు వచన రచనచేత మెప్పువడయుచున్నారు. అనేకులు కనిపెట్టుటకు నులభ సాధ్యము కాని యాంధ్రమహాకవుల జీవితకాలము లును గొంత వరకు వారి చరిత్రములును నేవో యొక విధముగా నంగీకరింపఁ దగునట్లుగానే తెలిసి రచించియున్నారు. ఈ పుస్తకమున నొక్కొక్క గొప్ప గ్రంథముల యొక్క గుణబోధములఁ గూర్చి విశేషముగాఁ జెప్పబడును. వైన చెప్పినట్లు పెక్కు విధములైన యుపకరణములు లభించుచున్న నిట్టి గ్రంథము వ్రాయుటకు నిదియే యవకాశమని రచించెదము. ప్రస్తుతము ప్రౌఢకవులలో నొకఁడగు నల్లసాని పెద్దనతోఁ బ్రారంభించుచున్నాము. గ్రాంథిక మర్మాదచేతఁ బూర్వకపుల ముందు వ్రాయునట్టి యున్నను పూర్వకపుల కావ్యములు కొన్ని సంపూర్ణముగా లభింపలేదు. కొంచెత కాల నిర్ణయములు చక్కఁగా తెలియ లేదు. ఈ గ్రంథమున గాలనిర్ణయముతో విశేష ప్రయోజనము గలదు. ఈ కారణములచే మధ్యకాల కావ్యములఁ గూర్చి వ్రాయునంతలో మఱికొన్ని పూర్వ గ్రంథములు సంపాదించగలుగుచుమని యల్ప ధైర్యముతో మధ్య కవుల గురించి ప్రారంభించెదము. ఈ పెద్దన్న ప్రసిద్ధుడైన కృష్ణదేవరాయల యాస్థాన కవులలో నగ్రగణ్యుడు. ఇతఁడు రచించిన కావ్యములు మను చరిత్రము, హరికథామృతసారము. ఈకవి యొక్క చిన్న కాలమెట్లుండెనో, యీతని చిన్ననాటి స్నేహితులెవ్వరో మనకు దృశ్యములగు సీతాకములోని నర్వవదార్థములే దృష్టితో గ్రహించెనో యీతని నైజగుణమేమియో యితఁడు తల్లిదండ్రుల చెసినట్లు మెలఁగెనో యేవియుఁ జెలిసికొనుటకు మనుచరిత్ర యందేయాధారములు లేవు. ఇతని కాలమందు విశేషముగాఁ జదువఁబడుచున్న గ్రంథములు నన్నయ, తిక్కన, సూరన, శంభుదాన, శ్రీనాథుల కృతములే. ఈ కవి శ్రీనాథుని కాశీభండమునం దధికాదరము చూపినట్లున్నది. ఈ మను

చరిత్ర కథ తిక్కన సోమయాజి కిక్కుడగు మారనగారి మార్కుండేయ పురాణములోఁ జతుర్థ పంచమాశ్వాసముల నుండి లీనికొనఁబడినది. కావున దీని కథ పూర్వకథయే. ఆ కథ నిరఁడెట్లు అంకరించి యేరనమును నెలకొల్పి యెట్లు తన పే రింత పొగ త్తమఁ దెచ్చెనో చూతము. వరుణానదీ తీరమున నరుణాస్పద మను పట్టణమునఁ బ్రవరాఖ్యుఁడను విప్రసూరూఁడు గలఁడు. అతని యింట నెల్లప్పుడాతిథ్యము పుచ్చుకొనుటకై విదేశవాసులు వచ్చుచుందురు. అతనికి నానాదేశవృత్తాంతములు వినుట యందత్యాసక్తి గలదు. ఒకనాఁడొక సిద్ధుఁ డతని గృహఁజలంకరించి నిర్మలోపచారములఁ గైకొని వివిధప్రసంగములతోఁ బ్రబోధు పుచ్చుచుండ నా విప్రకుమారుఁడు.

శా. ఏయే దేశములన్వసించితిరి మీరేయేగిరు ల్పాచినా

రేయే తీర్థములందు గ్రుంచితి రేయేవీర్వముల్ మెట్టినా,

రేయేసృజ్యపదాని ద్రిమ్మరితి రేయేతోచుచుల్ డాసినా

రాయాబోటులఁగల్గు చింతలు మహర్షా నా కెఱింగింపవే॥

యనవుడు నాసిద్ధుఁడు తానేవించిన త్రేత్రములను దాను విహరించిన ప్రాగ్గక్షిణ ప్రత్యగుత్తరఃపర్వరంజుల మనోహరత్వములును వర్ణించెప్పెను. అంతనా భూసురకుఁడు విస్మయపడుచున్నమానసుండై

చ. వెఱవక మీకొనర్తునొక విన్నపమిట్టిడియెల్లఁ జూచిరా

నెఱకలు గట్టుకొన్న మణియేడులు పూడులు పట్టుఁ బ్రాయపుం

జీలుతతనంబు మీమొగము నెప్పకచెప్పెడు నర్థిలయ్య మా

కెఱుంగఁదరంబె మీమహిమ మీరె యెఱుంగుదురేమి చెప్పదున్.

అనియదుగఁగా నతఁడు పాదరేపనమును సిద్ధాషధ మహాత్వముచే సంవరించెదమని ప్రత్యగుత్తరము చెప్పి యొక బరజీనుండి కొంత వనరెత్తి యతి పాదములఁ జూయఁగా నంత నచ్చురముగాఁ బ్రవరాఖ్యుఁడు హిమవత్ప్రాంత్యములఁ జూడవలెనను కోర్కిగలవాఁడగుటచే, దప్రత్యాంతములు చేరెను. ఇంత దనుక ప్రథమాశ్వాసములోని కథ. ఈ కథ నెట్లు వర్ణించెనో చూతము. అరుణా స్పదమును పురమును సంగ్రహముగాఁ జక్కగా వర్ణించి యాపట్టణములోని నాల్గు జాతులను నాల్గు పాదముల భణించి.

గీ. ఆచటి వెలయాండు రంభాదులైన నొరయఁ

గానె కొంగున వారించి గదలఁ గలరు,

నాట్యరేఖా కళాధురంధరనిరూఢి
నచటఁ బుట్టిన చిగురు కొమ్మైనఁ జేవ.

అని వ్రాసె. పురవర్తన మనేకులు పెంచి వ్రాసియుండినను బెద్దన వానికి విశేషగౌరవ మీయనివాఁడు గావున విస్తరించి వ్రాయలేదు. తిక్కన విశేషించి రచించి యున్నాఁడు. ఈమనుచరిత్ర వర్ణన విభముగానే రామభూషణుడు ద్వ్యర్థికాప్యముతో జాతివర్ణన చేసినాడు. అంతఁ బ్రవరాణ్యుని వర్ణించుచు “ప్రవరాణ్యుఁడతేభ్రతనూ విలాసుడై.

ఆ.వె. వాని చక్కఁదనము వైరాగ్యమునఁ జేసి
కాంక్ష జేయు జారకామినులకు
భోగ బాహ్యమయ్యెఁ బూచిన సంపెంగ
పొలుపు మధుకరాంగసంకుఁ బోలె॥

ఉ. యౌవనమందు యజ్ఞయు ఛాత్యుడునై కమనీయకౌతుక
శ్రీవిధిఁ గూకటుల్గొలిచి చేసిన కూరిమి సోమిదమ్మ సౌ
భ్యావహయై భజింప నుఖులై తలిదండ్రులు గూడి దేవియుం
దేవరఁ బోలె నుండి. యిలు దీర్పఁగఁ గాపుర మొప్పు వానికిన్.

అనియు ప్రవరాణ్యుని మగలైనఁ జొక్కునంతటి రూపంబు వొగడి తదుచితమైన నీతిప్రవర్తనమును నతని చాల్చుసంసారములోని యన్యోన్య మైత్రియు నొక కొన్ని మాటలతో నాటునట్లు వర్ణించుట చక్కఁగా నున్నది. అని, మఱియుఁ గొన్ని యరసి చరిత్రలు వ్రాసి.

గీ. వండనలయదు వేపురు వచ్చెనేని
నన్నపూర్ణకు నుద్దియౌ నతని గృహిణి
యతిథులేతేర నడికి రేయైనఁ బెట్టు
వలయు భోజ్యంబు లింట నవ్వారిగాఁగ॥

అని యతిని గృహిణియొక్క పతిభక్తిని, నతిథి పూజను గొనియాడె. ఇందామె నన్నపూర్ణకు సమానముగాఁ జెప్పెను. ముందే శ్రీనాథుని కాశీఖండమునందుఁ బెద్దన యధికావరముంచి యున్నాడని జెప్పితిమి. ఇతఁడీ భాగము వ్రాయునప్పుడు-

సీ. జిలుగు సంఘాదాగ వీనాంబరముఁ గట్టి
 కుసుమ గర్భముగఁ గేల్గొప్పుచుండెడి
 కస్తూరితోఁ గూర్చి గంధసారమలంది
 ముక్తాల తాటకంబులు ధరించి
 సీమంత వధముల జేర్చుక్క సవరించి
 కురులవైఁ జిన్నిపూఁ గుస్తరించి
 శ్రీపాదముల హామనూపురంబులు దాల్చి
 కటి మీఁద వజ్రాల కమరు నిల్చి

యన్నపూర్ణ విశాలాక్షి యనెడు పేళ్ల
 కాకితామధ్య శృంగాటకముల యందు
 విశ్వపతిదేవి మధ్యాహ్న పేళఁబెట్టు
 నమృతపానన విహ్యాన్నమను విగంబు॥

అను భాగము స్మరణచే నుంచుకొని యుండును. ఇట్లుండ నొక నాటి
 మధ్యాహ్నమున నొక సిద్ధుఁ డభ్యాగతుఁడై యతని యింటి కేతెంచె.

సీ. ముడిచిన యొంటికెండెడ మూయుమువ్వన్నె
 మృగముతోలు కిరీటముగ ధరించి
 కకపాలకేదార కటకముఁ ప్రతపాణి
 గుణచలాతాముతోఁ గూర్చివట్టి
 బజేందుమైన యొడ్డాజంబులవణిచే
 నక్కళించిన పొట్ట మక్కళించి
 యారకూటచ్ఛాయ నవళింపఁగఁ జాలు
 బడుగు దేహంబున భస్మమలఁది

మిట్ట యురమున నెనుయోగ వట్టె మెఱయఁ
 జెవుల రుద్రాక్ష పోగులు చవుకళింపఁ
 గావికుటునంబు జలకుంపికయును బూని
 చేరెఁ దద్గేహ మాషధ సిద్ధుఁడొకఁడు॥-

ఈ పద్యముచోని మొదటి పాదమును మానవ పాదమును నాసిద్ధుని
 యొక్క యాకృతి నింపుమించుగాఁ జూపుచున్నవి. ఇట్లు చదువు వారి భావనా

దర్శకమునందు వర్ణిత వస్తువు నచ్చొత్తించు సామర్థ్య మందజీ కవుల యొద్ద లేదు. కళాపూర్ణోదయములో సూరన సిద్ధు నిట్లు వర్ణించుచున్నాడు.

చ. లలితపు ఛాతి పూతయును లాతపుఁ గోలయుఁ గక్షపాలయున్
మలగొను చిన్ని కెండలు మందుల పొత్తము నాగబెత్తమున్
లలిగను పట్టు కిన్నెరయు లాహరిమోచము సింగినాచమున్
జెలువలరంగ నొప్పు నొక సిద్ధుఁడు సింగపు వారుచంబునన్.

ఈ పద్యమున మనశ్చిత్తువున కెంత మాత్రము సిద్ధుఁ డగవడలేదు. ఇది యీ పద్యములోని లోపము. పెద్దన్న పద్యములోఁ గొన్ని యంశములు పదలయినందున పస్తువుల విరిసి వ్రాసి యున్నాడు.

ఇట్లేతెంచిన యవ్వరమయోగికి భక్తితో నెదుర్కొని యర్హ్య పాచ్చాడు లిచ్చి యిష్ట మృష్టాన్నములఁ దృప్తుజేసి యతనితో సరస సంభాషణ లాడఁ జొచ్చెను. ఈ భాగమున బూర్వోత్తర విరోధములేక ప్రవరాఘ్నుని గుణము చక్కఁగాఁ బోషింపఁబడి యున్నది. అంతఁ బ్రవరాఘ్నుఁడు -

క. మీమాటలు మంత్రంబులు
మీ మెట్టిన యెడ ప్రయాగ మీపాదపవి
త్రామలతోయము లలఘు
ద్యోమార్గ యురాంబు పౌనరుక్త్యములుర్విన్.

ఉ. వానిది భాగ్యవైభవము వానిదిపుణ్య విశేష మెమ్మెయిన్
వాని దవంధ్య జీవనము వానిది జన్మము వేటుసేయకె
వ్వాని గృహంతరమ్మున భవాదృశయోగిజనంబు పావన
స్నాన విధాన్నపానముల సంతసమందుచుఁ బోవు నిచ్చలున్.
అని సిద్ధునిస్తుతించెను.

ఈ రెండవ పద్యము వంటి పోలిక గల పద్యము నైషధమునందు నాల్గవ యాశ్వాసమున నున్నది. పోలికగా రచించుట గ్రంథచౌర్యములో జేరినది కాదు. భాగములు గ్రహించుటయే నీచము. అనవుడు నాయోగియు గృహస్థాశ్రమ ధర్మముఁ బొగడఁ దొడఁగె.

సీ. కెలఁకుల నున్న తంగెటి జున్ను గృహమేధి

యజమానుడంకస్థితార్థపేటి

పండిన పెరటి కల్పకము వాస్తవ్యుండు

దొడ్డి బెట్టిన వేల్పుగిడ్డి కాపు

కడలేని యమృతంపు నడబావి సంసారి

సవిధమేరునగంబు భవనభర్త

మరుదేశవధ మధ్యమప్రవ కులపతి

యాకటి కొదవు సన్మము కుటుంబి

బధిర పంగ్వంధ బిక్షుక బ్రహ్మచారి

జటి పరివ్రాజకాతిథిక్షపణ కావ

ధూతకాపాలికాద్యనాథులను గావ

భూసురోత్తమ గాధాస్థమునకు సరియె.

2. రామకృష్ణార్జున రూప నారాయణీయము

ఇది శ్రీమదుమా మహేశ్వరప్రసాదలబ్ధ సరస కవితా సామ్రాజ్య
కొండిన్యూన గోత్ర పవిత్ర సుకవి శేఖర సోమశేఖర ప్రణీతంబు. ఇది
శ్రీమత్సూనపాటి శ్రీ నారాయణ రాజుగారి కంకితము సేయఁబడినది. ఇది త్ర్యర్థి
కావ్యము. రామాయణ భారత భాగవత గాథలు గలది. మొట్టమొదటఁ ద్ర్యర్థి
కావ్యములకు దారిచూపిన యతఁడు బాలసరస్వతియను కవి. బాలసరస్వతులకుఁ
బూర్వము మూడర్థములు గల పద్యము నచ్చటచ్చటఁ గొందఱు వ్రాయుచుండిరి
కాని మూడు వేర్వేరు కథలను గూర్చి యొక్క కావ్యముగా నెవ్వరు వ్రాయలేదు.
బాలసరస్వతులు తన రాఘవ యాదవ పాండవీయమున-

గీ. ఖ్యాతికై కొందఱేమొ త్ర్యర్థ కృతులఁ
జేసితి మటందురది కల్గినేయనేల
సరసులకుఁ బ్రతిపద్య విస్మయ మొనంగు
నాదు కష్టంబునకు సాటిలేదు గాన.

వ. అని యఖిలలోకాద్భుత ప్రబంధ రచనాసాహసోత్సుకుండనై అని
వ్రాయుచున్నారు.

ఇవియే కథలు గూర్చిన ద్ర్యర్థి కావ్యములు మఱి ముప్పవరు రచించి
యున్నారు. వీని నన్నిటిలో బాలసరస్వతి కవిత్వము మిక్కిలి ప్రౌఢముగాఁ
జిత్రముగా నుండును. ఇట్టి శ్లేషకృతులు విరచించుట మిక్కిలి కష్టము. వీని
యందు వట్టి కథాభాగము లిముడ్చుటకే ప్రయాసకరము గావున మూడర్థము
లకు వేర్వేరుకావ్యములు సాధారణ కావ్యముల యందువలె వర్ణించుటకు వీలులేదు.
శ్లేషములేని సమానార్థ భాగముల యందలి కవిత్వము మృదువై చక్కఁగా
నున్నది. అందున కుదాహరణముగా నీ క్రింది పద్యముఁ జూపవచ్చును-

సీ. బాలవాసంతి కాజాల జాలకరాజి

కలమానమౌ కై కాపకులుగాఁగ

సర్వంసహితలాచ్చాదిత సమస్తజ్ఞి-
 తతసీయ సత్కథాస్తరణగాఁగ
 ఘనలత్రాగనికాయ కాయమాసప్రథత్
 పటు వితాన వితాన పటముగాఁగ
 కమనీయ తరుభూజ కాండకాండ శ్రేణి
 విప్రుల కుంభ స్తంభ వీధిగాఁగ
 చారుమధు శీకరములు వన్నీరుగాఁగ
 భ్రమర గానంబు సంగీత ఫణితిగాఁగ
 తతపికధ్యని సుకవి సన్నుతులుగాఁగ
 మరుసభాసద్భయనగ నామనిదనరెప్ప.

బాలసరస్వతి కవిత్వము శ్లేషలేని భాగముల భావగర్భితమైనను సర్వ సౌలభ్యముగా నుండును. ఈ సోమశేఖరకవి యిందుమించుగాఁ బింగళి సూరన్న మార్గము ననుసరించి విశేషవర్ణనాంశములు లేకయే సుంభముగా నర్థము బోధపడునట్లు వ్రాసెను. బాలసరస్వతి యనేకవర్ణనలు గూర్చెను.

సీ. దృక్కించిదుత్తేవ దృష్టామసావతీ
 జన విహారోపాత్త సమ్మదములు
 వ్యాపిద్ధ నిజదర్ప వామసీఘాత సం
 దృశ్యమాన మహామహీధరములు
 కష్టానిరౌధ సంకటభా జ్విభశ్చర
 ధ్వజహుర్దశాకృత ప్రహసితములు
 భాస్కర ప్రతికారపటు గవాక్షోల్కాంత
 ధూప ధూమరమింద్రహర్షహములు
 శశికర మృతి శశిలీలా శకలముకుల
 సలిలకణపాత చిటచిట స్వనవద్ర
 గర్భనిర్భర విష్ణుత్వకాండములు పు
 రంయిలోఁ బొల్పు కనకహర్షప్రజములు.

చంద్రికాపరిణయము వంటి కావ్యము వ్రాసిన కవి యిట్టి జటిల సమాసముల వద్యము గూర్చుట యాశ్చర్యము కాదు. ఈ సోమశేఖరకవియితర

విధ చిత్ర కవిత్వముల యందును బ్రహ్మమును. కొన్ని వ్యాకరణ దుష్టములగు ప్రయోగము లగవడుచున్నవి. 'మనీకుడు', మను + ఈకుడు "యాగచరు తాంతల సత్కరునిన్" అనునది రామార్థమున "యాగచరుతా + అత" యనియు భారతార్థమున "యాగచరున్, తాంతలసత్కరునిన్" యనియు నగు చున్నది. అపుడు భారతార్థమున 'యాగచరుదాత' యని యగును. దీని యందు టీకయందు గాంతల సత్కరు అని వ్రాయబడియె. అట్లయిన యతిభంగము. ఈ గ్రంథమునకుఁ గవియో మఱి యెవ్వరో టీకయు వ్రాసి లోకమునకు గొప్ప సాహాయ్యము చేసిరి. ఈ కవి సుమారు నూరు సంవత్సరముల క్రిందను నున్న వాడని తోచెడిని. ఇతని శైలి తెలియుటకై రెండు పద్యములు దాహరించెదము.

సీ. పొత్తిళ్ల లోపల బొదలు చుండెడివేళ
శరగర్భ గత పూర్ణచంద్రులనంగ
మోకాళ్ల దలెత్తి ప్రాకుచుండెడివేళ
దివ్యవన్నగ కులాధీశుడనంగ
మెలమెల్ల నింతింత మెలగుచుండెడివేళ
గొమరొప్ప నేనుగుగున్నలనంగ
బాలురతోఁ గూడి బంతులాడెడివేళ
గుణమీయ సింగంబు కొరమరంగ

నలరునట ధర్మజగుణార్థనాభులగుచు
గ్రాలుచుండగ బలహరుల్ గవలఁ గూడి
రామంక్షులులనంగను రహి తెలంగ
విసయ భరత శత్రుఘ్నులు వెలసిరంత.

మ. సతి మందోదరి చిత్రరేఖ తరుణి పరిశోభితాకారనం
రచనసృష్టిచరేణ్ణ కృష్ణమృగనేత్ర శ్రీమహాదార న
గ్గతి గో భూరల నాగలోక విలసత్ శ్యాపాల పీఠాగ్రణి
స్థిరులన్ జూపుచు చిత్రభంగి మెఱయన్ దేచ్చెన్ బ్రయాసపతన్.

3. కవుల చరిత్రాంశములు

రత్నాకరమునందు నత్తగుల్లులుగూడ నుండుట దానికి దోషావహము కాదు. తులలేని రత్నభారమును మన్నింప నముద్రపు నీటిపైఁదేలు చీదర కట్టలను జూచి దాని మహిమను మానమును గుర్తించినటులగాక, నేను శ్రీయుత రావుబహదరు వీరేశలింగంపంతులుగారి కవుల చరిత్రములోని కొన్ని యంశములు ప్రచురపఱచుటయని యెత్తి చర్చింపబోవుచున్నాను. ఇట్లు విమర్శింపవలసిన యావశ్యకము నన్నయభట్టుగజించిన చర్చవలనఁ గలిగెను. నన్నెచోళుని కుమారసంభవమునుగూర్చి దానిచో షష్ఠ్యంతములు కలవనియుఁ ప్రభువచన్య మాంధ్రకవిత్యమే యనియుఁ దిక్కనకు బూర్వమిట్టిమర్యాద పొడ గానరాదనియుఁ, గావున జోళఁడు తిక్కనకు నర్వాచీనుడనియు, శ్రీయుత బ్రహ్మయ్యగారును దత్పక్షావలంబులును గ్రహించుచున్నారు. మఱియుఁగొందరు విమర్శకులు పెద్దన ప్రబంధమార్గవర్కకుడనియు కుమారసంభవకథ పురాణము లలోనుండి గ్రహించి నానావర్ణనాంశములతోఁ జోళఁడు ప్రబంధరూపముగా రచించెననియు, గాఁబట్టి నన్నెచోళఁడు పెద్దనకు నర్వాచీనుడనియు వ్రాయు చున్నారు. వీరలు తమవ్రాతల కాధారముగా శ్రీ రాయబహదరు వీరేశలింగం పంతులవారి గ్రంథములోనుండి యుదాహరించుచున్నారు. వీరి సత్యాసత్యములు గురైఱుంగక యివి యాధారములుగా గ్రహించి చోళుని కాలనిర్ణయముచేయుట యుత్కృష్టమార్గమని నాకుతోచలేదు. శ్రీవీరేశలింగంపంతులువారు సత్యాన్వేషణ మునందే ఓవితకాలమును వినియోగించువారు గావున మిత్రప్రత్యయమును దోషముగా గ్రహింపకుండుటకు మొదట వారి ఉమాపణము వేడుకొను చున్నాఁడను.

శ్రీయుత పంతులవారు కవులచరిత్ర వ్రాయునప్పటికిఁ దిక్కనకుఁ బూర్వకపులు నన్నయయు మల్లనయు మాత్రమే. వీరు విన్నకోట పెద్దనను తిక్కనకంటెఁ దర్వాతవానిగా గ్రహించినట్లు తోచుచున్నది. కావున భారతాదియు, మల్లన గణితగ్రంథాదియు, నిర్వచనోత్తరరామాయణాదియు, గావ్యాలంకారమహామణిగ్రంథాదియు, శ్లోకములతో నుపక్రమింపబడినందునను గావ్యాలంకారమహామణిలోఁదక్కన చక్కిన క్పితులలో షష్ఠ్యంతములు లేకుం

డుటవలనను వీరు తిక్కనకే షష్ఠ్యంత బ్రథమరచనయు నాంధ్రప్రథమ పద్య రచనయుఁ దగిలించిరి.

అంతియకాక వేతాధారములు వీరికి గలవని నాకుఁ దోచినదికాదు. ఇది కేవలమూహయే. కుమారసంభవములో నీ రెండు లక్షణములు గలవు. కుమార సంభవకర్త యే చోళుడైనను దిక్కనకుఁ దరువాతివాఁడుకాదు. అయిదుగురు నన్నెచోళులలోఁ గడవటివాఁడు క్రీ॥ శ॥ 1220లో సుండియించుటచే 1260లో నుండిన తిక్కనకుం బూర్వుడే. విమర్శకులు చోళుని నన్నయకుఁ బూర్వుఁడు కాఁడని సాధింపఁగలిగిరేనియుఁ దిక్కనకు నర్వాచీనుఁడని సాధించుటమాత్రము కానేరదు. దీనివిషయ మిటువనిండు. ఇప్పుడు తిక్కనకుం బూర్వకావ్యములు పెక్కులు గలవు. వానిలోఁగూడఁ బ్రథమపద్యము లాంధ్రముగానే యున్నవి. విన్నకోట పెద్దన్న తిక్కనకుం బూర్వుఁడని నా యభిప్రాయము. మాచన వఱకును నాకు లభించిన కావ్యములలో నెచ్చటను బూర్వకవి స్తోత్ర మే యాంధ్రకవులనుగూర్చి కానరాదు. నన్నయభట్టును గారణాంతరమున బేర్కొనిరి. నమస్కృతిపూర్వకముగా నెవరును స్తుతింపరైరి. కావ్యాలంకార చూడామణిలో షష్ఠ్యంతములుగలవు. దశకుమారచరిత్రములో బైరెండు లక్షణములును గలవు. అది భారతరచనకుఁ బూర్వమే తిక్కన కంకితమీయ బడెనని యూహించుచున్నాను. కుమారసంభవములోఁ బ్రథమపద్యము స్రగ్ధరా వృత్తమున గూర్పబడినది. ఈచుక్కచే యాంధ్రమున నేటివరకు గానరాదు. కావున నితఁడు 1911 క్రీ॥ శకములో నుంచవోవువాడేమో ? ఇట్టి చిత్రములు కూడ హేతువులగునా ?

ఇకఁ బ్రబంధరచనావిషయము విచారితము. అల్లసాని పెద్దనయే ప్రబంధరచనకు దారిచూపి యాంధ్రకవిశాషితామహుఁడని బిరుదమునొంది నట్లు గతానుగతికము వ్రాయుచున్నారు. పితామహశబ్దసార్థకత్వమునకై యీ కథ యల్లిరేమో? తిక్కనకుఁ గవిబ్రహ్మయని యేలచెప్పిరి ? వారు నిర్వచన కావ్యమును సృష్టించినందుకా ? “సుమతీశతకముఁగావించిన ప్రౌఢఁ గావ్య కమలాననుఁడన్” “కావ్యచతుర్ముఖ బద్ధేహపతీ” అని చెప్పుకొనిన బద్దెన నన్నెచోళున కెందులకీ విరుదముకలిగెను. అల్లసాని పెద్దన్న నూతనముగా సృజించిన ప్రబంధప్రణాళిక యేదియో నాకు గుర్తింపరాదు.

పురాణగాఢేతిహాసములలోనుండి కథను గ్రహించి వర్ణనాంశములను జొప్పించుటయా? అట్లయిన రఘువంశ, భారవి, నేతుబంధ, మాఘాదికావ్యము లెట్టివి? ఆంధ్రభాషలోమాత్రమే యని యందురా? విక్రమార్కచరిత, తిక్కన విజయసేనము, పెద్దన ప్రహ్లాదుచరిత, భోజరాజీయము, అమరేశ్వరుని విక్రమసేనము, భట్లబుని విక్రమార్కచరిత, హరవిలాసము, కేయూరబాహు చరిత, శకుంతలాపరిణయము, రుక్మాంగదచరిత, కలావిలాసము, కుమార సంభవము—ఇత్యాదులేవి? వీనికిని మనుచరిత్రధాతులకుఁగల భేదమెట్టిది? వైకృతులేవియని దెనిగించఁబడినవికావు. అవియు నాంధ్రమున నూత్నపు ప్రబంధములే. మజియ నెఱ్ఱనకుఁ బ్రబంధపరమేశ్వరనిరుపము భారతారణ్య పర్వమును ప్రబంధరీతిగా రచింపఁబడినందున గలిగెనని చెప్పుచున్నారు. పెద్దనయొక్క ప్రణాళిక శంభుదాసుఁడెట్లు గురైతింగెను? బ్రహ్మవిష్ణు మహేశ్వరులవలెనున్న నన్నయ తిక్కన శంభుదాసులతో మూడవదాడగు నితఁడు శివపక్షపాతియైనందున భారతప్రబంధ రచనాకర్తయగుటకును పరమేశ్వర నిరుపమును బొందెను. “యీత్రయఁ దాఁ బ్రబంధపరమేశ్వరుఁడై రచియించె” నని పంచమపేదమగు భారతము రచించునప్పుడు మూడవమూర్తిగా బుధులు వర్ణించిరి. ఇచ్చట ప్రయాశక్తిమునకుఁ గవిత్రియమని యపార్థమును గల్పింపఁ జాలు వ్యాఖ్యాతృ శిఘామణులుఁగలరు.

ప్రబంధమనగా, గేవలము కావ్యబంధము. ఈ శబ్దము మనుచరిత్రాది కావ్యములకే గాక భారతాది గ్రంథములకును, బురాణములకుఁ గూడఁ జెప్పు వచ్చును. పెద్దలగు బూర్వులీ పదమును గ్రంథరూపమగు కవికర్మమున వాడి యుండిరని నేను చూపెదను. పెద్దనకే యీ పిచ్చిత ప్రబంధ కర్తృత్వ మెట్లు కలిగెనో యెవరైన నుముఖులు నాకు చెబుదు. నేనీ క్రిందఁ జూపఁబోవు ప్రయోగము లన్నియు పెద్దనకుంబూర్వ కావ్యములలోనివి: “క॥ సాకువనరసింగ” మహిషాసుని సర్వంతఃకున కృపాకుని ననుహ్యత్పాలిత నగరీ పశ్యత్పాలుని నాచేయు కృతకీఃకతి గావించున్” అని ప్రబంధంబు జెప్ప నుద్యోగించు సమ యంబున “అని జైమిని భారతము. “తెల్లంబిప్పుడు రామభారత కథాధీన ప్రబంధావళుర్” నన్నపాఠ్యుఁడు. “ప్రబంధ ప్రౌఢ వాసనా సంపత్తి సొంపు వుట్టింప నేర్పు” శకుంతలాపరిణయము. “అపచిదేవయత్రిపురారి గృతి స్వామిగా హరవిలాసంబును ప్రబంధంబు చెప్పించొదంగి యమ్మహాప్రబం

ధంబునకు” హరవిలాసము ఆ ౧-౧౨. “ఘనునిం బహుపురాణ సంగ్రహ కథా కావ్య ప్రబంధాధిపున్ నాకుఁగ్రువసేయు మొకప్రబంధము నీవు” భీమభండము. “నమస్త జగత్ప్ర సిద్ధమై పరగుచు నుండ మాత్రక ప్రబంధ మొనర్పు” నారాయణకవి పంచతంత్ర. “ఆంధ్ర భాషా కార్య రచనాభినయ విశారదుఁ బ్రబంధకర్తను” విష్ణుపురాణము. “పెద్దలు సత్ప్రబంధములపాఠక చెప్పిరిట్లు” విక్రమార్కచరిత. “కాపున ప్రబంధ రచనా ప్రావీణ్యము” నృసింహపురాణము. “భక్త్యాధవాన్యైవ మమ బ్రబంధే సూక్ష్మీయమున్మీలతి శక్తి లేళః” నవసాహసాంక చరిత. “అతోద్భవం నేహమమ బ్రబంధే ప్రభూతచోషేఽస్య యశోవకాళః” నేమినిర్మాణ కావ్యం. “సర్వానవద్యంతు కథం బ్రబంధః సంజాయతే దుర్జన హంతకారః” శ్రీకంఠచరితం. “కావ్యాధిరాజ పదమర్హతి సప్రబంధః” మంకుకుడు. “ప్రత్యక్షరణ్ణేషమయ ప్రబంధ విన్యాస వైదగ్ధ్య నిధిర్నిబంధం” వానపదత్తా. “సుశ్లేష్ట పదవిన్యాసం బ్రబంధం రచయంతియే శ్రావ్యబంధం ప్రసన్నార్థం తే మహాకవయో మరాః” “నిస్తవః కలిచిచ్చోకాన్ సర్వోఽపి కురుతేకవిః పూర్వాపదార్థఘటనై ప్రబంధో దుష్కరోమతః” జిన సేనుని మహాపురాణము. “సత్కవి కవిరాజ హంస నెనెవేళ తొడర్చిరసి ప్రబంధమం” నాగవర్మనకాదంబరి. “వించి సువేంమనం బయసె మల్లి జినేంద్రమహాప్రబంధమం” అభినవపంపన మల్లినాథపురాణం. “ఇదు విదిత వివిధ ప్రబంధ న న విహార పరిణత” కవిరాజ కుంజర విరచిత మప్పలీలావతీ ప్రబంధచోళ” నేమి చంద్రన లీలావతి. ద్రవిడ భాషలో నమ్మాళ్వారులు రచించిన వేదమునకు దివ్యప్రబంధమనియు, నాలాయిరప్రబంధమనియు నామము. మఱయు “యాతేది పంపితరి తమద్యవనై వసార్థం విచ్చేద మావభువి యస్తకథా ప్రబంధః” ఉత్తరకాదంబరి. “యద్యవ్య సౌ ప్రబంధేషు ప్రాచాంసాధు నిరూపితా” “ప్రసిద్ధం చైతన్మహాప్రబంధేషు పరివద్ద ఇ విజ్ఞాణం-ఇతి” ప్రతాపరుద్రీయము. పీనిచో సుదాహృతప్రాకృత వద్యము సేరుబంధములొనెది. విద్యానాథుని యభిప్రాయమున నదియు మహా ప్రబంధమే.

“తజ్ఞులు పొగడం బ్రబంధములు చోద్యము వృష్టి రచించవచ్చునే” మడికిసింగన్న సితెరారావళి. “భాగవత ప్రబంధ ము క్కాసురతన్ రచియించి” వీరభద్ర విజయము. ఆర్యోయిన్ని ప్రబంధములు పెద్దనకుఁ బూర్వముండగా

నతఁడెట్లు మార్గదర్శియయ్యెను? ఈ మాట నాచారము చేసికొని ప్రబంధ రూపమున నుండు కుమారసంభవము పెద్దన కంటె నర్వాచీన మనుట విచిత్ర ప్రతిభా ప్రదర్శనమే.

ఇకను షష్ఠ్యంతవిషయమున దశకుమారచరిత కావ్యాలంకారచూడామణి గాక మనుమంచిభట్ట రచితమగు హయలక్షణశాస్త్రమునందును షష్ఠ్యంతములుగలవు. హయలక్షణపిలాసము చాళుక్య కంపభూపతి కంకితమీయబడినది. ఇతఁడు నన్నయభట్టు కంటెఁ బూర్వుండాయని సందేహింపవలసియున్నది. ఈ గ్రంథములోని యవతారిక నాకెవరేని బంపుదురేని చాల గృతుజ్ఞుడనయ్యెడను. శ్రీయుత వీరేశలింగం పంతుల వారు తిక్కన తండ్రియగు కొమ్మన శివలీలావిలాసము రచించెనని కవుల చరిత్రమున వ్రాసియున్నారు. నాకు లభించిన కొమ్మన శివలీలావిలాసమున గూడ షష్ఠ్యంతములుగలవు. “భాషాధవచాతుర్య విశేషకళా ధుర్యమతి విజృంభణ విద్యతోషణ లబ్ధయశ స్సవ ఘోష వికాసునకు జగద గోపాలునకున్” ఇత్యాదులు నేను వాదపక్షము ననుసరించి చెప్పితినిగాని కొమ్మన శ్రీవత్సగోత్ర జాతుఁడగుటయు, శివలీలావిలాసము వీరభద్రారెడ్డి తమ్ముడగు దొడ్డ భూపాలున కంకితమీయఁబడుటయు, కొమ్మన కవిత్వయమును స్తుతించియుండుటయు, నేనెఱుంగని వాఁడనుగాను. పాల్కురికి సోమనాథుఁడు షష్ఠ్యంతములు విరచించెను. అతఁడు ప్రథమప్రరావరుడైని కాలమువాఁడు. అతని 1223లో నుండిన సోమరాజు తన యద్భుతకావ్యమున స్తుతించియున్నాడు. కావున దిక్కనకుం బూర్వుఁడు. తిక్కన కాలము 1230 కంటె దరువాత నగుచున్నది. 1257 క్రీ.శ.లో మనుమసిద్ధి సంచలారిలో శాసనము కొట్టించెను. అతని తండ్రియగు నెల్లూరి తిరుకాశమనుజ విభుని సమ్మంతులను సాహిత్యగ్రాహి నెఱవిన పెద్దయామాత్యుని మనుషుడు ఇక్కన ప్రథమదేవరాయల యాస్థానమున నుండెను. తిక్కనచే సుతిగన్న బయ్యనముమ్మనుషుడు ఆనంతకవి క్రీ. శ. 1434 లో రసాభరణము రచించెను. తిక్కన బూర్వకావ్యములు పెక్కులాంధ్ర పద్యములతోనే ప్రారంభింపఁబడినవి. ఇట్టివి గుర్తింపగల శ్రీయుత వీరేశలింగం పంతుల వారప్పటికిఁ దమకు లభించిన గ్రంథ సామగ్రి ననుసరించి వ్రాసిన యంశముల నించుక శోధించి తక్కినవారి వ్రాతలవై పూర్వ పక్షమునకు దొడపటయేమేలు.

4. తుక్కావంచకము

ఆషాఢమాసపు భారతీసంచితలో, దుక్కాదేవి రచించెనన్న శ్లోకవంచకమును గూర్చివ్రాయుచు వానిలోరెండు వర్ణనలేవుని సుధాషితావళిలో నుదాహరింపబడి యుండుటయు, నొక్కటి ముకుళభట్టుచే నభిధావృత్తిమాతృకయను గ్రంథములో నుదాహరింపఁ బడియుండుటయుఁజూడ నాశ్లోకములు కృష్ణరాయల భార్యయగు తుక్కాదేవి రచించియుండుట సంభవింపదని వ్రాసియుంటిని. ముకుళభట్టు కాశ్మీరదేశమును క్రీ. శ. 850 కాలములోఁ పరిపాలించుచుండిన యవంతివర్మ కాలములో శంకరాచార్యుని పొగడ్తగన్న భట్టకల్లటుని కుమారుడగుటచే నీవర్ణములు క్రీ. శ. 1520లో నుండిన కృష్ణరాయభార్య రచించి యుండుననుట వీలుగాదని నాయభిప్రాయమును సాధారముగా నందుఁజూపితిని. భట్టకల్లటుఁ డవంతివర్మకాలములో నుండెనని కల్లాణుఁడు రాజతరంగిణిలోఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఈ తుక్కావంచకముమీఁది నావిమర్శమును వేడుకగా నాక్షేపించుచు శ్రీ రంగస్వామినరసైతిగారు కార్తికమాసపు సంచితలోఁ బ్రస్తుతరమిచ్చిరి. అందుఁ గృష్ణరాయలు గజపతికూతుఁ డెల్లాడెననుటయు, తుక్కాశబ్ద మనేకులకు నామమగుటచే గజపతికూతున కాపేరు వాడుకలో నుండవచ్చుననియు, నాశ్లోకవంచక మామె యితర కవుల చాటువులవలననో కావ్యములవలననో సేకరించియుండవచ్చుననియు, భట్టకల్లటునిగూర్చి కల్లాణుని యభిప్రాయము విశ్వాసము కావనియు, గజపతి పండితుడై పండితాచరము చూపినందున నతని కుమార్తెయు విదుషీయైయుండనొప్పుననియు ఫలితార్థము తేల్చినట్లుతోచుచున్నది.

ఈ యంశములలోఁ దుక్కాదేవి ప్రాచీనుల పద్యముల సేకరించెనని వారంగీకరించునప్పుడు సూర్యభిప్రాయము గతార్థమయ్యె. ఆమె కవయిత్రియని పెక్కండ్రు చరిత్రములలోఁబ్రాయుట కీశ్లోకవంచకమే కారణముకాని పక్షమున ఆమెకవనధోరణి విని యానతిగీర్తింప మాకును గురూహులము కలదు. కేవలమును బూర్వకవిపద్యములఁ గృష్ణరాయలకు నవదేశభంగిగాఁ దుక్కాదేవి పంపియుండినయెడలఁ గృష్ణరాయఁడు ప్రీయురాలినమయోపస్థితికి మెచ్చుకొని

తుక్కా జైదుష్కమునకై నను దానితో సొంగత్తుము గోరగల సామాన్యరసికుడు కావలయును. అట్లువాకున్న సంస్కృతవాఙ్మయమున కేవలము పరిశ్రమ పాట వములేక తర్కస్పృహములుగానే భ్రమించి యామెను దేవట్టి యుంచవచ్చును. ఎట్లైనను చుక్కాదేవికి గృహనక్షత్రగలదా యను సంశయము నందిగ్గమే.

ఈ సందర్భములో ముకుళభట్టు తండ్రియగు భట్టకల్లటునిగూర్చి కల్లాణుడు వ్రాసినకావము నమ్మదగినదికాదని శ్రీ సరస్వతిగారు వ్రాసినవ్రాతను బరిశోధితము. కల్లాణుడు తనకుఁ జాలఁ బూర్వకాలమువారి చరిత్రములు వ్రాయుటలో దొరఁబడియుంచవచ్చును. తనకంటెను మూఁడు శతాబ్దాలకుఁ బూర్వమేయుండిన కల్లటుని విషయములో కల్లాణుని కాలనిర్ణయము ప్రమాద దుష్టమనినేను సాహసించి చెప్పఁగాను. కల్లాణుని ప్రామాణ్యమేఁబడి గలయనిండు. 1150 క్రీ. శ.లోనుండిన కల్లాణునికంటెను భట్టకల్లటుఁడు తరువాతి వాఁడగునా? కృష్ణదాయలు క్రీ. శ. 1509 లో నుండినవాఁడు. తుక్కాదేవి కంటెను కల్లటునిఁ జేర్చానిన కల్లాణుడు 350 సంవత్సరములు పూర్వుఁడని శ్రీ సరస్వతిగారే యంగీకరించి తిరవలయును. ఈ యంశము స్పష్టముగాఁ జెప్పక “జేరుగన్న కష్టరాయలకు భార్యయైన తుక్కాదేవి ఈ యైదు శ్లోకములు సేకరించి యుంచవచ్చుట యెంతసాహసము” అని వ్రాసిరి. సేకరించుట కంతటి గజవతికావయను నాంధ్రభోజుని భార్యయఁ గావలసిన యావశ్యములేదు. సామాన్య స్త్రీయును జేరుగలదు. సేకరించుచని యామెచేతఁగాదని యెవరు సాహసించిచెప్పిరి? అట్లుచెప్పినవారిపై శ్రీ సరస్వతిగారికిఁ గోపము తప్పక రావలసినదే.

ముకుళభట్టు ప్రాచీనుకని వారు స్పష్టముగా నంగీకరింపనందున నేను మరలఁగొన్ని యాధారములఁ జూపవలసినాఁడను.

(1) భట్టకల్లటుఁడును, గల్లాణుఁడును చుక్కాదేవికిఁ దరువాతివారనియే శూణకాల మంగీకరింతము. ముకుళభట్టు భట్టోర్పుటుని కావ్యాలంకారసంగ్రహమునకు వాఙ్మరచించె. దానిలోని పంక్తులను గుంతలకుఁడు వక్రొక్తి జీవితములోఁ దృతియోన్మేషమున భంజించెను. కుంతలకుఁడు లోచనవ్యాధ్యాత యగునభినవ గుప్తసకంఠఁబూర్వుఁడని యతనినాట్యనాట్రవ్యాధ్యానమువలన స్పష్టమయ్యె.

(2) ముకుళభట్టభిష్యుఁడు ప్రతిహరేందురాజు కొంకణదేశస్థుఁడు. క్రీ.శ.

నుమారు 930 లో నుండినవాడు. గురువ్రచంసను తన యుద్ధటాలంకార వ్యాధ్యులతో విస్తరించెను.

(3) ముసుకభట్టు తుమారుడు హర్షటుడు జయదేవచ్చందమునకు వ్యాఖ్యగూర్చెను. దాని నభినవగుప్తుడు తన వాక్యశాస్త్రవ్యాధ్యులతో జేర్చెనియె. అభినవగుప్తుని గ్రంథములన్నియు క్రీ. శ. 1030 తోగా విరచింపబడియె.

(4) కావ్యాలంకారసూత్రములు వామనాచార్యుడు రచించి చనిపోగా నందుఁగొన్నిభాగములు చెవపట్టఁగా ముసుకభట్టుదానిఁదెప్పించి పూరించెనని తెలియుచున్నది. అభినవగుప్తాదులు వామనుని బూర్వనిఁగాఁ బ్రశంసించి యున్నారు. వామనాలంకారవ్యాధ్యులతో నతిప్రాచీనుఁడగునహనేపుడు తద్గ్రంథమునకు ముసుకభట్టసంబంధ మిట్లువివరించుచున్నాడు.

వేదితా సర్వసాస్త్రాణాం భట్టోహుఃకుశాదిభః
లద్ధ్వా కుతర్చి చావర్ణం భ్రష్టామ్నాయం సమన్వృతమ్.
కావ్యాలంకారశాస్త్రం యదేనై త ద్వామనోదితమ్

వామనభట్టు రాష్ట్రహట జగత్తుంగుని సభ దర్శించినట్లు తోచుచున్నది, ముసుకభట్టును నతనికి సమీపకాలమువాడే.

(5) క్రీ. శ. 1100 కాలములో నుండిన మమ్మటుడు శబ్దవ్యాపార మను గ్రంథమున ముసుకుని యభిధావృత్తిమాతృకలో నీక్రిందిశ్లోకము సువాహ రించెను.

“పక్తుర్వాక్యస్య వాచ్యస్య రూపభేదా ద్విభిష్యతే.” అభి-6.

(6) క్రీ. శ. 1180 ప్రాంతములోనుండిన హేమచంద్రాచార్యుడు కావ్యానుశాసనవ్యాధ్యులమున

“అస్మాద్ధిరితిః నచ భట్టముకుశాదిభః, తైర్ని రూఢిమవీ
ప్రయోజనరయా ఉపస్కన్య లక్షణతయా ప్రవర్తితాః
యదాహుః, రూఢేః ప్రయోజనాద్వాపి
వ్యవహారోఽపకోక్యతే” (ఇతి కావ్యాను-ప్రతి 25)

అనెను. ఈ శ్లోకార్థ మభిధావృత్తిమాతృకలోనే (12^వ శ్లో) యుంచుటగాక దీనికుపద్యంభముగానే తుక్కావంశకములోని శ్లోకముదాహరింపబడియె.

(7) కావ్యప్రకాశవాఙ్మతయగు మాణిక్యచంద్రుడు (క్రీ. శ. 1200 కాలమువాడు) ముకుళభట్టును ఖండించె.

(8) విద్యారణ్యులవారి భ్రాతయగుభోగనాథుడు రచించిన కావ్యాలంకార సుధానిధి యను మహాగ్రంథమున ముకుళభట్టురచించిన యభిధామాత్మకలోని శ్లోకము ఖండించఁబడియె. భోగనాథుడు క్రీ. శ. 1380 కాలమువాడు. కల్ల జునికల్లులు, దేశాలమువాఁడైనను ముకుళుని జేర్కొన్న పీఠంబును గృష్ణ రాయనినిఁజాలఁ బూర్వులు. కావునఁచక్కాకర్తృత్వము శ్లోకములకుఁ బొందు పడదుగదా!

ఇక గజపతికాతుపేరు తుక్కయనియెట్లు నిర్ధాతమయ్యె? కృష్ణ రాయలు గజపతినోడించి యరచినహరితెఁ పెట్టియాడుట నిశ్చయమేకాని యామెపేరు తుక్కాదేవి యగుట కాధారమేమి! వారుదాహరించిన,

“ప్రతాపరుద్రస్య గజేశ్వరస్య
పుత్రీం బవిత్రీకృత భూతభాత్రీమ్;
ప్రత్యగ్రహీ చ్యుః ప్రకటప్రతాపౌ
భద్రాం సుభద్రామివ పాంచదేయః.”

అనుశ్లోకము వలననే గజపతికాతురు “తుక్కా” కాదనియుభద్రాదేవియో లేక సుభద్రాదేవియో యని యేర్పడును. కళింగ రాజులకుఁ గులదైవములు జగన్నాథములోని కృష్ణుడును, సుభద్రాదేవియుఁ గావున వారిబిడ్డలకు సుభద్ర యని నామముండుట యాశ్చర్యముకాదు. సరియైన యన్వయమును వదలిపేరు చెప్పక కవిపద్యము వ్రాసెననుట యంత సమంజసముకాదు. ఒకవేళ తుక్కా నామము సుభద్రకు దాదులో విదూషకులో పెట్టియుంచురేమో! గజపతిపాండిత్య పరాక్రమములును, గృష్ణరాయని యాంధ్రభోజిత్యమును మనమెంత మెచ్చు కొన్నను తుక్కాదేవి యొకతెయుండి యామె కృష్ణరాయల వత్నియై యీ శ్లోక పంచకముగాక జేఱుపద్యములు రచించి యుండునేని యామెకీర్తి కొనియాడఁ దగినదే. ఆజ్ఞిరసికురాలి కవితాసౌభాగ్యము లనుభవంపక కేవలము మాటవానికి నిలిచెనన్న కృష్ణరాయడు వృద్ధుఁడనియే నిందింపవచ్చుగాని యట్టిస్థితి నిరూపింపఁబడలేదు.

గతానుగతికముగా సంద్విగ్ధాంశములనుగూడ నిత్యోత్తరములుగా (?) నితరులు వ్రాయుచుండుచటనఁ దుష్కృతకథామాలమును శోధించుచునున్నవైన గాని శ్రీనరసప్రతిగారికిఁ బ్రామాణ్యభంగారోపణము చేయుట మామతముకాదు. వారి వ్రాతలాఢారముగాఁ గొని యిరువురు పరంపరగా వ్రాయుటచే నింత చర్చింపవలసివచ్చెను. ఇట్లే కవి చరిత్రకారులవ్రాత లాధారములుగా నెన్ని క్రొత్త దొంతులు నిరాధారములయ్యును భావనాగగనాంగణమున గంధర్వనగర జ్యోతుల వెదచల్లుచున్నవి:

భారతి - క్రోధన,
జ్యేష్ఠమాసము

}

మా-రామకృష్ణకవి

5. సురేశ్వరాచార్యులెవరు?

అద్వైతమతవ్యవస్థాపకులగు శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు ముఖ్యశిష్యులగు సురేశ్వరాచార్యులు బృహదారణ్యకభాష్యవార్తికమును, దైత్తిరీయభాష్యవార్తికమును, నైషకర్మసిద్ధి యను ప్రకరణగ్రంథమును రచించిరి. ఇందులో మొదటిది చాలఁ బెద్దగ్రంథము. దానిలోఁ బీఠికాభాగమునకు సంబంధవార్తికమని పేరు. ఈమాఁడు గ్రంథముల నధ్యాయాంత గద్యభాగముల శంకరభగవత్పాదశిష్యులగు సురేశ్వరులచే విరచితమగు నాయాగ్రంథమున నని యున్నది. ఈ సురేశ్వరులు పూర్వాశ్రమమున నేనామముతోఁ బ్రసిద్ధిపడసిరి? ఈ సందేహము నెల్లరకుఁ జాచించుటయే యీ వ్యాసోద్దేశము. మేమును మామిత్రులు నీవిషయమై యాంగ్లేయభాషాపత్రికలలోఁ గొంత చర్చించినారము. తద్భాషాపరిచయము లేనికష్టముకై సూతన లభాధారకేతువులఁ గూర్చుచు సాంద్రభాషలో దీని విశదీకరించుట చర్చితచర్చణదోష మంతగాఁ గానేరదు.

సురేశ్వరులు మండనమిత్రు లనియు, విశ్వరూపాచార్యుఁ డనియు, ఉంబేకుఁ డనియు, భవభూతియనియు వివిధ ప్రవాదములు గలవు. వీరెల్లరు గ్రంథకర్తలు. వీరి నిబంధనము లిప్పుడు లభించుచున్నవి. మండనమిత్రులు విధివివేకము, భావనావివేకము, విభ్రమవివేకము, స్ఫోటసిద్ధి, బ్రహ్మసిద్ధి యను నైదుగ్రంథములు రచించిరి. చానిచో దేనిఁజూచినను గ్రంథాధ్యాయాంతముల “ఇత్యాద్యమండనస్య కృతిషు” అని కాని, “ఇత్యాచార్యమండనస్య కృతిషు” అనికాని కానఁబడుచున్నది. విశ్వరూపాచార్యులపేర యాజ్ఞవల్క్య స్మృతివ్యాఖ్యాన మగపడుచున్నది. చానిలోఁ బ్రకరణాంతమున గద్యమున, “విశ్వరూపకృతవివరణ బాలక్రితాయాం” అని యున్నది. ఉంబేకుఁ డను నతఁడు కుమారిలభట్టపిరవితమగు శ్లోకవార్తిక మను గ్రంథమునకు సుమారు రెండువేల శ్లోకములకు మాత్రమే తాత్పర్యతీక యనువాద్యమును రచించినట్లు తద్గ్రంథాంత్యచేఁ దెలియుచున్నది. మఱియు మండనమిత్రకృతమగు భావనావివేకమునకు వ్యాఖ్యాన మొకటి యుంబేకర్తృత్వముతోఁ బ్రచురింపఁబడి యున్నది. మొదటిచానిలో “ఇతిభట్టోంబేకవిరచితాయాం తాత్పర్యతీకాయాం”

అనుగద్యము కూర్చుంటున్నాడు. భవభూతి యనుకవి మాలతీమాధవము, ఉత్తర రామచరితము, మహావీరచరితము అను మూడునాటకములు రచించె నవి సుప్రసిద్ధములేదా: భవభూతికి శ్రీకంఠపదలాంఛనము, ఉన్నదనుచు గలదు. శ్రీకంఠుడు ఉన్ననొక యాచార్యుడు బ్రహ్మసూత్రములకు భాష్యము రచించెను. ప్రైబేర్కొన్న నామములన్నియు సురేశ్వరునివా యని గంచెదాము. వేర్వేరు వేళ్ల వేర్వేరు గ్రంథములుండ నవియెల్ల భిన్ననామములతో నొక్కడే రచించెనా యని విన్నయము కలుగక తప్పదు.

ఇంక వీరియొక్కమును బ్రతిపాదించు పంక్తులు విచారితము.

ఉంబేకుడు భవభూతి యనుటకు— (౧) మాలతీమాధవదర్శనము కములో “ఇతి భట్టకవిగారిలవల్ల పదవాక్యప్రమాణ పారీక్ష భట్టోంబేకవిరచితే మాలతీమాధవే” యని గద్యము కనబడినట్లు శంకరపండితులుగారు గొడవద గ్రంథపీఠికలో వ్రాయుచున్నారు. ఉన్నదను భవభూతి కుంబేకనామము కల దనియు, సతాదు కుమారిలవల్ల ఉన్నదనియు చెప్పెను. (౨) చిత్తుకాచార్య విరచితమగు తత్త్వప్రదీపిక యను గ్రంథమున నాప్తవాక్యప్రమాణము నిర్దేశించుచు, దగ్గరింథక ర్త మాలతీమాధవక ర్తయగు నుంబేక నాప్తుగా గ్రహించు దగునా యని పూర్వపక్షము సేయుచున్నాడు. మఱియు సవివాధావనిర్వచనము చర్చించునప్పుడు “సంబంధోవ్యాప్తిస్త్రైస్త్రైలింగధర్మస్య లింగినా” యను కుమారిలశ్లోకమున కుంబేకుడిట్లు చెప్పెనని చిత్తుకాచార్యులు వ్రాయుగా దచ్చిమ్యుడగు ప్రత్యగ్రూపాచార్యుడు దానికి వ్యాఖ్యవ్రాయుచు, “ఉంబేకీ భవభూతిః” అని వివరించెను. (౩) భట్టోంబేక కర్తృత్వముతో నుండెడు శ్లోకవార్తకవ్యాఖ్యానమున మొదటి శ్లోక మిట్లున్నది:

యే నామకేచిదిహ నఃప్రథయంత్యవజ్ఞాం
జానంతు తే కిమపి తాన్ప్రతి నైషయత్నః;
ఉత్పత్స్యతే మమతుకోఽపి సమానధర్మా
కాలోహ్యాయం నిరవధిర్విపులాచ పృథ్వీ.

ఈ శ్లోకమే మాలతీమాధవమున నవీనసూత్రసంభాషణమున “తస్యకవేరియం వాచోయుక్తిః—యే నామ.....పృథ్వీ” యని కానవచ్చుచున్నది. ఇందుచే భవభూతి కుంబేకనామము సిద్ధమగుచున్నది.

ఇతఁడు కుమారిల శిష్యుఁడా :— (౧) భట్టోపేతుఁడు శ్లోకవార్తిక వ్యాఖ్యానమున శ్లొకచయన ప్రశంసలో భట్టకుమారిలుఁడు మీమాంసాభాష్య కారుఁడగు శబరస్వామి మతమునకు విరుద్ధముగాఁ బ్రవచింపఁగా దాని ఖండించుచు నీ క్రిందిశ్లోకమును గురువచనఖండన సమర్థకముగా నూచించెను. “గురోరప్యవతివ్రతస్య కార్యాకార్యమజానతః, ఉత్పథప్రతిపన్నస్య న్యాయం భవతిశాసనమ్” అని. ఇది వ్యాసభారతములోనిది. దీనిచేదాగురుపంక్తి ఖండింపదగు ననినమర్శించె. (౨) శ్లోకవార్తికమున కుంభేతుఁడు ౨౩౦౦ శ్లోకములవరకు వ్యాఖ్య రచించి విడిచిపెట్టఁగా భట్టకుమారిల పుత్రుడగు జయమిత్రుఁడు దానిఁ బూరించెను. దీనిచే నుంభేతుఁడు కుమారిల జయమిత్రుల నడుమకాలమున నున్నందున నతని శిష్యత్వ ముండిన నుండ వచ్చును.

సురేశ్వరులు విశ్వరూపాచార్యులనుటకు హేతువులు:—(౧) సురేశ్వర కృతమని ప్రసిద్ధిచెందిన నైష్కర్మ్యసిద్ధికి మళయాళ దేశాదర్శములలో, “ఇతి గోవింద భగవత్పూజ్యపాదశిష్య విశ్వరూపాచార్య కృతాయాంనైష్కర్మ్యసిద్ధౌ” అని యున్నది. (౨) విద్యారణ్యులవారు దివరణప్రమేయ సంగ్రహమున—

“అధ్యాస్యాహమితి మమేతి చాకారద్వయం స్నేహతారతమ్యా దువ పద్యతే, తత్తారతమృంచ తదేతత్ ప్రేయః పుత్రాత్, ఇత్యస్యాః శ్రుతే ర్వాఖ్యాభ్యా నావసరే విశ్వరూపాచార్యైర్దర్శితం—

‘విత్రాత్పుత్రః ప్రేయః పుత్రాత్ పిండః పిండాత్తథేంద్రియమ్, ఇంద్రి యేభ్యః ప్రేయఃప్రాణః ప్రాణాదాత్మా పరః ప్రేయః’ ఇతి.”

అని విశ్వరూపాచార్యశ్లోక మని యుదాహరించిరి. ఇది సురేశ్వరుల బృహదారణ్యకవార్తికమున మొదటియధ్యాయమున నాల్గవ బ్రాహ్మణమున నున్నది. దీనిచే విద్యారణ్యులు సురేశ్వరవిశ్వరూపుల యేకత్వ మంగీకరించిరి. (౩) మళయాళదేశమున దృవహరముననున్న యాచార్యవిజయ మను శంకర విజయమునఁ దద్గ్రంథకర్త గోవిందుఁడు విశ్వరూపాచార్యుఁడు శంకరులతో వాదించి పరాభవమునెంది నన్నాసాశ్రమము స్వీకరించి సురేశ్వరనామమున శంకరుల రెండుభాష్యములకు వార్తికములు రచించెనని చెప్పుచున్నాఁడు.

భవభూతి సురేశ్వరుల యేకత్వము — యాజ్ఞవల్క్యస్మృతికి బాలక్రీడ యనుచ్ఛ్వాస విశ్వరూపాచార్యులు రచించిరికదా. దానికిని మూడువ్యాఖ్యలు గలవు. అందుఁ గర్తృనామరహిత మగునొకదానిలో మొదట —

“యత్ప్రసాదాదయం లోకో ధర్మమార్గస్థితః సుఖీ, భవభూతిసురేశాఖ్యం విశ్వరూపం ప్రణమ్య తమ్.”

అని మూలకర్తృనమస్కార మగవడుచున్నది. దీనిచే భవభూతియు, సురేశ్వరుఁడును, విశ్వరూపుఁడు నొక్కఁడ యని తద్వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయము.

పైపంక్తులననుసరించి భవభూతి కుంభేకుఁడని నామము. అతఁడు గోవింద భగవద్పాదుల శిష్యుఁడు; విశ్వరూపసురేశ్వరనామములఁ బ్రసిద్ధిచెందెను. ఇందు నేను సూచించునది యేమన, “భవభూతి” యనుశబ్దరచనచే నితనికాపేరు కావ్యములలోఁ బ్రఖ్యాతమైనట్లు భోజచరితములో నున్నది. కుంభేకుఁడనుటయే లోకరసియైచిహ్నితవిశ్వవహారనామము. ఇతఁడు శంకరులతో వాదించి యోడి వారిగురువు లగు గోవిందపాదులపలన నాశ్రమాంతరము స్వీకరించి విశ్వరూపాభిధానము చెందెను. సురేశ్వరనామము యతులలోని బిరుదనామముగా గ్రహింపఁదగు.

ఇక మండనమిశ్రసురేశ్వరులయైక్యవిషయము విచారించుము. విద్యా రఙ్ములవారి శంకరవిజయమున శంకరులు కుమారిలభట్టదర్శనము చేసి యతఁడు జీవ ప్రాయశ్చిత్తవిధిలో నుండఁ దా రచించినసూత్రభాష్యము చూపి దానికివృత్తి గూర్చుమని కోరఁగా నాస్థితిలో నతఁడు వ్యాఖ్య వ్రాయనేరక యతనిమిత్రుఁడగు మండనమిత్రునియొద్దకుఁ బొమ్మని చెప్పఁగా నాచార్యు లాకాశయానమున మాహిష్యతీపురమునకుఁ జనియె ననియు నచ్చట మండనునితో వాదించి యోడించి యతనికిఁ బరమహంసాశ్రమ మిచ్చి సురేశ్వరనామముతో నతనిశాఖ యగు తైత్తిరీయమునకును, బృహదారణ్యమునకును దా రచించిన భాష్యములకు వార్తికముల రచింప ననుజ్ఞ యిచ్చినట్లున్నది. దానిలో మండనమిత్రులఁ గుమారిలుఁడు సూచించుచుంట్లున్నవి —

ఉంబేక ఇత్యధిహితస్య హి తస్య లోకై
 రుంబేతి బాంధవజన్తై రభీషీయమానా;
 హేతోః కుతస్త్విదిహ వాక్స్సరుషాభిశప్తా
 దుర్వానసాజని పథార్థ్యయభారతీః.

(2—101)

అని అతనిభార్య -యగు ద్వయభారతీకి “ఉంబ” యనియు నతని కుంబేకుఁ డనియు బేర్లున్నట్లు శంకరవిజయకారుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు మఱియు నతఁడందే—

నర్వాసు శాస్త్రసరణీషు నవిశ్వరూపో
 మల్లోఽధికః ప్రపంచమశ్వమదాశ్రమేషు;
 తత్స్త్రియసిం శమధనైః ప్రవిధాయసాక్ష్యే
 వాదే విజిత్య త మిమం పశగం విధేహి. 7-112.

అని చెప్పిట్లున్నది.

మఱియు—

ఇత్థం న ఉక్తో భగవత్పదేన
 శ్రీ విశ్వరూపో విమషాం వరిష్ఠ;
 చకార భాష్యద్వయవార్తికే ద్వే
 హ్యజ్ఞా గురూకాం హ్యపిచారణీయా. (13-65)

అనుటచే విశ్వరూపోదేకనాముఁడగు మంచనమిశ్రుఁడు శంకరులతో వాదించి యోడి రురీయాశ్రమము గ్రహించి సురేశ్వరుఁడయ్యెనని శంకరవిజయ కారుని కాత్పర్యము. అతఁడైరిహ్యము విన్నయట్లురచించెనని తోచుచున్నది. మంచనమిశ్రుఁడే సురేశ్వరుఁడనుటకు వేఱ యాధారములు లేవు.

ఉంబేక మంచనమిశ్రు లొక్కరే యనివాచించుటతో మొదటిబాధకము మంచనమిశ్రుని భావనావివేక మను గ్రంథమునకు భట్టోంబేకవిరచిత మగు వ్యాఖ్యాన మగవచ్చుచున్నది. దోషమేమి, మూలకారుఁడే స్వోపజ్ఞవ్యాఖ్యగూర్చె నందురేమో; మూలమే కారికా వృత్తిరూపమున నున్నది. ఆరెంటికిని వ్యాఖ్య వివరణము. ఎత్తైనను రెండునామధేయముఁ గర్తృత్వమేల శాసితవలయు?

శైలియు భేదిల్లుచున్నది. ఉంబేకమండనుల యైక్యమును సూచించిన గ్రంథములు విద్యారణ్య శంకరవిజయమును, చిద్విలాసకృతమగు శంకరవిలాసమును మాత్రమే. వీనిలో రెండవది మొదటిదానికిఁ బ్రతిరోధి. అచ్చైననచో శంకరవిజయ ప్రామాణ్యము చర్చించఁదగు.

శంకరవిజయము విద్యారణ్యకృతమని దానిలో నున్నది. గ్రంథకర్త తాను వ్యాసాద్రి కవికృత మగు శంకరవిజయము ననుసరించెనని చెప్పచున్నాఁడు. అయ్యది దానికి మూలమైనచో నది లభించునా? అది తంజావూరు పుస్తకభండారమునను, గేరళమునఁ దిరుచూరు మఠమునను నున్నది. దానిలో మండనమిశ్రుల ప్రశంసయేలేదు. గోవిందకృతమగు నాచార్యవిజయమున విశ్వరూపాచార్యులు సురేశ్వరులైనట్లున్నది కాని మండన మిశ్రుల ప్రశంసలేదు.

మైయంశములను బట్టిచూడ శంకరులు విశ్వరూపుల నోడించి సురేశ్వరులఁగాఁ జేసి వార్తికముల వ్రాయించెననియు, సురేశ్వరుఁడు చతుర్థాశ్రమమును గోవిందభగవత్పాదులయొద్ద స్వీకరించెననియు, విశ్వరూపనామమొకవేళ పరమనామమై యుంచుననియు, బూర్వాశ్రమమున నతనిపుట్టుక పేరుఁబెట్టుఁడనియు, బహుమొకటి రచించుటచే భవభూతి యనియు వెలసెననియుఁ దేలుచున్నది.

భట్టమూరిలుఁడు చతుర్థాశ్రమమును స్వీకరించినట్లు శంకరవిజయములఁ గానరాదు. కాని నైషకర్మసిద్ధి షాఖానమున “తాన్ ప్రత్యవ్యక్త మేవేతి ముక్తాన్యత్సిద్ధాంతందర్శయతి పరమహం సాశ్రమానుష్ఠానపూర్వమహాగ్రంథే భట్టాచార్యాః పునః ప్రయోజి వేదాంతనిషేవణేన కర్తావహా” యని చెప్పఁబడుటచేఁ గుమారిలుఁడు కడపట నన్నాసాశ్రమము భరించినట్లుతోఁచుచున్నది. ఈ శ్లోకపాదము శ్లోకవార్తికమున నాస్తికవాదనిరాకరణఘట్టమున నున్నది.” ఆత్మాస్తానభాష్యకృదత్రయక్త్యా దృఢత్వ మేత ద్విషయశ్చహేతః; ప్రయోజి వేదాంత నిషేవణేన” అని.

మండనమిశ్రులే సురేశ్వరులన శంకరవిజయకారుననుగల కారణము లేవన: మండనమిశ్రుల బ్రహ్మసిద్ధిలోని ద్వితీయ తృతీయ కాండములకొని యంశములే సురేశ్వరుని సంబంధవార్తికములో నున్నవి. అవి బౌద్ధప్రభాకర మతఖండనయుక్తులు. వారిరువురునొక్కరే యని యంగీకరింపఁచున్న సురేశ్వరులు మండనమిశ్రుల బ్రహ్మసిద్ధిలో నుండి గ్రంథచౌర్యము చేసినట్లేర్పడును. ఈ కారణమున శంకరవిజయకారుఁడువారిరువురునొక్కఁడేయని శాసించెను.

శాస్త్రగ్రంథములలో యీర్వృషణానువాదముననేకాక పరగ్రంథపంక్తులు పూజ్యార్థమునఁగూడ సునువాదమునయుండును. బ్రహ్మసిద్ధిపైఁ బ్రభాకర శిష్యుఁడగు శాలికనాథుఁడు “అద్వైతాధిమానీ తుభవా నాత్యంతికమేవ నిషేధ మభిలష్యతి సోఽయమాత్మీయ ఏవ బాణోభవంతప్రహరతి—

“లబ్ధరూపేక్యవిత్కించిత్తాదృగేవ నిషిద్ధ్యతే;

ఏధాన మంతరేణాతోన నిషేధస్యసంభవః.”

అని బ్రహ్మసిద్ధిలోని శ్లోకము నుదాహరించి దూషించుచున్నాఁడు. మఱియు “తత్రాన్యః పండితమ్మన్యోమన్యతే”యని బ్రహ్మసిద్ధికారుని జాతినిర్ణయముననిరాకరించుచున్నాఁడు. ఈ మందనములకు సురేశ్వరుఁడు ప్రతిసమాధానములఁ జేర్చి బ్రహ్మసిద్ధికారుని యుక్తులతో నీసమాధానములఁగూర్చి ప్రభాకర భర్తృప్రపంచ మతభండనమును సంపూర్ణము చేసెను. ఇట్టి యనువాదమునే గ్రంథచార్యముగా లోకము గ్రహించునేమో యని మండనమిశ్ర సురేశ్వరై క్యమును బ్రతిపాదించిన శంకరమితములకుఁడు విశ్వరూపుఁడే మందనమిశ్ర సురేశ్వరులని కథ కల్పించియుండును.

మందనమిశ్ర సురేశ్వరులమతము లభిన్నములుగా సంక్షేపశారీరక గ్రంథకారుఁ డగు సర్వజ్ఞాత్ముఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. సురేశ్వరుండు భర్తృహరి ప్రతిపాదిత మగుకర్మబ్రహ్మసోపాదము ననుసరించి బ్రహ్మసిద్ధియు, సోపాదిత్యు రవించె. సురేశ్వరుండు సోపాదిత్యుని నిరాకరించె. మండనుండు జ్ఞానకర్మనముచ్చయవాది. సురేశ్వరుండు కర్మ నిరసించి జ్ఞానమే ప్రతిపాదించె. మఱియు మందనమితమునే చాలవఱకు వాచస్పతిమిత్రుఁడుగ్రహించి శంకర భాష్యమునకుఁ బ్రస్తాన భేదమును భామరీగ్రంథమున నూచించెను. సురేశ్వర మతము నిష్టసిద్ధికారములు, నానందగిరియు ననుసరించి వార్తికకారమతమని శంకరభాష్యమునకుఁ బ్రస్తానాంతరము కల్పించిరి. పంచపాదీకావివరణకారులు తద్భాష్యమునకు మూఁడవప్రస్తానమును నిశ్చయించిరి. వివరణ, వార్తికకార, భామరీమతములు మూఁడునుగలిసి ప్రస్తానత్రయమని మాయభిప్రాయము. కొందఱు భామతె, కల్పితమ, వివరణములు గలిసి యీనామము చెందెనని చెప్పుదురు. ఈమూఁడు గ్రంథములు నేక మత (మందనమత) ప్రభవిష్టువులే కావున వానికి వేర్వేరు ప్రస్తానశబ్దము చెల్లఁజాలదు.

6. కొన్ని యాంధ్రగ్రంథములు

విష్ణువర్ధనమంత్రి

ఆంధ్రభాషలోఁ గావ్యములకుఁ గాని శాస్త్రగ్రంథములకుఁ గాని సంస్కృత ద్రవిడభాషలలోవలె వ్యాఖ్యానములు విస్తరముగాఁ గానరావు. వసుచరిత్ర రాఘవపాండవీయాదులు వ్యాఖ్యానసాపేక్షము లగుటచే వానికి వ్యాఖ్య లేర్పడినవి కాని సాధారణముగా భాషాగ్రంథములు సుగమము లగుటచే నున్నట్లే యథారుచిగా లోకమునఁ బ్రవర్తిల్లుచుండును. సంస్కృతగ్రంథములకు నాంధ్రభాషలో సాధారణముగాఁ బూర్వకాలమున వ్యాఖ్యలు గానరావు. ఆంధ్ర శబ్దబింతామణికి దాలసరస్వతి పాతక్రమరీతిగా లఘువ్యాఖ్య విరచించెను. బృహజ్ఞాతకమను పరాహమిహిరప్రోక్తమగు జ్యోతిషగ్రంథమున కాంధ్రభాషా భాష్య మొకటి దృగ్గోచర మగుచున్నది. దానిలో గద్యము “కౌశికాన్వయ్యులైన ద్రవిడమండలచక్రవర్తి ప్రధానులైన శ్రీ విష్ణువర్ధనచండనాయకులు చెప్పి (న) సరితెనుంగుభాష్యం (ము) లో.....సంపూర్ణము.” అనియున్నందున విష్ణువర్ధన సేనాపతి దాని రచించె ననియు, “సరితెనుంగుభాష్య” మనుటచే నది సంస్కృత భాష్యము ననుసరించె ననియుఁ దోచుచున్నది. సంస్కృతమున బృహజ్ఞాత కమునకు వాసనాభాష్య మను ప్రసిద్ధవ్యాఖ్య గలదు. కాని దానికిది తెనుగు గాదని రెంటిని బోల్చిచూడఁగా వేరుచున్నది. వ్యాఖ్యాత ద్రవిడమండలచక్రవర్తి ప్రధాను లనుటచే నతఁడు చితోత్తంగబోధని సేనాపతి యగునేమో యని సంశయము కలుగుచున్నది. కొంచెన్వయు లనుటచే బ్రాహ్మణుఁ డైయుండును. తమ్మేలిన రాజులపేరులు మంత్రి పురోహిత సేనాపతి కవి గాయకాదులు తమ బిడ్డలకుఁ బెట్టుటచే, విష్ణువర్ధనుఁడను పేరు గమనించి చూడఁగా, దూర్పు చాటద్యులు రాజమహేంద్రవరమున నింతను బల్కిష్టులై యుండుంగా విష్ణువర్ధనునికిర్తి స్మరింపఁదగుకాలమునో నీవ్యాఖ్యాత కావేరు తల్లిదండ్రులు పెట్టెమొందవచ్చును. విష్ణువర్ధననామము చాటద్యులకుఁ గులనామమువలె నొక్కొక్కనికిఁ జెల్లుచుండెను. ఈ వ్యాఖ్యాత కాలనిర్ణయము సేయుటకు వేఱి యాధారములలేనందున నితఁడు క్రీ. శ. ౧౧౦౦ కాలమువాఁడు కాబోలునని తలచుచున్నాను.

బృహత్పాతకము ప్రాచీనములగు ప్రామాణికగ్రంథములలో నొకటి. ఇది వ్యాఖ్యానసాపేక్ష మనుటకు సందేహము లేదు. దీనిలో యవన మంత్ర శకాది హోరాశాస్త్రజ్ఞుల మతము లనువదించఁబడియుండుటచేతను, గ్రంథము లిప్పుడు నష్టప్రాయములగుటచేతను, గణితప్రక్రియ దీనిలో నెక్కువయిన కేవల సంప్రదాయప్రమాణపరిష్కృతములగు సంశములు పెక్కులుండుటచేతను వ్యాఖ్య లేకున్న నిది దురధిగమ మనుట నిక్కము. విష్ణువర్ధనుఁడు తన వ్యాఖ్యను భాష్యముని చెప్పటచే దానికి గౌరవ మెక్కువ యగుచున్నది. ఇది కొన్ని యంశముల భట్టోత్పలుని వ్యాఖ్యకంటెను మిన్నగా నున్నది. క్రీ. శ. ౧౧౦౦ కాలమున దేశమున నెల్లెడల సకలవిద్యలకుఁ బరిశ్రమపరిశీలనములు మొండయ్యె. అంత కిందుకపూర్వమేగదా భోజాదులు సర్వశాస్త్రములందును విద్యనృణుల కాదరముచూపిరి. పాపులారి మల్లినయు సీతామహాదే. విష్ణువర్ధనుఁడు తన భాష్యమున గణితశాస్త్రవైదుష్యము, హోరాశాస్త్రసంప్రదాయము తూలంకషముగాఁ జూపుటయకాక భాషారచనఁ బరిశుద్ధముగాఁ గూర్చెను భాష్యభాష నన్నయభట్టు పచనభాగముల ప్రౌఢిమను దలఁపించుచున్నది. పెక్కులు సూతనపదము లందంద కానవచ్చుటయ కాక కావ్యరచనయఁ గొన్ని చోట్ల మన కదృష్టప్రాయముగా నున్నది. శాస్త్రరహస్యవేదు లీగ్రంథమును దప్పక యాచరింపఁదగినంత యతిశయ మీభాష్యమునఁ గలదు. విషయమును మఱుగుపఱవక, కఠినస్థలముల సుగమములని జాతిపోక, పూర్వోత్తరసంగతి. ప్రవర్తనమునఁ గ్లేశపడక, గ్రహసమైక విషయము నైతము లఘుతరముగా విమర్శించి వివరించుచు సీగ్రంథకర్త సంప్రదాయజ్ఞుల కీశాస్త్రమును మధురముగాఁ జేయుచున్నాడు. దీని రచనాప్రణాళిక తెలియుటకై యొక స్థలము నుదాహరించుచున్నాను.

“ఉదయరవిశకాంతే ప్రాజీకేంద్రాధిసంస్థా
ప్రథమ...మధ్యేంద్రే చ ద్ద్యుః ఫలాని;
న హి ఫలవిపాకః కేంద్రసంస్థా వ్యభావే
భవతి హి ఇం...పూర్వ.....”

“...(ఉదయ) రవిశకాంతలలో మువ్వరిలో బలాబలవిభాగములయెట నొక్క రూపాధికుండదియబలవంతుండని యెరుంగునది...దశమొదలుగా నట్టి మొదలి దశాధిపతియున్న రాసి మొదలుగా...కేంద్రముల నున్న గ్రహములబలములలో

విభాగములం జేసి యెయ్య (య్యో) డేని నొక్కండు యతిబలుం డగునదియ రెండగు దశాధిపతియగునని యెరింగి మరియు దానికంటె మధ్యమదశాధి బలుండు మూండగుదశాధిపతి యగునని యెరింగి యీరూపుల కేంద్రములనున్న గ్రహముల దశాక్రమ మెరుంగున్నది. ఇది కేంద్రముల ప్రథమదశాధిక మెరుంగురూపు. రెండగు దిన (?) పణపరముల నున్న గ్రహముల దశముల కేంద్రములనున్న గ్రహముల కడపట బలాబలవిచారములం జేసి బలాధికుండు ముందరా దే [ర ద ?] శాధిపతు లగునని యెరుంగున్నది. మూండగు వికల్పము పణపరముల నున్న గ్రహముల కడపట నాపోక్తిబంబుల నున్న గ్రహములని రూపునంజేసి దశలు బలాధికుండు ముందరగా దశాధిపతు లగుదురు. ఇది ప్రథమదశాధిపతి కేంద్రపణపరాపోక్తిబంబుల గ్రహములు గలయ నుండిరేని దశాఫల మెఱుంగురూపు. ప్రథమదశాధిపతి కేంద్రముల గ్రహములులేకుండి పణపరఆపోక్తిబంబులందు గ్రహములు గలయ నుండిరేని పణపరమున గ్రహబల విచారములంజేసి అధికబలుండు రెండగు దశాధిపతి యగు. మరియు నందున్న గ్రహముల బలాబలవిచారములంజేసి తొల్లిప్రకమమున ఆదశ లెరుంగునది. ఇది ప్రథమ యేక్వణము (?) పణపరముల కడపట ఆపోక్తిబంబుల నున్న గ్రహముల బలాబలవిచారములంజేసి దశబలాధికుండు ముందర దశాధిపతి యగు. ఇది రెండగు దశాధిపత్వము. పణపరఆపోక్తిబంబులందు గలయ నుండిరేని యెరుంగురూపు. మరియు ప్రథమదశాధిపతి కేంద్రపణపరముల గ్రహములు లేకున్న ఆపోక్తిబంబులనెల్లా గ్రహములున్నన అధికబలుండు దశాధిపతియెరుంగు రూపు. ఇది...నికంటె మధ్యమబలుంచు మూడగు దశాధిపతి. మరియు తక్కిన గ్రహములలో నధికబలుండగు దశాధిపతి తట ... .. డగు తక్కిన రెండు గ్రహములలోన నధికబలుండు యేడగు దశాఫలములెల్లాం గలయ నున్న ప్రథమదశాధిపతికి కేంద్రములందు గ్రహములలో నధికబలుండు రెండగు దశాధి పతియగు. తక్కినగ్రహములలోన నధికబలుండు మూడగు దశాధిపతియగు. యీరూపున యెల్లగ్రహముల నెరింగి కేంద్రముల నున్న గ్రహముల దశముల దశల కడపట పణపరములనున్న గ్రహములలో నధికబలుంచు ముందర యధిక దశాధిపతి పణపరములలోనున్న గ్రహములలో నధికబలుంచు ముందర యధిక దశాధిపతి యగు. మరియు ప్రవిధమ (?) దశాధిపతికి పణపరముల గ్రహములు లేక కేంద్రయాపోక్తిబంబుల (?) నెల్ల గ్రహములున్న కేంద్రములలో నధిక

దశాధిపతి యగు తక్కిన గ్రహములను సీరాపుని యెరింగి కేంద్రములనున్న గ్రహముల కదనకు ఆపోక్లిబముల గ్రహముల బలవిచారములం జేసి యీరూపు దశాధిపతి లగుదురు. మరియు ప్రథమదశాధిపతి పణపరాపోక్లిబముల ప్రాణములు లేక కేంద్రమున నెల్లగ్రహము లున్న అధికబలుండు రెండగు దశాధిపతి యని యెరింగి యీరూపున నధికబలుండు ముందరగ దశాధిపతి యని యెరుంగున్నది [నది?]. మరియు ప్రథమదశాధిపతి కేంద్రాపోక్లిబములయందు గ్రహములు లేక పణపరముల నెల్ల గ్రహములున్న నం దధికబలుండు రెండగు దశాధిపతి యని యెరింగి యీరూపున నధికబలుండు ముందరగా దశాధిపతి యని యెరుంగునది. మరియు ప్రథమదశాధిపతి కేంద్రాపోక్లిబములయందు గ్రహములు లేక పణపరముల నెల్ల గ్రహములున్న నధికబలుండు రెండగు దశాధిపతియగు సీరాపున నధికబలుండును. ముందరగా దశాధిపతియగు నని యెరుంగున్నది. యిట్లు బహుప్రకారములంజేసి దశలుగ నెరుంగుకొనునది. ఇది సామాన్యబలమునంజేసి దశ గదపెడి రూపు. మరియు దీనిన విశేషించి ఆయువు నిచ్చుబలము గల గ్రహము దశ ముందరగ నని చెప్పి వెండియు ముందరి.... యీరూపు చెప్పెద॥”

మరియొక ఘట్టము...

“యస్మిన్ యోగే పూర్వమాముః ప్రవిప్లం

తస్మిన్ ప్రోక్తం చక్రవర్తిత్వ మన్యైః;

ప్రత్యక్షోఽయం లేష దోషాపరోఽపి [?]

జీవన్మయం పూర్వమందైర్నివాపి.”

భాష్యము: విప్లుగుప్తసిద్ధసేవలు దారు “దోషశ్చేషం [?] జాయతే హ్నిరు రిప్తం, హిర్వా నాయర్నివతి స్వా దశస్తాత్ [?]” అని భాష్యము [లక్ష్యము:] దోషము వానిన అం యేంట్లలోనం గాని వేయ లేదు. ఆయువు పని చెప్పెడిది ప్రమాణం గాదేని వీటం జేసి యెరుంగుంబడియున్న ‘అనిమిషపరి మాంశే విలగ్నై [?]’ యను అంబునం జేసి పుట్టిన ప్రాణికి పూర్ణాయువేమని చెప్పిరి. ఆయోగము గాదె చక్రవర్తిత్వముం జెప్పెడివి॥”

ఈ రీతిగా గ్రంథమునఁ బరిచయపరచ్యాయముమాత్రమే లభించుచున్నది. లేఖకదోషములుగా నుండు ప్రయోగములు తొలంగించి తక్కిన భాగము సామాన్య

దృష్టితోఁ జూచినచొన గ్రంథమంతయు నాకాలపు సలక్షణభాషతో రచింపఁబడి యున్నట్లు తోచుచున్నది.

చా రు లీ లా వి లా స ము

మన యాంధ్రభాషలోఁ గేవలము చరితచర్వణప్రాయవర్ణనాపూర్వములగు ప్రబంధములుకక్క హృదయవర్ణకముగాఁ జదువఁదగిన కావ్యములు లేవని కొందరు విమర్శకు లాడుచుండురు. ఎంత వారు చూపించినను సామాన్యపాఠక విమర్శకులు ప్రబంధములనే చదివి యానందింతురు. భాషలో విస్తరముగాఁ గాచున్నను మితముగానైన నూతనభక్తిఁ ద్రొక్కిన ప్రబంధములు, కథలు, శాస్త్రగ్రంథములును గలవు. అవి సర్వజనహస్తగతములు గాకపోవుటయో, లేక ముద్రితములయొక్క నధికారుల పక్షపాతముచే మూలఁ ద్రొక్కబడుటయో యను నవస్థావిశేషములఁ బొంది యప్రసిద్ధము లగుచుండును. ప్రబంధము లలోఁ గభాసంచిభానము, పర్వనాంశములు సాధారణము లనుట యంత యుగక్రమ్ము కాదు. పెక్కుండ్రు కవులు సూతనప్రజాకీకగాఁ గథలు కల్పించి యథోచితవర్ణనలతో రసచరిపోషణము సేయుచున్నను వారి వాగ్ధోరణి సరస్వతీ పదపాంశువరిహితము గాకపోవుటచే మనోహ్లాదకము కాక కాలక్రమమున వారికృతులు హానిపోవుచున్నవి. కథావైచిత్రీ గల ప్రబంధములలో విమర్శకుల స్మృతిచర్యమును బాయని దొక్క కళాపూర్ణోదయమే. బోడశకుమారచరితము, మనసమోహినీవిలాసము మొదలగు సూతనకథాకృతు లడుగంటిపోయె. చారు లీలావిలాస మను నొకకృతియు నదృష్టపూర్వములగు నిట్టి ప్రబంధములలో నొకటి.

దీనిలోని గద్యము -

“ఇది శ్రీ మదుమారమణచరణారవింద సేవా సమాసాదిత కవితావచిత్ర కౌశికగోత్రపవిత్ర మారుపెద్ది తిరుమలరాయ పౌత్ర వేంకటరాయపుత్ర చెంగల్వ రాయ నానుభవేయప్రసంగం బైన చారులీలావిలాసం బను వ్రత్యగ్ర ప్రబంధము నందు”

అని చెలయుచున్నది. కవి చెంగల్వరాయఁడు. కథారంభమువరకుఁ బ్రథములు నష్టమైనందున సతని కులగోత్రములు తెలియరావు. మూడవ యాశ్వాసము నడుమ తెలియున్నది. కథాభాగము విస్తరముగా నుండవలసి నందునఁ బెక్కుశ్వాసములు నష్టమైన ట్లాపింపవలసి యున్నది.

దీని కృతిపతి వైద్యనాథ భూరమణుడు. ద్వితీయాశ్వాసాంతమున—

ఉ. రాజకులచరణ కవి

రాజనరోదరహంస కీర్తివి

భ్రాజితదిగ్విజయక వరి

భావితకామరసయాళనాళ నా

నాజగదీశ్వరాద్యతగు

జాతర కాంతిజితప్రభాకరా

వ్యాజసుఖప్రదైకవిభ

వాన్మద దన్దుచిత్రతత్పరా:

అనియు, ద్వితీయాశ్వాసప్రారంభమున—

“శ్రీధర్మహాకావచీ

నాథకులగుధానిధాన నారీమననా

సామ్రాజ్యసంజీవిత

నాథా పరవైద్యనాథ నామినోదా.”

అనియు: గానవచ్చు ఘట్టముల కృతిపతిచరిత్రబోధకములు. భూరమణశబ్దము కేవల మావచారికము కాక “రాజకులచరణ” యను విశేషణముచే వైద్య నాథుడు రాజై యైయుండవచ్చును. కాకభూపతి యెవ్వఁడో యెఱుంగరాదు. నెల్లారి దునుమసిద్ధి చంక్యులలో “తిరుకాకభావతి” యంట నుప్రసిద్ధము. ఈ గ్రంథరచనము పరికిలింప నిది రెండుకలాట్లుల ప్రసంగం రచింపఁబడియుండు నని తోచుచున్నది. దీనిలోఁ గొన్ని కావ్యబోధము లున్నవి.—

“వసుధాభీశ్వరసారసద్భజవిసే

వా నామచ్చతాంతమున్”

“శోభావైభవముల్ ప్రవృత్తసుచరం

జాతాము రమ్మంచు గం, భేదానిన్”

ఇక్వాది ప్రయోగములు మితముగాఁ గానవచ్చును. ఇట్టివి దక్షిణాంధ్రకృతులఁ బ్రాయశః కనుపట్టుచున్నందున నిదియుఁ దంజాపురప్రాంతమున వసించిన కవిచే రచితమేమో యను సంశయము పొరచుచున్నది.

గ్రంథరచనలోఁ గవులు తమ వైదగ్యమును నానావిధములఁ జూపుదురు. కవులలో శక్తియు, సంస్కారము, మనోధర్మము, శిక్షాపాటవమును

భేదించుచున్నందునఁ గవి ప్రతిభలు చిన్నరుచులఁ జవులు కొలుపుచుఁ జాతకులకు రక్తిభేదము నాపాదించుచుండును. ఈ చెంగల్వరాయకవి యాంధ్రభాషలో సర్వసాధారణము కాని శాస్త్రముల సారమువదేశింప వలయు నని తలంచి కాఁబోలుఁ గథాభాగమున నించుక యనందర్థములుగానే నాట్యసంగీత కామ శాస్త్రముల సారాంశము కూర్చుచున్నాఁడు. గ్రంథమంతయు లఘించినచోఁ జిత్రలేఖనాది విద్యావినోదముల విరచించియుండునేమో యెఱుంగఁ దగియుండును. పురాణములయందును, దేవతానాయకములగు కావ్యముల వేదాంతాది శాస్త్రసార మెత్తిచెప్పట తద్రచనకుఁ బరమోద్దేశము. దీనిలోఁ గథాభాగ మతిచిత్రముగా రచింపవలయునని కవి ప్రయత్నించినట్లు కానవచ్చుచున్నది.

శోభావతిపురాధిపుఁ డగు సుదర్శనఘోషాల్మఁడు సభార్యుడై హిమవత్పర్వతప్రాంతముల విహరించుచు నందలి యాశ్రమముల తపోధనుల దర్శించుచు నొకాకాకమహర్షి యనుగ్రహముచే సర్వదేవతాహ్వాన సమర్థకమగు నొక జపమాల సంపాదించి స్వపురంబునకు వచ్చి పిదప మృగయావ్యాసత్తుడై సమీపారణ్యముల సంచరించుచు నొకనాఁడు తీరని వేటతమిచే నుదయాస్తమయముల గుర్తింపక చరమసంధ్యావేళ నొక సరోవరతీరంబున నలసి నిద్రింప నొక రాక్షసుఁడు వీనిఁ బరిభ్రమింప నిద్రితునిఁ గొంపోయి సముద్రమధ్యమున నొక పర్వతసానుప్రదేశమున విడిచి యవృత్తంబు డయ్యె. అప్పుడు సుచర్మసుఁడు నిద్రమేల్కొని తన విషమావస్థకు వగచుచు నగతశరణ్యమగు జపమాలఁ జేఁ బూని శివునిఁ దలంచుకొనియె. భగవంతుఁ డెదుర నిలువఁగా రాజు మ్రొక్కి చేమోడ్చి స్తుతింప హర్షించి శివుఁడు ప్రసన్నుఁడు కాఁగా రాజు సంతానముఁ గోరెను. మహేశ్వరుఁడు—

తే. అంగనలతోడ మేలము లాడునప్పు

డంచితప్రీతి మమ్ము రప్పించినాఁడ

వగుట శృంగారతీతానమగ్రవిగ్ర

హం బలరఁ దనయఁ బడయుదు పనియె హరుఁడు.

ప. మఱియును—

క. అడది చూచినయెడ మగ

వాడై కనుపట్టుఁ బురుషవర్మఁడు ప్రీతిన్

అని యయత్న సిద్ధముగాఁ బ్రవహించు కవిత
 జిహ్వరసాయనసుధా గుళికా సుధానాం
 కర్ణావతంసరచనా చ కవీశ్వరాణామ్
 విశ్వాధికస్తుతి రియం తవ దేవ కృష్ణ
 లీలాశుకస్య సహజా విజయాయ భూయాత్.

అని లీలాశుకుని కీర్తి లక్ష్మి విలాసమై యుండుటయేమి యచ్చెరువు:
 లీలాశుకాదియతీశ్వరులు శృంగార రసభావమందును భగవంతుని లీలలు
 వర్ణించినప్పుడు కేవల మద్వంద్వలై సాక్షిపద భూతులై యంటు జంటెఱుంగక
 తత్త్వజ్ఞానమాత్ర తనులై హృదయనంపాది భగవచ్చేష్టా సంవిత్పరిస్పంద
 పరమానంద భరితులై యుందురు. వారికిఁ గాక మనయట్టి విషయోన్మజ్జన
 నిమజ్జనులకుఁ దద్భాసమానమగు తత్త్వవిశేష మెఱుంగఁ బోలునే?

అర్థోస్మిలితలోచనస్య పిబతః పర్యాప్త మేకం స్తనం
 సద్యః ప్రస్నుత దుగ్ధ దిగ్ధ మవరం హస్తేన సంమార్జితః
 మాత్రా చాంగుళి లాలితస్య చిబుకే స్మేరాయమాణే ముఖే
 విష్టోః క్షీరకణాంబుధామధవళా దంతద్యుతిః పాతు నః.

అని యిట్లు స్వభావోక్తిరమ్యముగా స్తుతించు కవి యింక జన్మమెత్తి
 మరల జననీస్తన్యపానము చేయఁ గలుగునా? (లీలాశుకుని యా బాలకృష్ణ
 స్తన్యపాన లీలావర్ణనము వినియుండెనేని రవివర్మ తన చిత్రలేఖన కౌశలము
 చూపుచు మణియొక చిత్రపటమును మన కనుగ్రహించియుండును). ఈ పద్య
 మునం దశ్శీలదోషము కలదందురేమో? ఈ దేహమున నీజగంబున నించుక
 కనుదెఱచి చూచినవార లశ్శీలము జుగుప్సయు లేని యణువైనను గానఁజాలరు.
 ఆదోషాదులు దొలఁగిన మనమును లీలాశుకుని వంటి భాగవతులమే
 యగుదుము.

పర మిమ ముపదేశ మాద్రియధ్వం
 నిగమవనేషు నితాంతభేద భిన్నాః
 విచినుత భవనేషు పల్లవీనా
 ముపనిషదర్థ ములూఖలే నిబద్ధమ్.

శ్రీనిధి యనుపురంబుఁ జొచ్చి చిత్రరశ్మి యనురా జేలుట విని యతనినుతుఁ
డగుసారసభ్రమని దర్శించి తనయునికియుఁ దనదేవి నెఱింగించి దానిరూపలావ
ణ్యములు వర్ణించియతని కింపుపుట్టునట్లు చేసి మదనదైవతమున కర్పించి మరలి
వచ్చెను. చారులీల విరహావ్యథను వర్ణించుచుఁ జిలుక —

గీ. సకలచిత్రవ్యథల నాఁగఁ జాలినట్టి
కాంచనవివంచి చేసిన కర్మ మేమి
కేల నంటదు బెబ్బులీలఁ జూచు
దశిరపుజాల సారసధ్వజనృపాలః

శా. ప్రాపీణ్యంబునఁ బల్కు నేర్తునని చె
ప్పం గాదుగా చారులీ
లావైదగ్యము ముగ్ధభావములఁ బో
లం జాల గాంక్షించునే
వేవేగం బయనంబు చేసికొని నా
వెంటన్ దయన్ రమ్మటన్
నీవే కన్నులఁ జూచినన్ దెలియదా
నిక్కంబు రాజోత్తమాః

ఆ. సీమలోఁ గలట్టి భామలవలె గాసి
తాళఁ జాల దట్టితనువు కాదు
అంటిచూడఁ జేలి కంటును లావణ్య
గరిమ యేమనందు ధరణినాథః

అని మొదలుగా వచించి సొక్కు పుట్టించి చారులీలయొద్దకుం గ్రమ్మతి
వచ్చి తన చేసినకర్తవ్యము వివరించి చెప్పినంత రాజకుమారిక మదనోన్మాదంబు
రెట్టంపఁ జెలిక తైలచే శీతలోపచారప్రకారంబుగ నుద్యానవిహార జలక్రీడా మదన
పూజాదులఁ గామవ్యథ మఱివింపఁబడియు మనంబునం గుందుచుండ సుదర్శ
నుఁడు భార్యచేఁ గూఁతుమనోవైషమ్యము నూహించుకొని సారసధ్వజు రప్పింప
నుపాయాంతరంబు గానరామి స్వయంవరము చాటించి యశేషరాజులోకమును
రప్పించె. జవమాల ప్రభావమున వివాహమంటవము నిర్మించి యందొక కనక
వేది ప్రతిష్ఠాపించి స్తంభాంతరమున నవ్వేది నారోహింపఁగలవారే చారులీలాకర

గ్రహణగమ్యులని చాటించుపత్రమును గట్టి వేలపై చెను. సారసద్వజ్రాడును
స్వయంవరమునకు వచ్చెను. ఒకానొకభేదరుడు నమస్తరాజవక్రము నోపించుచు
సారసద్వజ్రాతో యుద్ధము చేసి యోడిపోవునమయమున నుదర్శనుడు సంధి
చేసి. సారసద్వజ్రాడు నిశ్చించాజుల యెవర వేది నారోహించి పిదప జారు
లీలం బెండ్లియాడె. వివాహవిరోధనమయమున నొక దేవతాస్త్రీ నర్తనమాడుచు
నాట్యశాస్త్రలక్షణము వివరించుచు లక్ష్యముగా నాడిచూపుచుండెను. పిదప సారస
ద్వజ్రాడు చారులించుగొనిపోయి సుఖరాత్రముల గడపుచు నొక్కనాడు
దానికి గామనూత్రోపదేశము సేయుచుండెను. ఈ ప్రదేశముననే కృతి యనమ
గ్రముగా నిలిచిపోయె. ఇక ననేక శాస్త్రసారముల గవి దెనిగించియుండును.
భరతసంగీత శాస్త్రసారము నవీన ప్రస్థానము నునుగించెనునుగ గవి రెండు
పందలకంటె చాచీనుడురాడు.

“సీ. విను సారసద్వజ్ర విశ్వప్రసిద్ధమా

భరతంబు పదియాబుతెఱంగు లయ్యె
నది యెట్టులన్న గోహళమతంబును శుక్ర
గురు నారదర్షి ఫల్గున మతములు
నందికేశ సమీరనందన యాజ్ఞప
క్రియ భరతాచార్య కృతమతములు
గీర్తింప దగిన సంగీతరత్నాకరా
దులు పది యలలోన గలిగియుండు
గతమ యెచ్చట నున్నదో పడయు టరిది
గాన నానేర్పినంత నిక్కముగ నభ్యు
లలర బలికెద జాచులీలాంతరంగ
జలజమదభంగ నకలశాస్త్రప్రసంగ.”

“సీ. శాస్త్రరీతి నెఱంగున ప్రస్థరంబుల

లక్షణలక్ష్యంబులను ఘటించి
ఘననయదేశ్యమార్గములను బరికించి
షాడవముఖరాగనరః నరసి
ఆరోహణాచారోహణగమకస్ఫూర్తి
వెలసి డెబ్బదిరెండు పథము లైన

మేళకర్తల నేర్పు మీఱంగఁ జానుచోఁ
 కలుగుపర్జాపర్జముల నెఱింగి
 యెలమి శ్రీపురుషార్జున వెలయు రాగ
 మైత్రి కనుగొని గానవైచిత్రమెఱయ
 నచ్చరలు మేలు మేలని యిచ్చ నలర
 మించు ప్రౌఢిమ వీణ వాయించుచుండె."

ఇందుఁ జెప్పఁబడిన డెబ్బదిరెండుమేళకర్తలు కృష్ణరాయల కాలములోనే
 వ్యవహారమునకు వచ్చినవి. తత్పూర్వగ్రంథములఁ గానరావు.

ఈకృతిలోఁజారులీల, ప్రశాంత, సారనధ్వజుఁడు మొదలగునామముల
 సారస్యము గమనించిచూడఁగాఁగవి యేదో శృంగారభావనావిశేషమును హృద
 యమున నుంచుకొని విచిత్రకథావిధానము నెలకొల్పియుండు నని తోచుచున్నది.
 చారులీల నెవ్వతెయో చూచినంత నది పురుషుఁడుగాఁ దోచి యనురాగప్రవృత్తి
 పెంపొంది విస్మయాపాదకముగ మరల సారనధ్వజుఁ డేతేర శ్రీగా సైయుండు
 నట్లు కథావైచిత్రి యుండక తప్పదు. ఇట్టిగ్రంథముల యునికి లోకులకు
 చెలువుఁదయైన మేలెయని యీవ్యాసము విరచించితి. గ్రంథకర్తలపేరులు గాన
 రాని మఱికొన్నికృతులఁగూర్చి ముం దించుక ప్రశంసించెద.

7. ఎలకూచి వేంకటకృష్ణరాయకవి

ఇతఁడే బాలసరస్వతియను బిరుదుతోఁ బ్రఖ్యాతుఁడై నన్నయభట్టియ వ్యాకరణమునకుఁ డీక రచించి కవితరిత్రకారుల నిందాస్తుతి శరవరంపరలకు లక్ష్యమై యంద్రలోకమునలంకరించినకవి. ఇతఁడు రచించిన యంద్రధశబ్ద చింతామణివ్యాఖ్యను బెక్కండ్లు మూలాంచలశాఖాంచలముల ఛేదించి ప్రకటించి యున్నందునఁ బలుభాషనలకుఁ దాదలంబయ్యె. తత్కంఠప్రారంభ మిట్లున్నది.

“ఉ. శ్రీకరశాఖమై ద్విజనిషేవితమై
సుమనః ప్రజీవనం
బై కలధాతసుందరమహచ్చదమై
సుమసౌరభద్యుతి
ప్రాకటమై ప్రశస్తనవపల్లవమై
యలరారు నాశ్రీతా
సీకఢలప్రదంబు హరినిర్జరశాఖి
సమాశ్రయించెదన్.

సీ. చిన్ని చెందొపపిండు కన్నె గేవఁగిరేకు
దోచినపంచదర్శఁ దుఱుముతోడ
సరసదూర్వా దళాంకురగుచ్చక చ్చాయ
లీను నిద్దంపు నెమ్మేనితోడఁ
గరుణారసమరందభరసంభృతములై త
నర్పునేత్రారవిండుములతోడఁ
గాలాహిక్రియ నభక్తజనంబులకు భయో
త్పాదియౌ నభయహస్తంబుతోడ
హృదయమునఁ గానిపించి యభీష్టితప్ర
బంధశబ్దార్థవిజ్ఞానభవ్యశక్తి
యొసఁగుఁగావుత తల్లి భక్తైఘ్రుడుచిత
లాచి పక్షిణకాకాదేవి మాకు,

వ. అనియిష్టదేవతాప్రార్థనముచేసి మున్నొకనాఁడు విద్యానగరిలో
నచింత్యకారణోపాయాగమజ్ఞ సాహచర్యుండగు శివయోగిచర్యజేత దైవవోద
నంబునఁ బరిప్రాప్తంబైన యంద్రశబ్ద చింతామణిగ్రంథంబునకు సకలలోకోప
కారకంబుగాఁ దీక గావించ గోరి నెమ్మనంబున,

ఉ. ఏమిమహాద్భుతం బిది హ

రీహరి యొక్కడి యంద్రశబ్దచిం

తామణి భక్తి యొక్కడిమ

తంగనగంబు యుగాదిసంభవుం

డై మునుచన్న నన్నయ మ

హాకవి యెవ్వఁడు సిద్ధుఁ డెవ్వఁ డా

హా! మదగణ్యపుణ్యసము

దగ్రతఁ జేకుటఁగాదె యింతకున్.

మ. ఇలఁ బ్రజ్ఞాధికులౌ కవుల్ మునుపు లే

రే వారు వ్యాఖ్యానక

ర్తలు గానోపరె పెక్కువత్సరము లం

తర్భూతమై యున్నయీ

తెలుఁగున్వ్యాకరణంబు నా కొనఁగెఁ బ్రీ

తిం దీక గావింపు మం

చల సిద్ధుండు మదిష్టదేవత విరూ

పాక్షుండు నిక్కంబుగన్.

వ. అని గణించి లోకోపకారసుకృతకీర్తిసంభరితోదర్శకంబునకుఁ
బ్రహ్మర్షించి యంద్రవ్యాకరణభాష్య నిబంధనోత్సృకుండనై యం దాది నస్మచ్చ
రిత్ర ముపహస్తంచెద;

సీ, స్థిరకీర్తి యెలకూచి తిప్పనార్యుఁడు గాంచె

శుచిశీలు పల్లభసోమ.....

.....సుచరిత్రు లిద్దఱు

సుతులు.....

...తిప్పనకు బైరవన్ననన్నయనాగ
 నలఘు లిద్దఱు తనూజులు జనించి
 ఈతని...నకునొజ్జవ తిర్మలయ్యరా
 మనయుఁ జిట్టనయు సూరనయు నాగ
 ...లేంద్రుఁ డళియరామావనీశ
 దత్త యెడవలైముఖ్యసద్గ్రామహేమ
 .....వచ్చిత్ర పల్కంకికామణీపి
 భూషుడై వైదుషీస్ఫూర్తిఁ బొలుపుమిగిలె

ఉ. అత్యనఘుండు రామఘనుఁ
 డాత్మజులం గనియెన్ శుచిత్వసాం
 గత్య...రుబైరవుని
 నాగన నప్పన రామధీమణిన్
 ధృత్యమరాద్రి బైరవమ
 నీషికిఁ గల్గిరి సత్కుమారు లా
 దితుఁడు కృష్ణసత్కువిను
 ధీజనవందితుఁ డబ్బనార్యుఁడున్.

గీ. ప్రాకనాటి నకల పండిత కవిజనా
 చార్యుడైన కృష్ణయార్యవర్యు
 నకును లక్ష్మణాంబికకు నేను నాదిత్య
 కవియుఁ గల్గితమి జగన్నుతముగ.

సీ. భాషాధికగ్రంథపరిచయోదాత్తుడఁ
 గొఱుదీ నాటక కావ్యకలన
 భాషావివరణాఖ్య భవ్యశాస్త్రకరుండ
 భాహుస్థాననిబంధకుండఁ
 జంద్రాపరిణయాది సత్కృతీన్రప్తను
 దీప్ర వామనపురాణప్రబంధ
 భామరీగీతి ప్రబంధామకర్తను
 దక్షిణకాళికాతంత్రచణుడఁ

బ్రకట యాదవ రాఘవ పాండవీయ
నామకశ్లేష కవితాప్రణాయకుండ
నలఘు కౌండిన్య గోత్రుడ నభిలషకవి
తాస్వతంత్రుడ బహుకళాదరుడ నేను.

వ. వేంకట కృష్ణరాయుడు సంధశబ్దచింతామణిఁ దెలిగించెద నిది
తొల్లి సకలకవితాప్రవర్తకుండగు శబ్దశాననుండు సకల కవిహితంబుగా యథో
చిత సూత్రగర్భితంబులగు నార్యావృత్తంబులఁ బంచపరిచ్ఛేదకంబుగా నమకట్టె.
నేనును నానేర్పుకొలందిఁ దత్తత్సూత్రవిభాగంబును, దత్ప్రమేయ వివరణం
బును, దదుదాహరణస్వరూపంబులును సంధభాషామయగద్యవద్యంబుల నేర్ప
ఱచినాయాత్మదేవతయగు నంబాదేవి కర్పించువాడఁ దదుపక్రమం బెట్టిదనిన."

అని ప్రారంభింపఁబడి పరిచ్ఛేదాంతముల దక్షిణకాశికామంత్రాక్షర పరి
పూతంబగు సంబోధనంబుల ముద్రాపఁపఁచి యీ గ్రంథమున నంకితాంకవద్యము
లీనడుమ నెన్వరోయాంధ్ర పత్రికలోఁ బ్రకటింపఁగఁచినఁ జర్వితరచర్వణ
మగుటచే వాని వదలితిమి.

ఇతని గ్రంథములలో యాదవ రాఘవ పాండవీయము
ముద్రితమయ్యుఁ బ్రఖ్యాతి చెందదయ్యె. గ్రంథాంతపత్రము
మాత్రము చెన్నపట్టణమునఁ జిరకాలము నకుఁ బూర్వమే
మంగళప్రద్యములమొడు ప్రసారమునఁ జూడఁగలిగె. భాషావివరణము
ప్రాకృతసూత్రములకు వివరణగ్రంథము సంస్కృతభాషలో రచింపఁబడియె.
దీనిని జదువం గలిగితిమి; కాని యుత్పలదేవ ప్రచిత్రము కృష్ణలీలాభకాదుల
సర్వంకషపాండిత్య మిందుఁ గానరాదు. చంద్రికాపరిణయము ద్వితీయాశ్వాస
మధ్యపర్యంతమే లభించుచున్నది. ఆదియు లేవర్ర మాధవరాయల చంద్రికా
పరిణయమునకుఁ దీసిపోవునెమో? బాహుటాంధ్రకృతయు, భామతీగీతప్రబంధములు
లభించినవికావు. భామతి శంకరభాష్యమునకు వ్యాఖ్యానమగు వేదాంత
గ్రంథము. ఇదిగాక వేదాంతభామతి యున్నదా? భామతి గీతరూపముగాఁ దెనిఁ
గించుట శ్లాఘ్యమేగాని గీతపద్యచక్రవర్తియని పేరుగన్న నేటికాలపుఁగవికి
విరుదలోపము లేకుండుటకుఁగాబోలు తత్కృతి యంతర్ధానమయ్యె. కౌముదియే
రంగకౌముదియను సంస్కృతసాహిత్యము.

ఇతని ముత్తాత యశియ రామచార్యులయొద్ద నెడవల్లెగ్రామము నంది నందున 1608 క్రీ. శ. లో వ్యాకరణము రచించెనుట యాశ్చర్యముకాదు. గ్రంథమునిచ్చిన శివయోగియే సారంగధరుఁ డగునని యప్పకవి యూహించి యుండును. నన్నయభట్టకాలము యుగాదియని బాలసరస్వతియే వచించె. అప్పకవికి బరువు తఱిగెఁ బరువు కలిగె. ఇతఁడు నియోగికులజుఁ డనుటకుఁ గూడ నిందుఁ బొందికలు గలవు.

8. శ్రీకృష్ణలీలాశుకకవి

మందారమంజరీ స్వంది మకరందరసాబ్ధయః ।

కస్య నాహ్లాదనా యాలం కర్ణామృతకవే ర్గిరః॥

— గంగాంబ

సకల జన నిరంతరాస్వాద్యమగు కృష్ణకర్ణామృతము రచించిన మహా కవి యెవ్వఁడో యతని శీల మెట్టిదో యేదేశమతనిఁగని సాఫల్యము చెందెనో యతని పితృభ్రాతృకళత్రపుత్రాదు లెవ్వరో యను సందేహ పరంపరలు విప్ర సమారాధనములందును, బువ్వపుబుతులందును, వెన్నెలపులగములందును, బాటువేటల వనభోజనములందును గృష్ణకర్ణామృతకారుని వాగమృతధారలఁ గ్రోలిన వారు పొందకుండరు. అతడు చింతామణి యను వేశ్యకై తనశీలమును ధారవోసి తత్రైమభరముచే జ్ఞానోదయము నొంది శృంగార సర్వస్వ రసాధి దేవతయగు శ్రీకృష్ణునిఁ బరమప్రేమమున భజించి యుచున్నచో సాయుజ్యము పొందెనని కథలు చెప్పుదురు. అతఁడాంధ్రుఁడని మనమెల్లరము తలఁచి యున్నారము. కృష్ణవేణ్ణానదీ తీరమున నమరేశ్వరముచెంత నొక మతమున నతఁడు జీవించియుండెననియు, శ్రీకాకుళక్షేత్రమున నుండెననియు కొందఱు జెప్పుదురు. ఓడ్రులును వంగదేశీయులును శ్రీపురుషోత్తమ మగు జగన్నాథమున నతఁడు నివసించెననియు నతనియింట బిల్వపుష్పము మంగళాస్తదముగా నున్నందున నతనికి బిల్వమంగళస్వామియని పేరు గలదనియు మొదలుగాఁ బెక్కు కథలు గూర్చి భాగవతమునఁ ద్రయోదశస్కంధము చలించి యతనిఁ బరమ భాగవతాగ్రగణ్యుఁగా నొనర్చి యర్పింతురు. శ్రీకృష్ణ పూజా పరమార్థ లగు నోడ్రులకుఁ గృష్ణనిలీలాశుకం బారాధనీయం బనుట యేమి వింత?

నేటి కాలమునఁ గవుల చరిత్రము మాత్రము చక్కఁగాఁ చెప్పినకొని యొండు రెండు పద్యములు నోటికి రప్పించుకొనినచో నొక్కొకని కవితా సర్వస్వమంతయుఁ గ్రోలినంత సంతోషము పడుచున్నారము. ఇట్టి సులభ సంతోషులగు మనలఁ గీర్తిశేషులగు కవులు స్వర్గలోకమునుండి చూతురేని తప్పక యామోదింతురు. కావున నతని చరిత్రము విని తృప్తి బొందుదము. లీలాశుకం డెవ్వఁడనుట యతని గ్రంథములు మఱికొన్ని లభింపఁగా నించుక

వెలివడుచున్నది. మనయాంధ్రులకును నోడ్రులకును మాశవఘూర్జరులకును సైత మాశాభంగము కలిగింపఁజాలిన యతని జన్మస్థానము కేరళ దేశమున నని చెప్పుటకు సిగ్గుపడుచున్నాను. అతఁడు బాల్యముననే శంకరాచార్యులవలె నన్యసిందినందున నితని ప్రియసర్వస్వమగు “చింతామణి” భక్త జనచింతామణి యగు కృష్ణుడే కాని చర్యసుందరియగు నాఁడుది కాదు. తురీయాశ్రమ వర్తియై కేరళమున భారతీనదీ తీరమునఁ దిరునావాయను నామాంతరముగల శ్రేతారణ్యమున నతఁడు దన కాలమంతయుఁ బుచ్చెను. అతని కృతులఁ జదువఁగా గంగా బృందావన ప్రాంతములఁ గొంతకాల మతఁడు విహరించి యుండునని తలఁపవలసియున్నది. ఇతఁడు మూఁడు వ్యాకరణముల నాచార్యుఁడనఁ దగినంత పాండిత్యము నుపార్జించి సంస్కృత ప్రాకృత వ్యాకరణములకు వ్యాఖ్యలం గూర్చె. దేవప్రణీతమగు దైవవ్యాకరణమునకుఁ బురుషకారమును వ్యాఖ్యయు, భోజివేపుని యష్టాధ్యాయికఁ గృష్ణలీలావిరోధమును వృత్తియు, చరచుచి కృతమగు ప్రాకృతప్రకాశమున కొక్కొక్క నూత్రమున కుదాహరణముగా గోవిందాభిషేకమును ప్రాకృతకావ్యమును మఱికొన్ని కృతులును లీలాశకుని శబ్దాస్త్ర పరిశ్రమ ముద్దోషించుచుండును. సుబంతతిజంత సామ్రాజ్యములను గ్రంథములు నితనివే యని నేను సందేహించెదను. అవి భోజుని యష్టాధ్యాయ ననుసరించి సిద్ధాంతకామునివలె శబ్దనిష్పత్తి ప్రదర్శకమగు గ్రంథములు. “బుధుక్షిలై ర్వాకరణం న భుజ్యతే” యన్నట్లు భక్తిరసమున కేతటి గొనియున్నఁ మనకతని వ్యాకరణ రచనతోఁ బనిలేదు. లీలాశకుఁడు గోవిందాభిషేకమున నెనిమిది సర్గలు రచించి వరచుచి ప్రాకృతవ్యాకరణము నకు మార్గము చూపిన పిదప నతని శిష్యుఁడు దుర్గావ్రసాదయతి దానికి వ్యాఖ్య రచించి మఱియు నాలుగు సర్గలు బ్రవిక్రమవ్యాకరణలక్ష్యముగా రచించి ముగించెను. ఇతఁడు లీలాశకునిఁ గూర్చి యేమనియె:

కోదండమంగళవచోగ్రంథే హి దామ్ని
 ప్రేక్ష్యష్ట చర్యసవరః కిల కర్ణభృత్యః
 శాతః క్రమేణ పరహంసపదే స్థితోఽస్మిన్
 యోఽంకస్థిత స్తమచోక్య జగామ తృప్తిమ్.
 ప్రేక్ష్యహేద మునిపర్య విసేయవర్గ
 ప్రేక్ష్యజం ముని రసౌ కవిసార్వభౌమః

శ్రీకృష్ణరూపపరమామృతపానశీల
శ్చక్రే తదీయచరితం బహుధా హితాయ.

అని వ్యాఖ్యా ప్రారంభమునను;

శ్రీకృష్ణలీలాశుక బద్ధ కావ్యం
వివృత్య లోకస్య హితాయ పూర్వమ్
తచ్ఛేషహర్తిం చ పున ర్విధాయ
విపృణ్మహేఽథో తరభాగ మేతమ్.

అని నవమసర్గ ప్రారంభమునను;

ముక్తిస్థలాలయ శివావద భక్తివేశా
ద్ధుర్గాప్రసాదయతి రిత్యభిధాం దధానః
కర్తా స్వయం సుకృత మత్ర ఫలానభీప్సుః
కృష్ణేఽర్చయా మృగ విసృజ్యకరా మహాంతః.

అని గ్రంథాంతమునను జెప్పకొనియె. నడుమ నొకచో “చావమంగళ గృహో యతీశ్వరః” అని లీలాశుకని బేర్కొనియె. మై విషయము లాలోచింప నితని గృహనామము విల్వమంగళ మనియు (విల్వయనఁ గేరళభాషలో వింటి నంబంధమనుట) నితఁడు పద్మపాదాచార్యుని వంశమునో శిష్యవంశమునో పవిత్రీకరించెననియుఁ దోచుచున్నది. ముక్తిస్థలము శ్వేతారణ్యమునకు దక్షిణ మున ముక్కుతాలయని భగవతీక్షేత్రము, పశ్చిమాంశమున గొన్ని మైళ్ల దూరమున నుండును. ‘పబయో రభేద’యను న్యాయమున విల్వమంగళ శబ్దము జనించి పీదప విల్వపుష్పమును దత్సంబంధమగు చిలుక కథలును బుట్టియుండు నేమో; ఇతని కాలమెప్పుడని స్పష్టముగాఁ జెప్పటకు వలను గాదు. క్రీ. శ. 1050 నకు నుండిన భోజుని యష్టాధ్యాయకి నితఁడు వ్యాఖ్య రచించుటయుఁ బురుషకారమున హేమచంద్రు నుదాహరించుటయు నితని గ్రంథముల విద్యా రణ్యులు ధాతువృత్తిలోఁ బేర్కొనుటయుఁ జూడ నుమారు క్రీ.శ. 1250-1300 ప్రాంతముల నుండెనని యూహించవచ్చును. ఇతఁడు పెక్కు కృతులు నానా విషయముల రచించె. అన్నిటిలో శ్రీకృష్ణలీలాశుక ముఖ్యవిషయమైయుండును. ఇతఁడు పూర్వోత్తర మీమాంసల సుత్యుష్ట పాండితి గలవనియు నితని కేనోపనిషత్పాష్య వ్యాఖ్యానమువలనఁ దెలియును. దానిపేరు వలెనే నిక్క ముగా నది “శంకరహృదయంగమ”యే. ఈతఁ డీశానదేవుఁడను మహా

తాంత్రికుని శిష్యుఁడు గావున గృష్టపూజాపరముగాఁ గ్రమదీపికయను నొక తంత్రగ్రంథము నిర్మింపఁగలిగెను.

ఈశానదేవచరణాభరణేన నీలీ
దామోదర స్థిరయశఃనభకోర్ధమేన
లీలాశుకేన రచితం తవ దేవ కృష్ణ
కర్ణామృతం వహతు కల్పశతాంతరేఽపి.

అని కృష్ణకర్ణామృతమునఁ జెప్పిన యితని గురువగు నీశాన దేవుఁడు తంత్రవద్ధతి యను మహాగ్రంథమును రచించిన ఋషికల్పుఁడు. అతఁ డాదిత్య ప్రజ్ఞుఁడను సుహాత్ముని శిష్యుఁడు.

ఆదిత్యప్రజ్ఞ సంజ్ఞం య చాదిత్యా చధికం మహాః
నిర్జితః సమదృష్ట్యైవ సిద్ధోఽలైవ మన్మథః
అర్జితై రస్త్రిపుసుమై రారా దారాధయన్ యయా.

సిద్ధోలుఁడగు నతని సమదృష్టిచేతనే జయింపఁబడి మదనుఁడు నైతము తన యస్త్రిార్థ మేరి తెచ్చిన కుసుమముల నతని పాదములఁ బూజించి పోవు నంతటి యాదిత్యప్రజ్ఞముని శిష్యుఁడు.

ఈశానదేవ ఇత్యాసీ దీశానో మునితేజసామ్
ఆస్పదన్య హి యస్యాసీ దశేష గుణసంపదామ్
అద్వితీయ ఇతి ఛార్మ రాత్మబుద్ధ్యా న కేవలమ్.
ఈశానదేవుఁ చచ్ఛాత్మ దృష్టిచేతను లోకమువారలకును నద్వితీయుఁ డయ్యె. వీరియవర నాశ్రయించిన శిష్యులు—

‘తయో రనుగ్రహపాంగ సంక్రాంతజ్ఞానసాగరాః
సాగరా ఇవ గంభీరాః సంతి ధన్యా నృహస్రశః’.

అని వెక్కిరిండు విద్యా సాగరులవంటి యతులు కీర్తిస్తంభములవంటి కృతులు రచించుట యచ్చెరువేమి?

‘తయోరేవ కృపాపాత్రం కృష్ణలీలాపకౌ మునిః
యదాశ్రమాంగజే నిత్యం రమంతే తంత్రవిస్తరాః’

అనినట్లు లీలాశుకుఁడు వారి శిష్యుఁడు. పై కర్ణామృత శ్లోకములోని నీలీ దామోదరులే యితనిఁ గన్న తల్లిదండ్రులు—

‘తిలకం కులపాఠీశాం నీలీతి నిలయం శ్రీయామ్
యమకం జనయాంచక్రే యంచ కీర్తిం చ శాశ్వతీమ్’

వతిప్రతాపిలకమగు నీలిని లీలాచరుడును. గీర్తియు నమడలుగా
జనించెను. మృత్యు భయములేని కీర్తియును కూతురే యామె సౌభాగ్యమును
శాశ్వతముగా నిలిపెను.

‘యస్య దామోదరో నామ పితా నవితృసన్నిభః
అన్యణస్య హి యస్యాన న్నధమర్థా మరుష్టణాః’.

ఇతని తండ్రియగు దామోదరుడు హవిర్భాగముల నొనగి దేవతల
నవ్వుల కాపులుగా జేసికొనియెనట. ఇతని మిత్రుడు భాగవతాది వ్యాఖ్యాత
యగు రాఘవేశానయతి. ఇతని మనస్సు

‘యస్య చక్షుశ్చైలాన లీలాపరిణతం మహాః
చర్చావందన గుంభేన సుగంధయతి మానసమ్’

అని చక్షుశ్చైలానమను కీర్తికన్న శ్వేతారణ్యమున బ్రసన్నుడగు
మృత్యుంజయస్వామి దర్శనముచే నిత్య వికసిత మగుచున్నది.

“కృష్ణలీలాలుక స్యాస్య కిరీర మధిచైవతమ్
స్తుతిరత్న మిదం బ్రూలే వేణువాదిముఖేంచునా”

కృష్ణుడే మురళీనాదమధురమగు వాక్కున నీకవి ప్రశంస రచించెనని
తన పుట్టువు నిండుక యిమ్మహాకవి స్మరించుకొనకున్న మనము సంశయ
విభ్రమముల పాలు గావలసి వచ్చును. ఇతని కృతులు పెక్కు లత్యున్నతములయ్యె.
లభించిన వానిలో త్రిభువనసుభగ, కాలవధము, గోవిందాభిషేకము, గణపతి
స్తుతి, రామచంద్రస్తుతి, ఆద్యస్తుతి, కృష్ణచరితము, కృష్ణబాలకీడ, బృందా
వనస్తుతి, కొక్కుభూల, క్రమదీపిక, శంకరహృదయంగమ మొదలగు
నవియు వ్యాకరణగ్రంథములును ముఖ్యములు.

కథా నిర్వహణ దక్షులగు మహాకవుల ప్రతిభకును మనస్సు కరగి
భక్తి పారవశ్యముచే “వాచవి లోనుగా నొడలి వాకిటలం బొడచూపు తీపులం
ద్రోచి” భగవంతుని దివ్యాకార సౌందర్య ప్రవాహమున మునింగి యతని
మహిమము నిలుపొవక కొనియాడు కవుల స్వచ్ఛందకవితకును మహాంతరము
గలదు. స్తుతివరములగు కావ్యములలో విష్ణుస్తుతులే మృదు మధుర వద సంద

రోజితములై హృదయావర్ణకములై యున్నవి. దేవీస్తుతులును మహేశ్వర
స్తుతులును నిగూఢార్థ గంభీరములై ప్రోఢోక్తి గుంఫ సంభృతములై బహు
తంత్ర వేత్తలకుఁ గాని యన్యులకు నోరు మెదల్ప నెడమీయవు. “భగవదను
గ్రహ విశేషవాచా” విలాసుండగు కాళిదాసుండును దన చిద్ధగనచంద్రికలో
నొనర్చిన దేవీస్తుతియుఁ జాతకుల పాండితీ దర్పదశనము గావించుచున్నది.
గేయప్రబంధ రత్నమగు గీతగోవిందము పాదాంత ప్రాసములతో మనోహరమై
శృంగార రసపరిపాక సంఘరమై పానుకులకుఁ గృష్ణ సాన్నిధ్యసోపాన పరం
పరకుఁ జేయూత యిచ్చుచున్నది. అతినిపుణ పరీక్షకుల కందుఁ గొన్నిచోట్ల
గవీల్పము వెల్లడియై యది యించుక కృత్రిమముగాఁ గానవచ్చును. రూప
గోస్వామి ప్రభృతుల కృష్ణోల్లేఖమున భక్తిప్రవాహ పాతముతో శబ్దచాండవము
కలసియాద నొపడు. కృష్ణతీలాశకుండు కృష్ణ బాలక్రిడలే తలంచుచు గోవగోపీ
జనంబులలోఁ దన్నుఁ గలుపుకొని పరిపక్వమై యున్నదియున్నట్లు చెప్పఁ
జాలు తన సహజవాగ్దోరజేయ నూరకుండమిచే నేమైన పర్ణించుచుండఁగాఁ దాను
“వసుదేవసుత సరోవరములో నోలలాడు సనకాది దివ్యహంసములలోన” నొక
హంసయై కాషాయమాత్ర రాగియై విలసిల్లుచుండె. ఇతని కృష్ణస్తుతి మహిమము
కర్ణామృతమున నెల్లరెఱుంగుచురు. వేజ కొన్నియెడల నుండి కొంత యుదా
హరించెదను.

బృందారణ్యస్తుతిలో

దేవీ సరస్వతి స్వైరం సేవావసరకాంక్షితీ
దేవదేవ మియం ధన్యా సేవతాం దేవకీసుతమ్”

కృష్ణ స్తుతిసేవ యెప్పుడెప్పుడు కలుగునో యని యువ్విళ్లు లూరుచున్న
సరస్వతి యింక యేకేష్టము సేవించి భక్తురాలగుఁ గాక అని తెరయైత్తి
చూచిన తీలాశకుని దివ్యదవనములు వినఁగోరెడు కృష్ణ భక్తులు చెవులార
గ్రోలుదురు గాక.

పందే బృందావనేంద్రస్య విశ్వనాథస్య శైశవమ్
వైభవోన్మంధి మాంగల్య కటాక్షోక్షితి దిబ్బాభమ్.
పందే కందర్పసామ్రాజ్య బృందావన వనేచరమ్
బృందై రిందీవరాక్షిణాం బండికృత మిత స్తతః.

అవిశంక మనంగనుబలాభి ర్హనివాభి ర్హినతాభి రాత్రరానమ్
కమలారమణం కిశోరవేషం పరిపుష్య న్మమ చిత్త మభ్యుదేతు.
మధ్యేమధ్యే కృష్ణచూరిత్యమిత్రా మాలా కాచి ద్వల్లవీనాం సహస్రైః
చిత్రాభోగై ర్భోగినాం ధన్య ధన్యై ర్భాయా దేషా దీర్ఘమామ్రాయమాణా.
బృందావనవ్యసనిన స్రవ దేవ కృష్ణ
లీలాశుకేన రచితా నిచితా రసోమైః
ప్రత్యక్షరం పరిదుహన్మధు కర్ణయో నై
స్తోత్రం తదేత దనిశం విలిహంతు ధన్యాః.

అని మొదలుగా నలువది శ్లోకములలో, గృష్టుని రాసక్రిడ వృత్త విశేష
ములతో నిక్కవి వర్ణించెను. రాసక్రిడా వర్ణనము వెక్కండ్రు శృంగార రస
మనోజ్ఞముగా వర్ణించినను భక్తిప్రధాన్య ధన్యముగాదు. విద్యాచక్రవర్తి యను
మహాకవి రుక్మిణీకల్యాణమున రాసక్రిడ యత్యద్భుతముగాఁ దనవిద్యా
గాంభీర్య మెఱుకవడ నొక సర్గ మంతయు వర్ణించెను.

శ్లిష్టాభయప్రతపినిస్సరణోత్తరాణి
వ్యగ్రాగ్ర చంక్రమణవం త్యవిక్సీర్ణరేణు
అర్ధక్రమస్థలదనుల్పణలంఘితాని
రేజుః పదాని సుదృశాం చలనూపురాణి.
స్వేస్వే సహభినయసిమ్ని నిరభ్యసూయః
ప్రేమ ద్రుతాంతరతయా వరనిర్వ్యపేక్షః
రూపేషు పార్శ్వయుగ సన్నిహితేషు విష్టోః
గోపీజన్య వపుతే మదనోపచారః.

ఇత్యాది భావములు మనకుఁ గవితయుఁ బాండిత్యము నొసఁగుఁ గాని
ప్రీతముగా హృదయ గ్రంథిని ఛేదించునా యని సంశయించెదను.

లీలాశుకుఁడు తన రచించిన వద్యము తెల్లనుఁ గృష్ణ ప్రోక్తములనియే
తలంచుచుఁ దన్నతనికి సర్వార్పణము చేసికొనియె. కాలవధకథ (మార్కం
డేయుని కొఱకు శివుఁడు యముని జయించుట) కృష్ణుఁడే యేమేని వినఁగోరిన
గోపికలకుఁ జెప్పినట్లున్నది.

ఇత్యాత్మనా సిగచితం సకలప్రజానాం
 విస్మాచనాయ వచనామ్మర మాకలయ్య
 అంతర్నిగదాథ హనితేన జగత్త్రియస్స
 నాథేన నిర్మిత మిదం శ్రవణామృతత్వమ్.
 మందస్మితస్సవిత ముగ్ధముఖారవిందం
 మందానిలాకలిత కోమల కాకపక్షమ్
 అంగం తదేత దభిలప్రజలోచనానాం
 మాంగల్య మస్తు కిమతఃపర మస్తి కృత్యమ్.
 పింఛావతంసరచనోచిత కేశపాశం
 పినస్తనీ నయనపంకజ లోభనీయమ్
 మందారదర్శభరితం సురసుందరీభి
 ర్మందం ముహూః క్వజితవేణురసాభిరామమ్
 కించేద మద్భుతరసం చరితం పురారేః
 ప్రజ్ఞాంతు-

అని శివుని కథయుఁ గృష్ణుని నోటనే వినుచున్నారము. యముని
 గర్వము సంచరించి శివుఁడు కోపరూప మువసంహరించుకొని విష్ణువుతో
 యభావిధి సుభగల్లాపముల నుండ మహర్షివరులకు “రజతగిరిమీఁద హరిహరా
 రాధనంబు” గలిగిన,

అభిల మునిజనానా మంతఃస్వేషణీయం
 నిఖిల సిగమవాచాం విభ్రమైర్లక్షణీయమ్
 నయనవళ ముచేతం మంగళానందపూరం
 సవపి త మనుభూయ వ్యాజిగీషు ర్మునీంద్రాః.

అని జగత్సృష్టికి సితానిత బీజహవమగు నద్వైతద్యయమును నొక
 సర్వమున మాలిసివృత్తగంధి యగు ద్రుతద్రువలోఁ బాడుచుఁ గొనియాడి
 భస్మకైరి.

ఫణిమణిగణ లక్ష్మీపుంజ మంజూకృతేన
 ప్రతిభయ అలితాంగం దంతి చర్మాంబరేణ

మధుర మమరసానీమంధరాపాంగలీలా
 వ్యవస్థపరచిహారాగారశీరాంబరేణ.
 గిరివర నిజకన్యా తోచనబ్బాయపూరై
 రవిచ భుజగహారై రావృథా బాహుమధ్యే
 నిచిత మురసి లక్ష్మ్యై విస్మయితారవిందై
 రవిరతవనమూరాషట్పదాన్ పారయంత్యా.
 సజలజలదనీలం శారదాంబోదశీలం
 కబళిత నవనీతం కాలహాసానురాగి
 ముస్మణమస్మణవేషం మూర్ఛితోద్భూమిభూషం
 శరణ మిదమిదం నః శాశ్వతం ధామ భూయాత్.
 అవిచలిత తరంగోత్తుంగ గంగావతంసం
 సమధురమధుధారాపారనూనావతంసమ్
 కలిత శశికలాంబుజేణినంచార గౌరా
 రుచిర వివిధరత్న ప్రోద్గతోద్ధారశారమ్.

అని యొదలుగా వర్ణనాస్త్రుని స్వచ్ఛందధారామనోజ్ఞ మని తలంపవలయు. శివ
 స్త్రునిలో లీలానూరణ శాంత రసోచిత భావములే రూర్చెను.

ల్వా మేకే ముకురాంబుజాంబుజసః స్వామిన్ సమస్తాత్మనా
 మన్యంతే కతిచిత్పునః పరిణతం ప్లస్తాత్మనా మన్యతే
 అన్యే వ్యస్తతనుం సమస్తవపుషం జానంతి కేచిత్పునః
 న వ్యస్తం న సమస్త మిత్తల్ల మహో దూరే ఛిహూం తత్పరమ్.
 దేవ త్ప్రసీయ చరణాంబుజ భక్తిభాశాం
 ధర్మార్థకామగతయః సహాయుక్తిలక్ష్మ్యై
 దాగ్యో భద్రేయ రితి చిత్ర మిదం నచే త్యాత్
 వాణస్య వేశ్మని భవానవి వేత్రహాణిః.
 అస్త్రోక విస్తరభరైరపి వాక్యయానా
 మస్మష్టసీమ భుజనాద్భుత మాదిధామ
 కిం బ్రూమహే కియమిహ స్తుమహే మహేశ
 కేవా వయం తవ గుణార్ణవ వర్ణనేషు.

జూడఁగ నాడది యై కను

పేడుక లడరించు నదియ విన్నయిలన్.

అని విచిత్రకన్యకాజనన ముగ్రహించెను. కొన్నాళ్ళకు భగవదను గ్రహానుసారము రాజు భార్య ప్రకాంత యనుదేవి చారులీల యను కన్యకం గనియె. అదియు దినదిన ప్రవర్ధమాన యగుచుండ నొకనాఁడు రాజు నిండోల గంబుండ నొక యోగివచ్చుఁ డెతెంచి రాజుచే నర్ఘ్యపాద్యాసనాదినపర్య లంది వేత్రాసనమునఁ గూర్చుండి తనత్రిలోకజ్ఞానము మెఱయునట్లు రా జెఱుంగఁదగు విషయ మున్నుం దెలిపెద ననపుడు సుదర్శనుండు యోగి వ రు నిం జూచి యారూఢయావన యగు తనతనూజకుం భర్త యెట సంఘటిల్లు నని ప్రార్థిం పఁగాఁజిత్రరశ్మి భూపాలనందనుఁ డగు సారసధ్వజుఁడ దానికి భర్త కాఁగలఁడని వాక్రుచ్చినఁ దత్సమీపగత యగు నొకపరిచారిక విని చారులీలతో విన్నవింపఁగా నదియు దేశకులరూప ప్రభావము లెఱుంగకయ యతనియం దపూర్వమదన బద్ధయై విహ్వలించుచుండ సఖీప్రాయ మగు కీర మొకటి చారులీలకు నాశ్వాస వచనములుగా దానివిరహవిధురత్వము నెత్తి చెప్పచు స్వప్రజ్ఞావిశేషమును--

“అఖిలదిగ్దేశరాజాధిరాజాంతఃపు

రము లెల్లఁ గొలుపుకూటములు మాకుఁ

భార్యతీగోమతీభారతీప్రముఖామ

రాంగనల్ పలుకుఁ దోడండ్లు మాకుఁ

బృథులనందనచైత్రరథముఖ్యవివిధోప

వనవిహారములు మాకనుభవములు

ఘనసారకదళికాపనసామ్రాజ్యరూర

ఫలభక్షణములు మా ప్రాభవములు

వసుమతీస్థలి వేయుసంవత్సరములు

బ్రదికి యొండొంటికిని సంధిపరప నేర్దు

మంబుదాలక సకలలోకంబులందు

మే మెఱుంగనిచిత్రంబు లేమి కలవు.”

అనిచెప్పకొనఁగాఁజారులీల ప్రహృష్టచిత్తయై యోగిండుని వచనముల దానికింజెప్పి యారాజేండునిఁ జూచి కులరూపవయోవిలాసముల గుర్తించి తన కామితము సతని కెఱింగించిరమ్మని యనిపె. చిలుకయు ననేకదేశములఁగడచి

అని లీలాకుడు డైతాదైత హన్మవాదాది పదభ్రమణ భిన్నులై
దరిగానక యలయుచుండు జనులకు సులభముగా గోపికలు రోటికిఁ గట్ట
గలిగిన యాచరతత్వమే యుపనిషత్తులు వెదకి వేసారి నవరలక్ష్మమని భక్తిరస
పారమిత లోకమున కనుగ్రహించె. శీవభావమంతయు నుదాహరణను నిరచి
ములతో గ్రంథరూపముగాఁ ద్వారలో బ్రకటింపుటయే యుత్తమమని దీని
నింతటితో విరమించుచున్నాఁడ.

— భారతి, 1922

మా. రామకృష్ణకవి

9. ఉపవేదములు - గ్రంథసూచిక

మనుష్యుడు నేర్చుకొనఁదగిన దంతయు వేదములోనే కలదనియు నది యనాదియై ప్రత్యక్షాది ప్రమాణముల కతీతమై స్వతః ప్రమాణసిద్ధమని మన యార్యులెల్ల సంగీకరించియు, దదర్శవాద భాష్య వివరణ రూపములుగా బహు గ్రంథములు బహుముఖములుగా వెలువడి యున్నవి కదా. ఉపవేదములు, షడంగములు, విద్యలు, కళలు మొదలుగా విద్యావిభాగములు పెక్కులు గాన వచ్చుచున్నవి. ఈ చిన్న వ్యాసమున నుపవేదములేవో వానిలో నేయే గ్రంథములు మనకు లభించునవి గలవో యిండుక విచారించెదము. ఒక్క యుపవేదమునైన లోనఁగల విషయముల నెత్తి యాంధ్రమునఁ గ్రోడీకరించి వ్రాసినను జేయఁటలైనఁ దప్పక పట్టును. ఇందు గ్రంథముల పేరులు మాత్రమే సూచించినను స్థలసంకోచము నిక్కముగాఁ గలుగవచ్చును. ఋగ్వజుసామా ధర్వణముల మఱియి బ్రహ్మ నాలుగు వేదముల సృజించెనట.

“ఆయుష్యం ధానుష్యంచైవ గాంధర్వం చార్థమేవచ
నర్పచోకోపకారార్థ ముపవేదా నృగాచరః”

అని యామలాష్టక తంత్రమునఁ గలదు. ఆయుర్వేదము, ధనుర్వేదము, గాంధర్వవేదము, అర్థవేదము అని నాలుగు. వీనిలో నర్థవేద స్థానమునఁ గొందఱు స్థాపత్యమనియు (శిల్పము), తంత్రమనియుఁ బరిచెదరు. ప్రపంచ హృదయమునఁ జైనాలుగింటినే తద్గ్రంథకర్త పేర్కొనియె. ఆయుర్వేదమన వైద్యశాస్త్రము. ధనుర్వేదము విలువిద్య. గాంధర్వము సంగీత నాట్యములఁ బ్రతిపాదించునది. అర్థవేదము ద్రవ్య సంపాదన రక్షణ క్రమముల నెఱింగించు నర్థశాస్త్రము. ఈ నాలుగింటిలో నొక్కొక్కటియుఁ జతుర్వేదముల సారమని గ్రహింపవలయు. గాంధర్వమును గూర్చి భరతుఁడు.

“జగ్రహ పాత్యం ఋగ్వేదా త్సామఘో గీతమేవచ
యజుర్వేదా చక్షుశ్చం రసా నాభర్వణావపి”

అని పాత్ర సంభాషణముల ఋగ్వేదము వలనను, అభినయ కరణాంగ హారవేషరచనాదుల యజుర్వేదమువలనను, గీతదాశత్రువాదులగు స్వరకాలమాన విశేషమును సామవేదమువలనను, ఛాందసముల నధర్వవేదము వలనను బ్రహ్మ

గ్రహించి గాంధర్వవేదమును లోకమున ప్రచరింపఁ జేసెనని చెప్పుచున్నాఁడు. ఇట్లే తక్కిన యుపవేదముల విభాగము చతుర్వేదసంఘాతమని తలఁపవలసి యున్నది.

ఆయుర్వేదము - I

ఈ యుపవేద కర్తలు మహర్షులు పెక్కుండ్రు గలరు. వారి గ్రంథములు పెక్కులు పేరు లేకయుఁ గొన్ని నామావళిష్టములుగాను నశించినవి. కొన్ని మాత్రమే లభించుచున్నవి. మొట్టమొదట బ్రహ్మసృష్టిసంగము నాలుగును గలసి లక్ష గ్రంథపరిమాణమే కలదియయ్యె. గ్రంథమనఁగా 32 అక్షరముల పరిమితి గల పంక్తి. ఆయుర్వేదము ముప్పది యాఱువేల గ్రంథముగా బహు విషయములు నిర్ణయించునట్టిది బ్రహ్మచేతను బిదప నఱువది నల్వరు ఋషులచేతను విరివిగాఁ గూర్చఁబడియె.

ఆయు శ్రీంశత్రుహస్రం స్యా ద్గ్రంథస్య పరిసంఖ్యయా
యత్రైవహి ప్రదృశ్యనే షిణోత్పత్తౌ లక్షణమ్
ఆయుర్వినిర్ణయాధ్యాయః ప్రకృతిజ్ఞాన మేవ
నాడిధాతునిదానంచ వస్తుదోష నిరూపణమ్
శారీరగుణ విజ్ఞాన మౌషధోత్పాదనక్రమః
గజాశ్వనరరోగాది చికిత్సాకరణక్రియాః
రసాగ్నిమూలికార క్తపాకదేశక్రమాత్మనామ్
నిదానం షట్పిక్విదానాం వ్యాధే ర్గుణనిరూపణమ్
పూర్వాపూర్వాఘ్నిజ్ఞానం కర్మదోష ప్రదర్శనమ్
ఏవమాదీని భూయాంసి సంత్యాయుషి సహస్రశః
ప్రత్యక్షఫలదో నృణా మాయుర్వేదః ప్రదర్శితః.

ఆగర్భాధాన పిండోత్పత్తి మరణము గలుగు శరీరాభివృద్ధిసక్షయ లక్షణములును, ఆయుర్నిర్ణయము, వాతపితృశ్లేష్మిది ప్రకృతియుఁ, గాలర్షయూషమును, నాడిధాతువుల తత్త్వమును, భోగ్యానుభోగ్య వస్తువుల గుణావళియులును, కాలవయోవ్యాస సాహవర్యాచార భోజనాదుల గలుగు వాతర వికారములును, ఔషధకరణ విధియు, గజాదిమృగ వైద్యమును, రసాదుల యౌషధయోగములును, పుటభేదములును, మూలరాక్షాసరత్సంగ్రహ క్రమములును, రసాదులచే లోహముల రాగాభివృద్ధిసముదయ, ఔషధపాక క్రమమును, వ్యాధి లక్షణములును, జన్మాంతర కర్మదోషముల నెఱింగి తత్తద్వ్యాధి చికిత్స సుపదేశించుటయు

మొదలుగాఁ బెక్కువిషయము లాయుద్వేషమునఁగలవు. ఇందాయుర్వేద సూత్రము (వేదభాగము)ను, జరక సుశ్రుత భేష కృతములగు సంహితలును, వృద్ధవాగ్భట ద్వితీయవాగ్భటల యష్టాంగ సంగ్రహ హృదయములును, శార్దూధర బసవరాజు సంతాదుల ప్రకరణ గ్రంథములును సహస్రములు గలవు. ఇవియెల్లరకు విదితమే. కావున సంచుక దుర్లభములగు వాని గురించి కొంత వచించెదము.

కైలాసకారకమును మూలికా విచార గ్రంథము మంతాన భైరవ తంత్రములో నుండి గ్రహింపఁబడినది. ఇందు మూలికల సిద్ధాషధీ, దివ్యాషధీ, మహాషధీ, రసాషధీ విభాగములు సూచింపఁబడియె. సిద్ధాషధులు దేహ లోహ వేధల కుపయుక్తమగు రసమును సద్యోమరణమున భస్మీకరించునట్టివి లోకమున ముప్పది రెండే కలవఁడు.

“రక్తస్నుహీ సోమలతా రుదంతీ కృష్ణ చిత్రకమ్”

నాలుగు వలకల యెఱ్ఱ జెముడు, చంద్రకళలతో వృద్ధిక్షీణములఁ జెందు సోమలతయు, నడవినెనగయు, నల్లని చిత్రమాలము మొదలగు ముప్పది రెండింటి లక్షణములుఁ బ్రయోగములు నిందుఁ గలవు.

సిద్ధరసార్ణవము రససాధనమును లోహసాధనమును రసాయనాషధ కరణ సేవాక్రమమును విస్తరముగా నెఱింగించు సంగ్రహ గ్రంథము. దీని నతి నిపుణముగాఁ బఠింపిన రసతత్త్వమంతయుఁ దెల్లమగు. ఇందునిప్పును జూచిన నావిరియై పోవు రసమునకు రసాగ్నుల రెంబికిఁ బరమమిత్రమగు కాంచనమును నిత్యద్రవరూపమునకుఁ దెచ్చి సోమానల యంత్రమున రసకాంచనములఁ బొసఁగించినచో నగ్నికి రసము పాఞకుండునని సూత్రరూపముగా నొకయంశము చెప్పఁబడినది. ఇట్లే రసవాచిచ్ఛకు మూలభూతముగ సకల ధాతులోహముల కును రాగములు (Units of Energy which radiates light) గల వనియు వేనివేని కెన్ని గలవో వివరించి యొకదాని నుండి మఱియొకటికి రాగములు మార్పు తెజంగు చెప్పి లక్షరాగములు గల రసమునకు వజ్రాదిధాతువుల రాగ సంఖ్య నెక్కించి “సారణ” యను మార్గము నుపదేశించి సిద్ధరసమును దేహలోహవేధసిద్ధులు పయోగింతురని చెప్పఁబడియె. రసరత్నాకరమును పంచ ఖండాత్మకమగు గ్రంథము నిత్యనాథ సిద్ధునిచే రచింపఁబడియె. ఇందు సామాన్యముగా రసలోహధాతువుల స్వరూపమును భస్మీకరణ విధానమును

బ్రథమమగు రసఖండమునఁ జెప్పఁబడియె. ఈ భాగము మాత్రము తరదేశమున ముద్రితమయ్యె. రెండవది యగు రసవాద ఖండము 19 ఉపదేశములతో రసము నకుఁ బదునెనిమిది సంస్కారములును, సకలలోహములును, నిత్యద్రవీకరణ విధానములును, భూమిలో నెచ్చటెచ్చటనో లభించు రక్తస్నుహి మొదలగు సిద్ధాషధుల లక్షణములును, స్వర్ణ ముక్తా ప్రవాళ పద్మరాగకరణ ప్రకారములును, వివరింపఁబడి మనోహరముగా నుండును. రసాయన ఖండము మూడవది. దీనిలో దేహమును దీర్ఘజీవిగా జేసికొనుటకు నొషధసేవా క్రమములు గలవు. రసేంద్ర ఖండమున లింగరాజీయ చింతామణి గ్రంథములతోని సకల రసలోహధాతు మిశ్రాషధములఁ జేయు ప్రకారములును నైదవది యగు సిద్ధఖండమున సకల మంత్రములును నింద్రజాల చిత్రాషధ విషయములును గలవు. ఈ యైదు ఖండములును లభించుచున్నవి. మంథానభైరవతంత్రమను నద్భుత గ్రంథము సంపూర్ణముగా లభింపకున్నను 10 వేల గ్రంథము చిక్కుచున్నది. దీనిలో నమృతీకరణ విశ్రాంతియు రసాయన విశ్రాంతియు “ఆనందకంద” మనుపేర వెలయుచున్నందున నీ గ్రంథమును రసానందకందమనియు నానందకందమనియుఁ జేర్చొందురు. మంథానభైరవుఁడు చిరంజీవులగు శిషిసిద్ధులలో నొక్కఁడని హఠయోగ ప్రదీపికలోఁ బరిగఁపఁబడియె. ఇతఁడు శ్రీకైలప్రాంతమునఁ దపస్సుచేయుచుండఁగా సింహకాఢీశ్వరుఁడగు మహేంద్రుఁడు శ్రీముఖములఁ బంపి పిలిపించి సింహాశద్విపమున (అనూరాధపురమున?) గొప్ప ధర్మవైద్య శాల మృగమనుష్య సంపాతమున కనుకూలముగా నిర్మించి దానిపై మంథాన భైరవున కధికార మేర్పరచి ప్రతిదినము రోగుల స్థితిఁ బరీక్షించుచుండెనని సింహాశ చరిత్రమున నున్నది. కావున నితఁడు క్రీ శ. 200 ప్రాంతములవాఁడు. ఇతని మహాతంత్రము రసవాదమునకు రసాయనమునకు సామాన్య వైద్య లోకమునకును గామధేనువు వంటిది. అత్యద్భుతముగాఁ బ్రక్రియా విషయము సంపూర్ణముగాఁ జెప్పఁబడినది. రసాష్టాదశ సంస్కారములు సకలలోహధాతు స్వరూప మారణములును ఓషధీతత్వములు రసాయన సేవాక్రమములు సిద్ధాషధులగు సోమలతాదుల సేవాక్రమములు గంధకకల్పాద్యద్భుత రసాయన ప్రయోగములును మనుష్యుని నిత్యచర్యా విధానమును దీర్ఘాయుర్విధానమును కాకితీశ్రీ కరణోపచార విధియు మొదలగునవి పెక్కులంశములు వివరింపఁబడియున్నవి. ఈ గ్రంథ సహాయములేక సిద్ధరసార్ణవము, రసరత్నాకరము, రససారము,

రసరత్నసముచ్చయము మొదలగు గ్రంథములతోని రహస్యములు పూర్ణముగా సన్నంపించుట.

ధాతువాచము సుమారు వేయిగ్రంథము మాత్రమే లభించు ధాతుకల్ప మను భాగము రుద్రయామకతంత్రము తంజావూర సరస్వతీ భండారమునను లండన్ నగర గ్రంథ భండారమునను సుంభముగా లభించుచున్నది. దీనితో సకల ధాతువులు ఇంగిలీకము, మనశ్శిల, శాళకము మొదలగువాని చిత్ర ప్రయోగ ములు గలవు. ఖండకాపాలికము (నేత్రచికిత్స) కల్యాణకారకము మొదలగు మంచి ప్రకరణ గ్రంథము లోషధులతోడనే నిత్యకృత్యములకు వలసిన యోష ధములు చేసికొను మార్గములు వివరింపఁబడినవియుఁ గలవు. సుప్రసిద్ధములగు మహాగ్రంథములఁ జెప్పక విడిచితిమి. ఈ యాయుర్వేద మెనిమిది కాండము లుగా ఋషులు విభజించిరి :

రసేశ్వరంతు ప్రథమం వానస్పత్యం తతఃవరమ్
తృతీయం గుణపాతాఖ్యం శారీరం తుర్య ముచ్యతే
వ్యాధితత్త్వ పరిజ్ఞానం పంచమం చ రసాయనం
రుజ్జ్వదానం క్రియాశాస్త్ర మాయుర్వేదే ప్రకీర్త్యతే.

అని సూచించఁబడియె.

అర్థవేదము- II

అర్థ సంపాదన రక్షణ క్రమముల సుపరేఖించునది యర్థవేదము. ఇందు రాజ ధర్మములును అర్థార్జన రక్షణక్రమములును గలసి బ్రహ్మ లక్ష యధ్యాయ ములుగాను, రుద్రుడు 50000, స్కంధుడు 25000, ఇంద్రుడు 12000, వాల్మీకి 10000, బృహస్పతి 30000, కృతుడు 10000 అధ్యాయములుగా గ్రంథ ములు రచించిరట. భయంకరములగు నీ పెద్ద గ్రంథములు తిన్నఁగా భుజింప నవకాఁగము చాలని మన కాలము వఱకు రాక ననిచిపొయినవి. వీనిని సంగ్రహించి భారద్వాజుడు 700 అధ్యాయములతోను, గౌరశిరుడను ముని 500 అధ్యాయములతోను, వ్యాసులు 3000 అధ్యాయములుగా నర్థశాస్త్రములు రచించిరట. అవియుఁ బైవానిగతియేఁ జెందినవి. అర్థవేదము సంగ్రహ రూపముగాఁ బుస్తకాలుగువేల శ్లోకములతో రచింపఁబడినది. అందుఁ బెక్కు విషయములు విరూపింపఁబడినవి.

చతుర్దశ సహస్రాణి హ్యర్థవేదః ప్రమాణతః
 యత్రైవాష్టాదశాధ్యాయాః సంతి ప్రత్యక్ష సిద్ధదాః
 కల్పాధ్యాయో రసాధ్యాయః ప్రయోగాధ్యాయ ఏవచ
 ధాతు ధ్మానక్రియాధ్యాయో రత్నాధ్యాయ స్తదైవచ
 త్రపునీ సజయాధ్యాయో లోహాధ్యాయ స్తతఃపరమ్
 మూషామృల్లోణ తగరాధ్యాయో వాదజయ స్తతః
 హేమ సంపాదనాధ్యాయః సిద్ధాధ్యాయోఽఖిలార్థదః
 మూలికాశోధనాధ్యాయః పుటాధ్యాయో మహాత్తరః
 నాగాభ్రవంద్రికాధ్యాయో యోగాధ్యాయోఽర్థదాయకః
 కాలపాక క్రియాధ్యాయః సంఖిన్నాధ్యాయ ఏవచ
 విక్రియాకరణాధ్యాయ ఏతే సర్వార్థదాయకాః॥

అనియామకతంత్రముననున్నది. (ఇందు నాగాభ్రములఁ జంద్రికమను నది దోషము) వీనిలోఁ బెక్కు విషయము లాయుర్వేదమున రసతంత్రమునకుఁ జేర్చుకొనిరి. కావున నర్థవేదముక్షిణించి ధర్మార్థశాస్త్ర రూపములుగా సంగ్రహింపఁబడియె. రెండును నర్థ రక్షణ క్రమమే చెప్పును. అందర్థశాస్త్రమును నామముతోనే రాజనీతి ప్రధానముగాఁ జెప్పఁబడియె. శుక్ర బృహస్పతి విశాలాక్ష బాహుదంతి భీష్మోద్భవ చాణక్య ప్రభృతులు విస్తరముగా రచించిన రాజనీతి శాస్త్రములలో చాణక్యుని కౌటిలీయము మాత్రమే లభించుచున్నది. బార్హస్పత్య సూత్రములని యిదీవల ముద్రితమైనదియు, అమృతచాణక్య సూత్రములను గ్రంథమును సామాన్యములైనవి, యాధునికములని మాయఃప్రప్రాయము. శుక్ర బృహస్పతుల గ్రంథములకు శుక్రనీతి సారమనియు, బార్హస్పత్య నీతిసారమనియు జాణక్యుని కౌటిలీయమునకుఁ గామందకకృత నీతిసారమును సంగ్రహగ్రంథములు గలవు. ఇవి యన్నియు నాంధ్ర భాషలోఁ బూర్వమే తెనిగింపఁబడియున్నను, మనకు లభింపవచ్చె. 1584 క్రీ. శ. రచింపబడిన తెలుఁగు కామందకము మాత్ర మున్నది. బార్హస్పత్యము రుద్రదేవుఁడు తెనిగించెనని తోచుచున్నది. ఈ గ్రంథములలోని పద్యములు సుమారు చేయించిని గూర్చి మడికి సింగన సకలసీతినమ్మతము రచించెను. (అది ముద్రితమై యాంధ్ర పత్రికా కార్యాలయమున లభించుచున్నది) శుక్రనీతిసారము మూలము ననుసరింపక యభేచ్ఛాపక్రైకముగాఁ గలగూరగంపవలెనున్నది. బార్హస్పత్యమున

గజాశ్వాది శాస్త్రములును, ధనుర్వేదమును గలసియున్నవి. కొటిలియము కేవలము రాజసిరిని దెలుపును. ఇది పదునైదధికరణములుగా 180 అధ్యాయములలో రాజవిద్యా వినయ గృహోత్పరక్షణములును, అభ్యక్షుల విధానమును (దుర్గము, పట్టణములు, కప్పము, సుంకము కోశము శాసనము గోవులు గజాశ్వాములు భోజనశాల ముద్ర మొదలగు విషయములపై శుభికాదు లధ్యక్షులు) వ్యవహార స్వరూపమును, దత్తురిష్కారమును, రాజ్యములో నుండు సంతశ్శత్రుశోధనము, సేవకాది పరిపాలన విధి, ప్రజాసంపత్తును, దేహసంపత్తును, యానాసన సంశ్రయణ ద్వైధీభావసంధి విగ్రహ స్వరూపములును, ప్రజా పురుష సేవా మిత్ర రక్షణవ్యసనము, దండయాత్రా క్రమము, యుద్ధప్రకారము, సంఘవిధియు బలవజ్జయోపాయక్రమము, మర్గలాభోపాయము, ఇంద్రజాల మాయాక్రమములును వరుసగా వివరింపఁబడినవి. దీనివైఁ బ్రభామతియను భౌద్ధభిక్షువు చాణక్య టీకయు, శంకరాచార్యులు జయమంగళయు, మాధవమిశ్రయజ్ఞు నయచంద్రికయు, ఘట్టస్వామి ప్రతిపదపంచికయు వ్యాఖ్యానములుగా రచించిరి. వానిలో గొంతకొంత భాగములు లభించుచున్నవి. భిక్షుమాధవుల వ్యాఖ్యానములు మంచివి. ఘట్టస్వామి పీఠరచనము. అయినను దీనిని ద్రవిడులును గేరకులును దమతమ భాషలోనికి ననువదించుకొనిరి. (ఇన్ని వ్యాఖ్యలలోఁ గొటి లీయము సాంధ్రీకరింపమాకునభిలాషయుఁ జావల్కముఁ గలుగఁగా నేదో యొక రీతిగా దాని నడపుచున్నారము). ఆంధ్ర భాషలోఁ గేవలము కావ్యము మాత్రమే వృద్ధి పడచి తక్కిన వాఙ్మయంగముల సాంధ్రులు వర్ణించిరని పెక్కండ్రు తలంచుచున్నారు. ఆంధ్రులకెల్ల గీర్వాణభాషయుఁ దెనుఁగున గ్రాంథికభాషయుఁ దుల్యస్థానములైయున్నందున వస్తు నిర్వచన నిష్కృష్టికిని బహుదేశవ్యాప్తికి ననుకూలమగు సంస్కృతమును విషయ పరిశోధన ధర్మతత్త్వ నిరూపణములకు సాధకభాషగాను, హృదయమును గరఁగించు రసభావములఁ బ్రత్యక్ష పాంచాలాది కీతుల నెత్తిచూపి చవిపించుట కనుకూలమగు మాతృభాష యగు తెనుఁగును గావ్యభాషగాను మనదా రావలెంచిరి. అయినను మనుమంచిభట్టు, గోకర్ణుడు, మల్లన్న, యెల్లన్న, దాచరాజు సోమన్న, గోవిందన్న మొదలగు వారు క్రమముగా హయ గణిత భరత సంగీత శాస్త్రములును శకుంతలాపరిణయ కర్తయగు కృష్ణకవి ధనుర్విద్యా విలాసమును రచించియున్నారు. 1400 క్రీ. శకమునకుఁ బూర్వమే యథాశాస్త్ర ప్రబంధములు తెనిగింపఁబడియె. చాణక్య

సప్తతిని భద్రభూపాలుఁడు నీతిశాస్త్రముకైపః పేరను, బార్హస్పత్యమును రుద్రదేవుఁడు నీతిసారమును పేరను, శిషదేవయ్య పురుషార్థసారమనియు రచించినవిగాక నీతిభూషణము, (ఆంధ్రక్షేమేంద్రుని) ముద్రామాత్యము, నీతి తారావళి మొదలగునవియు నుండినవి.

ధనుర్వేదము - III

ధనుశ్శబ్దము వినికి రూఢమైనను ముక్తము, అముక్తము, ముక్తముక్తము, యంత్రయుక్తము-ఆసుచతుర్విధ ప్రహరణముల వర్తించుచు ధనుర్వేదము శత్రు దండ రూపమగు నమస్త ప్రయోగ సామగ్రి తత్త్వమును బ్రతిపాదించును. అది యిరువది వేల శ్లోకములతో నీశాన సంహిత యను పేరుతో శివునిచే బార్వతి కుపదేశింపఁబడియె. అందు:

వింశత్యహస్రమానస్త ధనుర్వేదోఽపి కీర్తితః
 యస్మిన్ నిగద్యతే సర్వలోకతత్త్వం వరాననే
 బలాపాదన¹కాధ్యాయః స్థానా²ధ్యాయః ప్రవర్తనమ్³
 భౌతికాపాద⁴నాధ్యాయః సందివిక్షేపణో⁵తథా
 ఆశ్రమోజ్జీవనో⁶ధ్యాయః శ్రమప్రాప్తేర్హి లక్షణమ్
 ఆయుధ గ్రహణం శిక్షాక్రమ స్తత్పరిశీలనమ్
 సన్నాహ స్థాన చలన మపసచ్చస్థితిక్రమః
 ఆశ్లేషావాంతరాలంబ హస్తాటన పటుక్రియా
 ముష్టిబంధ స్థానబంధో ధృష్టాపాదనం తథా
 సంగ్రామ విద్యా విజ్ఞానం సర్వాయుధ విలంబనమ్
 సూత్రాధ్యాయః పరీక్షాచ పాదపాయూపఘట్టనమ్
 రథాశ్వభాద్యవస్థాన లక్షణాధ్యాయ ఏవచ
 (విలుంటనం మోటనం చ భ్రమణం పరిశీలనమ్
 ఆయుర్జ్ఞానం మోహనంచ భిష్న ముల్లాసితం తథా)
 చాపాది లక్షణ జ్ఞాన మస్త్రాణాం కరణం తథా
 అస్త్ర మంత్ర పరిజ్ఞానాధ్యాయో, మదవినిర్గమః
 ఏవమాద్యా ధనుర్వేదే విద్యాః సంతి సహస్రశః.

అను నిరువది తొమ్మిది యంశములు విస్తరింపబడియె. ధనుర్వేద సూత్రములు పరశురామకృతములై శాండిల్య భాష్య వివృతములై కేరళ దేశమున లభించుచున్నవని తెలియుచున్నది. ఇది నాలుగు పాదములు గలది. ప్రథమము దీక్షాపాదము, రెండవది సంగ్రహపాదము, మూడవది సిద్ధిపాదము, నాల్గవది ప్రయోగపాదము. ధనుశ్శబ్దము సర్వప్రహరణముల వర్తించు. అది ముక్తాది చతుర్వేదకము. ముక్తమనఁగా జక్ర వజ్ర వలయ శక్తి తోమర కుంత పాషాణాదికము. అముక్తమనఁగా సంకుశ పాశ క్షురికా అసి గదా ముసల దండాదికము. ముక్తము ముక్తమనఁ జాళ వాగురా రజ్జు వలయాదికము. యంత్ర ముక్తమనఁ జావ శతఘ్నీ శల్యక మంజూషార్కవర్ణాదికము. మన శాస్త్రాన్ని సారముగా సర్వశస్త్రములలో ధనువు శ్రేష్ఠము. వింటి యంగములు బాణము అర్ధచంద్రము, శిలీముఖము, నారాచము, మోచకము మొదలగునవి. అస్త్రము మంత్రాక్షర ప్రతిలోమ పఠితమై యధిదైవతప్రేరితమై యుండును. మంత్ర దేవతా భేదముల ననుసరించి బ్రాహ్మము, ప్రాజాపత్యము, వైష్ణవము, శైవము, ఐంద్రము, వాయుము, ఆగ్నేయము, వాయుభృము, సౌమ్యము (చంద్ర దైవతకము), ఆదిత్యము, దౌర్గము (దుర్గాదైవతకము), గాణేశ్వరము (విశాయాది దైవతకము), స్కాందము, శాక్తేయము, యాక్షము, రాక్షసము, నాగము, గారుడము, గాంధర్వము, వైశాచము, ప్రైత్రము (పితృదైవతకము), పార్థివము, ఆవ్యము (జలాధి దైవతకము), తైజసము, పాచనము, సాధనము (ఈ కడపటి యైదును పంచభూతముల గ్రమముగా స్తంభింపజేయునది), సాముద్రము, పార్వతము, గాయత్రము, తైష్ఠభమానుష్ఠభము మొదలగునవి (కడపటి మూడును ఛందోదైవతకములగు మంత్రములు ప్రయోగములుగా గలవి). ఈ యాయుధశిక్ష కధికారులు క్షత్రియులును బ్రహ్మణులును తదనుయాయులును నగుదురు. రథగజతురగవదాతులే వాని కధికరణములు. ఈ సూత్రపాదమునఁ బ్రథమ పాదమున ధనుర్వేదాధ్యక్షము నకు దీక్షాభిషేకశకున మంగల్య కరణాదికము వివరింపబడియె. రెండవదియగు సంగ్రహపాదమున సకలాస్త్ర శస్త్రముల సంగ్రహ విధియు, మూడవదియగు సిద్ధిపాదమున సంగ్రహించిన యస్త్రములకుఁ బునఃపునఃపఠ్యమున మంత్ర దేవతానియమ ఉపహోమోపాసన క్రియలును విస్తరింపబడియె. మంత్రదేవత సకళ యనియు నిష్కళయనియు నిరుచెఱుంగులఁ బరుగు. అదియు చేతనా వర్తము, ఇచ్ఛావిగ్రహత్వము, యష్టబృత్యము, తుష్టిమత్త్వము, ఫలదాతృత్వము

అనునై మగుణములు గలదని పూజాహోమోపాసనాదుల సాధకులు సుజుష్టమరు. ద్విితకోపచారములచే సిద్ధుడైపరమిచ్చు ఫలదానముచే సాధకుఁ డస్త్రప్రయోగము నొనర్చుట నాల్గవపాదమున విస్తరింపఁబడియె. శస్త్ర గ్రహమునకు ధనుర్వేదమున నియమము గలదు—సామదాన భేదములచే ససాధ్యుఁడయి చుప్పిసికుఁ డగు పురుషునిగాని, బహుప్రజాసంరక్షణార్థము తత్పాతపసునాని, దేశకాలావస్థోచితముగా గర్తృకరణశక్తి కనుగుణముగా నావత్కాలమునను, సర్వదా ధర్మ రక్షణమునను దండము పిఠేయసుని శాస్త్రజ్ఞులు గ్రహించిరి.

ఈ ధనుర్వేదమున ముక్తముక్తాది చతుర్వేదములుగాక నియుద్ధమని వంచమభేదమును తరువాతి శాస్త్రజ్ఞులు గ్రహించిరి. తద్వేదము లన్నియు మల్ల యుద్ధములలోఁ బ్రయోగింపఁబడునవి. నాచన సోమనాభాదులు యుద్ధ ప్రక్రియల నుత్తరహరివంశాదుల వర్ణించుచుండు యెల్లరకు వివితమేగదా.

ధనుర్వేద దైవత స్వరూప మంత్రముల వైశంపాయనుఁడు దసనీతి ప్రకాశికలో నిట్లు వర్ణించుచున్నాఁడు.

“చతుష్పాచ్చ ధనుర్వేదో రక్తవర్ణ శ్చతుర్ముఖః
అష్టబాహు త్రిణేత్రశ్చ సాంఖ్యాయనసగోత్రవాన్
వజ్రం బద్ధో ధను శ్చక్రం దక్షిణే భుజమండలే
శతఘ్నీచ గదా హులా పట్టిసం వామబాహుషు
ప్రయోగకోటిరయుతో నిత్యాంగో మంత్రీ కంచుకః
ఉపసంహారహృదయః శస్త్రాస్త్రోభయకుండలః
అనేక పల్గదాకార భూషణః వింగళేక్షణః
జయమాలాపరివృతో వృషారూఢ స్స ఉచ్యతే.

అని స్వరూప ప్రతిపాదనానంతరము :

తన్మంత్రంచ ప్రవక్ష్యామి వై రిజాల నిక్కుంచనమ్
ఆత్మస్యైస్య స్వపక్షాణా మాత్మన శ్చాభిరక్షకమ్
ఆదౌ ప్రణవ ముచ్చార్య నమ ఇత్యక్షరే తతః
పఠేతి భగవూర్వంతు ధనుర్వేదాయదోచ్చరేత్
మాం రక్ష రక్షే త్యుచ్చార్య మమ శత్రూన్ వధేయ
భక్షయేతి ద్విచుచ్చార్య మాంఃపిస్తాహే త్యభోచ్చరేత్
అహమేవ ఋషి శ్చాస్య గాయత్రీ చ్చంద ఉచ్యతే

మహేశ్వరో దేవతాస్య వినియోగోఽరినిగ్రహే
ద్వాత్రింశద్విర్ణకమనుం పక్షసంఖ్యాసహస్రకైః
జవిత్యా సిద్ధి మాప్నోతి రిహం శ్చాత్యధితిష్ఠతి.

అని మంత్ర లక్షణము నుపదేశించెను. ముక్తాది భేదములుగాక ధనుర్వేదము మతాంతరముగా

ఆధానంచైవ సంధానం విమోక్షః సంహృతి స్తథా
ధనుర్వేద శ్చతుర్థేతి పదంతీతి వరే జగుః

అని బాణము నెత్తుటయు ఎక్కువెట్టుటయు తెగగొని యేయుటయు లక్షణి భేదము అని నాల్గు క్రియల నుద్ఘోషించు విభాగములు గలవని కొందరూహించుదురు. మఱికొందఱు శస్త్రము, ప్రతిశస్త్రము, ఆస్త్రము, పరమాస్త్రము అని చతుర్విధముగా విభజించిరి. పసిష్ఠసంహితయు, సారంగధదరుని వీరచింతామణి, కోదండచతుర్భుజము, కోదండమండనము, హరిహర చతురంగము, రాజవిజయము, వైశంపాయనుని సీతిప్రకాశకయు నివృణ్ణ మనకు లభింపఁగలవు. పరశురామ సంహిత, రాజవిలాసము, భోజుని ధనుస్సంహిత, ఈశానసంహిత, విశ్వామిత్ర సంహిత, లోహార్ణవము, లోహరత్నాకరము మొదలగునవి యుత్పన్నము లయ్యెను. సోమేశ్వరుని యథిలక్షితార్థ చింతామణిలోను, కేశది బసవేంద్రుని శివతత్త్వరత్నాకరమునను, వీరమిత్రోదయభాగ మగు లక్షణ ప్రకాశమున దైక్షణ్ణిలాసమున రాజనీతిభండమునను, అగ్నిపురాణమునను, విష్ణుధర్మోత్తరమునను, ధనుర్వేదమును గురించి విస్తరించు నధ్యాయములు గలవు. ఇవి యన్నియు మనకు లభించునవియే. శుక్రనిలిలో గజాశ్వ రాజనీతి ఖండములు గాక ధనుర్వేదము విస్తరముగాఁ జెప్పఁబడియె అందు యవతూర గంధకాది మిత్రమగు నస్త్రబాణ క్రమములు యంత్రముచ్యములు వర్ణింపఁబడియె. ఖడ్గాది నానాయథ లక్షణము లమృతముగా వివరింపఁబడియె. ఉదాహరణముగా నీచంద్రి జూడఁదగును-ఖడ్గమును బ్రశంసించుచు జమదగ్నికి శుక్రాచార్యుడు:-

అనిరేవ పదం శస్త్రం స్వహస్తే నిత్యకోఽక్షయమ్
అమోఘాకారి సదృశం సర్వశత్రుక్షయప్రదమ్
ఉత్తానేవాథ కుణ్డేవా బరేనాభిగతేఽపి వా
సంవిష్టే చోపవిష్టేచ ఖడ్గ ఏవ పరాయణమ్
సంకటేచ విషమే గిరిదుర్గే నిమ్నగర్త సికతాస్థగితేవా

కంటకద్రుమవృతేఽపిన దేశేభిష్క ఏవ శరణం జమదగ్నే
 క్షితౌ రథే వాజిని కుంజరేవా గృహే ద్రుమే నాగరకే ప్రమాదే
 సర్వత్ర సర్వస్యచ భార్గవేంద్ర పరాయణం స్యాదసిరేవ నిర్మమః
 ధను రిహ శరపాతా దేవ వై హంతి శత్రూన్
 దహతి రిపుసమూహం వాజివహ్ని ర్జ్వలేన,
 సుభట కరగతస్తు క్షిప్ర మహ్యగ్రహతే
 శమయతి రిపుసేనాం పాతయోగేన భిదః
 మతంగజస్థో రథ వాజిగోవా శరక్షయే శస్త్రగణక్షయే చ
 సమస్థితోవా విషమస్థితోవా నరోఽసినామర్దయతీహ సర్వాన్

అని సంగ్రహ శ్లోకములు పఠించెడు. గదను వర్ణించుచు, “గదాక్షయం వక్ష్యతే
 సమాహితో నిబోధ తత్ర పంచాశదంగుళాయామా శ్రేష్ఠా, చత్వారింశ దంగు
 ళాయమా మధ్యమా, త్రింశదంగుళాయామా నికృష్టా భవేదితి త్రివిధా గదా
 బుధై రుపదిష్టా, పలావాంసహస్ర ముత్తమాయా శతాన్యష్టౌ మధ్యమాయా షట్క
 తాని కనిష్ఠాయా ఇతి గదాయాః త్రివిధం గౌరవం భవతి. యస్తు బలదర్పితః
 సమర్థాగరవో దేవదేవపరాధిష్ఠితః ఏతాం గృహ్లాతి రస్య ముక్తస్యచ దోషాః సంభ
 వేయుః. తథా గదా లఘీయసీ భవతి న సా సంగ్రామే యుద్ధవిశారదైః ప్రశస్యతే.
 తస్మాత్సమా సర్వేషాం ప్రశస్తా భవతి. యా హి ప్రతిచారే ప్రహరే చారికాసుర
 సంచారమోక్షా సమేత్యభిధీయతే, త్యస్తావృతాశ్రిర్యా సుగాత్రా వ్రణరహితా
 సువిహితా ప్రియదర్శనా కర్తవ్యా, గ్రహే (పిడి) దళాంగుళాయామో దళాం
 గుల పరిణాహశ్చ త్రయాణాం పురుషాణామ్ మూలతః సుద్రవ్యాణి పద్మగర్భో
 పమా పూర్ణచంద్రోపమా వాగ్ర హమూలం చిత్రజ్ఞైశ్చిత్రితం భవతి. స్థూలాగ్రా
 విశిష్టా చతురస్రా మధ్యమా, తాలమూలాకృతి ర్నికృష్టా భవతి. తప్తకాంచన
 పదైర్వా బహుచిత్రరూపై ర్మూలమధ్యాగ్ర బంధనై ర్విచిత్రీకృతా గదా శ్రేష్ఠా
 భవతి సర్వశస్త్రేషు. సాహి క్రియావిధౌ వపుష్మత్త్వా దృలవత్త్వాచ్చ సుఖయోగా
 భవతి. నానాచిత్రై రలంకృతా సర్వేభ్యః శస్త్రైభ్య శ్చాక్షయ్యా. సాహి గదా
 శస్త్రజ్ఞైరాయుధవరే త్యభిధీయతే.

గదను గుఱించి రాజవిజయమున సంగ్రహముగాః:-

పంచాశదంగుళో దందో దలేష్వర్కాంగుళా గదా
 దళాని షోడశైవ స్యుః కలశోఽంగుళమాత్రకః

అని సంగ్రహింపఁబడియె.

శక్రసీతిలో శక్తి యను నాయుభయమునకు లక్షణ మిట్లు చెప్పబడినది :

“పశ్య జమదగ్ని శృణు యస్మాం త్వం పరిశృచ్చసి. ఉత్తమా మధ్యమా కనిష్ఠా చేతి వ్రజః శక్తయో భవతి. తాసాం పండశ్చ తుర్విధో వైణవః దారు మయోపండమయ ఆయనశ్చేరి. సుస్నిగ్ధత్వం నిర్వ్రజత్వం పూజితత్వం చేతి దండగుజ్జాః స్పృశః. రాసు వంచహస్తా ఉత్తమా, మధ్యమా ద్వివిత స్త్రీహీనా, త్రివి త స్త్రీహీనా త్వభమా భవతి. తాసాం క్షద్యయోవపుదిత లక్షణ ముభయతః ఫలద్యయభవ (ఫలమనగా ఖగ్గవులేరు) హస్తమాత్ర మతితీక్షణం కాయభేదేన సమర్థ మతిభునం తచ్చ నిశ్చిం శాకారం కార్యం సంక్షిప్త మధ్యభాగం భవతి. తచ్చ ద్వివిధం మూలయుక్తం మూలాశ్రితముయుక్తం చేతి. తచ్చ దండే వ్రత భాగాది చిత్రాన్వితం నాగదండై ర్బద్ధీయాత్. అథోత్తమాయా శ్చక్రేః ఫలాగ్రేణ శతపల వర్తితం గౌరవం భవతి. మధ్యమాయా స్త్యశీతిపలమ్. కనిష్ఠాయాః పక్షిపల మితి శక్తి లక్షణ ముక్తమ్.

ఈ యుదాహరణ ధోరణి గనుగొన్న శక్రసీతి మూలగ్రంథ మంతయుఁ బ్రాకృతముననో మాగధీ భాషనో గాఢారాషమున రచింపఁబడియుండునని తోచుచున్నది. వైపంక్తులలోని యర్థచ్ఛేదమును గమనించి మాగధికి మార్చినచో సులభముగా గాఢారాషము చెందుచున్నది. గాఢ యనఁగాఁ బ్రాకృత మాగధీ భాషలలో నార్యావృత్తమునందీని. ఇది కందపద్యమునందలి రెండవ నాల్గవ పాదములకొనలో రెండుమూడు మాత్రలు తగ్గినట్టి యొకానొక జాతి పద్యము.

గాంధర్వ వేదము - IV

ధర్మసంరక్షణ వ్యాజంబున లోభకౌటిల్యంబులె నీతిపథంబులని యువ దేశించి పితృ పుత్ర భ్రాతృ మిత్రులచుండేని విశ్వాసంబు చొనుపనీయక శత్రు భావంబు నెలకొల్పి కఠోర హృదయులం గావించు నర్థశాస్త్రంబుగాని, జుగుప్సా భాషణంబును నిత్యనన్నిపాత గ్రస్తంబున నగు నిష్కృష్టలు పంజరమును బలె దెఱచిమాపి సౌందర్యాభిమానంబులఁ జాయఁ బెట్టించి వీతరాగులం జేయు నాయుర్వేదంబుగాని, చతురుపాయములలో వందంబు పరమక్షేమకర మనియు, సకలపాతక సంక్షాళకము (“రణరంగ జయం బఖిల దోష రాశిం గడుగున్”) అనియు నేర్పి ప్రజ్ఞా దేవ ధన సర్వస్వంబు మంటను నీటను గలిపించఁజాలి మహామారి కంటెను వేయంతలు ఏకట భిక్షణ వేషంబునం

బ్రహ్మలింగం ధనుర్వేదంబుగాని, దర్శనీయం కైలాసోద్భాసంబుల సేకాంత
సుభగంబగు పరమహివుచే నవిచ్చిన్నానురాగ భావంబులంబుగ సుపదేశంబు
సెందిన పార్వతీదేవికి సుకుమార కళయై, సంకనవన సౌరభంబులకు సహచా
రంబుఁ గల్పించి దేవేంద్రు కొలువురొని మహర్షులసంపత్తు సౌలభంజికలవరి
బొమలెత్తి నిలువంజాలిన యుర్వశీ ప్రభృతులకు ముల్లోకంబుల విజయించి
తెచ్చుమచ్చుమంచునై, మురళి నినాద శుభ్రంబుగు యమునా నైకతంబునఁ
గృష్ణుని భువనమోహన రూపంబు చూచుచు నెచుమెత్తి మదనోన్మాద మదవిభ్ర
మంబుల శుకాదులనైన ప్రమోదించుచు నాకిన గోవిందానుంబునకు నీరగామ్య
తంబునునైన గాంధర్వవేదమున కీమరాగలవని యెవ్వరు పలంకుదుఁ ఇట్టి
గాంధర్వంబు సృతగీత వాద్య భేదంబుల మూఁడు తెజంగుల భరత నారదాది
బహుప్రస్థాన విస్తీర్ణమై సౌరాష్ట్ర మాళవ లాట కాశ్మీర కర్ణాటాంధ్ర మగధ
పంగోత్కల ద్రవిడ రాజులచేతనే యుపహరితంబై పరరాజ ధాటికి నిలువఁ
జాలక స్వస్థరూప విశేషంబులం వారి రాత్రి మొక్కుపథమున, నభ్యాసము
వేటొక్క త్రోవను, ఉపదేశము మణియొక్క హర్షమునను చాటుచుండఁ
బవిత్రమగు గంగా ప్రవాహంబువలె చ్చివవగా ప్రభావంబై రానురాను నిమ్మ
పదవిం ద్రొక్కుచుఁ చారాకమున నడుగంటుచున్నది. అహో భారతీ దుర్వి
లాసము. యామశాస్త్రకతంత్రము -

గాంధర్వజేదః షట్ప్రియత్నహస్రగ్రంథ సమ్మితః
యత్ర సప్తస్వరోల్పత్తి కథనం పరికీర్త్యతే
వీణాతంత్రం కలాపంత్రం రాగతంత్ర మనుత్తమమ్
మిశ్రతంత్రం తాళతంత్రం గీతికాతంత్ర మేవచ
లాసికోల్లాసికాతంత్రం మేళతంత్రం మహత్తరమ్
జాతిగ్రహలయస్థానం మాధాంగ ప్రక్రియాక్రియా
కాలజ్ఞానం వాద్య పట్టి విధిగ్నాధ్యాయ ఏవచ
తురంగరతి సారంగ సింహలీలా విబుధభవమ్
అంగహార ప్రవిక్షేపాధ్యాయ స్వంక్షోభణక్రియా
ఏవమాదీని గాంధర్వజేదే సంతి సహస్రశః.

ఆని 36000 శ్లోక పరిమితిగల యామామహేశ్వరసంహిత సూచించఁ
బడియె. (ప్రత్యమనఁగా విద్య. షష్టితంత్రమనఁగా నలువది విషయములు విశదీ
కరింపఁబడిన సాంఖ్యశాస్త్రము)

తంత్రములని చెప్పబడిన వానిలో శైవ, వైష్ణవ, పాశుపత, వైఖానస, శాక్తేయ, యామకతంత్రములు పెక్కులు గలవు. వానిలో బరస్పర మతభేదములు గలవు. తంత్రములలో సకల విద్యా ప్రశంసలు వచ్చుచుండును. గాంధర్వము శైవశాక్తేయ యామకతంత్రములలో సాధారణముగా పఠింపబడి నృత్యగీత వాద్యములలో గొన్నిటికి బ్రాముఖ్యము చూపబడును. యామకతంత్రములు చుప్పది రెండింటిలో—

ఏకోనవింశం వీణాఖ్యతంత్రం లక్షప్రమాణకమ్
నాదబ్రహ్మసందసిద్ధి ర్యేన సిద్ధృతి వై నృణామ్
నిషాదాదిస్వరోత్పత్తి ర్గీతోత్పత్తేర్ని లక్షణమ్
రాగానాం భేదకథనం రాగకాలానుకీర్తనమ్
ధ్వని ప్రభేద కథనం మిత్రామిత్రావబర్హణమ్
తాలద్రుతిలయాదీనా ముద్భవ శోచపవర్ణనమ్
చతుర్విధానాం వీణానాం లక్షణం తంత్ర (?) లక్షణమ్
కిన్నరస్వరయంత్రాది లక్షణం మేళలక్షణమ్

(కిన్నెర, స్వరమండలము లనునవి వీణలు)

షడ్గీతాది ప్రకథన ముత్పత్తి స్థాన వర్ణనమ్
ఏవమాదీని కీర్త్యంతే యస్మిన్ తంత్రే సహస్రశః.

అని పందొమ్మిదవదియగు వీణాతంత్రము లక్షగ్రంథ పరిమితమై సంగీతశాస్త్రము సంపూర్ణముగా వివరింపబడిన గ్రంథమట. తొమ్మిదవదియగు కళాసారతంత్రమున రసభావ నాట్యనాటక లక్షణ కామశాస్త్రాది విషయములు గలవందురు. పదునెనిమిదవది కుండిశ్వరతంత్రము—

అష్టాదశం లక్షమాసం కుండిశ్వరమతాహ్వయమ్
యత్రానేకవిధానాంతు విద్యానా ముపవర్ణనమ్
నానా నాటక విద్యానా మలంకారానువర్ణనమ్
సంగ్రామవిద్యా దేహశక్తివిద్యా లోకాద్భుతా మహా
సూర్యవిద్యాచ గాంధర్వవిద్యాశ్చర్యవిధాయినీ
వీణావేణుమృదంగానాం తాళనర్తనయోరపి

విద్యా సంగీతవిద్యాచ సర్వశ్రోతృమనోహరా
 చిత్రకర్మకరీ విద్యా చిత్రార్థస్య విధాయినీ
 చిత్రాభాసా లేఖనికావిద్యా దృశ్య విధాయినీ
 రసవాదకరీ విద్యా విద్యా ధాతుజయావహా
 పరకాయావేశకరీ సర్వాశ్చర్యవిధాయినీ
 నానావిధానాం గంధానా మూకర్షణవిధాయినీ
 జనయిత్రి నరాంగేషు విద్యా సంమోహకారిణీ
 ఏవమాద్యా మహావిద్యాః కళ్యంతే యత్ర కోటిశః.

అని యందు గాంధర్వ చిత్రలేఖన సూయేంద్రజాల విద్యలు గలవఁట.

ఇరుపదెనిమిదవ త్రోతాళ తంత్రమున-

“త్రోతాళ నామకం తంత్ర మష్టావింశం సలక్షకమ్
 యస్మిన్ భరతసర్వస్వం సాక్షాచ్ఛిష్యుభోగ్యతమ్
 లక్షణం తాళభేదానా మంగుళోన్మాన లక్షణమ్
 మార్గక్రియాచగణానాం కలాగ్రహలయోచ్ఛవః
 ధ్రువాది సప్తరాశానాం తద్భేదానాం చ లక్షణమ్
 వైశాల్యానాం మైశానాం వాగ్భవానాంచ లక్షణమ్
 అస్యేషాం తాళకోటినాం దేవేయానాం చ లక్షణమ్
 చచ్చర్పుటాది తాళానాం శివాగమధువాం తథా
 విధా త్రివిన్నలీలానాం యస్మిన్ తంత్రే ప్రవీర్త్యతే.

అని నాట్య తాళ విషయములు మాత్రమే లక్షగ్రంథమున వర్ణింపఁ బడెనఁట. ఈ తంత్రగ్రంథము లేవలయు మనకు లభించవయ్యె. అనుచునము చిత్ర విచిత్రములుగా సత్ప్రప్రసాదిన గ్రంథములు లభించుచున్న మనకివియెల్ల నబద్ధ పంచాంగములొని వర్ణములని తలంచుసాహసము జనింపజాలదు. శాక్తేయ తంత్రములలో నుద్దిశముహూచయదును గ్రంథమున శివపూజా ఘట్టమున వాద్యలక్షణము లానుషంగికముగా వర్ణింపఁబడియుండుట మనకు లభించుచున్నది. అందు-

ప్రథమం తాళనిలయం ద్వితీయం రుద్ధిరీ తథా
 పంచమం భేరి విజ్ఞానం షష్ఠంతు తిమిలా తథా
 సప్తమంతు హుడుక్కాచ తథాష్టమ మిడిక్కనా

నవమం దమరుకం చైవ దశమం మురవం తథా
 ఆలావణి స్తథా వాద్యం త్రయోదశ మతఃపరమ్
 చతుర్దశంచ సంప్రోక్తం జ్ఞేయం సంరావహ స్తకమ్
 పంచాదశక ముద్యంతా విద్యాఘోషపతీ తథా
 షోడశం బ్రహ్మకంకాళ మేతై రధ్యాయషోడశైః
 క్రమేణ వాద్య విజ్ఞానం విస్తరేణ వదామి తే

అని పదునాఱు వాద్య లక్షణములు పదునాఱుధ్యాయముల నివృణ్ణు లభించు చున్నవి. అవి తంత్రము నడుమ వచ్చుచున్నవి. గ్రంథకర్త యొకటికి విస్తరముగా దత్కరణ ప్రయోగ విధుల నిచ్చియున్నాడు.

జర్జరి నాఱు తెగలుగా వర్ణించి-
 ఇతి పరమ విధానం విస్తృతం జర్జరీపాం
 ప్రతి ఖలు వివిధానాం వాద్య భేదాన్ నిశమ్య
 సరపతినిలయే వా దేవగేహే మనుష్యే
 సురముని హితవాద్యం విశ్రుతో మంగలోఽయమ్.

అని నారద మతానుసారమని ముగింపఁబడియె. ఇట్లే తంత్రములు లేకుండెనని చెప్పట సాహసము. గాంధర్వ విద్యలోఁ బ్రస్థానములు పెక్కులు గలవు.

“సదాచిన్య శివయోః గౌర్యా మతం వాసుకేః వాగ్దేవ్యా అపి నారదస్యచ మునేః కుంభోద్భవవ్యానయోః శిష్యాణాం భరతస్య”

అని నందీశ్వర ఉమామహేశ్వర వాసుకి సరస్వతీ నారదాగ్రస్య వ్యాస మతములు గలవని శారదా తనయుఁడు పేర్కొనియె. ప్రస్థాన భేదములుగా- నందీశ్వర దుర్గా యాష్టిక దత్తలి నారద భరత మతము లాఱును మనకుఁ గొంత తెలియుచున్నవి. నందీశ్వరసంహిత శిఖర సంవత్సరములకుఁ బూర్వము తంజావూరి రఘునాథుని పఱకు లభించియుండె, నేఁడు గానరాదు. దానిలోని సారమగు (ఐమావతము) భరత నారదాచి మతములకు విలక్షణముగా నున్నది. ఆ రఘునాథుఁడు సంగీత సుధలో-

సమీక్ష్య నందీశ్వర సంహితాం తా మాలోక్య శాస్త్రం భరతప్రణీతమ్
 గ్రంథం బృహదేశ్వభిధృ మతంగ మునిప్రణీతం నివృణంవిలోక్య
 విచార్యతాం యాష్టిక సంహితాంచ జ్ఞాత్వాంజనానందన సంహితాంచ

ఉమావతే రాధునికన్య తంత్ర ముద్వీక్ష్య నందీశమతానుసారి
సంగీతసారం సమవేక్ష్య విద్యారణ్యభిర్యచరణప్రజీతమ్
నిశమ్య సంగీతక చంద్రికాభ్యాం కృతించ భట్టాదు మధవస్య
శ్రీశార్ద దేవేన కృతంచ సప్తాద్యాయా తథా లక్ష విరోధిలక్ష్యామ్

(సప్తాద్యాయాతి సంగీత రత్నాకరః)

ఏనాం స్పృటికర్తు మిహ ప్రవృత్తౌ తౌ బ్రాహ్మణౌ కేశవకల్లినాథౌ
టీకాద్వయేనాపి కృతా న తాభ్యా మలోడితాః స్పష్ట వదార్థభేదాః.

అని నందీశమతమున కుమావతి (1850 క్రీ.శ.) రచితమున నౌమా
వతము సంగ్రహరూపమని యేర్పడును. ఇది 40 అధ్యాయములతో నతి
సంగ్రహ విషయకముగా లభించుచున్నది. వైశుధ్యలో బేర్కొన్న మతంగుడు
బృహద్దేయను నన్బుత గ్రంథమును రచించెను. దానిలో 6 పరిచ్ఛేదములుగా
3500 గ్రంథము గల భాగము మాత్రమే యనంతశయనమున లభించుచున్నది.
అందు స్వరోత్పత్తి ప్రసక్తిపముల నిర్ణయము మాత్రము కలదు. శిష్ట భాగము
లభించునేని లోకమునకుఁ జాలమేలగు. మతంగుడు ప్రాయశః భరతమతాను
సారి. యాష్టికమతసారము 200 శ్లోకములలోఁ గానవచ్చుచున్నది. నారద
మతమునను నారదశిష్యుని సామవేద శిక్షగలదు. నారదసంహిత మాకు
లభించినది కాదు. బృహన్నారదీయ పురాణమునను నారదోపనిషత్తునను నారద
మత సారమీబడియె. సంగీతమకరందము నారదప్రోక్తముగా ముద్రింపఁ
బడినది. దానిని నారదమత సారముగా నెవ్వఁడో తన్నామమునే రచించి
యుంచును. ఏలయనఁగా గీతదోషములు వివరించుచు “మహామహేశ్వరేణోక్తః
సదోషో గాయకాధమః” (IV పాదము-39 శ్లో) అని మహామహేశ్వరాచార్యాభి
నవగుప్తు (1000 క్రీ.శ.) దద్గ్రంథకర్త స్మరించుచున్నాడు. ఈ గీత దోష
ములు చక్కఁగా వివరించిన వారు భోజాభినవగుప్తులేయని శారదా
తనయుఁడు-

ముదిరం చ ద్రుతంచైవ దోషాః సవైవ గీతిజాః
ఈదృక్స్వరూపం భోజాద్యైః స్వప్రబంధేషు వర్ణితమ్
భట్టాభినవగుప్తార్కపాదై రేత త్రృదర్శితమ్
మయాపి శారదీయహక్యే ప్రబంధే సుష్ఠ దర్శితమ్.

అని చెప్పెను. నారదరిక్షకు సాచార్య భువంకరుఁడు సుందరమైన వ్యాఖ్య రచించె. ఈ రెండును దన్వతమును జక్ష్మాగా నెఱుఁగుటకు మనకు లభించుచున్నవి. రాగసాగరమును పేర దత్తలి నారద సంవాదరూపముగా నొక గ్రంథము కలదు. అది సుమారు 311 సంవత్సరముల నాటిపనియు, దన్వతముల వ్యక్తీకరింపఁ బుస్తాచుప్థము చాలదనియు మాయబ్రహ్మయము.

సంగీతరత్నాకరకారుఁడు భరతమతమును సాధారణముగా నవలంబించియు దుర్గా దత్తలి మతములును గొంత గ్రహించె. గీత విభాగమున “శుద్ధాచ ణిన్నాచ తతైవ గౌపీస్యా ద్వేసర స్తత్ర భవే చ్చతుర్థి సాధారణీ పంచమికాతు గీతి ర్దుర్గామతశ్చైవిరి పంచ భోక్తా.

అశ్రుత్వ దుర్గామతమేవ సమ్యక్తాః శార్ఙ్గదేవేనతు పంచభోక్తాః

త్రిప్రస్తురా యాష్టిత సంమతాః స్వః భావై వ శార్దూలమతేతు గీతిః

అని రఘునాథుఁడు వివిధ మతములు చెప్పి శార్ఙ్గదేవుఁడు దుర్గామతమును గ్రహించెనని తన దశధావిభాగమును నెలకొల్పెను. శార్దూలమతమనఁగాఁ గోహళీయమతమును నామము. కోహళుఁడును శార్దూలమునియు సంవాదము నలిపినట్లై కోహళీయము నవచుచున్నది.

పై మతములలో నెల్లఁ గాలరీక్షకు నిలిచి విద్వాంసులు చేయాడినది భరత ప్రస్థానమే. బ్రహ్మవలన భరతుఁడెఱింగి గాంధర్వమంతయు నృత్యగీత వాద్య విభాగముగా రెండు గ్రంథముల వ్యావళసహస్ర గ్రంథముగాఁ బెద్ద చొక్కటియు పట్టుహస్తీయను చిన్న చొక్కటియు రచించె. అందు పెద్దది యిప్పడు కానరాదు. శారదా తనయుడు—

“నాట్యవేదాచ్చ భరతాః సారముష్ఠ్యత్య సర్వతః

సంగ్రహం సంప్రయోగార్థం మనునా ప్రార్థితం వృధుః

ఏకం ద్వావళ సాహస్రైః శ్లోకై రేకం తదర్థతః

షష్ఠిః స్తోకసహస్రై ర్మో నాట్యవేదస్య సంభవః

భరతై ర్నామత ప్రేషాం ప్రఖ్యాతో భరతాహ్వాయః”

అని రెండు విభగ్రంథముల నుపయోగించెను. శారదాతనయుఁడు శ్రీ. శ. 1150 లో నుండినవాడు. శ్రీ. శ. 1200 కాలమున నుండిన బహు

రూప మిశ్రుఁడు తన దశరూప వ్యాఖ్యతో - అంశావతారమును సంధి స్వరూపమును వర్ణించుచు -

“సమాప్తమాన ఏకస్మి స్సంకేతస్యార్థత్వ సూచనమ్
సమాప్తతేహి నాప్యశ్చై నై నై రంకాపతార ఇప్యతే”

ఇతి ద్వాదశసహస్రీకారః యథా మాళవికాగ్నిమిత్రే ప్రభూంశావసానే” అని యుదాహరించినందున 1200 క్రీస్తుశకము పాత పృథ్ధ భరతము పతనములలో నుండెనని తోచుచున్నది. భరతశిష్యుఁడు కోహళుఁడు భరతుని గ్రంథమున స్థూలముగాఁ జెప్పఁబడిన సమకాలింశములఁ జెంచి యవాంతర భేదనహాస్రములు గల్పించి పదుమూఁడు విషయంబులఁ జెద్ద గ్రంథము రచించెనని వ్యాఖ్యాతలు చెప్పుచున్నారు. నుమారు 200 సంవత్సరముల పూర్వము కోహళియును సంపూర్ణముగా లభించుచుండె. మనకంఠ దాశాభ్యాసము మాత్రమే చిక్కినది. భరత కోహళమతము లల్ప భేదములు గలవై నను నేక ప్రస్థాన సమ్మతములు. ప్రాచీనుఁడు సభకుట్టుకాచార్యుఁడు నాట్యశాస్త్రము రచించెనఁడఁడు. అది యుత్పన్నమయ్యె. బహుశూప మిశ్రుఁడు తోటకమను రూపక విశేషమును నాటకములో సంతర్భూతమని “తథా తోట కస్యాపి సభకుట్టాదిభిర్నాటకాంతర్భావేనై న లక్షణము క్రమ్, విద్యమానుషసంయోగ స్తోటకం నాటకానుగమ్ ఇతి సభకుట్టుః” అని యుదాహరించె. ఈ విషయముననే ప్రశంసించుచు శారదాతనయుఁడు “దివ్యమానుష సంయోగో యత్రాంకై రవిదూషకైః తదేవతోటకంభేదో నాటక స్థ్యేతి హర్షవాన్” అని హర్షుని మతము పేర్కొనుటచే హర్ష సభకుట్టు లొక్కరాయని సందియము కలుగవచ్చును. బ్రహ్మమతమని భరత ప్రస్థానము కంటె ప్రాచీనమైనది యొకటి కలదు. వరరుచికాలమునకు బ్రహ్మమతమేముఖ్యము. భరతుఁడును బ్రహ్మమతము నుదాహరించె.

భరత మతంబె యడుగంటక నిలిచియున్నందునఁ దస్మతావలంబకము లగు గ్రంథములలో గొన్నిటి విచారితము. భారతీయమునకు రాహుళకుఁడను బౌద్ధుడు (200 క్రీ. శ. 400?) భిన్నవృత్త శాతికమగు కారికారూపముగ నొకవృత్తియు, శ్రీహర్షదేవుఁడు (క్రీ. శ. 400?) ఆర్యాప్రాయముగ నొక కారికయు, భట్ట లొల్లటఁడును (650 క్రీ. శ.) మయూరుని పుత్రుఁడగు శంకుకుఁడును (670 క్రీ. శ.) కాంచీపతి మహేంద్ర విక్రముని యాస్థానకవి

రత్నము దుర్రటాచార్యుడును (621 క్రీ. శ.) ఉర్బుటూరుడును (800) ఘంటా
కుడును (?) హృదయదర్పణమునువేర భట్టనాయకుండును (929 క్రీ. శ.)
ప్రౌఢవ్యాఖ్యలు రచించిరి. ఇవియన్నియుఁ జాల భాగము నశించినవి. అభినవ
గుప్త (100 క్రీ.శ.) వ్యాసదేవ (1020) భాష్యములు మాత్రమే పూర్ణముగా
లభించుచున్నవి. భరతుని నాట్య శాస్త్రము సర్వసంభముగా నాబాలగోపాల
మర్థమగుచున్నట్లు తోచినను లభించిన వ్యాఖ్యలతోఁ జదివినప్పుడు మాత్రమది
సుదృఢాహృదమనియుఁ గేవల సంప్రదాయ విద్యమాన బహు ఘట్టకం బనియు,
దచ్చాస్త్రజ్ఞులకు సైతము స్ఫురింపకమానదు. భారతీయమునఁ గ్రమముగా
నాటక రంగస్థల నిర్మాణ క్రమము కరణాంగహార నిరూపణము రసభావ
స్వరూపము చతుర్విధాభినయ లక్షణము భందోధాషాలంకార రామచీయకము
దశరూపకవిధానము భారత్యాది వృత్తిసంధ్యంగతత్త్వము వేషరచనయు పాత్ర
పరస్పరోపచార క్రకారము గీతకాళ ద్రువాసంమేళన విధియుఁ జక్కఁగా వివ
రింపఁజూపియె. కోహనుడు వీనిలో నొక్కొక్కటియుఁ బెంచి యవాంతర భేద
ములఁ గూర్చి విస్తరించె. నందికేశ్వరుండు వివాహ పట్టాభిషేక దేవతోత్స
వాదుల మంగల్యమగు నృత్యసరణి విస్తరించి భిన్నప్రస్థానకముగా భిన్న పరి
భాషా బంధురంబుగ రచియించె. ఉదాహరణముగా నంది చెప్పిన ప్రేంభణము
పేరణి కుండలి జక్కిణి శ్యామల చందరిక మొదలగు పదియు భారతీయ
మునఁ గానరావు. ఇవియన్నియు నధునాతన ఫక్కికోద్భూతములని మాయభి
ప్రాయము.

“కుండలీ భోగవర్జాంతు కల్పితా మాందకర్ణినా
ఆయోధ్యాయాం కృతాపూర్వం పేరణి ర్వాసుమానునా
ఘోర్వరీ ద్వారవర్జాంతు కల్పితా బాణకన్యయా
కాళికాయాః కృతే జాతా మతంగేనైవ జక్కిణీ”

ఇచ్చాది లక్షణోత్పత్తియుఁ, జిందును గురించి (చిందులు ద్రొమ్మకుట
యని మాండవభాషా జాతీయము)-

“మృదంగః కరటా కాంస్య కాకకాహళ వాదకైః
వాదనూరేభః వాద్యేభః ప్రతిప్రహరణాదిభు
ద్రవాణాభరతైః శ్లఙ్ఘ తప్తమాతి త్రెపుంత్రకాః
శీతైః తర్పరా శక్తా నరా నారీజనోఽథవా

శ్రేణీభూతాః ప్రమోదేన గాయంత శృంద్రశేఖరమ్
అంశై ర్యథోచితైః పాదై ర్ద్రాస్యాంగై ర్గతినయంతైః
అన్యోన్యాభిముఖీభూయ ద్విధాభూతాః కదాచన
కదాచి నృండలీభూతా యుక్తిభి ర్బహుభంగిభిః
శివోత్సవేషు కర్తవ్యం నృతమేత చ్చివప్రియమ్
కరతాశయుతోపేతై ర్వాద్యై ర్వక్త్రభవైః సహ
పాదై ర్లలితలాస్యాంగై శ్చారిభిర్గతిభి న్నథా
గీతాభిసంసౌపేతైర్విపదై శ్చిందుసంజ్ఞకైః”

“చిందు నృతమితి ప్రోక్తమిదం ద్రవిడవల్లభైః” అన్నట్లు వై లక్షణము
చెదరకుండ నాడును నేడును వాంఛ్యకవాచకమగు పయణిమల మీదఁ
గుమారస్వామి యెదుట నాచిపాడిన భక్తజనులకు శివసాయజ్యము ముహూర్త
మాత్రమేని యీ జాలిన యీ నృత విశేషమును “కళ్యాణకటకే పూర్వం
భూత మాత్మమహోత్సవే-

“సోమేశః కాతుకిం కాంచి ద్భిల్లివేష ముపేయుషీమ్
న త్యంతీ మథ గాయంతీం స్వయం ప్రవేష్య మనోహరమ్
| తో నిర్మితవాం శ్చిత్రం గొండిలీవిధ మద్భుతమ్
తో భిల్లి మహారాష్ట్రై ర్గొండిలీ త్యుచీయతే”

అనునట్లు చాళుక్య సోమేశ్వరుడు (1129 క్రీ. శ.) కల్పించెనన్న
గొండ్లి (కుండలీ భేదము) నృతమును మొదలుగా సవాంతర భేదములు నంది
పరిగ్రహించి వెలయించెనని యూహింపఁదగియున్నది. ఆంధ్రరాజుల సభ
లలో నీనవీన ప్రస్తానమే యెక్కువ యాచరింపఁబడియెననుటకుఁ దత్పారి
భాషికపదములు వాడుక భాషలో నోట మెదగుచుండుటయే సాక్ష్యము.
వాగడము-

విశాచవానరాదీనాం వేషచేష్టానుకారకమ్
వికృతై రాననోష్ఠాక్షికుక్షివాక్చరణాదిభిః
వితాళం వికృతం నృతం హస్తకృచ్చికటం విమః
తైశ్చి ద్వాగడ మిత్కుక్తం హాసకానాం ప్రసేద్ధితః”

అని వికృతచేష్టానుచకమగు శబ్దమును, పాట, కోలాటము,
(వీరరసవర్ణనము) గొండ్లి, చిందులు మొదలుగు పదములు కావ్యములలో
సాధారణములయ్యె.

“సర్వసహకారం చేరణము నూహ”

“ఉజ్జ్వలం లూగెను నుదయాస్తగిరులచే నాకాశలక్ష్మి కోలాట మాద”

“కమలసంభవుడు పెక్కునమొనర్చ” అని సోముడును;

“ఎక సక్త్యముగ నాచు నేతైన నొకమాట పాడు సౌయ్యన పాట పాట”

“ఉజ్జ్వల చప్పళ్లకును బిల్వం దొరులమోత” (జక్తివీలక్షకము)

“గొండ్లి యాపించుచున్నాడు గొరిగ చుచు”

“మత్తల్లి మహా నృత్యము” అని శ్రీ నాథుడును మొదలుగా నెల్లరు గ్రహించిరి.

ఇట్లు గీత నృత్య తాళముల మూడును నవనవోన్మేష ప్రతిభా విలాసము నకు భారతీయ మందక పోవుటచే విచిత్ర తాళ వరందరులును మూటి సమ్మేళనమునఁ బ్రబంధ విశేషములును లెక్కలేక జన్మించినవి. కావున భారతీయము కేవలము జ్ఞానాభివృద్ధికే గాని ప్రళయ శిక్ష కుపయోగించదని తోచుచున్నది. అధిపతుగ నున్న వ్యాఖ్యతో రసదాదాభ్యాస వివరణము మహాప్రౌఢమై విద్య దాహరణమైయున్నది. దానినే యలంకారికులెల్ల సాధారణముగాఁ గొని తమతమ బుద్ధివై చిత్రిని ప్రకటించిరి. భారతీయామృత సరస్సు నుండి తీసిన పిల్లకాలువల నిండుక పరిగణితము.

గీతసమంధమున నాగార్జునుని గ్రంథభాగము ప్రాచీనమైనది (క్రీ.శ. 100) లభించుచున్నది. క్రీ. 1000కి పరువది గ్రంథములలో నభినవ గుప్తని ధరత వ్యాఖ్య నిరూపమానమై యవిప్రౌఢమై బహుప్రస్థాన పరీక్ష కంటై యున్నది. అతని నాట్యలోచనము లభించినది కాదు. త్రిలోచనుని నాట్య లోచన భాగము దొరకును. పార్థవిజయమును సమృత నాటకము రచించిన త్రిలోచనుడే దీని రచియించియుండిన నిది రాజకేళియనను (1000 క్రీ. శ.) బూర్వ గ్రంథమగును. ఇది వృత్తమునే ప్రతిపాదించుచున్నది. క్రీ. శ. 1120 లో దాశ్చార్య సోమేశ్వరభండార్యునిచేతామణిలో నృత్యవాద్య ప్రబంధ లక్షణములు విస్తరించి నుభవపుగా విరచించె. 1210 ప్రాంతములఁ ద్రివిధ గాంధర్వముఁ బ్రతిపాదించగల సంగీతరత్నాకరమును శార్వదేవుడు రచియించె. ఇతడు కర్ణాట రాజగు సింగుని సభలో గాయకరత్నము. దీనిపై సంగీత తాస్త్రభాష్యము నల్ప వ్యాఖ్యయు, గల్ల నాథుని ప్రౌఢ వ్యాఖ్యయుఁ గలవు.

1160 ప్రాంతములఁ గాకతీయ రుద్రదేవుని సభాంశకారమును పీఠభట్టబడేశీకుఁడు నాట్యశేఖరము రచించెనట. అది యుప్పుడు గానరాదు. నాట్యసంగీత గ్రంథ కారులలోఁ బెక్కిండు సన్న్యాసులు శైవాచార్యులు అష్టలిత బ్రహ్మచారులు శాక్తేయులు నగుట విచిత్రముగా నున్నది. క్రీ. శ. 1236 ఆనంద చక్రమునం గాకతీయ గణపతి దేవుని గజసైన్యాధిపతియై బాచమండలియు నగు జాయ సేనాపతి నృత్తరత్నావళియని యెనిమిది పరిచ్ఛేదముం మార్గ దేశీరీతుల రెంటును నృత్త లక్షణము పూర్ణముగా రచించె. ఇది లభించుచున్నది. 1300 కాలమునఁ బార్శ్వదేవుఁడు జై నకర్ణాటకవి సంగీతసమయసారమున గీత స్కంధమునే మార్గదేశీరుల వివరించెను. ఇతఁడు భోజ సోమేశ్వరాయలఁ జాల ననుసరించె. 1230 కాలమున భట్టాశ రాజును ప్రతాప చక్రవర్తి జగదేక మల్లునిచే సంగీతచూడామణి నృత్త గీతాధ్యాయములు పుష్కలముగాను, చావ్య లక్షణము స్థూనముగాను రచింపఁ బడియె. 1200 (?) కాలమున మగధేయఁ డగు కుంభకర్ణ నరేంద్రుఁ డద్భుతముగా సంగీతరాజును పేరఁ ద్రివిధ గాంధర్వమున నన్నిమతములఁ గ్రోడీకరించి 17000 గ్రంథముగాఁ గూర్చెను. అందు 12000 మాత్రము లభించును. కాని నృత్యాధ్యాయము గానరాదు. 1220 (?) కాలమునఁ జాపక్య హరిహరాయఁడు సంగీతసూత్రాకరమును శ్రీరంగ మున నాడు వేశ్యల కొఱకు రచియించిన గీతనృత్యాత్మక లఘు గ్రంథము దొరకును 1340 (?) కాలమున నష్టావధాన విధ్యాతుఁడగు సోమనార్యుఁడను నాంధ్రుఁడు నాట్యచూడామణియనుపేర గీతనృత్తముల సమీపప్రస్థానకముగా విరచించె. ఇతఁడే నాచన సోమఁదాయని సందియము గలుగుచున్నది. 1360 ప్రాంతమున విద్యారణ్యులు సంగీతసారము రచించిరి. అది ప్రాచీన గ్రంథ ములలోని దోషములను విరోధములను బరిహరించి విలక్షణముగా రచియింపఁ బడియుండునని తెలియుచున్నది.

“నిరూపితా లక్షణతో విదేచ్ఛ రాగా శ్చతుఃషష్ఠ్యధికం శతే ద్వై
కర్ణాటసింహాసుర భాగ్య విద్యారణ్యాధిప శ్రీచరణాగ్రతిభ్యః”

—సంగీతసూచ

మాకు లభించిన సంగీతసారము లఘువిషయకమై పై లక్షణమందుఁ గానరాకున్నందున విద్యారణ్యుల నిబంధమింకను వెదకవలసియే యున్నది. 1420 కాలమున దేవబభట్టును విద్యానగరాస్థాన పండితుఁడు సంగీతముక్తావళి

యని నృత్యగీతలక్షణముల సామాన్యరూపముగా రచించె. ఆ కాలముననే శ్రీనాథ వాసుదేవస్థామలకుఁ జేయుఁతయై రసిక సార్వభౌముఁడగు పెద్దకోమటి వేమన సంగీతచింతామణి యను నృత్యగీత లక్షణ గ్రంథము రచించె. అది యిప్పుడు ననంతశయనమున లభించుచున్నది. ఈ కాలముననే రేచెర్లవంశమణి యగు సింగయ్య మాధవేంద్రుని శఖాలంకారముగు నాంధ్రకవి గౌరన లక్షణ దీపికయను పేర సంగీతభాగమును జిత్రవిషయకముగాఁ గూర్చినది కలదు. 1850 (?) కాలమున దామరాజు సోమన భారతీయమంతయుఁ దెనిగించినట్లు కానవచ్చుఁ గాని యది సంపూర్ణముగా లభింపవచ్చు. 1500 (?) ప్రాంతమునఁ గర్ణాట సంగీతమునకు భిన్నప్రస్థానముగా నాసిక ప్రాంతవాసియగు స్వరరీతి వితలుఁడు నర్తకనిర్ణయమని నృత్యగీతాధ్యాయముల రమణీయముగాఁ గూర్చ నొత్తరీయులు దానిఁ జేయుఁతగాఁ గొనిరి. వీజావాచనమున కుపకారిగాఁ గర్ణాట రామరాయల యాస్థాన భూషణమగు రామామాత్యుఁడు స్వరమేళకానిధియని సంగీత లక్షణమే చక్కఁగా వివరించె. మేళ విషయమున దోష పరిపూరితమని గ్రహించి దీనిని తంజావూర రఘునాథుని కిచ్చుఁడగు వేంకటమలియను మీమాంసకుఁడు తన చతుర్థంధిప్రకాశికలోఁ గఠోరముగాఁ దిట్టినను రామా మాత్యుని మేళలక్షణమే నిర్దిష్టమని సంప్రదాయజ్ఞులు చెప్పదురు. 1600 కాలమున నహోబిల్లుఁడు సంగీతపారిజాతమునుపేర నిర్ణయముగ గీతభాగమును లఘు రూపమున వివరించె. ఇతఁడు రామామాత్యుని మేళలక్షణములను సమర్థించు చుండును.

1620 ప్రాంతమున “సుజ్ఞానజనకుం”డను విరుదము వహించిన తంజావూరి రఘునాథరాజు నాశ్రయించి తత్సభలో సంగీత సాహిత్యముల సామరస్యముఁ జూపి యచ్చరల కేవల గాంధర్వ కౌశలముఁ బరిహసింపఁ జాలు మధురవాణి, రామభద్రాంబ, రంగాజి మొదలగు భోగినీజనుల పుట్టు మైలను గడిచివైచి వారికిఁ గీర్తి సౌరభముఁ దేజాలిన గాంధర్వ విద్యాధి దేవత చోళ దేశమును నిజమీకముగాఁ జేసికొని త్యాగరాజులు యపూర్వగీత గమకములకు ననువాదినీ యంత్రముల సైరము స్ఫురిత కంపితములఁ జేరింపఁ జాలెననుట యచ్చెరువు కాదు. అట్టి రఘునాథుఁడు రచించిన సంగీతసమీపము నిరుపమాన గ్రంథముతో నాధ్యాత్మములు మాత్రమే స్వరప్రసరిరాగ ప్రబంధ లక్షణములు గలవి లభించుచున్నవి. నృత్యతాళాధ్యాయములు లభింపవచ్చు.

శాస్త్రలక్షణ రహస్యములు తెలియఁగోరు వారు దీని జయవకమానరు. ఇంచుబిన్న ప్రస్థానముల మతవిశేషములును వివరింపఁబడియె. లక్ష్య లక్షణ విరోధములఁ దీర్చి శృంగార స్వరూపము నొక్కమాట పరిగ్రహించుచును. 1640 లో నితని రిప్పులతో నొక్కడగు మహా మీమాంసకుడని కీర్తి గన్న వేంకటమఖి తన చతుర్థంబిద్రకావరలో పీఠాంక్షణమును శ్రుతి స్వరూప రాగస్వరమేళ నము సూతన ఖక్కిగా విశదీకరించె. రఘునాథ వేంకటమఖి లిరువురు క్రొత్త వీణల సృష్టించి వాడుకతోనికిఁ దెచ్చిరి.

ఓద్రదేశపు రాజులు శాస్త్ర సాహిత్యములందేకాక సంగీతమునను గ్రంథ రచన పోషించిరి. భట్టచుభంకరుని నారదఁజ్ఞాభ్యాభ్యయు, నతని సంగీత దామోదరమును, (పల్లాకిమిడి) గజపతి నారాయణ దేవుని సంగీతనారాయణ మును, కలాంతురనిబంధమును, సంగీతసరణియు మొదలగునవి యోధ్రుల భారతీసేవను బ్రకటించుచున్నవి. ఇవియన్నియు నేకప్రస్థానగాములై చాల లోతునకు దిగక సాహస్యముగా గాంధర్వ ప్రక్రియ నెత్తి చెప్పఁజాలు.

ఈ శాస్త్రావతారక్రమము నించుక యవధరించి చూచిన మొదట సౌరాష్ట్రమున జనించి కర్ణాట చామక్య రాజుల చల్లఁ జూపులఁ బెరిగి యాంధ్ర రాజులగు కాకతీయ రెడ్డి విద్యానగర తఃశాస్త్రీ రాజుల కరావలంబమున సౌభాగ్యము వహించి వాదన గర్భితములగు క్షేత్రయవదాసులకు విచిత్ర వైఖరిం గూర్చు సంధ్రభాషతోననే యేకసభీత్వముగన్న గాంధర్వ విద్య యాంధ్రుల గర్వాహనములఁ బురికొల్పుననుట యేని యవసరము. ఇట్టి దివ్య విద్యను గూర్చి యాకాశ విమానగామి భూమండలము మీది వైనునువుఁ జూపించినట్లు శాస్త్రగహనంబుఁ జొరక వాదజ్వరము సోకెనేని ముకుట భంగమగునేమోయని వెఱచుచుఁ బత్రికలో స్థలము సంకోచమయ్యెనని మిష చూపి మాయజ్ఞానమును గప్పిపుచ్చుకొనుటకు మమ్ము విజ్ఞులు క్షమింతురు గాక.

ఈ యుపవేదముల నాలుగింటికి నాలుగంగవేదములు పిల్లలు గలవు.

“ఆయుఃశిల్పం జ్యోతిషాభ్యో ధాతుద్యోతను వై క్రమాత్”

అందు శిల్ప ధాతుద్యోతముల గురించి మత భేదములును గ్రంథనామ ములును స్థలాంతరమున వివరించెదము.

10. ప్రకీర్ణవిషయములు-1

మల్లినాథుడు

ఇతనిగురించి బ్రహ్మశ్రీ జేహారి ప్రధాకరశాస్త్రునివారు ఆంధ్ర పత్రిక యుగాది సంచికలో విస్తరించి వ్రాసియుండుట యెల్లరకు విశిష్టము. ఇతని కాలనిష్ఠయము సమష్టిండుట కనుకొందుగ నితని గ్రంథమొకటి యిటీవల లభించెను. “వైశ్యవంశనుధార్ణవ” మను నొక నిఘంఠన నితడు రచించి, యిందుఁ గోచుండును పరిశ్రేష్ఠశ్రేష్ఠప్రయోగచిత్తమును దెలిపి పరిగ్రహితి వారల ధర్మమగునో కాదో యను సంశయ శాస్త్ర రీతిగా బరిష్కరించి యున్నాఁడు.

కర్ణాటరాజగు వీరప్రసాద ప్రౌఢదేవరాయలు మల్లినాథుని నిలువఁగొని కాంచీపురమునుండి తత్తత్తవైశ్యమహానరకానందును దెప్పించి, వైయంశములను బరిష్కరింపమని ప్రార్థింపఁగా మల్లినాథుఁడా గ్రంథమును సమరిష్కారముగా రచించెను. ఈ ప్రౌఢదేవరాయఁడు పిరూపాథుఁడగు నామాంతరముగల మహానందితుఁడు. హరిహరరాయల పుత్రుఁడు. మల్లినాథుఁడు రసార్థవనుధా కరమును దన వ్యాఖ్యలతో నుదాహరించి యున్నందున చక్కర్తయగు సింగ భూపతి 1400 క్రీ. శకమునకుఁ బాఠ్యుఁడని యెఱుఁగవలయును. మల్లినాథుఁ డాగ్రంథముతో-

“ప్రారి ప్పితన్య గ్రంథన్య నిష్కర్త్యాహసమాప్తమ్
లక్ష్మీనారాయణ స్కాంధికంజన్మయ మహం భజే” ఇతి
మంగళంవిధాయ వాణిజ్యదైత్యమో ద్వివనమానయో
ద్వివాచకాంత్యం కాంచీపుర నానోత్తరప్రకారేణ వైశ్య
శబ్దాభిధేయ నాగరవైశ్య నగరేష్వర దేవతాహాసకత్వం
త్యజీయహాసకత్వం కాంచీపురకానరే యన్య ప్రపరతే తన్య
భవతు నేరరస్మిరి శ్రీమద్రాజాధిరాజ రాజదరమేష్వర
శ్రీవీరప్రసాద ప్రౌఢదేవ మహారాయేణ విష్ణాపికమ్, అజ్ఞాప
నానంతరం తద్వాసన మాసీని పృథ్వీ, వృష్ణ్యా తేనైవ
విద్యానగర భర్యానగరప్రకారోఽయమ్ యస్తు వైశ్య.....

అని తనకొకముఖకే తాను వ్యాఖ్యచేయుచుఁ బ్రారంభమున నవతారికఁ గూర్చియున్నందున నితని కాల నిర్ణయము కొంతవరకు స్పష్టమగును. గద్యముతో—

ఇతిపదవాక్య ప్రమాణ పారాపార పారీణ మహాహాఘాయ కొలచర్ణ ముక్తాభసూరి పిరచితే వైశ్యనంశనుభావే నృతిపురాణేహస నై యమికాపి ప్రసిద్ధ వైశ్య వాణిజ్య వణిజ్జాగ రోరుజ వైశ్యరత్న కాంక్షిస్థలవాసనోదాహరణోపరచిత వివృణ్ణనహృదయానందరమలే చతుర్వర్ణనిర్ణయో నామ దశమోఽధ్యాయః

అని కడవఁగలను. దీనిలో ధర్మపురాణమును నాంధ్ర ద్విపదకావ్యము నుండియుఁ గొన్ని ప్రయోగముల శాస్త్రాచారములను నిర్ధారించుటకుఁ గొన్ని పంక్తులుదాహరించఁబడినవి.

సర్వజ్ఞ సింగభూపతి

రేవెర్ల వంశస్థులలో నితఁ డెన్నవపురుషుడో, యితఁ డేకాలమునం దుండెనో యన్నవిషయమింక స్పష్టముగాఁ జేలిగపికాదు. బ్రహ్మశ్రీ చిలుసూరి వీరభద్రరావుగారు, బ్ర॥ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారును గొంత యభిప్రాయ భేదములను జూపిరి. కవుల చరిత్రకారుల యూహలన్నియు నిరాధారములై పూర్వపక్షితములై సందున నిలిచిరి వారి యాధారములఁ జూపించువారల కుపోద్బలముగా నీతింపియంశముల నుదాహరించెదను. రసార్థవసుధాకరమును భారద్వాజగోత్రజుడగు విశ్వేశ్వరకవియే రచించి దానికి సింగభూపతి కర్తృత్వ మారోపించెనని చమక్పారచంద్రికలోను రసార్థవసుధాకరములోను “మమైవ కందర్ప సంభవే” యను వాక్యరత్నమువలనఁ జేయఁచున్నది. “సింగభూపాల రచితే రసార్థవసుధాకరే” యని చమక్పారచంద్రికలో విశ్వేశ్వరకవి దానిఁ బేర్కొనుటచే నారెంచిలో రసార్థవసుధాకరము పూర్వగ్రంథమని విశదమగు చున్నది. విశ్వేశ్వరకవి యీరెంచినిగాక కందర్పసంభవము, వీరభద్రవిమము, అనపోతనాయకియను మొదలగు బహుగ్రంథములు రచించినవాఁడు. ఇతని చమక్పారచంద్రికలోని చక్రబంధోదాహరణపద్యమును సాయజాచార్యుడు తారచించిన యలంకారముభాగిణిలో నుదాహరించుటచే కాక ప్రబంధవలయస్థ సంకేతనామములగు “చమక్పారజ్యోత్స్న, విశ్వజలికవి, సింగప్రభుయశః”

అను మూడును 3, 7, 9 వలయములలో నుండునట్లు వివరణముచేసి యెత్తి చూపియున్నాడు. సాయణునివలయములో నొక విశ్వేశ్వరుడున్నట్లు తోచుచున్నది. అది నిజమే యైనయెడల విశ్వేశ్వరకవి కర్ణాటరాజ్యమునుండి యాంధ్రదేశమునకు వచ్చి బెలమరాజులవధలోఁ గీర్తివడసినట్లుపాంపనగును. సాయణుడు తన యలంకారసుధానిధిలోఁ దనతమ్ముడగు భోగనాథుని యుదాహరణమాల, శృంగారమంజరి, గౌరీనాథాష్టకము, త్రిపురవిజయము మొదలగువానిలోని పద్యములను, బహుప్రాచీన పద్యముల సుదాహరించెను. ఇతఁడు గద్యమున “ఇతిశ్రీమత్పూర్వ పశ్చిమోత్తర నముద్రాధిపతి బుక్కరాజ ప్రథమదేశిక మాధావాచార్యానుజన్మనః శ్రీమత్సింగమరాజ సకలరాజ్యధురంధరస్య సకలవిద్యావిధానభూతస్య భోగనాథాగ్రజన్మనః సాయణా మాత్యస్య కృతావలంకార సుధానిధే” అని చెప్పుటచే నంగమరాజుకాలమునకే యలంకారసుధానిధిలో సుదాహరింపఁబడిన చమత్కారచంద్రిక యంతకంటెను ప్రాతదై యుండవలయును. చాఁకింటెను రసార్ణవసుధాకర మించుక పూర్వ గ్రంథము. ఈ యాధారముల నాలోచింప రసార్ణవసుధాకరకర్తృ ప్రఖ్యాతి వహించిన సింగభూపతి 1330 ప్రాంతమున నుండియుండును. ఇతని శ్రీనాథుడు దర్శించెననుట పొసఁగెనని తోచదు. శ్రీనాథుని యవసానకాలము క్రీ॥ ౧॥ 1480 వఱకును దిగుచున్నది. రసార్ణవసుధాకరకారుడగు సింగభూపతికి నర్వజ్ఞు విరుదము లేదని కొందఱు పొరపడుచున్నారు. రసార్ణవసుధాకరనామమువలెనే సంగీతరత్నాకర వ్యాఖ్యయగు సంగీతసుధాకరమను గ్రంథము సింగభూపాల విరచితము. అందు:—

అతిగంభీర విషయకే
కతిపయవేద్యే త్విహ గ్రంథే,
సమ్యగ్వాఙ్మణ్యాకుశలః
సర్వజ్ఞ స్సింహాహ్వాయ ఏవైకః?”

అని యుండుటచే సింగభూపతికి సర్వజ్ఞు ఓరుద ముండియుంచుననుట విశదము.

దశకుమారచరిత్రములోఁ బాఠక్రమము

ఆంధ్రభాషలో చినచినము ననేక ప్రాచీనగ్రంథములు ముద్రింపఁబడుచున్నవి. భారత భాగవతాది సుప్రసిద్ధ గ్రంథములు తక్కిందక్కిన యుద్గ్రంథ

ములు ప్రాయశః మిరమాత్మకానహించునుననే ప్రచురింపఁబడుచున్నవి. అనేక ములగు రెండవమాతృకయు లభించుట యరుదు. లబ్ధమాత్మకల ముద్రాపాఠము నవరించునపుడు గ్రంథకర్తృకృతములను లేఖకకృతములును అగు దోషముల వివేచించుట కష్టమై పరిశోధకులు తమ యజ్ఞానమువలన నపూర్వ పదప్రయోగముల దిద్ది తమ మనోధర్మజ్ఞానమానముల కనుకూలముగాఁ జాతముల సిద్ధాంతముచేసి ప్రచురించుటయఁ గొన్నియెడల జూచుచున్నాము. ఏకమాత్మకామూలములగు ప్రాచీనగ్రంథముల ముద్రితప్రకారముగా నమ్ముకొని యపూర్వ లక్ష్యలక్షణ విమర్శమునకుఁ బూనుకొనుట ప్రశంసనీయుము కానేరదు. బహుమాత్మకాలంబగునుగల భారత భాగవతములు సహితము లక్ష్యవిశేషములకుఁ గతులుగానక సరిద్రవించుచు మాత్మకాంతరములఁ బరికించుచూడఁగా నుండరములగు ప్రయోగములు సర్వసమ్మతలక్ష్యప్రాయములుగా లభించుచున్నవి. ఇట్టి యవస్థ నాలోచింపఁగా నమస్తగ్రంథములకును చాళవత్రాదిలిఖితమాత్మకలను సంపాదించుట యవశ్యమని తోచును. సంస్కృతమునను నీగతి నిశ్చయమే.

కాకుంఠతోత్తరరామచరితామలతోఁగూడ ముద్రితపాఠగ్రంథపాఠముల కంటె మిక్కిలి సరసతరమైన పాఠములు తాళవత్రమాత్మకలలో లభించుచున్నవి. లక్షణగ్రంథములతో నుదాహరింపఁబడియుండు పాఠములు సామాన్యముగా ముద్రితపాఠములకంటె రమణీయములుగా నుండుట పెక్కు సందర్భములలో జూచియున్నారము.

ప్రాచీనగ్రంథములతో నొక్కటి రెండు మాత్మకలతో ముద్రించఁబడియుండు సమస్తగ్రంథములును పద్యములుకావని మా యభిప్రాయము. మేము ముద్రించిన గ్రంథములకును నీ దోషము సామాన్యమే. పరిశోధనాభ్యాసపాటవమున నీరెంటితైన దోషబాహుళ్యమునఁ దారతమ్యము తోచవచ్చును. ఎఱ్ఱ ప్రెగ్గవ న్యసించాపురాణము, కేయూరబాహుచరిత్రము, ఉత్తరహరివంశము, దశకుమారచరిత్రము, క్రీడాభిరామము, భీమఖండము, మొదలగునవి యబద్ధపాఠపూరితములనుటకు సందియములేదు.

ఇట్టి యసందర్భముల నమ్ముకొని వేదచరిత్రకారులు యథేచ్ఛముగా గంధర్వనగరములఁ గట్టి త్రైలింగవసానామ్రాజ్యముల స్థాపించుచు గల్పనా

వికల్పదోలికలఁ బాకకుల నూఁచుచుఁ బరివాచవాచమందిరా చరచసలై యచ్చుత
ములు ప్రకటించుట విశ్రాంతిమిందా వినోదులకు క్షణకాల హాస్యాపర్యము కలి
గించుచున్నది.

కేతన దశకుమారచరిత్రము తిక్కనసోమయాజి కీర్తిసారథమునకు
నిదానమునట యట్లుండగా భాషలో స్వచ్ఛంద సౌకుమార్య మనోహరములగు
కావ్యములలో మిన్నయని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. అదియు తంజా
పురములోనుండు నొకమాతృక ననుసరించియే ప్రచురింపఁబడియె. దానిలో
నైదవయాశ్వాసమునుండియుఁ గవవజకు దన్ముద్రాపకులకు యథాశక్తి మేము
మాతృకను ముద్రణమునకు నవరించి యిచ్చియుంటిమి. ప్రథమాశ్వాసమున
ముఖ్యముగా కేళచరిత్రకారుల రువయోగించు ప్రదేశముల ననేకపాఠములు
ముద్రాపకుల చిత్తభ్రంశమువలనఁ బ్రమాదపతితములై తిక్కనాదుల చరిత్ర
సరణితోఁ గంటకములుగా దగులుచున్నవి. కొన్నిటి నీ క్రింద నుదాహ
రించెదము.

నెల్లారి మనుమసిద్ధి తండ్రియగు తిక్కనృపాలుని వర్ణించు పద్యము—

సీ॥ బలిమిచేఁ బృథ్వీక వసుధేవరలప్రసంచె
గటక సామంతుల గర్వమవఁచె
గాకవవిభు నహంకారంబు మాన్పించెఁ
బాండ్మునిచేతఁ గవ్వంబుగొనియె
ద్రవిడమండలికులందఱు దక్కగెలిచి చో
దసి నిజరాజ్యపీఠమున సెలవె
నెఱుకుమన్నీల నిచ్చెఁబుట్టిఁగా నేలె
చైరివీరుల నామలూరునోర్చె

యోధహరిరాయ పెండరుఁ దథంకటక
పీరుఁ దధినవభోజుఁ దాతారమదనుఁ
దవసిభారధారేయ మహాత్మ విజిత
దిక్కరీంద్రుండు ఘనచోక తిక్కనృపతి.

అను పద్యము ముద్రాపకుల మాతృకలో

సీ॥ బలిమిచేఁ బృచ్ఛింకలగ్రుంచి సేవణ
కటకసామంతుల గర్వమడఁచి
ప్రవిడమందరిపలందఱఁ దక్కనేలెఁ జో
డని నిజరాజ్యదీపముననిలిపెఁ
గడ్డాటనిధి నహంకారంబు మాన్పించెఁ
బాండునిచేతఁ గప్పఁబుగొనియె
సేబుపమన్నీల నెఱుఁపుటఁగానేలె
వైరిపీరుల నామలారనోర్చె
ప్రభువనిరాయపెండారుఁ చుభయకటక
వీరుఁ దధిసవభోజఁ దాకారమహుఁ
నవనిధారధారేయ మహాత్మ విడిత
దిక్కరిండుండు చోళల తిక్కనృపతి.

అనియున్నది. ఇందుఁ బాదముల పరివృత్తి యటుండఁగాఁ బాదములమార్పు
చాల చోద్యముగానున్నది. ఇట్లే కవులచరిత్రములోఁ బెక్కుచోట్ల నిట్లు మార్పుఁ
బడిన పాదములతో నుద్భవోపాసనపరంపరావచితములైన మాయాసిద్ధాంతసరో
వరములు త్వరలోఁ బ్రాచీనజ్ఞ పాఠకుల చిత్రాచర్యములకు మకరతవిధ్రాంతితర
ళత్వ మాపాదించుచున్నవి. వైపర్యమున సేవణకటకమనఁగా దేవగిరి. సేవణ
రాజుల మరచి కటకశబ్దమునకు రాజధానియను నర్థము స్ఫురింపక కటకపురి
మీఁద జిత్రముపారఁగా చుట్టుకొన “పసులేక” శబ్దమును నడుమదోపి కేతన
సాధారణముగా ప్రయోగించని “పట” లయితిని గవీకలకుఁగట్టిన ముద్రాపకుల
చాతుర్యము శ్లాఘ్యమైనదే. కటకశబ్దము నిట్లే పొరపడిన పాశ్చాత్య పండితుఁడు
రుద్రదేవుని యనుచుకొండ శాసనములో 1162 క్రీ॥ శ॥ “ప్రాతీచ్చాంఛా కటక
నికటస్థాయినీ రాజ్యలక్ష్మీ” అన్నచోట కాకతీయరాజ్యము చాళుక్యకటకమగు
కళ్యాణపురము నసేవమువఱకు వ్యాపించెననుటకు మాఱు కటకపురమువఱకు
విస్తరితైనని భ్రమపడి లిఖించియుండఁగా మా పంతులవారికి దోషమేమియని
యెవరైన సమర్థింతురేమో. రెండవపాదమున “దక్కనేలె” నను మాటకు
స్పష్టముగా నర్థముగాక ‘గెలిచి’ యని పంతలవారు దిద్దిరి. తక్కనేలుట యనఁగా
బరాశ్రయమునకుఁ బోసినతానయేలుట యని యర్థము. “కేనము లేకను రక్త
యైన భాషాంగనఁ దక్కనేలివ మహత్త్వము” అని నన్నెచోకని ప్రయోగము

కలదు. మాడపపాచమునఁ గట్టబొందు పద్యములొఁ జొచ్చె. ఇతఁడు పంతులవారి మనోరాజ్యముతో బుచ్చికల్పనాముఁడు కాబోలు. తరువాత ఏలువ “దొఱలు”, “ఎలుకుమన్నీలు” గానైరి. త్రిభువనరాయ పెండారఁడు యోధ హరిరాయ పెండారఁడయ్యె. ఈవిరుదమిట్లు మార్చి యెదురఁబరించినయెడలఁ దిక్తస్మృతాలుఁడు వినియేనుగునో. చోళలనఁగాఁ జోళరాజులు. చోడఁడనియే యేకపదనము. ఘనచోళయని దిద్దుట తచ్చబ్రహ్మయోగరహస్యమునకు స్వరూప నాశముకదా!

28 వ పద్యమునఁ గేరన తనవాసస్థానమును వర్ణించుచోట, వేగివిషయమున “వెంటిరాలనుపేర” అనుటకు “వెడ్డిరాలను” నొక క్రొత్తగ్రామము సృష్టింపఁబడియె.

58 వ పద్యమున— “పరజాననయన్మమకుఁ బ్రవర్థితకీర్తుల్” అని యుండఁగా “యచ్చమకు” అని ముద్రింపఁబడియె.

59 పద్యమున “సరసిజనుభికాచమకున్” అని యుండవలయు. ‘మాచమ’ యని దిద్దుట దోషము.

60 పద్యమున—

“పనిరాజుల చూపులను చూపులకుఁ దన వ్రన్ననిమేను రెప్పంబుగాఁగ” అని మాతృకలోనుండఁగా ‘లేకంబు’ అని ముద్రింపఁబడియె.

75 పద్యమునకుఁ తరువాత, ‘అతని యడుజుండు’ అను సవనభాగము తేలిపోయెను.

79 పద్యమున—

‘ఉరవడి నుగ్రసేవజవయోనిధి’ యని యుండఁగా సేవజశబ్దమున కర్థముగాక పంతులుగారు వాని “శాత్రవ” యని దిద్దిరి.

అంతే ‘బాచని నన్ననగంధవారణున్’ అను పద్యము ముగియఁగా ‘నద్దుట గంధవారణున్’ అని నవరింపఁబడుట వికారము. ‘నన్ననగంధ వారణు’నను విరుదము వెక్కిరిండు ప్రభువులకుఁ గలదు.

79 పద్యమునకు చెందితిగా

క॥ ఇమ్మడిభవరాధీశ్వరుఁ

డిమ్మడి చిననాభరసయుఁ డిమ్మడి గుప్తుఁ?

డిమ్మడి బలింద్రుఁడనఁగాఁ

బెమ్మడు వితరణగుణమునఁ బెంపు చహించెన్

అన్న పద్యము పంతులుగారికి దృష్టిగోచరము గాక పాఠకులు చదువు భాగ్యముఁ బొందవయ్యె.

98 పద్యమునకుఁ చివర వృత్తాంతములలో

క॥ భాస్వద్యుతి వితరణజిత

భాస్వత్తనయునకు పినయపరునకుఁ గరుణా

ర్థస్వాంతునకు ననూన త

పస్వాధ్యాయాచి సుకృత పరిపాకునకున్.

అన్న పద్యమును ఇంటిలవారు ముద్రణముతో వదలిపెట్టెరి. ఇందుఁ దిక్కనకు విశేషణరూపముగు 'తపస్వాధ్యాయాచి సుకృతపాకము' ముద్రాపక కర్మమునకుఁ బ్రతియోగి యగునేమో.

11. ప్రక్రిరవిషయములు - 2

వీరభద్ర విజయము

ఈ గ్రంథము భాగవత కర్తయగు పోతనామాత్యుడు రచించె నాయని చెప్పుండు సందేహ పడుచున్నారు. వీరభద్రవిజయములోని గ్రంథ కర్తృపదావళి భాగవతములోని తద్భాగమునకు సరిపోవుచున్నది. ఇవ్వటూరి సోమనారాయణుడు పోతనను శైవ గ్రంథరచనకుఁ బ్రోత్సహించుచు “బిన్న వాడ”వని చెప్పటచేఁ పోతన బాల్యముననే యీ శైవ గ్రంథరచనమునకుఁ దొడంగియుండును. భాస్కరరామాయణ భాగవత గ్రంథములు నడుమఁ నడుమఁ దెగిపోయి పరకవి పూరితము లగుటకు ముఖ్యకారణ మొరుంగల్లు తురకలచేఁ బడి రాష్ట్రమెల్ల విష్ణవ పరిభూత మగుటయే యని మా యభి. ప్రాయము. పోతన యోగుగంటి వాడని క్రిడాభిరామ పీఠికలోనే చెప్పి యుంటిమి. వీరభద్రవిజయము కూడ నిట్లు పరకవి పూరితమై యుండుచేమో యని శంకగలుగుచుండి దానినిఁ బఠింప నందు నాల్గవ యాశ్వాసపుఁ దీటు వేఱని తోచినది. గ్రంథము శ్రీశైల మల్లికార్జున దేవునకంకిత మీయఁబడియె.

ప్రథమాశ్వాసమునఁ గృత్యవతారకయ, దక్షునియహంకారమును, శివ ద్వేషమును, యజ్ఞార్థము దేవతల నాహ్వానించుటయు, దక్షయణి యజ్ఞగమన మును, సతీపరిభవమును, శంకరుశాపమును, పార్వత్యవతారమును, దపో నిష్ఠుడగు శివునకుఁ బార్వతి శుక్రావతు నియమింపఁబడుటయును, గల కథా భాగము పఠింపఁబడియె.

ద్వితీయాశ్వాసమునఁ దారకాసుర విజృంభణమును, మదనదహనమును, పార్వతీతపోయోగమును, శివసాక్షాత్కారమును, వర్ణింపఁబడియె. తృతీయా శ్వాసమున శివపార్వతీ వివాహమునకు సప్తర్షుల సంధానమును, వివాహమును, శివపార్వతీవిక్రమస్థానములును వర్ణింపఁబడియె. నాల్గవ యాశ్వాసమున మరల దక్షయజ్ఞకథయు, వీరభద్రావతారమును, దక్ష పరాభూతయు, శివప్రసాదం బును వర్ణింపఁబడియె.

ఈ కథా ప్రచారిత చరితనతోడనే నాల్గవ యాశ్వాస కథ యనందర్ప మని తోచకమానదు. రెండవ మూడవ యాశ్వాసముల మొదటఁ గందపద్య

మున శ్రీశైలనాథుని సంబోధనము తక్కిన యాంధ్ర కావ్యముల మర్యాద ననుసరించి చేయఁబడియున్నను నాల్గవ యాశ్వాసము మొదిట:-

ఉ. శ్రీరమణీయ వీరసర

సీగణ రంజితసోమ వాసవాం

భోరుహ సంభవ ప్రముఖ

భూరినిలింప భుకాబలప్రతా

పోరు మహాంధ కారపట

లోగ్రనిఖండన చండభాను గం

భీరగుణాభిరామ రణ

భీమ వినిర్జితకామ శంకరా.

అనియుత్పలమాలతో సామాన్య శివరూప సంబోధనముఁ గలదు. నాల్గవ యాశ్వాసముతోని పద్యములు కొంచెము సీరసములుగా నున్నవి. ఇవియేమని యాలోచించుచుండ వీరభద్రవిజయము రాజియ్యటల ప్రతి యొకటి లభించె. దానిఁ బరికించి చూడ నాల్గవ యాశ్వాసము ముద్రిత పాఠమున కంటె సర్వభా భిన్నమయి శివపార్వతీ కైలాస విహార వర్ణనమును, కుమార జననమును, దారకాసురసంహారమును, దెలుపు కథాభాగము విస్తరించునదిగా నున్నది. నూతనముగా లభించిన యీ భాగమునను పూర్వాశ్వాసములతో వలెనే మహర్షు లకు వాయుదేవుఁడీ కథ చెప్పినట్లున్నది. ఆశ్వాసాంతమునఁ గొన్ని పత్రములు లేనందున నీ భాగము పోతన కృతమగునా కాదా యనుసంశయ స్పష్టముగా చెప్పటకు వీలులేక పోయినను, గవిత్వ ధోరణి ననుసరించియుఁ గథాను సూత్రత్వమును జూచియు నిదిపై మాహాశ్వాసములకు సంబంధించి యొకకవి కృతమని తోచుచున్నది. ముద్రితమగు భాగము పరకవి పూరిత మగుచిఁగి గాబోలు సుత్పలమాలతోఁ బ్రారంభింపఁబడియె. ఇట్టిప్పుడు లభించిన భాగముతో నుండి కొన్ని పద్యము లుదాహరించుచున్నారము.

క. శ్రీరస సరజన హృదయ ప

శీకర - - మ మృతలింగ చేతోజ్జ్వలన

ద్భాకర పలయీకృతద

ర్వీకర రాజేశలింగ వృషభరుహంగా.

వ. ఆవధరింపు మహ్వయదేవుండు మహామునుల కిట్లనియె నక్కెలాన
శిఖరంబునఁ బరమేశ్వరుండు మైమవడిమాన సోత్సాహంబు విస్తరింపం దలంచి
శృంగార చేష్టాచుక్కుడై ప్రమథగణంబుల నొకరినొకరి ననేక నాటక సూత్ర
వేషంబు లాచుటకగుట్ట యిచ్చి యుమాసమేతుండై నవరత్న సింహాసనంబునఁ
గూర్చుండి యుండెనంత.

క. గౌరీశ నాజ్ఞఁ దలనిడి

పారిషదౌఘములు ప్రమద భరితాత్మకులై
చారుతర చిత్ర నాట్యము
లారుడి ననేక గతుల నాడం దొడఁగెన్.

క. శ్రుతితాళ పటహ పీఠాం

చితగీత మృదంగ సమితి చెలువొందంగా
నతి రమ్మలీల నిలిచిరి
చతురత వేషముల నాడ శంకరు మ్రోలెన్.

క. తెరవచ్చి (చిచ్చి ?) మొదల గణపతి

వరవేషము నటన సలుప వర్ణింపఁదగన్
హరసుతుఁడు నాట్య రాగము
లరయంగా నాడు సరణి యప్పుడు తోఁచెన్.

చ. పలుకువెలించి పుక్కిటను

బంగరు బొజ్జయుఁ బైని జంద్యముల్
నలుదెసలన్ ముఖంబులు న
సంవన ముఖులు చుట్టుఁ గొల్వఁగాఁ
దెలుపగు వారువంబొనర
దేవపితామహ వేషమెన్నఁగా
నలరు విరించి చందముగ
నప్పుడుఁ దోఁచెను జూడఁ జిత్రమై.

సీ. కడునీలవన్నియ కానె చక్కఁగఁ గట్టి

యిమ్ముగా నీలంపు (?) సొమ్ము వెట్టి

కస్తూరిమైఁ బూసి కచము సొంపుగఁ దీర్చి
 త్రోమిలు నుడువపైఁ దిలకములఁది
 కరమొప్పుఁ బడములఁ గంచు గజ్జెలు గట్టి
 వెలయంగ నొకచేత వీణఁ బూని
 కలకంఠరవ మొప్పు గానంబు సేయుచుఁ
 దెరచాటుగా నిల్చి తరుణి వత్కె-

వినుఁడు మాయాభిదానంపు వెలఁది నేను
 చిత్తమున నున్నముచ్చటఁ జెప్ప నేర్తు
 ఘనుల హృదయాంబురుహముల కనువు దొనఁగ
 ననుచు నలర సభావతి నభిసృతించె.

శ్లో. స్వభావమూర్తిం గిరిజా సమేతం
 విభావితం పంకజ విష్ణు ముఖ్యైః
 ప్రభాకరా - -ంతనిభాత్మ కాంతిం
 సభావతేః త్యాంగిరీశం భజేఽహమ్.

సీ. నల్లని మసిపూత కుళ్లాయితల పైని
 మిడిగ్రుడ్డు తెలిగండ్లు మిట్టపండ్లు
 పలువంకలగుమేను మెలిగొన్నచే కాళ్లు
 బొక్కియందపు వాక్కు బుజ్జముక్కు-
 కొఱమాలిన కురూపు గూను గల్గిన వీవు
 గొప్పైన దవడలు దొప్పచెవులు
 బొల్లి గంధపుఁబూతఁ డొల్లు గట్టుడు పాత
 సంకుఘాసల బారు సరులతీరు

తనరఁ దనరాక సభావతి గనుచునప్పుఁ
 గుంటి నవస్తలు నవచుచు గెంటినట్లు
 వరఁగ వందాలు దందాలు వొరకు ననుచుఁ
 బ్రౌఢ పరిహాసకుఁడు వచ్చె భర్గు సభము.

సీ. ఇరు చెక్కులను గురు తొలగిన తలపాగ
 పలు వన్నెప్రలుగు టెక్కల తురాయి
 లలిమేన నుదుటిపై లత్తు గంధపుఁ బూఁత
 పచ్చని పట్టంగి వైని వెలయు
 మెండు నొక్కిటి ఘండి (?) గండపెండాఱముల్
 చాలంగ బిరుదులు వ్రేలు బొమ్మ
 మణిమంత్ర మూలికల్ మలచిన తాయెత్తు
 లహి పేటికలకావ డంసమునను

చెలఁగ నాగస్వరము వలచేతఁ బూని
 తనర డాచేత నొక క్రోతి వ్రాచుపట్టి
 యద్భుతంబుల గల్పంబు లాడుకొనుచు
 నరవి నహితుండికుఁడు వచ్చె హరుని నభకు.

క. వినుఁడేను గారడీఁడను
 గనుఁడి నాపేరు వీరగారడి యనఁగా
 ననువొంది విద్యులకునేఁ
 బెను బిరుదులు గట్టి బొమ్మ చెప్పిన నాడున్.

సీ, చప్పన్న భాషలు చొషష్టి విద్యలు
 తగజలంబుల నిడి వ్రావినాఁడ
 గజకర్ణగోకర్ణ గారుడేంద్ర మహేంద్ర
 జాలవిద్యుల కెల్ల సంగ్రహంబు
 ఈఁడెడు జగముల నెల్ల రాజ సభాంఠ
 రముల నేను జయించి ప్రబలినాఁడ
 నగ్నిజలహంస నారామ పట్టణో
 త్పాదసాంతరాన పడిమనేర్తు

నిన్ని తెలుపుటకై వచ్చితిమకు నేను
 మమ్ము గెలుచుటకై రండుమల్ల చఱచి
 లేక యున్నను గనుఁడి పరాకుమాని
 యనుచు బహువిద్యలెల్లఁ దానాడఁదొడఁగె.

సీ. వీణా మృదంగ నిక్వాదంబులతో దగ
 శృతి గూర్చి గానంబు సొంపుమీఱ
 చారున వ్ర న్వరజనిత భేదంబులు
 తాళన వ్రక శబ్దతతుల కొనర (?)
 పాదహస్తముఖాది భాసుర నర్వాంగ
 చలనంబు శృంగార కలనమెఱయ
 చక్రఖడ్గాంతరిక్షాననాదికవృత్తి
 సునలత్యాశ్చర్య పరిమళ దెలువఁ

బద్ధగద్యాది గీత ప్రబంధములను
 హావభావాది భావస్వభావమలర
 నఖిలరసయుక్తి కరముల సుఖింపించి
 చెలఁగి మాయాప్రభావంబు చెప్పఁ దొడఁగె.

తుక్కా పంచకము

ఆంధ్రభోజుఁడను ప్రఖ్యాతి వహించి పెద్దనాది కవికిరముల కాశ్రయ
 కల్పకమై తురుష్కు సేనాధాటి కడ్డుకట్టయగు కృష్ణరాయనికిఁ దుక్కయను
 భార్య యుండెనట. కటకాధిపతియగు ప్రతాపరుద్ర గజపతి కృష్ణరాయనిచే
 విజితుఁడై తనకుమారి తయగు తుక్కాదేవి నతని కొనఁగి తత్కొపానలము
 శమింపఁ జేసెనట. విజయియగు రాయలు తుక్కాదేవిని బరిగ్రహించియు
 నేకారణముచేతనో దానివలన సహచారిణి సుఖించునభిప్రాయం జాలక కంభమను
 కోటలో దాని నిరోధించియుంచెనట. ఆమె చక్కని కవయిత్రియు, చాత్రియు,
 కుంభస్థల తటాక నిర్మాత్రియునయ్యెనని “విజయ నగర చరిత్రమున కాధార
 ములు” (Sources of Vijaynagar History) అను గ్రంథమున గాన
 వచ్చుచున్నది. అమె తుక్కా పంచకమును నైదు శ్లోకరత్నములం దుమ్మెదల
 సంబోధించుచు, మగనినెత్తి పొడుచుచు నన్యవదేశంబుగా రచించెనట. ఆయైదు
 శ్లోకములునందే కలవు అందొకటి—

శ్రా. చరన్ వనాంతే నవమంజరీషు
 నవట్టుదో గంధఫలీ సుశ్రుత్
 సాకింసరద్యా సచకింసరంతా
 బలీ యసి కేవల మీశ్వరాజ్ఞా.

(వనాంతరముల నవనవ ప్రసవగుచ్ఛంబుల బొలసాడు తేటి చంపక
 లతను వానననైన జూడదు. అదియేమి రమ్మమైనదికాదా? తేటియు (రసి
 కత్వము గల) క్రీడాశాలి కాదా? ఈవియోగము కేవల మీశ్వరాజ్ఞయే) అని
 యామెయవస్థా విశేషమును వర్ణించుకొనెనట.

“చూకింకుక: ప్రకటయాత్మనిమేషమాత్రం
 మన్మస్తకే విహరంతి మధుద్రతోఽయమ్ (?)
 కింమాలి విరహజేషయా త్వదీయం
 దృష్ట్వా ప్రసూన మచిరా దనలభ్రమేణ.

భ్రమర: భ్రమతా దిగంతరాశే (ణి)
 క్వచిదాసాదిత మీక్షితం క్రతుం వా
 వద సత్యమపాస్మ్య వక్షపాతం
 యది జాతీ కుసుమానుకారి పుష్పమ్.”

(ఓ కుమ్మిదా: దిగంతరములు సంచరించు నీవు జాజి పూవుల కెనయైన
 పూవు వేతొండు చూచితివా? పొందితివా, లేక విననైన వింటివా? వక్షపాతము
 లేక సత్యము చెప్పుము.) అని యామె యాత్మ సౌభాగ్య ప్రకటనమును భర్త
 వివేకమును నన్యూపదేశమిషమున వెలయుచుచున్నదట.

“కుసుమాని లిఖంతునామచిత్రే
 కలచిచ్ఛారు విశేష రూఢిఁజ్ఞాః,
 సురభిత్వ మమాని కిం లభంతే
 కిముచైతేషు రసం విభురి భృంగాః
 కింమాలి: స్థూయసి మాంఘోయ
 చుచుంబ చుచీకసుమం జడంఘ్రుః
 లోకే చురుక్కిళ్ళరజైః పరుః
 స్థాత్వ పక్షి రత్నవృక్షపర్వకింస్యాత్”

తుక్కాడేవి రచించిన యీ యైగు పద్యములను విన్నంతనే కృష్ణరాయలు కేవలము వీరలక్ష్మి గాన కరగ్రహణ మొర్పెంగాని యిడుచాపుని రసాధి దేవర ప్రణయాలికమున ముంజులు మానోహలంభముల నోర్చ లేపండెనని తోచవచ్చును. కృష్ణరాయల పూర్వోత్తర కాలముల గంగాదేవి, లిలముదేవి, మధురవాణి, రామభద్రాంబ మొదలగు వారలాండ్ర సంస్కృత కవయిత్రులై ప్రసిద్ధి చెందియుం నీ తుక్కాడేవి కవిత చెప్పుట యేమి యాశ్చర్యమన వచ్చును. ఈ శ్లోకముల నేమి మొదట జరుపగా గంగాదేవి మొదలగు కవులు స్మృతి ఫలకములో నున్నను వీనిని రచించిన కవి ప్రాచీనుడేమోయని కొన్ని వద ప్రయోగములందున సంశయించిరి గాని నోరెత్తి చెప్పఁజాలక శ్రీ కవి యనుచు, శ్రీకృష్ణరాయల చేయనియెను లోకము నమ్మియుండఁగా, గేవల సందేహముగా శ్లోకములు ప్రాచీన కాలవాసన నెఱపునున్నవని చెప్పినచో హన్య పాత్ర మగుచునని తలంచిరి. దానిని తుక్కాడేవికి నంటగట్టిన బ్రహ్మశ్రీ సరస్వతి గారెప్పుట నుండి యీ సంబంధము సాధించి తెచ్చిరోయెఱుంగఁ జాల. వీనిలో మొదటి శ్లోకమగు “చరనవనాంతే” యనునది చల్లవదేవుని సువాషిరా నుఁగో 765-వ పద్యముగా నున్నది. సువాషిరావ? కృష్ణరాయనియనంతరము లిఖింపఁబడి యుండువాదా: యనియందురేమో? భ్రమర, భ్రమరా, దిగంతరాజి యనునవియు దానిలోనే 727వ శ్లోకముగా నున్నది. దానిచేతను సిద్ధించిన విశేషమేమి? “భ్రమర, భ్రమరా” యను శ్లోకమును భట్టకల్లటుని సుమానుడు ముకుళభట్టు రచ యనిచాపుత్తి మాతృకలో సాహిత్య లక్షణ కుదాహరణము నిచ్చి “అతహి భ్రమర పుష్పశబ్దే సందోహాన్యధానుపపత్త్యావాచితముఖా ర్థావధిచ్ఛేయ సాహిత్యాత్తద్గతగుణ నవృశ ప్రయుక్తమథాంతరా లక్షణ యావగ మయతః” అని లక్షణ లక్ష్య సమస్తయుము చేయుచున్నాఁడు. భట్టకల్లటుని గురించి కల్లుణుఁడు రాజ తరంగిణిలో-

అనుగ్రహాయ లోకానాం భట్టా శ్రీకల్లటాచయః

ఆచార్యవర్మణః కాలేసిద్ధా భువానువాతరన్.

అని యనుంతవర్మ కాలములో నుండినట్లు తెలుపుచున్నాడు.

ముకుళభట్టు-

భట్టకల్లట పుత్రేణ ముకులేన నిరూపితా

సూరి ప్రబోధ నాయేయ మధిచాపుత్తి మాతృకా.

అని చెప్పటచేతను అభినవగుప్తుని కంటెను (1000 A.D.) బ్రాచీనుఁ డగు ప్రతీహారేందు రాజు తనకు ముకుళభట్టు గురువని ప్రశంసించుట చేతను, వామనాలంకారము శిథిలము కాఁగా దానిఁ బూరించి లోకమునకు ముకుళభట్టు ప్రసాదించిన పదవ నభినవగుప్తాచులకు నది లభించియుండుట చేతను ముకుళుడు 870 క్రీ. శ. కాలమువాఁడనుట నిశ్చయము. ఇతఁడుదాహరించిన యీ తుక్కా వంచకములోని ద్విచియరత్నము తత్పూర్వ ప్రథితమనుటకు సందేహములేదు గదా. కావున “చరన్ వనాంతే” యను శ్లోకము గూడఁ బ్రాచీనమైనదే.

భ్రమరవంచకమను నొక లఘు కృతి గలదు. ఈయైదును నందులో నివే. చరిత్రకారులు వీనిని తుక్కాదేవికి నంటఁగట్టి యామెను గవితా సామ్రాజ్య పదవికిఁ బట్టాభిషిక్తుఁ జేసినను, నీ కవితాసింహాసనము పూర్వ కవులచే నపహరింపఁబడుటచే నామెయుఁ గేవలము భావనాపదవిలో జనించి కృష్ణరాయనికి సహృదయకవి సార్వభౌమత్వము దొలఁగింప నెంచిన మిథ్యా రూపిణియో యనుసంశయము మమ్ము వాఙ్మించుచున్నది. దేశచరిత్ర పరిశోధకులును వాఙ్మయ విమర్శకులు నామెకుఁ దోడ్పడి యామె కీర్తిని నిలుపుదురుగాక.

12. కాళ కళభకవి

ఆంధ్ర కావ్యాభివృద్ధికిరణి పరిపూర్ణముగా నెఱుంగవలసి యున్నది. ఆంధ్రుల చరిత్రాన్నత్యము సర్వాంగవిస్తృతముగా తెలియజేసినను, సంస్తృత ద్రవిళ కర్ణాటాది భాషాభివృద్ధియు, కలింగ ద్రవిళ కర్ణాటాది రాజ్యాభివృద్ధి క్షీణ దశలను, గుర్తింపక పరిత్యజి కలుగనేరదు. కావున నాంధ్రేతర భాషావిషయ ములను, తదితర దేశచరిత్రాంశములును, సర్వదా యవకారములే. కాళ కళభ కవియను నపూర్వనామ మహత్తపూర్వమునకు యాశ్చర్యముకాదు. ఈ కవిని గూర్చి యెక్కడను విమర్శనము గానరాదు. ఈతడు సంస్కృతమున దోర నముద్రపురాధీశ్వరుడగు వీరసోమేశ్వరుని చరిత్రమును గవ్యకావ్యముగా రచించెను. అయ్యది యపూర్ణముగా లభించినను జరిత్రకును గావ్యవమత్కృతి కిని విమర్శనీయగ్రంథమని దీనిని గైకొనుచున్నారము.

పాశ్చాత్యవాఙ్మయలో ముఖ్యులగు నాహవమల్ల త్రిభువనమల్లుల కాలములో ననేక సేనాధిపతులు స్వస్వస్థైర్యములతోఁ జాపక్యవక్రవర్తులక్రిందఁ బడినచేసి, యసమానమగు యుద్ధకౌశలము సాధించి, వారి యనుగ్రహముచే పొందిన చిన్నభూభండములకు సామంతరాజులై వెలయుచుండిరి. భల్లాల కాకతీయులు నట్టివారే. క్రీ॥ శ॥ 13కి॥ ప్రాంతములో ద్వారసముద్రపు భల్లాల రాజ్యము, కాకతీయప్రభుత్వము, తురకలచేఁ బడఁగా దత్తతేనాధిపతులు చెదరి పోయి, విజయనగరప్రభువుల నాశ్రయించిరి. కాకున్న వెలమరెడ్డిరాజులవలె స్వతంత్రరాజ్యములు స్థాపించుకొని కాలముగడపుచుండిరి. హిందూదేశ చరిత్ర మున గొన్నవేలుతక్క, సాధారణముగా నేరాజవంశముగాని, 250 సంవత్సరముల కధికముగా నేకచ్ఛత్రాధిపత్వము వహించియుండలేదు. రాజ్యములకును జన్మవృద్ధి క్షీణములు జరుపుచున్నవలెనే యనివార్యములై యుండును. నిరంతరము దిగ్విజయమిషమునను, జయలక్ష్మీకరగ్రహణ వ్యాజమునకు బూర్వవైర నిర్మాతనభావమునను రాజులు పరస్పరము పోరాడుచు, దత్కాలమునకొక్కడు ప్రవగల్గుడైన మఱునాడు మఱియొక్కఁడు విజయొన్నతిచే జయ స్తంభము నాటును. మూడవనాడు మూలనణిగియుండిన వేటొకరాజు సాధనికుడై జయ

మత్తులగు పూర్వుల సులభముగా నోనించి జనువరారముతో యశశకర్పూరమును పిక్కుల పెదజల్లుచుండును.

“భుజంగజిహ్వో చపలాన్మనఃక్రియః” యన్నట్లు వీరి ప్రాథవము త్తణభంగురమగుటయ కాక యనుక్షణము శంకాపహమగుచుండును. ఈ రాజులు తమ యశచ్ఛంద్రికలఁ గావ్యబంధములనైన నిలువఁగోరియో, కవిజనుల నాదరించి వారిచే తమ తమ విజయప్రళ సైచరితముల రచించుఁదలచుకొని, దేవతాకథలఁ జెప్పించి, తమ వంశావళులను ముఖాంశారములుగా జొప్పించుకొని, తమ జీవితముల గల్పాంతస్థాయిగా నెలకొల్పగఁడంగిరి. పుణ్యమును ఋతుషార్థమునుగాని కేవల రాజగాథల నెవ్వఁడు చదువును? సకల ధర్మాధర్మవిచారక్షమంబగు భారతంబును, జన్మరారకమగు భగవద్చరిత్ర నిబంధనలగు భాగవత రామాయణాది ప్రౌఢగ్రంథశాలంబును నొక పురుషాయుపునకు జాలినంత యుండ నున్న త్రచేష్టిత పరంపరాప్రతిమానమగు రాజగాథాచరిత్ర దత్కాలమునఁ దక్కుఁ జదువువారు సాధారణముగా నుండురు. మఱియు వైరిరాజుస్థులు ప్రబలినచోఁ దమచే విడితులైనవారి కథలు విని వాని స్థిరీకరింపనొల్లరు. కాళిదాసువంటి మహాకవియు, విక్రమాదిత్యునియట్టి రాజేంద్రునికిఁ ది వెలయుంపఁ జేసిన కుంతలేశ్వరదౌత్యమను కావ్యము కేవలమగదరముచే నదృశ్యమయ్యెగదా! రాజులు విద్యత్సఫలననిపి పోషించుచున్నందున విద్యాసంపదముతో వారి ప్రశస్తలను గాలనముద్రమున భగ్గునొకాంగములవలె నచ్చటచ్చట గొట్టుకొని తీరాంతరము చేరుచున్నవి. ఇట్టి రాజగాథాకావ్యములు ప్రౌఢకవితా మనోజ్ఞములు గావించెనేని యొక్క పురుషాయుఃపరిమితకాలమైన నిలువవు. ప్రౌఢకావ్యములు నిలిచినను గేవల కావ్యమనోమతే చదివి కరువాద్యుతశమాది మనోధర్మముల త్తణకాలముద్రిక్తులై చూడఁదలచురు. కల్పనా కథారమణీయమగు కావంబరినైనఁ జదువుదురుగాని, హర్షవర్ధనుని కీర్తివిస్తారమును హర్షచరితమును గవితారసమునకైన సాధారణముగాఁ జదువరు. బిల్వానుసేతి చోరశృంగారగాథారూపమున వెలయుచున్నదేకాని యతని విక్రమాంకదేవచరిత మించుక రసభరితమైనను జదువనొల్లరు. పరిమళ కాళిదాసునిరుదాంతమగు నవసాహసాంకచరితము ప్రసన్నకవితావల్లభమయ్యు బలించువారు లేరు. ఇతఁ శూద్రకచరిత్ర, కాలకర్ణిహరణము, ఆశ్మకపంశము, దిలీపపంశము మొదలగు కావ్యరత్నములు సహితము నష్టములగుట కేవల రాజగాథాప్రలాపము

లగుటచే నాత్మసంస్కారములు, విశ్రాంతిచేయించుచును చిత్తావచార కములుఁ గాకపోవలసినదని యని యూహించుచును. అట్టి రాజగౌరవములు లభించునని దేశచరిత్ర నిర్మాణముల కత్యంత పరితోషకరములు గావచ్చునని యీ కళాకళకుని వాగ్విస్తృతిఁ బ్రకటించుచున్నారము.

౧. కాళకళకుఁ డెవ్వఁడు? ౨. వీరసోమేశ్వరుఁ డెవ్వఁడు? ౩. గ్రంథ ములోగల దేశకాల ప్రశంసయు, గాంధీచమత్కృతియు నేమి? యను నీ యంశము లీ వ్యాసమున సూత్రించఁబడును. పరమేశ్వరుని కౌటున నారదుఁడీ కథను జెప్పినట్లున్న తత్కథా ప్రవాహితో మనకవిగురించి-

“కాత్యాయనీ చరణశేఖరేణ కాళకళభనామ్నా కవిచక్రవర్తినా ప్రవర్త మానేన విరచిత మనంద్య గద్యసందర్భం కమపి ప్రబంధ”
మనియు, గ్రంథమున నొక ప్రకరణాంతమున

“కవిరాజరా వాఙ్మనఃపట్టదాని కలికాల కాశివాన కాహళ కవిసార్వభౌమ కాళకవికళభ సకలవిద్యాచక్రవర్తి విరచిత గద్య కర్ణామృత”

మనియు నుండుట చూడఁగాఁ గాళకళభనామముకూడ విరుదమనియే తోచు చున్నది. లేదా కాళహస్తీచురుటరు బర్యాయపదమైయుండునేమో: కాళన చునియు, దిరుకాళ త్తి యనియు పేరులుగలపుకదా: ద్వారసముద్రవాసియగు నితఁడు కాళహస్తీశ్వర భక్తివ్యోతకమగు నీపేరు ఉన్నకాలమునఁ బొందెనా యను సందేహము కలుగును. లేక కాళకళకవిసార్వభౌముఁడనుటచే నితనిపేరు కాహపడనవచ్చునా? డిండిమానిందమున గవిరాజాజ్ఞమేలిన కవులకు డిండిము లని పేరు గలిగియున్న వీనికిఁ గాహళమే పరకవిప్రకంపనమగు చిహ్నమై తన్నామమే పౌరుషవానుమయ్యెదా? ఇతని కభినవఢట్టదానిఁడని విరుదము కలదు. దోరసముద్రదాజులతో వీరసోమేశ్వరుని పితామహునియొద్ద నుండిన జైనకర్ణాట కవియగు సుమనోదానిఁడీ విరుదము పఠించెనట. కర్ణాటకపుల కున్నంత విరుదము లేఖాక్షాకపులకుఁ గానరావు. వారు తమగ్రంథములలో వానినెల్ల బ్రకటించుకొనుటయు నతివిచిత్రముగా నుండును. ఈ కవికి విద్యా చక్రవర్తియని విరుదము కలదు. కవులు తమ విరుదవాసులతోడనే గ్రంథ రచన చేయుదురు. ఉండేకనాముఁడగు భవభూతియు, నగస్త్యనాముఁడగు విద్యానాథుఁడును, వేంకటరాయనామకందగు బాల సరస్వతి యు విరుద

నామములలోకనే లోకాలలో వ్యాపించిరి. విద్యాచక్రవర్తి యనువారు మువ్వరు భక్తాశ్రయాల నభలలో నుండిరి. చారివంశవృక్షము నిచ్చెదను—

విద్యాచక్రవర్తి i ..... వీరభక్తానుఁడు ii-1181 నుండి 1206 క్రీ॥శ॥

(భార్య వద్ద) పాండ్యకామదేవుని జయించెను.

వైద్యనాథకవి

ఇమ్మడి వీరనృసింహుఁడు ii క్రీ॥ శ॥ 1223-1250

చోళపాండులను జయించెను.

విద్యాచక్రవర్తి ii

వీరసోమేశ్వరుఁడు క్రీ॥ శ॥ 1250-1259

భార్యలు దేవిల, సోమిల, విజ్జల

వాసుదేవకవి

ముమ్మడి నరసింహుఁడు iii క్రీ॥ శ॥ 1260-1300

(భార్య పట్టిమాంబ)

మహాదేవకవి-విద్యాచక్రవర్తి iii ముమ్మడిభక్తానుఁడు iii క్రీ॥శ॥ 1300-1330

వై వంశవృక్షముల సంబంధించి చదువ, మువ్వరు విద్యాచక్రవర్తు లొకరికరు పౌత్రులగుచు వీరభక్తాశ్ర, వీరసోమేశ్వర, ముమ్మడిభక్తాశ్రుల నభల నలంకరించినట్లు విశదమగును. ముమ్మడి విద్యాచక్రవర్తి వైవంశావళిలోని వంశక్రమనామములు వివరముగాఁ దన రుక్మిణీకన్యాణమను రమణీయకావ్యమున ననుగ్రహించెను. ఇతఁడు కావ్యప్రకాశాలంకారనర్వస్వములను మహాగ్రంథము లకు సంజీవనీనామముల వ్యాఖ్యలు గూర్చెను.

“ఇతి సంజీవనీకారః”

యని పండితరాయ లితని వ్యాఖ్యానములనే దూషించెను. అట్లు దూషితములైనను దద్వాల్పభ్యు లతిరమణీయములనుటకు సంజీవాములేదు. పండితరాయలచే ద్రవిడ శిశువని దూషింపఁబడిన యప్పయప్పీక్షితులవారు మనకుఁ ద్రోపుదగుదురా? ప్రభాకరునిచే—

“ఇద మజ్ఞానవిలసిర”

మని పరిహసించుటచేసిన భట్టకుమారలవంక్తి యనాదరణీయమగునా? సింహములు పరస్పరమెట్లు సనుచుకొన్నను మన కవి సింహములేకదా. ఇమ్ముడి విద్యాచక్రవర్తి వీరసోమేశ్వరుని యాశ్రితుఁడు. దేవీపంచ స్తవిలోప్రసిద్ధమగు లఘుస్తుతి కిని, పరూషాక్ష పంచాకరమును ప్రత్యభిజ్ఞానాస్త్రిసారసంగ్రహమునకును, వ్యాఖ్యలుకూర్చె.

మొదటి విద్యాచక్రవర్తి గ్రంథరచనావిషయము తెలియరాదు. హోసల రాజు జయగాథలు చారుశయ్యలలో గూర్చి శిలోష్ఠింతములుగా నీలపీఠంశ్యులు చేసినట్లు రుక్మిణీకళ్యాణమునఁ వెప్పఁబడియె. ముమ్ముడి విద్యాచక్రవర్తి

తేనోపనీ చూవరణో విసీతః

ప్రసిద్ధనామా కవిచక్రవర్తి;

భల్లాళ భూపస్య మనోఽధిరామై

రా చాం విలానై రరీపల్లభోఽభూత్

ఉన్మూలిత పీత భూమిపాల

దే మ పద్మైశుచపప్య గీతాః

ఉట్టంతిరా యేన మహాశిలాసు

భల్లాళ భూపస్య భుజవ్రతాపాః

ఉదాహృతిత్వేన సయై ర్నిబధ్య

కావ్యప్రకాశానిమ లక్షణేషు.

సిదేహిరా యేన జగత్సమక్షం

ఖ్యాతింగరా హోసల రాజగాథాః

యశ్చత్ర భద్రాసన చామరాద్యైః

స్సీతైర్మహారాజపదైర్బునక్తి;

సఖాసు రాజ్ఞాంచ వినిశ్చితంచ

సాహిత్యరాజ్యం కవిచక్రవర్తి.

ఇట్టి మహైశ్వర్యము ననుభవించెననుట సందియములేదు. మువ్వరు విద్యాచక్రవర్తులను చమతమ కాలముల హోసలరాజులకు మత గురువులును విద్యాగురువులునై యుండిరి. వీరెల్లరు కాశ్మీరశైవమను ప్రతీతిగల ప్రత్యభిజ్ఞా శైవాద్వైతమతము ననుసరించి దీక్షఁబొందినవారు. మొదటివిద్యాచక్రవర్తి

విద్యార్థు నామ్నా భువనత్రయేఽపి
 యశ్చక్రవర్తి త్యుపగీతకేర్తిః,
 ఆస్థానబద్ధ ప్రవరస్య తస్య
 రాజ్ఞః ప్రశస్తిః ప్రథయాంబభూవ
 అయత్న సంసిద్ధ కులానుయాయీ
 విద్యావతా ముగ్రతరైస్తపోభిః,
 ఉమావతే ర్దక్షిణతోముఖావ్య
 స్సాక్షాత్ప్రేదే పరతత్త్వదీక్షామ్
 నిరగ్నిహోత్రాః పరిమంచవాచో
 న కేచన బ్రహ్మవిచారభూన్యాః
 ఆసన్న నై సర్గిక సిద్ధవిద్యా
 ద్విజాః కులే యస్య తపోభి రిద్ధైః"

అని వర్ణించబడిన జ్ఞానదీక్షాగురుండన నెగడుటయకాక వారి వంశ్యులు ననూచానసంతానులై రనుట యతిశయోక్తి కాదు. కాత్యాయనీ చరణశేఖరాది విశేషణములఁబట్టి కాళకళభుఁడు రెండవ విద్యాచక్రవర్తి కావచ్చునని తోచుచున్నది. ఒక్కరాజాస్థానమున నిరువురు విద్యాచక్రవర్తు లుండగలరా? ఒక్కయింట సిద్ధులు నవతులైన నుండగలరుకాని, యొకగుహలో రెండు మగ సింగము లుండఁజాలునా? కావున వీరసోమేశ్వరుని యాస్థానకవియగు విద్యాచక్రవర్తియే మన కాళకళభుఁడని యిప్పటికి నిర్ణయింతము.

హోయనలరాజులు వీరసోమేశ్వరుని ముత్తాతయగు వీరనరసింహుని కాలమువఱకును జైనమహాకవులనే యధికముగా నాదరించుచుండిరనియు వీరభట్టాచరి (1172-1219 క్రీ॥ శ॥) మొదలు శైవకవులే రాజాస్థానమున నెక్కుచుండిరనియు సూచించవలసియున్నది. బసవేశ్వరుని శైవమతోత్థావనము దాకిఁ గొంతకారణమై యుండవచ్చును. అయినను శివాద్వైతము కుమారిల శంకరాచార్యులకుఁ బూర్వమే దక్షిణదేశమున నుప్రసిద్ధమైయుండె ననుటకు నాచార్య సుందరపాంచ్యుఁడును, భర్తృప్రపంచుఁడును సాక్షిభూతులగుచున్నారు. వీరవఁ బ్రత్యభిజ్ఞాసిద్ధాంతము కాశ్మీరమునుండి ద్విగుణితశక్తిమంతమై మతమయార విష్ణులగు విమలచిదాచులచేఁ బ్రస్తానాంతరముగా మాటె. బసవేశ్వరుఁడు జేపప్రచూఢ్య జేపకర్మల సుల్లంఘించి శివాద్వైతమున నూతనఫక్కి

శాసించె పండితారాధ్యుఁడు శైవముననే ద్వైతమును సంపూర్ణముగా నంగీకరించి యద్వైతమును నిరసించి తన యభిమతమును శివతత్త్వసారమునఁ బ్రకటించుచున్నాఁడు. వీరసోమేశ్వరునికాలమున నచ్చటఁ బ్రాచీనశివాద్వైతమే ప్రబలుచుండెను.

హోయసల రాజులు క్రీ. శ. 1040 నుండి 1330 వఱకును సుమారు పదునొకండుమంది ప్రభుత్వము చేసిరి. వీరలెల్లరు తమ చుట్టు నున్న రాజులతో నిరంతరము పోరుచుండ తుట్టతుదకుఁ దురుష్కులచే నందఱును గీర్తి శేషులై వంశ నిశ్శేషులైరి. ద్వారావతీపురము వీరులకు రాజధాని. దక్షిణమున గాంగ బాణ పాండ్య చోళ చేర కేరళ రాజ్యములును, దూర్పున గలచురి పాశ్చాత్య ప్రాచ్యచాళుక్య తెలుగు చోడ రాజ్యములును, నుత్తరమున గలచురి సేవణ కాకతీయ వంగ గాంగ ఘూర్జర మాళవ త్రైపుర రాజ్యములును వీరులకు నిరంతరము రణమృగయకు గహన భూములవలె నుండెను. వీరిలో మనకు ముఖ్యుఁడగు సోమేశ్వరుని తాతయగు (రెండవ) వీరభల్లాళుఁడు (క్రీ.శ. 1181-1206) మహారాష్ట్రసీమను జయించి-

“గంధద్విపై ర్యన్య విలోడ్యమానే
పంకాకులే వారినిధిం ప్రపన్నే
గోదావరీ వారిణి సేవుణానాం”.

దేవగిరి రాజుల

“యయౌ యశోవారిధి రావిలత్వమ్”

అన్నట్లు తూర్పువంక విజయధ్వజము సారించెను.

మఱియుఁ బాండ్యరాజుగు కామదేవు నోడించి చోళరాజుఁ దక్షిమి పాశ్చాత్య చాళుక్య రాజుగు సోమేశ్వరుఁ బరాజితుం జేసెను. మన సోమేశ్వరుని తండ్రియగు (ఇమ్మడి) వీరనరసింహుఁడు 1120-1235 మకర రాజ్యమును జయించి-

“యః ప్రాప్య దుర్వారభుజప్రతాప
శ్చోళంచ పాండ్యంచ రణ్ణేజిగాయ”

యన్నట్లు దక్షిణ దిక్కున నెక్కువగాఁ దిరిగి చోళరాజ్యమునఁ దన బావ మఱిది నిలిపి చోళరాజ్యస్థాపక బిరుదముపొందె. మన కథానాయకుఁడగు వీర

సోమేశ్వరుడు చుట్టునున్న రాజ్యముల నన్నిటితోఁ జోరి జయాపజయములు పొందుచుండెను. ఘోరరరాజుల జయించి దేవికయను తద్రాజ కుమారిఁ బెండ్లి యాడెను. సేపుణ రాజులచేనోడి వీధవ నెల్లారి తెలుగు చోళఁడగు తిక్క-
న్యపాలుచే బరాభూతుడయ్యె. కేతన దీనినే-

“కర్ణాటవిభు సహంకారంబు మాన్పించె”

ననియుఁ దిక్కన నిర్వచనోత్తర రామాయణమున-

“కమలాప్త ప్రతిమానమూర్తియగు నా

కర్ణాట సోమేశుడు

ర్థమ దోర్గర్థము రూపుమాపి నిజద

ర్పంబుం బ్రతిష్ఠించి లీ

లమెయిం జోకుని భూమిపై నిలిపి చో

ళస్థావనాచార్య నా

మముచక్కం గొని తిక్కభూవిభుఁడు సా

మర్థ్యంబు చెల్లించడే”

యనియు వర్ణించిరి. ఇటు సోమేశ్వరుడు వరాజితుఁ డగుటకుఁ గారణము సంభూతయఁడు, శంభురాజు, సాంవరాయఁడు అనునామాంతరములు గల యొక తెలుఁగు రాజుతో (తెలుంగాధీశ సాళువరాజులకుఁ బూర్వ పురుషుఁడు) నెల్లారి తిక్కరాజుఁ గలసి సోమేశ్వరుఁడొచ్చి, కాంచీపురము తాఁగొని యొర యూరుపురమునఁ చోళరాజు నిలిపె గాని సుందర పాంచ్యుఁడు బల్లవరాజుగు “కోపెరుళింగ దేవుడు” దేవేలు కంచిపై దండెత్తి చిక్కరాజుఁ చఱిమి వేయుచు వచ్చిరి.

కోపెరు సింగదేవుఁడు (వెద్ద రాజు సింహదేవుడని యటవ పదమున కర్థము) పల్లవవంశస్థుడై యిండుమించుగా జుట్టు రాజులనెల్ల జయించి యుత్త రమున దాక్షారామమువఱకు మృగయా విహారమున నరణ్యము సొచ్చి, చనినట్లు దండెత్తి యచ్చటఁ దన విజయాంకశాసనము స్థాపించెను. ఇతఁడు వీరసోమేశ్వరునే కాక యతని తండ్రియగు వీరనరసింహుని హత నొడించి తుదకోడి పోయెను. ఇతఁడే చోళరాజుగు ముమ్మడి రాజేంద్రుని జయించి తత్సింహాసనము నుండి వాని దొలగించినందునఁ దిక్కరాజు కోపెరు సింగ

దేవునితో యుద్ధము చేసి రాజేంద్ర సింహాసనము నిలిపెను. రాజేంద్రుడు వీర సోమేశ్వరునికి బాపముబది కొడుకు. రాజ్యప్రవృత్తిలో బాంధవము ముఖ్యము కదా: తిక్కరాజు శంభురాజులతో జేరెనని కాబోలు వీరసోమేశ్వరుడు చోళరాజుతోఁ గలసి వచ్చిన పాండ్యరాజుతో, గాంధీపురమునకు నాగ్నేయమున నముద్రముననుండు మహేంద్రమంగలమును పట్టణ ప్రాంతమున యుద్ధము చేసినట్లు కాళకళభకవి కావ్యములోఁ బ్రధానాంశము. నారదుడు దాని సాక్షాత్తుగాఁ జూచి సరస్వతి వీణబాయించుచుండ సంతకంటె రుచికరముగాఁ బరమేశ్వరునితోఁ గైలాసమునఁ బార్వతీ సమక్షమున వర్ణించెనట. అంతఁ బాండ్యరాజు కూతురగు లక్ష్మీదేవి ప్రశంస వచ్చు స్థలమున గ్రంథము నిలిచి పోయె. శాసనములచే సోమేశుడు సుందర వీరపాండ్యులవలనను రాజేంద్రుని పలనను నోడింపఁ బడియెనని తేలుచుండెను. పాండ్యుడు వీనికి గాల చండ మనుటచే సోమేశుడు చోళదేశ యుద్ధభూమిలో జచ్చెనని తలఁచెదను. 1256 క్రీ.శ. కాలములో నితఁడు చనిపోయి యుండును.

మహేంద్రమంగల యుద్ధములో సోమేశుడు యౌవనములో నుండె ననుటం జేసియు, నితడు మువ్వరు భార్యలఁ బరిణయమై వారియందు సంతానమువడయుటకుఁ గాలవ్యవధి పలయుటం జేసియు, నితనిపుత్రులగు రామనాథ నరసింహులు క్రీ.శ. 1258 ప్రాంతములకే యుద్ధ క్రిడల నడపి తాతాస నములు స్థాపించినందునను మన కాళకళభకవి సూచించిన మహేంద్రమంగల యుద్ధము 1245 క్రీ. శ. ప్రాంతములకు దరువాత నడచియుండదు.

మహేంద్రమంగలము నిశ్చితముగా నెచ్చట నున్నదో తెలియరాదు. కాంచీపుర సమీపమున దక్షిణముద్ర తీరముననని కవి చెప్పుచున్నాడు. ఈ ప్రదేశమనేక రాజులకు యుద్ధ భూమియయ్యు నేటికి స్థానికమును గులభ ముగాఁ గానరాదు.

చోళేశు మంగళ మితి ప్రథితార్థ నామ్ని
గ్రామే వనన్ విత్తుగురో రభిధాం చఛాన
జ్ఞానో త్రమః సకల దర్శన పారదృశ్వా
వ్యాఖ్యా మిమాం పితనుతేస్సుట మిప్తసిద్ధేః.

అని జ్ఞాననో త్రముడు తనవేదాంత వ్యాఖ్యాన గ్రంథములలో వ్రాయుచున్నాడు. ఈ మంగళ నామకాగ్రహారములు 100 చోళదేశమునఁ గలవు. ఇదియేదియో యిపుడు నిర్ధారింప పలను కాదు.

గ్రంథరచనా క్రమము : కైలాసమునఁ బార్వతియుఁ బరమేశ్వరుండును పిహించుచుండ సాయంతన సమయమున నారదుఁడు వారి సన్నిధానముఁ జొచ్చి యథావిధి నమస్కరించి “దేవా, నా శిష్యులగు వ్యాస వాల్మీకులు భూలోకంబునఁ గాళకళభ కవి రచించిన యొక కావ్యంబుఁ దెచ్చియున్నారు. దాని శేవర యవధరింపఁదగు” నని విన్నవించు సంతలో చేపినపుడుగు మంజుళిక యచ్చటికి వచ్చెను. మహేశ్వరుడంత సంధ్యాసమయంబగుట మఱునాఁడువయమున దాని పించమని చెప్పి నారదునిఁ బంపి, పార్వతీ మంజుళికలతో నుద్యానవన విహారము చేసి, యిల్లు చేరి, మఱునాఁడు సభలోనుండి సరస్వతీ దేవి యతి మనోజ్ఞముగా పీఠ వాయింపఁగా విని గానము మెచ్చి, ఘృతాహార మొకటి వాగ్దేవికిఁ ప్రీతిదాయక మొనఁగెను. అంతలో నారదుఁడు సభకేతేర నుమావిభుఁడెల సరస్వతీ గానము వినుటకు రావై తివని నారదునడుగ నతండు “రాత్రి యాచడ సోమేశ్వరునకును బాండ్య భూపతికిని పక్షిణ సముద్రతీరమున యుద్ధము జరిగెను” అనవుడు మహేశ్వరుఁడా యుద్ధ ప్రకారము వర్ణింపుమన నట్టి యుద్ధరంగము కానెప్పుడు చూచినదిలేదని తద్వ్యక్తాంతమంతయు ద్వారసముద్ర రాజవంశ వర్ణనముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు. గ్రంథము పాంచ్య రాజు కుమారి వివాహముతో ముగిసియుండును. ఈ గద్యరత్నామృతములో శివుని సంధ్యాపిహార ఘట్టమును రచనాచూఢుర్యము గోచరించునట్లుదాహరించెదను.

“అత్రాంతరే చనలతాంతరితప్రహా దేవీపరిచారికాను కాచిత్రాభ్యుతికా నామ కళమధురా మిమాం గాథా మగాభయత్”

తమసి నభి యూధికే త్కజ

గౌరీ నిశ్వసిత సౌరభ స్పృహమ్

కి మకృత సముచ్చ్వసంతీ

సాసూయం మాలతీవ లదా॥

అథ నిశేధసూచినీ మిమా మార్జ్యా ముమావతి రుమయా సహ స్రుత్వా న మేరుతలా మపతిష్ఠత్. ఉక్తాయ చ నిజనికేతనాభిముఖే వృషభకేతనః కాంతయా సహ పరిణత హిమకరకెనలయితేన కైలాససానువర్తనా జగామ. గౌరీగచ్ఛంతీ క్వచి తు తూహల్కాత్స్యలకమలవళయనతలసెష్ణు మితరేతరాంగ సంస్పర్శ సుఖ మేతితతోచన మివ నిద్రాయమాణం హంసమిథున మూశంజిత

నూపురేబుదేన అన్నపూర్ణ. తతస్తచ్చరఃచాలితమపి ముహుర్నిశీధనిద్రాంతర
 మంథరే కథమపి కృతకళగద్గదరవ మున్మీల్య తోచనే పునరపి నిమిషే
 హంస యుగళమ్; అత్ర క్వచిత్సరస్తీరసీమ్ని విరహవిధురా మధారత (యా)
 విహితారవ మాశిజనేన గ్రాహయిత్వా చక్రవాకిం ప్రియనమీప మునినాయ సా;
 పునరాసా ప్రియతమ మంతికగత మప్యజానతి విధిభా సస్యతోయాతీ కరుణ
 తర మాచక్రంద చక్రవాకి; కుతచిత్కాంత మనునరతీ మంతరా కౌముదీ
 మదవిఘ్నూర్జమానలోచనా మవథ ప్రస్థితాం నివార్య వర్తని చకార చకోరిం
 చకోరాక్షి; క్వచిద్భూపీరవస్థిత మధుకరానుభోచిచాం విరచిత వివిధ ప్రలాపాం
 న్వరుచి పంకజోదరబంధుస్థాం మధుకరీం వివిద్య ముకుళా విజయాకరేణ
 విమోచయామాన-ఇతి. వివిధ విహార వ్యాపృతాం వినోదయ స్వయితాం మద
 చపలచకోర లోచనపుట పాటలిమవల్లవిత చంద్రికా ప్రకరేణ మందహాసరాం
 దోశితశేఫాలికా పరిమళ లహరీ పరిష్టవహన షట్పదేన పదేన చంద్రకాంత
 దృషన్నివ్యంధ శ్లేవశశిరశైలేయ సురభి శిలాతలేన శీఘ్రయాధికమోద
 వాసిత వనదేవతాకుండలేన(?) నిరస్తర విస్సమర కైతకవరాగధాసర చకోర
 కామినీ చరణేన రజఃచలమేఖలావళేన నవలీన మాలయ మాజగామ
 గౌరీపతిః..''

కథారచన లోకావీతమగు భంగితో గూర్పబడియు మృదు మధుర
 పదవిన్యాసమణీయమగు వర్ణనా ప్రఘట్ట మింపు గొలుపుచుండును. సాహిత్య
 మలపజుచుకొను వారల కిది యుత్తమ కావ్యములలో నొకటియని యంగీక
 రింపక తప్పదు.

13. ఉదయనోదయము

ఈ గ్రంథము సారసమంత్రి కుమారుడగు సూరనచే రచింపబడియె. ఇతనిగురించి “యాంధ్రకవి చరిత్ర పరిష్కృతభాగము”న విస్తరముగాఁ జరిపించి యుండును. ఇరుపది యేడ్గారు కవుల చరిత్రమువ్రాసి ముగింపకయుండిన భాగమును కం॥ పీఠేశలింగము పంతులవారు చాలవేడి పుచ్చుకొని పోయియు వారి కవుల చరిత్రము రెండవ భాగములోఁ జేర్చుకొనుటకుఁ బూర్వమే వారు లోకాంతరగతులగుటచే నాప్రయత్నము లేమయ్యెనో తెలియరాదు. కావున జరిపితచర్యజమైనను సారస సూరనగూర్చి మరలఁ గొంత ప్రసంగించుచున్నాఁడను. ఈకవి పనమాలిపిలాసమునుగూడవిరచించెను అది కొండూరి యక్కయ్య మంత్రి కంకితమేబడియె. అది సరస కవితా విలాసితమై, సరళ రచనా బంధురమైయున్నది. దానిలో నాద్యంతములులేని మూఁడాశ్వాసముల యాదర్శ భాగము నాయెద్ద నున్నది. ఆ కృతిని గవి తన పూర్వ వయస్సులోనే రచించెఁ గాఁబోలు.

ఉదయనోదయ మైవాశ్వాసముల భాగమే వానవదత్తా వివాహపర్యంతము లభించుచున్నది. కవి యింక నెంతభాగము రచించెనో యెఱుఁగరాదు. కాని యతని కుమారుడు తద్గ్రంథమును ముగింపకయే తనతండ్రి కీర్తిశేషుడై నందునఁ దానాగ్రంథమును లోకయ మంత్రికుమారుడగు బాచయ కంకితముగ బూర్వహితక రచించెనని చెప్పుకొన్నందునను, ఉదయనోదయమును నామము ననుసరించి మృగాపతి కథయేగాక యుదయనుని వివాహముగూడ పర్ణింపబడి యుండుటవలనను సూరసమంత్రి యంతయే రచించియుండునని తలంచు చున్నాను.

ఇతనికాలనిర్ణయమును స్మరించుచు పనమాలిపిలాసమునుగూర్చి వ్రాసిన పీఠేశలింగం పంతులవారు “ఇతఁ దాఘనికుండని చెప్పటఁదక్కఁ గవి కాల నిర్ధారణము చేయుటకు బుస్తకమునం దాధారమేదియుఁ జిక్కలేదు” అని యాధారములు లేనందున నతని నాఘనిక కవికోటితోఁ జేర్చిరి. అదియుఁ జెప్పుకుండిన గొంత మేలైయుండునేమో : ఆంధ్రదేశమునఁ బెక్కండు బాచయలు లేక భాస్కర మంత్రియైరి. వారు భిన్నభిన్న శతాబ్దులవారు.

వారిలో లోకయమంత్రి కుమారుడు వాచయ మా పరిశోధకుమునఁ జిక్కినవాఁడెవ్వఁడును లేడు. ఇతఁడు సంపదరమున జన్మించిన నియోగివాహ్మజుఁడు. శ్రీవత్సన గోత్రుఁడు. ముడియము పంశోష్ఠపుఁడు. ప్రాయశః కొంచపీట సధికారము చెల్లించు చుండినవాఁడు. వ్యాసమహాయతీరాయల శిష్యుఁడు. బయకార రామదండాధినాథునకు గురిభుజము పంపివాడు- మొదలుగాఁ గృతి పతిని గుఱించి యుదయనోదయమునఁ గలదు.

కవి —

సీ॥ కొండిన్య గోత్ర విఖ్యాతుఁడు సత్కవి
మాన్యుండు నారన మంత్రముచేతి
వనితయక్కాంటకు పరతనూజుఁడగిసా
నాభ్యునకును గూన నాహ్వాయనకు(?)
గారావు సంబంధ నారాయణ పవార
వింద సంసేవనా విమల మతిని,
గావ్య నిష్టాతుఁడ గజరావు పరుచాంకుఁ
డగు రాచవారికిఁడగు హితుఁడ,
సృష్టివాచీమర.....వక్ర
నాభిరాముండ, నయకళామంపిపండ
నూరనాభ్యుండ, సత్య సంశోభిరుండ.

అని కవియే తన్నుఁగూర్చి, పూర్వకర్తలతోఁ చెప్పుచున్నట్లు కుమారుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఈగ్రంథసూక్ష్మత యిట్ల పాతమయ్యైగండున యథాశక్తి జరిత్రాంశభంగము లేకుండునట్లు మేమువాహరించుచున్నాము.

కృతిపతీయగు ముడియము భాస్కరుండు వ్యాసమహాయతీరాయల శిష్యుఁడట. ఆ యదివచ్చుచు కృష్ణరాయచే నిర్మణసమ్మోదితుండగుచుండెనని “వ్యాసయోగివరిత్ర” మను సంస్కృతకావ్యమున నున్నది. రాజుచే రత్నసింహాసనమున యరియలు కనకరత్నాభిషేక గౌరవముండెనని తెలియుచున్నది. కావునఁ గృతిపతియగు గవియను గృష్ణరాయల కాలమువారని చెప్పవచ్చును. వ్యాసరాయలకుఁ దరువాతివారు పెక్కుండు తత్పరము నెక్కినవారెల్లరును వ్యాసరాయదిరుదము పొందినందునఁ గాలనిర్ణయమున వివర్యాసము కలుగు

నేమో : ముడిచుము ధాన్యముని ప్రభువతంసము కొంచవీటిని గర్హటరాజుల యొద్ద సమ్మానముగాఁ బొందిన బయకార రామచండాధినాథుఁడు “కర్హట సింహాసన సామ్రాజ్యలక్ష్మి సార్వభౌమ కారుణ్యలబ్ధ కొందవీటి ప్రముఖ నిఖిల దుర్గాధిపత్యధిరామ బయకార రామప్రధానసుత్రామ సర్వసర్వసహాభార భరణ సంధుక్షణ దక్ష దక్షిణ భుజాస్తంభుఁడును,” “అతఁడు బయకారరామచండాధినాథ : రాజ్యలక్ష్మి కుకీపద్మరాగరత్న చంజరాయిత ఫణిసార్వభౌమ దీర్ఘ బాహు పీఠుఁడు లోకేంద్ర ధాన్యరుండు”

క॥ సారతర కొంచవీటి మ

హారాజ్య ప్రాజ్యవైభవై శ్వర్య కళా

ధారంధర్య నిరూప

శ్రీరామప్రభు కృపావిశేషోన్నతికిన్॥

అని కృతీకరినిగొప్పి చెప్పఁబడుటచే బయకార రామప్ప కర్హటరాజుల సేనాని యని తోచును.

బయకారశబ్దము వాగ్గేయకార శబ్దార్థముగను వికృతరూపమని నేనుఁ దలచుచున్నాఁడను. వాగ్గేయకార బయకార శబ్దముల నిర్వచించుచుఁ దంజాపుర రఘునాథుఁడు తన సంగీతసుధలోఁ బ్రకీర్ణకాధ్యాయ ప్రారంభమున—

“సంగీతరాస్త్రే ప్రథమాధికారీ వాగ్గేయకారః ప్రతిపాద్యతే ప్రాక్,
వాచంచ గేయంచ కరోతి యస్మాత్ వాగ్గేయకారః కథితస్తథాఽసౌ,
వాక్పిఙ్గపర్యాయతయైవ మాతుః శబ్దః ప్రయుక్తః కిల గీతపక్షైః
గేయస్య పర్యాయతయా తు ధాతుశబ్దం తథా గీతివిదో వదంతి,
ఇంధం పదానాం ప్రపదంతి మాతుః స్వరౌఘ సందర్భ ముశంతి ధాతుమ్,
మాతుంచ ధాతుంచ ద్వయం కరోతి యస్తం విదు శ్శౌభయకారసంజ్ఞమ్
తమేవ లోకా బయకారనామ్నా వదం త్యవభ్రంశ పదేన సర్వే.

అని వాగ్గేయకార శబ్దార్థమే యవభ్రంశమున బయకార శబ్దరూపము చాల్చెనని చెప్పుచున్నాను.

బయకార రామప్పయే వాగ్గేయకార తోడరమల్ల తిమ్మామాత్య నందన రామామాత్యుఁడనియు, స్వరమేళకళానిధియను గ్రంథమునకుఁ గర్తయనియు నూహింపవచ్చును. స్వరమేళకళానిధిలో రామామాత్యుఁ డకయరామరాయలకు

మేడ గట్టింని యరనిది గుడిమజపై కొంచసీగు మొదలగు దుర్గముల యాధి
పత్యము సంపాదించెనని చెప్పకొనియె.

ఆదాయ తా మారచితానుమోదో
విచారయామాన న రామమంత్రీ,
నవవ పూర్వాధిక కొంచపీచి
ప్రధాన దుర్గ ప్రతిపాపనేన,
పూర్వార్థ వేనై న పరీతమూర్తేః
ప్రభుత్వముర్వాం వితతార మహ్యమ్.

ఈగ్రంథము క్రీ. శ. 1546 లో రచింపఁబడియె.

గాంధర్వ శాస్త్రవేత్తలగు నాతఁడు సేనానియై మధుర రూక్ష రసాను
భూతిచే వీరశృంగార రసాధిదేవతల నీర్వ్యలేక చేయుట యాశ్చర్యమే. కాకతీయ
గణపతిదేవుని గణ సైన్యాధిపతియగు జాయ చందాధిపాఠుఁడును భరత విద్యా
నిపుణుఁడగుట ప్రమోదాశ్చర్యములు గొలుపుచుండును.

బయకార రామప్ప తిమ్మయ కుమారుఁడు-

“శ్రీమహిమాస్పద తిమ్మయ రామామాత్య ప్రతిష్ఠ రాజ్యాంగభరా
క్రామిత నిజ భుజ విభవోద్ధామ శ్రావేః(2) వాచయవాఢీశా.

(ఉ ద 11 - 1)

స్వరమేశకళానిధి కారుఁడగు రామామాత్యుఁడును తిమ్మయనంపనుండు.

ఇదియునుంగాక బల్లారి కుంజలమున జిక్కితిమ్మాపుర, కామగమ్మద్ర
తటాక నిర్మాతయగు నొక రామయామాత్యుని శాసనములు రెండు గలవు.
తిమ్మాపురము తండ్రిపేరిటను. గామగమ్మద్రము కామమ్మ యను కొమార్తె
పేరిటను బుజ్యముగా నొక బయకార రామప్పయ్య కట్టించినట్లు వానిలోఁగలవు.
పరాశరగోత్రజుఁడగు భావయమంత్రికి రామయమంత్రియు, నతనికిఁ బెద
తిమ్మయ్యయు, చిన్న తిమ్మయమంత్రియు, భాస్కరచమూపతియు, భావయముఁ
గల్గిరి. భావయమంత్రి యచ్యుతరాయనంపలఁ గొంచపీచి పరిపాలనముఁ
బొందెనట. రామయభాస్కరుఁడు కొంచపీచితో గోదీరాథ స్వామికి గోపురము
గట్టి యాంధ్రదేశము పరిపాలించెనట. పెద్దతిమ్మయ్యకును లక్ష్మణయ్యకును
రామయ్యమంత్రి అనించి భ్యాసెననని యచ్యుతరాయల యనుగ్రహమునఁ
గొంచపీ చేయించుచున్న ననేకాగ్రహార నిర్మాతయనియు, శా. శ. 1461
కాలమున నచ్యుతరాయలచే నొందిగోడు, కీడుహళ్ళి మొదలగు పురములు

వదసినట్లు నా శాసనములలోఁ గలవు. రామయములైతి చెమ్మపురముననుండు
 బయనాలు చెయ్యలు గట్టించెనుట. దీనివలన రామయములైతి భాస్కరునకు
 నన్నకుమారుడే బయకార రామప్పయని తేలుచున్నది. రావిపాటి తిప్పరాజు
 చాటుధారయని “సరిబేసైరిపు డేల భాస్కరులు” అను పద్యము నప్పకవి
 యుదాహరించుట చూడఁగా నది తిప్పరాజు రచించినట్లుకావో లేక మఱియొక
 రామయ భాస్కరుని గురించి తెలుపునో యెఱుఁగము. ఏలయనఁగా రావిపాటి
 తిప్పరాజు క్రీడాధిరామమున స్మరింపఁబడియె. కొండవీటి గోపినాథ దేవాలయ
 ద్వారప్రాంతమున లభింపఁబడిన—

సీ॥ నిర్మించెనేమలైతి నిరుపమ ప్రాకార
 సజకంబుగా గోపినాథపురము
 గెలిచినాడేమలైతి లలిత విక్రమమునఁ
 బ్రబలుడై యవనుల బలమునెల్ల
 నిలిపినాడేమలైతి నియత వైభవమున
 గోపికావల్లభు గూర్మివెలయఁ
 చాలించెనేమలైతి ప్రకట ధర్మఖ్యాతి
 మహిమహిమఁగ నాంధ్ర మండలంబు
 నతఁడు భూపాల మంత్రింద్ర సతత వినుత
 ధీవిశారదుఁ డచ్యుత దేవరాయ
 మాన్యహితవర్తనుఁడు శౌర్య మహితయశుఁడు
 భానుతేజుండు రామయ భాస్కరుండు॥

బయకార రామప్పకుఁ బినతండ్రియని తేలుచున్నది.

ఇట్టి ప్రఖ్యాత పురుషసంబంధియగు నిక్కావ్యము మధ్యకవుల కాలములో
 రచింపఁబడినను నించుక ప్రాచీనశైలిఁ జూపట్టుచున్నది. రచనాధోరణి యెఱ్ఱ
 ప్రెగడ శ్రీనాథులకాలము స్మరింపఁజేయును దీనిలోనుండి కొన్ని పద్యము
 లుదాహరించెదను.

మ॥ విరహిష్టానకరంబు భూజన సుఖావేశంబు నానావనీ
 తరుచున్దీతనునిట్టి షట్పురనముచ్చాహంబు నిట్టిపెల్
 స్మరసంజీవన సిద్ధవిద్య పికవాజ్మానప్రతోద్యాపనం
 బరుదెంచెన్ మధుమాన మంచితలతాంతామోదితాశాంతమై॥

సీ॥ మొదటి ఈమొద మూలిముట్టని నవకంఠఁ
 గ్రొవ్విరుల్ మేలేర్చి కోసికొనుచు
 గండుఁగోయిల నోరఁగవిచ్చెఱుంచని మంచి
 చెలువంపులే బొరల్ చివికికొనుచు
 సమదక్కిరములు నానలఁగ్రుచ్చి చూచని
 తనికమ్మపండ్లు చివర్చికొనుచు
 నొలసి తెమ్మెరలు తావులఁ గ్రుమ్మరింపని
 వజులుపూఁచేసికొన్ వడిచికొనుచు

భాను కిరణంబుచే నంటు పడనిపుట్టు
 కేసరంబుల పుప్పొడి కిసలయంపు
 బుట్టిగలఁ బట్టికొనుచు నింపులువలిర్ప
 సమదగజగామినులు కేలి సలిపిరంత॥

సీ॥ చిన్నారి ముత్యాల చేరుతోడ లలామ
 కంబు నెన్నొసలివైఁ గదలియాడ
 మీఁటిసవన నొల్పు మెఱుఁగు బుగ్గలమీఁద
 మకరకుండలరూపుల్ మలసియాడ
 పులిగోటిపజ్జాల తళకుల క్రొమ్మెఱుం
 గులు చిన్నయరమువైఁ గునిసియాడ
 పెసరకాయలనోలు నెనకంపు నునుజ్జేళ్ల
 నుంగరంబులచాయ లొలసియాడఁ
 గచితటంబున మొలనూలి గంటలొలయఁ
 నడుగుదమ్ముల మువ్వులు నందియలును
 జవ్వచొప్పంగ ముందట తవ్వుటచుగు
 లిడు తనూభవుఁగను వేడ్క కేడిసాటి.

సీ॥ అంతట నొక్కనాఁ వయ్యంపుముచి మాత
 మకరదంష్ట్రి యను ముకుటఁబడి
 విటులెందఱేఁగోసి విడిచిన ముక్కును
 జెవులును ఫేకరస్థితి భుజింపఁ

గామకాహత కళాభూత జాతములైన
కాయలంగమున గలయమెజయఁ
గలహవేకల సారైగమిచ్చిత్రంచగజీకి
చివ్వికిబోయిన తలచీదురేగఁ

బొలుచు చెఱువుపొంత భూతంబు నా వగ్గు
రక్కెననగఁ గాకరాత్రి నాఁగ
వివిధ విటల పేర వేరు విత్తన తెట్టి
కుక్క నాఁగనుస్కి వక్కురాలు॥

ఆ నరనా కళత్రి యనమాయభతేతన యష్టి యిందిరా
సూనుని భాగ్యదేవత ప్రసూన శిలీముఖ రాజ్యలక్ష్మి శో
భాసిధి భాగిణీయ మతి భావజు మోహన దానశ క్తిసాఁ
దా సుతికెక్కె సద్గుణ సిధానము వాసపదత్త యిమ్మహిన్.

ఈ కృతిరత్నము ముద్రితమైనచో నెల్లరకు సుల్లానకారియనుట నిక్కమయ్యు నాకుమాత్రము ప్రభవచర్మనము ననంత సంతోషమును క్షణకాల పశ్చాత్తాపంబును జనింపజేసె. బాల్యవాచల్యంబునను య తి గణప్రాస సంవేశన దర్పంబునను మృగావతియను కావ్యంబు బాల్యంబున రచించి ముద్రింపించింబుంటి నిమ్మహా కావ్యవకనంబున మత్కావ్యంబు ముద్రితంబయ్యి మృతనష్ట కల్పంబయ్యును దానికిఁ బునర్మరణంబు కలిగెననియు నట్లుంగా కున్నను సమాసన్నమరణధీచుడైన సూరన యర్పించు ప్రౌఢ సారస్వత సర్వస్వ ముకుటాయమానంబగు సుదయనోదయముతోఁ బాలజల్పితకలంకితంబును బహుదోషదూషిత గదానకంటక లతాకల్పంబును నగు మత్కావ్యంబును బోల్పఁజాలు చిహ్నకుల విస్మయ కోపసంతాపాచధీరణ బీభత్సాది వికృతి సంక్లవంబునకు గారణంబయ్యెననియు ఇలుమఱు సంతాపించియుఁ గావ్యరచనా దాపలంబు క్షణభంగురంబగు కీర్తికాసించినను నిరవధికమగు దుష్కిర్తి నాపాపింపఁజాలెననియు బహుభంగుల నాకు శోకింపవలసె. ఏలయన మృగావతి కథయు, సుదయనోదయ కథయు నొక్కటియె. పూర్వకృతి వాసపదత్తా వివాహదర్శనము కలదు. మత్స్యరి యుదయన జననముతో నిలుచుచున్నది. కాని విద్యాసంస్కారమునను, రచనాభ్యాస పాటవమునను

భావనా చమత్కృతియందును, బహుసాస్వాత సతపాదిత హృదయవాసనా పరిపాక ముద్రిత భావనాప్రపంచ సహస్రరేఖా విజృంభణమునను మిన్నయగు తత్కృతియు నేగుణమున నించుకయేని లేక యనాస్వాదితానావిష్టవిద్యారోక ధర్మంబగు మత్కృతియు నేకతులారోపణంబు నేయుటయె విమర్శకులకుఁ గల ప్రతిభంగ కారణంబని యూహించవలయు. కావ్యనిర్మాణ చపలులకుఁ గలుగు వైషమ్యమును బరిహరణాజనత్వమును గేవల ముత్తమకావ్యరసాద్ధి నిమజ్జనోన్మజ్జన సుభగులకుఁ బొరయుచు యూహించినను దారతమ్య జ్ఞానసంపాదనంబునకును సహృదయ హృదయ సంపదనాపాదనంబునకును, వికృతిలేకున్న నిర్వైతమగు ప్రకృతికి సౌందర్యద్యోతనం బెట్లు గలుగనేర్చుననియు సమాశ్వాసము చేసికొనవలసె.

భారతి, జూలై 1925

మా. రామకృష్ణకవి

14. లీలావతి కథ

ఇదియొక ప్రాకృతకావ్యము. సంపూర్ణవ్యాకరణములేని యాంధ్రభాషలో శబ్దసంస్కార మెఱుంగుటకు, ప్రాకృతభాషలు చాలఁ బ్రయోజనకారులగును. నన్నెచోడుని కుమారసంభవములోని ప్రాచీన ప్రయోగములకంటె, గొన్ని శీలారామ కాననప్రయోగములకంటెను, బ్రాచీన తరములగు వేఱు అక్షరములు గానరాకున్నందునఁ బెనుఁగు శబ్దముల మూలమును విశీషింప సంస్కృత, ప్రాకృత, శౌరసేనీ, మాగధీ, వైకాట్యుతప్ప గత్యంతరములేదు. పాశ్చాత్యులగు శబ్దతత్వజ్ఞులు నకలభాషామూల పరిశోధకులై యాశ్చర్యభాషా సంఘముతో ద్రవిడభాషా సంఘమునకు సంబంధములేవని యుద్ఘోషించుచు. కాని ద్రవిడభాషలకు సంస్కృత ప్రాకృతములే మూలములనియు, విశేషించి ద్రవిడభాషా సంఘములో నాంధ్రభాషా శబ్దములే తమిళ కర్ణాటభాషావచములకంటెఁ బ్రకృతి రూపగోచరములనియు, నాంధ్రభాషా శబ్దములు రూపములకు మూలభావులు కొన్నియేయనియు, నవి ద్రవిడభాషాసంఘమునకెల్ల సాధారణ భావులనియు, దత్తయర్జును ప్రాచీన సంస్కృత ప్రాకృత వికార ధర్మపంతమనియు, మాయభిప్రాయము. ఏతద్భావ సంస్కారముతో సంస్కృత ప్రాకృత కావ్య పరిశోధనము ముఖ్యమని నిశేధించుటకే యష్టవచ్చును తద్భాషా గ్రంథ సంజల్పముతోఁ గాలవివచనము చేయఁగోరుచున్న మమ్ము భాషావేదులు క్షమించుచుగాక.

ప్రాకృతభాషను మనపూర్వులు చాల నాచరించిననుటకుఁ బెద్దకోమటి వేమభూవతి శ్రీనాథులు సాక్షులగుచున్నారు. ప్రాకృతములో నక్షరతీయ, సేతుబంధమును జాలఁ బ్రౌఢములై నవి. బహుశచి నుభాషితరత్నముల నమాహరించి కాలివాహనుఁడు పద్యకోశముగా నక్షరతీయనుపేరఁ గూర్చెను. సేతుబంధకర్త ప్రవరసేనుఁడను కుంతలాధీశ్వరుఁడు కాళిదాసునకు మిత్రమట. కాళిదాస భవభూతులు వివర్ణదేశవాసులనియు, దాననాంధ్రులనియు విశ్వసించుచున్నాము. విక్రమాచిత్తుఁడు సంస్కృతమును బోషించినట్లే కాలివాహనుఁడు ప్రాకృతమును గొనియాడెను. దౌర్ధమత ప్రచారబలమున దేశభాషా ప్రవృద్ధి చెందుచున్న కాలములో మహానాష్ట్ర దేశవ్యాప్తమగు ప్రాకృత విశేషమును

శాలివాహనాదులు గ్రంథస్థమగునట్లు లక్ష్యలక్షణ సంపన్నముగా జేసిరోయని యూహించెదము.

“క్షాయలే చ చుంతలేషు సాతవాహనో నామరాజా,
తేన ప్రాకృతభాషాత్మక, మంతఃపుర ఏవేతి సమానం పూర్వేణ”

అని రాజశేఖరుడును,

“కైఽహం నాన్యరాజస్య, రాజ్యే ప్రాకృతభాషిణః,
కాలే శ్రీసాహసాంకస్య, కేన సంస్కృత వాచినః”

అని శృంగార ప్రకాశమున భోజుండును సాతవాహనుని ప్రాకృత భాషాదరమును వర్ణించియున్నాడు. ఆధ్యరాజే శాతవాహనుడని రత్నేశ్వరమిత్రాదుల మతము. ప్రాకృతభాషలో మధురమై ప్రసన్న గంభీర భావగర్భమైన కావ్య సంచయమే మనకాలమువఱకు శేషించె. సర్వసేనుని హరివిజయము, నాథ్యరాజు రావణవిజయము, మారీచవిజయాదులు సంతరించెననుట శోచనీయము.

శాతవాహన నామకరాజ వంశజులు ప్రాకృతభాషాదరణ మఖండముగాఁ జూపి సంగీత సాహిత్యశాస్త్రములుకూడ నందే కూర్పించుచుండిరి. తుంబురుఁడు తన నాట్యశాస్త్రమును బ్రాకృతముననే రచించి శాతరాజును దద్గ్రంథాంతమున నిట్లు పేర్కొనుచున్నాడు.

జగ వడగ సాఅశా ఆ
గంధర్వ కళంజ...తుంబురుజా
సరదవిణోదేణ కిదం
నాడ అగే అంసలక్షణం ఏదం.”

భాయా :-

[యది పఠతి శాతరాజా గంధర్వకళాం
నో (గంధర్వకులజేన) తుంబురుజా, శరద్వి
దేవ కృతం నాటక గేయస్య లక్షణ మేతత్]

“అమిఅం పాఅడకబ్బం” (అమృతం ప్రాకృతకావ్యమ్) అని శ్లాఘగన్న తద్భాషా కావ్యజాలములో లీలావతి యను నొక గ్రంథము మేము చదివి యానందింపఁ గంటిమి. సహృదయాహ్లాదకరమగు దానిగుఱించి యిండుక నివేదించుబానుట కేవలము జిహ్వాచాపలమే.

లీలావతీ కథానాయకుడు సుప్రసిద్ధుడగు హాలుడను శాలివాహనుడు. లీలావతీ సుందర రాజకుమారిక. దానిచెలులు మహాబుమతియు, గువలయా వళియు. కాదంబరీకథలో మహాశ్వేతవలె మహాబుమతి యిందువనాయికయ్యు హృదయదారణమగు శోకరస సామ్రాజ్యమును నెలకొల్పుచున్నది. కవిపేరు మాత్రము గానరాదు. ఆతనిరండ్రి భూషణభట్టు. తాత బహుశాదిత్యుడు. వీరిరువురును నాల్గవేదముల నేకముఖమున నక్షిప్తముగావహించినవారు. యజ్ఞముల నొనర్చి దేవబుజమునఁ బాసి త్రివర్గఫలమును బొందినవారు. ఇట్టి శ్రోత్రియ వంశమునఁబుట్టిన మహాకవియయ్యుఁ డన నామధేయమును బ్రకటింపనొల్లక “యశారమతి”యను నొక విశేషణమును ప్రయోగించుకొనుట చిన్మయాధ్యక్షము లలో నొండని కొండలు తలఁతురు. ఈకవి యేకాలమువాడో స్పష్టముగాఁ దెలియరాదు. హేమచంద్రుడు కావ్యానుశాసకుడు—

“గద్దేన వద్దేన వా నర్వభాషా కథా...కాచిద్గద్యమయీ
కాదంబరీ కాచిత్పద్యమయీ యథా లీలావతీ”

అని దాని స్మరించుచున్నాడు.

క్రీ. శ. 1000 లో నుండిన చల్లభావార్యుడు న్యాయలీలావతి యను వైశేషికగ్రంథమున నార్వజ్ఞాన ప్రకరణమున,

“యథా వా స్వేచ్ఛాస్మృత వదార్థ సార్థే భవతి శాలివాహనో నృపతి
రిదాసీం శృంగార సరసేతరే దేవ్యా లీలా వత్సానహ లలిత మధురం
సంగీతకమను తిష్ఠతీతిజ్ఞానమ్”

అని దాని నుదాహరించెను.

క్రీ. శ. 1000-1050లో నుండిన భోజుడు దౌత్యప్రకాశమున “సహ పాంశుక్రిడా కువలయావళీ మహాబుమత్యాం లీలావత్యాం” అనియు, బదు నొకొండవ ప్రకాశమున గథా లక్షణ ఘట్టిమున “యా నియమితగతిభాషా ద్వివ్యా దివ్యోభయేతి వృత్తవతి, కాదంబరీవ లీలావతీవ వాసా కథా కథితా” యనియు లీలావతిం బేర్కొనియె. ఈ లీలావతి సంస్కృత కృతియో లేక భాషాంతర నిష్పద కావ్యాంతరమో యనియుఁ గొండలు తలఁచవచ్చును. భోజుఁ డనురాగప్రకాశమున నుదాహరించిన

“తాకా బహు ఏహింమి
చింతి ఏహిం నలకూబరో వరో హోడి,
విత్తాహి వన్న తణ్డ
గఅముహ మహతుహ వసావణ”

అను పద్యము శీలావతిచో 321వ పద్యముగా నున్నది. మఱియు నందే
యుదాహరింపఁబడినది.

“జం అణు ఇఅం కుమారీ
అణస్సలజ్ఞా ఏ సాహి ఆకులస్స
తం సంవిసేనం పిఅన హి
మహహ అహి అఎణ పారద్దం”

అనునది 485వ దిగాను,

“తం సిద్ధకుమారం వే
చ్చి ఊణ ఏహిం సహిఅణజ్ఞేహిం
అవిణయమగ్గోహఅలో
అణాహిం నీఆమ్మకిం భణిమో॥

అనునది 487వ దిగాను,

“నసహా కాలక్లేవో
హి అ అం మహ మయణహు అవహవత్తాం
తన్నది నందేహగ అం
నిసు అంచితవపె”

అనునది 506వ పద్యముగాను శీలావతిలోఁ గానవచ్చుచున్నందున
భోజుఁడు పేర్కొన్న గ్రంథము మనప్రాకృతకావ్యమే యని యూహించుకొన
వచ్చును. కావ్యశైలి నిపుణముగాఁ బ్రక్షింపఁ బ్రవరసేనుని సేతబంధరచనకును,
హరివిజయ రావణవిజయ రచనలకును జాలవడకుఁ బోలియున్నది. ఈ కవచటి
రెండుగ్రంథము లిప్పుడు లభింపకున్నను నూఱులకొలఁది పద్యములు భోజుడు
లచే నుద్ధరింపఁబడినవి విమర్శకులకు గోచరములే. హరివిజయకావ్యఁడు
ప్రవరసేనునకుఁ బూర్వుఁడు. ప్రవరసేనుఁడు పాకటకరాజుగు కుంతలేశ్వరుఁ
డాంధ్రదేశమునుగూడ జయించి రామగిరిలోఁ గొంతకాలమేలుచున్నట్టాహింపనై

యున్నది. ఇతడు క్రీ. శ. 420 కాలములో నుండియుండును. లీలావతిలోని ప్రాకృత రచనను గ్రంథకర్తయే,

“భజితం చ, పీయఅమావ
రఇఅం మరహట్ట దేసిభాసావ
అంగాఇం ఇమీకహావ
నజ్జణనంగజోగాఇ”
“భజితం చ పీయతమాయై
రచితం మహారాష్ట్ర దేశ భాషాయామ్
అంగాన్యేతత్కథాయాం
నజనానంగయోగ్యాని.”

అని చెప్పటచే మహారాష్ట్ర ప్రాకృతమున నిది రచింపబడియెనని చెప్పుచున్నాడు.

“మహారాష్ట్రాశ్రయాం భాషాం
ప్రకృష్టం ప్రాకృతం విదుః
సాగరః సూక్తి రత్నానాం
సేతుబంధాది యన్మయమ్”

అని దండి ప్రశంసించిన యీ ప్రకృష్ట ప్రాకృతముననే హరివిజయ సేతుబంధ లీలావతులు రచింపబడుటచే నించుమించుగా నివి నాతి చిరకాలాంతర ప్రబద్ధములై, ప్రాకృతభాషా పఠనావేశకాల విద్యద్గోష్ఠీరంజకములై యుండుననుటకు సందేహములేదు. అట్లు తలంచిచూడ లీలావతి క్రీ. శ. 600 నుండి 700 లోగా రచింపబడియుండును. లేకున్న దత్పుర్వకాలకృతమేమో. దీనిలో గాళిదాస కవనచ్ఛాయయు, బాణుని శ్లేషరేఖయు రెండుమూడు స్థలములలో గలవు. కాళిదాస బాణులయందు మనకుగల పరమభక్తియే లీలావతీకారుడే వారి గ్రంథములలోనుండి యొండు రెండు భావములు గ్రహించినేమోయని యతనికే కళంకమాపాదించుటచేకొల్పుచున్నది. కాళిదాసుడు విక్రమోర్వశిలో-

“అస్యాః సర్గ విధే ప్రజాపతి రభూ
చ్చంద్రో ను కాంతిప్రదః
శృంగాగైకరసః స్వయం ను మచనో
మాసో ను పుష్పాకరః,

వేదాభ్యాస జడః కథంను

విషయవ్యాప్త త కౌతూహలం

నిర్మాతం ప్రభవే స్మనోహర మిదం

రూపం పురాణో మునిః”

అని వర్ణించిన యువ్యశీపర్ణనలోని “చేదాభ్యాన జడః” “విషయవ్యాప్తత
కౌతూహలః” “ప్రదాహః” అను విశేషణములగును లీలాచరిత్రో,

“అహ కహ వేయ జడస్స

తన్న విసరూపిలాన విముహస్సు

నివృజ్ఞుడు లోలపిట

మహా స్స ఏవంవిహం రూపం''

అథ కథం వేదజడస్య తస్య

విషయాభిలాష విముఖస్య,

నిష్పద్యతే లోకపితామహ

స్వైవం విధం రూపమ్]

అను కథానాయికా వర్ణననుబట్టి “పేదలకన్య, విషయాభిలాష విముఖన్య, పితామహన్య” యను విశేషణములకును బోలెక గలదని తోచుచున్నది.

మణియు లీలావతితో శాలివాహన వ్రశంసతో—

“జోసో అవిగ్గహో విహు

సవ్యాంగావయవ సుందరో సుహృత్,

దుద్దంసతోవి లోఅయి

లోకానందసంజయతో — 63.

కువతూవి పట్టపాళి వణ

యియా ఐ తహ సమవరో వి సాహసిత్త,

పరలోకభీతి ఓవిహు

వీరేశ్వరసోతహచ్చేతి — " 64.

నూ(శూ)రోవి స సత్తాసో

సోమోవి కలంకవజ్జి ఓ నిచ్చం

భోక్తా వి న దోజీహా

తుంగోవి సమీప దిన్నాఫలో — 65.

[యోఽసావవిగ్రహోఽపిఖలు
సర్వాంగావయవనుందరః సుభగః,
దుర్దర్శనోఽపి లోకానాం
లోచనానంద సంజననః.

కువతిరపి వల్లభః ప్రణ
యినాం తథా నయవరోఽపి సాహసికో,
పరలోకభీరు రపి ఖలు
వీరైకరస స్త తైవ.

సూ(శూ)రోఽపి న సప్తాశ్వః
సోమోపి కలంకవర్జితో నిత్యమ్,
భోగ్యపి న ద్విజిహ్వా
స్తుంగోఽపి సమీపదత్త ఫలః]

అనునది బాణకవి రచనా చమత్కృతితో నాశ్లేషించుచున్నది.

లీలావతిలోని మధుపానవర్ణనమున
వివిహాషం వివిహాషమ్
జ్వలాషం సహజరసురహి వాసాహిం
నీలుప్పల పరిమళవా
నీలజం దిజ్జంసి పాణాషం॥

1263.

[వివిధాని వివిధవర్ణోజ్వలాని
సహకార సురభి వాసితాని
నీలోత్పల పరిమళవాసితాని
దృశ్యంతే పానాని]

అను భాగముతో నీశ్వరసేనుని ధూర్తవిటసంవాదములోని
నచకిలశక్యం సముపచితోత్పలఖండకానాం
సహకారతైలోద్గత చంద్రకాణాం కామినీ
నిశ్వాస విక్షోభిత తరంగాణాం ప్రసృతబర్హి
జాకారాణాం వారుణిచషకాణాం గంధ
సూత్రమపి విజ్ఞాతమ్”

అనుభాగము సంవాదము చెందుచున్నది. ఈ మువ్వరిలో బాణుడర్వా
చీనుడు. కావున లీలావతీకారుడు వరభావగ్రహణపారంపరీవిలాస దృష్టితోఁ
జూచినను క్రి॥౪॥ 700 కంటె నిటీవలివాడు కాడు.

మఱియు గథాభాగమున సుపనాయికయగు మహాణుమతి సప్తగోదావరీ
క్షేత్రమగు భీమేశ్వరాలయ సమీపమునఁ బాశుపతాశ్రమమును నిర్మించుకొని
తన పిరహావస్తచేఁబూనిన పాశుపతవ్రతమునఁ గాలముపుచ్చుచుండెనునుఁ
దత్పినాకిభవన పాశుపతాశ్రమములు గోదావరీతరంగ పవిత్రతప్రాంతము
లనియు నిందు వర్ణింపఁబడియె—

“తం సత్రాముహవిహత్రాం
బునివహ సిద్ధోఽకలి మలుష్పంకం।
కహ కహవి దేనుఇరే
ణసత్రా గోదావరీ భీమం॥
[తం సప్తముఖ విహస్తాం
బునివహ సిద్ధోఽకలిమలోత్పంకమ్
కథం కథమపి దేవ
సుచిరేణ సప్తగోదావరీ భీమమ్]

190

“ఇయ తస్య కణఠ దేవా
అయస్య దాపిణ డిపాక్షణః॥
గోలాణఇవయణవిసే
సఅంవ రమ్మం మతాయఅణం॥
[ఇతి తస్యకనకదేవా
లయస్య దక్షిణ దిశ్యనులగ్నమ్
గోదావరీనదీ వదనవిశే
షక మివ రమ్మం మతాయతనమ్]

242

“ఏవం భణిట సోతే
ణనరవఈ అగణిపిహింపియపేహిం
సంవత్తో కమలదళ
చ్చినత్ర గోదావరీఘ్రిమం”

[ఏవం భజితః సతే
నరపతి రగజితై ర్దివసైః,
సంప్రాప్తః కమలదళాక్షి
సప్త గోదావరీ భీమమ్]

1147

ఇత్యాది వర్ణనములచే మహాముని యాశ్రమము సప్తగోదావరీక్షేత్ర మగు దాక్షారామములోనని యూహింపవలసియున్నది. దీనిలో దక్ష దాక్షరామ ప్రశంసలు గానరాదు గాని భవానీప్రాధాన్యము చూపబడియె. ఈ సందర్భమున దాక్షరామము అష్టాదశశతాబ్దములలో నొకటియని స్మరించుకొన వలయును,

“కొల్లాపూర్యాం మహాలక్ష్మి
ర్మాహు రావేకవీరికా,
ఉజ్జయిన్యాం మహాకాళీ
పీఠాయాం పురుషూతికా
ఒడ్డాదౌ గిరిజాదేవీ
మాణిక్యా దక్షవాటకే”

అను పురాణవచనము కలదు. మఱియు దాక్షరామమున సప్తగోదావర మను నరస్సకలమ కాని సప్తహస్తాలంకారభీమమగు గోదావరీతిరచి కానరాదు. మఱియు నానది మూడుక్రోశములదూరమున నున్నది. భీమేశ్వరపురాణమున గోదావరి యచ్చట భయంకరముగా బ్రవహించినట్లును, మహర్షుల ప్రార్థనమున నంత ర్వాహిని యయ్యెననియుఁ జెప్పబడియె.

నన్నయభట్టు “జగదాచయైన భీమేశ్వరంబును” అని పొగడిన యనాది క్షేత్రము మొట్టమొదట గోదావరీతిరముననే సప్తశాఖాప్రవాహదర్శన రమణీ యంబుగ నిర్మింపబడియుండుననియుఁ గాలక్రమమున నది చక్షుబద్ధిక్కునను దూరముగాఁ దొలగి ప్రవహించుచుండు నచ్చటి సరోవరమే సప్తగోదావరనామం బునఁ బరగుచున్నదనియు నూహించుచున్నాము. లీలావతీరచనాకాలమున గోదావరి దాక్షరామమునొద్దనే సప్తహస్తాభిరామయై విహరించి కొంతదూరము ననే నముద్రునించేచుండును. చక్షునింపబడచుగు స్థలమహత్తవము కాలక్రమ మున నుచ్చవిందియుండునేమో! కావున నీదృష్టికోజూచినను లీలావతీకారుఁ డించుక ప్రాచీనుడై యుండును.

మఱియు గథానాయకుడగు చాచివాహనుడు హాలుడను నామాం తరముగల సుప్రసిద్ధుడు. ప్రాకృతభాషాభిమాని. గుజాన్యుడు వైశాచీభాషతో బృహత్కథను రచించి యితనియొద్దకే వంపెను. శ్రీపాలితుడను మహాకవి యితని యాస్థానభూషణము. తరంగలోల యను నద్భుతకథావిశేషమును ప్రాకృతమున రచించి కీర్తిగన్నవాడు. శీలావతీకారుడు శ్రీపాలితుడే లేక హాలుని సభాలంకారుడగు మఱియొకడా ? అట్లాకాలమువాడైనయెడల మహాముతి మొదలగు గంధర్వశాస్త్రీలకథతో మనుష్యనాయకులగు శీలావతీ శాలివాహనుల కథ కలిపి యసంభవమును హాలుని జీవితకాలములో నెట్లు సంభావితముగా గవి ప్రచురింపనేర్చు ? ఈ సంసయమును దొలగింపఁ గవి కల్పనలు గలవు. పరిమళకవి సింధురాజు నాశ్రితుడైనవసాహసాంకచరిత్ర మనుపేర నతని కథయే రచించి యందు సింధులుడు పాతాళమునకేగి శశిప్రభ యను కన్యను వరించినట్లు వర్ణించుటను సింధురాజెట్లు మన్నించె ? ఇది యసంభవము కాదా ?

దీనినే మేము సప్తపదీవిలాసమున షడ్వర్ణసిగర్భిత హాస్యప్రబంధమున సంస్కృత కవివర్ణనమున నిట్లు లిఖించితిమి.

సీ॥ “పద్మావతీదేవి పడకింటఁగలఁ గాంచి

వానవదత్తకై భాసుఁడెడై

నూతేండ్లకగ్నిలో దూతీ శూద్రకరాజు

చిత్తమెల్ల వసంతసేనకిచ్చె

జానకీహరణంబు జగము మెచ్చఁగఁజేసి

రావణుడన్నె లంకావిధుండు

భిక్షాటనముచేసి బృందారకశ్రీల

శివభక్తదాసుడు చెఱలఁబడై

పండికొక్కువోలె బాతాళమునుద్రవ్వె

బరిమళుడు శశి ప్రభాగవేక్ష

సప్తపదుల నేడుసారులు ద్రొక్కించు

తరుణికోసఁగినాడ ధర్మకవిత”

ప్రాకృతకావ్యవిమర్శన మహాగహనానుయాయ పాఠకమహాశయులకు విశ్రాంతికావ్యముగానో లేక, నాటకరంగము నడుమ సంసంబద్ధప్రలాపమున

విదూషకులచుటోలే, స్వోత్కర్ష డిండిమ రాచనంబుననో, మనఃశ్రోత్రాయన కరముగా మా పద్యముదాహరించినందులకు వారు కృతజ్ఞులుగాక.

కాళకళభకవి, భల్లాళరాజుగ సోమేశ్వరుడు చోళరాజును మహేంద్ర మంగలమును స్థలమున నోడించి యతని పుత్రిని వివాహమాడి పరమేశ్వర సాన్నిధ్యమునఁ దనకిత్తిని నారచర్యములచేఁ బాడించుకొనియె నను నద్భుత కల్పనఁగల్గింపఁగ సోమేశ్వరుని విద్యత్సభ దాని నెట్లుఁ గీర్తించె? నెట్లుఁగీతరించె? కావున దివ్యమానుషసంపర్కతరంగితములగు ప్రభుచర్యావర్ణనంబులును గవులయెడఁ గావ్యధర్మమే యగుచున్నందున లీలావతి కర్తయు శాలివాహనుని యాస్థానకవియై యుంచునన్న వాదమంత యనమంజనము కానేరదు.

ఇఁకఁ గథానాయకుఁడగు హాలునిఁగూర్చి విచారితము. శాలివాహన శబ్దము వంశనామము. పెక్కండ్రావంశమున బుట్టి మగధాండ్రకుంత లావంత్య నూప విదర్బదేశములఁ బరిపాలించిరి. వారిలో హాలుఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. వీరి నాండ్రచరిత్రకారు లాండ్రరాజులని పేర్కొనుచున్నారు కాని యదియెట్లు సిద్ధాంతమగునో యెఱుఁగరాదు. చాండ్రదేశమునుగూడఁ బరిపాలించుటయు గోదావరమున నుండు ప్రతిష్ఠానపురమునను బడప నాండ్రమండలములోని ధాన్యకటకమందును రాజధానుల నిర్మించుకొనియుండుటయు నిక్కమే కాని వారుపట్టుకచే నాండ్రులాయని సందియముకలదు. వారిలో హాలుఁడేకాలము వాడు? వాని నమకాలికులెవ్వరు? వానికథలు వినిపిల్లునంత ఘనకార్యముల నతఁడేమిచేసె? అను సందేహము లుప్పతిల్లుట యెల్లరకు నహజమే.

లీలావతిలోఁ గవి శాలివాహనుని సాలాహణుఁడనియు సాలవాహణుఁ డనియుఁ బ్రాకృతరూపములఁ బేర్కొనుటయేకాక స్పష్టముగా హాలుఁడని సహితము పర్యాయపాదకముఁ బ్రయోగించుచున్నాఁడు.

“తో గురువ అరేణ ఏసా

తం చియవ హుమన్ని డాణతహభణె అం,

సవ్వాయరేణ హాల

స్సపేసి ఆవచ్చ ట సహవే.”

[అతో గురువచనవైషా
తమేవ బహుమత్వా తథా భణితమ్
సర్వాపరేణ హరిస్య ప్రేరా
ప్రజతు ప్రభాతే 673]
కేచ్చిరయాలంద ఇమో
కోస హరిస్య పరిపసిట 974.

ఈ హాలుడు మర్యాద వురాణ వంశానుచరితముల ననుసరించియు
పాశ్చాత్యుల కాలనిష్ఠయము ననుసరించుచు క్రీస్తు పూర్వము మూడవశతాబ్దిలో
నుండెనని చెప్పవలసియుండును. వీలావతి తండ్రి సింహళరాజగు శిలామేఘుడు
హాలుని యాస్థానమున మంత్రిపదవిలోనున్నవాడు నాగార్జునభిక్షుపని మన
కావ్యములలో గలదు.

బహుమన్నంతోతం చిత
మరణం సంతోసదిన్ననిచహి అట
నాయజ్ఞు ణో వరోహే
ణనిగ్గ టనియపురా హింతో 1018.
నాయజ్ఞుణ భిక్కుపుర
స్సరేణ సంతార సంతిటరాయా,
విజయానందేన సమం
వివరా హుర్రాం పరిక్రంతో॥

[బహుమన్నత సమేవ
మరణం సంతోషదత్తా నిజహ్మచమే,
నాగార్జునోపరోధేన
నిగ్గతో నిజపురాభిముఖః
నాగార్జున భిక్షుపుర
స్సరేణ సరిత్తీర సంస్థితోరాజా,
విజయానందేన సమం
వివరాహుర్రాం పరిక్రాంతః]

సిద్ధనాగార్జునభిక్షువు క్రీ॥శ॥ రెండవశతాబ్దములోనుండి మాధ్యమికసిద్ధాం
తమును నెలకొల్పెనని పాశ్చాత్యపండితుల యభిప్రాయము. కథాసరిత్సాగరము

లోనే నాగార్జునకథ కలదు. గుణాధ్యుడే యక్కథను బృహత్కథలోఁ బొందించుచున్నట్లును. గుణాధ్యహాలులు క్రీ॥పూ॥ మూడవశతాబ్దివారని తోచుచున్నది.

మఱియు హాలునకుఁ గుమారుడను మంత్రియొక్కఁడున్నట్లు లీలావతిలోఁ గలదు. అతఁడు మీమాంసాప్రవర్తకుడను కుమారిలభట్టు కాఁడు. అట్లు ద్యోతింపజేయు విశేషగుణములును గానరావు. శాతవాహనుని సప్తశతిలో ప్రాచీనకవిపద్యములును గలవు. అతని యాస్థానకవి యగు శ్రీపాలితుని శ్లోకములు పెక్కులు గలవు కదా! బొంబాయిలో ముద్రింపఁబడిన సప్తశతిలోఁ బ్రథమశతాబ్దమగాథ కుమారిలకృతము. కావున మీమాంసునకంటెఁ బ్రాకృతకవి కుమారిలుఁడగుడును ప్రాచీనతరుఁడునై యుండును.

మఱి నొందు నగ్నపాశుపతుడొక్కఁడు మహాబుమతి కథానందర్భమున భీమేశ్వరమునఁ బాశుపతమకమున నుండువాఁడుగా వర్ణితుఁడై యున్నాఁడు. పాశుపతశైవము చాల నధునాతనమని కొందఱి యభిప్రాయము. లకులేశుడే దాని స్థాపించెననియు, నతఁడు క్రీ॥శ॥ ద్వితీయశతాబ్దివాఁడనియు భావించెదరు. లకులేశుఁ డంతకంటెను బూర్వుడేకాని యతఁడు తన్మతోద్ధారకుడేకాని తన్మత జగరుడు కాఁడు. క్రీ॥శ॥ ఆరవశతాబ్దిలోనే పాశుపతసిద్ధాంతమనుష్ఠానములో నున్నట్లు మహేంద్రవిక్రముని మత్తపిలాసప్రహసనములవలనఁ దేలుచున్నది.

భరతమహర్షియు నాట్టిశాస్త్రమున

“నానాచిత్రాణి వాసాంసి

కుర్వాత్పాశుపతే ష్వధః.”

అధ్యాయ 21. శ్లో 110.

ముని నిర్గంధ శాక్త్యేషు

యతి పాశుపతేషుచ॥

అధ్యాయ 21. శ్లో 108.

అని చెప్పటచేఁ బ్రాచీనుడగు భరతునికంటెఁ బాశుపతులు ప్రాచీనతరులనుట నిర్వివాదాంశము. వీరిలో సంయమావస్థయను నుత్తమయోగమున నగ్నత్వ మాచార్యులకు విధానమే యనుటకు హరిభద్రాచార్యుఁడు షడ్ధర్మననముచ్చయ మను గ్రంథమునఁ బాశుపతసమయప్రకరణమున నిట్లుపష్టంభముగాఁ జెప్పు చున్నాఁడు. “తేచందఃకథా ప్రాథకౌషీన పరిధానాః, కంబళికాప్రావృతాః,

జటాధారిణి, భస్మోద్ధూననరా, యజ్ఞోపవీతినో, జలాధారపాత్రకరా,
నీరసాహారా, ప్రాయోచనవాసినో, దోర్మూలేతుంబకంబిధానాఽః, కందమూల
భూజినః, అవిభక్త కర్మనిరతాః, సత్త్రికాః, నిత్రీకాస్తైమాత్రమాః, తేచపంచాగ్ని
సాధనపరాః, కరేజటాదౌచ ప్రాణలంగధరాశ్చభవంతి, ఉత్తమాం సంయమా
వస్థాం ప్రాప్తాస్తు నగ్నం భ్రమంతి" అని.

ఈ సంవర్షమున నొక యంశ మవభ్రంశప్రాయమైనను నిండుక వ్యవ
ధానముతోఁ బరిశీలించినయెడల దేశచరిత్ర నమ్మర్కసమునకు సహకారియగునని
యన్వేషితముగా న్మరించుచున్నారము. దీనిచో శీలావతి సింహళరాజకుమారి.
ప్రాకృతమున సింగళమనియున్నందున సంస్కృతమున సింహళ సింగళశబ్దము
లతో దేనినైన గ్రహించవచ్చును. సింగళమనునొక ద్వీపము శ్రీహర్షమునకు
దక్షిణముగా గోచారముండలప్రాంత సముద్రముననే యున్నదని చెప్పుచును.
దానిసమీపముననే రామేశ్వరమును మఱియొక ద్వీపముకూడఁ గలదు. మేఘ
నామకులగు రాజులు కళింగమునఁ బరిపాలించుచున్నట్లు తెలియుచున్నందునను
మనగ్రంథములోని సింహళమే యా సింగళద్వీపమని కొందఱు వాదించవచ్చును.
మాకు నేటిదినమున విశదముగా నర్థముకాని భీమకవివద్యమగు

“అసితాద్భువదాను సింగళాలద

భృంశిత స్తంభమా”

అనుదానిలో శృంఖల సింగళాది పాఠములీ సింగళద్వీపమునే సూచించినను
శీలావతిలోని సింగళము రావణుని లంకయగు సింహళమనియే తోచుచున్నది.
దీనిచో మలయాళమును, గేరళపురమును ప్రధానకథలో వచ్చుటయేకాక
సముద్రవేలావన రమణీయకవర్ణన ప్రభుత్వమున

“లక్ష్మిజ్ఞ ఇ అజ్ఞ విగుం

జిరావి ఉలవలయవా ఉలల అహిం,

మహాణుత్తిజ్ఞే రావణ

ముగ్ధోన త్రచ్చ అతరాణహిం

సేవిజ్ఞ ఇ సరసోహం

సకణఅ భవజేసు సిద్ధమిఛజేహిం

జమ్మిలవంగే లావణ

పరిమళవాసి ఓ పవహ్”- 174

అని యేలాలవంగనందాననుచు పుట్టిన త ముఖముగు దక్షిణాశావధూవలసమును వర్ణించుటయుఁ బ్రాకృతభాషాను సంధిమహిమచే అమృతమధనోత్తీర్ణమగు నైరావతమార్గమును గుంజవళికుంబ్యాకులరావుంబులగు సప్తచ్ఛద తరువులు నూచించుచున్నవనివర్ణనమున రాజమార్గము సప్తచ్ఛదతరువులచే గుంజవళికుల శాఖాహస్తవ్యాజమున నిరోధింపఁబడియె నను ధ్వనితప్రక్రియయు సింహశ మనియే కాసింపనేర్చును.

ఇక నిట్టి సంశయ డోలాభిరోహణక్రీడల విమర్శకభావనా విలసితం బుగ వదలి కొంతకడకు కథా శరీరసౌందర్యవిభాగవిస్మిత హృదయులమై విహరింతుము.

“నిశ్శేష సన్మసంపత్తిప్రముచిరాశేష పామరజనౌఘంబును సుఖసంపత్తిక గోసహస్ర హంబాచరముఖరిత దిగంతంబును, అవియు కృతకయుగ ధర్మ సన్నివేశంబును, నిశ్శేష గుణనివాసంబునగు ప్రతిష్ఠానపురంబు, “మరహటి ఆపయోహర హాద్ధపరిపింజ రంబువాహి” యను గోదాపరీలహరిచేఁ బవిత్రంబై యుండును. అందు “నిఖిలగుణావగూహిత శరీరుండును” యశఃపూరపరిపూత త్రిభువనుండును, నగు కాలివాహనుఁడు నిజస్నేహప్రసాధిత ప్రజామండలుండై పరిపాలించుచుండును. ఈ రాజు నాశ్రయము లేకున్నచో దుఃఖితుల మనోరథం బులును, సత్కావ్యవినివేశయోగ్యంబులగు కవుల మనోరథంబులును, హృద యములయందే విలయించుచుండును. ఆతఁడు పాంథజన దురాలోకమాకంద మంజరీసమసుమేయ మన్మథ కిరాత దురాగతంబగు వసంతకాలంబున మధుశ్రీ సమాగమాస్థాన మంటంబున సవమాలికాసురభీకంబగు మలయానిలంబున వికసన్ననోరథుండై సురసుందరీక్షభావ పరిభావిహావభావలగు వారవిలాసినులచేఁ బరిచరితుండై వికసితశత వత్రికాశతమధ్య విరాజమాన రాజహంసంబుంబోలెఁ బత్రరాగరంజితుండై యుండఁ దనమౌలనిలుచుచున్న చంద్రలేఖియను తరుణి దరహాసచంద్రికాక్షాతివచనఫలకయగు దానిఁ దిలకించి తత్తదంగవిచిత్రంబగు మకరికాపత్రంబునై పుణంబు పరికించి, “యిట్లు సర్వాంగమనోహరంబుగ నెవ్వఁడు మదనశరజంధువగు తనకుంచితో నేకైకవదనమృతాశదానవశిత కంధరాబంధంబగు హంసమిధునంబును జరజయుగంబున లిఖించి, రాగరంజితంబగు హృదయంబును జిత్రంబుతో నుస్మిలింపఁజేసి నిజవిజ్ఞానప్రకటనాద రంబున నవిభావితగుణదోషుండయ్యె” నని పరిహాసపేశలంబుగ నడుగఁగా నయ్యువతియు లజ్జాజవనతవచనయగుచు నిట్లనియె.

15. క వి కం త పా శ ము

ఆంధ్రచ్చందోగ్రంథములలో నన్నయభట్ట విరచితమగు లక్షణసారమును, నధర్వణ విరచితమగు లక్షణదీపికయు గ్రంథపాతములతో స్వల్పభాగములుగా లభించుచున్నవి. తిక్కన కవివాగ్బంధ మల్పగ్రంథము. పూర్ణముగా నున్నను మిక్కిలి ప్రయోజనకారిగానేరదు. అతి ప్రాచీనాంధ్రచ్చందోగ్రంథములఁ గవిజనాశ్రయమే మనకు లభించువానిలోఁ బ్రాతది. దానిలో

క. “జయదేవాది చ్చందో
నయమున నంక్షేపరూపునం జెలువుగ మ
ల్లియరేచనసుకవిజనా
శ్రయఁడీ ఛందఁబుఁ జెప్పె జనులకుఁ దెలియన్.”

అను పద్యమునఁ జెప్పఁబడిన జయదేవచ్చందము సంస్కృత భాషకొఱకుఁ దద్భాషలో రచింపఁబడినది. జయదేవచ్చందములోనివని కస్తూరి రంగకవి మొదలగువారు కొందఱు కొన్నిపద్యము లుదాహరించిరి. అది ప్రాయశః సంస్కృతమున కనువాదమై యుండునని తోచుచున్నది. భీమన సూచించినది సంస్కృతమై యుండును.

ఆంధ్రభాషకు సంస్కృతభాషలో వ్యాకరణము వ్రాయఁబడినట్లే ఛందోగ్రంథములుగూడ విరచింపఁబడి యుండుట చిత్రముగానున్నది. ఆ కాలమున సంస్కృతభాషలో శాస్త్ర కావ్యపాండిత్యము ప్రధానమై దేశభాషాజ్ఞాన మంగ రూపముగా వెలయుచుండెననుట నిక్కము. ఎట్లున్నను భాషాచ్చందోగ్రంథములలో “ఆంధ్ర భాషాయాం ఛందసి,” “కవి కంఠపాశే” “కవి గజాంకుశే” అనియు సంస్కృతములోని వ్యాఖ్యా మర్యాదననుసరించి యుద్భృత భాగములు గలవు.

లక్షణదీపిక యను గౌరనార్య విరచిత చ్చందోగ్రంథములో,
“యథాకవి గజాంకుశే”

“శునీదుగ్ధమివత్యాజ్యం
పద్యం శూద్రకృతం బుధైః

గదామిద రుపయోగహ్యం
కావ్యం విప్రేణ నిర్మితమ్.”

అను శ్లోక సుదాహరించఁబడి యున్నది. భైరవుని ప్రీరంగమహత్త్వము ముద్రించునట్లును ప్రమాదవశమున గౌరన యుదాహరించిన కవిగజాంకుశ శ్లోకము తప్పుత్రువగు భైరవుని కవిరాజగజాంకుశములొని పద్యమని భ్రమించి, భైరవుఁడు గౌరనస్త్రువగునో కాదోయను సంశయమున నీ యుదాహరణము బాధకమగునని వీరికలో వ్రాసియుంటిమి.

కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుకూడ దానినే గ్రహించి తన కవుల చరిత్రలో దాని సంపాదించిన స్థలము చెప్పకయే దోషము నెక్కించుకొనియె. ఇప్పుడు గౌరన యుదాహరించిన కవి గజాంకుశ శ్లోకమొక సంస్కృత గ్రంథమునఁ గానవచ్చుచున్నది. సుమా రిన్నాటు శ్లోకములుగలదైన నయ్యది యపూర్వమనియే చెప్పఁదగు. భైరవుని కవిరాజగజాంకుశ మాండ్రగ్రంథము; అది ముద్రితము గాకున్నను సర్వత్ర లభించుచున్నది.

ఛందోగ్రంథములలో సుదాహరించఁబడుపద్యము లే లక్షణగ్రంథములొని వని గ్రంథకర్త చెప్పిచో యాలక్షణగ్రంథములలో నాపద్యములు వెదకిచూచినఁ గానరాక మఱియొక పుస్తకమున నుండునట్లు కొన్నియెడలఁ దటస్థించుచున్నది. మఱియు ఛందోగ్రంథములలో స్వరసాధికత్వములు లేక సుధములగు నాదర్పములు లభించుట దుర్లభముగానున్నది. సాహిత్యపరిషత్తువారి కవిజనాశ్రయములో గవి వనితలంపఁదగిన పద్యములు ప్రక్షిప్తములుగాను, బ్రక్షిప్తములు గ్రంథములొని వనియు నిర్ణయింపఁబడినవి.

కందుకూరి వీరేశలింగముగా రుపయోగించిన కవిజనాశ్రయపు బ్రతిలోఁ గావ్యాలంకారమానామనియేగాక మధ్యకాలపుల కావ్యప్రయోగములు కూడ సుదాహరణములైందఁ జొనుపఁబడియె—

ఆనందరంగరాట్టుండము,
గణపకరపు వేంకటకవికృత లక్షణనిరోధుణి,
రఘురావుని లక్షణధీవిక -

మొదలగు గ్రంథములలో నహితము కవిజనాశ్రయముతోని వని యుదాహరింపఁబడిన పద్యములు అనంతని ఛందోదర్పణమునను గోకర్ణ చ్ఛందముతోనివి, అధర్వణచ్ఛందముతోనివి అని యుదాహరింపఁబడినవి ఛందోదర్పణ కవిజనాశ్రయములలోను గానవచ్చుట సంభవించుచున్నది. కావున నాంధ్రలక్షణగ్రంథములలో నుదాహరింపఁబడిన పద్యములు లేక శ్లోకములు తద్గ్రంథకర్తలు పేర్కొన్న గ్రంథములలోనివే యగుట కింపక సంశయింపవలయు.

ఇప్పుడు మనకులభించిన సంస్కృత రచితమగు నాంధ్రచ్ఛందమునకుఁ జేరు కానరాదు. దానిలో ప్రారంభ మిట్లున్నది-

“విప్రవీవ కవిర్నూన
మత్రోదాహరణం శ్రుతిః
శునీదుగ్ధం చుఠాఞ్చాజ్ఞం
కావ్యం శూద్రకృతం బుధైః
గవామివ పయోగ్రాహ్యం
పద్యం విప్రేణ నిర్మితమ్.”

అని యాశీర్వామస్త్రియావస్తు నిర్దేశములు లేక యేకదేశముగా గ్రంథము ప్రారంభించుచున్నది. ఒకవేళ మనకులభించిన ప్రతి యాద్యంతములు లేనిదై యుండునేమో? వై సార్థ శ్లోకముతో “శునీదుగ్ధ” మిత్యాది శ్లోకము గౌరనలక్షణ దీపికలోఁ గవిగజాంకుశముతోని దని యుదాహరింపఁబడియె. కావున నీ లక్షణ గ్రంథము కవిగజాంకుశమగునా యను సందియము పొడమును. మనకు లభింపఁదగిన ఛందోగ్రంథములలో సంస్కృత కవిగజాంకుశముదాహృతమైన స్థల మిదియొక్కటియే. ఇందు,

“అత్రోదాహరణం శ్రుతి”

యన్నప్పుడు “శునీదుగ్ధ” శ్లోకము, శ్రుతశ్రుతి శబ్దములు శాస్త్రార్థమునఁగూడఁ బ్రయోగింపవచ్చుఁ గావున గ్రంథాంతరములతోనిదా యను సందేహము గలుగుచున్నది. ఇక గ్రంథమంతయుఁ బరిశోధింపఁగాఁ దేటవడిన యంశమేమన - అయ్యది కవికంఠపాశ మైయుండనోచ్చనని.

యథాకవి కంఠహాశే-

పర్వతానాం యథానేరుః
సురాణాం శంకరో యథా
మృగాణాంచ యథా సింహో
గణానాం నగణ స్తథా''

అనియు

''దేవన్మతిర్మృగౌరవ
భేదాగత యశ్చతుర్విధా వర్గాః
తత్రతు అఘవో దేవాః
కచటతపాః స్థితా నరా దీప్తాః''

మఞ్చయు

''దేవతావాచకాః శబ్దా
యేచ భద్రాది వాచకాః
తే సర్వేనైవ సింహాః స్యు
ర్గణతో లిపికోఽపిచా''

అనియు

వోక్తృకు కూన్యం వితనుతే-

అని మొదలుగా రంగరాట్టించములోను గౌరన లక్షణదీపికలోను నుదాహరింపఁ
బడిన భాగము లిందుగలవు. గౌరన,

సాహిత్య చంద్రోదయే -

''నగణాప్రాప్తయోగేతు
దుఃఖవర్గః కుభోభవేత్
అయఃకాంచనరామేతి
స్పర్శాద్వై స్పర్శవేదినః''

అను శ్లోకమును

యథాసాహిత్య చూడామణౌ -

''నగ్రహో నచ నక్షత్రం
నరాశి ర్నచ మిత్రరా
నాక్షరా నహి చింతాస్యా
ప్రయోగే నగణస్మతు.''

అనునదియు నీ గ్రంథమున నున్నవి. అట్లున్నయెడల నిది నానాభందోగ్రంథ శ్లోకములతో సూచితమగు గ్రంథమేమో యని తలఁపవచ్చును. కాని విషయ విభాగక్రమమును, గ్రంథాంతరప్రశంస యెక్కడఁ గానరామియుఁ బరికింప నేకకర్తృత్వమే దీనిలో వెలయుచున్నదని చెప్పనగు. ఇప్పటికిఁగల యాధార మునుబట్టి యిదియే కవికంఠపాశమని తలంచుచున్నాము.

దీని రచనాకాలము స్పష్టముగాఁ దెలియరాదు. క్రీ.శ. 1400 కాలములో నుండిన గౌరన దీని నుదాహరించుటవలన నిది యప్పటికిఁ బ్రాచీనతరమగుట నిస్సంశయము.

దీనిలో

“పర్వతానాం యథామేరుః”

అను శ్లోకమున కాంధ్రానువాద మధర్వణచ్చందములోనుంచి కస్తూరి రంగకవి యుదాహరించుచున్నాడు-

తే. “పర్వతములందు మేరువు భాతియగుచు
సర్వసురలందు శంకరు చందమగుచు
సరయ మృగములయందు సింహంబు కరణి
గణములందెల్ల నగణంబు గరిమఁగాంచు”.

ఇది నిశ్చయమైనచో మన కవికంఠపాశ మధర్వణచ్చందముకంటెఁ బ్రాచీన తరమని తలపవచ్చును.

కవికంఠపాశము సంస్కృతభాషలో రచియింపఁబడినను బ్రాయశః భాషాచ్చందోరూపముఁ దెలుపుచుండును.

ఈ గ్రంథమునఁ బై నుదాహరించిన సార్థశ్లోకముననుఁ బిదప షష్టింశ చ్చందస్సులు నక్షరకూట దేవతాలక్షణములు గణలక్షణములు చెప్పఁబడియె. సంస్కృతభాషలో వైదికచ్చందముగాక కావ్యచ్చందము రెండు తెఱఁగుల లక్షణకారులచే వివరింపఁబడియె. పింగళ బృహస్పతి కాశ్యపాదులమతమనియు, శైవాచార్యమతమనియు ఛందశ్శాస్త్రమునఁ బ్రస్తానభేదములు రెండు గలవు. పింగళమతమే సాధారణముగా సంస్కృతచ్చందోగ్రంథములను, గర్వాహంద్ర లక్షణగ్రంథములను వాడఁబడియున్నది.

శైవాచార్యమతమున మ, య, భ, జ, స నాదిగణవిభాగము గానరాదు. పద్యపాదమునకు మధ్యముననో, యంతముననో, విశ్రాంతి లేక విదారి (Caesura) యనబడు సంహిత యేర్పడుటజేసి పంచాక్షర, షడక్షర, సప్తాక్షర గణముల నియమించి తల్లక్షణకారులు నడిపిరి.

భరతుఁడు నాట్యశాస్త్రమున (దాక్షిణాత్యపాఠానుసారము) గురు లఘు స్థానసంఖ్యలం బేర్కొనియెనుఁగాని భజననాది త్రితగణములతో లక్షణము ప్రవచింపఁడు. శైవాచార్యమతమున జనాశ్రయమును సంస్కృతగ్రంథము మకుటాయమానమైయున్నది. విష్ణుకుండినవంశనరేంద్రుఁడగు జనాశ్రయుడు తన్మతమవలంబించి మూలనూత్రములు రచింపఁగా గణస్వామి తద్భాష్యమును గూర్చె.

ఆంధ్రములోని కవిజనాశ్రయమును మాట వినఁబడఁగానే సంస్కృతము లోని జనాశ్రయచ్ఛందము స్మరణకురాక తప్పదు. అయినను సంస్కృత జనాశ్రయము క్రీ॥శ॥ 600 పూర్వమే విరచింపఁబడియె. కవికంఠకారుఁడు పింగళ మతము ననుసరించె.

దీనిలో గణలక్షణములకుఁ బూర్వము వర్ణస్థానములును, తత్ఫలములును, తజ్జాతులును, దగ్గతభేదములును, బీజాక్షరలక్షణంబును, నాందీముఖాక్షర ప్రయోగవిధియు, సిద్ధసాధ్యాదిచక్రవిధానమును, బ్రథమాక్షరగ్రహమైత్రియు, గృతిపతికర్తృనామాక్షరములఁ బొంతనమును, బిదప గణములకావ్యారంభగణ నియతియు, దత్ఫలములును, గావ్యారంభకాల నిర్ణయమును వివరింపఁబడియె. విదప-

“దోషస్వల్ప గుణాధిక్య
వశాత్తత్రాపి నిర్ణయః
జభవర్ణ గుణోపేతా
నాందీ పద్యాన్వితాకృతిః
స్వీకార్యా విభునేత్యుక్తం
కృతే ర్లక్ష్యోచ్యతేఽధునా”

అని గ్రంథకారుఁడు వర్ణారంభలక్షణాంతరము కావ్యలక్షణము క్రింది శ్లోకములఁజెప్పె-

“గుణై రీతిర నైర్వృత్తి
పాకశయ్యాభరేపచ
అలంకార చమత్కారై
య్యతా సా కృతయశ్యతే”.

గుణములు పదియు, రీతులు గొడివైవర్ణ్యపాంచాలిలు అని నాల్గును, నవరసం
బులును, గైక్యాదివృత్తులును, ద్రాక్షాసారికేకపాక ద్వయమును బేర్కొని గ్రంథ
కర్త “శయ్యా భరేపచ సహనా

పదమిత్రతా పదచాపత్యమితియావత్”

అని లక్షించి నలుపదియలంకారముల గూచించె.

చమత్కారములన-

“పద్య బంధశ్చక్రబంధః
క్షురికాబంధ ఏవచ
తథాగోమూత్రికా బంధో
మురజాందోకాభివృ.
కంకణం సర్వతోభద్రం
తథాలోహపరోహయోః
వృత్తైక్యం వృత్తభేదశ్చే
త్యేవమాద్యాశ్చ ముత్క్రియోః.
పృత్తైక్యం కేషుచిచ్ఛేదః
కేషుస్యాపవరోహిణీ
ఉపాయో వా కథం తత్ర
భవేద్విత్కృత కళ్యణే-”

అని చెప్పుచుఁ గవి యారోహణాపరోహిణీ చమత్కృతుల వృత్తభేదములతోఁ
గ్రిందిశ్లోకముల వివరింపఁబున్నాఁడు. అదియుఁ జమత్కారియే కావున విపుల
ముగా నుదాహరించెదము.

“ఇంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రా
పుష్పజాతే రథోద్ధరా
శాలినీ స్వాగరా శాలా
సైనికా స్రగ్విణీ రథా

చామరం శశికలాహ్య
 శ్వగతి ర్మంజుభాషిణీ.
 సుమంగలీత్యమీషాంచా
 వరోహేహిస్యరేవతా
 కాంతాజలోద్ధతగతిః
 నైనికాచ రథోద్ధతా.
 ఇంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రా
 ముక్తామాలాచతోటకమ్
 దోధకోవస్థితామంజు
 భాషిణీప్రమితాక్షరా.
 సుమంగలీత్యమీషాంస్యా
 ద్వృత్తిభేదేఽవరోహిణీ
 వృత్తైకత్వంభవేద్యేషాం
 తత్రోపాయ ప్రదర్శ్యతే-
 ప్రాతిలోమేచైంద్రవజ్రా
 దిత్యేషష్టాక్షరస్యతు
 ఏవమే వోపేంద్రవజ్రా
 పాదాంతే లఘుచేద్భవేత్.
 ఉపజాతిప్రాతిలోమ్యే
 ఽప్యేవం నియతమిశ్రణాత్
 చతుర్థాష్టమయోర్థమ్యో
 ర్విత్వంస్యాచ్చ రథోద్ధతా.
 చతుర్థాష్ట మయోర్గుర్వో
 ర్విత్వం చేచ్ఛాలిసేభవేత్
 త్రిషష్ఠ నవమద్విత్వే
 స్యాత్కాంతే వావరోహిణీ.
 నైనికాస్త్రిణీ స్యాతాం
 తే ఏవ ప్రతిలోమతః
 చామరం చామ రం హి స్యాత్
 ప్రాతిలోమేన పాఠతః.

ప్రాతిలోమ్యే శశికళా
 నైవస్యాదంత్యలాఘవే
 పాఠమాత్రేణాశ్వగతిః
 సద్యః స్యాదవరోహతః.
 స్యాన్మంజు భాషిణీనైవ
 రోహిణీ త్యంతలాఘవే
 ఆద్యాబ్ధి దశమాంత్యానాం
 ద్విత్వేనైవ సుమంగళీ.
 ఇత్థం వృత్తైకత్వ మార్గో
 దర్శితోహ్యవరోహిణీ
 అవరోహే వృత్తభేద
 మార్గః కేషుప్రదర్శ్యతే.
 కాంతాతు ప్రాతిలోమ్యేన
 పఠితా దోధకం భవేత్
 జలోద్ధత గతేరంత్య
 లాఘవే నవమాలినీ.
 ఆద్యమధ్యాష్టమద్విత్వే
 నైనికా స్వాగతాభవేత్
 రథోద్ధతా నైనికాస్యా
 త్యుర్యద్విత్వేనవరోహిణీ.
 ఇంద్రవజ్రోపేంద్ర వజ్రౌ
 షష్టద్విత్వేనంత్యలాఘవే
 లఘుత్వే వంచమన్వైవ
 మేషా సా నాంత్యలాఘవే(?)
 కాంతా మౌక్తి కమూలాయాః
 షష్టద్విత్వే భవేద్ధ్రువమ్
 ఆద్యవంచమ యోర్ద్విత్వే
 శిఖండి విరుతంచసా.
 రోటకం ప్రాతిరోమ్యేనంత్య
 లఘుద్రుత విలంబితమ్

తదేవ హింద్రవంశోవా
 చతుర్థే సప్తమే తదా.
 దశమేచ భవేద్ద్విత్వం
 వంశస్థాపాంత్య లాఘవే
 దోధకం ప్రాతిలోమ్యేస్యా
 దాద్య ద్విత్వేఽవ్యవస్థితా.
 ద్విత్వా భావేతు కాంతాస్యా
 దాద్యవర్ణస్య నిశ్చయః
 ఉపస్థితేంద్రవజ్రాహి
 భవేద్ద్విత్వే త్రిషష్ఠయోః.
 భవేదుపేంద్రవజ్రోవా
 యదిస్యాదంత్యలాఘవమ్
 మితాక్షరా త్రిపూర్వాంత్య
 లఘ్వేచేత్యన్యత్ ప్రియంవదా.
 లలితా వా భవేత్ నైవ
 ద్విత్వంచే ద్దశమాక్షరే
 ద్విత్వేతుర్యద్వయోర్మంజు
 భాషిణీ స్యాత్సుమంగళీ.
 సుమంగళ్యా భవేత్సావా
 ద్విత్వేచపశమాంత్యయోః
 క్షిప్రాః స్థిత యోర్ద్విత్వా
 ద్గురులఘ్వోస్తు నిత్యయోః.
 కాదాచిత్కత్వ సిద్ధ్యర్థం
 ద్విత్వాజ్ఞానీహి యత్కృతమ్
 ఇత్థం వృత్తైకకృతద్భేదా
 దారోహీ చావరోహిణీ.
 ఛేమద్భి రూహితుం శక్య
 ఇతిమత్వోపరమ్యతే''

ఆని లఘుగురువుల మార్పుచే వృత్తములు భేదిల్లునట్టి చమత్కారము విస్తరించి వర్ణించె. ఇది సామాన్యముగా ఛందోగ్రంథములయందుఁ గానరాదు. కావునఁ

బాతకుల కెప్పుడైన వినియోగపడవచ్చునని పూర్ణముగా నుదాహరించి యిండుక విరసత్వదోషము నాపాదించితిమి.

తరువాత దీనిలో మహాకావ్య లక్షణము చెప్పబడినపిదప నాంధ్ర చ్ఛందోవిధాన మిండుక నూచింపబడియె-

“ఋషితిభ్యశ్చందోభ్యో
జనితం శ్లోకలక్షణమ్
యత్రదేవాంధ్ర భాషాయాం
వృత్తపద్యేషునోపృథక్”

అని. పిదప లయగ్రాహి, లయవిభాతి, లయహారి, త్రిభంగి, దండకము, మాత్రా వృత్తములతోఁ గందమును నిర్వచింపబడియె. ఇంద్ర చంద్ర సూర్యగణములఁ జేర్కొన్న వెనుక గ్రంథకారుఁడు యతిప్రాస లక్షణ మిట్లు చెప్పెను.

య తి ప్రా స లు :

“భవేత్పాద్య వర్జిత
యతిస్త త్సదృశేనవా
ప్రాసః పాద ద్వితీయేన
తత్తత్పాద ద్వితీయకే.
ప్రాయశః కథితం హ్యేత
త్తయోర్భేదస్తు కథ్యతే
భవేత్తత్ర యతిస్సప్త
దశదాల క్మ భేదతః.
కథ్యంతేలక్షణేష్వేవ
లేషాం నామాని నోపృథక్”

అని లక్షణములతోఁ బదునేడు యతులు పేర్కొనబడియె.

స్వరయతి
వర్గవడి
సవర్గయతి
అఖండవడి
అజ్ఞు లోర్వడి (?) (ప్రాచీయతి)

అనుస్వారవడి
 వృతయతి
 సంయుక్తవడి
 యక్కుటివడి
 ఉత్తయ్యగ్గుడి
 సరసవడి
 వ్యంజన స్వరవడి
 వృద్ధివడి
 ఆదేశ వ్యంజనవడి
 అభేదవడి
 గూఢ స్వరవడి
 సమాసవడి.

అంత

“వడి ప్రభేదః కథితః
 ప్రాసశ్చాష్టవిధోమతః
 తేషాం నామాని కథ్యంతే
 లక్షణేష్యేవ నోపధృక్.”

అని గ్రంథకారుడు, దుష్కర, ద్వి, త్రి, చతు, రంత్య, వర్గప్రాసముల నాటింటినే లక్షణోదాహరణముల బేర్కొనెయె.

ప్రాసలు

దుష్కర	ర	ప్రాసము	చతుష్ప్రసము
ద్వి		సము	అంత్య ప్రాసము
త్రి		సము	వర్గ ప్రాసము.

గణములు - ఉత్సాహోది లక్షణములు :

తరువాత సూక్ష్మేంద్ర చంద్రగణోప యోగము వివరించుచు నుత్సాహోది లక్షణ మిట్లు వచించె-

“ఉత్సాహ త్రివిధోగీతిః
 పంచదైవ ప్రకీర్తితా
 చతుర్దశ విధః సీస
 సేషాం లక్షణ ముచ్యతే.”

అని ఉత్సాహ లక్షణానంతరము —

ఆట వేలఁదీచ విజ్ఞేయ
నేటగీతిశ్చ మేళనః
ఎత్తుగీతి రితిహ్యేతే
గీతికాః పంచధా మతాః.

అన్నను నాలుగు గీత లక్షణములే వివరింపఁబడియె.

సీ స ము

సీస లక్షణమునఁ బెక్కులు గ్రంథపాతములు వడియె.

యత్ప్రాససీసం నవడి
సమసీసం తదుచ్యతే
యత్ప్రాసవడి నిష్ప్రాసం
తచ్చావకలి సీసకమ్.
గీతి యుక్తా కలిప్రాస
సీసేప్రాసవడిం త్యజేత్
వడిస్థానేషు.....
న్యసేత్ప్రాసం ద్వయోర్ద్వయోః
సర్వతః ప్రాససీసంస్యా
దక్కలి ప్రాసతుల్యతా
ఇయానత్ర విశేషఃస్యాత్
ప్రాసః సర్వత్ర నద్వయోః
త్రిపాత్త్రిపాత్ప్రాసవడిః
శేషస్తు వడి మాత్రయుక్
విషమాంఘ్రిప్రాస సీసం
తదేవస్యాన్న చేతరే.
ప్రత్యంఘ్రియై కైకాక్షరేణ
కుర్యాత్ ప్రాసవడిం యద్ది
తం నిష్ప్రాసం పాదపాదై
కాక్ష.....
వడిమాత్రం పూర్వఖండ

ప్రాససీగం తదుచ్యతే
 పూర్వఖండే ప్రాససీగం
 రణితం హృత్పయేన చేత్.
 తదేవాపర ఖండాఖ్యం
 ప్రాససీగం ననంశయః
 ఆంఘ్రివ్యేకైకవర్ణేన
 వడిం కుర్యాచ్చతుర్థకే.
 భిన్నవర్ణా ద్విషమవద
 వడిసీగం తదుచ్యతే—

అనునట్టి సీగలక్షణములతో గ్రంథ మనఃపూర్వముగా లభించుచున్నది.

ఇందుబదునేడు విధములుగా యతులు నిర్ణయింపఁబడియె. కవిజనా శ్రయ కారుఁడు వడింటి, ఆంధ్రజయదేవుఁడు తొమ్మిదింటి, ఉత్తమగండఁడు పదునెనిమిదింటి పేర్కొనిరి. ఈ సంఖ్య ననుసరించి కవి కాలనిర్ణయము చేయఁ దగదు. ఏల యనగా నన్నయభట్టు లక్షణసారమున నిరువదేడు యతులు, (క్రి. శ. 1600లోని) ముద్దరాజు రామన పంఢెండు యతులును బేర్కొనిరి.

కం ద ము

కందమనునది ప్రాకృతములో స్కందకమనఁబడును. కందము స్కంద శబ్దమునకుఁ దద్భవము. సీగము శీర్షక శబ్దభవము. కందలక్షణము పింగళుఁ డిట్లు చెప్పెను.

“చడిమత్తా అట్టగణా
 పువ్వదే ఉత్తరద్దహోఇ నరూఆ
 సోఘంచ ఆపిలజహు
 పింగళ వభజే ఇముద్ది బహుసంభేఆ.
 [చతుర్మాత్రా అష్టగణాః షేపూర్వాద్దే
 ఉత్తరాద్ధే భవంతి సహస్రః
 తం స్కంధకం విజాసితపింగళః
 ప్రభణతి ముగ్ధే బహుసంభేదమ్]

స్కందకము 29 విధములుగా గానఃకృతకారులచే విభజింపఁబడియె.

సీ స ము

సీసమనునది సామజేదమున బ్రహ్మగీతము వలనఁ బుట్టినది. అక్షరపిండ ప్రధానమై, చంచత్పుటాది కాశనెందుబద్ధమై యుండును. అట్టి పాదముల కొనలోలాశాంతరముచే వ్యవసితమగు గీత మొక్కటి సర్వమునకు శీర్షప్రాయముగా యుండును. శీర్షమై యంతయుంగలిసి శీర్షకమయ్యె.

“శీర్షకాణా మనియమో
భవేత్పాదనిధానతః
నానావృత్తవినిష్పన్నం
కుర్యాత్ వై శీర్షికం బుధః.
గుర్వాది రథలఘ్వాది
ర్యుగ్మః సర్వలఘుస్మృతః
చతుర్మాత్రా గణోజ్ఞేయః
పూర్వచ్ఛందోవికల్పనాః.
అర్థాష్టమగణాః పాదాః
శీర్షకస్య భవంత్యై
చతుర్మాత్రస్థ విజ్ఞేయో
యుగ్మజాక్షరితైః పదైః.
శీర్షకస్మైక వింశత్యా
షష్ఠింశతి పరస్తథా
అక్షరాణాం షవేత్పిండః
పాదేహ్యేకత్ర నిశ్చయాత్”.

అని భరతుఁడు ద్రువాగీతి విధానమునఁ జెప్పెను. జనాశ్రయకారుఁడు గీతాలక్షణానంతరము

“శీర్షికం గీతి కావరా”

అనినూత్రింపఁగా, భాష్యకారుఁడు -

“నైవాధికాక్షరా గీతికావరా భవంత్యే శీర్షికం నామ భవతి ఏకైక వృద్ధ్యా లలిత సుభద్రా విద్రుమవంశ వృష్పదంత మాలాః ఇత్యేవం నామకాని సప్తశీర్షకాణి భవంతి. తత్ర లలితస్యపాదే సప్తగణాభవంతి. అంతే గీతికావ. ఏవం శేషకాని శీర్షకాజ్ఞేకైక వృద్ధ్యా జ్ఞేయాని” అని చెప్పెను.

క్రౌంచపదము

క్రౌంచపదములోని గణములు మాత్రాగణములుగా మార్చి యంత్యగురువు రెండు లఘువులగునేని సీనమగును. ప్రాకృత లక్షణకారులు క్రౌంచపదమును సీనములతోఁజేర్చిరి. ఆ న్యాయము ననుసరించి కాఁబోలు నన్నెచోడఁడు క్రౌంచపదమునకు సీనమునకు వలెఁబూర్వార్థ ప్రాసమును ఉత్తరార్థ పరస్పర యతియుఁగల్పించెను. అక్కరలును గీతములును ద్రవిడ భాషలో గలవు. జీవక చింతామణిలోఁ బెక్కు విధములు నిరూపింపఁదగు.

గణవిభాగముచేయునప్పు డర్థానుస్వారద్రుత నియమముల లఘువులుగా గ్రహించిన యెడల మన యింద్ర నూర్యగణములలో నవియు నేదోషము లేక నడచుచున్నవి. “తిరువాయ్ మొజ్జి” అను ద్రవిడగ్రంథమునఁ బ్రథమ దశకములో సర్వతఃప్రాససీనమున కెత్తుగీతిలేని యుదాహరణము గలదు. ఇచ్చట గ్రంథసౌలభ్యము చాలమింజేసి యుదాహరణములఁ జూపఁజాలమైతిమి. భరత శాస్త్ర పీఠికలో దీని విస్తరించి వ్రాయఁదలఁచి యున్నారము.

భారతి అక్టోబరు 1927

మా. రామకృష్ణకవి.

తృతీయ విభాగము

వ్యాస ముని

1. ఆంధ్రరాజకవులు

లక్ష్మీనన్నుదానముననే సరస్వతీ మహిమ ప్రకాశించుచున్నది గాని యేక వదానమును జెంది లక్ష్మీనరస్వతులు నిర్మాతృత్వమున నుండుట మిక్కిలి యరుదు. బహుకార్య ధురంధరులును, భోగైక వరాయణులును, వీరలక్ష్మీ సంభావితులునగు రాజేంద్రులకు కాలాంతరఫలదాయకమైన నద్రశ్యమ రూపమై, గురుకుల క్లేశ మాత్రఫలంబగు విద్యావృత్తినను హృదయంగమముగాక సత్వవ్యసనములకంటెను హేయమగుచుండును. అయినను కవుల కృతిపటములు లేక ప్రకాశాభ్యుదయగు నరేంద్రుల చరిత్ర చిత్రములు స్వప్నమునందును బుట్టనివి యగును. కావుననే స్వరస్రేణుముగల నక్షత్రములవంటి కవిబ్రహ్మల జేరదీసి రాజచంద్రులు తమ యాచార్య భేజముల విలసిల్లఁ జేయుచును. అనుక్షణ విభాస్వరములగు ప్రజ్ఞారత్నముల నడుమ నాయకమణియు శోభాయమానమగుట యాశ్చర్యముగాదు. రత్న సాగ్నిధ్యము గన్నస్పటికమును వెలుఁగుచుండును. భ్రమరముల నడుమఁ జిక్కిన కీటకము భ్రమరమగుచుండుట లేదా? అది యునుంగాక వివిధ రసాస్వాదనబద్ధులగు భూపతులకుఁ గావ్యరసము లేక తనివిగలుగదు. కావ్యామృతము తక్కిన రసములతోని నీరసచ్ఛమును జూపి కృతిముఖముల రాజుల కీర్తి శరీరముల నజరామరములుగఁ జేయును. కవి రత్నముల కాశ్రయణీయులగు ప్రభువులు నికషోపలముల వంటివారు గాకున్న మహామతులట్టి వారి సభాభవనములు ద్రోక్తంజనరు. సంస్కృతమున రాజకవులనేకులు గలరు. విక్రమాచిత్తుఁడును, బ్రవరసేనుఁడును, హర్షుఁడును, సింఘరాజును, కర్ణుఁడును, గులశేఖర పాండుఁడును, శాతవాహనుడు, వాక్పతి రాజును, జౌల బ్రహ్మారులు. కావుననే వీరి యాస్థానములఁ గావీదాన బిల్వణ గుణాధ్యాయులు కీర్తిరూపములగు జ్యోతిర్మయశరీరములతో విహరించిరి.

ఆంధ్రభాషలో రాజకవులు వెక్కువలు గలరు. వీరిలోఁ గొందఱు చక్రవర్తి పదమును, మహారాజు పదవినిఁ జెందినవారు. మఱికొందఱు రాజబంధువులై కావ్యరసమునే గ్రోలుచు విద్యావిలాసముల నెగర్త కెక్కిరి. ఇట్టి రాజకవులకు గుఱించియు నారి కావ్యములను గూర్చియు స్థూలరూపముననిండుఁ జెప్పఁబడును.

నన్నెచోడ దేవుడు (క్రీ. శ. 940)

వీరిలోఁ జరిత్రాంశముల శోధించి చూచినంతలోఁ బ్రాశమికుఁడు నన్నె
చోడ దేవుఁడు. ఇతఁడు కావేరీ తీరమున నొరయూరనుపురము రాజధానిగాఁ
జొళమండలము నేలినవాఁడు. ఇతనికి దిగ్విజయమును బట్టి టెంకజాదిత్యుఁ
డనియు, గవిత్వకౌశలమువలనఁ గవిరాజశిఖామణి యనియు చిహ్నములు
గలిగెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౯౪౦ సంవత్సరమునఁ బాశ్చాత్య చాళుక్యులతో
నెదిర్చి రణరంగమున నిహతుఁడయ్యెను.

క. పురుషుఁడు పురుషున కని న

స్థిర జీవితచోభయతమటని విసమితుడై

స్మరకలహకుపితఁ బ్రాణే

శ్వరినాయుధ సమితిఁ దెలచువాడటు మీదన్.

ఉ. మంచిగఁ బ్రితిబాహుక నమస్త జనంబులు చన్నుఁ గొల్వ జీ
వించిన ధన్యుఁడౌపహిమ పీసిన జీవము మేన నిల్వనా
నించి, విభుండుతానొకట సేపకుడై మనుకంటె ముంచడా
ర్జించిన కీర్తి నింపినని సేకురగా ననిచావు సేగియే.

అని కవియే తన కుమారసంభవమునఁ జెప్పుకొన్నాఁడు. తత్పూర్వము
రాజ్యపవభ్రష్టుడై యజ్ఞాతవాసము చేసి మరల లబ్ధరాజ్యాడై కొంతకాలము
రాజ్యము చేసెను. ఇతని తండ్రిచోడబల్లి, తల్లి శ్రీసతి. ఇతఁడు కుమారసంభవ
మును పది యాశ్వాసముల గ్రంథమును రచించెను. ఇది కాశిదాసు కావ్యము
నకుఁ దెలుగు గాదు. ఆంధ్రభాషలో నూతన కావ్యసృష్టికి నితఁడే ప్రాథ
మికుఁడు. దీనిలో గణపతి జననము, సతీదహనము, మదనసంహారము,
పార్వతీవివాహము, కుమారోదయము, తారకాసురసంహారము, తత్పరా
జయమును వర్ణింపఁబడినవి. ఈ కవిశిఖామణి కావ్యములోని వర్ణనము లత్యద్భుత
ములై నూతనములై యున్నవి. వీరత్కృతి చాలఁ బ్రాచీన మైనను సకల
కావ్యలక్షణములకుఁ బట్టి నిల్లగుటచే నష్టవ మెఱుగిచ్చి తీర్చిన చిత్రమువలె
మనోరంజకముగా నున్నది. రాజకవులలోను గవిరాజులలోను నిట్టివాఁడు
లేడనుట యంత యతిశయోక్తిగాదు. దీనిలో నుండి కొన్ని పద్యముల
నుదాహరించెదను.

క. కని కోపించెనొ కానక

మును కోపించెనొ మహాగ్రముగ నుగ్రుడు నూ
చినఁగాలెనొ, చూడక యట
మును గాలెనొ, నాగనిమిషమున నఱఁగాలెన్.

క. గిరిసుత మై కామాగ్నియు

హరు మైరోషాగ్నియుం దదంగజు మై ను
ద్ధర కాలాగ్నియు రతి మై
నురు శోకాగ్నియును దగిలి యొక్కట నెగసెన్.

రతి సహగమనోద్యుక్తయై చిత్తిఁ జారఁజను నవ్వుడాకాశవాచి యాత్మ
హత్యవారించిన, శోకాగ్నితప్తయగుచు-

క. కరువునఁ బూరితమై లో

హరసములోఁ గాలునట్టు లంగజు శోకో
ద్ధరశిఖి రతి తను విమ్ముగఁ
గరఁగియుఁ బొదవఱక లోనఁ గాలుచునుండెన్.

సీ. అలమటనెడి యుండె నిలువదు చిత్తంబు

మూర్ఖిల్లవెనఁ బాసిపోవ దొండె
నూటఁ గొని యుండె నాటచు శోకాగ్ని
వారిమూలఁ గొని కాలిపోవ దొండె
ఘర్మాప్రజలము లొక్కటఁ గట్టుకొనవొండె
బొదవంతయుఁ గరంగి పోవవొండె
పర్వునిట్టూర్పులు పట్టనఁ బడవొండె
బొందిమ్ముగా బాసి పోవదొండె

గీ. నిట్టి కడలేని దుఃఖాప్తిఁ బెట్టి ముంప

దలఁచియో కాక పోనీక జలమనాచు
ప్రాణమొదలెల్లో నాకాశవాచి దెచ్చి
మగుడఁ జెజఁ బెట్టెనని రతి మఱుగుపెండె.

వీర పురుషులు యుద్ధమునకు వెడలుచుండ నొక వీరపత్ని పచ్చవలు
వయుఁ గంఠమాల్యములును వీరమద్దీయలును ధరించి నిష్పిత హృదయుండగు
పతింగనుగొని చెప్పచున్నది—

ఉ. ఓలము లేదు కూర్చునని యూఱడి యుండితిఁ గూర్మియెల్లనే
దాలము సేసి నన్నుఁ బెడయాకులఁ బెట్టి మనః ప్రీయుండు త
న్నాలముతోనఁ బెట్టి దివిజాంగనలం గలయంగనెత్తెనే
నాలనె బేలగాక చెలియా! యని నెచ్చెలి మీఁద వ్రాలుచున్.”
ఈ కవి సర్వజ్ఞుఁడు.

భద్ర భూపాలుఁడు. క్రీ. శ. 1050

ఇతఁడును నన్నె చోడునివలె “రవికుల శేఖరుండుఁ గవి రాజుఁభా
మణి”. ఇతఁడే సుమతిశతకమును, సీతేశాస్త్రముక్తావళియు రచించినవాఁడు.
కవిబ్రహ్మయను బిరుదు గలవాఁడు.

“క. శ్రీవిభుఁడ, గర్వికారి
జ్ఞాపరదశనోపలబ్ధజయలక్ష్మీ సం
భాపితుఁడ సుమతిశతకముఁ
గావించిన ప్రోడ కావ్యకమలాసనుఁడన్.”

అని తన ముక్తావళి నారంభించెను. ఈతఁడు పాశ్చాత్య చాతుర్యులతో
భువనైక మల్లనకుఁ గప్పముఁ గట్టు సామంతప్రభువు. కృష్ణాపీఠమున షట్ప
హస్ర గ్రామాధికారి. రాజరాజ మనోజుఁడనియు, దశదిగభరణాంకుడని
యును, నరేంద్రవతురాసనుఁడనియును రాజనిరవములు గలవాఁడు. ఇతని
కవిత కుమారసంభవమువలెఁ గతినముగాక, ద్రాక్షాపాకమున నతి సరళముగా
నుండును. భావములు సూతనములై హృదయంగమములుగా నుండును.
ఇందుఁ గొన్నింటి నుదాహరించెదను—

“ఉ. ఎత్తిన కాలెకాని సిరికెన్నఁడు నిల్చిన కాల నిల్వఁగాఁ
జి త్తము లేదు కాన సిరిఁజెంచినవాఁడ పరోపకారమా
యత్తతఁ జేయుచుండు మెపరైన పదంపడి వేడఁ గొందమన్
చిత్తముకాని యి త్తమను చిత్తము పట్టునె యెట్టి వారికిన్.

చ. అలుక ప్రతాపమీగి యలవాలము బుద్ధి పరాపవాదముల్
 వలుకుట ప్రొద్దుపోక ప్రజబాధ దలంపమి పెద్దప్రల్లదం
 బలవు వికారమొప్పు వినయంబు మహత్త్వము చేటు బొంకు వా
 గ్బలము జఘన్యులైన నరపాలురకుం బరపక్షభైరవా.

గోకర్ణ నృపాలుఁడు (క్రి. శ. 1130)

ఇతఁడు సూర్యవంశపు క్షత్రియుఁడు. పై యిరువురఁజోలె నితఁడు చోళవంశీయుడు. ప్రస్తుతము నైజాము రాజ్యమున వనవర్తి సంస్థానమునకు సమీపమున శిథిలమైయున్న వర్ధమానపురమున కధీశ్వరుండు. ఇతని తండ్రి భీమన. గురువు వాగ్గింద్రచూడామణి యను జైన సమయాచార్యుఁడు. ఇతఁడే భీమకవికిఁ గర్తృత్వ మారోపింపఁబడిన కవిజనాశ్రయమును ఛందోగ్రంథమును రచించి జగదేకమల్లునకు సేనాధిపతియగు రేచభూపున కంకితముచేసెను. ఈ రేచసేతిఁ గవిజనాశ్రయఁడనియు, గోకర్ణునకు శ్రావణాభరణాంకుఁడనియు బిరుదములు గలవు. దీనిలో నాలుగాశ్వాసములును జైన కావ్యధర్మముల ననుసరించి వాగ్దేవతాస్తుతితోఁ బ్రారంభింపఁబడినవి. దీనిలో విరమణస్థానమునకు, యతి స్థానమునకు భేదము గల్పింపఁబడినది. యతి యాంధ్రభాషలోవలెను, విశ్రమము సంస్కృతములోవలెను, బూర్వకాలమునఁ బ్రచారమున నున్నట్లుతోచుచున్నది. సంస్కృతమునగాని, ద్రవిడభాషలోఁగాని పరిపూర్ణ పాండిత్యము లేక, కుతర్క వంచనా చుంచువులగు వైతండిసులు కొందఱు సంస్కృతములోని యతి నియమమే తెనుఁగున నక్షరరూపమైనదని వాదించుచున్నారు. గోకర్ణుని మనుషుడే ఉదయాదిత్య భూపతి. గోకర్ణుని యుదయాదిత్యునిఁ గాకతీయ ప్రోలరాజును రుద్రదేవుఁడును జూపించిరి. ఉదయాదిత్యుని పుత్రికయగు పద్మావతిని రుద్రదేవుఁడు హరించుకొనిపోయెను. ఇయ్యుదయాదిత్యుఁడే కర్ణాటకమున నొక యలంకారగ్రంథము రచించెను. ఇతనినే శాసనమునఁ జొడోదయుఁడని చెప్పుదురు. వేములవాడ భీమకవి రచించినది నృసింహ పురాణముగాని, కవిజనాశ్రయము కాదు. సంయుక్తయతి లక్షణమున -

“క..... భాస్కర

కుల విలసిత వార్ధి చంద్ర గోకర్ణ నృపా”

యనుటయే చాలిన నిరర్థకము. గోకర్ణం దనే కాగ్రహారముల బ్రాహ్మణోత్తముల కిచ్చి శాసనములు చేయించియున్నాడు. ఈతని కవిత మృదువైన సరళమై యుండును.

కృష్ణరాయలు (క్రీ. శ. 1509 - 1530)

ఇతడు కర్ణాట దేశప్రభువు. విజయనగరము రాజధానిగా సపాదలక్ష గ్రామములఁ బరిపాలించెను. ఇతఁడు సింహాచలము మొదలుకొని పాండ్య మండలము వఱకును జయించి, దిగ్విజయ గౌరవధన్యుడై కావ్యాలాపములఁ బ్రొద్దుపెచ్చుచుండెను. పదపాటవమున గణనకెక్కు కవితాపితామహుఁడును, ముద్దపలుకుల తిమ్మనయు. నమ్మతచాక్కగు ధూర్జటియు, గాథశైలీ ప్రతిపాదకుండగు పుర్రేటి రామభద్రుండును, నీ కవిపారిజాతము నాశ్రయించిన కవికోకిలములు. ఇతని యాముక్తమాల్యద మాలిన్యము తొలఁగింపని వజ్రమణి వలె నున్నది. పొట్టకూటికొజుఁ జెప్పికొనిన బ్రాహ్మణకవుల భావములకంటె ఓలార్థము వచించిన రాజకావ్యములు గంభీరగుంభనలకు మేలైనవనుట యేమి యాశ్చర్యము? శ్రీరంగపిఠుఁడు చూడుకుడుత్త నాంచారమ్మను బరిణయమైన కథయే ప్రధానముగాగల యిక్కావ్యమున ఋతువర్తనాదికము లతివిపులములై ప్రాచీనకృతుల నెగఁజూచు చున్నవి. దీనిని బెద్దన రచించెననుట కేవలము వాదమే. నిర్దోషమై బంధపాటవముగల కవితచెప్ప పెద్దన భావముల నిమిషేంద్రలేక చచ్చి చావని పాకమునఁ గూర్చుఁజాలఁడు. ఆమూక్తమాల్యద నామూలము శోధించి చూచి, ద్రవిడ సంస్కృతములలో నక్కాలపు వైష్ణవుల కావ్యములతో నిండుకఁ బోల్చిచూచినచో నెవ్వఁడో వైష్ణవశిఖామణి యాంధ్రరచనాలోభము వలన రచించి కృష్ణరాయలపేరిట నెలకొల్పేనేమోయను నందియము తోచు చున్నది. ఈ విషయమై నిరర్థకములు తత్కావ్యమునఁ బెక్కులు గలవు.

కట్ట వరదరాజభూపతి (క్రీ. శ. 1560)

ఇతఁడు కృష్ణరాయల యల్లుఁడగు రామరాయల పినతల్లి కొమరుఁడు. ఈతఁడు శ్రీరంగమాహాత్మ్యమును దశాశ్వాసముల గ్రంథము రచించి శ్రీరంగపతి కంఠిరపిచ్చెను. ఆపారమాధుర్యముగల యురనికవిత చాలమృదువైన జాతీయమై ప్రాచీనకవుల నవక ననునరించి యున్నది. భైరవుండను విప్రకవియు, శ్రీరంగ మాహాత్మ్యమును రచించెను. చుక్కవిఘోరపేశావము లదల్చు గురుభైరవుండగు

భైరవుని కవిత్వాప్రవాహమున కిక్కవివాక్యవృద్ధామములు నిలువఁజాలకున్నను
వర్షాంతపునదివోలె నది నీరసమగుచుండ నిత్యవరిమళశోభింపఁబగు వరదరాజ
కృతి సరసమై పండితబృందముల కాకర్షణయంత్రమువలె నున్నది. ఇతఁడు
మఱియుఁ బరమభాగవతచరిత్రమును రామాయణద్వైపదయు రచించెను.
ఇతని కావ్యములలోనుండి యొండు రెండుదాహరించుటయ మేలు.

ఉ. ఏల తదన్య తీర్థములకేగ జనాశి మహాసరస్వతీ
కూలనికుంజ మంజు గురు గుల్మ లతావళిఁ దేజిచూచినన్
బాలిశకోటి జిహ్వలను భారతి చాంచలపూడు బ్రహ్మ యి
ల్లాలట యమ్మహానది ప్రియాశయముల్ తమ కీయఁజాలవే.

సీ. కదలుఁచో బూరేకులదరితేనెలు చిందఁ
దనయిచ్చఁ బవనకందళచయంబు
మెదలవచ్చునె మంచు మించు నెత్తమ్ములు
ముగిడింప జక్కవ పగజనైనఁ
గాయుచో బీరెండ కామనీచపముల్
చెమరింప వేసవిఁగుముదవైరి
కురియునో సన్యవిస్ఫురణకై తగినట్టి
వాన మాత్రమకాక వారిదములు

గీ. మినుకవచ్చునె జను లుర్విమీదనిచటఁ
గిముకు మనవచ్చునో యమకింకరులకు
నెపుడు మదనుగ్రహములేక యిహపరైక
మంగళప్రదమైన శ్రీరంగమునను.

సీ. అత్తమామల కెదురాడు దుశ్చారిణి
వావివర్తనలేని వాడవదినె
కొండ్యాలఁ గొంపలుగూల్చు పాతకురాలు
బలి భిక్షమిడని నిర్భాగ్య యువతి
మగనితో నేవేళ జగడించు జగజంత
చనిబిడ్డలను దిట్లు పాపజాతి
దినము వేపాసలు దెగినేయు నడిగొంటు
క్షుక్తకంబులు దెచ్చు ముళ్లమారి

గీ. కాను ప్రాణంబుగాఁ జూచు కష్టరాలు
వఱవ కూతలుగూఁచు దబ్బరల దాసి
వెలని మేలు వహింపని చిలివిషంబు
దీనికై నీవు కనికరమూనఁదగునె."

రంగప్పరాజు (క్రీ.శ. 1560)

ఇతఁ డత్యయ రామరాయల పెదతండ్రి కొమారుడు. ఈ కవిశిఖామణి సాంబోహాభ్యాసమును కృతి రచించి శ్రీరంగనాథుని కంకితమిచ్చెను.

"క. అగునగు నిక్కవిచంద్రుఁడు
జగతి నపూర్వార్థ శబ్దచాతుకవితమై
నెగడిన 'వాణోచ్చిష్టం
జగత్త్రయం'బనిన పలుక నభలంబయ్యెన్.

అనిన కేతనభావ మిక్కవికన్వయ మగునంత శబ్ధార్థ రచనా వైశద్యమునుజూపి యుల్లములఁ జూజగొనునట్టి సామర్థ్య మీకవికి గలిగినను గాఢనిబంధనమువలన మాధుర్య మించుక కొఱవడెననుట నిజమునకు దప్పుగాదు. దీనిలో జాంబవతీ వివాహదులు చెప్పఁబడినవి. అన్నివర్ణములఁ గవి ప్రౌఢిమనుజూపుచున్నాడు. శ్రోతల కపూర్వ దడనఁజొగముచేతను, అంధుల బంధముచేతను, గొందెము క్లిష్టముగా నగపడునుగాని భావరంజితప్రముచే శ్రమాపహారము గలుగును. దీనిలోఁ గొన్నిటి నుదాహరించెదను-

"చ. అలఘు కళానిధిం గుహయప్రియు రాజును జూడరోసి బ
ల్లకములతల్పు బిగ్గనిది తామరమొగ్గల మూలయిందీరో
నలి చెలిగాఁ బరాగ పటికాపృతమైన సరోయహేందరన్
కిలకిం నవ్వుచుండ గిలిగింతలు పెద్దెడుగా దినాధిపా.

చ. జడనిధి మేఖలా ఘటిత సర్వమహారలవాసులందునా
కడివిప్రవాతచే ధనము గాననివాడు మొగిళ్లక్రిందటన్
నడువనివాడు, భాను కిరణంబులు సోకనివాడు వానలం
చడియనివాడు గాచ్చు మెయివాఁ కనివాడును లేడ యెవ్వడున్.

తంజావూరి రఘునాథుఁడు

ఈతఁడు హైదరాబాదు; అచ్యుత రాయల మఱవలి మగఁడు. చోళ దేశపు మహారాజు. అనుచినము పంచాశత్సహస్ర భూసురుల కన్నదానము

చేసియే భుజించువాడు. శ్రీరామ భక్తుడు. ఇతడు రామనేతు, కుంభకోణ, మన్నార్ గుడి, శ్రీరంగ, విజయ రాఘవపుర, శ్రీముష్టి ప్రదేశముల రామభద్ర దేవాలయములు స్థాపించి కీర్తి గన్నవాడు-ఈతని యాస్థానమున సంగీత సాహిత్యములు రెండును తులఁ దూగుచు వన్నె కెక్కినను- ఈ కవివాచనకే విజయవిలాసము, సారంగధరచరిత్ర, కృష్ణాఘోరచితమగు నైషధపారి జాతీయము, పురురవాణి రామాయణము, అశ్వతాభ్యుదయము అంకితమీయ బడినవి. విజయవిలాసమున వెంకటవతి, రఘునాథరాయలకవితను గూర్చి చెప్పిన-

“ఉ. తారస పుష్టిమై ప్రతివదంబున జాతియు వార్తయున్ జను
తార్కరము సర్థగౌరవముఁ గల్గు ననేకకృతుల్ ప్రసన్న గం
భీరగతిన్ రచించి మహిమించెనచో నిక శక్తు లెవ్వర
య్యా రఘునాథ భూపరసిరాగణికిన్ జెప్పిసోఁకఁ జెప్పఁగన్.

ఈ వద్యము రఘునాథ రాయల కావ్యజాలముల జదివి చూచినవారెట్టి స్వభావోక్తిగా గ్రహించుచో చిత్రము. ఇక్కవి వాల్మీకిచరిత్ర, రామాయణము, పారిజాతావహరణము. జానకి వేదాంతము, అశ్వతాభ్యుదయము, సావిత్రికథ మొదలగునవి పెక్కులు రచించినను మొదటి రెండు మాత్రమే నాకు లభించి నవి. ఇతడు-

క. చెప్పవలెఁ గప్పరంబునఁ
గుప్పలుగాఁ బోసినట్లు కుంకుమ వైవై
గుప్పిన క్రియ పిరిపొల్లము
గప్పినగతి ఘమ్మనం గవిత్వము సభలన్.

అని వాల్మీకి చరిత్రమునఁ జెప్పకొనినట్లు సర్వజన సౌలభ్యమై యత్యంత మనోహరముగా నున్నది. విజయవిలాసములోఁ బోత దీనిలో నే దోషములు గానరావు. ఇతని రామాయణమును మెచ్చి పురురవాణి యను వేశ్యారత్నము దానిని సంస్కృతమునకు మార్చెను. ఇట్లే పసుచరిత్రయు, విష్ణు చిత్రియమును సంస్కృతమునకుఁ దేలించెనవి. ఇతని రెండు గ్రంథములలో నుండి యువాహ రించెదను. ఇతని భావనా శక్తియు, కల్పనాశక్తియు సంభాషణ చాతుర్యమును జ్ఞాపాప్రతములు. హాస్యరసమున నితడు మిన్న. ఇట్టి చాతుర్యము గలవాడు

కావుననే విజయవిలాసమును మెచ్చుకొనెను. ఎట్టి వీర్యమును, ఎట్టి కావ్యభాతు
ర్యమును గలవాడైనను వేంకటపతి మొదలగు వేశ్యాపుత్రుల నడుమను,
మధురవాణి శశిరేఖ మొదలగు నేబదియాఱు వెలయాండ్రనడుమ నితఁడు
చిక్కితన నిర్మల కీర్తిపటమున భోగమువలని విషవించువులనుఁ జిలికి మలీమ
నుడయ్యెను-

సీ. చెలువలు వన్నీరుజలము లిచ్చినఁ గాళి
కుప్పెల జలమంచుఁ గ్రోలనెంచు
నతులు జవ్వాది యొసంగ గోపీచందన
మని ఫాలమునఁ దీర్చనగ్గలించుఁ
గాంతలు మరువంపుఁ గాను కిచ్చినఁ దుల
సీదళంబనుచు భక్షింపఁ జూచుఁ
బొలఁతులు దెలిగందవాడి యిచ్చిన విభూతి
యిది యటంచుఁ ద్రిపుండ్ర మిడఁదలంచు

గీ. ఆంధ్రుఁబోడులు వజ్రాలహారమొనఁగఁ
బటికపు జపాక్షరనరమంచుఁ బాణిఁబూని
మేని జరియింపజివురు నెందైనఁ గలదె
ముగ్ధులగువార లిటువంటి ముగ్ధగలఁడె-

కదిరిపతి (క్రి. శ. 1620)

ఇ క్కవిరా జనంతపురము జిల్లాలోనుండు కదిరి యనుపురమునకుఁ
బ్రభువు. చతుర్థకులఁడు. ఇతని తండ్రి రామదేవరాయల యొద్ద సేనాధిపతిగా
నుండెను. ఇక్కవి జననప్రతియను అంకుటాండ్రయు, బొంకుటాండ్రయు
కథలు గల కావ్యము నొక్కటి రచించి స్వభావోక్తి వర్ణనలను వలలు వన్ని
కాత్యయ వచోరత్నములను గాలములనిచ్చి దుర్మీతివిముఖములగు పండిత
చిత్తములను నైతము బలాత్కారముగా నాకర్షించునంతటి కవిరాచాతుర్యము
చూపియున్నాడు. ఇతఁడు జగచ్చువు. సర్వేంద్రియ వ్యాపారుఁడు.

“ఇక నొకసారి పల్కిన ఘట్టాని చించునొ నోటి ముత్యముల్”

ఇట్టి యతి సరస ప్రయోగములును శాతీయములును దేశీయములును దీనిలో
బెక్కులు గలవు. దీనిని రచించిన కవి యవ్వఁడుఁడో లేక మన్మథుని

జంత్రమో తెలియదాదు. దీనిని సరస్వతీ వత్రికాదిపతులిప్పడ ముద్రించిరి కావున నుదాహరణము లనావశ్యకము.

మల్లారెడ్డి (క్రీ. శ. 1600)

ఇతఁడు భాగ్యనగరమును నన్వర్థనామముగల హైదరాబాదునకు 40 మైళ్లుతరముగా నున్న బిక్కనవోలిపురమున కధీశ్వరుఁడు. ఇతని యన్నయగు కామినేని కామారెడ్డి ఢిల్లీ పట్టణమున నక్కరుచే నన్మానింపఁబడినవాఁడు. అతని పేరటనే సోమనాథకవి బ్రహ్మాత్తరఖండమును, సూతనంహితను రచించెను. మల్లారెడ్డి సమీపముననుండు గోదావరీ తీరమున వేములవాడ యను క్షేత్రమున రాజేశ్వరస్వామికిఁ బరమ భక్తుడై శివదీక్షావరుడై యుండెను. ఇప్పటికిని వీరి సంతతివారి శైవభక్తియు నిష్కావట్యమునుఁ జాలఁగొనియాడఁదగినవి. ఇతఁడు షట్పుక్తవర్తి చరిత్రయు, శివభక్తిత్తరఖండమును రచించెను. మొదటిది ప్రబంధము. రెండవది శైవశాస్త్రాగమము. పై యది వర్ణనా ప్రధానమైనది. మొదటిది ప్రమాణ పూర్వకమైనది. అచ్చటచ్చట దోషములున్నను గవిత్వమించుక ప్రాధాన్యముగానే యుండును. శివభక్తిత్తర ఖండ మెనిమిది యాశ్వాసులు గలది. ఈతఁడు వ్యాకరణ వేదాంత శైవాగమముల జితపరిశ్రమఁడని తోచుచున్నది.

సాయపవేంకటపతి (క్రీ.శ. 1620)

అప్పకవి యితని పేరు తన కృతి షష్ఠాంతములలో పేర్కొనెను. ఇతఁడు పెమ్మసాని చిన తిమ్మాభూపతికి నల్లుఁడు. కడప జిల్లాలోఁ బినాకెనీ నదీతీరమున నుండు గండికోట దుర్గమునకుఁ బ్రభువు. ఇతఁడు సకలజన సంజీవనిపేరఁ బ్రసిద్ధుఁడగు రామానుజాచార్య చరిత్రమును స్వయముగా రచియించెను. ఇక్కవికి ద్రమిళ భాషలో నిరర్గళ పాండిత్యము గలిగియున్నట్లు తల్లిదండ్రులచేతని కొన్ని ప్రదేశములు తిరుప్పావు మొదలగు వైష్ణవ ప్రబంధములతోఁ బోల్చి చూచిన యెడల మనకుఁ దోచును. ముకుందమాల మొదలగు స్తోత్రములనితఁ డక్కడఁ దెలింగించి కావ్యమునఁ జొప్పించుచున్నాఁడు. ఇది యైదాశ్వాసముల గ్రంథమైనను జాల పెద్దది. కవిత యంతమనోహరమైనది కాదు. శృంగారరసమే ప్రధానముగాఁ గల యాంధ్రకవితలఁ జర్పించిన నాకు విష్ణుభక్తి ప్రధానమగుదీన స్వారస్యము గ్రహింపబడి మాంద్యము గలిగినేమో?

అనేక ప్రవిడప్రబంధములు తెనిగించబడి యుండుట యెవ్వరికింకనుఁ దెలియరాదు. నమ్మాళ్వారు రచించిన తిరువాయి మొలియుఁ గులకేళనులు, చూమునులు—వీరలస్తోత్రములు రామానుజులచారి తత్త్వప్రకాశికయు బహుకాలమునకుఁ బూర్వమే యాంధ్రీకరింపబడి యున్నవి.

ఉ. కారణమస్తక స్థల విగాధ సముత్క్రమ్య లబ్ధిభా
గారమునంగిడి మంత్రాంశ మెనంగఁ జానంగ వీర శృం
గారతరంగ పంక్తులనఁగా గనకాంజక గాంతగాంతు లెం
తేరహిఁ బన్ను నిన్నభిల దేవవరేఱు శరణు నెన్నెదన్

కళువె వీరరాజు (1645 ఎ.డి.)

ఇక్కవి రత్నము మహిమారాజగు దేవరాయలయందుఁ జిక్కరాయలకును సేనాధిపతియై చోళపాండ్య మంతలములను బయించి ముద్దశగిరిని కొంత కాలము దోలి మధురాపురమున నుండెను. ఇతఁడు భారత పవన కావ్యమును చిక్కదేవలీలయును రచించెను. ఇతని పచనభారతము వ్యాసరచిత కథకు తెనుఁగు గాని నన్నయ ఫక్తి ననుసరించినది కాదు.

నన్నయ్య భట్టారకుఁడే పచనమున మూలమును మార్పక తెనిగించి యున్నచో నదియెట్లుండునో యితని పచనమునంత గంభీరమై మిక్కిలి యింపుగానున్నది. నా కావ్యరత్నము మాత్రమే చూడతస్థించినది. ఇతనికొఁగూరుఁడు పెక్కులు పచనగ్రంథములు హాస్య స్కాంద వైంగ్యాదులు రచించెను. ఈ వీరరాజునకంకితముగా నొకభందోగ్రంథము వీరభూపాలీయము రచింపఁబడినది. అప్పకవి తన సామగ్రినంతయు నీగ్రంథమునండియే పూర్ణముగా గ్రహించుకొనెనని చెప్పబడు మిక్కిలి లజ్జగానున్నది—వీరభూపాలీయము పెద్దన లక్షణ సారసంగ్రహములేకున్న నప్పకవియమును, ముద్దరాజు రామకవి సంక్షేపనియు రత్నాకరములేకున్న గూచిమంచి తిమ్మకవి లక్షణసారసంగ్రహమును మనముచూచి నవ్వునంతటి భాగ్యము చూచుకలేకుండును.

రేచర్ల మాధవరాయలు (1680 ఎ.డి.)

ఇతఁడు జటప్రోలు సంస్థానాధిభుండు. సర్వజ్ఞసింగమ నాయనివంశజుఁడు—ఇతని ప్రవీరామహాడగు మాధవరాయలు వాల్మీకి రామాయణమునకు సంస్కృత వ్యాఖ్యరచించెను. ఇతనిచాత మల్లివృషభి, బాలసరస్వతిచే భర్తృహరి

తెనిగింపజేసెను. ఇతడు చంద్రికాపరిణయమును రచించెను. చాలసరస్వతి రచించిన చంద్రికాపరిణయము సర్వవిధముల దీనికంటె జ్ఞానాపాత్రము. అనేక ప్రబంధములను, పిల్లలనుచరిత్రములని వేర్కొనుచున్నారగాని యేలదీనిని వనుచరిత్రమునకుఁ బ్రతినిధియని చెప్పనొల్లరో! దీని నిక్కవి తోరణాల చొక్కయ అను నియోగిపుంగవుని సహాయమున రచించినట్లు తెలియుచున్నది. ఇక్కవీయు, శూద్రోచ్చిష్టమునకుఁ బ్రతికల్పించుటకు సిగ్గుపడమిచే సహచరులగు విద్వాంసులు

“తోరణాల చొక్కదొంగకుక్క”

యని వనుచరిత్ర పత్రమును ద్రోసిచెప్పిరట! అయిన నిక్కావ్యబంధము వనుచరిత్రవలె సులభముగాగాక గాఢముగా నుండును. ఇది చేపలబుట్ట యల్లినట్లు విలబంధమున గూర్చబడక, పదముల విగుప్తగలదుగాని యాదీకపుల కావ్యములవలెని పాఠిష్ట్యముగాని తంజాపురీ తొండమాన్ రఘునాథుల రసస్పూర్తిగాని యిందగపడదు. ఉత్పేక్షాతిశయోక్తులకుఁ బుట్టినట్లై శ్లేషలకుగనియైనను, రాతికి గోతికింగలుగు విద్వలును కొండలఁ గాలిగోరనెగఁ జిమ్ముమగుచునిందుఁగానరారు. కృతిసుప్రసిద్ధమైనందున సుదాహరణము లనావశ్యకములు.

గద్వాలసోమభూపతి (1700 ఎ.డి.)

ఇతఁడు నైజాము రాజ్యముననుండు గద్వాలకుఁ బ్రభువు. ఇతని యాస్థానముననే భద్రాపరిణయము రచించిన కాణాదము పెద్దన సోమయాజి యుండినది-ఇక్కవి హరిహరప్రణీతమగు రతిశాస్త్రమును మాహాస్వాసములుగా రచించెను.

పామనృపాలుఁడు (1700 ఎ.డి.)

ఇతఁడు నైజాము రాజ్యముననుండు సురపుర సంస్థానమునకుఁ బ్రభువు. కాణాదము పెద్దన సోమయాజి శేషశైలేశ్వరియను పంచవర్గీయ కృతియు మత్స్యసృజనమును నితనికంత మొసంగెను. ఇక్కవి భార్గవపురాణ మతిలలితముగాఁ దెనిగించెను.

బిజ్జుల తిమ్మభూపాలుఁడు (1700 ఎ.డి.)

ఇతఁడు కృష్ణాతీరముననుండు ప్రాకటూరి పురపండు; వేమారెడ్డివంశజుఁడు. ఇతఁడు మురారిప్రణీతమగు ననర్థరాఘవనాటకమును జంపూకావ్యము

గాఢనిగించెను. అయ్యది చాలఁబ్రౌఢమై నిరుపమానమైయున్నది. దీనినే నేటి కాలమునఁ గొందఱు తెనిగించిరి కాని తిమ్మభూపాలునికృతి కీడురాదు. చూడుఁడు కవిప్రాధిమ-

శా. జాతావక్తవలాండు పాండిమ ధరచ్చాయన్గనెన్ దారలు
ద్యుతింగైకొనెఁ బ్రాచికొన్ని కిరణంబుల్ వద్యజీవాచుపుల్
లూతాతంతు వితానవర్తుల నభోలోలాత్మ బింబంబుతోఁ
బ్రాతఃప్రోషిత రోచియై డిగియెఁ దారానాథుఁడస్తాదికిన్.

సీ. లోకత్రయూపానిలోచనోత్పలపాశి
కనమపీయాష ధారాగ్రయణము
నధ్వనీనోన్మాది హవ్యవాహోచ్చల
దాలాతనిదళేభావలంబు
ప్రకటతమఃపుంజ ముకుళిత విష్టపో
ద్భూతనపాటవోదగ్రకుంచి
జగములొక్కట గెల్వఁజాలు పీఠలలోనఁ
గమలసాయకు నాద్యగణితరేఖ

గీ. సతత వికసన జాగ్రన్మ సారకచభ
రాముఖంబుజ శ్రీపతిరాజబీజ
మనుషమానంద కల్పద్రుమాంకురంబు
నిమిషుండంబుఁ గనుగొంటి నిందువదన.

కోటరాయ రఘునాథుఁడు (1720 ఎ.డి.)

ఇతఁడు దక్షిణ దేశమునఁబుచ్చక్కట సంస్థానాధీశుఁడు. తొండమాన్ చక్రవర్తివంశజుఁడు. ఇతని సభలో నుదురుపాటి వెంకనకవి యను ప్రఖ్యాతకవి యాంధ్రభాషార్థవము అనునిఘంటువు రచించెను. రఘునాథుడు పార్వతీపరిణయము కవితాసంజీవనము అనురెండు కృతుల రచించెను. పార్వతీపరిణయము వ్యాకరణ దోషములకెల్ల నిలయమనుట యొక్కటే యక్కవికి న్యూనతగాని మహాకవుల కావ్యగుణములన్నియు దీనఁగలవు. అద్భుతభావ కల్పనలకుఁ గాని, హాస్యరచనాకౌశలమునందుఁగాని కృష్ణరాయల కాలమునకు దరువాత

నిట్టికపులు చెక్కుచేరారు. భావములు నూతనములై యుండుట తంజాపుర పుదుక్కోట మధురాపుర రాజకపులకే చెల్లును. హాస్యరచనాచతుర్ముఖ, వ్యాఖ్యోక్తులును పీఠికృతులతో స్వతంత్రముగా నెఱయుచున్నవి- ఇదిముద్రిత కావ్యము గావున నుదాహరణము లనావశ్యకము.

స్థలసంకోచముచే సనేకాంశములు ద్విపిండబడినవి. స్థలాంతరమున విరివిగా వ్రాయఁదలఁచినారము. దామర వెంకటవతి, విజయరాఘవుఁడు, విజయరఘునాథుఁడు, ఎల్లవిభుఁడు, ఎఱ్ఱభూపతి, ముద్దళగిరి, నంజరాజు, చొడ్డరాజు మొదలగు రాజకపులనేకులున్నారు.

[ఆంధ్ర వ్రతక-ప్రథమ సంవత్సరాది సంచిక-బొంబాయి

196-204 పుటలు.

సాధారణనామ సంవత్సర చైత్రసంవత్సర పాచ్చమి భానువాసరము]

1910

మా. రామకృష్ణకవి

2. తెనాలి కవులు

వశ్యవాక్కులగు పండితాగ్రగణ్యుల యభిప్రాయములను తోకమునఁ జిరకాలము నూడివచ్చు పుక్కిటి పురాణములను నులభముగాఁ బూర్వపక్షము చేసి యిష్టమని స్థాపించుట మహామతులకేనియు సంపూర్ణ సామగ్రితోనైనను గమమక్కరము. తెనాలిరామకృష్ణఁ డాకృష్ణరాయని సభలో హాస్యరస చతురుడై యుండెనో లేకయతని యనంతరము నూటయిరువదియేండ్లకునుఁ దనపాంచురంగ మాహాత్మ్యమును రచింపఁడయ్యెనోయనుసంశయము చిరకాలము నుండి నాహృదయమును వేధించుచున్నది. ఈ వ్యాసముతో సుప్రసిద్ధుడగు రామకృష్ణుని కాలనిర్ణయమును గుణించి వ్రాయఁదలంచి యాపేరుగల మఱి కొందఱునుచే వారల సహితమిందుఁజేర్చి యింపుక విచారించినఁ బ్రతివాద ఋష్యువములుప్పల్లి సౌకర్యము చాలదని యీ వ్యాసమునకుఁ బైనామమిడ వలసివచ్చెను. తెనాలివారలు రామకృష్ణకవి, అన్నయ్య, గిరియప్ప, రామకృష్ణ కవి, రామభద్రుఁడు, రామలింగుఁడు, అని కొందఱుగలరు. ఇందఱి పేరులు క్రొత్తగడుచున్నట తన్నాచుచారినగు నా హాస్యచతుర్ముని యెవ్వరును దలఁప కుఁడు. వైభరంపరతోఁ గడపటి రామలింగుఁడు స్వర్ణకార కులజుఁడు; గోల కొండ కానిషామొడ్డ మంత్రులుగా నుండిన యక్కన మాదనల యాస్థానకవి. “శ్రీ మమమామహేశ్వర చరణారవింద సేవాప్రవీణ తెనాలివంశ పవిత్రార్యజన స్తోత్రపాత్ర మృత్యుంజయనామధేయపాత్ర మల్లికార్జునతనూభవ రామలింగ నామధేయకవి విరచితంబగు ధారజనమనోవిరాజితం” బనునొక యేకాశ్వాస గ్రంథము స్వర్ణకారకులజ ప్రాశస్త్యమును వర్ణించునది విలసిల్లుచున్నది. ఇది నుమాచ 250 సంవత్సరముల క్రిందటిది. కవిత కేవలము కథానూత్రమునే యనుసరించుచు సామాన్యముగా నడచుచున్నది. సకలజన మనోనయన హరణ తోశల ప్రభావిశేషంబులేకున్నను, రంగస్థలీ విలాసంబులగు మాయాప్రసాధన విజృంభణంబు లిందుగానరావు.

ఉ: పూర్ణకళావిశేషముల పొల్పుచెలంగు ముఖంబులన్ నువి
స్తీర్ణ వికాసనేత్ర సరసీరుహముల్ మృదులాంచితప్రభా
కీర్ణవిలాసమూర్తియచి గీల్కొనఁజెక్కుల నవ్వలున్ మహ
వృక్షములన్ సజీవములు వావిరిగల్గనొనర్చిరయ్యెడన్.

అను వద్య మతని రచనాధోరణి కువాహరించితఁ గాని యిందులోఁగల యర్థము హాస్రము చదువువారలకుఁ గలుగునట్లు కవి రచియింపఁడయ్యె. ఇఁకఁ దక్కిన వారెల్లరును సగోత్రులు సహుంబులు. తెనాలి రామకృష్ణకవియు, అన్నయ్యయు, శ్రీగిరియు నన్నదమ్ములు ; ఇమ్మడి రామకృష్ణుఁడు శ్రీగిరి కుమారుఁడు. వీరరాఘవుఁడును రామభద్రుఁడును రెండవరామకృష్ణుని పుత్రులు. వీరరాఘవుని గ్రంథకర్తలే. వితరణకాలమున రాజేంద్రుల సభలు నిర్దిరుద్ధద్వారములై యుండఁగా “ఊరూర నింటనింట... పదుగురేసి కవులు భవ్యచరిత” అను మాట యేల నిక్కము కాఁగూడదు ? వీరిలో రామకృష్ణకవి కందర్పకేతు విలాసము, హరిలీలా విలాసము, పాండురంగ మాహాత్మ్యము, ఘటికాచలమాహాత్మ్యమును; తెనాలి యన్నయ సుదక్షిణాపరిణయమును; శ్రీగిరి శ్రీశైలమాహాత్మ్యమును; ఇమ్మడి రామకృష్ణుఁడు కృష్ణచరితమును ; రామభద్రుఁ డిందుమచికల్యాణమును విరచించిరి. వీనిలో సుమమచికల్యాణమును బాలచురికృష్ణమాహాసుని కంకితము నేయుచు రామభద్రకవి కప్పిస్తుతిలో -

ఉ. మామక నవ్యకావ్యము సమంచిత మాధురిసాధురీతిగా
యామకృత వ్రబంధ రచనాయత పాక చతుర్విధైక వా
రై మహిమోజ్జ్వలాఢ్య కవితా ఘనతామహు మత్పిచామహున్
రామయ రామకృష్ణ కవిరాజుఁడలంచి సుతించి మ్రొక్కెదన్.

గీ. తదనుసంభవమునిని వక్షిణా వ
రిణయ ముఖ కావ్యరచనాఘరీణు నంద్ర
కవి కదంబములోనఁ బ్రఖ్యాతిఁగన్న
యన్నవ కవీంద్రు ధీసాంద్రు నభినుతించు.

అని చెప్పి, తద్రాజేంద్రుఁడు తన్నుఁ బిలిపించి,

సీ. ప్రౌఢి మీపెదతాత పాండురంగాది స
త్కృతులు సేసెను రామకృష్ణ సుకవి
అనుజుఁ డన్నప్ప మీవినతాత రచియించెఁ
బరఁగ సుదక్షిణా పరిణయంబు

మీతాత శ్రీగిరి చాతురీ విభావై

శ్రీశైల మాహాత్య కృచియైనరైఁ

గడిమి మీతండ్రి యిమ్మడి రామకృష్ణాఖ్యఁ

డనఁ గీర్తిగనె సంస్కృతాంధములను

గీ. దొరులనిపించె మీయన్న పీరరాఘ

వాఖ్యకవి నర్వ కవితామహత్వమునను

నిన్ననూచాన సంతాను నెన్నదరమె

ప్రాజ్ఞ హృదయాబ్జరవి రామభద్రసుకవి :

అని పొగడినట్లు తన యందుపజీకశ్వాణమునఁ జెప్పుకొనియె. ఇక మనకు గలుగు సామగ్రితో స్థిరహృదయములగు పండితభూధరములతోఁ దగురునుం బోలె నింపుట సమీపించి చూచెదను. శృంగభంగమైనను విలాససౌష్ఠవమే.

శ్రీయుత పీఠేశలింగం వంతులవారు రామకృష్ణుని గుఱించి యొక్కచో నతఁడు శ్రీ॥ శ॥ 1560 - 70 సంవత్సర ప్రాంతముననుండి కవియై యుండ వచ్చుననియు, వేదాంతచోఁ బదునేడవ శతాబ్దియందుండె ననుటకు నందేహము లేదనియు, మఱియొక్కచోటఁ బాండురంగమాహాత్యము రచింపఁబడిన కాలము 1650 సంవత్సరముకంటెఁ బూర్వమై యుండదనియు వాక్రుచ్చిరి. తెనాలి రామకృష్ణకవి కృష్ణరాయని సభలో నుండెనని తక్కిన చరిత్రకారుల యభిప్రాయము.

1. పాండురంగమాహాత్యము విరూరి వేదాద్రి మంత్రి కంకితమయ్యె. ఆతఁడు కందాళ యప్పశాచార్యుల శిష్యుఁడు; మంగయ గురువరాజు కుమారుఁ డగు పెద్ద సంగభూపాలునకు వ్రాయసకాఁడు. ఇందులోఁ గందాళ యప్పశాచార్యునే చిత్రభారత కృతికర్తయగు చరికొండ ధర్మనయు, వైజయంతీ విలాసకర్తయగు సారంగు తమ్మకవియుఁ బ్రశంసించి యున్నారు. తమ్మకవి యయ్యాచార్యునకు శిష్యుఁడు; చరికొండ ధర్మన కాశ్రయుఁడగు నిమ్మలపల్లి పెద్దామాత్యుని తండ్రియు నయ్యాచార్యుని శిష్యుఁడట; ధర్మన భట్టపరాశర దేశికుని పౌత్రుఁడగు రంగనాథదేశికుని శిష్యుఁడు.

2. రామకృష్ణుఁడు భట్టపరాశరుని కుమారుఁడగు చిక్కభట్టరుకు శిష్యుఁడు.

క. వాక్కాంతాశ్రయ భట్టరు

చిక్కాచార్యుల మహాత్ము శ్రీగురుమూర్తిన్

నిక్కపుభక్తి భజించెచ

నిక్కావ్య కళా కలాప మిచ్చేసుటకున్ (పాండు.)

లింగముకుంట తిమ్మనయు నతనికే యిచ్చుడు.

లి. ఇక రెట్ట మతమనెని జ్యోతిషగ్రంథము కొండ్రాజు తిమ్మరాజు కుమారుడగు వేంకటాద్రికి సంకీర్త మీఠడియున్నది. ఆవేంకటరాజు మంగయ గురువరాజు కుమారైయగు పాపహంబకుఁ బుత్రుఁడు. అనఁగా విరూపదేవ్వాద్రి మంత్రికి యజమానియగు పెదనంగభూపాలునకు జెల్లెలికుమారుఁడు. ఈ వేంకటాద్రికిఁ గామందరమను రాజుని గ్రంథమొకటి యంకితముగా రచింపఁబడి యున్నది. దానిలోఁ బ్రథమాశ్వాసాంతమున-

క. శ్రీచంచద్భట్టరు చి

క్కాచార్య వరార్య శిష్య యతులత శౌర్య

ప్రాచుర్యవర్య గుణర

త్నాచల జయలత ధైర్య నయమిచ్చునిచ్చి.

అని యున్నందున వేంకటాద్రియుఁ జిక్కభట్టనకుఁ బిచ్చుడు.

పై సూచించిన యంశములలోఁ జిక్కభట్టరు భట్టవరాశరుని కుమారుఁ డనుటకుఁ దప్పఁ దక్కినవచ్చునెడిని శ్రీయుత పంచులవారే కవిచరిత్రములో నాధారములు సూచిరి. స్థలసంకోచముచే నిందు వాని నుద్ధరింపజాల. చిక్కభట్టు వరాశరభట్టు కుమారుఁడు. తంజావూరినాథుడగు విజయరాఘవుని నభిరౌ సుండిన శేషము తిమ్మకవి తన చంపకీషచరిత్రమున భట్టవరాశరుని పుత్రుఁడు చిక్కభట్టనియు నతనిపుత్రుఁడు రంగనాథదేశికుడనియు నతనికుమారుఁడు చిక్కభట్టనియు మరల నతనిపుత్రుఁడు రంగనాథుఁడు తన గురువనియు వ్రాసికొనియె.

శ్రీయుత పంచులవారు రెట్టమతము కడపకున్న యీ క్రింది పద్య మాధారముగా నొనర్చి రామకృష్ణుని కాలనిష్ఠయగునకు నమకట్టిరి.

మును సుందరి తనకావ్యముగాఁ బేరుమాత్రము మార్చి వెల్లడించె. ఇవి గ్రంథ చౌర్యవిభాగములలో నెందులఁజేయును ?”

కొంతశక్తిగలిగి స్వకల్పనములనడుమ నితరుల పదార్థము గ్రహించు వారి కృత్యమే యింతవఱకు లక్షణ లక్ష్యములతో వర్ణించితిమి కాని సర్వస్వ హరణము చేయువారు కవులనికాని వారు కవిగోష్ఠిలో నర్హులనికాని యెవ్వరుఁ దలఁపరు. వారి విమర్శించి లక్ష్యభూతులం జేయుట యధర్మము. ప్రాచీన కవిత్వమార్గముల నుపేక్షించి నవనాగరకతానుసారము కేవలము భావములతో ననంతవర్త్య మగు కవితాకాశమున విహంగమార్గముల గంధర్వనగర నిర్మాణములు సేయువారల కెన్నఁడును గ్రంథచౌర్యదోషము రానేరదు.

భారతి,

మా. రామకృష్ణకవి

ధాత-పుష్పము.

సఖిరామ కామందచాఖ్య సర్కావ్య ర
 త్నమునకు నేరాజు నాథుడయ్యె
 నెరయూరి పురవరా ధీశాచి బహు బిరు
 దాంకుడై యేరాజు యశముగాంచె
 జానకీనాయక చరణసంసేవన
 ప్రాధిచే నేరాజు ప్రబలుసిరుల

గీ. నతఁడు కొండ్రాజు తిమ్మభూపతివరేణ్య
 తనయ పెదతిమ్మరాజవతంస గర్భ
 వార్ధి చంద్రుండు సత్కులవర్ధనుండు
 సతతవిభవుండు వేంకటాద్వావిభుండు.

అని రెట్టమతమున వర్ణింపబడినట్లు కామందక కృతిపతియు నహోబిల స్వామి
 భక్తుఁడునై యుండెను. రెట్టమతములోనుండి సంచలనము నూపిన పద్మాభా
 రము నిశ్చయమాయని మనకుఁ దోచుచున్న సందేహమును దీర్చఁ గామందక
 కృతియే మనకు శరణ్యము ; అహోబిలస్వామియే యాపన్నవరిత్రాఁబుఁడు.
 కామందక కృతికర్తలు వేంకటరామకృష్ణులు. దాని నెనిమిదాశ్వాసములుగా
 రచించి వేంకటరాజున కంకితమిచ్చిరి. తర్వాతనే యతనికి రెట్టమతము విరచిత
 మయ్యెఁగదా. తిక్కనాదులకుఁ బూర్వమే మఱియొక కామందకము గలదు.
 మన కామందకమున-

రమణీయముగ శాలివాహ శకవర్షంబుల్ గతంబై నహ
 ప్రము పేమాబుగ నాబునై వెలయఁగా ప్రాధిచెనింగించి రౌ
 ర మహింబమ్మయ వేంకటాద్రి విభుపేరన్ వేడ్కఁగామందకి
 యము శ్రీవేంకటరామకృష్ణులు స్వభావస్వబ్ధంబునన్ రూఢిగన్.

అని యున్నది. అనఁగా క్రీ. శ. 1584 సంవత్సరమగుచున్నది. ఇది మనకుఁ
 దోడుపడియె ; ఇక శరణాగతత్రాణ విరుచుండగు నహోబిలపతి యనుగ్రహ
 మెట్లుండునో యతని దివ్యాయతనముఁజూచి చూతము. ఆదిగోఁ మహాద్వార
 శాసనమగపడుచున్నది. చదువుచమా ?

“శుభమస్తు. దేవశ్రేణీ శిరోరత్నం దైత్య ద్విపక్షుటాంకుశం, జయతు
 శ్రీన్యసింహస్య దేవదేవస్య శాసనం” “స్వస్తి శ్రీ జయభట్టదయ శాలివాహనశక

వర్షంబులు 1506 అగు నేటి తారణ సం॥ వైశాఖశుద్ధ 14 శ్రీమద్రాజాధిరాజ రాజవరమేశ్వర ప్రసిద్ధప్రకాశ శ్రీపీఠ శ్రీరంగరాయ దేవమహారాయలుగారు పెనుగొండ నగరమందు వజ్రసింహాసనారూఢులై వృద్ధి సామ్రాజ్యము చేయుచుండగాను శ్రీమద్వేదమార్గ ప్రతిష్ఠాపనాచార్య సర్వతంత్రోభయ వేదాంతాచార్యులయిన శ్రీ శతగోప జియ్యంగారి కార్యకర్తలయిన రాచప్పగారున్ను శ్రీఅహోబల స్థానంపారున్ను, కాశ్యపగోత్ర ఆపస్తంబసూత్ర యజుశ్శాఖాధ్యాయులయిన సూర్యవంశోద్భవులయిన మూరురాయర బసవశంకరగుత్తిహం నిబ్బరగండ యెరయూరిపురపరాధీశ్వరులయిన శ్రీమన్మహా మండలేశ్వర కొండ్రాజు తిమ్మరాజుగారి పౌత్రులయిన తిమ్మరాజుగారి పుత్రులయిన వేంకటరాజు దేవమహారాజులుంగారికి యిచ్చిన శిలాశాసనక్రమమెట్లన్నను, ప్రాక్ బహుళాన్యా నామసంవత్సరాన నిధరాముచారు హండేవారిని కూడుకొని సీమయంతరాచూరా వట్టి అహోబల స్థలానికివచ్చి అహోబలం అంతా పాడుచేసి అహోబలస్థలం అయిదు ఆరు యేండ్లు తమవశంచేసుక ఆక్రమించి సదుస్తావున్న నిమిత్తం శ్రీఅహోబలేశ్వరులు సన్మానం ప్రసాదించిన ఆదిమమైన శతగోపజియ్యంగారికి ఏడోరకమై శ్రీ పురుషోత్తమ ఆచార్యుల ప్రతిష్ఠించేసి ముకుందదేవునిచేత వూజు గొని రామానుజ దర్శనోద్ధారకులైన శ్రీపరాంకుశమహాముని శిష్యులయినముకుంద శ్రీమచ్చరకోపస్వామిచారి స్థలం యాపిరున అయిన నిమిత్తం శ్రీ రంగరాయ దేవమహారాయల సముదాన రాము మనవిచేసి మీరు యాపిరున రత్న సింహాసనారూఢులై వుండిన్ని మీకులస్వామియైన అహోబల స్వామిస్థలం తురకలు”

అయ్యో : “శిలాభోగం నరాభోగం” అను మాట నిశ్చయమై “భుజంగ జిహ్వో చపలా నృపశ్రియః” అన్న భానవాక్యము చేవరలకుగూడ సమహృత మయ్యెనా? వైశాఖసంవత్సర మనకేకాక చరిత్రకారులను, బ్రాహ్మణసకారియగునని విప్రులముగా నుదాహరించితిని. ఈ శాసనకాలము సహితము క్రీ. శ. 1534 అగుచున్నది. ఇది శకవర్షములు. ఈకాలముననున్న వేంకటరాజునకు మేనమామ యగు చెడ్డసంగభూపతి 20 ఏండ్ల పూర్వమున్నను, పాండురంగ కృత్తి రచనాకాలము 1504 అగుచున్నది. శైలియు బద్ధబంధముల ననుసరించి చూడగా బాండురంగకృత్తి హరిలిలావిలాసముకంటె చరుహిత రచితమని తోచుచున్నది.

పైఁ జూపిన శాసనములోని వేంకటాద్రి యొరయూడిపురపరాధీశ్వరుఁ
డగు సూర్యవంశోద్భవుఁడు కావునఁ బెరుగుచోడులలోఁ జేరినవాఁడు. కామంద
కమున షష్టాశ్వాసమున మొదట—

క. శ్రీచేప చోడవంశమ, హోదధి పరిపూర్ణ చంద్ర...

.....కొండ్రాజు వేంకటాద్రి నరేంద్రా.

అనియు, రెట్టమతమున—

మ. కవటారాతి విభంజనోద్ధతమతీ కర్ణాటసింహాసనా
ధిపతి ప్రాప్తరమాధురీణ కరుణాబ్ధి కంతుసౌందర్య కా
శ్యవ నద్గోత్రవవిత్ర నమ్రతరవాచానైపుణినిష్ఠిరా
హివ కామందక కావ్యనాయక కవీంద్రేష్టార్థసంధాయకా.

భానువంశాగ్రణీ బంధు చింతామణి:

అనియు, గలవు కావున శాసనములోని పురుషుఁడే యీ కృతుల భర్తయనుటకు
సందేహముండదు.

ఇక సుదక్షిణాపరిణయమును గురించి పంతులవారు తత్కృతిపతియగు
పులిజాల సోమామాత్యుఁడు 1530 సంవత్సరప్రాంతములనుండెనని తేలుచున్నదని
వ్రాసిరి. అట్లును, దద్దరింథకర్తయగు తెనాలి యన్నయ్య కన్నయగు రామ
కృష్ణుఁ డెట్లు 1650 సంవత్సరములకుఁ దరువాత నుండ సంభవించును:
పులిజాల సోమామాత్యుఁడు కోనేటి తిమ్మరాజు కొడుకగు రామరాజునొద్ద
మంత్రియైయుండె. రామరాజునకు మనుమనివరునయగు కోనేటి రామరాజు
బుక్కయ రామరాజునకుఁ బెద్దకుమారుని సంతతిలోఁ జేరినందున 1560 లకే
యళియ రామరాయలకు మనుమలు కలిగినందున వారు నాకాలమువారనుటకు
సందేహింపఁ బడలేదు. కావున సుదక్షిణాపరిణయరచనకాలముకూడ 1565 వ
సంవత్సరమే అగుచున్నది.

మఱియు, క్రీ. శ. 1542 పరాభవ సంవత్సరమున గండికోట ప్రభువు
కందాళ యప్పలాచార్యునకు పరాభవమిచ్చినట్లు భూదాన శాసనము గలదు.
అరనికి సమకాలికుఁడగు రామకృష్ణుఁడు నూతేంద్రపీఠప నెట్టుండును? వైష్ణవా
చార్యులయొద్ద ముద్రాధారణమును గైకొనువారెల్లరు వారికిఁజెప్పలే. ఈవ్యాసమునఁ

జూపిన శిష్యులెల్లరు ముద్రాంకన శిష్యులుకాని విద్యాశిష్యులు కారు. కావున బాల గురువుల యొద్దను దక్షిణామూర్తికిఁ బఠె వృద్ధశిష్యులుండవచ్చును.

మఱియుఁ దెన్నాలి రామభద్రకవి యిందుమతీకల్యాణమునఁ గృతి పఠినిగూర్చి-

గీ. తిరుమల శ్రీనివాసాఖ్య దేశికులకుఁ
ప్రబల షడ్దర్శనైక పారంగతునకు
శ్రీవార్యనాదరునకు శిష్యుడగుచు
భక్తిచిగురొత్తఁ గృష్ణ భూపాలుఁ డలరు.

అని చెప్పెను. కర్మవిపాకమను కృతిలోఁ దత్కర్తయగు తిరుమల వేంకటాచార్యుఁడు తమ పూర్వుల మహాప్రభవము వర్ణించుకొనుచుఁ నిట్లు చెప్పకొనుచున్నాడు: అంగిరసగోత్రులలో శతమర్షణుని వంశమున శొట్టముని జనించె; వారి పరంపరలో నాశవందారు తిరుమలనంబియుఁ దాతాచార్యుఁడునుఁ దిరుమలయుఁ బెద్దార్యుఁడును గ్రమముగా జనించిరి. పెద్దార్యునకు నలుగురుపుత్రులు—తాతయ్య, చినతిరుమలయ్య, కొండమయ్య, సింగరయ్య. వీరిలోఁ దాతయ్యకే పంచమతభంజన కాచాచార్యులని పౌరుషనామము. వారికుమారుఁడు కంచి తాతాచార్యుఁడు వేటూరి పరిష్కారుఁడునై యుండె. చినతిరుమలయ్య కుమారులు తాతయ్య, పెద్దయ్య, రామానుజయ్య. వీరు మువ్వరును—

తే. గురువు చార్వీటికుల తిలకలకు బుక్క
రాజ వర తిమ్మరాజ సత్ప్రభుల కెలమి.

ఉ. ష్టానుత కీర్తిచాలియగు కందనవోల్పెదరామరాజ భూ
జానికె దాతలా సుగుణాలులు బుక్కవిభుండుఁ దిమ్మరా
జా నృపులాత్మ శిష్యులుగ నట్లు ప్రవర్తిలు మువ్వరందు రా
మానుజ సద్గురుల్ గురువులై రిభనేరకు శత్రుజేతకున్.

ఈ పెద్దయ్యయ్యన కహోబల, వేంకట, శ్రీనివాసాచార్యులను మువ్వరు పుత్రులు. చినతిరుమలాచార్యుని రమ్మఁడు సింగరాచార్యుఁడు విష్ణుపురాణ కృతికర్తయగు బసవయ రాఘవునకు గురువు. పెద్దయ్యయ్యని కుమారుఁడు శ్రీనివాసాచార్యుఁడు కందనవోలు కోనేటి తిమ్మాధీశ్వరునకు గురువు. అతని మనుషుఁడు శ్రీనివాసాచార్యుఁడు నంద్యాల కృష్ణరాజునకు గురువు. పెద్దార్యుని

తమ్ముడు రామరాజుని ముమ్మనుసుడు శ్రీనివాసాచార్యుడే పాలచరి కృష్ణ భూపాలునకు గురువు. పెద్దార్యుని పుత్రుడగు నహోజనాచార్యుని ముమ్మను మడు (స్త్రీ సంతానమూలకముగా) పూడూరి శోభనాద్రి రాజునకు గురువై కర్మవిపాకమును 1650 లో విరచించెను. ఈ గురువరంపరనుబట్టి చూడగా నిందుమతీకళ్యాణమునకు భర్తయుఁ గర్తయు సుమారు 1590-1600సంవత్సరములో నుండినట్లు తేలుచున్నది. అప్పుడు రామకృష్ణుడు తన మనుమనికంటె 50 సంవత్సరములు తరువాత నుండెననుట కేవల మైంద్రజాలిక లీలావిలాసమే.

ఇంకఁ గందర్ప కేతువిలాసము చిట్టమంతరి కంకితముగా రచింపఁబడినది. ఈ చిట్టమంతరి నాదెండ్ల యప్పన గోవనలకు సన్నిహితజ్ఞాతియు సమకాలికుడగు “చిట్టరసు” అనునతఁడే యైనయెడల నాకృతియు 1545ప్రాంతములో రచింపఁ బడియుండవలయు. అప్పాజియను నామము సాళ్వ తిమ్మరసునకుఁగాక యతని మేనల్లుడగు నాదెండ్ల యప్పమంతరికే చెల్లునని నాయభిప్రాయము.

పై సందర్భములన్నియుఁ గూర్చి యూహింపఁగా రామకృష్ణకవి కృష్ణ రాయలసభలో నూత్న యౌవనము చెల్లించి లింగులరాయల రాజ్యకాలమునకు వృద్ధుడై ఘటికాచలమాహాత్య కృతిలోఁ జే వడఁకుచుండును.

ఘటికాచలమాహాత్యము కృతినందిన ఖండోరాయనికే గిరియప్పయను కవి ద్వీపద నలచరిత్ర మంకితమొనఁగియున్నాడు. నలుగురు ఖండోరాయలలో నితఁ డేకాలమువాడని యూహించుటకుఁ గొంత యాధారము లభించినది కాదు. వారిలో నొకఁడు 1600 సం॥ములో నుంచినట్లును, మఱియొకఁడు 1684లో నుంచినట్లును శాసనములు గలవు. ఖండోజి కాలమున రామకృష్ణుని మనుమఁడుండినందున నిది స్పష్టముగాఁ చెలిసినఁ గొంత యాధారమగును. నాకుఁ దోచిన యంశములు బహుభుజులచేసి; చరిత్రకారులు తమవరిశ్రమతోఁ జేర్చి యూహించినచో నిశ్చయము బహుభుజులచేసి.

3. సంస్కృతభాషలోని కొన్ని విస్మృత నాటకములు

అహో! వృథావి నేటికిని రత్నగర్భయే! వెదకెడివాడును భోగించెడి వాడును నుంచిన రత్నములకేమి తక్కువ? శాకుంత లోతరరామచరిత్ర రత్నావళి స్వప్నవాసవదత్తములు చదివి యింక సంస్కృతభాషలో నుత్తమ నాటకములు గలవా యని పెక్కుండు తలంచుచున్నారు. విస్మృతి మహార్ణవ రాజలోఁ గాలప్రవృత్తిని దంచఘాతమునకుఁ దూంట్టువడి మునిగిపోయిన కృతి నొకల నిప్పుడిప్పుడు మహాప్రచుత్సముల వెలువరింపఁగాఁ గవిలోక మతివిశాల మనియుఁ గావ్యవిమోచకులకు విహారమణియములగు నారామములు వయోబుద్ధి విద్యాగుణవిష్టల నొక్కొక్కరికిఁ దగినట్లు పెక్కులుకలవనియు నిరుపాధిక సుభాగకుల సుద్ధౌషింపఁజాలునన్ని శిల్పవైచిత్రులు పొడ కానవచ్చుచున్నవి. ఈ వ్యాసమునఁ గొన్ని రూపకములనుగూర్చి ప్రస్తావించి కేవలము నామావ శిష్టములగు మఱికొన్ని రూపకములఁ జేర్కొన్నచో లోకులు వానిని సంపాదించి చూసిపోవుచున్న మహాకవి కీర్తిచరిత్రముల కించక మెఱుఁగువెట్టి వానినిఁ బునరుజ్జీవింపఁజేసి కృతార్థులగుచుండుగాక యని యీ యల్పప్రయత్నమునకు దిగితిమి.

మేము నిశ్చిరాంశ సంద్విగాంశముల నూచించినట్లే సర్వత్రప్రమాణబుద్ధితో | యగలము గాని యొక్కొక మాటకు నాధారములుచూపి తమకుఁ దామె లో పుచ్చుతో యని సందేహమునైరము గలుగఁజాలినట్టి మహాపురుషుల ము మెప్పింపఁజాలము. దీనిని సంస్కృతభాషలో రచించి సర్వసామాన్య ముగాఁ బ్రచురింపవలసియున్నను, మాకు గీర్వాణభాషలో వచన రచనాకౌశల మలవడకుండుటయు నాంధ్రభాషవైగల పక్షపాతమును నాంధ్రుల బహుపథ సంచరణకీలమును నీ యుద్వమమునకు గారణములయ్యె.

ఈనడుమఁ గొన్ని నష్టప్రాయములగు నలంకారశాస్త్ర గ్రంథములు లభింప వానిని పోధించితిమి. వైవానిలో శారదాతనయుని భావప్రకాశము, భోజదేవుని శృంగారప్రకాశము, అభినవగు వ్రపాదుల నాట్యశాస్త్రవ్యాఖ్యానము, అమృతా

నందుని కావ్యాలంకారసంగ్రహము, ముకుకుని యుద్భటాలంకారవాఖ్యాయముఖ్యము. వీనితో బేర్కొన్న నాటకములు పెక్కులున్నను ముఖ్యము. వానితో గొన్నింటి బేర్కొని ప్రలబ్ధనాటకములను గుఱించి విస్తరించెదము-

శారదచంద్రిక

దశమావస్థ రూపకముల వర్ణించుట నిషేధ్యమనియు, నాయకమృతి పునరుజ్జీవనమునఁ బర్యవసించునేని దుష్టముకాదని చెప్పచు శారదాతనయుడు “చంద్రాపీడస్యమరణం ప్రపుణ్ణీకనకాంక్షయా కల్పితం భట్టబాణేన యథా శారదచంద్రికా” యనెను. బాణుని శారదాచంద్రికలోఁ గాదంబరీకథయే కథా శరీరము గాఁబోలు. క్షేమేంద్రుఁడు-

“అంగేఽనంగజ్వరహరహహశ్చక్షుషి జ్ఞానముద్రా
కలేటిపః కరకినలయే దీర్ఘశాయీ కపోలః
అనే పీషాకుచపరిసరే చందనం వాచిముద్రా
తస్యాః సర్వంకృతమితిపునస్త్యాం వినాక్వాపిచేతః”

అని యుదాహరించిన పద్యము కావ్యలీలహావస్థను సూచించునని చెప్పటచే శారదచంద్రికలోనిదే కావలయును.

తాపసవత్సరాజము

హైహయవంశస్థులగు కలచురిరాజులలోఁ బ్రఖ్యాతుఁడగు ననంగవర్షుఁడు తాపసవత్సరాజమును నాటకమును రత్నావళీనప్ర వాసవదత్త కథాభాగములఁ గైకొని రచించెను. ఈతఁడును క్రీ. శ. 7-8 శతాబ్దులలో నుండినవాఁడు. ఈ నాటకరాజము మనకు లభింపకున్నను యూరోపియన్లమున నొక్క ప్రతి యెచ్చటనో నిలిచియున్నది. దీనిలోని పద్యములు విప్రలంభకరుణ రసప్రధానములుగా నానందవర్ధనభోజాదు లుదాహరించిరి. దీనిలోఁ బద్మావతి సుదయనుఁడు పరిణయపూడినను వాసవదత్తవైగల మోహముననే, విప్రలంభావస్థచేఁ బ్రకటించుచు హృదయములు సీరుగా గరచు భావములు వెలువరించును. తృణీయాంకమున లావణకాగ్నిలోఁ గాలిన వాసవదత్తను స్మరించుచు-

“సర్వత్ర జ్వలితేషు వేశ్మసు భయాదాలీజనే విద్రుతే
శ్వాసోత్కంఠ విహస్తయా ప్రతిపదం దేవ్యా వతంత్యా తదా

హానాథేతి ముహూః ప్రలాపపరయా దగ్ధం పరాకాతయా
శాంతేనాపి పయం తు లేన దహనేనాద్యాపి దహ్యమహే”

పంచమాంకమున—

“దేవీస్వీకృత ముసనస్యనిభృతమ్ స్వప్నాయమానస్య మే
తద్గోత్రగ్రహణాచియం సువదనా యాయాత్కథం న వ్యథామ్
ఇత్థం యంత్రణయా కథం కథమపి క్షీణా నిశా జాగ్రతో
దాక్షిణ్యోపహతేన సాప్రియతమా స్వప్నేఽపి నాసాదితా.”

అనునవి యుదాహరణీయములు.

అ భి సా రి కా చ ం డి క ము

విశాఖదేవుఁ డభిసారికాచండికమును వత్సరాజు వద్దావతీపరిణయ
వాసపవరత్తా విప్రలంభముచే వర్జించు నాటకమును రచించె. ఇందుఁ బద్మావతి
పుత్రవధకు సమ్మతింపఁగా రాజు క్రిందివాక్యముల నామె హృదయము
భేదించును—

ప్రదక్షిణోగ్రగ్రహం సరితమవగాఢః శ్రమవశా
మపాతినః కాథాం ఫలకుసుమతోభా ద్విషతరోః
ప్రణాలీరత్నాక్తిచ్ఛృత పరిచయాం క్రౌర్యనిరతాం
విషజ్వాలాగర్భాం చిరమురగకన్యామనుస్మతః.

రా మా భ్యు ద య ము

భవభూతిని మెచ్చి నన్మానించిన కాన్యకుజ్ఞాధీశుఁడు యశోవర్మ రచించిన
రామాభ్యుదయము షడంకనాటక మతిమనోహరముగా నుండునని యూహింపఁ
దగియున్నది.

ము కు ట తా డి త క ము

బాణుని ముకుటతాడితకమున గదాయుద్ధభాగముఁ దత్పూర్వకథయు
పర్జింపఁబడియున్నవి. భీముఁడు దుశ్శాసనవధానంతరము ద్రౌపది క్రొమ్ముడి
ముడిచి—

“ధ్వస్తాఃకుద్రాః ధారరాష్ట్రాః సమస్తాః
కీతఃరక్తం స్వాదు దుశ్శాసనస్య
పూర్ణా కృష్ణాకేశ బంధప్రతిజ్ఞా

ప్రేమకైకః కౌరవస్యోరుభంగః॥

ఊరూం నివీడ్యగదయా యచినాస్తతస్య।

పాదేన రత్నముకుటం శకలీకరోమి।

దేహం నివీత నిజధామ విజృంభమాణ

జ్వాలాజటాలవపుషి జ్వలనే జుహోమి॥”

అనిశవధముచేయు భాగము భోజుఁ డుదాహరించెను.

దేవీచంద్రగుప్తము

చాణక్యచంద్రగుప్తులకథ ముద్రారాక్షసమునందె కాక ప్రతిభాచాణక్య దేవీచంద్రగుప్త నాటకముల వర్ణింపఁబడియె దేవీచంద్రగుప్తమునఁ జంద్రగుప్తుఁడు శ్రీవేషమును ధరించియుఁ గృతకోన్మాదమును నొనరియుఁ జాణక్యనకు సహాయుఁడై రాజ్యలాభముంబొందినట్లు తోచుచున్నది. అందు నాయకయగు వసంతసేనతో మాధవుఁ డిట్లుచెప్పెను-

“ఆనందాశ్రు సితేతరోత్పలరుచో రాబధ్నతానేత్రయోః

ప్రత్యంగేషు వరాననే పులకిషు స్వేదం సమాతస్వతా

సంహృతైః స నితంబయోరువచయం సంహృతయోరప్యసౌ

తే(కే)నావ్యస్పృశతావ్యధోనివతసగ్రంధి నైవోచ్చావ్యసితః”.

మరియుఁ జంద్రగుప్తుఁడు ప్రవీరజనసంఖ్యఁ జూచి బెడరుచున్న విదూషకునితో నిట్లనెను-

సద్వంశ్యాన్ పృథువర్షవిక్రమబలాన్ దృష్ట్యాద్భుతాన్ దంతినః

హాసేనేన గుహాముఖాఽభిముఖం నిష్కృగ్మతః పర్వతాన్

ఏకస్మావి విభూతకేసరసటాభాసస్య ఛైతామృగాః

గంధాదేవ హరేర్ద్రివంతి బహవోవీరస్య కిం సంఖ్యయా”.

పార్థవిజయము

త్రిలోచనమహాకవి పార్థవిజయమును రచించెను. లోచనద్వయములను గుమనకుఁ ద్రిలోచనకృతి గాంధీర్యమెఱుఁగరాదను నింత రమ్యమగు నక్కతియు నింక లభ్యమైనదిగాదు. దానిలో గాంధర్వరాజపరిభ్రాతుఁడగు దుర్యోధనును నివిడిపించి యర్జునుఁడు —

“స్వైర్వేరే కురుపాంచవాంతర కృతోయస్మిన్ విశేషో స్త్రీనః
 తస్మిన్ తక్కి మసాఘపస్తు కథమిత్థ్యాభ్యాని జానంతితత్
 యత్క్రికాభి జనాన్వయేత్వభిభవ క్షతస్యతస్మిన్ పునః
 భ్రాతృశాం పురతోఽభియోగసమయే నంచోత్తరం స్యాచ్ఛతమ్.”

అని చెప్పగా దుర్యోధనుడు సిగ్గుపడి మాటుచలుకనోడి యెట్టికేలకు—

“భ్రాతర్హ మిత్యనదృశం మమ దుష్కృతై నై
 శ్చేష్టా భవాన్త రచత్ర దశావిరుద్ధం
 యద్య ద్భృషీమ వచసా నతు తత్తు తత్ర
 కామం భవేచ్ఛరణ మప్రతివత్తిరేవ.”

అని యుత్తరమిచ్చెను.

ఇట్లే యుత్సన్నములగు నాపితములు

కృత్యారావణము

రామానందము

హిందవానందము

మాలతిక

చంద్రరేఖ

కుసుమశేఖరము

సౌభద్రిక

తరంగదత్త

సముద్రదత్త

మూలదేవచరితము

చందాలరామాయణము

పుష్పభూషితకము

రామానుజము

గౌరీగృహము

నళవిక్రమము

మారీచపంచితము

సుగ్రీవకేశనము

దేవీకణియము

చైత్రావళీ
మదలేఖా
స్తంభితరంభక
మేనకానాహుష
పద్మావతీ పరిణయము
సాగర కౌముదీ
గంగా భగీరథము

మున్నగునవి లెక్కలేనివి గలవు.

పైని పేర్కొనబడినవన్నియు నతిప్రాచీనకాలములు - క్రీ. శ. 8వ శతాబ్దికి పూర్వము వుట్టినవి కాని సమీపములు కావు.

మన కిటీపల లభించిన నాటకములలో శర్మిష్ఠాయాయాత పీడావానవ దత్తములు తక్కువ దక్కినవన్నియు సమగ్రముగా నున్నవి. పీనిలోఁ బ్రాచీనములని చెప్పఁదగిన కొన్నింటినిఁ గూర్చి యిండుకఁ బ్రశంసించఁదగును. కొన్నింటి కృతిపేరులును, గొన్నింటి కవి నామములును గానరావు.

కుంధమాలా

దీని ధీరనాగుఁడో దిష్ణాగుఁడో రచించెను. దీనిలోనివద్యములు వామన భో జాభినవగుప్త శారదాతనయ విశ్వనాథాదు లుదాహరించినందున ఇది క్రీ. శ. 8వ శతాబ్దికిఁ బూర్వపుఁ గృతియని తోచుచున్నది.

ఈ షడంక నాటకమున సుతర రామచరితముతోవలెనే కథ కూర్పుఁ బడియె. విప్రలంభ కరుణరసప్రధానములగు దీని వద్యములు భావగర్భములై మృదువులై హృదయంగమములై యున్నవి.

ప్రథమాంకమున లక్ష్మణుఁడు సీతను వనాంతరమున విడిచి,

జ్యేష్ఠస్య బ్రాతురాదేరాదానీయ విజనే వనే
పరిత్యక్తాని దేవి త్వం దోషమేకం త్వమస్య మే.
జాతశ్రమాం కమలగంధకృతాధివానైః
కాలే త్వమవ్యనుగృహాణ తరంగవాతైః
దేవీ యదాచ సమనాయ.....విహగతే త్వాం
భాగీరథి ప్రశమయ త్తణమంబు వేగం.

యే కేచిన్త్ర మునయో నిచగఃత్మరజ్ఞే
విజ్ఞాపయామి రిరసా ప్రచపత్య రేభ్యః
స్త్రీఃపుష్టతేత్యశరజేతి కులాగతేతి
దేవీ సదా భగవతిర్మనుకంపనీయా”.

అని చెప్పుచు నయోధ్యకు మరలిపోవఁగా, వాల్మీకి సమిత్కుఁడార్థము వనసంచ
రణమున సేతను గాంచి యాశ్రమమునకుం గొంపోవుచు,

“ఏకస్మిన్ కుశకంటకే లఘురరం హదౌ నిధచ్ఛాన్వగ్రతః
నాభేయం వినరా నమన్వ శనక్తైః గర్తో మహద్వామతః
హస్తేనామృశ తేన దక్షిణగతం స్థాఃఽం సమం సాంప్రతం
ఛచ్చేఽస్మిన్ కమలాకరే చరణయోర్నిర్వర్త్యరాం షాశనమ్.”

అని సుకుమారియగు సీతకుఁ గుమారికిఁబోలె బ్రహ్మదీపితి నూచించుచు నాశ్రమ
పదమునకుఁ బెచ్చి కుశలపులకు బుంగవనాదికృత్యములు నడపెను.

తృతీయాంకమున రాముడు వనాంతముల నంచరించుచు గోమతితీరమున
మదకల కలహంస గీత రమ్యాపకంతముం గు ప్రదేశములు జూచి,

“ముక్తాహారా మంచమహత శృంవనం చంద్రపాదాః
సీతార్యాగాత్ప్రభృతి నితరాం తావమేవావహంతి
అద్యాకస్మాద్రమయతి మనో గోమతి తీరవాయు
ర్నూనం తస్యాం దిశి నివసతి ప్రోషితా సా చరాకీ”.

అనెను.

వాల్మీక్యాశ్రమమునకుఁ జూచి

“సురభి కుసుమగందైర్వాసితాశాముఖానాం
శంఖరసమివానాం హృదహానాం నహస్రై
ర్విరచిత పరిచేష శ్యామలోహంతరేఖో
రమయతి హృదయం తే హంత కశ్చిద్వనాంతః”.

“అస్మిన్ కపాలమదపానసమాకులానాం
విష్ణుం న జాతు జనయంతి మధుప్రరానాం
సామఘ్నిశ్రవణపర్తమనోఽపధాన-
సిష్పంద మంద మదవారణకర్ణరాకాః”

“ముక్త్యా వసంతఃకమయేఽపి మునిప్రభావా-

దున్నిద్రసాంధ్రమనుమాం సహవారణాభాం
ధావంత్యమీ మధుకరాః క్రతుహోమధూమ-
సంత్రాసితాః సరసి వారిరుహోదరాణి.”

అని రామకాణ్యులు సల్లాపించుచు నాశ్రమసమీపమునఁ బట్టోత్తరీయమును
గాంచి గైకొని రాముఁడు-

“ద్యూతే వణః ప్రణయకేలిషు కంఠపాశః
క్రిడాపరిశ్రమనుదం వృజనం రతాంతే
శయ్యా నిశీథకలహే హరిజేషణాయాః
ప్రాప్తం మయా విధిపరాదిదముత్తరీయం.”

అనుచు సంస్కృతి విషమావస్థ ననుభవించుచు,

“ప్రియజనసహితానామంగుళిర్వధూనా-
చుపధిషిష్యసంధ్యావ్యావృతాభిః సహైవ
ప్రజతి కిరణమాలిన్యస్తమేకైకశోఽస్మిన్
సరసి కమలపత్రశ్రేణయః సంకుచంతి.”

అని తనహృదయావేదన వ్యక్తపఱచును. రాముఁడు విదవ నాశ్రమముప్రవేశించి,
చాల్కికి సీరాకులవాది దర్శనము రామాయణ గానమాధుర్యము వినుట మొద
లుగా రమణీయముగాఁ గూర్చుబడినది.

ఆ శ్చర్య చూడామణి

దీనిని రచించిన కవి దాక్షిణాత్యుత్తరగు శక్తిభద్రుఁడు. ఇతఁడు శ్రీ శంకర
పాదుల కాలమువాఁడనియుఁ దన కృతి నాచార్యపాదులకుఁ జూపి వారిచే మెప్పు
వడసెననియుఁ గేరళదేశమున నైతిహ్యముచక్క సీతనికాలము నిర్ణయించుట
కాధారములు గానరావు. ఈ షడంక నాటకమున రామాయణ కథ వందవచి
వర్ణశాలావాసము మొదలు రావణవధానంతరము సీతాపరిశుద్ధియు నయోధ్యా
గమనము తుదిగాగల భాగము విస్తరింపఁబడియె.

శూర్పణఖ సీతావేషమున రాముని వంచించుటయు రావణుఁడు రామ
వేషమున సీతను గొనిపోవుటయు విశేషాంశములు. ఇందుఁ బెక్కులు వద్య
ములు సరసములై భావగర్భములై యున్నవి. శూర్పణఖ మోహింపఁగా
లక్ష్యుఁడు-

“వాసోపల్కుల మాస్పదం విటసికో చన్దం శరీరస్థితిః
 శయ్యా దర్శితా ప్రసాదసంపా వర్షి జటానాం భరః
 బాలేః కిం బహునా వనే వనమృగన్యాయస్య న త్వం పదం
 సారంగాక్షిః తపోభృతః క్వ తపసాం శత్రుః క్వ సంకల్పజః.”

అనియెను. రాముఁడు పాపాత్ముఁడగు క్షత్రియునకు

“సాధారణీ సయవిదాం ధరణిః కశత్ర
 మస్త్రాణి మిత్రమరయః సహజాః సుతాశ్చ
 పాపాత్పరశ్యవతనం నరకేషు లాభః
 ద్వే చామరే చ సితమాతవవారణం చ.”

అని చామరచ్ఛత్రమాత్రలాభమగు రాజ్యవైభవము నధఃకరించి పలికె.

రామునకు మంత్రి ధర్మోపదేశము చేసి రాజ్యాది సర్వస్వనాశనము
 రాజోచ్ఛ్వాస సూచించి విరూప కోపముగొన్న రామునితో నిట్లనెను-

“యద్ధమునకు వెఱచియుఁగాదు. నీ శత్రువగు రామునిపక్షము
 వహించియుఁగాదు సీతీపలాకులు పలుకుట; ప్రభువులు సేవకుల కంతమున ఖడ్గ
 మెత్తిపట్టినను సజ్జనుఁడు స్వామికి హితమే ప్రశంసించును (అసిమర్పయితోఁపి
 కంతదే సుజనః శంసతి పథ్యమేవ భర్తుః).

హనుమంతుఁడు సీతకు రామవిశ్వాసార్థము రామవాక్యములుగా నీ
 సందేశముఁ దెలిపెను-

“ఆయాతం మామవరిచితయా వేశయా మందిరం తే
 చందశ్చోరస్త్యహితమధురం వ్యాహరన్త్యా భవత్యా
 మందే ద్వీపే మధులవముచాం మాలయా మల్లికానాం
 బద్ధం చేతో దృఢతరమిదం బాహుబంధచ్ఛలేన.”

కౌముదీ మహోత్సవము

దీనిని రచించినవాఁడెవ్వఁడో యెఱుఁగరాదు. పాటలీపుత్రాధీశ్వరుఁడగు
 సత్యషేఱుఁడు విశ్వాసఘాతకుఁడును, ననుకూలశత్రువునగు చండసేనునిచే
 పంచితుఁడై రాజ్యమును బ్రాణములును గోల్పోవగాఁ గుమారుఁడగు కల్యాణవర్మ
 నాశ్రమవాసులు ప్రచ్ఛన్నముగాఁ దెచ్చి పెంచుటయు మంత్రగుప్తాదిమంత్రులు
 రాజసీతప్రయోగకౌశలమునఁ బాటలీపుత్రమును మరల సంపాదించుటయు;

కల్యాణవర్మధాత్రి రాజ్యవిప్లవకాలమునఁ బాజీపోయి, పరివ్రాజికయై శూరసేనాధీశునింట నివసించి దేశాటనముసేయుచు నతని కుమారియగు కీర్తిమతితో కల్యాణవర్మ పాగియున్న కిష్కింధమునకు వచ్చుటయుఁ గీర్తిమతీ కల్యాణవర్మల పరస్పరానురాగవర్ధనము వెలయుటయు రాజశ్రీయును దేవియు లభించి కల్యాణవర్మ రాజ్యమున నెలకొనునపుడ కలుగు కౌముదీమహోత్సవమున నీకథయే నాటకముగాఁ బ్రదర్శింపఁబడియెను. యెఱుఁగనగును.

నిక్కముగా నీపేరీ నాటకమునకుఁ గలదా యనుటయు సందియమే. కల్యాణవర్మ రాజ్యము క్రీ॥ శ॥ 600 లోగా నుండునని తోచుచున్నది. ఈ నాటకమునఁ బరివ్రాజిక తనచే లభించిన చిత్రపటమున

“శౌనకమివ బంధుమతీ కుమార మవిమారకం కురంగీవ

అర్హతి కీర్తిమతీయం కాంతం కల్యాణవర్మాణం.”

అని లిఖించె.

అవిమారకమను నాటకము భానరచితరూపకములలో ముద్రితమయ్యెఁ గాని చక్కఁగా జదివి చూచిన భాసునివి యొక్కటి రెండుండునేమోకాని యవి యన్నియు వేత్తేఱుకవులచే రచింపఁబడియేనేమో యని సంశయము గలుగుచున్నది. అవిమారకకథ బృహత్కథాదులనైతము గానరాదు. దీనిలోఁదక్కతత్కథాప్రశంసయు నెందును గానఁబడదు. ఈ నాటకశైలియు నవిమారకశైలియు నొక్కటియే. రెంటిలోను భావవైరశ్యమును మీమాంసాశాస్త్రపరిజ్ఞానమును, సమానముగా నుండుటచే రెండు నేకకవికృతములేమో? ‘బంధుమతీ శౌనకము’ లభించినవిరాదు.

పంచాంకమితమగు నీ రూపకమునుండి కొన్ని పద్యము లుదాహరించెదము:

ఆకాశమునుండి పడు చిత్రపటమునుచూచి పరివ్రాజిక-

“దృష్ట్వా నభస్తస్థిబర్హభార

శారోదరం చిత్రపటం పతంతం

అనభ్రసంసర్గమభూతపూర్వ

మైంద్రం ధనుఃఖండ చునుస్మరామి” అనియె.

విరహావస్థను నూచించుచు రాజు-

“పార్వస్థితేవ పురఃస్థితేవ దివసే రాత్రౌ చ సర్వాత్మనా
సంకల్పేన యథాపురః ప్రియతమా నైవేయ మూలక్ష్యతే
రమ్యద్వేషనిజంధనో మనసి మే కష్టం వియోగోచిత
స్సంతాపోఽచ్చరచీయతే భగవతో ధాతుర్విచిత్రా గతిః.”

అనియు, నాయకారూపము చొక్కపుజూడ్కికిఁ గానరాక

“ఉపకృతవతీమవి దృశం
రూపామృతసంవిభాగేన
వంచయతి స్మరణః
తస్యా హతహృదయమేతన్నే”

అని ప్రలపించును— పాటలీపుత్రమునుఁ జొచ్చి నిర్వాజ సుఖసంపన్నునోహర
మగు తన శైశవావస్థనుఁ దలంచుకొనుచు,

“కాలాచకర్షే నతి భంగురత్వా
త్ప్రక్షిణ సంస్కారభువాం స్మృతీనాం
స్ఫురంతిమే శైశవచేష్టితాని
జాతఃస్మరస్యేవ భవాంతరాణి.”

అని విలపించుట హృదయంగమమే.

కీర్తిమతి లేక రాజ్యభారమును వహింపఁజాలక రాజు—

“గిరిమివ దుర్వహరూపం
వియోగదుఃఖం వహామి కాంతాయాః
మమ కిల తస్యాపి వినా
కందుకలఘరాఘమరూపమ్.”

అని హృదయతత్త్వమును నివేదించుచుఁ దన ప్రథమసంప్రయోగ సంస్కృతిలో
దలిలి—

“పాతు పద్మసుగంధిలోలనయనం రోమాంచితం గండయో
ర్యావద్విద్రుమపాటచాభరప్టటం వక్త్రం మయోన్నామితం
వైలక్ష్యప్రతిషేధవిక్లబగిరా తన్వ్యా తయా ముగ్ధయా
పశ్చాత్తామ్రచాకరేణ మమ తు ప్రచ్ఛాదితే లోచనే.”

అని స్వప్నములోవలె సుఖమనుభవించును.

భ గ వ ద జ్ఞా క ము

ఈ యేకాంకప్రహసనమును రచించిన మహాకవి బోధాయనుడని తత్ ప్రాధాన్యతృప్తవచనమువలనఁ జెలియజచ్చుచున్నది. బోధాయనకృతమగు మహా నాటకము మాకుఁ జూడఁగలిగె. బోధాయనుడు మహాకవియనియు క్రి॥ ౪॥ 1400 కంటెఁ బూర్వమువాడనియు సుకుమారకవి వాక్యములవలనఁ జెలియు చున్నది.

సుకుమారుఁ డాత్మస్తుతిఁ బ్రకటించుచు-

“యైర్బోధాయన వాక్యపుష్పకలికాః కర్ణావతంసీకృతా
ఏషా బిల్వణసూక్తి మౌక్తికసరాః కర్ణానలంకుర్వతే
మాధుర్యైకభువాం మురారి వచసామస్వాపి యైః స్వాపిమా
సంతుష్ట్యం తయేవ నూతన సుధావేణీషు వాణీషు నః.”

అనుటచే బోధాయనుడు ప్రఖ్యాతుడనియే తోచుచున్నది. ఇతఁడు శ్రౌత నూత్రకారుఁడో, బ్రహ్మనూత్రభాష్యకారుఁడో, తదన్యుఁడో యీ గ్రంథమువలనఁ జెలియరాదు.

ఈ చిన్నప్రహసనము సహృదయులు తప్పక చదివి యానందింతురు గాక యనిమాత్రమే చెప్పి పాహసించుముగాని దాని శిల్పిచాతుర్యమిట్టివని యెత్తి చూపుటకు చూపు సంవిత్ప్రధానము చాలదు. దీని కలి విస్తంభాభ్యాసమున్నను సామాన్యులనునైతమిది యథోచితముగా రసవంతముగా నుండును— ఇద్దర్యనీ వల్లభులకును సుఖసంచరణము నీయని హృదయసంవాది రసనివ్యంపమునను బొందుచుండును.

కేవలము సద్విముద్దకుఁగా నొకఁడు పరివ్రాజకు నాశ్రయించి శ్రమముకుఁడై భిక్షులసముదే తీవించుచు గురువుతో ధర్మనూత్రములు వాదించుచుండ నొక నాఁడు పరివ్రాజకుఁడు నిస్సంగత్వస్వరూపమును బోధించుచు-

“నుభేషు హుభేషు చ నిత్యతృప్తౌతాం
భయేషు హర్షేషు చ నాచిరిత్రతాం
సుహృత్స్వమిత్రేషు చ భావతుల్యతాం
పదంతి తాం తత్త్వవిదో హృదయంగతాం.”

అని రాగద్వేషమున మాధ్వస్థ్యముచేడెంప శాండిల్యుఁ డట్లుండుట శక్యముఁగా
దనఁ బరివ్రాజకుఁ డేలయన “మీకు మాచిమాటికిఁ గోప మేల రాయలయ”నని
శిష్యుడడిగెను.

పరి:- నీవు చదువవని.

శిష్యుఁడు- నేనధ్యయనము సేయకున్న ముక్తుఁడగు నీకేమయ్యె?

పరి- ఉపగతుఁడగు శిష్యుని క్షేమార్థము కాడనము సహితము విధే
యము గావున నిన్నుఁ గొట్టెదను.

శిష్యుఁడు- మచ్చరము కోపము లేక కొట్టెదరా? నంతోషమే. బిజ్జావేశ
యతిక్రమించె.

పరి- మూర్ఖ! యిదే యుదయమయ్యె. రోఁట రోఁకలియుఁ బ్రొయ్యిలో
నిప్పును బెట్టుచేళయెగదా. ఇంచుక విశ్రమార్థముద్యానము
జూత్రము.

శిష్యుఁడు- ప్రతిజ్ఞాహానివలదు.

పరి- ఎట్లు?

శిష్యుఁడు- మీరు సమసృఖియగుటలు గదా?

పరి- నాచూర్మ సమాన సుఖదుఃఖమె; కర్మాత్మ విశ్రాంతిఁ గోరు
చున్నది.

అని యీ రీతి సంభాషించుచుండ నొక వేశ్య యిరువురు చేటికలతో
నుద్యానము చొచ్చి పూవులుకోయఁ బ్రయత్నించును. పరివ్రాజకుఁడు ఋతు
మహిమను వర్ణించుచు-

“అభ్యాగతః కిసలయాభరణో వసంతః

ప్రాప్తా శరత్కముదపంచవిభూషణేతి

బాల్యోనవేష్వ తుషుజ్జతి నామ లోకే

యక్షేపితం హరతి తత్కిల రమ్య మస్య.”

(పల్లవములతో మెఱయుచున్న వసంత కాలము వచ్చెననియుఁ దెల్లకలువలతో
మనోహరమగు శరత్కాలము వచ్చెననియు ఋతువు ఋతువునకు జనుఁడు
బాలునింబోలె యున్నచుండనుష్టుండు- ఏదీ జీవితము హరించుచున్నదో అట్టి
కాలమే వీనికె రమ్యమని తోచెగదా!) ఇత్యాది తత్త్వోపదేశము చేయుచుండ గణిక

మదనుని మహాప్రభావమును బ్రకటించు గీతములు పాడుచు పువ్వులు గోయు చుండెను.

“మధుమాసజాతదర్పః
కందర్పః కామినీటాక్షనఖః
అవియోగినామపి మనో
విధ్యతి పుల్లైరశోకశరైః.
వరభృతమధుకరనాద జ్యాఘ్రాషః
కామవీష ఉద్యానే
తివ్యతి సహకారశదో
ముహ్యతి నూనం మనోఽపి మునే.”

అంత యమభటుడు ప్రవేశించి కాలప్రేరితుడై సర్పరూపమున శాఖా శ్రయము నొంది యాసుందరి ప్రాణములు హరించె. అంత నవ్వనంతర్తు శోభయే మూర్తీభవించినట్లున్న యత్తనువు నేలపైబడ నొక చెలి దాని తల్లిం దోతేరఁ జనుటయు శాండిల్యుడు నిలుపొకక-

“స్వకర్మ భోక్తుం జాయంతే ప్రాయేజ్యై వ హి జంతవః
క్షీణే కర్మణి చాన్యత్ర పునర్గచ్ఛంతి దేహినః.”

ఇత్యాది గురువాక్యములచే దనివి చెందక శవము సమీపించి శుశ్రూషాపరుఁ డైనం బరివ్రాజకుడు చూచి వీని వ్యామోహము దొలగింపఁ దానా దేహముఁ జొచ్చి దాని తల్లియుఁ బ్రియుడగు రామిలకువను వాడును రాగా వారి స్పృహంప నొల్లకఁ బెడమొగమయ్యె. రామిలకుడు-

“ఏకం నివర్తయ సృగాశీముఖారవింద
మీషతరంగ పరివృత్తమివారవిందమ్
ప్రీతాతి సామ తవ వక్త్రమనర్పదృష్ట
మర్దాపీతమివపాశపుడేనతోయమ్”

అని కటాక్షవీక్షణమునకు యాచించుచుండ, వైద్యుడు ప్రవేశించి గణికతో వాదించుచుండ యమభటుడు పొరవడి వేతొక గణికప్రాణములకు మాటు దీనిందెచ్చితినిని క్రమ్మటి సజీవముగు వేశ్యంజూచి యాశ్చర్యముఁ జెంది పరి వ్రాజకుని మేన గణికాప్రాణములు నిలుపఁగాఁ బరివ్రాజకుడు శాండిల్యరామిల కులఁ గౌగలింపఁ బిలుచుటయు మొదలుగాఁ గొంత హస్తమైన విదవ యమ

భటుడాయా ప్రాజముల వినిపించుము సేసిపోవగా శాంతిబ్రతుడు మరల పరివ్రాజకుని నిజతత్వము నున్న వానిగా గని యెల్ల నేమియని యడుగగానే బరివ్రాజకుడు -

“అస్తంగతోహి దినకృద్గగనాంతలంబీ
మూషాముఖస్థ ఇవ తప్తనువర్ణ రాశిః
యస్య ప్రభాభరనురంజిత మేఘబృంద
మాలక్యతే దహనగర్భమివాంతరిక్షం.”

అనునట్లు సత్యయ్యె. కథ పెద్దది యథావకాశముగా జెప్పెదనని నిష్క్రమించును.

అక్కడః ఇట్టి కవుల కాద్యములు, భరత భండాలంకారములు కాల పురుషుని యున్నత్రహస్తములకు వికృతకందుకములయ్యెగదా! ఈ కథాసారమును విశదీకరింపగా.

“అస్మిన్ నాట్యరసే నిసర్గగహనే యోగేంద్ర శిష్యావుభే
ఆత్మానా పరజీవశబ్దకవితాకన్యా తథైవాజ్ఞాకా
మూలాధారసముద్గతా ససుషిరా నాడీ సుషుమ్నా వరే
చేక్వా చోభయ పార్శ్వకే న సుచిరే నాద్యానివాచింగళే.”

అని జీవాత్మ సరమాత్య కుండలినీ శక్తి రూపములగు శిష్య పరివ్రాజక గణకల రంగస్థలముల నాడించి నిసర్గగహనముగు యోగమార్గమును బాపముల కన్నులకు జూపగల కవులు కొండజె జన్మించిరి.

మ త్ర వి లా స ము

ఇదియు నేకాంక ప్రహసనమే. మతముల పేళ్లు పెట్టుకొని మతాచార్యుల బోధసార మెరుగక కులక్రమాగత సవాచారము నీట గలిపి, సూతన బోధనల లోని దురాచారములను మాత్రమే యనుష్ఠింపఁజాలిన మహానుభావముల కంధ ప్రాయముగు జ్ఞాన చతుష్టయము చెరిపింపలేక, చర్మచతువులకై న నాడి చూపుట కనియో, యీ రూపకమున బౌద్ధకాపాలికోన్నతులు విషాదమున జీవించు చున్నను మద్యపాన మత్తులై కుక్కగొనిపోయిన భిక్షాపాత్రమునకుగా నొకరి నొకరి నాడికొనుచు నాచార్య పురుషులను సైతము హేళనము సేయుచు బ్రొద్దు

పుచ్చినట్లు కథాశరీరమును గల్పించి కాంచీపురాశ్రీశ్వరుడును వల్లవకుల సంజాతుడునునగు మహేంద్ర విక్రమవర్మ దీనిని రచించెను. ఇతఁడు శ్రీ. శ. 8వ శతాబ్దిలో నుండినట్లు తోచుచున్నది. ప్రబోధచంద్రోదయములో క్షవణక బుద్ధాగమ సోమసిద్ధాంతులఁ గూర్చుటకెది మూలముఁగాఁబోలు.

ఇట్టిదే పూర్ణపురుషార్థ చంద్రిక యను నాటకము మఱియొకటి గలదు. దానిని జాతవేదో మహాకవి రచించె.

మత్తవిలాసమునఁ గపాలి త్రాగి యాడుచున్న దేవసోమ యను భార్యతో

“తవస్సుచేఁ గామరూపము సిద్ధించుననుట కాపాలికప్రతతత్పరవగునీ యెడ నిక్కమయ్యెఁగాఁబోలు.” నీకు

“ఉద్బిన్నశ్రమ వారి పిందువదనం నహ్రూలకావిభ్రమం
ఫేలం యాతమకారణాని హసితాన్యవ్యక్తవర్ణాగిరః
రాగాక్రాంతమధీరతారమలసాపాంగం యుగం నేత్రయో
రంసోపాంతవిలంబినశ్చ విగళన్మాలాగుణా మూర్ధజాః.”

అని వేషవిశేషమును వర్ణించెను.

ఇట్లే మఱియొక ప్రాచీనకవి కుసుమపుర వైశిష్ట్యమున విలాసవిహారము నేయుచు, మధుపానమోహ గద్యః ప్రత్యాగరస్మృతి యగు నొక విలాసవతిం జూచి విటుఁడు-

గద్య. వామః కుభగాభవః త్వాం హ్యల్పావశేషమదాం సావ
శేష సంధ్యాదాగామివ, ప్రతిచీం దృష్ట్వా ప్రసన్నశర
సనః కుసుమాయుధోపి తావద్భ్యాకులకాంగచ్ఛేత్.
కింపునరన్యః?

శ్లో. ప్రబుష్టా న వ్యక్తి ర్చపతి వచనస్సైకమృతా
న రాగో నేత్రాబ్జే త్యజతి న చ లజ్జావృషగతా
స్మృతిప్రదాయాతా పరిహృషిలమద్యాపిత ముఖం
చుదో దోషా న్యక్త్యా త్వయి పరిణం నిష్ఠతి గుణైః.

అని వర్ణించినట్లు తన భాణములోఁ జెప్పెను.

కా దం బ రీ నా ట క ము

దీనిని గంగాధర కవికుమారుడు విశ్వనాథకవి సోపరుడునగు నరసింహకవి రచించెను. ఈతఁ డేలమువాడో తెలియదు కాని పెద్దకోమటి వేమభూపాలునిపేర్ రచింపఁబడిన సాహిత్యచింతామణితో దీనిలోని పద్యములుదాహరింపఁబడియున్నందున నరసింహకవి క్రీ॥ శ॥ 1400 కంటె పూర్వఁ డనుట నిస్సంశయము. శ్రీనాథుని నూతనరూపనకాలము వాచనభట్టభాషుని కవితాసామ్రాజ్యము వేమభూపాలునివద్దనే చెల్లియున్నవి:

మధురావిజయమును కావ్యమున గ్రంథకర్తయగు గంగాదేవి-

“చతుస్సప్తతి కావ్యోక్తి
వ్యక్త వైచక్షణంబదే
అగస్త్యాయ జగత్కస్మిన్
స్పృహయేత్కో న కోవిదః.”
స్తుమస్తమవరం వ్యాసం
గంగాధరమహాకవిమ్
నాటకచ్చద్మనా దృష్టాం
యశ్చక్రే భారతీకథామ్.
చిరం న విజయీ భూయాత్
విశ్వనాథకవిశ్వరః
యస్య ప్రసాదాత్
సమింధేమా దృశేష్వపి.”

అని వర్ణించిన మువ్వరిలో నగస్తుడు విశ్వనాథ నరసింహులకు మేనమామ. గంగాధరుడు తండ్రియునగుట కవి వంశము స్తోత్రభాషకునున్నది. సౌగంధికాహరణమును ఘృత్రితనాటకమున, విశ్వనాథకవి యగస్త్యకవి మేనల్లుఁడని వర్ణింపఁబడుటం జేసియు గంగాదేవికి విశ్వనాథకవి గురువగుటయు నరసింహకవియు, వేమభూపాలుని యాస్థానముననున్నవాడో లేక యించుక పూర్వఁడో యెఱుఁగరాదు.

దీనిలో మొదటి యెనిమిదవకములు మాత్రమే మాకు లభించినందున దాని పరిమితి చెప్పఁజాలము. 9 ఆంధములు గలిగియేమో? నాటకమున 6 మొదలు 10 వఱకు నెన్నియంతములైన నుండవచ్చునుగదా.

“కాకుంతలం తు సప్తాంక
మష్టాంకం సలలిక్రమమ్
దేవీవరిణయం చాత్ర
నవాంకం నాటకం స్మృతమ్.”

అని భావప్రకాశము. ఈ నాటకమునఁ గాచంబరీకథ యంతయు సంకములుగా విభజింపఁబడి మృదువుచురమగు సులభతైలిలో సంభాషణము నడిపింపఁబడి యున్నది గాని, భావములు బాణభట్టు కాచంబరిలోవలె మత్తెక్కించి క్షణ మాత్రము బాహ్యప్రపంచమును మణింపఁజేయునవి కావు.

అచ్చోదనరస్తీరమునఁ జంద్రాపీఠుఁడు దిగి శివాచుతనముననున్న మహాశ్వేదనుఁ జూచి పీఠాచాయించి నిలిపినదాని తపశ్చర్యకాశ్చర్యపడి దానిచే సత్కారముబొంది హృదయశంకాశంకుచగు దాని చర్యావిశేషమును ప్రశ్నము చేసి యదిగి వృక్షములునడిచును నిలువనీచుగా నేడ్వఁజాలినట్లు తన మచన భంగమును వర్ణించి చెప్పెడి సందర్భమునఁ జంద్రాపీఠుఁడు-

“బామైర్లోచనచక్రిగర్భనిభృతైర్ముక్తాఫలాభైః క్షణం
స్థూలసద్ధాలనిబద్ధపంచరీతఃపద్మాగ్రసంపంచితైః
సింహంఠీ న్వ మురోజయగృహుభిరః శ్వాసం నృజంతీ గురుం
కృచ్ఛాప్రిడిత కంఠగర్భవరణా వల్గాకులం రోదితి.”

అని తలఁచుకొనెను.

పంచమాంకమునఁ జంద్రాపీఠునియెదుట నడవిన యంతర్నాటకమున సూత్రధారుఁడు నాట్యము నిట్లు ప్రశంసించెను-

“చాతుర్విద్య మముష్యవంకజభువా దేవేభ్య ఉత్తాపితం
కర్తుం భూతభవిష్యతోరల మిదం ప్రత్యక్షతామర్థయోః
అంగత్వం ప్రతిపాద్య చాన్యనకలాః కామంస్పదంతే కలాః
సామాజ్యస్య ఫలం న కస్య హృదయోల్లాసాయ నాట్యామృతమ్.”

వి జ య వి క్ర మ ము

ఇది యార్యసూర్యమహాకవిచే రచింపఁబడిన ఏకాంతవ్యాయోగము. ఆర్యసూర్యుఁడు కౌండిన్యగోత్రజుఁడు. ఆర్యసూర్యుఁ డను బౌద్ధకవి

యజ్ఞయినారో రాజసభలోఁ గవితావిద్యఁ బరీక్షించి బ్రహ్మరథమెక్కి-
యూరేగినట్లు కాళ్ళమీఁమాంసలో జెప్పబడియున్నది. ఆతఁడే యితఁడైన
యెడల విజయవిక్రమము క్రీ॥ ౪॥ 4-5 శతాబ్దాలలో రచియింపఁబడియుండ
వచ్చును. శైలివలన నది 8 వ శతాబ్దిగ్రంథమని కానవచ్చుచున్నది. దీనిలోఁ
బహుభాష భావములు కళాచేతముగా వీరరసప్రకర్షమును బొంది ప్రౌఢములుగా
నున్నవి. ప్రస్తావనలో చసంతపర్ణనమున-

“మానం విమోచయతి జీర్ణ మివాశువర్ణం
రాగం ప్రవాళమివ నూతనమాతనోతి
వీరుత్సినప్రతిసవోత్కలికాకులాను
యోషిత్స్వపి ప్రచరతి స్ఫుటమేషచైత్రః.”

అను భావము రుచియమే. పొలికలనికి పైఁదవచార్థము పోవునప్పుడు కృష్ణఁ
దర్శింపఁగితోఁ జెక్కులు తాపాకరముగాఁ జెప్పుచు-

“రణప్రస్థానోద్వృత్తుఃపటహనాద్రుతి భవ
స్మదా ప్రాదుర్బాతప్రచురపులకాంకా తవ తనుః
ఆయం తే కృష్ణాయాః కుచకలశసంబాధనుభగః
పరీరంభో భూయో ద్విగుణఫలకైర్దంతురయతి.”

భీష్మునిఁజూచి-

తీక్షణః కటాక్ష విశిఖైరపి సుందరీజా
మక్షోభ్యమాణ హృదయస్య దృఢప్రతస్య
వీరశ్రయోపగతయా విషమాస్త్రయుక్త
కేఁజుషః పరమభూదపక్ష్టిరాస్య.”

“పితృం తృణతా సముద్రవలయతోజీగతప్రాభవం
భ్రాతృం చ సముజ్జితః ప్రణయసి సంభోగలీలారసం
పౌత్రార్థం జహతస్తథా ప్రియతమాన్ ప్రాణాన్ రణప్రాంగణే
లోకోత్తీర్ణ మహా న కిం గుణగబోతుంగస్య గంగాయనేః.”

ద్రోణునిఁగూర్చి-

క్షత్రక్రియం ప్రకటయన్ విషమాస్త్రచిహ్నం
బ్రాహ్మీక్రియం సకలయన్మథదేవీలక్ష్యం

యః క్రూరసౌన్యహృదయో మథనాత్పురస్తా
దంతర్విభామృత యంతోఽద్భుతానభాతి."

ఇత్యాదులు పెక్కు పద్యములు గలవు.

ఉ భ యా ధి సా రి కా

ఇది పరమచిక్చరభాణముని తత్ గ్రంథస్వామి లింగంచకొనుటగాని దీనిలో గృతి కపినామములు రెండును గానరావు. పేరునులేని భాణములును నాటకములును పెక్కులు గలవు. భాణము సాధారణముగా నేకాంక పరిమితిగా నొక విటుడో ధూర్జతో ప్రవేశించి, వేశవాటమును వర్ణించుచు నాకాశ భాషితమునఁ బ్రబోధిత్తములు జరుపుచు శృంగారభావములు విస్తరింపఁజేయు రూపకవిశేషము. ఇందును వైకృతములగు భావములు పెక్కులు గలవు. దీనిలో నొకనిఁగదాప్తి యిరువురు వేశ్య లభిగరించి ప్రేమించుటయే కథ గాఁబోలు. వేశమునఁ విరుగుచున్న విటుడు తన గణికలతో నల్లాపించి యాశీర్వాదములు సేయుచుఁబోవుచున్న ఘట్టములతోఁ గొన్నిపద్యము లుదాహరించెదము-

"కృత్రాద్దత్తోష్ఠద్వింశం విరళమృదుకథం హాసలీలావియుక్తం
ఘంటాష్టభాసమిశ్రం పరిశీల భుజాలంగనం వీతరాగం
దుఃఖాదాత్రిత్యశయాం కృరకరతివిధౌ చేష్టితం భావహీనం
వ్యక్తం పాతేలక్రూరస్తం నిశివసకరస్యోదయం చింతయంతీ".

అని వేశ్యా విరాగమును సూచించును.

ఇట్లే యొక మహాకవి భాణమున వేశ్యాసంగమము నీరసమును వ్యంగ్య ర్థమును బోధించుటకుఁగా రత్నకనూత్రమును పూర్వపక్షము సేయును-

"దుఃఖాశ్లేషములు కథా ప్రతిపదో లభ్యుంఛ దుఃఖం తతః
లభ్యేఽపి ప్రమరే కథా పృథికరే విగ్రంభణం చుష్కరం
విగ్రంభేఽపితరః స్వభావసప్తశీ దుఃఖా విధాతుం రతిః
సమ్మక్ ప్రాప్తరతేఽపి వేశయవతీ రజ్యేత వా నైవవా."

అని గణికాకృతకరాగదౌర్బల్యమును వర్ణించెను.

ఒక బౌద్ధ పరివ్రాజక గూఢవైశికవ్యాపారఁ జూచి, పిటుడు సంభాషింపనది షట్పదార్థ లభిష్యత్ సంభాషణము తన వైశేషికమతమున నిషిద్ధ మని యతని నిరోధించ-

“ద్రవ్యంతే తను రాయతాక్షి దయితారూపాదయస్తే గుణాః
సామాన్యం తవ యోచనం యువజనః సంస్థాతి కర్మాణి తే
త్వయ్యార్యే నమవాయమిచ్ఛతి జనో యస్మాద్విశేషోఽస్తితే
యోగ స్తే తరుణైర్మనోఽలషీతైర్మోక్షోఽవ్యనిష్ఠాజ్జనాత్.”

అని తూలనాడి-

మణియొకచో వేశ్యాఃకాభిముచే నిర్దనుడై, ఏకశాటీమాత్ర పరిచ్ఛ
దుడై దివ్యముని శాపహతునివలె నున్న యొకని యవస్థానివేదనమున కను
తాపము నెంది వైశికుడు-

“శాంతిం యాతి శనై ర్మహాషధిబలాదాశీవిషాణాం విషం
శక్యో మోచయితుం మదోత్కటకటాచాత్మా గజేంద్రాద్వనే
గ్రాహస్యాపి ముఖాన్మహార్థవజలే మోక్షః కదాచిద్భవేత్
వేశస్త్రీబసవాముఖాననగతో నైవోద్ధితో దృశ్యతే”.

అను నిర్వేదకరమగు వాక్యముల విషాదమును సూచించి గణికలెల్లరు తమ
తల్లుల ముందు ద్రోచి విత్తార్జన మనురాగకైతవమున సంపాదించురను నర్థముం
దేల్పుచు-

“యథా నరేంద్రాః కుటిలస్వభావాః
స్వం దుష్కృతం మంత్రిషు పాతయంతి
తథైవ వేశ్యాః శతధూర్తభావాః
స్వం దుష్కృతం మాతృషు పాతయంతి.”

అని రాజవేశ్యలగుపాపమృము లక్షించెను. ఇందుఁ దాటలేవుత్ర వైశిక ప్రశంస
ప్రధానమయ్యె. వరరుచి సర్వజ్ఞుడనియుఁ గంఠాభరణాది కావ్యములును
సప్తాధ్యాయి యనునలంకారశాస్త్రమును రచించినట్లు తెలియుచున్నది. కానియవి
మాకు లభించినవి కావు.

సప్తాధ్యాయితోఁ గొన్ని పాదములకు వ్యాధ్యాసము తంజావూరి పుస్తక
శాలలోఁ గలదు. ఈ సర్వజ్ఞుడు మాతంగకన్యనుఁ బరిణయమైనట్టునుఁ గేరళ
దేశమున బదిరెండు జాతులలో సంతానమును వెలయించినట్టును, ఐతిహ్యము
కలదు. ఎంత నిశ్చయమో కాని భోజుఁడొకానొక నాటకములోనిదని-

“ధూరైర్యత్స్వపకీకృతో వరరుచిః సర్వజ్ఞకల్పోఽపి నన్
జీవన్మేవ వీశాచకాం చ గమితో భర్త్యుర్యదభ్యర్చ్య ధీః

ఇదోగోయమితి ప్రభాకరగురుదేశాశ్చ నిర్వాసితో
యద్యుత్తాంత విజృంభితేన మహతా తత్సర్వమప్సృకృతమ్.”

అని యదాహరించుట చూడఁగా వరరుచిని మాలలలోఁ గలిపి రని తేలుచున్నది. భర్తువు బాణుని విష్ణుఁడనియు నవంతిరాజమంత్రి యనియుఁ గొందఱు చెప్పుచున్నారు (ఆపండిః కావ్యమానర్చ భర్తుర్మౌఖిశేఖరః).

పాదతాడితకము

ఇది శ్యామలక మహాకవిచే రచింపఁబడిన భాణము. దీనిలోని పద్యములు పల్లభదేవుని సుభాషితావళిలోను క్షేమేంద్రుని చౌచిత్యవిచారవర్ణానువృత్త చరితములలో నుదాహరింపఁబడియున్నవి. ఇతని కవిత క్రీ.శ. 6-7 శతాబ్దాల కంటెఁ బూర్వపు రీతివలదని తోచుచున్నది. సుచూరు క్రీ. శ. 960లో నుండిన వ్యక్తివివేకకారుఁడు మహామహర్షి తాను శ్యామలమహాకవి విష్ణుఁడనని వ్రాసికొని యున్నాఁడు. ఎట్లయిన నీతఁడు క్రీ.శ. 950 కంటెఁ బూర్వఁడనుట సిద్ధము. ఈ భాణము చాల పెద్దది. దీనిలో విష్ణునాగుఁడను రాజశాసనకరుఁడు విద్యాంసుఁడును బ్రాహ్మణుఁడునై యుండి సాక్షి దేశమున సార్వభౌమ నరేంద్రపురమున వేశ్యయింట రాత్రి చెల్లించి వేకువఁ బ్రణయకోపవిశేషము చేఁ గాబోలు దానిచేఁ బాదతాడితుఁడై పృషతీపాదభూతమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తము పెదకుచు బ్రహ్మసభకు రాగా వారు నమస్త స్మృతులు తిరుగవై చి చూచి యెందును దానికిఁ బ్రాయశ్చిత్తము విధింపఁబడలేదని చెప్ప నతఁడు శోకించి యగతికుఁడై మొట్టొయనుచుండ, నానభలో నొకఁడీ దోషము శృంగార రసానుభవమున నడచెఁ గావున దీనికిఁ బ్రాయశ్చిత్త విధానము విట నభలోఁ గాని తెల్లముఁగాదనియె.

అంతనతఁడంగీకరింప విటనభలో నవరాష్ట్రమున విటులొక్కొక్కరు ప్రాయశ్చిత్త విధాన విశేషముల యథోచితముగా పఠించి, యతని సంతుష్టంజేసి పంపుటయే దీనిలో కథ. విటులఁ బిలువఁబోవువాడే దీనిలో ముఖ్య పాత్రము. విటనభలో నానాదేశ విటులుఁ గూడి తమతమ చిత్రప్రాయశ్చిత్త విధానము దెలుపుట నరసముగానుండక తప్పదు-దీనిలోని కొన్ని పద్యములుదాహరించెదము¹:-

1. శ్యామిలకుని పాదతాడితకమును - శ్రీ బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావుగారనున దిండిరి (భారతి-మార్చి, 1971-సం॥)

“ఇద మిహపదం మాభూదేవం

భవత్విదమన్యథా

కృత మిద మయం గ్రంథే

నార్థో మహానువపాదితః।

ఇతి మనసి యః కావ్యారంభే

కవేర్భవతి శ్రమః

న నయనజలో రోమోద్భేదః

నతాం తమపోహతి.

లలాటే విన్యస్య క్షతజనదృశం చందనరసం

మృణాలైః క్రిడంతీ కువలయవలాలైః సకమలైః।

సలీలం భూషేవై రనుగత సుఖ ప్రాశ్నిక కథా

విరక్తా రక్తావా శిరసి రుజమాభ్యాతి గణికా.”

ఈ మహాకవి పద్యములే లక్షణగ్రంథములలో నుండి యుదాహరిం

చెదము—

“సోత్కంఠై రివ గచ్ఛతీతికమలైః మీలద్విరాలోకితః

ప్రచ్ఛాయై రధిరుహ్య వేశ్మ శిఖరాఙ్కుతాన్యమాణాతపః।

తైః స్వప్త్యా చిరమన్మథీషు కిరజై రుద్యానకాభాన్వసౌ

యాత్యస్తం వలభీకపోతనయనై రాక్షిప్తరాగో రవిః.

“కామ స్రవన్స్విషు జయత్యధికారకామో

విశ్వస్య చిత్తఃకురింప్రియవాజ్యధీశః।

భూతాని బిభ్రతి మహాంత్యపి యస్య శిష్టిం

వ్యావృత్తమాశిమణి రశ్మిభిరు త్రమాంగైః.”

“ఉత్క్షిప్తాలక మీక్షణాంతగళితం కోపాంచితాంతర్భువా

దత్తార్థోఽప్యమఘోరదంతకపిణం ప్రోత్కల్పయంత్యాముఖమ్।

శింజన్నాపురయా వికృష్య విగళదక్రాంతుకం పాణినా

మూర్ధన్యస్య సనూపురస్సమదయా పాదోఽర్చితః కాంతయా.”

పద్మప్రాభుతకము

ఇది శూద్రకకవి విరచితమగు నేకాంక భాణము. ద్వైతంకత్ర్యంక భాణము లను మాతృగుప్తాచార్య కోహళులు వివరించియున్నారు. ఇందుజ్ఞయినీపురవేశ

వాటి వర్ణింపఁబడియె. దీని కవిత్వము రమణీయమై హృదయంగమముగా నున్నది. శూద్రకుఁడు మహాకవి యనుట మృచ్చకటికముచేతనే గాక వామానా ద్యాలంకారికు లెల్లరు విస్తారముగా వీని పద్యము లుదాహరించుటచేఁ దెల్లము. ఇందు విటుఁడు తన స్నేహితుని విరహావస్థ నిట్లు వర్ణించుచున్నాఁడు-

“ఉన్నిద్రాధికతాంతతామ్రనయనః ప్రత్యూష చంద్రాననో
ధ్యాన్త్యానతనుర్విజృంభణవరః సంతప్త సర్వేంద్రియః।
రమ్యైశ్చంద్రవసంతమాల్మరచనాగాంధర్వగంధాభిః
యైరేవ ప్రముఖాగత స్స రమతే తైరేవ సంతవ్యతే。”

కందుకక్రీడఁజేయు నొక గణికం జూచి-

“ప్రేంథోలోక్కుండలాయాం బలవదనిభృతం కందుకోన్మాదితాయా
శ్చంచద్బాహుద్వయాయాః ప్రవికచవిసృతోద్గీర్ణపుష్పాలకాయాః।
ఆవరోద్భాంతవేశప్రణయవిలసితక్షుబ్ధకాంచీగుణాయా
మధ్యస్యావల్లమానస్తనభరనమితస్యాస్య తే జేమమస్తు。”

అనియు గ్రంథాంతమునఁ దనమిత్రుని ప్రియంగనుగొని దాని విరహావస్థ సవలోకించి తన మిత్రుని దైన్యస్థితికిఁగా నొకానొక యువహారముంగోరి-

“ఈవల్లీలాభిదష్టం స్తనతటమృదితం పత్రలేఖానువిధం
భిన్నం నిశ్వాసవాతైర్మలయతరురసక్లిష్టకింజిల్కవర్ణమ్।
ప్రాతర్నిర్మాల్యభూతం సురతసముదయప్రాభృతం ప్రేషయాన్మై
పద్మం పద్మావదాతే కరతలయుగళభ్రామణక్లిష్టనాళమ్。”

అని దాని పూర్వరాత్రవిరహాక్లిన్నమగు పద్మమును గ్రహించి మిత్రునకర్పించి ప్రాణముల నిలుపును.

మఱికొన్ని భాణములు

వీనినామములును గర్తల పేళ్లును గానరానందున నించుమించుగాఁ బూర్ణములగు పెక్కు భాణములలో నొక్కదానిఁ గూర్చి మాత్ర మించుక తెలిపెదము.

ఇందు గునుమపురవేశమే వర్ణించబడినది. ఒక విటుడు పీఠులలోఁ దిరిగి వేశము సొచ్చి యొకఁడూర్తునితో ననురాగశాస్త్ర సిద్ధాంతమును చర్చించును. దత్తకుండను కేరళదేశ రతిశాస్త్రజ్ఞుఁడు పాటలిపుత్ర వేశ్యలకుఁ గాఁ గామశాస్త్రమున వైదికప్రకరణమును సూత్రరూపముగా నిర్మించి యుండెనని వార్తాస్యాయనాదులు చెప్పటగాక తత్సూత్రసారసంగ్రహము మనకు లభించుచున్నది. ఈ దత్తకమతముఁ బూర్వవక్షము సేయుచు, సంవాద రూపమున స్వసిద్ధాంతము నెలకొల్పుచు విటుఁడు కునుమపురమును వర్ణించుట దీనిలోని విశేషము.

“కామోఽర్థనాశః పుంసాం”

అను దత్తకసూత్రమిందు వివరింపబడియె. దీనిలోని కవిత్వము కాశిదాస బాణభద్రభూరుల కవితాసారము చేరి పరివర్త్యమైనవిదప నందుద్భూతమైన రసపాకగుళికయో యనునట్లు ముప్పవరి గుణవిశేషము లేకిభవించియున్నవి. ఇతఁడు వారలకంఠఁ బ్రాచీన తరుణ్డేమో? వర్ధావర్ధనమున-

“తే దగ్ధాః ప్రవనంతి యే న మదనానాయాంతి వా ప్రోషితాః
ముగ్ధాస్తేఽనునయంతి యేనకుపితాః కువ్యంతివాత్థాయతమ్
ధన్యాస్తే ఖలు యే ప్రియావశగతా యేషాం ప్రియాయా వశే
కాలః కామయతీవ మేఘపటప్రారేవం జగద్ధోషణామ్.”

అనియు-

ఒక తండ్రిక్రిందికుమారుఁడు వేశమున నుండిరాఁగా విటుఁడు వాడు తన తండ్రి మూఢత్వములను నిర్బంధములను వర్ణించుచు-

“పితా నామ ఖలు న యౌవనస్య పురుషస్య మూర్తిమాన్ శిరోరోగః”
అనియు, “బితగలవానికి పరస్పరామర్ష విపర్ధితపణరాగంబును సాధితీవ వచనాలంకృతంబును, లేజన్విప్రుప్రసాదకపోషలంబును నగు ద్యూతంబు దర్శింప నైన సలవిగాదు;

నమువచిత్రోత్పల ఖండకంబును, సహకార తైలోద్గత చంద్రికంబును, గామినీ నిశ్వాస విక్షోభిత తరంగంబును, బ్రవృత్తబర్హిణాకారంబును నగువారుణి ఛషకంబుల వాసనయేని చూచుటకును’

ద్విధాభూతగోష్ఠీ జనంబును, వయస్యార్ధాననోపవిష్ట గణికాజనంబును గామినీసాన్నిధ్యంబునం జేసి యాలోచింపక పణంబుల నొడ్డువారిఁ గలదియు

“ఈ తపస్విలోకము పీఠికాధర్మ మనునదియిది యన్యోన్మాను
చరితమునఁ బ్రాణశ్వాసగమనపులచేఁ దామె పరీక్షింపక స్వర్గముస్వర్గ మని
మృగతృష్టికా నదృశమగు నొకానొక యనధ్యాపమున నెరికొల్పఁబడిన

దానింగూర్చి హృదయమునర్పించి మరుత్పతాపాగ్నిప్రవేశనాదులచేతను,
ఘోరజపహోమవ్రతనియమవేషములచేతను స్వర్గమభికాంక్షింతురు;
పరీక్షింపనొల్లరు."

స్వర్గమున మహాప్రమాదములు నన్నిహితములై యుండు. పరస్పర విరోధులగు
మనుష్యజాతుల కందు సుఖోత్పత్తి గలుగదు - నిత్యసాన్నిధ్యంబునం జేసి
విరహావస్థ లేక ప్రీతియెట్లు జనించును. సౌవర్ణమయములగు నావాసశయ్యా
భోగాలంకారములు స్త్రీలకు నిత్యప్రియములుగావు. మన గృహోపవనములఁ
బిల్లలవలె పెంచివూచిన బాలవృక్షములకు సుమనముదాయముచే నామోదితము
లగు యువతి కేశహస్తములువఛోగ రమ్యములగును గాని సౌవర్ణాలంకారములు
నీరసములు కావా ?

వసిష్ఠాగస్త్య ప్రభృతులగు మహర్షులకుఁ బరిచర్యులచే నామోదము
గల్గింపఁజాలిన యచ్చరల విస్రంభము సంపాదించ మనుష్యులకెట్లు సాధ్య
మగు." అని మొదలుగఁ జర్పించి నిశాగమనమునకు సుత్యంతతో పరిశీలించు
చున్న సతీలోకమును వర్ణింపఁగోరి సంధ్యాకాల సూచనమిటుచేసి నిష్క్రమిం
చుచును.

"బద్వా మానిని మేఖలాం ప్రశిథిలాం పీత్యా సకృద్వారుణీం
కృత్వా కాంతకచగ్రహప్రణయినః పుష్పోత్కటాన్ మూర్ధజాన్
హస్తాలంఛితమేఖలాభినరకృత్ స్త్రీభిః కటాక్షాహతః
హ్రేమః కూర్మ ఇవావసీదతిశనైః సంక్షిప్తపాదో రవిః."

భాణములు శృంగారరస ప్రధానములని విద్వాంసులు చదువనొల్లరు.
వానిలో దేశాంతర, కాలాంతర సాంఘికాచారములు వర్ణింపఁబడి యున్నందున
దేశచరిత్రకారుల కవి ముఖ్యములే కాఁబోలు.

ఇంకనుఁ బెక్కు నాటకములు మాకు దృష్టిగోచరములైనను వానింజదువ
నపకాశము లేమింజేసి తద్గుణదోషముల నెత్తిచూప వీలైనది కాదు.

చంద్రికాజానమేజయము
చంద్రికాకలాపిడము
కలాపతీకామరూపము
శర్మిష్ఠాయాయాతము
అఘరామచరిత్రలేఖయము

రఘువీరచరితము
భీమవరాక్రమము
త్రైవిక్రమము
పార్థవరాక్రమము
యోగానంద ప్రహసనము
జాంబవతీకల్యాణము

మొదలైనవి నూటి కెక్కుడుగా గలవు. వైనిపేర్కొన్న భాణములు కాళిదాసాది కవులకంటెఁ బ్రాచీనములని కొందఱు తలంచుచున్నారు.

“వరరుచి రీశ్వరదత్తః శ్యామిలకః శూద్రకశ్చ చత్వారః
ఏతే భాణాన్ బభ్రుః కా శక్తిః కాలిదాసన్యః.”

యను శ్లోకము శూద్రకనాటకముతుదిని లేఖకుఁడు వ్రాసికొనియె. వానిలోనిట్టి సారన్యమున్నదనుటయు సాహసము కాదు.

దేశాటనము సేయుచు మార్గమధ్యమునఁ బూర్ణసామగ్రి లేక యథాశక్తి నతివేగముగాఁ గూర్చిన పైవ్యానము నీరసముగా నుండక తప్పదు. సహృదయులు మమ్ము క్షమింతురుగాక యని యింతట విరమించుచున్నాము.

ఆంధ్రపత్రిక-9 వ సంవత్సరాదిసంచిక — కాళయుక్తి

1918 మే 1 తేది.

మా. రామకృష్ణకవి.

4. వసుచరిత్రకు ద్రవిడభాషలో ననువాదము

అంధ్రభాషలో మధ్యకాలవాఙ్మయమున వసుచరిత్రకుఁ గలిగినంత ప్రసిద్ధి తక్కిన గ్రంథములకుఁ గలుగదయ్యె. అది వ్యావమైన విదవఁ బ్రబంధ కల్పనాశైలి మాఱి తదనుసారయే యయ్యె. “వసుచరిత్రాదికావ్యప్రీతబహు నృప్రప్రావీతానేక రత్నాష్టపంచండ్” అని తద్గ్రంథకర్తయే హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యా నమునఁ దనకవితా పరిశ్రమకృతకృత్యతను వర్ణించుకొనియె. వైయాత్య శ్లాఘ యసంభావితము కాదు. అంధ్రభాషాగ్రంథములు భాషాంతరమున ననువదించఁ బడినవి కొన్ని గలవు. తిక్కనభారతము భీష్మాదిగఁ గన్నడమున షట్పదీ చందమునఁ దిమ్మకవిచేతను బ్రభులింగలీల మొదలగు శైవకృతులును సుమతి శతకమును గన్నడమునఁ బ్రకాశితములయ్యె.

వసుచరిత్రము సంస్కృతమున నవ్వుపదీక్షితులనిప్పుఁ డగుకాళహస్తి కవితేఁ బరివర్తనము చేయఁబడియె. దానిగుఱించి స్థలాంతరమున నించుక నూచించినారము. అది ద్రవిడభాషలో నహిత మనూదిత మయ్యె ననుట యాంధ్రులకు ప్రతిపద్య మగునని తద్విషయము గొంత తెలుపుచున్నారము.

అరవమునకుఁ బరివర్తించిన ద్రవిడకవి యంబలత్తాడుమయ్యన్-అనఁగా శబ్దార్థభంగిగా (చిదంబరమున నాట్యమాడు దేవుఁడు-నటరాజు.) ఈ కవి దాని నరవములో రచించునప్పుడు తనకు మాతృలనమశ్శివాయయ్యయు, వీరశైవ బాలయ్యయు నాంధ్రగ్రంథములోని యర్థస్వారస్యమును విస్తరించి చెప్పినట్లు ప్రాసికొనెను. వన్నాడు దేశమున వాలిగండపురమునఁ దదధీశుఁ డగు పంట కులతిమ్మభూపాలుఁడు ప్రోత్సాహ మొనర్చు గవి దీనిఁ బరివర్తించెనట. వాలిగండపురపర్ణనము 20 పద్యములలోఁ గలదు. తెనుఁగున నుండుతిరుమల రాయవంశవర్ణనము సంస్కృత ద్రవిడానువాదములలోఁ గానరాదు. తిమ్మ భూపతి పంటకులజుఁడని ద్రవిడకవి వచించుటచే నతఁడు రెడ్డిసామంతుఁడై యుండును. ద్రవిడకవియు నతనికిఁ బదార్థసౌందర్య మెత్తి చెప్పిననమశ్శివాయ బాలయ్యలు వీరశైవమతము నధిపనొందిన తన్మతాచార్యులు. ఇందులో మాతృలుఁ డని నమశ్శివాయయ్య పవపదము చేర్చినందున నతఁడు కవికి మేన

మాయయై యుండును. కవియుఁ దత్సహాయులును క్రీ.శ. 1650 కాలములోఁ గాని యిండుక పూర్వమునఁగాని యుండవచ్చును. ఆనగొండిరాజ్యము సర్వ ఓణము గాకపూర్వమే ద్రవిడానువాదము రచింపబడియుండును.

విరిపుగల్ సేర్ వసునరిదై తెలుంగై అరుందమిఱనాల్ విలంపుదర్ కె
య్యరియకళై పయి నమచ్చివాయదేవనుక్కరు త్తమురై చెయితానార్,
పెరుమైయుఱ విత్తళకువియా రామకళై తోడై పునైందోన్ పొన్ జానల్
తిరుమరువుమ్ వీర శైవప్పాలయ్యన్ సెయ్ పాలయ్యదేవన్ రానె
విరిపుగళ్ వసునరిదమెనాన్ తెలుంగిన రు త్తమదై విరిత్తైరై త్తా
నిరువర్ మాతుల సమశివాచునయ్యన్ చాలయ్యనివర్ కళివర్ గళ్ పూనిత్
సొరుపమిగు తమిళ్ సెయిదాన్ వీర మిగుతొందమాన్ ఊరయిల్ వాళుం
పెరుమైతిగళుందిడు గురువంపలత్తాడుమయ్య నేనప్పోర్ పెట్రోనే.

ద్రవిడానువాదము కవిప్రవరులు సంతరించు ప్రాచీనశైలిలో లలిత మధురవాక్కులతోఁ బ్రసన్నార్థబంధురముగాఁ గూర్పబడియె. ఆంధ్రములో “ననుపమశ్లేషవాగాదంబరం” విండుక గలదు. ద్రవిడములో నాంధ్రభాషా మాత్రశ్లేషలు వదలివేయఁబడినను సంస్కృతపదశ్లేషలు ప్రాయికముగా గ్రహింపఁబడియె. సాధారణపండితునకు సహితము రసవత్తరమై యన్వయ కాఠిన్యము లేక ప్రసాదగుణ సంపన్నమైనందున జనరంజనము గలుగునట్లు ద్రవిడానువాద మొప్పుచున్నది. ఆంధ్రములో మధ్యభాషా సంస్కారపంతునకే ధ్వనివ్యంజనా పిశేషములు హర్షదము లగును.

ఆరవములోనుండి కొన్ని పద్యము లుదాహరించుచున్నారము. కేవలాంధ్రుల కవి శ్రుతిమాత్రరమణీయులు గాఁదగినను విమర్శవిధానము ననుసరించి తదుదాహరణక్రియ యుపేక్షాభాజనము కాదు.

గిరికాదేవి విరహాపస్థ భరింపఁజాలక యేడ్చునప్పుడు

శా. ఆజాబిల్లివెలుంగువెల్లికల డాయన్ లేక రాకానిశా
రాజుశ్రీసఖ మైనమోమునఁ బటాగ్రం పొత్తి యెల్లెత్తి యా
రాచీవానన యేడ్చెఁ గిన్నరపహరాజత్కరాంభోజకాం
భోజీమేళ విపంచికారపసుధాపూరంబు తోరంబుగాన్.

అను పద్యమునకు

తసిజెణ్ణిలపు క్కాట్రాదు తన్నంకమలమలర్ముగత్తిల్
 వనమెన్కదలిత్తసీరసం కలయిన్ రలయైవైత్తుమిగ
 వినియవెజిల్ పింజయర్ మగళిర్ యాబినీనైక్కుంకాంపోగి
 యెనవన్ శిలయంకరైండురుగ విలమెన్కోదై యజుదనళాల్.
 దీనినే సంస్కృతమునఁ గాలహస్తికవి—

తదను వదనరాకాతారకానాథకాన్తే
 సిహితమహితచేలా నిస్త్రపం సా రురోద
 కిసలయమ్మడురాజత్కన్నరీపాణివీణా-
 నరనరవసుధాక్షా త్సారపూరానుకారమ్॥

అని రచించెను. ఇందు సంస్కృతమునఁ గాంభోజీశబ్దము వదలఁబడియె.
 అరవమున “రాలు గరఁగునట్లు” అను విశేషణము కూర్చఁబడియె.

మోహావదేశతమోముద్రితములైన కనుదమ్ముల హిమాంబు లునువరాదు
 శ్రమబిందుతారకాగమఖిన్న కుచకోకములఁ జంద్రనామంబు తలఁపరాదు
 శీర్మదాశావృంత శిఖితాసులతాంత మసియాద వీచనల్ వినరరాదు
 పటుతాపపుటపాక పరిహీణతను హేమ మింక వల్లవ పర్చి యిడగరాదు
 లలన కానంగకింకితకలాప
 సంతతాతీథ హృదయ పాత్రాంతరాశ
 పూరితన్నేహపూరంబు పొంగి పొరలఁ
 జల్లనిపటీరనలిలంబు చల్లరాదు.

అనువద్యమునకు నరవములో

మరల్తాదు మోగవెన్ద్రి మీరంవందదాళ్
 మురైప్పడు వీజిమరై ముగిజతాదలి
 నీరైత్తిడు తన్వని నీరై అన్బుపో
 లిజైక్కొణాతెన్ర న రినమినార్ సిలర్
 సురుక్కమిల్ వెయర్వై అన్తుళియెన్జారగై
 పొరుక్కెన ఉదిత్తలార్ సుజంగుకి గింనమెన్
 గురుక్కణా నేమియం గురుక్కిన్ మేర్శళి
 తరికాణా చెన్ననర్ తయలార్ సిలర్
 వియవేణు మంగియాల్ వెందపొన్నయాణ్,

దజగియతళిరిన్ మేర్కిడత లాగుమో
 నజవల సెయాయన్దుణ్రి నారిమీర్
 ఎజిల్పెర విసిజలుమియల్వన్ రెండ్రనర్
 కళిప్పట కామవేవజలిత్ కాంయిందిడు
 ముళపెరుంకలయ మీదుట్రనేయమే
 యళప్పరప్పొంగుమిపోదిలారసీర్
 తెళిక్కో తెననర్ తెరిజవై మార్సిలర్.

సంస్కృతమున

మోహధ్వాస్తననిద్రదృజ్జులినయోర్ముచ్యం హిమామృః కథం
 స్వేదామ్బుద్ధమభిన్న చక్రకుచయోః శీతాంశునామావ్యలమ్ ।
 ఆశావృత్తవలాసు మానసవిధేః కిం తాళవృత్తానిలై -
 స్తప్యేఽస్యాః స్తనహేమ్ని వల్లవపుటితేజోఽర్పణం కిం శ్చమమ్ ॥
 స్మరాగ్నితప్తహృత్పాత్ర స్నేహపూరనముల్బణే ।
 వద్మాయతాఞ్ఞాః కిం కార్యం పటిరరనసేదనమ్ ॥

గిరికావీణాగానవర్ణనమున

వలుదగుబ్బలు ప్రనేవకృవత్తిఁ దగు గుబ్బకాయల కవరంజిచాయ తొనఁగ
 లలితాంగుళీదళంబులు సమేలములైన సారెలపై రాగనంపద లిడఁ
 బాణికంకణదుతుల్ ప్రాణానుబంధంబు గలతాళగతి కనుగ్రహము లీన
 నాలావధంగి యత్యక్తసంవాదిస్వరంబులకు గ్రామమ్ము లునువ

ప్రచురతానామృతముల మూర్చనలచేత న
 చేతనంబులు చేతనరీతి దనరఁ
 జేతనంబు లచేతనభాతి నొనర
 వీణ వాయించునొక యలివేణి గంటి.

ఎడుత్తయాజ్ కుడుకిర్ కొఱియై తనంగలిందిడై వదలిగడమక్కుర్
 తడువ్వురు మీరాక మంగుళియదవత్ తాళమాయ్ కరళై యెలివ్వు
 అడుత్త సేతనము మనేదనమాగ వనేదనన్ సేదనమాక్క
 కొడుత్తిడు మొరుపజ్ జేతనన్ వుడైకూజ్ కొదయర్ పూరైయెన్తురైవ్వు.

5. ఐరావత చరిత్రము

శ్రీ వేంకటేశ్వర విద్యాపరిశోధకమండలి పుస్తకాలయమునఁ గొన్ని లిఖితగ్రంథములు సేకరింపఁబడియె. అవి సంస్కృతాంధ్ర ద్రవిడభాషలలోఁ గలవు. ఆంధ్రవాఙ్మయమునకు సంబంధము లగునొక కొన్నిటి నిందుఁజేర్కొనుచున్నారము.

ఐరావత చరిత్రము. ఇది చెన్నపురి ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయములో నుండు మాతృక ననుసరించి ముద్రింపఁబడియె. అందుఁ గవికాలాదుల నిర్ణయించుట కనుకూలములగు పూర్వాపరభాగములు లుప్తములగుటచే నాగ్రంథకర్త విషయమేమియుఁ దెలియదయ్యె. సాహిత్య పరిషద్బాండాగారములో నున్న ప్రతి కొంచె మధికభాగము కలదగుటచే గవి త్రిపురాంతకుఁ చనికెల్లినది. అతఁడు సుప్రసిద్ధుఁడగు రావిపాటి త్రిపురాంతకుఁడు గాఁడు. తన్నామధేయుఁడతఁ డెవ్వఁడో యని కుతుకపడుచుండ దక్షిణదేశమున సంపూర్ణ మగుమాతృక యొకటి లభించె. అది చెంగల్పట్టు జిల్లా తండ్రగ్రామములో నుండు ప్రఖ్యాత వైద్యులయింట లభించెను. దానివలన మఱికొన్ని యంశములు తేటపడఁగలవు. గ్రంథారంభములో—

శ్రీకాంతాకుచకుంకుమాంకితశుభశ్రీయు కవిస్సారవ
క్షోకాండం బగుచున్నకౌస్తుభమణిస్ఫూర్తుల్ ప్రకాశింపఁగా
లోకంబుల్ కరుణాకటాక్షముల నాలోకించులక్ష్మీశుఁ డ
స్తోకస్ఫూర్తిని గాఁచుఁగాత సుజనస్తోమంబు నింపొందగన్.

అని యాశీర్వాదరూపమంగళమును గూర్చె. ఇందు వక్షోకాండము అని యున్నప్పుడు వక్షోకాండ మని గైకొన్న చాకరణమును, 'అకాండ' యని గ్రహించినయెడల యతియుఁ గక్కుఁజితి యగును. అకాండము = తక్కువ గానిదని యర్థమగునేమో లేక కృత్వాద్యవస్థ కిది పాల్పడియెనా? రెండవ వద్యము శివస్తుతిహృద్యము.

కలితజటావలిం బొలుచుగంగఁ గనుంగొని గౌరి యీశునిన్
నెలకొని హస్త మెత్తుటయు నెట్టెపుణాము శిరోమణిప్రజం
బుల నొగి వేయుమస్తముల మున్నిడి నెత్తుడు నైవరించు భీ
తిలి తనుఁ గొగిలించిన మదిం భయ మంది శివుం భజించెదన్.

దీనిలో లేఖకదోషము చుండుటచేసర్థము తెల్లముగానేరదు. గంగయునికిఁ జూపి శివుఁ బ్రత్యక్షాపరాధుని జేయఁ బార్యతి చేయెత్తగా ఫీతిలి చేఱుఁడుతన్ను రక్షించుకొన వేయువడగల నెత్తుకొనఁగా నద్రక్షింపు భయరసముతో భర్తను గొంగలిచుకొనఁగా నతఁడును ఫీతి నెందెనఁట. ఇట్లు ఫీతి పరంపరా వ్రకాశ మగు పురాణదంపతీ విలాసము కవి భజించుచున్నాఁడు. ఇందు మానోన్ముఖ మయిన పార్యతి నముద్యోగము భయరసాభాతమై శివున కాలింగన సుఖముతో ధృష్టతాచ్ఛాదనము గలిగించెనని వర్ణించి యిండుక చమత్కృతి గర్భముగాఁ గవి భజించె. మూలపద్యమున బ్రహ్మనిట్లు కవి సంస్తుతించె—

ఆమేధాధికపద్మమధ్యమున సత్యాసీనుడై ఋగ్జుః
స్సామాధర్వణదేవముల్ తనకు భాషామాత్రముల్ గాంగ వా
గ్భామామానసహంసయై భువనముల్ భావించుటల్ క్రిడలై
భీమాజ్ఞాఘోరియొద్ది యానలువ నేఁ బెంపారఁ గీర్తించెనన్.

వాగ్దేవతావాల్మీకివ్యాస సంకీర్తనానంతరము.

నన్నుత భారతార్థములు సర్వము వర్ణనమృద్ధిఁ బొందగాఁ
గ్రగన్ననఁ బద్యరూపమునఁ గావ్యముఁ బొల్పుగ నంద్రభాష సం
పన్నతఁ జెప్పి యెల్లెడలఁ బ్రస్తుతి తెక్కిన పుణ్యమూర్తులన్
నన్నయభట్ట తిక్కకవిసాధులఁ గొల్లఁ గవిత్వసిద్ధికిన్.

“అని యిష్టదేవతాప్రార్థనంబును బురాతనకవీంద్రస్తోత్రంబును” సలిపి ప్రబంధరచనాకుతూహలి యైనట్లు చెప్పుటచే భారత శిష్టభాగము రచించిన యెఱ్ఱ ప్రెగ్గడ నేలవిడిచెనో యెఱుఁగరాదు. తరువాతఁ గావ్యరచనోద్యోగియై “భారత ప్రబంధాంశంబును గుమారవ్యాసప్రోక్షంబైన యైరావతచరిత్రంబు నాంద్ర భాష విరచితంబు నేయంబుని—

సురుచిరాపస్తంబసూత్ర పవిత్రుండ భారతీశ్వరపాదభక్తిరతుండఁ
బ్రకటితాంగిరసబార్హస్పత్యమాన భారద్వాజగోత్రవిరాజితుండ
ముటికభైరవకృపాసుఖలబ్ధసత్కవిచారాచారశోభితాన్వయుండ
షట్కృతశంభుపూజా వ్రవర్తనశాలి యనునట్టియమృతనాథయ్యసుతుండ
జగతిఁ బ్రభాతమగు కరయుగయుగంధ
రావధానమహావిరుదాంకితుండ
సుకవిమాన్యుండ చిమలంబశోధనుండ
నమృతకవిత్రిపురాంత కాభ్యాసునుండ.

అని త్రిపురాంతక దేవుని కంకితంబుగాఁ దత్సాముఁ డీకృతి రచించె.

వై వద్యముచే నీ త్రిపురాంతకకవి యమృతనాథసుతుఁడు బ్రాహ్మణుఁ డనియు శివపూజాధురంధరుఁ డని స్పష్టమగుచున్నది. కర్ణాటభారతమును పట్టదీప్తందమునఁ గూర్చిన కుమార వ్యాసకవి క్రీ-శకము 1510లో నుండి నందున నీకవి పదునాఱవ శతాబ్దివాఁడై యుండవచ్చును.

దుర్యోధనాది సుతశతంబు త్రవ్వితెచ్చిన మంటితో నేర్పఱచిన గజమున నైరావతారోపణముసేసి గాంధారి గజవ్రతమొనర్చి తోడికోడ లగుకుంతికి జ్ఞాతిత్వముచేతను మదాంధయై యవజ్ఞ నూపఁగా నదియు నవమానభేదావకుంత నముతోఁ దలవాల్చి యొక్కవజ్ఞ నుండ నర్జునుఁడు తత్కారణం బెఱింగి యీడ్చాక్రోధావిప్లవఁడై సాక్షాదైరావతము నిండ్రునకు వీరలేఖ యంపి తెప్పించి సర్వకామిసేనమక్షమున సాక్షాదైరావతవ్రతము కూతించే నడవి గాంధారికే కాక దుర్యోధనాదులకుఁ దీర్పరానిభేదావమానముల వినిమయము సేసి. ఈకథ బాలురకు వీరరస ముత్పాదించుచుఁ బండితులకు క్షణకాలము “వామాః కుల స్యాధయః” యన్న తత్సార్థస్మరణతో విస్మయము గలిగించుచుండును.

గద్యమున “శ్రీమద్భుటికభైరవప్రసాదలబ్ధకవితావిశేష దురీణస్తోమ నయ నాంగుళీ ఘంటాపధాన ప్రపీణ సమస్తాభిధాన నిర్మాణ కలియుగ గంధేభాభిధ బిరుదాంక సుకవిజనస్తోత్రామృతకవిపుత్ర త్రిపురాంతక ప్రణేత” మని యున్నది. ఇందు నయనాంగుళీ ఘంటాపధానమన నేమో దాని తత్త్వ మెఱుంగఁజాలము. అభిధాన మన నిఘంటువు. ఆయర్థమే కవినముద్దిష్టమయినచో నితఁడు రచించిన నమస్తనిఘంటు విప్రుడు గానరాదు. ప్రేమాభిరామాదులు రచించిన రావిపాటి త్రిపురాంతకుఁ డనుమహాకవి త్రిపురాంతకవాసి. ఘటికభైరవమూర్తియేగ్రామ మునఁ బ్రతిష్ఠితమయ్యెనో తెలిసిన యెడ నిక్కవివాసస్థల మెఱుంగనగును.

6. నరసభూపాలీయములు

ఆంధ్రదాషా గ్రంథములతో నరసభూపాలీయమును నామాంతరము గల కావ్యాలంకారసంగ్రహమును జనువని పండితు లుండరు. రాయల రాజ్య కాలమునో బట్టుమూర్తి యను నొకకవి ప్రఖ్యాతుడై యుంచెనని పండితేతరులు నెఱుంగుదురు. కొందఱు పసుపర్వతయు హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమును రచించిన రామరాజనాటకమునకు కవియు బట్టు మూర్తి యు నొక్కడే యందురు. ఇతరులు వార లిరువురు విష్ణు లనియుఁ బితృతండ్రి పెదతండ్రి కుమారులనియు చెప్పుదురు. ఎట్లున్నను మూర్తి నరసభూపాలీయము రచించె ననుటకు సంశేషము లేదుకదా. అది యలంకారశాస్త్రగ్రంథము. అది యనియ రామరాజుల తోఁబట్టుచును లక్ష్మణుఁబడుఁ గుమారుడగు తొరగంటి నరస భూపతి కంకిరముయ్యె. దీనితో నరసరాజునకు వీరపురుషుడగు కుమారుఁడు పుట్టెనున్నట్లు పర్ణింపఁబడియె. నరసభూపాలీయము క్రీ॥ ౪॥ ౧౫౭౦ యో లేక ౧౫౮౦ ప్రాంతమున రచింపఁబడి యుండునని యూహింపఁదగియున్నది. ఈనరసరాయల తల్లికి నోబమాంబ యను నొకసోదరి గొబ్బూరి తిమ్మభూపతికిఁ బుట్టెయై నరసభూపతి యను పుత్రుఁగనెను. ఆ నరసభూపతికి సంస్కృతమున నరసభూపాలీయ మును సలంకారశాస్త్ర మంకితముగాఁ గృష్ణకవిచే విరచింపఁ బడియె. గొబ్బూరి నరసరాజునైరము విద్యత్పక్షపాతియై యయ్యలరాజు రామధన్వనిచే రామాభ్యుదయకావ్య మంకితముగాఁ గొనియె.

సంస్కృత నరసభూపాలీయమును జూచినంత నాంధ్రగ్రంథమునకును దానికిని సంబంధము గలదేమో యను సందియము తప్పక కలుగునుగదా. కృపిణకు లిరువురును నిరతల్లి పెనతల్లికొడుకులు. వీనిలో నేది పూర్వకృతియో, దాని మణియొక నరసరాజు చూచి కీర్తితోఁభుడై యట్టిదానిఁ దన యాశ్రితునిచే రచియింపఁజేసి యంకిరభూతి చెంచెనో యగుట యసంభవము కానేరదు. ఈ రెంటిని జనువఁగా సంస్కృతగ్రంథమే పూర్వకృతమని మాకుఁ దోచు చున్నది. ఈ రెండిఁగూర్చి యందుక చెప్పుటయే వ్యాసోద్దేశము.

ఆంధ్రదాషలో దౌర్భాగ్యవశముననేమో యలంకారగ్రంథములు పెక్కులు గానరావు. విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకారమాదామణి భాషలోఁ దజ్ఞాతికృతులలో

ముకుటాయమానముగా నున్నది. దానిని దర్బార గణనకు రాదగినది నరస భూపాలీయము. అంతకవి రచించిన రసాభరణము మిక్కిలి చిన్నగ్రంథము. దానిలో నాంకానాయక విషయములే యశ్యల్పముగాఁ జర్చింపఁబడియె. శృంగార రసాంశాలము, ఆంధ్రచంద్రాలోకము, కువలయానందము మొదలగు నవి ప్రఖ్యాతికి రాదయ్యె. నేటికాలమున గావ్యాదర్శము, కావ్యప్రకాశము, కావ్యమీమాంస, కావ్యకల్పలత మొదలగునవి పండితులచేఁ దెనిగింపఁబడుచున్నవి. భామహ పండితునిటాళిననగుప్రాచుల గ్రంథములు ప్రసన్న పద బంధములయ్యు గంధీర్థానిబంధము లగుటచేఁ దెనిగించువార లిండుక షడ్దర్శనీ పరిచయహీను లైనచోఁ బ్రమాదాపభ్రంశములపాలై చిక్కువడుదురు. ఉన్న వెన్నియైనను మనభాషలో నలంకారమున సంస్కృతములోవలె దర్శపరిష్కారముతోఁ బదార్థ చర్చ చేసి పూర్వపక్షసిద్ధాంతప్రక్రియగా రచింపఁబడిన గ్రంథము కాకరాదు. అట్టి ప్రక్రియకు ననేక శాస్త్రపరిజ్ఞానమును విషయవివేచనా శక్తియుఁ దత్త్వార్చిభాషిక పదప్రయోగకౌశలమును నైజముగా నుండుటయవశ్యకము. అట్టి సామర్థ్యము గలవాఁడు సంస్కృతముననే గ్రంథరచన సేయ నుత్సహించుఁగాని సుకుమార మతిమనోమోహన మగు నాంధ్రవాఙ్మయమున సరికర్కశమనీదోదర్శమగు తర్కపరిష్కారముఁ జూనువంగోరండు కావుననే కావ్యాంకారచూడామణియు నాంధ్రనరసభూపాలీయమును నొకవేళ కేవల మాంధ్రలోకమునకుఁ బ్రాంతగ్రంథములుగాఁ దోచినను వానిలోఁ దర్కనికపోషలధారలకు నిలువఁగల పజ్జసారమగు పద్యమొండైనను గానరాదు. విన్నకోట పెద్దన మృదుమధురముగాఁ జెప్పయులఁ గూర్పనేర్చినను గావ్యాదర్బామలలోనుండి తెనిగించిన లక్షణభాగము లన్నియు నస్పష్టపదార్థభేదములై యవ్యాత్సరివ్యాప్తాది దోషములకు లక్ష్యభూతములై యున్నవి. ఆ గ్రంథమే యట్లుండ నరసభూపాలీయముగతి యేమి? వేంకటగిరి సంస్థానాధీశ్వరులవారి ప్రేరణమునఁ గొల్లాపూర్ణానందపండితులచే రచింపఁబడిన నరసభూపాలీయ విమర్శమే తజ్ఞాతిగ్రంథము లెంత పరీక్షాక్షమములో దాని నుద్ఘోషింపఁజాలు. వారును బిచ్చుకపై బ్రహ్మస్త్రమేలయనికాఁబోలు విషయముఁ బైఁబై దర్శించి విడిచిపెట్టిరి.

సంస్కృతగ్రంథమును రచించినకవి సుష్టుకృష్టయజ్ఞు, వాధూశన గోత్రుఁడు. సూరిభట్టోపాధ్యాయ పుత్రిఁడు. "నర్వశాస్త్ర రహస్యజ్ఞుఁడు

నర్వాలంకార కోవిదుడు.” కృతివతియగు గొబ్బూరి నరసరాజు కవినలంకార శాస్త్రమును రచింపుమనగా నేతడు —

తేనాలంకృతిశాస్త్రతత్వసరణి ప్రవ్యక్తయే ప్రేరితః

సాహిత్యార్థవక్తైరప ప్రణయినాం సత్ప్రితయే సాదరమ్।

పశ్యామి క్రమశోఽత్ర వర్ణగణయోః శబ్దార్థయోశ్చ ధ్వనే

ర్వప్రతేర్నేతృరసస్య దోషగుణయోశ్చాలంకృతే ర్గ్గణమ్.

అని వర్ణగణ, శబ్దార్థప్రతిపాదన ధ్వని నిరూపణ, వృత్తిస్వరూప నాయకాదిగుణ విస్తరణ, రసవిచార గుణదోషవివరణాలంకార లక్షణములుగల గ్రంథమును రచించెనట. ఇందులో నాటుల్లాసములే లభించె; నేడవది యగు నలంకారభాగము సహితము తక్కినభాగములవలె గుణవంతమై యుండవచ్చును. కాని నానాశాస్త్రముల నెఱింగియు నిర్దిష్టతముగా శుష్కతర్కమునకు దిగక సాహిత్యశాస్త్రమర్యాద ననుసరించి మధురాక్షరములతోడనే మధురతరముగ నుపాదేయాంశముల నిరూపించుచున్నాడు. లక్షణముల సామాన్యముగా విద్యానాథు ననుసరించి చెప్పినను లక్ష్యభాగమునఁ దానిచ్చిన లక్షణమునకుఁ బొందికగా న్యూనాధికతలు లేక యుదాహరణము లిచ్చుచున్నాడు. ప్రాయశః ప్రతిలక్షణమునకును రెండుదాహరణము లిచ్చుచుండును. ఘద్రకావ్యములకుఁ దన రచనానైపుణియు సాహిత్యపరిశ్రమయు గోచరించునట్లు విద్యజ్ఞసర్వభూషణములుగా నుదాహరణములు గూర్చును.

ఇక రెండు నరసహపాలియముల పరస్పరసంబంధ మూహించుటకుఁ బూర్వము సామాన్యముగా నలంకారశాస్త్ర రచనాప్రణాళికగురించి యింతుక యత్నిప్రసంగమైనను విషయవిచేతమునకుఁ దోడ్పడవచ్చు నని కొంత యవకాశము వేడుకొనుచున్నాను.

సాధారణముగా నలంకారశాస్త్రమునఁ గావ్యకర్తలకును గావ్యపాఠకులకును శబ్దార్థరచనారహస్యము, తద్వైచిత్ర్యము, కవివైదగ్ధ్యము నెత్తిచూపునట్టి వస్తువిమర్శము గలది. సంస్కృతమున దీనిఁ గవిశిక్షాగ్రంథ మందురు. భోజాదులు రచించిన శృంగారప్రకాశాది గ్రంథములు చదువఁగా మహాకావ్యము లేరీతిగాఁ జదివి పరిశీలించిన నానందమును ధర్మాదిజ్ఞానవిశేషమును గలుగునో యాపద్ధతియు నుపదేశించుచున్నందునఁ గవులకే కాక తక్కినవారలకు నలంకార శాస్త్రము ప్రయోజనకారియే యని చెప్పదగు. అది సామాన్యముగా రసప్రధానమై

కథాచక్రకరీరము నాశ్రయించి యొక సరణియు, కేవలము శబ్దార్థరచనా ప్రధానమైన కవినైపున ప్రవర్తించునట్టిది రెండవ సరణియుగా నిరుదెగ వెలయుచుండును. దువ్రటుని శృంగారలలికము, భానురత్నుని రసమంజరి, భావప్రకాశము, శృంగారప్రకాశోత్తరభాగము మొదటి సరణి నాశ్రయించినవి. కావ్యప్రకాశ, ప్రరాజుద్రీయములు రెండవ సరణితోఁ జేరినవి. సరసభూపాలీయుములు రెండును రెండవతెగయగు రచనాప్రసక్తి ప్రభాసముగఁ గలవి. దీనిలో గావ్యనాయక లక్షణములు శబ్దవృత్తిస్వరూపము, ధ్వని, గుణదోషములు, స్థూలముగా రసస్వరూపము, శబ్దార్థాలంకార లక్షణములు ప్రతిపాదించఁబడును. ఇట్టి గ్రంథములు సాధారణముగా మమ్మటుని కావ్యప్రకాశము ననుసరించుచు నించుక న్నూనాధికతలతో నొప్పుచుండును. సరసభూపాలీయుములు రెండును బ్రరాజుద్రీయము ననుసరించును. విద్యానాథుని గ్రంథమున ముఖ్యవిశిష్టగుణ మేమనఁగా గావ్యప్రకాశకారములు లక్షణమునకు లక్ష్యమును ప్రాముఖ్యముగాఁ బ్రాచీనగ్రంథములనుండి వెదకి యిత్తును. ప్రరాజుద్రీయమున విద్యానాథుఁడు తానే రాజుపేరట లక్ష్యములఁ గల్పించి శాస్త్రరచన చేసెను. అట్టి యేకనాయక ప్రశంసాలక్ష్యములు గ్రంథకర్తృకల్పితము లగుటతో లక్షణము సరిగా నమన్వయమునకు రాక యవ్యాప్తివిస్తృతుల చెందుటయు, సర్వత్ర హృదయాపహ్లావము లగు భావములు స్ఫురింపకుండుటయు, గేవల మర్జునాయకులయందు ధీరోదాత్తులగు రామాదుల దివ్యగుణముల నాశోషించి వర్ణించుటయు, డతిశయోక్తిచ్ఛాయ నవలంబించి మిథ్యాత్వము నెలకొల్పుటయు, బహుమతభేదగహన మగు నలంకార శాస్త్రమున విషయవివేకము నల్పునపుడు గ్రంథకర్త పొందుచున్న భ్రాంతి సంక్రాంతిదోషములకు లక్ష్యముల నిలుపుటయు, మొదలగు పెక్కు దోషములు సంభవిల్లును. ప్రాచీనకవిప్రయోగముల లక్ష్యములుగాఁ జూపువారి కిట్టి కష్టములు లేకున్నను అపారంభేదములకు సుకరముగా లక్ష్యములు లభింపకుండుటయు, బహుగ్రంథ పరిశీలన మతినిష్పజముగాఁ జేయవలసివచ్చుటయు, దుట్టుతుదకు స్వప్రతిభాద్యోతము గాక యసామర్థ్యము నవలంబించుటయు, బటస్థించుచుండును. మఱియుఁ బూర్వుల లక్షణములపట్టి మార్చి సూతనముగా మార్గనిర్మాణము నేయుట యెల్లరకును సులభసాధ్యము కాదు. మహాత్ములు చూచినత్రోవఁ బలువురచే క్షుణ్ణుడుగుటచే వానినే చక్కఁబెట్టి పునఃప్రతిష్ఠనమును యుత్తమమని తలఁచును. కావునఁ బ్రాచీనలక్షణములు పన్నువిభాగమును భరరాచిమహర్షులచే నిరూపించఁబడినందున వానిని నిరసించుటకును గ్రొత్తత్రోవ సృజించుటకును

సుకుమారమతుల కలవికాదు. కావున నలంకారశాస్త్రకారులు లక్షణభాగములఁ బూర్వంబలన గ్రహించి లక్ష్యముల నేటియో స్వముముగాఁ గూర్చియో గ్రంథ రచన సేయుదురు. ప్రతాపరుద్రుని, నాగభూపాలీయ, కావ్యాలంకారసంగ్రహ, సాహిత్యదర్పణాదులు బాలురకుఁ బ్రథమశిక్ష కర్తముకేతాని ప్రాథమతులకు షోడక్షమములు గావు. కావ్యప్రకాశము విషయసాంఘ్యముచే పీనికంటె నించుక మేలైనది. ఈ శాస్త్రము ననేక దేశభాగముల విస్తరముగా నిరూపించు గ్రంథము లలో - ఛందోశాస్త్రము, వక్రొక్తి జీవితము, కావ్యకౌతుకము, శృంగారప్రకాశము, సహృదయదర్పణము, వ్యక్తిబివేకము మొదలగునవి ప్రాయశః సూతనఛక్తి ద్రొక్కుచు గాఢముగా నుండును గావునఁ బ్రథమశిక్ష కుచితములు గావు. శాస్త్రము లభ్యసించినచో ననే వానిఁ బరిశీలించఁదగు. ఇంక నీ లఘుగ్రంథములు ప్రాశయః గతానుగతికములుగా నొకటికి వేఱొకటి ఛాయారూపము పొందు చుండును. తద్ గ్రంథకర్తలును బహువిషయపరిజ్ఞానము లేకున్నను పూర్వ లక్ష్యములకు నిష్ఠులుముగాఁ బ్రతినిబంబులమాత్రము నిర్మించఁ గలిగిరేని క్రొత్త గ్రంథములు సేయ నమర్థు లగుదురు.

“త ఏవ పదపిన్యాసాస్తా ఏవార్థ విభూతయః
తథాపి నవ్యం భవతి కావ్యం గ్రంథనకౌశలాత్”.

అనఁగా పూర్వచస్తుపురోనిదే బంగారము, దానిలోనివే రత్నములు దానిఁజెఱిపి మఱియొక యాకారమునఁ గట్టినచోఁ గ్రొత్త యాభరణ మగుచున్నది అన్నట్లు లంకార గ్రంథములు పెక్కులు వుట్టెను. రెండు నరసభూపాలీయము లట్టివే. ఇది గ్రంథచౌర్యము కాదా యని మా మిత్రులు ప్రశ్నింతురేమో? శాస్త్రకారులకు వస్తుసంహారము నియతము, స్వకపోలకల్పనము శాస్త్రాతిదేశమై ప్రమాదజుష్ట మగును. కావున “ఇది నాయభిప్రాయ”మని యుద్ఘోషింపఁజాలక పండితులు పూర్వకాలమున రాజసభలలో బహుముఖ ప్రచిఛావంతుల యెఱుఁప నెగ్గఁజాలక “న స్వాతంత్ర్యాన్న మౌర్ధ్వ్యాచ్చ కోఽస్యక్తో నిహితః క్వచిత్” అని యాప్త ప్రామాణ్య మునుసించి నాత్మరక్షణము సేసికొనుచుండిరి. ఇప్పుడు స్వాతంత్ర్య మునకు భంగములేనందున నిరంకుశముగా స్వకీయా పరకీయా శబ్దములకు నర్థపరివర్తనముసేసి రచించినను నడుగువారు లేరు. సంస్కృతాంధ్ర నరస భూపాలీయములలో సంస్కృత గ్రంథమే పూర్వరచితమని తోచుచున్నది. లక్షణభాగమున నిరుపుచును ప్రతాపరుద్రీయములలో నుండి వస్తువు గ్రహించిరి.

లక్ష్యభాగమునఁ గృష్ణయజ్వ రెండు రెండుదాహరణము లిచ్చుచు సాధ్యమైనంత వఱకు నూతనకల్పనలే యిచ్చెను. భట్టుమూర్తి యనేక గ్రంథములలో నుండి కల్పనలు గైకొని పరివర్తన విన్యాస విశేషములచే నాంధ్రమున నూతనములని తోచునట్లు వివరించెను. కృష్ణకవిశ్లోకములు లక్షణార్థము ననుసరించి న్యూనాధి కతలు లేక లక్ష్యము లగుచుండునుగాని యాంధ్రకవి యిచ్చిన యుదాహరణ ములు లక్షణమునకు సరిగా నుండక యవ్యాప్త్యతివ్యాప్తలను దోషములకు లక్ష్యభూతము లగుచుండును. మఱియు నొక యుదాహరణముననే నాలుగైదు చమత్కృతులు గలిసియుండుటచే లక్షణ లక్ష్య సమన్వయము సులభముగాఁ గానేరదు. ఆంధ్రగ్రంథములోని యుదాహరణకల్పన లలంకారగ్రంథములలో నుండియు సంస్కృత నరసభూపాలీయము నుండియుఁగూడఁ గైకొనఁబడినను గల్పనావహరణమునందును భట్టుమూర్తి కొంత చమత్కృతి చూపియున్నాడు. సంస్కృతమున నేలక్షణమున కది యుదాహృతమో దానికేఁగాక దానిఁ దెనిఁగించి మఱియొకలక్షణమునకు మూర్తికవి దానినే యుదాహరించును. అట్లయినచోఁ జమత్కృతి భేదిల్లి లక్షణమున కెట్లు సమన్వయించునని పండితు లడుగుదురేమో! ఆయిననేమి? మాయాంధ్రలోకమునకు శ్రావ్యముగాఁ బద్యము లున్నం జాలుఁగదా శాస్త్రచర్యలును సమన్వయ సిద్ధాంతములును మా కేలః పలయువార లుండిరేని యా నిష్ఠాతబుద్ధులు వ్యక్తివివేక, రసగంగాధరాదుల గ్రంథికంటక ప్రఘట్టముల యథారుచి సంతరింతురుగాక. మూర్తికవి పరలక్ష్య ముల గ్రహించునపుడు కేవల మేకగ్రంథముననుండి గైకొనక నానాకృతులలో నుండి కొనుటయేకాక భిన్నలక్షణములకు లక్ష్యము లగువానినిగూడఁ దీసికొని యించుక పర్యాయ శబ్దప్రయుక్తిచే రూపాంతరముఁ బొసంగించుచుండును. ప్రతాపరుద్రీయమునుండి లక్షణములేకాక లక్ష్యములంగూడఁ గొన్నిటిని గైకొనఁ గదా ; ఎట్లన—

ఖండితానాయక కుదాహరణముగాఁ బ్రతాపరుద్రీయమున—

రాత్రిర్యామత్రయపరిమితా వల్లభాస్తే సహస్రం
 మార్గానక్త్యా మమ గృహమపి ప్రాతరేవాగతోఽసి,
 కిం కర్తవ్యం వద నృపతిభి ర్వీక్షణీయా హి సర్వాః
 కో వా దోషస్తవ పునరహం కామమాయాసయిత్రీ.

నృపులకు నెల్లవారల భరించుట యోగ్యముగాన నేటిరే
యవరిమితోత్సవంబునఁ బ్రియాసదసంబుల కేగియేగి యా
నెవమున మద్గుహంబునకు నీ వరుదేరఁ బ్రభాతమయ్యెఁ గా
కిపుడు నృసింహ నీవయి నొకించుక వంచన లే దెఱుంగుదున్.

ఈ రెంటిలో నర్థమున నత్యల్పభేదము కలిగినను వాక్యార్థము నమానమే.
సంస్కృతమున నాత్మీపాలంఘనవాక్యమగు “పునరహం కామమాయానయిత్రీ”
యనునది తెనుఁగున వ్యక్తముగాఁ గానరాదు.

మఱియు — “ఈర్ష్య” కుదాహరణముగా—

“లక్ష్మీ ర్యస్య విలోచనాబ్జవసతిః సేర్ష్యా త్వదాలోకనే
వక్త్రస్థా చ నరస్వతీ న సహతే సాకం త్వయా భాషణమ్,
లీలాకర్షణవిష్ణుకృత్ త్వయి మహీభాహుస్థితా కాకతి
క్షోణీంద్రే న హి కైతవాని సుభగే మానేన కిం తామ్మసి?”
వదనాగ్రంబున వాణి యున్నది మమున్ వాక్రువ్వనీ దిందిరా
మదిరాక్షిమణి యున్న దక్షుల మమున్ మన్నించి పీడింపనీ
దదియుంగాక నృసింహ! నీవిపులవాహుశ్లేష మే నొంద నో
ర్వదు భూదేవి బహుప్రియారత! నినుం బ్రార్థింప నింకేటికిన్?

రసార్థవసుధాకరములో నుండి కొన్ని చొర్యోదాహరణములు చూప
వచ్చును. విహృత మను చేష్టకు దృష్టాంతము సింగభూపతి యిట్లు రచించెను—

అద్యాపి తన్మనసి సంపరిపరతే మే

రాత్రౌ మయి ఘృతవతి క్షిప్రపాలభక్త్యా ।

జీవేతి మంగళవచః పరిహృత్య రోషాత్

కర్ణేర్నితం కనకవత్ర మనాలపన్త్యా.

బాలిక యల్కతో మరలఁ బల్కకయుండియుఁ బ్రాణనాథుఁ డ
వ్యేశ ఘృతం బొనర్పఁ గడు వేగఁ జిరాయు వటంచుఁ బల్కఁగాఁ
జాలక రోషముం బ్రణయసంభ్రమమున్ మది దొమ్ములాడ నీ
లాలక కుండలద్వయ ముదగ్రగరిన్ ఘడియించె నీసులన్.

అని మూర్తికవి తెనిగించె.

ఇట్లే శృంగారచేష్టలలోఁ బ్రభవభేద మగు భావము “రసజ్ఞానయోగ్యతా
మాత్ర” మగు మనఃపరిస్పంద మని నిర్వచించి సింగభూపాలుని యుదాహర
ణము నిట్లు తెనిగించె—

వరుఁ డని పేర్కొనన్ శరము వాంచుఁ చలెదరి సాలభంజికా
పరిణయవేళ నెచ్చెలులఁ బాయక యెప్పటియట్లు కేకాం
తర మొనరింపఁబోదు చనెనా యెదఁ బయ్యెదఁ జేర్చి సిగ్గునం
బరఁగుఁ బ్రియాంగనానుకృతి భావన కేరికిఁగాఁగ నిచ్చలున్.

దీనికి మూలశ్లోకము—

బాలా ప్రసాదనవిధౌ విచఛారి చిత్తం
దత్తాదరా పరిణయే మజిప్రుత్రికాజామే,
సా శంకతే నిజసంభజనమంచహంనై
రాలక్ష్మ్యతే తదిహ భావనవాచరారః.

ఇందు సంభజనహంశంకను గాఢలజ్జాగుభావముగా మార్పుటచే మూర్తికవి
“భావము మనస్సునఁ బ్రథమపరిస్పంద” మనుట మఱచి యుత్తరావస్థను జూపె
నేమో :

ఇట్లె మూర్తికవి కావ్యప్రకాశాది గ్రంథములలో నుండియు లక్ష్యములు
గైకొని తనకృతి కొనసాగించుకొనెను. పాణినిశ్లోక మగు—

పాణౌ పద్మధియా మధూకముకుళ భ్రాత్రాస్తా తథా గణ్ణయోః
నీలేస్థివరశక్క్యయా నయనయో ర్భ్రూకబుద్ధ్యాధరే,
లీయంతే కబరీషు బాన్ధవజన వ్యామోహచారస్పృహో
మర్వారా మధుపాః కియన్తి సుతను స్థానాని రక్షిష్యసి.

అని నాయక యభినయించు శిలీముఖవాదను నాయకుఁడు దాని మాగ్యము
నుపాలంబించినట్లు సౌందర్యమహిమను బ్రకటించును. దాని నిట్లు మూర్తికవి
తెనిగించె—

వదనసరోజవాసనకు వచ్చినతేటి నవల్పి చూడఁగా
నది యసితోత్పలంబు లని యక్షుల వారినఁ జే విడుర్పఁగా
నది మరలం బయ్యెనును హస్తయుగంబున వ్రాల నచ్చె న
మృదవతి యేమి సేసినను మాన పడేమి యటంచు నెంతయున్.

దీనితో మూలములేసె ఛాయమాత్రము గ్రహింపఁబడి వ్యంగ్యరూపముగా
నాయకుని దృఢప్రయత్నమును తెలుపుచున్నది.

తిర్నగ్నంతువుల శృంగారచింతనము రసాభాస మని విద్యానాథ సింగభూ
పాలుల యభిప్రాయము ననుసరించి మూర్తికవి విద్యానాథుని యువాహరణమే
తెనిగించెను.

ప్రాసాదగర్భవలభిషు కపోతపాల్యాం
పారావతీం రమణచుచ్చితచజ్జాకోటిమ్
ఆవిర్భవత్సురరహిత రక్తకణ్ణ
మాలోక్య కాకచిహ్నుః స్మిత మాతనోతి॥

అలమువిష్టవక్షయుగమై యమితోన్నమితోర్ధ్వకాయమై
గళరవముల్ దలిర్పఁ బ్రయశాంతకు ముద్దులు వెట్టి యుబ్బునం
బలుమటు మేడపై కెగసి వక్షము ద్రిప్పఁచు గుండరాన్యమై
పొలతుకఁ బిల్చు విభ్రమ కపోతము హుంకృతనాచమాధురన్.

అని మూలమును బుష్టిచేసి తెనింగించె. తిక్కప్పంగారము రసాభాసము కాదని
కృష్ణకవి సిద్ధాంతపరిచయించియుదాహరణ మగు —

కలక్వణితగర్భణ కణేనాఘోర్ణితేక్షణః,
పారావతం పరిక్రమ్య రిరంసు శ్చుమ్భతి ప్రియామ్.

అని సూచించి—

బాధో ముఖ్యరసస్య స్థా దున్మర్యాదప్రవృత్తినా,
యత్ర హ్యజ్గరసే నైష రసాభాసః ప్రకీర్తితః.

అని సంగ్రహణ్ణాంతమున న్వసిద్ధాంతమును బ్రకటించెను.

కావ్యానాం కుమారసంభవమున “మధు ద్విరేవై” ఇత్యాది శ్లోకచతుష్ట
యము రసాభాసము కా దని భోజుఁడు శృంగారప్రకాశమునఁ దదౌజ్జ్వల్యము
నొక్క ప్రకాశమున నతిమంద్రముగా వర్ణించెను. మాయరాజు తాపనవత్సరాజ
మునఁ దృతీయాంకమున—

కిచ్చిత్కుచ్చితచజ్జాచుమ్మన సుఖస్ఫూర్తిభవద్దోచనా
న్నప్రేమోచితచారుచాటుకరణై శ్చేతోఽర్చయన్తి ముహూః॥
కూజన్తి వితతైకవక్షాపుటే నాల్గ్ల్య రీళాలనం
ధన్యం కాన్త ముపాన్తవర్తిన మియం పారావతం చుమ్భతి॥

అని విరహకారయం డగు పర్వరాజు తనదౌర్భాగ్యము ధ్వనించునట్లు “చిక్కని
రాలు మ్రింగియు నదా కామస్తలై యుంచు” పారావతములవర్యుడు విహృషకునకు
వర్ణించెను. కృష్ణకవియైనానుసార మిది యంగరస విలసనముగుటచే దోషము
కానెరచు. సింగభాషితమతమే మూర్తికవి గ్రహించె.

ఆంధ్ర సంస్కృత సురసభాపాలీయములలో సంవాదబహులము లగు ప్రభుప్టముల నొండు రెండు చూతము.

అవరాంగమున కుదాహరణము—

భవద్బటావశ్యసిపుత్రకాభిర్గృహీతకంఠా విషమాస్త్రవిధ్వాః,
నృసింహభూవల్లభ భూరిరాగాద్ ద్విషోఽభిజగ్ముః సురతానుభూతిమ్.

అత్ర వీరస్య వాక్యార్థస్య శృంగారోఽజ్ఞతయా ప్రతీయతే ఇత్యవరాజ్ఞమ్.

మెడఁ గ్రుచ్చి కౌఁగెలించును నొడలెల్లం బారవశ్య మొందించు నరిన్
వడి మోహనిద్రపుచ్చును బుడమి నృసింహేంద్రఖడ్గపుత్రిక యారా.

—II. 151.

రంగుగ నీయెడ ధ్వనియగు

శృంగారము రౌద్రరసవిశేషమునకుఁ దా

సంగంబై విలసిల్లుచు

సంగతి నవరాంగ మనఁగ నన్నుతికెక్కున్.

ఇందు వీరరసమే యంగియగుఁగాని మూర్తికవి తలఁచినట్లు రౌద్రము కాదు. దానికిఁ దగిన విభావములు ధ్వనింపవు.

కటాక్షచర్జనమున—

సాభిప్రాయైః సదరహసిలైః సత్రవైః సానురాగై

ర్ణిలాలోలై రలసవలితై రాదరానందగర్భైః।

కందర్పాణా మయుత మనిశం కల్పయద్భిః కటాక్షై

శ్రీగొబ్బూరీనరసనృపతిం ప్రేక్షతే పంకజాక్షీ॥

అలసాలోలములై యచంచలములై యాకేకరాగ్రంబులై

యలఘుప్రీడనులై యనిందితములై యానందపూర్ణంబులై

సులభానూయములై సుతీక్ష్ణరుచులై సువ్యక్తరాగంబులై

చెలువంబొందెడు చూపు లింతి నెఱవెన్ శ్రీనారసింహేంద్రవైన్.

ఇందుఁ దృతీయచరణములలోఁ జూడుకొలు నానావిధమదనరాగజనకంబులను సంస్కృతమునకుఁ బ్రణయ కౌపప్రసాదనూచకంబులని తెనుంగున మార్పుట ప్రతిభావైచిత్ర్యే.

గొబ్బూరి తిమ్మభూపతి గృష్ణకవి యిట్లు వర్ణించె—

చిత్రం కీర్తిరహీనతామహిపతే ర్ముష్టాతి కృష్ణాత్మతాం

క్షీరాబ్ధిం నిలయం నయత్యవహర త్యజ్జన్య చిహ్నం మహత్ |
 ఐశానీం శ్రియ మావృణోతి కురుతే గణ్గాం సభజ్గాం దివో
 వాణీం వర్ణనిగర్హితాం వితనుతే తిమ్మక్షమాధీశితుః ||

అతద్గజాలంకారమున కుదాహరణము—

బలరిపుభోగ యోజనరపాలనృసింహ భవద్యశంబుచేఁ
 దెలువగు నిందులాంఛనము దెల్పుగుఁ బ్రా క్తనభోగిభోగముల్
 దెలువగు రుద్రుకంధరము దెల్పుగు భారతికొప్పు గాని త్వ
 త్ఫలరిపుదుర్యశోరుచి వితానము తెల్పయియుండ దెన్నఁడున్.

ఇందు సంస్కృతమున నహిపతిప్రభృతులకు సహజదోషముల
 నాపాదించ నాంధ్రమున శత్రుజనుల యవకీర్తి మాత్రము దెలుపుగాదయ్యె
 ననుట సరసతరమగు.

ఇరువురు నవతారికలో నాత్మప్రగల్భత నిట్లు వర్ణించుకొనిరి—

మాఘస్యాఘనిరాకృతౌ నిపుణతాం కాంతేర్భరం భారవే
 ర్భాణస్యార్థవ ముజ్జ్వలం మధురిమోత్కర్షం మయూరధ్వనేః |
 హర్షస్యానుసరన్ ప్రకర్షమనమం కుర్వన్ మురారేః పద
 ధ్యానం కాంచిలంక్రియాం ప్రథయతే (?) ప్రీత్యై నృసింహప్రభో ||

బాణువేగంబును భవభూతి సుకుమార

తయు మాఘశైత్యంబు దండినమత

యలమయూర సువర్ణకలన చోరునియర్థ

సంగ్రహమ్ము మురారిశయ్య నేర్పు

సోమప్రసాదంబు సోమయాజుల నియ

మంబు భాస్కరుని సన్మార్గఘటన

శ్రీనాథుని పదప్రసిద్ధి ధారాశుద్ధి

యమరేశ్వరుని సహస్రముఖ దృష్టి

నీక కల దటుగాన ననేకవదన

సదనసంచారభేదంబు సడలుపణచి

భారతీదేవి నీజిహ్వఁ బాదుకొనియె

మూర్తికవిచంద్ర విఖ్యాతకీర్తిసాంద్ర :

వై పద్యములలోఁ గేవలము ఛాయారూపమగు సంవాదము కలదుకాని రెంటును బ్రస్తుతార్థము హీనమై యప్రస్తుతము పుష్టమగుట సీరసముగా నున్నది. శ్లేషకుఁగాఁ దత్తత్కవిగుణవిశేషముల మార్చి లేనివాని నారోపించుట కేవలము హాస్యాస్పదము. కావున సీరసత్వము రెంటికిని సామాన్యము. బాణునకు వేగము, భవభూతికి సౌకుమార్యము, సోమునకుఁ బ్రసాదము, సోమయాజికి నియమము, భాస్కరుని సన్మార్గము తత్తత్కవులకు ముఖ్యగుణములని గ్రంథజ్ఞులు తలచరు.

ఇక సిరువురి వస్తువిభాగ నిర్వచనలక్ష్య సమన్వయభంగులఁ గొంత విచారితము.

కథానాయకగుణము లేవన—

గుణా ముహూకులీనత్వ మజ్జ్వలత్వ ముదారతా
తేజస్విణా మహాభాగ్యం ధార్మికత్వం విదగ్ధతా
పాండిత్యం ధీరతేజోవసూద్యా నేతు రుదాహృతాః.

కులము మహాభాగ్యము ను

జ్వలత యుదారత మహావిశాలత ధర్మా

కలనయు వైదగ్ధయునన

నిల నాయకగుణము లమరు నివియేర్పఱచున్॥

సంస్కృతమునఁ బాండిత్యధీరత చిత్తరగుణములతో నంతర్భావము సెంచునని కాఁబోలుఁ చెనుఁగుఁగని పరిహరించి విద్యానాథుని మతమునే యాశ్రయించె.

కాంతానమ్మితమగు కావ్యోపదేశమువలనఁ గలుగు ఫలశ్రుతి నిట్లు వర్ణించిరి.

కీర్తిం యా కరురేఽత్ర కార్తికకనక్త్యేత్వాన్ ప్రతిస్పర్ధిసీం
శుక్రశ్రీసచ్చశీం శ్రయం దిశతి సంసూతే కళాకౌశలమ్
చింతాకాంతి ముచచ్ఛయత్యపి పరానందం విధతేతరాం
కాంతానమ్మితయా తయా విహరతే కోవా న కావ్యశ్రీయా॥

“అంగనాశన విలాసాలాపలీలానమప్రాదుర్భావము
పరమజ్ఞానలాలచాలము జగత్పథ్యాఽవిభ్యాతసా
గరచంద్రోదయమిష్ట సంఘటన రేఖావివృణూ త్రమం

బురుకార్పణ్యదశానిశాదిన ముఖం బుద్ధ్యేలనివ్వాణభ
వ్యరసాస్వాదరసాయనంబనినఁ గావ్యం తెన్నసామాన్యమే.

తెనుఁగున రూపకాలంకారముచే మూలములోని భావభండములు బహుళీ
కృతములై శోభిల్లుచున్నవి.

ఆంధ్రగ్రంథము నర్వజనులకుఁ జిరపరిచిత సౌందర్యవిశేషమే కావున
నముద్రితమగు సంస్కృత నరసాచార్యులమును గుఱించి యిండుక విచారిం
తము. భరత రామక దుద్రట భోజ ప్రభృతులు నానారసభావ నిర్మథనమున
దక్షులై యశేషలోకానుభవశాస్త్రావగతులఁ గృతశ్రములగు మహావిద్వాంసు
లకునైన నుద్బోధకముగా గ్రంథరచన యొనర్చిరి. అట్టి ప్రబంధములు
సహృదయజన మనోమోహములై యుండఁగా నరసాచార్యులములలో వర్ణింపఁ
బడిన అక్షణములకు నిష్కృష్టార్థతయు నర్వంకషతయుఁ గానరా వనుట
యచ్చెరువుకాదు. ఇవి యెన్నియుఁ గేరల ముద్రపొషణార్థము సాలనులై విద్యా
పరిశ్రమ వేదిత్యక్తిరికాములగు భూవల్లభులకు నిష్క్రించనులచే ముఖస్తుతి
వస్తుకములుగా రచింపఁబడినవి. ఇట్టి వానిలోఁ గించివైచిత్రయన్నునది కవి
ప్రతిభాద్యోతకమే యుండదు. అభండరసవాహినులఁ బుణ్యావగాహము లభింపని
వారి కల్పనరస్సుసహితము నురదీర్చి కయేకదా.

స్థానికాకాశీతిగాఁ గొన్నిటి నెత్తి చూపుచును. రసోద్బోధకములగు
సంచారిభావములలో సుప్తియనునది యొకటి. 'నిద్రయా యః సముద్రేకః సా
నుప్తిః పరికీర్తితా' అని నిర్వచించి కృష్ణకవి—

స్వప్నేదష్టాధరకిరణనూ చుమ్మితా ఫాలభాగే
శ్రీగొబ్బారీ నరసః భవతాభావికారాగరమ్యమ్।
వశ్యత్వేన ప్రణయని జనే దాలికా జాతకమ్నా
ముగ్ధా హస్తే కలితముకురా వశ్యతే ప్రాతరాశ్శయమ్॥

ఇందు గాఢనిద్రాదశమున సంభవించిన స్వప్నాయితవృత్తము యశార్థ
మని తలఁచి సఖిజనుల సాన్నిధ్యము నెఱుంగకయే నాంబక దర్పణాలోకనముచే
శంకాత్రపాద్యనుభావములు ప్రకటించును. సింగభూపాలుఁడు—ఉద్రేక ఏవ
నిద్రాయాః సుప్తిః స్వాత్మత్ర విక్రియా—అని సుప్తిని లక్షించె. నాట్యదర్శణ
మున సుప్తనిద్రాప్రకర్షోఽత్ర స్వప్నాయితవశాహనే (పండితయనవ

ధానము)-అని యనుపద్యమింపఁబడియె. భోజుఁడు—నిద్రాధికార్యం ను ప్తం-అని నిర్వచించి చతుర్థియగు సంవర్కావస్థకుఁ గుమార సంభవముతోని

త్రిభాగశేషాను నిశాను చ క్షణం
నిమీల్య నేత్రే సహసా వ్యబుధ్యత
క్వ నీలకంఠ ప్రజనీత్యలక్ష్యవా-
గసత్యకంతార్చిత బాహుబన్ధనా.

అని స్వప్నాయితవృత్తానుబంధిని యగు చర్య నుదాహరించె.

మూర్తికవి—‘అతినిద్ర నుప్తి’ యని
లలన నృసింహుని కౌఁగిట
నలసియొ పవ లెల్ల నిద్ర నందెడి నెలమిన్
నెలపొందున రే ముద్దులు
గులికి వగల్ నిద్రవోవు కుముదినివోలెన్.

అని దివాసు ప్రవైభవము నుపమూలంకారరంజితముగా వర్ణించినను శాస్త్ర చమత్కృతి యిందుఁ గానరాదు. స్వప్నాయితవృత్తమే రసపోషణప్రధాన మని ప్రాచీనులు గ్రహించిరి. రాహులాది శాక్యాచార్యులును మాతృగుప్తుఁడును నిద్ర యనుసంచారిభావమున నంతర్భావమగు నని సుప్త్యవస్థను వేఱ వర్ణింపక తత్ స్థానమున శౌచమను నవీనసంచారిని సృష్టించిరి. తన్మతానుసారులు—

దౌర్బల్యాలస్యవిపచ్చిస్తాభిశ్చ ప్రజాయతే నిద్రా ।
నిర్దేశ్యా ముఖగౌరవజృమ్భా స్వప్నాయితై ర్వికారైఃసా॥
యథా—

భీమో నిద్రాం గతో హన్మి కీచక త్వాం క్షణా దితి ।
స్వప్నాయితేన కృష్ణాయాః పాణేరే వాగ్ర మాక్షిపత్॥

అని భీముఁడు స్వప్నమున నొనర్చు కీచకవధోద్యోగము ద్రౌపదీకరాకర్షణ మనుభావముగాఁ గావ్యచమత్కృతి నుదాహరించిరి.

శౌచ ముత్తమనాయకులకు శ్రుతిశాస్త్రవివేకములచే జనించి దమ శమ నత్యాద్యనుభావములఁ బ్రదర్శితమగునని బౌద్ధులమతము. అర్వాచీనులు భరత మత విరుద్ధమనియుఁ జమత్కారరహిత మనియు గాబోలుఁ బరిహరించిరి. రసభావోత్కర్షకారి యగు చమత్కృతి లేక కేవలము గాఢసుప్తిలో ఘఁగినకవి-

నేరక నిద్రించినవాఁ డారయమేల్కొనఁగనేరఁ డాజన్మమునన్
అని చెప్పఁదగు.

విరహాతిరేకమున నాయికానాయకులతోఁ గలుగు దశావస్థల నిరూపించు
నెడ నిరువురుకవులును విన్నాభిప్రాయు లగుచున్నారు.

కృష్ణకవి—

దృష్టితిర్మననః సజ్జః సజ్కల్పోఽథప్రలాపితా

జాగరఃకృశతా ద్వేషో విషయేషు త్రపాచ్యుతిః

జ్వరోన్మాదౌ తతోమూర్ఛామృతి ర్ధ్వాదశ తాః స్మృతాః॥

మూర్తి—

ఇలఁ జూచుట చింతించుట

తలఁచుట గుణవెనుతి యరతి తాపము లజ్ఞా

స్థలనము గమనము మూర్ఛయు

నల ధన్యత యన నవస్థలగు నెట్లన్నన్.

అని ద్వాదశభేదముల నొక్కఁడును దశవిధముల నితరుఁడును వర్ణించె.
ఈభేదము సంస్కృత గ్రంథాంతరములలోను గలదుగాని మూర్తి విప్రలం
బోద్దిష్టమగు మరణావస్థకు మాటుగా సంభోగశృంగారాంతర్యేదమగు ధన్యత
యని క్రొత్తయవస్థ దెచ్చిపెట్టి తోకశాస్త్ర మర్యాదల నుల్లఘించి యవస్థా
విశేషమును బొందుచున్నాఁడు. వస్తుతత్త్వము బాహ్యభ్యంతరములఁ జక్కఁగాఁ
బరిశీలించి విషయవిభాగమొనర్చిన భరతాదులకంటె మూర్తికవి ధన్యతను
దశమావస్థగాఁ జేర్చినను దా ధన్యతఁ జెందఁడయ్యె. మరణావస్థ యన బ్రాణచ్ఛే
దము. నాయికానాయకులతో దాని వర్ణించినచో గఢాపిచ్ఛేద రసభంగము
లగునని కవులు వర్ణింపరు. పునరుజ్జీవనము కలుగునేని గాఢఁబరితోఁ జంద్రా
పీడాదుల మృతిఁబోలె వర్ణింతురు.

“చంద్రాపీడస్యమరణం యత్పశుఃక్షీపసాంతిమమ్,

కల్పితం భట్టబాజేన యథా శారదచన్ద్రికా”

అని శారదాతనయుఁడును, “తస్యైవంవిధస్య మరణస్య లక్షణ మనంగవృత్తిత్యా
దాచార్యేణ నోపవర్ణిత మలమస్మోపన్యాసేన్॥ యథాహ—

ఉతి మరణ మనన్తగర్తి ముక్త్యా
 నటతి నటేవ యువత్పశేషభావాన్.
 నటతి భటు యువాపి బాలలబ్ధి
 స్మరలలితాతిశయః కదాచిదేవమ్."

అని సాగడమును వ్రాచినమతోద్దేశము నెత్తిచూపిరి. శారవచంద్రికయనునది కావ్యరీతితోఁ జంద్రాపీఠమరణ కథాభాగమునకుఁ జేరగు. అనుంగవృత్తియన సంగభావస్థితిచే ననుభావాప్రతిపత్తి గలుగుట.

మూర్తికవి ధన్యతయను చరమావస్థ కిట్టులక్ష్యమొసంగె-
 భకవర్గం బొకమాటలో మెలఁగె నా సూనాయుధుం డాంతరం
 గిడుఁడై యుండె మరాళ మొక్కనడకం గ్రేట్లబ్ధి వర్తించె బా
 యక వేక్కున్ సుముఖత్వమొందె శశి మా యధ్వాక్షి సేమయలో
 నకలంకస్థితి నీవు గూడ నరసింహో రాజకంఠీరవా!

అని దీని నెవ్వరును విప్రలంభావస్థ యని యెఱింగెను. కావున నవావస్థలే నిక్కముగా నుద్దేశించి మరణ మవర్ణ్యమని వర్ణించఁడయ్యెఁగాని "చశమీం దశామ్" అను లోకోక్తి నెట్టు భంజించఁగలఁడో!

ఉద్దీపన విభావమును వర్ణించుచుఁ గృష్ణకవి యిట్లు కూర్చె—
 ఆభాత్యమ్బరచుమ్మి చమ్మకరణో నాసీర రేణాపయం
 లీలా కాహళహాతితస్య కరుతే పుంస్కోకిలానాం స్వరమ్,
 ధావీనూనమటత్యయుగ్మవిశిఖః సాకం వసన్తేన త
 త్కాస్తానాం కుచశైలభూర్విరహిణాం యూనాంగతి ర్నావరా.
 మూర్తి—

చిగురుఁగటారితోఁ జెఱకు నెఁగిచేతో నలరంపగుంపురో
 నిగనెగమించు చెంగలువ నేజముతో వడిఁ బల్కు తేరివై
 మగచేమి నెక్కి కూరుచుండు కూరుడు కోకిలకంఠకాహళుల్
 నెగడ లతాంగివై వెనకె నేఁడు నృసింహః యెఱుంగఁ జెప్పితిన్.

ఈ రెండికిని జన్మజనకభావము లేకున్నను సావ్యశ్యరేఖ గలదు. ఆంధ్ర వద్యమును మెచ్చుకొని రసితజనమనోరంజనకారుఁడు దానిఁ బ్రతిబింబము నిర్మించి తన చమత్కారయో ప్రతిభాదారిద్ర్యమో చూపెను.

ఉభయగ్రంథములతో నిట్లే వస్తువర్ణనావిశేషములు పరీక్షింపఁ బెక్కులు గలవు. “సంక్షిప్తపస్తరమైర్థేవ కదాచిద్ విరజ్యతే” అన్నట్లు బహుపాదానము నైరస్యహేతువని యీ ప్రసంగ మింక నిలుపుచున్నారము. కృష్ణకవి గద్యమున-శ్రీమద్వాఘాశ గోత్రలిలక స్మృత్యవచాంక సూరిభట్టోపాధ్యాయతనయ కృష్ణయజ్ఞవిరచితే అలంకార ముక్తావళ్యవరపక్కాచే నృసింహ భూపాలీయే-అని” ప్రవరము చెప్పుకొనెను.

నైషధపారిజాతీయాది గ్రంథరచయిత యగు కృష్ణయజ్ఞ మఱి యొకఁడు గలఁడు. అతఁడు తంజావూరి రఘునాథుని యాస్థానకవి. మన కృష్ణయజ్ఞ తంజావూరి కృష్ణాధ్వరికంటె నిండుక సాహిత్యశాస్త్రముల నెక్కువగాఁ బరిశ్రమించియుండునని వారల గ్రంథపరిశీలనమువలనఁ దోచుచున్నది.

కేవలము గ్రంథపరిచితి దోషముచే భిన్నకాలముల భిన్నావస్థలలోఁ గూర్పఁబడిన యీ వ్యాసమున నసంగతత్వ మతి జాహ్లాదిదోషము లుండెనేని దోషజ్ఞులు క్షమింతురుగాక!

మా. రామకృష్ణకవి

భారతి, బహుధాన్య-నవాసులు

7. కొన్ని కాకతీయ శాసనములు

o

నేను గొంతకాలము వనపరిసంస్థానములో నుంటిని. అపుడు నైజాము గవర్నమెంటు వారికొఱకుఁ గొన్నిస్థలముల సంచరించి నాలుగు నూలుల శాసనములవలకును మనితోఁ గాగితలపై నచ్చురీయించి (Ink impressions) వానితోఁ గొన్నిటిని జపియించి గొన్నిటిని జమవకయు నట్టెయించి కార్యాంతర ప్రసక్తవనై యుండుటచే వానితోఁ గొన్ని క్షిణించుచుండుటంజేసి కొన్నిటినినఁ బ్రచురిత మనుతలంపుతో నీ క్రిందిశాసనముల నాంధ్రలోకమున కొనఁగొ చున్నాఁడను. ప్రయత్నముచేయువారలకే దోషములు కలుగుచున్నందున వీనిలో నానావిధ దోషములు సంక్రమింపవచ్చు సచుహశ్చర్యముకాదు. ఏతత్పరిశ్రమ వేడులు మాస్థాలిత్యముం కలుగకుండుదుగాక:

ఈక్రిందిశాసనము కాకతీయ చిలాశాసనములలో నల్పప్రాచీనమైనది. ఇంత వరకుఁబ్రకటితముకాదు. అనుమకొండలో సూరిపల్లవరాజుగమునవెలిపొలములోఁ బెద్దగుండునకుఁగొట్టఁబడిన యీశాసనము తత్సమీపముననుండి యివ్వుడుసరించిన యొకానొకచిలాలయందును సంబంధించినదని తోచుచున్నది. దీనిలో 16 పంక్తులు గలవు. 1001 శాలివాహనశక వత్సరములకు సరియగు 1079 క్రీ. శకములో- సిద్ధార్థి సంవత్సరమున సూర్యగ్రహణకాలమున కాకతీయబేతరాజు (తన తండ్రి పేర నిర్మింపఁబడిన:) బేతేశ్వరంబునఁ బ్రోతేశ్వరదేవునకు దీవనైవేద్యములకు భూమిదానము చేసినట్లు దీనిలోఁ జెప్పఁబడియె. దీనికి మూలమై మనితోఁ దీసిన కాగితమును గవర్నమెంటు శాసనపరిశోధకులకుఁ బంపియుంటిని.

(The oldest kakatiya Inscription of 1001. S. S. -1079 A. D)

1. శ్రీమా నిర్వికమచక్రి శ్రీ బద్ధమ
2. జ్ఞానేశ్వరమః | ప్రాదాత్ప్రోతేశ్వరేశాయ
3. దీవ మాచంద్రతారకం॥ స్వస్తిషకవర్షంబు
4. లు ౧౦౦౧ యగు సిద్ధార్థిసంవత్సర
5. సూర్య గ్రహణంబున శ్రీమన్మహామ
6. జ్ఞానేశ్వర భేతమయ్యలు బేతేశ్వరంబున.....త

7. బ్రోలేశ్వరదేవుడును గుంపచీమకు నిత్యం
8. పండ్లెంచుమానిరలు నేయి యాచం
9. ద్రతారకంబుగఁ దోయునట్టు గాందే-
10. ...నెప్పి ని.....ర.....వ్వ - స్వరమయ్యద్ద...మ(?)
11. సీరినేల యందునుములు
12. మోవజాన్ గుడనయల్లునుగాను సర్వబాధా (?)
13. పరిహారము దణ్ణుగువెలిగా నడవ్వ వారు
14. నేడర కాపై నుండుట్లు వాణ్ణు || స్వద త్తం ప
15. రద త్తంవా యో హరేత పసుంధరాం । షష్టిర్వర్ష
16. సహస్రాణి విష్ణాయాం జాయతే క్రిమిః

దీనిలో 10, 12, పంక్తుల నచ్చుకాగితములో మొదటఁ జెడివినప్పుడు తోచకపోవుటచేఁ దోచినట్లు వ్రాసికొనియుంటిని. వానినిమాత్రము మరల నచ్చుకాగితమునుగాని శాసనమునుగాని చూడవలసివచ్చినవారు నవరించుకొన వలయును.

ఇందు విక్రమచక్రి చక్రగఁ బాశ్చాత్య చాళుక్యచక్రవర్తియగు త్రిభువనమల్లుడు. కాకతీయరాజులు మొదట వారికి మండలికసామంతులై యుండిరి.

—

కాకతీయుల ప్రాచీనరాజధానియగు ననుమకొండలో సిద్ధేశ్వరమను నొకకొండమీఁదఁ బెద్దబండపై ననుమగ్రముగ నొకశాసనము కలదు. దానియెదుట నొకచిన్నచాతిమకము కలదు. ఆశాసనమునఁ గాకతీయులప్రాభవోన్నతులఁ గావ్యరూపముగ వర్ణించి కాశ్యతముగ శిఖిలితము చేసి కవిలేఖకులు కీర్తి ధ్వజమెత్తఁ బ్రయత్నించిరి. కాని దైవోపహాసంపై 26 పంక్తులు చెక్కించి కొన్ని శ్లోకములు మాత్రమే లోకమున కిచ్చినట్లు వ్యక్తమగుచున్నది. దీనిలో నాంధ్రదేశసౌభాగ్య ప్రశంసయు నేకశిలానగరవర్ణన ప్రారంభమును గలవు. కొన్ని సంవత్సరముల క్రిందట నే నతిశ్రమమునఁ జాలపొడవుననుండు నీశాసనమును గాగితములపై నచ్చుతీసి 19 పంక్తులవఱకును వ్రాసికొని యప్పటికి నిలిపివేసి చెన్నపురికి వచ్చుచుచే నాయచ్చుకాగితములు వనవర్తి సంస్థానములోనే చిక్కిపోయినందునఁ బైభాగమున సరిగా వ్రాసికొనఁజాలకుండఁగాఁ బ్రాచ్యలిఖిత

పుస్తకభండారమున మెకంజీబొరవారి పండితులతో నొకరిశాసనము నచ్చటనే చదివి దాని వ్రాసికొనిన యాచర్య మాభండారములోనే లోకల్ నికాట్టులో సుందరగా జూచివ్రాసికొంటిని. అతడు లిలనుజూచి చదివినందున బహు దోషముల పొందెను. ఈక్రింద బ్రహ్మరింపఁబడిన శాసనముతో 18 వంతుల పలుకును సామాన్యముగా దోషములు లేవని గ్రహింపవలయు.

ఇందులోని సంఖ్య పంక్తిసంఖ్య. అక్షరములు రుద్రదేవ గణపతిదేవుల కాలము నాటివి.

1. శ్రీ॥ అంద్రా స్సంతి గరీయాంసః కాంచనప్రాయశాలయః । యథా హృదయైకైలస్య కటకా రత్నశాలినః॥ కేదారా యత్ర
2. శాలీనాం తరంగైరజలాంతరాః । కృష్ణాంగచ్ఛాయహరితా యథాజలనిధే స్తటాః । శాలికా రక్షిణీహస్తరాతైః కంకణనాద
3. తః । త్రాసితాః కిల గచ్ఛంతి యద్గీత్యా నద్గీరాజిరాః॥ రసాలసాలహింతా లతాంకేరకకత్తనాః । కాంచారే యత్ర కాంతానాం జా
4. తః శృంగారసంగరః । రసాలహాలాగంధేన హసనాంగీకృతాదృశః । అశీ నాం యత్ర హాహంతా లక్షయంతి నగేహినిః॥
5. సంధానకాంచారలతా గంధగ్రంథిలచేతనః । యత్రాలయాః కర్ణికార నిగ్గంధేన నిరంతరాః॥ హాలిక శ్రీకటాక్షాణాం కాంచ్యా
6. గళితచేతనాః । న సీచంతి కృతిం యత్ర కేచి త్కుహకసందనాః॥ గతాని హాలికశ్రీణాం లక్షయంతి నిజై గతైః । నేత్రాంతనేత్రై హన్ స్యంతి హరిణ్యశ్చయ
7. దంతరే॥ కేదారసస్యకాంతీనాం సంక్రాంతానాం తతః సరః । చలేన సీర నిచయా యదీయా జాయతేక్షతాః॥ శంఖకంకణజాలస్య లల
8. నాకరసంగినః । కళేన యత్ర నాదేన కలహంసాః శతం జితాః ॥ లక్ష్యంతే యత్ర నిచితా లక్షశః శాలిరాశయః । గేహంగణే యథా కాలే తట (...)
9. ంతిధరా ఘనాః॥ ఖణాః శాలీనతాం యాంతి యత్ర కంటకరక్షితాః । కటంకరీయ నికటనిరాఘాః కస్థలాః॥ కదళీకాననే యత్ర హరితచ్ఛ

10. దృహీరిణి । కీరా నిరంతరం యాంతి నిజజాతీయశంకయా ॥ హాహా
లంత్యః సతతం యత్రత్యోత్సాహహరతః । నిర్దిశంతి నిరాతంకం గతన్
నాయ ంఘ్రిన్
11. నః॥ యత్ర కాంచనసంకాశా రసాలానాం రజఃకణాః । టంకఘృష్టస్య
తరణేర్యథా కేశాశ్చకానతి । కర్షక స్త్రీ కేశహస్తే హస్తనాశీకసం
యతిః । నహరా (.....)
12. యత్రధత్తే శంకాతంకం ంఘ్రిన్ ॥ నగరాణి గరీయాంసి నారీరఘ్నాః
లక్షశః॥ స్థానీయానాం సహస్రాణి యత్రత్యాన్యతిశేరతే । సనందనం
చైత్రరథం న
13. చ యత్ర నిరీక్ష్యతే॥ కాంతారం నందనం కృత్యం కృత్వా చైత్రరథా
హ్వయాః । కరిణః కరిణీసక్తిం యత్ర సంశ్రితరారకాః ॥ సకశత్రాః
శంకయంతే గాత్ర
14. హీనా గజాననాః॥ నిచయై రాసహస్రైః శతశః స్వందనా ఘనాః ।
నదంతః కింకిణీజాలై ర్యథా కాంతైస్తడిద్గజైః॥ తటాకా యత్ర శతశః
సారి
15. ణ్యశ్చ సహస్రశః । సరిన్నాథాన్ దర్శయంతి తేషాంచ కిల గేహినీః॥
ఆదిత్య ఘృష్టిసంకాశా దృశ్యంతే యత్ర దృష్టయః । క్షీరం దదత్యః
కృత్యా
16. నాం త్రిజగ త్యఘనాః॥ ఏ కాఽన్యైకవిలాభాత్తత్ర నగరీ యా గరీ
యసీ । సాగరాంరాం ధరాం కృత్సాం కాంతాకాంతం నిరీక్ష్యతే॥ పశాగిరః
కృశాంగీణాం
17. రశనాః కింకిణీఘనాః । యత్రాంగదాని చాంఘ్రిణాం నిద్రాహవ్యై కిల
శ్రియః॥ చంద్రకాలాసంశ్రితానాం చంద్రాస్యానాం నిరంతరైః ।
18. యత్రాస్య చంద్రైర్గగనే చంద్రజ్ఞానం నశంక్యతే॥ యత్ర రథాంగణ
గతా ఘనసారస్య రాశయః । దృశ్యంతే చంద్రికాసంఘో యథా.....
19. ణః॥ ఇంద్రనీలై శ్చంద్రకాంతైస్తథా యత్ర నిరంతరైః । అంభకారా
శ్చంద్రికాశ్చ దర్శయంతి కదా గృహాః॥ కాంతా ఈషంతి యత్కాంతాః
కాంతానాం హృదయం దృశా । కాంతాయా ఘ్రిన్ యత్కాంతా కాంతానాం

హృదయం దృశా । కళిందకన్యాలహరీ సంఘరింభాణ హరిణః । కటాక్షా
 యత్ర నారీణాం దృష్టయతి నరింజనాన్ (?) । హాలారయేణ తరణా
 యత్రారాకదృశాచృశః । బద్ధరేఖా దర్శయంతి రతిసాధకరస్థిరాః । అధరా
 యత్ర నారీణాం సకలా నభశీకృచాన్ । అభ్యాంతి నశినశేషేః కటాక్షాశ్చ
 కటక్షతాః (?) ॥ తర్జయంతి యత్ర నార్య కరకంకణకింకణీః ।
 అక్రీడదీర్ఘికాహంసీ గతితస్కరణాం గతాః । కణకారతికింకణసంకిర్ణా
 న్నహరిచంకణమ్ (?) । అంకణాయంతి సంగీతం కతశౌఘం యదం
 గణాః ॥ కర్ణకల్పారకణికా హేలాశశి కరోహినః । యత్రాశిన స్త్రాగమంతే
 కాంతాకటకఘంక్మయైః ॥ కటాక్ష కాంతికళయా హాసచంద్రైః కళంకియైః ।
 నహాసయంతి నాదానాం రూప్తాయణశేషణాః కనీనికా కళంకిన్యా కాంతి
 చంద్రికయా శ్రీయః ఉల్లోకయంతి యత్రత్యా శ్చంద్రికా హరిణః
 ఖగాన్ ॥ లలాటేనార్ధచంద్రేణ కృత్స్నచంద్రైస్తదాననైః । చందంగనాః
 కళానక్తం నజానంతి నిజాజితాః (?) । నాసాలంకార కాంతి.....
 నక్షత్ర.....

ఈశాననము చదివిచూడగా గాకతీయుల సామ్రాజ్యదర్పము గావ్య
 రూపముచేసి కల్పాంతస్థాయిగా రిలొట్టంకితము గావింపవలయునని సిద్ధేష్వరము
 కొండపిండ మతముకట్టుకొని నివసించిన యొకానొక శైవారాధ్యుడు
 ప్రయత్నించినట్లు తోచుచున్నది. ఇట్లు రిలొట్టంకితములగు ప్రళస్త కావ్య
 నాటకములు పెక్కులు గలవు. భారానగరమునఁ బ్రాకృతకావ్యము భోజరాజ
 కీర్తిచంద్రికోల్లేఖమై రెండుశీలలపై విభింపబడియున్నది. అచ్చులే మహన
 మహాకవి కృతమగు పారిజాతమంజరియను నాటిక యర్జునపర్వప్రహరమును
 వర్ణించునది శీలావిభతము గలదు. చేది బేళావతంసమగు విగ్రహరాజు కీర్తి
 ప్రతాపముల నెలకొల్పు హరికేళి యనునాటకము రిలొట్టంకితమై యున్నదిగదా!

3

ఈ క్రిందిశాసనము కాకతీయ రుద్రమదేవి పరిపాలించుచుండ నామెక్రింద నైన్యాధిపతియగు మల్యాలగుండ చందాధినాథుని భార్యయగు కుప్పమాంబ హైదరాబాదునుండి వనవర్తికిఁ బోవుమార్గమున “బూతుపూరు” అను గ్రామము నకు సమీపమునఁ గట్టించిన గణపవరములోనఁ దదాకము నిర్మించి యందు పేయించిన ప్రళస్తాప్యము. దీనిలోఁ గవితావిశేషములు పెక్కులు గలవు. ఇది నల్లతాతిపై నాలుగుముఖములను లిఖింపఁబడినదైనను మొదటి ముఖములోన మల్యాలగుండ చందాధినాథునిఁ జెనుఁ గున వచనరూపముగఁ బ్రళస్తాయున్నది. తక్కిన మూడుముఖముల నక్షరములు చిత్రకవితావిశేషములు. ఈ శాసన మీక్రింద నామూలాగ్రము యథాలబ్ధముగాఁ బ్రచురించుచున్నాను. ఈ శాసనమునఁ గ్రిందిభాగమునఁ బద్మబంధము రేఖారూపముగా లిఖింపఁబడియె దానిని మాత్రము స్థావరరూపముగా నుద్ధరించి దానిలో నంతర్గతమగు గోమూత్రికా బంధస్థశ్లోకమును వేరుగా వ్రాయుచున్నాను.

మొదటిముఖము

శ్రీస్వస్తి సమధిగత పంచమహాళబ్ధ మహామండలేశ్వ
ర ఆసుమకొండపుర పరాధీశ్వర మూరురాజుఁగడాశ
విదితవిక్రమశీల పరమాహేశ్వర వీరలక్ష్మీనిజ
శరీర చలమిత్తుగండ కదనప్రచండ శ్రీప్రయంభూ
దేవదన్య శ్రీపాదపద్మారాధక పరబలసాధక నామా
చిసమస్త ప్రళస్తినపాతం శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కా
కతీయ రుద్రదేవ మహారాజులు ఓరుంగల్లు

.....గా సుఖసంకథా వినోదంబులం

[బృథివీరా] ..... సేయుచుండంగాం దత్ప్రసాద ప్రసూ

.....శ్రీ సహస్రబ్ధవక్షిణ భుజదండంచును

.....శౌంచుచును సంకిన పురాధివాళురి

.....చును పెదముట్టు గంచందును బా

.....కీర్తి పారావారసంజాత హరిచందను

.....పరాధినిశ పరసంచుచును కుప్పాంబా

మనఃసరోవర విహరమాణ రాజహంసుంచును నిజ

గుణ...ండును శ్రీ విశ్వనాథదేవ దివ్య శ్రీపాదపద్మా
 రాధకుండుగురిపుటల భేదకుండునుం నైన శ్రీమ
 న్మల్యాలగుండ దండనాభీశ్వరుండు ముత్రిపురోహిత నే
 నావతి దౌవారికమహాప్రధానాంత సామంతసుభట
 విటవిదూషక పాతక పీఠమర్థ నట నర్తకరాజ కరంజకకవిగ
 మఃకవాదివాగ్మి వందివైతాళహావక భావక గాయకా
 ద్యనేక విద్యజ్ఞనంబులుం గొలువ నుభోప విష్ణుండై యి
 ప్తకథా వినోదంబులనుండి పాణినీయ వ్యాకరణవిచిత్రక
 విత్వ తత్వజ్ఞుండును వదక్రమయుత యజుర్వేదపారగు
 ండును నాత్రేయగోత్ర వవిత్తుండును మయూరార్య
 పుత్రుండునుం నైన ఈశ్వర సూరిం గారుణ్య దృష్టింజూచి శ
 కవర్షంబులు గంఠ వర్తింపం గాను అంగిరస సంప
 త్సరాన బూదుపూరి సమీపంబునం దనస్వామి గణప
 తి దేవమహారాజు పేర తడాగంబు నిర్మించి ఆశా
 వణశుద్ధ గజ బుధవారాన సౌమగ్రహణకాలమ
 ందు అత్యంత సంతోష సమాహిత చిత్తుండై సత్కార పూ
 ర్వకంబుగం గులశీల విద్యాతపస్సంపన్నులైన బ్రాహ్మల
 .....డోవరహితంబైన ఈ గణపనముద్రము వెన
 .....చంద్రార్కస్థాయిగాను వృత్తులు ఇచ్చి తద్ధర్మ స
 .....త్థంబై సకల లక్షణ లక్షితంబుగాను
 .....నంబు చెప్పంబించినం దత్పారంభం జెట్టదనిన

రెండవముఖము (సంఖ్యపంక్తిని సూచించును)

1. శ్రీబాహుబళురాగకారిరుచిర క్రీడాకర శ్రీకర
2. శ్రేయశ్రేణిమరంక షిష్టపరమాయుష్మాకమీశశ్రీయ...,
3. ...మీఁప్రక్రమ చంబరాంబర పర ప్రాచుర్యచర్యాక్షర
4. క్షీరాపారగభీరకూబరపయారాశిప్రకాశాయః॥
5. నిర్దంత్యము (1) ప్రోత్సహిత్సనచిత్తోద్ధరణపరిణత శ్రీధరః
6. పాతుయుష్మాన్యి [?] ప్తస్యోష్మక్షణోత్థననవరిహృతాపార సీరప్ర
7. పూరః। యద్దంష్ట్రోదండలగ్నా శ్చిరచింతసప్రస్ఫురద్గ

8. ర్వప్రప్రక్రీడాసంసక్తరేణు త్రియమియ మురరికు [ర్యతీ]
9. వర్వతాం శౌ॥ (2) ఇది ఆర్యాగర్వము॥ ఇందుల ఆర్య ॥
10. లనతి ప్రప్రసరతి తారక్రీడాలోల ప్రప్రకారసంసీరే॥ త్రి...
11. స్ఫరదతిసోష్మాదా త్రిధరపరవరః పో త్త్రి॥ ఈశతే కురు
12. తేనూతే ఖ్యాతియాతివివద్యతే॥ నీయతేద్యోతతేఽభ్యేతిక్రీర్
13. యత్యధికాయతే (3) క్రియాపదభ్రామకము॥ అస్తుభూ
14. యాత్సమస్తస్య జగతో మంగళం శివం॥ జనోజంతురతో
15. నౌతితతస్తస్మాదితో గతః॥ (4) పునరుక్తాభాస॥ హిరణ్యగర్భః ప్ర
16. ధమం మురారి గభీరనాభీ కమలాద్య భూవ॥ మరీ (చిము)
17. ఖ్యానవలేధసోఽపి తస్మాద్భూభూవః ప్రభవాః (వః) ప్రజానా (మ్ । త)
18. తోఽభవన్భా సురసత్ప్రభా వా వర్ణా స్సవర్ణా వరహార్ణ కామాః
19. లోకప్రప్ర కామ స్వకధమ్మ కమ్మన్ రక్తాః కలాలోల మనోఽను భావాః॥(5)
20. నిస్తాలవ్యము॥ కలౌయుగే కాకతిరాజ వంశో విశాలకిర్తిఃశ్చి
21. తిపాన్వయేషు॥ తత్రాపిరాజా మహాదేవ నామా జాతోఽంద్రదేశ
22. సంమలంచకార॥ (6) తస్మాత్తీకస్య శ్చితిపోష దక్షస్స దా స్వ కేక
23. ర్మణి ధర్మమాలే॥ సుతస్సమాసీ చసమానభూతి ర్భూవల్ల
24. భః శ్రీ గణపాభిధానః॥ (7) శత్రూనాశ వివేష వీరనిరతా న్బంధూ
25. స్ఫుపోషాత్మనో దారేష్యేవతు తోష నిత్యవిలసం నిత్యోన్మిమేషా (జి)
26. ని॥ సౌందర్యంచ మమోష శంబరరిపో ర్విశ్వం వివేష త్విషా
27. (స) ధమ్మన్ విశిశేష యః పరహితం తోషాదియేషప్రభుః॥ (8)
28. తద్ద్రాజ భువి సద్భద్ర ముద్దే రుద్ధృ మహిపతా॥ అస్మి నిస్మిత
29. తౌ గుర్వీం (ముర్వీం) ప్రవాసతి॥ (9) ని రీతి నీతేసుప్రీతి భూరి భూ
30. తి సుతిద్యుతి॥ సుధీనిధి ధృతి స్ఫూర్తి శ్రీ సూత భువి నిద్విషా షి॥ (10)
31. నిష్కంత్యము॥ తదేయపా దాంబురు హోవ జీవి మల్యాలవం
32. శేకమలేక్షణాంశః॥ దిగంత విశ్రాంతయశో విలాసః శ్రీవన్న
33. సేనాధిపతిః ప్రసూతః॥ (11) తస్మా చహ దతుల భావిత పుణ్యమూ
34. ర్రి శ్రీపాచనైనికవతిః ప్రశితప్రభావః॥ ఉద్ధామరాయ గరుడ
35. ఘ్నః వీరలక్ష్య లక్ష్యమాతల సురక్షణ నిత్య దక్షః॥ (12) తస్మా దస్మాద
36. థాసిదపికరిరథిన్ నాథయూధ ప్రప్రభేద క్రీడాగాఢ ప్రప్రయాధప్రబ

37. అపరిమళధామ సంగ్రామ ధీమః | ప్రాచాం వాచాం విచా
 38. రే న మధిక చతురశ్చారు సంచార కీర్తి ర్భూ చక్రే గుండ సే
 39. నాపతిరతిరసి కస్సచ్చరిత్తైక మిత్తః॥ (13) సాభారతి నియమితా రస
 40. నాగ్గృ భాగే సా కోమలాచ కమలానయనాంచలేచ | సా నిర్మ
 41. లాలలిత తత్వ కలా విలాస లీలాకలాప కలితా ఖలు యేన (చిత్రే 14)
 42. సర్వత్రి సంతతం సాయ ముదాపి న వదిస్త్వపది స్వయం | అవశ్యం
 43. యాత మా నూనం సహసా స్వః న దా సమం॥ (15) అవ్యయా
 44. భాస॥ తనురే తనురేరాయం విద్యతే విద్యతేరపి | రాజతే
 45. రాజలేయం భూ భరతే భరతే శతా॥ పాదాదియమకం॥ (16)

మూ (ఉ వ ము భ ము

1. శ్రీమ స్కంక శరాసనాదికరణే కర్ణాట పూర్ణాజసా వీరం
  2. మన్మథమాజనేవజవతే సంగ్రామ రంగస్పృహం | ఛాదీం లా
  3. ట నృపాటపీ మనుదినం గంతుం మతిం మా భద్రై రుద్యద్ధుం
  4. దలసంహారాన విల స ద్దో ర్వి క్రమో నిష్క్రమః॥ (17)
- క్రియాప దత్త్ర
5. య గోపకము॥ శ్రీ గోనకుల దుర్గాద్వి జాలా సహజ చంద్రికా |
  6. శ్రీరి వ శ్రీకృష్ణేశ్వర్యస్య ప్రేయసీ కుప్తమాంబికా॥ (18) ఈ హం
  7. చక్రే వికానా మహామహామికయా వ్యాప్యతైస్సైస్తతోషః (తో)
  8. యస్సారంగుణే మై రితి కవినికరా స్సంప్రయాతజగా
  9. ...ప్రాచస్తానాం రతి మిహ కృతినాం కుర్వత స్సర్వతోఒరిత
  10. ...జి విభేద ద్రుకదిత యశ సో యస్యమేనే ర తస్య॥ (19) ఇయ లి...
  11. భాస పదాని ఆజు॥ య దీయ చాతుర్య కృతో తి వర్య
  12. పర్యాప్త మాధుర్య కరాంబు చర్యః | అహర్య ధైర్యే
  13. బుధర్య వార్య మర్యా ద సౌదర్య కర స్తూకః॥ (20) స్తబకా
  14. చక్ర॥ కలిత లలిత సార స్సార వారి ప్రుసారి ప్రమద సమదలోక
  15. స్తోక గణ్యస్సప్తజ్ఞః | జంజనహజరంగ వృంగ రాజీ మరాణీ విపు
  16. అవిమల తుంగత్వంగ దాశి స్స కాశః॥ (21) మిథునావతి | కవయ తిక...
  17. సౌ సమ్మగ్నచః ప్రభురామితో గణపజలభే స్తారం నీరశం శీ

18. వ సుశీతలం! అమృతరసం పీష్వా సూనం చకోర గదామృ...
 19. యదధిక రుచిం సాంధ్రాసుం చాం తృజేదపిచంద్రికాం॥ (22) కేదా రా
 20. తతశాలి శాలిజన తాచేత స్సవానంద కృష్ణారాకారనిరంత స్తరజర
 21. జస్సంచార చంచజ్జలః, నైశాధిక్షసలీల సాగరస దా హుంకార శం
 22. కాకరాః కీర్తిం యస్య దిగంత సంతత తతాం తంతస్య తేయం సదా॥
 (23)
23. నిరోష్ఠ్యము॥ తదాగోఽసౌ సదా సేతుసరణిం తరలైరపి స్వసార మ్రి
 24. వ సంసారీ న స్పృశ త్కూమ్మిన్పాణిభిః॥ (24) అంతర్ని రంతస్థిత
 పద్మనద్మపద్మా
25. లయాం దిత్సు రివోత్సు కోఽసౌ, తరంగహ సైర్గణపాంబు రా
 26. శేః ప్రక్షాళయ నిష్ఠుప్తపదం చకాన్తి॥ (25) బుధపురసరస్పారా పార
 27. ప్రపచారముదాకరైర్గణపాంబురంగతుంగైస్తరంగ కరైరసౌః
 28. కుతుక ఇవ తాం ప్రత్యుద్యాతుం ద్యులోకతరంగిణీం గగనమ
 29. మలం లేడి ప్రౌఢప్ర కృష్ట చలజ్జలః॥ (26) కమలావాసిత తనుః కమలా
 30. వాసితా తనుః, కమలావాసి లలితః కమలా వాసి లాలితః॥ (27)
31. అక్షర ముష్టిక॥ పురతః ప్రభురాచార సేరపూరేణ దూరతః।
 32. ...గీవగణ పాంబురః ప్రత్యుద్యాతి ప్రీయా నదేః॥ (28) సద్ధాతు...
 33. ధృ పృథ్వ్యాధి సమాసాశి సమన్వితః, నదీపూరణ సంపూర్ణః పా
 34. ణి నీయాయతే చయః॥ [29] కాంతోపాంత సుజాత సూతసంస ద్వై
 35. న్యాస పన్యామిక త్పుల్లత్పుల్ల సంపలప్తి కళుకస్తోమైస్తుతి స్తాయతే।
 36. [య] శ్చా శాంత వికాశమాన మహిమావానైక లీలాలనద్వైశద్యమ్యుతి వీచి
 37. సూచియశసో యస్మాదృశస్మాత్కృతః॥ [30] నిర్మూర్ధన్వ్యము॥ అన్యశస్కృత
 38. డాగ స్య కర్తుర్గుండ చ మూచరేః, విశోదశ యశోరాశి రాశిషి
 39. ప్త సహస్రే॥ [31] విమషేషాదులం విద్య ప్తి దోర్గుం డయశోవహ।
 తవస్య
40. సకలాంనారీ నంగనేషు సఖ్యతైః॥ [32] అవశద్ధాధాన॥ ఈశ చైషానభో భో
 31. [న] ధావ యే హ భువోగుణః, ఊర్ధ్వామోఘ పదో నాభకతోరఫలితా
 32. అన॥ [33] అనా మృతాక్షరము॥ శాతాద్దే యుగనందనం కర మితే
 వర్షేంఽగిరోవ

33. త్వరే మాసే శ్రావణనామకే బుధ దినే చంద్రోప రాగే సతి సోయం
 34. గుండ చమూపతిః కతివయశ్చేత్త్రం తడాగేధికే
 45. శాలేయం ల నదిక్షు శాకట మదాత్తత్ర ద్విజే భ్యో ముదా॥

నాల్గవ ప్రక్క

1. శ్రీ మన్మథ్యాలగుండ దండా ధీశ్వరుండు ఈ గణప సముద్రము [నందు]
2. బ్రాహ్మణులకు ఇచ్చినశ్చేత్రము భరద్వాజగోత్రులైన సోమనాథభట్టో [పా]
3. ధ్యాయలకూనువ...భట్టో పాధ్యాయులకును సర్వ ప్రాయశ్చిత్తార్థ
4. ంబైగోచర్యము నాలుగు మఱుతులూను అడ్డ ఆసోమనాథ భట్టో పా
5. ధ్యాయలకు ఈ చెఱువు ప్రతిష్ఠాచార్యున్దక్షిణ అడ్డ హరిత గోత్రులైన బొమ్మక
6. ....యంగారికి చాతుర్మాన్స్య నిత్యభూదాన వ్రతానకై ఇను మ
7. ....ఆసూరదేవకూచిం గారికి మఱుతులుం బాది
8. ....కుంబుణ్యముగాను గౌతమ గోత్రులైన దేవరే
9. ....[మ] బుతుంబాదిక అడ్డ ఆయి అక్కెన ఘటశాను
10. ....జగోత్రులైన కేశవ ఘటశానులకు ఉభయముఖద
11. ....తులు కామకాయన విశ్వామిత్రగోత్రులైన సోమ య
12. ....డింగారికి సేతు దర్శనమున్ను నముద్ద్రస్సానమున్ను చేయించిన దక్షి
13. [ణ] మఱులు శ్రీ వత్సగోత్రులైన ఆలేటి పోతమ ఘటశానులకు తమ
14. శ్రీవర్వరప్రదక్షిణము సేయించిన దక్షిణ ముప్పాదిక భర
15. ద్వాజగోత్రులైన పురాణము ప్రొల్లెవ పెద్దింగారికి అలంపూరను త
16. మకైకర్కాటక మాసానను తుంగ భద్రలందు స్నానాలు సేయించినద
17. క్షిణమఱుతులు కొండినకులోత్రంసులైన పరమతత్వజ్ఞ నారాయణ
12. మంచెనంగారికి అడ్డ తరణికంటి ఈశ్వర భట్టోపాధ్యాయులకు మఱుతు
19. లుంబాదిక ఏమ ప్రార్థిత వాస్తవ్యా భావిన స్సర్వభూషిం. య...
20. రసికం యత్నః కర్తవ్యం ధర్మరక్షణే॥ శత్రుగణాదికృ తోధర్మః పాల
21. సియఃప్రయత్న తః శత్రురేవహిశత్రుస్సౌధర్మ శత్రు ర్న కన్యచి
22. త్॥ న్య దత్తా ద్వి గుణం పుణ్యం పరదత్తానుపాలనం పరదత్తాపహారే

23. ఇ స్వదత్తం నిష్పల భవేత్॥ స్వదత్తం వరదత్తం వా యో హరేత వసు

24. ంధరాం॥ షష్టిం వర్ష సహస్రాం విష్టాయాం జాయతే క్రిమిః॥ శ్రీ.

ప్రథిత సత్కుల భవాచయవయ్యః సుతోష్ఠస॥ ద్విదిత తత్త్యకర కౌశల

వీరయ సూరిణా

లిఖత మద్భుత కపీశ్వర భాషిత శాసనం॥ లలిత కౌతుక రస ప్రభతోషిత

వాచకం

శ్రీజభోజ భజన్నైజగుం జద్విజగజప్రజ॥ అజరాజ డజన్మాజ ధీజరాజయజధ్వజ॥

[గోమూత్రిక బంధము]

నాల్గవ ముఖమున పద్యబంధము క్రింద

1. ఈ పద్యబంధమునందు శ్రీగుండయ అనెడి నామమున్నది॥ ఈశ్లోకము
రెండు గో
2. మూ త్రికలు॥ ఈ రెండుం గూడకాలబంధము॥ ఈ పద్యవృత్తమునందు
వ్రాసినది
3. గూడ చతుర్థన్మైన పద్యవృత్తము॥ ఇది నదివి [వు] క్రమము॥ ప్రామొదలు
గాను త్రేకులతు
4. దుల అక్షరాలు మొదలిపాదము॥ ద్వి మొదలైన మొదలి అక్షరాలు రెండ
5. వ పాదము॥ లి మొదలైన రెండవ అక్షరాలు మూడవ పాద
6. ము॥ నాలవ పాదము యీ మూండుపాదాలందున నున్నది
7. ఈపాదము లలిత కౌతుక రస ప్రభ తోషిత వాచకం॥

మా. రామకృష్ణకవి.

భారతి, రక్తాక్షి - పుష్యము.

8. గ్రంథచౌర్యము *

ఒకనాడు భోజనానికి సభలో—“త ఏవ పదవిన్యాసాస్త్రా ఏవార్థ విభూతయః” అని నమస్కరముచేసి “పుంసి పుంసి విశేషేణ కాపి కాపి సరస్వతీ” అని కాకివాసు పూరించుగా, “తథాపి నవ్యం భవతి కావ్యం గ్రంథన కౌశలాత్” అని బేజాకాడు పూరించెను. గ్రంథములు రెండవ పూరణము ననుసరించి రచించువారు కొందఱు కలరు. అట్టివారి విషయమున పరశబ్దార్థాపహార మేతవఱకు దోషము కాకుండునో యెప్పుడు కీర్తితోపకరమో విశ్రాంతి నింపావినోదముగా చిహ్నించుము. గ్రంథచౌర్యము దూషించుచు సంధ్ర కవిరావీరాదుఁడు చందకోపము పఠించి రాజవందనము విధించుచున్నాడు.

“భరమై తోచుచుండు రక్షణకుఁగాఁ బ్రాల్మాలి చింత న్నిరం
తరతాపదశసంపుట ప్రకరకాంతారంబునం దర్థపు
దెరువాలు దెగఁగొట్టి తక్షణ పరిష ద్విశ్రాంత చౌర్యక్రియా
విరసుండై కొఱతం బడుం గుకవి పృథ్వీభృత్యమీకషింపెన్.”

దీనికి దృష్టాంతముగా మావయ మైరావణచరిత్రమున—

“ధట్టించినాడవు తస్కరకవిరాజు
కోటసింగయమంత్రి కొలుపులోన”

అని ప్రభువు తన్ను సంబోధించినట్లు పఠించుకొనియె.

లోకసిద్ధ మగు శబ్దార్థశాలము వదలి నూతన సృష్టియెట్లు సాధ్యమగు? లోకసంభాష్యము కానివస్తువు పఠించినచో నతిశయోక్తి యందురు. పురాతనకవి వాగ్గోచరము కాని పదార్థము కానరాదు. మాగతి యేమి?

“అగు ననఁ గొమ్మయతిక్కఁడు జగతి నపూర్వార్థశబ్దచారుకవితమై,
నెగడిన బాణోచ్చిష్టం, జగత్క్రియం బనినవలుకు నఫలం బయ్యెన్” అని భారత రచనా ప్రతిష్ఠాపితాంధ్రవాగ్దేవతామంగళ విగ్రహం డగు తిక్కనను స్తుతించిరికదా! అగును. శబ్దమునకురాని పస్తుజ్ఞానమే లేదు. “నసోఽస్తి ప్రత్యయో లోకే యః శబ్దానుగమాచ్ఛతే” అని భర్తృహరి చెప్పినట్లు నమస్తార్థ

* ఈశ్వరసభాగము సంస్కృతాంధ్రసంసభాపాలీయముల రచనాక్రిమము విమర్శించుచు నవాంతర ప్రసంగముగా మొదట వ్రాయఁబడి ప్రధానకథకంటెనుపకథ పెద్దగా జరిగినందున బేజుగాఁ బ్రచురించుచున్నాము. ఇది తత్కారిణమున విశీర్ణత్రయ సంధి సంగతికమై న్యూనాధికపుష్టాంగకమై యుండుటకుఁ వాతకులు క్షమింతురుకాక.

జాలము శబ్దముతో నుచ్చరించునందున బాటునినోటబడి సర్వ మెంగిలియయ్యె. ఆంధ్రపదము లతనినోట బడవయ్యెగదా! కావుననే తిక్కనశబ్దజాల మపూర్వ మయ్యె. అట్లునుచో నతని సంస్కృత నమానములగతి యేమి? ఇచ్చట గౌణార్థము గ్రహించి బాటుడు తలచని చుట్టప్రాయముల నూతన ఘక్కిగాఁ జెప్పె నన్నచో గేతన పద్యమునకు సమస్తము గాఁదగుఁ గాఁబోలు. లేక “జగత్త్రయ” మను పలుకు “యథోచితయథాశక్తి విశిష్ట”మని గ్రహింపఁ దగు. “సర్వశక్త్యా సర్వస్థితి” యన్నచో సర్వశబ్దమునకుఁ గించిదూన మని భోజాదులు శాసించిరికదా. అట్లే పూర్వపక్షానువాద ఖండన ప్రయుక్తాచార్య ప్రబలతర యుక్తి నిర్మూలక సిద్ధాంతముల ననువాదము సేయునప్పుడు దర్శన నిబంధకారులును, అప్యాప్త్యతి వ్యాప్తి దోషముల రాసీయక వస్తునిర్వచనము సేసిన ప్రాచీన మతముల విస్తరించునపుడు లక్షణకారులును, శబ్దార్థముల రెంటి గైకొనునన్న వారల వ్యాపార మెట్లు నడచును? మంచనమిశ్రుల బ్రహ్మ సిద్ధి చాలఘాతము నుచేశ్వరుల సంబంధవార్తికములలో నెక్కినది. భావప్రకాశ మను నలంకారగ్రంథమున కావ్యాలంకారసంగ్రహ, కావ్యప్రకాశ, దశరూపక, సాహిత్యసారాది బహుగ్రంథపంపు తితియథోక్తాది శబ్దములు లేకయే గ్రంథ కర్తృ రచితములవలెనే కూర్పబడియె. భోజుడు, హేమచంద్రుడు, గుణ చంద్రుడు మొదలగువారు ప్రాచీనగ్రంథవార్యములఁ దమ నిబంధములలోఁ జొనిపి యభిప్రాయముగా ప్రయోగించుకొంచును. ప్రాచీనగ్రంథకారులయందుఁ గల గౌరవముచేఁ దద్వాక్యములనే వారి మతముల పునఃప్రతిష్ఠాపనము చేసితిమని తదర్థగ్రాహు లందురేమో? సాహిత్యమీమాంసలో భోజుని యుదాహరణము లన్నియు నతని పేరైన నుచ్చరింపక తద్గ్రంథకారుడు గ్రహించుకొనియె. నవీనాలంకారుల కిది దోషముగాఁ గన్పట్టదేమో.

దర్శనకారులతో మన కేమి? కావ్యములలో నిది యెంత నమ్మాన్యమో విచారితము.

గ్రంథచౌర్యము శబ్దాపహారము, అర్థాపహారము, ఉభయాపహారము, ఛాయాపహారము, ప్రతిచ్ఛాయాకరణము, రేఖాపహారము, ప్రతినిర్మాణము, వర్ణనాగ్రహణము, సర్వగ్రంథచౌర్యము మొదలుగాఁ బెక్కుభంగుల విలసిల్లు.

“పూర్వకథావిచిత్ర నన్నివేశములలోఁ బాత్రముల సంరంభోద్దీపితవాక్య ఛేష్టా విశేషముల విన్నను జూచినను శ్రోతృప్రేక్షకుల కపూర్వావేశ జనిత సంస్కారవాసనా బలము మూలోచ్చేదము గాకుంటచే వారు గ్రంథములు

రచించిరేని తత్తుల్య సన్నివేశ నిర్మాణముల శబ్దార్థములు రెండును దమ తమ విద్యారంభస్థాన బలముల ననుసరించి వాననాబలముచే దత్తుల్యములుగానే స్ఫురించుననుట యేమి యాశ్చర్యము? అవి భగవత్స్పృష్టితోని సామాన్య మనోధర్మము గాని గ్రంథచౌర్య మనెదవా?"

అహో ఏమి యీ సౌగతన్యాయము! మేము కొన్ని దృష్టాంతముల నుదాహరించెదము. వానిలోని నీ మనోధర్మ సాదృశ్యమును. విశదీకరించి మా గ్రంథావహార సిద్ధాంతమునకుఁ దోడ్పడుము.

శబ్దావహార మన శబ్దపంచులయు సమాసములయు పరిగ్రహణము. వానితోఁ బ్రాయశః తాత్పర్యము భిన్నమైనను గొంతయర్థము గృహీత మగు. సామెతలు గూడ నిందుఁ జేరునేమో. కేవలము శబ్దజాల మెల్లరకు సామాన్య మేకదా; అందుఁ జొర్రము రానేరదు. హర్ష చరిత్రావంతినుందర్యాది కావ్యము లలో నచ్చటచ్చట సమాసచ్ఛాయలు గలియుచుండును. శ్రీనాథుని వదవిన్యాసముల ననేటికల పోల్చి రచించిరి. "కుదురు మెఱుంగు నిబ్బరపు గుబ్బలపై నయనాంబుపూరముల్" అనుపాదము పెక్కు ప్రబంధములలోఁ గానవచ్చు. ఇట్టి శబ్దవిన్యాస సంక్రాంతి కవులకు బహుగ్రంథపకనము వలన నజ్ఞాతముగాఁ బట్టసొందుచుండును.

"భద్రం వక్ష్యలయంతు వో నరహరే రక్షుద్రకౌర్యా నభాః
స్తోకోన్ముద్రిత పారిభద్రకళికా పాండిత్యపాఠచ్చరాః."

"ఆకాశాంచలవీథుల న్నిగిడె సంఘానాగరేభావకుల్

పాకోన్ముద్రిత పారిభద్రకళికా పాండిత్యవైతండికో

త్యేకస్ఫూర్ణిత...జటాశ్రేణికిన్."

(భీమఖండము.)

శ్లోకకర్తయగు లాహిత్యభట్టగోపాలుఁడు శ్రీ నాథునకంటెఁ బూర్వముఁ గావున సంస్కృత సమాసచ్ఛాయయే తెనుఁగున నజ్ఞాతముగాఁ జొచ్చెఁ గాఁబోలు. ఇట్టివి ప్రయోగసహస్రములు చూపవచ్చు నిది దోషము కానేరదు.

అర్థావహారము—పూర్వపద్యములోనిభావ మంతయు యథావస్థితముగా గ్రహించి వేరవదజాలముతో దాని గూర్చుట.

కలిమిం గొండలు శ్రోత్రముల్ నతుల కాంక్షల్ దీర్చుగా లేక యా

కలకంఠుల్ తముఁ జాసి చక్కఁదనముం గాంభీర్యమున్ మన్మథో

త్కలనారంభము వాగ్విజృంభణము సత్కారుణ్యముం గల్గు వా

రలతోఁ బొంది తముం గజింప రనుచుం గ్రంథంబులం దట్లు వ్యా
కులులై వ్రాసినమార్గముల్ తలఁతురే కుంభిం (?) భుజంగాగ్రణుల్.

-(నకలకథాసారసంగ్రహము)

తోకములోనఁ గొంద జబబుల్ నచులం దనియింపలేక య
స్తోకమనీషు లన్యపురుషుల్ తమకాంతల నంటకుండఁ దా
టాకులలోన వ్రాసిరి పరాంగనఁ గూడినఁ జావమంచు న
య్యాకులపాటు చూచి యిటు లాకులపా డెనయంగ నేటికిన్?

-(తారాశశాంకము)

ఇందుఁ బంచపాదమై షడ్వతాశానుగామి గాక పొల్లుపదములతో నిండిన
పుత్రేటిరామభద్రుని కవిత సంస్కరించి యర్థమెట్టిమిడింపవచ్చునో
యాశిల్పము నుపదేశింపఁగాఁబోలు శేషము వేంకటపతి యర్థవంతమైన యమక
ముతో గ్రంథచౌర్య మొనర్చె.

అశిధమ్మిల్ల మృణాళహస్తఁ గమనీయావర్తనాభిన్ మహా
త్పలగంధిం గలహంసయాన విలసద్బంధూకరక్తోష్ఠ ను
త్పలనేత్రిం గమలాన్య నంగజరసాంభః పూరఁ దత్పార్వతీ
జలజావానముఁ జొచ్చియాడక మనోజాతానలం బాటునే?

-(నన్నెచోడుఁడు)

లలితాస్యాంబురుహంబు నీలకచరోలంబంబు నేత్రాసితో
త్పల ముచ్చైః స్రవకోక మోష్ఠవిలసద్బంధూక ముద్యత్కృతీ
పులినం బుద్గతచిత్తజాతరసవాఃపూరంబు ప్రాణేశ్వరీ
జలజావానము సొచ్చియాడక మనోజాతానలం బాటునే?

-(తెనాలి రామకృష్ణకవి)

ఇందు రూపకమున విశేషణవిన్యాసక్రమమున దోషము సంఘటిల్లె
ననియు దానిని దొలగింపఁ గాఁబోలుఁ జోడనివద్యము సంస్కరించి భావనోద్బో
ధిత సంవిచ్ఛమత్కార హస్తాడగు తెనాలికవి యర్థచౌర్యము గావించె. రెండవ
పద్యమునఁ జతుర్థ పాదమును మార్చుకుండుట సమస్యాపూరణ కౌశలప్రకాశ
నము కాఁబోలు.

“ఏమి పరకవి పద్యపాదముల గ్రహించి పూరించివ్రాయు మర్యాదయుఁ
గలదా? అది యర్థచౌర్యము కాదా?” పార్వ్యాభ్యుదయమున జినసేనుఁడును

నేమినిర్వాణమునఁ దత్కర్తయు మేఘసందేశ పద్యపాదముల గ్రహించి జైన
తీర్థంకరచరిత్రముల కన్పించునట్లు శేషపాదములఁ బూరించి యన్యమత
గ్రంథవరస మొల్లమియు మహాకవి ప్రతిభావైచిత్రి విడువఁజాలమియు హృద
యమును వేధింప జైనకవిసార్వభౌము లీయుక్తి వన్నియుండుట లోకమెఱుఁ
గదా? అర్థమును రసభావములును హృదయోస్మీలితచిత్రనన్ని వేశకల్పనయు
భిన్నము లగుచుండఁ జొర్యమెట్లగు?

ఈ యథావహారము కవిత్వశిక్షాభ్యాసకాలమునఁ గాని రాజసభలలో
విద్యావినోదకాలములలోఁ జమత్కారముగాఁ గాని సంఘటిల్లును. లేక భక్తి
పారవశ్యముచేఁ గాళిదాసాది మహాకవు లొసంగు వాక్కుప్పములఁ దమయశః
శరీరము లగు కావ్యబంధముల శేఖరములుగా నునిచికొని తీర్థప్రసాదమువలె
గ్రహించి వారి నర్చింతురు. అట్టివి కేవలము చాటువులుగా నిలిచినచో షణ్ణకాల
విన్మయ మాపాదించుఁగాని కావ్యనివేశితములైనచోఁ దప్పక తత్కవుల కనుత్
స్ఫూల్య శల్కభూతములై కీర్తిశరీరముల వేధించుచుండును.

జలజాక్షిమధ్యంబు సన్మార్గమని యెంచి
తరుణిచుర్మార్గంబు తలఁచ మఱచి
యతివముఖాజ్ఞంబు నకలంక మని యెంచి
యింతికలంకంబు నెంచ మఱచి
సుందరి చిటునవ్వు శుచి యని మది నెంచి
నలివేణియశుచి దాఁ దెలియ మఱచి
శఙ్ఖాంగిచఘఁగవ సువృత్త మని యెంచి [?]
భామదుర్వృత్తంబు పలుకమఱచి
కలికిశృంగారతతి యెంచి కాంత పరునిఁ
గలసి రమియించినట్టి సంగతులు మఱచి
గురునిపంటి మహాత్ముండు గొనియె నతిని
అజ్ఞుఁ డనఁ బ్రాజ్ఞుఁడన నెవ్వ రరసిచూడ.

-(సకలకథానంప్రహము)

సకియకౌసు దలంచి సన్మార్గ మనుఁగాని
యింతిచుర్మార్గత నెంచఁడయ్యె

చెలువచన్గన్ దలంచి నువ్వుత్త మనుఁగాని
 తరుణికువృత్తంబు తలఁపఁడయ్యె
 ఆతివమోము దలంచి యకలంక మనుఁగాని
 తెఱవకళంకంబు తెలియఁడయ్యె
 సుదతినవ్వు దలంచి శుచి యనుఁగాని య
 వ్వెలఁదుక యశుచి భావించఁడయ్యె
 గురువువంటి మహాత్ముఁ డిక్కరణి తరుణి
 చక్కఁదనమె గుణంబుగ నన్మరించుఁ
 గాని వ్యభిచారదోషంబు గాంచఁడయ్యె
 నజ్ఞుఁ డనఁ బ్రాజ్ఞుఁ డన నెవ్వఁ డవని నింక.

-(కవిరాజమనోరంజనము)

ఇం దబ్బయామాత్యుఁడు పురైజిరామభద్రుని వద్యములోని శబ్దార్థముల
 సంగ్రహించి నూతనవద్యము చేసి దానిఁ దన సుందరకావ్యముఖమునఁ బ్రసరణ
 శీలమగు శ్వేతకృష్ణపింఛపువలె నెక్కించుకొనియె.

రాజసభలో వినోదముగాఁ బూర్వకవితకుఁ బ్రతికవనమెట్టి దన-
 షిప్తో హస్తాపలగ్నః ప్రసభ మభిహతో ప్యాదధానోఽంకుశాన్తం
 గృష్టాన్ కేశేష్వపాన్త శ్చరణనిపతితో నేషితః సమ్రుపేణ,
 ఆలిజన్ యోఽపహతస్త్రిఘ్నయవతిభిః సాశ్రనేత్రోత్పలాభిః
 కామీషార్ద్రావరాధః స దహతు దురితం శామ్భవో వః శరాగ్నిః.

-(అమరుకము)

దీనికి మయూరుని వద్యము-

వస్త్రే గృష్టాన్నిరన్తః సరభసవిధుతో హస్తమాలమ్బమానః
 షిప్తః కేశాన్తలగ్నశ్చరణనిపతితః సమ్రుమోక్షేవ్యమాణః,
 ఆలిజన్ దైత్యనారీః పరవశముకుళార్థేక్షణాః సావరాధః
 కామీషోమద్దామరాగో దిశతు పశుపతేః సాయకాగ్నిః శ్రియం వః.

ఇందుఁ బ్రణయకుపిత యగు ప్రేయసి యెడ నన్యస్త్రీ సంగమాద్యవరాధ
 నిగృహీతుఁ డగుకామి యనునయవిధు లెట్లు సేయునో శివునిపాశవతాస్త్రము
 వలని యగ్ని భీత లగు త్రిపురశ్రీల డాయునప్పు డట్టిభావవిశేషము చూప
 అకుఁ దోచుచుండె నని భావము. మొత్తముమీద భావములు రెంటును సమా

నములే. సామ్రాజ్యేత్రోత్పలాభిః యని కోపశాంతిని మయూరుఁడు పరవశముకు శార్దూక్షణాః యని యాలింగనసుఖపారవశ్యవర్ణనచే నూచించె. ఆర్ద్రాపరాధుఁ డనువిశేషణస్వారస్య మిం దుద్దామరాగుఁడగుకామి యని విశేషించి చెప్పటచే నాయకుని యనునయవిధిప్రయోగమున భేదాంతరము నూచించినట్లగు. ఎట్లయి నను, రెండు శ్లోకములు చదువఁగా మయూరుఁ డమరుచుని భావము నతిచతుర ముగా గ్రహించె నని చెప్పఁదగు. కవితాభ్యాసకాలమునఁ బూర్వకపుల మనో హరపద్యముల మార్చి పుష్టిలేకున్న నట్లెయైన శబ్దవిన్యాసభేదమునఁ ద్రిప్పి రచించుట కవులకు శిక్షాపదము. రాజసభలలో వినోదము కిట్లు సేయుదు రంటిమి. ఇట్టివి కావ్యనిష్ఠితము లైనచో దూష్యములే. సంస్కృతమునం దిట్టియర్థాపహరణము దోషముగా గణింతురు.

ఊర్ధ్వంశుపాశే చ సనాతనమే యతోదయేఽస్తం వ్రజతీన్ద్రబిమ్బే,
ధత్రేయ మద్రీ ప్రవిలమ్బమాన ఘణ్డాద్యయాబద్ధగజేన్ద్రగిరీలామ్.
-(జానకీహరణము)

ఉదయతి పితతోర్ధ్వరశ్మిరజ్ఞౌ ఆహిమకరే హిమధామ్ని యాతి చాస్తమ్,
వహతి గిరి రయం విలమ్బిఘణ్డాద్యయపరివారితవారజేన్ద్రగిరీలామ్.
-మాఘము (IV-20)

కుమారదాసుఁడు మాఘునికంటఁ బూర్వుఁడు కావున మాఘుఁడే పూర్వలయర్థము గ్రహించియుండును. కొందఱు “ ఘంటామాఘుఁ ” డను విరుచము సంపాదించఁ గల యీ శ్లోకము నవహరించి యుండఁడనియు దానిఁ బోల్చి యెవ్వఁడో పద్యము రచించి కుమారదాసుని కావ్యమునఁ బ్రశ్నేపించె ననియు ననవచ్చును. ఈ పద్యమును స్మరించెయె పెద్దన సూర్యచంద్ర బింబములు రెండు వ్యాయాశు మొనర్చువారల సంతోలాలవలె నున్నవని వర్ణించె.

భాషాంతరమునుండి గ్రంథమంతయుఁ దెనిగించుట దోషమే కాదు. కొన్ని పద్యముల మాత్రము గ్రహించుకొనుట కవులకు న్యూనతయే.

శ్రీపర్వతపురాణము రచించుచు నసంబద్ధముగా శేషనారాధ్యుఁడు మురారి యన్వరాఘవములొని శ్లోకమును దెనిగించి తన కృతిలోఁ జేర్చు కొనియె.

చేతఃశక్తికయా నిపీయ శతశః శాస్త్రోమ్మహాని క్రమా
 ద్వానై రక్షరమూర్తిభిః సుకవినా ముక్తాఫలై ర్గుమ్మితాః,
 ఉన్మీలత్కమనీయనాయకగుణ గ్రామోపనంవర్గణ
 ప్రౌఢాబంకృతయో లుత ని సుదృశాం కణ్ఠేషు హారస్రజః. (మూరారి)

చేతశ్శక్తికయందు నిల్పి కళలం జేహార శాస్త్రోద్దక
 వ్రాతం బక్షరమూర్తి మౌక్తికములై పర్తిల్లుడున్ సత్ప్రభా
 భ్యాతోపేత గుణప్రయుక్తి సదనాలంకారహారాశిగా
 రీతిం సత్కవి కూర్ప నేర్చును బుధశ్రేణీగళాగ్రంబునన్.

-(శ్రీ పర్వతపురాణము)

ఇందు “సుదృశ్యేణీగళాగ్రంబులన్” అని రచించి యున్నచో మూలా
 పహార మంతయపసారమై యుండదు.

శ్రీనాథాదులు కాళిదాస మయూరాదికవుల ప్రబంధములనుండి యతి
 విస్తరముగాఁ దెనిఁగించుకొనిరి. ఇది మహాకవులయెడఁ జూపిన భక్తివిశేష
 మందురు. అందు ననువాదమున ధ్వనితార్థము విశిష్టముగానున్నచో దోషము
 కాదని ధ్వనికారు లనుశాసించిరి. మేము దోషమని తలఁచినను బెద్దతియెదుట
 నోరు తెఱవ భీతిలైదము. క్రిందిజత చూడుఁడు—

ఓంకారో మదనద్విజన్య గగనక్రోడైక దంష్ట్రాంకురః
 తారామౌక్తికశక్తి రన్ధతమనస్తంబేరమస్యాజ్కుశః,
 శృంగారార్గళకుఞ్చికా విరహిణీ మర్మచ్ఛిదాకర్తరీ
 సన్ధ్యావారవధూనఖిక్షతిరియం చాన్ధీ కలా జృమ్భతే.

మన్మథ దివ్యాగమమున కోంకారంబు భూలేళనౌదల పూవుదండ
 అల్పశృంగార రేఖార్గళకుంచిక యంధతమోదంతి కంకుశంబు
 విరహిణీనమర్మచ్ఛిదాకర్తరీ యంబరక్రోడదంష్ట్రాంకురంబు
 తారకామౌక్తికతతికి నంచితశక్తి యమృతాంబునిధికి ముత్యాలజోగ

మారు పట్టాభిషేకాభ్యవారిపంధి

చిత్తజుని కోటలగ్గదంచెనపుగుండు

నాఁగ నానాటి కభివృద్ధి నాచుకొనిన

చంద్రుఁ డుదయించెఁ గాంతిని స్తంభ్రుఁ డగుచు.

ఇందు మూలమునఁ దోచని చంద్రకలాక్రమపరివృద్ధి తెనుఁగుపద్యమున
ధ్వనిత మగుచున్నది. మూలమునకంటెఁ దెనుఁగున స్వారస్య మెక్కు డగు
టచే మిక్కిలి దుష్టము కాదందురు.

వ్యంగ్యార్థవిశిష్టము గాని ప్రతికవన మెందైనను దోషయు క్తమే. భోజుని
శృంగారప్రకాశమున గ్రంథాంతమున-

యావన్నూర్ని హిమాంశుకన్దలవతీ స్వర్వాహిని ధూర్జటేః
యావద్వక్షసి కౌస్తుభ నైకతే పద్మామరద్వేషిణః,
యావచ్చిత్రభువ త్రిలోకవిజయ ప్రౌఢం ధనుః కౌసుమం
భూయాతావ దియం కృతిః కృతధియాం కర్ణావతంసోత్పలమ్.

ఈ పద్యముతో గంగవంశానుచరితమున మంగళాంతస్మరణమును
బోల్పఁదగు.

యావజ్జాగర్తి శంభోః శిరసి శశికలా చారుచూడామణిత్యే
లక్ష్మీవక్షోజకుమ్భే రచయతి మకరిం యాదవేన్ద్రోఽపి యావత్
యావత్కైక్కర్యకార్యే ఘటయతి తరుణాన్ కామినీనా మనః
తావ ద్వాగ్విల్లరీ మే ప్రసరతు పరితో గజ్జవంశావలమ్బా.

ఓద్రకవికృతపద్యమున విష్ణురచిత మగు మకరికాపత్రావళి శృంగార
రసానుభవ రసికత్వము ప్రకాశించినను యాదవేంద్రశబ్ద మనేకకల్పములఁ
జూచు విష్ణువును గ్రహింపక యేకయుగావతీర్చుఁడగు కృష్ణుని లక్ష్మీశబ్దములో
సహచరింపఁ జేయుట రసాపకర్ష మగునేమో. తృతీయచరణమునందు మన్మథ
వ్యాపార మవిశేషముగాఁ గామిజనుల ప్రేయసీవిధేయత్వము సూచించును.
మాళవేశ్వరుఁడు త్రిలోకవిజయప్రౌఢముగా దాని వర్ణించెను. ఇట్లే గురుతర
వాక్యార్థసౌందర్యము లేని మఱియొక పోలికం జూతము.

వదన ప్రభూతలావణ్యాంబు సంభూత
కలమలంబు లన వీనికన్ను లమరు
నిక్కి వీనులతోడ నెక్కనక్కెము లాడు
కరణి నున్నవి వీనిఘనభుజములు
సంకల్పసంభవాస్థాన పీఠికవోలె
వెడఁదయై కనుపట్టు వీనియురము
ప్రతిఘటించి చిగుళ్ళపై నెఱ్ఱవాటిన
రీతి నున్నవి దీనిమృదువదములు

నేరెటేటియన లైచ్చి నీరజావు
సానఁబట్టిన రాపొడి చల్లి మెదిపి
పదను సుధ నిడి చేసెనో పద్మభవుఁడు
వీనిఁ గాకున్నఁ గలదె యీ మేనికాంతి.

అని సుప్రసిద్ధమగు కవివితామహుని పద్యమును బాలకవికావ్యస్థలో రామ భద్రకవి సకలకథానంగ్రహమున ననువదించుచు-

పదనసౌందర్య విస్ఫారాంబుసంజాత
కంజంబు లన వానికన్నుదోయి
మదన సామ్రాజ్యనమ్మకపీఠిక యనంగ
సరసమౌ వానివక్షస్థలంబు
కర్ణకుండలరత్నకాంతులఁ గొననిక్కు
వగలు మీతెడు వానియెగుభుజములు
అతులప్రవాళసంతతి రుచిసంపద
నదలింపఁ జను వాని మృదుపదములు
సింగముల భంగములఁ జెందఁజేయు నడుము
చందురునియందమును నొందఁజాలు నుదురు
వాని నువుపువ్వులను నవ్వనాసికయును
గప్పకప్పన నొప్పిన గొప్పశిఖయు.

అని నలమహారాజు సౌందర్యమును వర్ణించె. తాతగారి యెత్తుగీతిఁ బరిత్యజించి పురుషాంగవర్ణనోచితముగాఁ బరిహరించిన మధ్యఫాలాది వర్ణనములఁ బొందించి వృత్త్యనుప్రాసకౌశలము చూపినను రామభద్రుఁడు కావ్యశిల్ప ధర్మముఁ బాటింపఁడయ్యె.

కవితావితామహునిపద్యమె మఱియొకఁడు ధృన్ద్యము కూర్చుటకు మాటుగా మూలములోని ముఖ్యాంగమును భేదించి కాంచనోజ్జ్వలవిగ్రహమునకుఁ బ్రతిస్పర్ధిగా ముక్కుఁ జెవులు పెట్టని మట్టిబొమ్మను సృష్టించెను-

అంకము చేరి శైలతనయాస్తనమగ్ధము లానువేశ బా
ల్యాంకవిచేష్టఁ దొండమున నవ్వలిచన్ద్రునింపఁబోయి యా

వంకఁ గుచంబు గాన కహివల్లభహారము గాంచి వే మృణా
శాంకురశంక నందెడు గజాస్మృని గొల్తు నభీష్టసిద్ధికిన్.

-(మనుచరిత్ర)

చెన్నూరు దేవాలయ శిలాశాసనపద్యములలో నొకటి-

పాయా ద్వోగజనాయకః పశుపతే రంకే చిరం సంస్థితో
వామార్థాక్షవిరాజితాం గిరిసుతాం జ్ఞాత్వా నిజాం మాతరమ్,
తుడ్డాగ్రం ప్రవిసార్య సంస్మితముఖః పీత్వాస్తనం చాపరం
పాతుం ప్రీతమనాః స్తనం మృగయతే విఘ్నాంతకః సర్వదా.

ఈ శాసనము కృష్ణరాయల రాజ్యకాలములో శా-శ-౧౪౬౬లో వ్రాయబడియె. అప్పటికి మనుచరిత్ర రచింపబడెనేని శాసనకవియే దాని గ్రహించి యుండు. మనుచరిత్రలో సంకితాంకపద్యములలోఁ గటకపురిని గ్రహించిన వృత్తాంత మున్నందున నది ౧౫౨౦కిఁ దరువాత రచింపబడియుండవచ్చును. లేక పెద్దనయే శాసనకవియై యుండెనేమో. ఎట్లయినను శిశువులు తమ కభీష్ట వస్తువు లభింపకున్నను నముజ్జ్వల మగు వస్త్రవస్తరము చూచిరేని నవత్వచాంచల్యముచే దానితోఁ గ్రీడించుచుఁ బూర్వవస్తువు మఱియు రను శైశవధర్మప్రతిపాదనము సంస్కృతకవి గాలికి విడిచివైచె.

ఇట్లే మూలమునకంటె రసలఘియ మగు శివకవి పద్యముఁ జూతము-
దైతేయమదవతీధమ్నిల్లములతోడ విరులనెత్తావికి వీడుకోలు
దనుజశుద్ధాంతకాంతకటాక్షములతోఁ గలికికామికలకుఁ గానివాని
దానవమానినీస్తనకుంధములతోడఁ బనపుఁబయ్యెదలకుఁ బాయుతెరువు
దైత్యావరోధనదయితాధరములతో సొబగువీడెములకుఁ జుక్క కెదురు

సేసి సురసుందరీకరోశేరతాల

వృంతచలితాంతకుంఠలవిలసదండ్ర

కులవధూజీలలాటికాకుంకుమంబు

పడిలపలువఁ జక్రంబు నీభరమ కాదె.

అను సోమునిపద్యముతోఁ గొమ్మనరచన పోల్పఁదగు:

దైతేయకాంతలరసకుఁ గెమ్మొవుల

వీటికాశ్రీలకు వీడుకోలు

వేల్పుట్రాండ్రకొప్పివపుఁజున్నుల మీఁది

యనుపుఁబయ్యెదలకు నిలుపునీడ

విశ్వజగత్త్ర యీ విజయలక్ష్మిగాథ

బిరుదోత్సవములకుఁ బెండ్లివిందు

పరిపంథివాహినీ పరిచితపరిభవ

ప్రాప్తినంకథలకుఁ బాయుత్రోవ

సేనీ యెయ్యది విలసిల్లుఁ జిత్రమహిమ

నది ప్రయోగింప నెత్తె నయ్యచ్యుతుండు

విలయనమయనముద్భూత విపులదహన

దారుణస్పర్శనంబు సుదర్శనంబు.

ఈ రెండు చక్రాయుధ ప్రక్షేపవర్ణనములలో సోముని కులవధూమాంగల్య చిహ్నోల్లేఖము కొందఱు సుకుమారమతులకుఁ బునరుక్తిబంధురముగాఁ దోచు నని కాఁబోలుఁ గొమ్మన నిపుణముగా నంశాంతరములఁ గూర్చినను నక్కవి యుత్తరార్థము నీరసబంధగంధిల మని స్ఫురింపక మానదు. రసభావలోపమును యమకానుప్రాసములు తీర్చగలవా?

* సోమునిలలాటికాశబ్దమును లాలాటిక మని కొందఱు పండితాగ్రేసరులు దిద్దుచున్నారు. “లలాటికారుచులు గ్రాలన్” అన్న సోమునిపద్యపాదము నేల దిద్దరైరి? లలాటికయన లలాటపత్రమను నాభరణవిశేషము. “కర్ణలలాటాత్కనలక్కారే” యను సూత్రముచే లలాటికాశబ్దము సిద్ధించును. మఱియు లాలాటికాశబ్దమునకు రూఢ్యర్థము వేఱు గలదు. “లాలాటికః ప్రభుచ్ఛందదర్శికార్యాసమర్థయోః” అని కేశవుఁడు.

* నేటికాలమునఁ బండిత శిరోమణులు విచ్చలవిడిగాఁ దాము ముద్రించు ప్రాచీన కావ్యములఁ బ్రాచీన పదముల పోఁబడి నెఱుంగఁజాలక స్వమతానుసారము దిద్ది పరిష్కరించితి మని తృప్తి నెల్లడించుచున్నారు. పెక్కుచోట్ల సవరణలు వారి యజ్ఞానమును గ్రంథాంతరపరిశ్రమాలినత్వము సుద్ధోషించుచున్నవి. అప్రస్తుతమైన నొక్క యుదాహరణము చూపెదము—

క్షయకాలంబున సింధుసాగరరసాస్వాదాతిరేకంబునన్

నయనాబ్జంబులు ఘూర్ణితంబులుగ సంధ్యాకాశరాత్రీకర

ద్వయతాళానుగతిప్రకారమున నవ్వారిన్ మహానృత్తమున్

బ్రయ మేపారఁగ నాడు భైరవుఁడు గల్పించున్ మహైశ్వర్యముల్.

ప్రాలేయాంశమరీచినిర్మలతసూభాగంబు కృష్ణాజిన
వ్యాలోలామలయజ్జనూత్రములు నంసానక్రవీణాలతా
లాలిత్యంబు లాలాటికారుచులు గ్రాలన్ నారదుం డిచ్చలన్
గైలానంబుననుండి వచ్చె గలహైకస్వాంతం డచోటికిన్.

అన్న సోమునిపద్యముతో

ప్రాలేయకిరణమింజున్నూర్తి దలంపించు
విశదంపుచనుకాంతి దిశలు వ్రాక
జిగి నిండ దొలకెడు చిగురుహితుల సౌంపు
పాటించు ఘనజటాభరము నెఱయఁ
గాంచనమౌంజీవికానంబు గెడగూడి
చెలుపు నూపుచు మృగాజినము దనరఁ
గమనీయకోమలకరపయోరుహమునఁ
బ్రకటితం బగు విపంచిక దలిర్ప
హరికథాలావళోభిత మైనయట్టి
యాననంబు ప్రసన్నత నలరుచుండ
గగనముననుండి నమవర్తికడకు వచ్చె
నమరసంయమివరుడు విద్యాగురుండు.

అని కాశీఖండ పంచమాశ్వాసమున నొకపద్యము గలదు. మూడవచరణము
తాళపత్రాదర్శములతో

“ద్యయతాశానుగతిప్రమోదమున మత్తల్లి మహాన్యత్రముల్
ప్రియమొప్పారగఁ జేయు భైరవుడు” అను పాఠము కలదు.

ఇందులో మ త్తల్లిజన్మము నాంధ్రసంస్కృత మిశ్రసమానముగా గ్రహించి
“యవ్వారిన్” అని నాథుని విశుద్ధకిర్తి యాంధ్ర సంస్కృత సమానమువలె
సకళంకము గాకుం నట్లు కరుణించి పరిష్కరించిరి. కాని మత్తల్లిన్యత్ర
విశేషము మధ్య పూర్ణమదావస్థలలో వర్ణనీయ మనియు భైరవుని సంహార
తాండవమున సప్తసాగర రసాస్వాద మధుమత్త చిత్తమున మత్తల్లిన్యత్రచారీ
ప్రచారములు సారస్వత సంసారసారములనియు నెఱుంగకుండుట శోచ్యముగా
ను 1 ది. “అవ్వారిలో” అండ్రిడ సేసేనేని భైరవునకేని మధుమద మండగి
చి ము సహజావస్థితి నెంచును. ఇట్టి సంస్కరణములు కవిత్రయ సోమనాథాది
మ కష్టాంగ్రంథములలో లెక్కలేక పడి భాషాదేవికి నన్నియు స్ఫోటకపిటక
ములవలె నగవడుచున్నవి.

అని చిక్కన రచించిన సీసమును బోల్చిచూడ నది పొత్తిక లడఁచి చక్కఁగాఁ గుట్టిన చర్మపుత్రకవలె నున్నది సోముని వద్యమునకు "కలహైక స్వాంత" పదము జీవకళ యొసంగుచున్నది. నానికేతకథలోఁ గలహము నకు స్థానము లేనందునఁ గవిదానిఁ దొలగించె.

౩. ఉభయాపహరమునకు నింతదనుక నుదాహరించిన వద్యములలోఁ గొన్ని లక్ష్యము లగుచున్నవి.

౪. ఛాయాపహరము — ఛాయ యన సౌందర్యము-వరకృతపద్యము నుండి సౌందర్యము గ్రహించి దాని వేఱువిధముగాఁ బొందించుట.

తంత్రీవినోదంబు తడవు నైవని వ్రేళ్ళు
గొనయంబు తెగలపైఁ గోరి కనుట
యద్దంబుపిడి మట్ట నలయుపాణితలంబు
లస్తకం బిరియించులావు కలిమి
చెలికత్తె నొత్తిలి పిలువలేని యెలుంగు
సింహనాదంబుచేఁ జెదరకునికి
ప్రమదనర్తనకేళిఁ బలురమింపనిపదం

బైదుతాణంబుల నలఁతవడమి
సోయగవుఁ జిత్రరూపంబు చూచుచోట
వేసరువిలోచనంబులు వికృతదైత్య
లక్ష్య మీషించుటయు మొక్కలంపుఁదెంపు
గైకొనియె సత్యభామ సంగ్రామసీమ.

అరిఁ జూచున్ హరిఁ జూచుఁ జూచుకము ? లంచంచమందారకే
సరమాలామకరంచబించుసలిలస్యందంబు లందంబులై
తొరుగన్ బయ్యెదకొం గొకింత తొలఁగన్ దోడ్త శరాసారమున్
దరహాసామృతపూరమున్ గురియుచుం చన్వంగి కేళిగతిన్.
సత్రాజిత్తనయాకరాంతరధన్వర్యారావ మైరావతీ
సూత్రాసర్గః సిర్గతస్తనితమై సుత్రామచాపప్రభా
పాత్రభూతికాపిఠానమున కొప్పుం గప్పు శార్ఙ్గాయము
కృత్రికరమహాశనుల్ దనుజరాధ్నాత్రంబు గోత్రంబగున్

అనుసోముని నరకసత్యాయుద్ధ వర్ణనముతో బమ్మెరపోతనరాజు తత్కథా
వర్ణనముననే—

పరుఁజూచున్ పరుఁజూచు నొంప నలరింపన్ రోషరాగోదయా
విరతభ్రూకుటిమందహాసములతో పీరంబు శృంగారమున్
జరగన్ గన్నులఁ గెంపుసొంపు పరఁగం జండాస్త్రసందోహమున్
సరసాలోకసమూహమున్ నెరవుచుం జంద్రాస్య హేలాగతిన్.

వీణఁ జక్కఁగ బట్ట వెర వెటుంగనికొమ్మ

బాణాసనం బెట్టు పట్టనేర్చె

మ్రూఁకునఁ దీగెఁ గూర్చంగ నేరనిలేమ

గుణము నేక్రియ ధనుఃకోటిఁ గూర్చె

నరవి ముత్యము గ్రువ్వఁజాలని యబల యే

నిపుణత నంధించె నిశితశరముఁ

జిలుకకుఁ బద్యంబు చెప్పనేరనితన్ని

యస్త్రమస్త్రము లెన్నఁ డభ్యసించెఁ

బలుకు మనినఁ బెక్కు పలుకని ముగుడ యే

గతి నొనర్చె సింహగర్జనములు

ననఁగ మెఱసెఁ ద్రిజగదభిరామ గుణభామ

చారుసత్యభామ సత్యభామ.

రచించినపద్యభావము వా క్యార్థమున భేదముచూపినను సోమునికవనసౌందర్యము
ఛాయారూపముగా నిందు గ్రహింపఁబడియె నని తెలుపును. ఇదియుఁ బ్రతిభా
వంతులగు కవుల కపయశఃప్రదమే. “భగవద్భక్తిరసావేశమున నంతరంగము
ప్రాచీనకవిభావములతో నుపరంజితమై గాఢసంస్కారవశంబున శబ్దార్థములు
పరస్పరము పాయలేక భంగ్యంతరముగాఁ బొంగిపొరలి నిరంతర నిరవధిక
ధారాపరిస్థూతములుగా నవతరింప రసభావములతో నతిలోకసౌందర్యమును
నిర్మించు పోతనాదులకు గ్రంథచౌర్య మెట్లారోపింతుము?”

నస్తమస్కంధమున రసవత్తరపద్యములలో నొకటియగు దీనిఁ
జూతము—

మందారమకరందమాధుర్యమునఁ దేలు

మధువంబు పోవునే మదనములకు

నిర్మలమందాకినీపీచికలఁ దూఁగు
 రాయంచ చనునె తరంగిణులకు
 లలితరసాలవల్లవఖాదియై చొక్కు
 కోయిల నేరునే కుటజములకు
 పూర్ణేందుచంద్రికాన్పురితచకోరక
 మరుగునే సాంద్రనీహారములకు
 నంబుజోదరదివ్యపాదారవింద
 చింతనామృతపాన విశేషమత్ర
 చిత్తమేరితి నితరంబు చేరనేర్పు
 వినుతగుణశీల మాటలు వేయు నేల.

మఱియొకచోట-“చాతకం బేగునే చవుడివడెకు” అనియు వర్ణించె.

యుష్మత్ప్రణమనాభ్యాన రనదుర్గలితం శిరః;
 నాన్యప్రణమనే దేవ ధృతిం బద్నాతి జాతు నః.

కిమమౌజరజఃపుష్కపిష్కరం వారి మానసే;
 నిషేవ్య రాజహంసోఽయం రమతేఽన్యనరోజితే.

కిమవృరఃశిరోజాస్తసుమనోగన్ధలాలితః;
 తుమ్భీవనాస్తమభ్యేతి ప్రాణాస్తేఽపి మధువ్రతః.
 ముక్తాఫలాచ్చ మాపీయ గగనామ్బు నవామ్బుదాత్;
 శుష్యత్సరోఽమ్బు కిం వాజ్ఞే దుదన్యన్నపి చాతకః

-(ఆదిపురాణము-౩౪-౧౦)

ఇందు జినసేన పోతనల జీవితకాల మెఱుంగనివారు తెలుగుఁ జూచి
 సంస్కృతము విశేషణ పరిపుష్టముగా రచింపఁబడిన నందురు. దీనిలో
 రేఖామాత్ర సాదృశ్యమే కలదు.

‘అశికంబున నక్షిని దాఁచి’ యవతరించిన యోసర్వజ్ఞసోమనాథా నీ కవిత
 లోని మేలిరత్నములను వాని చెక్కడపుఁబనియు నెల్లరు గ్రహించి రూపము
 మార్చి వెలతక్కువగా నమ్ముకొనుచుండు నూరకుండెదవేల; బిల్వఁబుడు కవుల
 కేమి బోధించెనో స్మరించెదవా?

‘సాహిత్యపాఠోనిధిమన్దోత్తం
 కర్ణామృతం రక్షత హేకవీన్ద్రాః,

యదస్య దైత్యా ఇన లుణ్ణనాయ
కావ్యార్థ చోరాః ప్రగుణీభవన్తి' అని.

“ఓరీ విమర్శకా, బిల్వణుని రచనంతరపద్యముఁ జదువుము.”

గృహ్ణాన్తు నర్వే యపివా యథేష్టం
నాస్తీ ష్ఠతిః కాపి కపిశ్వరాణామ్,
రత్నేషు లుప్తేషు బహుష్వమర్యై
రద్యాపి రత్నాకర ఏవ సిన్ధుః.

“వింటివా, ఎవ్వనియర్థసంచయ మధులు స్వేచ్ఛగా దోసిళ్ళఁ గొని యసుభవించి పరితృప్తు లగుదురో వానిజన్మజీవితములు ధన్యములు. ఎంత కాలము నా యల్పగ్రంథములోనివి యేవో కొన్ని పోలికలు మహాకవులు పరిగ్రహింతురో యంతకాలము నాకు యశోలోకములోని కవిగోష్ఠిలో స్థిరానన ముండును. ముష్కరులగు తురుష్కులధాటీపరంపరచే దేశ మింగలాలగుంటయై ష్ట్రలోకము శలభనిచయమువలెఁ గూలుచుండ సామాన్యలోకము తమ జీవధనం బగు దారపుత్రాపిబంధుజనంబునేని వదితృజించి పాణిపోవుచుండ నిర్వికల్పక సమాధిస్థితునివలె బాహ్యప్రపంచము మఱచి పరమభాగవతులలో ౧౯వ వాడని గణనకు రాదగినట్లు భగవత్సుతిచారాపాతమునఁ దన్నుఁ గడతేర్చుకొన్న పోతరాజు నేల పట్టి వేచించెదవుః ఆవిపురాణకర్తయగు జినసేనుని పదార్థచౌర్యదుర్యత నెఱుంగవా?”

ఓ మహాకపి, దృష్టాంత మిమ్ము,

“చోరసూత్రకారా, మూలదేవుని యశస్సు నపహరింపఁగోరెదవా? మేల్కొనియె నిద్ర న భి న యి ం చె దు. జినసేనుఁడు వాల్మీకి వ్యాస కాళిదాస భారవి మాఘ శ్రీహర్ష దంపి ప్రభృతుల యర్థ విశేషముల నెన్నెన్ని భంగులుగా గ్రహించి లలితమధురం బగు శబ్దవిన్యాసమున వాని నెంత సుందరముగాఁ బొదిగించెనో యెఱుంగవా?

దండికృతావంతిసుందరితో గజవర్జనమునఁ గల నానా పర్యతనదీ విహారనంపత్రినెల్ల భరతుని నైన్యదిగ్విజయమున నెంతనిపుణముగా గ్రహించెనో చూచినాడవు కావా?

ద్వీపా దన్యస్మాదపి మధ్యాదపి జలనిధేర్ద్విశోఽప్యన్తాత్,
ఆసీయ ఝటితి ఘటయతి పెధి రభిమత మభిముఖీభూతః.

అను రత్నావళి శ్లోకమును గ్రందిదానితోఁ బోల్పుము:
 ద్వీపాన్తరా ద్విశా మన్తా దన్తరీపా దపానిధేః,
 విధి ర్బటయతీష్ఠార్థ మానీయాన్వీవతాం గతః. ౭—౧౫౨
 మఱియు

శరదమ్ముధరచ్ఛాయా గత్వర్యో యౌవనశ్రీయః,
 ఆపాతరమ్యా విషయాః పర్యన్తపరికావినః. భారవి—౧౧-౧౨
 అను భారవిశ్లోకముతో జినసేనుని ప్రయోగద్వయముఁ బోల్పుము.
 కో నామ స్పృహయే ద్వీమాన్ భోగాన్ పర్యన్తతావినః,
 ఆపాతమాత్రరమ్యాణాం భోగానాం వశగః పుమాన్...౧౮-౧౧౧
 అతఁడే మఱియొకచోట,

లక్ష్మీస్తటిద్విలోలేయ మిత్యర్యో యౌవనశ్రీయః
 ఆపాతమాత్రరమ్యాశ్చ భోగాః పర్యన్తతావినః.

ఇట్టివి మహాకవులవలన గ్రహించినను జినసేనుని శబ్దలాలిత్యము నర్థ
 సంఘటనాసామర్థ్యమును మిక్కిలి క్లాఘనీయములు గావా? జినసేన పోతనలెన్ని
 న్యభావ జాతీయవర్ణన రెంతమనోహరముగా వేలకొలది వర్ణించెడి? నూతనార్థ
 సహస్రములతో నొండు ప్రాచీనకవిభావములు కలిసెనేని వానిచేఁ గొఱంత
 ఏమి?''

ఓ మహాకవీ, నీ వచనము విచిత్రము. చోరునిస్వత్వ మవహరించినను,
 మహాదాత యత్యల్పముగాఁ బరద్రవ్యాపహరణము చేసినను దోషంబుగా
 గణించరాదని నూతనధర్మసూత్రకణికలు మను పరాశర యాజ్ఞవల్క్యుల మత
 మున కవపాదములుగా నున్నవి.

“ఓరి విమర్శకా, నీవు వ్యాసరచనాధికారవశమునఁ బలికెడు కాని
 సాదృశ్యమజ్ఞాతముగాఁ గూడఁ గలుగవచ్చును. గ్రంథచార్యదోషము కొన్ని
 యెడలఁ జాల మితముగాఁ బ్రసరించును. ఇక దీని సంక్షేపింపుము.”

ఇంక నొండు రెండు చరణములు గలవు. వానిఁ జెప్పి మంగళము
 పాడి కాలక్షేపము సంక్షేపించెద.

ఛాయావహారమునకే—నన్నెచోడని వర్ణనము జక్కనయు కృష్ణకవియు
 నెట్లు గ్రహించిరో చూతము.

ఆకాశనది యని యనిమిషాంగన లెల్ల వేడుకతో జలక్రీడ సలువఁ
బాలమున్నీ రని పంకజనాభుండు ఘణిశయ్య గావించి పవ్వళింపఁ
పాదరసం బని మోదించి సిద్ధులు మించి ఘటంబుల నించుకొనఁగ
నమ్మతంపుసో నని యఖిలామరశ్రేణి చెలఁగి పానంబులు సేయుచుండ

వెల్లి విరియుచు నుబ్బుచు విశదకాంతిఁ
బొదలుచును దివ్య మగుచును భూరిమహిమ
నఖిలజీవుల కానంద మతిశయిల్ల
నచ్చవెన్నెల విమలమై వెచ్చు పెరిగె.

-(కృష్ణకవి)

దుగ్ధాంబునిధి నిట్ట దోచెనోయని శేషుఁ
బాన్పుగా హరి నీటఁ బవ్వళింప
నొదవి సుధారస ముప్పొంగెనో యని
దేవతల్ దనివోకఁ ద్రావఁదలఁపఁ
దొలఁకాడు మిన్నేలు వెలివిరిసెనో యని
లీలసురాంగన లోలలాడఁ
బాదరసం బుర్విఁ బరఁగెనో యని సిద్ధ
నికరంబు కలశముల్ నించుకొనఁగఁ

బాండరాంగుండు విశ్వరూపంబు దాల్చి
యెలసెనో యని సద్భక్తు లెలమిఁ గొలువ
నఖిలజీవుల కానంద మతిశయిల్ల
నచ్చవెన్నెల విమలమైయలరి కాసె.

-(నన్నెచోడడు)

గంగాప్రవాహంబు గాఁబోలు నని వసిష్ఠాదు లనుష్ఠాన మాచరింప
నమ్మతంబువెల్లువ యని నిలింపాదులు మునుకొని దోసిళ్ళముంచి క్రోల
దుగ్ధాంబునిధి యని తోయజాక్షుఁడు శేషపర్యంక మిడుకొని పవ్వళింపఁ
బరమేశువిశ్వరూపంబని బ్రహ్మాదులమర దండప్రణామములు సేయఁ

దలఁప భూనభోంతరములకొలఁది దెలిసి

బెరసి యెన్నిదిదిక్కులఁ బొరలి పొరలి

దట్టముగ పంచకంతకుఁ దనరితనరి
యిట్టిలంబున వెన్నెల నిట్టవొడిచె”.

-జక్కనసాహసాంకము (VIII—57)

రేఖాపహరణమునకుఁ బోతనపద్య ముదాహరణ మయ్యెగదా. మఱి
యును—

తమవాణిచూడ్కి కందర్పున కేకనులైన సాధింపునిచ్చాన్త్ర మనగ
తమచీరంబులుకులు ప్రమదరాగాంధుఁ డనరాదుమవ్వంపుఁదరగ లనగ
తమవెంటచెయ్యులు కమగీచుకొమలశృంగారతరువులేఁజిగురు లనగ
తమముద్దనగవులు తమకంపుఁజీకటి నిగిడించు నరిదివెన్నెల లనంగఁ

కొక్కుమందు లనగ సోయగంబులగను

లనగ సుఖమునిక్క లనగఁ జాలి

యనుపమానమూర్తులై యుల్లిసిల్లుదు

రంబుజాయతాక్షు లప్పరమున.

అనుశంభుదాసుని పద్యభావములోన రేఖామాత్రము గ్రహించినను క్రింది
కొమ్మరపద్యము రమణీయతరముగా నున్నది (ఇందుఁజెయ్యులన హావభావాది
శృంగార చేష్టలు).

తమవాణిచూపులు దర్పకుక్రొవ్వాఁడి చూపుల కొనపరిప్రాపు లగుచుఁ
దమవల్కు రీతులు దర్పకువిజయసన్నీతుల కలచనజాతు లగుచుఁ
దమ మందహాసముల్ దర్పకుకీర్తివిలాసంబులకు ననుప్రాసములుగ
దమహావభావముల్ దర్పకురీతిప్రభావములకు మూలజీవములుగఁ

వఱలుశృంగారమంత్రదేవతలకరణి

నతిమనోహరమోహనాకృతులు గలిగి

శాంభవీసర్వసత్పరిచారసరణి

నెనఁగుచుండును రండు బూర్జేందుముఖులు.

ఇట్టిసాదృశ్యము ప్రాయశః ధ్వన్యర్థసహితమై కవుల ప్రతిభఁ జాటించి
పరక్షేత్రమును మన్ని చక్కని యెరువువైచి దశగుణితముగా ఫలసంతతి
ననుభవించు పురుషుని వ్యవహారకౌశలమునకుం బోలె వారికిఁ బ్రభావఁ
దెచ్చును.

పదార్థహరణ మేరీతినైనఁ బూర్వుల యర్థము ఘండించుకొని కనువ
దించినను బరిహసింప దాని మార్చి రచించినను దోషంబుకానేరదు. తిక్కన
భారతమున నెచ్చటనో శ్రుతిశాస్త్రంబులఁ జదివి విప్రఁడు యజ్ఞము తొనర్చి
స్వర్లోకమున దివ్యాంగనాసమాగమము పొందునను భావమును హరిభట్టు వరాహ
పురాణమున నుపహరించె. తిక్కన పద్యమును వేదవాక్యముగా నుదాహ
రించిన శ్రోత్రీయశిఖామణికి దానినే యింసుక మార్చి శ్రీనాథుఁడు వాని నపహాస
పత్తనముగా నొనర్చె. తిక్కన పద్యము లభింప నందున దానిఁ బోలినదాని
నుదాహరించెద.

శ్రుతిపారంగతుడై సదక్షిణమఖిలైమంబు వాదించి న
న్నతపుష్పం దగు భూసురోత్తముఁడు నాకంబందుఁ బ్రాపించు నూ
ర్జితకల్పద్రుమమంజరీమధురమై రేయామృతాస్వాదగ
ర్వితగీర్వాణ వధూనితంబుభరణీచీమోక్షనర్త్యాభ్యుముఖ్.

—(హరిభట్టు—వరాహపురాణము)

ఈ భావము నుపహసించిన శ్రీ నాథుని కోలాహలము విందము—
శ్రుతిశాస్త్రక్రియ లభ్యసించుకొని విప్రం డర్థి నానాధ్వర
ప్రతుడై పోయి కనుం బురందరప్రరారామద్రుమానల్పక
ల్పతరుప్రాంతలతాకుమంగసుఖలీలానుప్తరంభా.....
.....కలా పాండిత్య శౌండిర్యముల్.

అని చాటువు.

రేఖాపహారమునకే మణియొక యుదాహరణము—
అమరులు త్రావుదో నమ్మత మంచుచు దీని నహివ్రజం బజ
న్రము గొని యాసుచో నిది రసాయన మంచుచు భూసురోఘ మా
గమనిధి సోమపాన మని కైకొని యాసుడు రర్హణక్రియాం
గమునెవ వస్తు వండురిది తాకికు లీ సుర పేర్మి వింతయే?

అమృతంబులో లేని యసురాగగుణ మిందుఁ

గల దని విజుఢ యుగ్మములు గ్రోలఁ

జంద్రోదకం బింత చవి యగునే యని

సిద్ధకన్యకలు చేసేతఁ ద్రావ

వెలిరసాయన మింత వృష్యమే మీ కని
యచ్చరల్ విటులకు నంచయియ
సోమలరాసిద్ధిఁ జొక్కనే లందిట్టి
మఱపు గల్గెనె యని మఱులు సొక్క

వేడ్క తెలరార నొడకుల వీక దక్క
రతిపరిశ్రాంతమైన యావతము నెలఁగ
నిదియె సిద్ధావధము నద్య మిష్టదంబు
ననుచు నేవించి రోలి చివ్వాననంబు.

(ఇందుఁ జంద్రోదకము సిద్ధతంత్రములఁ బ్రసిద్ధమగు రసాయన విశేషము.)

ఈ రెండువద్యములలో సువాచుహిమ వర్ణింపఁబడియె. శ్చత్రియ కవి రాజ శిఖామణి వర్ణించిన యుల్లేఖములొని జీవకళగ్రహించి విప్రకవివర్యుఁడు వ్యతిరేకాలంకార చమత్కృతి బంధురముగా మఱుగోష్ఠి రచించినను రేఖావహార మను విషచ్ఛాయ దివ్యానందమునఁ జంద్రకోత్పల రేఖావ్యాజంబునఁ బ్రతిఫలించి తదాస్వాదమదముచిత మాళవీ కనీకానికాయచ్ఛాయల విచ్ఛాయం బయు్యుఁ గీర్త్యంగనకు మూర్ఖాప్రమోహంబులఁ గలిగింపకుండఁ జాలదు.

ప్రతిచ్ఛాయాకల్పనము—ఇది రేఖావహారముకంటె హీనతరదోషమగును. పదబంధంబుల నగ్గరించి బుధశబ్దభ్రాజియై నద్దణా స్పదమై దుష్కవిహృత్సరోజవనముల్ భంజింపుచున్ భూరిన మృదలీలన్ విలసిల్లి సత్కృతి జగన్మాన్మప్రభావంబునన్ మదనాగంబునుబోలెఁ గ్రాలవలదా మాడెందు లేకున్నతిన్.

—(నన్నెచోడఁడు)

పదకాంతము వర్ణకర్ణియగు శబ్దనైర్యమున్ మంగళా స్పదభావంబును రాజయోగ్యతయు దోషస్ఫూర్తిరాహిత్యమున్ నదంంచారవిశేషముంగలిగి విశ్వప్రాణసౌభాగ్యసం పదమై లేతెయుఁబోలెఁ గ్రాలవలదా పద్యంబు హృద్యస్థితిన్.

—(పెద్దపాటి సోమనాథుఁడు)

ఈ రెంటితోఁ దాత్పర్యము భేదించినను బూర్వపద్యమును స్మరించి సోమనాథుడు నూతనకల్పన నేసెనని తోచును.

ఇంతవఱకుఁ గొన్ని చౌర్యచ్ఛాయలుఁ బేర్కొంటిమి. వానిలో నపాంతర భేదములను మరికొన్నివిభాగములను నూక్ష్యబుద్ధులు స్వయముగా నుత్తేషించు కొందురుగాక.

కథాశరీరసంవిధానమున రసవత్ప్రకరణములను వర్ణనాగుంభనములను బైచ్ఛాయల సంమిశ్రము చేసి విచిత్రగ్రథనమున నద్భుతప్రబంధమో ప్రకరణమో వర్ణనమో కల్పింపవచ్చు. అప్పుడును దూష్యములు కానిపోకలు గ్రహింపకున్నఁ గవి యవహేళనకు భాజనం బగు.

ఒక కావ్యములోని ప్రకరణ మంతయు గ్రహించి స్వకల్పితముగాఁ బ్రకటించుట కొక యుదాహరణమిత్తము. తంజాపురి రఘునాథుని దేవేరులలో నొకతెయగు రామభద్రాచారి తద్రాజవిజయచరిత్రమును వర్ణించుచుఁ బండ్రెండవ సర్గలోఁ జాలభాగము శైవతంత్రమున సామ్రాజ్యలక్ష్మీచీతిక యనుగ్రంథములోనుండి యర్థమును గ్రమముగా గ్రహించి సర్గముఁ బూరించె. ఇదిగ్రంథ చౌర్యమగునో కాదో పండితులు నిర్ధారింపదగు. మహారాజకరగ్రహణ ప్రభావముచే నవరోధకాంతయయ్యు సభలలో నమస్యాపూరణములు నేసి కనకాభిషేకము నేయించుకొనెఁ గావునఁ జౌర్యదోషమునకామె యవరోధమవరోధము గానేరదు. లేక యవరోధమే యయ్యెనా:

మూలమును ఛాయయు సంస్కృతములోనున్నను దాని మన యంద్రవనితా ప్రాగల్భ్యచిలననం బగుటచే మనము విని యానందింప నర్హులము.

రఘునాథాభ్యుదయము—

అథ లాస్యకలావలోకనేచ్ఛో రవనీనేతు రపాజ్ఞసంజ్ఞయైవ;
చతురాః సముపేత్స నాట్యకాలాం సహసాకుర్వత సజ్జతార్హ కృత్యమ్.
మహార్హ ముక్తామణి క్లప్తమాలికా వితానసంఘీతవిరాసలక్షితామ్,
సమగ్రకాలాగురుహితసంజనాం మనోజ్ఞనానామణి జాల జాలికామ్.
చలత్ప్రసూనాశ్చిత్రదామసౌరభీ మిలన్మిల్లిన్దారవమేదురోదరామ్,
సరీలలాస్యకమచక్రక్ర మోచిత ప్రక్లప్తకర్పూరపరాగభాసురామ్.
విరచితసమయానుకూలవేషః సవిధలసత్సవయః సుధీనహస్రః;

నరసిఃనచనాకతైః సమేతో నరవతిహాః రగా త్స నాట్యశాలామ్.
 సతత్ర నానావిధసంవిధాన మనోహరాయాం మదనావతారః,
 అధ్యాస్త భద్రాసన మక్షిణతాం విలోకనానాం సఫలం చితన్వన్.
 కాశ్మీరకామ్యోజకరూశకాశ గాఢారకద్వైపకల్గవక్షాః,
 అవస్తిస్త్వాన్త్రవిచర్యగోళ పక్షాలనేపాలకబాప్తాకాక్షాః.
 మత్స్యిల్లమత్స్యమరహాట సురాష్ట్రలాట

తుండీరచేరకురు కేరళపాండ్యభోటాః,
 సింధుత్రిగర్తక సింహల పారసీక
 సౌవీరమాలవ పరాభరాధినాథాః.

కవికోవిదవస్థిగాయకాద్యాః రసికాస్తే రఘునాథపార్థివేందోః;
 అవలోకనసంజ్ఞయావనమాన్యవిశస్త్రాత్ర నిజోచితస్థలేషు.
 అథ తాలధరాగ్గనాదిభిః సముపేతా వనసాలభక్షకాః,
 సమ మారచయన్ జనేశీతుః సవిధే వంశవిధాచియశీమ్.
 మదవతీవలయారవమాంసలా ముఖరమద్దలమోహననిస్వనా
 అతనుతాగరుధూవపరమ్పూ ఘనఘనాఘనగర్జితనాటికామ్.
 అథ యథోచితహాటకకల్పనాం ప్రభుమణిః పురతః ప్రతిసీరికామ్,
 ఆవహతామరవిన్దవిలోచనే కరవలన్మణిరక్తజ్జనికవ్యణమ్.
 ప్రథమం ప్రతిసీరికాస్తరాశే నరనాథాయ నచీప్రవేశలీలామ్,
 అవదన్ బిరుదాఙ్కరాద్యనాదైర్మణిపాదాఙ్గవ మజ్జశిజ్జితాని.
 అథాహృతాయాం ప్రతిసీరికాయా మాలక్యమాణా హరిణాయతాక్షీ,
 సాన్ధ్యప్రభాసంశ్లేధనేన సద్యః సాక్షాత్కృతేవాజని చన్ద్రరేఖా.*
 మనోజ్ఞముక్తామచేకజ్జనిప్రభాభరేణ సాకం ప్రసవాక్షాలం పురః,
 అదాత్తాదా నాట్యరలాధిదేవతాం మనోహరా రూపవతీవ మానినీ.
 విలోకనాదేవ విభోర్విశిష్యవిలాసిని సంభ్రతపిభ్రమా హ్యభూత్,
 వనస్తసాన్నిధ్యవశా చరీవ మనోహరా మాధవికా లతేవ.

*రఘునాథుని యస్థానమున చంద్రరేఖ, కూచవతి యను నాటకీయకన్యలు ప్రగల్భ
 లుంఛిరి.

“దిరుమపాత్రలు విజృంభించి యరాజసరుని ముందట నిర్వి వారిలోపలను
 పదచాళి గొనియె రూపవతిపక్షాచి గొవలేక పేరజి గొనెఁ జంద్రరేఖ

విభుమతే రథ వీక్షణః క్షమా విభుముఖే సమయోచితవిభ్రమాన్,
 అభినయా నతివిస్మయనోచితాన్ బహువిధం ప్రకటికుతుతే స్మ సా.
 అథ రమ్యతరైః †ర్నిజాంగహారైరపినాట్యక్రమవేదిరాత్మభావైః,
 హృదయే రుచి మేఘితా మరాసీన్మదిరాక్షీ రఘునాథమస్మధస్య.
 కులేన రూపేణ గుణేన విద్యయా పరస్పరం సామ్యయుజః పరశ్శతాః,
 అనర్తిమర్ద్యస్త్రిమః పై రజాచరాచరా చహంఘర్వికయా రసోత్తరమ్.
 అపాఞ్గశోభాతిశయే పయోదప ద్విజ్ఞుమ్భమాతే సతి భూవిభో స్తదా,
 వికోలనన్త్యాస్యవిలాసలక్ష్మిరా మయూరికేవాజగి మానినీరరా.
 చచ్చత్పుటాద్యైః ‡ర్నూపతేః సమీపే భవాస్యతాతైర్నటనప్రవజ్ఞామ్,
 ప్రావజ్ఞయత్పజ్ఞావిధైః సలీలం మృగేశ్వణా కాచన మార్గతాళైః.
 జయమజ్ఞలసింహలీలలీలా జయనిఃసారుకచర్చరీత్రిభిన్నైః,
 రతిలీలకుచజ్ఞలీలరజ్జాభరణానజ్ఞహరిక్రమాచితాతైః.
 హరినన్దననన్దినన్దనాద్యైః రపి మాళాచిహనస్యకైశ్చ తాళైః
 నానామణిః పుటితహాటక నాట్యశాలా
 పర్యస్తయన్త్రితచలత్పతిమాసమూహైః
 ఆపాదితేవ నివహై రమరాజ్ఞనానాం
 విద్యోతతే స్మ పురతో నవపుష్పవృష్టిః.
 అభినయసరసాసురూపమారాన్ముఖరమభేషు ముదా సభాజనేషు,
 అతులితకనకాభిషేకముద్యైః సవది చఘాః సమభావయన్మహింసుః.

మిక్కిలి కోపుల మెలువడి జూపి జక్కిణి చినిపించె శశిరేఖ యపుడు.”

—వీజయరాఘవుని రఘునాథాభ్యుదయము.

ఇందు పదచాళి, పేరణి, కోపులు, జక్కిణిపల్లములు నృత్యశాస్త్రమునఁ బారి
 భాషికపదములు. పెద్దకోమటి వేమన గుఱించి వ్రాయునపుడు వీనిలక్షణము
 వివరించెదము.

మఱియు

వీరవేంకటరాయ పృథ్వీమహేంద్రదత్త బహువిధవిరుదముల్ దగరుచుండ
 సముఖమున నిల్చి యా ముద్దుపంద్రరేఖ వివివవిద్యలు వినిపించె వింత యనఁగ.

—(రఘునాథాభ్యుదయము)

† అంగహారములు నృత్యవిశేషములు (అర్థాంతరము)

‡ చచ్చత్పుటాది పంచరాశముల మార్గదర్శములందు.

బుధచారణ వన్దిహార్యకావా చుభిషేకద్రవిణం యథార్థమేవ,
బహుధా రఘునాథ పార్థివోఽదాన్నిజవిప్రజన నిర్జితేంద్రికాభి.

సామ్రాజ్యలక్ష్మీపీఠికా

సామ్రాజ్యలక్ష్మ్యైః శ్రైర్యార్థం సర్వసౌభాగ్యసిద్ధయే,

వశ్యేల్లాస్యకలాం రఘ్నాం సమీధరథిసూచితామ్.

ఆలోకకాశ్చర్యకరీం మనోనయనస్థానీమ్,

చిప్రమాల్కామృరధరో దివ్యాధరణభూషితః.

నాట్యశాలాం సమాసాద్య

విశాలాం స్వాంతాం శుభామ్,

అత్యున్నతాం సమతలాం

సువితానాం సుతోరణామ్.

కాలాగురురజుఃక్లప్త ధూవగన్త మనోహరామ్,

సుమనో దామసౌరభ్యుద్రుమద్రుమరసంకులామ్.

సింహాసనే సమారూఢః శ్వేతచ్ఛత్రేణచారుణా,

అజ్గవజ్జకలిక్లాన్త్రో చోళనేపాళమాళవాన్.

పాల్లవసౌవీర సౌరాష్ట్రాన్నుపాసన్యాంశ్చ పార్థివాన్,

ఆహ్వయయిత్వా పురుషై ర్వేత్తహస్తైః ససమ్భ్రమమ్.

అపాల్లసంజ్ఞయా సర్వా నాసనే ధూవవేశ్యచాన్,

ఉపవిశ్యోచితస్థానే షష్టవలోకన సంజ్ఞయా,

లాస్యావలోకనవరో భవేద్భూమిపురస్థరః.

అథలాస్యాలోకనేచ్ఛిర్నృపస్సాపాల్లసంజ్ఞయా,

పురుషైర్నాట్యశాలాయాం సంజ్ఞతాయాంతు కైశ్చన.

సహతాళధరస్త్రీభిః కాశ్చిత్కమలతోచనాః,

వంశాదిధ్మానచాతుర్యం కలయన్తి నృపాగ్రతః,

పునః కాశ్చన కామిన్యః కజ్జణస్త్వనమాంసలాన్,

రచయన్తి ప్రథోస్త్యు పురస్తాస్త్యుర్లకస్త్వనాన్.

కాంచిప్రపనికాం బద్వాద్యేతు కాశ్చన చిత్రితామ్,

పురస్తాద్రాజసింహస్మ చహతో ఽతిమనోహరే.

తతో నిరుపవాద్యానాం నిన్దనోఽతి మనోహరః,

ప్రభవేత్ప్రథమే పాత్రప్రాగల్భ్యం కథయన్నివ,
 తత్పరం ప్రతిసీరానైర్మజ్జామజ్జోరనిస్సనాః,
 ప్రభవన్తి ప్రశంసంత ఇవ పాత్రప్రవేశనమ్.
 తత్పరం ప్రతిసీరాయా మాహ్మతాయాంతు కాచన,
 దృశ్యతే చంద్రలేఖేవ విశ్మిష్టా సన్ధ్యాయా సతీ.
 అథ సా నాట్యవిద్యాధివేషతాయై పురో భువి,
 కజ్జుణప్రభయా సాకం చదా కుసుమాజ్ఞాలిమ్.
 తతోఽవలోకనాత్తస్య సా భవేదతివిభ్రమా,
 లతావనన్తసాన్నిధ్యా దతిరమ్మేష మాధవీ.
 తతస్తస్యాపాల్గసంజ్ఞా ప్రేరితా సా నటి ప్రభోః,
 స్ఫుటీకరోత్యభినయా నతివిస్మయదాయినః.
 అథ నాట్యోచితైరంగహారైః సా నర్తకి పునః,
 తతః పరశ్శతా వధ్వః రూపవిద్యాగుభైః సమాః.
 నటన్తి దేశీముఖ్యాద్యై రహంపూర్వకయాదరాత్,
 మయూరీవ లనల్లాస్యా కాచిచ్ఛవతి తానితా.
 కార్యం పశ్యవిదైర్మార్గతాళైః కైశ్చిద్వధూజనైః,
 ఉయమగ్గలరాశేన సింహాలీలాభిధేన చ.
 లీలాజయాభ్యుతాశేన రతిలీలాహ్వాయేన చ,
 తురగ్గలీలాభివేషేన రజ్జాభరణకేన చ.
 నన్దినన్దనతాళాద్యైః కర్తవ్యం నటనం ప్రియే,
 తతస్తల్లాస్యశాలాయా ఊర్ధ్వభాగప్రకల్పితైః.
 ప్రతిమానివహైర్నాట్య కలాం ద్రష్టుమిహాగతైః,
 త్రివిధాప్సరసాంసజ్జై రివ మజ్జాలమూర్తభిః.
 ఆప్తాపయేత్పుష్పవృష్టి మవసేపతి మాదరాత్,
 నటిసాం కారయేద్రాజా కనకేనాభిషేచనమ్.
 తతోఽభిషేచనప్రవృత్తం కపిగాయకవర్ధినామ్,
 దత్త్వా గన్ధాదికంచాపి పునః ప్రస్థాప్యతాన్ ప్రియే,
 నటిభిః సహ ఉద్ధాన్తం ప్రవిశేద్భూపురన్దరః.
 ఇతిశ్రీ మచ్యుతతంత్రే సామ్రాజ్యపీఠికాయాం...అశీతితమః పటలః.

ఈ రెంటిలోను బ్రకరణవర్ణనము సమాన మగుటయే కాక పెక్కు సమాన విశేషణములు గలవి యున్నవి. ఒకటి జూచి మరొకటి గూర్చుబడియే ననుటలో సంశయము లేదు. ఏది మొదటిది యేది రెండవదన్న విషయములోనే సందియము. రఘునాథాభ్యుదయములో దక్కిన సర్గములు మేము నిపుణముగాఁ జరిక్షింపవలెనని. సామ్రాజ్యవీర తంజావూరు గ్రంథభంధారముననే కలదుగాని బహుదేశముల వేలకొలది లిఖితగ్రంథములఁ జరిక్షించితిమిగాని మాకి తంత్ర మన్యత్రదృష్టి గోచరము గాదయ్యె. ఇతరత్రలభింప వచ్చునేమో ? అది యేకాలమున రచింపఁబడెనో యెఱుంగుటకు అర్థమాతృకలలోఁ బ్రమాణము గానరాదు. రాజచర్యల వర్ణించు నీ గ్రంథము రఘునాథుని కాలముననే యెవ్వఁ డైన రచించియున్నచో సతఁడే రామభద్రాంబపేర రఘునాథాభ్యుదయము నైతము రచించియుండవచ్చును. లేకున్న రామభద్రాంబయే శుద్ధాంతస్థైర్య వ్యాపారము విడిచి తంత్రగ్రంథము కూర్చెనో యనియుఁ గొందఱు సందేహింప వచ్చు. రామభద్రకు విద్యాకవిరల నేర్పిన కవి కాళన యను నంద్రబ్రాహ్మణుఁడు. రఘునాథుని పుత్రుఁడు విజయరాఘవభూపతి కాళనకవిగూర్చి-

ఘటికాళతగ్రంథఘటనోత్కట నవీన పాండిత్యగరిమలు భళియనంగ,
 నోష్ఠ్య నిరోష్ఠ్యాదికోద్ధామ రసగర్భ సంపర్కమానని నన్నుతింప,
 మాకంద ముఁజి ముఁగుఁజిమాధుర్య రచనావిశేష మారాయనంగఁ,
 బరిహృతేతర యుక్తిభాగ నూతన కథాచాతుర్య ధుర్యత నన్నుతింప,
 నయ్య దినముల రామభద్రమృతారు, నేడు కృష్ణాజి కవితల నేర్పు
 మెఱసి, విసికినేయుట లెల్ల మీ ఘనతగాదె, కవివిసువచర్య చెంగల్వ
 కాళనార్య. -రాజగోపాలవిలాసము. ఆ-౧.

అని యామె విద్యాగురువుగాని లేక వేదాంత శైవతంత్రజ్ఞుఁడుగాని రెండు గ్రంథములును రచించెనేమో. ఏల యనఁగా నింతవిస్తరముగా రామభద్రాంబ తక్కిన పదునొకొండు సర్గలు రచియింపఁగలిగి యిక్కడ నిరంతర కక్కుజితి పడునా ? లేక నిరర్గళధారాపాతముగా సంపదపదపంక్తితోఁ బురాణశైలితో శైవతంత్రము రచించినకర్త సిగ్గులేక స్త్రీయర్థము హరించునా యను విస్మయము కలుగుచున్నది. ఈ యంశ మింకను అంకితపరోధ్యమే యగును.

“పండిపెద్ది కృష్ణస్థానముగారు సింగరాయుని బిల్వజేయమును దన రచితముగాఁ బ్రచురించె. రంగాజిత్యుడును నానందసుందరీచాతుర్యవిలాస

మును నుందరి తనకావ్యముగాఁ బేరుమాత్రము చూర్చి వెల్లడించె. ఇవి గ్రంథ చౌర్యవిభాగములతో నెంచులఁజేరును ?”

కొంతశక్తిగలిగి స్వకల్పనములనడుమ నితరుల పదార్థము గ్రహించు వారి కృత్యమే యింతవఱకు లక్షణ లక్ష్యములతో వర్ణించితమి కాని సర్వస్వ హరణము చేయువారు కవులనికాని వారు కవిగోష్ఠిలో నర్హులనికాని యెవ్వరుఁ దలఁవరు. వారి విమర్శించి లక్ష్యభూతులం జేయుట యధర్మము. ప్రాచీన కవిత్వమార్గముల నుపేక్షించి నవనాగరకతానుసారము కేవలము భావములతో ననంతవర్త్య మగు కవితాకాశమున విహంగమార్గముల గంధర్వనగర నిర్మాణములు సేయువారల కెన్నఁడును గ్రంథచౌర్యదోషము రానేరదు.

భారతి,

మా. రామకృష్ణకవి

ధాత-పుష్కము.

9. సంగీతరత్నాకర వ్యాఖ్యలు

సంగీతరత్నాకర మునునది సంగీత భరతశాస్త్రముల లక్షణముల నిరూపించు ప్రకరణ గ్రంథము. దేశగిరి రాజధానిగా మహారాష్ట్రాంధ్ర దేశభాగములఁ బ్రౌఢవ్రతాపముతోఁ బరిపాలించిన సేవుణ రాజులలో ముఖ్యుడగు సింగణ భూపాలుని యాస్థాన మలంకరించిన శార్ఙ్గదేవుడు ప్రాచీన గ్రంథకాలముల విషయవిమర్శనము సేసి భరతమత వ్యాఖ్యతల సిద్ధాంతభేదముల మర్మము గ్రహించి నిర్బాధక మగు మతమును స్వీకరించి సంగీతశాస్త్రము దుష్కాహ విపులవిషయికమైనను సంక్షేపరూపముగా సంగీతరత్నాకరమను పేర నిబంధరూపముగా రచించెను. శార్ఙ్గ దేవుడు కాశ్మీరదేశీయుఁడగు సోధలుని తన యుఁడు. అతఁడును సింగణుని తండ్రి యగు భిల్లముని కాలముననే కాశ్మీరము నుండి మహారాష్ట్రమునకు దరలివచ్చెను. క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్ది మొదలు 12 వ శతాబ్ది తుదివరకు, కాశ్మీరము సరస్వతీతీరమను నామము నస్వర్థము సేసి కొనుచు సకలశాస్త్రములలో సుక్తిర్ఘటగు కవుల చేతను, శాస్త్రజ్ఞులచేతను బ్రఖ్యాతిపొందియు క్షీణగతి చెందఁగా 12, 13 వ శతాబ్దుల తద్దేశ పండితులు దేశాంతరముల విద్యత్పక్షపాతులగు సరనాథుల సభాంతరంబుల విద్యాచారుల్యములఁ జూపుచుఁ గాలము పుచ్చుచుండిరి సోధల శార్ఙ్గదేవులట్టివారే. సోధలుడు భిల్లముని యొద్ద రాజవ్యవహారధారము వైతము వహించియుండెనని యూహింపవలసి యున్నది.

రత్నాకరమున స్వర, రాగ, ప్రకీర్ణ, ప్రబంధ, తాళ, వాద్య, సృత్య ప్రకరణము లేడును యథోచిత విస్తరముగాఁ బ్రపంచించఁబడియె. భరత తోహాళాది మహర్షి ప్రణీత శాస్త్రములతో విషయ సులిమిపై కపిల కణాద జైమిన్యాది దర్శనకారుల పారిభాషికపదములతో నిడినమై వింధ్యారణ్యగూఢముఁ బోలె శ్రోత్ర రసజీయమై హృదయాకర్షమువలె దోచినను సుప్రవేశ దుర్లోప మగుచుండును. వానిలో స్వర రాగాది చస్తు విభాగములలో సహితము న్యూనాధికతచారముచే గ్రంథాంతర పరిక్షాపేక్షకలుగుచుండును. అల్పకాలములో విషయమను సమగ్రముగా స్థూలరూపముగా నైన నెరుంగఁ గోరు వార

లకు దోషహీనమై గుణాధికమై నాతి విస్తృత నాతినంక్షిప్త విషయ విభాగక మగు గ్రంథమే శరణ్యమగును. ఇట్టిది ప్రాయశః సూత్రరూపమై పూర్వపక్ష ఖండన వాక్యసందృఙ్ఘము కాక కేవల సిద్ధాంతజాలముతో నిండి పాఠకులకు బరామర్శ క్లేశము గలిగించుచు నచ్చటచ్చట లొకకార్థమా, లేక శాస్త్ర సంకేతి తార్థమా యను సందేహము పుట్టించు పదప్రయోగముచే వాదాపరి వాదాస్పదమై వ్యాఖ్యానాపేక్షమగుచుండును. ఇట్టివి నూతన నిబంధములు పుట్టుటచే నతివిస్తరములగు మహర్షి ప్రణీత పూర్వగ్రంథములు రాజసంరక్షణము లేకుంటను, పాఠకులు బుద్ధిపరిక్లేశము నొర్వజాలక సారమునే వెదకి తల్లబ్బిచే గృతార్థం మన్యులగుట చేతను క్షణభంగురమగు తాళవత్రాది లేఖన సామగ్రి క్షీణించుచోఁ దద్విన్యస్తమగు వర్ణనముదాయము స్థలాంతరమునకు మార్పమిచేతను, గొన్నియెడల బేరుచేకయుఁ, గొన్ని చోటులఁ గేవలనామాసశిష్టములై యితరత్ర పూర్వోత్తర సంబంధ భ్రష్టములగు వాక్యభాగములతోడను గ్రిమికిట దిగ్గములై శోచ్యదశా విదగ్ధములగుచున్నవి.

ఇట్టి స్థితితో నర్వతంత్ర స్వతంత్ర నిశ్శంకగామి యగు మహర్షుల యాశయము మఱుగుపడుటచేఁ గేవల పాశ్చాత్య బుద్ధి పరిశ్రమసాధితాంశముల మెచ్చుకొనువారు ప్రకరణగ్రంథములే మూలగ్రంథములని భ్రమించి మన మహర్షుల కేకదేశవిషయపిఠారప్రవృత్తియు సనాగరికతాదోషావృత్తియు నారోపించుచుండుట యచ్చెరువు కానేరదు.

రత్నాకరము ప్రకరణగ్రంథమగుచు సంక్షిప్తమతసార మగుటచే నందును గొన్ని యెడల సందిగ్ధాంశములు కలవు. అవి కాలక్రమమున సంగీత మనుష్టాన ప్రధానమై గురువర్వక్రమావతరణశరణంబగుటచే దురవగాహము లయ్యె. కావుననే కుంభకర్ణుఁడు సంగీతరాజమునఁ గిన్నచీవాచన ప్రకరణమున రత్నాకరకారుని రాగలక్షణము ననువదించుచు-

రాగాలపన మత్రాహుః కేచిత్పండితమానినః
శార్ఙ్గ దేవాచయస్తేషాం మతం న మమ సంమతమ్
యద్రత్నాకరకారేణ మన్ద్ర మారభ్య వర్ణితమ్
రాగాలపన మేతాన్మేరక్తి హానేర్న సంమతమ్
తాసాత్సర్వేషురాశేష మధ్యస్థం కంచనస్వరామ్
స్థాయినా పరికల్పేష్టం రాగాలపన మారభేత్

తస్మాన్మహానుభావానా మేషామేషా పరాస్థితేః
 లాలాంతస్య సానై వాన్మదాదీనా మిహాస్వప్నమ్
 విచారస్యతతోఽస్మాకం తద్గురుభ్యో నమః సదా.

అని శార్ఙ్గదేవ మతంగుల మహానుభావిరాగముల స్థాయివర్ణ గ్రహ లక్షణము నాక్షేపించె. తంజాపురి రఘునాథుడును దన సంగీతసుధతో “శ్రీశార్ఙ్గదేవేన కృతాంశ సప్తాధ్యాయీం తథా లక్ష్మినిరోధి లక్ష్మ్యామ్ అబోధ కాత్యల్యతరప్రయోగాముద్దిష్ట రాగానుదితస్వరూపమ్.

ఏనాం స్పటికర్తృమహ ప్రవృత్తౌ తౌ బ్రాహ్మణౌ కేశవ కల్లినాథౌ, యేన ద్వయేనాపి కృతేన రాఢ్యామబోధితా స్పష్టపదార్థ భేదామ్.”

అని రత్నాకరగ్రంథములోని యవగాహన కాలిస్వమును వర్ణించెను.

ఇందాపాదించబడిన దోషములు- లక్ష్య లక్షణ విరోధము, ఉద్దిష్టరాగము లకు లక్షణము చెప్పకుండుటయు, వివరణమున సంశయమును, ప్రయోగమున లేనివానికి స్వరూపబోధనమును, పదార్థభేదము సూచింపమియు మొదలగునవి. సంగీతశాస్త్రమున కనుష్ఠానక్రమమునను, దేశాంతర మతి సంక్రమణమునను, నిలుకలేక దాని స్వరూపము మాలుచుండెను. అందుచే బూర్వకాల లక్షణములు నేటికాలపు రాగములకుఁ జెల్లఁజాలవు.

(౧) లక్ష్యలక్షణ విరోధము సంగీతశాస్త్రమున సాధారణదోషము. ఒక్కొక్క గ్రంథకర్తయు లక్ష్యలక్షణముల సమత్వము గలిగింప గ్రంథము రచించెనని చెప్పుచున్నాడు. లక్షణము వాడుకలో నున్న చానికి భేదించినచో నిది మునిమతము లేవలయు “అదృష్ట” సాధకము. జనరంజకమునకు వాడుకలో నుండు లక్ష్యమే ప్రధానమని శార్ఙ్గ దేవుడు పెక్కుచోటలఁ జెప్పుచున్నాడు.

(౨) ఉద్దిష్టములగు ౨౬౪ రాగములకు శార్ఙ్గదేవుడు లక్షణము పెప్పక ౧౦౪ రాగములు ప్రసిద్ధములని వానినే గైకొనియె. ౨౬౦ రాగము లలో బెక్కింటిఁ గల్గినాఁడు ఔమాపతమను గ్రంథము నుండి కొన్ని లక్షణము లిచ్చె. విద్యారణ్యులవారు సంగీతసారములో వాని కన్నిటికి లక్షణము చెప్పఁగా గ్రహించి రఘునాథుడును తన సంగీతసుధతో వివరించి రచించెను. అయినను శార్ఙ్గదేవుడు లక్షణ మిచ్చిన ౧౦౪ రాగములలోఁ బెక్కులు వాడుకలో లేవు. కొన్నిటికి స్వరూపమే మాఱెను. తక్కిన దోషములు కాలాతి

క్రమముచే శాక్లదేవుడొసగిన విషయములఁ బరామర్శములేక ప్రాంతపడుటచేఁ గలిగినవి

ఇట్లు కుంభకర్ణ రఘునాథాదులు దూషించినను రత్నాకరము ప్రౌఢ గ్రంథమునకు సంశయములేదు. వైమాషిక మహానుభావులు గూడ రత్నాకరమునే చెక్కు స్థలముల ననువాదము సేయుచు దాని ప్రక్రియనే నఖిళిఖా పర్యంతము గ్రహించి తమ ప్రతిభాచారిద్రుమును బయలుపరచిరి. వాద్యాధ్యాయముల రత్నాకరమతమునే కుంభకర్ణ వేమభూపాలులు ముక్తికమణ్ణిగారి బర్యాయ పద వైఖరి చూపుచు రచించుట చదువు వారలకుఁ జిన్నతనము నారోపించుచున్నది. శాక్లదేవుడు ప్రాచీన మతములఁ బరిక్షించి సారము వెదకి విప్రతిపన్న స్థలముల నధినచక్రప్రాచార్య మతమునే స్వీకరించి తన నిబంధన మొనర్చె. విషయములు ప్రాచీనములేయైనను బ్రక్రియ మాత్రమతనిచే గల్పిత మనియే చెప్పదగినను.

ఏది యెట్లుంచినను రత్నాకరము వ్యాఖ్యాసాపేక్ష మునుట నిర్వివాదాంశము. దాని రాంధ్రమున నొందు రెండు వ్యాఖ్యలును, సంస్కృతమున మూడు నాలుగు వ్యాఖ్యలును, హిందీలో నొందును వ్యాఖ్యానములు కలవు. వీనినిగూర్చి కొంత విచారించుటకు మున్ను వ్యాఖ్యాన రచనాప్రణాళికాక్రమ మెట్టిదో గ్రహింపదగినది.

వ్యాఖ్యానరచనలోఁ జెక్కు సరములుగాన వచ్చుచున్నవి. కొందఱు కేవలము మూలమునకు దండాస్వయముగాఁ బర్యాయపదముల నిత్తురు. కొందఱు తమనవసరములకును చారిత్రాశిక్షణములకును బ్రయోగముల నమర్చింతురు. కొందఱు ధ్వనిచార్మమును నూదించుచు రసధావవిశేషముల నెత్తి చూపుదురు. ఇవి యెల్లఁ గావ్యనాటక వ్యాఖ్యాన సరములు. శాస్త్రసరణులలో దండాస్వయ రచయితలును గణనపడ వీకాకాదులును గాక అంశములు, లేక సూత్రము లారంభించునపుడు పూర్వోత్తర సంగతి నెత్తిచూపుచు వ్యాఖ్యేయ వాక్యమునకుఁ దాత్పర్యము మతభేదములు విచారించక ఏకానువాదసిద్ధాంత భావముల నూచించుచు సవతారిక వ్రాసి ప్రచురికము నిత్తురు. కొందఱు గ్రంథకర్తమతమును వివరింపఁ బార్యపక్ష సిద్ధాంతముల నాక్షేపనసూచనములుగా విషయము విమర్శించురు. మఱికొందఱు లేలిక భాగముల వదలి గ్రంథిస్థలముల విపులముగా విచారించుచు మతభేదములఁ జర్చించుచు గ్రంథముతోని యుత్కర్షము

విశదీకరింతురు. ఈ మార్గములు పాఠకాధికారుల ననుసరించి యుపయోగకరము లగు. కడవటిది భాష్యపద్ధతి. ప్రౌఢులకు జాల రంజకముగా నుండును. కొందఱునవసరముగా శాస్త్రాంతరవిషయములఁ బ్రలాపించుచుఁ దమశక్తి చూపుదురు. దానిచే గ్రంథవిస్తర దోషము ప్రాప్తించును. కేవలము విడంబనా దీక్షితులగు దుర్వాఖ్యాతల గూర్చి భోజుఁడిట్లు చెప్పెను-

దుర్బోధం యదతీవతద్ధి జహతి స్పష్టార్థమిత్యక్తిభిః
స్పష్టార్థేష్యతి విస్తృతం విదధతి వ్యర్థైః సమాసాదిక్తైః
ఆస్థానేఽనుపయోగి భిశ్చబహుభిర్జలైర్వ్రమంతన్వతే
శ్రోత్యాణామితి వస్తువిప్లవకృతః సర్వేఽపిటికాకృతః.

అని దుర్బోధమును సుగమమని వదలి సుగమమును విస్తరముగా వివరించి యనందర్పవిషయములఁ జర్చించుచు వ్రాయుదురు.

ఇక వ్యాఖ్యానముల గైకొందము. హిందీభాషలో రచించిన గంగారామ వండితుఁడు రీమానంస్థానాధీశుఁడగు రామనృపతి కాశ్రితుఁడు. 1650 క్రీ. శ. కాలములో నుండెనేమో. ఆ వ్యాఖ్యానముగఁ బ్రాయశః శ్లోకముల కన్వయ క్రమముగా నర్థమొనగఁబడియె. సందిగ్ధస్థలములలో దద్వాప్యభాతకు సుగమ బుద్ధియే తోచుచుండెను. ఇతఁడు షడ్రాగచంద్రోదయము నుదాహరించినందున దత్కర్త పిఠ్ఠిలుఁడు క్రీ. శ. 1600 కాలమున నుండినందున గంగారాముఁడు తదనంతరకాలమున నుండెనని చెప్పదగు.

సంస్కృతవ్యాఖ్యాతలలో ౧. సింగభూపాలుఁడు, ౨. కల్లినాథుఁడు, ౩. సింగణభట్టు, ౪. హంసభూపాలుఁడు, ౫. కుంభకర్ణుఁడు, ౬. భీమ భూపాలుఁడు, ౭. కేశవుఁడు మొదలగువారు.

వీరిలో భీమభూపతి యనుట సింగరాజు వ్యాఖ్యలో “భుజబల భీమసింహ భూపాల రచిత”మను వాక్యమున భీమశబ్దమును వ్యాఖ్యాతనామముగా గ్రహించు టచే భ్రమోత్పాదకమయ్యెను. అది నిక్కముగా సింగభూపాలుని చిరుప వాక్య మున నుత్తరపదము. హంసభూపాల శబ్దము సైతము సింగభూపాల పదము నకు లేఖకదోషమాయకు సందియము కలుగుచున్నది. హంసభూపాలుఁడను వండితుఁడు వ్యాఖ్య రచించినట్లు తోచుచున్నది. కాని నిక్కమెఱుంగరాదు.

మాకు హంసపూసాలవ్యాఖ్య దృష్టాంతరము కాదయ్యె. సంగీతనుధలో రఘు నాథుడు కేశవుని పేర్కొనియె. మామొద్ద నత్యల్పభాగము కేవల ప్రతిపదార్థ టికారూపమగు రత్నాకరకౌస్తుభమను వ్యాఖ్య యసామకర్తృకముగాఁ గలదు. అది కేశవ కృతమనుట కాధారములేదు. దానియందెట్టి ప్రౌఢిమయు గానరాదు.

కుంభకర్ణుడొక్క చీక రచించినట్లు చెప్పుదురు. అది మాకు లభ్యము కానందున దాని స్వరూపము నిర్ణయింప సాధ్యముకాదు. అయినను రత్నాకరము లోని విషయములన్నిటా బురస్కరించుకొని విప్రతిపత్తి పూర్వపక్ష ఖండనము లతో శాస్త్రమర్యాద ననుసరించి కుంభకర్ణుడు సంగీతరాజుమనుషేర 16000 షోడశ సహస్ర శ్లోకములతో విపుల గ్రంథము రచించెను. అందుచే రత్నాకర వ్యాఖ్య ప్రత్యేకముగా రచింప నావశ్యకములేదు. చాలు మేలుబంతి చూచి యక్షరములు తుడుర్చుకొనుటకు వ్రాసిన దానిని వ్రాయునట్లు గ్రంథ పరిశోధ కులకును, చరిత్రకారులకును వ్రాసిన విషయములనే పునః పునః లఘు వ్యాస రూపముల వ్రాయు మర్యాద నేటి కాలమునఁ గలదు. ఇది ప్రాచీన సంప్రదాయము కానందునఁ కుంభకర్ణుడు ప్రత్యేకముగా రత్నాకరమునకు వ్యాఖ్య రచించెనాయను సంశయము కలదు.

కుంభకర్ణుడు శ్రీ. శ. 1431నుండి 1436 వఱకును రాజపుత్ర స్థానమున మేవాడుదేశమునకుఁ బ్రభువై యసంఖ్యాకములగు యుద్ధములతో బాటిపోకనిలిచి ధారానగరపురావి బహుళముల నాక్రమించుకొని మహ్మదీయుల బెక్కుమాలుపోడించి శత్రుభీతుడై యుండెను. మేవాడు రాజసంతతి వారు కుద్ధక్షత్రియులై క్షత్రశబ్దము నన్వర్తముచేయుచు నిరంకుశప్రవృత్తమగు తురుష్కులచాటి చెదరిపోవుటకుఁ గారణమాయులైరి. కుంభకర్ణుని యాశ్రితుడై మడనంనుత్రధారుడగు ప్రఖ్యాత శిల్పగ్రంథకారుడు సుహుచియేంద్రచోవుగా రచింపఁబడిన సంగీతగ్రంథములతో రత్నాకరము, కుంభకర్ణుని సంగీత రాజమును, దెవకోమదీయేమఘాతని సంగీతచింతామణియు నిర్దుష్టములై బహు గుణసంపన్నములై నవి. కుంభకర్ణునికై లియించుక కతిసమై శాస్త్రవాక్య విచార గుంభితమై వ్యాసభట్టములవలె నచ్చటచ్చట గంఠము పట్టుచున్న పట్టులతో ఘట్టితమైయున్నది. వేమాకెక్కిరణి యతిసరళమై యేకవారశ్రవణము చేతనే వాక్యార్థము హృదయగోచరమగుచుండును. ఇరవురును విషయమును

చాల విస్తరముగా సంప్రదాయ ప్రయోగముల చాతుర్యములఁ జూపుచు నందే హముల రాసీయకయే గ్రంథము నవప సమర్థులు.

ఇక శేషించిన ముప్పును నాంధ్రులు. వీరిగుఱించి కొంత విచారించుము. కల్లినాథుఁడు మూవదేవరాయలు (మల్లికార్జునఁడు) యౌవరాజ్యము సేయుచు నుదయగిరిరాష్ట్రము పరిపాలించుచుండఁగల దదంతిత్తముగా సంగీతకళానిధియను పేర రత్నాకరమున కొకవ్యాఖ్య విరచించె. అది యనేక విధముల బొడ్ర మైనది. అది సంపూర్ణముగా ముద్రితమై ప్రచారములో నున్నది.

కల్లినాథుఁడు స్వరమేళకళానిధి రచించిన బయకార రామదండాధిపతికి మాతామహుఁడని తోచుచున్నది. రామప్పయ్య గ్రంథముతో నుచురామ రాయలు తన్ను గ్రంథరచనకు ప్రోత్సహించుచు,

విద్యానిధిః కల్లవదేశికస్తే

మాతామహో దత్తిల వన్నహియాన్

గాంధర్వ శాస్త్రేష్ఠరతోఽపిరాని

తత్సంప్రదాయేన తవస్ఫురంతి.

యని కల్లవఁ కల్లినాథుఁడు బయకారరామప్పకు మాతామహుఁడని సూచించె. ఈరామప్ప యాంధ్ర బ్రాహ్మణుఁడు.కొండపిటి ప్రభువై కృష్ణరాయల యొద్ద చండనాథుఁడై రామరాయలకు సుందరప్రాసాదములు కట్టి శిల్పమహుఁడని కీర్తిగాంచి బహుగాన ప్రబంధకర్త యయ్యెను. ఇతని క్రిందనుండిన చండనాథుఁడగు బ్రాహ్మణుఁడు లాచిరాజు సూరనాచ్యునివలన నువయనోదయమను రసవత్తరకావ్యము సంకీతముఁ గొనియె. అందుచే కల్లినాథుఁడంధ్ర బ్రాహ్మణుఁడని యూహింపఁదగు.

ప్రౌఢదేవరాయని పుత్రుఁడగు మల్లికార్జునఁడు మచయగిరితో యువరాజుగా బాలించుచున్నప్పుడే కల్లినాథుఁడు వ్యాఖ్యరచించియుంచును. తంజావూరి గ్రంథ భండారములో నెం 11503, 11504 గల మాతృకలలోఁ కల్లినాథుని పేరులేక వ్యాఖ్యయంతయు (మూఁడవ) దేవరాయఁడే రచించియున్నది. రాజు బహుశః ప్రారంభముఁ దత్కర్తృత్వముఁ దనవైనారోపించుకొని రామచెద్దవాఁడై రాజ్య మునకువచ్చిన పిదప నట్టివచి గర్వముని కల్లినాథుని పేరనే దానిఁ బ్రకటించెనని తోచుచున్నది. కల్లినాథునిబేర్కొని తట్టికలోనుండి కుంభకర్ణుఁడు

సంగీతరాజమున నృత్యరత్నకోశమున మునుపులను నామాంతరముగల పాద
పాటల లక్షణము గైకొనియె. సంగీతరాజము క్రి॥శ॥ 1449లో రచింపఁ
బడినందునఁ గల్పినాథీయమంతకుముందే యనఁగా ప్రౌఢప్రతాప దేవరాయలు
విజయనగరమునకు గుమారుఁ డుదయగిరిలోను రాజ్యము సేయునప్పుడే
ప్రాచీనవిజయనగరమును యూహింపఁదగు. దానికనుగుణముగా కల్పినాథుఁడు
తన యవతారికలో—

పురీహ విద్యానగరి చకాస్తి
తుజ్జోతరజైరభతః పవిత్రా
ఏతాంశాస్తిప్రశస్తా ప్రతిభట
ముకుట ప్రోతనిర్యత్ననిర్య
ద్రచ్చక్షోతిః ప్రవాహవసమన
చటుల్లాటోప తావప్రతాపః.
కర్ణాటాఘట లక్ష్మీచరణ
పరిసత్పౌరుషోత్కర్షకాలి
ప్రౌఢద్రేచరాజోవిజయ
నృపసుతో యూనవానాం వరేణ్యః.
విశ్వంభరా భాగ్యకృతావతార
సస్యాస్తిపుత్రోయగసా పవిత్రః
సంగీత సాహిత్యకలా నృభిక్షుః
ప్రతాపవానిమ్మడి దేవరాయః.

విజయనగరఁడగు దేవరాజు “శాస్తివిజయనగర్యా”మనుటచే యిమ్మడి
దేవరాయఁడు యువరాజుని యూహింపవచ్చును. మరియు,

కడవమండలములో నొకానొక శాసనములో ముద్దికాష్టమనకు సంగీత
రత్నాకరుఁడని బిరుదము ప్రయుక్తమైయుండుటయుఁ బై యంశమును బలపరుచు
చున్నది.

సింగభూపాలుఁడు:—రత్నాకరమున కితఁడు రచించిన వ్యాఖ్య సంగీత
సుధాకరమనఁబడును. వీనిలోఁ బ్రథమాధ్యాయమగు స్వరలక్షణము మాత్రము
కలకత్తానగరమున క్రి. శ. 1980లో ముద్రితమయ్యె. తరువాతి భాగము

లెచ్చట ముద్రితములుగావు. ముద్రితగ్రంథమున సహాయాంతమున “సింహ
భూపాల విరచితాయాం.....సంగీత సుధాకరాఖ్యాం” అనికలదు. ఈ
వ్యాఖ్యాత నామమును పీఠసింహుఁడనియు రుద్రసింహుఁడనియు భ్రమించి
కొందఱు ఇతఁడు కామరూప (Assam) దేశజుఁడనియు, మాగధుఁడని
కొందఱును భ్రమించిరి.

ఇతఁడని నాసికప్రాంతమున నాకొక మాతృక లభించె. దానిలోఁ
ప్రభుమాధ్యాయాంతమున “ఇతిశ్రీనర్మదాతటాధీశ్వర మహారాజాధిరాజ శ్రీగోపీ
నాథ ధర్మాధికార భట్టశ్రీనాగనాథసుత శ్రీగంగాధర విరచితాయాం సంగీత
రత్నాకర టీకాయాం, సంగీతసుధాకరాఖ్యాం స్వరగతాధ్యాయః ప్రథమః”
అనియు; రెండవ అధ్యాయములో-

“ఇతిశ్రీమద్రాధ మందలాధీశ్వర ప్రతిగండ భైరవశ్రీ అనపోతనరేంద్ర
నందన భుజబంధీమూర్తీసింగభూపాల విరచితాయాం సంగీతసుధాకరాఖ్యాం
రాగావివేచనాధ్యాయో ద్వితీయః” అనియు; మూడవ దానితుడ “ఇతిశ్రీనర్మదా
తటాధీశ్వరనందపురి వాస్తవ్య మహారాజాధిరాజ శ్రీ గోపీనాథ ధర్మాధికార
శ్రీనాథసుత శ్రీగంగాధర విరచితాయాం ప్రకీర్తనాధ్యాయ స్తృతితీయః” అనియు
కలదు. చతుర్థ షష్ఠాధ్యాయాంతముల ఇతిశ్రీమద్రాధ మండలాధీశ్వర అను
ప్రక్రియయేకలదు.

పంచమసప్తమాధ్యాయముల గద్యముండదగిన పత్రములు గానరావు.

ప్రభుమాధ్యాయవ్యాఖ్య ముద్రితభాగమునకు సరిపోవునున్నది. అయినను
ముద్రాపకులు సింగభూపాల వ్యాఖ్యలో గ్రంథపాతమైనప్పుడెల్ల సూచించుచుఁ
గొన్నిచోట్ల సూచించకయుఁ కల్పినాఫవ్యాఖ్య జుడించి ముద్రించిరి. దానిచే
సింగభూపాలుఁడు కల్పినాఫునికే దరువాతి వాదనియు గ్రహింపనాన్పదమయ్యె.
కాని యిది ముద్రాపకులచోషము. వ్యాఖ్యాత కల్పినాథునిచ్చటఁ జేర్కొన్న
వాఁడుకాదు.

ఇక సింగభూపాలియెప్పుడని విచారింపఁదగు. వ్యాఖ్యానారంభమున
సవరాకాణ్డకములలో దేవతాగ్రంథస్తుతి దక్కగ్రంథకర్తృ వంశావళికానరాదు.

అతిగంభీరే విషయే కలపయదేద్వైహిహగ్రంథే,

సమ్మగ్నాభ్యాసంసరిత సర్వజ్ఞః సింహగః భూవవైకః.

అనిపూత్రమేకలము. అభ్యాసాంతగద్యముల వంశ నితడు రేచెర్ల వంశజుడును, రసార్థవసుధాకరకర్తయగు సింగభూపతియన్నయనుమానము సులభముగా దేలును.

చమత్కారచంద్రికలోని చక్రవద్మబంధములు విజయనగర హరి హరుని కాలములో సాయణాచార్యునిచే రచింపబడిన చులంకారసుధానిధిలో సువాహింపబడినందున నది క్రీ. శ. 1370 లకు పూర్వమే రచింపబడియె. దానిలో “రసార్థవసుధాకరము సింగభూపాల కృతముకలదు. శిష్టాంశముల నందే చూపదగు” నని తత్కర్తయగు విశ్వేశ్వరుడు చెప్పుచున్నాడు. కావున సింగభూపతి క్రీ॥ శ॥ 1860 ప్రాంతమున నుండి యుండునని యూహింపదగు. శ్రీనాథుని కాలమున నొక సింగభూపాలుడున్నట్లు చాటువుల వలనఁ తెలియుచున్నది. గంభకర్తలు సాధారణముగాఁ గృతులకు నామకరణము నేయునప్పుడొక చారిత్ర ప్రక్రియ నవలంబింతురు. స్టోటసిద్ధి బ్రహ్మసిద్ధి యనియు; విధివివేక, భావనావివేక, విభ్రమవివేకములనియు; సాహిత్యచింతామణి, సంగీతచింతామణి; అలంకారసుధానిధి, పురుషార్థ సుధానిధి యనియు, అను నామములతో సిద్ధి, వివేక, చింతామణి, సుధానిధి శబ్దము లేక కర్తృత్వ సూచకములగునట్లు చమత్కృతి తోచుచున్నది. అట్లే సంగీతసుధాకర, రసార్థవసుధాకర నామము లేక కర్తృత చూపవచ్చును. ఇదియంత బలీయగును నాధారముకాదు. కాని సంగీతసుధాకర, రసార్థవసుధాకరముల నభ్యాసాంత గద్యము తొకటియే యగుటచే నేకకర్తృత్వము సూచింపబడు. సింగభూపతికి సహాయమొనర్చిన గంగాధరుడు నాగనాథుని పుత్రుడు. గోపీనాథ నరపతికి వండ్రియో కొమారుడో పర్యాధికారి భవవిరో నాశ్రితుడై యుండెను. గోపీనాథుడు నర్మదాతటాధీశ్వరుడు. అనగా నేరాజ్యమో యెఱుంగరాదు. ఎవ్వడు నందపురి వాస్తవ్యుడు? రాజునాగనాథుడా, గంగాధరుడా? నర్మదాతటాధీశ్వరుడును రాజు, లేక నాగనాథ గంగాధరులలో నొక్కడఁ దేశచరిత్రములలో ‘మహారాజాధిరాజ’ బిరుదము గల గోపీనాథుఁ డెవ్వడు? ఈ ప్రశ్నలకు సమాధానము కాలక్రమమునఁ జరిత్ర పరిశోధనము వలనఁ గాని తేలదు. నందపురి రాజవృత్తస్థాన దేశమున నందోరి (Nandori) యనియు, లేక బేరూ దేశమున పంగార్కాడ్ (Pangarkad E. I. vol XXII-౯౪.) సమీపమునఁ బల్లెగా నుండెననియు నర్మదానదీ

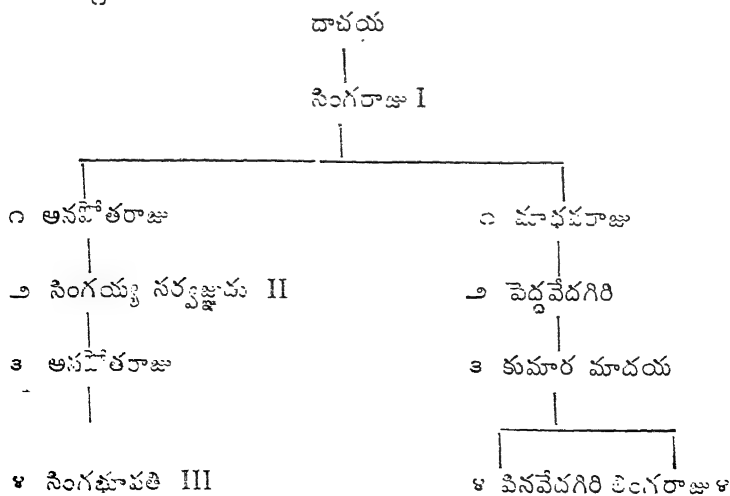
సముద్రసంగమున “సంబోధ” అను పురము కలదనియు చెప్పుదురు. అది వానిలో నొకటిగా నుండనోవు.

గోపీనాథ నామలగు రాజుల విచారింపగా రాజపుత్రస్థానమున డంగర్పూరు సంస్థానాధీశ్వరుడగు రావల్ గోపీనాథుఁ దొకడగవడు చూచాడు. ఈతఁడు క్రీ. శ. 1442 లో నుండినట్లు తెలుసు. (Annual Report Rajaputana Museum 1914-15). మఱియొకడు క్రీ. శ. 1668 లో దానమొనర్చిన రాజునకు నుమారు 30 వ పూర్వపురుషుడైనట్లు వంశావళి దానశాసనముతో గలదు. ఆ దానశాసనము మధ్యరాష్ట్రముల దానకర్త యక్కడివాడే కాదగినను 30 వ తాత యక్కడివాడనుట యుక్తియుక్తము కాదు. (N. I. Ins No. 1017. E. I. Vol). మఱి యెవ్వఁడు గోపీ నాథుఁడు చరిత్రముల లభింపఁడయ్యె. భావికాల విమర్శకుల పుణ్యమెట్లున్నదో.

ఇఁకఁ గేవల మూహయే మనకు శరణ్యము. మాలికాధ రోరుగంటి రాజ్యము నిర్మూలము చేసిపోఁగా నిరుపది సం॥లో మహమ్మదీయులు దాని పీఠిని పోయిన దద్రాక్షియును వీరభద్రదామచేలి ననింపఁ జేసిరి. అప్పుడే రెడ్డి రాజులును, వెలమరాజులును బూర్వము సంవత్సరములకై నైన్యములతో నుండి నందున స్వతంత్రరాజ్యముల స్థాపింపఁగలిగిరి. రాచగిరి, భువనగిరి, రామ దుర్గము, మొదలగు చోటలు రేచెర్లవారధిష్ఠానముగాఁ బరిపాలించుచుండిరి. అట్టికాలమున నుడిమ్యుడను గోపీనాథుడు దానానగరపురాధిప్తాంతముల నుండు మహమ్మదీయులఁ దోలి దేవగిరి నాక్రమించుకొని రామగిరి ప్రాంతము లకు వచ్చి యుండును. సింగభూపతి యతని క్రింద, మండలికత్వ మంగీక రించి యుండువచ్చును. గోపీనాథుని ధర్మాధికారి గంగాధరుఁడు సింగభూపతి సర్వజ్ఞతప మెచ్చి రాజుతో గలసి యీ వ్యాఖ్యను రచించి యుండువచ్చును. తరువాత 70 సం. ల కోరుగల్లు తురకలదంచుచేతఁ బడుటయు, విజయనగర రాజులు, గజపతులును మాటి మాటికి వారిఁ దోలుటయు దేశచరిత్రకారులు విస్తరించి వర్ణింపఁగలరు. కావున సర్వదాతటస్థ చేశాధిపతి సంవత్సరి రాజ భానిగాఁ దాలించువాడు గోపీనాథుఁడు సింగభూపతికి మిత్రుఁడయ్యె. “మహా రాజాధిరాజ” అను బిరుదము సింగభూపతివంటి సామంతులు గ్రహింపరు. శాసన ముల స్పష్టముగా విరుద ప్రయోగముతో భేదమగవడుచున్నది. ఇది యంతయుఁ గేవల మూహ యనియే గ్రహింపఁదగు శ్రీనాథుఁడు దర్శించిన

సింగభూపతియే వ్యాఖ్యాత కావచ్చునని కొందఱాక్షేపించుచు. హిహీప్రపంచము గంధర్వనగరము వంటిది. అయ్యదియాక్షేప విశ్లేషములకు లక్ష్యము కానేరదు. రసార్థవసుధాకర కారుడే దానికిని గర్తయని యూహాప్రతిపాదించేతనే చెప్పుచున్నారము. కర్తృత్వసూచక పద్యములు సమానముగుటచే నీయూహ బలీయని యగును. గ్రంథపరిశోధకులు సత్యము లేట్లుగాక.

వెలుగోటివారి చరిత్రములో వచ్చు పురుషులు మనము సర్వజ్ఞ సింగభూపతియని తలచినయతని వినతండ్రియగు మాధవరాజు వంశమునఁ బుట్టినవారు. ఆ మాధవుని కుమారుడు పెద్దవేదగిరి. అతని యిరువ్వు కుమారులలోఁ గుమారమాధవుని కుమారుడగు లింగభూపతిని శ్రీనాథుడు దర్శించెను. సర్వజ్ఞసింగని కుమారుడగు ననపోతభూపతి కుమారుడగు సింగభూపాలుని శ్రీనాథుడు చూచినట్లు తోచుచున్నది. ఇతఁడే పోచమాంబా కుమారుడు కావున బమ్మెరపోతనయ, శ్రీనాథుడును దర్శించిన యతఁడు కూడవ సింగభూపతి. రాచగిరిలో నుండిన సింగభూపతియే సర్వజ్ఞుడగును. అతని మనుమని శ్రీనాథుడు చూచియుండుట యగుండుదర్శము కాదు. మాధవరాజుదులు దేవరకొండలో నేరి కడు ప్రతాపకీర్తుల నాపాపించు వీరసంగ్రామముల జయించి కేవల వైరనిన్మాతనమే పురుషార్థ మునట్లు సోమవంశ రాజులను రెడ్డి రాజులను మూలొచ్చేదము చేసిరి కాని రాజ్యకాంక్షచే వారిరాజ్యముల నపహరించినట్లు కానరాదు.

పై వంశవృక్షమున ౧వ మాధవరాజు అనవేమాన్నపోతారెడ్డిరాజులఁ జంపె (1300).

౧ అనపోతరాజు రాచగిరిలోను, ౧ మాధవరాజు దేవరకొండలోను స్థిర నివాసములుచేసికొని పాలించుచుండిరి. 2వ పెద్దవేదగిరి కుమారుఁడు రామ చంద్రరాజు ఫిరోజ్ షాను ఓడించె. పెద్దవేదగిరి యంశులార్యునిచే యుద్ధ కాండము రచియింపించెఁగావోలు. 3వ కుమారమాదయ కౌశురగిరిరెడ్డినిజంపె. (1400 AD) 4వ లింగరాజు అశ్వయవేమ పీఠభద్రులఁ జంపె-1434 AD. 4వ పినవేదగిరి—పెద్దకోమటి వేమారెడ్డి తమ్ముని మాచారెడ్డినిజంపె తాను కోమటి వేమారెడ్డిచేఁజచ్చెను.

సింగభూపాలుఁడు విశ్వేశ్వరకవి సాహాయ్యముతో రత్నపాంచాలికయను నామాంతరముగల కువలయావళియను చతురంకనాటిక శ్రీ కృష్ణుఁడు కువల యావళిఁ బొందునట్టి కథాంశముగలదాని రచించెను. అదియునిప్పుడు లభించు చున్నది. శ్రీనాథుని నమకాలికుఁడగు సింగభూపతి కావ్య కర్తృత్వకార యితృత్వములచే బ్రసిద్ధుఁడని తోచరాదు. శ్రీనాథుఁడు రచించిన సంస్కృత నాటకములఁ బెదకొనుచు వేమభూపతి సాహిత్యచింతామణితో నుదాహరించి నందున నవి శ్రీనాథునిచే సింగభూపతిదర్శనమునకుఁ బూర్వము రచితములగుటచే సింగభూనాయకకీర్తికందాంకురములని యంగీకరింపఁబడవు.

బొమ్మగంటి యవ్వయాచార్యుఁడు తారచించిన యమరవ్యాఖ్యలో మంగళాంతముగా సింగభూపాలుని మిక్కిలిగాస్తుతించె. అందుచేతను సింగభూపతి గొప్పవిద్వాంసుఁడని తేలును.

కావ్యాలంకార నానార్థతత్వభావితమాననః
కుమారసింగభూపాల ఏక ఏవాస్తినాపరః
కుమారసింగభూపాల కృతయస్తస్యనిత్యః
ఏదయస్తి ముదందృష్టాంతాకృతినః పరమ్.

రసార్జపనుభాకర కర్తకుఁ గుమారసింగభూపనామముగలదు. “కుమార శ్రీ సింగే జలధిరశనాం శాసతి మహిం” అని చమత్కారచంద్రికలోఁజెప్పఁ బడియె. అరసెనారయు సింగఁడగుటచే నితఁడు రెండవ లేక కుమారసింగఁ డనఁబడును.

సింగభూపతి వ్యాఖ్యలోఁ జతుర్థాధ్యాయమునఁ దృతీయాధ్యాయ వ్యాఖ్యలో నిట్లు చెప్పితినిని యనువాదము నేయుపట్టము తృతీయమునఁ గలదు. గంగాధర కృతముగాను, జయార్థము సింగరాజ కృతముగానుండినను రెండు నేక కర్తృకమే. అందుచేత తృతీయము ఇరువురు కలసియే గ్రంథమునయు శైలీభేదము కానరా కుండినట్లు రచించినందుఁ జెప్పవచ్చును. సింగభూపాలాదులు నిరంతర రాజ్య రక్షణక్రియానున్నట్లై యవకాశము చికిత్సనప్పుడే విద్యావినోదముల మనస్సు ద్రిప్పుచుండినందునఁ బండితులచే గ్రంథరచనలఁజేయించి తమయూహాపోహలచే వానికవన్నెదెప్పించుచుండును. గంగాధరుఁడు రాజునకు మిత్రుఁడై గోపీనాథుని యనుజ్ఞవడసి సింగభూపాలునకుఁ గీర్తిస్తంభస్థాపనకుఁ దోడ్పడియేఁగావలెను.

నేటికాలమునకు పేజోకరు శ్రమించి రచించిన గ్రంథమును రాజాధికారముననో నియోగధర్మ దోషముననో యాద్ధత్యప్రభావము చేతనో యత్యల్ప సాహాయ్యమూకిభూతలవలన, లేక ప్రత్యాశాప్రతిబద్ధచేతఁగ్గుల వలన గ్రహించి స్వకర్తృకత్వము బ్రకటింపుకొను మహానుభావులు గల రనుట విచరగాదు. గాని యీపాపమో లేక దోషమో కారోపాధిలేక భూత వర్తమానముల నిర్విశంకముగా జరుగుచున్నవనుటయే వింత. భవిష్యత్ప్రవృత్తియు గతానుగతకమైచుండుఁగాక యని యాశీర్వాదించెదము.

సింగభూపతివ్యాఖ్య మొత్తముమీద గుఱవంపమై యన్నిచోటల సమానవిస్తృతములుగా నుండును. కల్లినాథుఁడు కొన్నిచోటల సమితముగాను, దుర్బోధములగుపట్టుల మానము నవలంబించి, విశదవ్యాఖ్యానమునుచుఁ గొన్ని మతభేదములు వచ్చినప్పుడు పూర్వపక్షీకృతమనముల నంగీకరించును. కల్లినాథుఁడు విడిచిన పట్టులకును సింగభూపాలవ్యాఖ్యగలదు.

ఇక సింగభట్టు రచించిన వ్యాఖ్యయేది? అతఁడెవ్వఁడు? ఓండు రెండాంధ్రభాషావ్యాఖ్యానములేవి? వానికర్తలేవ్వరు?

ఆంధ్రభాషలో రచించఁబడిన రత్నాకరవ్యాఖ్య యొకటి ప్రథమాధ్యాయ భాగము మాత్రము లభించె. వానిలో నవతారిక సంస్కృతశ్లోకములతో నున్నది. వానిలోఁ గొన్నిటి సుదాహరించెదము.

అస్తే సిగ్గరిపట్ట సూరితి ముగ్ధేవ ———

ముక్కాభాస్మృతమయి భక్తితనయోఽ (వ్యా:) ల్లాశరాఘూజితః.

తస్మాదశ్శయ పేమభూషణుడునస్సంతోష మాహారయన్
 శ్రీవిద్యా.....తిప్రొడేన సంప్రార్థితః
 వ్యాసీయేజైమిసీయే ఘణిపతిఘణితే కావితే కాశ్యపీయే
 న్యాయే గీతే కలాను ప్రతిసవక——న్నిద్రసాహిర్య
 ——జేనులలితనటనే భావదక్షే కటాక్షే
 వాచిత్యేవైదికత్యే ప్రభవతి భరతేసింజ్ఞాహారోధరజ్ఞామ్
 న్యన్యశ్రీ కులదేవతా విజయతే శ్రీ——
 ——తథా భరతమిర్యాభ్య సుశాస్త్రం మహత్
 తత్పూర్వత్రయపూర్వ శాస్త్రపిఠినా సంగీతరత్నాకర
 స్వీయం ప్రౌఢసరేస్థిపాలన——తేనసా
 ప్రౌఢ దేవనరనాయకాజ్ఞిత

ప్రాప్తవాన్ నకలలక్ష్యలక్షణ

——భిశ్చబహువన్ధితస్తథా

తత్పుత్రోలోకమిత్రః సుభగజనమనో భాస్కరో విష్ణుభట్టా

చార్యాభ్యో మాండవీళం మహామయజగయాస్తీన్ సురత్రాణమేత్య

——శాస్త్రాతిమిరై (?)

అన్యైర్విజ్ఞావితోఽ భూదితి యవనపతిర్నాపరస్తూర్య శాస్త్రే

సురత్రాణః నైవరం స్వయమసి సమాక్షివసమిహ

శ్రుతిప్రాధాన్యర్యం స్వరయగవిభేద ప్రకటనమ్ దశప్రాణాన్ తాసాం

పిలోక్యాభప్రాధాన్య శతతులం స్వర్ణమరులం

తస్మాత్మ (సు?)జ్ఞో విత్థలనాషణేమః

సూరిః స్వవీర్రాత్తితపుణ్యరాః

————రామచంద్రః

ప్రస్తారముఖ్యాన్ ప్రవిధాయ చాన్తై

సోఽహం సంగీతరత్నాకర——వీక్ష్యతాతోక్తపీకాం

వత్సైమన్మన్మబుద్ధ్యా ప్రకటితవచనై రన్యభాషుషీకాం

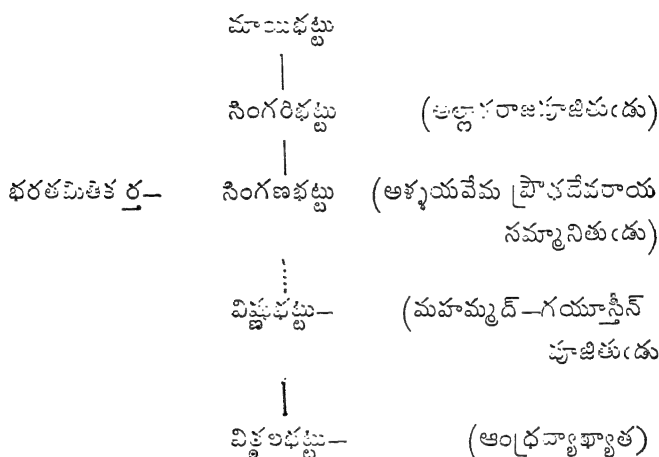
సింధాంచాం బాలశోభాం సుఖుటాన మనోహారిణీం వీక్ష్యనన్తో

నన్తస్త్వన్యేనవన్తు ప్రభుచితద.....వాగ్విలాసం యథేష్టమ్.

అనియున్నది. (కాశ్యపీయమన పై శేషికనూత్రములు; కళామడు=

కాశ్యపగోత్రుడు) పైశ్లోకములో వంశావళి ప్రకటనకుటలో చూచినట్లున్నది.

విత్తలభట్టు తండ్రి సంస్కృతమున రచించిన చీక కనుచీక యాంధ్ర భాషలోఁ గూర్చె. సింగణభట్టు ప్రౌఢదేవరాయల కంఠముగా రత్నాకర చీక సంస్కృతమున రచించెను. కావుననే ‘తస్యాత్మజో’ అనుటకు “తస్యా నుజో” యని యుంచునేమోయని సందేహించెదము.

గ్రంథాక్షర లిఖితముగావునఁ దదక్షరములలో “ను”, ‘త్మ’ లకు మిక్కిలి వ్యత్యాసముగానరాక భ్రమకలిగించుచుండును.

సింగణ రచించిన భరతమితగాని, రత్నాకరవ్యాఖ్యగాని లభించినది కాదు. కృష్ణరాయల యనుజ్ఞచే సంగీతసూర్యోదయమను ప్రకరణగ్రంథము రచించిన భందారు లక్ష్మీనారాయణకవి తాను విష్ణుభట్టారకునివలన శాస్త్ర మర్మముల నెల్లనేర్చినట్లు చెప్పుచున్నాడు.

సంగీతాగమ లక్ష్యలక్ష్యనిపుజ్ఞైః శ్రీవిష్ణుభట్టారకైః

జ్ఞాత్వాచత్తల కోహణాపి భరత గ్రంథాన్ సుచికాన్వితాన్

భూమా కీర్తిశరీరరక్షణధియగ్రన్థః కృతోఽయం మయా

సంప్రాప్తః క్రమయోగ్యతాచికరతః సంగీతసూర్యోదయః.

అని. అతని గురువగు విష్ణుభట్టు మహమ్మద్ గయాస్తీన్ ను మెప్పించిన విష్ణుభట్టాచార్యుడే యగునని యూహించెదము.

ఆంధ్రవ్యాఖ్య బహుగుణ విశిష్టము గాకున్నను సరళముగా దోషరహిత ముగా సుకుమార మనోమోహనముగా నున్నది. వైనుదాహరించిన వ్యాఖ్యా

నాచారకాష్టోకము లతిశిథిల తాళవల్రముల నుండి యుద్ధరింపఁబడియె. చుక్కలుంచిన భాగము లందు క్రిమిదగ్ధములు లేక మూషకవిద్ధములు. శ్లోకములు లేఖకదోషదూషితములు. యథాసంభావముగా నుదాహరించితిమి.

ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన మాండవీశుఁడు మహ్మద్ గయాస్తీన్ అనువాఁడు. క్రీ. శ. 1485 లో ఛారాసురత్రాణుఁడై యనేక దానధర్మములు చేసినట్లు శిలాశాసనములు గలవు. (J.B. B. R. A. S. Vol X X. 1111 Page E. I. Vol. XIX Supplement Nos 851. 159 చూడదగు). శ్లోకమున మహ్మదు జగయాస్తీన్ అనుటలో జకారమొకటి యెక్కువగలదు. చానికి గతియేదో యెరుగరాదు. ఈ ఛారాసురత్రాణుఁడు వేయి జలముల బంగారము కేవలము విద్యుత్పక్షపాతియై దేశాంతరస్థుఁడగు సంధ్రప్రాహ్మణున కిచ్చెననుట స్వదేశాంధ్ర రాజులకు స్వధర్మానుష్ఠానము నుపదేశించుచున్నది.

చెన్నపురి ప్రాచ్యలిఖితపుస్తక భండాగమున సంపూర్ణముగ రత్నాకరచీక యొకటి యాంధ్రభాషలోఁ గలదు. చాని కవితారిక గానరాదు. అది యీవిధములు రచించిన గ్రంథమా యని సందేహము కలుగుచున్నది. విశ్మలుఁడు క్రీ. శ. 1510 ప్రాంతములఁ దెనుఁగుచీక రచించియుంచినోపు. క్రీ. శ. 1200 నుండి అనఁగా గూర్జర, చాళుక్య, వరమహార, చేది, కలుచురి-ఈ రాజ్యములు క్షిణింపఁగా, నాంధ్రులే సర్వవిధముల సంగీతభరత రాస్త్రములకుఁ జేయూతయొసగి వృద్ధికిఁ దెచ్చిరి. కడపటి దినములలోఁ దంజాపురి రఘునాథుఁడు సంగీతవిద్యను చక్కగా స్థాపించినందుననే వక్షిణదేశమున నది యాంధ్రుల గీత ప్రౌఢిచేతనే పెరిగి సకలజన శ్రవణామృతముగా వన్నెకెక్కి యున్నది. చేపరాయల కట్టి సంగీతాభివేశము కలుగుటకు ముఖ్యకారణము పేదకొమటి వేమఘాషాలుని నిరంతర సంగీతకావ్య గోష్ఠి విలాసప్రభావమే. వేమన రచించిన సంగీత చింతామణి గుఱించి త్వరలో విస్తరించి వ్రాయవలచి యున్నారము.

భారతి
నవంబరు, 1983.

మా. రామకృష్ణకవి

10 మధురవాణి

క్రీ. శ. 1021 ప్రాంతమునఁ దండాపురీపఁడగు రఘునాథ స్వపాలుని యాస్థానమున విలసిల్లిన మధురవాణి రచించిన సంస్కృత రామాయణసారమును గూర్చి పెక్కండ్రు లఘువ్యాసముం లిఖించిరి. చర్విత చర్వణమే యైనను మాకుఁ దోచిన వాని సంగ్రహముగాఁ గొంత తెలిపెదము.

రఘునాథుడు పెక్కండ్ర సంస్కృతాండ్ర ద్రవిత విద్యవృణ్ణులఁ జోషించి గ్రంథముల స్వయముగా రచించియు, రచించింపింపియుఁ జోళ పాండ్ల రుంఠీర దేశముల ననేక పుణ్యస్థలముల దేవతా విమాన మంటపముల నిర్మించి చోళదేశమున ననేకాగ్రహారములఁ దన పెద్దలపేర స్థాపించి వశ్చి మోతర దేశములనుండి దక్షిణాధిముఖమై పాణిపట్ట నంగీత దేవతకుఁ దండా పుర ప్రాంతము విహారభూమిగా నింపి చూద్రక వాసుదేవ విక్రమార్కు భోజాదుల చరిత్రము లిష్టమని యుద్వౌలింఁగఁ జేయు విద్యావినోదములతోఁ గాలము పుచ్చి కీర్తితాయుఁడయ్యె. ఇతని గుఱించి పెద్ద గ్రంథము రచింపఁదగినంత చరిత్ర సామగ్రి కలదు.

భోజవిక్రమార్కాదుల నభలతో వలె నితని యాస్థానమునఁ బెక్కండు శ్రీలు సంగీత సాహిత్య నృత వికృలతోఁ బ్రౌఢిను చూపును; బురుష ప్రకాండలకు నమానముగా గోష్ఠీ ప్రసంగముఁ జొచ్చి కనకరత్నాభిషేక గౌరవములు వదసి సంస్కృతాండ్రములఁ గావ్యసంతానముచేఁ దమవంశ కీర్తులఁ బవిత్రతరములుగాఁ జేసికొనిరి. వీరితో మిన్నలని యెన్నఁదగిన యన్నులు రఘునాథచరిత్రము రచించిన రామభద్రాంబయు, రామాయణ సార సంగ్రహము విరచించిన మధురవాణియుఁ గాదగుదురు. రామభద్రాంబ తాను రఘునాథుని దేవియని చెప్పుకొన్నది గాని మధురవాణి రాజుతోఁ దనకుఁగల సంబంధ బంధుల బట్టింపుకొన్నది కాదు. కావున నారాజ పురందరుని రహః కేరీలింపఁజును; బాల్గొనునంత సౌభాగ్య సంపద లేనిదేమో. రేవా, రోహా, శశి వ్రథా, ఆనులక్ష్మి, మావపీ, ద్రహరా మొదలగు ప్రాకృత భాషా కవయిత్రులును; విజ్ఞా, విజయా, అమలసింహరీ, శిలాయలగు నార్యాపర్త సంస్కృత కావ్య కర్తృలును; కంఠమోన్న మొదలగు కట్టలు రచయిత్రులును; అత్యై,

అండాళ్ మొదలగు ప్రసిద్ధ విహంగులను, ప్రత్యాతలై లుంపంద నాంధ్రవనిత లలో సంస్కృతాంధ్ర కవయితులు గలరనుటచేమి చోద్యము? మొల్ల, రంగాజి, ముద్దుపళని మొదలగు నాంధ్రభాషారచయిత్రు లాంధ్ర విమర్శకులకుఁ జిరపరిచితలేకదా. అట్లే గంగాదేవీ, తిరుమలదేవీ, రామభద్రాంబా ప్రభృతులగు నాంధ్ర స్త్రీల సంస్కృత వాగ్విలాసము లాస్వాదిత పూర్వములేయగును.

సంస్కృతమున రామాభ్యుదయము రచించిన యభిరామ కామాక్షియు, నందే శ్రీరంగాభ్యుదయము విరచించిన త్రివేణికయు, దృశ్యశ్రవ్యకావ్య ప్రాకృత గ్రంథ సంఘాత్రయగు శారదయు, నాంధ్ర మహిళలు గాఁబోలు. వారి వచో గుంఫము కొండఁగి కింకను శ్రవణగోచరము కాకుండవచ్చును.

గద్యపద్య ప్రబంధానాం
పప్రజ్ఞాష్టా చశనాటకైః
సౌకం ప్రాకృత కావ్యాభ్యాం
సాహిత్యం శారదావ్యధాత్.

అని నింపికురవి చక్రవర్తియగు నచ్యుతానాథునిచేఁ బొగడగన్న శారద దేవరాయల యాస్థానవిద్యుని యందురు. త్రివేణి తానే తన్ను గుఱించి, శ్రీరంగాభ్యుదయ సర్గాంతముల నిట్లు చెప్పుచున్నది.

త్వజ్గద్యజ్గ తరజ్గ పజ్జివిలస
దృశ్యేత్రప్రాకృతస్య వా
గుమ్మొలనస్తకవి స్త్యూహుత తగహం
యోఽసౌత్రివేణ్యాఖ్యకామ్
ప్రీత్యాభ్యుదయే తయా విరచితే
సద్భూష్టనస్త్యే మహా
కావ్యేఽసౌదశమః సుధాకృత సఖః
సర్గః స్వరూఢుర్యతః.

మధురవాణి రఘునాథుని యాస్థానమున నమస్తవిద్యావ్రసంగములఁ గలసికొని యతఁడు రచించిన రామాయణము పతింపగా విని సంస్కృతమున రచించినట్లు చెప్పుచును. కాని యతఁడు రచించిన రామాయణము మాకు లభించి నంత వట్లు వరిశోధింపఁగా మధురవాణి రామాయణసంగ్రహము దానికిఁ దెనిఁ

గింపుగాదని తోచెను. మధురవాణి కావ్యము సుందరకాండము చదివినచో
చును. అంతకు పదునాలుగు సర్గలు గలవు. రఘునాథుని బాలకాండముల
కొంత భాగము నైతము దానికంటె బెద్దదిగా నున్నది. భావములు గలిసినవి
కావు. రఘునాథుడు చిత్రరచన పొంతపోక సరళముగాఁ బదములకుగాని,
యతిప్రాసములకుఁగాని కష్టపడక మహావృత్తనల నైతము మృదుపద సందర్భ
ముగా రచించుచున్నాఁడు. మధురవాణి యనేక స్థలముల క్లిష్ట రచనకు దిగును.
పాఠకులు కాలక్రమమున నచ్చుత్పన్నులుగాఁ బుట్టఁ బోవుచురని కాఁబోలుఁ
గొన్నిశ్లోకములకు స్వయముగా వ్యాఖ్యరచించె. పాణినీయము చక్కఁగాఁ జదివె
నని చెప్పి తదాస్వాదము చూపుటకుఁ గాఁబోలు “రాజనీతి రవస్యశా” యని
మాఘుడు చెప్పినట్లు ప్రయోగచారుఁడఁ జూపును. అమె గద్యములఁ దన్నుఁ
గూర్చి యేమనియె: ఇదియె.

లతాద్వగ్ధటికార్థ నిర్మిత శత
శ్లోకే ఘణిగ్రామణీ
వాణి ప్రాకృత శాస్త్రనైపుణము
స్మృతద్యుతః శ్రీజషా
దేవోద్భవస్మృతి సఖ్యా మధురవా
న్యూత్నాభ్యానా నిర్మితే
శ్రీరామాయణసారకావ్య తిలకే
సర్గస్త్రీయోఽగమత్.

అని ఘటికాశతగ్రన్థకర్తల సభఃకరింప ఘటికార్థ శతగ్రంథ కర్త
యనియు, ప్రాకృతభాషలోను శాస్త్రములలోను నైపుణి గలదనియుఁ జెప్పు
కొనియె. ఓవిదూషితుణి: గ్రామ్యభాషా కవిచక్రవర్తలమగు మాకు నీఫణి
గ్రామణీవాణియేల: మతి కొన్ని గద్యములఁ గానిము.

ప్రస్తారాధినవాత్త వృత్తకవితా
ధాటి కథాకుక్రియా
షడ్భాషారచనా విశేషబహుధా
విఖ్యాత కీర్తిరీయా
దివోద్భవస్మృతి.....సర్గస్త్రీయోఽగమత్.

మా కాలములో యానకవిర సర్వవాల సర్వావస్థలలోను బ్రారంభించిన నిలువ(జాలక విధులలో సహిత మసర్గళముగాఁ బ్రవహించుట నీవు మాచిన దానవుకావు. నీవద్దాప్యారచనతో సత్కుత్కృష్టమగు మాగ్రామ్యభాషా సముల్లాసములు కలవేని తక్కిన యెవ్వరు దప్పక శ్లాఘ్యములే యగు. ఇంకను నీ ప్రతిభ గొంత వర్ణింపుము. విందము.

వీణావాద కళా వినోదశ్రమయే
ధృత్వా సమస్యా శతః
సద్యస్సంసది సాధుపూరయతి యా
ఁత్రాః కవీంద్రియయా
దివ్యోద్యన్మతి సఖ్యయా...
సర్వోదభవత్పశ్చమః.

అనువాదినీయంత్రములును (గ్రామఫోనులు) హార్మోనియములును నా కాలమున నుండిన యెవ్వ నోకళావలీ వేయు సమస్యల బూరించియుండువు. అయినను సీచారుర్య ముభయకళాధ్వంసక మని మా సభ్యులు రహస్యముగా గుస గుసలాడుచున్నారు. నీ పాట కానిముఖ.

ప్రఖ్యాతాష్టవయా పదార్థ గమక
వ్యాఖ్యానపక్షాన్వయ
ప్రాగల్భ్యాస్పదనై షధ ప్రతివిధా
సానంద సూరీస్థయా,
దివ్యోద్యన్మతి సఖ్యయా...
సర్వోదభవత్ప్రోదభవత్.

నీయందున్న యార్జవము మేమెటుగఁజాలము. కాలమును యచనిక నిన్ను మఱుగుపఱచుచున్నది. పోనిమ్ము. వాచుత్వము లేక యార్జవము గలవేని దాని యందు శ్రీత్యములేదని “అవాచకా కామశత్రుః” అని పాంచాలుఁడును,

గ్రామేవానః శ్రోత్రియ
కథనం పరతంత్రతా కృపణభావః
ఆర్జవముతాచ నారీ
పుంసాం మదనాంతకారిణః కేచిత్.

అని యీశ్వరచక్రఁడును చెప్పుచును. విద్యదౌషధమగునై షధమునకుఁ బ్రతికృతిఁ గల్పించెదవా? పశుచక్రత్రను జూచి వేయుఁగ్రుతికృతుల నిర్పించు

మాయాంధ్రులతో బుట్టిన వానపురాదే: నీకేల యట్టి చాతుర్యమలవడమందుఁ
గానిమ్ము. ఏమి యూరకతిన్నావు: విషయాంతర ప్రసక్తమగు వామత్వమును
సౌజన్యభర్తమగు నార్జవమును పట్టించుచో నప్రస్తుతప్రశంస చేసితినిని
కోపమా? నిన్నార్జవ మాశ్రయించఁగా మావాక్కున వక్రోక్తి ప్రవేశించె.
పోనిమ్ము నీకత్తివర్ణన జనుగనీ. నీవాని యాత్మస్తుతియందుఁ గేవలము మధుర
ముగా నున్నది విచక్షు.

స్వార్థి దుగ్ధసితా సుధామధురవా

ఐక్యకాంత సంతోషిత

ప్రౌఢ శ్రీరఘునాథ చత్రా భవ

తాన్విధాధివా సంధృతా.

దివ్యోద్యన్మతిసభ్యయా...సర్గోఽభవర్చస్తమః.

స్వార్థియగు నీవాక్కు సాక్షాత్తుగా విన్న రఘునాథుఁ డశ్రాంత సంతో
షియై యెన్నియేని విచక్షములు నీకొనఁగఁదగు. మాకు నీగద్యములలోని
యుత్తరార్థము పల్లవిగా వినివిని పరిచయాధిక్యముచే మాశ్రోత్రములు జగ
మంతయు మధురతరముగా గ్రహించుచున్నవి. కథ సాగనిమ్ము.

సద్యో విస్మయ కృన్నిరోష్ఠ్య కవితా

సందర్శ్య భారాసుధా

సారోక్తి పరిపూరిత క్షుద్ధి

సంభావితాభిప్రాయా

దివ్యోద్యన్మతి సభ్యయా...

సర్గోఽజనిష్ఠాప్తమః.

ఇందు ప్రతి యనఁగాఁ జెవియనియే కదా యర్థము. కాక సంగీత స్వర
ములలోని ప్రతులైనయెవల మధ్యమ పంచమములగు జీవస్వరముల నోష్ఠ్యము
లని పదలినచో నీసంగీత మరెమానుష మగునోయని భ్రమించితి. పోనిమ్ము.
నీ నిరోష్ఠ్య కవితా గద్యమున నీపేరెట్లు కూర్చెదవో వామత్వము పూనక
యార్జవముగాఁ జెప్పుము. లేక మధురశబ్దము తొలఁగించుకొనెదవా? ఏమి !
విస్మేరసమ్రముభవయ్యెదవు? అహో, యాశుదానపు కదా! మఱచితి.

మాధుర్యైకభురంధరాంధికవితా

నిర్మాణ సమ్మాన్యయా

దివ్యోద్యన్మతి సఖ్యయా మధురవా
 ణ్యమ్బుఖ్యయా నిర్మితే
 శ్రీరామాయణసారనామని మహా
 కావ్యేఽతిభవ్యే సుధీ
 పఠోల్లాస విశేష ధామ్నినవమః
 సర్గో మనోజ్ఞోఽభవత్.

ఏమి వినుచున్నాము? స్వీపాదియగు వల్లవి త్రిపాదియయ్యె. ఇంకఁ జతుష్పాది
 యగునా యేమి? లేక యాంధ్రకవితలోని భావదారిద్ర్యము నిన్నావహించెనా?
 కావుననే కాబోలు నీ యాంధ్రప్రబంధములు మాకాలమువఱకు రావయ్యె.

సూరిస్తవ్య కుమారసంభవమహా
 కావ్య ప్రతి గ్రంథన
 ప్రాగల్భ్య ప్రకటశ్రియా వదనదః
 ప్రఖ్యాతవైదుష్యయా
 దివ్యోద్యన్మతి సఖ్యయా...
 దశమ సర్గోఽత్రకావ్యే భవేత్.

రఘువంశమునకు యదువంశమనియు, భారవికి భూరవియనియు,
 మేఘసందేశమునకు హంససందేశమనియు, మాఘమునకు ఫాల్గునమనియు,
 కుమారసంభవమునకు మారసంభవమనియు, నొక మహాకవి ప్రతి గ్రంథన
 చేసె. ప్రతిగ్రంథన కలానైపుణ మతనివలన సంపాదించితివా? లేక జాతి
 ధర్మమా? నీదేశికు లెవ్వరో తెలుపవైతివే:

ప్రౌఢ శ్రీరఘునాథనాయక కృత
 స్వర్ణాభిషేక క్రియా
 దివ్యోద్యన్మతి సఖ్యయా మధురవా
 ణ్యమ్బుఖ్యయా నిర్మితే
 శ్రీరామాయణసారనామని...
 సర్గస్తథైకాదశః.

కనకరత్నాభిషేకముచే నీ శరీరము మందాకినీ జలావగాహముచేతవలెఁ బవిత్ర
 మయ్యె. ఇట్టి ధన్యురాలింగన్న తల్లిదండ్రుల పేరులఁ దెలుపుము. వినియానం
 దింతము-

‘ఏమి నీ యనందర్ప ప్రశ్నము? కాళిదాసాదులు తమ జననాదులువర్ణించు కొనినా: గ్రంథములు చదువు పాఠకులుకదా తత్తత్ప్రసంగాదు గుంభనములచే కవివృత్తుల ననుమానమున నిర్ణయించవలయు,’ అని చెప్పెదవా?

ఓకపయిత్రీ, ఏమి ప్రతారణము చేసెదవు. కవుల చరిత్రములు వ్రాయు నప్పుడు తల్లిదండ్రుల పేరులును, సియోగియో తదన్యథో, గోదావరీ మండల స్థితుడా లేక యనాంధ్రుడా, యసుట ముఖ్యాంశములుగా మేమాంధ్రులము పరిగణించి యున్నారము. అందుకొఱకడిగితిమి. నీకంత కోపమురానేల? కాళిదాసాదులు తమ విషయముగా సర్వత్రసూనమునే పూనిరి. నీవు నీపాండిత్య విశేషమును బహుభంగిగా గద్యముల జెప్పినందున నీ జననకథ యడిగితిమి. నీవును కాళిదాస భాససరణి నవలంబించియున్నచో-

ఏ దంపతులకుఁ బాపమెనో, యేదేశమునందు గీర్తి తెక్కినవాడో, (తుదకు) ఏదెసవాడో యెఱుంగను అన్నవాక్యమున లింగముమార్చి నీకన్వయించి యుండుము. కాని యాత్మప్రభ్యాపనశీలవగు నీకు సిగ్గేల: చెప్పరాదా? “సరస్వతీ పవిత్రాజాం జాతీస్తత్ర న కారణం” అని యొక్క ష్టత్రియ సార్వభౌముఁడు పలికెగదా! మేము నామతమలోని వారము. నీవు నిశ్శంకముగాఁ దెలుపుము. భోగిని వసినకుచోచించెదవా: ఈ వ్యాసమున మంగళాంతము చూచుము. పోనిమ్ము గ్రంథము నారంభించుము. కొంత తెలిసికొందము.

లక్ష్మీం దిశేల్లక్షణ పూర్వజన్మా
పీరోరఘాణాం విజయం ప్రయచ్ఛేత్
ఆరోగ్య మర్కాభి జనశ్చదద్యా
ద్రతీశమూరై రఘునాథ సేతుః.

ఇది శ్రోత్రియ బ్రాహ్మణుల యాశీర్వచన మంత్రమువలె నున్నది. కృత్యాచినే రతీశబ్దమునకు సందర్భమేమి: రఘునాథ శబ్దముతో నాంధ్రభాషా సంప్రయుక్తమగు చిత్రామనియమ మర్ధనమముగా నిందు సంఘటించుచు రతీ శుఁడు యతీశుడయ్యెనా? కృత్యాచ్యవస్థయను వాచోయుక్తి నీయందు నిక్కమయ్యెగాఁ బోలు.

సాహిత్య సవ్వర్తని సంచరన్తః
స్తనః పురోనామగతిం సమేత్య

శబ్దాయమానాన్ శ్రవసోరసహ్యం
నకాకవీన్ ద్రష్టు మవిక్షమస్తే.

కుకవిదూషణము కాన్యసూర్యాదకదా. అది లేకున్నఁ బ్రబంధముమెఱుఁగు
వెట్టనియాభరణమువలె నగు. కాకులు కుడియెడమగా వచ్చుట యపశకునమా?

రఘునాథుని వంశావళి బహుగ్రంథముల వర్ణితమయ్యె. మేము విన్నదే
దాని దాఁటి నీ గ్రంథరచనకు సందర్భము రచించితివేని చదువుము.

యదన్తరావర్తిత నర్తనానాం
సీమన్తినీనాం శ్రమమాక్షిపన్తి,
పర్యన్తయన్త్ర ప్రతిమాకరాగ్ర
ప్రకీర్ణజాతాః పవమానపోతాః.

ఇది రఘునాథ సభలోని శిల్పప్రతిమారచనకదా!

వివజ్ఞీకాయాం చతురాః ప్రగల్భాః
శాస్త్రేఽతిదక్షాః సరస్వప్రబన్దే
సమీపమేతస్య సమేత్యకేఽపి
సుభూజనాః స్వస్యకళా వ్యవృణ్వన్.

ఇది యంతఃపురవృత్తమా, లేక సభా నిర్వృత్తమా?

రామాయణం శ్రీరఘునాథ నామ్నా
రాజ్ఞామునా నిర్మిత మన్త్ర వాణ్యా,
కర్ణామృతం కావ్య మతీవభవ్య
మపాతి పాతీనదృశా కయాచిత్.

రఘునాథుని యంద్రరామాయణము నొకతె పఠించుచుండెనా?

సర్వోత్తర స్వాదిమ సంస్కృతాండ్ర
ప్రబన్ధ నిర్మాణ పఞ్చమాని
యశాంసేభాయాం స్యదతారయన్త్యః
సహస్రశః నన్తి సరోజనేత్రాః.

రఘునాథరామాయణముఁ దెనిగింపఁగల స్త్రీలు గలరాయని ప్రశ్నించి
నపుడు వై సమాధానము కలిగెను. ఉత్కృష్ట సంస్కృతాండ్ర ప్రబంధ నిర్మాణ
కీర్తిగల స్త్రీలు వేసేపేలు గలరనే కదా: విక్రమార్కుని యట్టి దాతగలఁడేని
కాళిదాసువంటి కవులేల పుట్టరు?

రసోత్తరం రామకథానుబంధి
కావ్యంమయా కల్పిత మన్ద్రవాణ్యామ్
కార్యం కయా సంస్కృత వాగ్భరేత
దిత్యేషు చి తే గణయన్న వాక్యాత్.

ఇది రఘునాథుని వాక్యము. తన రామాయణము నెవ్వతెయైనఁ దెనిఁగింపఁగలదాయని. రఘునాథుఁడు రామునిచుండు పరమభక్తుఁడు. రామసేతు శ్రీరంగ విజయ రామవపుర కుంభఘోషాది దివ్యస్థల ప్రతిష్ఠాపిత రామభద్రుఁడని తన యాంధ్ర గ్రంథ గద్యములతోను “శ్రీరామసేతాపవిత్రుఁడు ఘోషే శ్రీరఙ్గదామన్యవి రామభద్రమ్, దేవం ప్రతిష్ఠావ్యతరా మతానిః ప్రాకార సద్గో పుర మణ్ణపాని, రథోత్సవాదిర్మహతీం విభూతిం రసాదకార్షీ రఘునాయకస్య” అని సంగీతసుధలో రఘునాథుని సంబోధించి చెప్పఁబడియె.

కావుననే రామకథ యెన్ని ముఖములనైన వినఁగోరి శ్రీ వాక్కు మధుర మగుటచేత తద్రచనకు శ్రీ కవులఁ గోరుకొనియె. అంతనారాత్రి స్వప్నమునఁ దన యిష్టదైవమే ప్రసన్నుడై.

చతుర మధురవాణీం సమ్యగాకర్ణయస్యాః
సదసి మధురవాణీ నామదత్తం త్వయైవ
సరసకృతి విధాయాం సాధుమేధావిశేషా
స్వధికవటురశేషా స్వమ్ముఖాక్షిమ నైషా.

రాముఁడు “నీచే మధురవాణి యను బిరుదము పొందిన మేధావతి, శ్రీలలో నెక్కుడు కవిత్వపాటవము గలది.” యని చెప్పెనే కాని యామెకుఁ దల్లిదండ్రులు పెట్టిన నామమును దెలుపఁడయ్యె. నర్వాంతర్యామియగు భగ వంతునకు గూడ దాని పేరు దెలియదా?

విద్యాన్యవాయే విహితావతారా
సుశిక్షితాసౌ విదుషాత్వయైవ
విద్యా పరీక్షా నమయే విశేషాత్
ప్రకాశమాన ప్రతిభానుభావా.
చాతుర్యమేతి కవితాసు చతుర్విధాసు
వీణాకళా ప్రకటనే భవతీ ప్రవీణా,
ప్రజ్ఞామయం నిపుణ మజ్ఞుతిహాసినీయే

మేధాం వ్యనక్తి బహుధా వివిధావధానే.
 కర్తుం వటుః కావ్యమిమం స్వయంతే
 సాహాయ్యకం చేత్కిముతేతి నద్యః
 ఆవేద్యరామోఽన్తరధాత్పభాతే
 పయోధికాఞ్చః పఠిరిత్యభోధి.

అని శ్రీరామచంద్రుడే గ్రంథకర్తృ పాండిత్య శక్తుల వర్ణించె. రఘు
 నాథుడే దానికి విద్యా గురువైనప్పడు కొంత యేమి? మీమాంసాలంకార
 శాస్త్రముల జితశ్రముడగు యజ్ఞనారాయణకవియుఁ దాను రఘునాథుని శిష్యుఁ
 డనియే చెప్పుకొనెను.

ప్రౌఢ శ్రీరఘునాథభూపతికృతా
 స్ఫూరీ భవత్సాహితీ
 సామ్రాజ్యననయోఽతివిశ్రుతనయో
 గోవింద యజ్ఞేశుతః
 షష్టస్సర్గ మపూరయత్

అని మఱియు,

కావ్యాలంకృతి నాటకాది కలనా
 పాండిత్య మత్యద్భుతం
 సర్వజ్ఞో రఘునాథ భూశతమభో
 యస్మోపదిశ్య స్వయమ్
 ఆదాతుం గురుదక్షిణామభిమతా
 మర్హోఽప్యహోదత్రవాన్
 కర్ణాలంకరణా నిజంచపతకం
 పాదాజ్జదంకంకణమ్.

అని రఘునాథుడు యజ్ఞనారాయణకవివలన గురుదక్షిణ గ్రహింపక
 శిష్యునకుఁ దానే కుండల కంకణాదు లొసంగెనట. ఇది విద్యారసికుని
 వాత్సల్య చేష్టయే. లక్ష్మీ సరస్వతు లహమహమికగా విలాసము లెవ్వనియందు
 నిలుపుదురో యా పురుషుని జన్మజీవితములు ఛన్ద్రత్నము నెంచి జీవలోకమును
 రసమయముగాఁ జేయుననుట పితయే.

“అంధ్రక్షమామంచలాఞ్డలుండైన
 వేమభూపతి కృపావీక్షణంబు
 జేచాడ్రీ నరసింహ విపుల వక్షస్థలీ
 కష్టార మాలికా గంధలహరి
 హెడెరాయాంక నద్గురు రాజభీమేశ్వ
 రస్వామి పదసమరాధనము
 కమలాద్రినిలయ మార్కండేయ శశిమా

.....

కారణంబులు నుద్బోధకములుగాఁ గ
 సంభవించిన సాహిత్యవిద్య.

అని శ్రీనాథుఁడు తనకు పెద్దకోమటి వేమభూపతియు, అహోబిల
 నృసింహస్వామి వరప్రసాదమును రెడ్డిరాజులకు గురువీత మధిష్ఠించిన శైవా
 చార్యుఁడగు హెడెరాయ భీమేశ్వరుఁడను పండితోత్తముఁడును విద్యా ప్రదాత
 లైరనుటచే వేమనకు శ్రీనాథుఁడు శిష్యుఁడాయని నందియము గలుగు. కారణో
 ద్బోధక శబ్దములా యర్థమునకు వారకములయ్యు మహాకవుల వాక్కులు వేయు
 విధముల ధ్వనించుచుండునని భీతిచే నారాజేంద్రుని గురుభావము శ్రీనాథుని
 యందుఁ బ్రసన్నమయ్యెనా?

స్వప్నానంతరము రాజు సభాస్థారులతోగొలుపుండి మధురవాణినిలిపించి
 రామకథ రచింపుమని సన్నేహముగా నాజ్ఞ యొసఁగె.

ప్రకృతి మధురకావ్య ప్రౌఢ స్వరూప విద్భి
 ర్యువతి జనమజీభిర్యుక్తపార్శ్వద్వయోఽసౌ
 అథ సవిధముపేతాం సౌహృదాదాహ్వానమ్
 మవని బరిబృథానా మగజీరిత్య భాణిత్
 అజహదలంకృతి క్రమ మనేక రసోల్లసితం
 సరసవదార్థ సంగతి సమగ్ర గుణానుగుణమ్
 రఘు రమణప్రబంధ తిలకం రసికాభిమతం
 సుదతి విఘ్నేయతామితి సుధీ రగదీన్నపతిః.

అని గ్రంథరచనకు ప్రోత్సాహకరముగా గ్రొత్త రత్నాహారమును
 జ్జములు చెక్కిన యంగదాదులఁ ద్రీవిదాయముగా నొసఁగె. పూర్వము

శకారాతిపురుషుడను కవి తన విజయప్రతాపకీర్తుల వర్ణించిన కొలది ప్రహర్షోద్రేకమున మదజలాసార సంక్లిన్న పద్మాసముద్యవకాల ప్రావృషేణ్య సౌభాగ్యంబుగ భద్రగజ శతంబుల నొసంగెనట.

శ్లోకోఽయం హరుషాధిభా కవినా

దేవస్య తస్మాగ్రతో

యావద్భాసమదీరితః శకవధూ

వైధవ్య దీక్షాగురోః

తావత్తాపసుసౌధ సాన్ద్రపులకో

ద్యౌదః సతస్మై దదా

లక్షంలక్ష మఖండితం మదజల

ప్రక్లిన్న గండం గజమ్.

అని శాకరాతియగు విక్రమార్కుని రసికతయు నుదారతయు వర్ణింతురు. ఆగజచయంబును మన కవముత్రి యాభరణములతోడనే యంతర్ధానము నెందఁగాని తత్కవు లొసంగిన కావ్యదీపికలు కాలదండమును ఖండించి బ్రహ్మాండవ్యాప్తి నెంది సక్షతలోకమువలె స్థిరజీవములై యున్నవి.

ఇకఁ గథా భాగము నెట్లు కవి తన బిరుదు నెల్లించి రచించెనోచూతము. కుశలపులు వాల్మీక్యాశ్రమమునఁ గాబోలుఁ జెఱియొక వీణపుచ్చుకొని శ్రుతులు గూరుకొని తంత్రులు సారించి కంఠనాదములు కలియునట్లు పాడిరట.

తౌ వల్లకి మజ్జతలే నిధాయ

శ్రుతిప్రమాణం స్ఫురిత ప్రధానమ్

తస్మిన్ సమస్తాస్మృదు సారయన్తా

వాలోకయామాసతు రైకకంఠ్యమ్.

స్ఫురితమనఃసవి గమకముల లోనొకటి.

గ్రామద్యయే చీవృత్తి భూతధాత్ర్యాం

ప్రశస్యమానే సురభాచజాతే

రసగ్రహంశాంతర మార్గలక్ష్యా

తాలేషునైకాఙ్గ కళోన్నతేషుః

ఈ శ్లోకములకెల్లఁ గవయిత్రియే వ్యాఖ్యయుఁ గూర్చె. పక్ష మధ్యమ

గ్రామములలో గ్రహాంశ న్యాసములు తప్పక యల్పస్వర సంగతి విశేషములతో సుఖమైన జాతి గ్రహించి లఘుద్రుతాది తాకాద్యంగ నియమములతోఁ పాడఁ బోయెదరు. అంతర మా మన “అల్పత్వాభాజాం స్వరాజాం విచిత్ర సంగతి విశేషః-తదుక్తం న్యాసాది సముష్ణత్యమచ్యేమధ్యేఽల్పతాయుజామ్ స్వరాజాం సంగతి.” అని యామెయే కతో వివరించెను. గాంధార గ్రామము స్వర్గలోకముననే ప్రసిద్ధము. కించదర్శింపఁబోవు రాగములలో వికృత స్వరములే ప్రధానములు కావునను షడ్జమధ్యమ గ్రామములలో స్వరశ్రుతులు నియతము లగుటయు వికృత స్వరములలో శ్రుతినియమము లేకుండుటయు షడ్జమధ్యమ గ్రామవిభాగమే నేటిగాయకులలోను దక్షిణదేశ వీణలలోను గానరాదు. కావున గ్రామద్వయ ప్రశంస కేవల మర్థవాదమై సంగీత ప్రశంసాపరమగు.

వివాదినం పరిమృద్యవాది

సంవాది నావప్యవాచిరంచ

ప్రకాశ్య కాలస్ఫురితాచి హృద్యం

స్థాయి క్రమేణాపి విచిత్రవృత్తిః.

వాది సంవాద్యనువాది స్వరములు పరస్పర మైత్రితో మెలగును.

పివాదులు స్వరవ్యక్తి సంపఞ్చేయ్య స్ఫురితకము గమకములలో నొకటి.

వృత్తులు వేగమును బాటించు మూఁడు గతులు-చిత్రవార్తిక దక్షిణములని.

స్థాయి క్రమమనగా నొకానొక స్వరము నుండి యారోహోవరోహ రూపములుగా స్వరసంచారము చేయుట యని యందుచు.

ఉత్కర్ష ధన్వర్షధలాలనీయ

ముద్యత్సుధోన్మేష విశేషధన్యమ్

విశుద్ధి భాస్వత్సమాపాత భావం

నాట్యం పటుత్వం జహు నాటయ నే.

నాటరాగమేళయని ప్రకృతార్థము. నాట్యమని యప్రకృతార్థము. ఇందు ప్రకృతార్థము ధన్యులచే ఋషభులు (శ్రేష్ఠులు) వారిచే లాలనీయము. సుధ యొక్క యున్మేషము, సమపాతి (పావవిన్యాసము సమముగా నడచుట).

ప్రకృతార్థమున, ఉత్కర్ష-తంత్రులఁ బైకి నుద్ధతముగా నాకర్షించుట ధ, ని, ఋషభస్వరములచే (చైవతనిషాదర్షభములు) శ్రుత్యధికములగుట, షడ్

శ్రుతిదై వత్సభములు, కాకలీనిషాదము (అందుచే నంతరగాంధారము) సమపానాం, షడ్జమధ్యమ పంచమముల శుద్ధస్వరత్వము గల సమపానాం షడ్జమధ్యమ పంచమముల శుద్ధస్వరత్వముగల నాటరాగమేళ యని యర్థము.

నాటమేళమున శుద్ధములు షడ్జమధ్యమ పంచమములు. దైవత్సభములు షడ్ శ్రుతికములు, గాంధారనిషాదము లంతరకాకలీనామకములు. ఈ నాట దేశి రాగములలోఁ జేరినది కావున షడ్జమధ్య గ్రామవ్యవస్థలో వచ్చునది కాదు. నాటరాగము మొదటఁ జెప్పటకుఁ గారణమేమన రఘునాథుని సంగీత సుధలో నిది ప్రథమమేళముగా గ్రహింపఁడియె. దీనినే కళ్యపాచులు నర్త రాగమనిరి.

మఱియు రఘునాథుని కీరాగ మెక్కువప్రీతి నొసఁగుచుండెనని తోచు చున్నది. మఱియు నది మంగళకరమును. రఘునాథుఁడు బాల్యముననే తండ్రియొద్దకు రాగా నభిలోఁ గుమారుని విహ్వలస్కారము పరిక్షింప నతఁడు మొదట నాటరాగమునే రూపకాలాపాదిలక్షణములతో రాగ వర్ధనీ క్రమములతోడఁ బాడి వాయించి చూపినట్లు యజ్ఞస్థానాయణదీక్షితులు సాహిత్య రత్నాకరమునఁ జెప్పుచున్నాడు.

రాగేణతేన ప్రధితేన తాయ

గీత ప్రబంధాన్ పటు వాచయిత్వా

పరం విదూరీకృత పంచమోద్య

త్రప్తసక్తి గౌళస్ఫురణం ప్రకాశ్య.

గౌళ స్ఫురణమనఁగా గౌళరాగపు గమకము లేక వ్యక్తీకరణము. దూరీ కృతపంచమ = పంచమస్వరము పరిహరించినది. పంచమస్వరమువలన తక్కిన యాఱుస్వరములతో గౌళరాగ మారోహమున షాదవమను సంజ్ఞ చెందుచున్నది. సంపూర్ణముగా రాగము విస్తరింపఁదగినచో నాలాప, తాయ, గీత, బ్రబంధము లను నాలుగంగములఁ బరిపూర్ణము సేసి పాడుట యుత్తమ గాయక సంప్రదాయము. ఇందు తాయ గీత ప్రబంధములు మూడు చెప్పఁబడియె. గౌళరాగమును చౌకముగా వర్ధనముచేసి నర్వజనామోదము కలిగించినట్లు ప్రకృతార్థము. అర్థాంతరమునఁ గోకిల స్వరోద్యత్రప్తసక్తి యని మధురవాణియే వ్యాఖ్య యొనర్చె.

ఈ శ్లోకమునకుఁ గవి పంచమమనఁగా దైవతస్వరము ; “గౌళస్తదంగ
విన్యాస గ్రహాంశః పంచమోష్ఠితః ఇతి గౌళేగ్రహస్వరో నిషాదః తద
పేక్షయా పంచమోదైవతః.” అని సంగీతరత్నాకర శ్లోకము నుదాహరించి
పంచమము (అయిదవది)దైవతము వర్ణమునివ్యాఖ్యచేసె. పంచమశబ్దము సరిగమ
పథని స్వరములలో నొక్కటి యగును. ఆదిపారిధానికార్థము. పంచమము
అయిదవది ఇది లౌకికార్థము. ఈమెట్లేకమున పంచమశబ్దమును లౌకి
కార్థమున వ్యాఖ్యాన మొనర్చె. దీని రత్నాకరవాఖ్యాతలు (సింగభూపాల
కల్లినాథు లిరువురును) సుగమమని పదలిరి. అందుచేఁ బంచమస్వరమని
పారిభాషికార్థముననే గ్రహించవలసియుండును.

మతంగుఁడు—

టక్కురాగేణ సదృశః పంచమేవ వివర్ణితః

షడ్జాంశన్యాన సంపన్నో గౌడః స్యాత్సురితర్షభః.

అనియు ; నాన్యదేవుఁడు (సరస్వతీహృదయాలంకారమున) న్యాసాం
శగ్రహః షడ్జపంచమ హేనస్త్యర్షభగ్రహః స్ఫురితాఖ్య గమకనిబిడోగౌడః
స్యాత్టక్కురాగరవసదృశః’ అనియు,

జగదేకమల్లుఁడు సంగీతమాహామణిలో “గౌడః స్యాత్ టక్కురాగాంగః
సన్యాసాంశ గ్రహాన్వితః వర్ణితః పంచమే నైవరసే వీరే నియుజ్యతే
జాతేశ్చాంగం నిషాదన్యా వదిన్తి నతు మే మతమ్.”

అనియు, వారెల్లరు పంచమహేనమై గౌడరాగము షాడవమనియు,
షడ్జగ్రహముగలదై (అనగా షడ్జస్వరముతో ప్రారంభించుట) దానితో న్యానము
(అనగా ముగింపు) అనిరి. టక్కురాగచ్ఛాయగాక నిషాదినీ జాతిలోఁ బుట్టినదన్న
మతము జగదేకమల్లుఁ డంగీకరింపఁడు. అనఁగా నిషాదస్వర మంశస్వరమగుట
(ప్రధానము, లేక జీవస్వరమగుట) విలయనఁగా నిషాదమునకు గాంధారము వది
యవశ్రుతిలో నుండుటగా సంవాచిత్యము కావలయును. గాంధారనిషాదము
లెల్లప్పుడు వివాది (విరోధి)స్వరములు కావున నిషాదము గ్రహాంశ స్వరములుగా
గ్రహించినచో రక్షితముగను. నిషాదముగ్రహాంశమని శాస్త్రమందున్నను
ఋషభమే యంగస్వరమగుట వాడుక. రికిపంచమ (అయిదవ)స్వరముదైవతము.
దానిలో వివాదములే. ఈ యంశమునే రఘునాథుఁడు సంగీతసుధలో నిట్లుచెప్పె

చక్షామహే సంప్రతి గౌళరాగ
 మేళో భవేద్రతచగుర్జరీవత్
 గౌళస్యచైతన్య వదామిలక్ష్మ
 న్యాస్తోగ్రహంశోఽత్రనిషాద ఏవ
 సషాడవో దైవతలోపతః స్యా
 ల్లక్ష్యానుసారా దృషభ స్త్రిహంశః
 అత్రోచ్చితేఽన్యస్వర శత్రుభూతే
 గాన్ధారకే కించనిషాదనామ్ని
 ప్రధాన భావోఽం శతయానయుక్త
 స్తస్మా దిహస్యాదృషభస్వరోఽంశః
 రాగాభియుక్తై రతవవక్తైశ్చిత్
 సంకీర్ణరాగతవముదీర్యతేఽన్యః.

అని యంశస్వరము ఋషభమనియుఁ గొంచు దీని సంకీర్ణజాతిలోఁ బఠింతురనిభెప్పె. కొందఱనఁగా రామామాత్యాయలు. వారు దానినధమ రాగమనిరి. అనఁగా ఆలాప తాయగీత ప్రబంధములను నాల్గంగములు దీనికి రావని భావము. వేంకటమఖి చతుర్థండ్లిప్రకాశిలో గౌళాదిన ప్రరాగములను నిషాదము గ్రహస్వర మని చెప్పి- గౌళస్తుషాడవోరాగో రాగాంగో దైవతోజ్జితః వాదినంవాదినా వత్రం గౌళశ్వత్పగీయతే. అని దైవత లోపముచేత షాడవమనియె. తులజా రాజు తన సారామృతమున-గౌళోమాళవగోళీయ మేళజో దైవతోజ్జితః షాడవో నిగ్రహో రాగాంగోఽయం శశ్వత్పగీయతే-అనియె.

మఱియుఁ రఘునాథుడు, గౌళరాగమునుగుర్జరీ మేళజన్యముగాఁ జెప్పె. రామామాత్యుడు శ్రీరాగముక్రిందను, వేంకటమఖి స్వతంత్రమేళకర్తగాను, పరమేశ్వరుడును స్వతంత్రమేళముగాఁ జెప్పిరి. సంతృప్తి మేషమవరోహతి వైణిక్తైస్త తత్షాడవోడువగణే పరిగణ్యగీతమ్-అని మేషమును (అనగాగాంధారమును) పరిత్యజించియవరోహించుచు నాడువమగుననియె. కావున దీనికివిచిత్రముగాను సారము వాయాదులు పొసఁగవని భావము. నేటికాలమువారు దాని మాళవగౌళ మేళజన్యమందురు. వై సూచించిన మతభేదములుగల గౌళరాగమునకు వాయాదులు కూర్చినట్లు మధురవాణి చెప్పుచున్నది

ఆలాప, తాయ, గీత, ప్రబంధములను నాలుగంగములను నాలుగు దండములని యందుచే రాగము చతుర్దండిత విలసితమని గోపాలనాయకుడు చెప్పినట్లు వేంకటమఘి చెప్పుచున్నాడు. ఆలాపమనఁ గేవలము స్వరసందోహమున నారోహణావరోహణాది చమత్కృతి. తాయమనస్థాయిగా నొకస్వరమును నిర్ణయించుకొని యారోహావరోహగమక చమత్కృతి. చమత్కృతి నాపైద్రుత విలంబితములుగా జరుపుట. గీతమన స్వరలాశ పదాత్మకవైచిత్రి. ప్రబంధమున స్వరలాశ పద రసభావ పుష్టి చమత్కృతులు గలుగును. కావుననే సంగీత సూర్యోదయమున స్థాయి సంఘార్యారోహావరోహణములకే చతుర్దండియని నిర్ణయించెను.

ఈ గీతతాయ ప్రబంధ వైచిత్రి దేశీయరాగములకే కాని కేవలము యజ్ఞోపయోగముగా దేవతా స్తుతిపరమగు గాంధర్వమున వచ్చు గ్రామరాగంబులకు లేవని యాంజనేయాదు లనుకాసించిరి.

తథై పదాద్యుత్పాతప్రకర్షం

వరాళిరాగోల్లసనం సృజన్తే

వ్యంక్తః స్మనామస్తముఖారిపాశి

జయన్తసేనాదిషు చాతురీంశా.

మ = మధ్యమస్వరమున, హితమైన ప్రకర్షం అనఁగా వరాళిరాగమున మధ్యమ స్వరమునకు ౬ లేక ౭ శ్రుతులుగలవందురు.

సామన్తము, ముఖారి, పాశి, జయన్తసేన-రాగభేదములు. జయన్తసేన రఘునాథుడే యుద్ధరించినట్లు చెప్పుచున్నాడు. అది భైరవీమేళజన్యమని తాఁ జెప్పె. "జయన్తసేనా రఘునాథ భూమి పురస్తరేణైవ నమద్భుతాచ, నదావ్రగేయా శుభదాయకా స్యాద్రక్తిప్రదాచాఖిలదాయకానామ్." అని సంగీతసుధలో రఘునాథుడే చెప్పెను. షష్ఠ్యుడును తులాజామహారాజును దీనిని శ్రీరాగమేళము క్రిందనొనగిరి. శ్రీరాగమున జరుక్కుతికము ధైవతము. భైరవిలో ధైవతము శుద్ధము. ఇదియే భేదము-ఇట్లే సంగీతశాస్త్రమర్మములు సూచించునట్లు కుశలవుల గాన వైఖరి ౩౯ శ్లోకములలో వర్ణించఁబడియె.

కథాభాగములొక గొన్ని వర్ణనలఁ జూతము. కథాశరీర నిర్మాణకౌశలము చూపుటకు రామాయణకథ పొంకముకాదు. ఏలయనఁగా సుప్రసిద్ధమయిన కథా ఘట్టనముగల పురాణ పుణ్యకథల మార్చినచో సీతాది వివ్యకాంతల లోకోత్తర

గుణ సంపత్తియు, రావణాదుల యుద్ధతియుఁ గొంతమాటి ధర్మోపదేశము భిన్న రూపము వహించి లోకులహృదయభివృద్ధిత నిత్యార్పణమయ దివ్యమూర్తులు స్వరూప నాశము నెందును.

ఇఁక నట్టికథలఁ బుణ్యానుబంధముల నిగ్రహించువారు కథా నిర్మాణ కౌశలము వీటిఁ బుచ్చి సల్పవనైపుణియు, నానారసభావ గుంభనాసంధావనయు, లోకజ్ఞతయుఁబ్రసన్న గంభీర వచరచనా విచక్షణయు క్షీరాబ్ధి కల్లోలమాలా పరం పరలవలెఁ దెరలెత్తి నదర్థజాలము పొంగిపొరలునట్లు రచించు ప్రధానమును జూపఁగలుగుదురు.

సాత్రసంధావణ వైచిత్రి శ్రవ్యకావ్యములకంటె దృశ్యకావ్యములలోఁ బ్రవ్యక్తముగానుండు. మధురవాణి వర్ణనానైపుణి చూపుచు సాహిత్యజ్ఞానము ప్రకాశింపనిచ్చగది యగుటచే శ్లేషాచిత్ర రచనలతో సర్గముల నిండించును. తంజా పురాండ్ర కావ్యములలో నచ్చటచ్చట హాసవికసములగు భావములు నిపుణ ముగాఁ బొందింపఁబడినట్లే తద్వాసనావాసితయగు నిదియునట్లే హాస్యరసము సకృత్తుగాఁ బోషించును. హాస్యరసమునఁ గలుగు నహయమేమనఁగా గావ్యముల లలోనుదాత్తరూపముగా వర్ణింపఁబడు ప్రధానరసమునకు నిమ్నభావము సోఁకి స్ఫోటకపిటకములచే ముఖసౌందర్యము చెడినట్లు కృతికి వికృతి కలుగవచ్చు. ఈ దశావిశేషము రఘునాథాదుల కావ్యములందును బ్రతిఫలించును. మధురవాణి కేవలము వర్ణనలలో మెలఁగుచున్నందునఁ దద్దోషముచే నెక్కుడు బాధింపఁబడ దయ్యె. ఆమె కవితలోఁ గొన్ని పట్టులు చూపుచున్నాము. రోమపామఁడు ఋష్య శృంగుని యొద్దకు వేశ్యల వంపిన ఘట్టమున-

శ్రుతిహృద్య ముదారభంగిగానం

సుదృఢం తత్రనుతో విభాండకస్య

నిరవద్యమసౌ నిశమ్య హర్షం

సమధత్తాత్మని సామగానబుద్ధ్యా

చనజాక్షి ప్రసభం నిరీక్ష్యవక్షో

ధృతచంచన్నవమౌక్తి కాక్షదామ్నః

మనుతేనృతదా మనస్సహస్వరాన్

మునిశ్మశ్రుముఖాన్ సమౌనిముఖ్యాన్.

ఈ ఘట్టమున రఘునాథుని వర్ణన సరసమై గ్రామీణశేఖరుని లోక తంత్రజ్ఞులగు విదగ్ధాంగనలెట్లు వశీకరింతురో యా వైశికతంత్రచ్ఛాయఁ బ్రకటింపుచున్నది. కొన్ని పద్యముల నుదాహరించెదము.

క॥ ఇమ్మానిసిమెకమున్ మది
నమ్మదగదు చేరి గొబ్బునం జనకుఁడు పైఁ
గ్రుమ్మి తలవంచికొని వడిఁ
గొమ్మున నటు చిమ్మెనేని కొదవగుఁజుమ్మి.

గీ॥ తరుణికోపిని శుద్ధ దంతములమీద
లీలఁ దాంబూలరసమిత కీలుగానిన
పండివగిలిన దాడిమీ ఫలములోని
విత్తులననుండు నెఱుంగండు వీడియంబు.

గీ॥ కొమ్ము మొలచినయంతనె కొదవయేల
పచ్చు? నితఁడేమి చక్కనివాఁడుగాఁడె
యది కిరీటంబులోపల నణచరాదె
యంచుఁ బల్కిరి మునిపుఁతుఁగాంచివేడ్క.

గీ॥ ఘనుఁడెయితఁడేమి యిందఱకంటె వేఱ
కొమ్ము మొలిచెనేయనియాడి కొందురెందుఁ
గొమ్ము మొలచిన దీతనిఁ గొమ్మువార
మని శిరోమణి యితఁడపో ముజ్జగముల.

గీ॥ చెలియకోపిఁడు నాచేతఁ జిక్కెనేని
కళలఁజొక్కించి పుణ్యనిద్ర గ్రమ్ముఁజేసి
గుఱును దగులకయందంగఁ గొమ్ముదివివి
మంచికస్తూరి బరణిఁ బట్టింపవచ్చు.

సీ॥ చెలువలు పన్నీరు చెంబులిచ్చినఁ గాశి
కుప్పెలజలమంచు గ్రోలనెంచు
నతులు ఉప్పాదియొసంగ గోపిచందన
మని ఘాలమునఁదీర్ప నగ్గలించుఁ

గాంతలు మరువంబు గానుకిచ్చినఁ దుల
 సీదలంబనుచు భక్షింపఁజూచుఁ
 బొలఁతులు తెలిగందచొచ్చియిచ్చిన విభూతి
 యిది యటంచుఁ ప్రపంచమిడఁదలంచు
 నలరుఁబోడులు వజ్రాలహారమొనఁగ
 బటికవు జపాక్షసరమంచుఁ బాణిఁబూని
 మౌనిజపియించఁ దివురు నెందైనఁగలరు
 ముగ్ధులగువార లిటువంటి ముగ్ధు గలఁడె.

శావధానాజిహ్వించలులగు మహర్షులతో సరసమాడుట యగ్నిజ్ఞాలలతో
 మల్లయుద్ధము సేయుటయే యని యిమ్ముగ్ధు లెఱుంగరుకాదోలు. మిళితానగరము
 రామప్రవేశసమయమున నిట్లుండె —

వితానపరిలంఘితోత్పల వితాన సందానితం
 వినూతననికేతనాకలితాలేతనాలంకృతమ్
 మృదంగపటహార్షణీ ముఖరగోపరం తత్పురం
 ప్రళస్తమవలోకయన్ ప్రముముదే రఘూశాంపతిః.

ఇది స్వభావసిద్ధమగు వర్ణన. ఇందుఁగల శబ్దాలంకార మంతగా రస
 భంగకారి కాదు. సీతావర్ణనము నాంధ్రకావ్యములలోపలఁ బ్రత్యంగ సౌష్ఠవ
 ప్రకాశకమగుట చూడఁగా శ్రీ శ్రీనివర్ణించెనేని శ్రీకృష్ణమునకుఁగల యపూర్వ
 గర్వేర్థ్యామదవిభ్రమము లా శ్రీకృష్ణుఁడయియుండునాచుని యొక విసోదప్రశ్న
 గలుగవచ్చును. ప్రతియోగిభావముచేఁ బురుషకర్తులకుఁగల్గు భావనావిలాసములు
 తత్రప్రతియోగిస్థానమున వ్యత్యస్తముగా నుండునేమోయని కొంచఁబు భావకులు
 తలంతురు. సీతావహరణానంతరము రామచరణోద్ధిష్ఠకమగు ప్రావృట్కూలంపు
 బ్రళయవేశలో —

ధ్వన్యద్యుతోన్మేష సాహిత్యముద్రాం
 తన్వర్యఃస్వేసన్నిదానే కవిభ్యః
 రాజ్ఞోయేవః శ్చేతఃస్మావిక్లిష్టః
 కూజచ్ఛృంగా జైత్రశంఖా ఇవాసన్
 తస్మిన్ భృంగీ మనసాఃకశోక
 ద్వన్వలోకాద్భామి కన్యాప్రదీపాన్

స్మారం స్మారం జాతదానానులాపం

సౌమిన్ద్రస్త్వం సాంత్యయామాప రామమ్.

మొదటిది సంధాకాంక్షున ముకుళించు వద్మములనుండి వచ్చు భృంగా
రవములకు, రెండవది సీతాసమాసవస్తువర్ధనముచే రామునకు గలుగు భ్రాంతి
స్మరణవిలాసమైన నాదుల లక్షణుల దవనములను సమనములనుచుటయు దెలుపును.

నృతైరార్హం నీలకంఠస్య నద్యో

వ్యోమాభోగే కాకాయాం నటన్త్యామ్

దేగాల్లజ్యాలక్ష్మ తత్కుండలాంచ

ద్రక్ష్యాభేవ పాదుశ్రవ్యైశ్చరశ్రీః.

నీలకంఠ = శివుడు, నెమలి. కాకా = నల్లకాంతి, కాళికాదేవి.
కుండల = శ్రవణాభరణము, కాకాదేవికి నభి. ఇందు మెఱపుకాంతి వర్ణించ
బడియె.

పాదోపహిత ప్రావృషేణ్యే ప్రభూతే

ప్రాదుర్భూతే వక్త్రజంబూనిదానే

కేక్రిశేషి కేరకీకేనాశః

కేదారాచోత్కలాపా బభూవః.

ఇందు— ఉత్కలాప = ఉత్కల + కలాప = నెమలిపురివిచ్చి వైకెత్తుట.
ఉత్కలా, ప = అధికప్రతిగల పంచమస్వరము.

నృదైక్ష్ణానాం వజ్రిమాలోక్యకేకీ

మేధాంచక్రే సింధురాజీవనానామ్

ప్రోవాహాపృశ్యామ కాభిచ్ఛటానా

మేధాంచక్రే సింధురాజీవనానామ్.

ఇందు—సింధురాన్ ఆజీవయస్త్రితి, సింధురాజీవనాః, వృత్తే, మేధాంచక్రే,
సింధు, రాజీ, వనానాం, ఏధాంచక్రే, ప్రోవాహా = వహతిన్మ అని గ్రహింప
వలయు.

పంక్తిభూయ ప్రాచురాసన్ బలాకా

నాథం నాత్రాశ్లేషకతస్మాబలా కా

సింధోరుర్మ్యుః కూలసేమా మరాళాః

ప్రాయోబ్రష్నన్ వ్యోమ్మధావన్మరాళాః.

ఇందు బహుకాః పంక్తిభూయ, ప్రాదురానన్, కా, అబలాఅత్ర, నాథం, నాశ్చివ్యతెస్త్య, అరాకాః, సింధోరూర్మ్యః, కూలసీమాం, ప్రాయో ఆబధ్నన్, మరాకాః వ్యోమ్ని ఆధావన్—అని అన్వయము.

అమౌదానాందత్ర హంసారసానా

మాశీరేజేమానినీ సారసానామ్

ధారాంక్షుప్తానశే సారసానామ్

జజ్ఞేనాఖ్యాభూతలే సారసానామ్.

ఇందు- దత్తహంస + అరసానాం (అరసః = అప్రీతి), మానినీ సారసానాం = మానినీనాం సారః స్తైర్యం, తత్స్మిన్ని (అస్తర్భావిరజిచ్, ఆతోఽనుప సర్గేకః ఇతి కప్రర్యయః), అమౌదానాం ఆశీరేజే, సా = రాదృశీ రసానాం జూదానాం వా ధారా చిక్షుప్తానశే, సారసానాం = పద్మానాం ఆఖ్యా, భూతలే, న, జజ్ఞే.

పర్వాకాలవర్ణనమంతయు నుఱుములు మెఱపులు వడగండ్లు. వీనితో అనగా యమకానుప్రాసశ్లేషాదులచే విరహజనులకుఁ బోలెఁ బాతకులకును దుస్సహమైయుండెగదాః శరశరాసనోద్యోగమున కర్హమగు శరద్వాసర వైశద్యము నొక్కసర్గములోఁ గవయిత్రి వర్ణించె. ఒండు రెండుమాత్రల జూతము.

కాదంబిన్యాః శ్శాశయన్ కాశిమానం

కాదంబానాం కౌతుకాఘానహేతుః

శామ్యత్పజ్జః పక్వశాలి ప్రభాలీ

శాలీ సద్యశ్శారదో వానరోఽభూత్.

కౌతుకము = వివాహము. ఆధానము = గర్భాధానము.

శత్రూన్జేతుం నాకరామరస్వన్

నాశికానాం పాశికాం రాజహంసాః

ప్రత్యగ్రాణాం ప్రాప్నువన్ సప్రశంసా

నాశికానాం పాశికాం రాజహంసామ్.

రాజహంసాః = రాజహంసలు, రాజశ్రేష్ఠులు. నాశికము = తామర, బాణము. శాతశాతాం = అతి చీకటివైనట్టి, పాశికాం.)

అతిమూరమాగతవతః శ్రమచ్చిదే
 నిజకామిసినుజీజన స్వయఃభృతః
 పటనానపాంశురివ కేతకీరజ
 స్తటసీమని స్ఫురతివాసయన్ మహిమ్
 తటవికస్వరసూతన కేతకీ
 వతితపాంశుపరీత నిజాస్తరమ్
 స్ఫురతియన్యపురారి తమఃపయః
 సనీతభాసిత భాసితభాషప.

(భాసిత = భన్త సంబంధముగు)

అని మొదలుగా శారదా రాజహంస కేతకీరజోవర్ణనలు తేటగా కొంత
 సరసములుగా నున్నవి.

సుందరకాండ కథలో హనుమఃచుడు సీతాదర్శనమున సంగుళీయక
 మిచ్చిన ఘట్టమున —

ఆయాతమత్ర రఘువీరకరావమర్భాం
 త్యక్తైవేతి రాగభరమాత్మని మాకృతాస్త్యమ్
 రత్నాంగుళీయః వితర్కయ రత్నగర్భా
 గర్భోదయా తస్మాజరాగ మనూనమేవ.

అను హనుమద్వాక్యము భావవ్యంజకముగా నున్నది. సీత యుంగరమును
 పరిగ్రహించి శోకపరవశయగుట కవి చక్కగా వర్ణించెను.

భవ్యంవిహాయ భరతోమణిముద్రికేత్వాం
 సామ్రాజ్యపాలన సమంజసతా వ్రతారే
 పాదూర్జ్వలం రఘువతిం ప్రణయాద్వయాచే
 కింనుస్తుష్మహహ తత్కలితోవకారమ్
 సోఽగ్నిః స్వకీయభయాగ్లపితాశయానాం
 సక్తంచరేంద్ర నగరీపసితాజనానామ్
 శ్వాసానిలైః ప్రపవృధేశతదా సమ్మధా
 మగ్రేతతస్తు నాయనాం తదావిరాసీత్.

అని సీతాదాష్టసలిలవర్ణన ముత్పేక్షాసరసమై యున్నది. ఇవి వదు
 నాలుగువసర్గములోని శ్లోకములు. 15వ సర్గమున గొంతభాగమువఱకు గ్రంథము
 లభించుచున్నది. ఆంధ్రలోకమునకు సాంధ్రకవయత్రి సంస్కృతరచన చూప
 జలయునని యుదాహరించితిమి. శ్రీ కవిత్వమును రాజకేళిరుడు—

“పురుషవద్ యోషితోపి కపిభవేయః సంస్కారోఽహ్యత్మని నమవైతి
 నస్త్రైణం పౌరుషంవా విభాగమపేక్షతే, శ్రూయన్తే, దృశ్యన్తేఽపిచరాజపుత్ర్యో
 మహామాత్రదుహితరోగణికాః కౌతుకిభార్యాశ్చ శాస్త్రప్రహతబుద్ధయః కవయశ్చ”
 అని విద్యానంస్కారము శ్రీపురుషభేదములేక లభించు. రాజపుత్రులు మంత్ర
 కుమారికలు గణికలాదిగా విదుషులు శాస్త్రములనేర్చి కవిత్యము చెప్పనేర్చిరని
 భావము. పూర్వము రాజులయొద్ద భోగినులు వట్టాభిషిక్తయగు రాజ్ఞికిస్థాన
 విశేషమున న్యూనతవహించినను కలావీలాసశల్పచాతురుల మిన్నలై యేక
 చాంచీవ్రతము ననుష్ఠించుచు గౌరవము పెంచుచుండిరి. అట్టిపదవిలో గంగాదేవి,
 రామభద్ర, ముసునూరి, మధురహిణి, రంగాజి మొదలగు సంస్కృతాంధ్ర
 విదుషులు చేరియుందురని కేవలమూహచే దలంచుచున్నాము.

వైశ్యభూద్రకులోత్పన్నా రూపయౌవన సంయుతాః

నృత్తగీత కలాదక్షాభ్యుత్రజ్ఞాః ప్రేమనిర్భరాః

సంభోగసుఖ సామ్రాజ్యసంవర్ధన విచక్షణాః

అవరోధవధూః కాన్తాః కుర్యాద్యోగాయ భూపతిః.

అని సర్వస్థానోపేక్ష్యరుండు మానసోల్లాసమున శాసించె.

ఆధిరభ్యుచ్చితా వేష్యాకాల రూపగుణాన్వితా

లభతేగణకాశబ్దం స్థానంచ జనసంసది

యోగజ్ఞా రాజపుత్రీవ మహామాత్రసుతా రథా

సహస్రాన్తః పురమవిన్యవశం కురురేవతే.

తథా పతివియోగేచ వ్యసనం చాచణం గతా

దేశాన్తరేఽపి విద్యాధిః సానుభవేనైవజీవతి.

అని వాత్స్యాయనమహర్షి గణికావిద్యానంస్కారములను వర్ణించె.
 గణికలు స్వధర్మములఁ బరిత్యజించి నిమ్నచార్గముల హేయజీవనము నేసినవో
 దూష్యులగుచుండుచు గాని నియతధర్మానుష్ఠాత్రులు వినిండ్లులు కారుకదా.

గ్రంథచౌర్యమున శీర్షికతో నొకవ్యాసము వ్రాయఁదలచినారము. అందు
 రామభద్రాంబ రక్షణాభినిదేవి కవితాపితానములనుఁ బ్రకటించెదము.

భారతి,

మా. రామకృష్ణకవి

డిసెంబరు, 1936

శ్రీ చెన్నపురి పురశవాకము

“హిందూ యూనియన్ ఆంధ్రభాషావివర్ధన” సమాజమున 1995 సం॥వం॥

మే నెల 19వ తేదీ రాత్రి శ్రీ రామకృష్ణయ్యచే జడవబడిన

11 ఆంధ్రభాషనుగూర్చిన యుపన్యాసము

అగ్రాసనాధిపా, సుజనులారా,

ఈ దినము నేనుచచ్చుసేంప బూనిన యీ యాంధ్రభాషను గురించి యిది వరకనేకసమాజము లందనేకపండితులు కొద్దిగానో గొప్పగానో చర్చించి యున్నారు. ఇచ్చోట నిండులు పండితుల యెదుట నాయజ్ఞానమో విజ్ఞానమో వెలువరించు నద్యక్షము కలిగెనుగదా యను సంతోషము సన్నాక్రమించుకొన్నను వచన పదప్రయోగ రచనచేతగాని సంహృష్ట చర్చచేతగాని, తుదకు నూతనాంశముల చేతగాని, వివిధలక్ష్యలక్షణ గ్రంథపరిశ్రమానురోధముచేగాని మిమ్ముల సంహృష్టముగాఁ దనివి నొందింపఁగలనాయని శంకవౌచముచున్నది. పయస్సుచేతను, బుద్ధిచేతను బాలుడనగునేను సర్వ కలాశాల పరీక్షలకుఁ బడుపుడుచుండవలసఁ గాలముచాలవనిగాని. నానా గ్రంథ సంభారము లభించినదిగావనిగాని, లభించినను పఠింపింపజూత హిందీవిభవము లేదని గాని, యే నెనఁజుండవలస నాయజ్ఞానమును పలుకుచుచున్నాఁడను నూతనాంశములలేక సంహృష్టముగా విషయుములను జర్పించుటకుగాక యెట్టి రది ఘన కా ర్యమును తుద్యమించితిమని కొంచుచుగవచ్చును. ఒకవలె వాస్తవ్యుని విషయములనే సారవంతములైనయెవలఁ బలుచోట్లఁ బలువిధములఁ బెక్కుతడవలఁ బలుపుచుకైకొని లోకమునఁజూపినఁగాని యందరికి నుగమము కానేరదు. ఈ యల్పవ్యాజముతో మహాత్ములైన సర్వజ్ఞులు నాయందేదేని లోపములున్నయెడల వానిని నహేతుకముగా జూపి నవదించి నన్ను కృతకృత్యుని గాజేయుదురన్న నమ్మికతోఁ బ్రారంభించుచున్నాను.

లోకములోని నప్రపచార్థములకును సుర్వత్స్థితిలయములు కలవుగదాః “ఉత్పత్తిలేనిదాని లయముండదు. ఆప్తవి యీశ్వరాదులు. భాషాదులువై మూటి గతులన లోబడినవి. భాషాదులలో నాంధ్రభాషయు నొకటిగావున రదుత్పత్తి

స్థితిగతులఁ గొంతఁ జెలిపెదను. ఆంధ్రభాష స్వల్పమైనదికాదు. నిన్న నేడు పుట్టి రేప న్నమించునదికాదు. కావున నా యాంధ్రవాణి యేకాలమునఁ బుట్టి యెట్లుఁబ్రబలి యెట్టిస్థితియందున్నదో చూతము. ఆంధ్ర గ్రంథముల యందంతటను సన్నయ భట్టరకుసకుఁ బూర్వముగఁజెంచి యేమియుగానరాదు. కావున సంస్కృత గ్రంథములే మనకు శరణము. మహాకవి వాణుని కావఁబరియంచుఁ జూడ.....తండ్రి వర్ణింపఁ బడుచోట” ఆంధ్ర ద్రవిళ సింహళ ప్రాయేణ సేవక జనేన” యన్న వాక్యమగడచుచున్నది. ఆంధ్రభాషయనఁగా నాంధ్ర దేశమునఁ బుట్టిన భాషయనిగాని, లేక యాంధ్రుని భాషయనిగానిచెప్పవచ్చును. కావున వాణుని కాలమునందాంధ్రభాషయున్నట్లు చెలియవచ్చెడిని. వాణుఁడు కాళిదాసునకు నిర్వది సంవత్సరముల తరువాత నున్నవాఁడు గనుక శాలివాహన శకమునేస్మారుగల కాలమున నున్నవాఁడు. ఇంకను విచారింపగా నధర్వ శిషోపనిషత్తునందు “త్రైమూర్తీసాం సంస్కృతాంధ్ర ప్రాకృతాస్తుప్రియంకరాః” యనియుఁ గాణ్యస్మృతియందు “ఆంధ్ర సంస్కృత భాషాభ్యాం కవిత్వ మ్మనీతావ్రద” మనియు నున్నది. ఇందువలన నుపనిషత్తులు పుట్టిన కాలమునందే మన భాషయున్నదనియు, సంస్కృత ప్రాకృతములకు సమానమైన భాష యనియు గోచరించుచున్నది. మఱియును వెదుకగా “త్రిలింగభాషాయాః కోధాతుః ఈ ప్రత్యయః కాప్రాతిపదికమితి భగవతా భాష్యకారేణక్షేపః కృతః” అనియున్నందువలనఁ బతంజలియిషి కాలమున నాంధ్రభాషయున్నట్టును, లక్షణగ్రంథములు మాత్రములేనట్టును తోచుచున్నది. పతంజలియే తన భాష్యమునందు “ఏషా త్రిలింగభాషా సంస్కృత భాషాతుల్యేతి ప్రసిద్ధయాచ పూర్వమేవ ఏక శబ్దగుస్తు ప్రయోగః స్వర్గలోకే కామధుగృవతి” యని పవించుటచేత నాంధ్రభాష సంస్కృతమునకు సమానమైనదని గౌరవింపఁబడుచుఁ బతంజలి కాలమునఁ బ్రయోగమే శరణముఁగాగలదిగానుండును. మఱియు “పూర్వమేవాంధ్ర భాషోత్పత్తి ర్భగవద్భిః కణ్వపుష్యదంత హేమచంద్ర రావణ నిర్ణరాచార్యాదిభిః మహర్షిభిః భగవతా వాల్మీకినాచ ప్రోక్తా” యనుటంజేసి వాల్మీకికాలమునకుముందే యీ యాంధ్రభాషయున్నది రావణీయమునందు

“ఆంధ్రనాథో మహావిష్ణు ర్నిశుంభ దనుజాపహః

పూరాస్వాయధువచునోః కాలేకలియుగే హరిః.

కాకులే రాజవర్యస్య సుచంద్రస్యతనూభవః। అభవత్సర్వదేవైశ్చవేష్టితో
 లోకపూజితః। శ్రీశైల భీమకాశేశ మహేంద్రగిరి సంయుతః। ప్రాకారం సుమ
 హృత్కృత్వాక్షిణీద్వారాణిచాకరోత్, త్రిలింగరూపేణావ సత్త్రిద్వారేషు
 గజైర్వృతః। ఆంధ్రవిష్ణు స్ఫురయుతో దనుజేన సింహభుజా। యుద్వాత్రయో
 దశయుగాన్ హత్యాతంరాక్షసోత్తమం । అవసత్తత్రముషిభిర్యుతే గోదావరీ
 తపే। తత్కాల ప్రభృతిశ్చేత్రం త్రిలింగ మితివిశ్రుతం “అనియు, “బ్రహ్మణా
 నిర్మితావాచః పూర్వమాండ్రేశితుర్హరేః। అచ్చాయితచకథ్యంతే, సుప్తిజ్ఞాతుస
 మన్వికాః” అనియునున్నదట. పై కథవలన శ్రీశైల ద్రాక్షారామ కాశహస్తి-
 ఈ త్రిశ్చేత్రమప్య వర్తనియగుభాషను నాంధ్రుడనురాజు కొంతవరకు సవసించి
 యుండెనని తలంచెదను. హిమాలయోత్తర భాగములనుండి యార్యులు మన
 దేశమునకు రాకమునుపు ద్రావిడపంచకమునకు నొక్కభాష వాడతలో
 నుండును. ద్రావిడ పంచకమునఁ గా నాంధ్ర ద్రావిడ క్కాట
 మహారాష్ట్ర ఘోర్జరము. కావుననే కాబోలు “ద్రావిడ పంచ
 కాజ్ఞాతంయత్పు దంతద్దేశ్యం సంజ్ఞాస్యాత్” అనిలాక్షణికులు వ్రాసిరి.
 ఇట్టిదేశ్యపదములను, దదితరములగు సంస్కృతదేశ్యపదములను సంస్కృతభాష
 నార్యులు తమతోఁదేర దానినుండి తత్సమములును, తద్భేదములును జేరగా
 నాంధ్రభాషయైనది. పూర్వోక్తమంతయు నొక్కటిగా గూర్చఁగా నాంధ్రభాష
 యనాది యనియు, సంస్కృతభాష మనదేశమునకు రాకమునుపే యున్న
 దనియు, సంస్కృతభాషరాఁగా దానినుండి పలయునన్ని పదములు సేర్పఁబఁ
 కఙ్గహేమచంద్రాదులచేఁ జెప్పఁబడిన లక్షణములు కలిగి నన్నయ తిక్క
 నాదుల కవితామృతప్రహహమునకుఁ జాత్రమైయున్నదని తేలుచున్నది. ఇట్
 త్రిలింగ మధ్యదేశోద్యవమగుటంజేసి తెలుగు తెనుగనియు, ప్రకృతులగు
 సంస్కృత ప్రాకృతములనుండి పదములు గ్రహించుటవలన వికృతియనియు
 చెప్పఁబడును. ఈ యాంధ్రభాష శ్రద్ధతోఁ జదివిన వారెల్లరును గ్రంథములు
 వ్రాయించికాని, వ్రాసికాని వృద్ధిసేయుచుండిరి. పదునొకంధవ శతాబ్దారంభము
 మొదలి యాంధ్రభాషలోఁగావ్యములు వ్రాయుచువచ్చిరి. అప్పటికే సంస్కృత
 భాషక్షీణింపఁ జొచ్చెను. సంస్కృతభాష 2000 సంవత్సరములు మహాన్నత
 దశయందుండి దేశభాషలు ప్రబలిండునను రెండువేల సంవత్సరముల కాలము
 కేవల మర్థగౌరవముతో రచనాచమత్కృతియు గల్పనాకౌశలమును గల

అంద్రభాషయొక్క స్థితిగుఱించి చెప్పవలసినచోఁ బ్రారంభ స్థితియు, మధ్యకాలస్థితి, వర్తమానస్థితియును గడింపవలయునుగదా. అట్లు స్థితిని గూర్చి వచించుటకు మున్నే కొంచెము కాలనిష్ఠయము సేయవలసియున్నది. అంద్రభారతీ కర్ణగౌరవముతో మహాకవులు సీత్యపదేశ మొనర్చిన కాలము నన్నయభట్టు మొదలు ప్రసాదవరకు. శబ్దార్థగౌరవములతో యౌవనమదోన్మాదమునఁ దిరిగిన కాలము పోతనామాత్యుని మొదలు తెనాలి రామకృష్ణకవి వర్యంతము. కేవలము శబ్దగౌరవముతో యుక్తాయుక్త వివేకజ్ఞానము దొఱంగి సంపదించినకాల మప్పకవి మొదలు పందొమ్మిదవ శతాబ్దారంభము వరకును. ప్రస్తుతకవులగూర్చి వెనుక చెప్పెదను. ఇందు మొదట చెప్పిన నన్నయభట్టు

మొదలు శ్రీనాథునిజీవితమునగా నాచికవుల కాలము నన్నురు సంవత్సరములు. నన్నయభట్టాచార్యుల బూర్వము ననేకాంధ్రగ్రంథములుండినవి. వానిలో విక్రమార్క చరిత్రమును గవివల్లభుడు వ్రాసెను. అవియున్నియుఁ గారణాంతరములచే క్షీణించినవి. శ్రీమహాభారతము దెనిఁగింప నారంభించిన కవి నన్నయభట్టాచార్యులు. ఇతఁడరణ్య పర్వమున నాల్గవ యాశ్వాసమున మధ్యమున విడిచి పరలోకగతుడయ్యెను. విదవ నధర్వణాచార్యులు పూర్తిచేయుట కుద్యమించి పక్ష్య పర్వము రచించి మృతిఁ బొందిరట. ఈ విషయమును గుఱించి కొంతశోధింపఁగా నిట్లుతేలినది. నన్నయభట్టాచార్యుల మహాభారతముఁ దెనిఁగింపఁ బ్రారంభించినప్పుడే యధర్వణాచార్యులును దెనిఁగింపఁ దొడగియుండును. వాగనుశాసనుఁడారణ్య పర్వమున విడువఁగా నధర్వణాచార్యుడు కర్ణపర్వమున వదలెను. కాము సెల్లఁగాఁ దిక్కనసోమయాజి చానును భారతము మొదటినుండి వ్రాయట కంటే పీరిడ్డరి పొత్తములతో నేదానినైన పూర్తిచేయుటయ భావ్యమి యూహించి రేఫఱకారసంకరమును లక్షణదోషములును లేని నన్నయభట్టాచార్యుల భారతమే పరిసమాప్తి నొందించుటకు దలచెనని తోచుచున్నది. అధర్వణాచార్యులవారు గొప్పలాక్షణికులైనను రేఫఱకారసంకరము నొనర్చి యున్నాడని చూడుడు కర్ణపర్వమున.

క॥ కురువతిరవిసుతుని సువ

ర్ణరత్నభూషణతతుల సుజక బహుమతి చే

సి రథసముమీఱ సేనల

కు రాజుగావించె సమరకుశలుండగుటన్.

ఇచ్చట రేఫఱకారమిశ్రమము.

క॥ తఱచైనకురు బలంబులు

మఱపించుచుఁ గడిమి మెజయ మూరిమనగిన

క్రీడిముజి బెడంగు గదగొని

కురువలి కొడుకండు నులుము గావించెడిన్.

విరాటపర్వమున

.....కర్ణ గాంధారరాజ భూరిశ్రవులు దొరకుఁదోడ్పడిక.....

క్రొంగుని—నిబ్బరముగనటు గురిసి రంపవానలు కడిమిన్.

వై రెండు పద్యములఁ బ్రాసలయందును సంకరముగలదు. అధర్వణా చార్యుడు రేఫఋకారసంకరమున కొప్పికొసెనవాఁడు. మఱియు రలలకు యతులు ప్రయోగించియున్నాఁడు.

ఉద్యోగపర్వమున

క॥ ఆరయఁగ వారెల్లరుప్రబ
లురుగావున వారితో విరోధము మనకే
లఱగొత్తై సంధికిఁబం
పు రాచ పెబ్బులికిమరలఁ బోయి మరలెదన్.

మఱియు

క॥ తెంపును బెంబును గదుర ని
లింపులు వెరగంది చూడ రిపు సైన్యములుం
గంపింపఁదమ బలంబులు
అంపిలి బిట్టార్వ ధర్మరాజుందాకెన్.” అని ద్రోణపర్వము.

వై పద్యముల రెండవపాదములంగనుఁడు. ఈ లాక్షణికఁ డారణ్య ముననుండి తెనిగింపక యాదిపర్వముననుండి యారంభించి నందునకుఁగొన్ని పూర్వలక్షణగ్రంథములు సాక్షి. ఆదిపర్వమున-

గీ॥ నేనిదిగొ మత్తులోద్భవుఁడైన జముని
పట్టి పాటుని శాపంబు వాసితి నిక
సొగ్గమున కేగెదను మీరు సుధియు సెంచి
యుండుఁడనుచు విమానంబు నొత్తెచనియె.

అనియు నందే ద్రౌపది వివాహఘట్టమున నుత్తరుఁడు చెలికానితో-

క॥ ఆరణి చెలికిచ్చినమే
లొత్తాడవులు దొడిగ నా సరోజవశాక్షి
గొతుకముగఁ జెప్పము వినఁ
ప్రీతిజనించెడిని దనదు హృదయంబునకున్.

అనియు వేంకటపతిరాయల కాలమున రచింపఁబడిన యొక లక్షణ గ్రంథమున నుదాహరింపఁ బడియున్నది. మఱియుఁ దిక్కయజ్ఞు విరాటో ద్యోగ యుద్ధపర్వములఁ జూపిన తమకవితా సామర్థ్యము నధర్వణుఁడు

వదలిన కర్ణపర్యమునుండి ప్రారంభించినచో నేమగును? ఇదియూహించియే కాబోలు విరాటపర్యమునుండి తొడంగెను. సోమయాజికిఁ దా నధర్వణాచార్యుల కందెను శబ్దశాసను కందెను రసవత్తరముగా వ్రాయఁగలవాఁడని తెలియును చూడుఁడు సోమయాజి విరాటపర్యమున—

చ॥ ఆలముచేసి నా తగుల మాఱడిఁ బుచ్చఁగనేల బేల న
 న్నేలి యనంత భోగములనిచ్చమెయిం విహరింపు నిత్యల
 క్షీలతి కాల కాలమగు జీవన మంతయు నీమొగంబుగాఁ
 బాలననేయు మిప్పరము బామినలెల్లను నిన్ను గొల్వఁగన్.
 అనెడు ఘట్టమునందధర్వణ విరాటపర్యమున—

చ॥ ఇక నొకసారి పల్కిన ఘటిల్లని చిందునోటిముతైముల్
 వికచనరోరుహాక్షి వినవే ననుమన్నన చేసి కాపుమీ
 యకట మనోభవాశుగ చయంబుల నాతను వెల్లనొచ్చి పో
 యె కరుణసూచి యేలుకొనుమీ కినుకిప్పడు సేయనేటికిన్.

దీనియందు సబిందుక నిర్బిందుక ప్రాససంకరము సేయఁ బడినది. ఈ లక్షణదోషములకై సోమయాజి నన్నయభట్టు ననుసరించెనని తలఁచు చున్నాను. అధర్వణభారతము తిక్కన భారతముతో సరిపోల్పదగినది కాకున్నను నన్నయ కవిత్యముకంటె రసవంతముగా నుండును. ప్రస్తావవశముగా నీ విషయమును జెప్పితినిగాని ప్రస్తుతమున కుపయోగములేదు. నన్నయభట్టారకుఁడు భారతము వ్రాయుటకు ముందే లక్షణసారసంగ్రహమును, నింద్రవిజయమును, రాఘవాభ్యుదయమును రచించి యున్నాఁడు. రాఘవాభ్యుదయమునుండి యొక పద్యము నుదాహరించుచున్నాను.

క॥ వికలునిఖరదూషణముఖ
 సకల వనచరులు పొదిపెరి నమ్మచముగ ని
 ప్పక కుప్పక మూఁగెడు మిడు
 తుకపిండు వితాన భాతితోచెడుబుద్ధిన్.

శబ్దశాసనుని లాక్షణికుఁడనియు, నాపికవియనియు గౌరవింపవలయును. ఇతని కవిత్యము మిక్కిలి రసవత్తరమైనదికాదు. అయిన నాకాల మందలి గ్రంథములన్నియు నట్లేయున్నవి. చూడుఁడు వేములవాడ భీమకృత శతకంఠరామాయణమున—

క॥ భువిఁ బుట్టిపీచమడచెను
దివిజారాతుల దినేశ దీప్తులడర రా
మవుడనుచు మునులు పొగడిరి
దివిని దివౌకనులు మిగుల దీపించి రొగిన్.

మఱియు

చ॥ కలఁగకుఁడీ నభశ్చరులు కంపమునెందకుఁ దెప్పకిన్నరుల్
తలఁకకుఁడచ్చరుల్ మునులు తత్తరమొందకుఁ డేనవచ్చిమీ
యలజడు లెల్లవాపి మిమునందఱఁగాచెవ నంతవట్టు మీ
గలిబిలి మానియుండుఁడని కైటభమర్దనుఁడోలి బల్కినన్.

అయినను వాగనుశాసనునికి భావములు వాక్యముల యందెట్లుపొందు
పఱచిన వినువారల కింపుగానుండునో దానిని సంపూర్ణముగా నెఱిగినవాఁడు.
కావుననే సోమయాజి భారతము ముగించియు నారణ్యవర్ణము కొనవడియుం
డఁగా దాని నన్నయ పేరిటనే వ్రాసిన యెఱ్ఱాప్రగడ నన్నయ భట్టును బోలి
పూరించెను. తిక్కననుబోలఁడయ్యె. ఇందున కతఁడే నిరర్థముగా-

గీ॥ ఎఱ్ఱనార్యుఁడు సకల లోకైకవిదితుఁ
డైన నన్నయభట్ట మహాకవిండు
నరన సారస్వతాంశ ప్రశస్తితఁఁడు
ఔచ్యుఁడు సాధుజన హర్షసిద్ధిగోరి.

క॥ ధీరవిచారుఁడు తత్కవి
తారీతియుఁ గొంతదోష ద్రవచనయకా
నారణ్యవర్ణ శేషము
పూరించెఁ గవింద్రకర్ణపుట పేయముగాన్.

అనివాక్రుచ్చియున్నాఁడు. వెనుక రంగనాథుఁడు భాస్కరుఁడు మొదలగు
వారనేక గ్రంథములు రచించిరి. అపి కాలానుసరణముగా నొకటి నొకటి
మించుచున్నది. తక్కినకాలమునకే యాంధ్రభాష కొంతవరకు వృద్ధియై
కవిత్వము మంచి జాతీయముగాఁ గుదిరినది. సోమయాజి కాలమునన్న కవు
లందఱును దెనుగు పదము లధికముగాఁ జేర్చి వలయుచోట్ల మాత్రము సం
స్కృత పదములఁ జొప్పించుచు మిక్కిలి రసవంతమైన కవిత్వము చెప్ప

చుండిరి. కేతనాదులును నాచనసోమనయుఁ దిక్కుగఁకు సమకాలికులు. తిక్కన భారతమును ముగింపఁగానే తర్వాతి కథయగు హరివంశమునందలి యుత్తర భాగంబు సోమనాథుఁడు నుత్తరహరివంశమును పేరవ్రాసెను. కొందఱు నాచన సోమన యెఱ్ఱాప్రెగ్గడకు వెనుకటివాఁడని పఱిచెదరు. అందునకును దగిన యాధారములులేవు. దొఱకువలకును ప్రస్తుతము చెప్పినట్లే పూనెదను. తిక్కన కవిత్వము జాతీయమును రసవంత మనుటకు సందేహము లేదుగదా. నాచన సోమన కేతనం కవిత్వము జాతీయమనుటకుఁ గ్రింది పద్యములే చాలి నంత నిదర్శనముగా నున్నది. ఉత్తరహరివంశమున నైవపయాస్వానమున-

వనితా సీపత్రితోడఁగూడవలదే వారేల వీరేలనా

కని నన్నాయనిరుద్ధుఁడున్నయెడ కెత్తెనన్ వెలార్తేనిఁబో
యిననాతండు కులాభిమాన ఘనుఁడై యే యూరికేత్రోపయం
చనుమానించినఁ ద్రోవనంగొఱవిఁ జేయఁజూచునే క్రమ్మఱన్.

కేతనగారి విజ్ఞానేశ్వరీయమున-

సురసేవించిన నాతివాడి యయినన్ సొమ్మెల్లఁ బోనాడినన్
బురుషద్యేషిణియైన గొడ్డయిన నెట్టం గూతులం గన్నమై
పరపొరోగము గల్గెనేనియును నబ్బార్కం బెడంబాని య
ప్పరుఁబుంఁదొక పెండ్లియాడినను నొప్పుం దప్పలేదేమియున్.
మఱియు

క॥ మెడవాలొడయనిప న్నగము

తడబబి నమ్మికొనిన దారో యెనినన్

బడిదియఁ బెట్టినఁ గట్టిన

నడయబట్టయము చండు పరుచఁగడలయన్.

ఇట్టి పద్యములు విమర్శించిచూచ నాకాలమందుండు కవిత్వము పైఁ జెప్పి నట్లు కనఁబడుచున్నది. ఆంధ్రభాష నన్నయ కాలమురోఁ బ్రారంభించినను సోమయాజి కాలమునకే మహాన్నత దశకువచ్చిరి. ఈ కవుల కాలములతో వ్రాసిన గ్రంథములేదీయు సూతనములుకావు. సంస్కృత కావ్యములకుఁ దెనుఁగు. నన్నయభట్టరకుఁడు వయసు మీరిన వాఁడగుటచే సందర్భపట్టిని బాటింపఁడయ్యె. యక్షిభాషాశ్శమును రచనాకౌశలము నించుక చాలదు.

శ్రీమాన్ రాయబహుమారు ప॥ అనంతాచార్యులవారు ప్రకటించిన శంతను పాత్ర ప్రభుత్వముంగూర్చిన చర్చం జూచిన నీ విషయము తెల్లమగు. దీని కుత్తరముగా గొందఱకాలపు భారత ప్రతులట్లుండె ననియు, గొందఱిట్టి మహాకవికంటె మనమేమి బుద్ధిమంతులమా? యతనితో శతాంశములేని మన మెక్కడ? యతని గ్రంథమెక్కడయనియుఁ బలువిధముల వదించు చున్నారు. ఆకాలమునందున్నవారి కంటె మనమేమి బుద్ధిమంతులమాయన్నమాట చిత్రముగా నున్నది. ఈ కాలము నందున్న వండితు లాకాలమందున్న గ్రంథములను, దర్వాతి గ్రంథములను విమర్శించి గుణాగుణవివేచనము వదలినవారు. ఆకాల మునందు లేని యనేక ప్రకృతిశాస్త్రములు నేటికాలమున నున్నవి.

దీని నింతవితో వచలి ప్రస్తుతాంశమునకు వచ్చెదము. నన్నయభట్టార కుని భాషాఽరచికరణ మొంతమాత్రము తృప్తికరముగాలేదు. కొన్ని యెడల సంస్కృత భారతమునకుఁ దీనిపోవుచున్నదని నా యభిప్రాయము. తిక్కన గారి యాంధ్రీకరణమట్లుగాదు. ఆయన సందర్భభృద్ధియు నర్థగౌరవము నెవ్వ రికినిరాదు. సోమయాజిగారు భారతమును సంగ్రహింపరచినది వాస్తవము. ఈ తఁడు విశేషముగా సంస్కృత భారతమున నొకతఱిఁ జెప్పిన విషయమునే ముదియొకతఱి పల్లించఁగా నట్టిభాగముల యందుల తన కల్పనాకౌశలము తేట పడునట్లు పాత్రోచితమైన గుణములఁజొషించు వాక్యములఁ జొప్పించియున్నాడు. ఈతనికి భాషాశక్తి యధికమని కవులు పొగడుదురు. ఇవినిక్కంబ. ఇతని గ్రంథముల శబ్దాలంకారములులేవు. కవిత్వమున కేయే యుగములుండవల యునో యనియన్నియు నిరనియ్యింపనున్నవి. వెనుకటి వారిలో నొకనికి వర్ణనా కౌశలమున్నదాత్రోచితమైన గుణపోషణముండదు. కల్పనా శక్తియున్న వాక్యవద గౌరవములుండవు. శబ్దాలంకారమున్నగల్పనాశక్తి యుండదు. ఈ విషయమును గుఱించి నుభృకవుల కవిత్వము చర్చించునపుడు సంపూర్ణ ముగా వాక్రుచ్చెదను. సర్వజ్ఞుండైన నాచనసోమన్న యతని సమకాలికుడని చెప్పియుంటినిగదా. అతని బుద్ధివైశిష్ట్యమును గల్పనా కౌశలమును వ్రతిభావిశే షంబును నద్భుతమైనది. ఇతఁడు కొన్ని విషయములలో తిక్కన సోమ యాజిని మించునట్లున్నది. ఇతని కవిత్వము సోమయాజి కవనమువలె విశేషము తెనుఁగు పదములు కలిగి రసవంతమై హృదయోన్మాదకరమై యుండును. ఇంచు మించుగ నీ రె య కావ్యములలో సమానవర్ణనలుగల పద్యములుఁబడగా

సోమన్న సోమయాజియందపార గౌరవముంచి యాతనివలెనే కవనముచెప్పఁ బ్రయత్నించి తత్ప్రయత్నమును సంపూర్ణముగాఁ గొనసాగించు కొన్నట్లు తెలియుచున్నది.

చూడుఁడు భారతము—

క॥ మజతురె యాడినమాటలు
వీటునని పోదగునె మీకు బెదరక యెదురై
తలుముఁడు భీష్ముని గీష్ముని
నెఱుంగరె మున్నేను గల్గి నేలావెజవన్.

ఉత్తరహరివంశమున—

ఉ॥ పాతెడుత్రోవమీకు నలవాటుగఁ జేసిన శూరుఁడెవ్వఁడో
మీతి యనేక యుద్ధముల మీరు జయించుటలెల్ల నింతతోఁ
చీతె ననుంగొనుఁడు ధీరతఁదోడ్పడరండు నాకునుం
వాఁజుఁడు పాటుఁడంచుఁ బరిపంఛలనార్పుఁడు చాలుమీపనుల్.

భారతమున—

ఉ॥ వేజొక విల్లుపుచ్చుకొని వేగముచోసన కౌరవేంద్రుమైఁ
దూఁజవృకోదరుఁడు పదితూపులు పాములు పుట్టలోనికిన్
దూఁజిన యట్లుగాఁ బ్రబల దోర్బల మేర్పడ నేయ నమ్ములన్
గీఁజిన మూర్ఖవచ్చి యెఱిగెన్ దఱచైరుధిరంబు గ్రమ్మగన్.

ఉత్తరహరివంశమున

ఉ॥ వేజొక చావమెత్తి చినిపిరుఁడు డెబ్బదిరెండు బాణముల్
మీఁజన పొండ్ర భూవిభుని మేసిక లంతట నాటి నల్గడం
బాఁజగనేసి రేసి శలభప్రకరంబు మహీరుహంబువైఁ
దాటు తెఱంగుసేసె నతిచైర్యము నూపెనతడు నైరణన్.

ఇత్యాదులనేకము లొండొంటితోఁ బోల్చి చూడఁగా నిద్దఱును సమానశక్తి గల వారని తోచుచున్నది. సోమయాజివలెనే నాచనసోమనయు మూలగ్రంథమును దెనిఁగించినప్పుడు వన్నెబెట్టు భావములు కలుపుచుండును. సోమనగారి కద్భుత మైనకల్పవాళక్తిగలదు. అతఁడు గద్యయందుఁ బ్రయోగించుకొనిన “నవీన గుణనాథ” యన్నపలుకు సమన్వయమగుచున్నది. కథానరణియందేగాక వర్ణనాంశములయందును వాక్కిరచనయందును ఉచితస్ఫూర్తిఁ జూపియున్నాఁడు.

మూడవ యాశ్వాసముతుప కృష్ణ సత్యభామల సౌగటాలాట యత్యద్భుతముగా నున్నది. ఇది యెఱ్ఱాప్రెగడచోని హరివంశములో లేదు. రెండు హరివంశముల లోని యుషాపరిణయభాగములఁ బోల్చిచూడఁగా నొకరిగ్రంథమొకరు చూడ నట్లు పొడకట్టుచున్నది. ఎఱ్ఱాప్రెగడ వర్ణనలు విపులముగాను, నించుక కఠిన ముగాను నుండును. సోమునివర్ణనలు సర్వసౌలభ్యముగాను గాళిదాసుని సంగ్రహ నైపుణియుఁగలదిగా నుండును. వేయేల యితని కవిత్వమునందు మాత్రమే మహాకవికి వలయు గుణములన్నియుఁ బొసఁగియున్నవి. ఆంధ్రకవులలోనెల్ల నితఁడొక్కఁడే భావనాశక్తికిని దర్శికసత్వరముగాఁ దోచునట్లు పదములు ప్రయోగింపనేర్చినవాఁడు. ఇతఁడొక పదముచేతనే తత్కథాసందర్భోచిత స్థితిని గేవలము మూడునకైనను భావింపజేయును. ఈయంశము లేటపడునట్లు తర హరివంశము నాల్గవ యాశ్వాసములోని హంసచిభకుల వృత్తాంతము కొంత ప్రకటించెదను. రాజవంశ జాతులైన హంసచిభకులను నిద్దఱున్నదమ్ములు వనవిహారం బొనర్చి దూర్వాసోముని యాశ్రమంబున కరుగుదెంచి యచ్చట

ఆ॥వె॥ కావిచీర మునుఁగుఁగచ్చడంబును జూచి
బోడతలయు నిడుదబొట్టుఁ జూచి
గోచితోడ వెదురుఁగోలయుఁ జిక్కంబు
గట్టియున్న బుజ్జకాయఁ జూచి.

యన్నట్లు తన్మునింగనుంగొని—

చ॥ తిరివము కూడుదెచ్చి నలుదిక్కుల బోడలు తిండివెట్టఁగా
బెరిగిన పొట్టతోడ నొకపీటవయిం దొరవోలె నెవ్వరిన్
సరకుగొనండు పట్టుకొని చాఁగఱకొన్నబలే యెఱుంగఁడఁ
క్కరిబలు మోపుమోచు నయగారితనం విడిచుట్టికట్టినన్.

అని తచ్చివ్యులంగాంచి—

గీ॥ బాంధవులఁ బాసి తమ యిల్లు పట్టు విడిచి
తల్లిదండ్రులు వగవఁగైతవము తోడ
బోడతలలుగాఁ బడసి యీపొలువలెల్ల
పీని మాటలచేఁ గదా వెఱ్ఱులెరి.

చ॥ ఎఱుగరుగాక తోకమున నెవ్వరికైనను మేలునేయఁగా
 నొజుపగు నాశ్రమంబున నమున్నతమైన గృహస్థధర్మమున్
 బఱగడవైచి వెట్టిగొని పాతెడిపొల్లకు ముక్తిగల్గునే
 పటిగరి యేఱినం గొలుచు ప్రాంతటికింగలదే తలంపఁగన్.

అని వచించిన మాత్ర వారి వెనువెంట పచ్చిన జానార్దనుఁడను విప్రకుమారుండు—

శా॥ నాల్పఁజెల్లెడి బ్రహ్మచారి గృహీ వానప్రస్థయత్యాశ్రమం
 బుల్లెవల్య పివవులంతిమ పదంబుం జేరువారిట్టి వీ
 రల్గోపింపిగనంతకుండుఁ జెడు మీరాయోర్పు వారిమ్మెయిన్
 మేల్గివాడక వీరిఁజేరిచునుడి మీమీసభావాప్తికిన్.

అని యనేకసేతులు గజవెను. కొంతసేపటికి దూర్వాసుండు కన్నుదెఱచి.

క॥ కరుణయుఁ గోపముఁ గనుఁగవ
 నొరయఁగ నొకచంటఁ బాలు నొకచంటను నె
 త్తురు గురియుగతి జనార్దను
 ధరణిప తనచుచ్చయంబుఁ దప్పక చూచెన్.

గీ॥ చూచి యిట్లను భూపాలసుతులతోడ
 నన్నుఁగనలించి బ్రదుకఁగన్నారు లేరు
 పొలసితిరి పొలసితిరి లెండు పొండు తొలగి
 మిమ్ము దరికొన్న కోపంబు మ్రింగికొంటి."

అది యెట్లనిన—

ఆ॥వె॥ చక్రధరుండు బారి సమరనున్నాడు మి
 మ్మింక వేఱ కోపమేలనాకుఁ
 దెజఁగుమాలి తవుడు తినిచచ్చువానికి
 విషముపెట్టెవాఁడు వెట్టెవాఁడు.

ఇట్లనుటయు వారలు పరిహాసాతిరేకంబునఁ గమండలాదుల విఱుగఁగొట్టి చను
 టయు ముసింద్రుండు కృష్ణునితో మొఱపెట్టుటయు వాసుదేవుండు వారలపై
 దాడి వెడలుటయుఁ చుహూర్వము జనార్దను ద్యూతంబును జిత్రముగా వర్ణింపఁ
 బడియున్నది. దైవవృత్తు లెంత సులభార్థద్యోతకములుగా నున్నవి. అందులో
 "తిరివము కూచు" అను పద్యము చదివినంతమాత్రమున ముసింద్రుని యోగ

మహిమయు, శిష్యభాగ్యంబును, హంసచింభకుల దురహంకారమును నాలుగు వల్కులలోనే సంపూర్ణముగా మనకు స్ఫురించుచున్నది. ఈ పద్యము చదువగానే యెట్టిభావనకలుగుచున్నది. ఈ పద్యమునకు సమానమైన మణియొక పద్యమీ యాంధ్రభాషయందులేదు. తిక్కన సోమయాజి వఱకెవ్వరును శబ్దాలంకారములు విశేషించి ప్రయోగింపలేదు. మంత్రభాస్కరుడు మాత్రమక్కడక్కడ కొన్ని ప్రయోగించియుండునని యూహింపవలసియున్నది. ఏదియెట్లున్నను తిక్కన మాత్రము శబ్దాలంకారములు రసముపుట్టించుటకు నిష్ప్రయోజనములని గ్రహించి తాను వదలివేసెను. నాచనసోముని హరివంశమున మాత్రమక్కడక్కడ శబ్దాలంకారములున్నను నవి వెనుకటి వారివలె ననన్యముగా నుండలేదు. ఇందొకటి రెండుదాహరించెదను. నాల్గవ యాశ్వాసమున-

క॥ అరిగరమున నేఁ దాల్చిన

నరిగరము సగేంద్రధీరుడై నం జెడఁడే
యరిదరమై నన్నడుగుట
యరిదరమైకాభిలాషులగు నృపతులకున్.

క॥ కరసరసీరుహమున నొక

సరసీరుహమమర వదనసరసీరుహమున్
బరిమళ వశమున నోపుచు
ధరణీధర తనయ దొంతి తామరఁ జూపెన్.

ఇత్యాదులనేకములు గలవు, మఱియు-

సీ॥ సారసంబున హేవ నీరసంబునఁ జావఁ

బద్మాసనుడు వీరిపాలఁగనియె
దూపుఁగంటఁ జెలంగ రూపుమంట నలంగ
పంచబాణుడు వీరిపాలఁగనియె
వరములు వడయంగ శిరములు గెడయంగఁ
బంజ్జికంతుడు వీరిపాలఁగనియె
గేహరక్ష నటించ దేహ శిక్షఘటింప
బాణాసురుడు వీరిపాలఁగనియె

గనియెఁ జిత్రంబులకు నెల్ల కలఁగియుండి
మనుషఁ జెఱుపంగఁ జెఱుపంగ మనుషనేర్చు

రెల్లలోకంబులకు దైవమేక మగుట

హరిహరాత్మక మెఱిగితి మనిరి నురలు—ఆ 2

ఇట్టి నియమ బాహుళకమైన శబ్దాలంకారముల వదలి

ఉ॥ దండకు నేగుదెంచి విరిదండకు వెల్వయెనంగి వుష్పకో
దండునిచేత శాత శరదండిత భావము నొందలేనయో
దండకుసీకు నోయబల దండము దండము దండమంచు దో
ర్దండము లెత్తిమొక్కుదురు ద్రక్కరి గన్గొని పొరపల్లవుల్.

ఇట్లు నియమరహితముగా శబ్దాలంకారములఁ జొప్పించి ప్రబంధముల
వెనుకటివారు రచించిరి. ఇట్టి పద్యములు ముకుందవిలాసమున సహస్ర సంఖ్యా
కములుగా నున్నవి. ఇట్టివి కూర్చునప్పడర్థమువైని దృష్టితరుగుచున్నది.

ఉ॥ కుల్కుల కల్కినీ వలపుఁగుల్కులు తక్కులు నీయొయారవుం
బెక్కులు నీ మొగంపుఁగళ పెంపు రుచింపురనంపుసొంపు రా
జిల్కెడికెంపు వాతెఱయుఁ జీనగు తేనియలొల్కు చిల్కప
ల్కు ల్కులకంకకంతమును గుబ్బల యుబ్బును జూడనబ్బునే.

ఈ పద్యములోని శ్రావ్యతనేమని వర్ణింతును. శబ్దాలంకారము లిట్లుగదా
యొండవంతును. కావుననే మనభాషకు “ఇటాలియన్ ఆఫ్ దియాస్టసి” నామ
నేయమిడిచేమో: ఇట్టివ్యూహరచనగల యొండు రెండు ప్రబంధముల నామూలాగ్ర
ముగా శోధించి యొక యాంగ్లేయ పండితుఁడు హిందూదేశములోని భాష
లన్నిటిలో ద్రావిడ సంస్కృతములు రెండే యభ్యసినపదగినవని వాక్రుచ్చి
యున్నాఁడు. ఆట్లు వచించుట యతని నానాగ్రంథ పరిశీలనకు గొఱత వాటించు
చున్నది. మఱియు నాచనసోమన్న భావములనెన్నెన్ని విధములఁ బొందు
వఱుప వచ్చునోయని చక్కఁగా నెఱింగినవాఁడు. వెనుకటి వారిలో శ్రీనాథు
డును, రాజమరాభూషణుడును మాత్రము కొన్ని యన్వయభేదములఁ గనిపెట్టిరి.
అవియన్నియు నుత్తరహరివంశ భీమేశ్వరపురాణాదిక గ్రంథముల నిదానించి
చూచినఁ జెలియును. పక్షపాత ఫీతిచే నికనితనిఁ గూర్చి యేమియుఁ జెప్పను.
కావున న్నయభట్టు మొదలు నాచనసోమన్నతోఁ గవనమునకు వలయు సర్వా
ప్రయవములును గుఱివినవి. గర్భ బంధ చిత్ర కవిత్వాదులు కవనమునకు
వలయునంగములు కావని నాయభిప్రాయము. దానిఁ గూర్చి యిందే పింగళి

సూరన్న కవిత్వమును గుఱించి చెప్పనప్పుడు సంగ్రహముగా నాకుఁ గల యాధారముల వివరించెదను. ఈ సర్వజ్ఞ సోమనాథుని తండ్రియను నొకగొప్ప కవి. అతని పేరునాచన. అతఁడు హరివంశోత్తర భాగంబుననుండు రుక్మిణీ పరిణయమును గృష్ణవిలాసమును పేర నొకకావ్యమును రచించియున్నాఁడు. ఆగ్రంథమును తత్కాలకవిత్వమువలె విశేషించి తెనుఁగుపదములు కలిగి రస వంతముగా నర్థసంపత్తి కలిగియుండును. అందుండి యొక్క పద్యము నీ క్రింద నుదాహరించుచున్నాను.

చ॥ వనరుహమిత్రు కాకలకు వాఁడిన పల్లవ వుష్ప పత్రముల్
మినగొన వీచు చందనసమీరము లొయ్యన ద్వారకాపురీ
వనముల నిష్కుటంబులఁగు వాలనరోవరవీధులందు న
ర్రన మొనరించె మంచగతి రైవతకాచలసానువాటులన్.

క॥ నావంటిదాని నెంచక

యే వంచన సేసిపోయి వృష్టికులుఁడు సత్యా

వనితయింట బొనరెన

రేవాసలు గురిసెనట హరిణనయనగదే:

సోమనాథునికి వెనుక సోమయాజికీఁగాని సోమన్నకుగాని సమానముగాఁ కవనము సెప్పవారు లేకున్నను వారికవిత్వముల నపార గౌరవముంచి తచ్చైలి ననుకరించుచుఁ గావ్యములు వ్రాసిన వారనేకులు గలరు. అందులో ముఖ్యులు మారన, ఎఱ్ఱాప్రగ్గడ, శ్రీనాథుఁడు మొదలగువారు. వీరిలో మారన తిక్కనసోమయాజి పుష్కలఁడు; అతని పుత్రుఁడు కాఁడు. ఇతఁడు తన మార్కండేయపురాణమున ననేకవర్ణనలు తనగురువుగారి కవనము బోలి యుండవలయునని కష్టపడి గూర్చియున్నాడు. ద్రోణ పర్వమున నైదవ యాశ్వాసముననుండు-

మ॥ ధరణీచక్రము దిద్దిరం దిరిగె మార్తాండుండు కుంతీభవ

త్కిరణుండయ్యె దిశావితానము వడంకె న్నిన్ను మ్రోసె నృపి

ధర సంతానములోలి గ్రక్కదలె నుద్రాంతంబులై యంబుధుల్

పొరలెన్ గట్టలమీదఁ బిట్టపెడుగుల్ మ్రోసెన్ నితాంతధ్వనిన్.

ఆను పద్యమును మార్కండేయపురాణములో నాఱవ యాశ్వాసమున నుండు,

మ॥ ధరణీచక్రము దిద్దిరన్ దిరిగెఁ బాతాళంబు ఘూర్చిల్లె భూ
 ధర వర్గంబునలించెఁ బెల్కుతె దిశాదంతావాళశ్రేణి మొ
 గ్గె రవీందుద్యుతి తారకావితతి మ్రగ్గెన్ మోసె బ్రహ్మాండమున్
 శరధిన్ బిండలివండుగాఁ గలగె నాశ్చర్యంబుదగ్రంబుగన్.

అను పద్యమును బోల్చి చూడుడు. ఈ మార్కండేయ పురాణము నుండియే మనుచరిత్ర కథ గ్రహింపబడినది. ఎఱ్ఱాచెగ్గడ కవిత్వము కొన్ని చోట్ల నన్నయభట్టునకుఁ బోలి, కొన్నిచోట్లఁ దిక్కన కవనమునకును సరిపోలి యున్నది. ఇంతవఱకుఁ బేర్కొన్న కవులందఱు సంస్కృతమునందాది కవులవలె దీర్ఘ సమాసములులేక మిగులనింపుగా వ్రాయశక్తిగలవారు. వారే మియు స్వకృతములైన గ్రంథములు వ్రాయకపోయినను పీఠల కపార మైనస్వశక్తి గలదు. విద్యచేత నెన్నిలాభములుకలుగునో యన్నియు పీఠ కావ్యములచేత కలుగును. విద్యవలన కేవల శరీరమాత్రముచేత నందరాని మోక్ష సామాజ్యము మనస్సుచే బొందుచున్నారము. జ్ఞానవృద్ధియు, కీర్తియును, ప్రసిద్ధియు మఱియు ననేకములైన మానవుల కోరిక లన్నియు విద్యవలననే కదా కొనసాగుచున్నవి. ఇట్టికోరికలఁ గొంతవరకు పీఠల కావ్యములు తీర్చగలుగునని నాయభిప్రాయము. ఎట్లనఁగా నీగ్రంథముల యందన్నిటను సీతివాహ్యములును, సభక్తమార్గోపదేశములును నగువిషయములులేవు. ఇవి యుదయకాలమునుండి సాయంతనము దనుక దేహయానముతోఁబనిచేసి సంసార దుఃఖముతో మునిగియుండు పామరజనుని కీయఁదగిన యానందము నిచ్చి కొంతసేపైనను వానినుల్లస సముద్రమున ముంచి దేహశ్రమను దోపనీయవు. మిద్దె మేడలయందుఁ గష్టమన్నమాట యెఱుఁగని యాగర్భశ్రీమంతులకు సహితము దుచికరముగా నీతిబోధనసేయును. నానావిధ లక్ష్య లక్షణ గ్రంథములు పఠింపించి చివ్వుకై ధనార్జనానక్రియుఁ బాఠదోలియున్న విద్వాంసులకుఁ గవులకునైతము తదుచితమైన యద్భుతంబును బుట్టించును. ఇంతమాత్రమునకే విద్యలోపల నుత్తమ విద్య కవిత్వంబునఁబడదు. మఱేమన్నను దీనియందు మఱియొక గుణము కలదు. వెనుకటివారి ప్రబంధములవలె సహజన్యజ్ఞానము కూడఁ బోగొట్టి చరివినంతసేపు మాత్రము చిత్రరసముఁ బుట్టించి దీర్ఘాలోచన సేయఁగా సారము గానఁబడనియట్లుగాక సహజజ్ఞానము వృద్ధిపఱచి నూతనములైన కల్పనలకును దారితీయుచున్నది. మనస్సును వికసింపఁజేసి వివిధపన్నుల

జ్ఞానముఁ బట్టించి యేనమయములందెట్లు చరింపఁగలమునో యేరతితో నెట్లు మెలఁగవలయునో వీని నుపదేశించి మరణాంతము ధర్మమార్గమునఁ ద్రిప్ప చున్నది. వేయేల మనుష్యుఁడు వీని సారాంశమును సంపూర్ణముగా గ్రోలి తన్నీతి చరిత్రల నొప్పియున్నచో భగవంతుని మామష సృష్టికి దగినఫల మనుభవించును. ఇంక శ్రీనాథ పోతనామాత్యుల కొంత దాఁకఁ జెప్పి పదప మధ్యకపుల నందఱ నొక్కటిగాఁ జేర్చి కొంతచెప్పెదను. శ్రీనాథుఁడు ప్రౌఢ కవులలో నగ్రగణ్యుఁడు. ఇతఁడు మాటనేర్చినది మొదలు కవనము చెప్ప నారంభించెను. అతిబాల్యముననే సంస్కృత ప్రాకృతాంధ్రములఁ జదివి పదు నెనిమిదవయేటనే ప్రాకృతము నుండి సప్తశతి తెనిగించెను. ఇతఁడు వ్రాసిన గ్రంథములలో వీధినాటకమును, హరవిలాసమును దప్పఁదక్కిన వన్నియు సంస్కృత ప్రాకృతములకుఁ దెనుఁగు. హరవిలాసమునందును గాళిదాసుగారి కుమారసంభవమునుండి యనేక భావములు గ్రహింపబడియున్నవి. వీధి నాట కము గూర్చి యిప్పటి స్థితిని వచించునప్పుడు వివరించెదను. ఇతఁడు తెని గించిన వానిలో నెల్ల నైషధము గొప్పకావ్యము. నైషధం విద్యదౌషధమని చెప్పుదురుగదా. ఇట్టి యుద్గ్రంథమును దెనిగించుట మిక్కిలి కష్టము. తెనిగించు నప్పుడు ననేక స్థలములఁ దన చమత్కారములఁ జూపియున్నాడు. నైషధమున కింత ప్రసిద్ధి వచ్చుటకు ముఖ్యకారణము శ్రీ హర్షుని కథాసంవిధాన చిత్రంబును చమత్కృతియు వర్ణనావైదుష్యమును శ్రీనాథుని పదప్రసిద్ధియు. కథను పొందుపఱచుటయందు, తెనుగుకవు లెన్నడును సంస్కృత కవుల కీడు రారు. తత్తద్గుణ పోషణములు వెనుకటి కవుల కెవ్వరికినిఁ దెలియవు. శ్రీనాథుఁడి విషయముల శక్తిగలవాడు. నలుఁడు దమయంత్యంతఃపురంబు చొచ్చుటయు, నంతఃపురవర్ణనము, దేవతాశంఖి దమయంతితో సంభాషించు టయు, నెంతసరసముగా నున్నది. శ్రీనాథునికిఁ బూర్వకవులు తమ కావ్యములు చిన్నసమాసములతో నాంధ్రపదభూయిష్ఠములుగా వ్రాసియుండిరిగదా? “ప్రౌఢ దీర్ఘ సమాసపదములు... గూర్చి శ్రీనాథుఁడు కూర్చెన్నెనైషధం” బన్న పల్కి తనియందు సమన్వయముగానున్నది; ఆంధ్రభాషకిదియే మొదటిలోచ్చు. కవులు విస్మయముగాఁ దమభావములను సమాసములు లేకయే వ్రాయుట యుత్తమము. నడుమ నడుమ యతిప్రాసములకై నిష్ప్రయోజకములగు విశేషణములఁ జేర్చి దీర్ఘసమాసమున రెండుపదముల నడఁగు భావముల నిమిద్దిన నెవరికానంద కరము. చూడుడి పద్యముసొంపు.

శా॥ శ్రీరామాస్పద ప్రామతారకమణి శ్రేణీ నిబద్ధోజ్వల
 త్రారామార్గ విలాపిశృంగ విలసత్ప్రాసాద పారంపరీ
 ధారంధర్య నిరస్త వింధ్యగిరి మంధానక్షమాభృన్మహా
 మేర ఙ్గాధరమైన యాపురము భూమీనూపురం బైతగున్. ఆ. 1.

ఉభయ భాషలయందును సంపూర్ణపాండిత్యము కలవానికి దీర్ఘసమాస ములతోఁ బద్యములు రచించుటమిక్కిలి సుకువు. అందునఁ గొంచెము ప్రాలు మాలికపడి యిట్లువ్రాసెదరు. ఇట్టి జటిల సమాసములు తఱచుగాసామాన్య జనముల కర్థములుకావు. కావుననిట్టి గ్రంథము సర్వసౌలభ్యముగాక కేవలము పండిత జనైకాదరణీయమగుచున్నది. నీర్ఘసమాసములు పరిహరింప వలయు నని నాయభిప్రాయము. ఇంచుక యోచింపుడు. సంస్కృతమునఁ గాళి దాసున కేల యంతటి గౌరవముగలిగెను. అనేకులు కాళిదాసునికి సమమైన శక్తి గల వారున్నారు. అట్లున్నను గాళిదాసు జనసామాన్యమునకు సుగ్రాహ్యము గాను రసమునకుఁ బ్రాబల్యమిచ్చి సంగ్రహనైపుణి పాటించి యెచ్చటయెచ్చటి ప్రస్తుతమో దాని వ్రాయువాడు. శ్రీనాథుఁడొకఁడట్లు దీర్ఘ సమాసములతో విరచించియున్న నచి భాషకంతన్యూనతగాదు. తర్వాతికవులు దాని దుర్వ్యవ సాయమున నుపయోగించిరి. అయినను శ్రీనాథుఁడు స్వశక్తిగలిగి కల్పనా చాతుర్యముగలవాడు. అతఁడు ప్రయోగించు పదములసౌంపెంతని వినుతింప వచ్చు. కావున నీకాలమునందే యాంధ్రభాష శబ్దశక్తి యధికము కాఁగా నర్థ శక్తి తగ్గనారంభించెను. ఇతని బావముఁబడియైన పోతనామాత్యుఁ డొకమహాకవి. ఇతఁడు రచించిన యాంధ్రభాగవతము తెనుఁగు భాషకు గౌరవము తెచ్చు చున్నది. ఇమ్మహాకవిన దాండ్యదేవత పలచిపచ్చియున్నది. ఆమె యితఁడు భాగవతమునందుఁ జేసిన ప్రత్యేకము సహితము తప్పించినదికదా. ఇతని కవి త్వమున నేదోలక్షణదోషములు కలవని తాతంభట్టు మొదలగువారు సలక్షణ ముగా నంగీకరింపరైరి. దాని కప్పకవి లాక్షణిక దోషములు లేవని రేఫఱకార మిశ్రమములే కారణములని చెప్పుచున్నాడు. ఈ రేఫఱకారవాదములు గజ కచ్చపుల పోతులఁజెలె నన్నయభట్టుకాలముననుండి వచ్చుచున్నది. శబ్దశాసనుఁడు యవల కేఁచియు వ్రాతయందు గురలఱు విషయముల భేదములేదని రకార మునకు మాత్రము వ్రాతయందు భేదము కలదని రయోస్తు నిత్యంస్యాత్తని సూత్రమును వ్రాసెను. దానిని యతి ప్రాసములకుఁ గూడ పొందిక పడునా

యని తిక్కన భారతము శోధించి సంస్కృత పదములతో యతిప్రాసమైత్రి పొందిన పదము రేఫలను లఘురేఫములుగా, తక్కినవాని నలఘురేఫములుగా నిర్ణయించిరి. వీనియందు సాదేహమురాగా ద్వైరూప్యముల నంగీకరించి బాల సరస్వతులు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిరి. ఈ చిన్న విషయములకై భాగవతమును సలక్షణముగా నంగీకరించుకొననది పూర్వుల గుణాగుణ వివేచన శక్తిని దెలియ పఱచుచున్నది. ఈ రేఫాకార విషయములను లాక్షణికులకు వదలి యాంధ్ర భాష కొంతవఱకు క్షీణించు జొచ్చిన విధము వాక్రచ్చెదను. ఈ పోతనా మాత్యునికీ బూర్వులర్థగౌరవమునకుఁ బ్రాముఖ్యమునిచ్చిరిని చెప్పియున్నాను గదా ఇతఁడు శబ్దార్థములకు రెండికిని సమాన గౌరవము నిచ్చినవాఁడు. ఇతఁడిట్లు శబ్దాలంకారములు విస్తారముగా ప్రయోగించుటయే భాషకు రెండవ న్యూనత. ఇందుచేతఁ బోతనామాత్యుని శబ్దాలంకారము లసహ్యములనియు, నర్థ వంతములు కావనియు నేను చెప్పరాలేదు. పోతనగారు శబ్దాలంకారములఁ దమయద్భుతమైన సామర్థ్యమును జూపియున్నాఁడు. తర్వాతి కవులతోఁబ్రాథ కవి మల్లినయుఁ బోతనామాత్యుననుసరించి యతనివలెనే శబ్దాలంకారముల నర్థవంతములుగాను శ్రావ్యముగాను గూర్చియున్నాఁడు. ప్రాథకవి మల్లిన మొదలగువారు పోతనామాత్యుని త్రోవమెట్టినను మఱికొందఱు గుణగ్రాహు లతని సూతనమార్గము నవలంబింపరైరి. వారిలో నొకరిద్దరిని గూర్చి కొంత వాక్రచ్చెదను. వారెవ్వరన్నచోఁ బినవీరభద్రుఁడు, బడబానల భట్టు, అనంతకవి మొదలగువారు. పినవీరభద్రుని కవనమనర్గళదారగాఁ బ్రవహించు చున్నది. అతని గ్రంథమునఁ గొన్ని లక్షణ దోషములున్నను సలక్షణములుగా నుదాహరించిరి. మనుష్యసామాన్యుని కచ్చ టచ్చట స్థానిత్యములుపడుట సహజము. అందునకై గుణవంతమైన పుస్తకములకు జోషిపుచ్చుట యెంత సంభావనీ యము. ఈ కవిచంద్రునిచే రచింపఁబడిన శకుంతలాపరిణయము నాకు దొరకలేదు. అది మిక్కిలి ప్రాథమై కేవల కవిజనాచరణీయమే యుండును. పినవీరభద్రుని యొక్కయు నల్లసానిపెద్దన తెనాలి రామకృష్ణులయొక్కయు కవిత్వముల యందుమాత్రమే పటుత్వముగపడుచున్నది. బడబానలభట్టు రామ చంద్రాభ్యుదయము వ్రాసినాఁడు. అనంతకవి భోజరాజీయము మొదలగునవి రచించినవాఁడు. భోజరాజీయము కథాసంవిధానమహనీయంబై చిత్రకథా సహితమై, మృదువై సుగ్రహ్యమై రసవంతమైయున్నది. ఇది యేడాశ్వాసముల గ్రంథము. దీని కథయు వర్ణనాంశములు సూతనమైనవి. ఇతనికాలమువఱకెవ్వరును

స్వకపోల కల్పిత గ్రంథములు విరచించలేదు. అట్టివిరచించుట కితఁడే మార్గ దర్శి. ఇతని కవనమందలి ముఖ్యగుణము సీతిబోధకమని కవియే

క॥ సూత్రకథభోజరాజచ

రిత్రము నేనుడువు ధర్మచితుల నీతుల్

చిత్ర కథలై తలిర్పంగ

శ్రోత్రసుఖముగా నొనర్పఁ జొప్పడియుండున్.

అని వక్కాణించియున్నాఁడు. ఇవిగర్వములైన పల్కులుకావు. ఇతఁడు భవభూతికాదు. చెప్పినది నిక్కంబు. ఈ తనికథ నిట్లు సంగ్రహముగాఁ బీఠికలో వ్రాయుచున్నాఁడు—

ప॥ “అదియును దత్తాత్రేయుండు వక్తయు మహిమంబును కాంభోజమహీ శుండు శ్రోతయుంగా నధికత విద్యా సమాజుండగు భోజుండు పూర్వజన్మంబున బ్రాహ్మణుడై దారిద్ర్యభారంబు దొరంగమివలన సంభవించిన విరక్త కారణంబుగాఁ దీర్థయాత్ర సేయుచు బ్రయాగయందు నిష్ఠకామ్యునిద్ది బొంది శరీర విసర్జనంబొనర్చి నజ్జనప్రియుడై పుట్టి లాటదేశంబున ధారానగరంబున కథీశ్వరుడై రాజ్యంబు సేయుచు నొక్కనాఁడు మృగయా వినోదంబున పసంబుగఁ జని యందు సర్పటియను నొక సిద్ధపుంగవుంగని తనపట్టణంబుగఁ దోడ్కొని వచ్చుటయు వాడట్లు చనుదెంచి యొక్కరాత్రి రహస్య వృత్తిప్రసక్తావంబు నెఱవడలంచి పంచలోహమయంబై యొప్పు నప్పుడమిడేని కొలువు చలికెందన చేరిజేయింపు నొషధంబుచేత శుద్ధసువర్ణంబు గావించి యెందేని బోవుటయు మఱునాడవిధంబు నూహించి యీ యద్భుత కర్మంబు సర్పటికృతమని వెదకించి కానక యొక్క కృతక మతంబున నతని నాకర్షించి భోజుండు భూమివేడి దానపహరించుటయు నతండు కోపించి శాపంచిచ్చుటయుఁ దమియ ప్రార్థనంబున శాపంబుక్రమ్మఱించుటయుఁ దనంతరంబు భోజననిమిత్తంబున భోజ సర్పటులకు సంవాద వశంబున వివిధ పుణ్య కథా ప్రసంగంబులు పుట్టుయు ననువృత్తాంతములు గలగి యిక్కావ్యంబు సర్వజనాకర్షణీయం బై భోజవాణీయంబును పేరఁబరఁగు. తత్ప్రారంభం బెట్టివనిన” అని సూచించెను. ఇట్టి గ్రంథములు ముద్రాయంత్రములకు రాక పోయెనుగదా యన్నదుఃఖంబు పొడముచున్నది. స్వకపోలకల్పిత గ్రంథముల నిది మొదటివని జనసామాన్య మెఱుంగక పోయెఁగదాయని యింత దూరము

వ్రాసితిని. ప్రస్తుతాంశమునకువచ్చెద. వైఁజెప్పిన వినవీరభద్రుడు అనంతరుడు మొదలగువారు పోతనామాత్యుని శబ్దాలంకారములపై గౌరవముంచలేదని చూపి తిని పోతన్నగారితో నాదికపులకాలము సరిపోవుచున్నందున నప్పటి స్థితిని గూర్చి యొక్కవాక్యముఁ జెప్పవలసియున్నది. మహాన్నత గౌరవమున నున్న యాంధ్రభారతికిఁ గాలాంతరమునఁ గొంచె మనువుదప్పిన షీఱింపఁజేయు క్రొత్తగుణములు, హృదయపీఠినిదీపింపఁచెనని యుగ్గపింపవచ్చును. ఇట్టేకడా దేశచరిత్రములు చదివించిన యెడల మహాత్ములు నిర్మించుశ్వాస వద్దతులు తత్కాలమునకేహాని లేకున్నను గాలాంతరమున మేలో కీడో సంపూర్ణముగాచూపు నని తెలియుచున్నది. ఇట్టివారికి దూరదర్శిత్యముండవలయు ననుట యత్యా వశ్యకము. ఇంక మధ్యకపుల కాలమునకు వచ్చెదను. వీరిలోనుండి పెద్ద న్నను, బింగళిసూరన్నను, రామకృష్ణుని వేఱువజచి తక్కినవారి గుఱించి చేర్చి యొక్కటిగా వక్కాణించెదను. ఈ కాలమునందు విరచింపఁబడిన గ్రంథము లన్నియుఁ దెనిఁగించినవికావు. ఇట్టి ప్రబంధములకు మార్గవర్తి పెద్దన్న. పెద్దన్నగారి మనుచరిత్రము మార్కండేయ పురాణమునుండి గ్రహింపఁబడినది. మనుచరిత్రలోని ప్రథమ ద్వితీయ పంచమ షష్టమాశ్వాసములయందుఁ బెద్దన యేమియు స్వకపోల కల్పితముగాఁ జెప్పలేదు. మారనయే విపులముగా వ్రాసి యున్నాడు. మారన వ్రాతకు వ్యాఖ్యానప్రాయముగా నుండును. తృతీయ చతుర్థాశ్వాసములయందుండు విరహరతి మృగయావర్ణనములు మాత్రము పెద్దన గారు కూర్చినవి. తర్వాతి వారివలెను గొక్కిరి విక్కిరిగ శ్రీవర్ణనలు చేయక పోయినను నోలోకో రతివర్ణనసేసినాడు. దాని శ్రీనాథుని నైషధపద్యమును మాతృకగానుంచుకొని వ్రాసినాడు. పెద్దనగారు సూతనముగాఁ గూర్చిన తృతీయ చతుర్థాశ్వాసములలోని వర్ణనలు కొంతవఱకు సంస్కృత పంచకావ్య ములలోని వర్ణనలకు మెఱుగు పెట్టునట్లుగా నున్నవి. ఇతని మృగయావర్ణన కనేకులు మెచ్చితమ గ్రంథముల యందదేరితిగా భేదములేక వర్ణించి తమగ్రంథ ములకువన్నె పెట్టిరి. ఉదాహరణము కావలసియున్నఁ బురూరపచరిత్రఁ జూడఁ దగు. ఇతఁడు చూపిన మార్గమంతగా నపాయకరమైనది కాదు. మనుచరిత్ర వ్రాయఁబడువరకు నితనినే యనుసరించుచువచ్చిరి. ఇతఁడక్కడక్కడ మను చరిత్రయందు భావములు నిరంకుశముగా సంస్కృతకావ్యముల నుండి తీసి కొనఁగా నితనిమతమవలంబించినవారు మాత్రము వెనుదీయుదురా? కావుననిక మీదఁ రాఁబోవు కవులందఱు స్వశక్తి విడిచి యొకనమర్థవంతుఁడు లాగునట్లెల్ల

బోవుచుండిరి. ఇంతలోనే శ్రీనాథుడు విత్తిన దీర్ఘ సమాసవృత్తి ముదరనారంభించెను. కవులు తమస్వాధీనమున భాషనుంచుకొనక భాషకేలొంగఁ బ్రయత్నించిరి. కవిత్వమిట్లు షీజింపఁజొచ్చిన కాలములో నాముక్తమాల్యదవంటి ప్రబంధమును బొగడవలయు. కృష్ణరాయలు విరసముపుట్టించునట్టెదాటుబుతువుల వర్ణించి గ్రంథమునించినను స్వాభావికవర్ణనమునను గల్పనాచాతుర్యమునందును భావప్రేరేపకములందును నర్వచిరముల మనుచరిత్రకుఁదత్కాల గ్రంథముల కన్నిటికిని మించుచున్నదని నాయభిప్రాయము. దాని వర్ణనలెంత యద్భుత జనకముగా సున్నవి చూడుఁడు.

మ॥ తలపక్షచ్ఛట గ్రుచ్చి బాతువులు కేదారంబుఁ గుల్యాంతర
 స్థలినిఁద్రించఁగఁ జూచి యారెకు లుషస్సొన ప్రయాత ద్విజా
 వలిపిండికృత శాటికల్ నవి తదావాసంబుఁ జేర్చంగరే
 పులడిగ్గన్ వెనఁబాటు వానిఁగని నవ్వున్ శాలగోప్యోఘముల్.

ఇత్యాది పద్యములనేకములుగలవు. ఈ గ్రంథమువలన నాంధ్రభాషకుఁ గొంత మేలిమి కలిగినదని నేను తలంచెదను. అయిననీ కవికి మార్గవమును మాటయే తెలియదు. కావుననేకదా "దానితల్లన నల్లనసానిపెద్దన గూర్చె ముదిమితప్పి యాముక్తమాల్యద" అని విమర్శింపఁబడియె. పింగళిసూరన్న రామకృష్ణులు దక్కమిగులు మధ్యకవుల గుఱించి కొంత వచించెద. నృసింహకవి ధూర్జటి మొదలగు వారనేకులు కథానందర్పమునకు నర్థగౌరవమును బాటింపక తమ పోయిన పోకలనెల్లఁ గవనము విడిచిరి. వీరికాలము నుండి యనేక కవులు కంద పద్యములలో నిమిడ్చి వ్రాయఁదగు భావముల ధీర్ఘసమాసములలో ననుపయోగములగు పదములునేర్చి శార్దూలమత్రేభములయందుఁ గూర్తురు. ఆదికవులందఱు భావముల ముందు యోచించి మృదువైన పదములఁ బదప సమాహరింతురు మధ్యకవులు పదములు మనసునకుఁ దగులఁగా దానికి దగిన భావముల యోజింప నారంభించిరి. ఈవాచకములయందఁగా ముదురఁగాఁ బోతనామాత్యుడు చల్లిన విత్తులు మొలిచెను. ఇట్టి సమయముల రామరాజభూషణుడు ప్రబంధమునకు వలయు సర్వాంగములకు జేర్చి వెనుకటి వారిఁ దనగ్రంథమూతఁగాఁ గొని కడతేరునట్లు చేసెను. రామరాజభూషణుడు మహాశక్తిమంతుడు. ఇతఁడిట్టి ప్రబంధము వ్రాసి దారిపాపుట భాషకు మూడవన్యూనత. ఇతని నవలంబించిన వారందఱు రసప్రకటన వేళల శబ్దాలంకారములను, శ్లేషలను జొప్పించి పాడు

చేసిరి. ఇతఁడు వసుచరిత్రమున గూర్చిన కథయంతయు స్వకల్పితము. ఇతనికిఁ గథానందర్పము గొంత తెలిసినను వర్ణనానందర్పము తెలియదు. పాత్రోచితమైన సంభాషణ సంవిధాన మెఱుంగఁడు. వసురాజునెచ్చెలి వీణవాయించుచున్న గిరికాదేవిఁ గాంచివచ్చి యామెను గేశాదినభవర్యంతము వర్ణించుట భావ్యముకాదు. ఒకవేళ విటులముందు జారిజిని పర్జించినట్లు వ్రాయుట యుచితమైనను గేశీనఖుఁడు చెప్పినదంతయు నూహమీఁద వచ్చించినది కాని వేఱకాదు. ఏలనఁగా నితఁడు వల్లికావృతులనుండి చూచునప్పుడు కచకుచములు, నాభిజఘనము, లూరువులు, నాగరికమైన తత్కాలమున కనఁబడిన వన్నమాట నమ్మఁదగినది కాదు. మఱియు గిరికాదేవి కామదాహనోర్వక చంద్రదూషణాదులు సేయుట యనవ్యముగానున్నది. ఈముహూర్తములఁ గాఁదాసువంటి మహాకవులే ప్రయోగించియున్నారు. శ్రీ పురుషులన్యోన్యముగా సరసస్థాపములాడునప్పుడు చంద్రాతప మలచుమాచుకాదామ వినోద విలాసములు మనస్సునకు శీతకర మన్న పలుకొప్పికొనఁదగినది. అట్లులేనినాదఁనగా విప్రయోగమునఁ జాంధుల కట్టితైత్వములేకపోయి చంద్రాతపాదులు వృద్ధములని తోచును గాని వెన్నెలల చేత దపింపఁబడి చంద్రదూషణాదులు జేయుదురని నాకుఁ దోచలేదు. ఇది గ్రంథస్థముకాని స్వభావసిద్ధముకాదు. పోనిండు. చంద్రదూషణాదులు స్వభావ సిద్ధములని తలఁచుకొన్ననునట్టి విరహతాపమున శబ్దాలంకారములును శ్లేషలుఁ గూడ ప్రకృతిసిద్ధములా? విరహదశయందు శ్రీ పురుషుల యన్యోన్యమనఁ కమలములఁ బొంగిపాటెడు స్నేహమకరందమునెట్లు వర్ణింపవలయు. దానిఁ జదివి చూచినమాత్ర లోకులు భార్యాభర్తల నొండొరుల నెడఁబాయక కలకాలము ప్రేమించి సుఖదుఃఖముల కందుకొనెడు బుద్ధిపుట్టింపవలయు. ఈశ్వర సంకల్పముచే నెడఁబాటు కలిగినపుడు శ్రీ పురుషుల యుల్లములు చీప్పాలోచనకుఁ బోక తత్రజపడుచు నెంతలలితములుగా నుండును. ఇట్టివి కులలోనైననూహింపక సంస్కృతగ్రంథములలోని యేతాదృశవర్ణనములు గూర్చుట రసవంతముగాదు. సంస్కృతముననో యొక్కొకవర్ణనమునకుఁ బరిమితి కలిగి రసపోషణమునకు భంగమురాదు. ఇట్లే శృంగార కావ్యములని పేరు పెట్టఁబడి ప్రత్యంగ వర్ణనలతో నుపాలంభములతో జలక్రీడా మన్మథ పూజలతో నింపఁబడి యష్ట రసములతో నుత్తమమైన శృంగార రసమునకే భంగముదెచ్చిన యనేక ప్రబంధములీ వసుచరిత్రకు వ్యాఖ్యానప్రాయములు. రుక్మిణీపరిణయము, రసికజనమనోభిరామము మొదలగునవి శతసంఖ్యాకములు. ఇతని కథా సందర్భమును వర్ణనా

వైలక్ష్యము చెప్పెడుచోట మజ్జియొక చిన్న తారతమ్యముఁ జూపెదను. వసు
రాజు కేశీనఖుఁడు గిరికాదేవిని జూచివచ్చి వసురాజుతోఁ జెప్పి తత్తుల గోత్రాదు
లరయుటకై యతివేషమువేసికొనెను. ఎట్లన్ననో-

సీ॥ కనకవల్లి మతల్లికలపెంపు జడగుంపు
పుష్పవరాగ సంభూతి భూతి
కమనీయశాఖాప్రకాండంబు దండంబు
తరుణవల్లవకోటి ధాతుశాటి
వల్కలధట్టంబు వరయోగివట్టంబు
జాలక వినరంబు జవనరంబు
ఫలరసాసారంబు పాత్రాంబువూరంబు
కింజల్కముల చాలు మౌంజినూలు
సేయఁ జాలిన యమ్మహాశిఖరి శిఖర
రుచిరసురభూజరాజిచే నుచితవేష
మెనసి నరపాల నిరపాయ హితవిహార
హరిగడిదేటి యొక జడదారియయ్యె.

ఇట్టి వేషమున మంజువాణికి గిరికాదేవి చెలికత్తెలకు నిక్కమైన యతియని
తోయనా? ఇతని వేషము బయలు పడునంతకు వాస్తవమైన యతివలెకదా
జటావల్కలకమండలుపులు కలిగియుండవలెను. ఇట్టి యతిశయోక్తి వర్ణన
నిష్ఫలము ననందర్పమును. ఇట్టి సందర్భముల నాదికపులూహించి వ్రాయు
దురు. ఉత్తరహరివంశమున నైదవయాశ్వాసమున నుషాకన్యయుఁ జెలికత్తె
లును, పార్వతీశంభువులు నుద్భానవనమున నుండ వారిలో నొకర్లు-

సీ॥ సుడిగొన్న చిగురాకు జొవంబు కెంపారఁ
దలమీద మల్లికా దామమెడచి
నిడుదతామరతూడు నెట్టంబుఁ జుట్టివైఁ
బటికంపుఁ గడియంపు భాగమదిమి
తోన యాత్రోవఁ గెందొవతేకు హత్తించి
మెడ చక్కిఁగస్తూరి మెచ్చిచిహ్నసి
పాయ గొమ్మలనల్లపట్టు దగిల్చి య
కొనయాకువై వెండి కోరవెట్టి

ధవళకేతకధూః గాత్రమునఁ బజిచి
మోకమామిడి కొకకొంత మ్రొక్కినిలిచి
యొడలితోఁ జక్కనగము నాకొనఁగుమనుడు
నద్రకన్యక తలవాంచె హరుఁడునవ్వె.

అన్న ఘట్టముం జూడుడు. ఇచ్చోట భవానీ శంకరులకిది హాస్యవేషమని స్పష్టముగాఁ దెలియును. ఆశ్రీ శంకరవేషముచేఁ గార్యసాధన చేయునదేమియు లేదు. కావున నిచ్చట నిట్లు వర్ణించుట మిక్కిలి రమణీయము. సోమనాథుని సర్వజ్ఞరకు మనమామెచ్చునది. ఈవిధముగా వసుచరిత్రను మాతృకగానుంచి వ్రాసిన గ్రంథములలోని రసమును, సర్థగౌరవమును, దత్తద్వజోచితమైన సంభాషణలట్లుండగా వర్ణనాసందర్భమును దీసిపోవుచున్నది. ప్రబంధమారంభించునప్పుడే పురము వర్ణించుటవాడుకయైనను శ్లాఘ్యముగాలేదు. దాని నందు వచ్చు పాత్రముల మూలకముగా వర్ణింపఁబడిన నెంత మనోహరముగానుండును? పురవర్ణనలే కొన్ని గ్రంథముల వెళ్లిమొట్టిగా వ్రాయఁబడినవి. మృగయా, శ్రీ, విరహ, జలక్రీడ, మన్మథపూజ, చంద్రదూషణ, వివాహ, రతి వర్ణనాదులు పదములు తమ్మిడ్చుకొని పోవునట్లెల్ల వర్ణింతురు. తాము చొప్పించు భావము లాయాచోట్ల యుక్తములా, అయుక్తములాయని యోచింపరు. ఒక కవిశిఖామణి, అదితి కృష్ణునిఁ బొగడుచు-

మ॥ త్రిపురశ్రీలఁ బతిప్రతాపముల సారెం బుంశృలీ వర్తనం
బువదేశంబొనరించి బేల్పఱచి వద్యుల్ గాని తద్భర్తలన్
ద్విపచర్మాంబరు చూపుటెంగలమునన్ పేత్రోచి పాటింపవే
కపట శ్రీజిన రూపమున్ భువనరక్షా జాగరూకేశణా.

అనిరచించెను. ఇందు విష్ణువు పతిప్రతలైన త్రిపురరాక్షస కాంతలకు జారత్వ ముపదేశించి వద్యులుగాని వారిభర్తల నీశ్వరుని కంటి కెరయిచ్చిన వానినిగా స్తుతింపఁబడఁగా బాతిప్రత్యమును జెటివీ, చిరంజీవుల జంపెనను దుశ్చారిత్రము తెలియుచున్నదిగాని యతని దేవత్వమేమియుఁగానఁబడదు. ఇందురాక్షస గుణములఁ గొంతవరకు నూచింపవలయు ఆంధ్రభాష మధ్య కపుల కాలములో వృద్ధిపొంది మహాన్నత దశయందున్నదని కొందఱు వ్రాసెదరు. ఈ విషయమునకు ఖేదపడెదను. కావ్యమునకుఁగాని, ప్రబంధము నకుఁగాని, కథాసంవిధానము, తత్సమాహారమును, సందర్భకృద్ధియు,

వర్జనా వైలక్ష్యమును, అర్థగౌరవమును, రసపోషణమును, పాత్రగుణ వ్యాప్తియు ముఖ్యములు గదా. ఈ విషయములలోఁ బూర్వకపులకు మధ్యకపులకుఁ బోల్చిచూడము. పూర్వకపులవి యాంధ్రీకరణములుగాన కథాసమాహారము కాని, తత్సంవిధానముకాని కలదు లేదనుటకు వీలుపడదు. మధ్యకపులలో వనుచరిత్రాచలమును గథాచమత్కృతి గలదు. కొన్నిపుస్తకములలేదు. రామ, కృష్ణ కథలే వీరలకు మిక్కిలి యింపు. ఒకఁడు వ్రాసిన కథనే మఱి యొకఁడు వ్రాయుట చదువుచారలకు రుచికరముగా నుండలేదు. రామాయణ కథ లేందలు కావ్యములుగా వ్రాయలేదు. అట్లు విరచించినను నూతన భావములులేక యొకరి కవనమున కొకరు మెఱుఁగిడుచు వర్ణించెదరు. అదియేటి వైచిత్ర్యము. ధీముని శతకంఠరామాయణమును, నన్నయ రాఘవాభ్యుదయమును, దిక్కన నిర్వచనోత్తరరామాయణమును, భాస్కరరామాయణమును, ఎఱ్ఱాపెగ్గడ రామాయణమును, మోహిని రామాయణమును, జైమినిభారతమును, శ్రీకంఠరామాయణమును, రామచంద్రాభ్యుదయమును, రామాభ్యుదయమును మొదలగునవి యెన్నిలేవు? ఒకటే కథ యిందలు వ్రాసినఁ జదువు వారెవ్వరు? ఈ వాడుక నేటికాలమునను గలదు. నందర్బశుద్ధి పూర్వకపులకుఁ గలదని చెప్పవలసిన వనిలేదు. మధ్యకపులకు లేదని యుదాహరించియుండితి. వర్జనా వైలక్ష్యమునఁ బూర్వులు మిన్నలు. వెనుకటి వారతిశయోక్తులు కలిపెదరు. ఒక్కొక్క గ్రంథము నుండి యుదాహరించుట కష్టముగానఁ గొన్నిస్థలములఁ జూపెద. సృసింహపురాణమున సముద్రప్రవృత్తమును, వసంతకాలవర్ణన యెంత రమణీయముగా నున్నది. అదియే వసంతావతరణము. మధ్యకపులు శబ్దాలంకారములతో భావములు లేక యుద్యానలక్ష్మీల యంగముల వర్ణించి నించిరి. అర్థగౌరవమునఁ బూర్వులే మేలు. చూడుడు.

చ॥ పొదవి నభో విహారమునఁ బూవునుబోలె నలంగకుండ న
మృదనసమానుఁ బట్టికొని మానవ దానవ దేవకోటికిన్
గద లేఱుఁగంగసేక చనికాంచె నుషానతి చిత్రరేఖ యా
ముదితకు రాకపోక లొక మూఁడు ముహూర్తములయ్యె నయ్యెడన్.

మధ్యకపుల నుండి యుదాహరింపవలసినదిలేదు. రసపోషణముననో, పూర్వులే మహానుభావులు. భాస్కరరామాయణమున సీత కానఁబడకపోగా రాఘుఁడు వెలపించు భాగము చెట్లున్నది. అదే విరహమున రామాభ్యుదయమున-

భావనతో మిముఁ బనిచెద

నేచిధమునైన నిర్వహింపఁగ వలయున్.

అని నానావిధములఁ బొగడి తన కార్యసాధనకు వారి బుజ్జగించి పంచుట యెంతటి గుణవర్ణనముగా నున్నది. వారిలోఁ దిలోత్తమ-

క॥ చూచెదవు గాకయే నటు

చూచిన నాయసుర తవము సొంపటి వ్రతని

ష్టాచరణము రూపరమగు

గోచరమే మనసు త్రిచ్ఛకాని బోవంగన్.

అని వారకాంతల గర్వవచనముల నెట్లు వర్ణించె. అంతవారు హిరణ్యాక్షుని యొద్దికిఁబోయి వాని మోహింపఁజేయజాలక-

మ॥ పురుషాకారము తోడనున్న నీరియో వుం స్త్వంబు లేదో యదే

తరువో పుత్రడిరూపొ చిత్తమును జైతన్యంబు శూన్యంబొకో

విరసత్వంబుల ప్రోవొ నిర్భర కళావిజ్ఞాన సర్వస్వమో

యరుదీ చందమనంగ నిర్చె ధృతి యిందస్మంద మందస్థితిన్.

అని చెప్పి-

గీ॥ గర్వములు బెండువద కౌతుకములు మడుగ

నడటు లాఱడివోవ వ్రట్లదనము లడఁగ

నసురచిత్తంబు గానఁగ నలవిగాక

సిగ్గు వోయిరి యచ్చర చెలువల్లెల్.

అని యప్పరో గర్వభంగము మనస్సునకు దనివి తీర్చుచున్నది. భ్రీమఖండమున వ్యాసుడగస్తునితోఁ గాశీవిశ్వనాథునిమీది మచ్చరంబువచరించుట యెంతపాత్ర గుణదోషము. ఈ విషయములు మధ్యకాలమువారికిఁ దెలియవు. ఈపైఁ జెప్పఁబడిన యేడుగుణములును మధ్యకాలమువారియందు న్యూనముగా నున్నవి. అట్లుండ నాంద్రభాష యాకాలము నందెట్లు మహోన్నతదశ యందుండినదని చెప్పవచ్చును. పీనినింతటితో నిలిపి పింగళిసూరన్న రామకృష్ణుల గుఱించి యిండుక చెప్పవలయు. పింగళిసూరన్న రాఘవపాండవీయ ప్రభావతీవ్రహ్మ్యముల రచించిన కవీశ్వరుడు. తిక్కన సోమయాజి వెనుక యింతటి కవితా ముహూర్తము గలవాఁడెవఁడులేదు. ఇతఁడు వ్రాసిన కళాపూర్ణ

దయము యొక్క కథాసంవిధానము తత్త్వజ్ఞప్రకటనమును రసపోషణమును సుత్యములు. ఇతఁడచ్చతమైన కల్పనా శక్తిగలవాఁడు. తనకాలపు గ్రంథాల వలె భాందన వృత్తితో నేదేని యొక్క యష్టాంశ పరిణయకథను తీసికొని పురవర్ణనాదులగు నష్టాదశవర్ణనలు కాస్త్రోక్తముగ వర్ణించి స్వబుద్ధి నేటఁ గలిపిన వాడుగాఁడు. ఇతని ప్రభావతీప్రస్థ్యమ్ము మిగుల మనోహరమై వర్ణనీయమై జాతీయమై యుండును. ఆంధ్రభాష కఠఁడు మహావకార మొనర్చెను. ఇతని ప్రబంధశైలి యంతయు నాటకశైలివలె నుండును. ఇతని కవిత్యము గూర్చి చక్షిణమూర్తి గారొక యువన్యాసము వ్రాసియున్నారు. నేనేమి యిచట వివరింపఁబోయినను బునరుక్తిగా నుండును. అతని ప్రబంధగుణముల నంతయు వాక్రుచ్చుటకవకాశములేదు. ఇతఁడు మొట్టమొదట వ్రాసినది రాఘవపాండవీయము. ఇది ద్వ్యర్థికావ్యము. ఇతఁడే ద్వ్యర్థి కావ్యములకు దారి చూపెనువాఁడు. శ్లేషకావ్యములు రచించుటచేతఁ గవీశ్వరున కెన్ని నిఘంటువులుఁ దెలియును? పదముల నెట్లెట్లో మార్చిన సనేకార్థములెచ్చును అన్నవిషయము మాత్రమెఱుంగవచ్చును. శ్లేషకావ్యముల యందుఁ గథాచమత్కృతి చూపుటకు వలనుపడదు. అర్థగౌరవమును గవి యెట్టివాడైనను కొంత తఱుగుచున్నది. పదలాలిత్యము, శయ్యావిశేషము, రసపోషణమును విచిత్రించుచున్నది. ఒక కావ్యమును వినిన పామరున కెట్టియానందము కలుగవలయునో పండితున కెంతబుద్ధి నూత్నములగు విషయములు దోచవలయునో కవీశ్వరునకెట్టి దీర్ఘాలోచనయైన యర్థవిశేషములు చూపట్టవలయునో యివి శ్లేషకావ్యముల యందెక్కడనున్నవి? శ్లేష కావ్యములు చదువుట మిక్కిలికష్టము. భాషాజ్ఞానమును గొంతవలయు. కావునఁ బండితుఁడే పఠనమునేయదగను కాని పామరుల కలవిగాదు. అప్పుడు పండితుని సంతోషపెట్టుకున్న నేమి ప్రయోజనము? ద్వ్యర్థి కావ్యములు పఠించిన యాతఁడేమి లోకానుభవమునేర్చును? సుఖదుఃఖముల యందు జనుల దెందములెట్లుండునో యీ జ్ఞానము పుట్టించుటకవకాశముగలదా? ఆంధ్రభాషకు ద్వ్యర్థికావ్యములవలన గలిగిన న్యూనత నాల్గవది. ఈద్వ్యర్థిత్ర్యర్థి కావ్యములు వ్రాసినవారు గొప్పకవులు. వారందఱును రసపఠములైన ప్రబంధములచే బుద్ధి కౌశలము నెఱచియుండిన నెంత బాగుండును. నేనిప్పుడు వచించిన నాల్గున్యూనములను నాల్గు మహాకవుల నుండి వచ్చినవికదా. అది కారణంబున వారి దూషించుటతగదు. వారి సవలంబించిన వారి దూరనొప్పును. ఏ విషయమునందుగాని జుహుత్ముడని లోకముచేర బరిగణింపఁబడునతఁడు

తనకాలము నందుండు స్థితిగతుల కేమాత్ర మిచ్చగింపక నూతనమార్గము జూపు వాడుగానున్నాడు. ఈ ప్రతిజ్ఞచే నూతన మార్గదర్శులందఱు మహాత్ములను టకుదగదు కదా! అట్లు చెప్పినచోఁ దర్కమునకు బాహ్యమగును. ఇట్లు మహాత్ములు నూతన మార్గము లుపదేశించఁ గాలాంతరమున దేశకాల భేదము వలన మేలో కీడో చూపును. ఇట్లే యీ నాల్గు కవులుఁ జూచిన సనుపథములు భాషాక్షీణమునకు హేతువులయ్యెను. ఇదియు వెనుకటి కాలపుఁగవిత్వముఁ జూచిన స్పష్టమగును. ఈ నాల్గు నూతన పద్ధతులవలన గలిగిన ఫలములు సంగ్రహముగా వక్కాణించెదను. అర్థగౌరవమునకుఁబోయి శబ్దగౌరవము నకుఁ బ్రాముఖ్యతకలిగె. ఇది యతిత్వరితముగా నాకాశమంచుపొయెను. కవులు వస్తుసారము వెదకుటకు మాటుగాఁబదములు వెదుక నారంభించిరి. దీర్ఘ సమాసములును, శబ్దాలంకారములును, శ్లేషలు, నియమములు, నుత్ప్రేక్షలు, నతిశయోక్తులు మొదలగునవి గ్రంథోద్దేశ్యము కంచెను, వస్తువుకంచెను, గథా సందర్భముకంచెను, సంభాషణా నియమముకంచెను, గల్పనా కౌశలము కంచెను, గౌరవించబడెను. ఆంధ్రభాషయందుఁ వింగళి సూరన్న నాటికే కవట గౌరవములు పొందు కావ్యాచలు బయలుదేరెను. వారి శబ్ద మహత్వము నేటివారి కన్నులు సహితము గవ్వచున్నది కదాయని చూపించెదను. ఇదివలి వారు కొందఱు శ్లేషకావ్యములు చదువుటచే నొక్కపదమునకు నెన్నియర్థములు గలవో తెలియననియు నట్టుతెలిసికొనుట యందచే కల్యాపశ్యకమనియు వాక్రుచ్చుచున్నారు. లోకమున నర్థ పరిజ్ఞానము కొఱకు శబ్దము పుట్టినదికాని వ్యత్యస్తముకాదు. కావ్యముల దత్తత్పాత్రముల సంభాషణములను వర్ణనాంశములను సంపూర్ణముగా గ్రహించుకొనుటకై పదార్థము వెదకెదముకాని కేవలము నానాధపరిజ్ఞానముతోఁ గవులకుఁదక్కఁచదువువారల కావశ్యకములేదు. సృష్ట్యాదియందుఁదమ మనోభావములఁదెలుపుటకు వేటొండులేమిజేసి శబ్దంబు పుట్టె. మనోభావము దై వకృతము. శబ్దంబు మానుషకృతము. కావున నర్థంబునక ప్రాముఖ్యత యొసంగవలయు. మూలకారణ మించుకయోచించినచోఁ గవట గౌరవము కనుపట్టును.

తెనాలి రామకృష్ణఁడధిక గుణగ్రహణ పారీక్షిండు. తనకాలమునఁ దాడుచేసిన యీ నాల్గు స్మానతల సంపూర్ణముగాఁ గనిపెట్టి దానిదొంతబోక తన గ్రంథమును వ్రాసినవాడు. రామకృష్ణఁడు వింగళి సూరన్నకంటె సనేక

విధముల గొప్పవాడని నాయభిప్రాయము. పింగళిసూరన్న తన గ్రంథములలో ననేక భావముల బూర్వగ్రంథములలో నుండి గ్రహించుకొనెను.

చ॥ శ్రమముడుగుం చనూజిమఁజారుఁజలాచలలక్ష్యభేదన
 క్రమము లెఱుంగవచ్చు మదిగానఁబడుం బరజాతిభీతి తో
 పముల విచేష్టితంబుల విభావమునం దలపోసి యన్ని చం
 దములఁ బ్రయంబెఱుచు నరనాథుఁడు వేటకు నుద్యతాత్ముడై.

అన్న పద్యము కాకిదాసు రఘువంశములో “పరిచయం చల లక్షనిపాతనే భయ రుషోశ్చ త దింగిత బోధనం, శ్రమ జయాత్ర గుణంచకరోత్యసౌ, తను మతోనుమతస్సచివైర్భయా” అనుశ్లోకమునకుఁబెనుఁగు. ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నములోఁ బ్రభావత్యంగవర్ణనలన్నియు వసుచరిత్రనుండి చేకొనఁబడినవి. స్థానీ పులాక న్యాయముగ నింపొకటి చూపెదను.

క॥ కాంత తరఫాలసంక్షిప్త
 కంతు విజయలేఖ వట్టికా విన్యస్తా
 ద్యంత శ్రీకారము లన
 నెంతయు నా యింత వీను లింపెన లారున్॥ ప్ర. ప్రద్యు.

గీ॥ త్రిజగతీ సుచరీ రూప విజయకీర్తి
 గలుగునని యింతి ఫాలభాగమున ప్రాసి
 నలువ యీ శుభ వాచకంబులకు శ్రీల
 మొదలఁదుది నిల్వెననఁ గర్ణములు దనర్చు॥ వసు.

ఇత్యాదు లనేకములు గలవు. రామకృష్ణుని వర్ణనలన్నియు స్వకపోల కల్పితములు. అతఁడు పిల్ల బాహ్యమగు కథలపొంతఁబోఁడు. పాండురంగ మాహాత్యములోఁ దృతీయాశ్వాసమున బ్రాహ్మణవిటుని కథ యెంతసీతని గజపు చున్నది. ఆ కథ యందలి సారాంశములకు రుద్రయ్యగారుమెచ్చి దానిఁదన నిరంకుశోపాఖ్యానమునఁ జొప్పించియున్నాడు. రుద్రయ్యయుఁ గొంత పొగ ద్దకుఁ దగినవాడు. నిరంకుశుని భార్య యొక్క నైజింజము లక్షణముగాఁ బోషింపఁబడియున్నది. చూడఁదామె తనయత్తగారితో -

ఉ॥ కోరిక వీఱఁగా గుడిచి కుంకుమ సంకుమధాంకగంధ మొ
 య్యారముగా నలందుకొని యాకులుపోకలు చాలినన్ని దు
 ర్వారతరేచ్చఁబుచ్చికొని వారలతాంగుల యిండ్లకేగఁగా
 సూరక చూచుచుండెదరయో యదలింపక మీరు మామయుల్.

పెనుకటి కథ మాత్రము వెజ్జె మొజ్జెగానున్నను ఆ నిరంకుశుని జంపకగంధి
 యను వేశ్య వణచిన పాటన్నియు నీతి బోధకముగానున్నవి. ఇవియన్నియు
 తెనాలి రామకృష్ణుని సహజ గుణమొనర్చిన కృత్యము. పాండురంగమాహాత్య
 మాండ్ర భాషకొక గొప్ప సహకారి.

అంత్యకవుల కాలమునందు భాషకు మజ్జియొక న్యూనత సంభవించెను.
 అది యేమన్ననో నిరోఢ్యాది నియమము. దీనిఁబెంచి చెప్పట కవకాశములేదు.
 ఆదికవులు విశేషించి తెనుఁగు పదములు ప్రయోగించి, మధ్యకవులు తెనుఁగు
 దానయనుట మఱచి సంస్కృతపదములతో నింపిరి. ఈయంత్యకవు లసహ్య
 ములగు నన్యదేశపదములతోఁ గాలము గడపిరి. విశేషించి వ్రాయకపోయినను
 నొక పద్యముదాహరించెదను.

సీ॥ జంపు సూరెపుటంబుఁగెంపు నిద్దపు గేవ
 గుత్తంపు బంగరు కొమ్మకట్టు
 వంబువించిన పగడంబు తలమా?
 నాబెంపు పెద్ద కట్టాబి గద్దె
 జాతికిరీటి పచ్చం రావిరేకలు
 గమకపు పోలాతి గంట జోళ్ళు
 నిండు చెందుయ నిగ్గు వెండి మేలంచెలు
 కప్పురా సంరసయొప్పుచొరిజ
 సాన దీజె వజ్రాంకుశంబు బారి
 సీగళ దుష్ట మదములు గుడుగుట యేక
 సరము కంబాటమున నిజచ్ఛాయల ప్రతి
 కరుల నిగిరిబడుట గల్గు గంధకరులు.

ప్రబంధరాజము విజయవేంకటేశ్వరవిరాసము. ఈ గణపపరపు పేంకట
 కవి తాను సర్వజ్ఞుడని చూపఁబ్రయత్నించెనే కాని యింపుకైన రసము పుట్టిం

చిన వాడుకాడు. అతనికి శబ్దసౌష్ఠ్యవమన్న మాటయే తెలియదు. సర్వలక్షు సీసములును జిత్ర కవిత్వములు వ్రాసి పుస్తకములెంచెను. లక్ష్యములకై యిట్లు వ్రాసెనని చెప్పవత్తురేమో? లక్ష్యములుగా నుద్దేశించబడని వాని యందును నున్నవి. పుస్తకము చదివినంత మాత్రమున నతని స్వభావము తెలియలేదా? కపట గౌరవాభావమునకు వ్రాసితిని. ఇతఁడు వేంకటేశ్వరుని చుట్టునున్న బిరుదుజెట్లు వర్ణించుచు మల్లసార్థమునకు పట్టాయుచ్చెను గాని వర్ణనాంశములు మఱచిపోయెను. ఈ యంత్యకవుల ప్రబంధముల గూర్చి స్థలాంతరములఁ జర్చించెదను.

శ్రీనాథుని మొదలు హాణశకము 19వ శతాబ్దమారంభము వఱకు నాంధ్రభాష తిన్నగా లోకులకుఁ దెలియనట్లు క్షీణించినది. నేటికాలములో నేదో రెండు మూడు వద్య కావ్యములు గొన్ని యాంధ్రీకరణములును దక్క మిగిలినవన్నియు నంత రసపుష్టి గలిగినవిగాలేదు. ఈ కాలమునందును గ్రంథాంతరములనుండి భావముల గ్రహించువాడుక తుదముట్టలేదు. ఒక కవి శిఖామణి—

సీ॥ కాలకంధరతపో గర్వావహారియై

చెలఁగినయానాటి చిత్రజుండు

భూరిధారుణ ధీర ధారుణీధమధ

నార్తి దొందని యట్టి యబ్ధిరాజు

ఘోరశాత శతారసారధారాప్రభ

తెలుఁగని యానాటి హేమశారి

రామ దంష్ట్రోత్కట క్రకచ మాతంబుల

బాధలు చెలియని పద్మవైరి

చక్కచనమున గాంధీర్యసారమునను

బ్రకట ధైర్య కళా కలాపములందు

రావులకు నెల్ల వరశిరోరత్నమైన

సాంధ్రభౌగిండుడా రామచంద్రుఁడెంచి.

అను పద్యమును శ్రీనాథుని నైషధములోని

నీ॥ కాలకంఠ కఠోర కంఠహుం కారంబు

చెవుల సోకని నాటి చిత్తభవుడు

కుపిత రాఘవ ఘన క్రూర నారాచంబు

తనువు నాటని నాటి వనధిరాజు

క్రుద్ధ కుంభోద్భవ భూలతా కౌటిల్య

వికృతి గ్రుంగని నాటి వింభ్యశిఖరి

వీరభద్రోదార ఘోరవీరావేశ

విహృతిగందని నాటి తుహిన కరుడు

చక్కదనమున గాంభీర్య సారమునను

బ్రకట ధైర్యకళా కలాపములయందు

దండనాయక చూడావతంసమైన

మంత్ర మామిడి పెద్దనా మాతృదేలమి

అనెడు వద్యముతో బోల్చి చూచిన దెలియును ఇట్లే యీ కాలమందనేక ప్రబంధములనున్నది. అవి యెల్ల నుదాహరించుట భావ్యముకాదు. వద్య కావ్యముల నెత్తి చచ్చిపడగా నున్నయగారి కాలమునఁ బుట్టి, తిక్కన కాలమున మహాన్నత దశకువచ్చి కొందఱు మహాకవులచే నాదరింపఁబడి క్రమముగా క్షీణించఁ జొచ్చెను. ఇకను వచనగ్రంథములు విషయమై కొంత వక్కాణించెదను. వచనగ్రంథములని ప్రత్యేకముగా వ్రాయకపోయినను భారతాదులయందు వచనములు మిక్కిలి ప్రౌఢములై జ్ఞాపాపాత్రములుగా నున్నవి. మధ్య కవుల ప్రబంధముల నున్న వచనములు ప్రౌఢములు గాక పదగాంభీర్యముగలిగి నిఘంటువులఁ బోరలింపవలసియున్నది. పదునేడవ శతాబ్దారభంబుననే చంపువులుగాక ప్రత్యేకముగా వచనగ్రంథములే ప్రారంభించిరి. అవియన్నియుఁ దాళిదక సంపుట ప్రకార కాంతారంబున విచారించువారు లేక పడియున్నవి. నేటి కాలమున మంచి సహజమాధుర్యముగల వచనగ్రంథములు పొడకట్టుచున్నవి. రాజశేఖర చరిత్రము, సత్యవతీ విలాసము, మంజువాణివిజయము మొదలగు ననేకములును మనోహరములుగా నున్నవి. దీని ననుసరించిన విషయముల నొకటి రెండు మాత్రము చెప్పెద. ఈకాలమునందు రాజమహేంద్రవర ప్రాంత్యముల వెలువడు కొన్ని చరిత్రకములు Novelettes సంఘదురాచారములను దూషించునవిగానున్నవి. అయ్యవి భాషోపయోగములు కావని నాయభిప్రాయము.

వచనగ్రంథముల శాస్త్రములు, దేశచరిత్రలు, చరిత్రకములు, ఉపన్యాసములు, వ్యాసములు మొదలగు ననేకము వ్రాయవచ్చునుగదా. నానాదేశచరిత్రములు చదివినగాని మనదేశపు దురాచారములు తుదముట్టవు. కొందఱు స్వదేశాభిమానులయి పనిచేయుచున్నారు. జనసామాన్యము వారల మనోభావముల నెఱింగి గౌరవింపలేదు. కావున జనసామాన్యమును, రాజకీయ, సంఘసంస్కరణ, నీతి, ధర్మవద్దతులఁ దెలిపిఁగల వారినిగా నొనర్చుగ్రంథములు రచింపవలెనుగాని, ప్రత్యేకముగా చరిత్రములు Novels వ్రాయునప్పుడు వర్ణనాంశములతో సంఘ సంస్కరణాదులఁ జేర్చిన గొందఱికి హాస్యాస్పదములుగా నున్నవి. ప్రకృతి శాస్త్రము లాంధ్రీకరించుట యత్యావశ్యకము. చమపువారు లేకున్నను కాలాంతరమునఁ బుట్టుదురను నమ్మకముతోఁ బనిచేయవలయు. నానాదేశచరిత్రము లకు, Bacon's essays వంటి గొప్పగ్రంథములను దెనిఁగించుట ముఖ్యము. తెనాలి రామకృష్ణుని గుఱించిన యనేక సంగతులు, సంత్యకవులఁ గూర్చియు, వచనగ్రంథముల గూర్చియు స్థలము కాలములేక విహవబడినవన్నియు దీనిని ముద్రించెడు పక్షమున దీనితోఁ జేర్చి వ్రాసెదను.

ఇంక నాటకస్వభావములఁ గొంత వక్కాణించెదను. తెనుఁగున నాటకము లకు దారిచూపినవాఁడు శ్రీనాథుఁడు. ఇతఁడు వ్రాసినది వీధియను రూపకము. దీనియందు వీధికిఁగల లక్షణములన్నియు యున్నవి. ఇతఁడు నాటకము వ్రాసి యుండినచో ననేకులు సూతనముగానే రచించియుందురు. పూర్వకపులు నాటకములు వ్రాయసంపన్నుల ముఖ్యకారణము దెలియలేదు. కొందఱు సంస్కృత నాటకముల నీచపాత్రముల వాడుటకు ప్రాకృతాది భాషలుగలవు, తెనుఁగున నష్టదిలేవు, సలక్షణముగానుండచే గ్రామ్యములువయోగించుట దగదని వచించుచున్నారు. మధ్యకపులు కొందఱు నాటకములు దెనిఁగించిరి. ఘంటమల్లయ్యయు నందిసింగయ్యయుఁ బ్రబోధచంద్రోదయమును, బ్రబంధరూపముగా నాంధ్రీకరించిరి. వారు రచించిన విధము దెలియుటకై ద్వితీయాంకములో దంభుని వాక్యములగు “వేశ్యావేశ్యసుఖీడు గంధలలా పక్షాగ్రసవామోదితై, ర్నిత్యానిర్భరమున్న భోత్యవరలైరున్నిద్రచంద్రక్షపాః ” అను శ్లోకములకుఁ దెనుఁగుఁ జూడుఁడు.

మ॥ రతులం సింధురసంబుక్రోవులగు వారశ్రీలు కెమ్మొవులన్
మతిఁబొంగుచుఁ గ్రోలివెన్నెలల నానందించి రేపాడి దీ

క్షీతులై తావనులై సవాజువీతులై క్షీరోదకాహారులై
యతులై పంఘునిమోసపుచ్చెదరు మర్త్యశ్రేణి ధూర్జితముల్.

ఉ॥ వీరలుగంగలోఁ బులిసవేదులమీఁదఁ బృశిసెప్పిచ్చులై
నోరువృధా మెదల్పుచుఁ గనుంగవ మోడ్చడ నక్షమాలికల్
సారెకుఁద్రిప్పుచున్ గుళలు బాజులలోపలిదేవపూజలున్
దారునుదాంధికుల్ జనధనంబు హరించెన రద్భృతంబుగన్.

అని యిట్లు ప్రతిజ్ఞోక్తము ప్రతిపద్యముగా మార్చినను బ్రబంధరూపముగా నున్నది. పానురూపాదరణముపైను యక్షగానముల రూపకములలో జేర్చు గూడదు. అవి భాషకు ప్రయోగములుగావు నేటికాలమునందు వాకులచేతను దెనిఁగించినవారు భాషకు గొప్పసాయ మొనర్చిరి. నూతనముగ వ్రాయుట లేదని మాత్రము ముఖముగానున్నది. అయినందున కుద్యమించినట్లు చిత్రనశీ యాదుల మూలకముగఁ జూడతెంచెడి. చిత్రనశీయమున రసమునకుఁ బ్రాముఖ్యత యాయఁబడియున్నది. అది యావశ్యకము. కొందఱు హంసప్రస్తావనలేదని కొఱత చూపియున్నారు. కథమార్పుటకు నాటకకర్తలకు నిరంకుశాధికారము గలదు. కాకుంతలము, వేదానంహారము, మల్లికార్జునతము, ముద్రారాక్షసము మొదలగు నాటకములలో నెట్లు కథలు మార్చియుండఁబడలేదు. నూతననాటక ములు రచించువారికనేక సందేహములు గలుగుచున్నవి. ఆంగ్లేయ నాటక పద్ధతు లన్నవినియుటచేత సంస్కృత రూపకముల ననుసరింపట మేలాయని. షేక్స్పి యరువలె మనుష్యుల నై జగజ్జములు, జనులమోసకృత్యములు మొదలగు వాని వర్ణించునప్పుడాంగ్లేయ పద్ధతుల ప్రచారము వ్రాయుటయే యుత్తమము. కేవలము పర్జనలుగలిగి యానాటకకథ యనేక సందర్భరకాలములో నడచియుండినచో సంస్కృతనాటకానుసరణమే ముఖ్యము. సంస్కృత నాటకములందు నీచ పాత్రములచేఁ బ్రయోగింపఁబడిన ప్రాకృత భాషలకు బదులుగ గ్రామ్యభాష యుపయోగింపఁదగినదని నాగానందాదుల వాడఁబడియున్నది. అయ్యది యను చితము. ప్రాకృతములు సలక్షణములై గ్రంథస్థమైన భాషలు. ప్రాకృతముననేతు కావ్యసప్తశతులుండలేదా? వైకాచిలో బృహత్కాథలేదా? ఈ సందర్భముననే యీ క్రింది విషయమును గూర్చెదను. ఆంధ్రభాషయందు Mesmerism, Somnambulism, Selection, Electricity, love ఇత్యాదులకు పర్యాయపదములు లేవని యాపదములే వాడుకొనుట కుద్యమించుచున్నారు.

చ॥ వీదవనినిశుంభుఁడుం దొడఁగెఁ బిష్టలు గాల్పుచునాసుచారుతోఁ
గదనమునేయ నాయనయు, గాంచుహసించి ఫటాలనంగ బె
ట్టిదముగఁ గొట్టిచెంపఁగడు దెప్పరముం గలిగించి పిస్త లే
పొదవఁగలాగికోఁగఁదగవోయని యార్చెనిశుంభుఁడెచ్చుగన్.

ఈ పద్యమునం జూచినఁ దెలియును. తెనుఁగు భాషయంత మాధుర్యముగల భాష మఱియొక్కటి యీ లోకమునలేదు. సంస్కృతభాషయు నీవిషయమున లోకువ యని నాతలపు. ఇట్టి యాంధ్రభాష యొక్క సహజమాధుర్యమును జెటివెడు నీయన్యదేశ్య పదములేల యుపయోగింపవలెను. వీనికిఁదగిన సంస్కృతపద ములు వెదకిగాని, స్వరనిష్ఠయము తెలిసినచా రుత్పత్తి యొనర్చిగాని ప్రయోగింప దగు. ఈనాటకము గూర్చి యధికముగా వచింపదలఁచెనున్నాను. కాలమును సందర్భమును అనువు పడలేదు.

ఆంధ్రభాషకు వలయునంగములన్నియు నేటికాలమునకుఁ గుదిరి యున్నవి. పద్యకావ్యములు మాత్రమున్నతస్థితికి వచ్చి షీఁపించనారంభించెను. వచననాటకగ్రంథములు వృద్ధి యగుచున్నవిగాని యున్నదికి రాలేదు. ఈకాలము నందుండు జనసామాన్యమాంధ్ర భాషాభివృద్ధిఁ గోరి తత్రయత్నము లొనర్చు వారిఁ బ్రోత్సాహపరతురని నమ్ముచున్నాను. దీనిచేయు వాక్యసందర్భములు, శబ్దశబ్దయు లేక యుండును. మహాత్ములునన్ను క్షమింపవలయు. ఈయువన్యాస వ్యాజమున మహాకవుల నిండించితినిని కొందఱు తలఁతురేమో. ప్రస్తావకారణమున నట్లు వచించితిగాని ముద్రసలులును బుత్రవాత్సల్యమునుగల తల్లివండ్రుల విడిచి దేశాంతరముఁ బోయి గురుశుశ్రూష చేసి విద్యనేర్చి వివిధగ్రంథములు దొరకని యీ కాలమునందున్న కవిచండ్రుల దూఱుటకు నాయంతరాత్మయెన్నటికినిచ్చ యింపదు. సహజమాధుర్యములేక శబ్దశబ్దలేని యంతర భాషల కావ్యములు చదివి తెనుఁగుభాష నిస్సారమనెడి విద్యార్థుల యుల్లముల కందువాపుటకుఁ బ్రయత్నించితిఁగాని వేఱుగాదు. ప్రస్తుతమున మన యాంధ్రభాషపై నొక యాంగ్లేయ పండితుఁడిచ్చిన యీ క్రింది విమర్శనముతో ముగించుచున్నాను.

Telugu poetry has now lasted without any material variation for more than six centuries and the earliest compositions manifest a high state of literary refinement. This taste is often such as we must condemn. But we have no means of framing a fair judgement until we are able to read the original.

Much however that is admired in Telugu is in the worst taste of literary trippery. At the conclusion of poems, in particular, we find verses framed in fantastic shapes, such as that of a sword, a square, a wheel, a serpent or any other laboured conceit. Another refinement relates to the language wherein the same verse is made to bear two entirely different imports, every word involving a pun. These conceits, exceeding all that Addison has condemned as false wit, are always borrowed from Sanskrit. The Vasucharitra, the Raghava pandaveeyam, the Vishnu chitteeyam and other poems of high celebrity are valued by the Telugus for those literary feats of skill which in English have been well performed by Thomas Hood.

When we make sufficient progress in the language to set aside the pedantic portion of the various poets we shall find there remains an ample stock of reading which is really valuable.

నేను యీ వైరె తెప్పలుచిన విషయముతో ముగించవలయునని యుద్దేశించి యుండునగా దీనింగాంచి నేను దలచిన దంతయు నున్నదని దీనినుదాహరించితి

చతుర్థ భాగము

క వి త లు

మృ గా వ తి
(కా వ్య ము)
అంకితము

క॥ విమలాచార పవిత్రున

కమృతమయస్వాంతునకు సదాగమ విద్యా
ప్రమదున కుర్వీపాలో

తమ నుతునకుఁ ద్యాగరాజ దై వజ్ఞునకున్.

గీ॥ తల్లిదండ్రులకన్నను ధర్మవత్ని

కన్న నెక్కుడు ప్రేమతో నన్నుననుజుఁ

జూచుకతమునఁ గీర్తి శేషునకు దీని

నంకిత మొనర్తుఁ గన్నీళు లద్దెజాఱు.

M. R.

శ్రీ రస్తు
మృగావతి

డి॥ శ్రీపవరింపఁ దూర్పుగిరి శృంగము నందుదయించి తామస
వ్యాప్తుతినుచ్చమొంది గజమారజరాష్ట్రతిననత్వమూద భా
షావతియై యనంగజయశాలియు నైబరియైన క్రోధమున్
జోపిన లోకభాంధవుఁడు నూచు మము న్గరుజైక దృష్టులన్. 1

గీ॥ గంధరస రూపసంస్పర్శకంబునైన
నాల్గుగుణములు శబ్దగుణంబునంద
యడఁగు నది యనంతంబ శక్తార్థినిగుచు
నమృతమూర్తిని భారతి నాశ్రయింతు. 2

క॥ కవిరత్నత్రయ దిగ్గజ
నవనత్కవులన్నజింతు నవ్యగుణ ఆన
త్కవితారచనా చాతు
ర్యవచస్సంసంగ హూణరసికులఁ దలఁతున్. 3

గీ॥ చెన్నపురి చూక నివసించుచున్నవాఁడ
వైదిక బ్రాహ్మణుఁడ మానవర్షి కులుఁడ
రామదైవజ్ఞ పుత్రుఁడ రాజగుతుని
త్యాగరాజ పండితుని ప్రియానుజుండ. 4

ప॥ అని త్రిమూర్త్యాత్మక స్వరూపుండైన సూర్యనారాయణుని నఖిలకవితా
విశారదయగు శారదను ప్రాకృతనకవిచంద్రులను బొగడి మద్వృత్తాంతం
బును సుషిపి సోమదత్త మహాకవి ప్రణీతకథాసరిత్సాగరాంతర్గతమైన
యేతత్కథా ప్రపంచం బెట్టిదనిన. 5

చ॥ అనఘుఁడ కాణభూతి సుగుణాఢ్యు గుణ్యాఢ్యుని వింధ్యవాటికన్
గని కవితాసుధారసము కాశ్యపి జాల్విడు పుష్పదంతుఁడి
చ్చిన సుకథామృతం బిడినఁ జేతము శీతముగాఁగ శాతవా
హనునకొనంగె నీకథ గుణాఢ్యుఁడు కావ్యమహత్వ సంపదన్. 6

చ॥ తనరుగదా! జగంబులకుఁ దట్టెయ్యఁ గల్మికిఁ బుట్టినిల్లు న
న్మునులకు తావు పుణ్యముల ముఖ్యపుచిక్క నిధానలక్ష్మికిన్
గొనబురివాణము న్నరుల కోవెలయై పెనుపొంచి పొల్పు నం
దనచనశోభితం బమరనాథ పురంబు సురాలయంబునన్. 7

వ॥ అందుల కధినాథుండు భూసీరుండు. 8

చ॥ ఒకతచి రక్కసుల్పబట్టకుక్కు మెయిన్సురలోకనాథునిన్
గొకిటికిసేసి వంగడము గూల్చుదలంచి యగణ్యనై నిక
ప్రకరము వేల్పువీటిపయిఁ బంచిరి దై వతరాజు భూమి పా
లకు లిడు బాసట నిర్విజయలక్ష్మిని దోడ్కొనివచ్చె నిక్కకున్. 9

మ॥ అమరేంద్రుండు జయోత్సవ ప్రకటనోద్యత్కాంక్ష జేజేలవే
గమ కై సేయ సుదర్శవట్టణము నాజ్ఞాపించె బ్రహ్మాన్యభూ
ప్రమథాశీటలఁ దెల్పనంపి ముసులన్ రావించె సంగీత స
త్తములేలేరగబంచి మాతలిని జెంతంబిచ్చి తానిట్టనున్. 10

చ॥ తనరు! హిమాచలేశ్వరుని దక్షిణభాగమునందు సూర్యజా
మన నది తత్తటంబునఁ జొకాటపుఁ దోటలకాటపట్టుదై
చినియచివేకము ల్తలుగువెట్టని పాటుల వేదశాలయై
గొన కొనియుండు నొక్కపుర షోణిగుళాంబ పురాఖ్యవెల్గుచున్. 11

క॥ ఆ కౌశాంబి సహస్రా
నీక మహారాజు విమల నిత్యచుకశ్రీ
గై కొని పాలించు శతా
నీకుని పుత్రుండు ధిషణనిధుఁ చుచుబుద్ధిన్. 12

క॥ ఆవింధ్యాచల శీత
గ్రావాంతర సర్వదేశరక్షాభరణ
ప్రావీణ్య గణ్ణుడగుచును
యావన సౌభాగ్యగరిమ నవని భరించున్. 13

మ॥ నెలకున్నొంచుచుఁ దేర్చుగూల్పుచు శతానీకుండు ప్రావేల్పులన్
గజకుండగోలల మొగ్గరంబున ప్రసక్తంజేసి తూటాడి యే

దైత్య వర్మంబులసింగిచేల్వెఁబడి వేధింపంగ వీక్షించితే;

పెఱరాజు ల్గతయుద్ధమందటుల రొంపింగూల్చిరే; మార్తురన్.

14

గీ॥ దైవవశమునఁ జేసి యాధర్మవిదుఁడు

వగతుఁ జయించి కోల్పోయెఁ బ్రాణములిట

పిఱికిపంద దీర్ఘాయు రువేతుఁడై మ

హాత్ముఁడల్పాయువగుట పెన్నుబ్ర మెచట.

15

మ॥ ఓ మాతలీ, తూర్జంబ యప్పురి దతిసి యన్నరపాలు నుత్సవమునకై

తోడైవలయు ననుడు మాతలి,

16

క॥ ఏ యజ్ఞాంశములో స్థా

నీయము చెన్నారుఁజెప్పుడు నిముసములోనన్

బోయి యతని తోడైచ్చెద

సాయక వేగమున ననుచు శతమన్యుఁడనున్.

17

మ॥ అరయం జాలవె; సర్వలోకవిదితంబై యొప్పు కౌశాంబి భా

స్కరజాకూలమునందు వేల్పునవలాల్పాయంవిహారంబులం

దరుగన్జూడవె; నాగకన్యలకు నుయ్యాలాడరే; రేబవల్

పరిఘంభోజదళాగ్ర సీమల ధునీ వ్రత్యగ్రభాగంబులన్.

18

మ॥ తతజూటావగ చంద్రమస్సహచరీ ధర్మంబునం బద్మశూ

న్యతనొంద స్ఫురకిన్నరాంగనలు పద్మాద్యాకర భ్రాంతిమై

నతనూల్లాన విమానలై యభినయవ్యాపార లీలామహా

ద్ధతిఁబోగంటె పదప్రచార నిమిషత్వంబుల్ పురిన్ నేర్వగన్.

19

మ॥ అదియును దెలియవే; యనపుడు నట్లకాని దేవరచిత్రానుసారంబని

యరిగె. నింద్రుండు.

20

గీ॥ తెరువు తెరువునఁ బండితుల్దీర్చుఁడనియె

గొలుపునెలవులఁ గల్యాణ కూటములను

మృగజఘన సారచందనామృతముతోడ

నలికి శృంగార మొనరింపుఁడనియె భటుల.

21

మ॥ అదియట్లుండె. మాతలి పుష్పాద్యలంకృత దివ్యవిమానంబు నిద్ధవఱచి

పురందరు వీడ్కొని స్వర్గద్వారంబు గడచి భూమికి.

22

క॥ చనుదెంచి వత్సదేశము

గనుఁగొని యాకాశయానగతుడై కౌశాం

బినిగాంచి కాంచనోపరి

ఘనవరణమునందు డిగ్గి కౌతుకమలరన్.

23

క॥ ఆపట్టణమహిమలు

దీపింపఁగఁ జూచి చూచి డిప్పుండయ్యున్

భూవతిని జూడనేగుచు

నాపార్శ్వమునందు వప్రమగుపడఁ జొచ్చెన్.

24

వ॥ చొచ్చి నలుగెలంకులంబరికించి జన్మనంచిత ప్రభావంబునంజేసి యీ

నవ్యసంబిత్రిత దర్పణనిభ భిత్తికా భాగంబులం గాంచితిమని యెన్నుచుఁ

బోవఁబోవ నొకమనోజ్ఞులైన నగరుగాంచి తత్రప్రతీహారుని రాజు

నొద్దకుఁ దనరాక యెఱింగింపఁ బంచె.

25

ఉ॥ చారుడు భూవుఁగాంచి సురసారధి వచ్చిన యాపిగా సమా

చారము దెల్పు నాక్షణమె సైనికసంఘముతోడ దేవతా

సారధి తెండనంగ నిజసద్భటులలైగడంగి యాతనిన్

జేరి నగరవంబుగ భజింపుమఁ దెచ్చిరి రాజు నొద్దకున్.

26

గీ॥ నవ్యమంజుల సింహసంఘున్దిగ్గి

సూతుగేలూఁతగావించి ఊజిధవుడు

తగు సమున్నతపీఠస్థుఁ దనరఁజేసి

తక్కు బృందారకుల నెల్లవనిపియాత్మ.

26

కా॥ ఏవేశంబునకేగుచుంపి యిప్రసిందేతెంచివార దృఢం

బైదివ్యర్షభులారః యింప్రసక్తు సౌఖ్యంబేః ఋషివారముల్

వేదప్రోక్తయథోచిత క్రియలచే వెల్గొందుచున్నారెః యా

యాదిత్యుల్బుఖమున్నవారెః యన నత్మానందుడై యిట్లనున్.

28

కా॥ సూతుండోమహనీయ గుణలక్షణ ఊజిధవాః రాక్షస

ప్రాతమ్ములైగటార్చి తావకపితృప్రారబ్ధకర్మంబుకై

చేతంబెంతయుఁ గుండి శాత్రుజయోల్లేకంబుచాటించి

మూతండిప్పుడు తోడుతెమ్మనె మహాత్మా! వచ్చితినినెకై.

29

క॥ అనవుడుచెందము ర్ముగ్ధునె
జనకునిమరణంబు సతని జయములుదలపన్
మనమించుకంతదనిసెను
విన సురలోకాధిపశుభవిజయోత్సవముల్. 30

వ॥ అయ్యురుప్పుడు వెక్కుతడవు దేవదానవుల గతయుద్ధం బభివర్ణించుచు
గొంతతటి రాజేంద్రుడు దేవసూతుంగనుగొని యట్లనియె. 31

ఉ॥ ఎన్నిదినంబులున్నది మహేంద్ర జయోత్సవమింక నావుడున్
బున్నమనాడుగాన నిక మూడు దినంబులు మాత్రమేగదా
యున్నవి వేగనేగవలయు స్థరణీశ రథంబు నెట్టనన్
మున్నిట దెచ్చినార మన మోదముతోఁ దలయాచి మంత్రులన్. 32

క॥ రప్పించి రాజ్యభారము
నొప్పించి యుగంధరునకు నొప్పిదముగ దా
నప్పురికి వచ్చువఱకని
యప్పటి నభ పూర్తిసేసి యవ్వలి కరిగెన్. 33

గీ॥ మజ్జనంబాడి మాభ్యాహ్నమంత విధులఁ
దీర్చి మృష్టాన్నభోజనతృప్తిగాంచి
కప్పురపు పీఠెములనంచి మెప్పువడసి
రల్ల బృందారకులు సిద్ధమయ్యెరాజు. 34

మ. కనక స్తంభ విరాజమానమగుచు స్నాంగేయవీరంబుతో
డ సభోభాగము రత్నపంకజదళాష్టద్యోతక స్థాపితం
బన నొప్పారంగ సాలభంజికలు వీణాభోగ విభ్రాంతిచేఁ
గన వెల్గొందెడినో యనంబరంగు నాకస్యందనంబత్తఱిన్. 35

సీ॥ అవరసంధ్యా విహారపరులై కొమరాండ్రు
చికురంధములఁ జేర్చువేళ
బృందారకాంగనా బృందంబుతోఁబై
వాయుంప సుతి చక్కఁబజచువేళ
యన్మోన్యసరసత్వ మలయింపముద్దయ

ల్గాడి గీరన గింజలాడువేళ
 యమునాతరంగిణీ కమలకేశీమనో
 హరల మనోవిభులరయువేళ
 శారికాకీర శిష్యనంసదులు వారి
 వారి పాఠముల్ శుద్ధాంతవరపదూటి
 కాగురుస్థలి సరి చెప్పగలయు వేళ
 భూతలేంద్రుండు రథమెక్కఁబోవువేళ.

36

సీ॥ భట్టారకస్తోత్ర పాఠము లె్వలయింపఁ
 బద్మరాగద్యుతుల్యయిలువడఁగ
 నఖిలనాకేంద్రకాంతా భోగవీణావి
 శేషములై అయింప నిరివహింప
 నింకుసంధ్యావేళ హిరాంక మొనరింప
 నాదిత్య సూతత్వమభినయింప
 ప్రచురలోకాలోకరుచుల పెంపొలయింప
 హరిరధ్యరుచిరత్వమొరసియాడ
 నినుడినుండొట యచ్చెరు వేటికడరు
 విమల మౌక్తిక హారము త్రైలియాడ
 పచ్చరాకట్టుతోరణల్పభదలిర్ప
 నెగయ జేజేల వీటికి నేగురథము.

37

గీ॥ అవని విడిచినయంతలో యమునదాఁటె
 నచట క్రీడా విహారులైనట్టి జనులు
 లోకబాంధవు లిరువురు నాకమందుఁ
 దనరెదరు ప్రాకృతీచులనని వచింతు.

38

ఆ॥వె॥ మఱియుఁ గొంతలోనె మందాకినీ సరి
 త్రటమునేరి యచట తవము నలుపు
 చున్నమౌనివరులఁ గన్నారఁ గాంచుచు
 వెడలె విభుఁడు గగన వీధియందు.

49

వ॥ అట్లు పోవఁ బోవ.

40

- స॥ ప్రాలేయోత్తుంగ శృంగ ప్రభవముల ధారా గళద్గంధ శైలం
బాలంబ క్రూరవానర్యపగజిత మదవ్యాఘ్రముంభోఽభురాన
త్కూలత్యక్త ద్రుమాశీన్ గురేశమణి విభాకోటి వీఞ్ఞాయమానం
బాలోలత్సిద్ధ బృందంబగు హిమకధర వ్యాప్త కాంతారమెన్నన్. 41
- ఉ॥ ఆధరజీర్ణ సాగువుల నాడెడు మల్లభుజంగకోటివి
ధ్యాధరకన్యలంగులువఁ దారట యౌచనమీచువెట్టి య
న్యాధవతా మిషంబు మెయినాచికొనందచివేచి రాత్రులన్
బోధనువర్ణపుత్రికలఁ బుల్కనఁగన్గొని బీటువోవుదున్. 42
- వ॥ తద్వద్విసోదంబులఁ గనుచు సంతరిక్షయానంబున. 43
- శా॥ ఆటేభుర్ ధరజీభుఁడంత మిహికార్యాటవీవాటులన్
వే లంఘించుచు గండకీతటివతీ విస్తారగాంగేయయు
క్సాలగ్రామచయంబుకై యచట వాసంబొందుయాత్రార్థులన్
లీలన్ జూచుచుఁ బోవుచుండిరి నెపాశీదేశముం జేరఁగన్. 44
- శా॥ మల్లెల్ గోసీ మరంద బృందముల భర్మస్థాఃకాపాశిలోఁ
బల్లికన్యలు నింపఁ గామునికి నెపాశీమణుల్ గోస్తనీ
చర్మినిర్మిత కాంచనానముల భవ్యంబైన పూజావిధుల్
సెల్లంపన్ రహినుద్యమింతురు యవశ్రీఁ గోరుచందంబునన్. 45
- ఆ॥ వె॥ గడచుచుండఁ బనిఁడి కటకముల్ వొడగను
వజ్రి యెరురుకోలు వచ్చెననఁగ
రథముగానవచ్చె బ్రతిబింబితంబు
స్వచ్ఛమైన కాంతి సంతరింప. 46
- ఉ॥ భోరున మ్రోగువాద్యములు బోటులుమీఁటతఁచాచినాచముల్
చేరమహేంద్రునంత సరసీజముఖాకలఘోరపాత్రము
క్రారచనా ప్రణాళికల కాంతులు వెల్లవ తక్కదీప్తది
గ్వారణముల్ ముదించినడువన్ దిగధీశులు చామరాదులన్. 47
- శా॥ పూనన్ గానరసప్రసంగముల సంభోజాక్షులక్షిణ వి
ద్యానై పుణ్యము సూచ సంతసముతో నైరావతం బెక్కి నా
నానూన ప్రతిమావలోకన ససక్తాత్మున్ శతానీకగో
క్తానాఛాత్మజు గానరావెడలె గీర్వాణ ప్రభుండ త్తఱిన్. 48

క॥ అంత సహస్రప్రాసీకుఁడు
 వింతదవులఁజేరెదివిని వేలువుదొరయిం
 తంతయనరాని వైభవ
 మెంతే సంధింప వచ్చె నెమరాతనికిన్.

49

ప॥ వచ్చి.

50

ఆ॥ వె॥ పారిజాతకుసుమ పరివేష్టఁ గావించి
 గారవమునఁ దనదుగజము పైన
 సమధిరోహఁజేసి శంఖభేరి మృదం
 గాదివాద్యతతులు మోదుచుండ.

51

గీ॥ తోడుకొనిపోయి న్వన్సరిత్రహిణజలము
 నర్హపాద్యాదుల నొసంగి యచ్చమైన
 వచ్చరాకట్టు పీటపై పైడిపచ్చ
 డములు గప్పించి కూరుచుండమది గొలిపె.

52

ప॥ మది కొలిపి.

53

క॥ పౌత్రలవగొనఁగఁగాటక
 ముత్రలమనుమాట లేకయున్నారెఁ జనుల్
 పుత్రడి పరి వండెడినేఁ
 వత్తరెఁ యుడుగరలొసంగ వసుధానాథుల్.

54

చ॥ అని యడుగన్ బ్రహ్మదమున నాధరజీసుఁడు వల్కునట్లు మీ
 యనుమతిచేత లోకులు నదా సుఖముండు భవత్కృపారసం
 బున నఖిలంబు వర్ధిలు సమున్నత వైభవమంకురింపఁగా
 వినయతమై గుణాగుణ వివేచన గల్గినవార తెల్లరున్.

55

చ॥ బవరమునందు పల్వేతల హారాసరించి నిశావరత్వమున్
 దివిచిరపీపు తమ్ములను దేర్చితి ధీరతఁ జుట్టుముట్ట నీ
 యవినరక కాంతికెంతయుఁ బ్రయంబు గడించెద నాకపాల యం
 చవనిపుఁడాడ వత్తి నిభిలాషనయేలి మహిమమిత్రుఁడై.

56

క॥ అనురాగియునునుగొనుచు
 వెనమార్కొని పీచమడచి వీరావేశ

ప్రసరతఁ దావకజనకుం

దనమాయుధపాణిఁ బొగడనది పాత్రమగున్.

57

క॥ అని యొండొరుఁ గొండొకతఱిఁ

బెనఁకువ నుఱుమాడు కడిఁది బీరము పొగడన్

వెనుదీయకున్న తడవున

మునిశార్ఙ్గివిధీశ్వర ప్రముఖులేతేరన్.

58

గీ॥ ఉచితసత్కారము లొసంగియుదిరి వసిఁడి

రేకు గూర్చినయాసన శ్రేవెరెట్టి (?)

గారవించిన యాదినమెట్లాగడవి యడరి

నడవె మఱునాడు జయకేతు వెడపుటాది.

59

ప॥ నమంత్రకంబుగా జయోత్సవం బొనర్చి సేనలు శచీపురందరులు చల్లించు

కొనిరి.

60

క॥ అనాఁటి సంజ వెలువడి

భూనాథుఁడు భటులు గొలువఁ బురుహూతుండున్

రా నుచ్చైశ్రవమునఁ బురి

గానఁగ నారాజపీఠికడ వచ్చుతఱిన్.

61

శా॥ అష్టాంభోజదళోపమస్థమణిఘృణ్యాకారహేలావల

భృష్టాశాపరివర్ధమానరుచులై యంత్రాంత్ర సంస్థాపితా

వస్తంభ భ్రమదభ్రచుంబి కలశవ్రాతంబులై మంజుమాం

జిష్టశ్రీయుత సాలభంజికములై చెన్నొందు సౌధాగ్రముల్.

62

మ॥ సురలోకేంద్రుఁడు నూపి యిట్టను జటాజూటాగ్రకస్తూరికా

సురదీర్ఘిపరియుక్త సౌరభసరత్సూనాంబు భృత్సారణి

వరజన్మస్థల కల్పపాదపమునై వర్ణిక్యతాజ్ఞాననా

కరవీణారవమై వెలుంగు నలవంకన్ రాజమార్గం బొగిన్.

63

ప॥ అనుడు.

64

మ॥ భువిలో భూమి నురాగ్రహారముల కాపుల్ నారికేరావసి

భవకాండంబులకెఱుమట్టిని సుధన్ బట్టింపఁగాఁ జూచి వే

ల్పువెలందుల్ దివిగంభసింధురములం బూయించినారో యనన్
దవుఁ గంభంబుల హీరశోణమణులత్యంతంబు దీపింపఁగన్.

65

క॥ ఆ రాజవీధినేగుచు

నారాజకుమారుడంత నగుపడువీధిన్
బోరాదెయనుచు నడిగిన
వారించెను దుట్టతుదకు వత్తుమటంచున్.

66

ఆ॥వె॥ యక్షవీధిఁ జేరిరంత విద్యాధర

శ్రేణి నూచి యవల నిద్ధవీధి
గాంచిసంతసమున గంధర్వఘంటాప
ధంబుగడచి తిరుగుదారిజొరగ.

67

గీ॥ అదియె యింద్రుండువత్తుమటంచుఁజెప్పి

నట్టితెరువందుఁ గావుందురప్పరోజ్జ
ముఖులు సంతోషచిత్తలై నిఖిలగతుల
గారవింపఁగఁ జూచరాకాలమందు.

68

వ॥ ఆతటి.

చ॥ సురవతి తర్జనీకలనఁ జూపుచు దావుననున్న మేడనో

ధరణివ యూర్వశీగృహము చక్షిణమంచు ఘృతాచిదెంకి యు
త్తరమున మంజు ఘోషయిలు దాటిన నవ్వలి చక్కి మేనకా
హరిణులయిండ్లు చూడుమని హారతులంచుచు బోవనొక్కచోన్.

70

సి॥ పదియారుపన్నెల పసిఁడికుండలము లు

య్యాలలై వీనులవ్రేలియాడ
నిటలభాగంబున నిడుదగందముపెట్టి .
నడుమ కుంకుమబొట్టు విడిది దీర్చి
సామవేదాభ్యాస సంగతి కొందఱు
కొందఱు యజ్ఞార్థకోటి దెలువ
నొకపార్శ్వమందిట్టులుండ నొండొక్కచో
నిఖిలాయుధంబుల నెరసెచెరసి

అనమశరపేయలన చోలునమితమదన
నమరనుకుమారు లైద్యుతిచ్చటలు వెడలఁ
గాంచె నొకభర్మహర్మ్యంబు డ్డావిభుండు
వజ్రి రంభాగృహంబన వలచి చూచె.

71

ప॥ చూచి మందాకినిం దణియ.

72

శా॥ గంగానైకతవేదికాశలములన్ గల్పప్రసూనావళుల్
బంగారంపు గుణమ్ములన్ జొనిపి పూబంతుల్ కరంబాడుత
న్యంగుల్ ముచ్చటలాడుచుండ నృపుడానారీతతిన్ జేర మౌ
శింగీలించిరి పుష్పమాలనచలాప్రీలాపనోదంబులన్.

73

ఉ॥ అంతనరాధినాథుడు విహారవనమ్మును జూడగోరి యా
వంత గొలుంత లేక నడివారులగాంచి తదగ్రభూమిభా
గాంతికనారికేరచని యందముగన్గొని నందనమ్ముకై
యెంతయువేగమై చనియెనిండ్రుని తోడముదంబు ప్రేకొనన్.

74

ఉ॥ అచ్చటఁ గల్పవాటికలనాడుచుఁ బాడుచున్న తగీతముల్
మచ్చికనిచ్చమెచ్చి కునుమ ప్రసవప్రసరన్మరీచులం
గెచ్చిన గండపాళికల నెఱ్ఱవనంబుల నింపనుండునా
యచ్చరపూవుబోండ్ల నడియానలు దోవంగ జూచిర త్తణిన్.

75

ఉ॥ వేలుపులేటిపొంత వెడవిల్లుని నోములునోచ నాళికా
జాలము కల్పకానవరనంబులఁ జెంబులనింప శాఖికో
ద్వేలిశిఖాగ్ర వీధుల వివిస్తృతబర్హకలాపులాడుచోఁ
దోలఁగరాలుపూగమికి చుచ్చములయ్యెఁ గిరీటవజ్రముల్.

76

ఉ॥ అంచితమానసాబ్జ విషయంబులనేటికిఁ బ్రొద్దటంచురా
యంచలుపించుగట్టి వసుధాధిపు చివ్యయశః పయస్సులన్
గాంచినఁ బుణ్యమంచు సురకాంతల యంతిపురంబుకోనమై
నించెనభోతరాశ మవనీపతిగన్గొనెవిస్మయాత్ముడై.

77

మ॥ సురవిద్యాధరసేద్ధసాధ్యగణరజ్ఞోయక్షగంధర్వకి
న్నరభోగింప్రహేమహేశ్వరరమానాధామరేశుల్ భగే
శ్వరలెవ్వాటలుస్వాంగనానహితలై వర్తింపనామాధవీ
తరువల్లిసుమపుంజకుంజములనాధాత్రి విభుండిట్టనున్.

78

శా॥ ఈమందాకినిపొంత నీవనములో నీమాధవీవల్లికా
ధామశ్రేణిక నీలతాంతజగుధారావీలానంబులో
నీమందారచరన్మయారరవమందీ నవ్యచిహ్నాంగనా
శ్రీమాణిక్యమరీచినంతతిగదా రేయెండ నిండారంగన్. 79

జ॥ జంపతులాత్మనేకమయిచంచురు చంద్రికచల్లులాడి పూ
వంపఅగుంపువిప్పి మలయానిలముల్ వెతఁజెట్టిజాళువా
పెంపుడుగోరువంకలకుఁ బేరులమర్చి నుభాంబురాశిలో
దెంపరులై ముదంబనెడితెప్పలదేలెడి భాగ్యమెట్టిదో. 80

శా॥ ఏకాకిత్వములేటి సౌఖ్యములుగావేసాండ్రచంద్రదాతవ
స్వీకారంబులఁ బ్రాణదాయకవధాన్నేహంబులానఁచముల్ః
గాకున్నన్బరమేశ్వర ప్రభృతులీకల్పాగవాటిచర
త్రేక్కిన్మత విచిత్రవృత్తములలోఁ దేలాడఁగా నేటికిన్ 81

ఉ॥ చుట్టములెందరున్న నెఱసోదరలెందఱుఁ గూడియున్ననున్
దట్టపునెయ్యురంతయునుచారతసోదరభావమాన నె
ప్పట్టునఁబట్టియుండి భయభక్తులఁబోషణసేసికామరా
డప్పట్టపురీశ్వరత్వమును బన్నెడునన్నులు లేకయేటికిన్. 82

చ॥ అమితయుగాంతపావక సమాప్యతుడైనను ఘోరకానన
శ్రమజలరాశిలో మునిగినఁచలుడైనను మంచవాటికా
గమనవమల్లికాకుసుమగంధమరుచ్చలితోరుహారుసం
గముఁడయిన న్సుఖంబొసఁగుఁగామినిశీతతరోత్పలాడినన్. 83

ఉ॥ గ్రావగుహాకుచీరములఁగాపురమున్నను సింఘపీఠికా
జీవనుడైనఁ బట్టణపునీచులనుండెన భర్తృహర్మ్యపుం
ద్రోవలనున్న సౌధములఁదూఁగినదొయ్యలితోడఁగూడినన్
భూవలయంబునందు వివిఁబోతెవలంబుఁ గుటుంబమెంతయున్. 84

చ॥ మనములుగొల్లవోయిచూచునవమర్తవమైన వేడుకన్
గనుఁగొననొందొరుంగడియఁగాదె ముదంబకరంబువర్ధిలున్
జనపతులెట్లులోకమున జాయలుకెకవసెఁత్రు భార్య న
బ్బణగణగణ్యుయైనసుకృతుల్యెసఁగూర్చునటంచునెంచుచో. 85

మ॥ అమరేశుండు వివాహవై భవవరై కాయ త్రచిత్రానువ
 త్రిమహీనాధునిఁ జూచియేలయితఁడిదివ్యాప్సరోన్మత్తగీ
 తములన్ జేతమునిల్ప కొండువలనన్ దర్శించుచున్నాఁడు వ
 ద్భముభీన క్తమనోమదాశియయి ఘేవంచొందఁ బోలున్ గడున్. 86

వ॥ అని యించుక చింతించి యఖండ మహిమండలాధినాథున కాఖండ
 లుండిట్టనియె. 87

శా॥ ఓ భూచక్రవనంత పంతవిడుమా యుల్లాసముంజెందుమా
 సీతాచించిన సర్వలక్షణగుణస్సమంతినిస్సృహ్మ ము
 స్నేభూమండలమందు సృష్టినలిపె నిత్త్యానుమోదంబుతో
 నీభద్రవ్రతసూత్రమంగళమునన్నిండారుఁగంతస్థులుల్. 88

మ॥ వినుతూర్ణంబవివాహమయ్యెడి మహోర్వీపాలకా దీనితో
 ననుసంధించు చరిత్రయొండుగల దీవాలింపుచోఁ జెప్పెదన్
 మునులోకేఖనిలోకమందతఁడు నేముంగొందఱానందమై
 ఘనసంసదృవనాంతరంబుననటుల్లానంబు సాగింపఁగన్. 89

గీ॥ వివిధవిద్యా వినోదముల్వినుచునుండ
 సారసాహిత్య సంగీతసరసములను
 సరససురవారకామిను లరుణచరుణ
 చరణచారణ చారణల్పైరసి నిలువ. 90

శా॥ పీఠాసక్త్యణనైక మోహనమురావించెన్నిధామాఖ్యునిన్
 వేణిగ్రంధిచలింపనాడ యువతి ప్రీడాయుగక్షిప్రభా
 శ్రేణుల్లోపనలంబుషాప్సరసఁగాంచెన్గొంచికాలంకృతన్
 దామల్పప్రకృతమృదు తఱిఁజైవైవైట మైజారఁగన్. 91

చ॥ పుష్ప విధాముడచ్చెరువచాచిక చూపులగెల్వనోయనన్
 ముసిముసినపునవ్వెఁ జెలిముంగలిచెంగులుచూచుచుంచెనో
 యనమశరాఖ్యః స్రవ్ణసభయన్నభయంబునునానలేక వె
 క్కనముగఁచోడుపాటులొనఁగన్వారకొంటివి నీవుఁబాడియే. 92

చ॥ కొనరినప్రేముడినగిలికొంకకయచ్చరసిట్టి చూడ్కులన్
మనలకగన్గొనున్నయిసిమాల్సవేశ్యలు ద్రవ్యకాంక్షఁజూ
పొనఁగరె? యెల్లవారికినయొన్నతనభ్యనుధీపతప్రతా
పినరజనార్దనాభవనివేశముఖంబులనైన భూవదా. 93

ఉ॥ అక్కమలాననుండు విషయస్పృహలెల్లను జిత్తగించి నా
చక్కిమొగంబుద్రిప్పి, నగి చండతరంబున, వక్త్రమూచి వే
పక్కునవారిదిట్టె భయభక్తులులే కొనరించుకర్ణముల్
చిక్కె జనింపుఁడిభువిని లీలదోగుఁడు దుఃఖచిత్తులై. 94

మ॥ అని శాపాహతిఁ గామరాజ్యమునుబాయంజేయ వారిద్దఱున్
మనము ల్లుల్లనరత్నపుంబ్రతిమలౌమాడ్కింజలత్వంబుమా
ని నిజోత్సాహముదక్కి వ్రక్కలయిగాసీచూతమంచబ్బజ
న్మునితో గద్గదశబ్దనంతలులవ్యామోహంబు పెల్లారఁగన్. 95

ఉ॥ వసువసునో కళాధిప యవద్యచరిత్రుఁడ నింతమాత్రకే
కసరఁగనేల నేలఁగల కాలము దుఃఖములెట్టులోర్తు బా
నిననయి పావదేవతకుసీరములిత్తునె? మాయెడన్గృపా
రసమొలికింపరాదెయన రాజయి భూవలయంబునంతయున్. 96

ఉ॥ ఏలుచుఁద్యాగభోగములనేకట ప్రేక్షిడగానలంబుషా
పాలనసేయుచున్నతులబొత్తులగాంచుచు సత్యవృద్ధిమై
జాలినయాయువున్నలము సంపదయు న్దయమున్వహించి వి
ద్యాలలనావిభూషణుఁడవైక్షితినుండుముగొన్ని నాళ్లకున్. 97

క॥ అని పునరుద్భూతకృపన్
వనజదళాననుండు నుడువ పవపదపవకుం
డనువునకొకింత నిలుకడ
యొనరగ నావనువుచనియె యుష్మలమదరన్. 98

చ॥ సవనభక్తిప్రచుండు పరిష్కర్తవనంబుల వేదమాతృకా
భువనములందు సంయముల పుణ్యవనంబుల దేవవాటికా
వ్యవధుల శాస్త్రచింతనసమన్విత విష్యకుటీరశాలలన్
దవిలివిటి భుజంగులకు దర్శకశాస్త్ర పరీక్షగూడునే? 99

శా॥ ఆగాటంపుఁ గలంకనిచ్చరయమర్త్యాలబ్ధ దుఃఖంబుమై
రాగాలాప నిరూఢమేదికలిపారావారమెబ్బంగినే
నాగంజాలుదునంచునెంచుతఱి మాయా మోహనుప్రాంగియై
వేగంబుర్విజనించె కోసలమహాక్విహాసికింగూతురై. 100

ఉ॥ ఆవటుశాపబాణనిషహంబులుదాకినఁ బొక్కిభూమిభూ
మీపకులాంబురాశినెలమిన్దనియించె విధూముఁడి వయో
ధ్యాపురిపాలకాన్యయ నరోంబుజయయ్యెఁబురందరాదినం
ప్రాపితభోగభాగ్యవతి బాలమృగావతినా వెలుంగుచున్. 101

గీ॥ అనుడు జేసికి ననురాగమతిశయించి
మోసలెత్తంగ గుణరూపవాసవంశ
పావనత్వంబులడుగనద్దేవవిభుని
సదచునిచ్చుతి నిపుడు నోరాడకుండె. 102

శా॥ ఆలీలన్దుదిదానెఱింగి యమరోద్యానంబు ప్రాగ్భాగమం
దేలావల్లికలల్లుపండిరులస్పచ్చేందూవల శ్రేణికన్
బాలాశాపవరిత్రముల్నుడువుచుం బద్మాననాసీనుడై
హాళింగూడి పురంచరుండిమల నెయ్యంబూదఁ బల్కుందగన్. 103

ఉ॥ ఆకృతవర్మభర్మనిలయంబు లవంతిపురంబుగూర్చిచం
ద్రాకృతిరత్నదీపికలనయ్యెడ వేచినదావఘాటిర
క్షాకృతీనించిపుణ్యరమచాడున బెంచుచునున్నవాఁడుశా
రీకలకంతకోకిల పరిస్ఫుటనాదకపోతపాటలన్. 104

శా॥ ఆరాజేంద్రుఁడు సత్యవర్ణుఁడు విద్యానాధరక్షయశః
పారావారుఁడు దానకర్ణుఁడు కలాపారంగుఁడుగ్రద్దివ
చ్చీరాముండు గుణాష్టకప్రకటపారిణుండు నౌదార్యుఁడా
పీరుండెన్నఁడు పాండవాన్వయముతో విఘ్నంబుపీక్షించెడున్. 105

శా॥ ఆబాలామణి రూపనన్యమగు సామాన్యంబులావణ్యలీ
లాబాధంబునముంచె బద్మజుఁడు లోలచ్చంచలనోల్లునన్వ
శ్శాబ్దశ్రేణికలాకె సద్గుణములన్సంగిత సాహిత్యవి
ద్యాబంధంబునఁ గూర్చి పీణియలనాదాలింతురేవేళలన్. 106

గీ॥ అనుచుచర్చింపఁ జంద్రోదయంబుతజేసిఁ
బల్లవాగ్రంబు చునిగోటగిల్లుచుండు
నల్లవల్లభుఁడల్లనఁ దెల్లవోయె
సాంద్రచంద్రికాతుహినవర్షములుగురియ.

107

చ॥ అలయకయమ్మలంబుకడునాసలుమాసినమోముఁ దోవఁగాఁ
బొలచుచనాంతపీఠంబుఁ బోయిచిరాకిసిగుండ నేటికిన్
వెలువడివీడునేరి పలవించెదగాకని పాకశాననున్
గలసిపురంబుదాని సురనాయకుకోటకవాటమార్గమున్.

108

చ॥ కడచుచుభర్మహర్మ్యతతి గాంచనగోపురసంచయంబుకి
తెడవినజంత్రగాత్రములు నిద్రమణిరమణియమైనచ
ద్దడములు గొత్తడంబులు బతాకలబొల్పెనలాయనోచరుల్
పొడగని నాటిచూమవతి బోనముమెక్కి పరుండెనంతటన్.

109

శా॥ ప్రత్యాషంబున పండిమాగధుఁడస్తోత్రగ్రంథభూపాశరా
గాత్యుక్తాహము వీనులారవిని శయ్యామందిరం బేది తా
నిత్యప్రోక్తసుకృత్యముల్పలిపి వేసిరాడి గాయత్రికై
సత్సార్థ్యునిది దేవరాగ్యహమునన్సంధించె జేజేదొరన్.

110

శా॥ మందాకిన్సభిరామతోయములహేమస్థాశికంగూర్పఁగా
మందారద్రుమ పుష్పదామముల సోమస్కంధమూర్తిశ్వరున్
చందః ప్రక్రియబూజనేయుచు ముహుస్సాహస్రసామావళిన్
మందాలాపితమంత్రపుష్పములఁ బ్రేమంబెట్టిదైవంబువై.

111

ఆ॥వె॥ దేవగృహము వెదలి దివ్యాన్నభోజనం
బారగించియిరుగు రమరులెల్ల
మొనసియుండు భవనమును జేరనియ్రుండు
తగినకానికలనుదానొసంగె.

112

సీ॥ ప్రసరించెనొకచంకఁ బటహభేరిమిండి
మాదివాద్యధ్వజమోదనములు
తలచూపెనొక చక్కిరచుణ్ణమణిదేవి
కామట్రులితకై తకప్రతతులు

పొడచూపెనొకచాయముగ్ధాంగనామనః

చీతీస్థిరాకృతాభిలషనములు

తెలివొందె నొకచెంత దేవతాభాలికా

హస్తీనకాదికేశ్యంగణములు

వెలసెనొకదెస నైదుపుల్వలయమెనసి

కూనిహుడెదు గాటంపుఁ గూడిగములు

మదనమోహన దేవతల్మఱియొక దెస

నదనఁబడనిట్టిరంబునావృత్తములకు.

118

ఆ॥వె॥ ఆమరకాంతలెల్లనాలోకకౌతుక

మునునహించి లోకముననులేని

యరిదివస్తులిచ్చియానంద మొందఁగ

వారువారునడువహారములిడ.

చ॥ ఒకయెలనాగ మేఘములనుదృఢమొందిన మౌక్తికాళిమా

లికలనమర్చినిగ్గులు చలింప “మృగావతికింద మీకళా

చిక” ననతేఁడుమైయడరఁ జెంగుననలైనలోలిఁ జూచినె

మొొకమరవాంచెనాననటమున్నతఁడేమిదలంచుచుండెనో:

115

ఉ॥ వేలుపులేమయొక్క రుతుపీణియమున్నిడి “భూప, నూర్యజా

వేలఫణింద్రకన్యకల వీనులమోహమునించిజాయతో

లీలలఁదేలు మెత్తబోలెంపతతఁబొసఁగారు” నన్నభూ

పాలుఁడువాతెఱ్ఱగు నెపంబున మోముముడించెఁ గొంకుచున్.

116

వ॥ శిశుక్రీడోపకరణంబులఁ గొన్ని రాజుముంచునిచి.

117

ఉ॥ చేతులఁ జేయిఁగూర్చితొని చిన్నలు చిన్నియనుంగుమాటలన్

“గూఁతులికిచ్చెదేః పసిడికుండల నీరతనంపుబొమ్మలీ

పూతమెఱుంగుదివ్వియలభూవర, యచ్చనగండ్ల” నన్నతేఁ

డాతరితీపివల్కువిని యక్కజమంచెదదూహకెంతయున్.

119

చ॥ అరదముసిద్ధమయ్యెనమరాధిపుఁ డెన్నికకెక్కరానికి

న్నెరులఁబసిండి పేడికల నిర్మలమౌక్తిక చిత్రవస్తువుల్

సరపతికిచ్చె భూవిభుడనంటులఁ బొల్పెనలారుతేరినె
క్కరహిపహించెజిట్టునఁ గందువ నూపెను బొయివత్తునాన్. 119

చ॥ తనిమఁగదల్పెమాతలిరథంబు పిరుల్పయినుండి రాలెన
య్యనిమిషకాంతలాన్యత్తనమందెవచాయ నహింపకువ్వరం
బునకు విహంగిచక్కిలముముచ్చిలిపోయిన నిల్చుబొద్దైభం
గిననిలువఁచిరంగజుండు కేరఁగభూపతి వెంటనంటఁగన్. 120

ఆ॥వె॥ తేరొకింతచప్పుతిరుగదేవాంగనల్
విభునిసోయగంబువేయునోళ్లఁ
బొగడిమజలఁ దలిరునగవులనోలాడఁ
గలుగునొక్కొయనుచుఁ గలఁగిచనిరి. 121

గీ॥ ఉమ్మలమువావుఁ బ్రేముడినెమ్మిఁజూపు
సిలుఁగు బెడబావుమగనిక్కోర్పులనుదీర్చు
నెడఁదఁగారుణ్యలతఁ జేర్చుచెనఁగుపడయు
బంధుమిత్రుల రక్షించు భార్యచూవె. 122

వ॥ అనుచు. 123

శా॥ కాశింద్యంతవిహారదంపతులుగంగాతీరయోషిద్విటా
శీలీలర్పవమల్లికార్పితనెపాశీమన్నధున్ స్వర్గవీ
ఘోరత్యమునందనోత్సుకతప్రోదిన్ జూచిచిత్తంబునన్
జాలన్ గుండువిరాళిగవ్వునొలుటన్ శంకించుభాషించుచున్. 124

సీ॥ మరుతమ్మియమ్మునామగుచజగ్గలనిగ్గు
నగ్గింపవెగ్గలఁబాడియాడి
యినుమున్న నభినయంబొనగూర్చియడుగుల
ఘల్లుఘల్లననృత్తకలనఁజూపి
మొగముతోనమొగంబుముద్దాడిబెడఁగైన
వెడఁద పేరొడలితోవియ్యమంది
యొత్తకత్తికక్కియోరమోమిడినన్వి
వలచికన్నీ రాడిమలఁచివెనచి

గలపుడలపుల నెలకొల్పినలనఁజోపు
 నొరః దియ్యనిదిలుకానియమ్ముఁ గాదె
 వేడివేలుపునలయించి వెడగునేయ
 మృదులమానసుఁడేమాత్రుఁడెట్టివాఁడు?

125

ప॥ ఇట్లు మృగావతీనమాగమాయ త్రచితుండై దేవరథంబున వచ్చుచుండ
 మార్గమున.

126

సీ॥ లోధ్రరజోగల్గలురదంజమాలికల్
 దురదృష్టదేవికిఁ దోరణలుగ
 వదలట్లతలరుయిపనకేకరాగ్రపీ
 క్షణములంలఃకోపకలనగఱవ
 సీతవస్త్రసంధానగతికాలభైరవ
 దరహాసకాశమంజరులుగాఁగ
 నెఱువుమైమ్రోగుచుండియమనోభవశత్రు
 దేవతాకంఠానభావమెనయ
 ప్రౌఢశృంగార నాంకాపదవిజౌరసి
 తనువుదాల్చిన భువనమోహనమనఁగఁ
 దగుతిలోత్తమవరదేవతావిమాన
 మందుదివికేగుచుండె నీయవనినుండి.

127

క॥ పఱతెంచున్యపునిఁగనుఁగొని
 యొఱువుమెయిన్ మేనవర్చియుగ్మలికడఁకన్
 పెఱఁడనుమలికితపెడలిచి
 మఱుఁగులునిల్పకయ యిట్లుమాటాడెన్మృదున్.

128

మ॥ క్షణమాత్రంబురథంబునిల్పివీనుమీషల్లిన చిత్రంబుమై
 ప్రణతుల్నేయుదు భావిశోభనపదగ్రంథంబుబాలామణి
 గణనాతీతచరిత్ర చిత్రమునుదత్కామవ్యధల్భావరా
 గ్రణిమూర్తికృతరామజీయకయనంగా వ్యోమమంటాపథిన్.

129

క॥ మరపోన్మాదజ్వరగతి
 విదళితచేతోవికాసవిగతధృతికి శ్రో

- త్రదశంబులకెక్కునె మృదు
చరమచరమధారసంబులచరిత్రతలంచన్. 180
- ప॥ అమ్మహీకాంతుఁ డాపల్కుల వినకపోవుచుండఁదిలో త్రమ. 181
- కా॥ భూపల్లినేదిగఁజిమ్ము నొక్కుఁ బెదవిన్ రోషారుణప్రేక్షయై
నావాక్కుంబుధివై చుచక్కెరలచందంబయ్యె గర్వోగ్రగుం
రూపాతాపతబ్బిడిష్టఁడగు నీసర్వంసహాభ ర్తయే
లావందారుజనాశిత్యమిడు నచత్యంబకోపంబునన్. 182
- క॥ ననునేమనిదలఁచితిని
కొనియాటకుఁదగిన కాశికుమరచేయెట్టె
బనిగొందుధరణివేశ్యల
యెనికబటాజురమేమియేర్చినాకోన్. 188
- ఉ॥ గర్వతమః ప్రచారకలికాలజతిల్లిషచిత్రవర్తిన
రోర్చినిభృద్వృధామినుత యోన్మవ యెవ్వతెఁగోరెదానతిన్
దుర్వహవిప్రయోగమునఁ ద్రోచిచరింపుచతుర్దశాబ్దముల్
నిర్వహణంబొనర్చుమని నిక్కి శపించెవిజేకహీనకన్. 184
- కా॥ “ఓసీ! శాంబరి! శాపదేవర! కటా! యోగింద్రులన్నీదుబా
హానంజ్లేషత, మాన్వదే! జవతపోవ్యాఘ్రాదమున్, దంపతుల్
నీసంయోగముచేచియోగగర్హిణింజెందిదుఃఖింపఁగా
సేనతోషమునిన్నుముట్టు శిలవే! యుండెఁజ్ఞాదదే! 185
- చ॥ అటులశపించియాచెలువయాజడి వోవునమర్త్యతత్వమే
మిడికని వాదులాడుచుశమింపనికోపముతోడఁజొచ్చె వే
ల్పుటిరవు శాపవాక్యములు భూపతిపీసులకెక్కలేదు ముం
దటఁబడిపోవు మాతలివినంగనలందురెన్నిసేతకున్. 186
- క॥ దైవమొనరించుకర్ణము
లేచిదిదప్పంగఁ దగునహీనతపస్సం
భావితునకైనమానుష
సేవితతుచ్చప్రయత్న చిన్నిధికైనన్. 187

స॥ పదపడివాయువేగమునఁ దాటుచు పొందరహంబునూర్యజా
నదనికబోర్విభాగములనాడిన గ్రిందట జూచిమన్నుధ
ప్రదరములందడించు సరపాలుఁడు వీడునమీపమయ్యెన
య్యడివెరవేకిపాటుతగునా యనిధీరతనుండెన త్తజిన్. 138

మ॥ యమునాకై తపవేణిదన్నికటభాగారామముల్కైతకీ
సుమపత్రంబులనల్లితోరణపురానుల్ భూషల్లె యొప్పునం
భ్రమహర్షంబులుకాల్గొనన్ విభునికై పాణిద్యంబుండె త్తిము
తైములన్ దోయిటనుసివేచుగతిసంధింబున బురశ్రీకమిన్. 139

క॥ సాయంవేళబహిస్సరోవరములన్ బన్నిరుతేఁబోయికా
మాయతైకవిజీభుజంగులనుదాయంబోకవేరొక్కచో
దోయంబెత్తిమెఱుంగుచిందియలదోడో బోవునిల్లాండ్రుపూ
ర్వీయంబిండుసుమంగలితతిజలెన్ జెన్నొందిరర్హ్యంబుమై. 140

ఆ॥వె॥ చదలనుండిడిగ్గిజనపాలుఁడొందొక
నేపులోనఁబురసమీపమొంద
నలరుజనులు ప్రెగ్గడలుతోడనడువగ
నగరుచొచ్చి ప్రీతి నందొనర్చె. 141

చ॥ సహచరమంత్రిపర్గములు స్వర్గజయోత్సవరీతివేషగా
మహిపతియంతయున్ నుడివి మన్ననగొన్న తెజంగుచెప్పి ప్ర
త్యహముడివోని శ్రీమఃడిసురాంగనలిచ్చిన చిత్రపస్తువుల్
ముహురనుబద్ధవీక్షణవిమోహముచెల్పెనురేంప్రకారుముల్. 142

క॥ సందననమంచునల
బృందారకవిహరణములు వేర్కొని యమరీ
బృందములవివిధహేలా
నందములెఱిఁగించెమదివెనంగొననానల్. 143

ప॥ వారల వారివారి గీముకలసిపి తన యధోచితకృత్యంబులనలిపి యారాత్రి
సౌధోపరి భాగంబునఁ జంద్రకాంతలేలామయంబైన తనకయ్యాగృహంబు
నేరి వాతాయనసమీపంబున నిర్మింపఁబడిన హంసకూకాతల్పంబున
నత్తమిల్లి యనేకవిధమ్ములఁజొడించుచు. 143

సీ॥ పాటుటొజ్జలఁబుచ్చిపడతి కేలూతకె
 ట్లడిగింతునాననాపుడమి తేని
 బుయిలోడకే దేఱఁబొలఁతిఁ గూర్చుటకిచ్చ
 వడునొతామునుమున్నవలుకఁదొక్కొ
 వలుకనేమాయెనుమ్మలికంబువోనె యి
 ల్లాలేమివినమెంచిపాలుపడునొ
 నెలఁతయానుడువులవలనువీనులఁబెట్ట
 కంజలిఁజిట్టుముజ్జాడునొక్కొ
 కలనియివియన్నిదై వనంఘటనఁ జేసి
 విధివిపాకంబుదలకొననెఱ్ఱిగాదె
 యనుచు దుఃఖించియాత్మలోనాడునిటులు
 దర్పకావేశశాసితదైర్యుడగుచు.

145

మ॥ భువిలోమానుషజన్మమెత్తుటనుఖాంభోరాశిలోఁదేలి ధ
 ర్మవిధంబుచ్చెయివట్టి నద్గుణములంరంజిల్లునిల్లాలితో
 డ వివాహంబుఘటించి రాజయినరాష్ట్రంబుల్గుఖంబుంచి ని
 త్యవినోదంబులఁ బ్రౌద్ధపుచ్చిపరమందాన క్రినుండన్గదా.

146

మ॥ శతమన్యుండుమ్మగావతీగుణములన్ స్వర్పాలికల్వల్లకి
 ప్రతిగీతంబులగూర్చి పాడుదురనెన్ శ్రోతప్రియంబయ్యెఁడ
 త్పితృవర్యుండభిజాత్యుండంచునుడివెన్ ప్రీత్యంబుపానంబుచే
 నీతి జాయానుగుణంబులేసుఖతరుశ్రీదోపదేయ్యెయడన్.

147

సీ॥ ముక్కంటికైవడినొక్క మైథరియించి
 తలపూవువెన్నెలల్లరలుచోట
 మిన్నుటొజ్జతెఱంగుమిహిజిహ్వమనికిచ్చి
 వెలఁదిరాయంచలు మెలఁగుచోట
 బక్కిదాల్చేలుపుఫక్కినక్కునఁ జేర్చి
 మున్నీటిమీగడల్మగుచోటఁ
 వలరాజు మాడ్కి చెయ్యలఁదోడుపాటిచ్చి
 కొదమచిల్కలగముల్ గూయుచోట

దూగుటయ్యెల్లలూగితో ద్రోనఁజూపు

దేనియలసోనదోగిపూడెప్పలీది

తమినివెన్నెలపుల్లలుగుమియుచేళ

చెలువతోఁగామచేళలఁజెలఁగుదెప్పుమ.

148

వ॥ అనుచు నిట్లంతర్గతంబునఁ జింతించుచుండి.

149

ఉ॥ సోరణగంధమార్గమునఁజొచ్చినవెన్నెలమేనివైఁబడన్

నైరణపూని మైవికృతిచందముగ్గొననుంచునద్దమం

దారజనీశ్వరప్రతిమయారసిచూచితె యెంతచొక్కమా

సారముచెప్పితిరునెవెన్ బరికించినగాక నెచ్చెలుల్.

150

వ॥ అని.

చ॥ అలమటయొంటిపాటొలయనచ్చెరువున్ గతనిద్రయున్ మన

స్థలనవహించిబాలకలకాలమెకాలమటంచు నెజ్జపై

వలపలిపజ్జసేరినిడువాలికచూపులఁబండు వెన్నెలల్

బొలయునజ్ఞాండగేహమునభోంగణనిర్మలసీలకాంతులన్.

151

చ॥ వెతకుచునక్షిగోళములజేడిజలంబిడిహంసతూలికా

కృతనవతల్పమేదికిటికెన్ బురివీధులఁ జూచితృప్తిలే

క తొడగియంగి ఁవ్వలువగట్టి శిరోగృహమందిమిద్దెపై

నతఁడొకచందనాగరచితాననమంచుపచ్చిఁడై తగన్.

152

వ॥ సల్పవలంబరికించి.

153

సీ॥ సౌధోపరిప్రదేశములఁ బిండాఁబో

సినచంద్రికలఁ జూడనెగలడంగు

నతిదూరవిగమరాడధ్వమృచ్చోఽంబు

తస్థలిన్మానవారాప్రసంగ

మతివేలకాంతసద్ధాంతదీపాంకుర

చ్చాయలుచ్చిమహోచ్చప్రచార

విహగకోకోనాచవికృతులత్యద్భుతా

క్రాంతశబ్దబ్రహ్మగరిమకంటె

తనిమఁబచ్చమెఱుంగు కేదారభూమి

సూర్యజ్వాలాసీరనింపితసోమబింబ

శోభచూచితెయనుచువసుంధరాధి

నాధుఁడాశాష్టకాలోకనంబొనర్చి.

155

వ॥ అతినిర్మలంబైన వోమభాగముపై దృష్టినిగిడ్చి.

156

గీ॥ ధాతసురవర్తవలయవితానమమరఁ

గట్టిపొంపిరివోవునక్షత్రపాద

రసపుగుండ్రటఁ గూర్చిచంద్రమునిదీపి

వెట్టియెవ్వాని పెండ్లిగావించునెఱుంగ.

157

వ॥ అనిమతీయు.

158

మ॥ అజుడెబ్బంగిన్మజించెనో తెలియరాదాకాశసీమల్ జగ

ద్రవజముల్ తారలుపగ్రహంబులు గ్రహవ్రాతంబులొక్కండునై

ద్విజరాజచ్చపుజ్యోత్స్నమైవడిచడిన్ దేలాడుచున్నాఁడు న

ర్వజనుల్ నిద్రఁజరింపఁగావరులుభార్యల్ గూడియానందులై.

159

గీ॥ తనిమవెల్లమొయిళ్లుచంద్రునిపయివయిఁ

బ్రాకుచుండుటదలఁపచంద్రముఁడెవడిని

గడచుచున్నాఁడుకై వడిగానుపించు

నిట్టితటిజాయతో నున్న నెట్టులుండు

160

గీ॥ అనుచుదృష్టులమరలించియచొటువాసి

పొగలిగ్మహమేధిసుఖతకై పోయిగ్మహము

చాలఁజెప్పుండితననుమంచుమునఁబండె

బండిననునిద్రరాదయ్యెఁబాడ్డిపునకు.

161

వ॥ అంతఁగొంతసేపటికి నిద్రించి యొకప్రొద్దువేళమేల్కొని గృహంబు

వెలువడి బహిఃప్రదేశమునకేతెంచి గగనతలంబున దృష్టినిగిడ్చి యిట్లు

నిప్పుడు.

162

క॥ ఉడుదీపకళలుతటిగెన్

బడలెగకాధిపుఁడునాట్యభంగిజనులొడల్

తొడిమఱచిరి వడిఁబాంచా

లుఁడుపద్మినిచొచ్చువేళలోలాసక్తన్.

163

ప॥ అని ప్రత్యూషవాయువుల శిశిరత్వసుఖంబునిరూపించి.

164

క॥ ఈగాడ్పుచల్లనయ్యున్

వేగుటవెమ్మెదనుదీనవిమలజలంబున్

గ్రాఁగిననూనియతాఁకఁగ

వ్రేఁగుగదప్రమగుమాడ్కిప్రియతమలేమిన్.

165

ప॥ అని యనేకవిధమ్ముల ససుగుణ కన్యాపరిణయోపాయంబు చింతించుచు
నరుణోదయవర్యంతము ప్రొద్దుపుచ్చి నూర్కోదయముకాఁగా కర్మ
సాక్షికి నమస్కరించి నిత్యకృత్యంబుల సలువబోయెను. అట్లుసలిపి
మంత్రి పురోహిత ప్రముఖుల రావించి కొందఱు బ్రాహ్మణులఁ
గన్యనడుగఁబె.

166

క॥ అనికాణభూతివల్కిన

విని విద్యాదయితుఁడడిగెవెనుకటివృత్తాం

తనిరూఢియానతిమ్మని

వినయమునాదరముజ్ఞోదివెట్టఁగనచటన్.

167

ఇది శ్రీరామకృష్ణకవి ప్రణీతంబైన

మృగాపతియందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

కళింగసేన-ప్రథమాంకము

నాంది.

జగతీరంగమునందు మాయ యను యోషం జాల లావణ్యమా
రంగ సృష్టించి పివీలికాది విధివర్మంచంబు మోహాబ్ధి ముం
పంగఁ దేల్పంగ నమర్థమై వెలయు నేబ్రహ్మైకతేజంబు త
త్ప్రగుణానందము నాశ్రయింతుఁ గలిపాపధ్వంసనోత్యాహినై.

సూత్రధారుడు—(నాంద్యంతమునఁ బ్రవేశించి) ఓసీ! నదీ, నైపథ్యరచన
లమయ్యెనేని కొంచెమిటురమ్ము.

నటి—(ప్రవేశించి) ఏమియాజ్ఞ ?

సూ—శా॥ ఈరంగంబు జగత్ప్రియం విషయ బ్రహ్మాండ్రాదీదిక్పాలక
స్వైరక్రీడము నాగలోకధరణివాస్తవ్యనానాగుణ
స్ఫారం సంపూర్ణ జితవృత్తులమరున్ సత్యప్రవర్తంబులై
జారుల్ చోరులు శిక్షవొంద విరహుల్ సంధింపఁగా గ్రమ్మఱన్.

క॥ ఇది చిత్రపుటకూటం

బిది బొమ్మలకొలుపు దీన నెవ్వరి కెయ్యె

పదిలములు దోచు నన్నిటి

కిది యచ్చపదవిఁబ మయ్యె నిండునిధాస్యా.

కావున నీదిన ముత్కుష్టమైన నాటకమును బ్రదర్శింపవలయు.

నటి—నేచికాలమున నెన్నియో నూతన రూపకములున్నవి దేనినిగైకొందము ?

సూ—ఈసభ విద్వాంసులతోఁ గూడినది. వీరు కావ్యాలంకరణజ్ఞులు, పూర్వ
రాజదర్శిత్రదర్శనోత్సుకులు కావున నీదినము రామకృష్ణకవి ప్రణీతంబైన
కళింగసేనయను ప్రకరణంబు ప్రయోగించి చూపుదము.

నటి—క॥ కవు లెట్టివారలై నను

భువిజనములు మున్నువిన్న పురుషుల కవితల్

జవిఁబడి దర్శింతురు నవ

నవరసకావ్యంబునైన నవకెంతు రిలన్.

కాబట్టి పూర్వకవిరచితంబైన నాటకంబప్రదర్శితము, అదియునుంగాక యక్కవి.

ఉ॥ చంచలమానసుండు నెఱజవ్వనమింతకురాదు వర్ణనీ
యాంచితకావ్యరత్నముల నార్యులు మెచ్చగ వ్రాయఁ డంగనా
పంచశరుండు గాఁ డమరభాషయు నేరువఁ డొజ్జలేక యే
తెంచిన విద్యవో కలుపుతీయని వైరని యెంచ వెంతయున్.

సూ—ఐననేమి: యుదారచిత్తులకు లోకగుణవర్ణనమేగదా ప్రాధాన్యము:

ఇప్పుడు; ఆ॥ దేశమెల్లనమరదివ్యప్రబంధంబు
లార్యచిత్తవృత్తులశ్రయించె
నిదిశరన్మనోజ్ఞులుచువిందుపాడును
గీతి సభనొనర్చుకీలుబొమ్మ.

నటి—నమరమన్న నాదేహము వడఁకెత్తుచున్నది. అయ్యో! పూర్వము రాజ
పుత్రస్థానమున మైచుచున్నది భంగంబు లోర్వజాలక వీరవత్తుల
నగ్నిప్రవేశంబు సేయించి దేశమునకై రణరంగములయం దత్యుదారు
లైన యారసపుత్రులు దేహములు త్యజించిరిగదా.

సూ—ఓ వెఱ్ఱి: ఏలవడఁకెడవు? అవియెల్ల కథలుగాక యింక రానేర్చునా?
ధార్మికమైన యీ కాలమున నట్టివీరులకుఁగాని యావీరవత్తులకుఁగాని
యట్టిసాహసకృత్యములకుఁగాని యవసరంబులేదు. ఏలనిష్కారణముగాఁ
గంపించెడు.

నటి—అహో, అట్లుమృతిఁబొందిన యాపుణ్యభాగినుల బిడ్డలఁగారుణ్యముతో
జూచువారెవరు?

సూ—ఓనీ, ఉత్సాహపూరితమగు నామనస్సు నీచేసిన పూర్వచరిత్రవర్ణనా
క్షేత్రముచే శరత్కాలపునదీజలంబువోలె నింకిపోయెను.

నటి—గీ॥ వీరపురుషులచరితంబువినియుఁగనియు

గట్టిచిత్తంబుగలకోలుగానివాఁడు
దేశమునుదన్నుంచనవారిధిక్కిరించి
పరమునెడ సేసిరి త్తకుబ్రతుకువాఁడు.

(నిష్క్రమణము.)

ప్రస్తావన.

శ్రీనరసైక్యైశమః

కళింగసేన-ప్రథమాంకము

(నదీతీరోద్ధానవనము-సాయంకాలము)

(కళింగసేనయుఁ బాటలియుఁ బ్రవేశించుట)

పాట—నెచ్చెలీ! చూడుము. నెలనాఁ డీనది సుశ్శేమి, నుచువులేమి, అలలేమి, భయంకర రూపముతోఁ దిక్కులుపగల్గు సింహనాదముతో ముట్టోకముల ముంచి వైచునట్లు ప్రవహించి నేఁడు నడుమంతరపునీరిజాజినగర్వాంధుని వలె స్వస్వరూపముతోఁ గ్రాఁగి చల్లాజినపాలవలెనున్నది. అప్పుడు తన్నుదాఁదెలియక తనదారిఁబడినవారిఁ దన్నాశ్రయించినవారిఁ దన్ను కొనిపోవుచుఁ గ్రొత్తగావరముగన్న రాక్షసి శరమహిమ పరీక్షించునట్లు దనశరమహిమచే జనపదములఁ వాడర్చుచు నుద్ఘోషముతో నముద్రుని జేరినది. నేఁడు శాంతిపహించి యాత్రులయెడఁజల్లదనముఁ జూపి శర దిందిరకుఁ గంఠభూషయై నిర్మలాకృతియగు నాకాశలక్ష్మికి మణిదర్పణంబై త్రిభువన నయనాభిరామయగు నీనంద్యాదేవికి నమృతదీర్ఘికయై యాయుద్యానవనదేవతకు రత్నమేఖలయై ద్రవీభూతశుద్ధస్పటికాకృతితో నొప్పుచున్నది. ఈ శారదవాసరములందె—

క॥ మదనాగ్నియుఁ గదనాగ్నియు

నెదిగినదావాగ్నివోలె నెరియించుఁ జూపి

మదవతులను మదవతులను

విదితశరత్కాలమహిమవెలఁదియెటుఁగుమా.

కళిం—చాలు నీవర్జనా వైదుష్యము : ఈనది నిశ్శబ్దముగాఁ గదలుచున్నది. ఈయుద్యానవని మందమారుతముచే నించుకచలించుముఁగురులతోఁ దపముచేయు యోగినివలె సేకాంతముగా నీనదీతీరమునఁ గన్పట్టుచున్నది. ఈవనలక్ష్మియొక్క క్రిడాశైలముఁబోలు నీగిరి, ఋతులక్ష్ములను ప్రీయురాండ్ర నొక్కతఁబానియు వేఱొక్కతె సంగతి దానిమఱచి యపూర్వవిరహోద్దీపితుండైన కాలపురుషుని చిత్రవరిత్రమును జూచి చూచి యాశ్చర్యవిషాదములంజేసి మ్రాన్పడి—

పాట—ఏమి! ఇదియలంకృతిగాదా? ఈయనుకదిన్నెపై గూర్చుండి సంధ్యా సౌభాగ్యమును జూతము.

కళిం—(కూర్చుండి) అలంకృతియా! నామనస్సునకుఁ దోచుకొని జెప్పెదను. ఈ నదియు, నుపవనమును, నీగిరియు, నీరుపరజ్జ్యోప్రదేశము, నదిగో దూరస్థమైన యావర్తత శృంఖలయునేగాక యకాశలక్ష్మియు మానముతో నపూర్వప్రాణాయామ మొనర్చునట్లున్నది. అదిగో మనవలె దూరమున రాగాలాపమునబోలె నారోహణావరోహజక్రీడమై విహరించు నారెండుపక్షులునులేకున్న నాయాకాశమంతయు శూన్యభవమువలె నుండును. ఓచెల్లీ! వేయేల, నిర్మలమైన యీ యాకాశమును సాంధ్య రాగముఁ బిదవనంధకారము నాక్రమించినట్లు శుద్ధమైన నామనస్సును మాతృరాగముఁ బిదవ శోకముముంచుకొన్నది. ఓతల్లీ! నన్నుఁ గనియెత్తి నన్నేతమజీవాతువునబోలె నమృతముటికయునబోలె సంశయమునబోలె నిరంతరానందజనకమంత్రాధిదేవతయునబోలె సౌభాగ్య సిద్ధాంతయునబోలెఁ జిరతపః ప్రాప్తదివ్యఫలంబునునబోలెఁ జూచినతలితండ్రులులేని నాజన్మమేలఁ ఆజన్మ పరిషిత మఃఖవిషాకులస్వాంతనగు నాకునీశరన్మండ నంబానందకరమగునే? బహిఃప్రాణములందోలెఁ బ్రీతివిగ్రహంబులంబోలె వాత్సల్యమూర్తులందోలె మంగళాకృతులందోలె దివ్యామృత ధారలందోలెనుండు నాతలితండ్రులును దోయిట్లుపులునుగూడి యుండిన నీవనప్రదేశమే స్వర్గతుల్యమగును. ఈవనమే చైత్రరథమగును. ఈనదియే యమృతవాహినియగును. నేనే యానందరసమూర్తియగును. అట్లు లేనినాకు సుదినములును దుర్దినములై నకల లోకానందకారిణియనంబడు శరల్లక్ష్మియే మూర్తీభవించిన శోకాంధకారమువలెఁ దోచుచున్నది.

పాట—ఓ తల్లీ! ఏల మఃఖపడెనవు? దేశాభిమానమునకును సత్యకీర్తులకును బాల్చి దానిప్రత్యభంగమునకు వెఱచి యశోమరణమునొందినవారితేల సంతాపించెదు?

కళిం—గీ॥ ఉల్లిపూవులఁబూజించి మత్తెఱ్ఱల
ఫలముగోరంగఁ జెన్నె సౌభాగ్యవతికి
నిండుతొలిబామునోములుపండియుండఁ
జనదెసంసారసౌఖ్యకాసారవిహృతి.

పాట—ఏల: వందురకు. విధిచిలాసమునకేమిచేయుదము? అమ్మా, అవకీర్తి మలీమసాకృతితో వేయేడులు జీవించుటకంటె గీర్తిశేషమైన బ్రదుకు షణకాలమైన జాలదా? ఈనీతిబాహ్యులగు తురుష్కరాజులచే రాజ్యంబు తోడన మానంబు కోలువుచ్చి దుర్జీతి కధిష్ఠాత్పదేవతలంబోలు వీరికంతః పురములఁ గానుకలుగా బలిపిండములుగాఁ గ్రవ్యాన్నభండములుగాఁ జూఱుచుచ్చి దుష్టిర్తయనుమనిచే నాకాశమును పత్రమునఁగాలపురుషుఁడు చదువుటకై యేరసపుత్రుఁడు తమ చరిత్రమును వ్రాయుటకై యేనహస్ర బాహువు నారాఢించును: నీతల్లిదండ్రులు చచ్చియు బదికియున్నవారే. అనాధరక్షణమునకైన సత్యభంగమునకు వెఱచియైన బరావనింద నోర్వకయైన బాత్రప్రత్యభంగమునకైన మాతాపితలకొఱకైన సంస్థాప ధర్మనకొఱకైన జచ్చినవారు జీవించుడువారే.

కళింగ—పాపాత్మురాలనగు నేనుజన్మించుటకేసి నాతలిదండ్రుల కిట్టియిడుమలం బడవలసె. నాజననకాల బలమెట్టిదో, యేగ్రహము లెట్లునీచత్వ మొందెనో, యేధామకేతువుదో, చెనో యెట్టి యుల్కలువ్రాలెనో గాక యేసంస్కారములు లోపమయ్యెనో:

పాట—అలందురకుము. ఆసాంధ్యరాగముచూడుము. అవిసీతునిచిత్రముంబోలె షణ షణము మాటుచున్నది. ఇంచుకమున్ను మేఘశకలములు ఎఱ్ఱ ప్రత్తి చల్లివైచిన విధముననుండి నీరువడసిన నదీనైకతముల సిందూరపు మచ్చు చల్లినట్లు దోచి యిప్పుడు పశ్చిమాశావధూటి శుద్ధాంతకుడ్యభాగ మునకు రంగుపూసినట్లు గానఁబడుచున్నది. ఈసాంధ్యరాగము నీశోకము నవనయించును.

కళింగ—ఆవైపుననె కన్నులు దెఱచియుంచియు వస్తుగోచరముగాదు; చెవులు మూసికొనకుండియు నీవు చెప్పినదెవినాదు. ఏల: సర్వేంద్రియము లేకదేశముగా న్మృత్యువుండే నిలిచియున్నవి. ఓకెలీ నిర్భాగ్యురాలను, ఇప్పుడు నాతల్లియుండిన నట్టె గొఁగలింతుకొన నాజన్మ పాపన మగునుగదా:

పాట—రాకుము. శోకవేగమున దేహముకంపించి పులకలెత్తుచున్నది. నీనయ నోత్పలంబుల నీరుదేరియున్నది. పుష్పకోమలమగు నీదేహము శోకాగ్నికిఁ

బాల్కులుపనగునే? తలిదండ్రులు విడనాడిన కూతురవు నీవొక్కతేవే
లోకమున?

కళిం—ఓచెలీ, నాతల్లి యెట్లుమరణించెనో దానిమఱియొక మాటు చెప్పుము.
నామనస్సున కించుక నెమ్మదిగులుగునుగాక.

పాట—(ఆత్మగతముగా) ఆయ్యా, ఏమిచేయుదును? పరగృహవాసముచే చుఁభా
కులయగు నీమెను విహారాపదేశముచే నిటఁదెచ్చియు శోకమునకు దరిగాన
కున్నది.

క॥ చక్కఁబ్రదికి దారిద్ర్యము
రెక్కొనువాఁ డంగజుండు ప్రేరేచినవాఁ
డెక్కువ వంతగలాఁడును
జిక్కఁడెయిరునింటనున్న జేరిననొంటిన్.

కళిం—ఏమియాలోచించెదు? చెప్పమాకథను.

పాట—క. చల్లార్పఁబోయిశోకము
నల్లార్చెదఁగాకనిన్న నక్కఱనుడువం
జెల్లునె గ్రాఁగెడునూనియఁ
జల్లనినీరంబుచల్లునరణినకాదే.

కళిం—కానేరదు;కానిమ్ము.

పాట—ఈయేటి కవ్వతిగట్టన నాతోటలోనికింబోయి యచ్చట చెప్పెదను. రమ్ము
(ఇద్దఱును లేచిపోవుచున్నారు) (తోటలోనికిఁ బ్రవేశించుట)

పాట—ఏమి? వెనుకకొత్తుచున్నావు? ఏల నీమేను పులకరించుచున్నది.

కళిం—(పొదరింటి ప్రక్కఁజూచుచున్నది)

పాట—ఎవ్వఁడో పురుషుఁడెకాంతముగా నిద్రించుచున్నాఁడు.

కళిం—ఇట్టి నిర్జనప్రదేశమున కిపురుషుఁడెట్లురాగలిగె?
(ఇద్దఱును సమీపించి మొగమువంకఁ జూచుచున్నారు.)

కళిం—ఇతఁడెవ్వఁడో దివ్యపురుషునివలెఁ గానఁబడుచున్నాఁడు.

పాట—నిర్మానుష్యమైన యీపర్వతారణ్యప్రదేశమున నీపొదరింటి నిద్రింపఁ
గలిగిన యితఁడు విద్యాపురుషుఁడగుండనోవు; ఆకాశమున నింద్ర
ధనుష్కంతులుగల దివ్యాంబరములతో మెఱువుఁ దీగెల యట్టి దివ్య

కన్యకలతో విహరించి యుంటుంటే చీకెతో లేక యెవతను గనుమాయచేయ నిచట దాసురించిన గంధర్వుడో! అతినిర్మలములైన యీ చుముల్లస పూవులమెచ్చి స్వయముగా నిచటికేలేంచిన మదనుడో! లేక పుష్పసౌర భమునకై వచ్చిన నాగేంద్రుడో.

కళింగ— ఓసీ—చూడుమిచ్చట నీకురుచిందటీగెకు, దగిల్చిన యాధనున్నును, సీతూణీరమును.

పాట— ఇది యింద్రధనుస్సువలెనే మెరుపుచున్నది.

కళింగ— లేజోరాశియగు సీతనిమొగము కనులకు మిఱుమిట్లు గొలుపుచున్నది. మిక్కిలి యలఁతపడినట్లున్నది. అదిగో యీవలకు, బొరలుచున్నాడు. ధనుష్పీడనముచే గాయగాంచినట్లున్న వాయరచేతులు.

పాట— అరకాళ్ళయందు సిందూరకాంతి యగపడుచున్నది చూడు.

కళింగ— ఏదేశమువాడో మృగయావిహారమున నీయరణ్యమార్గమున వచ్చి యుండును.

పాట— ఓకళింగసేన-రా-పోదము (తనలో) చీనిశోకమిందుక కాంచినినది. (ప్రకాశముగ) ప్రొద్దయ్యెను.

చ॥ గరుడుఁడువాణ్ణి ఘోరగళఘంటలమ్రాత యడంగె మోడ్చుఁదా
మరలఁ జెలంగు భృంగికల మాఱటలై పలవించు భృంగముల్
దిరుగు నరోజువీధి విరిదేర్చెను బీర లవే కదంబముల్
కురిసెఁ బ్రసూనమంజరులఁ గూనెడు భేకము విజ్ఞువిజ్ఞునన్.

జయసింహుడు— (లేచుచున్నాడు.)

కళింగ— పాట— (దూరమున కొడుగుచున్నారు.)

జయ— (తనలో) ఏమి: యిది కలయా? భ్రాంతియా? నేను పండుకొన్నయు ద్యానమాయది: (యిటునటుచూచి) అగును. ఇదిగో వేదిక; ఇదిగో నాధనువు, తూజీరము. వీరెవ్వ రీదివ్యకన్యకలు. అనిమేషులుకారుకదా:

శా॥ ముల్లోకంబులకేసిమూర్తులు జగన్మోహకృతుల్ వైద్యుఁడీ
కల్లోలంబు లదృష్ట పూర్వసుషమాకందర్పదర్పధ్వజ
వృల్లేఖ్యప్రతిమావతారములు పుష్పేత్కృతకాంతావ్వర
స్సల్లావజ్యములైన యీతనులతల్ చక్షుఃప్రియామోదముల్.

(ప్రకాశముగ) ఓపనితారత్నములారా! మీరెవ్వరు? ఎందుండియిటకే తెంచిరి? మిమ్ముంజూడ మీతలదండ్రులు దేవతలలోవలను గొప్పవారై యుండ వలయునని తోచుచున్నది? మిరొండొరుల కేమికావలయును?

మ॥ గగనోల్లేఖశిఖానహస్రవిటపిగ్రామంబు భూమంబుగా
జగదుద్గోరవిహారపీఠకలనాశార్దూలకంఠీరవీ
ఖగరాడ్జాతము శాతమై వెలయు నీ కాంచారమువర్ణంబునం
బ్రహ్మచానందకళిందపుష్పవనముం బాలించి రెవ్వారొకో॥

పాట—ఈ కన్య రసపుత్రపీఠలలో నగ్రేసరుండగు వీరసింహుండను వానికి సుశీలయును చానియందు జన్మించినది. నేనీమెదానిని.

కళిం—దానివా నీవు? దాచికూతురునగు నీవు నాకుఁ జెల్లెలవు గావా?

పాట— అచిరకాలమున ఢిల్లీచక్రవర్తులలో బలిష్ఠుడును సుత్సాహశాలియునగు నల్లాయుద్ధీన్ అనువాడు రాజపుత్రస్థానమువై దండెత్తుట వినియుందురు గదా!

జయ—అగును, వినియున్నాను, ఆతఁడు దానిని జయించి పాడుసేసెను.

పాట— తత్సూర్యము వాడుముట్టడిచైచినప్పుడు రసపుత్రపీఠంబును జయశంక గలుగఁగా తమభార్యల నగ్నిప్రవేశంబుసేయించి తాము రణరంగమున మడిసిన పిదపనేగదా మ్లేచ్ఛులపురముగైకొన్నది! ఈమెతల్లియగు సుశీలయునట్టి పవిత్రమైన మరణముపొందఁగా నీమెతండ్రి తనపురోహితునియొద్ద నీమెనుంచి దేశాంతరమునకుఁబోయి బ్రదుకుండనిచెప్పి యతఁడు యుద్ధమునఁగిరిశేషుడై వీరస్వర్గము వందెను. ఆయగ్ని సంవేశమునకు ముందురాత్రి జరిగిన యొక విశేషముగలదు. అది యెట్లనిన.

ఉ॥ వెన్నెల నల్లెనల్ విరిసె వేకువయో యని కాకికోకిలల్

కన్నులువిచ్చి కూసి యటకంటఁ బరుండెడి రాత్రికన్నియన్
మిన్నను నెజ్జపైఁ గలిసి నెయ్యిపుఁగిన్క మొగంబు ద్రిప్పి ప
న్నున్నటు కించిదానవిధుఁ డొప్పనిశానతి సొక్కువాఁగన్.

ఆ,వె. మొగిళు లాకసమున మొగచాటమునఁ బ్రాచ

వాకులేనిఁ గదల వవనిభముల

నెరసి బెరసి యున్న నిశ్శబ్దమునఁ జేసి
హొలిచెఁ బ్రకృతి నిద్రపోవునట్లు.

జయ- అట్టి నిశాంతమున నేమి సంభవించెను? తరువాత.

పాట-చ॥ అప్పుడు సుశీల, సౌధగతహారిమణిమయదివ్యదీపికా
లభనమరీచిపీచికల లక్ష్మము శయ్యకు వన్నె వెట్టుని
శ్చపలపునిద్ర మేల్కొని విచారవికారము తొంగలింప వ్రే
కపు నడనొయ్య వెల్వడియె గర్భగృహంబు పదంబు తొటిలన్.

చ॥ వెలువడి కామకౌలికుఁడు వెల్లుగఁ జల్లినమచ్చుఁబోలు వె
న్నెల కరువెంచి చూడ్కులకు నింగి శరవ్యముసేసి చిచ్చనా
కొలికి గ యామ మొక్కటియ యోపు, సుశీలత మ్లేచ్చనీతిబా
హ్యులదెనఁ గప్ప మిచ్చుట కహో మన మొప్పునె క్షత్రభామకున్.

క॥ ఈనిర్మలినాకాశము
బోని మనంబుకు మైలపొడమునె? విమత
జ్ఞానాభకలుషగతి వై
శ్వానరునకు నాజ్ఞ మగుదు జగము నెలంగన్.

శా॥ అర్జునుఁడు ధర్మవర్తనయవ్యాపారపారంగతా
చార్యుం డప్రతిమానశౌర్యవిభవస్సారాభిరాముం డనిన్
దైర్యస్థైర్యవిజృంభణానలనమత్ప్రత్యర్థభూపాలుఁడౌ
దార్యప్రాభవుఁ డైనక్షత్రరసపుత్రస్వామికిం బుట్టనో.

గీ॥ వీరుఁడై యన్యధామీశువేరమునకుఁ
దొడరి పోరునగాక నెత్తురులు గ్రక్కుఁ
గాకగ్రక్కించుఁగాక యాకలననొఱగుఁ
గాక వెన్నిచ్చురసపుత్రఖలుఁడుగలడె.

గీ॥ అట్టి కులమునఁ బుట్టి వీరాగ్రగణ్యుఁ
జెట్టవట్టిన నా కేల చిచ్చు చేదు
విష మవధ్యంబు వానఁబెరిచెఁచెతీనె
ముండ్లఁ జేరునె లేమావిమోకవిడచి.

జయ- ఏలచేరును? ఆహా! తరువాత.

పాట-మ॥ అనుచున్ బండిన వెన్నెలల్ పరమిమక్తలేపముంబోలు వ
ల్పుని సౌధాగ్రబహిఃప్రదేశమున భాషాదేవి శ్రేణాంబుజం
బునమాడ్కిం దనరారి నల్గడల సమ్మోహస్త్రపాతంబుచా
డునఁజూడుక్కుల్నిగిడించి మానసికకండాతిన్ విజృంభించున్.

మ॥ అదిగో వచ్చనివైరు వెల్వలంగ దయ్యఁచాడెఁ జంద్రీవట
చ్చదనంఛాదనలీల భూమిజము లోజం ముక్కు నెమ్మోము చూ
వదు మాటాడ ది వేల నర్థమును స్థబ్ధగ్రీవమై మ్రేచ్చభూ
భృదులం గాంచి యలందుదున్ బహుచరా రిన్ నిల్వ పెన్నీరుగన్.

గీ॥ అనుచుఁ బరివరి వందరి యా నుశీల
మాజటయ్యదై నమన్మధమంత్రవిద్య
యనంగ నొప్పారి మంచిరోద్యాననరసి
వెలది తెలిసిటఁ బనపాడె విడిసి కొంత.

క॥ పొల్కువలెఁ బోవము భార్గవి
పోల్కెగ వెన్నెలలు దట్టముగఁ జూసినయా
వొల్కొలని వెడలి పీరపు
ముల్గ్కయనన్ బడఁతి భవనముం జేరి తగన్.

గీ॥ నిలుపువెట్టెల వాననాఫలితమైన
కొమరువెలెపీర కట్టి పోడిమికిఁ దగిన
నగలు తొడి పూసి గాంభీర్యనటనతోడ
నెఱఁగి నట్టింటిలక్మితో నిట్టుపలుకు.

చ॥ చెలి యిటు లే నకాలమునఁ జిచ్చునఁ గూలంగ వ్రాసినట్టియా
జలరుహసూతివ్రాతలకు జొములు నీమము లడ్డి గల్లునే
కలన మహమ్మదీయులనికాయముతోడ నెదిర్చురాజపు
త్రులు జయలక్ష్మి చేకొనుదురో మృతులొదురో కీర్తికాములై.

ఆ.వె॥ లబ్ధవిజయమైన లావణ్యరూపాభి
జాత్యలైన క్షత్రసతులఁ బెండ్లి

యాడి లోకవిభవ మనుభవించురుగాక

గానినాట దివిని గలయగలము.

జయ.—అహా! ఏమి యీ పీఠాలాపము! తరువాత.

పాట.—తరువాత;

శా॥ తల్లి చాగిలి మ్రొక్కి వేడెదను మత్స్యాజావసానంబునన్
దల్లిండ్రియు లేనినానినువులన్ రక్షించి యొక్కరై ము
న్నల్లిందామరవంటి వంశమునఁ బెండ్లాడించి శీలైకసం
పల్లోలాత్మను గూర్చు మొక్కనికి సంభాష్యంబు సేవ్వంబుగన్.

క॥ వారును మావలె విపదం

భోరాశి ముసుంగ కుండఁ బూర్ణాయువుతో

నీరితనంసారసుధా

సారముమెయి మండ్లుగాత సంతోషమునన్.

మ॥ అనుచున్ వెల్వడి యొయ్యనన్ సకలకల్యాణాస్పదంబై యమ
ర్చినకూటస్థిత దైవచిత్రపటమున్ సేవించి తాఁ గోసి కూ
ర్చినమాల్యంబు లొసంగి మ్రొక్కుఁ జిగురుంజేదోయి సంధించి య
వ్వనితారత్నము లోచనాశ్రవులగవ్వల్కట్ట కెంతేనియున్.

ఆ.వె॥ పసిమిదక్కి మేను పాండుత్వ మొరయదు

మోము లేతవార దేమి చెప్ప

ధైర్యలక్ష్మి యపుడు దర్శనాతిమనోహ

రముగఁ బచ్చతోరములు గట్టె.

జయ — అశ్చర్యము! అంతస్సత్వముగలవారలకు బాహ్యేంద్రియచలనము గలు
గునా? విదవ.

పాట.—విదవ.

ఆ. వె॥ కెరలి ధైర్య మాపగింజంతలో నీడి

గంబు లాడు ననుచు గాంచు నెవఁడు

మేలుకట్టుక్రింద మేడవై నైశాంత

దీపరుచుల సజ్జ దెరలునపుడు.

గీ॥ అట్లు శయ్యాతలంబుపై యానరంబు
 నేర్చి యలచుట జలయంత్రశికరముల
 బోలెగన్నీటిమచ్చలబొట్టు నించె
 తలిమతలమును బోరచివలెనె మ్రింగె.

మ॥ తరుణాశామ్రువిలోకనంబుల సుధాధావశ్యవై తానకు
 ద్యరుచుల్ వావిరిఁగాంచి కాంచుచు మంద్రాటంబు పొంగార నా
 తరుణోత్సము వల్కు - "నీకు శుభమా తల్పంబు నీయందు నా
 ఘరకన్యాత్వము జార్చునాతనికినై ప్రాణంబు లర్పించెదన్.

గీ॥ కన్నుగానక నిన్నేమి కనలలేదు
 విడువనిన్ను చేయఁగర వ్రీలవేల
 నెయ్యునకు నాకు నీకును స్నేహపాశ
 ము తరించెద మృత్యుదండోగ్రకీల.

క॥ అని పొరలు ముద్దువెట్టున
 యనయుగవచుదశ్రుసి క్రమగుచుక విరా
 శిని లేచి పడుచు వెల్వడ
 మనంబు రాకుండుతజె గుమారులు కడఁకన్.

ఆ.వె॥ చొచ్చి యెదుటఁ దల్లి ముచ్చిరఁ జూచి యే
 మిఱికిఁ గన్ను నీరుపొటమునట్టు
 లేడ్చె దమ్మ యనుచు నింపార పైచి
 రెఱుక లేనిదిడ్డ లేమి చెప్ప.

జయ- ముద్దుబిడ్డల మోముచందురుఁ జూచిన ధైర్యలక్ష్మికిఁ బుట్టినిల్లగు వీర
 రసాద్ధియు శోకతరంగంబులఁ బొంగునెన్నో తరువాత.

పాట- అట్టియెడ.

ఉ॥ పల్లవహస్తయుగ్మమున బాలుర నెత్తి సుఖిల సారెకున్
 రుట్టన మేను కౌఁగిలిడు సారెకు మోము చేర్చి క
 న్నిళ్ళురులంగ ముద్దులిడు నెచ్చెలు లింతకు రాఁగఁ బెల్లుగా
 నెల్లదమైన చిత్తగతి నిట్లనుఁ బుత్రులఁ జూచి మెల్లనన్.

చ॥ అనుగఁ గుమారులార కమలాసమ చెయ్యుల నేను బాయఁగా
బొంగుచు యట్టి యజ్ఞనసఘామి వనించి చిరాయుడున్నతుల్
గనుఁడు ప్రసూ విహీనులరుగాఁగలకాలము దివ్యభూమికిన్
జనియెద శీలమున్ గలము సంగతి మానెడు భీతి నక్కటా.

ఆ.వె॥ వెండ్లిచేసి మీకుఁ బేరంబులు వచ్చి
గనులఁ జూడరాక కాచుకొంటి
నీఁగువేళ తోడునీడలై నను ధన్య
గా నొనర్తు రనుచుఁ గలలు గంటి.

సీ॥ కొఱవోనిచూడ్కులఁ గూర్చివంతెనలేల మరలఁ గద్దెదరు కుమారులార
లేనవ్వు లనెడుమల్లీసుమంబులఁ ద్రోవ కడ్డు సేనెద రేల బిడ్డలార
ముంగొంగు లీడ్చి నమ్మోహాస్త్రశరపంజరము గూర్చ నేల మిత్రంబులార
జల్పవాక్యామ్మతాసారసారజులన్ జల్లవేయుట యేల పిల్లలార
భానభూమీశఘనసంగ్రామ కేళి
నెపముచే నాకసేమంతసినభీత్య
మతులనంతానకచ్ఛాయ లందు విశ్ర
మించుభాగ్యంబు గలుగ మన్నింపరేల.

జయ- ఏమి యీరస విశేషము: తరువాత—

పాట—

మ॥ అనుచున్ మోహభరంబునన్ బలికి యున్నట్టుండి నేనేమి వె
ట్టినె ప్రేమాత్మవిషం బదృశ్యముగ జాఱెన్ నాదు హృత్పీఠి నం
దనులారా నెలవిం దనుచునికిలాతంబుల్ ఖుర్రానించె నా
పనియయ్యెన్ మెయిటీట శీతల పరిష్కరంగంబునం దీర్పుఁడా.

ఆ.వె॥ అనుచు సుతులనెత్తి యాశ్లేషపరిశోగ
పూర్వమయన యొక్క ముద్దువెట్టె
విభుని యుద్ధభువికి వెలలునప్పటిముద్దు
కంటె నిదియకూర్చి గాఢతరమ.

జయ—(తనలో)

పాట—

మ॥ అనివీడ్కొల్పి సఖీజనంబుతనతో నప్రప్రవహాంకలో
చనగండ నైనపాకులై నడచిరా సంసారపాథోధిలో
మునుగం బాటుచు నీచుచుం దుదఁ దటంబుం జేర నేతెంచుచా
డ్చున నుద్యానతటంబు నేరి రసఘటోపంబు దీపింపఁగన్.

గీ॥ అంత డాపటి మోకాల నవనివైన
మోపి వలపటి మోకాల మోకజించి
చిగురుఁ గెంగేలు మోమునఁజేర్చి యింతి
శాంతు నక్రియు నీశ్వరు నంస్మరించు.

గీ॥ “స్వేచ్ఛయును శీలమును గావ వీరమరణ
మనుచితమె మాకుఁగలకాలమన్యదేశ
నృపుల కరిగావు గాకమన్నింపు మెపుడు
క్షత్రసంతతి భుజబలోత్సాహ మొసఁగి.”

జయ—బాగు: ఓవీరవత్సీ నీకోరిక చైవమీడెచ్చునుగాక. తరువార.

పాట—

ఆ.వి॥ అనుచు లేచి ధైర్య మావహిల్లఁగ శేష
కృత్య మాచరించె నత్యధర్మ
శీలలోపభీతి లోలాక్షి దేశాభి
మాను లెంద రవని మడసి రొక్కొ.

కళిం- వీ రెవ్వరు? ఇచటకెట్లు రాగలిగిరి.

పాట — మీర లెవ్వారలు? ఇచట రాగతంబేమి? విన వేడుక వొడమెడి.

జయసింహ—ఓ మగువా యేమి చెప్పుదును? నేను క్షత్రయంబునృపంబుడను. విద్యా
ధరుండనువాని కుమారుడను

క॥ వ్యసన మని దలఁచకే వె
క్రసముగ మృగయాచిహ్నకౌతూహలమా
ననుచ నయి వనముఁ జొచ్చితి
గనుగందితి వేటయాడి కాననసీమన్.

అచ్చట—

క॥ ఒక్కవరాహము సుక్కున
జక్కడఁగ నేయ నదియు సాగిపరుగిడన్
జిక్కించుకొనిరి చొటిగా
తెక్కడుచు దానిఁగూల నేసిరి మగువా.

అంత—

క॥ పండిన సంతోషముతోఁ
జండత నవ్వము దిరిగి చనుచుండమహా
ద్దండత నొకవేదండము
శుండాదండాగ్రమెత్తి చూపుచువచ్చెన్.

అప్పుడు—

క॥ వచ్చిన మెలఁకువ నల్గడ
నిచ్చి భుజాకోశలంబు వెల్లవిరియఁ బె
ల్లచ్చి చన దాని నేయగఁ
బెచ్చారితనంబు దోవఁ బెదమఱి వఱచెన్.

తరువాత

క॥ తిరిగితి మరణ్యవీధుల
దొరికిన మృగవితతి నేసి తూలించుచు మే
కరఁగ శ్రమబిందు మయమై
తరుణి యుత్సాహమునకుఁదావలమగుచున్.

ఇట్లు పోవఁబోవ నొండొకచోట నొకకొమ్మపై.

క॥ కోమలచితకలాప
శ్యామశ్యామలమనోజ్ఞచంద్రకరత్న
స్తోమమణిదాపములతో
సీమంతస్థావతంసశృంగారముతో.

క॥ తల వంచి వంచి యెత్తుచు
కెలవునకై మఱివునెంది కేకారుతులన్
మెలఁగుచు నొయారి నడకలఁ
గలకంతము స్వర్ణమాడె గంభీరగతిన్.

కళింగ—అరణ్యవీధుల మృగవఘుల స్వచ్ఛందవిహారములు చూడఁబడినవియే.

జయ—అవుడొక జింకం బొడగాంచి

మ॥ ధనురాకర్షణమంత్రసిద్ధత గుణధ్వానంబు రోదోంతర
స్తనితోల్లాపముగాఁగ వీరకళఁ బ్రత్యాల్లిథపాదంబుతో
జనితాంగారపరంపరాకరశరాసారంబు తోరంబుగా
జెనకం జేయ నజేయవిక్రమకళాఽంజానమై పర్విడన్.

క॥ తఱిమి తఱిమి వెన్నాడుట
చెఱియొకదిక్కగుచువారు చెడిపాజేనఁబా
ల్వఱచె విధి నన్నరణ్యము
నెఱచాయలకున్ బతంగునెఱచాయలకున్.

మ॥ మఱుగుననుండు పార్థివకుమారుడొకండు మనోజవమ్మునం
బఱచుమ్మగంబునేనెఁ బటుబాణపరంపర శస్త్రహస్తుడై
మఱుకువ ముంప నన్ను మదమానము లేవఁగ దుర్విషణ్ణుడై
చఱచితి ఘోరనత్వమదసారవిదారకు నక్కుమారకున్.

గీ॥ ఒక్కడేసిన మృగము వేటొక్కడేయు
నయ్య యనిన వాడెక్కటికయ్యమునకు
నోపుదువయేని రమ్ము నాయొద్ద రజ్జు
లాడకుము ప్రాణములమీఁదియాస యున్న.

మ॥ నావుడుఁ గోపవేగమున నవ్వచు ధూర్త జగద్విభుండు నా
ర్థావనకౌశలుండు త్రిపురాసురవీరవిమర్దనక్రమా
పావనమూర్తియున్ విజయుజాణము దాకినదాని నేసి గాం
డివిక్రి దప్పుకై యొసగఁడే తనపాశుపతంబు సిగ్గఱన్.

అనినవాఁడును.

క॥ ఓరీ చాలుము మాట
నోరు గడవఁజాఁజీకు నొడికాకివ యే
వీరపురుషోచితంబుగ
భూరిగతుల బాహుయుద్ధమున నోరుపుమీ.

నావుడు నేనును;

క॥ పలుకులచే ములుకులచే
బలముం గలముం హరింతు బాహుగదా కౌ
శలమున జలమున నిక్కుదు
పలలము కడద్రోతుఁద్రోతుఁ బ్రాణాపేక్షన్.

క॥ కరవాలకుంతతోమర
పరిఘగదాశరములైన ప్రహరణములనొం
డరయుము మార్కొననొక్కటి
సరిచాలవయేని బాహునమరమ యిత్తున్.

అనవుడు వాఁడు.

ఆ॥ కుంతతోమరాదిగురుశస్త్రములు లేవు
కత్తు లిరువురకును గలవుగాన
నొకరిచేత నుంట నొకనికి లేకుంట
బాడిగాదు పలుక పాటవైతు.

అని తనపలుకం బుచ్చివైచి.

క॥ భీకరకాంతిన్నిగ్ధత
నాకాశము దోచుచున్న యద్దపురేకున్
జేకొన్నపగిది ఖడ్గము
కైకొని జళిపించె నేను గైకొంటి నసీన్.

కళింగ—(పులకలతో) పాటలీ, విన భయంకరముగానున్నది.

మా రసపుత్రరాజుధానియందును, రాజనభ నిష్ఠునితోదములు చేయువారు.

పాట—కీర్తికాములకు దేహాశయెక్కడిది? తరువాతఁ దరువాత.

జయ—వీదప.

గీ॥ చక్క నాటిన వీరరసంపుమొక్క
పగిది నిల్పితి నాలీధవదముతోడ
విషముమెత్తినతరవారిసుషమలడర
మొనలు దాఁకించితిమి రాయఁబూనుకొంటి.

గీ॥ కొశికుఁడు చేయియార్చ నాగంబు పడగ
నార్చుగతి వాని యనీమొనయాచిసట్లు

చూడ్కియును త్రిప్పగల్గెనెచ్చటగువ్వఁ
బాటునంతఃకరణవృత్తివరఁగునచట.

ఇట్టొండొరులుం బెనంగి వాని నసియుద్ధంబున నోడింప.

క॥ పలుకయు మఱువును లేమిన్
బలితంబగు ఖడ్గపుత్రి పాదాహతిచే
నిలువున బూచునశోకము
పొలువున నెత్తురులుగాఱ మూర్ఖిలి నిలిచెన్.

క॥ చిత్తంబు శోకమోహః
యత్తంబగుటయును గద్గదాలాపముతో
నిత్తునిదె ధనువు గైకొను
మత్తుఁడనై మృగమునేసి మార్కొను గతికిన్.

అని.

క॥ అనదృశధనుః కలాపం
బొనఁగెం గన్నీటిబొట్టు లురులన్ నిట్టూ
రెనఁగ నది గాంచి మృగయా
వ్యసనం బిట్టిద యటంచు నాత్మఁదలఁచితిన్.

క॥ ఆతిరిక్తలోకమోహః
దృఢములఁ బాలవుచు విపినఘోరహపీఢిన్
సేతభానుఁ డెరియ దివి నీ
రైతకితి మృగయావినోదతృష్ణాతురుడై .

చనిచని యిన్నఁదీరఁజున కేతెంచినవాఁడ; ఇందలి నిర్మలజంబుల మనసార
గ్రోలి.

క॥ భూలోకనందనంజన
నాలోకమనోజ్ఞమై విహంగాలాప
శ్రీలలిత మైన యివ్వని
నాలోకించి యిట న్నిద్ర నందితి నలఁతన్.

మీది వృత్తంబు తెలిసినదిగదా.

పాట—రండు-ఇకమీద సింటికెబోదము. ఈవేళ మాయింట విడిసి తరువాత
బోదురు గాక.

క॥ తూరుపు వ్రేకటి మానిసి
కోరి వదసి లోకదీపకుం డగుపుత్రున్
దారాద్వైన్ జటియలలో
నా రాజుదయించె ధౌతనవ్యాంబరుడై.

కళింగ—

క॥ సరసరయని పచ్చికపై
విరవిర నొకపొదరునుండి వేతొక పొదకున్
పరువిడెడు నిడుదపామిట
పరగెన్ వెన్నెలయు మంచు బ్రహ్మాండమునన్.

పాట—రండు పోదము-ఈదినము మాయింట విడియుండు.

(అందఱు నిష్క్రమించుట.)

ఇది శ్రీ రామకృష్ణకవి ప్రణీతమైన కళింగసేనయను ప్రకరణమునం
బ్రథమాంకము.

క ర ణా ర ము ఉ పో ధ్ధా త ము

కేరళదేశలక్ష్మియింట నిరుద్దేశోభాకరము లయియుండిన భానకృతి రత్నములు వెలువడి పండితకంఠపరిష్కారము లగుచుండుట పెక్కండ్రకు విదితమేకదా. ఇంచుమించు మూడుసంవత్సరములకుఁ బూర్వము స్వప్న పానపదత్ర ప్రతిజ్ఞాయాగంధరాయణముల మాత్రము తాళపత్రప్రతులు సంపాదించి వాని రససంపదకు మెచ్చి తెనిగించియుంటిని. ఇటీవలఁ గార్యాంతరముగాఁ గేరళదేశమున కేతెంచి తక్కుగల పదునొకొండురూపకములఁ జదివి యభూతపూర్వమగు నానందమును జెంది వానినెల్ల న ల్పకాలముతోఁ దెనిగింపితిని. నే నెన్నఁ డాంధ్రీకరణమునకు దొరకొనఁ గోరుకున్నను భాన రూపకములఁ బక్షపాతము నెంది యమ్మహాకవికి భక్తిపూర్వకముగా నర్చనా కుసుమములఁ బడచివైచిసట్లు భావించి యిక్కార్యమునకు నమకట్టితింగాని గీర్వాణభాషలో నాకుఁగల యత్యల్పపాండిత్యముచే నెట్టిదని నిర్వహింతునా యని యూహింపనైతి. నేటికాలమునఁ బెక్కండ్రకవులు కావాసాదులకృతులఁ దెనిగించి కరకౌశల ములఁజుట్టకొని మిన్నలయి యుండుటయు వారలును భాన రూపకములఁ దెనిగింపఁబోవుటయు నెఱఁగియు, “నేరక లక్షపక్షి జగతి నిలుపుటకాదే” యను సత్యోక్తిప్రభావము గుఱించియు నిట్లు సాహసించుట కేవల మాత్మవినోదార్థమకాని వైదుష్యస్పర్శజేసి కాదు.

ఈ రూపకముల ననువదించి మూలముతోఁ జదివిచూడగా సుప్రసిద్ధులగు గాయన గాయనిజనములకంఠధ్వనికిని ననువాదినీయంత్రములలో నుప్పతిల్లురాగవిశేషమునకును గలయంతరమే నాచుండునకు స్ఫురించెను. అయినను జోశాంగనాకంఠమాధుర్యమును విననోచని భావకుండు రవివర్మ చిత్రపటము కొని తేరలేక తేజోలేఖనమున సిద్ధమగు తత్ప్రతికృతులసౌందర్య మనుభవించు రసికునిఁబోలెనే ప్రతివాదినీయంత్రముల వినుట సంభవించుగదా అట్లే సంస్కృతిభాషాభ్యాసము లేనికొండటి కివియు నించుక రుచికరము లగు నని తలంచుచున్నను నా యనువాదమున మూలాత్మికమణము కొండొకచోట్లఁ గలుగుచుండును. అజ్ఞానవశమునఁ బెక్కుదోషములు నబద్ధములును బొంది యుండును. ఇరువది సంవత్సరములుగాఁ బద్యరచనఁ బర్యవసించిన నాకిదియు

దుర్బటమే యైయుండెను. కావున నిందుఁ బడఁబంధము పరుషమైయుండినఁ బండితులు ప్రమోదించుటకై. కీర్తినైన యను కవయిత్రి, 'క. చిరకాల మెడసి క్రమ్మఱ! నరుదెంచిన యాలువోలె నస్మత్కవితా! నరణి యనుకూలి గామియుఁ దరతర మొడఁబాటునేత తథ్యము మాకున్.' అన్నట్లు లగునేమో.

దీనిలోని కథాభాగ మత్యల్పమే. కర్ణుఁడు యుద్ధభారమును వహించి పౌలికలనికీ జొచ్చునవనరమున నింద్రుఁడు విప్రచేషముతోఁ గర్ణుఁ దఱిసి యతనివలనఁ గవచకుండలముల యాచించి కొనిపోవుటయే యిందుఁ బ్రధానాంశము. మనకు లభించిన భాసరూపకములలోనెల్ల నిదియే చాలఁ జిన్నదీ. ఇందును రసనంపత్తి గలదు. భావిదశానూచకమగు కర్ణుని చింతాకృతియు నతని యుదాత్తభావమును లోకధర్మవివృతియునే యిందు రసవంతములైనవి. మూలమున మాలినీవృత్తములు పెక్కులు కర్ణుని హృదయపరితాపమునకుఁ దాళము లొత్తినట్లున్నవి. తచ్చిల్పకౌశలముఁ దెనుఁగునఁ దెచ్చుట నా కగ్గలం బయ్యె. పదునేనవద్యమున నభినయశాస్త్రసంబంధవాచకములు పెక్కులుండుటంజేసి మూలములోనున్న సమాసము నట్లే తెనుఁగున నిలిపి రచింపవలసి వచ్చె. దీనిలోని గుణదోషములకు సహృదయుల కారుణ్యమే యేడుగడ యని యీ యతిప్రసంగము నింతటితో విరమింపఁ జేయుచున్నాను.

తిరువనంతపురము }
8 ఫిబ్రవరి 1918 }

మా. రామకృష్ణకవి.

శ్రీ

కర్ణభారము

[నాంద్యంతమున సూత్రధారుడు ప్రవేశించును.]

సూత్ర-

ఉ. శ్రీ నరసింహమూర్తి దగఁ జేకొని పన్నగలోకదేవతా
దానవమానవాంగనలు దల్లడమంద భయాకులాక్షులై
తా నఖవజ్రపాశికల దైత్యునివక్షము చీల్చి దైత్యసం
తానబలంబు రూపడచుదైవ మొసంగెడు మీకు సంపదల్.

ఇట్టార్యమిత్రులతో విన్నవించెద. అహో! నేను విన్నవించఁబోవుచో
నేదోయొక శబ్దము వినవచ్చుచున్నది: కానీ చూతము.

(తెరలో)

“మహారా జంగభూపతికి నివేదింపుడు నివేదింపుడు”

సూత్ర- కానిమ్ము, తెలిసె.

క. సంగరము తుముల మగుచు జె
లంగఁగ విభ్రాంతి మదిఁ గలంగుచు భృత్యుం
డంగవిభుతోడఁ గౌరవ
పుంగవుపనిపూని చెప్పఁబోలెడు నరయన్.

(నిష్క్రమించును)

స్థాపన.

(భటుడు ప్రవేశించును)

భటు- ఓరోరీ! మహారా జంగభూపతితో యుద్ధకాలము సమీపించెనని
త్వరగా నివేదింపుడు.

చ. రథగజవాజు లెక్కి రణరంగమునన్ విజయుండు మున్ను గాఁ
బ్రథనముదంబుతోడ నరిరాజన్మసింహులు సింహనాదమున్

బృథివి యగల్పజేయ విని బిట్టు సహింపక నాగకేతనుం
డధిగతమైన కోరిక రయంబున వెల్పడె నిట్టపోరికిన్.

(పరిక్రమించి చూచి) ఆహా! ఇదె యంగరాజు సమరపరిచ్ఛదవరి
వృతుండై శల్యరాజుతోఁ దనయిల్లు బెదలి యీదెసనే వచ్చుచున్నాఁడు. హా!
ఏమిది! యుద్ధోత్సవముల ముందునిలిచి లోకమునకు నిజపరాక్రమము చూపిన
యితని హృదయమున మొదటఁ బెరువఁబడిన యట్లు పరితాపము నెలకొను
చున్నది: ఇతఁడు—

చ. అతులమహోగ్రతేజుఁడు మహాహవపీఠసరోగ్రయాయ య
ప్రతిహతశౌర్యుఁ డప్రతిమరాజ్యకళాప్రతిభుండు కర్ణుఁ డు
ద్ధతుఁ డిపుడేల మాటువడెఁ దాఁ బ్రకృతిద్యుతిమంతుఁ డయ్య నా
తతఘనరాశినంవృతనిదాఃపూర్ణావళుమూర్తి చాడ్చునన్.

ఇక నతని సమీపించెద. (నిష్క్రమించును)

[వైఁ జెప్పినట్లు కర్ణుఁడు శల్యునితోడఁ బ్రవేశించును]

కర్ణు —

చ. అడరుసుచీయచిక్ష విశిఖావళికిం గుఱిసేయ నేటి కీ
బడుగుల జీవశేషులగు పార్థివులం: గురురాజునెయ్యముల్
గుడిచిననాకుఁ జూపఁదగు ఘోరరణంబున సత్ప్రియంబుఁ గ
వ్వడి యొకఁ డీడు వచ్చు విలువంపగవచ్చిన వీరగోష్ఠితోన్.

శల్యరాజు, అర్జునుఁడున్నచోటికే నారథముం దోలుము.

శల్యు— మంచిది. (తోలును)

కర్ణు— అక్కటా! ఏమిది!

ఉ. చండరణంబులన్ మొనసి సాచినిషాచిరథిప్రవీరు లొం
డొండ కడంగి శస్త్రహతి నొండొరుమేనులఁ జీల్చుచుండఁగా
మండి లయాంతకాగ్రహసమంబుగ మార్తర విక్రమించు నే
భండనవేశ సంకుచితభావుడనై జడపాటు సెంచితన్.

(తనలో) అయ్యో! ఏమి యీ కష్టము:

క. కమలాప్తవలనఁ గుంతీ
రమణికిఁ దొలిచూలు వీఁడు రాధేయుడనన్

గ్రమ మెఱుగవచ్చె నింకన్
యమసులభిమాదు లెల్ల ననుజాల నాకున్.

(ప్రకాశముగా)

చ. ఇదె రణవేశ క్రిక్కిరిసె నింతకు నాకు సుయోధనుండు నె
మ్మడి కెనలేనిప్రా పనుచు మన్నన నెల్లభంబు లిచ్చె నీ
యదియె గుణప్రకర్షనమయంబగు దైవముచెల్లు వమ్ములై
కొదవడె శిష్యాస్త్రములు కూరి కలంచెడుఁ దల్లిమాటలున్.

ఓ మద్రరాజ, నా యస్త్రవృత్తాంతము వినుము.

శల్యు— ఈ వృత్తాంతమును విన నాకును గౌతూహలము గలదు.

కర్ణు— మున్నొకప్పుడు జామదగ్న్యుని పాలికింబోయియుంటిని..

శల్యు— అప్పుడేమయ్యె?

కర్ణు— అంత,

చ. వెలయుల బిల్బాకపిలవిభ్రమరుంగజటాకలావమున్

వెలువడునాత్మకాంతి పరివేశముగా వెలుఁగొందుగండ్రగొ

డ్డలియును దాల్చి క్షత్రమకుటంబులు మావిన భార్గవాన్యయో

జ్జ్వలుకడ కేఁగి యమ్మునికిఁ జాఁగిలిమొక్కి విసిరినిల్చినన్.

శల్యు— తరువాత,

కర్ణు— అంత నప్పరశురాముఁడు నన్ను దీవించి నీ వెవ్వఁడ వేమి
కారణంబున వచ్చితివని యడిగెను.

శల్యు— అంత?

కర్ణు— “దేవ, అఖిలాస్త్రములశిక్షణము గోరివచ్చితి” నని చెప్పితిని.

శల్యు— పిదప?

కర్ణు— అంత ‘బ్రాహ్మణులకుంగాక క్షత్రియుల కుపదేశింప’ నని
యప్పుఞ్ఞుండు పలికెను.

శల్యు— అగును, అమ్మహామహానకు క్షత్రియులతోఁ బూర్వవైరము
గలదు. తరువాత?

కర్ణు— నేను క్షత్రియుఁడఁగానని యస్థాపదేశ మారంభించితి.

శల్యు— అంత నేమయ్యె?

కర్ణు— అంతఁ గొంతకాలము గడచినపిదప నొక్కనాడు ఫలమూల
పుష్పమమిక్కుశాహరణార్థంబి పోవు నా గురుభగవానుతోడ న డ వి కిం

బోయితిని. అంత వనభ్రమణ పరిశ్రాంతుడై గురుఁ డించుక నాతొడపై దల
యుంచుకొని నిద్రించెను. అంత,

చ. సచిగౌన నూరులన్ విధివశంబున వజ్రముఖంబు గుట్టఁగా
నొడుపున కోర్చితిన్ గడఁగి యొజ్జల మేల్కనువంగ నోడి య
ప్పుడు జడ నెత్తుటం దడిచు భోరనలేచి యెఱింగి నన్నుఁ బె
ల్లడరుదుషాగ్నిఁ దిట్టెఁ దటి నాటిఁ గృతాస్త్రము తొల్లఁబోవఁగాన్.

శల్యు— ఆయ్యా! ఎంతకష్టముల పాలయితివి!

కర్ణు— కావున నీ యస్త్రవృత్తాంతము నించుక పరీక్షించెదను. (అట్లు
చేసి) ఈ యస్త్రములు నిర్విర్యములుబోలెఁ గానవచ్చుచున్నవి. మఱియు,

చ. ఇవె కడు దైన్యమొంది యడుగె త్తినచోటుల జాటుచుండుఁ దా
విచళములై తురంగములు వేమఱు నర్థనిమీలితేక్షణ
వ్యవసీతి సప్తవర్ణనిభవాసితదానజలార్ద్రసింధుర
ప్రవరము లిట్లచూచు రణరంగనివర్తన వేడుచాడ్పునన్.

హా! శంఖుచుంచుకులును నిశ్శబ్దములయ్యె!

శల్యు— అక్కటా! ఏమి యీ యవస్థ!

కర్ణు— శల్యరాజ, ఏల విషాదపడియెదవు?

క. హతులై నవారు స్వర్గ

స్థితులగుదురు విజయలక్ష్మి చెందినచోటన్

వితతమగు యశము రెంటం

ప్రతిఫలవిహీనులము రణముఁ బాటింపఁదగున్.

మఱియు,

క. సమరానివర్తనాశా

క్షమమునఁ జనుగరుడసత్వకాంభోజకులో

త్తమములగు నీ తురంగము

లమరఁగ ననుఁగాచు రక్ష కర్ణుడనేనిన్.

గోబ్రాహ్మణుల కక్షయ మగుఁగాక! పతివ్రతల కక్షయ మగుఁగాక!
యుద్ధమునఁ బెడమొగముచూపని యోధపురుషుల కక్షయ మగుఁగాక! సన్నిహిత
కాల్గుడనగు నాకు నక్షయమగుఁగాక. అదే శంఖధ్వని వినవచ్చెడు. ఇంక నిదె-

చ. పరులకు దుష్ప్రవేశమగు పొండుతనూజుల మొగ్గరంబు నేఁ
జొరడిగి నత్యధర్మగుణశోభితు ధర్మజుఁబట్టి కట్టి దు
ర్భరశరవర్షవేగమునఁ బాల్చునె నేలఁబడంగనేని భీ
కరమ్మగరాజహింసనకల్పముఁజేసెద నుప్రవేశమై.

శల్యరాజ, ఇఁక రథమెక్కుదము.

శల్యు— మంచిది.

(ఇద్దఱు రథారోహణ మభినయింతురు)

కర్ణు— శల్యరాజ, అర్జునుఁడున్నచోటికి రథము నడిపింపుము.

(తెరలో)

ఓ కర్ణా, మహాభిక్ష వేఁడుచున్నాను:

కర్ణు-(విని) ఆహా! ఈశబ్ద మెంతబలిష్ఠమైయున్నది:

మ. మతి నూహింపఁగఁ గేవలద్విజుఁడె శ్రీమంతుండ యౌ సత్ప్రభా

వ తిరోధానత పీనధీరమధురధ్యానంబు నాలించి యు

త్కృతకర్ణస్థిమితాంచితాక్షచలితగ్రీవాంచితాగ్రాన్యచి

త్రితరూపంబులయట్లు చూన్పడియెఁ బేరెం బేది నాయశ్వముల్.

ఆబ్రాహ్మణునిఁ బిలుపుము. వలదు వలదు. నేనే విలచెదను. దేవా, ఇటు నిటు.

(బ్రాహ్మణరూపముతో నిండ్రుఁడు ప్రవేశించును)

బ్రాహ్మ-ఓమేఘములారా! సూర్యునితోడనే మీరును గ్రమ్మటి పొండు

(కర్ణుని సమీపించి) ఓకర్ణా, మహాభిక్షము వేఁడుచున్నాను.

కర్ణు-దేవా, గట్టిగా సంతోషించితి.

ఉ. భూమిఁ గృతార్థుఁడన్ గణన వొందితి నివృఢ సర్వరాజచూ

తామణపద్మరాగమకుటద్యుతిరంజితపాదపీఠుఁడై

స్తేమయశంబు నెందితి విశిష్టధరాసురపాదపాంసుపూ

తామల మయ్యె మౌళి భవదంఘ్రుల వ్రాలితి నేను గర్జుఁడన్.

బ్రాహ్మ —(తనలో) నేనే మని చెప్పదును: దీర్ఘాయువు గమ్మనిన దీర్ఘ
యువే యగును. ఏమియు ననకున్న నన్ను మూఁడుఁ డని పరిభవించు. కావున

నీరెంటిఁబరిత్యజించి యేమందును? కానీ. తోచెను. (ప్రకాశముగా) ఓకర్ణా! సూర్యునివలె, జంద్రునివలె, హిమవంతునివలె, నముద్రునివలె నీయశంబు చెలఁగుఁగాక.

కర్ణ—దేవా, దీర్ఘాయువు గమ్మనియేల యనరాదు! పోనిమ్ము. ఇది యును శుభమే. ఏలనఁగా—

చ. పురుషున కెల్లవెంటలను బోలు గడింపఁగ ధర్మలక్ష్మిను
స్థిరముగఁ, జంచలంబు లహిజిహ్వలువోలె నరేంద్రసంపదల్
వరమహితంబుగాఁ బురుషపాలనమాత్రమ బుద్ధిఁబూని భూ
వరులకుఁ బాపదేహముల వర్ధిలుచుండు గుణవ్రకర్షముల్.
దేవా, నీవేమి గోరెదవు? నే నేమిచిత్తును!

బ్రాహ్మ—మహాభిక్షము వేడుచున్నాను.

కర్ణ—మీకు మహాభిక్షము నే యొసంగెద. వినుఁడు.

చ. అమృతసమానసద్గుణపయఃస్సృతధారల నించు, నోర్పుమై
నమరు, నిశాంతలక్ష్మి యని యందఱు మెత్తురు, హేమనద్దశ్యం
గముల వెలుంగు, నిట్టి వనఁగాఁదొలికానువు మేలిగోసహ
స్రముఁ గడుపారఁగాఁ గుడిచి సాగెడుదూడలతోడ నిచ్చెదన్.

బ్రాహ్మ—గోసహస్రమా! ముహూర్తమాత్రము పాలు ద్రావెదను. ఒల్ల
కర్ణ! ఒల్ల.

కర్ణ—ఏమి! దేవా! ఒల్లరా? అయిన వినుండు.

ఉ. రాజుల మెచ్చుగొల్పి గ్రహరాజతురంగమఖాతిఁ బొల్పి వీ
రాజుల నేర్పుమై మెలఁగి యాశుగవేగము మించి మాన్యకాం
భోజకులంబునం బొడమి పొల్పుయి లక్షణయుక్తి రాజుల
క్షీజయసాధనం బగువిశిష్టతురంగమకోటి నిచ్చెదన్.

బ్రాహ్మ—గుఱ్ఱ మనియా? ముహూర్త మెక్కెదను. ఒల్ల. కర్ణ! ఒల్ల.

కర్ణ—ఒల్లరా మేమి? మఱియొండు వినుఁడు.

ఉ. చారుకటస్రవన్మదసర్పినుగంధము షట్పదైకనే
వారుచిరంబు తుంగగిరివారసమానము వారివాహగం
భీరరవం బుదాత్తరణభీకర మచ్చరదంబు నైన న
ద్వారణరాజబృందము లవారిగ నిత్తు మనఃప్రియంబుగాన్.

బ్రాహ్మ—ఏనుఁగనియా? ముహూర్త మెక్కదను. ఒల్ల. కర్ణ: ఒల్ల.
కర్ణ—దేవా! ఒల్లరా యేమి! అట్లయిన(బృథివియెల్ల జయించి యిచ్చెదను.

బ్రాహ్మ—పృథ్వితో నా కేమి పని?

కర్ణ—అట్లయిన నాయగ్నిష్టోమఫల మొసంగెద.

బ్రాహ్మ—దానితో నే నేమి చేయుచును?

కర్ణ—అయిన నాశిరస్సు త్రెంచి యిచ్చెదను.

బ్రాహ్మ—అహహా! అహహా!

కర్ణ—జడియకుఁడు. జడియకుఁడు. దేవరయనుగ్రహింపుఁడు. తులలేని
బంగార మిచ్చెద.

బ్రాహ్మ—తెమ్ము. పోయెదఁగాక! ఒల్ల. కర్ణ: ఒల్ల.

కర్ణ—వేటొక్కటి వినుఁడు.

చ. అవయవరక్షగాఁ బొడమినప్పడు తోడన పుట్టె రాక్షస
ప్రవరులకున్ సుపర్వులకు భవ్యమహాస్త్రములెల్లఁ దాల్చియున్
దివియ నభేద్యమై ధరణీదేవకులోత్తమ పొల్పు నట్టి యి
క్కవచముఁ గుండలద్యయముఁ గామితమేనియు మీకు నిచ్చెదన్.

బ్రాహ్మ—(హర్షముతో) తెమ్ము. తెమ్ము.

కర్ణ—(తనలో) ఇదియె యితనికోరికయై యుండును. ఇది మహాకవట
బుద్ధియగు కృష్ణసైన్యపాఠశాల యేమి? అదియునగుఁగాక, భీ: ఇతని శోధించు
టనుచితము. దీని సందర్భములేదు. (ప్రకాశముగా) కైకొనుఁడు.

శల్య—అంగరాజ: ఈరా దీనాను.

కర్ణ—శల్యరాజ: ఏల వారించెదపు? చూడుము.

ఉ. నేచినవిద్య లెల్లఁ జెడు నిష్కలమైచెడుశాలమైనదా
నేచి సుబద్ధమూలకమహీరుహముల్ పడు నూచమట్టు గా
జాచిజలాశయంబులనె నాశిలు సీరులుఁ జేతులారఁ దా
జూచి యొసంగ నగ్ని విధిచొప్పున వేల్చిన నట్లు నిల్చెడున్.

కావునఁ గైకొనుఁడు. (మేనఁ జించి యిచ్చును)

బ్రాహ్మ—(గ్రహించి తనలో) వీనిని గ్రహించితి. అర్జునవిజయార్థము
సర్వదేవతలు కోరినదీని ననుష్ఠించితిని. కావున నిక నైరావత మెక్కి కర్ణార్జు
నుల ద్వంద్వయుద్ధము విలోకించెద. (నిష్క్రమించును)

శల్యు — అంగరాజ! మోసపోయితివి.

కర్ణు—ఎవ్వనిచే?

శల్యు—ఇంద్రునిచేత.

కర్ణు—కాదు కాదు. ఇంద్రుఁడె నావలన మోసపోయె. ఏలనఁగా,

ఉ. వాలి మహీనురేంద్రులు దివన్వతి కిత్తురు ముఖ్యభోక్తగా
వేలకొలదియజ్ఞములవేల్చెడునామాతు లద్దివాఁడు దే
వాళికే జక్రవర్తి యమరాచకృతాంతుఁడు దేవతాగజా
స్థానకర్కశాంగుళియుఁ జాచి కరంబులఁ బొందె సర్థమున్.

(దేవదూత ప్రవేశమునఁ బ్రవేశించును)

దేవ—ఓకర్ణా! కవచకుండలగ్రహణవశ్యాత్పాపంబునజేసి పురందరుం
డనుగ్రహించి పాంచపులలో నేకపురుషపదార్థ మమోఘ మగునీ విమల యను
శక్తి నొనఁగెఁ గైకొనుము.

కర్ణు—ఇనీ! ఇచ్చినదాని మరల గ్రహింప నొల్లి.

దేవ—కాదు. బ్రాహ్మణవచన మతిక్రమింపక గ్రహింపుము.

కర్ణు—బ్రాహ్మణవచన మనియా? నే నెన్నడు నతిక్రమించి యెఱుఁగ.
నాకెప్పుడు లభించును?

దేవ—నీవు స్మరించినప్పుడ.

కర్ణు—మంచిది. నే ననుగ్రహింపఁబడితి. మీరు వీక్షింపుఁడు.

దేవ—మంచిది. (నిష్క్రమించును.)

కర్ణు—శల్యరాజ! ఇక రథ మెక్కుచుము.

శల్యు—మంచిది. (రథ మెక్కుదురు.)

కర్ణు—అదే! శబ్దమువలె వినవచ్చుచున్నది. ఏమియై యుండును?

చ ప్రళయసముద్రఘోషజనిభంబుగ శంఖరవంబు మ్రోసెడున్
 జలరుహనాభుఁ డొండె భుజసారుఁడు ఫల్గునుఁ డొండె నొత్తె ని
 మ్ముల యమపుత్రుఁడోడె ననుమ్రోత సహింపక కోపితాత్ముఁడై
 బలముకొలించి మాఝకొనుఁ బార్థుఁడు నిక్కము నేఁడు పోరిరోన్.

శల్యరాజు! అర్జునుఁడున్నచో చిత్రే నారథముఁ దోలుము.

శల్యు—కానిమ్ము.

(భరతవాక్యము)

క. కలిగెడు సంపద లెల్లెడఁ
 దలఁగెడు దుర్దశలు ప్రజలు దైవాజంగా
 విలసితరాజగుణంబుల
 నిలఁ దక్కఁగ నేలు మా నరేశ్వరుఁ డెలమిన్.

(నిష్క్రమింతురు)

కర్ణ భారము ముగిసెను.

వసంతవిలాసము¹

ప్రథమాశ్వాసము - కృత్యాది

శా॥ శ్రీకైలాసనగంబు వెన్నెలల గారీచేవిజ్యోతిర్లతా
శ్రీకల్పించి, నిజార్థదేహరుచులన్ రెట్టింప ఘోషావతీ
వ్యాకల్పచ్రుతిమూర్చనారసమిశ్వావ్యమోహమైచోప్పడన్
ప్రీతామేశ్వరి పారిజాత మొనఁగున్ శ్రేయఃఫలస్ఫూర్తులన్. 1

చ॥ తెరలకులేమి తెల్వికినిఁ దీయనకున్నెల వీడు శాంతికిన్
స్థిరతతలంపు రాతిఁగని చిత్రతరామృతవార్ధిఁ బోని మం
దీరనిలయంబులందుఁ గృపనిల్చి సుధారసవృష్టినించు, న
స్థిరతఁ దొలంగ శ్రీమెఱుఁగుఁ జేర్చిన విష్ణుపయోదమెప్పుడూన్. 2

చ॥ పొలయలుకం జతుష్కృతిభూషణౌసంగిన నాలికేచుగా
సౌలయఁగఁ బంచమంబడుగు సోకియు నఱుటనుద్గమింపనో
చెలమెయిరాగమీనెదకుఁ జెంది కరాజ్జముజారితంతులం
బులించుమొగం వాసంగు విధిప్రోచెడు నత్కవిరాజహంసలన్. 3

క॥ అని భువనత్రయిఁ బొలియిం
పనుఁబుట్టింపంగఁ బ్రబోవ మనుపొడవులకున్
మనమారమ్రొక్కి కవితా
కనకాంతఃపురముఁ జొచ్చి కాంతుముకథలన్. 4

క॥ ఇవి పీఠముల తెరువులు
కపిచాహర్యాంతరంబుఁ గనరండనుచున్
జవిఁగొల్పెడు పణిహారులు
కవులకుఁ బూజ్యులు మహద్వికపుటావికపుల్. 5

క॥ సరసులకుమదనదీపము,
విరహాల చెలి, జ్ఞాననిధి వివేకికె, కవితా
వరణ జ్యోతిస్తస్సంభము
కరమరుదగుఁ గాళిదాసకవి మహామెన్నన్. 6

కం॥ ధృవముగఁ గాలపుగగనము
 పవలునురేయును విలాసభాస్వరముగ న
 త్కవితాజ్యోతిర్లోకము
 చవిఁ గొలువఁగఁజేయఁజాలు సత్కవిసృష్టల్.

7

కం॥ ప్రణుతింప నమరవాచా
 ఫణితిన్ సత్కృతులు పెక్కుభంగుల సుకవుల్
 మణిదీపికలనఁ గీర్తి
 ప్రణిధులఁ గావింప నంద్రభాషయు ననదే?

8

కం॥ మునుఁగనిన కావ్యవారిధి
 మునిగిన సత్కవుల పక్షములుదడిసి కథా
 వని తెక్కయార్పుభరమగుఁ
 జనఁ బోలిన నమృతరసము చల్లఁగబోలున్.

9

ఆ॥వె॥ ముంపునీటిఁ బోలె మున్నీటితరగల
 చందమున సదర్శనమితి విరియఁ
 జారు పాక్యసరణికోరిన పందెంబు
 కరణిరాక భాగ్యకలనఁ గాదె?

10

కం॥ చిత్తంబుఁ బలుకుఁ గూడఁగఁ
 బొత్తది దుర్బటము చూడు భువిదంపతులం
 చెత్తువదె బ్రహ్మ స్వప్తియుఁ
 జిత్తంబునఁ దలఁచినట్ట చెప్పెడు కవిచేన్.

11

కం॥ మృదుమధుర శబ్దరచనా
 స్పదమును గంభీరసుప్రసన్నార్థముఁ గో
 విదహృదయరంజనంబుగ
 నదమలగతి గవితఁ జెప్ప సత్కవివెలయున్.

12

కం॥ చిరకాలమెడసిక్రమ్యులు
 నరుదెంచినయాలిఁ బోలె నన్మత్కవితా
 సరణియనుకూలగామియుఁ
 దరతరమొడఁ జాటుసేత తథ్యముమాకున్.

13

కం॥ మరుభూ మరీచికాకృతిఁ

జొరఁదిగువఁగ జీవలోక సుఖములు గాలాం

తరవరివాదతరంగము

లొరయఁగ నిలుపెట్టుఁడి కథోద్ధానమునన్.

14

కం॥ లీలాసంగతి నిర్మల

శీలము హృద్గోపనంబుఁ జెలుపెక్కిన యీ

సాలంకృతకృతి వధువుం

బోలఁగనేలుడు మృదూక్తిబుధవరులారా!

15

కం॥ భట్టారక భవనంబులఁ

గట్టనుఁగై వార్తనేర్చి కవిచిలుక సభల్

ధట్టింప గహన పక్షులు

పుట్టిన యట్లాడ మెచ్చుపుట్టులు లేరే?

16

కం॥ బహుకృతి కుసుమదలంబుల

విహరించిన విబుధభృంగవిభునకు వర్ణ

గ్రహణము భావచ్ఛాయయు

మహితోద్యోగమునఁ దక్కమాన్వఁగవశమే?

17

ఉ॥ భాసురభావసౌరభము ప్రస్ఫుట దివ్యవచః సమీరసం

వానితమై జగజ్జనులువర్ణనసేయఁగ నయ్యుమాధవో

పాసనఁజేసి కావ్యకుసుమావళి సత్కవికల్పవల్లకల్

వానికిరాఁగఁ బోలునెఁ యవానితవన్యలతాలి కర్థితోన్.

18

ఉ॥ అఱి కీర్తికిందవిలి యార్యులమెప్పును తేవ యూతగా

నూఱదలేని సంస్కృతిపయోనిధిఁ దేలేడు కావ్యకోటులన్

మీఱఁగఁ బూనిగా దిదియు మృత్యువుకందెఁ గఠోరమైన చి

చ్ఛాఱఁగలేమిఁ బూవహృదయమ్ముననుమ్మల మూరడిల్లఁగన్.

19

కం॥ గుణతేజిఁగి తెలుఁగుమఱుఁగులు

తెఱఁగొప్పఁగ మార్గదేశి తెఱఁగులనోలిన్

గఱఁచి చవిపుట్టఁ జెప్పక

మఱుకువ నోరార్చు మమ్ము ప్రమంజుకపిఁ.

20

కం॥ గాథలుఁ బురాణములు భూ

మీధవులకు నంకితంబు మెడివడఁ జేయన్

గా ధరణిఁ జెల్లు నిజహృ

ద్వ్యాధికి (దిః) మందొరులకీయ వచ్చునె కవికిన్.

21

సీ॥ ఏదైవమలిగిన నిందిరావిభుఁ దొట్టి

పొడవులు వెక్కురు బొమ్మలయ్యె

ఏవేల్పుతెగఁగొని పూవుటమ్ములు సార్పఁ

గరిన చిత్తమ్ములు కలకఁ జారె

ఏదేవు శింజినాదంబు సోకి నం

యమి మనఃస్పటికకుంభములు వ్రస్సె

ఏవిభుఁ బేర్కొన్న హృదయముల్గార్చిచ్చుఁ

బొడగన్న మృగములఁ బోలి కలఁగు

ఆ॥వె॥ నేయధీశ కరుణయెడలిన నోలంబు

లేనికూర్మివాసి మానలేని

విరహరుజలఁ బొగిలి వెడయాడు మిథునంబు

లట్టి దేవదేవు నాశ్రయించి.

22

కం॥ తాపంచువలపు లొసఁగెడు

దైవమ దైవంబు లాతిదయ్యంబైనన్

భావించుఁ జెలిగ వెన్నెలఁ

గా, వేల్పుఁగఁ జారతరుణిగాథతమంబున్.

23

కం॥ సన్నతిఁ గొనకొని కవి కా

వ్యోన్ముఖమయి సత్కథామహాద్భాసమునన్

జన్మఫలంబుగఁ దిరుగన్

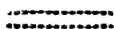
మన్మథుతోడుగఁ దొడంగె మంగళమతితోన్.

24

వ॥ అని యిట్లు దివ్యకల్పంబునకుం గవిజనవిధేయుండు సంతల్పించిన

కథా విధానం బెట్టిచనిన.

25

చంపకమాలిక

ప్రకృతి వధూటి! పుష్పఫల వత్తరసాల విశాలవాటులన్ ।
 శుకవీక శారీకాండముల సోలముచెంప ముచంబునింపఁ జం ।
 పకనవమల్లకా కుసుమ మంజరిక్రొమ్ముడి గందగింప నె ।
 మొక్కము దరస్మికంబగుదు బ్రుంగినమల్లకునేవదీర్చుగా ।
 సకివనలక్ష్మిరాధికయు నల్లకనామృతసారధారలన్ ।
 జికిలువ దక్షిణానిలము చిత్తముజిల్లనఁ గౌగలెంప ను ।
 తుక్కమతిఁ దూగుటయ్యెలలఁదూఁగవు మోహరమంబుగాఁదటం ।
 లికమున నన్నగాలి చదవేరెడు శాఖలతోడి వృక్షపం ।
 జ్జీ, కదలుముంగురుల్లిగి వివృతచిస్మితయంత్రులైన బా ।
 లకులను మూఁపులందిడిచెలంగెడు చూపఁబఁగఁగ, దేవక ।
 న్యకల యనుంగురూపులకు నానలు చెఱ్ఱుచు కుష్టవాహినీ ।
 నీకతల మందవాయువులు జిల్లనియాడఁగఁజెక్కఁజంబు న ।
 ల్పక మనెదేలఁ తామరకొలంకులం బద్మినులొలగింప హం ।
 నీకలకు మాన్మణీఘటిక చెందమిలేకుల నిచ్చిమున్నుద ।
 ర్పక వరమార్పనానియెరె రాల్చిన రక్తసరోజవత్తముల్ ।
 సకియలవై విడిచికొన జక్కవబుల్లనమాడు మాడ్కిఁ జూ ।
 చుకముఖవిభ్రమత్తన విచుంబి సితాంకుక మల్లలాడ మౌ ।
 త్రికముల సేవలత్తకొను తీరున శీకరపంక్తులొందొచుల్ ।
 మొకములఁ జల్లఁజల్లఁ దెలిమొములఁ జెమ్మటవార జిత్తవం ।
 చకజంకేశనల్పి స్మరశంభవనంబు సుపర్యక్తోటి బి ।
 ల్పక యిటు వేఁగుదేఁ భువనవర్జిత మాధవమైన సీముఖ ।
 ప్రకటిత చంద్రికారసము వ్రాలిన మంచు ముసుంగుతోడ క ।
 ప్పి కురులుపీడి క్రొమ్ముడికి వ్రేఁగుఁడనంబఁ బాతరాత్తపు ।
 వృకమకరంద బాష్పకణ పంక్తులతో వగదేరెదేలఁ హా ।
 యకటఁ కటాఁ కనుంగొనె నవ్యయ నవ్యయ శోభనుండు న ।
 తృకలకలాకలాప వసుధాతలనాయక కోటినుత్కం డ ।
 తృకలువచితుఁ డార్కజనాచ్చితుఁ డాగమశాస్త్రకోవిదుం ।

చకుటిలసాహితీవిభవుఁ డంచితపాండవకీర్తి మాడమా ।
 పీఠలఱుఁ డార్యగర్భుత స్మరింహతసూఱుఁడు వేంకటార్జుఁ డె ।
 న్నికద్రదళాలయంబు చొరనేర్చెఁగటాఁ హరిపాదసేరజ ।
 ద్వికమథమేది భక్తిమయ విత్తమునం గనుగొన్నవాఁడహో ।
 సుకపులు దివ్యసుందరుల చూడుకలకు మ్మరువైననాఁడు శా ।
 రికలు కళాంగసత్ నది యురీనటనైక తరంగమాలెకల్ ।
 వికచ సరోజమందములు విస్ఫురదభ్రసరస్సితాజ్ఞతా ।
 రకలు పటేర భూధర చరన్మృదు మారుతముల్ సరస్వతీమా ।
 ర్మికలు పనాంతవాడికలు ప్రేపులు రేలు విరాఁగుందునో ।
 సుకవివరేణ్యః చంద్రధరజూట భవత్తటినీ ప్రవాహమా ।
 డికవడి మర్త్యచోకమునదిగ్గి బలింద్రు పదప్రణామభం ।
 గికయి రసాతలంబరిగె నీడుకవిత్వరఘురీ మహాత్మమే
 మొకొ జగతీశులన్ బరమమోద సముద్రమునందుముంచి ది ।
 వ్యకపులపాండితి మహిమపన్నె యెఱుంగఁగఁ బొంగిబొంగి మీ ।
 దితెగని నాకలోకవిసురించొలుపారె గవీంద్రః భూమినే ।
 టికి విదనాదీ మాకిట గడించితి మఱవిషంబు భూమివం ।
 చకులకునోడితో నముచితాసన గోష్ఠీసంకరింప నా ।
 రకచనితొక్క రంగనగరంబున వాసముగోరి యింతలో ।
 న కడఁకఁ ద్రిప్పికేళపుననారతముంభజింపఁ బోతె న్వ ।
 శృకితకురంగనేత్రలకు సాహితీయో భరతాదినాట్య సా ।
 ధకమొ విపంచికాలపన ధర్మమొ నేర్చెదెఁ పారికాంక్షి న ।
 ప్రకమునకంచితావ నిషదంబగు తత్వమునేర్పఁ బూనితో ।
 వెకలి, నెఱుంగఁజెప్ప పృథ్వీపర తావకవిప్రయోగ వ ।
 ప్నికేగఁడుదూపితెం బ్రకృతి, నిర్ణరవారి మిషాక్షుధారలం ।
 బ్రకట మహీధరంబులును, పంకజవైరియుఁబాండుతాకశన్ ।
 వికృత దివావధూటి కడువేగినయూర్పులచే, నహోధ్వనిన్
 బికములు, మువ్వరింపవినదేఁ కవితామధురామృతంబుని ।
 వ్యకలఁ బొరల్పినట్లు పగఁబొందెడు మన్మథువైనఁ జల్లవేఁ ।
 చక్రవర్తి వర్షములు సంగతిఁ గ్రొంచబిలుచుమాతీ తల్లి ।
 న్నికటమునేరుచాని కుపదేశమునేయు భవత్కృతి ప్రదా ।

శికన దిశారదంబు తజ్జలీలమెయింజనుదేర నేర్వరా ।
 దొకొ వగమాకు, దివ్యకవితోజ్వలః వందురియేమి చెప్ప త్వ ।
 త్సుకృతి, శకుంతలాచరిత నూక్తికి కిన్నెరలందు దేవవై ।
 ణిక తతియేమిపాడునొ? భజిప్రమదావళి వీనులెట్టివో ।
 సకల మెఱుంగ నెవ్వరికి శక్యము? మానిని: యోశకుంతలా! ।
 యొకతయ సీపుధన్యవ తనూన్మద లావవసంతవేశ మే ।
 నక యెటు గాఢిసందసుని నామముతో శృతిఁగూర్చి పాడెనో ।
 మకరవతాకుక్రొమ్మెఱుంగు మార్గణ ఛాటికయెట్టి దొక్కొ కౌ ।
 శికనిక ఘోషలోరసి నిషేచక తన్మకరీ కలావచం ।
 ద్రక మెటువంటిదో శిశుకరక్ష శకుంతము లేదొ మాలినీ ।
 సీకతల గూఢరత్నముల చెల్వములెట్టివో కణ్వమౌనియ ।
 త్యకలుష వీతిహోత్రరుమలగ్గలమో యనసూయశీతలో ।
 పకృతియతీతమో వరమపావనచక్రి ఛుషంబులూర్వలో ।
 కకృతములో యెఱుంగఁగల కాలమువర్ధిలు సీమజన్మమే ।
 సుకృతము కావెదాసునకుఁ జొప్పడ కీ ర్తిసుమంబొసంగితి ।
 సుకవికి వేంకటార్యునకు సూక్తుల నిచ్చితి నిన్పఱింప మా ।
 మక కవితావలసినకి మవ్యముచాలదు వేంకటార్యక ।
 ల్పకముల నీడలం దమరభామలతో నడయాడి యాడి యొ ।
 క్కొకతటి మిమ్ము నిల్పుమెదఁ గూరిమి సీకవనీతలంబునుం ।
 డి కవితదక్క యే మొనఁగ డెందము కొందలమాలు నత్కవీ.

వైజయంతి,
 మే, 1896.

మా. రామకృష్ణకవి